TIKĒJIMŲ ISTORIJA

Su paveikslais

PILNA APŽVALGA TIKYBŲ VISŲ TAUTŲ: CHINŲ, JAPONŲ, EGIPTĒNŲ, SEMITIŠKŲJŲ TAUTŲ VIDURINĒJ AZIJOJ, ŽYDŲ, TURKŲ, INDUSŲ, PERSŲ, GREKŲ, RYMIONŲ, SLAVŲ, LIETUVIŲ, GERMANŲ, KELTŲ IR T. T.

BENDRADARBIAUJANT KITIEMS MOKSLININKAMS

Parašē

D. P. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE

Vertē iš rusų kalbos

J. LAUKIS

CHICAGO, ILL.
Turtu ir Spauda Lietuva Publishing Co., 3252 So. Halsted St.
1914

Įžanga Prie Lietuviškojo Leidinio.

Dar laukiniame stovyje, žmogus stengēsi išaiškinti sau visą daugybę aplink matomų ir jam nesuprantamų gamtos apsireiškimų, stengēsi surasti jiems priežastis. Pirma mintis, žybtelējusi žmogaus sąmonēje, buvo klausimu: iš kur tas viskas atsirado ir keno valdoma. Atsakymas, suprantama, buvo duodamas sulyg tuolaikinio žmogaus proto išsivystymo. Atsirado daugybē visokių žmogaus sutvertų dievaičių, piktų ir gerų, kurių kiekvienas buvo skaitomas tam tikros apsireiškimų eilēs priežastim ir tvarkytoju.

Tokiu budu pačioje žmogaus mintijimo pradžioje gimē tikējimas. Tie dievaičiai žmogui statē tuos arba kitus reikalavimus, kurių neišpildymas buvo skaitomas baustinu prasižengimu. Taip su tikējimu atsirado ir moralēs, doros, gero ir blogo supratimas.

Suprantama, kaip pats tikējimas, taip dora buvo pilnoje santarvēje su žmogaus išsivystymo laipsniu. Bet ilgainiu žmogaus prityrimas didinosi ir tobulinosi. Žmogus, vis geriaus pažindamas gamtą ir jos apsireiškimus, pradējo matyti klaidas senamjame savo tikējime. Žmogus ješkojo naujų aiškinimų, kurie butų sutartyje su platesniu jo prityrimo, žinijos apymiu.

Iš kitos pusēs, ilgainiu tasai pats prityrimas rodē, kad įvairųs apsireiškimai dažnai turi vienas ir tas pačias priežastis. Tokiu budu palengva nyko dievų skaitlingumas.

Vystanties žmogaus protui, vystēsi ir jojo siela, jausmai. Aiškinimai kas kart buvo duodama tobulesni, gražesni.

Tose dviejose vagose ējo tikējimo išsivystymas. Dievų skaitlingumo mažējimas laipsniškai atvedē žmogų prie vieno Dievo, visų priežasčių Pradžios supratimo. Žmogaus sielos švelnējimas ir tobulējimas gimdē švelnesnes tikējimo ir doros formas, kol galop neprieita prie dabartinių augštai išvystytų Dievybēs supratimo formų.

Dabartinieji tikējimai galima gerai suprasti, tiktai pasekus tą vystymosi taką, kurį jie perējo, tai yra pasekus tikējimų istoriją. Tą skaitytojas kaip sykis randa šioje knygoje.

1. Antropologija ir Etnografija

Antropologija užsiima psychiška žmogaus gyvenimo puse, etnografija — draugijine; pirmoji ima žmogų kaipo gamtišką esybę, antroji kaipo racijonališką draugijinę esybę. Lengva suprasti, jog šitie du mokslai negali buti aiškiai atidalinami, nes kiekvienu žygiu jų klausimai susikerta vienas su kitu. Nēra priežasties darymui dar kito skirtumo terp etnografijos ir etnologijos, kaip tuliems tas norētųsi daryti. Nors etnografija gali paimti į rybas savo klausimų visą protišką žmogaus augį, bet žmonēs abelnai skiria etnografišką žemutinių veislių aprašymą nuo civilizuotų tautų apšnekējimo ir tokiu budu pastato etnografiją terp antropologijos ir istorijos. Šitoje etnografiškoj dalyj męs turime dvigubą tikslą pirma savęs. Pirmiausiai, kiek mokslas gali mums pagelbēti, paduosime apžvalgą etnografiškų žmonių dalinimų, nes jie išdalies gelbsti apsklembimui tikējimo augio. Paskui pažvelgsime į tikējimus, randamus pas įvairias žmonių veisles ir nesirubežiuosime laukiniais, bet imsime į savo privedžiojimą tas pusiau, ar visai civilizuotas tautas, kurių istoriškas augis yra užslēptas nuo musų akių, tokias, kaip suomiai, japonai, civilizuotos Amerikos tautos, keltai, slavai ir net finikai.

Išimtinai antropologiškus klausimus galime atidēti į šalį. Vienas svarbiausių yra žmonijos vienumas. Tikras ginčo stovis terp monogenistų ir polygenistų yra tas: kad paeigos vienumas negali buti parodytas nē istoriškai, nē kalbiškai, bet kad fiziškas ir psychiškas vienumas yra ypatingai patvirtinamas gausumu maišytų veislių ir susitaikymu savo reikybēse, buduose, ir tt. Klausimui sulyg skirstymų žmogaus prie įvairių rųšių turime prisižiurēti arčiaus. Žmonēs yra skirstomi į veisles sulyg tam tikrų paveldējamų ar typiškų fiziško budo skirtumų, ir į tautas bei tautų šeimynas sulyg kalbiškų ir istoriškų sąryšių; pirmas skirstymas priklauso antropologijai, antras etnografijai, bet jų vienos nuo kitos negalima skirti. Pas laukinius veislē yra vienintēliu dalyku, kurio męs galime žiurēti, bet augštesniuose civilizacijos stoviuose šitas padaro tik pagrindą, ant kurio yra atsibuves tautos augis. Labai retai terandi tautišką jausmą monarchijoj, kur įvairios veislēs politiškai sujungta. Bet įvairios šakos tos pačios veislēs dēl abelno

likimo gali suaugti į vieną tautą. Gerai žinomi šito tvirtinimo pavyzdžiai suteikiama yra Austrijos ir Prancuzijos.

Žmonijos klasavimui keletas atžymybių imta į skaičių. Pirmiausiai odos varsa: net senovēs egyptiečiai pažinojo šito skyrimo ženklą; ant savo monumentų jie piešē syrus geltonai, lybiečius baltai, negrus juodai ir patys save raudonai. Blumenbacho vis dar populiariškame klasavime, kuriame ištikro žmogaus veislēs dalinama sulyg penkių sausžemių, teipgi svarba dedama ant varsos, kaipo svarbiausio atskyrimui ženklo, kuriuomi paskirstoma į negrus, malajus, kaukaziečius, amerikiečius ir mongolus. Cuvier kalba apie baltąsias (kaukazines), geltonąsias (mongolus) ir juodąsias (etiopiškas) veisles; tokiu jau budu Tyloras mini juodas, rusvas, geltonas ir baltas veisles.

Bet daugelis kitų fiziškų ir anatomiškų pobudžių imta į svarbą. Šiteipos Quetelet išmatavo pas įvairias veisles vidutinio didumo žmogaus (homme moyen) augštį ir sąnarių santykį; jis randa, jog augščiausi žmonēs patagonai, viršija abelnai tik vienu ketvirtdaliu mažiausius žmones, bušmēnus. Kaipo klasavimo principas kaukolių pavidalas yra svarbesniu. Švedų antropologas, Retzius, padalino žmones į dolichokefališkai-ortognatiškus ir dolichokefališkai-prognatiškus, brachykefališkai-ortognatiškus ir brachykefališkai-prognatiškus ir savo įvairiuose raštuose išskaitē visokias veisles ketveriopai po šita kategorija. Be to žmonijos klasavimas buvo siulomas ypatingai sulyg plaukų budo. Šitai Fr. Muelleris paduoda tokį sumanymą:

I Vilnaplaukēs tautos:

a) kuodžiai (hottentotai ir papuasai),

b) garbiniai (negrai ir kafrai),

II Švelnaplaukēs tautos:

a) tiesaplaukiai (australiečiai, hyperborējai, amerikiečiai, malajai ir mongolai),

b) garbiniai (dravydai, nubijonys ir terpžemiečiai).

Prieš šitą klasavimo principą, sulyg plaukų, Gerlandas ir kiti parodē faktą, jog jokis zoologas nevartoja jį savo gyvulių klasavimui kaipo charakteristišką ženklą. Panašųs sprendimai yra prieš visus klasavimus, remiamus ant kokio nors vieno fiziško pobudžio. Nē viena šitų skiria-

mųjų žymių nēra gana charakteristiška pati savimi; daugumas nēra stovioms, bet iki augštam laipsniui yra įveikiamos išlaukinių aplinkybių ir daug skiriasi pas pavienius tos pačios veislēs. Todēl dauguma žmonių savo klasavime jungia daugelį atžvalgų, etnologiški (kalbiški) apsireiškimai yra paduodami antropologiškiems (fiziškiems) apsireiškimams, arba pridedami prie jų (teipgi Fr. Muellerio); arba klasavimo principas yra išvedamas ne nuo vieno, bet nuo visų ypatingumų, imamų drauge. Šituo paskutiniu budu Peschelis ateina prie septynių veislių, — australiškos, papuasiškos, mongolēnų, dravidų, hottentotų ir bušmēnų, negrų ir terpžemiškių. Šitame klasavime netinkamiausia grupa yra mongolēnai, palikti daugumos autoritetų labai neapsklembtais, sulyg Peschelio gi suprantami mongolai, amerikiečiai ir malajai. Etnologiški išvyzdžiai, kurie žmonijos klasavime turi buti imami su fiziškais, patys savimi negali duoti mums patenkinamos klasavimo sistemos, tik be jų negalima apsieiti. Turime kreiptis prie kalbos ir budų; bet, kadangi budai negali buti sistematiškai sutvarkyta, tai mums kuone išimtinai parsieina prisižiurēti kalbai. Kol filologija nebuvo padariusi kelio, etnografija neturējo teipgi teisingos vietos šale antropologijos. Sulyginamosios filologijos tardyme reikia žiurēti kalbos formos (viensiliabinē, jungtinē ir lankstomoji), kaipo ir gausos žodžių (žodyno). Bet tautų giminingumo klausimai niekaip negali buti pilnai išrišti šituo budu. Net jei įvairios spragos musų dabartinēje filologiškoj pažintyj butų užpildytos, tai vis nebutų galima išskaityti aiškiai istoriją daugelio kalbų iš jų dabartinių formų. Teipgi turime atminti, jog daugelis tautų savo kalbą išmainē ant savo svetimų valdovų ir ateivių kalbos, arba sumaišē ją su anų kalba (negriškai-angliška, arabiškos šiaurinēje Afrikoje ir išpaniška pietinēje Amerikoje); tolygus procesas, apie kurį męs neturime žinios, galējo įvykti kitose vietose. Todēl nevisuomet yra teisinga spręsti apie tautos paeigą iš jos kalbos.

Turime paminēti dar vieną klasavimą, butent, tą, kurį Gerlandas remia gamtiškų aplinkybių įtekme. Sulyg įvairių žmonių padējimų šalyse, kuriose jie gyvena, jie yra dalinami kaipo didjuriškēs, amerikinēs, mongolinēs, arabiškai afrikinēs ir indoeuropinēs veislēs, prie kurių galiaus turime pridēti atlikusius dravydus. Didžiausia abejonē su-

keliama čion išdrysimui skirti arabus ir semitus prie visų Afrikos veislių, kuomi, žinoma, Gerlandas gali kreiptis prie pavyzdžio Lathamo Atlantidae, ir prie pastebētino panašumo ne tik terp šiaurinių afrikiečių, bet teipgi kafrų ir semitų veislių.

Savo etnografiškai apžvalgai męs nesilaikysime jokio mēginimo moksliškai dalyti tautas, bet abelnai seksime populiariškus geografiškus dalinimus. Todēl trumpai aprašysime įvairias tikējimo formas, kaip jos apsireiškia pas afrikiečius, amerikiečius, didjurēnus, mongolus ir terpžemiečius. Pas šitas atskiras veisles męs susitiksime su įvairybēmis civilizacijos laipsniuose. Užvadinimai "civilizuotos ir necivilizuotos tautos", yra tik iš dalies teisingi, kadangi nēra tautos visiškoj laukinybēje, bet visur kalboje ir draugijinēse formose yra jau tuli civilizacijos elementai. Su šita išlyga vienok galime palaikyti paprastus užvadinimus. Tikriausiu dalyku yra sekti Tyloro sumanymą. Jis vadina tas veisles laukinēmis, kurios nedirba žemēs, ar neturi naminių gyvulių, kurios užsilaiko medžiokle ir žvejojimu, gyvenančios daugiausiai giriose ir vartojančios tik prasčiausius medžio ir akmens pabuklus. Bet kaip tik žemē yra dirbama ir bandos yra laikomos, tuojaus augštesnis civilizacijos laipsnis yra pasiekiamas. Veisles šito vidurinio laipsnio Tyloras vadina barbarais; jie gyvena daugiausiai apsisēdusiai garduose ar kaimuose, o jei bastosi kaipo nomadiški piemens, tai jie yra iškilę augščiau laukinio stovio turējimu savo bandų. Abelnai, barbarai gali apdirbti nauges. Trečiu laipsniu yra civilizacijos laipsnis; vartojimas rašto yra sąlyga, nuo kurios prasideda istoriškas gyvenimas, praeitēs pasekmēs sužiniai imama dabartēs gyveniman. Tikējime teipgi galima atskirti tris laipsnius, bet jie nevisai lygiai eina su Tyloro trimis civilizacijos laipsniais. Žemiausiame laipsnyj randame viską, teip teorijoj, kaip ir praktikoj, visiškai nesuorganizuota; dvasios nēra pavieniuojamos ir kuone išimtinai magiškos garbinimo formos sujungta su specijališkais kasdieninio gyvenimo reikalais. Viduriniame laipsnyj randame gerai organizuotą kultą su kunigija, taikliškai atsikartojančias šventes ir garbinimo formas, neturinčias jokios specijališkos laukiamos veikmēs, tik teip sau vartojamos, kadangi jos priklauso Dievo garbinimo sistemai. Sužiniai dabojamas ir išsivystęs tikējimiškas mokini-

mas, perduodamas raštu, charakterizuoja augščiausią laipsnį.
Vienas svarbus klausimas telieka: kuo galima išaiškinti šituos didelius skirtumus civilizacijoje ir tikējime? Daugumas žmonių aiškina tą gamtiškais palinkimais, kuriuos viena veislē turi, kita ne. Pirmiaus žmonēs, terp kitų ir Klemm, kalbējo daug apie veikliąsias ir neveikiamas veisles; dabar tautų ypatybēs nuodugniau ir aiškiau apsklembta. Kaip nē sunku butų atskirti pradinius burinius ir tautiškus palinkimus nuo palinkimų kilusių istorijos bēgyje ir įgytų besivystant, bet dauguma žmonių laikosi nuomonēs, jog kraujas duoda tam tikrus palinkimus ir jog civilizacijos augštenybēs laipsnis gludo savotiškame veislių susimaišyme. Šituo klausimu buvo sukeltas žingeidumas platesniuose ratuose, ypatingai gaivus pasipriešinimas iššauktas Renano aprašymu prigimto semitiškų veislių palinkimo. Bet pažvalga, jog tam tikros pajiegos ir palinkimai gamtos yra teikiama veislēms ir tautoms, nēra abelnai priimta. Yra mokykla, aiškinanti viską išlaukinēmis aplinkybēmis ir išlygomis; tuli sako šitą esant materijalistiškais ir demokratiškais prietarais*). Bet net Waitzas linkęs yra atidēti į šalį įvairių veislių pradinių protiškų gabumų skirtumus, ne tik kaipo negalimus parodyti, bet teipgi kaipo negalimus. Priešingai šitam žmonēs nusisiunčia ne tik prie stokos aiškinimų, paremtų grynai išlaukinēmis sąlygomis, bet ypatingai tankiai prie prirodyto veislių nesugiebumo peržengti tam tikrus proto rubežius; iš kitos gi pusēs, prie spartumo, su kokiu tauta griebiasi ir palaiko viską, kas sutinka su jos gamtiškais palinkimais. Jei sulyginsime karštakraujį negrą su melancholišku malajumi, tai vargiai tegalēsime tvirtinti, jog šitoms dviem veislēms sumainius savo bukles ir sąlygas jos teipgi turēs sumainytus proto gabumus. Toki skirtumai galima priskaityti tik pradiniam palinkimui.

2. Afrikos Tautos.

Nusisiuntimo raštai. Turtinga bibliografija iki 1859 m. pas Waitzą II. Naujų tyrinējimų istorija yra aprašyta Ed. Schauenburgo, *Reisen in Central-Africa von Mungo-Park bis auf Dr. Barth und Dr. Vogel* (2 tom., 1865), ır pavidale trumpos apžvalgos K. M. Kano, parašiusio teipgi olandiškų veikalų bibliografiją. Pilną medžiagą paduoda jau minēta abelna rašliava kaipo ir skaitlingi kelionių aprašymai bei misijonierių atskai-

*) Sulyg šito dalyko yra svarbus straipsnis: Race in Legislation and Political Economy (Antropolog. Review, 1866).

tos. Męs paminēsime tik svarbiausių atradējų ir rinkējų vardus: Baker, Barth, Burton (rytinē Afrika), Caillie' (Timbuktu) Cameron (skersai Afriką), du Chaillu, Hanoteau ir Letourneux (Kabylia), Klunzinger (augštutinis Egyptas, Livingstone, Moffat, Mungo Park (vidurinē Afrika), Rohlfs, Schweinfurth, Soleillet, Speke (Nyliaus ištakos), Stanley, Vogel (jo kelionēs aprašyta H. Wagnerio). Medžiagos vertē etnografijai ir tikējimo istorijai, esanti šituose veikaluose, labai įvairi. Apžvalgą visų šitos svieto dalies kalbų paduoda R. N. Custo, *A. Sketch of the Modern Languages of Africa* (2 tom., 1883). Yra labai svarbųs W. H. J. Blecko tyrinējimai pietinēs Afrikos kalbų. Apie kiuržus turime A. de Quatrefageso, Les Pygmees (1887 m.). Nuo kitokios atžvalgos yra svarbųs A. H. Pasto, *Afrikanische Jurisprudenz, Etnologisch-juristische Beitraege zur Kenntniss der einheimischen Rechte Africas* (1887 m.).

R. Hartmann, Die Voelker Africa's (1879 m.); jis teipgi davē smulkmenišką aprašymą, *Die Nigritier* (I. 1876). Iš veikalų, suteikiančių ypatingą akyvumą tikējimų istorijai, paminēsime sekančius: W. Bosmano, *Nauwkeurige beschrijving van de Guinese Gould-Jand-en Slave-Kust* (3čia laid. 1737 m.); A. Bastiano, *Ein Besuch in San-Salvador* (1859, šitas veikalas yra laimingu autoriaus styliaus išēmimu i· padaro pagrindą daugumui Fr. Schultzeo fetišizmo apšnekų; B. Cruickshank, *Achtzenjaehriger Aufenthalt auf der Goldkueste* (1834); J. L. Wilson, *Western Africa, its history, condition and prospects* (1856).

Sulyg šios dienos Egypto daugybē aprašymų kelionių, iš dalies su paveikslais (toki kaip Eberso *Aegypten*) yra plačiai žinoma. Kaikuriuose monumentų aprašymas padaro svarbiausią dalį. Geriausia knyga apie šiolaikinę Egypto valstiją vis dar tebēra E. W. Laneo, An *account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians* (2 tom., 1835 m.) ir teipgi F. Baedekerio, *Aegypten* su nauda gali buti studijuojama kitų ne tik keleivių.

Apie pietinę Afriką geriausiu veikalu yra G. Fritscho, *Die Eingeborenen Sued-Africas* (1827 m.). Be šito, nuo tikējimiškos atžvalgos užimanti yra Casalis, Les Bassoutos (1859 m., misijonieriaus gyvenusio terp jų per 23 metus); Th. Hahn, *Tsuni'-goam, the supreme Being of the Khoi-khoi* (1882 m.); Callaway, *The Religious System of the Amazulu* (1868—72 m, išējo keturiuose tomuose ir buvo atspausta Folklore Society, 1884 m.).

Apie žydus, muzulmanus ir krikščionis Afrikoje reikia teirautis A. Oppelio, *Die religioesen Verhaeltnisse von Africa* (Zeitschr. d. Gesellsch. f. Erdkunde, Berlin, 1887 m.).

Apie Madagaskarą yra teipgi turtinga rašliava, surinkta J. Sibreeo. Svarbiausiais darbais yra J. Sibreeo, Elliso ir kitų darbai.

Skaitlingumas tautų Afrikoje etnografams daro daugelį kliaučių. Net nepaisius ant skaitlingų svetimų įeivysčių ir užkariavimų, besikartojančių nuo seniausių laikų iki šiai dienai, per kuriuos Afrikos gyventojai buvo suvesti į bendrumą su likusiu svietu, tai vis gi klausimas sulyg pradinio tautų giminingumo, gyvenančių šitoje svieto dalyj, su kitomis šeimynomis ir veislēmis, pasirodo kēblum augščiausiame laipsnyj. Net terp savęs Afrikos buriai parodo tokį nepanašumą, jog mokslinčiai sako ant šito sausžemio esant penkioms ar šešioms veislēms. Lybijos gyventojai šiaurininiu pakraščiu, egyptiečiai ir etiopai yra laikomi priklausančiais prie terpžeminių veislių, padarydami hamitiš-

ką šeimyną, arčiausiai susirišančią su semitiška. Bet, iš kitos pusės, žmonės manē suradę pradinio gimininguma žymes terp šiaurinių Afrikos berberų ir baskų. Į pietus nuo šitos hamitiškos grupos randame nubijonis viršutiniu pa-Nyliu, o pietiniu didžiojo tyrlaukio pakraščiu fulus. Šitie paskutiniai dveji padaro atskirą veislę. Sausżemio vidurys iki 20° piet. ilg. yra užimtas tikrais negrais. Pietinē dalis apgyventa dviejų veislių, kafrų, hottentotų ir bušmēnų. Šie paskutiniai yra laikomi arba išsigimusiais hottentotais, arba skaitomi, drauge su išsibarsčiusiais kiuržų buriais, vidurinēs Afrikos savotiška žmonių veisle, gal ir liekana pirmųjų žmonių.

Šitas klasavimas negali dar buti laikomas galutinai tikru. Ypatingai labai neužtikima senovēs egyptiečių paeiga. Visi egyptologai skaito egyptiečius priklausančiais prie terpžeminių veislių; daugiausiai ką leidžia tuli tai tas, kad senos faraonų imperijos civilizacija kilo iš susimaišymo afrikinio ir semitinio kraujo. Jie deda net svarbą ant dalykų panašumo egyptiečių ir indogermanų nuomonēse. (La Page Renouf), arba bando surasti Egypte priešistorišką semitiškos ir indogermaniškos veislių vienumą (Lieblein). Kad Egyptas turējo pirmesnius santikius su vakarine Azija ir kad buvo vaizba vedama su Babilionu kaipo ir vienvaliniai semitinių burių danginimaisi ir finikų apsisēdimai. Šitas aiškiai mums buvo parodyta, terp kitų Eberso. Todēl, ar mums Herodatą rekia palaikyti klaidingu ir užginti visus egyptiečių sąryšius su šiaurinēs Afrikos tautomis, tai yra kitas paklausas. Šitoje dēstyj kalba viena gali spręsti, nors ji tikrai nurodo linkui Azijos. Pobudis, žymējantis senovēs egyptiečius, pradinis originališkumas ir ištvermē, ant kurių Ebersas ypatingai apsistoja, nēra tokiais, koki taikosi pas negriškąsias veisles, kuomet garbinimas gyvulių, (kurį De Brosses jau nurodē), fetišizmas, garbinimas mirusių ir apipiaustymas yra stipriais prirodymais tolygumo egyptiečių ir negrų. Anatomiško mumijų tyrinējimo išvadai butų svarbiausiais, jei nevisiškai išrišančiais: sulyg R. Virchowo, šitie išvadai nēra prielankųs afrikiniam gimininingumui. Abelnai dalykai stovi šiteip: senovēs egyptiečių kulturos sąryšis su vakarine Azija vis dar persveria nebe svarbos gimininingumo žymes su negrais

Afrikos žmonių vienumas, pripažinamas Gerlando, priskiriančio arabus ir semitus, dabar karštai yra ginamas R. Hartmanno. Jam norētųsi visai iš vaizdos išvaryti "mēlynjuodį, storasprandį, vilnagalvį negrą, o jo vietoj pastatyti, nigriciją", kuris nors ir yra gryniausiame pavidale vidurinēje Afrikoje, bet visgi gali buti randamas ant viso sausżemio nuo šiaurēs į pietus. R. Hartmannas remiasi tuomi, jog niekur Afrikoje, teip vadinamos, įvairios veislēs nesiskiria aštriai viena nuo kitos; gentēs berabra, bedžia ir kitos šiaurēje, bantu pietuose, rodo reiškų giminingumą su vidurinēs Afrikos nigricijais; jeigu skirstyti į veisles, tai sunku yra pasakyti apie kitus burius, ar jie priklauso prie nubijonų ar negrų. Šita sunkenybē nēra dar pergalēta ir sunku pasakyti ar anatomiškos ir kalbiškos studijos išriš tą kuomet. Vienok etnografiškoj ir tikējimiškai-istoriškoj apžvalgoj Afrika tinkamai gali buti padalinta į tris dideles dalis: pietinę, vidurinę ir šiaurinę.

Pietinēj Afrikos dalyj, į rytus gyvena kafrai, į vakarus hottentotai, visur gi randame spaudžiamus ir slēgiamus bušmēnus. Kafrų vardas portugalų paimtas nuo arabiškųjų vaizbių, kurie šituo žodžiu (kafir) vadino netikius, pagonis, patys save gi šitie žmonēs vadina a-bantu — žmonēs. Ta pati prasmē yra duodama vardui koi-koi, kuriuo vadina save kita gentē; paniekos vardas hottentot buvo duotas jiems olandiškų naujokų už jų plekšiamą, kvaksiamą, mikčiojamą kalbą. Bušmēnai fiziškai ir protiškai priklauso prie žemiausios žmonių veislēs, juos atskiria kaipo laukinius nuo kitų dviejų genčių, kurias greičiau galima laikyti barbariškomis. Hottentotai ir kafrai yra piemeniškomis tautomis, turinčiomis stovų tautišką surēdymą. Pas kafrus, kurie, matomai, atēję iš šiaurēs, galima net, esą, rasti pirmesnēs kulturos žymes ir istoriškus minējimus kadaisia buvusių karių ir vadovų. Jų didžiausiomis gentimis yra amaksoza, amazulu, bečuana (prie kurių priklauso ir bazuto), toliaus gi į vakarus ovaherero (ar damara). Prie hottentotų priklauso Namaqua, ir Korana, kuomet griqua ir bastriniai hottentotai paeina iš susimaišymo su europiečiais. Čion męs neapšnekame naujokijos istorijos pietinēje Afrikoje, kurios, nuo 1652 m. šitos gentēs vis buvo stumiamos atgal. Dabar kafrai ir hottentotai gyvena draugiškai, tankiausiai

kaipo tarnai ir darbo žmonēs keturių naujokinių valsčių valdyboje; teip, pav., Priežemio naujokinēje Amafengu, veislē kafrų turi globą naujokinēs. Bet keletas pirmapradinių genčių gyvena neprigulmingai naujokinių pakraščiuose, kurioms jos tankiai yra didelio nesmagumo ir pavojaus versme. Jų gimininguinas su pirma buvusiais yra vienas sunkiausių paklausų pietinēs Afrikos naujokinēms valdžioms.

Tikējimiški supratimai šitų pagoniškų genčių yra teip liudni ir silpni, jog tankiai buvo sakoma, ypatingai sulyg kafrų, kad pas juos nēra jokio tikējimo. Bet tas vienok nēra teisinga, kadangi pas visas šitas tautas męs žinome daugelį tikējimiškų apeigų, net jeigu aiškios nuomonēs apie Dievą nēra, ar bent ji yra užslēpta nuo musų žinios. Męs žinome daugelį vardų, kuriuos įvairios gentįs duoda savo dievams; pas hottentotus: Utikso, Tsui'goab, Heitsi-eibib; pas kafrus: Morimo ir Umkulumkulu. Bet męs nežinome ar jie yra gamtos dievai, piktos dvasios, numirę galingi magikai, ar bočiai. Th. Hahn Tsui'goabą suprato prasmēje aušros, Reville aiškina jį mēnuliu, Heitsi-eibib gi esąs mēnulio dievas. Šitie aiškinimai nēra tikri, nors šokiai, kurie atsibuva per jaunatį ir pilnatį pas hottentotus, matomai numoja į mēnulio garbinimą. Su didesniu tikrumu galime žiurēti į Umkulumkulu, Didžiąją Esybę, kaipo bočių, atējusį nuo pradinio medžio (kiti išverčia šitą, iš nendryno). Garbinimas mirusių ir bočių labai išsiplatinęs pas šitas gentes. Numirēliai abelnai apsireiškia savo giminēms gyvuliškuose pavidaluose. Paprotys kiekvieno praeivio mesti akmenį į tam tikrą vietą, per ką pasidarē skaitlingos akmenų krusnys, labai gali buti, kad yra paremtas teipgi mirusių kultu. Greta su nuomone, jog žmonēs paeina nuo medžių, pas kai-kurias gentes, pav., Damara, turime prierodą tikējimo į paējimą nuo gyvulių, susirišime su gentiniu surēdymu ir valgio uždraudimais (t. y. totemizmu). Kad šitos gentēs nēra visiškai be poētiškos vaizdos, parodo daugelis jų mytų ir pasakų. Teip damara pasakoja, kaip žmogus atrado ugnį ir kaip laukiniai žvērys, išsigandę jos, nubēgo, o naminiai gyvuliai pasiliko draugēje su žmogum. Pas šitą gentę mergelēs daboja šventą ugnį. Istorija mirties pradžios yra įdomiausia ir pasakojama pietinēje Afrikoje daugelyje pavidalų. Pas hottentotus yra mēnulis, ką siunčia

kiškį kaipo pasiuntinį žmonijai, pasakyti jai: "kaip aš (mēnulis) numirštu ir atgiju vēla, teip tu (žmogau) numirsi ir atgysi". Bet kiškis perdavē savo pranešimą klaidingai ir pasakē: "kaip mēnuo miršta, teip žmogus numirs ir neatgis". Amazulu sako, kad: Umkulumkulu pasiuntē žmogui kameleoną su žinia, jog jis nemirs; bet kameleonas užtruko pakeliui, Umkulumkulu gi tuo tarpu permainē savo manymą ir pasiuntē paskui jį salamandrą apskelbti žmogui mirtį. Salamandra pasiskubino ir pirmiaus negu kameleonas atējo, apskelbē nelaimingą žinią. Kitoj tolimoj svieto dalyj Fidži salų gyventojai pasakoja panašią pasaką apie mirties paeigą. Hottentotų ir kafrų tikējimas skiriasi nuo negrų tikējimo nebučia fetišizmo. Vēlēms ir dvasioms daromi aukojimai, bet tikrų fetišų pas juos nēra, arba beveik nēra. Teisybē, amuletai ir visokio budo raganybē lošia svarbią dalį. Burtininkai, kurie podraug yra gydytojais ir žyniais, parodo savo slaptą galybę visokiuose darbuose. Budai, kokiais jie iš jos naudojasi, skiriasi: kartais jie sutveria atskirą korporaciją, į kurią įstojama per pašventinimą, tankiaus gi buva ir teip, kad jie giedojimu ar šokiu įvaro save į ekstazą, idant galētų prišaukti dvasias. Nuo jų laukiama ligų ir gyvatēs įkandimo išgydymo; teipgi pergalēs, lietaus, suradimo nevidoniško burtininko ir užžadējimo nuo jo ir tt. Todēl jie drauge su vadovais turi baisią galybę keršinimui asmeniškiems priešams arba prašalinimui netinkamų žmonių; bet ir jie patys tankiai gali prakišti savo gyvastis, jei neišpildo to, ko nuo jų reikalaujama.

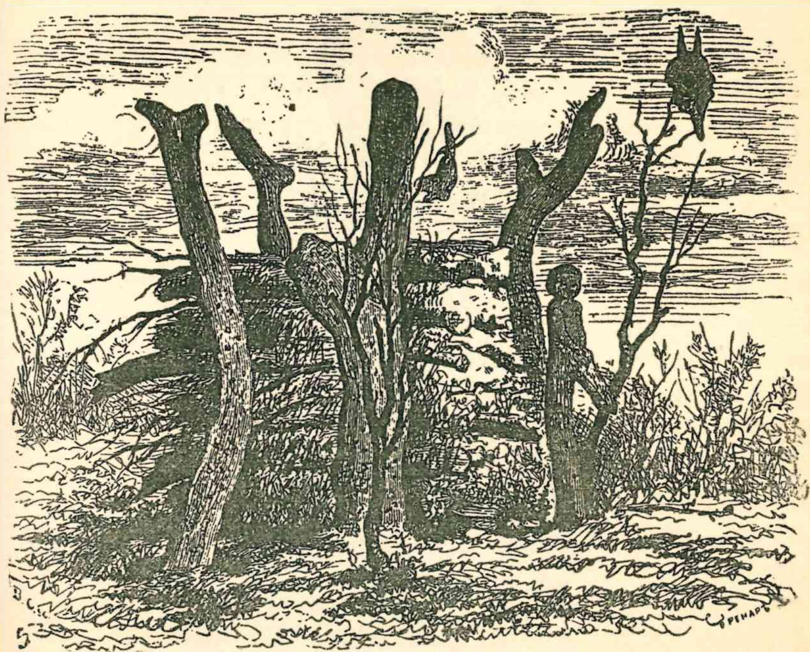
Prie tikējimiškų apeigų skaitliaus pietinēje Afrikoje, kaip ir abelnai šitoj svieto dalyj, priklauso visoki žeidimai: dantų išmušinējimas, piršto sąnario nukirtimas našlei einančiai už vyro ir, ypatingai, apipiaustymas. Paskutiniam papuola vaikai, sulaukę subrendimo amžį, ir po to, tuojaus turi pasiduoti aštriai drausmei tulą laiką, kad paskui staiga įšokti į palaidunybēs pagyvenimą. Abelnai imant, jie veda ištvirkusį gyvenimą ir turi laukinius šokius, teip, kad apie naujai atvirtusį į krikščionybę yra sakoma: "jis jau nešoka daugiau". Iš visų šitų suopročių ir papročių sunku yra išrinkti tuos, kurie yra savotiški atskiroms gentēms. Kafrai ir hottentotai gan greitai daugelį papročių yra paēmę vieni nuo kitų.

Tikrieji negrai gyvena Afrikos viduryj, bet nē šiauri-

nio, nē pietinio rubežiaus jų buklēs negalima tikrai parodyti. Ištikimų pažymybių teipgi truksta etnografiškam dalinimui. Ikišiol žinome dar labai mažai apie daugumą genčių, gyvenančių apielinkēje didžiųjų ežerų ir upiniuose apskričiuose Zambezi ir Kongo. Daugiau žinome apie tautas, padarančias mahometoniškų viešpatysčių eilę nuo Senegalo iki Dardafurui, kurių istorija iš dalies mums žinoma. Gyvena ten džiolof (wolof), Hauza ir Sonrei ir net dešimtame metašimtyj po Christui jie uždējo ten galingą mahometonų imperiją. Randame teipgi mandingos, kurių valstija Melle (teipgi mahometoniška) savo pergalēmis buvo žinoma tryliktame metašimtyj; ypatingai gi fulai (fellatah, pulbe ir peul), kurie iš pirmo atējo iš rytų, bet pradžioje šito metašimčio (19jo. — Vert.) paplito iš vakarų kaipo pergalētojai po vadovyste Danfodio, fanatiško islamo gaivintojo vadovyste. Šituose apskričiuose politiški ir etniški sanryšiai yra labai painųs. Gardas Timbuktu ant augštutinio Nigero, aplankytas labai nedaugelio europiečių, esąs vieta suējimo kelių lygiai genčių, kurios kovoja terp savęs, kad apimti šitą svarbią vaizbos vietą.

Daugelį metašimčių islamas pildē civilizacijos pasiuntinybę vidurinēje Afrikoje. Valstijos įstatymai ar papročiai vakariniame Sudane yra mahometoniški; ir net toliaus į pietus randame islamą besiplatinant. Islamas čion yra populiarišku tikējimu ir yra užlaikomas su fanatišku užsidegimu; kas metas daugybēs keleivių iš vidurinēs Afrikos aplanko šventes Mekkoje. Teisybē, islamas nusileido daugumui liaudinių prietarų ir neišnaikino kaikurių stabmeldiškų įtikējimų bei užlaikymų. Krikščionybē daug mažiau išsiplatinusi pas negrus. Pirmiaus jai labai sekēsi. Su atradimu ir apsēdimu portugalais vakarinio pakraščio, pabaigoje šešiolikto metašimčio, krikščionybē platinosi Benine ir net Kongo žemēj. Čion kuone per du šimtu metų ji buvo tikējimu didžiausios karalijos, arti susirišusios su Portugalija, kurios sostapile buvo San Salvador, bet nuo to laiko ji išnyko, vargiai bepalikdama kokius ženklus. Protestonų misijos musų metašimčio (19to. Vert.) gali parodyti vaisingesnes, bet mažiau skaisčias pasekmes. Išēmus atverstų negrų vergų naujokijas (Sierra Leone, uždēta 1787 m. anglų ir Liberia. uždēta 1823 m. amerikiečių),

krikščionybē vis liekasi pas negrus svetimšaliečių tikējimu, į kurią tik mažuma yra atverstų; ji niekur neapturējo tautiško tikējimo, nežiurint kad ant Augštutinio Nigero misija pasekmingai yra varoma negrų.

Pav. 1. Fetišas iš Lundų vidur. Afrikoje.

Negras, anaiptol, nepriklauso prie mažiausiai apdovanotos žmonijos rųšies. Jis paprastai turi lengvai sužadinamą vaizdą ir gyvą permanybę; jis yra karštakraujis, jauslus, ištikro geraširdis ir tik piktume žiaurus, labai bruzdus, bet ne ant ilgo ir be tvirto tikslo. Reville išmetinēja negrams jų palinkimą į čvierinimąsi ir mąsčių nesusirišimą. Abelnai, jis sako, jiems trukšta energijos suvartojimui jų protiškų pajiegų. Jie, žinoma, jokiu budu negali buti skiriami prie laukinių. Jie padaro visą eilę viešpatysčių, kuriose yra dideli gardai. Bet žiaurios karēs ir vaizbavimas vergais pragaištingai veikia į jų visuomenišką surēdymą. Graudingą savo žemesnēs vertybēs, sužinybēs paveikslą, sulyginant su europiečiu, paduoda negras apie du broliu, kurių vyresniam, juodajam buvo duota pasirinkti auksas ar,

knyga; jis pasirinko auksą ir tokiu budu jaunesnysis gavo knygą, kuri padarē jį labai protingu ir augštesniu už jo brolį. Panašų tam mytą sutvērē teipgi Amerikos raudonodžiai Floridoje.

Pav. 2. Fetišas avajo gentēs (nuo ežero Njasse).

Negrų šalys yra žemiausio fetišizmo bustu, kurį galima čion tyrinēti visose jo formose. Fetišai, maži ir dideli, vieši ir privatiniai, yra vadinami gris-gris, ir ju-ju. Atējus žmonēms į metus atsibuva išsirinkimas fetišo drauge su apipiaustymu ir pasninku; teipgi ir ženklai, kurie pas daugelį genčių išpiaustoma odoje ir nudažoma (tatuiravimas), parodo, jog jie priklauso kokiam fetišui. Skirtumas fetišų ir amuletų nēra aiškiai pažymētas, ypatingai pas tas gentes, pas kurias islamas tik lengvai pridengia pagonybę; iš kitos pusēs daugelis fetišų susiartina su stabais, kuomet jiems pridedama žmogaus galva ar sąnariai, panašiai graikų hermams. Fetišai turi sau šventnamius ar budas; kaikuriuos

imama su savim tik laike kelionēs, kitus vienval nešiojama su savim.

Bet kaip ne prasineštų priekin fetišizmas pas negrus, nereikia vienok iš akių paleisti, jog ne visas jų tikējimas susideda vien iš tarnavimo fetišams ir jog greta su juo labai išsiplatinęs įtikējimas į dvasias ir garbinimas bočių bei gamtos. Visoki apsireiškimai ir gamtos daiktai: dangus, saulē, ypatingai mēnuo, kalnai ir upēs yra tikējimiško garbinimo dalykais. Kai kur net apsireiškia tikējimas į augščiausiąjį Dievą, sutvertoją svieto, nors, teisybē, šito Dievo jie negarbina, kadangi negrai abelnai piktus dievus garbina daugiau negu gerus. Bočių kultas teipgi labai išsiplatinęs. Dahomējoje ir pas ašantijus mirusiems valdovams daroma didelēs žmoginēs aukos. Iš gyvulių ypatingai žalčiai apturi tikējimišką garbinimą. Žalčių kultas atsirado net pas amerikinius negrus, Haitije ir Luizianoje, kur jis įgijo paleistuvybēs ir žiaurumo pobudį.

Vedimas tikējimiškų ceremonijų priklauso fetišininkui, magikui ir kunigui, kuris vadinasi Feticero, Ganga ir Chitome. Jis neša apvalomasias aukas (prašalinimui nelaimių) dvasioms, maistą numirusiems, pranašauja, padaro lietų, gydo ligas, ir tt. Vienu jo svarbiausių užsiēmimų yra suradimas prasikaltēlių. Visur yra išsiplatinęs tikējimas, jog liga ir mirtis nēra prigimtais dalykais, bet yra padaromos piktais žavējimais, todēl reikia surasti kaltininkas. Su dideliu lermu, kokį negrai mēgsta daryti prie kiekvienos progos, išvelka įtariamąjį ir paveda tyrimui, tankiausiai esančiam tame, jog jam duoda išgerti užnuodintą gērymą (ištyrimas raudonu vandeniu), kuris nekalto yra išmetamas atgal, kuomet kaltininkas numiršta.

Įdomų apsireiškimą pas negrus padaro slaptos draugijos, kurių dauguma žinomos, tame skaitliuje tokios, kurios gyvuoja jau keli šimtai metų, k. a. empakasseiro. Vargiai težinome tikrą šitų slaptų draugijų tikslą; vienos, regis, užsiima civilizacijos mieriais, kitos gal siekiu turi bendrą globējimą savo narių; bet nēra jokio pamato prirašinēt joms augštesnes pažiuras ar net grynai monoteistišką mokymą. Abelnai, žmonēs šneka perdaug apie gamtišką negrų palinkimą prie monoteizmo, prirengusio juos priimti islamą.

Čion padarysime reikalingus pastebējimus sulyg Mada-

gaskaro salos, kuri prie Afrikos priklauso geografiškai, o ne etnografiškai. Teisybē, kad pirmieji jos gyventojai, kurie dar gyvuoja kaipo Vazimba ant vakarinio pakraščio ir

Pav. 3. Ganga, burtininkas iš vakarinēs Afrikos, šventadieniniuose parēduose.

yra supilstę akmenines kruvas (kairns) po visą salą, tarytum giminiuojasi su negrais. Bet jie jau senai yra išvaryti atējusių svetimżemiečių, arba susimaišę su jais. Pirma čia apsigyveno arabai, o paskui malajai. Viešpataujanti gentē hova, kaipo ir jos priešininkē šakalava, yra malajiškos, kas matoma iš jų fiziško budo kaipo ir tulų psychiškų ir draugijinių savotybių. Tikējimas stabmeldiškųjų ma-

lagassijų neturi jokio labai įžymaus pobudžio: tikējimas į dvasias, garbinimas bočių ir dieviškieji teismai yra čion paprastais dalykais. Musų metašimtyj sala perleido baisias permainas nuo to laiko, kaip energiškasis hova gentēs kunigaikštis Radama (1810—1828 m.) įvedē krikščionybę ir europinę civilizaciją, kurio darbas persekiojimais buvo stabdomas jo pasekējų, bet niekuomet nebuvo išnaikintas visai. Paskutiniais keliais metais visa Madagaskaro valstija vēl buvo sukelta Prancuzijos įsikišimu.

Labiausiai susimaišę iš visokių sudētinių dalių yra šiaurinēs Afrikos gyventojai. Jau męs nurodēme į klausimą sulyg to, kas čion turi didžiausią svarbą, ar gimininguma̧s su negrais, ar azijatiško kraujo priemaištis. Į Egyptą vienval suplusdavo visokios tautos: senovēje semitai, persai, arabai, graikai, romēnai, viduriniuose metašimčiuose ir naujesniuose laikuose arabai, turkai, Mažosios Azijos tautos ir europiečiai. Toliaus į pietus, tautose, teip vadinamose, etiopiškos grupos, yra teipgi didoka arabiško kraujo priemaištis; kalnuotoji Abisinijos dalis dar keliais šimtais metų prieš Christų buvo naujokijama pietinių arabų (himjaritų) per ką ir kalba joje etiopiška arba geez, yra semitiška. Į vakarus nuo Egypto, šiauriniu Afrikos pakraščiu, užsiliko pirmieji gyventojai berberuose (Imošag, Berabra), o teipgi tuareguose ir tibbu Sacharos dykumos. Vienok semitiškosios naujokijos ir romēnų užkariavimai senovēje, syriškai arabiškos kareivijos ir turkų valdžia viduriniuose metašimčiuose bei naujesniuose laikuose, prie ko reikia prijungti daugybę prigabentų čion krikščionių vergais, padarē tą mencių sumaišytos žmonijos, kuri paprastai turi maurų vardą (moriskai). Šita Afrikos dalis yra vienintēlē, kuri įeina į visasvietinę istoriją.

Šiaurinēje Afrikoje kuone visur viešpatauja islamas. Tik kaikurios gentēs ant augštesnio Nyliaus yra dar pagoniškomis, pas egyptiškus koptus gi kaipo ir pas abisiniečius randame monofizitiškąją krikščionybę. Koptai po savo patriarcho vyriausybe per daugelį metašimčių priespaudos tvirtai laikēsi krikščionybēs, nors reikia pripažinti, kad jie nupuolē. Bet dar labiaus nupuolęs yra tikējimo ir doros stovis Abisinijoje, kur krikščionybē susirišo ne tik su mahometonais ir žydais (abisiniškas žydas vadinasi falaša), bet net su pagoniškais elementais. Kerējimas ir visoki prie-

tarai, baimē piktų akių ir raganybēs, supratimas apie buddas, teip vadinamas dvasias pasiverčiančias į gyvulius, yra randama visur. Krikščionybē pati yra tik iš užlaikymo kaikurių ceremonijų; kunigija atsižymi savo tamsumu ir ištvirkimu. Todēl Abisnijoje krikščionybē vargiai viršija pagonybę ir butų greičiau pirmyneiga, o ne atžagareiviškumu, jei šalis visai atvirstų į islamą, kuris čion vienval auga.

Islamas šiaurinēje Afrikoje yra griežtai stačiatikiškas ir išpažysta Sunna kaipo ir Koraną. Egyptas per metašimčius yra buvęs mahometonų civilizacijos sēdyne; gardas Kairo su savo puikioms mečetēmis, kurių Al-Ažar mečetē yra naudojama universiteto, yra vis dar mahometonų pažinties centru. Kad islamas ant Augštutinio Nyliaus, Nubijoje ir Sudane gali paversti gyventojus į aršiausius fanatikus, tai tas tankiai buvo parodyta šiolaikinēje istorijoje vienvaliniu apsireiškimu mahdijų — tikējimo vadovų. Tirlaukyj puritaniška Snussi sekta turi daugelį pasekējų. Šiauriniu valstijos pakraščiu, jei nēra apnaujokytos europiečiais, kaip Alžyras ir Tunisas, atstumia kiek galēdamas visas svetimas įtekmes; Morokko yra valstija visai uždaryta nuo musų civilizacijos. Nuo pirmo įvedimo islamo, šitos šalys buvo garsios savo tikējimišku uolumu; viduriniuose amžiuose jos išdavē dvi dinastijas subergždējusiems išpanams, Almoravidus ir Almohadus. Po šiai dienai randame ten klēstint garbinimą mirusių ir gyvų šventųjų (marabutai). Mažai žymių galima rasti ar laukti šitose šalyse atgijimui dabartinēs ar ateitinēs mahometonų kulturos, kuri savo čiukurą pasiekē viduriniuose metašimčiuose.

3. Amerikos Laukiniai.

Nusisiuntimo raštai. Bibliografija yra pas Waitzą, III (1862) ir IV (1864). Iš specijališkų katalogų paminēsime pilniausią, ypatingai sulyg geografiškų ir teipgi etnografiškų knygų Fred. Muellerio (Amsterdam, 1877 m.). Senesni aprašymai kelionių, pradedant nuo 17to metašimčio, yra dabar tik bibliografiškos vertēs. Tas pats yra teipgi su rinktiniais veikalais, branginamais savo laike, nuveiktais katalikiškų misijonierių 18to metašimčio (Lafiteau ir Charlevoix) apie šiaurinę Ameriką. Ikišiol užlaikē savo vertę gyvi vietinių padējimo išjautojimai dideliame istoriškame Robertsono veikale, *The History of America*, ir pas Prescottą, *Conquest of Mexico* ir *Conquest of Peru*. Ir naujų aprašymų kelionių branginamais yra teip dēl jų paveikslų kaip ir turinio, A. v. Humboldto ir princo Maksimiliano v. Vied veikalai.

Apžvalga įvairių šitos svieto dalies tikējimų, pilna žinių, yra suteikta J. G. Muellerio, *Geschichte der Amerikanischen Urreligionen*

(2ra laid., 1867), turtinga žinių kasykla, bet teiraujanties jos, reikia atminti, jog autoriaus teorija visur daro skirtumą terp šiaurinio tikējimo į dvasias ir pietinio garbinimo saulēs. Sulyg Grenlandijos didžiausia žinios versme tebēra vis P. Egede, *Nachrichten von Groenland* (1790). Catlino, Schoolcrafto veikalai ir skaitlingos D. G. Brintono knygos, kuriomis, žinoma, reikia naudotis atsargiai, turi svarbius pastebējimus sulyg šiaurinēs Amerikos indijonų. Branginamas, tik beveik perplatus rinkinys padarytas H. H. Bancrofto, *Native Races of the Pacific States of North America* (5 tom., 1875 m.).

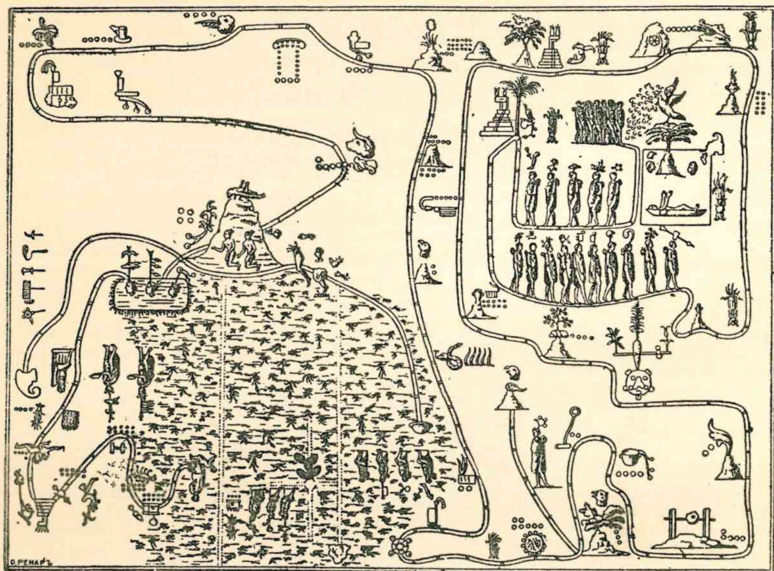
A. Reville apšneka civilizuotų tautų tikējimus savo, *Les religions du Mexique èt de l'Amerique centrale et du Perou* (1885 m.); jis skaitē Hebbert paskaitas sulyg šito dalyko Anglijoje 1884 m. Apie Meksiką: E. B. Tylor, *Anahuac, or Mexico and the Mexicans* (1861 m.), tas pats Enc. Brit.

Apie vidurinę Ameriką: Brausseur de Bourbourg, *Histoire des nations civilisees du Mexique et de l' Amerique centrale, durant les siecles anterieurs a C. Colomb* (1857—59 m., 4 tom.). Apie Peruviją R. B. Brehmo veikalas, *Das Inkareich* (1887 m.).

žinios, susidedančios iš vietiniškų raštų ir senų išpaniškų apyskaitų, yra surinktos Kingsborough' *Antiquities of Mexico* (1831—48 m.), ir branginamasis prancuzų rinkinys Ternaux-Companso (nuo 1837 m.), bei keletas kitų išleidimų Hakluyt draugijos.

Paklausai, užimanti etnografiją sulyg šitos svieto dalies, yra vienumo ir savistovystēs paklausais amerikoniškosios veislēs. Bet net ir tie, kurie žiuri į visus amerikiečius kaipo į vieną žmonių veislę, isskiria iš jų eskimosus ir grenlandus, gyvenančius šiaurinēj sausžemio dalyj; pastarieji arba yra priskaitomi prie mongolų, arba, priskyrus prie jų kaikurias žemgalinēs Azijos gentis, padaro iš jų atskirą, arktiškąją ar hyperborējišką veislę, kuri vienok turi daug susilietimo taškų kaip su mongoliška teip ypatingai su amerikine veisle. Prileidimas atskiros amerikinēs veislēs yra ginčijamas iš įvairių pusių. Buvo, ir iš dalies dabar dar yra, labai pasiplatinęs manymas, skaitąs juos mongolų atmaina arba mongolų ir malajų sąmišiu. Fr. Mueller gina jų atskirumą ir drauge su tuo vienumą, kuomet antropologai ir etnografai, ypatingai amerikiniai, palinkę yra greičiau juos dalyti į dvi ar daugiau, nepriklausančių viena nuo kitos grupų. Gali buti, kad mokslas niekuomet neturēs budų tikram išrišimui šitų paklausų. Nēra galima duoti jokio neužginčijamo prirodymo naudai manymo apie susirišimą amerikiečių su kitomis veislēmis. Teisybē, yra kaikurios žymēs susinešimų Amerikos su Senuoju Svietu pirma jos atradimo. Iš vidurinių metašimčių islandiečių rašliavos matome, jog jie pažinojo Grenlandiją, ir, plaukiodami pakraščiais, nueidinējo toli į pietus. Jog gentēs, gyvenusios vakariniu šiaurinēs Amerikos pakraščiu,

turējo susinešimus su Azijos tautomis, tai tas, šiek-tiek, yra galimu. Bet abiejuose šituose atsitikimuose nēra žinios, kaip toli šitie susinešimai siekē ir kokią jie turējo prasmę. Nē fiziškas žmonių veislių sudējimas, nē augmenija (flora) ir gyvija (fauna) šitoje dēstyj, tarytum neduoda jokio pagrindo teisingam išrišimui. Priešingai, iš civilizacijų pobudžio, ypatingai Meksikoje ir Peruvijoje, buvo išvedžiojama apie susirišimą jų su senovēs civilizuotomis tautomis. Buvo manoma, ir dabar dar kartais yra

Pav. 4. Aztekų persikēlimas.

manoma, jog tik tokiu budu gali buti išaiškinta reiškus panašumas dailēs, papročių ir pažiurų šitų tautų ir tautų Senojo Svieto. Spēta, kad mokytojais jų buvo išsisklaidę po svietą žydai, finikiniai marininkai ir naujasēdžiai, azijatiškieji buddistai, ir tt. Dar paskutiniame laike chinų žinia iš penkto metašimčio apie vakarų šalį Fuzang buvo taikoma prie Amerikos, iš kitos gi pusēs buvo stengtasi išvesti meksikiečių pažiuras nuo senovēs keltų*). Bet tas viskas reikia laikyti klaidingu; šalis Fuzang, be abejonēs,

*) Ch. G. Liland, Fusang or the discovery of America by chinese buddhist priests in the fifth century (1875 m.); E. Bovua, L' Elysse des Mexicains compare a celui des Celtes (R. H. R. 1884 m. II.).

buvo Japonija. Ar vienumas amerikinēs veislēs gali buti parodytas lingvistikos, tai teipgi reikia pripažinti atviru paklausu; ikišiol męs esame tik perijode mokymos atskirų kalbų grupų, sonoriškos (Meksika) ir Kečua (Peruvija). Tokiu budu negalime dar laukti moksliškai užtikrinamo klasavimo pirmųjų Amerikos gyventojų. Sekančioj trumpoj apžvalgoj pasistengsime, kiek galēdami, suvesti tikresnius gautų išvadų. Nuo šiaurinēs Amerikos indijonų, ankštesnēj prasmēj vadinamų raudonodžiais, atskiria kaipir atskirą grupą gentes, gyvenančias į vakarus nuo Uolinių kalnų ir upinio Oregono apskričio iki jurai. Svarbesnēmis raudonodžių gentēmis yra atapaskai (čippevai), irokēzai, algonkinai, dakotai (Sioux), appalačiai (krykai), kuomet načēzai, gyvenanti pa-Mississippiu žemyn, ankštai liečiasi iš vienos pusēs su appalačiais, iš kitos, su Meksikos gyventojais. Meksikoje galima atskirti trįs sluogsniai; vienas, kuriam priklauso pirmieji gyventojai, tame skaitliuje čičimekai, paskui pirmas toltekų persikēlimas ir antras aztekų persikēlimas. Toltekai atējo nuo šiaurēs, bet po daugelio metašimčių viešpatavimo jie, regimai, buvo nuvaryti į pietus pirmųjų gyventojų, po ko šalis buvo užkariauta atējusių iš šiaurēs karingų aztekų. Vidurinēje Amerikoje gyveno gentē maja, prie kurios priklausē kvičiai. Šiauriniu Pietinēs Amerikos pakraščiu ir ant Antilinių salų gyveno arovakai ir karibai. Musų pažintis ypatingai menka sulyg pietinēs Amerikos tautų. Męs atskiriame Brazilijos gentes (tupi, gvarani, botokudai), abiponus ir pampasų indijonus, araukonus, patagonus (tehuelhet) ir Ugninēs Žemēs gyventojus (Terra del Fuego). Siaura žemēs juosta vakariniu pakraščiu buvo apgyventa civilizuotų tautų; šiaurēje (dabartinēje Naujoje Grenadoje) gyveno čibčai ir muiskai, toliaus kiek į pietus žydējo peruvijonų civilizacija, kurių senesnē sēdyba buvo šale Titikaka ežero, kuomet vēliaus valdymo stovis buvo užimtas inkų genčių, gyvenusių Kusko šalyje. Inkai priklausē tautai kvičua (kešua), su kuria giminiuojasi aimara.

Amerikinē veislē sulyg savo pobudžio daugumu primena mums malajus. Amerikietis yra užsivēręs savyje, laiko save rimtai, garbiai ir atsižymi dideliu pakantrumu, ypatingai išlaikyme kančių. Jis yra tylus ir pasalus, narsus, piktas, nuožmus ir pakerštingas. Jis nēra tikęs greitai

perimti ką naujo ir pritaikyti prie aplinkybių; jis mąsto pats sau, bet jo vidurinis gyvenimas turtingesnis už gyvenimą daugelio kitų žemesnių veislių, net negrų, kurie iš didesnēs dalies pereina jį savo išlaukine daba. Su šitomis atžymybēmis pobudžio, teipgi iš kitos pusēs su dideliu auginamų augalų ir naudingų gyvulių trukumu ankštai sujungta amerikinēs kulturos formos. Amerikietis — medžiotojas, žvejas, kareivis ant žemēs ir vandens, bet ne žemdirbys ir ne piemuo. Šitoj svieto dalyj reiški yra nebutis tarpinių civilizacijos laipsnių. Amerikos gyventojai arba laukiniai, arba civilizuotos tautos, teisybē, vos išēję iš barbarinio stovio. Senaisiais kulturos centrais Amerikoje yra Peruvija, vidurinē Amerika, ypatingai Jukatanas, Honduras ir Meksika; pilįs Mississippi ir Ohio (Ohajo) paupiais teipgi nurodo į senovēs civilizaciją. Kitos šitos svieto šalies gentēs gyveno laukiniame stovyje. Vienok karingieji raudonodžiai, užsiimanti plēšimu ant jurių, karibai, kuriems Antilių gyventojai davē kanibalų vardą, stovējo augščiau už Brazilijos ir Ugninēs Žemēs vietinius gyventojus, kuriuos paprastai priskaitoma prie žemiausių žmonių veislių.

Ikišiolai šnekējome tik apie pirmuosius Amerikos gyventojus. Jie kuone visiškai yra išvaryti ir sunaikinti europinių naujasēdžių bei pergalētojų ir tik iš dalies jie susimaišē su jais. Raudonodžių gentēs buvo nušluotos karių ir jų pačių nedorumo; daugumas etnografų pranašauja jiems tikrą galą ir nelaukia daug nuo jų pavieningų mēginimų priprasti prie stovaus žemdirbinio gyvenimo. Iš galingų kadaisia karibų likę vos keli tukstančiai. Iš kitos pusēs, pietinēje, kaipo ir vidurinēje Amerikoje ir Meksikoje europiečiai daugumoj susimaišē su vietiniais, bet Jungtinēse Šiaurinēs Amerikos Valstijose tą vargiai galima pasakyti. Šiaurēje daugiausiai germaniški (angliški) nausēdžiai ką apvaldē žemę. Vienok tulas susimaišymas buvo prancuzų elemento Kanadoje ir Luizianoje; Meksikoje gi ir visur pietuose gyventojai susimaišę su romēnišku elementu (išpanais ir portugalais). Kaipo trečią elementą turime imti į skaitlių negrus, kurie buvo suvilkti į Ameriką dideliais buriais kapo vergai, nes vietiniai negalējo paprasto darbo dirbti. Ypatingai Meksikoje, vidurinēje Amerikoje ir Antilēse yra skaitlingos maišytų veislių atmainos:

mulattos (europietis ir negras), mestizos (europietis ir amerikietis), ir tt.

Bet dabar turime pasižiurēti į senovēs Amerikos tikējimus; pirmiausiai imsime apšnekēti laukinių tikējimus. Kaip jau matēme, grenlandus ir eskimosus, kurie vadina save Innuit (żmonēs), apšnekēsime kas sau. Šitų żmonių daugelį misijonieriai atvertē į krikščionybę pereitame metašimtyj (18tame), nors, žinoma, negalējo išnaikinti pagonybēs prietarų net iš tarpo krikščionių. Senovēs tikējimas turi kelias savotybes; jomis yra: tikējimas į gamtiškas dvasias, į gyvenimą po myriui ir į raganybę. Magikas angekok turi didelę įtekmę.

Apšnekēdami Amerikos laukinius neminēsime tų pažymybių, kurios yra abelnos visiems arba daugumui kitų laukinių. Bet turime nurodyti į tulas smarkiai atsiżymējančias savotybes, kaip ve totemizmas pas raudonodžius. Burys ar giminē turi savo šventą gyvulį, kuris yra garbinamas ir laikomas kaipo bočius. Ant nelaimēs męs jau negalime pilnai ištirti pas Amerikos laukinius viso draugijinio surēdymo, kuris yra surištas su totemizmu. Ant viso sausżemio randame laisvus tuokimos įstatymus; polyandrija, egzogamija (pav. pas karibus, kur vyrai ir moterys kalba kitokia kalba) ir motininis gimininguma yra smarkiai išbujoję. Bet kuomet žmonēs turējo progą rinkti mažesnes smulkmenas sulyg pirmųjų amerikiečių, tai atidžia nebuvo pakaktinai nukreipta į šituos klausimus. Antra totemizmo puse yra garbinimas gyvulių; šitą randame įvairiose formose ant viso sausżemio ir ypatingai pas raudonodžius. Dvasios yra išreiškiamos gyvulių paveikslais kaipo paukščiai, kiškiai, želvēs, ir tt. Pantomymiški šokiai su gyvulių kaukēmis turējo tikējimišką prasmę, nes šokikas rodē save tokiu patim, kaip ir garbinamoji esybē. Jaunikaitis, kuris savo jaunuose metuose turējo išsirinkti sau vaistinį krepšį, kurį jis visą gyvenimą nešiojo su savim, darē jį iš kailio gyvulio, kurį pirmiausiai susapnavo. Raudonodžių tikējimas yra garbinimu dvasių. Šitos dvasios, Manitu, yra tik menkai pavienuotos ir tarytum yra sujungtos su gamtos elementais. Terp šitų dvasių vadas yra žiurimas kaipo "didēji dvasia"; šitas paprotis tankiai buvo vartojamas parodymui, jog raudonodžiai turi

gryną, kuone monoteistišką tikējimą. Bet tas yra dideliu apsirikimu; kaip dideli darbai nebutų prirašomi "didžiąjai dvasiai", ji vis priklauso prie žemo tikējimo laipsnio ir paprastai yra išreiškiama gyvulio paveikslu. Tai tik dēl stokos pavienystēs, kad ji jungia savyje kuone visas dieviškas savybes, kurios yra garbinamos laukinių; ji yra sujungta su garbinimu gamtos kaipo ir su garbinimu bočių ir jos garbinimo pavidalas nēra augštesniu laipsniu už raganybę. Kartais ji yra suprantama žmogumi ir tąsyk visoki mytai yra pasakojami apie ją. Manabozo, vakarinis vējas paprastai yra epiškojo mytų cikliaus karžygiu, apie kurį pasakojama visoki nuotikiai, ikišiolai užsilikę pas žmones. Schoolcraft surinko šituos mytus, o iš jų Longfellow paēmē medžiagą "Hiawathai". Įdomus manymas, randamas ne tik pas raudonodžius, bet ir pas kitas gentes yra tame, kad didēji dvasia turi motiną ar močiutę, kame J. G. Mueller mato pripažinimą likimo galybēs, viešpataujančios ant dvasių.

Iš tikējimiškų ceremonijų visoj šitoj svieto dalyj išsiplatinę aukojimai žmonių ir žmogēdybē. Ypatingas aukos budas, randamas pas raudonodžius, yra aukojimas tabako; rukymas sandaros pypkēs yra teipgi tikējimiška ceremonija. Garinēs maudynēs sužadinimui tikējimiško upo, liuosuojanti gērymai, vemduolēs tankiai yra vartojama kaipo valymo budai.

Pastebētina, kad Amerikoje, net pas laukinius, yra tokis išsivystymas tikējimiškų suopročių, kokis šitam civilizacijos laipsniui sulyginamai yra augštas. Mytai apie svieto sutvērimą, tvaną ir civilizaciją yra randami kuone visose Amerikos dalyse; jie skiriasi išvyzdžiu, bet turinys jų, kuone tas pats. Augščiausia dvasia yra pasaulio sutvertojas. Svieto atradimas išreiškiama visaip, tankiausiai ne be kovos ir katastrofų. Priešingu elementu, nuo kurio pasaulis turi buti atimtas, yra vanduo. Pasakojimai apie tvaną visi čion priklauso kosmogoniškiems mytams. Yra manymai ne tik apie pasaulio, bet ir apie žmogaus atsiradimą; žmogus arba išaugo iš medžių, arba išējo iš urvų; išpirmo gyveno jis tamsoje, kaip ir gyvuliai, kolai koks dievas ar kulturiškas karžygis nesupažindino jį su prakilnesnio ir augštesnio gyvenimo sąlygomis. Tokis abelnas svarbiausių mytų išvyzdis.

Turime dar padaryti du pastebējimus. Viena: keistai atrodo, jei žmonēs aštuonioliktame metašimtyj stengēsi parodyti, jog žmogaus supratimas gryname gamtiškame stovyje yra realizuojamas šituose Amerikos kanibaluose. Antra: mums labai puola į akį stiprus panašumas terp Amerikos laukinių ir civilizuotų tautų nuomonių ir papročių ir šitas parodo savistovų, autochtonišką (pradinį šalies) šitos civilizacijos tvērimąsi.

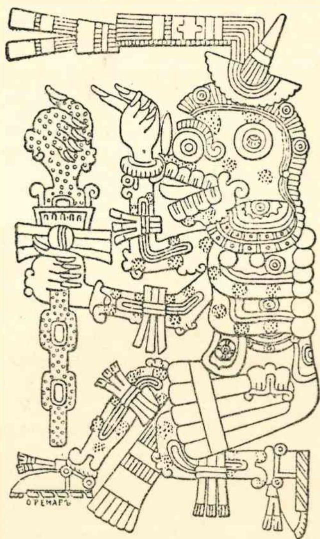
4. Civilizuotos Amerikos Tautos.

Kalbēdami apie Amerikos civilizaciją, męs suprantame kulturiškus gyventojus Meksikos, vidurinēs Amerikos, Naujos Grenados (muiska ar čibčia) ir Peruvijos, ir žymes civilizacijos Mississippi ir Ohio upių kloniais. Vidurinēs Amerikos civilizacija arti susieina su meksikoniška, peruvijoniškoji gi teip nuo jos neprigulminga, jog negalima rasti mažiausios žymēs savitarpinēs įtekmēs. Jei sulyginsime triobēsius, visuomeniškas įstaigas ir tikējimiškus Meksikos ir Peruvijos suopročius su triobēsiais, įstaigomis ir suopročiais senojo svieto, tai atrasime panašumo dalykus, ypatingai assyrų ir egyptiečių kulturoje. Ir Meksikoje galingieji viešpačiai mēgo statyti šventnamius ir rumus; kapinius paminklus ir pyramidas; į augštą išsivystymo laipsnį nurodo kalendorius, kuris Meksikoje buvo sutaisytas pagal saulinius metus. Bet jei, drauge su Tyloru, priimsime rašytus padavų pranešimus už rubežių terp barbariškų ir civilizuotų tautų, tai pasirodis, jog Peruvija visai nepasiekē augščiausio civilizacijos laipsnio, o Meksika dar vos į ją įžengē, nors meksikiečiai vēla daugelyje dalykų turējo augštą medžiagišką kulturą. Teisybē, kad Peruvijoj karališko kraujo sunųs gaudavo rupestingą išauginimą mokyklose, kur išmintingi mokytojai teikē jiems visokias reikalingas kunigams ir vadovams žinias, kaipo ir padavas apie jų prosenių darbus, bet atminimas šitos šalies istorijos buvo užlaikomas tik padavos žodžiais, sustiprinimui gi atminties buvo kvipu, atminties virvelēs su visokiais, įvairaus dažo siulais ir mazgais. Be reikalo yra ir minēti kaip netikras ir savarankiškas buvo aiškinimas šitų kvipu. Tik vēliaus, po užkariavimui, peruvijonų padavos buvo surinkta "Garcilasso" de-la-Vegos, paeinančio iš motinos pusēs nuo inkų,

kuris sudējo juos savo išpaniškuose komentaruose (veikalas jo išējo 1609—1617 m.). Kiek kitoniškiau yra Meksikoje, čion istoriškosios ir kuniginēs padavos buvo užlaikomos raštu, jei tik raštu galima vadinti betaiklius ir neturinčius reiškios tvarkos, teptus ir pieštus paveikslus, vartojamus sustiprinimui atminties, savo budo hieroglyfus, mažai kuo atsiskiriančius nuo prastų piešinių, piešiamų raudonodžių. Vienok juose buvo skaitlingi dokumentai, bet juos ištiko nelemtas likimas. Daugumas jų buvo sunaikinta fanatiško užsidegimo pirmųjų misijonierių, kiti žuvo vēliau; bet kaikurie pateko į muzējus ir yra aprašyti Kingsborougho, jo rinkinyje. Bet paskaitymas jų ikišiol dar nēra nusidavusiu; ant kiek tas yra sunku, išpažino jau Tezkuko karalių ainys Ikstilksochitl, parašusis savo čičimekų istoriją, pasiremdamas šitais vietiniais dokumentais, kuriuos jis suprato tik su pagelba kitų. Be šito veikalo iš Meksikos turime dar kodeksą Čimalpopoka, iš Guatemalos Kakšikvil kodeksą ir teipgi iš vidurinēs Amerikos Popol Vuh, arba žmonių knygą, rinkinį vietinių padavų, išleistą vietinių tame laike, kaip perdavimas jų žodžiu laipsniškai pradējo gesti. Šita paskutinē knyga buvo išversta Brausseur de Bourbourgo. Visi šitie raštai po užkariavimui parašyti vietinių amerikinēse kalbose, bet latyniškomis raidēmis.

Meksikonys garbino daugybę dieviškų esybių, kaip mažus, naminius dievus (Tepitoton), teip ir gamtos dievus, pav., Tlalok, lietaus dievą (teipgi daugskaitoje), Centeotl, žemēs dievę ir kitus. Bet didžiausiais buvo trys dievai: Kvetzalkoatl, Tetzkatlipoka ir Huitzilopochtli (Vitzliputzli). Pirmas turējo savo simbolu sparnuotą žaltį, antras žibantį veidrodį, o trečias — kolibri; patys vardai esą turēję tą pačią prasmę. Nors šitie dievai turējo savo šventnamiuose stabus žmogaus paveiksle, bet ir šitie ir kiti simbolai buvo teipgi labai išsiplatinę. Kaip Meksikoje, teip ir vidurinēje Amerikoje, kur didžiausiais dievais buvo Gukumatz ir Votan, turį, rodosi, vienokią pradžią su meksikonų Kvetzalkoatliu, ypatingai tankiai randami simbolai žalčio ir kryžiaus. Paskutinysis, iš kurio teip stebējosi Meksikos užkariautojai, abelnai priklauso vējo dievui, kadangi Kvetzalkoatl ir Gukumatz teipgi abelnai yra laikomi kaipo oro dievai. Vienok aiškinimas šitų simbolų ir šitų dievų budo

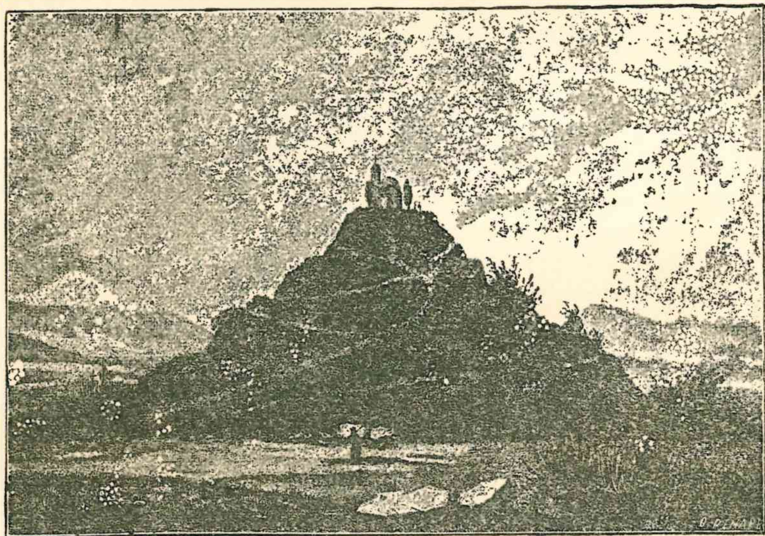
visai nēra teip lengvas ir ištikimas. Kvetzalkoatl yra toltekų dievu, kurių kulturą jis asmina savyje; jo išvyzdis ir istorija duoda geriausią budą euhemeriškam aiškinimui. Pasakojimai apie jo viešpatavimą Tuloje, iš kur jis buvo išguitas Tetzkatlipokos klastomis ir apie jo besibastymus po Cholulą daro į mųs visai tokį pat įspudį, kaip kad ant jų dugno butų žemiško vadovo nuotikiai. Iš kitos pusēs jo dieviškas pobudis yra nepaabejojamas. Jis yra kulturišku

Pav. 5. Meksikonių stabas.

dievu, atnešusiu žmonēms civilizacijos ir doros diegus; jis yra lētas dievas, kuris nemyli žmoginių aukų; jis apsireiškia garbingame pranašo paveiksle, įvedančio asketišką gyvenimo budą. Su jo viešpatavimu rišamas yra manymas apie aukso amžių; tuomet viešpatavęs nesudrumstas sutikimas ir gerovē, ir derlingumas žemēs buvęs neišpasakytas. Bet nuo to laiko jis išnyko ir miega Tuloje ar Choluloj, kur laukia savo išbudimo, arba nuējo jis anapus marių, iš kur jis vēl turi pagryžti. Išpanų užējimas išpirmo buvo meksikonių skaitomas Kvetzalkoatlio sugryžimu, kurio kunigai teipgi buvo malonųs užkariautojams ir neēmē dalyvumo choluliškame suokalbyj, kuomet aztekinių dievų kunigai stengēsi sukelti pražutingą karę prieš išpanus. Toli mažiaus išsivystęs mytas apie Tetzkatlipoka, nors kulte jis užima žy-

mesnę vietą ir ypatingai prie jo kreipiamasi maldose. Jis yra ypatingai svieto sutvertoju ir su juo rišasi didelē kosmogoniškų mytų dalis; jis teipgi yra aštrus dievas, matantis slēpinius ir dabojantis žmogaus darbus ir pasielgimus. Didžiausiu aztekų dievu buvo Huitzilopochtli; jis yra narsus, karēs dievas, kuris vedē aztekų gentę, jai besibastant ir gelbējo užkariauti žemę. Jam ypatingai neša kruvinas žmogines aukas, nors jos buvo nešamos teipgi ir Tetzkatlipokai ir net Kvetzalkoatliui, kurio kultas iš pradžių jų

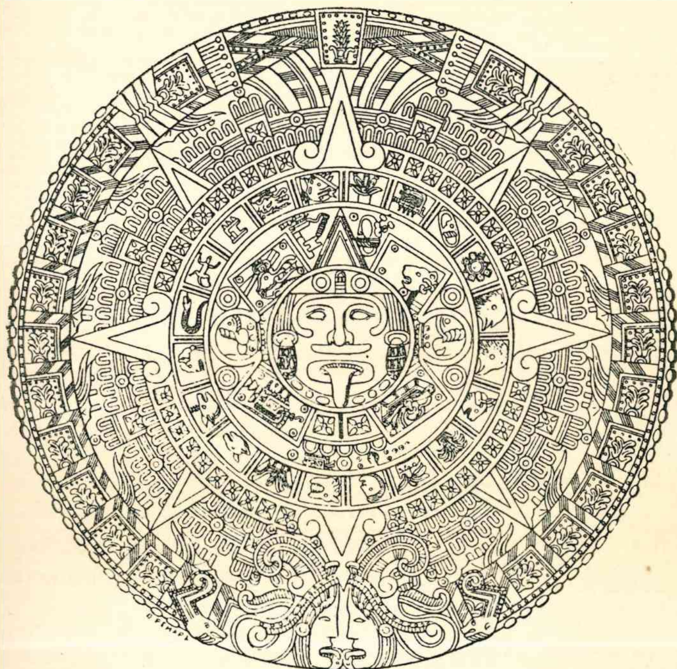

Pav. 6. Piramida Choluloje.

neleido. Labai žingeidu butų apturējus istorišką turinį iš pasakojimų apie bastynes, kurios teip labai atsižymi Kvetzalkoatlio ir Huitzilopochtlio mytuose. Žinoma, negalima užginti, kad juose atsimuša istoriškieji atminimai ir etniškieji santikiai, tik sunku jie yra iš ten išskirti.

Pamaldystē Meksikoje buvo pilnai organizuota. Ten buvo dideli triobēsiai, Teokalli, milžiniški aukurai, tankiai turējusi pyramidos pavidalą su trepais, ant kurios viršaus stovēdavo mažos koplytēlēs su dievų paveikslais. Kvetzalkoatl turējo šventnamius daugiaus panašius į tikrus, bonētus. Brangųs stabai išreiškē savimi dievus. Skaitlingos šventēs, tankiausiai kasmetinēs, vienos nejudinamos, ki-

tos perkeliamos, padarē tikējimišką kalendorių. Daugybę žmoginių aukų liudijo galvų pyramidos, išpanų matytos Meksikoje, įeinant į šventynę. Susivienyjimas su dievyste daugelyje pamaldinių apeigų išsireiškia šiteip: per šventę žiemą, nulipytas iš tašlos Huitzilopochtlio paveikslas pirma buvo užmušamas, paskui padalinamas ir suvalgomas. Aukojimams žmonių buvo skiriami ne vien belaisviai karēje suimti, bet ir prakilnųs jaunikaičiai, kurie tam tikslui už metų buvo renkami ir išreiškē savimi dievą. Visas tikējimas turējo nuožmų pobudį, — dievai gērējosi aukų kančiomis. Askētiškas palinkimas teipgi yra labai įžymus skaitlingais vyrų ir moterų vienuolynais. Priešingumą šitoms žiaurioms tikējimo pusēms parodo širdingas daugelio maldų balsas, kuris vienok galējo buti įduotas joms užrašusio jas Sahaguno.

Pav. 7. Meksikonių kalendorius.

Patēmijimo verta teipgi labai išsivysčiusi meksikonių Chronologija. Įterpimai, kuriuos reikējo daryti skaitant metus iš 365 dienų, darē cyklių iš 52 metų butinu, kuris

buvo pradedamas su tikējimiškomis ceremonijomis. Bet meksikonys žinojo teipgi daug didesnius svieto perijodus iš kelių tukstantmečių, susirišančių su mytais apie didžiąsias svieto katastrofas. Tokių svieto perijodų buvo skaitoma penki. Pirma gadynē, kurioje gyveno milžinai, pasibaigē badu ar žemēs drebējimu; antru kartu žemiška gyvybē išnaikinta buvo ugnia; oro gadynei buvo padarytas galas smarkiais uraganais; ketvirta gadynē buvo vandens, pasibaigusi dideliu tvanu. Antgalo, laike užkariavimo, meksikonys gyveno penktoje svieto gadynēje. Žinoma, ir čion ateina klausimas, ant kiek visi šitie manymai buvo tvarkinami išpanų.

Iš meksikonių tikējimo istorijos ypatingai reikia paminēti didžio kunigaikščio Tezkuko asmenį "Nezahualkojotl", gyvenusio penkioliktame metašimtyj. Po to, kaip jam ilgą laiką buvo atimta paveldējystēs teisēs ir jis bastēsi kaipo pabēgēlis, jis antgalo pasiekē savo tēvo sostą ir valdē labai išmintingai ir laimingai. Jis parodē savo veiklumą ir kaipo tikējimiškas reformatorius, pastatydindamas Teokalli "nematomam svieto dievui", kuriame tas buvo garbinamas be stabų ir apturēdavo dovanas tik iš bekraujų aukų.

Kultura ir tikējimas Peruvijoje, nors ir ant to paties laipsnio stovēję, ką ir Meksikoje, iš daugelio pusių buvo kitaip suorganizuota. Peruvijoje svarbiausiu buvo garbinimas saulēs. Pirmutiniais, atnešusiais žmonēms kulturą, buvo saulēs vaikai: Manko Kapak ir Mama Oello; jie buvo inkų kilmēs protēviais. Iš karališkos kilmēs dukterų kaikurios gyveno kaipo saulēs mergēs vienuolinēje vienystēje. Drauge su saule buvo garbinami teipgi kiti dievai kaip Virakocha, Pachakamak (turbut tai vandens ir ugnies dievai) ir daugybē dvasių, vadinamų Huaka. Pamaldystē buvo teipgi nemažiau suorganizuota kaip Meksikoje, tik neteip kraugožinga. Didžiausias skirtumas buvo tikējimiškame kunigaikščių padējime. Kuomet Meksikoje apskričio kunigaikštis buvo tik pirmutiniu terp daugelio kitų valdovų, maža-daug prigulinčių nuo jo, Inka Peruvijoje, saulēs sunus turējo neaprybotą svietišką ir dvasišką valdžią ir pats buvo laikomas ir garbinamas kaipo dievas. Terp šitų inkų buvę ir apšviesti žmonēs; kaikurie jų savo mąstymais, regis, perējo net saulēs kultą. Štai Tupak Jupanki (15tame metašimtyj), regis, tvirtinęs, jog, kadangi saulē visuomet

vaikščiojanti tuo patim keliu, tai tuomi parodanti, jog ji ištikro nēra laisva; taigi augščiau, musų tēvo, saulēs, kas nors turi buti dar augštesnis, verčiantis ją atlikti savo tarnystę. Panašiu budu, galbut, sprendē ir kiti, bet tas neturējo įtekmēs nē į tikējimą, nē į hierokratišką valstijos surēdymą.

5. Didžiojo Vandenyno Tautos.

Nusisiuntimo raštai. Turtinga rašliava iki 1870 m. yra pas Waitz-Gerlandą, V ir VI; šitie tomai daugiausiai rašyti Gerlando, yra didesnēs vertēs etnografams negu pirmieji tomai, rašyti Waitzo paties, kuris daugiaus yra antropologas. Visai šitai sričiai yra didelēs vertēs senoviški ir nauji aprašymai kelionių ir misijų; vienok musų pažintis daugelio salų yra dar labai nepilna. Apie Polinēzijos gyventojus abelnai rašē A. Fornander, *An account of the Polynesian Race, its origin and migrations* (2 tom., 1880 m.) su labai pavojingais suderinimais. W. Marinero veikaluose (Tonga), W. Elliso (Havai salos), ir Turnero bei O. Finscho (Samoa) yra abelnai ištikimos žinios apie maž-daug aprybotas šalis. Ypatingai įdomųs sulyg tikējimo yra — G. Grey, *Polynesian Mythology and Ancient Traditional History of the New Zealand Race* (1855 m.); C. Schirren, *Die Wandersagen der Neuseelaender und der Mauimythus* (1856 m.); W. W. Gill, *Myths and Songs from the South Pacific, with preface by Max Mueller* (1876 m.); R. N. Cust apšneka kalbą savame rašte, *A Sketch of the Modern Languages of Oceania* (1887 m.).

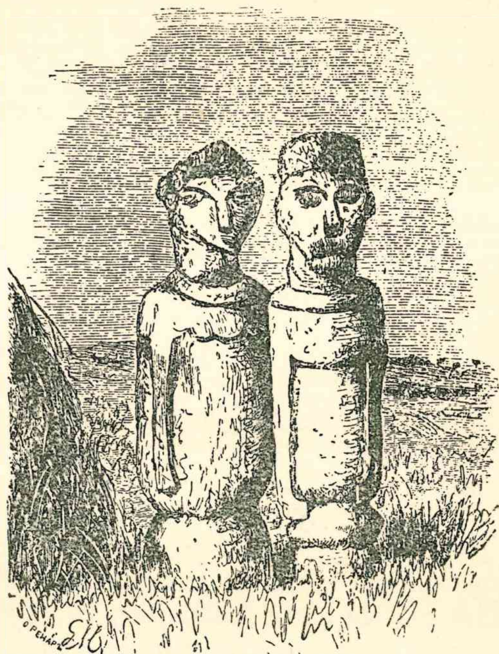
Kas atsieina Malajiškojo salyno, tai rašliava yra daug turtingesnē. Senesnieji anglų veikalai Crawfurdo (1820 m.) ir Raffleso (1817 m.), ypatingai veikalai apie Javą, turi dar ir dabar savo vertę. Apie Javą męs turime dabar P. J. Veth'o, *Java* (3 tom., 1875—82 m.); apie Borneo teipgi P. J. Veth'o, Borneos Wester ofdeeling (2 tom., 1854—56 m.); apie Sumatrą rinkinys *Midden-Sumatra* (4 tom., 1880—84 m.), kuriame aprašyta holandų ekspedicijos (1877—79 m.) pasekmēs. Apie Molukkines salas, J. S. F. Riedel, *De Sluik-en Kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua* (1886 m., labai akyvas etnografiškas aprašymas), yra labiausiai rekomenduotinas. Apie alfurus, šiaurinēje Celebeso dalyj (Minahassa) atsižinome iš misijonierių rašliavos, o apie pietinēs salos dalies gyventojus (Makassarai ir buginēzai) žinios galima rasti daugelyje B. F. Mattheso veikalų. Daug akyvo etnografijai ir tikējimų istorijai turi savyje *Verhandelingen* ir *Tijdschrift*, einanti nuo 1778 m. Bataviaasch Genooschap ir teipgi *Bijdragen tot de Taal, Land-en Volkenkunde van Nederl. Indie* (nuo 1853 m.); *Indische Gids* (nuo 1879 m.). Šituose periodiškuose leidimuose ypatingai svarbųs tyrinējimai ir straipsniai P. A. Tieleo, apie europiečius Malajiškame salyne; K. Snouck-Hurgronje, apie islamo praplatinimą terp jo gyventojų ir ypatingai G. A. Wilken, kuris parašē raštą, *Het animisme bij den volken van den indischen Archipel* (Ind. Gids 1884—85 m.), teipgi apie ženybos bei paveldējystēs teises ir kitus šitų tautų papročius. Mirus Wilkenui jo, *Handleiding voor de volkenkunde van-Nederlandisch-Indie* buvo išduota (1893 m.), K. M. Pleito.

Geografiškai Didžiojo vandenyno salos galima padalinti į penkias grupas. Visų arčiausiai prie Azijos guli Indiškasis, arba Malajiškasis salynas; į šiaurryčius nuo jo Mikronēzija, prie kurios priklauso Marianiškēs ir Karolyniškēs, Maršališkēs ir Gilbertinēs salos; viduryje randasi Melanē-

zija, apimanti savimi Naują Gvinėją, Naujus Hebridus, Naują Kaledoniją, Fidži salas ir kelias kitas; į pietus nuo jos Nauja Olandija arba Australijos sausžemis su Tasmanija; didelė rytinė dalis pasidaro iš skaitlingų salinių Polinėzijos grupų. Visas šitas plotas apgyventas daugelio veislių. Tikriausiai, gal, bus priėmus tris veisles. Pirmutinė, australinė, apgyvenanti Naują Olandiją ir Tasmaniją, antra papuasų veislė, gryniausiame pavidale esanti Naujoje Gvinėjoje. Kartais šitas dvi tamsodes veisles sujungia į vieną, bet skirtumai terp garbiniuočių papuasų ir tiesiaplaukių australiečių yra tam per daug dideli. Melanėzijoj ir Mikronėzijoj papuasai susimaišę su polinėziečiais ir malajais; tas pats atsitinka ant daugelio kitų salų, antai: ant Filippinų, Molukkinių ir kitų, kur viduj salų kalnuose gyvena tamsios veislės liekanos (negritosai), nuvarytos pribuišių malajų, užimančių pakraščius. Iš pirmo, gal, papuasai apgyveno visą Malajišką salyną, kurio jie buvo pirmutiniais gyventojais, bet paskui jie buvo nustumti malajų įsiveržimu. Su šituo prileidimu supuola tas, kad Andamaniškų salų minkopiai priklauso prie papuasų, kaip daugelis mano. Bet svarbiausia saline veisle yra malajiškai-polinėziškoji, sulyg kurios vienumo teipgi yra mažai abejonės kaip ir sulyg jos paeigos iš Azijos; pirmutinės jos buklės, turbut, reikia jieškoti ant Malakkos pussalio.

Australiečius paprastai priskaito prie veislių, savo išsivystyme stovinčių ant žemiausio laipsnio, nors Gerlandas mano suradęs pas juos žymes nupuolimo nuo pirmesnio geresnio padėjimo. Bet jie visgi priklauso prie mažiausiai tinkamų gyventi veislių. Kaip iš viso ko matosi, tai jie yra pasmerkti išnykimui. Jų tikėjimiški suopročiai ir papročiai mažai tėra žinomi; tas gi, ką apie juos žinome, sutinka su tuo, kas randama pas žemesnes veisles kitur. Jie tiki į visokias dvasias ir šmėklas ir praktikoje jų tikėjimas susideda iš monų. Ypatingai juos užima mintis apie vėlės gyvenimą po mirčiai; jie mano, jog baltieji žmonės tai sugryžę gyvastin negyvėliai. Tikėjimiškas papuasų stovis yra šiek-tiek kiltesnis; bet Melanėzijoje ir ypatingai ant Fidži salų, turime priskaityti daug susimaišymui su polinėziečiais, su kuriais šitie gyventojai turi abelnus mytus ir papročius. Daugelis jų tiki į vieną augščiausią Dievą ir jie turi mytus apie sutvėrimą, bet visgi jie garbina visokias

dvasias, teip gamtos dvasias, kaip ir mirusių vėles. Iš vėliausių etnografiškų tyrinėjimų, Riedelio, Wilkeno ir kitų, galima matyti, jog papuasai kaip ir malajai suteikia gausią medžiagą tyrinėjimui animizmo pobudžio. Priegtam šitų dviejų veislių pobudžiai yra visai kitoki. Papuasas yra gyvas ir karštas, arzus ir trukšmingas, malajas yra įlaidus, tylus, bet godus kraujo ir nuožmus. Polinėzietis, nors

Pav. 8. Paveikslas vėlių iš Ubudmos.

tos pačios veislės ką ir malajas, stovi beveik terp šitų dviejų kraštutinybių. Vienok panašumai terp malajų ir polinėziečių yra labai pažymųs. Jokia veislė nėra teip žmogėdiška kaip šita, nors žmogėdybė tapo nuslopinta kuone visur svetimų įtekmių. Kas dar esti malajų ir polinėziečių pobudžio žyme, tai tas, kad kaip vieni, teip kiti didelę svarbą priduoda ceremonijiškam mandagumui, pritinkamybei abelnai ir draugijinei etiketai. Išlaukiniu pasielgimu ir kalbos formomis jie parodo savo didelę guodonę ne tik vadovams, bet ir visiems augščiau jų pastatytiems, abelnai su visais stengiasi palaikyti savo vertumą, teip kad tankiausiai su augštesniais jie kalba kita kalba negu su žemesniais.

Polinēzija tapo žinoma europiečiams tik keleivių dēka (Wallis, Bougainville ir Cook) daugiau kaip metašimtis atgal. Tame laike gyventojai buvo karingi ir žmogēdiški. Šitoje svieto dalyj misijonieriai laimējo savo didžiausias pergales ir kuone visur įvedē krikščionybę ir civilizaciją. Kuomet naujasēdžiai ant Australijos sausžemio grumē ir naikino pirmutinius gyventojus, pirmieji gyventojai Polinēzijos salų, kurios dabar didžiumoje yra po įvairiomis Europos valdžiomis, parodē norą priimti musų tikējimą ir kulturą. Kaip misijonieriai teip ir viršininkai tyrinējo budus ir papročius ir rinko dainas ir mytus pirmutinių gyventojų ir akylai surinko juos ant salų Tonga, Samoa, Tahiti, Raiatea, Hervey. Sandvičiniame salyne (Hawaii) ir ypatingai Naujoje Zelandijoje, kur jie atsižinojo viską, ką tik galējo nuo maorisų, teip vadinamų Naujosios Zelandijos gyventojų vadovų ir kunigų.

Polinēziečių tikējimas turi daugelį nepaabejojamų panašumo dalykų tikējimams visų laukinių ir barbarų. Čion teipgi randame animizmą ir garbinimą gamtos, raganybę ir visokius prietarus. Yra garbinama daugelis dievų, vadinamų Atua; šitas vardas visaip yra aiškinamas, kuomet dvasios, sarginēs dvasios abelnai ir mirusių vēlēs yra vadinama Tiki. Įdomiausiu Polinēzijoje dalyku yra nepaprastas mytologijos išsivystymas, kuri nēra be tam tikro poētiško gražumo, kame galima persitikrinti, skaitant Greyo ir Gillo rinkimus. Čion patēmysime kaikuriuos iš tų mytiškų suopročių. Vyriausiu visoje Polinēzijoje dievu yra Tangaloa (Tangaroa ir Taaroa), kuris tankiausiai yra laikomas dangaus ir juros dievu. Jis yra teipgi sutvērēju, budas gi, kokiu žemē buvo sutverta, paduodama įvairiose formose. Be simboliškų svietinio paukščio paveikslų ir padarančio svietą kiaušinio, kurie yra sutinkami ir čia, augščiausios dievystēs sutvērimas svieto yra vaizdomas sekančiais budais: kartais svietas yra Tangaroaos kevalu, ar kunu, kartais sutvērimas pavyksta po kelių nenusisekimų, kartais svietas išneria iš juros. Tankiai minima teipgi apie žmonių gimininingumą su dievais; žmonēs, esą tai dangiškieji sutvērimai, išēję iš dievų gyvenimo ir paklydę.

Originališką pobudį įgijo sakmē apie svieto sutvērimą Naujoje Zelandijoje, myte apie padalinimą Papa ir Rangi (dangaus ir žemēs) jų vaikų. Pas maorisus vyriausia ši-

tame myte rolē priklauso Maui, apie kurį tankiai minima ir Polinēzijoje, vienok męs negalime aiškiai atskirti jo asmeniškumo ir veiksmų nuo Tangaroa. Daugumas žiuri į Maui kaipo į saulēs dievą, su kuriuo daugelis mytų sutinka, ypatingai mytai apie bastynes ir mirtį, arba kuriuose jis atsitinka kaipo svieto žvejas, ar atnešējas ugnies, arba jis net sugauna saulę. Aplamai jo mytai įgijo kuone pasakišką pobudį. Jis yra teipgi susirišime su padavimais apie bastynes, apsireikšdamas juose tai pirmutiniu žmogum, tai kulturišku karžygiu. Šituose padavimuose istoriškieji atminimai sumaišyta su mytų elementais ir Schirrenas apsirinka, atmesdamas jų buvimą juose ir visą jų turinį aiškindamas kaipo mytą liečiantį saulę arba požeminį svietą. Be tǫ gana išsivystę, nors neaiškiai apsklembti, polinēziečių suopročiai apie dievų (Po, Pulotu) gyvenimus ir apie požeminę mirusių karaliją. Vienok, kad ir skaitlingos, sulyginamai, žinios, kurias turime apie polinēziečių tikējimą į jų dievus, visgi jų neužtenka tam, idant drauge su Gerlandu nupiešti polinēziečių tikējimo vystymosi bēgį. Jis atskiria tris laipsnius: pirmame, baimē pagimdžiusi tikējimą į Tiki — dvasias apgynējas, gyvulių paveiksle; antrame, iš nuostabaus stebējimos į gamtos stebuklus išsidirbo vyriausių dievų paveikslai, kurie trečiame parijode vēl nublanko, užleizdami vietą manymams apie vēles ir demonus. Šitas sustatymas ir pats iš savęs negalimas ir pakaktinai negali buti prirodytas.

Iš tikējimiškų papročių visųpirma turime paminēti tatuiravimą, kuris, nors atsitinka ir pas kitas veisles, bet niekur jo prasiplatinimas neturi tokio platumo ir abelnumo kaip pas polinēziečius. Šita skaudi operacija paprastai prasideda suaugusiame amžyj, bet paskui išpiaustoma paveikslai, ypatingai apie juosmenį, ant klubų ir pilvo, tankiai per daugelį metų. Daugiausiai tatuiruojami yra vyrai, moterys mažiaus, o vergai visai ne; svetimžemiečiai kartais yra verčiami prie to, o kartais tatuiruojasi be jokios prievartos. Be abejonēs, šitas veiksmas turējo tikējimišką prasmę; jis buvo atliekamas kunigų, giedant tikējimiškų hymnų giesmes ir pirmas jo įsteigimas buvo priskaitomas dievams. Iš visokių jo aiškinimų daugiausiai šalininkų turi Gerlando aiškinimas: "piešē ant savęs ženklą to dievo, kuris buvo globēju arba tam tikro atskiro asmens, arba gentēs,

prie kurios priklausē tasis asmuo; galbut teipgi, jie puošē save ženklais abiejų dievų, dvasios — globējo ir gentēs dievo". Šiteip suprantamas šitas paprotys yra ankštame susirišime su totemizmu ir tuo labiau, kuo tankiau įpiaustomi paveikslai išreiškia visokius gyvulius: žalčius, driežus, žuvis ar paukščius. Greta su tatuiravimu, kaipo tikējimiškas paprotys, buvo teipgi pas polinēziečius ir apipiaustymas.

Šitos veislēs ypatingumą, sutinkantį su aštriais visuomeniškais aristokratiškojo rēdo skirtumais, padaro įstatymai apie tabu. Asmenys, daiktai ir aplinkybēs buvo dalinama į tabu, esančius susirišime su dievais, ir į noa, pasiliekančius abelnam vartojimui. Tabu buvo visuomeniniai ir privatiniai, vienvaliniai ir laikiniai. Tabu buvo viskas, kas tik turējo kokį susirišimą su kultu, taigi vadovai ir didžiunai, teipgi moterys, bet tik prie išimtinių, tam tikrų aplinkybių. Priskaitymas prie tabu skaitliaus davē apgynimą ir privilegijas, bet tuomi patim dējo visokius aprubežiavimus; pats žodis turi reikšti: "stipriai pažymētas, užgintas". Kaip uždējimas, teip ir nuēmimas tabu atsibudavo su tikējimiškomis ceremonijomis; paskutiniam pabuklu paprastai buvo vanduo. Ypatingai tabu buvo draugija Areoi, gavusi savo pradžią Tahitije, bet nuo ten issiplatino teipgi ir po kitas šalis. Šita korporacija mytiškai išvedžiojo savo paeigą nuo oro dievo ir savino sau dievišką pagarbą. Į ją įstodavo tik po prirengiamojo išbandymo su visokiomis ceremonijomis. Ji turējo septynis laipsnius, kurie skyrēsi teipgi vienas nuo kito visokiais tatuiravimais. Žemesniems laipsniams pavesta buvo vesti šokius ir žaismes, su kuo jie eidavo nuo vienos salos ant kitos, rodydami vaizdus iš dievų istorijos. Aštrus tabu reikalavo, idant visi vaikai, gimę iš atsidavusių visokiai paleistuvystei Areoi narių susinešimo su vietinēmis moterimis, butų užmušami.

Su daug painesniais santikiais negu Polinēzijoje susitinkame dabar, kreipdamiesi prie malajiško salyno. Čion gyventojai ne tik susideda iš malajiškų pribuišių ir pirmųjų gyventojų sąmįšio (gal giminingų papuasams), bet ir jau nuo senai jie buvo statomi visokioms civilizuotų tautų įtekmēms. Nors ir negalima tikrai pasakyti Indostano pirmutinių susinešimų laiko su salynu, vienok jie negalējo buti vēliau pirmųjų musų metskaitos amžių; vienok indų kulturos čiukuras Javoje apsireiškē daug vēliau. Ji tęsēsi iki

1478 m., kuomet su Madjapahito kunigaikštystēs puolimu, islamas laimējo viršų rytinėje Javoje. Tokiu budu Java turējo jau išvystytą civilizaciją, galingą valstijos surēdymą ir daugelio metašimčių istoriją pirma atējimo europiečių. Gana yra paminēti europinių tautų, pirma portugalų, paskui olandų pergalēs ir noujokinimai, idant suprasti daugeriopos įtekmēs ir priemaištys, kurios teip žymiai atsiliepē į etnografišką salyno išveizdį. Tą patį galima pasakyti apie skaitlingus chinų darbininkus ir vaizbius, apsigyvenusius daugelyje vietų.

Pas malajus senas stabmeldiškas tikējimas užleido vietą oficijališkai augštesniems tikējimams; kas buvo greičiau misijų negu užkariavimų pasekme. Pirmiau animizmas ir gamtos garbinimas stovējo augščiausiai, bet jie greitai rados nuvaryti į užpakalį, padarymui tikros poētiškos mytologijos kaip ir Polinēzijoje. Žinoma, daugelis barbariškiausių veislių ikišiolai liekasi stabmeldžiais, pav., dajakai ant Borneo, pas kuriuos rinkimas galvų yra laikomas aukavimu mirusiems, ir battakai vidurinėje Sumatroje, kurie ikišiol yra žmogēdžiais; vienok terp abiejų genčių krikščioniški misijonieriai turējo tam tikrą pasekmę. Tangalai ant Filippinų salų buvo sukrikščionyti valdant išpanams, o alfurai ant Minahassos protestoniškų misijų. Pas veisles ant salų terp Celebeso ir Naujos Gvinējos, Riedelio aprašytas, krikščionybē prisiēmē tik nedaugelyje atsitikimų, k. v. pas ambonus; diduma gi šitų veislių yra stabmeldiškose sąlygose. Teisybē, kad visur, net Javoje šitos sąlygos dar tebēra, ir menkai yra pridengiamos induizmu, mahometonizmu ir krikščionybe. Tikējimas į dvasias, garbinimas gamtos ir mirusių, aukojimiškos iškilmēs ir visoki burtai atsitinka teip Javoje kaip ir pas maišytų veislių gyventojus ant Molukkinių salų. Pažintis visokių burtinių priemonių ir formulų (Ngelmu, Rapal) ypatingai yra išdirbta. Dovanos tankiai yra duodama mirusiems ir žmonēs tiki į jų persikeitimą į gyvulių pavidalus ir bijosi atkeršinimo ar bausmēs. Šiteipos randame labai išsiplatinusį įtikējimą, kad moterų vēlēs, mirusių šešose, yra pavojingos vyrams ir vaikams. Wilkenas yra prirodęs, kaip animizmas valdo liaudies tikējimą ir liaudies papročius indiškame salyne ir Javoje nemažiau kaip pas žemesnio laipsnio veisles.

Induizmas labiausiai išsiplatino Javoje, Maduroje ir Bali; bet papročius, susekamus nuo indų įtekmēs, randama ant kitų salų, net pas dajakus ant Borneo. Rašliava ant Javos atsirado ir išsivystē po indų mąsties ir formos įtekme; sena javiečių kalba, kavi, nuo A. W. von Humboldto pasekmingai tyrinējama Friedēricho, Coheno, Stuarto, Kerno ir kitų, yra malajiška šneka, auklēta po sanskrito įtekme. Šitoje kalboje yra išlaikyta teip užrašai, kaipo ir rašliaviški darbai; pastaraisiais yra epiško pobudžio tematai iš indų Mahabharata javiečių apvalku apvilkti. Vēliaus vietinēs apie didvyrius sakmēs buvo paimta į javiečių rašliavą. Priegtam yra daug pavyzdžių tikējimo, doros ir mysterijos raštų, parašytų mahometonų dvasia ir populiariška kalba, k. a. dramatizuotos sakmēs apie Vajangą (kaipir marionettēs). Bet gryžkime prie indų įtekmēs, kuri yra teipgi svarbiausia tikējimo dalykuose. Skaitlingi dievų paveikslai, simbolai (Linga, Fallus) ir ypatingai triobēsių liekanos, k. a. Barobudur šventnamis, liudija indų kulturos išsiplētojimą Javoje. Dabar jie daugiausiai yra sunaikinti daugiau gamtos negu žmogaus rankomis, vienok liekasi gana, idant galima butų spręsti apie jų pirmutinį didumą. Indų šventnamiai ypatingai buvo randama ant kalnų augštumų Diengo ir Pram Kaname, kuomet buddistų šventnamiai yra randami Kadoe apskrityje. Iš paskutinių kolosališkasis Barobudur triobēsis yra įdomiausias. Jojo skaitlingos sienos, koridoriai ir terrasos, išpuošta skulpturos darbais ir bareliefais ir jo Buddos stovyla, tyčia nebaigta, kaip tuli mena, duoda mums suprasti svarbą, kurią buddizmas buvo įgyjęs Javoje. Induizmas vis dar, regisi, labiau išsiplatinęs. Javoje randame Višnu ir Bramą ir ypatingai Sivą su Durga ir Ganesa. Griežtas asketiškas gyvenimas, kurio daugumas javiečių laikosi, ir paleistuviškas garbinimas Lingos paeina nuo Siva. Dabar nors indų tikējimas senai išnyko nuo Javos, bet jis vis palieka šitas žymes, tik asketiškas gyvenimas įgavo mahometonų skraistę, o ištvirkimas užsiliko tautišku papročiu, kartais susirišančiu su stabmeldiškais veiksmais. Įdomus pavidalas Panteone, ne tik Javoje, bet ir kitur salyne, yra Batara Guru, kuris abelnai yra garbinamas kaipo augščiausias Dievas Sutvertojas. Jo vardas rodo į indišką paeigą ir gali buti prilygin-

tas prie Siva; žinoma, tuli vietiniai suopročiai susimaišē su juo.

Pav. 9. Baro-Budur šventnamis ant salos Java.

Islamas labai yra po salyną paplitęs, nors visai neišnaikinęs stabmeldiškų nuomonių ir papročių. Javoje islamas yra tautiniu tikējimu; jis turi oficijalinį pobudį vietinių kunigaikščių ir didžiunų rumuose ir net yra pripažinamas ir apginamas kaipo toksai Olandijos valdžių. Žmonių tikē-

jimiškos priedermės klausybė gali buti tankiai tik liuosai pildoma, bet dalyvavimas mahometonų šventėse vėl sušaukia žmonės prie islamo ir kelionė į Mekką uždega fanatybę. Mahometonų gyvenimo sukuriu salyne yra stovi Džavah naujokinė Mekkoje, kuri buvo aprašyta Snouck-Hurgronje. Iš to centro pažintis tikėjimiško įstatymo ir mystiškųjų draugijų nariai salyne apturi stiprią paramą.

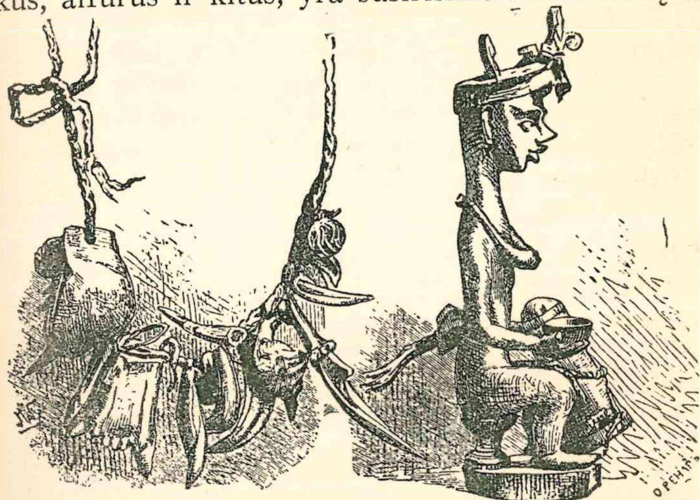
Greta su mahometoniškais ir vietiniais krikščioniškais gyventojais, kurie, reikia pasakyti, nėra teip skaitlingi, kaip to galima butų laukti po tiek metašimčių europiečių valdymo, gyvena teipgi daugumas stabmeldiškų genčių. Liečianti vietinius įtikėjimus medžiaga buvo surinkta ypatingai Wilkeno ir jo sutvarkyta nuo abelnos animizmo atžvalgos. Teisybė, tikėjimas į vėles ir dvasias labai prasineša pas juos, bet yra teipgi ir garbinimas gamtos, kurio ir čion negalima teisiog priskaityti prie animizmo.

Turtinga medžiaga, surinkta Wilkeno raštuose duoda didelius pragumus animizmo tyrinėjimui. Todēl męs atsisakome aprašinėti tikėjimus atskirų salyno tautų ir pasikakinsime nurodymais į kaikurias pobudines savybes.

Labai yra prasiplatinęs tikėjimas į vėles, kurių pas kiekvieną žmogų esą po kelias; alsavime, širdyj, jo šešėlyj. Vėlė, miegant, apleidžia kuną ir priima sau kitus paveikslus, pav., paukščio paveikslą, dėlko, mat, tąsyk ir barstoma ryžiai. Daugelis genčių tiki į vilktakius; ypatingai tie, kurie pažysta Ngelmu, t. y. žino burtiškus žodžius (rapal), gali pasiversti į tigrus. Mirusių vėlės gali buti pavojingos, pav., moterų vėlės, mirusių prieš gimdymą arba laike gimdymo (pontianak). Viršgamtiškos pajiegos, k. v. kerėjimas, tankiai skaitosi pereinančiomis paveldėjystėn. Labai ilgos iškilminės apeigos ir ceremonijos, daromos numirus ir laidojant, yra tikslui prašalinimo kenksmingų įtekmių iš velionio pusės, o drauge su tuo prigulėjimo tikslui persikelti mirusio vėlei į vėlių šalį, kuri, anot daugelio salinių grupų gyventojų, yra netoliesia nuo salų. Skaitlingos dovanos duodamos vėlei tam, kad ji paimtų jas ten, kitos gi yra skiriamos jai, jai besibastant po žemę. Yra daug prirodymų, jog šitas įtikėjimas yra nutęsiamas teipgi ant gyvulių ir augalų, kurie teipgi apdalinami vėlēmis, vienok nėra garbinami. Iš augalų pirmą vietą užima ryžiai; laike triuso apie

ryžius Javoje ir teipgi kitose vietose, simboliškai keliama yra ryžių jungtuvēs ir rengiama visokios šventēs bei puotos.

Prie fetišų ir amuletų skaitliaus — musulmanas iš stabmeldžių fetišų daro amuletus — priklauso vadovų savybēs (ginklai, drabužiai, graznos), kurioms priskaitoma magiška pajiega; pastebētini teipgi šventi puodai pas dajakus, prie ko teip labai išsiplatinęs paprotys galvos piovimo pas dajakus, alfurus ir kitus, yra susirišime su kaukolių kultu.

Pav. 10. Talismanas ir protēvio paveikslas ant Borneo salos.

Greta su šitais magiškais ir animistiškais suopročiais atsitinka teipgi ir garbinimas gamtos ir stokos nēra prigimtiniams mytams, k. a., apie dangaus ir žemēs jungtuves lietingo sezono pradžioje. Kalnai ir vandenys, saulē ir mēnuo garbinama kaipo dieviškos esybēs. Pietiniu Javos pakraščiu pasakojama apie mergišką pietinio vandenyno dievę, Ratu-Kidul, gyvenančią ant juros dugno stebuklingame rume ir valdančią dvasiomis, kurios siaučia ant uolinių krantų. Greta su ja yra pikta baidyklē Ni-berolong, kuri su noru duoda žmonēms turtus, bet paskui viliugiškai priverčia už tai atsimokēti. Galētume dar daug privesti kaip iš įtikējimų ir niektikysčių, teip ir iš papročių bei rašliavos. Bet šitos stabmeldiškos savybēs nesiveda į vieną visą paveikslą dēlto, kad jos kuone visur susimaišē su indų ir mahometonų papročiais, o tos gentēs, pas kurias to nēra, stovi ant teip žemo laipsnio, kad jų tikējimas nesiduoda sistema-

tiškai išguldyti. Tyrinējimui legendinių padavų daugelis šitų tautų suteikia turtingą medžiagą. Šitai buvo surinkta pasakojimai ir sakmēs pas makassarus ir buginēzus, pas sangirēzus ir batta'us. Paskutiniai, tapę pirmiausiai žinomais dēka Vander-Tuuku, apdirbti dabar K. M. Pleite ir apima savimi daug originališkų kosmogoniškų mytų ir simbolų. Galima abejoti ar pavyks suprasti tikrą panašių pasakojimų prasmę ir atskirti nuo jų tikrai vietinius elementus nuo perkeltų iš priekinēs Indijos. Šitas pastebējimas liečia teipgi tokį paveikslą kaip Batara-Guru, kuris yra garbinamas kaipo augščiausias dievas-sutvertojas, bet kurio vardas nurodo į priekinę Indiją. Tokiu budu visur šitam dideliam apskrityj galima surinkti tik trupalus, teisybē skaitlingus ir įdomius.

6. Mongolai.

(Dr. Ed. Buckley straipsnis, Chicagoje).

Nusisiuntimo raštai. Stoka, kuri niekuomet nebuvo papildyta, yra tame, kad Waitzo veikale nēra nieko apie mongolus; medžiaga gi yra išmētyta po aprašymus kelionių, etnografiškas apyskaitas sulyg Rusijos imperijos žmonių ir visokius mokslo draugijų laikraščius bei pranešimus, ir tt. Kad gauti abelną supratimą, reikia Fr. Muellerio *Allgemeine Ethnographie* imti tas dalis, kurios liečia šitą dalyką; jis kaip paprastai, yra pilnai ištikimas, bet permažai pasako apie tikējimą.

Sulyg Siberijos tai sekanti A. Castreno yra dideliai įdomųs; *Reiseerinnerungen aus den Jahren* 1838—44 (1853 m.), ir *Reiseberichte und Briefe aus den Jahren* 1845—49 (1856), abudu A. Schiefnerio redaguoti; W. Radlov, *Sibirien, Lose Blaetter eines reisenden Linguisten* (1885 m. jame yra skyrius *Das chamanenthum und sein Cultus*); *Proben der Volkslitteratur der tuerkischen Staemme Sued-Sibiriens* (8 tom., 1866—1872 m.). A. Schiefner, *Heldensagen der minussinschen Tataren* (1859 m.). Iš senesnių raštų apie vidurinę Aziją turime ypatingai paminēti I. J. Schmidto, *Forschungen im Gebiete der aelteren religioesen, politischen und literaerischen Bildungsgeschichte der Voelker Mittelasiens* (1824 m.), ir k.; iš naujesnių veikalų yra Arm. Vambery; *Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes auf Grund sprachlicher Forschungen* (1879 m.); *Das Tuerkenvolk in seinen ethnologischen und ethnografischen Beziehungen geschildert* (1885 m.), Japonija yra gerai aprašyta J. J. Reino (2 tom., 1881—86 m.), kuomet iš skaitlingų apie keliones knygų turime paminēti gražiai paveiksluotą C. Netto knygą ir sumaningus Izabelēs Bird aprašymus. Daug užtikimos medžiagos teipgi galima rasti Ph. F. von Sieboldo, J. Hoffmanno, Leon de Rosny, A. Peismaiero ir B. H. Chamberlaino veikaluose ir straipsniuose. Sulyg mongoliškų elementų, randamų Tikrojoj ir Užpakalinēje Indijoje galima sulyginti vertingą abiejų metašimčių R. N. Custo kalbų kataliogą, *A Sketch of the modern languages of the East Indies* (1878 m.).

Mongolų vardas po teisybei priklauso vienai gentei, padarančiai nedidelę didžiosios veislēs atžalą, bet tankiai vartojamas ir pažymējimui visos veislēs, kurią kiti velija

vadinti "augštutine azijatiška" veisle. Męs jau minējome, kad šita veislē kaikuriems etnografams yra dideliu maišu, į kurį jie meta viską, kas jiems papuola. Šitai Peschel nesisvarstęs priskaito visus amerikiečius ir malajiškuosius polinēziečius prie "mongolēniškų" tautų, teip kaip Max Mueller priskiria malajiškinius polinēziečius ir dravydines tautas prie Indostano, kurių paskutinēs, anot Peschelio ir daugumos etnografų, padaro atskirą veislę. Fr. Mueller, daugiau negu kas nors kitas, aprubežiavo mongolų sritį, kadangi jis paskaitē net ant šiaurinio Siberijos pakraščio gentes, kamčadalus, ainosus ir kitus su Amerikos eskimosais atskira veisle — arktiškąja arba hiperborējiškąja. Bet net ir teip mongolų veislē liekasi ne tik iš visų skaitlingiausia, bet ir labiausiai atitraukta nuo musų akių savo vienumu ir susirišimu. Apie pirmuosius mongoliškų tautų persikilnojimus, apie jų santikius su kitomis tautomis, kurias jie, galbut, išgujo iš savo gyvenimo vietos, arba susimaišē su jomis, neduoda mums žinios nē poētiškosios padavos; vienintēlį ir tai neužtektiną budą atsižinojimui konors apie tai, duoda tyrinējimas kalbų. Todēl, tikras grupavimas atskirų šito kamieno šakų nēra galimas, ir męs dēlei šito pasitenkinsime peržiurējimu svarbiausių šitos veislēs šakų, nepriduodami joms tikro klasavimo.

Pirmiausiai atkreipia į save atidžią urališkai-altajiška šeimyna, kuri savu žaru, skiriasi į dvi šakas: ugriškai-suomišką ir turkiškai-totorišką. Prie pirmosios priklauso: suomiai, lapai, įgauniai, lyvai Rusijos šiaurēje, ostiakai Obi upēs įkloniu ir samojiedai, skystai išsidraikę po plotą nuo Uralinių kalnų iki Baltųjų jurių ir Ledinio vandenyno. Iš turkiškai-totoriškų genčių (kirgizai, abakaniniai ir altajiniai totoriai) gyvena pietinēje Siberijoje, pasiekdami į rytus ežerą Baikalą; Lēnos įkloniu gyvena jakutai, Mongolijoj tikrieji mongolai; į vakarus nuo jų kalmukai, apie Baikalą — buriatai, į vakarus nuo jų minusiniai totoriai, į vakarus nuo Amuro — tungusai, skystai išsidraikę po didelį plotą, galiaus į pietus nuo tungusų mandžurai. Kitomis mongoliškomis tautomis yra chinai, korējai ir japonai. Musų pažintis toli neužtektina, kad galētume tyrinēti etnografiškus Chinų išvyzdžius. Labai yra galimu, kad "šimtas šeimynų", iki kurių yra nusekama chinų kultura, ir kurios atējo senovēs laikuose iš šiaurvakarių kai-

po ir mandżurai, kurie vēlesniuose laikuose įgijo ant Chinų valdžią, priklausē prie augštutinēs azijatiškos veislēs; bet kokiame gimininguma laipsnyje jie stovējo su pirmutiniais gyventojais, visai negalima susekti. Japonijoje gyventojai yra, turbut, pasidarę iš susimaišymo ainosų, pirmųjų laukinių gyventojų, prigulējusių prie hiperboriečių, su įvairiais mongoliškais ateiviais, atējusiais nuo Azijos sausżemio. Malajų kraujas rodosi teipgi nemaża yra prisimaišęs; kiti net tvirtina suradę gimininguma su papuasais. Jei męs vēl pażvelgsime į sausżemį, tai Tibete ir šiaurine Himalajų pašlaiste atrasime tautas ir gentes, kurios tikrai gali buti priskaitytos prie mongolų. Su bramanais susitinkame Użpakalinēje Indijoje, kur Tai ir Annama teipgi abelnai skaitoma mongolais. Użpakalinē Indija labai mażai etnografiškai yra żinoma, kadangi, tautoms gyvenančioms ten, priēmus buddistų tikējimą ir chinų civilizaciją, sunku yra susekti pradinę giminystę. Żinoma, yra galimas tulas susilietimas arba susimaišymas su malajiškais elementais. Paskiausi kalbos ir Chmerų (Kambodżijoje) senovybių tyrinējimai nepasiekia toliau kaip senus indų įtekmēs laikus, ir todēl neduoda šviesos apie pradines sąlygas.

Veislinis mongolų pobudis tankiai yra paduodamas flegmatišku, lētu ir prozaišku. Kaipo stepų gyventojas jis paprastai yra nomadas (klajoklis), jo użsiēmimu tankiausiai yra auginimas gyvulių; jis teipgi użsiima żemdirbyste; jis yra tik medējas ar żvejas, jei gamta nesuteikia kitokio użsiēmimo. Šiteipos jis yra barbaro typu. Poētiškas gabumas, grieżtai sakant, yra randama šitoje veislēje tik pas suomius. Medżiaga pasakoms pas vidurinius ir augštutinius azijatiškus nomadus daugiausiai yra paimta iš Indijos*). Teisybē, kad chinai turi seną giesmių rinkinį, bet joms negalima duoti jokios poētiškos vertēs. Kariškomis ypatybēmis mongolai teipgi nēra perdaug atsiżymēję; bet jie gali użpulti didelius apskričius baisiomis ordomis, panēšinčiomis daugiaus į einančią nomadišką veislę negu į kareiviją, blaškydami ir naikindami viską vienu tik skaitlingumu, neparodydami nē kariško sugiebumo, nē narsos.

*) Th. Benfey pirmutinis patarē šitą jungimą. Apšnekamos pasakos buvo surinktos B. Juelgo, Kalmuekische Maerchen (1866 m.), Mongolishe Maerchen (1868 m.).

Gabumo politiškai organizuotis jiems truksta labiausiai; jų kunigaikštystės puola su pergalėtojo myriu ar už kelių gentkarčių po jo; net jei jos tęsiasi ilgiaus, ačiu pavienių valdininkų gabumui, kaip tas buvo su Didžiojo Mogulo valdžia Delhije, tai visgi jie neparodo gyvybės. Laike senojo svieto pabaigos hunai davē stumį tam didžiamjam persikēlimui, kuris padarē vidurinių metašimčių Europą. Viduriniuose metašimčiuose ir per du metašimčius mongolai išdavē tris didžiuosius pergalētojus, Čingischaną, Kubilai ir Timurą. Jie pergalējo Chinus, nuvertē Bagdade Kalifatą, apēmē Persiją, Rusiją ir Mažją Aziją, įsibriovē į Vokietiją ir bet niekuomet neužēmē vadovaujančios svieto istorijoje dalies. Jie galējo tą padaryti senovēs laikuose, jei tas teisinga, kad pirmieji Chaldējos gyventojai, lopšys assyriškai-babylioniškos kulturos, priklausē augštutinei azijatiškai veislei ir net buvo priskaitomi prie chinų. Bet tas labai sunku yra spręsti. Teip pat nēra tikra kokią dalį šita veislē turējo persų civilizacijoje. Kad persai priklausē prie indo-germanų, tai tas yra lygiai teip tikra, kaip ir kad Iranijoje civilizacija išsivystē sužiniame priešingume nedraugiškiems turanams ir šitoje prasmēje tik po jų įtekme. Turaniškas yra vardas, kuris kartais yra dar vartojamas pažymējimui augštutinēs azijatiškos veislēs.

Kas liečiasi tikējimo, tai mongolai yra charakterizuojami dideliu abejutumu. Didieji vidurinių metašimčių pergalētojai, kurie apsipažino su visokiais tikējimais nuo rytų į Azijos vakarus, buvo ne tik tolerantiški, bet išreiškē net savo eklektiškus norus ir akylumą įvairioms tikējimo formoms. Bet jų uždaviniu buvo Dievas danguje, o Chakan ant žemēs. Tikējimiškuose indų ciecoriaus Akbaro pamatuose šita eklektiškoji linkmē pasiekē savo augščiausią laipsnį. Todēl negalime stebētis, jei kuone visur pas mongolus svetimi tikējimai yra išsiplatinę. Daugumas augštutinių azijinių genčių neatkeitē dar savo įgimto šamanizmo, ar neapvilko jo kokiais kitais tikējimais. Pas šitas tautas randame sekančius tikējimus vyraujant: buddizmą Tibete, Chinuose, Japonijoje ir Užpakalinēje Indijoje, islamą pas turkus, kuomet magiarai, suomiai ir pavienēs azijinēs gentēs yra krikščionimis. Didelis šakų įvairumas, nomadiškų ir apsisēdusių, apgyvenančių teip europinę kaip ir azijinę Rusiją yra kuoįdomiausias; pas juos randame

mahometonus totorius, kirgizus, buddistus, kalmukus ir kitus. Pas mongolus, barbariškos tautos ir Chinų civilizuotieji žmonēs turi svarbiausius dalykus išvieno: pav., tikējimas į dangų kaipo į augščiausią Dievą, priešginumas terp dangaus ir žemēs ir augštai išsivystęs šeimyniškas jausmas, apsireiškiąs garbinime bočių ir savotiškose magijos formose.

Ypatinga, priimta čion animizmo ir magijos forma, yra šamanizmas. Fetišizmas, sulyg Vambery, tik menkai įtēmijamas, bet neabejotinus ženklus totemizmo randame pas turkinius totorius. Kaip paprastai, šitos veislēs tiki į Augščiausią Dievą, Tengere, gyvenantį danguose, ir į galingą, pavojingą dievą, gyvenantį žemutiniame sviete, vadinamą Erlik (Irle-chan). Priegtam, žmogaus gyvenimas priklauso nuo visokių saugojančių dvasių ir pratēvių. Kad juos prilenkti prie savęs, reikia šaukti magiką, oro pranašą, vaistininką, žynį, Kamą ar Šamaną, jei vartoti vardą tikrai paeinantį iš Indijos. Šamanuoti yra paveldētinē galybē ir nēra laikoma kaipo perduodamoji mokyba, tik kaipo viršgamtiška paveldējybē, kurią tēvas perduoda savo sunui, o kartais dukteriai. Svarbiausia to idēja yra tas, kad pratēvių dvasia įeina į Šamaną, teip, kad jis yra ištraukiamas iš savęs paties ir svieto paroksizmais, iškraipymais ir nesvietiškais dukimais ir tokiu budu jis įeina į augštutinę šviesos sritį, ar žemutinę tamsos sritį. Šitas šamanavimas randama pas daugumą augštutinių azijatiškų tautų, o Europoje randame jį pas lapus. Šamanas vartoja bugną nuteptą visokiais paveikslais, į kurį jis muša ir pritaria savo žiauriomis ir rusčiomis dainomis. Savo ekstatiškame padējime Šamanas lipa į dangų gauti padavadijimą nuo dievo sulyg to, ko nuo jo reikalaujama. Šamaniškame garbinime yra trys laipsniai; vienuose magikas eina tik teip toli, kad galētų nuskriesti į žemutinius dangaus skraitus; didieji ir garsųs šamanai gali pasiekti augščiausią dangų. Bet jie teipgi turi nusileisti į žemutines sritis. Šitas ypatingai atsitinka, kuomet jie valo jurtą (šētrą) po mirčiai. Yra tikima, jog mirusio vēlē slankioja ten ir nori nutraukti gyvas esybes su savim. Todēl reikia pagauti tą vēlę ir nuvesti ją į mirusių karaliją, pas kitas vēles, kas yra atliekama šamano su dramatišku gyvumu ir kuoįspudingiausiai. Kita šamano priederme yra daryti aukojimus, ypatingai aukojimą arklio, kuris yra užmušamas ir išdalinamas su visokiomis

apeigomis ir magiškomis formomis. Susirišimas aukojimo su prisieka pas daugumą šitų tautų yra labai akyvas, nes imant prisieką, darant sutartį, ar duodant pažadējimą, yra geriamas aukojamo gyvulio kraujas.

7. Suomiai (Finai).

Nusisiuntimo raštai. A. Schiefner, *Kalewala, das National-Epos der Finnen* (1852 m.); prancuzų vertimas šitos epikos buvo atliktas L. Leouzon le Duc, anglų W. F. Kirby (1888 m.) ir neseniai vokiečių H. Paus (1889 m.); J. Grimm, *Ueber das finnische Epos* (Kleinere Schriften, II); A. Castren, *Lectures on Finnisch Mythology* (vokiečių vertimas Schiefnerio, 1853 m.); E. Beauvois, *La magie chez les Finnois* (R. H. R. 1881—82 m.).

Suomiškoji mongoliškos veislēs šaka, prie kurios priklauso lapai, suomiai, įgauniai ir lyvai, turējo apēmusi praeitose gadynēse rasi didelę šiaurinēs Europos dalį ir buvo, rasi, vis daugiaus nuvaroma vokiečių genčių priplaukimais, ar gal, susimaišē su jomis. Tacitus jau mini suomius savo veikale Germania, bet jis galējo gauti tik neaiškius pranešimus apie jų mira feritas. Suomių tauta yra kamienu šitai šakai. Jų mytologija turi tokią pat vietą terp augštesnių azijinių veislių, kaip ir polinēziškoji terp Pietinių Jurių genčių, ir, nors Suomija yra sukrikščionyta, bet tai tik čion, o ne terp šiurkštesnių stabmeldžių lapų, ką mytai apie senus dievus ir karžygius buvo surinkta. Męs turime sulyginamai turtingą medžiagą tyrinējimui suomių šalies. Šiaurinē vidurinių metašimčių rašliava meta tiek daug pašalinēs šviesos ant Suomijos, kad labai apsimoka rinkti šitas dalis liečiančias Suomiją, kaip tą Beauvois yra padaręs, pav., sulyg raganybēs. Jau paskutinio metašimčio pabaigoje, vyrai kaip Porthan, Lencquist ir Ganander pradējo rinkti ir aiškinti senas runas. Bet jų darbai toli buvo pralenkti E. Loennrotto, kuris ilgus metus gyveno terp šitos tautos, užrašinējo dainas iš giesmininkų burnų ir pats, kaipo tautiškas giesmininkas, iš dalies sudējo ir sutaisē pasakas į poētišką formą. Iš šitų darbų jis padarē tris didelius veikalus. Visų svarbiausiu yra episkųjų dalykų rinkinys, Kalevala, apie kurį Loennrott 1835 m išleido laidą iš trisdešimts dviejų knygų, o 1849 m. padidintą laidą iš penkių dešimtų knygų arba runų. Lyriškąsias poēmas jis surinko Kanteletare, vardas imtas nuo vietinēs arpos (Kantele). Galiaus 1880 m. jis išleido trečią bet nemažiaus svarbų magiškų formulų ir dainų rin-

kinį, kurias Beauvois panaudojo pagrindu savo puikiam raštui. Tokiu budu medžiagos netruksta ir ji yra gabiai apdirbta Castreno jo suomių mytologijoje. Teisybē, kad runiškasis tyrinējimas nēra dar užbaigtas ir vyrai toki kaip J. Krohn, ir kiti yra atsidavę Suomijoje rinkimui ir kritiškam medžiagos perkratinējimui.

Augščiausias dievas pas suomius vadinasi Jumala arba Num, ar Jilibeambaertje, kaipo kaimenių globējas, bet šitas paskutinis tik pas kaikurias gentes. Žodis Jumala nurodo greičiau į dievybę abelnai negu į dievinę vienatą; krikščionių Dievas teipgi tankiai vadinasi Jumala. Todēl runose kitas vardas daugiau prasineša, butent, Ukko vardas, senis, tēviukas, kuris siunčia griausmą. Abudu Castreno laikomi oro dievais; be šitų yra elementų dievai, k. a. vandens dievai ir žemēs dievai. Hiisi, kurių bijotasi kaipo piktų sutvērimų, buvo, gangreit, išpirmo giriniais kipšais. Suopročiai apie žemutinį svietą, Tuonela, augštai yra išsivystę, ir, turbut, krikščioniškos idējos įsimaišę į juos. Mana ir Tuoni, žemutinių sričių viešpats, viešpatauja ten, kuomet ypatingas paveikslas yra daromas dievui mirties. Be šitų dievų yra dar daug dvasių globējų, Haltia, kurių kiekvienas suomis turi po vieną, kurios lengvai įveikiamos magikų. Kas atsieina raganybēs, tai jos budą ir pavidalą randame panēšint į raganybę atsitinkančią kitur. Kadangi Loennrott suteikē mums daugelį magiškų formulų tai męs turime dabar progą sulyginti jas su magiškais kitų tautų žodžiais.

Didelis suomių mytologijos gražumas yra tame, kad ji priima tikrus episkojo cikliaus išveizdžius ir formas. Kalevala prasideda nuo kosmogonijos, kuri, žinoma, suteikia akyvus dalykus sulyginimui, bet joje yra daug to, kas svetima pradiniams stabmeldiškiems supratimams. Toliaus epika seka nuotikius trijų karžygių, Waenemoeinen, Ilmarinen ir Lemminkoeinen. Šitie karžygiai iš Kaleva eina į nedraugingą šiaurēs Pohjolos šalį kaipo jaunikiai parsivesti marčios, kuri galiaus yra laimējama Ilmarineno; vēliau jie gryžta išplēšti Sampo lobį. Iš darbų, kuriuos Louhi, šeimininkas Pohjolos užduoda jiems, yra kelionē į Tuonela, su kuria sujungtas žemutinių sričių aprašymas. Runos yra svarbios kaip nuo mytologiškos atžvalgos, teip ir dēl civilizacijos istorijos. Mytologiškai yra beveik tikra, kad po

didžiųjų karžygių formomis statoma senovēs dievai, tik sunku yra jie išaiškinti juo labiaus, kad tas yra daroma labai daugeliu įvairių budų. Vienok senos mytų formos liko sudvasintos; "šiteip, Waeinemoeinen reiškia dievišką išmintį kaipo tveriančią žodyje ir dainoje; Ilmarinen artistišką galybę, padarančią formas su ugnies pagelba; Lemminkoeinen, drąsą, toli siekiančią narsą, linksmumą veikime". (Carriere). Šita epika teipgi pilna yra magijos; Waeinemoeinen yra didelis runiškas mokslinčius ir magikas ir daugelis magiškų žodžių ir pabuklų lošia žymią dalį. Sunkiausia yra išaiškinti Sampo, lobį, kurį Ilmarinen, kalvis veikē ir kurio turējimas davē gerovę ir palaiminimą. Vieni žiuri į Sampo kaipo į tikrą daiktą, kiti aiškina jį mytiškai kaipo suotemą, saulę, treti simboliškai kaipo visų turtų asmenį, bet, regis, nieks neišaiškina visokių smulkmenų papkaktinai. Bet męs pasakēme gana, idant parodyti didelę epiško cikliaus svarbą. Visoje mongoliškos veislēs aprubēje jis yra vienas savo budo. Teisybē įgauniai turi savo karžygia-sagas apie Kaleva karžygius, kurie yra surinkti po Kalewipoeg užvardžiu. Bet jie, tegul ir gana svarbųs, nesusilygina su suomių Kalevala svarbumu.

8. Semitų Šeimyna.

Nusisiuntimo raštai. Svarbiausi senovēs istorijos rankvedžiai bus paminēta vēliaus (skyriuje apie Egypto rašliavą); čion patarsime tik kuoakyliausiai parašytą knygą Ed. Meyero, *Geschichte des Alterthums* (I. 1884 m.), kuri ikišiol toli pereina visas kitas sutraukas. Apie semitus turime: Th. Noeldeke, *Die Semitischen Sprachen, eine Skizze* (1887 m.); F. Hommel, *Die Semitischen Voelker und Sprachen* (I. 1883 m.; šitas veikalas, rengiamas penkiems tomams, kaipo pirmas, apimsiantis semitiškos kalbos ir senovybēs mokslo encykliopēdiją); W. Robertson Smith, *Lectures on the religion of the Semites* (I. Burnet. Sect. 1889 m.); E. Renan, *Histoire generale et systeme compare des langues semitiques* (I. 1ma laid. 1855 m.; daugiaus tomų neišējo, bet šitas pirmas tomas vienval buvo perspaudomas); *Nouvelles considerations sur le caractere general des peuples semitiques et en particulier sur leur tendance au monotheisme* (J. A. 1859 m.); Renano teorijos iššaukē skaitlingus straipsnius, kurių paminēsime kaipo svarbiausius; Max Muellerio (Chips, I.); L. Diestelio (Jahrb. f. d. Theol. 1860); ir populiariškas, gabus, nors nelabai originališkas, teisinamas R. F. Grauo pamfletas, *Semiten und Indogermanen* (I. Ausg. 1864). Toli vertesnis sulyginimas šitų dviejų veislinių šeimynų suteiktas A. M. Fairbairno (jo tikējimo filozofijos ir istorijos tardymuose); E. Schradero, *Die Abstammung der Chaldaeer und die Ursitze der Semiten* (Z. D. M. G. 1873); W. W. Grafo Baudissino, *Studien zur semitischen Religionsgeschichte* (2 tom., 1876—78 m.); Fr. Baethgeno, *Beitraege zur semitischen Religionsgeschichte, I. Der Gott Israels und die Goetter der Heiden* (1888 m.). Biblijinēs Archeologijos Draugijos trusas (nuo 1872 m.) turi daug svarbaus savyje.

Apžvalga vėlesniųjų atradimų sulyg Biblijos yra suteikta A. H. Sayceo *Fresh lights from the ancient monuments* (neseniai išversta į vokiečių kalbą padidintoje formoje). Jei kreipsimėsi prie pavienių tautų, tai J. Selden, *De diis Syris* (1628 m.) vis vertas paminėti; D. Chwolsohn, *Die Ssabier und der Ssabismus* (2 tom., 1856 m.). Vėlesni atradimai sulyg hittitų randami pas W. Wrightą, *The empire of the Hittites* (2ra laid., 1886 m.); A. H. Sayce, *The Hittites* (1888 m. biblijinės pažinties šuntakiai); Perrot ir Chipiez, *Histoire de l'art dans l'antiquite*, IV. Apie finikus yra didelis F. C. Moverso veikalas, *Die Phoenicier* (4 tom., 1841—56 m.); nelabai užtikimas ir turi daug to, kas buvo didelės maišaties priežastim. Geras medžiagos rinkinys imtas nuo antrašų atliktas M. A. Levyo, *Phoenicische Studien* (4 H. 1856—70); praktiška apžvalga paduota Ph. Bergero (Lichteribergeryj). R. Pietschmann, *Geschichte der Phoenicier* (Onckene). Svarbiausiu veikalu apie Finikiją yra *Mission de Phoenicie*, kuriame E. Renanas paduoda savo kelionių pasekmes. Abelnai senovės semitiškų tikėjimų tyrinėjimas yra labai atsilikęs, iš ko negalima stebėtis, žinant, kaip daug tas priklauso nuo rinkimo ir paskaitymo antrašų, kas dabar su uolumu yra daroma, k. a. Corpus Incsriptionum Semiticarum įstaigos. Svarbia žinios versme sulyg šitų tikėjimų yra Senas Įstatymas, ir mokslškoji kritika nuveikė daug, idant Seną Įstatymą vartoti kaipo brangią versmę senoviškai istorijai. Ewaldo, Reusso, Kueneno, Wellhauseno, Rob. Smitho ir neseniai Stadeo veikalai; metą šviesą ant izraėlitų tikėjimo ar jo dalies istorijos, yra gerai žinomi. I. Goldzihero bandymas, *Der Mythos bei den Hebraeern* (1876 m.); sutverti gamtiškus mytus iš vardų Sename Įstatyme ir iš pavienių buičių, atrado šiek-tiek pasekėjystės, bet aplamai yra skaitomas nenusidavusiu.

Dabar ateiname prie tos veislės, kuri valdo svieto istoriją, tariant, terpžeminės, arba, kaip Blumenbach nevisai teisingai užvadina ją, kaukazinės. Pradinis jungimasi įvairių, priklausančių šitai veislei tautų yra visai už rybų musų istoriškos pažinties. Toliau negalima eiti kaip iki pastebėjmui dviejų didelių skyrių šitoje veislėje, semitiško ir indogermaniško. Teisybė, kad visų tautų, padarančių terpžeminę veislę negalima skirti prie semitų ar indogermanų. Baskai, pav., yra iberiškos šakos liekanomis, labiau pasiplatinusios senuose laikuose ir priklaususios prie terpžeminės veislės, bet nepriklausančios nė prie vienos iš augščiau paminėtų šeimynų. Tą patį galima pasakyti apie keliatą genčių Kaukazo šalyje, k. a. gruzinai; gal teipgi alarodiečiai Ararato žemėje, terp ežero Van ir Arakso upės, Armenijoje, kurie, turbut rišosi su jais. Tas pats galėjo buti su hittitais, pastojusiais semitiškos kulturos atstovais, bet kurių tikras vardas išduoda visai nesemitišką tarmę.

Semitiškos šeimynos srities didumas labai įvairiai yra apsklembiamas, žiurint į tai, ar semitus imti vienus, ar priskirti prie jų Šiaurinės Afrikos gyventojus, tokiu budu padarant hamitiškai-semitišką grupą. Tautų surašas, paduotas dešimtame Senojo Įstatymo skyriuje apie sutvērimą,

kiek žinome, padaro ypatingą grupą, uždētą Chamo, kurio sunumis buvo Kuš, Mizraim, Fut ir Kanaan. Daugumas vis dar tebepriima augščiau minētą klasavimą maża-daug etnografiškai (kiti geografiškai, arba nuo atžvalgos civilizacijos istorijos), bet jie, žinoma, teipgi priima artesnį hamitų ir semitų gimininingumą ir iš dviejų grupų padaro vieną šeimyną. Tąsyk hamitiška šaka yra vēl dalinama į tris rųšis, lybiečius, egyptiečius ir etiopus (Fr. Muellerio ir Hommelio ir kitų). Į hamitišką šaką paprastai žiurima kaipo į priešistorišką elementą Azijoje ir kaipo į susirišančią su semitais šiaurinēje Afrikoje. Dabar pasirodo visai teisinga, jog egyptiečių gimininingumas (Chamu yra Kam, Egyptas) su azijatiškais semitais yra kuoreiškiausias ir gali perspēti panašumo dalykus Afrikos veislēms, apie ką šnekējome pirmiau. Kušitų vardas pasirodē pavojingu etnografijoje, kadangi dešimtame Senojo Įstatymo skyriuje apie sutvērimą Kuš yra padaromas Nimrodo ir įvairių arabiškų šakų tēvu. Šitas parodymas vis turi įtekmę į Fr. Muellerį, priimantį etiopiškos hamitų šakos susirišimą su priešsemitiniais Babylono gyventojais, kaipo ir su pirmaisiais Arabijos gyventojais. Kad tai yra klaida tame, galime prirodyti bent sulyg Chaldējos, kadangi Kassi ar Košējonys, valdžiusieji tulą laiką Babylone, neturi nieko bendro su kušitais, tariant, etiopais.

Siauresnēje prasmēje semitiškai šeimynai buvo siuloma kitoki vardai; šitai Renanas kalba apie syra-arabius. Šitame vardas dviejų šitos šeimynos skyrių sulyg jų kalbų yra duotas teisingai; jie tokiu budu yra dalinami į pietinę semitinę (arabus ir etiopus) ir šiaurinę semitinę (assyrus, syrus ir kanaaniečius) šaką. Daugumas, terp kitų ir Schrader, į Arabiją žiuri dabar kaipo į gimtinę semitų šalį, iš kur prasidējo semitiška išeivystē į Mesopotamiją, o iš ten toliaus į vakarus. Kiti, k. v. Hommel, nori jieškoti toliaus pradinēs semitų buklēs, jei galima, kokioj nors žemēj, kur jie butų galēję turēti susidurimą su pirmutinēmis indogermaniškomis gentēmis, vidurinēje Azijoje; bet tas yra teip toli už istoriško tyrinējimo rybų, kaip ir kušitų bastynēs iš Afrikos Babylonan; net semitiškoji buklē Arabijoje yra maža-daug abejotina ir anaiptol ne tikra. Pietinē semitinē dalis mažiausiai susimaišē su svetimais gaivalais ir išlaikē gryniausią originalinį šeimynos typą. Tyrlaukio

arabas yra tikras semitas, nors čion teipgi skirtumas terp šiaurēs arabų ir pietų arabų įsiskverbē. Krikščioniškos metskaitos pradžioje Abisinija buvo naujokijama pietinių arabų. Semitiški etiopai, apgyveną Abisinijos augštumas reikia atskirti nuo senojo svieto etiopų (kušitų), valdžiusių Nubiją ir šios dienos Sudaną. Pietinēje Arabijoje klestējo savo budo civilizacija, apie kurią męs atsižinome iš antrašų ir griuvēsių: Sabējų ar himjaritų, kurią atrado ir su tokia pasekme tyrinējo lygšiol Fresnel, Halevy, Fr. Lenormant, Osiander, Mordtmann ir D. H. Mueller.

Šitie sabējai buvo žmonēs iš Saba, Jēmeny ir skyrēsi visai nuo Harrono sabijų, kuriuos Chwolsohn akylai ištyrē. Jie buvo syriškaisiais stabmeldžiais, atsidavusiais garbinimui žvaigždžių ir tokiu budu davusiais pradžią pramanymui savo budo tikējimo formos (sabeizmas, garbinimas žvaigždžių), kuris kartais atsitinka senuose raštuose. Metais mahometonų užkariavimo, septintame metašimtyj, šitie Harrono syrai priēmē sabijų vardą, idant turēti privilegijas, kurias Koranas teikē sabijams kaipo ir żydams bei krikščionims; šitą jie galējo padaryti tuomi lengviau, kadangi nē vienas neišdryso pasakyti, ką Mahometas ištikro suprato šituo sabijų vardu. Vēla turime atskirti babyloniškuosius sabijus nuo šitos syriškosios šakos. Šitie sabijai, mandējai, kurie iš pradžių klaidingai buvo vadinami šv. Jono krikščionimis, yra tikējimiška draugija, kuri vis dar tebēra Eufrato aplinkēje ir kuri siekia atgal iki pirmam musų metskaitos metašimčiui. Jų mokyba, regis, yra susidējusi iš įvairių elementų senovēs babyloniečių, persų ir gnostikų, sujungtų drauge. Nuo pusēs musų metašimčio (19to — Vert.) šitie mandējai atkreipē į save mokslinčių atidžią ir buvo aplankomi ir tyrinējami tokių vyrų, kaip Petermann, Euting ir Noeldke. Bet tik nesenai, ką A. H. W. Brandt surado tikras versmes ir apskelbē mums mandējų tikējimą, remiamą seniausiomis tikējimiškomis knygomis. Šito užteks išaiškinimui sabējų ir sabijų vardo.

Šiaurinē semitiškoji šaka daugiau išējo ant istorijos regyklos susidurime su kitomis tautomis, negu pietinē. Tas atsitiko pirmiausiai Mesopotamijoje, kur semitiškieji ateiviai ir pergalētojai rado senovēs žmoniją pirm babyloniečių (gal priklausančią augštutinei azijatinei veislei) kurių

civilizaciją jie iš dalies priēmē ir kur teipgi kitos kaimyniškos tautos, kaip kossējai ir alamitai vienval davē jausti savo įtekmę. Šitas babyloniškasis tautų sąmįšis negali dar buti tyrinējamas nuodugniai. Bet tas yra tikra, kad svetimi elementai viršijo Babylone, kadangi semitiniai elementai turējo viršų Assyrijoje. Teisybē, kad civilizacija platinosi nuo pietų. Į vakarus randame arti giminingas aramējiškas (syriškas) ir kanaanitiškas gentes; pakraščiu yra finikai ir filistiniečiai. Šitie paskutiniai, kuriuos Senas Įstatymas stato kaipo svetimus ateivius iš nežinomo Kaftoro, kuotikriausiai turējo semitinę civilizaciją ir tikējimą ir jie reikia laikyti priklausančiais čia. Hittitų paeiga ir jų dalis lošiama yra dar abejojama; jie apsisēdo terp Oronto ir Eufrato ir sutvērē galybę, žinomą mums iš egyptiškųjų versmių kaipo Chetas, iš assyriškų gi versmių kaipo Hattis; bet paminklai ir antrašai surasti paskutiniais keliais metais Hamate, Aleppoje ir Jerabise neduoda mums pakaktinų prirodymų. Yra tikra, kad šitie hittitai turējo didelę galybę aštuonioliktos ir devynioliktos egyptiškos dinastijos metais, bet nēra prirodymų, kaip toli siekē jų karalija Mažojoj Azijoj. Teisybē, kad Sayce ir paskui jį Wright, Ed. Meyer ir kiti priskaitē skaitlingus Mažosios Azijos paminklus šitai paeigai ir nusekē juos iki hittitų; bet akylesnis tardymas šitų paminklų pertikrino C. Hirschfeldą*), jog šita dailē Mažojoje Azijoje ir Kappadokijoje yra visai neprigulminga nuo syriškosios dailēs ir neturi nieko bendro su hittitais. Šeip ar teip etnografiškas hittitų padējimas yra abejojamas; jų giminingumui su semitais tarytum daug yra priešingo, bet jų kalba tuo tarpu permažai yra žinoma, idant galima butų tvirtai tikrinti. Kas atsieina Mažosios Azijos tautų, tai jų klasavimas labai netikras. Greičiausiai, tai reikia mums skaityti daugumą priklausančioms prie indogermaniškos šeimynos; mažų-mažiausiai, bent tuli semitiški gyventojai galējo apsigyventi senuose laikuose pietiniu pakraščiu, kuris vēliaus buvo vadinamas Cilicija. Bet, kaip męs sakēme, nēra ištikimų faktų šitai šaliai. Be egyptiečių, assyrų ir vēliau graikų pranešimų, musų vienintēle atsižinojimo versme

*) G. Hirschfeld, Paphlagonische Felsengraeber, und die Felsenreliefs in Kleinen-Asien (Abh. Preuss. Ak. 1885 ir 1886 m.).

istorijos senovēs aramējiškų ir kanaanitiškų tautų bei gyventojų Mažosios Azijos, yra antrašai, pinigai ir paminklinēs liekanos. Priegtam reikia atminti, kad finikų antrašai daro dabar mažai sunkenybių, kuomet hittitų antrašai, ir randamieji Mažoje Azijoje vis dar yra spējami. Šiteip dalykams stovint, turējimas tokio rašliaviško paminklo kaip Senas Įstatymas yra kuosvarbiausiu. Žinoma, Senojo Įstatymo istoriškus nurodymus turime imti kritiškoje dvasioje, bet atmesti juos kaipo visai netinkančius, kaip tą yra padaręs Ed. Meyer, butų perdaug skeptiška, kadangi rašliaviška kritika Senojo Įstatymo duoda ne tik negatyviškas, bet ir labai pozityviškas išdavas. Toki mokslinčiai kaip Kuenen ir Wellhausen nesisvarsto palaikyti senos Izraēliaus istorijos, bent jos svarbiausiose išvaizdose.

Tautos, gyvenančios terp Assyrijos ir Egypto, pakliudamos valdžion tai vienos, tai kitos šitų šalių, ir antgalo, išnykdamos po persų įtekme, savo civilizacija ir kultura daugiausiai priklausē nuo babyloniečių. Šitame atvējyj išimtis reikia padaryti izraēlitų tikējimui, kuris, nors išaugo ant tos pačios dirvos, ką ir kiti syriškieji tikējimai, bet išdavē su savo jahvistiniais (jehovistiniais) pranašais ką tokio, kas iškelia jį augščiau kitų semitinių tikējimų. Bet, nors nē apie vieną iš augščiaus minētų tautų negalima to paties pasakyti, vienok jos nuveikē svarbius dalykus žmonijai. Kadangi jų civilizacija daugiausiai priklausē nuo vaizbos, tai jų svarba buvo tame, kad jos platino civilizaciją senovēje; jos buvo mekleriais, įteikusiais graikams protinius Babylono padarus.

Gal niekuomet nebuvo tiek daug rašyta ar ginčytasi dēl abelno etniškos šeimynos pobudžio, kiek nuo laiko Renano garsaus tvirtinimo apie semitus. Renanas semitams pripažino monoteistinę omę (instinktą); bet šito negalima laikyti augščiausia tikējimiška dovana, greičiau tai yra siaurumas ir protiškas menkumas. Tyrų sunus nejaučia gyvenimo daugpusiškumo. Jo protas teip bergždžias kaip ir ta šalis, kuri jį apsiaučia, jo monoteizmas yra tikējimo mažysta. Bet šitam išrasta daug priešingo: žodis omē, esant, visai netinkąs čion ir yra tik sakymu. Buvo prirodinējama, kad daugelis semitų yra politeistais ir kad izraēlitų monoteizmas gali buti išaiškinamas tik kaipo pasekmē apreiškimo Abrahomui ar pranašams. Su visakuo šitų

pas semitus liekasi įgimtas palinkimas, kuris apsireiškia ir jų tikėjime. Ed. Meyer mini kaipo labai įžymius pobudžius sekančius: — didelis mąsties menkumas, greitas permanymas pavienių dalykų, apsiskaitymas ir visuomet praktiškas protavimas, kuris sulaiko vaizdymą ir yra priešingas liuosam dvasios skriejimui į neaprybotas sritis. Tikėjime randame teipgi tuos pačius pobudžius. Apėminga mytologija neišsivystė čion kaip kad pas indogermanus, dievų asmenys yra daug mažiau pavieniuojama, tikėjimiški gi supratimai yra daugiau simboliški. Dievai yra augščiausiomis ir galingiausiomis ėsybėmis bei valdovais: žodis teokratija, kurį Josephus nukalė ypatingai izraēlitams, gali buti pritaikomas prie semitiškų idėjų abelnai. Bet Muelleris, regis, eina pertoli, darydamas skirtumą terp semitų ir indogermanų iki tokiai smulkmenai, kaip, kad pirmieji, girdi, išpažinę Dievą istorijoje, antrieji gamtoje, kadangi gamtiškieji apsireiškimai yra kartais labai reiškųs ir pas semitinius dievus. Teip pat mažai Baudissino nuomonė gali buti prirodyta, jog semitiniai dievai yra dangiškomis, ir, anaiptol, ne žemiškomis esybėmis. Bet visai teisinga yra tas, kad semitų tikėjimas deda didelį tarpą terp žmogaus ir Dievo. Žmogus yra dievybės tarnas; pavaldingumas, baimė, atsidavimas yra dievotumo pobudžiais; islame sakymas "Allah yra Allah", padeda galą visokiems klausimams, visokiai nuostebai, visokiems tyrinėjimams ir visokioms pastangoms. Galiaus turime atkreipti atidžią į tai, kad pranašų sistema radosi pas semitus. Žinoma, nereikia visiškai atsidėti ant šitų abelnų semitų tikėjimo pobudžių, kadangi negalime visiškai užmiršti, jog priešbabyloniškieji elementai turėjo įtekmę į tvėrimąsi šitos semitų civilizacijos, kurios galutinė pasekmė perėjo į abelną žmonijos vystymąsi.

Robertsonas Smithas išaiškino semitų tikėjimo vystymąsi visai kitaip, negu kuris iš jo pranokėjų. Jis nepaiso ant gamtiško aiškinimo, bet visą svarbą deda ant draugijinio semitų tikėjimo pobudžio, kuris savo draugijiniuose surėdymuose ir tikėjimiškuose supratimuose vėlesniems laikams išlaikė žymes savo pradinio necivilizuoto stovio. Totemizmas, pamatinė idėja, kuri yra kraujo giminingume ir susinešime terp gentės ir jos totemo, gali buti randama visame kame. Ant šito pagrindo Robertsonas Smithas, anot

jo priešininkų, pradėjo perdaug pamatišką semitų tikėjimo istorijos perstatymą. Anot jo, toki asmeniški principai kaip šventumas ir aukojimo idėja ir tt., turi visai kitokią pradžią, negu kad paprastai yra jiems prirašoma. Jo patėmijimai apie assyrų pergalėjimo svarbą aštuntame metašimtyj yra kuodidžiausios vertės; šitas pergalėjimas panaikino pirmutines sąlygas visur, ir pastatė ant pirmutinės vietos naujas idėjas, ypatingai magiškąjį elementą.

Apie syrų ir finikų tikėjimo formas męs žinome labai mažai. Be buičių iš Senojo Įstatymo męs turime imti tam tikras dalis Josephaus. Strabo teipgi šiek-tiek nurodo; nuo Luciano gi gauname mažą, bet žiningą aprašymą syrų dievės, kuriame jis paduoda kultą, vartotą Hierapolio (Bambyce, Mabog) šventynėje. Didelė svarba paprastai yra duodama teip vadinamiems Sanchoniathono trupalams. Yra gerai žinoma, kad pas Euzėbijų yra visos finikų istorijos ištraukos, parašytos tulo Filono iš Bybloso, gyvenusio pirmame ar antrame metašimtyj po Chr. Šitasai Filonas iš Bybloso esą vertęs savo istoriją iš finikų originalo tulo Sanchoniathono. Bet čion klausimas kyla, ar šitas senovinis finikų dokumentas yra kuomet buvęs, ar Filonas nori uždengti savo paties darbą senovinio, maž-daug mytinio vardo autoritetu? Šitos paskutinės nuomonės laikėsi Moversas ir visai nesenai gynė ją svarbiais argumentais Baudissinas. Šita nuomonė yra patikrinama stiprios vienijančios ir euhemeristiškos trupalų linkmės, kurie išduoda perdaug didelę pažintį egyptiečių, graikų ir gal net persų pažiurų, idant juos laikyti ištikimais pradinės finikų tikėjimo formos nurodymais. Svarbiausiais šitų trupalų turiniais yra kelios kosmogonijos, kurias veltai bandytum jungti į vieną; bet jų pavieninės ypatybės turi svarbią medžiagą sulyginimui su kitomis semitų kosmogonijomis. Su lyg ko daugiaus, tai męs jau minėjome, kad turime daugiausiai remtis parašais. Šitie parašai ant akmenų pakelėse, pažadinių lentelių ir pinigų, kaip paprastai, yra labai trumpi ir tankiai neturi nieko daugiau, kaip kelis vardus. Sulyginamai didelės svarbos yra sidoniškasis parašas (kuriame karalius Ešmunazar paliepia, idant jo rakštas nebutų atidarinėjamas ir jo kapas kvaršijamas ir kuriame jis isskaito savo šventnaminius trobėsius Sidone) ir parašas Massilijoje, kuriame yra muitas aukojimams.

Semitiniai dievų vardai, k. v. El, Baal, Moloch ir Adon, yra greičiau užvardžiais, negu vardais ir ženklina greičiau dievo rųšį negu pavienybę; pav., Baal tankiai atsitinka abelnoj prasmēj arba daugskaitoj. Žinoma jie kartais buva ir tikrais vardais, o ne užvardžiais; abelnai specijališkas aprašymas yra pridedamas, k. v., Baalius šitos ar kitos vietos, karalius žmonių ar gardo: Milkomas Ammonitų, Melkartas Tyro. Greta su dievu randame dievę Baalat (Baaltis) arba Aštoreth (Astarte) ir daugskaitoje Aštaroth su ypatingais vardais, k. a., Atargatis ir Derketo. Šitie dievai iš dalies yra didieji gamtiniai dievai dangaus, saulēs, mēnesio, iš dalies gi tautos ir gardo globējai, kaip tuli parodo savo vardais, ir patikrina ruminiais vainikais ant dievų galvų. Senovēs semitų garbinimas akmenų ir medžių likosi sujungtas su jų garbinimo forma ir arti jų aukurų randame akmeninius stulpus (Masseba, *stēlē,* cippus) ir medinę kaladę ar šventą medį (Ašera).

Kad semitiniai dievai arti rišosi su gamta, tai yra patikrinama mytais ir garbinimu Gebalēs (Byblose), kurioji dievē rauda savo jaunikio, šerno, suterioto, vienok pagryšiančio su naujais metais. Šitas pagryžimas apvaikščiojamas per raudojimo ir linksminimos, dēl Adoniso, šventes, kuris pirma buvo jieškomas ir apverkiamas, paskui gi žmonēs džiaugiasi iš jo sugryžimo gyvastin. Šitas garbinimas nebuvo priskaitomas vien Byblosui, jis yra babyloniškos paeigos, kaip galima matyti iš pasimirusio dievo vardo, Thammuz-Dumuzi (sk. Ezekielis VIII. 14), kuris teipgi randama kitose vietose. Vēliaus Astartes-Adoniso mytas susimaišē su Izidos ir Oziriso mytu. Kitas garsus mytas pasako kaip dievas savo paties ar savo sunų buvo sužeistas, tarnams ir kunigams sekant jo pavyzdį. Šitas syriškosios dievēs kunigų žeidimasi perējo teipgi į Mažąją Aziją ir buvo praktikuojamas dar romēnams valdant. Galli (cinaedi) žeidē save ir su pašēlimu lakstē, tankiai moteriškuose drabužiuose. Šitas maišymas vyriškų ir moteriškų elementų tankiai yra randamas semitų mytuose ir kultuose, k. a., dēstyje barzdotos Astartēs Pathose ir Kartagenoje, kariškųjų Mažosios Azijos amazonių, vyriškųjų Semiramidžių, ir iš kitos pusēs sumoterēję Sardanapalas ir Heraklis, kurie turējo daryti moterų darbą Omfalei.

Syrų ir finikų dievai turi dvejopą pobudį, draugišką ir

prażutingą. "Diva Astarte, hominum deorumque vis, vita, salus, rursus eadem quae est pernicies, mors, interitus". Kartagenoje šitos dvi priskaitomybēs buvo įkunyta dviejose seseryse, Dido ir Anna. Tam priderančiai jų garbinime yra žiaurus, nuožmus kaipo ir paleistuvingas paprotys. Kruvinos aukos tankiai buvo duodama, ypatingai savo tikrų vaikų; Senas Įstatymas ir Messa akmuo liudija šitą sulyg chanaanitų, Kartagenoje teipgi šitie aukojimai tankiai budavo; vaikų klykimai buvo nustelbiami muzika, motinos gi turējo žiurēti be ašarų į savo vaikų aukojimą. Visoje semitų šalyje randame šventą paleistuvybę, kuri teipgi buvo užlaikoma Babelyj ir hieroduliai teip vyrai, kaip moterys (kadeš ir kadeša) šventē save tarnybēn dievei ir atidavinējo savo užpelną į šventnamio pinigyną.

Šventnamiai išpradžių buvo bestogēs vietos, kur fetišai ir pažadiniai akmenys stovējo, panašios į arabų Himas; tik vieta aukojimui darē priekergą, dievų paveikslai, regis, buvo vēlesnio atsiradimo. Labiaus istoriškuose laikuose dievų šventnamiai tankiai buvo sueigų ir politiškų susirinkimų centrais. Tokiais yra minimi Sename Įstatyme šventnamis Baal-Beritho Sicheme ir filistiniečių Dagono šventnamis. Kulturiškieji mytai liečianti kares ir tolimas tyriškojo Melkarto ir sidoniškēs Astartēs keliones yra savotiški finikams; gal juose galima rasti gamtiškųjų mytų žymēs, bet jie daugiau specijališkai susirišę su vandeninēmis kelionēmis ir naujokijų kurimu. Apšnekēdamas šituos mytus apie naujokijas, Movers davē valią savo vaizdumui ir Astartę sutapatino su visokiomis dievēmis. Finikų mytologijoje yra daug ko dar nesuprantamo. Šitai, Kabiri grupa, kuri Filono Kosmogonijoje, yra Sydyko vaikais, yra tankiai jungiama prie vaistadievio Ešmuno, o samotrakiečių (gal żeinatrakiečių? — Vert.) jie yra rišami su Kadmuso ir Harmonijos mytu. Nykštukai ir Pataiki, kurie Memfise yra skaitomi prie Ptah, vienok tikrai išpradžių buvę finikinēs paeigos, yra formomis, kurių pradžia ir istorija vis dar nebežinoma. Visai nēra galima rašyti finikų tikējimo augio istorijos iš istoriškų pranešimų, bet reikia kreiptis prie analogijos, sprendžiant apie pradinius elementus. Tokiu budu Pietschmann atēmē daug nuo pradinio garbinimo mirusių, bet šitas elementas, gana keistai, pas Robertsoną Smithą padētas gana užpakalyj.

9. Indogermaniškoji Šeimyna.

Nusisiuntimo raštai. Sulyg įvairių šitos šeimynos narių giminingumo ir jų abelnų supratimų bei papročių galime teirautis iš skaitlingų veikalų apie sulyginamąją filologiją ir sulyginamąją mytologiją (ypatingai M. Muellerio, *Lectures on the science of language,* 2 ser.). Nuopelninga, bet beveik pasenusi sutrauka kalbų sulyginimo išdavų buvo padaryta A. Picteto, *Les origines indo-europeennes ou les Aryas primitifs* (nauja laid., 3 tom., 1878 m.). Du trumpi, bet svarbųs straipsniai apie pradinį arų tikējimą buvo parašyti R. Rotho, *Die hoechsten Goetter der arischen Voelker* (Z. D. M. G. 1852), ir J. Darmesteter, *Le Dieu Supreme dans la mythologie indo-europeenne* (R. H. R. 1880, vēliaus buvo patalpinta straipsniuose Orientaux, 1883 m.). Nusisiuntimo raštus apie indus, persus, graikus, romēnus ir germanus paminēsime musų istoriškoje sutraukoje. Apie slavus L. Leger parašē sutrauką, kuri yra gana užtikima, *Esquisse sommaire de la mythologie slave* (R. H. R. 1881 m.); ji teipgi apima trumpą bibliografiją. Męs neminime veikalų, parašytų rusų ar čekų kalba (Afanasievo, Erbeno ir k.), nē abelnesnių veikalų apie slaviškąją archeologiją ir rašliavą (Šafariko, ir k.), tik kelias knygas, kurios yra svarbios tikējimo istorijai ir pažinčiai liaudinių tikybų, k. v., W. R. S. Ralstono, *The songs of the Russian people* (1872 m.); *Russian folktales* (1873 m.); A. Rambaud, *La Russie epique* (1876 m.); W. Wolner, *Untersuchungen ueber die Volksepic der Grossrussen* (1879 m.); F. S. Krauss, *Sagen und Maerehen der Suedslaven* (2 tom., 1883—84 m.), *Sitte und Brauch der Suedslaven* (1885 m.); svarbus G. Krecko veikalas, *Einleitung in die Slavische Literaturgeschichte* (2 laid. 1887 m.), yra svarbus mythologijai ir padavybei; teipgi L. Legero, *Cyrille et Methode, Etude historique sur la convension des Slaves au Christianisme* (1868 m.), *Gottesidee und Cultus bei den alten Preussen* (1870 m.). Apie keltus: H. Gaidoz, *Esquisse de la religion des Gaulois* (Lichtenberger); H. d' Arbois de Jubainville, *Introduction a l'etude de la litterature celtique* (1883 m.), *Le cycle mythologique irlandais et la mythologie celtique* (1884 m); W. K. Sullivan, *Celtic Literature* (Eng. Br. su pilnu bibliografišku nusisiuntimu); J. Rhys, *Hibbert Lectures* (1886 m.).

Nēra kitos tokios žmonių šeimynos, kurios vienumas butų geriau ištirtas ir sulyg kurios primityviškųjų sąlygų bei pažiurų sulyginimas kalbų butų suteikęs daugiaus šviesos, kaip indogermaniškoji šeimyna. Bet iš šitų aiškinimų budo išeina, kad daugelis klausimų yra neišrištais. Pav., męs nežinome nieko, kur reikia ješkoti pradinēs senovēs indogermanų buklēs. Pamyro augštuma nuo Oksuso ištakų iki Hindu Kušui, Armenija, pietinē Rusija, vidurinē Europa ir net pietinē Švedija — vis tai menamos vietos. Jeigu pradinē šitų žmonių buklē yra užslēpta nuo musų tyrinējimo, tai męs negalime nieko tikro pasakyti apie įvairių jos šakų bastynes.

Visa šeimyna yra pavadinta sulyg jos dviejų kraštutinių šakų, indogermaniška, ar tikriaus, indokeltiška, kartais vadinama indoeuropējiška ir teipgi ariška, kas vargiai yra tinkama, kadangi šitas vardas yra pritinkamesnis šakai toliaus į rytus — indopersiškai. Visų pavienių šakų ir da-

linimų negalime išskaityti, ir turime pasikakinti svarbiausiomis tautomis. Šitos šeimynos etnografija yra gerai ištirta jos abelname išvaizdyj, nors nuodugnume daug dar yra nesutaikomo. Pradējus nuo rytų pirmiausiai sutinkame indus ir persus, pasilikusius drauge, kuomet kitos grupos jau atsiskyrē nuo pradinių žmonių. Josios yra arais, kiltunais, arba sulyg kitų, ištikimaisiais. Indams pakrypus linkui pietų ir bēgyje metašimčių apveikus Indiją, jie susidurē su tulais senoviniais pirmutiniais gyventojais, priklausančiais prie kitos veislēs; juos jie nusivarē pirma savęs ir todēl šitie pirmieji gyventojai vis dar tepadaro didesnę žmonijos dalį pietuose. Męs neturime tiesos skirti šituos dravydus prie kokios kitos žinomos mums veislēs (kaip kad M. Muelleris skiria juos prie turaniškos); dauguma etnografijos tyrinētojų padaro iš jų atskirą veislę. Jų įtekmē į indų tikējimo susižiedimą ir teipgi jų įtekmē į indų pačių žmones bus apšnekēta pilniau istoriškoje dalyj. Dar vieną šaką turime paminēti, kuri greičiausiai yra indiška, butent čigonus arba romus, kaip jie patys save vadina, kurie pirmą sykį pasirodē Europoje keturioliktame metašimtyj; bet jų paeiga vis dar labai paskendus tamsoje.

Senoviški persai teipgi yra istoriškais žmonēmis tikroje žodžio prasmēje. Jei, iš vienos pusēs, jų gimininguma su indais yra ištirtu dalyku, tai, iš kitos pusēs, jų sąryšiai su vakarinēmis ir šiaurinēmis tautomis (Mesopotamijoje, Medijoje ir Turane) anaiptol nēra aiškųs. Yra tikra, kad nomadiškos ir kariškos gentēs, kurias persai vadinę sakais, graikai gi glaudē jas prie skytų vardo, priklausē teipgi prie indogermanų.

Jei pasikreipsime į vakarus, tai susidursime su mažiausiai žinoma indogermanų dalimi, kurią galime pavadinti armeniškai-frygiškai-trakiška veisle. Kad šitos trys tautos priklauso prie kruvos, atsižinome nuo Herodoto, kuris sakē jas visas atējusias iš Trakijos, kuomet tie, ką jieško indogermanų buklēs Azijoje, be abejonēs, tvirtina priešingą jų danginimosi linkmę. Teip Armenijoje, kaip ir Mažoje Azijoje šitie indogermanai yra susimaišę su kaukazinēmis gentēmis. Senovēs Armenijos istorija labai netikra, nes istoriškieji ketvirto metašimčio po Chr. veikalai (Maižis iš Choreno) išlaikē ne ką daugiau kaip kelis vietinių padavų grudus. Svarbiausios indogermaninēs šakos tautos

randamos Mažoje Azijoje, be frygų, yra lydai, apie kurių istoriją Herodotas pasako mums daug svarbaus, myzai, karionys ir lelegai, kurie pakriko po visas Egējinių jurių salas ir lykiai (Tramil). Prie trakų teipgi prikergiame illyrines gentes, kurių albaniečiai (arnautai ir skipetarai) vis dar tebegyvuoja po turkų valdžia.

Graikiškai-itališkos grupos vienumas, kuris pirmiaus abelnai buvo priimtas, tapo abejotinu po šiolaikinių kalbiškų tyrinējimų. Pavienių graikiškų veislių giminingumas su Italijos žmonēmis nēra dar tinkamai išaiškintas. Terp Italijos veislių etruskai užēmē savotišką vietą. Kad jie nepriklausē prie tautų artymiausių kitiems italams (umbrų, samnitų ir kitų), tai yra teip tikra, kaip ir kad jie turējo didelę įtekmę į Romos civilizaciją. Jų vietą etnografijoje, kuri turi buti suderinta skaitlingais užrašais, pasiekusiais mus, yra paduodama labai įvairiai. Vieni suranda sąryšį su Siberijos mongoliškų veislių kalbomis; kiti į etruskus (rasenai, kaip jie save patys vadina) žiuri kaipo į dalį pirmiau daug skaitlingesnēs šeimynos, kaip antai baskai; treti vēl tvirtina, jog jų kalba lengvai gali buti išaiškinama kaipo indogermanų kalba. Nesenai atradimas užrašo ant Lemnoso salos, rodosi, suteikia galimą etruskų sulyginimą su pelazginiais Terpžemio tyrrhenais.

Latviškai slaviškos tautos apgyvena rytinę Europos dalį, nuo Baltijos iki Juodųjų jurų, nuo Dunojaus iki Volgai. Prie jų priklauso, lietuviai, prusai, latviai, rusai, lenkai, serbai, kroatai, slavai, bulgarai, čekai Bohemijoje, vendai arba serbai Luzacijoje. Trys pirmosios, kurias galima priskaityti prie latviškos šakos, yra tolimesnēs nuo kitų, negu šitos kitos terp savęs. Dalyti vēl tikrus slavus į rytinę ir vakarinę grupą nesimato reikalo. Daugelis susidurimo vietų terp slaviškos ir persiškos indogermanų šakos yra savotiškos ir tas tai duoda vieną svarbiausių argumentų išvedžiojimui indogermanus iš Europos paeinant.

Germanai su skandinavais, kurių pirmutinēs buklēs stropiai jieško skandinaviškieji mokslinčiai pietinēje Švedijoje, nuvarē slavus į rytus, o keltus į vakarus ir apgyveno ne tik vidurinę, bet ir vakarinę Europą. Germanai

pasirodo didele jiega svieto istorijoje, pirma savo persikilnojimais, paskui priēmimu krikščionybēs; laikas iki jų atsivertimui iš dalies priklauso prie jų priešistoriškojo stovio. Vienok apie tą laiką žinome gana, kad atkreipti didesnę atidžią į jį musų istoriškojoj dalyj.

Keltai, turbut, buvo seniausiais indogermaniškais ateiviais Europoje, kurie apgyveno visą vakarinę dalį, Išpaniją, Šiaurinę Italiją, Galliją, Šveicariją, Belgiją ir Britaniją; ir visur jų žymēs galima rasti. Bet jie buvo nuvaryti atgal ir jie susimaišē su romēniškomis bei germaniškomis tautomis, terp kurių (ypatingai Prancuzijoje) yra daug keltiškojo kraujo. Priešistorinē archeologija negali jau aiškiai atskirti jų žymių nuo dar senesnių pirmųjų gyventojų žymių. Kuone tikrus keltus galima dar vis rasti Britanijoje ir Vallijoje (Kymri) kaipo ir Airijoje, Škotijoje ir ant Man salos (Gaels). Daugelis liaudinių sakmių, dainų ir rašliavos, daugiausiai epiškos, senoje airių kalboje suteikia mums žinią apie keltų tikējimą ir papročius.

Indogermaniškosios tautos daugiau priklauso prie istorijos negu etnografijos. Todēl be naudos butų stengtis nuodugniai aprašinēti prigimtus šitos šeimynos palinkimus. Šitie prigimtiniai palinkimai nesiranda jau neperdirbtais, visur jie išsivystē ir išsidirbo sulyg labai maištrių istoriškų nuotikių. Daugumui raštininkų indogermanų pobudžiai yra tik kaipo semitų pobudžių pēdsakis ir šitie pobudžiai yra stipriai įveikiami šito kontrasto. Teipgi nēra galima rišti į kruvą, k. a. indų, graikų, germanų ir romēnų. Todēl męs neprivalome bandyti išvedžioti abelną pobudį; bet nurodysime dideliai svarbią dalį, kurią šitą šeimyna atlošē svieto istorijoje.

Pirmutinis indogermanų tikējimas iš dalies yra mums žinomas per sulyginamąją filologiją. Męs žinome bent tiek, kad jų garbinimas daugiausiai buvo nukreiptas linkui dangaus dievų ir kad jų dievais buvo laikomi šviečiančios esybēs, vardu Dievas. Bet abelnos panašumo pusēs nēra skaitlingos; geresnius išvadus gauname iš daugiau aprybotų sulyginimų, pav., persiškų ir indiškų, arba persiškų ir slaviškų vardų ir mytų. Tankiai duodamas tvirtinimąs,

kurį Darmesteter nesenai vēl panaudojo, jog senovēs indogermanai garbinę savo dangiškąjį dievą kaipo augščiausią dievą, teip kad jų tikējimas gali buti pavadintas monoteistišku (ar henoteistišku) negalima tikrai prirodyti tikējimais, kuriuos apšnekēsime. Teip pat stengiamasi parodyti indogermaniškų tikējimų augio sąlydumą, nors Asmus gana protinančiai tą padarē, reikia skaityti nepavykusiu. Musų istoriškojoj dalyj apšnekēsime penkis indogermaniškus tikējimus; čion gi turime padaryti kelis patēmijimus sulyg kitų.

Garbinimo formos Mažoje Azijoje neabejojamai yra indogermaniškos daugiausiai, bet nuo jų negalime atskirti daugelio semitiškų elementų. Frygijoje randame Sabazios, kurį graikai paprastai lygino prie Dionyzo, ir mēnulio dievą, turējusį šventnamius po visą Mažąją Aziją. Čion teipgi randame mytiškas sakmes apie seną Gordių, kuris buvo iškeltas iš jo kaimietinio padējimo į karaliaus didybę, ir sakmę apie Midasą ir jo turtus, jo asilines ausis ir frygišką kepurę po to, kaip jis velijo geriau Pano dudelę, o ne Apollono citrą. Teipgi turime paminēti mažus šviesos dievus, Smintheus, Zeus, Stratios ar Labrandeus su bardišiumi Mylasoje pas karionis ir lykiškis Apollonas. Apie dauguma dievų negalime nieko pasakyti ant kiek jie yra semitiškos ir ant kiek indogermaniškos paeigos, pav., daugelis paveikslų imta Artemidos Mažoje Azijoje, kaipo žiaurios tauriškēs dievēs ir kaipo daugiakrutēs dievēs efēziškēs, kurios kunigēs vadino save melissae. Tas pats vardas tankiai gali buti duodamas daugumui kitoniškesnių dievų.

Sulyg latviaslavių, tai musų atsižinojimo versmēs yra labai aprybotos ir daugelis pasklidusių klaidų buvo priimta nuo abejotinų autoritetų, kurių neištikimybē buvo parodyta kritikos. Kaipo atsižinojimo versmes galime paminēti kelis kartkartinius patēmijimus Tacito rašte Germania, daugelį Prokopiaus pastebējimų jo rašte De bello Gothico, kelionių apsakymus ir metraščius vidurinių metašimčių (toki kaip Wulfstano devintame metašimtyj ir Helmoldo dvyliktame) ir kaip vokiškus teip rusiškus metraščius, kurie tankiai užsipelno maža užsitikējimo. Musų atsižinojimas sulyg pa-

davų yra daug turtingesnis, kaip sulyg tautinēs epikos, teip ir sulyg papročių ir budų, ypatingai Rusijoje, bet ir Serbijoje ir pas kitus pietinius slavus. Suprantamas dalykas, kad musų pažintis slaviškų tikējimų iš tokių versmių turi buti labai aprybota. Turime laikytis Legero prasergējimo ir saugotis nuo staigių abelnų išvedžiojimų. Męs žinome tikrai kelis dalykus apie pabaltmarinių tautų ir rusų dievus; dievai priklausanti kitiems slavams kuone visai nežinomi mums, ir į rusų ir pabaltmarinių slavų dievus turime žiurēti ne kaipo į esančius abelnai slaviškais.

Slavų dievais yra gamtiniai apsireiškimai arba elementariškos galybēs tik menkai asminamos; bet mytų tik kelios žymēs gali buti randama. Atrasti kokius šeimyniškus ryšius terp pavienių dievų yra net išimčia. Dievo vardas yra Bog, viešpats arba davējas, sanskritiškas bhaga. Tikējimas į augščiausią Dievą, monoteistiškoje prasmēje, kuris tankiai buvo priskaitomas slavams, gali buti teip mažai parodytas, kaip ir jų, teip vadinamas, Dualizmas, kuris yra paremtas tik klaida. Iš rusų dievų paminēsime dangaus Dievą Svarogą ir jo sunų Daibogą, ugnies dievą Ogonu ir, visų labiausiai griausmo dievą, Peruną. Šitas Perunas (pas latvius Perkunas) Kijeve kaipo ir kitur turējo didelius stabus, priekyje kurių vienval degē aržuolinių malkų ugnis ir ant jos buvo deginama aukojami gyvuliai ir žmonēs, iki 988 mete Vladimiras jų nepanaikino; bet Perunas vis tebēra pas rusų kaimiečius Elijos paveiksle. Pas pabaltmarinius slavus vyriausiu dievu buvo Svatovitas, kurio šventnamis stovējo ant Ruegen salos, kur jo šventē buvo apvaikščiojama piutēs metu ir karēs grobiai buvo sunešama jam. Be dievų slavų tikējime randame dvasias, užimančias svarbią vietą, pav., girinēs dvasios (liešije), vandeninēs dvasios, tokios kaip gražiosios rusalkos (najados), kurios prisiviliodavo žmones prie savęs ir visų labiausiai naminis dievas (Domovoi), esantis teip bočiumi kaip ir židinio dvasia, gelbstančia nelaimēje, bet kartais teipgi darančia visokius jeibius; jis buvo matomas per velykas. Rusų pasakose ir žmonių mytuose tankiai atsitinka pora fantastiškų formų, dvi labai pavojingos šmēklos —

nemarusis Koščei, kuris esąs žiemą šalčiu, ir nelemta sena ragana, Baba Jaga. Suopročiai apie mirtį ir aną svietą yra grynai animistiški. Sulyg senovybių turime Wulfstano apsakymą didžiųjų ceremonijų, su kokiomis jie apvaikščiodavę savo šermenines puotas su krykštavimais ir lenktynēmis, numirēlius dedant ant jų šermeninių stirtų su dovanomis ir net su tarnais. Żmonių padavos vis dar użlaiko atmintį apie nevedusius mirusius żmones apturint jaunamartę ar jaunikį. Pas slavus buvo priimta ir laidoti ir deginti. Rakštas tankiai buvo daromas kaip ir luotas persikēlimui į aną svietą; numirēliams teipgi buvo dedama pinigai kelionei; vaivorykštē arba paukščių kelias buvo vēlēs taku, arba numirēliui buvo įdedama mażos kopētaitēs išlipti iš duobēs. Tikējimas į Vampyrus, vēles mirusių żmonių, kurios čiulpē gyviems kraują, giliai įsišaknijęs pas slavus.

Jei turējome guostis dēl slaviškų apirašų stokos, tai dar daugiau turime guostis dēlei keltiškųjų. Tas, ką Romos raštininkai pasako mums, daugiausiai liečia Romos politikos ir Gallijos kunigijos sąryšius; tas yra branginamu, bet labai trupališkai. Iš to męs tiek galime sużinoti, jog Cezaris savo pergalēms żiurējo į druidų kunigiją pagelbai prieš didżiunus, bet jog vēliaus sąlygos atsikeitē ir galliškieji raitininkai įgijo garbią vietą Romoje, kuomet druidai likosi centru visos neapikantos prieš Romą. Kiti mēgsta druidams prirašinēti visokią slaptą żinovybę ir tikējimą į nemarybę, ir tolygias kitas teorijas; bet tam, po teisybei, nēra jokio pamato, net jei, kaip Cezaris sako, sąlygos butų buvę peraugštai suorganizuotos, idant leisti druidus statyti ant tos pačios papēdēs ką ir żemesnių veislių fetišininkai, magikai. Karnutum buvo druidiškosios Gallijos centru; romēnai perkēlē centrą į Lugdunum (Lyoną). Jie atsidējo ypatingai tam, kad išnaikinti żiaurų aukojimą żmonių druidiškame garbinime. Plinius aprašo ceremonijas, su kokiomis druidai baltuose rubuose prie mēnesienos piovē amalą sidabriniu piautuvu nuo arżuolo ir dējo jį ant audēlko, kad iš jo daryti gydantį gēralą. Šitas paprotys leido kilti daugeliui mytologiškų aiškinimų. Lucanus mini tris

vyriausius gallų dievus: Teutates, Hesus ir Taranis. Vardas Esus ar Hesus, kuris randasi teipgi Airijoje, yra tankiai jungiamas prie šiaurinio Ases ir indų žodžio Asu.

Vēlesni tyrinējimai keltiškojo tikējimo išblaškē fantastiškas teorijas sulyg slaptos druidų žinovybēs ir dabar jo pradžios jieško mažiau Gallijoje negu Airijoje, kur yra randama didžiausios liekanos senojo tikējimo į dievus ir karžygius. Negalime pasakyti, kad airių dievų budas kaip Ogma ir Anna, motina dievų ir kiti; sanprotavimas apie mirusių salą vakaruose; mytai apie dievų ir karžygių kovas, ant kiek jie yra aprašyti d'Arbois de Jubainville butų ypatingai reiškųs.

Čion užbaigiame savo etnografišką apžvalgą. Vēlesnis Europos tautų augis ir jų dalinimas į romaniškas ir vokiškas priklauso istorijai, ne etnografijai, kadangi prigimtinē paeiga ir gimininguмas atsilieka užpakalyj. Nēgi reikalaujame minēti čion formas, kokias krikščionybē priēmē pas šitos šeimynos tautas, katalikų, teisatikių ir protestonų bažnyčiose.

Istoriškoji Dalis.

Chinai.

(*Peržiurēta D-ro Ed. Buckley, Chicagoje*).

Nusisiuntimo raštai. Bibliografija parengta H. Cordiero, *Bibliotheca Sinica.* Daug medžiagos galima rasti senesniuose rinktiniuose veikaluose: *Memoires concernant l' histoire. les sciences, les arts, les moeurs. les usages des Chinois par les missionnaires de Pekin* (14 tom., 1776—89 m.); J. B. du Halde, *Description geographique, historique, chronologique, politique et physique de l'empire de la Chine et de la Tartarie chinoise* (4 tom., 1737 m.); dar senesnis yra *Confucius Sinarum philosophus, sive scientia Sinensis latine exposita* (1687 m.); teisybē, vienok, kad šitie dvilinko ir keturlinko lakšto veikalai neturi dabar vertēs, tik jei bent kaipo parodymas jēzuitiškų misijonierių veikimo jiegos, kurių darbus jie apima. Daugelis speciališkų laikraščių yra svarbųs tik dēl chinybēs kamantinējimo; geriausiais yra: *The China Review* (Hong Kong nuo 1872 m.), *Revue de l' extreme Orient* (nuo 1882 m.). Iš skaitlingų šalies ir žmonių aprašymų paminēsime tik: J. F. Davis, *The Chinese, a general description of the Empire of China and its inhabitants* (2 tom., 1836 m.); F. von Richthoffen, *China* (2 tom., 1877—82 m.). Geros Chinų istorijos vis dar tebetruksta; tuo tarpu nurodome į K. Guetzlaff, *A sketch of Chinese history, ancient and modern* (2 tom., 1834 m.); ir J. E. R. Kaeuffer, *Geschichte von Ost-Asien* (3 tom., 1858—60 m.); pirmasis gavo prieiti prie orinalinių versmių, antrasis turējo didesnį gabumą kaipo istorikas. Kaipo abelną sutrauką visko, kas liečia Chinus, patariame apie Chinus straipsnį Enc. Br., R. K. Douglaso.

10 Inżanginiai Pastebējimai.

Chinų pradžia yra tiek pat užslēpta tamsoje nežinomos tolimos senovēs, kaip ir visos kitos pradžios. Galbut, kad tvirtinimas, jog "šimtas šeimynų" atējo iš šiaurvakarių ir pirmiausiai apsigyveno apielinkēse skalaujamose Geltonosios upēs, vēliaus nusidriekdamos į pietus, yra teip tikras, kaip ir tas, kad jos priklausē prie augštutinēs azijatiškos (mongoliškos) veislēs. Kiti su dideliu stropumu jieškojo chinų susirišimo žymēs su civilizuotoms vakarinēs Azijos tautomis: pirmiausiai šitos grindies buvo jieškota Egypte, bet vēliaus Terrien de Lacouperie atkreipē atidžią į Babyloną ir kaikurie drauge su juo tiki, jog kalba ir civilizacija nurodo į susirišimą ar gimininguma chinų su paEufračio šalimis. Kaip tas nebutų, vis tiek pradžia chiniškosios civilizacijos priklauso priešistoriškiems laikams. Pirmą kartą istorijos šviesoje apsireikšdama šita tauta turējo jau draugijos, politikos ir tikējimo įstaigas, kurios yra butinos civilizuotam gyvenimui; ji teipgi dirbo žemę, vartojo rašymo ženklus ir skaitē laiką. Padavos priskaito visas šitas išradas ir įstaigas seniems senovēs ciesoriams. Chinų civilizacija su jos vienskiemenine kalba, pilnai išsivysčiusiu šeimynišku sentimentu ir niekuomet nesikeičiančiais principais tankiai yra laikoma pirmojo patriarchalinio žmonių draugijos padējimo typu. Bet tas yra dvigubu apsirikimu. Viena, nēra pagrindo manyti, jog senovēs chinų padējimai yra artesni pradiniams padējimams už Egypto, Babylono ir Indijos padējimus. Teip pat mažai pagrindo yra gana išsiplatinusiai nuomonei, jog chinų gyvenimas stovējo ant vietos. Istorijos srityje teipgi nēra išimties taisyklei, jog viskas gyvas auga ir keičiasi, ir tik netikras pažinimas, ką laikosi paprastų išlaukinių išvyzdžių, kuris sako apie padējimus liekanties tokiais pat šimtus metų.

Tyrinējimas Chinų prasideda nuo gana senai. Teisybē, kad senasis svietas labai mažai težinojo apie šituos tolimus rytus ir geografai, kaip Ptolemējus suteikē tik menkas žinias apie Serių žemę; bet gana anksti bruzdus

susinešimai su Indija ir viduriniuose metašimčiuose europiečių ir arabų atradėjų kelionės meta šviesą ant Chinijos— Katajos žemės, kaip ji yra vadinama vidurinių metašimčių žiniose. Iš šitų vyrų garsiausiu yra Marko Polo, venecietis, tryliktame metašimtyj ir Ibu-Batuta, arabas, keturioliktame metašimtyj; apie juodu susispiečia daugis mažesnių žvaigždžių. Naujesnių tyrinėjimų perijodas Chinuose prasidėjo ankščiau negu terp kitų rytinių tautų. Tai buvo misijonierių darbų pasekmė; tyrinėjimas chinybės — sinologija, kaltas yra ne tik savo pirmą paskudrį, bet ir daugelį savo geriausių pasekmių katalikiškų ir paskui protestoniškų misijonierių veiklumui. Jau šešioliktame metašimtyj jėzuitai pradėjo krikščionyti chinus, bet tik pabaigoje septyniolikto metašimčio ką prancuzų jėzuitų misija įgijo tikrą ir svarbią įtekmę. Šitie vyrai savo darbą pradėjo nuo laisviausių pusių ir nuveikė svarbų darbą supažindindami mus su chinų rašliavos padarais. 1842 m. kuomet Pauthier leido vertimą veikalo Livres sacres de l' Orient, jis turėjo daugiausiai remtis chiniškomis knygomis ir susinešimais, kuriuos jis paduoda kaipo įžangą šitų tėvų veikalams, Premare, Gaubil, Regis, de Guignes ir de Mailla. Dabartiniame metašimtyj (19ame. — Vert.). Šitą darbą pasiėmė protestonų misijonieriai, kurie galėjo jį vesti daug toliau. Iš jų turime paminėti šituos: Medhurst, Guetzlaff, Legge, Edkins, Eitel, Beal ir Faber. Kad senos nuojiegos vis dar randasi pas katalikus, tai galima parodyti Zottolio svarbum veiklumu. Su šitų vyrų tyrinėjimų ir Europos mokslinčių pagelba (Ab. Remusat, Stanislaus Julien, L. de Rosny, R. K. Douglas, A. Pfizmaier, W. Schatt, J. H. Platti, G. von der Gabelentz ir olandas, G. Schlegel) daug buvo sužinota sulyg chinų kalbos, istorijos ir rašliavos ir patiekta įžvilgis į jų tikėjimo pobudį.

Pirmiausiai turime paduoti abelną politiškos istorijos apirašą; turime paminėti bent svarbiausių dinastijų pakaitą Penkiais senovės ciesoriais yra — Fohi, Šinnong, Hoanti, Jao ir Šun. Nors chiniškieji istorikai neva paduoda mums žinias apie paskutinius du ar tris šitų karalių, bet męs negalime jų imti kitokiais, kaip tik pasakiškais pobudžiais.

Su istoriškųjų padavų pagelba ir su užtemimų apskaitymu, užrašytų chinų knygose, galime nueiti atgal iki 2000 metų pr. Chr., bet netoliau. Pirmos dvi dinastijos buvo Hia ir Šang. Pabaigoje dvylikto metašimčio Čau (vokiškai Tsheu, prancuziškai Tcheou ir šventose rytų knygose, Kau) apvaldē sostą. Pirmais pavyzdingais šitos giminēs kunigaikščiais buvo Wen ir Wu. Karalijos sąlygos tame perijode galima sulyginti su vidurinių metašimčių Europos sąlygomis prie feodalinio surēdymo. Vyriausias autoritetas surietas pas ciesorių tankiai buvo silpnesniu už mažesnių žemēs didkunigaikščių ir kunigaikščių galybę; vyriausi jų tankiai lošē didelę rolę kaipo ciesorystēs valdytojai; bet pavienēse valstijose kunigaikščių galybē vēla buvo rybojama jų baronų postoviu. Trečioji dinastija svarbi savo ilgabuvybe ir tuomi, kad apima Kong-tsi trusą. Trečiame metašimtyj pr. Chr. išliko galingas didkunigaikštis iš kitos giminēs; jis padarē galą Čau valdymui ir įsteigē didžiąją vidurinę galybę savo paties dinastijoje, butent, Tsinų dinastijoje; jo vardas buvo Ši-Hoangti. Jis ir jo pasekējai stengēsi perkeisti pamatinius principus teip valstijos, kaip ir draugijos; jie persekiojo mokytus vyrus, buvusius senovinēs civilizacijos palaikytojais ir 213 m. jie užgyrē didelį deginimą šventų raštų. Bet tuojaus po tam jų valdymas pasibaigē ir Hano dinastija apēmē sostą ir suorganizavo atnaujinimą (206 m. pr. Chr. iki 265 m. po Chr.). Iš dinastijų, kurios toliaus greitai keitē vieną kitą, peržvelgsime tas, kurios viešpatavo trumpą laiką arba tuo patim laiku. Svarbiausiomis yra: Tang (620—907 m.), Song (960—1127 m.), svetima mongolų valdžia (1280—1368 m.), Ming (1368—1644 m.) ir, galiaus, dinastija, kuri lygšiolei valdo, bet kuri teipgi atējo iš svetimos šalies, Mandžu dinastija (nuo 1644 m.). Šitos dinastijos svarbiausiais valdymais buvo: Kang-hi valdymas (1662—1722 m.) ir Kienlong (1736—1795 m.).

Chinų civilizacija anksti pasiekē didelį augštį teip medžiagiškai kaip ir intelektuališkai. Ji turējo daugelį stumių išlauko; ypatingai turime paminēti buddizmą iš Indijos. Jis išsiplatino po didelį plotą ir apšvietē daugelį

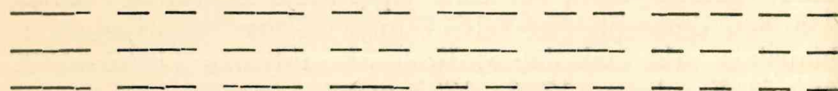
laukinių genčių, bet jis niekuomet neturējo svarbios įtekmēs į svieto istorijos bēgį. Tai šitoje prasmēje ką patarlišką išimtinumą Chinų iš likusio svieto reikia suprasti.

11. Šventos arba Klasiškos Knygos.

Nusisiuntimo raštai. Sutrauka senesnių ir vēlesnių vertimų šitų knygų padaryta H. Cordiero jo biulētine R. H. R. 1880 m. Laida keliuose tomuose buvo parupinta J. Liggeo, nuo 1861 m., *The Chinese Classics, with translations, notes, and prolegomena.* Vēliaus be chiniškų tekstų jis išleido tris atskirus tomus: *The life and teachings of Confucius; The life and works of Mencius; The She King, or book of ancient Chinese poetry.* Jis teipgi parašē: *The Shu King, The religious portions of the Shih King, The Hsiao King, S. B. E. iii; Yi King, S. B. E. XVI;* Li Ki, S. B. E. XXVII, XXVIII. Iš kitų vertimų turime paminēti: Vict. von Strauss; *Shi-King* (1880 m.); vertimas pavykęs jo poētiškame styliuje; pirma to, 1833 m. Rueckertas buvo pasiēmęs tą patį dalyką, bet jis turējo naudotis netikusiu latynišku vertimu; E. Biot, *Le Tcheou li ou rites des Tcheou* (2 tom., 1851 m.).

Klasiškoji rašliava susideda iš senovēs raštų, surinktų Kong-tsi, ar galutinai surēdytų jo ir, iš dalies, iš raštų Kong-tsi paties ir jo pasekējų. Tais veikalais yra 5 knygos King ir 4 Šu, su kuriais susiriša kiti, gal ne mažesnēs vertēs. Nekenks nurodžius, nors trumpai, į kiekvieną šitų knygų atskirai.

Pirmutinē, turbut labiausiai garbinama ir svarbiausia, yra Ji King, permainų knyga. Knygų deginimo metais ji buvo palikta dēlei jos švento pobudžio, kaipo žynavimo knyga. Braižiniai, esanti akstinu Ji King, yra labai senoviški; sako, kad iš Geltonosios upēs išplaukē arklinis slibinas ir ant jo nugaros buvo piešinys iš šviesių ir tamsių ratelių. Fu-hsi paēmē šitą piešinį už pavyzdį ir nupiešē sekančius aštuonis braižinius, kurie yra įvairių apsireiškimų emblēma ir susideda iš sujungimo čielų ir laužtų brukšnių:

Iš šitų aštuonių trigramų kombinacijos padaroma šešiosdešimts keturios heksagramos, kurios duoda pagrindą tekstui Ji King. Šitas tekstas susideda iš ne ko daugiaus kaip pasergējimų sulyg šitų šešiosdešimts keturių diagra-

mų. Bet šitų pasergējimų pobudis nevisur vienokis. Prie kiekvienos heksagramos yra trumpas pasergējimas, sakoma, jog ciesoriaus Juan ir jo sunaus kunigaikščio Čau, trečios dinastijos įsteigējų. Pirmasis jų parašē pasergējimus pačiai heksagramai, antrasis kiekvienai iš 6 brukšnių, ją padarančių. Vietomis po šitų pasergējimų eina ilgi apšnekējimai, turį maža susirišimo su tekstu ar braižiniais ir todēl Legge patalpino juos kaipo priedą savo veikale ant pabaigos. Šitos dalys yra daug vēlesnēs už braižinius ir jų trumpuosius pasergējimus. Prasmē teip viso veikalo kaip ir jo atskirų dalių yra labai tamsi. Buvo bandyta Ji paslaptis išaiškinti su pagelba sulyginamosios mytologijos (Mc Clatchie) ir sulyginamosios kalbotyros; sulyg kalbotyros Ji King yra žodžių rinkiniu, galimu išaiškinti su akkadų kalbos pagelba (Lacouperie, de Harlez ir kiti). Daugumas Ji King matē gilią išmintį, apvilktą simbolais, filozofišką kosmogoniją, valdomą kontrasto terp vyriško ir moteriško principo, butent dangaus ir žemēs, Jing ir Jang. Bet Legge, priešingai, mena, jog šitie žodžiai yra tik vēlesniuose apšnekējimuose ir net ten neturi filozofiškos prasmēs, priskaitomos jiems; Ji Kinge jis mato greičiau liaudinę etiką ir daugelį fantastiškų mąsčių, ir sumanių, ir kvailų. Šale to visko yra tikrai žinoma, jog šita knyga buvo vartojama žynavimui ir buvo labai vertinama dēlei šito dalyko. Permainos braižiniuose ir net pasergējimuose rišosi su gamtos permainomis, su žmonių likimais ir su laimingais ar nelaimingais nuotikiais. Kokios ištikro mąstys buvo ant dugno šitų permainų, tai turbut liksis užslēpta nuo mųs ant visados.

Didelis istoriškas veikalas Šu King ypatingai buvo dalyku persekiojimo 213 m., knygų deginimo metais. Tik keli egzemplioriai buvo išgelbēta, ypač mokytojo Fu-Sengo ir prie Hano dinastijos šitas veikalas vēl pasirodē, nors šiek-tiek sunaikintame pavidale. Dar vis lieka jų mums 50 knygų ar skyrių, kuriuos Legge dalina į penkias dalis nelygaus ilgumo. Šitos knygos apšneka Jao, Šun, Ju ir Hsiao, Šang ir Čau ir apima apie septynių metašimčių perijodą, pasibaigiantį septintame metašimtyj pr. Chr. Su-

lyg šito veikalo daugelis klausimų nėra dar atsakyta. Pirmiausiai turime užklausti kaip toli Kong-tsi rėdymo darbas siekė, ar jis tik rinko kas jam po ranka papuolė, ar gal pridėjo daug ką pats nuo savęs. Taigi istoriškam tikrumui Šu Kingo ir abejonės daug yra užmetama. Paralelliškas istoriškas žinias turime teip vadinamose bambukinėse knygose, labai nepakakinanti metraščiai, apimanti perijodą nuo mytiškojo ciesoriaus Hwang-Ti iki 299 m. pr. Chr., bet jie buvo surasti kunigaikščio Wei kape tik 279 m. po Chr. Legge savo įžanginiuose patėmijimuose prie Šu King išvertė dalį šitų bambukinių metraščių ir panaudojo juos kritikai Šu King. Sulyg chronologijos, kuri metraščiuose yra trumpesnė 211 metų, jis stoja už Šu King, bet neteip yra su medžiagiškais skirtumais. Seniausios valdžios Jao, Šun ir Ju yra labai išdidžiai aprašyta Šu Kinge ir jie daro į mųs įspudį kaipo ciesoriai galingų ir gerai suorganizuotų karalijų; bambukiniuose metraščiuose šita sena istorija priima mažesnes ir labiau galimas proporcijas. Bet šitas sulyginimas nėra vienintėle priežasčia mažinančia istorišką Šu Kingo vertę. Paviršutinis skaitymas knygos padaro įspudį autentiškumo; viskas yra apšnekėta labai blaiviai ir daugelis dalių atrodo kaipo oficijaliniai dokumentai, valdžios manifestai ir tolygųs dalykai. Bet jei prisižiurėsime turiniui arčiaus, tai moralizuojanti linkmė apsireiškia labai stipriai; ciesoriaus kalbos, ministerių patarimai turi aiškiai mokinantį budą, vienoj gi vietoj tiesiog surinkta valdymo principai (V. 4.). Visas veikalas abelnai yra greičiau mokymosi rankvedžiu kunigaikščiams negu istorišku veikalu ir todėl męs teipgi randame, jog istorija pati yra sistematizuota. Kunigaikščio dora padaro gerovę šaliai ir žmonėms, bet jei kunigaikštis iškrypsta iš tiesaus tako, tąsyk jis ir jo veislė puola ir dangus ir žmonių balsas duoda valdžią kitam, kuris yra ištikimas teisumo ir teisybės principams. Nuo šitos atžvalgos yra aprašyta pakaita pirmosios dinastijos, antra ir antrosios trečia. Todėl kaipo istoriška versmė Šu King nėra užtikima, bet pažinimui chinų pažvalgų į politišką gyvenimą ir tikėjimą ji yra didelės svarbos.

Trečia kanoniška knyga yra Ših King, poėzijos kny-

ga. Deginant knygas ir jas atnaujinant prie Han dinastijos ją ištiko tokis jau likimas kaip ir Šu King. Ji susideda apie iš trijų šimtų poēmų, kurias Kong-tsi parinko iš dešimts syk tokio didumo rinkinio. Šitų poēmų forma nēra nē ritmiška nē rimuojama; jos yra dalinamos į strofas. Terp šitų poēmų yra apysakiškos, kitos turi metaforinį pobudį, daugelyje kiekviena strofa prasideda dviprasmiu sulyginimu. Turinys jų labai įvairus; mytiški dalykai beveik nerandami visai (sykį ar du). Pirmutinē dalis, turinti didesnę poēmų pusę, turi išvyzdį grynai tautišką. Iš jų atsižinome apie šalies papročius ir naminį bei privatinį gyvenimą įvairiose provincijose; terp jų randame daugelį smagių lyriškų dainų, kurios tarytum tinka net musų naujesniam skoniui. Kitos dvi dalys nuveda mus į pokylius ciesoriaus rume; jos supažindina mus su dainomis, garbinančiomis dinastijos Čau uždētojus, kuomi ir prasideda tikrai trečia dalis. Ketvirta dalis apima aukojimiškas poēmas ir poēmas garbei bočių; terp šitų yra apie penkios liečiančios laiką antrosios dinastijos.

Ketvirta kanoniška knyga, Li Ki yra nemažesnēs vertēs apsipažinimui su tikējimu už tris paminētąsias. Teksto istorija šitame atvējije yra beveik kitoniška nuo kitų King, kadangi vēliausia laida, kuri pasiekē mus, buvo sutvarkyta prie Han dinastijos, kuri yra beveik vienlaike su musų metskaitos pradžia. Tuomi męs nenorime pasakyti, kad daug kas nēra iš senų laikų. Priešingai, daugelis raštų, aprašančių Li paduoda mums nuomones ir papročius bent trečiosios dinastijos metašimčių. Žodis Li turi daugelį prasmių; jis yra išverčiamas apeiga ir ceremonija; jis reiškia supratimą visko, kas yra padoru ir tuomi patim apima draugijines, tikējimiškas ir namines priedermes, papročius, padoraus elgimosi taisykles ir gerą palinkimą rodomą išlaukiniais pasielgimais. Iš veikalų sulyg šitų dalykų, atsižymi ypatingai trys: Ili, Čau Li ir Li Ki. Ili apšneka priedermes tam tikrų luomų viršininkų, Čau Li apšneka valdžios surēdymą prie Čau. Vienok tikējimas į šito veikalo senovybę ir tikrumą, kuris pirmiau buvo priskaitomas kunigaikščiui Čau, kuone visai išnyko. Svarbiausia gi vertē

Li Ki yra tame, kad jis, priešingai visiems kitiems "penkiaknygēs" rinkiniams su jų tulu specijaliniu turiniu, nurodo į kiekvieno priedermes ir mokina abelnų elgimosi taisyklių. Keturios dešimts šešiose šito rinkinio skaidmose vargiai jieškotume dogmatinių apšnekējimų; čion tiesiog surašytos gero pasielgimo taisyklēs, priimtos papročių ir padavos.

Prie šitų knygų turime dar pridēti penktą, vienintēlę parašytą Kong-tsi paties — Čiun-tsiu, pavasaris ir ruduo. Tai yra metraščiai kunigaikštystēs Lu, Kong-tsi prigimtos provincijos nuo 722 iki 494 m. Yra tai labai sausas padavimas faktų be detailių ar komentarų. Vienok chinai pridavē jai didelę vertę ir žiurējo į ją kaipo į ginklą, kuriuomi Kong-tsi kovojo su savo laiko ištvirkimu.

Padorybēs knyga — Hsiao King, — nors ir nēra penkiaknygēs dalimi, tuomi nemažiaus be abejonēs teipgi priklauso prie klasiškos rašliavos veikalų. Esančiame pas mus po ranka vertime ji yra iš 18 skaidmų, išguldytų pavidale pašnekų Kong-tsi su vienu jo mokinių, arba greičiau, pavidale pamokymų ir patarimų, kuriuos galvočius duoda savo klausytojui. Nežiurint į visą kritikos aštrumą, kurion paēmē chinų mokslininkai šitą veikalą, visi pripažino, jog šitos knygos akstinas priklauso paties mokytojo plunksnai, nors dabartinē jos forma siekia, galbut, netoliau kaip Hano dinastiją.

Prie klasiškų antrosios rųšies veikalų priklauso keturios Šu knygos, kurios dar daugiau negu King supažindina mus su paties Kong-tsi mokinimu. Pirmutinē jų, Lunju, yra mokytojo kalbų rinkiniu, trumpų pašnekų, patēmijimų apie susitikimus su juo, sudētų be jokio sąryšio ir chronologiškos tvarkos, išmētytų šian ir ten kur pakliuk. Šitie 497 trumpi skirsniai dvidešimtyje knygų yra svarbiausia versme atsižinojimo sulyg Kong-tsi asmens ir jo mokinimo. Antras ir trečias šitų veikalų turi daugelį trumpesnių tekstų, ir įeina į sudējimą Li Ki, vienas po antrašu Čung-jung — Mokymas apie Vidurį arba Lygybę ir Sąlydumą, antras — po antrašu Tahio — Didysis Mokinimas. Čung-jungą priskaitoma vienam Kong-tsi ainių; labai tas yra galima, kad abudu raštai parašyti to paties

raštininko. Jie suteikia išguldytoms jose Konfucijaus pažiuroms klasišką išraišką ir yra Chinuose augštai laikomi. Be šitų trijų yra ketvirta Šu — rinkinys pašnekų didžiausio mokytojo Kong-tsi mokyklos, vadinamo Meng-tsi, gimusio už šimto metų po mokytojo myriui; jis gyveno nuo 371—288 m. Septyniose knygose jo pašnekų yra daugiau rišlumo negu liuosose Lung-ju skaidmose; dalykai čion gerai apšnekēta pavidale pašnekų.

12. Senovinis Valstybinis Tikējimas arba Sinybē.

Nusisiuntimo raštai. J. H. Plath, *Die Religion und der Cultus der alten Chinesen* (iš Abh. der Ak. zu Muenchen, du numeriai 1862 m.); J. Happel, *Die altchinesische Reichsreligion von Standpunkte der vergleichenden Religionsgeschichte* (1882 m., pirmiau rašyta prancuzų kalboje R. H. R. 1881 m.). Misijonieriai rašē apie chinų tikējimą praktiškam tikslui susitaikymo, koks žodis geriausiai atsakytų išversti Dievui: W. H. Medhurst, *A dissertation on the theology of the Chinese* (1847 m.); J. Legge, *The notions of the Chinese concerning God and spirits* (1852 m., W. J. Boone'o atsakymas laikraščiui). Iš abelnų apžvalgų chinų tikējimo reikia paminēti du maži išleidimai kaipo naudingiausi: keturios paskaitos J. Leggeo, *The Religions of China* (1880 m.), ir R. K. Douglas, *Confucianism and Taouism* (1879 m., S. P. C. K.).

Įgyti kokį nors supratimą apie seną chinų valstybinį tikējimą yra labai sunku. Vienintēle versme yra ir vēl veikalai Kong-tsi, nors nēra žinios, ar pradiniai senovēs tikējimo išvyzdžiai pasiekē mus be permainų, ar jie buvo perdirbti Kong-tsi dvasioje ir prasmēje jo reformos. Nežiurint į tai, kad visame savo triuse Kong-tsi, tarytum, rupestingai stengiasi surinkti ir palaikyti senovēs papročius, visgi yra galimu, kad jis išrinko tik tą, kas taikēsi prie dvasios jo mokinimo ir atmetē viską kitą. Šitas manymas, tarytum, dar labiau yra teisingu atminus, kad tuo patim laiku su Konfucijaus mokinimu kilo kitas mokinimas skirtas nuo jojo, kurio paeiga teipgi kerojosi senovēje, butent taoizmas. Tokiu budu tiesioginių versmių sulyg seno valstybinio tikējimo visai nēra, nes Čau Li, kuri tokia garsi, kaip turējome progą matyti, yra daugiau vēlesnēs paeigos. Bet King turi daugelį žinių, liečiančių gilią senovę, ir jei Kong-tsi buvo dideliu reformatoriu, tai visgi ne revoliucijonieriškoj, bet konservatyviškoj prasmēje. Nors turime buti

atsargųs, bet kaikuriuos išvadus apie seną tikējimą galime padaryti, pasiremdami Kingu. Nesistengsime daryti negalimo, butent vesti aiškų skiriamąjį ruožą, bet paduosime pamatines šitos King idējas kaipo galimą senovēs tikējimo esulį.

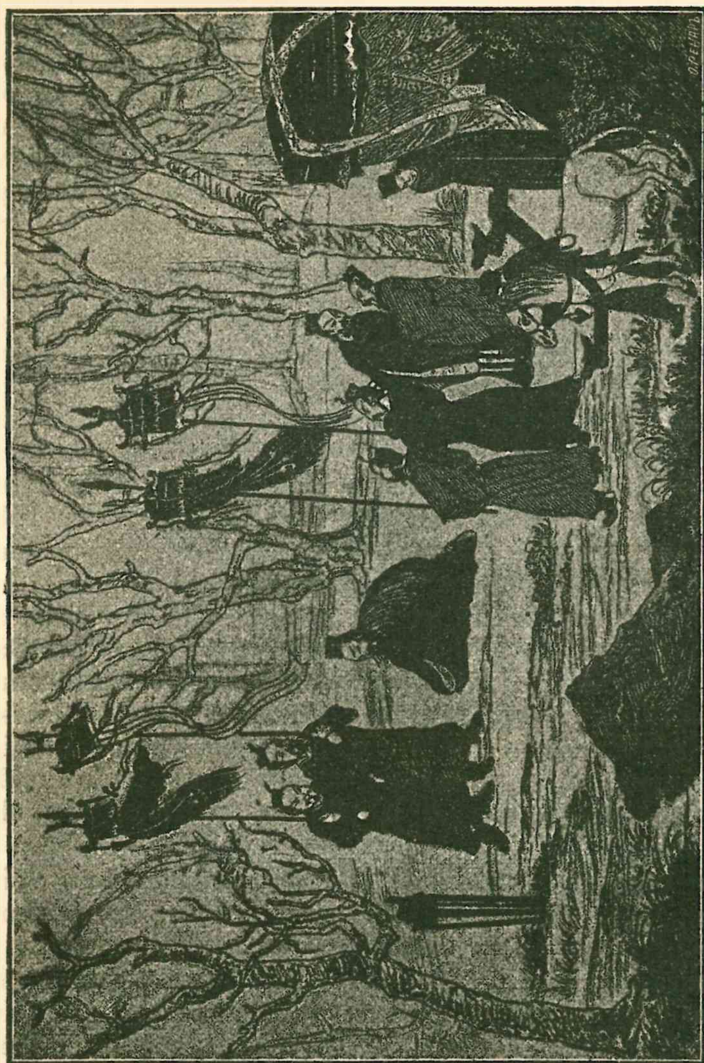
Tikējimas, kurį randame ten, yra statomas mums kaipo pilnai organizuotas tikējimas, kaipo tautiško gyvenimo dalis, kuris išaugo laukinybēs stovį. Jis yra garbinime dangaus (Thian), augščiausio viešpaties (Šang-Ti) ir įvairių rųšių dvasių (Šan). Vēlesnieji mokslinčiai sprendžia apie jį įvairiai. Nupasakojimai apie Thian ir Šang-Ti tankiai yra teip kilti ir gilųs, jog daugumas — terp kitų Legge, Faber ir Happel — priduoda didelę vertę senovēs chinų tikējimui; jie vadina jį monoteistišku ir prilygina prie Jahvybēs ir net tvirtina, buk chinai pažinoję tikrą Dievą. Net į reformą Kong-tsi jie žiuri kaipo į atžagareivybę nuo pirmojo gryno supratimo apie Dievą. Su šituo rišasi klausimas, kuris net jēzuitų misijos laikuose įvairiai buvo aiškinamas, sulyg to, ar skelbiant krikščionybę ir verčiant Bibliją žodį Dievas galima išversti Šang-Ti. Priešingai šitai kiltai pažvalgai į seną chinų tikējimą, daugumas stato jį nedaug augščiau šamanybēs, randamos pas šiaurines azijatines gentes: Chinuose tikējimas į dvasias šiek-tiek sutvarkytas; iš dvasių Dangaus Dievas yra ypatingai garbinamas; vienok šitas tikējimas vis dar neišaugo dvasių garbinimo ir raganybēs srities (Tiele).

Terp Thian, dangus, Ti, viešpats ir Šang-Ti, augščiausias viešpats nēra jokio skirtumo. Kaikuriuose aprašymuose jie yra tolygųs medžiaginiam dangui, nors jo mytiškasis asminimas išreikšta tik labai silpnai. Kartais, nors tas labai retai, yra šnekama apie Dievą ir Žemę (Heu-thu), kaipo apie tēvą ir motiną visoko esančio, kas, sakytume, numoja į kosmiškąsias ženybas, bet šita idēja teip silpnai išreikšta, kad daugumas visai nepripažysta jos (Plath). Jei pridēsime, kad bočiai antros ir trečios dinastijos išveda savo pradžią nuo Šang-Ti, tai išsemsime galutinai visą mytiškąjį elementą, susirišantį su idēja apie Dangų. Užtai šnekama daug apie abelną svieto tvarką, apie prilikimą

(Ming), apie dangiškąjį kelią (Tao). Dangus kaipo dievybē nepasirodo, kokiu nors stebuklingu budu, nerodo ypatingo malonumo vieniems ar nemeilēs kitiems, bet apsireiškia prigimtu gamtos keliu. Tyliai, prastu budu, be perstojimo dangus daro savo darbą, rodydamas savo galybę lietumi, saulēs šviesa, karščiu ir šalčiu, vējo putimu, sezonų pakaitomis. Laiku ir tiek kiek reikia šitie apsireiškimai rodo mylistą; perviršis ar stoka jų neša nelaimę. Valdovai ypatingai turi kreipti į tą atidžią ir šitas prisilaikymas padaro pagrindą valstijai. Sumišimai gamtos bēgio yra prasergējimais teipgi įkunijimui sąlydumo valstijoje. Surēdymas gamtos, politikos, draugijos ir doros svieto ne tik ankštai rišasi vienas su kitu, bet jie yra visai tolygųs, arba, geriaus sakant, dar nēra atskiriami. Yra trys pamatiniai elementai: Dangus, Žemē ir Žmogus, kurie turi buti pilname savitarpiniame sąlydume. Gamtinē tvarka su tikējimiška pagarba yra laikoma pavyzdžiu visiems doriškiems žmogaus pasielgimams, politiškos gi įstaigos pripažinta gamtos įstatymais. Šitas tikējimas turi labai dorišką pobudį: dangus bara ir susimyli, nubaudžia išpuikēlį ir siunčia malones nuolankiam. Ypatinguose atsitikimuose dangus išreiškia savo valią žmonių balsu; tokiu jau budu nelemtieji valdininkai apturi priderantį atlyginimą: su Dangaus valia žmonēs numeta juos nuo sosto. Pastēbētinas ženklas tvirtumo šitų pamatinių pažvalgų matyt iš to, kad apie trisdešimts metų atgal ciesorius, atmesdamas Anglijos reikalavimus, teisinosi žmonių nenoru ir davē savo mokybišką priežastį, jog žmonių palinkimas esąs Dangaus valios išreiškimu.

Su garbinimu dangaus, Šang-Ti, arba abelnos svieto tvarkos, rišasi garbinimas dvasių. Šitos dvi garbinimo ir suopročių formos nēra priešingos viena kitai, greičiau jos rišasi drauge: dangus ir dvasios yra minimi greta viens su kitu ir tolygi galybē yra priskaitoma kiekvienam. Ypatingai sulyg doros, dvasios turi tą pačią galybę, ką ir Šang-Ti. Dvasios yra visuresančios, nesuprantamos ir nematomos, vienok pilnai reališkos. Jos nēra pavieniuojamos, ar jungiamos į grupas; atskiriamos yra tik danginēs, žemi-

nēs ir żmoginēs dvasios (protēvių dvasios). Tekstuose nēra jokio patvirtinimo idējos apie dvasių valdymą Danguj

Pav. 11. Maldavimas dangaus.

arba manymo apie dvasias kaipo Šang-Ti tarnus ir żmonių tarpininkus su Dangum. Pas dvasias asmeniškas jausmas

visuomet užleidžia vietą abelnam; jos yra jauslios, klausios, per viską pereinančios, bet nematomos. Apie piktas dvasias klasiškuose tekstuose nēra nieko minēta; ar jos buvo kuomet žmonių tikējime liekasi nesužinota.

Iš dvasių, žmonių dvasios (Kwei) ir ypatingai protēvių dvasios (Tsu) labiausiai yra garbinamos. Tikējimas į nemarybę Chinuose liečia tik protēvius. Apie vēlēs padējimą po to, kaip ji atsiliuosavo nuo kuno, randame tik kaikur paminēta be sutvarkinimo į mokybą ir todēl negali buti vartojama argumentui. Bet garbinimas mirusių ciesorių, galvočių ir geradējų, ypatingai kiekvieno protēvių užēmē labai įžymią vietą. Klausimas sulyg neliauties jo paties buvio chinui yra mažiaus svarbus už įtekmę daromą jo protēvių į jo gyvenimą. Todēl visi svarbesnieji dalykai teip sulyg šeimynos, kaip ir sulyg valstijos yra apšnekami protēvių akyvaizdoje. Prie jų yra meldžiamasi reikale ar ligoje; vestuvēs yra apvaikščiojama ir įpēdinis sodinamas ant sosto jų maldavietēse; jų atmintinēs lentelēs yra nešiojamos jų ainių teip kelionēse, kaip ir karēse. Įstabus dalykas, kaip chiniečio akys yra nukreiptos daugiau į praeitę, negu į ateitę. Jei kas pragarsēs kuomi, tai visa protēvių eilē dalinasi ta garbe. Garbinimas protēvių yra pamatiniu chinų tikējimo principu. Atskiro žmogaus gyvenimas yra nieku: kas dedasi po myriui yra mažiau pavienišku gyvenimu negu šeimyniški ryšiai. Nuo šitos atžvalgos vargiai teisingas yra sakymas, jog chinai karštai yra prisirišę prie šito gyvenimo. Rods, užkapiniu gyvenimu, teisybē, užsiima jie nedaug ir apsirubežiuoja tuomi, kad kreipiasi prie savo protēvių suraminimui ar pagelbai nors vēl neprisistato sau jų kaipo ano svieto gyventojų; protēvių dvasios yra visuresančios ir nematomai saugoja savo ainius. Kartais jų artibuvystę stengiasi padaryti ypatingai čiupnia ne tik augščiaus minētomis lentelēmis, bet ir jaunikaičio paveiksle, paprastai mirusio anuko, kuris per aukojimo pokylį apsivelka jo drabužiais, sēda ant jo vietos ir kaipo svarbiausias pokylio asmuo aplaiko visokią garbę, kaipo mirusio atstovas.

Kaipo į savotišką šito tikējimo išvyzdį reikia nurodyti

į visišką nebutį mytologijos ar kokio nors mokymo, o teipgi kuniginēs įstaigos. Tikējimiškos ceremonijos tvērē abelno naminio ir valstietinio gyvenimo dalį ir pildymas jų gulē ant valstybiškųjų viršininkų priedermēs, kurių skaitlinga govēda anaiptol nedarē atskiros kastos. Čau-Li paduoda nuodugnų aprašymą apeigų ir viršininkų, bet jis perdaug ištęstas, jame perdaug smulkių detailių, idant galima butų jį visą priskirti pradiniam tikējimo stoviui, nors pamatiniai šito plataus sumanymo ruožai neužginčijamai imta iš senų laikų.

Aukos buvo duodama paskirtu laiku, pav., kas sezonas, arba prie netikētų atsitikimų, k. a. karē, neužderējimas, arba ciesoriui einant medžioti. Didįjį aukojimą dangui galējo daryti tik ciesorius, nors melstis prie jo arba rukylą rukyti galējo kiekvienas. Žymesnieji vasalai nešē aukas savo apskričio žemēs, kalnų ir upių dvasioms. Abelni aukojimai, kurie buvo leista daryti žmonēms, buvo tik aukojimai protēviams, kurie turējo teip savus didelius šventnamius, kaip ir maldvietēs privatiniuose namuose. Ših King paduoda daugybę gyvų aprašymų darymo aukų prosenіams ciesoriškame rume prie linksmų pokylių, giedojimų ir šokių. Iš aukojamų dalykų paminēta gyvuliai, vaisiai ir rukylas; aukojimas žmogaus yra tik vienų viename atsitikime. Šitų aukojimų tikslu yra užlaikymas gamtiškos tvarkos, prašalinimas pikto ir apturējimas geidžiamų pasekmių arba turtų. Apie maldą teip pat galime pasakyti, kad ji visiškai krypsta linkui tokių jau svietiškų dalykų. Didesnis išnašumas galima rasti tik kunigaikščio maldoje Čau, kurią jis siunčia už savo sergančio brolio gyvastį, kurio išgelbējimui jis pasirengęs numirti pats.

Žynavimas yra ypatingai išsiplatinęs. Niekas svarbaus ar be svarbos, viešame gyvenime ar privatiniuose reikaluose nebuvo daroma be žynių nurodymo patogių ženklų. Šitie ženklai buvo imami iš įvairių apystovų, iš apsireiškimų gamtoje, teip paprasti kaip ir nepaprasti ženklai, k. a. tamsa ir žemēs drebējimas, kurie buvo pranešējais blogybēs, ir visoki atsitikimai, sapnai, ir tt. Žynavimas daromas su gēle Ši, ir Pu, želve, yra įdomiausias, nes juos deginant

darydavosi sproginējimai, kurie ir buvo żynavimo żenklais. Mes jau minējome Ji King vartojimą šitam tikslui. Verta pastebējimo viena vieta Šu Kinge, iš kurios matyt, kad abejojamuose atsitkimuose ciesorius sprendē ne kitaip, kaip pasiklausęs savo patarējų patarimo, ir balso żmonių, ir Pu, ir Ši.

Chino gyvenimo, kaip ir jo tikējimo pamatu yra guodojimas tvarkos gamtoje, valstijoje ir šeimynoje. Suniškas doringumas, kuris pirmiausiai buvo atsidavime tēvams, paskui valdovams, ir išdirbimas pobudżio, yra tik antru vardu šitai pamatinei dorybei. Šitas doringumas pirmiausiai yra pildomas šeimyniškame gyvenime. Chinuose yra pasakojama daugelis, iš dalies juokingų, iš dalies kuograudżiausių atsitikimų apie vaikų atsidavimą savo tēvams, kaip pav., pasaka apie merginą, kuri šoko į ištarpintą naugę nuliejimui varpo, kadangi šitas nuliejimas, nuo kurio priklausē jos tēvo gyvastis galējo nusisekti tik merginai save jam pašventus. Iki kokiam laipsniui šitos šeimyniškos priedermēs buvo varoma, galima matyti iš smulkiausių padavadijimų, kuriuos Li Ki paduoda visokio laipsnio gimininingumo gedējimu. Bet skaitytojas Hsiao Kingo pastebēs, kad doringumas Chinuose nēra mokinamas kaipo ypatingesnē dorybē uż kitas, bet kad ji yra visai abelno budo; ji išsiplečia ant visų gyvenimo apystovų ir yra butinai teip pavieniaus kaipo ir valstijos gerovei. Šita żmogaus priedermē sutinka su dangaus ir żemēs budu; żmogus użima savo vietą sąlydume su dangum ir żeme tik atsiduodamas priedermei. Jei nupeikimo nuomonē yra išreiškiama apie chinų tikējimą dēl jo tokios daugybēs išlaukinių pildenybių, tai, iš kitos pusēs, šitą vidurinį ir tikējimišką suniško doringumo suoprotį turime laikyti dorybe.

13 Konfucijaus Gyvenimas ir Mokinimas.

Nusisiuntimo raštai. Senesnēs knygos semia żinias daugiausiai iš Amyoto biografijos dvyliktame tome jo minētų jau Memoires (1786 m.). Iš vēlesnių raštų pilniausias yra J. H. Plath, *Confucius und seiner Schueler Leben und Lehren* (keturi numeriai: I. *Historische Enteilung*, II. *Leben des Confucius*, III. *Die Schueler des Confucius*, IV. *Saemmtliche Ausspruche von Confucius und seinen Schuelern, systematisch geordnet*, iš Abh. der Ak. zu Muenchen (1867—1874 m.). Piešinys, kurį Legge pa-

garsino savo vertimo pradžioje Lung-ju, Čungjung ir Tahio yra svarbus; teipgi E. Fabero, *Quellen zu Confucius und dem Confucianismus* (1873 m.), *und Lehrbegriff des Confucius* (1872 m.); ir trumpas G. v. d. Gabelentzo straipsnis, *Confucius und seine Lehre* (1888 m.).

Galvočius, kurio vardą chinų tikējimas turi, buvo mokytojas iš giminēs Kong, nuo ko paējo Kong-tsi ir teipgi netikras Kong-fu-tsi, davęs pradžią vardui Konfucius. Vadino jį Čung-ni. Jo gyvenimas nuo 551—478 m. pr. Chr. gerai žinomas. Čion paduosime tik abelną aprašymą, apleisdami begalines chiniškųjų versmių anegdotas ir pašnekas, Kong-tsi, iš augštos, galbut, net kunigaikštiškos kilmēs, kudikiu budamas neteko tēvo ir augo labai apgailētinose sąlygose. Turbut per tai jis tik atējęs į metus galējo įgyti tą pažintį, kuri pridera geram išauginimui; be to, jis dēl kąsnio duonos priverstas buvo buti prigulmingame padējime, tarnaudamas vienai didžiunų šeimynai. Gyvenimas jo prabēgo terp politiškos pairtuvēs ir riaušių. Ciesorystēs valdžia buvo silpna ir apēmē nedidelį plotą, į didelius gi feodališkus valsčius neturējo jokios įtekmēs; bet ir

Pav. 12. Kong-tsi ir jo mokinys Meng-tsi.

šituose paskutiniuose buvo ta pati pairtuvē ir betvarkē. Kad pilnai nupiešti tuometinēs politikos pairtuvēs vaizdą,

pasakysime, jog prie šitų visų betvarkių prisidējo dar savitarpinis atskirų lēnų nesutikimas; teip, lygiai tuo laiku lēno valdininką Lu — galvočiaus tēvynēs — sunkiai spaudē viena garsi giminē, kurios sąnariai savu żaru vienval riejosi terp savęs. Ar šitas laikas buvo sudēmētas draugijos ištvirkimu ir papročių sužiaurējimu, kaip į tą nurodo tuli Kong-tsi nusiguodimai, sunku yra pasakyti. Aišku yra, kad tokiam teisingam żmogui, kaip Kong-tsi, sunku buvo save pašvęsti visuomeniškai tarnybei šitame liudname laike. Iš kitos pusēs, mąstis atsisakyti pildyti šitą priedermę buvo priešingai visiems jo persitikrinimams, kadangi sulyg jo pažiurų, išmintis yra ne svieto atsiżadējime, arba asketizme, bet pildyme tikrų principų viešame gyvenime: todēl jis tuojaus użimdavo kokią nors vietą, jei tik mażiausia proga tam atsitiko; šitas, teisybē, taikydavosi gana retai. Kaip sakēme augščiau, jaunystēje jis tarnavo vienai garsiai šeimynai ir svitoje savo šeimininkų aplankē viešpatystēs sostapilę, ciesoriaus Čau buklę. Be susitikimo su nusenusiu galvočiumi Lao-tsi, apie šitą kelionę nieko ypatingo nesišneka. Labai gali buti, kad nuo to laiko pas Kong-tsi radosi didelē meilē dinastijos Čau įstaigoms, kurioms jis likosi ištikimu visą savo gyvenimą. Kong-tsi buvo apie 35 metų, kuomet kunigaikštystēje Lu iškilo didelē pairtuvē; šito lēno valdininkas buvo ištremtas gana ilgam laikui ir patsai galvočius turējo trauktis į kaimynišką viešpatiją Thsi. Jau pirmiau jis turējo progą kalbētis su jos valdininku, kuris ir šiuo kartu maloniai priēmē galvočių, su noru išklausē jo patarimus, bet pabugo, kad jis neįsigautų į perdaug didelę įtekmę į valstybēs reikalus. Tokiu budu Kong-tsi negavo jokios vietos ir po metų sugrįžo į savo prigimtąją šalį. Iš pirmo jis ir čion nerado tinkamo lauko valstietiškam veiklumui; didżiunai ir ministeriai pykdamiesi terp savęs, ne sykį bandē patraukti jį į savo pusę, ir panašiuose atsitikimuose jis nevisuomet mokējo parodyti użtektiną budo tvirtumą; vienok ilgą laiką jis nepriēmē jokios partijos. Antgalo, kaip vidurinē kunigaikščio valdžia buvo atnaujinta, Kong-tsi atējo visuomeniško triuso laikas augštuose urēduose, paskutiniu laiku net ministerio

urēde; užimant šitą vietą jam pasisekē padaryti daugelis reformų. Bet tas tęsēsi neilgai; po keturių metų jo globējas nustojo buti jam prielankus; maža to, sąžininga mokslinčiaus tarnybē stojosi jam sunkenybe. Kong-tsi vēl prisiējo apleisti tēvynę šiuo kartu jau visiems 14 metų ir patirti kartų ištremtinio likimą. Per tą laiką jis aplankē visokias viešpatystes, buvojo rumuose ir terp žmonių; visur Dangus jo balsu davē prasergējimą žmonēms. Kai-kur davinējo jam garbę ir gerinosi, bet niekur jis negavo vietos; kitur jis buvo persekiojamas ir buvo kēsintasi ant jo gyvasties. Iš jo pasekējų daugelį randame ištikimų jo mokinių ir draugų; ar jie buvo su juo visuomet, ar tik kaip kada, — nežinia. Apie šitą bastymosi laiką yra daugybē anegdotų. Galų gale per įtekmę vieno mokinio, užimančio augštą vietą Lu'je, Kong-tsi buvo sugražintas tēvynēn; jam buvo tuomet apie 70 metų ir jis jau iki pat mirčiai neužēmē daugiau jokios politiškos vietos. Paskutinius savo gyvenimo metus jis pašventē mokslui. Tame laike, regis, jį apnyko liudnos mintys; su besiartinimu mirties jo upas darēsi vis paniuresnis ir jis skundēsi ir apgailavo viešpatystēs žuvimą ir mokslo puolimą. Žmogus, kurio idēalu buvo praeitis, atsiskirdamas su gyvenimu, nelaukē nuo ateities jokio suraminimo.

Su Kong-tsi asmeniu geriausiai galima apsipažinti iš Lun-ju. Nors čion paduota labai nedaug jo asmeniškų, pobudinių ypatybių, bet aišku, kad šito rinkinio tikslu buvo parodyti Kong-tsi išminties idēalu. Kas atseina mųs, tai Kong-tsi pobudis greičiau yra perdaug formališkas; jo abelna mielaširdybē niekuomet nepereina į nuoširdžią užuojautą, jo žmoniškumas perdaug suvaržytas taisyklēmis ir formomis. Ištisa skaidma Lun-ju pašvęsta aprašymui vertumo pilnų galvočiaus pasielgimų visokiose gyvenimo apystovose, prie pietų, gulant ir renkanties drabužio varsą ir tt.; pastebētina, kad tolygiems paviršutiniškiems dalykams prirašoma didelē vertē. Ne iškelio bus pastebējus, kad Kong-tsi priklausē prie tos žmonių rųšies, kuri gamtos yra apdovanota patraukti meilę ir guodonę kitų prie savęs. Jo sprendimas apie save svyruoja terp nusižeminimo

ir išsiaugštinimo. Savo gyvenimo tikslą jis mato ieškojime išminties ir prisipažysta, kad jos jam truksta; bet jis pilnai supranta savo padējimą ir vertę kaipo išminties mokytojo ir kaikuriose pašnekose savo asmens atnašą, jis daro mastu, kuriuomi jis matuoja savo vienalaikius. Sulyg Kong-tsi veiklumo, tai pirmiausiai jis pasirodo pirmutiniu šventų padavų rinkēju žmogumi, iš kurio rankų Chinai apturējo King. Savo kalbose jis pats išgyrē jų išnašumą ir vertę ir suteikē formą, kokioj jie išsilaikē lygšiol, kaipo pagrindas visos chinų pažvalgos į svietą. Sakytume, kad jis atējo atnaujinti seną tvarką; pats save jis vadina ne naujintoju, tik senos išminties skelbēju; jis išgiria senas įstaigas, garbina senus ciesorius Jao, Šun ir įsteigējus trečios dinastijos, pripažindamas juos dorumo pavyzdžiais, idēalu. Vienok labai yra galima, kaip jau sakēme pirmiau, kad Kong-tsi ne tik mokino, kas buvo seno, bet kad jis ir pasirinko iš to, kas buvo perduota, viską kitą nustumdamas į šalį, kas nebuvo svarbu.

Labai įdomus yra jo atsinešimas prie tikējimo. Jis griežtai užlaikē garbinimo formas. Dar vaiku budamas jis mēgo žaisti su aukojimo pabuklais; atējęs į metus jis mēgo lankyti šventnamį, reikalavo griežto pildymo 300 apeigų, kaipo ir 3000 elgimosi taisyklių; sakydavo, kad dvasioms reikia duoti aukos kaip ir kad jos butų terp besimeldžiančių ir abelnai buvo punktuališkas pildyme visų apeigų. Patį savo mokinimą jis pastatē ant senų tikybių pagrindo ir viso ko akstinu skaitē pažinimą Dangaus prisakymų; mąstis apie Dangų buvo jam suraminimu liudnybēs dienose. Priešingai šitam, užsiēmimą teologiškais klausimais jis laikē be naudos gaišinimu laiko; jei mes nepažystame žmonių, kaip galime pažinti dvasias? jei nepažystame gyvenimo, kaip galime pažinti myrį? Klausimams apie dvasias ir numirēlius jis duodavo atsikalbamus atsakymus. Aplamai jo protas buvo svetimas visokiai paslaptybei ir perdēm perimtas doros priedermių svarbumu, kuriose jis tobulinosi visą savo gyvenimą.

Čion galime atkartoti tą patį pastebējimą, kurį minējome augščiau; pas Kong-tsi dorybē remiasi teipgi meta-

fiziškomis mąstimis; žmogų jis prisistato ne kitaip, kaip sąlydume su abelna svieto tvarka, kuri yra taisykle dorybei. Tankiai šitą dorybę laiko perdaug niekiška, sekančia visiškai naudiškus tikslus, bet tas toli neteip: išlaukinēs sąlygos arba nauda neturi joje visai vietos: ji visa priguli Dangaus paliepimams ir yra patvirtinta pavyzdžiu senai mirusių galvočių. Juk dēlto tik, kad tankiai jo sumanymo negalima buvo sutaikyti su esančiu dalykų stoviu, Kong-tsi mokinimas nesykį buvo atidedamas į šalį kaipo nepraktiškas. Sulyg jo principų išeiga neturi buti motyvu veiklumui. Žmogų jis prisistato ne tokiu, kokiu jis yra, tik kokiu jis turi buti, idēališku, dorybēs karžygiu, kurį jis tankiai aprašo ir garbina priešingume paprastam, vulgariškam, kasdieninio gyvenimo žmogui. Šitas prakilnus vyras pirma visa ko yra protmeiliu, pasišventusiu mokslui ir vienval užimtu juo; jis visas yra dorybēs įsikunijimu. Pilnas dievotumo, teisingumo, nuolankumo, malonumo ir teisumo, visose gyvenimo sąlygose pasirodo kuožmoniškiausiu. Jis paiso ne apie svieto pripažinimą, tik apie pačią dorybę; net budamas pats vienas jis nesiliauja mąstęs apie lavinimąsi ir laiko save ant atsargos. Jis vienval klauso doriškos kainumo taisyklēs: daryk tą kitiems, ko nori kad kiti darytų tau. Tokiu budu jis yra pilname sąlydume su dangumi, kurio prisakymus jis pildo, krypdamas į dešinį, vidurinį taką. Priešingai šitam paprastas žmogus seka paskui savo paties reikalus ir smagumą ir visuomet jieško jo pas kitus, o ne pas save; jis yra valdomas išlaukinių aplinkybių; jo takas veda žemyn, kuomet takas prakilniųjų veda augštyn. Atradimas pas daugumą žmonių ištvirkimo ir augštų idēalų, kurių jis reikalauja nuo gerų žmonių, nekenkia Kong-tsi tikēti į dogmą gerumo žmogaus prigimties. Dorybē yra lengva ir prigimta žmogui; gana yra sekti tikrą omę (instinktą), idant eiti tiesiu taku.

Vienok neturime manyti, kad Konk-tsi savo mokinimu ir pavyzdžiu stengēsi įdiegti dorybę tik pavieniams, anaiptol, svarbiausiu jo noru buvo pilnas žmonių atnaujinimas. Pradžioje Ta-hio dorybēs augis pasirodo kaipo grandinys, jos tikslas pasiekia šeimyną ir valstybę; jos mie-

riu yra ramumas ir gerovē. Daugumas taisyklių liečia politiką, k. a.: kad reikia stengtis padaryti žmones turtingais ir juos mokyti; kad valdovai atsaką už prideranti maitinimą žmonių, už užlaikymą apsigyvenimo pabuklų geroj tvarkoj ir kad jie turį įkvēpti užsitikējimą; kad valstija yra kaip reikia valdoma, jei kunigaikštis yra kunigaikščiu, ministeris ministeriu, tēvas tēvu ir sunus sunumi; kad valdovai turi veikti daugiaus savo pavyzdžiu negu baudimais. Kong-tsi tikējo, kad šitos idēališkos sąlygos tikrai buvo senuose laikuose prie senų valdovų ir kad reikia tik prie jų vēla pagryžti. Skaisčiausia jo pažvalgų puse yra pripažinimas reikalauti dorybēs teipgi politikoje; tamsia puse yra tas, kad jis laiko žmogų tik šitoje atnašoje prie valstijos.

Mokiniai Kong-tsi, kaip rodosi, niekuomet netvērē atskiro ratelio. Jie buvo daugiausiai žmonēs, kurie, stovēdami pačiame veiklaus gyvenimo viduryj, kartais kreipēsi prie mokytojo patarimui; tiktai kaikurie vienval buvo su juo, ir šitie trys, keturi žmonēs atsižymi pašnekose savo reiškiai ypatingais pobudžiais. Mokytojas negalējo surasti žmonių, pas kuriuos reikalingos savybēs apsireiškia priderančioj pritaikmēj ir atsveria viena kitą, žmonių aukso vidurio; todēl jis turējo pasitenkinti karštuoliais su užsidegimu trokštančiais teisybēs, ir bailiais, vengiančiais blogumos. Tokius žmones jis visuomet turējo aplink save ir jie laikēsi savo mokytojo su dideliu prisirišimu.

Kong-tsi įtekmē buvo labai didelē; savo šventų raštų rinkimu, savo mokinimu ir gyvenimu jis ankštai surišo tikējimą ir mokslišką apšvietimą ir laipsniui mokyto žmogaus pridavē tą augštą vertę, kuri lygšiol yra laikoma Chinuose. Kokią milžinišką vertę turējo Chinams Kong-tsi trusas, matyt iš to, kad Tšin dinastija, norēdama įvesti naują tvarką viešpatijoje, turējo pasirupinti sunaikinti King, matydama šitose knygose senų papročių spirtį ir apgynimą. Prie Hano dinastijos ne tik šitos knygos buvo atnaujinta, bet ir tikējimiškas garbinimas Kong-tsi asmens prasidējo ir augo vis toliau. Iš pirmo jis buvo garbinamas kunigaikščio vardu, paskui kaipo tikras galvočius, besostis kara-

lius ir tam panašiai. Jam pašvęsta daugybē šventnamių; ten neša jam aukas, kriepiasi prie jo su maldomis. Jo mokinimas padaro pagrindą visai viešpatijai, o jo esmuo yra žmonēms augščiausiu tobulumo idealu.

14 Lao-Tsi'o Tao-Te-King.

Nusisiuntimo raštai. Iš šitos keblios knygos vertimų patariame sekančius: Stan. Julien, *Le livre de la voie et de la vertue* (1842 m.); J. Chalmers, *The speculations on methaphysics, polity and morality of "the old philosopher" Lau-tsze* (1868 m.); V. von Strauss, *Lao-tse's Tao-te-king* (1870 m.); du paskutiniai iš daugelio pusių priklauso nuo Stan. Julien, o tas vēl nuo chiniškųjų gvildenimų veikalų. Iš straipsnių apie Lao-tsi paminēsime: Ab. Remusat, *Memoire sur la vie et les opinions de Lao-tseu, philosophe chinois du VI siecle avant notre ere* (1820 m.); W. Rotermund, *Die Ethik Lao-tse's mit besonderer Besugnahme auf die buddhistische Moral* (1874 m.); ir keliatas straipsnių V. von Strauss ir Torney, *Essays zur allgemeinen Religionswissenschaft* (1879 m.).

Lao-tsi, to paslaptybinio galvočiaus gyvenimas smulkmeniškai mažiau žinomas negu gyvenimas ir darbai Kong-tsi. Jis buvo senesnis už Kong-tsi, gimē 604 m. ir susitiko pirmą kartą su Kong-tsi garde Čau, kur Lao-tsi turējo visuomenišką urēdą ir kur Kong-tsi atsidurē laike savo bastymos. Chinų raštininkai išlaikē mums šitų dviejų vyrų pašneką, prie ko skirtumą jų pobudžių daro labai čiupnum. Kong-tsi parodytas čion daug silpnesniu negu jo vienalaikis; teisybē, daug jau jis pasiekē, bet dar neatsiekē pilnos išminties; jis dar seka žemiškus tikslus ir niekybes. Kong-tsi tarytum pats pripažysta viršenybę Lao-tsi ir sulygina jį su slibinu, kuris kaip vējas ir debesiai nešiojasi po nepasiekiamas augštybes; labai gal but, kad jis mintyje turi jį, šnekēdamas apie vieną šventą vyrą vakaruose. Aplamai, Lao-tsi asmuo liekasi aptraukta nežinios uku. Jis nesistengē veikti į savo vienalaikius ir nesteigē mokyklos. Savo gyvenimo pabaigoje, kaip padavimas skelbia, jis išnyko vakariniame ciesorystēs krašte. Vienas parubežinēs kareivijos viršininkų įgundē jį parašyti savo mąstis apie Tao ir dorybę (Te). Išpildęs šitą prašymą protuolis perējo sieną, idant paguldyti savo pasenusią galvą svetimoj šalyj. Ilgainiui apie jo gyvenimą atsirado daugybē pasakų.

Tao-te-king, kurią jis paliko, iš visų knygų sviete yra sunkiausia suprasti. Net chiniškieji gvaldytojai pripažysta

turį tenkintis abelnu prasmēs supratimu ir negalį išgilinti visų jos gilių mąsčių. Vertimai, kokius turime, neduoda daug użsitikējimo; jie tankiai, kaip matyt, neišvengia pa-

Pav. 13. Lao-tsi.

vojaus jungti visokias šiodieninio teosofizmo teorijas, su kuriuo Lao-tsi, be abejonēs, iki tulam laipsniui susitaiko. Turēdami akį ant to, paduosime svarbiausias knygos mąstis.

Aštuonios dešimtis vienoj labai trumpoj skaidmoj ji apšneka Tao ir Te (dorybē). Pirmos trys skaidmos apima abelnas įżangines mąstis, 4—37 apšneka principus, iš kurių svietas yra pasidaręs; skaidmos 38—52 šneka apie dorybę; 53—80 šneka apie politiką ir 81 skaidma yra prierašu.

Kontrastas terp Lao-tsi ir Kong-tsi mokinimų tankiai yra paduodamas labai padidintai; bet męs abiejuose, su daugeliu skirtumų, randame teipgi daug tikro vienoduomo. Lao-tsi teipgi nurodo į senovę; svarbi dalis jo labai mażos knygos yra iš privedimų senoviškų raštų arba senoviškų prieżodżių; bet iš senų ciesorių jis negarbina, kaip kad Kong-tsi, Jao ir Šun, tik duoda augštą vietą Geltonąjam ciesoriui Hwang-Ti, kurio vardas, turbut, tyčia kuone visai Konfucijaus knygose apleistas. Tao-te-Kinge ypatinga svarba yra dedama ant mokinimo, kad dangus ir żemē neturi pamēgio kaip ir protuolis. Kiti mano atrandą pamatinių esybių trejybēs żymes kaikuriuose Lao-tsi išsireiškimuose. Galiaus żodis Tao, kurį jis żymēja apimančiu pamatinį jo pażvalgų principą, yra teipgi klasiškose konfucionybēs knygose; ypatingai Čung-junge jis yra pirmuojančiu żodżiu, nors jis ten ir neturi tos pačios plačios ir įvairiuojančios reikšmēs ką pas Lao-tsi. V. von Strauss gynē nuomonę, kad Lao-tsi paējo iš senoviško cykliaus garbintojų Tao, kuriam cykliui Kong-tsi buvo priešingas: šitas tvirtinimas nēra dar patvirtintas, bet L. de Rosny neseniai parēmē šitą pażvalgą. Labai gali buti, kad Lao-tsi sēmē mąstis iš senojo tikējimo ir lankstē jas toliaus, teip lygiai kaip Kong-tsi, tik kitokiu budu. Daugumas mano, jog pradżios Tao mokinimo reikia ješkoti svetur, ne Chinuose. Tao-te-king XIV principas pamatinio principo aprašytas kaipo bevarsis (I), tylus (Hi) ir bekunis (Wei). Senovēs jēzuitiškieji misijonieriai šitame matē trejybēs slaptybę; Remusat, priešingai, įżiurējo I Hi Wei Seno Įstatymo vardą Dievo, Jahve; šitą nuomonę dar vis tebegina von Strauss. Jei tas butų teip, tai iškrikdyti żydai turējo įvesti pażinimą švento vardo, kurį Lao-tsi su pagarba apsiaučia paslaptiška skraiste savo veikale. Negalimumas ir bepartiškumas šito prileidimo, kuris yra paremtas vienintēliai trims chiniškais

ženklais, duodantis vietą kitokiam aiškinimui, puola labai į akis. Kita pažvalga, rišanti Lao-tsi su Indija, atrado daugiau pritarimo. Padavimai apie jo vakarines keliones, tarytum, krypsta linkui priēmimo šitos nuomonēs ir tolygumas jo teorijų ir indiškųjų nuomonių, randamų, pav., pas Upanišadus, nēra użginamas.

Pirmiaus net buvo žiurēta į buddizmą, kaipo taoizmo versmę; bet tas yra atmetama apskaitymu laiko. Senas Pauthier ir Wuttke manymas, kuris, tarytum, buvo atidētas į šalį, dabar yra išvedamas naujame pavidale; Douglas, pav., randa Tao ir Buddos nuomones teip vienodoms, kad jos negalēję kilti neprigulmingai viena nuo kitos. Turime prileisti galybę, kad toksai perēmimas galējo tikrai buti, bet panēšumas nēra įtikinančiu, kadangi sanprotaujanti protai tankiai suranda panašius kelius; priešingai gi, galimybei perēmimo nuo Indijos turime tikrą faktą, kad taoizmas pats teip giliai įsišaknyjęs chinų senovybēje.

Žodis Tao, kuris yra išreiškimui paties mokinimo asmenybēs, yra vienu tų žodžių su daugeliu prasmių, kurie kartais vartojasi panašiems tikslams. Remusat išverčia jį — protas, Stan. Julien — kelias. Negalima pasakyti, kuri turētų tikti iš daugelio prasmių, atsitinkančių Tao-te-king. Jis reiškia pamatinį principą, visatos tvarką, tikrą budą ir daug kitų tam panašių dalykų. Jis be pradžios, senesnis negu Šang-ti, apsoliutiškas savyje, turįs savyje visas tiesas, kuomet Dangus turi taikytis prie Tao; jis pereina per viską ir bet atsilaiko visokioms atmainoms; jis yra tēvas ir motina — auklētoja visų daiktų. Pats pirmas sakinys knygoje prasideda aiškinimu skirtumo terp amžinojo Tao ir Tao, kokiu jį galima išreikšti żodžiais, Negatyviški ir pozityvški sakiniai vienval keičiasi vienas kitu. Iš vienos pusēs Tao parodytas neturinčiu vardo, neapimamu, neišsemiamu; tai yra kaipir tuštuma, neturinti rubežiaus; jis yra viskas ir tuo patim laiku niekas. Iš kitos pusēs jis visgi yra svieto pamatu ir gauna sau vardą, pradējęs reikšti tveriančią jiegą; jis użlaiko viską, nesistengdamas viešpatauti, viską veikia, nebudamas veikliu. Visokiam daiktui skirta tam tikras laikas augti ir nokti, kuriam išējus viskas ima senti

ir gryžta prie savo pradžios. Amžinai tęsiasi tik "niekas" ir jame tai gludo viskas. Knyga palieka mus nežinēje sulyg svarbių klausimų, k. a. nemarybē. Iš keliatos pasakymų, tarytum, išeitų, jog tie, ką pažysta Tao, nežųva mirtyje, bet sulyg protuolio nuomonēs reikia tenkintis vienais spējimais sulyg šito klausimo.

Dora abiejų protuolių turi tolygias panašumo ir skirtumo puses. Lao-tsi, kaip ir Kong-tsi, dorybēje mato apsireiškimą tikros žmogaus prigimties; jiedu teipgi susitaiko supratimuose apie dorą. Pažinimas Tao, kurį Lao-tsi iškelia iki doros principo laipsniui, neturējo rubežiuotis vien jieškojimu išminties, kaip to reikalauja Kong-tsi; čion viskas susibēga prie tyrinējimo knygų ir senų įstatymų, ten reikalaujama aiškaus pažinimo buvybēs. Daugžinybę Laotsi laiko kenkiančia; ji atitraukia atidžią nuo visų išlaukinių apystovų linkui vidurinio gyvenimo; vienok jis nesako žmonēms išsižadēti svieto ir tapti pusčiuliais, tik buti dvasioje nuo svieto laisvais; kelio į dangų reikia jieškoti ne svieto niekystēje, bet pas save namuose. Dorybē, tikrai sakant, yra nieko neveikime; reikia sekti Tao, kurio veiklumas asmeniškai yra negatyviškas. Daug gražių pasakymų yra išreikšta naudai šitos negatyviškos doros ir dēlto jie neturi visos tos vertēs, kuri kartais priduodama jiems. Paveizdan, svieto išlaimis tikrai sakant yra pralaime, kas jautrus tas stipresnis už kietą, užuojauta yra slaptinga galybe ir už blogą reikia mokēti geru. Šitos mąstys yra svetimos Kong-tsi ir joms jis iš dalies prieštariauja. Iš kitos pusēs Lao-tsi labai maža laukia nuo išlaukinių veiksmų ir nelabai augštai stato išlaukinę pritinkamybēs išvaizdą, kuri yra pas Kong-tsi tokioj augštoj vietoj.

Tao-te-king randame įdomias mąstis sulyg politikos. Čion teipgi politika yra tik doros perdalinimu. Doras žmogus, žinantis Tao, yra geriausias valdytojas. Sulyg išreikštų Tao-te-kinge idējų viešpatystēs dalion nepripuola jokių pozityviškų užduočių. Karē yra peikiama, rinkimas turtų niekinamas ir skaitlingos įstaigos esą be naudos. Karalija turi žinoti Tao ir viskas eis ramiai pats; sandora yra pirmučiausiai valstiečių priederme. Valdovai kuoma-

žiausiai turi skatinti žmonių pageidimus, jie neprivalo žadinti jų norų, idant nebutų tuščio, bepateikinio, svietiško veiklumo. Politika yra ne sekime kokių nors stovių idēalų ar pozityviškų tikslų, tik patiekime ramumo ir apsistojimo stovio, kuriame visos širdys yra tuščios ir użsiima pažinimu Tao.

Paslaptybinis protuolis ir jo beišvyzdinis mokslas likosi be didelēs įtekmēs Chinuose. Teisybē, milijonai yra ką jį garbina ir išpažysta Taoizmą, bet šitas tikējimas teip mažai vienodumo turi su teorijomis Tao-te-kingo, kad su vargu tebegalima susekti jų susirišimą.

15. Taoizmas.

Nusisiuntimo raštai. Apie taoizmą keli straipsniai yra Sitz. ber. der Ak. zu Wien Pfitzmaiero: *Die Lebensverlaengerungen des Wegs* (1870 m.), ir kiti; E. J. Eitel, *Feng-Shui, or The Rudiments of Natural Science in China* (1873 m.). Didelē mytų, pasakų ir apeigų dalis surinkta sekančiuose įdomiuose apie taoizmą veikaluose: W. F. Mayers, *The Chinese Readers' Manual* (1874 m.); I. M. de Groat, *Les fetes annuellement celebrees a Emoui.* Didelēs svarbos knygą turime St. Julien vertime, *Le livre des compenses et des peines* (1835 m.), o teipgi J. Leggeo, *The Tractate of Actions at their Retributions* (S. B. E. t. XV 1801 m.).

Nors taoizmas perēmē savo vardą nuo išnašaus metafiziškojo principo, įvesto Lao-tsi, bet susirišimas jo su šituo paskutiniu yra labai tolimas ir pažvalgos sulyg šito klausimo labai įvairios. Taoizmo magija neturi nieko sau panašaus Tao-te, o jo etikai toli šaukia iki gilumui Lao-tsi pažiurų. Rašinys "apie darbus ir atlyginimą", parašytas 15-tame metašimtyj, yra svarbiausia taoistų knyga. Vertēs svarbumu arčiausiai prie jo stovi knyga: "apie slaptybinį laiminimą", vartojama Chinuose be skirtumo visų tikējimų. Tikējimiškas Lao-tsi misticizmas toli perējo savo laiko dvasią ir chinų materijalistų rankose jis labai greitai išsigimē į svietišką magiją. Galbut, kad Lao-tsi mokinimas apie gryžimą prie Tao davē priežastį stengtis atsiekti nemarumą doros keliu arba magiškais eliksyrais. Jau trečiame metašimtyj pr. Chr. ciesorius Šinghuanti išrengē jurinę ekspediciją surasti aukso salas, kur dvasios dalina gyvybēs eliksyrą. Bet gyvenimas be turtų turi mažą kainą ir todēl taoistiškieji kunigai ēmē daryti mēginimus perkeisti

nauges. Prie Kingiškēs ir Haniškēs dinastijų nuo 255 m. pr. Chr. iki 25 m. po Chr. ciesoriai ir žmonēs, bejieškodami šitų stebuklingų budų niekino darbu, su vilčia šituo keliu apsisaugoti nuo mirties ir skurdo, dora gi tuo tarpu vis puolē ir puolē žemyn. Moninininkai sakēsi turį valdžią ant visos gamtos, pardavinējo amuletus ir raganybe gydē kuno ligas. Taoiškieji šventnamiai nebuvo jau pamokslams, nē tikējimiškiems apmąstymams, tik, panašiai musų viešbučiams, buvo prieigomis burtininkų fiziognomų, be darbo slampinējančių et id genus omne govēdoms. Tokiame pavidale taoizmas apēmē savyje ir didelę tautiško karžyginio kulto bei gamtos kulto dalį su paslaptiškąja magija ir žynavimais. Aplamai, šits mokslas greičiau gali buti pavadintas materijališku, panašiai tam, kaip Konfucijaus mokslas, kad turi etišką pobudį, o Buddos metafizišką ir eschatologišką (ateiginį). Šito tikējimo etika, nežiurint į savo, sulyginamai, didelę svarbą, neturi jokio susirišimo su kultu, tuo tarpu kaip iš kitos pusēs turtų, ilgo gyvenimo ir mokslingumo dievai atranda sau vietą taoiškame panteone.

Iš pirmo pažiurējimo į taoiškus dievus matosi galimu išaiškinti jų pirmutinę paeigą. Įējęs į šventnamį matai priekyje savęs tris milžiniškus San-king stabus; tai yra jų Skaisčiausieji arba Šventieji. Jie reiškia ne ką kitą, kaip Lao-tsi Trejybę, jo perimtą nuo buddistų su jų trimi ženklais, ženklinančiais Buddą, jo mokslą ir pasekējus. Augščiau, antrame žare stovi Ju-huan-šang-ti, visogalis augščiausias dievas, sutvertojas svieto, tuo tarpu kaip trys šventieji apteikti tik regimąja gamta. Taoistai lygyna jį su Šang-Ti, bet iš pradžių šitasai dievas išreiške vieną magiką iš Šang giminēs, gyvenusį 7 metašimtyj po Chr. Teipogi apdievinta ir daugumas žvaigždžių. Penki elementai: naugē, medis, vanduo, ugnis ir žemē turi vēles arba asmenis, kurios iškilo į dangų, idant padaryti penkias planetas ir jų paveiksle užimti vietą greta su dievais. Slibinų karaliui, kuris išreiškia asminimą vandens ir abelnai drēgnumo jo įvairiuose pavidaluose, pašvęsta daug šventnamių, ežerų ir upių antkrantēmis; į gamtos apsireiškimus chinai žiuri kaipo į jo galybēs ir valios rodymą. Šito dievo asmi-

nimu yra žaltys ir dēlto jį garbina ir meldžiasi prie jo per patvinius. Saulinio kulto žymēs dar matosi iškilminēse pavasarinēs šventēs ugnyse, kuomet kunigai beria ugnin ryžius ir druską ir basi šokinēja per ją; prie to jie, tankiai pusnuogiai, bado sau šonus peiliais. Šitos ugnys daugiausiai kuriamos dievo-leistojo šventnamio priekyje; jo garbei daroma teipgi švyturinēs procesijos, kuriose dalyvauja papuoštos žaliuojančiomis šakomis patvados, ir kunigai, apsiliedami krauju, daro sau žaizdas dievo garbei. Mēnulis kaikuriuose mytuose asminamas varle, kiškiu, raudonmedžiu. Ant lygios su akacija šventais medžiais laikoma teipgi gluosnis, pušis ir persaslyvē.

Šeimyniški dievai, kurių paveikslai yra be stogo stabynēse prie didžiųjų namo durių, aplamai visokeriopi ir pasirinkimas jų svyruoja priegulmiai nuo vietos, o teipgi luomo ir asmeniško skonio. Užtai židinio dievo paveikslą ir šeimyniškas protēvių lenteles butinai atrasi kiekvienuose chiniškuose namuose. Židinio dievas, kuris iš pirmo gal asmino ugnį, kas metas išduoda atskaitą dangaus valdytojui iš pasielgimų, pavestų jo globai, žmonių.

Toliaus eina dievai, globējanti visokias gyvenimiškas profesijas. Besimokinanti garbina Vang-čang dievą, rašliavos globēją, kuris, tikrai sakant, išreiškia vieno viršininko Čauinēs dinastijos dvasios įsikunijimą, kuris nuo to laiko nesykį apsireiškē tai vieno, tai kito mokyto paveiksle. Oficijališkame kulte jis yra Kong-tsi užuobēga ir jo garbei šventnamiai tankiai randama arti augštų mokyklų; viename Kantone jų priskaito apie dešimts. Kareivija garbina Huan-ti, karēs dievą. Nors tai buvo nē daugiau, nē mažiau, kaip laimingas karžygis, aplaimintas pasisekimu ir gyvenęs antrame metašimtyj pr. Chr., vienok, 1828 m. pavykus visokiems chiniškosios armijos užgrobimams, jis likosi priskaitytas prie dievų skaitliaus ir pagarsintas ciesoriškos kariumenēs globējų. Dievų eilēje turtų dievas stovi nežemiau kitų; jį daugiausiai garbina pirkliai metų pabaigoje.

Be minētų dievų yra daugybē dvasių kurios šmaižioja dieną ir naktį šmeklų pavidale, varydamos baimēn padoruosius chinus.

Kaipo skirtumą nuo sinizmo ir Konfucijaus mokinimo, taoizmas turi kunigiją, vienuolius ir popiežius, kame jis sutinka su buddizmu. Svarbiausiu šitų šventatarnių užsiēmimu yra apvalymas gatvių, namų ir žmonių nuo piktų dvasių su įvairių magiškų budų pagalba ir sutaisymas amuletų, kurios apsaugojimui nuo šitų dvasių yra kabinama prie įējimo į namus. Jie atlieka pamaldas visokiems dievams provincijose ir tankiai susideda su buddistiškais kunigais pildymui kitokių tikējimiškų apeigų ir ceremonijų. Nors jiems leista yra pačiuotis, vienok vieta jų nēra paveldējama sunaus po tēvui; jų eilēs prisipildo iš žemesnių žmonių luomų. Ypatingai didelį pasitarnavimą šitie tarnautojai suteikia visokių doriško turinio raštų dalinimu. Taoiškieji vienuoliai, užlaikydami Lao-tsi prisakymus, buva nevedę, šalinasi nuo svieto ir atsižymi dideliu padorumu.

Nuo pirmo metašimčio po Chr. taoiškieji popiežiai gyveno ant kalno Lun-chu vardu Šang ir turējo dangiškojo mokytojo prievardį. Kaip ir didysai Lama, dangiškasis mokytojas buvo renkamas iš gentēs traukimu burtų, prie ko yra manoma, jog pirmojo popiežiaus dvasia įsikunija jo ainyje. Bet "dangiškasis mokytojas" griežtai skiriasi nuo didžiojo Lamos svarba, kadangi neturi jokios svietiškos valdžios ir jokios įtekmēs į svietiškus dalykus.

Paveikslo taoiškos pažvalgos į svietą reikia ješkoti knygoje: "apie darbus ir jų atlyginimą"; ji dabar yra svarbesniu šventu šito tikējimo raštu, kuomet knyga "apie paslaptybinį laiminimą", be skirtumo guodojama visų trijų Chinų tikējimų. Knyga "apie darbus ir jų atlyginimą" yra iš 212 trumpų pamokinimų ir padavadijimų; vyriausia mąstis yra idējoje, jog kaip už gerus, teip ir už blogus darbus žmogus apturi pabaudimą arba dovanas nuo blogų žemēs ir dangaus dvasių. Atlyginimas už gerą ar blogą teipgi be atsitraukimo seka patį pasielgimą, kaip šešēlis daiktą. Jei žmogus papildo didelę nuodēmę, tai tuomi sunaikina 12 metų savo gyvenimo, mažas prasižengimas traukia paskui save nužudymą 100 gyvenimo dienų. Išsisēmus skaitliui žmogaus gyvenimo dienų, jis miršta; jei gi iki tai dienai koksai iš jo prasižengimų liekasi nenubaustu, tai atlyginimas už jį puola ant sunų ar dukterų, kurie

kenčia bausmę už tēvo nuodēmes. Nors šitos smulkmenos musų imta iš taoistų mokinimo, vienok reikia patēmyti, jog žemiškos teodicējos principas priklauso teipgi ir sinizmui. "Tas, kuris gerai pildo savo priedermę ir tikru keliu kreipia savo širdį, — sako Šu-King, — ne tik pats turēs pasisekimą šitame gyvenime, bet ir ainiams paliks gerą pavyzdį". Kaip sinizmas bei Konfucijaus mokinimas teip ir knyga "apie darbus ir jų atlyginimą" visai nutyli apie nubaudimą pavienių asmenų po myriui. Teipgi mažai šneka sinizmas ir Konfucijaus mokinimas apie dovanas, laukiančias žmogaus po myriui, taoizmas gi, sprendžiant pagal tai, kas išguldyta knygoje "apie darbus ir jų atlyginimą", prigulinčioje penkioliktam metašimčiui, dovanų už nuopelnus žada nemarybę: "Kas nori buti nemirštančiu danguje, turi padaryti 1300 gerų darbų, o kas nori buti nemirštančiu ant žemēs, tegul padaro 300 gerų darbų". Apie ateinančio gyvenimo neliaujamybę nēra jokių nurodymų ir šita dalis aplamai yra mažai žinoma lygšiol. Teip, daktaras Edkins drauge su kitais manē, jog taoistai turēdami supratimą apie dangų, nepažysta pragaro ir tik 1877 m. jam pasisekē atsižinoti, jog po buddizmo įtekme išsivystē mokslas apie stambią metapsychozą su šveistaine ir pragaru. Didelē perkratomos knygos dalis yra doriško pobudžio draudimais. Daugelis jų liečia gyvenimą ir turtinę nuosavybę, kuomet lytiškų santikių dora išreikšta sekančiomis svarbiausiomis taisyklēmis: "Neskirk vyro su pačia: jie surišti vienas su kitu kaip kaulai su mēsomis". "Gyvenk sutikime su savo pačia". "Lai pati gerbia savo vyrą". Sugulovystē buvo leidžiama; apie moteries padējimą lengviausiai galima suprasti iš sekančio padavadijimo: "Neklausyk, ką sako tau pati ir sugulovēs. Klausyk patarimų savo tēvo ir motinos". Paleistuvystē niekur nēra draudžiama. Įdomųs sekanti padavadijimai ir taisyklēs: "Neįvedinēk nieko naujo valdant ciesoriui". "Neužmiršk savo kudikio nē jam gimus, nē pirma to, kol jis pamato svietą". Džiaugkis artymo pasisekimu ir imk dalyvumą jo nelaimēje, kaip ir kad pats butum jo vietoje". Kartais pa-

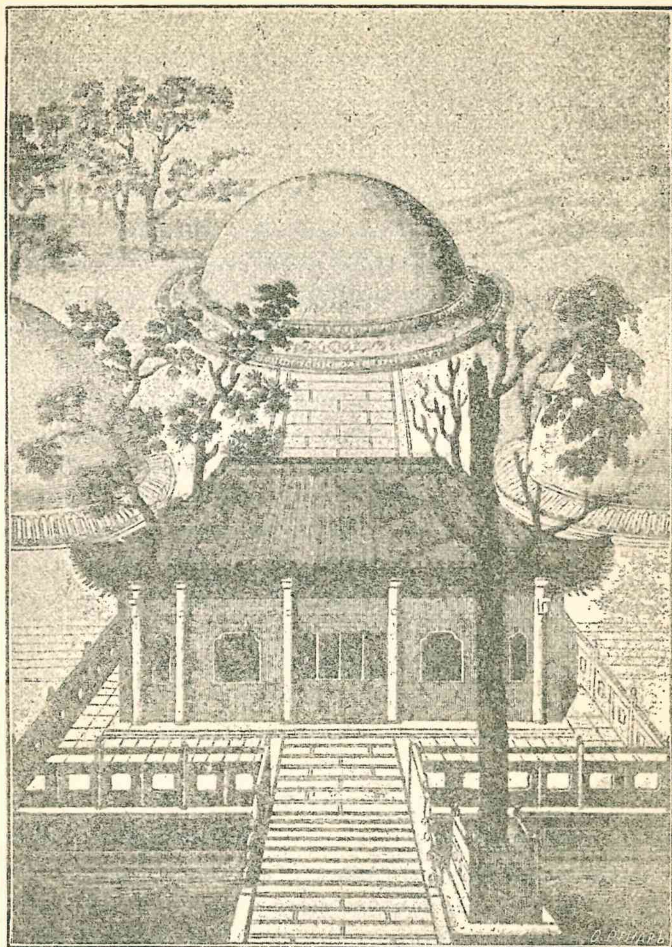
sitaiko patarimai magiško budo, pav.: "Neverk ir nespiauk į šiaurę", ir tt.

Iš doriškos pusēs taoiškoji dvasiškija stovi labai žemai; ji yra dideliame paniekinime pas mokytuosius, o į vienuolynus pastarieji paprastai žiuri kaipo į ištvirkimo lizdą. Taoizmas daugume vergiškai seka buddizmą, prie to tankiai perima tokius suopročius, kurie yra priešingi tikējimiškiems reikalams. Šitai, pav., iš buddizmo buvo perimta pasaka apie Lao-tsi, mokinimas mylēti gyvulius, daug ritualo dalių ir teipgi savo laiku šventatarnių bepatystē ir mokslas apie pragarą. Apie 500 m. po Chr. ačiu ciesoriaus Tai-ho prilankumui taoistai galējo statyti šventnamius ir rengti vienuolynus kaip ir jų tikējimiški priešininkai, prie ko ceremonijų panašumas tankiai duodavo priežastį nesutikimams ir barniams.

Ne pro šalį bus paminējus teipgi apie taoistų geomantiją (žynavimas su žeme), kurios tikslu buvo nurodymas geriausios vietos troboms ir ypatingai kapams. Geomantijos žiniunas turējo nurodyti vietą tinkamiausią nedrumstam mirusio ramumui, priešingame atvējyje dvasia jo keršija gyviemsiems. Mirusių lavonai tankiai ilgą laiką buva be palaidojimo, kartais gi iškasa juos iš žemēs, idant palaidoti tinkamesnēje vietoje. Tinkama vieta skaitosi tokia, kurioje persikerta teip vadinamos magnaso srovēs: Mēlynasai Slibinas ir Baltasai Tigras; priegtam ji turi buti sausa, atokia nuo skruzdyno, ir tt. Prie taoiškų geomantijos žiniunų (fin-šui) kreipiasi su užklausimais pasekējai visų trijų Chinų tikējimų, neišskiriant teipgi ir mokintų, net ir Romos katalikiškieji naujakrikščiai apturējo leidimą taikytis prie padavadijimų fin-šui'jų. Dabartiniame laike fin-šui yra didžiausias priešas inžinierystēs, kadangi telegrafinis stulpas neramina fin-šui, o geležinkelis suterštų daugelį vietų, paskirtų laidojimui.

Dar ir dabar Chinuose Konfucijaus mokslą galima pavadinti oficijališku tikējimu. Pabaigoje 17to metašimčio Kan-hi ciesorius, sustabdymui pas žmones doros puolimą, išguldē Konfucijaus mokslą 16 trumpų skirsnių, ku-

riuos prisakē skelbti kiekvienam ir visiems. Dangaus kultas lygšiol skaitosi ciesorišku kultu, garbinimas bočių vis

Pav. 14. Konfucijaus kapas.

dar daro pagrindą tautiškam tikējimui, Konfucijaus gi knygos skaitosi klasiškais veikalais. Bet greta su šituo mokinimu yra kiti du tikējimai, ne tik nepersekiojami, bet pilnai pripažinti valdžios ir net naudojasi jos palaikymu.

Tikrai sakant, šitie trys tikējimai neturi savistovaus buito ir kuoankščiausiai surišti vienas su kitu. Chinas ir nesistengia daryti pasirinkimo iš šitų trijų tikējimų, bet tiesų tiesiausiai pasiduoda tikējimiškiems reikalavimas visų trijų kultų ir iš visų trijų tikējimų pasirenka tą, kas jam geriausiai tinka pagal reikalus ir skonį. Aplamai, galima pasakyti, kad Konfucijaus mokslas yra apšviesto luomo tikējimu ir apšviestunai su paniekinimu žiuri į žmonių niektikystę, atsidavusių taoizmui ir buddizmui. Net ir skeptiškieji protai, — o tokių Chinuose nemaža, — Konfucijų laiko augštai. Ir ištikro, šito žmogaus vardas kuoankščiausiai surištas su visomis tautiškos Chinų kulturos pusēmis, su viešpatijos gerove, su jos rašliava ir doros taislu.

16. Filozofai.

Nusisiuntimo raštai. Chinų filozofijos istorijos ikišiol dar nēra. Abelną išvyzdį jos paduoda E. J. Eitel, *Outlines of a history of Chinese philosophy* (orientalistų (rytininkų) kongresas Peterburge 1876 m.). Apie Meng-tsi: J. Legge, *The life and works of Mencius* (1877 m., kur įžangoje trumpai išaiškinta ir kitų filozofų mokinimai, teipgi E. Faber, *Eine Staatslehre auf ethischer Grundlage,* (1877 m., Mencijaus mokinimas išguldytas čion akyvai, tik perdaug sistematiškai). Apie kitus filozofus, kaip antai apie Micių ir Licių, Faber teipgi paduoda trumpus paaiškinimus, kurie gali buti kaipo įžanginiai tam dalykui. Anglai: J. Chalmers, F. H. Balfour, Th. Mc. Clachie ir kiti paduoda sulyginamai daug geros medžiagos tyrinējimui chinų filozofijos. Chuang-tsi veikalai paskutiniais metais pasirodē vertimuose: Giles (1890 m.) ir Legge (S. B. E. 1891 m.).

Nuo Kong-tsi laiko Chinuose išsivystē turtinga rašliava apie įvairius dalykus. Haniškos, Taniškos ir Suniškos dinastijų laikas ypatingai atsižymi savo gyvum protišku veiklumu. Iš atsižymējančių šito laiko asmenų ant pirmos vietos reikia pastatyti Ssi-ma-tsiną istoriką (2rame metašimtyj pr. Chr.) ir Matuonliną encyklopedininką (trečiame metašimtyj po Chr.); nemaža teipgi buvo padaryta naujo ir kitose srityse, pav., dramoje. Męs apsirubežiuosime tik perskaitymu labiausiai atsižymējusių filozofų. Realistiškieji Chinai aplamai filozofavo gana daug ir priegtam ne tik sulyg doriškai politiškų klausimų. Prie dabartinio sinologijos stovio beveik nēra galima nupiešti pilną vystymosi paveikslą protiško Chinų gyvenimo tuomi labiau, kad

daugelis mąstytojų yra žinomi mums tik iš vardo, todēl pasitenkinsime peržvelgimu pačių žymiausių asmenų. Chinų filozofai savo pažiuromis išdalies šliejasi prie Lao-tsi, iš dalies pasirodo varančiais toliau mokinimus Kong-tsi, kiti, antgalo, eina savu keliu.

Prie paskutinēs rųšies filozofų priklauso Juan ir Mei (Mak). Jų gyvenimo laikas nevisai yra žinomas; greičiausiai jį reikia skirti prie penkto metašimčio pr. Chr., bet, šeip ar teip, jie gyveno prieš filozofą Meng, kuris savo veikaluose skundžiasi ant kenksmingo jų mokslo įtekmēs ir didelio jo prasiplatinimo. Vienok butų šiek-tiek neteisinga išdavus vieną ir tą patį nusprendimą apie du teip įvairius protus. Juanio principu buvo: "Gyvenk kas sau". Jis skelbē gērējimąsi, patenkinimą visų norų ir tt. Viskas niekis, dorybē — tuščias balsas, geras vardas ir garbē — tuštumas; todēl gērēkis gyvenimu kiek gali ir šaltai sutik myrį, kaip jis ateis. Kas gyvenimu gērisi, tas išmintingesnis yra už visus dorybēs karžygius, aukojančius visus gyvenimo džiaugsmus tuščiai svajonei.

Toli didesnę vertę turi Mei-tsi mokinimas, kuris mokino, jog visi žmonēs lygiai reikia mylēti. Gerovei valstijos jis nemato jokios naudos nē iš mokinimosi senovybēs, nē iš griežto pildymo senų padavadijimų ir papročių, remia gi viską vienatinai savitarpinēs meilēs principu. Visos nelaimēs ateina per neapykantą, kurią žmonēs turi vienas ant kito ir teipgi dēlto, kad męs elgiamēsi ne su visais žmonēmis lygiai, darome terp jų pasirinkimą ir skirtumą. Tikra meilē, kaip saulē ir mēnuo, šviečia visiems lygiai. Šitas mokinimas, turējusis daugelį pasekējų, atnešē viešpatijai didelę naudą, kadangi Mei-tsi visuose savo raštuose kreipē ypatingą atidžią į valstijos klestējimą. Meng-tsi išmētinējo jam tą, kad jo mokslas nepripažino suniškos guodonēs tēvams ir todēl laikē jį pavojingu. Aplamai, skirtumas terp Mei-tsi ir Kong-tsi šalininkų gana reiškus ir griežtas.

Prie Lao-tsi mokinių priskaitoma Lei ir Čvan. Lei-tsi gyveno, turbut, dar V, o Čvan-tsi antroje ketvirto metašimčio pusēje pr. Chr. Pirmas daro eklektišką įspudį;

jis nusisiunčia teipgi tankiai ant Kong-tsi, kaip ir ant Juan-tsi arba Lao-tsi. Vienok svarbiausiuose savo mokinimo dalykuose jis visgi arčiausiai stovi prie Lao-tsi; šitai, kaip ir Lao-tsi, jis mokina, kad viskas parējo iš nieko. Vienok jo mokinimas, nežiurint į didelį populiariškumą, mažiau grynas už išnašias jo mokytojo idējas. Vietomis jis net išsitaria naudai mokinimo apie gērējimąsi ir duoda magijai labai garbią vietą. Tokiu budu pas jį patiriame perējimą nuo abstraktiškų mokytojo pažvalgų į vēlesnių mokinių raganystę. Čvanio protas yra gilesnis ir savistovesnis negu Lei-tsi ir daugumas jį skaito vienu originališkiausių Chinų mąstytojų.

Vyriausias Kong-tsi mokyklos mokytojas buvo Meng-tsi (371—288 m.), kuris gimē visu metašimčiu vēliau Konfucijaus myrio, bet kurio garbē ir autoritetas užtemdē pirmutinių ir tikrų jo mokinių vardus. Kaip ir Kong-tsi, jis gimē Lu lēne ir paējo iš labai augštos giminēs. Visą jo gyvenimą persekiojo tas pats likimas, ką ir Kong-tsi: jis keliauja po įvairias viešpatijas, tik retkarčiais, teip sakant, einant pro šalį, užimdamas visuomeniškas vietas, ir susiduria su visokios rųšies žmonēmis, duodamas jiems išmintingus patarimus. Jo dorybē Chinuose augštai laikoma, nors aplamai statoma žemiau jo mokytojo dorybēs. Jo mokinime randasi nemaža šiurkštybių ir aplamai jis į Kong-tsi panašus teip mažai, kaip krištolas į brangius akmenis. Į mus jis daro žmoniškesnį įspudį negu Kong-tsi, jis ne tiek typas, kiek asmuo. Jojo pašnekos, surinktos, turbut, mokinių, yra iš septynių knygų ir panēši daugiau į sistemą, negu pertrauktiniai Kong-tsi išsireiškimai. Abudu juodu turi daug abelno; ir vienas ir kitas valstijos gerovę ima arti prie širdies; suniškas padorumas, guodojimas valdžių, rupestis atlikimu šermeninių apeigų akyse abiejų turi didelę svarbą. Sulyg Meng-tsi, yra keturios didžiausios dorybēs: išmintis, žmogmylybē, teisingumas ir pritinkamybē; jis vienval garbina jų palaimintas pasekmes. Jo mokinime ypatingai išsivysčiusi mąstis sulyg to, kad dorybē yra žmogui įgimta ir kad prigimimas jo yra linkęs prie gero. Tik su

prievarta arba atitraukimu maisto galima priversti žmogų iškrypti iš teisingo kelio ir tąsyk jis lieka panašum žvēriui. Dorybē įgimta žmogui ir nēra duodama jam iš lauko; jis turi vien buti pats savimi, nežeminti savęs ir rupintis savo viduriniu "aš".

Priešingai šitam mokinimui filozofas Zen, gyvenęs tuoj po Meng-tsi, mokino, jog piktas yra prigimtu žmogui. Todēl visa kas prigimta reikia laikyti su pagelba įstatymų; jei kiekvienas seks savo prigimimą, tai įvyks visuotinas sužvērējimas; išmintis ir gerumas įgyjama ilgo lavinimos keliu ir per didelę sunkenybę. Neveltui žmogus amžinai ješko gero ir siekiasi prie jo: šitas yra geriausiu prirodymu to, kad jo nēra pas jį. Dar kitaip žiurējo į šitą klausimą filozofas Han-ju, gyvenęs 8 metašimtyj po Chr. (prie Taniškos dinastijos). Jis tvirtina, jog mokinimai apie žmogaus prigimimo gerumą ir ištvirkimą abu yra vienpusiais, t. y. teisingi tik iš dalies: po teisybei, tai esą geri, blogi, vidutiniai ir silpni prigimimai; pirmutiniai jų gal tapti dar labiaus ištobulintais, antrieji gali laikytis rubežiuose, galiaus, tretieji gali buti pataisomi, bet niekas iš jų negal atsikeisti nuodugniai.

Mokytojas, turējusis didžiausią įtekmę dabartiniame laike, — Ču-hi — gyveno 12 metašimtyj po Chr. prie Suniškos dinastijos. Jis, gilaus mokslo žmogus, parašē klasiškoms knygoms plačiausius komentarus. Nors jis skaitosi oficijališku konfucijonizmo atstovu, vienok jo mokinimas griežtai skiriasi nuo jo mokytojo mokinimo. Jo sitema turi dualinį pobudį ir jos pagrindu yra priešpryšybē vyriškojo elemento moteriškam.

17. Japonija.

(Dr. E. Buckley, Chicagoje).

Nusisiuntimo raštai. B. H. Chamberlain'o, E. Satow'o ir kitų vertimai ir straipsniai laikraštyj — *Transactions of the Asiatic Society of Japan*, ir teipgi Kempermann ir Dr. Florenz, laikr. *Hitteilungen der deutschen Gesellschaft fuer Ostasien* paduoda daug medžiagos tyrinējimui Šinto, toli pereidami pirmuosius autorius Kaemfer, Siebold, de Rosny, Pfitzmaier ir Hoffman. Išskaita šitą klausimą liečiančių veikalų buvo ba-

landžio num. minētų augščiaus Transactions 1895 m. E. Satow — Westminister Review už liepos m. 1878 m. gvaldo mytologiją; P. Lowell laikr. *Occult Japan* (1895 m.) kalba apie džiaugsmo stovį pas velnio apsēstus; E. Buckley straipsnyj: *Phallicism in Japan*, (University of Chicago Press, 1895 m.) apšneka fallicizmą. Vienintēliai pilną ikišiol Japonijos tikējimų istoriją parašē Dr. W. El. Griffis (1895 m.). Lafcadio turtingus turiniu aprašymus Japonijos. Mytiškiejie Suzano ir Okuninuši aiškinimai pasirodē nepersenai.

Istorija ir mokinimas. Japonai paeina nuo dviejų giminingų barbariškų mongoliškos veislēs genčių, kurios į Japoniją atējo iš Korējos. Viena jų apsigyveno Kiu-siu maža-daug antrame metašimtyj pr. Chr., antra gi apsisēdo keliais metašimčiais anksčiaus Izumo'je. Gentē, atvykusi vēliaus, apveikē visus savo pirmtakunus ir, susimaišiusi su jais, padarē vieną tautą. Pirmutiniai šalies gyventojai, Ainosai, buvo nuvaryti į šiaurę ir čion, radę sau paskutinę prieglaudą, ant Iezo salos, baigia nykti. Jie beveik nepadarē jokio įspudžio į mongoliškuosius pribuišius, kadangi gimę iš susimaišymo dviejų tautų ainiai, išmirdavo jau su trečia karta. Pergalētojai užēmē teipgi Sachalino salą.

Pradžioje trečio metašimčio Japonijoje pamaži pradējo platintis chinų civilizacija, o po šeštam metašimčiui įsigavo čion teipgi ir buddizmas, kuris neužilgo visai nustelbē tautišką tikējimą šinto. Šitas procesas dar labiaus pagreitējo IX metašimtyj, kilus maišytai Riobu sektai, kuri pripažino, jog šinto dievai yra įvairių amžinojo Buddos formų apsireiškimu. Šita sekta viešpatavo iki 1700 m. Vēliaus atsiradimas Konfucijaus mokinimo pavidale suteiktame chino Ču-hi davē stumį vietiniams tyrinētojams tyrinēti savo pačių tautiškas įstaigas. Šitas atsivertimas linkui tautiškumo turējo labai svarbias pasekmes ir privedē, ant galo prie to, kad 1868 m. valdytoju buvo apšauktas mikado vietoje pirma buvusio šogono, o buddizmas pakeistas šinto, kuris ir liko valstijos tikējimu. Uniotiškoji, teip sakant, Riobu sekta nustojo savo vertēs, šventnamiai buvo apvalyta nuo visokių buddistiškų pabuklų, kiti iš kunigų apsivedē ir tapo šinto pasekējais.

Seniausia ir ištikimiausia versme apsipažinimui su šinto tikējimo dievais yra Koiki, arba "Užrašai iš senovēs isto-

rijos". Šitoje knygoje talpinasi parinktinēs pasakos, sekamos augštose ir karališkose šeimynose. Šitas rinkinys su żinomu mieriu buvo parašytas 712 m. po Chr. ir buvo skiriamas pripażinimui teisių ciesoriškam namui. Knyga Nichongi, parašyta vos keliais metais vēliaus, turi daug mażesnę vertę dēlto, kad joje teip turinyj, kaip ir styliuje

Pav. 15. Didysai pragaro teisikas (Japoniškas piešinys).

reiškiai pasirodo chiniškoji įtekmē. Vaizdinga Koiki mytologija ir najyviška josios turinio nepriderybē daro reiškų priešingumą formalizmui chiniškosios Šu-king. Anot Koiki, iš pradżių buvo Dangus ir Żemē; paskui radosi pirma

trys dievai, prie kurių tuojaus prisidējo kiti du, toliaus dar du ir, antgalo, dar penki poriniai dievai. Šitų dievų vardai parodo kad jie buvo įvairių abstraktiškų supročių asminimu. Bet tik du ar trys jų buvo garbinimo tikslais, ir tie jau seniai nēra garbinami. Šita nepertraukiama dievų eilē buvo pagrindu vēlesnēms tautiškoms tikybēms. Kame, universiteto profesorius Tokio'je veltui stengēsi parodyti, jog didžiausias minētų dievų valdytojas dangaus, sēdįs jo viduryj, yra tolygus chinų Tjan ir kad iš pradžios jis buvo vienintēliu japonų dievu. Paskutinē augščiaus paminētų dieviškų porų, Izagani ir Ibanami, ikišiol išliko padavime ir kulte. Jie milžiniška ragotine su antgaliu iš brangaus akmens (fallos) drumstē vandenyną; lašąs nuo antgalio jurų vanduo padarē pirmą salą vardu Onogoro, kuris išvyzdžiu panēši į baisiai didelį fallosą. Paskui jie ēmē bēgioti aplinkui dangiškąjį stulpą, priemoniškai padarytą, pavidale falloso ir pagimdē kitas japonų salas, o teipgi priveisē ir daugybę kitų dievų. Mirus pačiai, Izanagi aplanko ją pragare. Bevalydamas save nuo susiteršimo, šituomi darbu, jis sutveria iš savo kairēsēs akies Amaterazu, saulēs dievę, iš dešinēs mēnulio dievą, iš savo nosies Suzano, lietaus ir audros dievą. Suzano naikina šalį tvanais, o Amaterazu nueina į urvą ir tuomi užtraukia ant visos žemēs tamsą. Paskui užmuša maitinimo dievę Tsiunj arba Žemę ir iš jos tuojaus išauga visoki javiniai augalai. Galiaus jis nužudo aštuoniagalvį slibiną ir iš jo uodegos ištraukia garsųjį kardą (vanduo gesina ugnį, kurioje kalamas kardas). Jo ainys Okuninuši, mēnulio dievas iš Izumo kilmēs, susidraugauja su kiškiu, jį užmuša, bet jis daugelį kartų vēl gryžta gyvastin (mēnulio faziai); antgalo jis pats užmuša savo aštuonias dešimts brolių (žvaigždēs). Sarutaiko, iš pradžių griausmo dievas, paskui tampa kelių dievu ir yra suvedamas su fallosu. Pradinēs žemēs dievo pildenybēs ilgainiui išdalinama terp įvairių dievų — Vaka-no-Tama, t. y. atskirų dvasių, kurių svarbiausia pasirodo augščiau minētoji maitinimo dievē. Mažyčiai kiotai, pašvęsti šitai dievei vardu Inari, labai skaitlingi visoj šalyj. Immu-

Tenno, pirmas žmogiško pavidalo japonų ciesorius išveda savo pradžią nuo Amaterazu, augštosios saulēs dievēs, per jos sunų, gimusį stebuklingu budu ir anuką, kuris nusileido iš dangaus (Korēja) Kiu-Siu'je. Pergalētas jo priešininkas Suzano, turējo sunų Izumo viršininką (tolygus Okuninuši), kuris teipgi buvo apgalētas. Paskutinysis perduoda Mikado savo prievardį žemēs valdytojo ir imasi valdyti "nematomu", t. y. visu kuo geru ir blogu, kas užslēpta nuo žemiškojo valdovo ir ką jis baudžia ar apteikia malonēmis kaipo Okuninuši. Vēliau, gadynēje konkuravimo su buddizmu jį garbino teipgi kaipo ano svieto dievą. Panašiai Mikado visos augštos japonų šeimynos, kaipo ir kunigai, išveda savo pradžią nuo veikiančių asmenų išdētoj augščiau mytiškoj dramoj. Tokiu budu protēvių kultas Japonijoje kaip ir Chinuose buvo pirmesnis už gamtos kultą, kuris dēlto japonų sanmonēje tankiausiai likosi užpakalyj.

Šitoje vietoje Koiki knyga pereina iš gamtiškojo myto į pasakiškas sakmes, nors ir jose randame nemaža mytiško. Be augščiau privestų dievų, Koiki'je, o teipgi ir kitur yra dar visa dievų kirbinē, ypatinančių visokius gamtos apsireiškimus; štai, visose japonų šeimynose lapkričio mēn. daroma šventēs garbei naminio židinio dievēs — Chetsuji-no-Kami.

Fallos ir Ktenes sergsti nēščias moteris, siunčia lengvą gimdymą ir pasveikimą nuo visokių gimdymo organų ligų. Fallos lošia rolę teipgi kosmogoniškame myte, kaip tas buvo parodyta augščiau. Jis skaitosi paleistuvių globēju ir todēl jo paveikslas tankiai dedama ant paleistuvystēs namų. Akmenys su ypatingais, keistais piešiniais skaitoma simboliškais ir laikoma tam tikruose šventuose kiotuose.

Šventu medžiu skaitosi visuomet žaliuojantis Sakaki (Lot. Cleyera japonica), tankiai išreiškiamas pavidale šiaudinio ryšio arba pynēs. Jam nešama valgis ir gēralas kaipo vietai, kurioje buva dievai. Be Sakaki yra ir kiti medžiai, laikomi dievų buklēmis ir todēl apturinti didelę garbę. Nēra apsieinama ir be gyvulių kulto. Gaidys pašvę-

stas saulės dievei; lapė, apie kurią pirmiaus manyta, jog ji turi galybę visaip keistis ir kuri buvo garbinama pati, ilgainiui tapo pašvęsta maitinimo dievui, o žiurkė turtų dievui. Ties šventnamiais tankiai galima matyti baltas arklys, kuriam maldininkai duoda pašarą. "Dangiškas šuva" ir, "Korėjiškas šuva", tankiai sutinkami abišaliai prie įėjimo į šventnamį, turi tą pačią reikšmę ką ir tigras pas chiniškųjų šventnamių vartus. Provincijoje Izumo džiovina gyvatę, deda į dėžę ir laukia nuo jos išgelbėjimo nuo ugnies ir vandens. Jos kartais yra mušamos. Japonai mano, jog pusiaužmogiškos piktos dvasios (Oni) neša nelaimę ir todėl reikia jos mušti; gamtos dvasios (tengu) priešingai, laikoma nekenkiančiomis esybėmis.

Protėvių kultas yra pildomas ne tik atskirų šeimynų, bet ir čielų draugijų ir net visos tautos (žibyklų šventė). Protėvių ir karžygių kultas nuo 9to iki 19tam metašimčiui yra buddizmo kontrolėje lygiai kaip ir šermeninės apeigos (net ir šinto kunigams). Šeimyniškas kultas turi čion daug mažesnę svarbą negu Chinuose, kur atsirado neprigulmingai nuo buddizmo. Dievas kokios nors vietos ar gentės globėjas yra Okuninuši vietininku, todėl pas jį nešama naujai gimusieji kudikiai; keleiviai gi iš jo šventynės ima sau amuletus. Kazuga San ištikrų turi savyje keturis dievus; šitą surinktinį vardą dievai gavo nuo seno vienuolyno vietos, kur 8 metašimtyj po Chr. vienas kunigas garbino savo protėvius; ainiai jo, savu žaru, įgiję dar didesnę galybę, ėmė garbinti tame šventnamyj teipgi ir savo dievus.

Labai pasiplatinęs yra teipgi karžygių kultas. Minėtas augščiaus Koiki'je kulturos dievas Sakunaiko skaitosi teipgi vaistininkystės dievu. Garsus ministeris ir mokslinčius Michizane, kuris pasimirė neužpelnytame ištrėmime 903 m. po Chr. ir kurio mirtis įvyko lemiant blogiems ženklams, daugelyje vietų yra garbinamas kaipo gražarašystės dievas, vardu Tenžin Zama. Ciesorius Ožin (300 m. po Chr.) iškeltas į karės dievo laipsnį vardu Chaši Man Zan; didysis gi Šogon Jejazu (1816 m. po Chr.) susilaukė numiręs dieviškų garbinimų kaipo Tošogu. Ypatingą svar-

bą karžyginis kultas įgauna tuomet, kaip garbinimas kokio nors garsaus bočiaus supuola su vieno ar kito dievo kultu, asminančio gamtos apsireiškimą, kas atsitinka, pav., garbinant ciesorišką ar kunigišką šeimyną Zengi, kurios genealogiškas medis siekia Amaterazu ir Suzano. Gyvenantis šeimynos galva iki revoliucijai 1868 m. apturēdavo dievišką pagarbą. Šitas Suzano vietininkas turējo Ikigami vardą, t. y. gyvasai dievas.

Greta su paminētais dievais yra didelē daugybē, aplamai iki 800 miriadų, kitų dievų, mažesnēs svarbos. Šitos esybēs, ar tai dangiški kunai, akmenys, augalai, žvērys, ar žmonēs, japonų vadinami Kami, kas tiesiog reiškia augštesni, sulyg Motoori gi (18 metašimtyj) Kami reiškia ką tokio, turinčio nepaprastą galybę ir esančio labai daugelyje daiktų; užvadinimas "nepaprastas" gali atsinešti teip prie gerų, kaip ir prie blogų dalykų, kurių ypatingai dēl jų kenkiančio pobudžio reikia bijotis.

Savo tautišką tikējimą japonai vadina Šinto (Chinų žodis), arba Kami no Michi, t. y. kelias Kami (atskyrimui nuo Buddos ir Konfucijaus mokinimų). Šitas tikējimas padaro sudētinį gamtos, protēvių ir karžygių kultą. Iš pradžių šitie trys kultai buvo savarankiški, dabar gi atidalinti juos vieną nuo kito visiškai nēra galima: dievai kitą kart asminusieji gamtą, ilgainiui įgavo žmogišką pobudį ir daugumas jų laipsniškai susiliejo su kaikuriais apdievintais bočiais.

Pamoksluose savo, — abelnai jie buva labai reti, — Šinto kunigai duoda padavadijimus sulyg kasdieninio gyvenimo, nusisiųsdami vienval prie pavyzdžio principo. Sulyg kito ko japonas turi klausyti Mikado prisakymų ir sekti balsą savo širdies, kuri, budama iš prigimimo gera, nuves jį geru keliu. Turbut pas chinus stoka panašaus palinkimo ant gero pagimdē reikalą ypatingo doros kodekso. Iki įvedimui buddizmo japonai, kaip ir daugumas barbarų, tikējo į buvimo neliautybę po mirčiai, nerišdami vienok su tuo tikējimu mąsties apie dovanas ar bausmę.

Kultas. Jungišiki, arba ceremonialo taisyklių rinkinys 927 m. po Chr. iš daugelio senoviškų versmių, yra tikras išdas typiškųjų barbariškų apeigų, kurių aplamai priskaito-

Pav. 16. Šventē naujų metų priešdienyj.

ma apie 27. Josios apima ne tikras prašymo maldas, tik nurodymus reikalo, kam auka yra atnešama, vadinasi, noras gauti kokią nors laikinę geradējystę: "Dēlto kad jųs siunčiate malonę.... duodu aš šitą auką". Vienintēlę išimtybę padaro Obarai, kur žiurima ne vien tik žemiškų geradējysčių gavimas.

Obarai labai svarbi apeiga ir susideda ji iš to, kad po išskaitymui visokių nuodēmių vyriausias kunigas kalba tam tikrą maldą, atlieka tam tikrą apeigą ir drauge duoda auką; dangaus ir žemēs Kami išklauso jo maldų, o vandenkričių, jurių ir k. Kami nuneša visas nuodēmes. Malda tiesiog yra prašymu, kreipiamu visų Kami asmeniui, idant jie maloniai žiurētų į kitas ritualo dalis; pati gi apeiga yra tame, kad kunigas suskaldo nendrę ir šakeles į smulkius šipulius ir paskleidžia į visas puses; auka metama artimiausion upēn.

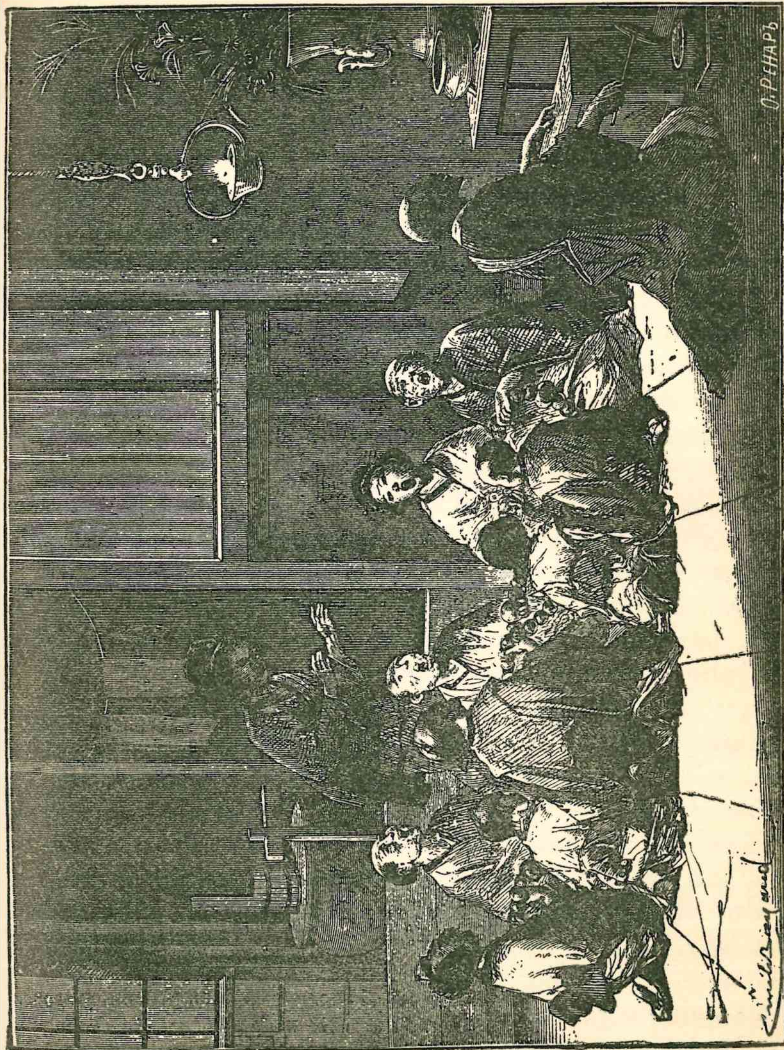
Svarbiausios tikējimiškos šventēs yra susirišime su naujais metais, 1—2 sausio, su gero užderējimo meldimu, 4 vasario, su šventēmis garbei dievų, liečiančių ciesorišką šeimyną, 15 birželio, pirmadēlių šventē, 15 rugsējo, piutēs šventē, 23 lapkričio ir, antgalo, su didžiojo apvalymo švente, 30 birželio ir 31 gruodžio, prie ko skaitosi Obarai. Numylēta pamalda yra Kagura, apvalanti auka, susidedanti iš atnešimo valgiškų produktų su muzika ir šokiais; ji daroma garbei by kurio dievų. Kaikurios vietos surengia tyčia dideles šventes; iš jų atsižymi šventēs Tokio'je ir Kioto'je, per kurias važinēja po miestą vežimų kirbinēs, išpuoštų paveikslais, simbolais ir tt. Aukojimo dalykais tankiausiai yra: ryžiai, žuvis, paukštiena, alus, vaisiai, želmuo ir vanduo. Priekyje aukuro nepaprastuose atsitikimuose dedama šilkiniai ir kanapiniai drabužiai, indai ir tt.

Šinto kunigai turi tiesą pačiuotis ir panorējęs gali rinktis sau kitą užsiēmimą. Vieta jų paprastai paveldējama. Didelių šventnamių kunigai savo genealogiją tankiausiai išveda nuo dievo, kuriam šventnamis pašvęstas, arba nuo vyriausio šventatarnio. Ypatingais rubais jie velkasi tik pamaldoms. Kunigēmis paprastai buva nemetēs kunigų duk-

terys; priedermēs jų apsiryboja atlikimu šokių ir visokiu prigelbējimu prie aukojimo.

Šventnamiai, kaip regis, pirmiausiai radosi terp garbintojų bočių ir tik paskui buvo priimti pildant gamtos kultą, kuris iš pradžių buvo pildomas po atviru dangum. Mija, arba augštas namas tuo patim laiku reiškia ir šventnamį ir rumą, teip kaip Kami tuo patim laiku reiškia ir dievo vardą ir viršininko vardą. Šventnamis ir po šiai dienai išlaikē nemaža ypatybių, primenančių barbaro gyvenimą. Šale dievynēs yra maldininkams koplyčia, indas su šventytu vandeniu mazgojimui rankų prieš pamaldą, kelios mažos dievynēs kitiems dievams, aukojimo dovanoms dēkla, šokiams scena, šventam arkliui arklidē, įējimas su turēklomis ir tvoros. Išskyrus Okuninuši šventnamį, kuris atkreiptas į vakarus, visi kiti atkreipti į rytus. Ize, Amaterazu ir Izumo šventnamis, Okuninuši šventnamis, — kaipir Mekka bei Jēruzolima Šinto tikējimo; užviršinimui panašybēs Izumo, kaip ir Jēruzolima, yra pavergtosios žmonijos dalies garbinimo vieta, kuri visgi, kaip sakēme augščiau, gimininga apgalējusioms ją gentēms. Šventovē visuomet susideda iš dviejų perdalinių. Užpakalinis perdalinys uždarytas užlaiko savyje "vēlēs vietininką"; jame yra kardas, veidrodis, papuošalas iš akmens (Magatama) arba kita kokia asmeniška nuosavybē. Šitas perdalinys skaitosi dievo bukle, todēl jame tankiai padētas priegalvis ir tt. Priekinē be stogo vieta paskirta Gochei (didēji auka). Dievybēs atstovu yra ne stabas, tik gochei. Šitasai gochei daroma iš baltos popie ros juostelių, prisegtų prie lazdos. Pradžia gochejo tokia: kitą kart buvo paprotys kabinti ant sakaki šakų visokias gelumbes nešamas aukojiman dievybei; ilgainiui ēmē daryti gochei, kuris yra išreiškimu sakaki, plevēsuojančio gelumbēs šmotais ir skaitosi ženklu, išreiškiančiu pilną nuolankumą dievybei, (charai-bei, valomoji auka); kartais jis teipgi buva pačia dievyste. Paskutiniame atvējyje gochei gauna prasmę dievystēs buklēs (Šintai — "dievystēs įsikunijimas"), prie ko besimeldžianti šaukiasi prie dievystēs ir prašo jos nusileisti ir susivienyti su gocheju (Kami oroši).

Kiekviena japoniška šeimyna, išskiriant tas, kurios priklauso prie dviejų iškrypusių buddizmo sektų, turi savo Kami-Sims. Ten stovi maži mediniai kiotai, iš kurių, pav., viename yra popierinės amulētos išrinktosios dievystēs, pa-

Pav. 17. Japoniškasis Kami-Sims (šeimyniška maldvietē).

prastai Amaterazu, kitame — gochei, trečiame — mažyčiai paveikslai Daikoku ir Ebizu, šintoistinių dievų laimēs. Pastarieji du dievai, išskiriant atsitikimus naminēs pamaldos, neturi jokių paveikslų; šitą vienintēlę išimtybę reikia priskaityti buddizmo įtekmei. Kas mēnesis 2, 15 ir 28 dieną, ant pamināto augščiau Sims dedama auka, susidedanti iš maistiškų produktų, alaus ir sakaki; kas vakaras ant Kami-Sims degama žiburys. Bočiai, kaip ir Chinuose, išreiškiami medinēmis figuromis; jas stato Butsudange ir Budda-Simse. Tokiu budu jie atsimeta nuo Šinto kulto.

Nē vienas japonas negali tikētis laimēs ir pasisekimo, jei jis bent sykį savo gyvenime neaplankis kokios iš didžiųjų šalies dievynių. Tokios tikējimiškos kelionēs yra atliekamos paprastai buriais ir skaitosi smagum pasivaikščiojimu, kadangi visi gardai su didžiaisiais šventnamiais pilni pasilinksminimo vietų.

Kas atsieina neaiškių falliškųjų Koiki mytų, tai jie lengvai randa sau išaiškinimą falloso ir ktenes kulte. Šitas kultas buvo labai išsiplatinęs, bet 1872 m. dēlei svetimos įtekmēs buvo išduotas uždraudžiantis padavadijimas. Vienok nuošaliose vietose ir ikišiol galima jį rasti. Šitie "moteriški ir vyriški akmenys" Iniozeki buva gamtiški ir priemoniški. Gamtiškieji fallosai ir ktenesai yra visokių didumų, pasiekdami uolų didumą, kurių vienas, padaro visą salą, vadinamą Onogoro. Jiems priskaito daug didesnę vertę negu priemoniškiems ir dēl jų, turbut, radosi ir kultas, kadangi jie, žinoma, senesni už priemoniškus paveikslus. Priemoniškų ktenesų nedirba, bet fallosai iš akmens, molio, medžio ir geležies labai išsiplatinę. Bevaisēs ir sergančios moterys aukoja fallosui du varlekiaučius. Persaslyvē ir pupa yra kteneso simbolu, grybas ir kiaulēs šnipas — falloso. Dideli falloso ir kteneso pavyzdžiai kartais atsitinka skyrimai, bet tankiausiai papori; juos laiko kartais nedidelēse erčiose po pastoge, tankiausiai gi tiesiog po plynu dangum. Jiems aukojama valgiai ir gērymai. Maži jų simbolai vartojama naminēse pamaldose.

Japonijoje nēra nieko tolygaus chiniškajam Finšui, kas

galētų stabdyti civilizacijos žengimą, nors burtų čion galima rasti nemaža. Popierinēs amuletos dedama ant Kami-Sims, lipdoma ant sienų, antgalo, nešiojama ant kuno apsaugojimui nuo visokių nelaimių. Priešams kenkia piktai pasielgdami su jų paveikslais ar kitais simbolais. Vienok per šituos pačius paveikslus ir ritualą Obarai galima apturēti nuodēmių atleidimas, apvalymo budais yra ryžiai ir druska, Gochei ir Sakaki. Užžadai buvo labai vartojami; lygšiol yra reikalaujama atkalbēti visas kulto formulas be mažiausios klaidos.

Žynavimo yra daugelis budų. Primityviškiausiu galima skaityti žynavimą su briedžio mente, kuris VIII metašimtyj po Chr. buvo pakeistas chinišku žynavimo budu želvēs kiautu. "Gatvinis žynavimas" buvo iš gaudymo žodžių, ištartų praeinančių žmonių. Sapnams duodavo didelę svarbą, lygiai kaip ir pirmutinei paleistai vilyčiai kovoje. Žynavimui naudojosi teipgi užkerētų išgale įeiti į ypatingą džiaugsmo stovį. Buvimas nuošaliose vietose, mazgojimaisi ir pasninkas buvo prirengiamomis lankstynēmis šitam pašaukimui. Po ilgokam aštuonių asmenų giedojimui ir muzikai mediumas ima į rankas gochei ir įpuola į mēšlungiškų traukymų stovį, kurie toliaus pereina į tikrą mēšlungį; paskui jis drebēdamas visas, užverčia akis ir buva ilgai tokiame padējime. Tąsyk jo pagelbininkas užduoda jam pageidaujamą klausimą, atsakymas gi jo skaitoma kaipir išeinančiu iš Kami.

Seniaus numirēlio lavonas per aštuonias dienas buvo laikomas lavoninēj ir ten buvo nešama valgis ir gērymas, lauke gi buvo kurianama ugnis. Atējusieji į šermenis prie muzikos balso ir raudų iš lēto šoko. Sprendžiant sulyg kapinių pylymų iškasų kaipo ir sulyg šermenų aprašymo Koiki'je, su lavonu dēta kapan valgiai, ginklai, arkliai ir tarnai (vieni ir kiti užkasami buvo gyvais). Antrame metašimtyj po Chr. pastarieji buvo pakeista molinēmis figuromis tikro didumo. Laidojimas sulyg Šinto įstatymų tokiame pavidale, kokiame jis buvo atnaujintas paskutiniais metais, apima: viena, uždarymą vēlēs mažytin medinin kiotan

("vēlēs namai"), kuris dedama ant Kami-Sims; antra, garbinimą vēlēs, kuri pavirto nuolatine Kami; trečia, palaidojimą lavono. Užlaikymui apeiginio švarumo reikia, idant be lavoninēs butų atskiras kambarys gimdymui ir kitas lytiškam susinešimui ir kad moteris turēdama antdrapanes gulētų ir valgytų atskirai nuo šeimynos.

Šventais dažais skaitosi raudonas ir baltas, aštuoni gi yra šventu skaičium. Susirišimas 8 ir 16 su keturiais ceremonijale parodo, jog pirmiaus skaičius buvo vedamas keturiais ir jog keturi pirmiau buvo pamatiniu grupos supratimu.

Egyptas.

(Parašē vyresnysai knygius G. O. Lange, Kopenhagene).

18. Inžanginiai Pastebējimai.

Nusisiuntimo raštai. Abelnų žinių egyptologijai reikia ješkoti sekančiuose veikaluose, kaipo pilnai atsakančiuose dabartiniam mokslo stoviui: Ad. Erman, *Aegypten und aegyptisches Leben in Alterthum I—II* (1885—1888 m.); H. Brugsch, *Die Aegyptologie* (1891); G. Maspero, *Histoire ancienne des peuples de l'orient classique I* (1895 m.), išnaujo apdirbta ir apstingai paveiksluota laida neteip plataus jo veikalo: *Histoire ancienne des peuples de l'orient* (4 laida 1888 m.; vokiečių vertimas su Pitschmanno prierašais, 1877 m.). Iš egyptologiškųjų perijodiškų laikraščių dabar yra leidžiama keturi: *Zeitschrift fuer aegyptische Sprache und Alterthumskunde*, Berlin; *Recueil des travaux relatifs a la philologie et a l'archeologie egyptiennes et assyriennes*, Paris; *Revue egyptologique*, Paris; *Proceedings of the Society of Biblical Achaeology*, London.

Iš senovēs Egypto istorijos, be minētų veikalų, nusisiuntimui gali buti: H. Brugsch, *Geshichte Aegyptens unter den Pharaonen* (1877 m.), su daugybe vertimų originališkų istoriškų tekstų; A. Wiedemann, *Aegyptische Geschichte* (I—II, 1884 m., priedas 1888 m.) apima pilniausią istoriškų paminklų ir faktų rinkinį. Labai svarbųs abu Ed. Meyer'o straipsniai *Geschichte der Alterthums* (I, 1884 m.) ir *Geschichte des alten Aegyptens* (1887 m. — Oncken's Allg. Geschichte in Einzeldarstellungen; geografija labai pilnai išguldyta J. Duemicheno). Suglaustai ir griežtai prisilaikant archeologiškos atžvalgos parašyta: Flinders Petrie, *A History of Egypt from the earliest times to the XVI Dynasty* (1894 m. neužbaigta).

Iš veikalų sulyg egyptiškos dailēs ir archeologijos istorijos paminēsime: G. Perrot et C. Chipiez, *Histoire de l'art dans l'antiquite* (I, Egypte, 1880; vokiškas vertimas Pitschmanno, 1884 m.) ir G. Maspero *L'archeologie egyptienne* (1877 m. vok. vertimas G. Steindorfo, 1889 m.).

Gerai ir užimančiai parašyta nedidelē populiariška Maspero' knyga, *Lectures historiques. Histoire ancienne.* Egypte, Assyrie (2, Ed. 1892 m. vok. vertimas D. Birnbaumo, 1891 m.).

Egyptologija, kurios dēka išsisklaidē miglos, apsiautųsios egyptišką senovę, atsirado apie 80 metų tam atgal. Pastatyta ant geniališko hieroglyfiškų raštų skaitymo budo, kuris Champolliono vardą padarē nemirtinu; ilgą laiką ji buvo prieinama tik nedaugeliui tyrinētojų. Visai yra prigimta, kad žmogui sykį gavus tyrinēti plačią dirvą, pas jį atsiranda noras apimti visą dalyką; atradimai sekē vienas po kitam, ir laimējimai buvo dideli; pilni vilties ir entuzijazmo tyrinētojai siekēsi vis tolyn į priekį, nedaug rupindamiesi apie paliekamas spragas. Tyrinējimų pasekmēs greitai buvo populiarizuojamos, galima sakyti, pergreitai, kadangi, iš vienos pusēs, mokslas, kaip ir galima buvo laukti, nesuspējo dar išdirbti tikrų tyrinējimo budų, iš kitos pusēs, apdirbamoji medžiaga perdaug buvo aprybota, o smulkmenys permažai ištirta, idant galima butų nupiešti kaip reikia tikrumo vaizdą. Per tai atsirado daug klaidingų pažvalgų ir todēl butinai turējo įvykti atitaisanti reakcija prieš pirmąjį įsikarščiavimą su egyptologija ir perdidelį įtikējimą tyrinējimų pasekmēms. Ir ištikro, męs žinome toli mažiau, negu manē musų tēvai. Naujieji egyptologijos vadovai jau atsargiau žiuri į savo mokslo faktus ir leidžia juos per aštresnę kritiką negu jų pranokējai. Moksliškas darbas nesislenka teip sparčiai priekin, bet užtai jo faktai ištikimesni; akmuo gula prie akmens ir tvirtai statosi jo troba. Rods, dar negalima parupinti egyptiškosios chronologijos, dar daug, rods, spējama gramatikoje ir žodyne ir dar negalima nupiešti pilno egyptiškosios mytologijos bei tikējimo istorijos paveikslo, — vienok męs jau stovime ant tvirtos žemēs ir medžiaga diena į dieną auga.

Apyrašos hieroglyfiškų parašų paskaitymo istorijos bei egyptologijos išsivystymo abelnai reikia žiurēti į augščiau nurodytus veikalus. Čion gi suteikiama tik įžanginiai pastebējimai reikalingi supratimui tolimesnio gvaldymo tikējimo istorijos.

Egyptiečių šalis, tarytum, pačios gamtos ranka buvo skirta vystymuisi plačios ir savotiškos kulturos. Aptverta

kalnais ir tyrumomis, apvandeniuojama Nyliaus, ji randasi prie pat senojo svieto kulturiško bruždējimo vidurio. Savo derlingumu Nyliaus klonis visiškai priklauso nuo viešpatiškos upēs užpludimų bei užliejimų, ir Egyptas, sakant senovēs žmonių žodžiais, yra "Nyliaus dovana". Materijališkas šalies padējimas pilnai priklauso nuo Nyliaus, ir net visa jos kultura didumoj yra gamtiškų sąlygų išeiga. Nežiurint į tai, kad priešistoriškame laike Egyptas skaidēsi į daugybę mažų viešpatysčių, Nyliaus klonis, anksčiau ar vēliau dēlei gamtiškų sąlygų turējo susilieti į vieną politišką ir tautišką visą; Nyliaus vertē, kaipo suvienijančio veikējo, yra neišpasakyta. Susivienijus viešpatijai vis dar likosi dalinimas į apskričius, kurie tamsioje anarchijos gadynēje turējo kuone pilną savistovybę. Valdybiškasis gi Egypto dalinimas į šiaurinį ir pietinį, tęsiasi bēgyje ištisos šalies istorijos.

Labai sunku žmones skaidyti etnologiškai, kurie neatmenamuose laikuose jau apgyveno Nyliaus klonį ir išplētē ten pastebētiną kulturą. Kalbos rybose tyrinējimai nurodo į tolymą gimininguną su semitais, antra vertus, liaudinis Egypto typas griežtai skiriasi nuo negritiškojo Afrikos sausžemio typo. Akyvas yra Ed. Meyero manymas, tvirtinančio, jog egyptiečiai drauge su lybiečiais ir kaikuriomis nubiškomis gentēmis padaro atskirą šiaurinēs Afrikos tautų grupą. Buvo teipgi davinējamas ir užstojamas prileidimas priešistoriškojo įsiveržimo azijiškių genčių į pirmabuvēs negritiškos gentēs rubežius, iš ko ir pasidariusi egyptiškoji tauta; paskutiniu laiku šitą prileidimą bandē užstoti Tiele, bet jis neturi sau įtikinančio pagrindo ir klausimas sulyg egyptiečių paeigos yra neišrištas. Neabejojama tik, kad istoriškuose laikuose, sprendžiant sulyg jų pačių liudijimų, jie skaito save viena neskiriama tauta.

Nors ištikimos chronologijos stoka daro nemažą sunkenybę, bet abelnas egyptinēs istorijos bēgis galima pasekti josios visumoj. Geriausiai yra pasitenkinti kuomažiausiomis skaitlinēmis, kaip tą savo veikale daro Ed. Meyer; tokiu budu gali buti, jog visos senojo perijodo

skaitlinēs išeis tukstančiu metų mažiau tikrojo didumo. Dalinimas egyptinēs istorijos, nuo viešpatijos suvienijimo po Meneso valdžia iki Aleksandrui Didžiajam, į 30 dinastijų yra daroma pasiremiant originališkomis egyptinēmis versmēmis. Paprastai atskiriama trys perijodai: senoji, vidurinē ir naujoji viešpatystē. Senoji viešpatystē apima pirmutines šešias dinastijas (maž-daug 3200—2400 m. pr. Chr.), prie ko iš pirmutinių trijų dinastijų gadynēs mums žinoma tik karališkų vardų eilē; kitų trijų dinastijų laikui priklauso trys didelēs ir kelios mažos piramidos Memfise ir teipgi daug labai akyvų rakštų. Po šitų dinastijų eina perijodas, beveik visai nežinomas, laike kurio šalis, tarytum, vēl išsiskaldo į mažas viešpatystes, ir tik pradedant nuo vienuoliktos dinastijos męs vēl užeiname ant istoriškos dirvos; šitame laike sostapilis pasirodo perkeltu į pietus. 11—12 dinastijos parodo egyptinēs kulturos pražydējimą (maž-daug 2130—1930 m. pr. Chr.). Narsųs 12 dinastijos viešpačiai, Amenemchatai ir Uzertezenai apveikē Nubiją ir pragarsējo savo veiklumu statyme. Po šitai gadynei vēl užeina perijodas puolimo, kuriame Egypto dalis esti užkariaujama svetimžemiečių hyksų (1780 m. pr. Chr.). Su išgujimų tų prasideda nauja viešpatija (18ta dinastija apie 1530 m. pr. Chr.), ir nuo šito laiko Egyptas išeina iš uždarytumo. Besivijimas azijiškių hyksų užvaro juos ant azijiškų užkariavimų. Galingieji karaliai, gyvenanti dabar Tēbuose, veda savo galingą kareiviją perdēm iki Mesopotamijai. Prasideda susinešimai su azijine kultura, kas padaro neišpasakytą įtekmę kaip į Egypto, teip ir į tas rytinēs Azijos tautas. Amenchotepų ir Totmesų dinastija pasibaigē tikējimiška revoliucija su pasekančiu atsteigimu, apie ką žemiau pašnekēsime plačiau. 19tos dinastijos Ramzesai pažymi augščiausią Egypto didybēs laiptą; nuo 20tos dinastijos galybē jo vēl puola. Didieji Amono kunigai Tēbuose patys dedasi sau dvigubą Egypto vainiką; tankiai vyriausia šalies valdžia pereina tai į lybiškųjų samdininkų rankas, tai pas etiopiškus karaliukus, ir, antgalo, po tulo laiko šalis patenka po assyrų karaliaus valdžia. Šitas tam-

sus laikas supuola su 22—25 dinastijų gadyne. Dar kartą su Saitiškēs 26tos dinastijos užviešpatavimu (Psammetich, 666 m. pr. Chr.) užeina Egyptui kulturos ir galybēs pražydējimo laikas, bet jau 525 m. Kambyzas padeda galą Egypto neprigulmybei. 28—30 dinastijos parodo ne ką daugiau kaip laikinius pasistengimus grąžinti sostą vietiniai dinastijai. Su Aleksandru Didžiuoju ir Ptolemējais Egyptan įsiskverbia eleniškoji kultura. Nežiurint į tai, kad užkariautojai dēl politiškųjų mierių augštai guodojo seną Egypto tikējimą ir kad net Romos valdžios gadynēse buvo statoma puikųs šventnamiai, senas tautiškas Egypto gyvenimas pradeda pulti ir palengva papuola krikščionybēs įtekmei.

19. Versmių Peržvalga.

Nusisiuntimo raštai. A. Wiedemann, *Geschichte Aegyptens von Psametik I. bis auf Alexander den Grossen*, su nuodugnia ir akyla kritika Egypto istorijos versmių, 1880 m. Iš vertimų paminēsime tik rinkinį *Records of the Past;* iš 12 pirmos serijos tomų (1873—1881 m.), išleistos Birčio (S. Birch), II, IV, VI, VIII, X, XII tomai apima egyptiškų tekstų vertimus. Naujos serijos A. H. Sayce'o rēdomas išleista šeši tomai (1888 —1892 m.); iš jų II—VI apima egyptiškų tekstų vertimus.

Iki hieroglyfų paskaitymo laikui užsiimanti egyptiškuoju tikējimu turējo tenkintis svetimašališkomis versmēmis; dabartiniame laike jos nuējo į užpakalį ir, žinoma, naudojamasi jomis su dideliu atsargumu. Tikrai sakant, iš šitų versmių vienos tik graikiškosios ką vertos yra atidžios, kadangi Senojo Įstatymo liudijimai egyptiškam tikējimui neturi vertēs.

Kaip tik Egyptas tapo žinomas graikams, jo savotiška kultura ir ypatingai jo tikējimas patraukē prie savęs atidžią graikų ir sužadino jų akylumą. Graikų mokslinčiai, lankydami Nyliaus klonį, vienval suteikdavo maž-daug ištikimas žinias apie egyptiškus dievus ir kultą. Iš visos jų apšties mus pasiekē tik menkos nuotraukos. Herodotas antroje ir pradžioje trečio savo istoriško veikalo knygos paduoda žinias, jo surinktas keliaujant jam po Egyptą*). Šitos

*) Antra Herodoto knyga, Wiedemanno laida su pasergējimais 1890 metuose.

žinios, žinoma, nėra visos vienokios vertės; tą, ką jis matė savo akimis, paduoda tankiausiai teisingai, bet kadangi jis nepažino egyptiečių kalbos, tai nesykį klaidingai suprato pravadyrių pasakojimus, o kartais buvo jų suklaidinamas. Aplamai naudojimasi Herodoto žiniomis apie Egypto tikējimą reikalauja didelio atsargumo, kadangi jis, kaip ir kiti graikų raštininkai, aprašinėjant egyptinius dievus, stengiasi išvesti graikiškų dievų pradžią iš Egypto; todėl žinios jų suteikiamos yra labai vienpusiškos. Tą patį galima pasakyti apie Diodorą, kuris aplankė Egyptą pirmame metašimtyj pr. Chr.; jo apie Egypto tikėjimą žiniomis, paduotomis jo veikale, galima naudotis tik su dideliu atsargumu. Brangiausiu graikų rašliavos apie Egyptą paminklu, pasiekusiu musų laikus, galima laikyti Plutarcho veikalą De Iside et Osiride *), jo parašytą, matomai, remianties gana ištikimomis versmėmis. Čion męs randame nuosaikų išdėjimą vieno egyptiško myto, sulyg kurio egyptinės versmės tuo tarpu suteikia tik nuotrukinius nurodymus. Teipjau ir Plutarchas savo išguldymą apvilko visokiais filozofiškais manymais bei simbolais, neturinčiais mums jokios vertės. Tas, ką sulyg egyptiškojo tikėjimo paduoda mums bažnyčios tėvai ir vėlesnieji raštininkai, Gorapollon ir Jamblichus, beveik neturi jokios vertės.

Senos egyptiškos versmės, priešingai, labai skaitlingos ir turtingos. Maža tokių tekstų yra, kurie neturėtų visai svarbos tikėjmo istorijai; net vaistiškojo turinio knygos, pasakos ir privatiški susirašinėjimai suteikia apštį medžiagos. Gana didelė dalis užlikusių paminklų su parašais ant jų, šventnamiai, piramidos, rakštai, obeliskai — buvo pašvenčiami tikėjimiškiems tikslams. Iš pasiekusių mus papirusų, gal, devyniosdešimtos dalys tikėjimiško turinio. Vienok visa šita medžiaga yra gana vienpusiška; ji kuone visa paeina nuo buvusių šermeninių apeigų ir jos turinys arčiausiai liečia laidojimą ir gyvenimą anapus kapo. Iš mytiškų nuotraukų žinoma mums nedaug ir, abelnai,

*) Geriausia laida su paaiškinimais G. Partey (1850 m.), kurioje jis naudojasi egyptologijos žiniomis. Daugumas, žinoma, pasenę.

supratimas tikējimiškų tekstų vienval sunkina tankiais minējimais visai nežinomų mums išsireiškimų apie dievus. Aplamai, esanti musų rankose medžiaga — gana laikino turinio; laiko bēgiu sunaikinta nesuskaitoma daugybē paminklų ir papirusų, o daugumas, be abejonēs, ir ikišiol dar tebeužslēpta Egypto smiltyne. Žemiau paduodame svarbiausių paminklų, parašų ir rašliaviškų veikalų įvairių senovēs Egypto istorijos gadynių peržvalgą ir pobudį, turinčių didžiausią svarbą tikējimo istorijai.

Suprantamas dalykas, jog sulyginamai nedaug teturime versmių tyrinējimui senos karalijos perijodo. Rakštų eilē Sakkara'je, arti Memfiso, priklausančių 4tai, 5tai ir 6tai dinastijoms, kaipo ir Medumo rakštai, be abejonēs dar senesni, o teipgi 6tos dinastijos rakštai Assuane prie pietinēs Egypto sienos duoda gana šykščias žinias sulyg tikybiškų senovēs egyptiečių tikējimų. Parašai tankiausiai turi trumpų formų išvyzdį, apimančių mirties dievų vardus, ir teipgi kitų dievų, kuriems tarnavo mirusieji kunigai. Iš karališkų rakštų arba piramidų, trys didžiausios neturi jokių parašų, užtai penkios mažos piramidos Sakkara'je turi apie 4000 eilučių tikybiškų tekstų. Jos buvo atrastos Maspero' 1880—1881 m. ant Unaso (paskutinis 5tos dinastijos karalius), Teti, Pepi, Merenro ir Pepi II (keturi pirmieji 6tos dinastijos karaliai), karalių piramidų ir pastebētinai greitai išleista jau su tuotarpiniu vertimu*).

Čion susitinkame su visa tekstų eile dviejuose, trijuose ir keturiuose nuorašuose, kurie, be abejonēs, priklauso tamsiems pirmutiniems egyptinēs kulturos laikams. Bet jie visi sulyg kalbos ir turinio daro tiek daug sunkenybių, jog pereis nemaža dar laiko, kol jie bus suprasta ir įkainota sulyg vertēs. Vienok šitie tekstai gana aplobino musų pažintis egyptiškojo tikējimo srityje ir juose męs turime vieną svarbiausių pabuklų atsiekimui musų išrinkto mierio. Beveik pusiau jie susideda iš žodžių ir maldų,

*) Recueil des travaux etc. III—XIV; vēliaus surinkta į vieną visą: Les inscriptions des pyramides des Saqqarah, 1894 m.; sulygink dēlei šito su Maspero, Etudes de mythologie 1, 150 ir sek.

kurių tikslu yra aprupinti numirusį maistu su dievų pagelba. Greta su tuo turime visą eilę magiškųjų užžadų nuo bado bei troškumo ir apsaugojimui nuo žalčių ir skorpionų. Hymnai ir maldos siunčiamos įvairiems dievams, buvo skiriama išprašymui pastarųjų prielankumo mirusiems gyvenime anapus kapo. Daugelis tekstų priklauso šermeniniam ritualui, ir yra taikomi tam, kad sugražinti tikrą galybę akims, burnai ir visiems numirēlio organams. Kaip matome, tekstų turinys, nežiurint į tai, kad jie tolydžio šneka apie mirtį, kapą ir vēlionį, yra gana įvairus; vietomis paliečiama šis-tas iš mokinimo apie dievus ir privedama dalys mytų, ant nelaimēs, tankiai nesuprantamų. Parinkimas tekstų ant įvairių piramidų, tarytum, yra gana liuosas. Kaikurie jų atsikartoja ant sienų kapų ir rakštų, priklausančių vidurinēs viešpatystēs perijodui. Saitiškoje gadynēje (26 dinastija) tie patys tekstai vēl įeina vartojiman; daugelis jų randama šito laiko sarkofaguose ir rakštuose. Le Page-Renouf kaikuriuos šitų tekstų rado graikiškai-romiško perijodo papirusuose.

Iš žemiau privestų tekstų daugumas, neužginčijamai, priklauso senesniam laikui, nors jie mus pasiekē sulyginamai vēlesnēse nuorašose arba redakcijose. Ištirti šituos klausimus labai yra sunku ir ikišiol nēra galima sustatyti tikrą Egypto tikējimiškos rašliavos istoriją.

Vidurinio perijodo rakštai suteikia daugiau medžiagos. Puikųs Siuto ir Beni-Gassano rakštai kaipo ir tuli iš esančių tēbiškojoj lygumoj, neišpasakytai įdomųs yra mokslui. Didelę svarbą teipgi turi nesuskaitomi keturkampiai stulpai, išimti iš rakštų, ypatingai iš Abidoso ir išsklaidyti po Europos ir Egypto muzējus. Baisi daugybē medinių karstų turi labai įdomius tekstus, su kuriais męs jau apsipažinę iš dalies iš parašų ant piramidų, iš dalies gi iš tēbiškojo šermeninio rinkinio (mirusių knyga). Vidurinēs viešpatystēs papirusai daugiausiai priklauso prie lengvos rašliavos; svarbiausi jų laikoma Berlyne, k. a.: Sinucho nuotikiai, pasaka apie kaimietį ir pasakos apie karalių Chufu ir apie magikus. Papirusas, laikomas Peterburge apsako vienos

laivakrušos istoriją*). Didesnę svarbą musų tikslui turi papirusas, apimantis "Ptachotepo padavadijimus", kurie neužginčijamai buvo parašyti dar sename perijode, nors išdēti tik 12tos dinastijos papiruse. Šitas veikalas padaro kaipir rankvedį tam, kaip reikia elgtis su žmonēmis**). Nemažiaus akyvas mums Amenemchato karaliaus pamokinimas sunaus, išlikęs, ant nelaimēs, sugadintame pavidale jau nuorašose, priklausančiose prie naujos viešpatystēs laiko***).

Hyksų perijodas yra tamsia gadyne iš visų pusių ir tik pačiais abelniausiais ruožais galima apsklembti, svetimažeminēs tautos kultas ir tolymesnis Egypto tikējimo vystimasi bēgyje šito ilgo laiko. Viename londoniškame papiruse išliko nuotrauka pasakojimo apie hyksų išgujimą ir apie jų paskutinį karalių Apepi*). Pradedant nuo 18tos dinastijos męs vēl turime gausesnes versmes. Puikųs naujos viešpatystēs perijodas (18—20 dinastijos) nuo šitos atžvalgos padaro tikrą išdą. Šventnamiai ir rakštai turi didelį gausą branginamos medžiagos. Paveikslai ir parašai ant šventnamių sienų savo turiniu labai įvairųs; daugumas jų turi didesnę svarbą politiškai istorijai negu tikējimų istorijai. Tēbiškieji rakštai apima savimi visą rašliavą; ant jos męs apsistosime vēliau. Privatiškos maldos ypatingai turi didelę svarbą tyrinējimui šermeniškų papročių.

Iš šito perijodo veikalų didžiausią svarbą turi tikējimo istorijai šermeninis**) rinkinys, teip vadinama "mirusių knyga". Bet šitas užvadinimas nepilnai tinka; tikrai pasakant, šita knyga neturi paskirtos formos ir turinio ir męs neturime dviejų egzempliorių šitos knygos tēbiš-

*) Visos jos verstos Maspero: Les contes populaires de l'Egypte ancienne, 2me ed. 1889 m.

**) Ph. Virey, Et. Sur le Papyrus Prisse, 1887; teipgi jo versta laikr. Rec. of the Past, N. Ser. III, 1, ir sek. Naudojanties šitu vertimu reikia didelio atsargumo; ikikolai dar nenusisekē priderančiai išversti Prisso papirusą.

***) Versta Maspero, Rec. of the Past. II, 9, ir sek.

*) Laida ir vertimas Maspero, Etudes egyptiennes I, 195 ir sek.; jo teipgi versta Record of the Past. N. Ser. II, 37 ir sek.

**) Lepsius, Das Todtenbuch der Aegypter, 1842; Ed. Naville, Das

kojo laiko (18—20 dinastijos), visame kame vienodų vienas su kitu. Iš didesnēs dalies tai yra maž-daug didoki tekstų rinkiniai, kurie skaitosi butinais velioniui ir dēlto dējosi kapan drauge su juo. Pirmiaus šitie patys tekstai buvo rašoma ant kapų ar rakštų sienų, paskui pradējo juos dēti numirēliui į rankas knygos pavidale; vienok daugelis skirsnių likosi dar ant rakštų sienų. Naville, išleidęs puikią 18—20 dinastijos tekstų laidą mirusių knygos, šermeniniuose papirusuose atrado apie 160 didelių ir mažų tekstų arba skirsnių; tam tikros tvarkos šitų nuotraukų sutaikyme, matomai, nebuvo. Šermeniniai saitiškojo perijodo tekstai turi rinkinio išžiurą, tam tikroj sistematiškoj tvarkoj, kurios pagrindas nēra mums suprantamas. Šitame surēdyme knyga 1842 m. buvo išleista, Lepsiuso Turine sulyg vieno labai pilno egzemplioriaus. Daugelis skirsnių čion visiškai perkeista ir 24 iš jų, randami saitiškame surēdyme, nebuvo dar surasti senovēs papirusuose; saitiškas kodeksas turējo, rods, 165 skirsnius, kurių keturi paskutiniai paprastai skaitoma kaipo priedas. Šitam šermeninių tekstų rinkiniui egyptiečiai davē vardą: "Knyga apie pert em geru", kuris išsireiškimas egyptologų įvairiai yra aiškinamas: vieni išverčia jį kaipo "Išējimas iš dienos", kiti — "Išējimas bēgyje dienos". Kartais šitas rinkinys vadinama "Knyga mirusio tobulinimos". Champollion anksčiau kitų atkreipē atidžią į šitą veikalą, randamą daugelyje egzempliorių ir pavadino jį šermeniniu ritualu "Rituel funeraire", de Ruge gi stengiasi palaikyti šitą vardą priešingai Lepsiuso priešinimamsi. Beveik tikrai galima pasakyti, jog šitas veikalas neturi nieko bendro su ritualu; greičiau jis yra mirusiems rankvedžiu, tam tikru keliarodžiu sviete anapus kapo ir visi tekstai yra skiriami numirēlio

---

aegyptische Todtenbuch der XVIII bis XX Dyn., I—II und Einleitung, 1886. The Book of the Dead Facsimile of the Papyrus of Ani in the Brit. Mus. 1891, versta su pratarme E. A. W. Budge, 1895. Iš vertimų paminēsime tik La Page-Renoufo vertimus, pagarsintus laikr. Proceedings of the Soc. of Bibl. Arch. Vol. 14 ir sek.; pirmesnieji vertimai netinka vartojimui. Puikią įžangą mirusių knygai duoda Maspero, Et. de Myth. I, 325 ir sek.

naudojimuisi po mirčiai ir palaidojimui. Lepsiuso duotas vardas "mirusių knyga" įējo abelnai vartonēn.

Daugelis skirsnių tēbiškos mirusių knygos žinoma mums iš vidurinio perijodo tekstų, bet jie, neužginčijamai, yra daug senesni. Septynioliktas skirsnys jau 12tos dinastijos gadynēje buvo aprašytas triguba pasergējimų eile, pradžia gi jo, turbut, priguli prie pačių pirmabuvinių laikų. Tą patį beveik galima pasakyti apie visas rinkinio dalis, nors nēra galima nieko tikro pasakyti apie atskirų skirsnių pradžią. Daugumas buvo nesuprantama naujojo perijodo rašējams, todēl nekartą įtēmijama liuosi teksto iškreipimai, sąžiningi gi perrašinētojai tankiai pridēdavo prie teksto nukrypusias jo įvairybes. Kaikuriuose skirsniuose nurodyta, jog jie rasta prie vieno ar kito pirmesniųjų dinastijų karaliaus, arba kad jie jo parašyti, labai gali buti, kad šitos buitys iš dalies sumanytos, idant tekstui priduoti didesnį autoritetą, bet yra galimu ir tas, kad šitie skirsniai visgi priklauso senesniam istoriškam laikui. Priešingai, kiti skirsniai yra sulyginamai vēlesnio atsiradimo; šitai, pirmieji 15 skirsnių, o teipgi 125tas skirsnys, gangreit, yra naujesni už likusias rinkinio dalis. Prirodymu gana didelio senumo, "mirusių knygos" yra tas, kad joje nē kartą nēra paminēta tēbiškasis Amono kultas. Šitie tekstai, matomai, atsirado anksčiau negu Amonas su naujos viešpatystēs pradžia užēmē pirmą vietą šale egyptinių dievų. Mirusių knygoje viršų turi Žemutinio Egypto teologija.

Šita knyga susideda iš labai įvairių elementų. Tulos jos dalys, turbut, yra pirmapradinio ritualo liekanomis ir susideda iš žodžių ir maldų, perimtų nuo senų šermeniškų apeigų; ilgainiui gi jie dējosi velioniui į burną. Tokiais yra, pav., skirsnys apie atidarymą mirusio burnos, apie aprupinimą jo burtiškais pabuklais, teipgi skirsnys apie amulētas mumijai ar karstui. Visa skirsnių eilē tikslu turi apsaugojimą velionio nuo žalčių ir baidyklių ir jų turinys kaipir paties velionio atkalbamas, bet šitie tekstai podraug turi didelį panašumą burtiškiems piramidinių tekstų užžadams, kurie turējo buti mumijoms apsaugojimu. Kiti skirs-

niai mumijai duoda reikalingus nurodymus pergalējimui visokių sunkenybių gyvenime anapus kapo. Žinoma, męs neturime išgalēs nuodugniaus peržiurēti visus šituos tekstus; čion nurodysime tik svarbiausius jų. 15tas skirsnys yra hymnu saulēs garbei; 17tas išrodo kaipir čielas, užbaigtas ir paduoda labai seną teologišką ir kosmogonišką sistemą. Skirsnys 64tas yra savo budo sutrauka visos knygos ir kaikuriuose rankraščiuose turi užvardinimą: "Skirsnys, išguldąs visus skirsnius viename skirsnyje apie išējimą iš dienos". 125tas skirsnys yra visuotinai žinoma teismo regykla, kur priešais Oziriso mirusių teisyklą yra duodamas teismiškas nusprendimas. Skirsnys 130tas ir sekanti pasakoja apie velionio kelionę dievo Ra eldijoje.

Mirusių knyga yra pirmos rųšies versme; ant nelaimēs, jo tekstai tankiai yra nesuprantami. Išversti jie, abelnai, labai blogai, nežiurint į daugybę nuorašų, teip kad kritikos darbas, kuri turi paduoti mums šitą veikalą pilnai suprantamame ir prieinamame pavidale, toli gražu nēra dar privesta prie galo, nežiurint į tokių rimtų veikalų buvimą, kaip Maspero ir Le Page-Renoufo ištyrinējimai.

Savo budo tikējimiškų raštų grupa pasiekē mus iš tēbiškųjų karalių rakštų*). Visi jie radosi naujos viešpatijos gadynēje ir yra svarbiausiomis versmēmis apsipažinimui su vyraujančia tuomet sauline teologija. Daugiausiai yra tai litanijos saulēs garbei**), iškilminēs dievų giesmēs, sveikinančių saulę, tuosyk kaip dievo Ra laivas vakare pasiekia įējimą žemutinin svietan. Ilgas turiningas litanijų tekstas kartais atsitinka teipgi kaikuriuose šeimyniškuose papirusuoir Navillie'io išleidime "mirusių knygos" patalpintas 180me skirsnyj. Toliaus, vienas karališkų rakštų suteikia mums labai įdomią nuotrauką, apimančią legendą apie Ra*), kaip jis išnaikino nuodēmingą žmogų ir vēl įsteigē tvarką dan-

*) E. Lefebure, Les hypogees royaux de Thebes I—II, 1886—1889; sl. Maspero, Et. de mythol. II, 1 ir sek.

**) La litanie du soleil trad. et comment. par, Ed. Naville. Texte et Planches, 1875. Record of the Past, 103 ir sek.

*) Rec. of the Past, VI, 103 ir sek.

guje ir ant žemēs. Bet patys didžiausi ir svarbiausi tekstai yra: "Knyga apie tai, kas yra Duat'e", (vieta saulēs buvimo nakčia) ir "Knyga apie Gadesą", arba, anot Maspero' "Knyga apie vartus"; pirmutinis šitų veikalų turējo didelį populiariškumą[1]. Be pilnos ir paveiksluotos laidos, išlikusiuose rakštuose mus pasiekē ir kita sutrumpinta šito veikalo laida, be paveikslų, daugelyje egzempliorių. Kaip ir mirusių knygą, šitą raštą teipgi dēta kapan drauge su lavonu. Jame pasakojama apie saulēs kelionę jos eldijoje bēgyje 12 nakties valandų ir pridedama, kad tai yra pilna tekstų kopija, užrašytų ant "paslaptybinio namo" sienų (sulyg Maspero,' Oziriso rakšto). "Knyga apie vartus" šneka apie tą patį dalyką, tik nuo kitos, dogmatiškos atžvalgos[2]. Išguldytą šituose raštuose mokslą peržiurēsime vēliaus. Karališkieji rakštai išlaikē mums ir kitus mytologiškus tekstus, apimančius tolesnes, mums beveik nesuprantamas tēbiškosios teologijos teorijas; kiti jų parašyti slaptingu raštu su pusiau gnostiškais paveikslais.

Pridera teipgi laukti, kad senasis Egyptas drauge su daugybe tikējimiškų tekstų paliko mums ir pamaldų knygas. Teip ištikro ir yra. Apie Oziriso kulto ritualą jo Abidoriškame šventnamyj męs atsižinome iš paveiksluotų jo aprašymų ant šventnamio sienų. Pamaldos ritualas dievui Amonui tēbiškame šventnamyj išsilaikē viename berlyniškame papiruse[3]. Ritualas, pildomas balzamuojant lavoną, rasta Maspero' paryžiškame ir bulgariškame papirusuose[4]. Iš dalies labai senas laidojimo ritualas, iš kurio didelēs ištraukos atsitinka jau piramidiniuose parašuose, geriausiai žinomas iš tēbiškųjų karalių rakštų (su paveikslais) ir iš papirusų bei rakštų vēlesniojo laiko[5]. Visi šitie veika-

1) G. Iequier, Le livre de ce qu'il y a dans l'Hades, 1894; slg. Maspero Et. de myth. II, 27 ir sek.

2) Lefebure, Rec. of the Past, X ir XII; Maspero Et. de myth. II, 163 ir sek.

3) F. Lemm, Ritualbuch des Amondienstes, 1882.

4) Maspero, Memoire sur quelques Papyrus du Louvre, Š. 14—104.

5) Skiaparelli, Il Libro dei Funerali dei antichi Egiziani, I—II, su žemlapiais 1881—1890; Maspero, Et. de myth. I, 283 ir sek.

lai turi neišpasakomą vertę apsipažinimui su egyptiečių sanprotavimais apie pomyrinį gyvenimą.

Magiškoji naujos viešpatystēs perijodo rašliava labai apstinga ir tyrinējimui tikējimo yra kuodidžiausios svarbos. Ant nelaimēs, šita sritis dar mažai težinoma. Magiškasis Harriso papirusas britiškame muzējume*) apima hymnus saulēs garbei ir žavējimus nuo krokodilių, žalčių, laukinių žvērių ir teip-gi nuo "piktų akių". Kitas magiškasis tekstas britiškojo muzējaus išverstas Birch'o**). Paryžiškieji, turiniškieji ir leideniškieji magiškieji papirusai suteiks, be abejonēs, gerą apštį teologiškiems tyrinējimams, kaip tik męs apsipažinsime su jais arčiaus; viename turiniškų papirusų yra legendos dalis apie saulēs dievą Ra***). Didelē magiškųjų papirusų dalis apima žavējimus nuo ligų ir demonų ir nurodymus sulyg sutaisymo ir pašventinimo amulētų. Pasiekę mus vaistininkiškieji rankvedžiai[1]) teip-gi nēra liuosi nuo magiškų formulų, nors šeip jie gana teisingai daro diagnozas ligų ir prirašo nuo jų teisingus receptus; juose tankiai randi minima apie dievų ligas ir primenama magiški budai, kokiais anie išsigydę. Viename iš britiškojo muzējaus papirusų (Sallier IV*) yra rankvedis išrinkimui dienų, padarantis kaipir kalendorių laimingų ir nelaimingų dienų su daugeliu mytiškų pasergējimų sulyg dievų istorijos. Ant nelaimēs, šitas papirusas išsilaikē gana blogai ir daugumas jame ikišiol liekasi mums nesuprantamu, prie tam gi rašējas pasitenkina tankiai tik priminimais, kurie pražuvo mums be pēdsakio.

Su tikējimiška naujosios viešpatystēs poēzija apsipažystame iš visos hymnų eilēs visokiems dievams; visi jie yra

---

*) F. Chabas, Le Papyrus magique Harris, 1861; pataisytas vertimas atspaustas. Melanges egyptologiques III, T. 2, 242 ir sek. ir Record of the Past, X, 135 ir sek.

**) Rec. of the Past, VI, 113 ir sek.; slg. Pleyte, Edude sur un Rouleau magique du Musee, de Leide 1866.

***) Lefebure — Aeg. Zeitschr, 1883, 27 ir sek.

1) Papyros Ebers, Laid. 9. Ebers I—II, 1875; Papyros Ebers, Das aelteste Buch ueber Heilkunde. Joachimo vertimas, 1890 m.

*) Le calendrier des jours fastes et nefastes. Traduction complete par F. Chabas, 1870.

panteistiškos varsos ir todēl mums ypatingai yra akyvi. Nēra galima tikrai atskirti pamaldinēs poēzijos nuo tikējimiškos abelnai. Daugelis hymnų garbei Oziriso, Ra, Amono-Ra, Nyliaus ir tt. išliko ant paminklų ir papirusų**). Juose randame tankiausiai vienus ir tuos pačius stereotypuotus žodžius, kadangi kiekvieną dievą priimta buvo vadinti augščiausiu, dievų tēvu, svieto sutvertoju ir tt. Hymnai saulēs garbei, patekusieji 15tan skirsnin mirusių knygos sulyg tolaikinio kainojimo pripažinami geriausiais. Hymnai iš eretikiškojo karaliaus Amenchotepo IV gadynēs dievo saulēs dievo Ateno garbei, išlikę daugelyje nuorašų rakštuose Tell-el-Amarna, suteikia mums vienintēles žinias apie jo mokinimą. Iš dailios naujo perijodo rašliavos įdomi pasaka apie du brolius ypatingai yra akyva, kadangi paskutinē jos dalis lygiai tokia pati kaip pasakojimas apie Ozirisą*). Labai įdomųs teipgi morališki Ani Bulakiškame papiruse žodžiai**). Jie suteikia progą arčiaus susipažinti su naujosios viešpatystēs egyptiečių manymo budu ir doriškomis idējomis. Iš istoriškų dokumentų to paties skaistaus tēbiškojo perijodo ypatingos atidžios vertas didelis papirusas Harris***) — didžiausias iš pasiekusių mus papirusų, turįs apie 133 pēdas ilgio; ant 79 jo šalių surašyta karaliaus Ramzeso III aukojimai didiemsiems šalies šventnamiams. Šitas papirusas gana gerai supažindina mus su kolosališka valdžia ir neišpasakoma kunigų svarba ir suteikia svarbius nurodymus sulyg kulto.

Jei dabar pažvelgsime į vēlesnius egyptiškos istorijos laikus, tai su nusistebējimu pamatysime, jog saitiškoji kultura ankštai seka piramidų gadynēs kulturą. Tekstai, var-

---

**) Himnas Ozirisui, Rec. of the Past, N. Ser. IV, 14 ir sek. Himnas Nyliui, ibid. N. Ser. III, 48 ir sek.; Hymne a Amon-Ra des Papyrus egypt. du musee de Boulaq, trad. et commente par E. Gebaut, 1874; išversta teipgi Godwino Rec. of the Past, II, 127 ir sek.

*) Vertimas Le Page-Renoufo, Record of the Past, II, 137 ir sek. ir Maspero, Contes populaires, 2 Ed. 1 ir sek.

**) F. Chabes, L'Egyptologie I—II. Les maximes du scribe Ani, 1876—1878; E. Amelino, La morale egyptienne, Etude sur le Papyrus de Boulaq, No. 4 1892.

***) Vertimas Eisenlero ir Birch'o Rec. of the Past, VI ir VIII.

toti kuone 3000 metų atgal, vēl įeina vartojiman. Kapai vēl yra puošiami senovišku budu. Šito perijodo rakštai suteikia mokslui labai branginamą medžiagą. Šventnamiai, pastatyti ir išpuošti Ptolemējų ir romiškos valdžios gadynēje, išrašyti mytologiškais parašais ir išpiešti paveikslais; svarbiausi jų Denderuose, Edfu ir Esneche. Naudotis šitais tekstais, žinoma, reikia su tulu atsargumu, kadangi jie padaro paskutinį egyptiškojo tikējimo ir teologijos vystymosi laipsnį. Kritiškas šitų apimingų tekstų ir paveikslų tardymas, be abejonēs, nemaža pasitarnautų abelnam egyptiškojo tikējimo tyrinējimo reikalui, bet šitas darbas egyptologams neatrodo ypatingai patraukiančiu; juos baido keistas, kartais mįsliškas šitų rankraščių raštas ir nemažiau mįsliškas jų turinys.

Be išskaitytų čion veikalų, kurie iki paskutinių egyptinēs kulturos dienų buvo dideliame populiariškume, paminēsime vēlesnio atsiradimo raštus, kurie buvo dedami vēlioniui kapan; jie atsirado nuo mirusių knygos: ant jų bent reiškiai matome jos įtekmę. Tokia, pav., "Knyga apie atsidusimus", turējusi, matomai, ypatingą garbę pas Amono-Ra kunigus ir kuniges*); joje yra žavējimai, su kurių pagelba Izida atgaivino kuną savo brolio Oziriso; vietomis pastebiama joje didelis panašumas mirusių knygai; teip, pav., trumpa išteisinanti išpažintis primena 125tą skirsnį. Kita panaši knyga — tai "Knyga apie ējimą per amžinastį**). "Graudžios Izidos ir Neftisēs giesmēs***) buvo teipgi labai prasiplatinusios; jas giedojo per dideles šventes Oziriso garbei šito dievo šventnamyje dvi moterys, kurios turējo nuduoti dvi seseris — Izidą ir Neftisę, apverkiančias savo mirusį brolį. Teip pat "Litanija Sokara", iš tikrų yra šventine giesme, bet panašiai kitiems tolygiems veikalams, paliečiantiems myrio dievus, jos turinys skaitēsi turįs

*) J. d' Horrack, Le livre des respirations, 1887; versta Rec. of the Past, IV, 119 ir sek.

**) Bergmann, Das Buch vom Durchwandeln der Ewigkeit, 1877; iš Sitzungber. d. k. Ak. d. Wiss. in Wien.

***) J. d' Horrack, Les lamentations d'Isis et de Nephtis, 1866; to paties versta — Rec. of the Past, II, 117 ir sek.

magiškas ypatybes ir todēl ji buvo laikoma galinčia apsaugoti numirēlį nuo blogo. Britiškojo muzējaus papiruse, apimančiame abu tik ką paminētus veikalus*), yra teipgi ir trečias, turējusis, iš pradžių, matomai, pamaldišką vertę, tai — "Knyga apie numetimą Apepi", įdomi atsižinojimui apie saulinį mytą. Apie šitų veikalų senumą tuo tarpu negalima nieko pasakyti, remianties turima medžiaga; teisybē, jie randama sulyginamai nesenuose nuorašuose, ir jie vargiai tēra senesni kaip 22ra dinastija. Magiškieji ir mystiškieji naujesniojo laiko veikalai gana skaitlingi, bet jų pagarsinta labai nedaug. "Knyga Amenchotepo, Gapiso sunaus"**) — mystiškas raštas, vartojamas kaipo amuleta; paminētas antraše žmogus buvo garsum ir išmintingu karaliaus Amenchotepo III (18tos dinastijos vienlaikiu). Šita knyga yra vēlesnio laiko veikalu ir Amenchotepo vardas duotas jai tik įgijimui didelio užsitikējimo jos raganiška galybe.

Peržiurēti čion veikalai padaro tik, rasi, menką tikējimiškos Egypto rašliavos dalį; daug esamo muzējuose lygšiol dar nēra garsinta; teipgi daugelis naujų radinių gabenama kas metas iš Nyliaus klonio, kurie paduoda vis naujesnius faktus sulyg senovēs egyptiečio gyvenimo pažiurų. Egyptiškojo tikējimo vaizdas, kurį męs bandysime nupiešti, pasiremdami esančiomis versmēmis, butinai bus netikras, vienpusiškas ir su spragomis. Kaip ikišiolai naudojomēsi moksliška medžiaga, išsiaiškins sekančioj skaidmoj.

20. Skirtumas pažvalgų į Egiptišką tikējimą.

Nusisiuntimo Raštai. Abelnai apšnekējimai ir abelna egyptinio tikējimo apyraša galima rasti privestuose augščiau abelno budo veikaluose. Beto: R. Lepsius, *Ueber den ersten aegyptischen Goetterkreis und seine geschichtlich-mytologische Entstehung,* (1851 m.); P. Pierrest, Essai sur la mythologie egyptienne (1879); *Le pantheon egyptien* (1881); R. Lepage-Renouf, *Lectures on the Origin and Growth of the Religion as illustrated by the Religion of ancient Egypt* (1879); R. Pietschmann, *Der aegyptische Fetischdienst und Goetterlaube, Prolegomena zur aegyptischen Mythologie* (Zeitschr. f. Ethnol. 1878); K. P. Tiele, *Geschiedenis van den Godsdienst*

---

*) E. A. W. Budge, The hieratic Papyrus of Nesi-Amsu (Archael. LII, 393—608).

**) Maspero, Mem. sur quelques Papyrus du Louvre, p. 58.

in de Oudheid I, 1893 (vokiškas vertimas G. Gericho I, 1, 1895), I. Lieblein, *Gammelaegyptisk Religion* I—IV 1883—85; šito autoriaus pažvalgos trumpai išdēta nedidelēj knygelēj: *Egyptian Religion*, 1884; H. Brugsch, *Religion und Mythologie der alten Aegypter*, 1888; F. von Strauss und Torney, *Der altaegyptische Goetterglaube* I—II, 1888—90; E. Lefebure, *L'etude de la religion egyptienne; Son etat actuel et ses conditions* (R. H. R. 1886), A. Wiedemann, *Die Religion der alten Aegypter*, (1890) R. V. Lanzone, *Dizionario di mitologia egizia*, (1881—88), apima objektyvišką išdējimą medžiagos. Labai svarbųs Maspero' straipsniai R. H. R. 1880—1890 m., surinkti ir išnaujo išduoti, Etudes de mytholiogie et d'archeologie egyptiennes I—II, 1893.

Iš pirmo karto pamēginus apsipažinti su šiolaikiniu moksliškų apie egyptinį tikējimą suradimų padējimu, tuojaus pastebiame didelį skirtumą pažvalgų labiausiai atsižymējusių egyptologų. Nenoroms pasijunti esąs ant slidaus kelio ir tuojaus pamatai, jog hipotēzos ir drąsųs sustatymai tik iš dalies uždengia dideles tikro trobēsio spragas. Daugelis pamatinių klausimų liekasi be atsakymo, kadangi tas nēra galimu sulyg surinktos moksliškos medžiagos; prietam vēl, žiurēk, ir užkliuvi už priešgynybių, tankiai atmetančių viena kitą. To visko priežasties, žinoma, reikia jieškoti, iš dalies, tolydžio augamame pažinime kalbos, paskui vienval, pridedamoj medžiagoj ir, antgalo, įvairiame autorių kompetentiškume; svarbiausia gi priežastis yra skirtume abelnos pažiuros į egyptinę civilizaciją ir nevienodume atžvalgos taškų, nuo kurių tyrinētojai žiuri į savo uždavinį.

Graikai egyptiškame tikējime matē pagrindą visokiai išminčiai ir giliai mąsčiai; todēl jie visokiais budais stengēsi suvesti ryšius savo dievų ir egyptiškųjų; tokius gi apsireiškimus, kaip gyvulių garbinimas, nepritinkančius augštesniam protiško išsilankstymo laipsniui, aiškino simboliškai. Egyptinēs kulturos savotiškumui ir senovybei jie turējo guodonę, kurios pakirsti visai nebuvo galima. Tolygi pažiura atrado sau maž-daug reiškią išraišką ir dabartiniame moksle; į Egyptą ilgai buvo žiurēta, kaipo į stebuklų šalį ir jo kulturą buvo vaizdyta raudonomis spalvomis; tik pamaži šitas manymas užleido vietą objektyviškesniam ir rimtesniam žvelgimui dalykan. Senoviškai egyptiškoji teologija nužiedē savo tikējimiškas mąstis ir pažvalgas į teip originališkus ir savotiškus pavidalus, kad suprantamos yra tokios

pažiuros senovēs graikų, o po jų ir šiolaikinių mokslinčių; vienok paskutiniais laikais kas kartas vis daugiaus paaiškēja, kad tai yr ne kas daugiaus, kaip nesusipratimo pasekmēs. Egyptinio tikējimo asmens negalima išaiškinti remiantes teologija, tik kultu ir suprantama dēlko: kulto formos stovi ant paties mokinimo pagrindo ir galējimas suprasti dogmatiškąjį vystymąsi priklauso nuo supratimo įvairių kulto formų.

Pirmas pamatinis klausimas, sulyg kurio skiriasi nuomonēs, yra tame, ar galima žiurēti į egyptišką tikējimą kaipo į vieną nedalinamą visą, kuris bēgyje 3000 metų egyptiškos istorijos savo asmeniškuose rubežiuose nebuvo kreipiamas linkui tokio vystymosi ir kuriam vietinio pobudžio savotiškumai turējo greičiau formališką, negu reališką ypatybę. Senoji mokykla su de Rouge, Pierret, Brugsch ir iš dalies Lepage-Renouf'u pryšakyj išriša šitą klausimą pritariančioj prasmēj ir, sulyg jos nuomonēs, visų gadynių ir įvairių vietų tekstai lygiai vienaip nurodo. Priešingai gi, Maspero, savo vēlesniuose veikaluose, Pietschmann, Ed. Meyer, Tiele ir ypatingoj prasmēj Lieblein tvirtina, jog Egypto tikējime buvo vystymasi. Ir ištikro, lengva prirodyti, jog skirtumai Egypto tikējime, priklausanti nuo laiko ir vietos, turi didelę svarbą. Iš pradžių Egyptas nebuvo viena nedalinama viešpatyste; rods, vēliau sulyginamai lengvai buvo atsiektas politiškasis vienumas; bet tikējimiškasis vienumas buvo tik teorijoje ir rēmēsi daugiausiai teologiškais apmąstymais ir egyptiško tikējimo išsivystymą galime vaizdyti sau kaipo savo budo siekimąsi prie tikējimiškos vienybēs. Matome, kad iš pradžių vietiniai kultai visai nesutinka vienas su kitu, kaip tą stengēsi prirodyti simboliškais aiškinimais egyptiniai teologai ir vēlesnieji sistematikai. Manymą apie vienumą atmeta teipgi įvairių perijodų paminklų liudijimai. Teisybē, visuose egyptinēs istorijos perijoduose susitinkame, abelnai sakant, su vienais ir tais pačiais dievais ir net su tais pačiais tekstais ir, jei tulos senojo laiko dievų formos išnyksta pamaži ir pasikeičia naujomis, tai tam nereikia priduoti didelēs svarbos;

priežasčia to gali buti musų medžiagos stoka, — bet, visa kas tas neatmeta vystymos galimybės. Priešingai augščiaus pasakytam, ant kiekvieno žingsnio męs susitinkame su veiklia, akyla tikėjimiška egyptiečio mąstim, męs matome, kad nauji mokslai skina sau kelią ir įsivyrauja platesniuose skraituose, antgalo, kaip dirba ir ješko egyptiško mokyto teologo protas. Atrodąs egyptiškojo tikėjimo, kaipir visos egyptinės civilizacijos, vienodumas, beatmainingumas, išsiaiškina, iš dalies, viena pobudiška šitos tautos ypatybe. Senovės egyptietis savo idėalą matė ne priekyje, bet užpakalyj, tolimame, pirmabuviniame laike; autoritetą turėjo jo akyse tik tas, kas turėjo ant savęs senovybės atspaudą; šito dėl egyptiškoji civilizacija vienval gryžta atgal, kas ypatingai reiškiai matoma saitiškame kulturos perijode; tai ne atsigimimo, bet greičiaus atsisteigimo gadynė. Ējimas priekin Egypte buvo tik dėl butinumo. Suprantama, kad šitas visųlabiausiai apsireiškia tikėjime: čion naujas niekuomet neišstumia seno; naujos idėjos eina greta su senomis; senos formos užlaikoma šventai ir nepalytėtinai, nors į jas butų įdėtas visiškai naujas turinys; čiupniausios priešgynybės nesimatė sunkinančiomis senoviniam egyptiškam protui. Kunigai, žinoma, visuomet linkdami prie konservatizmo, stengėsi su pagelba simboliškų taisyklių ir aiškinimų surišti naują su senu, ir, kiek galint, juos sulieti. Kaikuriose dėstyse galima net prirodyti, kaip jie griebdavosi už pia fraus ir sena data žymėjo visiškai naujus apsireiškimus ir faktus, idant suteikti jiems didesnę svarbą ir autoritetą.

Tyrinėjant egyptišką tikėjimą galima pasirinkti sau įvairųs tikslai. Jo asmuo buvo apsklembiamas kaipo monoteizmas, panteizmas, henoteizmas, saulinis kultas, garbinimas gamtos, animizmas, arba, antgalo, fetišizmas, bet vėlesnieji tyrinėtojai nemano esant galimu, idant tikėjimiškas vystymasi turėtų vienų vieną versmę sau pradžia.

Kad egyptiškieji tekstai, net seniausieji, turi savyje daug tokio, kas skamba monoteistiškai, tai nėra abejojama. De Rouge ir iš dabar gyvenančių mokslinčių ypatingai

Pierret, stengēsi išvesti, jog egyptiškas tikējimas iš pradžių buvęs monoteistišku, pasiremdami tuomi, kad dievas tankiai vadinama vienatinu, bepabaigišku, amžinu ir tt.; priegatm jie stengiasi prirodyti, jog šitas pirmapradinis monoteizmas išsivystē greičiau į atrodomą negu tikrą polyteizmą, kur daugelis dievų ēmē pildyti tik augščiausio dievo pildenybes. Lepage-Renouf žiuri į dievus kaipo į galingą gamtos jiegų išraišką ir monoteistiškas egyptiečių pažiuras aiškina kaipo rodymą betarpiško "jausmo begališko", kaipo sensus numinis, kuris liuosai gali buti greta su politeistiškąja mytologija. Rimtas tyrinētojas neprivalo praleisti egyptiškojo monoteizmo ir panteizmo, bet jie greičiau priklauso teologijai negu kultui ir liaudies tikējimui; Egypte protiškas siekimasi monoteizmo arba panteizmo dvasioje pastebiama visose gadynēse, bet monoteizmas visuomet apsireiškia apvilktu simboliškais paveikslais ir yra ne daugiau, kaip teologiškojo politeizmo, perdirbimo pasekme, kuris tuomi, vienok, nē kiek nesinaikina, Lepage-Renouf pastebi, jog egyptiškas žodis paženklinimui supratimo "dievas" niekuomet nebuvo tikruoju daiktvardžiu ir vienintēlis pasistengimas nuvesti monoteizmą už teologijos rybų į patį kultą ir gyvenimą suiro pats, kaip matysime tą vēliau; ir jau šitas faktas parodo, jog prigimtas egyptiečio protas visai netiko priēmimui tikro monoteizmo.

Lepsius manē surasti pradinį egyptiškojo tikējimo mazgą ir abelną egyptiškos tikybēs principą sauliniame kulte, dievą Ra paskaitydamas tautišku Egypto dievu. Bet saulinio pobudžio negalima laikyti pradiniu dēl daugumos egyptiškų vietinių kultų; prasikišantis saulinio kulto atsižymējimas ir vietinių dievų tolygumas dievui Ra yra vēlesnio atsiradimo apsireiškimu. Tas, ką Lepsius paskaitē pradiniu tašku, greičiau yra išeinančia pasekme.

Lieblein bandē pasekti istorišką egyptinio tikējimo išsivystymo eigį. Sumanymas jo toksai: henoteistiškas garbinimas gamtos iki susivienijimui viešpatystēs, paskui politeizmas, išsivystęs į apdvasinimą gamtos dievų ir užleidęs vietą monoteizmui; pastarasis, savu žaru, užsileisdamas

tikējimiškiems žmonių reikalams, pasipildo gyvuliniu kultu ir pasektiniu mokinimu. Bet šitas sumanymas negali buti priimtas; gyvulinis kultas pasirodo vienu iš pirmapradinių egyptinio tikējimo elementų, be to gi Liebleinas tankiai sumaišo teologiją su žmonių tikējimu.

Pietschmann savo darbu parodē naujus kelius, ir išplētotos jo idējos pasirodē mokslui labai vaisingomis. Jis išrištiniu tašku paēmē seną de Brosso pažvalgą, kuris afrikinių tautų fetišizmą lygino su garbinimu gyvulių pas egyptiečius; magiškąjį egyptiško tikējimo pobudį jis išstumē ant pirmos vietos ir tuo patim laiku nurodē, kokią pamatišką svarbą turi vietiniai kultai supratimui tikējimo ir jo išsivystymo. Su juo susitaiko didumoj Maspero, Ed. Meyer, Erman ir Wiedemann. Jie visai nenori išvesti visą tikējimišką išsivystymą vienintēliai iš šitos pamatinēs idējos; priešingai, jie greičau prileidžia buvimą įvairių vienokiai pirmapradinių veiksmų.

Daugelis tyrinētojų, kaip antai Pierret, Lepage-Renouf ir Lieblein, manē, jog pagal buvusį kylimą galima pasakyti pasekantis egyptiško tikējimo puolimas; sulyg jų manymo, vēlesni egyptiško tikējimo faziai turējo buti daug žiauresniais ir daugiau perimti magiškuoju elementu negu pirmapradiniai. Jei jie, sakydami šitą, suprato tikējimiškos mąsties išsigimimą, tai jų tvirtinimai lengva yra sumušti. Jei didesnē dokumentų dalis, nurodančių į egyptiškąją niektikystę, priklauso naujai viešpatystei, taigi vēlesniam laikui, tai tas dar nieko neparodo, kadangi magiškasis senųjų šermeninių apeigų pobudis nē maž nēra abejojamas, versmēs gi senojo perijodo tyrinējimui toli neteip apstingos, kaip vēlesniojo laiko. Matyt buvo kas kitas, ką iššaukē naujos viešpatystēs gadynēje puolimą tikējimiško gyvenimo ir drauge su tuo sustiprējimą kunigų galybēs.

Klausimas butinumo atskirti liaudinį tikējimą nuo teologijos visai teisingai buvo pakeltas vēlesniųjų tyrinētojų, k. a. E. Meyerio ir Maspero'. Egypte, kaip ir visur kitur, tikros tikybos pradžios ir jo pradinių išvyzdžių reikia ješkoti liaudies tikējime; ja yra remiama teologija ir iš jos

ji išplečia visą savo sistemą. Liaudinį tikējimą pirmiausiai reikia tyrinēti vietiniuose kultuose. Nors jie, anaiptol, negali buti raktu atidarymui viso senovēs egyptiečio tikējimiško pažvilgio į svietą, kaip tą teisingai patēmijo Tiele, bet pilnai teisinga atiduoti pirmą vietą vietiniams kultams, išdedant Egypto liaudies tikējimą. Tik gaila, kad šitie kultai labai mažai tēra žinomi, prie tamgi versmes tankiai negalima laikyti pilnai pakaktinomis dēlto, kad visi musų tekstai, imant nuo seniausių iki vēliausių nužiesti į teologiškas kvarmas.

Į senovēs egyptiškąją teologiją negalima žiurēti kaipo į ypatingą slapto mokinimo budą. Daugelis tyrinētojų, pasekdami senovēs graikus, manē, jog egyptiniai kunigai turējo slaptą mokslą, kurį jie stropiai slēpę nuo nesužinodintųjų. Apie tokį slaptą mokslą paminklai neišlaikē jokių žymių. Teisybē, mokytieji ir, visųlabiausiai, kunigai šiurkštiems jausmiškiems supratimams priduodavo išnašią reikšmę ir vertę ir net buvo ypatingas mokslas, pagelbējusis simboliškų aiškinimų išsiplētimui; vienok teologija, Egypte turējusi tokią svarbią rolę, nebuvo jokiu slaptu mokinimu sužinodintų; tikējimiški raštai buvo atviri visiems ir prieinami kiekvienam, kas turējo liuosą laiką ir išteklių, idant įsigilinti į šituos sanprotavimus. Senovēs egyptiškoji teologija visai nesuspējo atsiliuosuoti nuo šiurkštaus fetišizmo. Teip pat panteistiškoji naujos viešpatystēs teologija negali vadintis slaptu mokinimu, kadangi ji teipgi buvo išdēta lengvai prieinamuose raštuose. Jei tekstuose kartkarčiais atsitinka kaipir mystiška kalba, kuriai Brugsch priduoda ypatingą žymę, tai tos vietos yra ar poētiškais vaizdais ir mystiškais mēklinimais, kurie senovēs žmonēms atrodē toli ne tokiais mystiškais, kaip mums; arba yra tai fantastiška žodžių žaismē, kuri kartais, turbut, buvo nesuprantama nē pačiam rašējui. Paslaptybinis raštas, sutinkamas kartais naujos viešpatystēs gadynēje, pav., tēbiškuose karalių rakštuose, be abejonēs, neturi jokio atsinešimo prie slapto mokinimo. Dalinimo į egzoterišką ir ezoterišką (viešą ir slaptą) mokinimą Egypte negalima rasti. Žinoma, skirtumas

terp grynai najyviško ir reflektyviško, arba racionališko tikējimo, tame pobudyj, kurį turējo egyptiškas tikējimas, reiškēsi gana griežtai ir davē save jausti visose gadynēse, bet jo rubežiai pažymēti buvo labai silpnai ir jie vienval mainēsi. Vargiai tegalima manyti, idant teologiškieji protavimai su savo simboliškais dieviškų formų aiškinimais neprisidētų labai daug prie išaiškinimo supratimų apie dievystę, jei ne visur, tai bent daugumoje atsitikimų.

Egyptišką suoprotį apie dievą bandē suvokti per etimologišką analyzą egyptiškojo žodžio "neter" — dievas. Šitas žodis, supratimu vienų, reiškia "patgyvatvēris", supratimu gi Renoufo — "tvirtas". Geriausiai, anot Maspero, yra palikti šitą klausimą šalyj, kadangi abelnai yra abejojama, ar šitame atsitikime galima etimologišku keliu atsiekti tikslą.

Iš pasakyto yra aišku, kad išdēti egyptišką tikējimą sistematiškoje formoje nēra galima; visi mēginimai šitoje linkmēje susimuša patys. Veikalas, panašus Brugscho trusui, greičiau yra egyptiškos teologijos išreiškimu, negu tikējimo; nuo šitos atžvalgos, teipgi kaipo moksliškų faktų rinkinys, jis pilnai užsipelni atidžią. Vienintēle galima išdējimo forma męs laikome istorišką, vienintēliai gi tikru ir užtektinu budu, kritiškai analitišką. Senoviškoji teologija išdirbo sau plačias sintēzas, kurios uždengē savimi pradžios ir istoriškojo vystymosi žymes; musų užduotis bus tame, idant išrinkti sau kelią atgal ir tokiu budu prieiti prie pilno išaiškinimo pagrindinių elementų bei pamatinių egyptiškojo tikējimo suopročių. Šitas mieris yra dar toli priekyje; kelias į jį tik pažymētas ir viso tik keliatas metų, kaip tyrinējime priimtas istoriškai kritiškas budas. Nē vienas iš šiolaikinių egyptologų nepašventē savęs šitam uždaviniui su didesniu uolumu ir geresne pasekme, kaip Maspero. Jo skaistųs darbai, perimti geniumi ir nemažiau skaistus išdējimas žymiai prisidējo prie išaiškinimo pamatinių priežasčių ir abelnų egyptiškojo tikējimo idējų. Jo "Etudes de mythologie" dviejuose tomuose visuomet turēs kuodidžiausią svarbą. Eidamas paskui savo įkvēpimą ir betarpišką pažiurą,

jis kartais kaipir nepastebi sunkenybių, arba labai lengvai pergali jas, tuo tarpu gi pilnam uždavinio išrišimui yra ištikro didelēs sunkenybēs. Šitai, dideli tikējimiški veikalai, kaip, pav., mirusių knyga, netikusiai išversti ir pilni visokeriopiausių mįslių sulyg kalbos ir išdētų juose faktų; sulyg turinio jie tankiai yra tušti ir daug kalbanti. Etimologiškoji žaismē ir fantastiškieji senovēs raštininkų metaforai yra tankiai mums alsinančiais ir visiškai bergždžiais musų pažinčiai; kartais gi jie yra mįsliški, jei nepasakius, visai beprasmiai. Prie butinų prirengiamųjų darbų gvaldymui egyptiškojo tikējimo mytologijos nuo naujos, istoriškos atžvalgos ir pirma visa ko, monografišku vietinių kultų apdirbimu bei išmētytų mytų ir pasakų nuotraukų rinkimu — lygšiol neužsiimta. Daugybē dievų paveikslų teologijos perdirbta nepažintinai; ant kiek gi butinai yra atskirti teologiją nuo liaudinio tikējimo, ant tiek tas sunku yra padaryti; negalima pasakyti didumo teologiškųjų sanprotavimų įtekmēs į tikējimiškus žmonių supratimus. Egyptiškosios versmēs yra vienpusēmis ne vien dēlto, kad jos daugiausiai yra šermeninio turinio, bet ir dēlto, kad jos vienval buva oficijališko kuniginio ir valstybinio tikējimo išreiškējomis; sulyginamai mažai atsitinka tokių paminklų, kurie atidengia musų akims tikējimišką paprasto žmogaus gyvenimą, o toki tai ir turi didžiausią svarbą ir augščiausią kainą.

Išdēdami žemiau kaip liaudinį tikējimą, teip ir teologiją, negalējome apsieiti be jokių hipotēzų. Daug kas galima buvo išdēti tik abelnuose ruožuose, paliekant daugelį klausimų be atsakymo. Nēra abejojama, kad by koksai išdējimas egyptiško tikējimo, įsigilinus šiek-tiek į jo smulkmenis, už kelių metų buva jau pasenusiu.

21. Liaudinio tikējimo dievai.

“Visi dievai patenkinti danguje, visi dievai ant žemēs ir vandenyje; visi patenkinti šiaurēs ir pietų dievai, visi vakarų ir rytų dievai, visi kaimų dievai ir visi gardų dievai”. Šitame pobudiškame piramidiškame tekste atsimušē visa senovēs egyptiečio tikējimiška pažiura svietan. Kur-

link nekreipē egyptietis savo akių, visur jis aplink save matē dieviškas esybes. Visa apsiaučianti gamta buvo dievų apgyventa ir visas gyvenimas rodēsi jam dieviškąja slaptybe. Dangiški kunai su savo įstatymuotu krutējimu, derlingoji motina-żemē, pilnas slaptybiškumo, palaimintasis Nylius, matēsi jam galingais dievais, be kurių pagelbos jis negali apsieiti. Jo vaizda piešē jam dykumą apgyventą baisiais, pasakiškais gyvuliais, sfinksais ir grifais, ir jam rodēsi, jog lapų šiuršējime jis girdi dieviškos żaismēs balsus. Senovēs egyptietis, kaip tą galima matyti iš paminklų, jo dailēs, buvo akylas gamtos gyvenimo tēmytojas ir gyvulių pobudiškumai negalējo ištrukti nuo jo pasaugojimo; kaipo tikram rytų sunui, gyvuliai rodēsi jam apdovanotais viršgamtiškomis jiegomis ir jis priskaitē jiems išjiegą kalbos, pranašystēs ir viršżmogiškus išdailintus jausmus; jis manē, jog jie yra apgyvenami dievų ar demonų ir todēl daugeliui gyvulių atiduodavo dievišką garbę. Numirēlių svietas pas jį buvo apgyventas begaline daugybe demonų ir dievų, tai żmogiškame paveiksle, tai paveiksle įvairių gyvulių.

Egyptiečiai dievino viską: medżius, gyvulius, żmones ir net trobēsius, — šitai, Amono-Ra šventnamį Tēbuose jie skaitē dieve. Dievai ir demonai galējo gyventi visur ir savo įsikunijimu galējo daryti gerą ar blogą įtekmę.

Pietschmanno ir Maspero tyrinējimai parodē neabejotinai, kad ant egyptiško liaudinio tikējimo dugno ištikro gludo panašios idējos ir supratimai, iš dalies animistiško, iš dalies fetišistiško pobudżio. Gyvulių*) kultas, kuris graikams atrodē neišpasakytai keistai ir kurį jie, guododami egyptiečių išmintį, laikē giliamaninga simbolybe, kuomet tokių żmonių akyse, kaip Juvenalis, jis gimdē neapykantą visai šaliai, — šitas kultas ankštai rišasi su išdētais augščiaus supratimais; jis yra liekana fetišizmo, šito żemesniojo, primityviško tikējimiško laipto, nuo kurio egyptiškasis tikējimas niekuomet nevaliojo pilnai atsiliuosuoti. Nežiu-

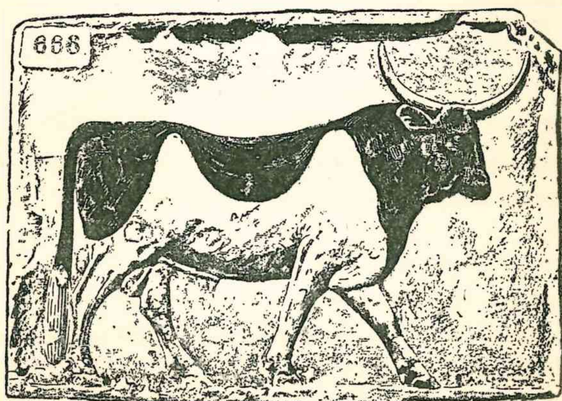
*) Svarbiausios vietos paliečiančios garbinimą gyvulių, yra sekančios: Herodotas II, 65—76, II, 28; Diod. I 83—90; Strabo XVII, 38—40; Plutarchas, De Is. et Osirid. 71—77. Partey savo paskutinio veikalo išdavime ant puslapio 261 ir sek. paduoda surašą gyvulių, laikytų šventais.

rint į kulturos pirmyneigą, amžinai konservatyviškieji egyptiečiai atkakliai laikēsi gyvulinio kulto; panteistiškoji teologija ir mysticizmas suteikē jam išnašesnį pobudį, bet jo galybē buvo sugniuždyta tik krikščionybēs ēmimo viršaus gadynēje. Naujieji tyrinētojai, eidami vienu keliu su egyptiškais teologais ir graikiškais filozofais, bandē surasti gyvuliniam kultui simbolišką išaiškinimą, bet, kaip jau buvo nurodyta pirmesniame skirsnyje, šituo keliu niekuomet negalima prieiti prie tikro ir pirmapradinio egyptiško tikējimo akstino. Pirmesnēsēs mokyklos egyptologai savo pasistengimuose tardyti garbinime gyvulių matē tiesiog faktą; jie nestatē sau užduočių, surasti ir apšviesti pirmapradinę šito fakto idēją, kaip tas pridera tikram mokslui ir pasitenkino vien tuomi, kad stengēsi apdvasinti ir savotiškai perkeisti šiurkščius supratimus. Pierret ir Lieblein, klaidingai pripažystanti gyvulių kultą vēlesniu atsiradimu egyptiškame tikējime, stengiasi parodyti, jog gyvulių figuros buvę ne kuo daugiau, kaip hieroglyfiškais ženklais pažymējimui įvairių dievų, idant atskirti vieną nuo kito, bet Pietschmann su pilna teisybe atmetē tokį aiškinimą. Koksai vidurinis sanryšys yra terp gyvulio ir dievystēs tame pavidale, kokiame jį matome jo įvairiose pildenybēse bei kulte ir aplamai, ar galima bent koks tolygus susirišimas, matomai negalima išrišti kiekvienoj atskiroj dēstyj. Kam mystiškus dievus garbinta avinų paveiksle? arba kam Ombose krokodilius buvo garbinamas žmonių sutvertoju ir apgynēju? Dēlei šito buvo ir yra išreiškiama daugybē tiesapanašių ir net geniališkų pastebējimų, kurių vertē vienok labai abejotina. Bandymų surasti totemistišką aiškinimą egyptiškam gyvulių kultui nebuvo daryta, bet jie ir nēra galimi dēlei medžiagos stokos.

Daugelis gyvulių, k. a. vanagas, arba katē, buvo mažd aug visuotinai garbinami; kiti buvo garbinami tik kaip kuriuose apskričiuose, kituose gi jų nekentē: tokiais buvo, pav., krokodilius, ir vandeninis arklys (hipopotamas); tukstančiai gyvuliškų mumijų randama įvairiose Egypto vietose: čion yra krokodiliai, katēs, kregždēs, ichneumonai (fa-

raono pelēs) ir tt. Šitos gyvulių šeimynos kaltos savo šventybę iš dalies vieniems ar kitiems dievams ir dievēms, išrinkusiems savo bukle vieną tųjų šeimynų gyvulį. Kaip toli siekē garbinimas gyvulių srityje, neapsiimame pasakyti; galima tik prileisti su didesniu ar mažesniu tikrumu, jog prastas žmogus garbino žaltį, žąsį arba katę maż-daug teip, kaip negras savo fetišą.

Greta su šituo buvo ypatingas, tikras gyvulių kultas, kuriame tyčia išrinktas gyvulys buvo dievybēs įsikunijimo vieta ir turējo savo nuosavus šventnamius, kunigus, šventes, ir tt. Nēra abejonēs, jog vietų, kuriose atsibudavo šitų pašvęstų gyvulių kultas, buvo daugiau negu męs galime nurodyti. Svarbiausiomis jų yra: garsusis bulius Apis Memfise, šventas dievo Ra bulius, Mnevis Heliopolise ir Oziriso avinas (ar ożys?) Mendese; šventas Bennu, pasakiškas paukštis, buvo garbinamas kaipo Oziriso vēlē; laikyti ją graikų feniksu vargiai tegalima. Ar buvo garbinamas Tot Hermopolise istoriškame laike pavidale gyvo ibiso, sunku yra pasakyti; teip pat negalima arčiau apra-

Pav. 18. Šventasis bulius Apis.

šyti gyvių garbinimo kituose dideliuose Egypto garduose; vietinēs versmēs nepaduoda sulyg to jokių nurodymų, o graikiškosios minavoja tik Žemutinio Egypto kultus. Kaipo į żingsnį priekin srityje grynai gyvulinio kulto reikia

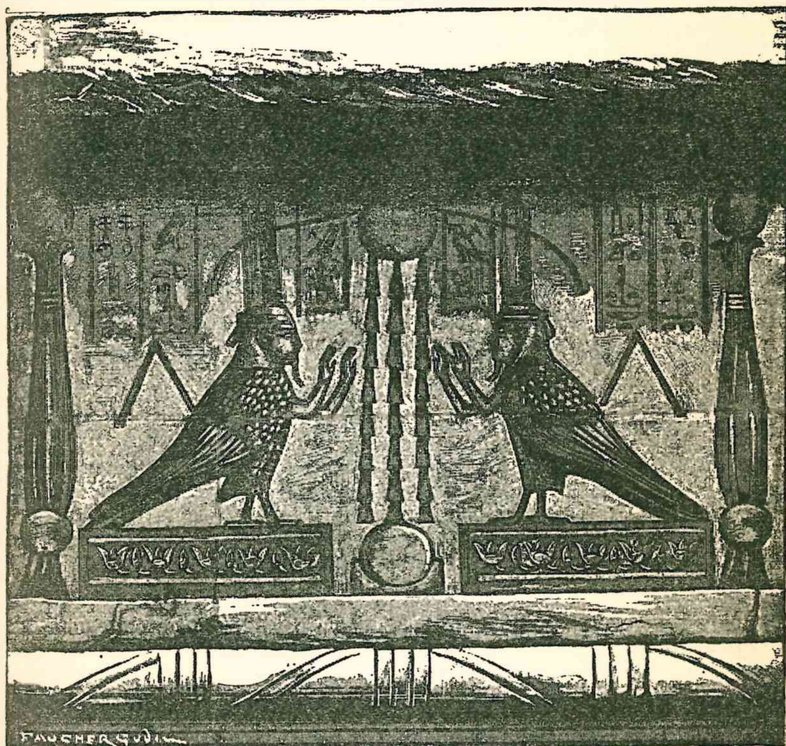
nurodyti į tai, kaip dievystē skaitēsi stovylos gyventoja su galva gyvulio ir kaip toksai stabas išējo švento gyvulio vietininku. Bet šituose nebuvo prašalintas grynai gyvulinis kultas ankštoje šito žodžio prasmēje.

Jeigu dabar atsikreipsime į vieną iš dugninių egyptinio tikējimo elementų, butent, į vietinius kultus, tai užduotē musų bus pilnai aiški: ji bus tame, kad apsipažinti su atskirais egyptinio panteono dievais jų pirmapradiniuose išvyzdžiuose ir nurodyti pirmapradinę kiekvieno dievo, kulto vietą. Čion męs susitinkame su neišpasakytomis sunkenybēmis, iš kurių pirmiausiai pasirodo versmių stoka, ypatingai sulyg Augštutinio Egypto senesniojo laiko kultų; paskui nemaža kliutim yra tas, kad kuone visi musų tekstai yra sinkretiškosios teologijos atspauda. Dar senesniuose istoriškuose laikuose vietiniai kultai buvo gana išsiplatinę ir pasiekē klestējimo stovį. Kaip Tiele teisingai pastebējo, negalima teipgi perdaug laukti nuo vietinių kultų tyrinējimo; jie, žinoma, jokiu budu negali išaiškinti visų egyptiškų dievų, daugumas visgi liekasi neišaiškintu. Čion męs bandysime atskleisti vietinių kultų asmenį ir apsipažinti su to bruzdējimo priežastimis, kuris iššaukē jų pasidauginimą, ir suteikęs didesnę svarbą vietiniams dievams, pagimdē jų išsiplatinimą perdēm visur.

Vietinis dievas skaitēsi tam tikros vietos šeimininku; jis turējo savo buklę savo valdybos šventnamyj; garbinimas jo buvo butinas vietinei draugijai; jis buvo gardo ir jo apigardos apgynēju ir globēju ir garbinimas jo skaitēsi neapsieitinu šalies gyventojams. Vienok jo kultas neatmetē garbinimo kitų dieviškų esybių, bet didieji svieto dievai, dangaus valdytojai, stovējo daug toliaus nuo žmonių negu vietinis dievas, šeimininkaująs jų šalyj; jie nereikalavo nuo žmonių su pedantišku aštrumu įsteigto garbinimo, kadangi jie buvo augščiau visako žmogiško ir menki draugijų reikalai bei džiaugsmai mažai juos apējo. Greta su vietiniu dievu galējo buti ir kiti dievai, teipgi lošianti tam tikrą rolę vienuose ar kituose gyvenimo dalykuose. Daugumas žinomiausių Egypto dievų buvo ne kuo daugiau, kaip vietiniais

vienos ar kitos apygardos dievais, ir tik ilgainiui jų kultas pamaži prasiplatino į visas puses nuo pirmapradinēs jų garbinimo vietos.

Suprantamas dalykas, kad su besiplētimu kokio nors gardo rubežių keitēsi teipgi ir jo dievo buklē; labai gali buti, kad tokie perkeldinējimai priešistoriškame laike nemaža prisidējo prie praplatinimo įvairių dievų kulto. Mas-

Pav. 19. Šventosios Oziriso ir Horuso vēlēs akyvaizdoje saulinio skritulio.

pero net iš myto apie Horusą stengēsi išvesti nurodymą į perkeldinējimą šito dievo iš pietų į šiaurę. Gal šituo keliu pasiseks išaiškinti, dēlko kaikurie dievai, kaip Sebek, Tot ir kiti, yra ir Žemutinio ir Augštutinio Egypto vietiniais dievais; dalykas yra tame, kad daugumas Žemutinio Egypto

gardų, turbut, buvo įsteigta išeivių iš Augštutinio Egypto gardų, kadangi Nyliaus klonyje kultura, regimai, platinosi, nuo pietų į šiaurę. Aplamai, prie bruzdesnių susinešimų ir ankštesnio susirišimo pirmiaus buvusių savistoviais apskričių bei gardų, visai priderējo, kad vietiniai dievai kēlēsi drauge su savo garbintojais į kaimyniškus gardus. Paskui juos apšaukdavo dievais gimininingais vietiniam dievui ir tąsyk jau jie turējo šventnamiuose savo nuosavą kultą, kaipo *deoi synnaoi*. Labai galbut, kad kaimyniški dievai darē tam tikrą įtekmę vienas į kitą, kuri povaliai įējo į ankštesnį susirišimą. Vietinē teologija dirbo be atvangos suradimui susirišimo pagrindų ir išlyginimui priešingumo; tokiu budu galējo pasidaryti čielos dievų šeimynos. Teip vadinamų trejybių nereikia laikyti kosmogonišku egyptiško tikējimo elementu, kaip tą daro Brugsch; teisingesnis yra jau Maspero, kuris jų išaiškinimo jieško kainoje kaimyniškų kultų įtekmēje, povaliai susiliejančių į vieną čielą. Šitos trejybēs tankiausiai susideda iš tēvo, motinos ir sunaus, o kartais teipgi, k.a. Elefantine, iš vieno dievo ir dviejų dievių.

Kiekvieno dievo galybē ir svarba, žinoma, priklausē daugiausiai nuo to gardo ar apskričio svarbos, kurio jis skaitēsi vietiniu dievu. Kuomet vienų senovēs egyptiškųjų dievų garsas niekuomet neišējo iš pirmapradinių savo rubežių, ir skaitlius jų garbintojų pažymiai nesidaugino, kiti dievai, priešingai, ačiu politiškai jų gimtinēs svarbai įgijo didelį garsą ir buvo visuotinai garbinami. Suvienytoje viešpatystēje, butinai pirmą vietą užēmē vietinis sostinēs dievas; vietinis tojo apskričio dievas, iš kurio paējo viešpataująs namas, teipgi turējo didelę garbę. Visose gadynēse karaliai su dideliu atsidavimu rupinosi vietiniais kultais. Šita gi jų rupestis visuomet buvo matuojama politiška ir kulturiška gardų svarba. Pta šventnamis Memfise, Saulēs šventnamis Heliopolise, Oziriso šventnamis Abidose ir kitos svarbesnēs šalies šventynēs niekuomet nebuvo karalių užmirštos; priešingai gi, Ramzesas II, neatsivēdēdamas griovē mažas šventynes, kad gauti parankiau statomąją medžiagą statymui šventnamių garbei savo numylētų dievų.

Bet ne viena tik politička kokio nors kulto centro galybē gelbējo vietinio dievo išaugštējimui; egyptiškame tikējime ne kartą buva atsitikimai, kur tikējimiškas turinys myto ir sujungtos su tula dievyste idējos suteikdavo jam visai kitonišką reikšmę sulyginant su kitais dievais, tuomi patimi visur prirengiant dirvą jo kultui. Sakydami šitą, męs turime omenyj Ozirisą ir jo mytą. Tokiu jau budu saulinis kultas, turēdamas paspirtį heliopoliškosios teologijos pergalinčiai plētēsi į visas puses ir vietiniai dievai vienas po kitam pamaži tapo sauliniais dievais. Šitas protiškas bruzdumas naujos viešpatystēs gadynēje su politiškais veikējais ir iškēlē tēbiškąjį Amoną-Rą iki laiptui tautiško egyptiško dievo.

Tolygųs politiškieji ir tikējimiškieji faktai vienval veikē vienoj linkmēj ir ypatingai jaisiais galima išaikinti, kaip grynai vietinis kultas gali išsiplatinti visur arba tapti visos šalies kultu, bet skirtinai męs negalime dar pasekti kiekvieno atskiro kulto vystymos eigą ir daug kas liekasi dar tamsiu ir neišaiškinamu.

Vietinis dievas, kuris, be abejonēs, savo garbintojų akyse buvo vyriausiu dievu ir visų daiktų sutvertoju, aplamai galējo buti labai įvairaus pobudžio; tai buvo, arba saulinis dievas, panašiai Ancherui, Tumui ir Horusui Edfu'je, arba žemēs dievas, kokiais gangreit buvo Set, Amon ir Min, arba Nyliaus dievas, kaip Chnum, Garšei ir Oziris, arba, antgalo, dangaus asminimas, kaip Hator. Kaikurie apskričiai garbino, kaipo savo valdytojas, moteriškas esybes, k. a. Neit, Sechet, Hator. Buvo ir bevardžiai vietiniai dievai, k. a. "tas, ką vakaruose" (Chentamentet). Kaip jau turējome progą patēmyti, vietiniai kultai, gaila, dar mažai težinomi, ypatingai Augštutinio Egypto. Isskiriant pasaką apie Ozirisą męs nežinome nē vieno tų mytų, kurie, be abejonēs, rišosi su daugeliu vietinių dievų. Regis, kad visoki laidojimo arba mirties dievai teipgi priklauso prie vietinių dievų; galima prirodyti, jog kaikuriuose apskričiuose greta su dievu, gardo globēju, buvo kapinis dievas su savo ypatingu kultu ir kad jis buvo skaitomas priklau-

sančio gardui kapinyno viešpačiu. Prie tokių vietinių laidotuvinių dievų priklauso Sokar Memfise, Chentamentet Abidose, Anubis Siute. Ar buvo ir kitose vietose panašųs kapinynų dievai, nežinia, kadangi męs negalime atskirti tikriaus bendrus gyvųjų dievo ir mirusiųjų santikius. Šermeniniai dievai anksti išsivadavo nuo teologškų sanprotavimų, arba buvo išstumti Oziriso kulto.

Bet vietiniai kultai negali išaiškinti visų egyptiškų dievų formų pradžios; yra visa dievų eilē, kurių negalima priskaitytyti prie jokio tam tikro gardo ar vietos, — jie, turbut, buvo garbinta visame Nyliaus klonyj, nors jie, gal, ir neturējo ypatingos formos kultų. Tokiais buvo vie-

Pav. 20. Numirusis ir jo pati aplaiko anapus kapo duoną ir vandenį priešais dievēs Nut mormedį.

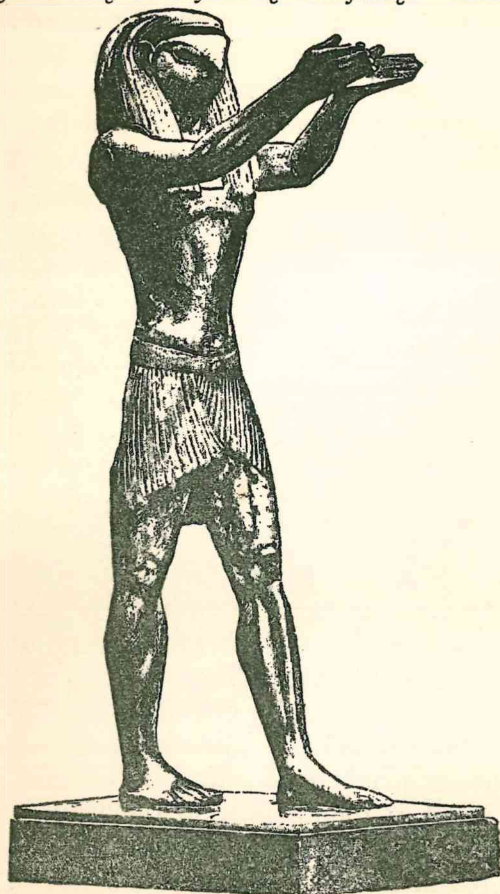
tos, dangaus ir elementų dievai: saulēs dievas — Ra, mēnesio — Ach, dangaus — Nut, žemēs — Keb ir Nylius — Gapi. Visi šitie dievai, sulyginamai toli stovi nuo žmo-

nių, labai anksti buvo sutapatinti su giminingais jiems vietiniais dievais, pav., Ra su Horusu, Ach su Totu, Nut su Hatoru, Gapi su Ozirisu ir Garšefu. Žvaigždžių rolę egyptiškos liaudies tikējime pasakyti labai sunku; teologijoje jų svarba buvo labai didelē ir didesēs žvaigždēs iš pat pradžių buvo kergiama prie kaikurių svarbiausių dievų. Lygiai teip pat tuli dievai ir demonai, liečiantieji kasdieninį gyvenimą, k. a., piutēs ar gimdymo dievēs, buvo visuotinai garbinamos. Šituomi užbaigiame abelną egyptiško panteono charakteristiką; dabar pasirupinsime arčiau apsipažinti su svarbiausiais iš atskirų jo atstovų.

Visose gadynēse labiausiai buvo garbinamas Ra, saulēs dievas. Vienok šitu vardu jis niekur neturējo vietinio kulto, nors po kitu vardu tankiai garbino saulę kaipo vietinį dievą. Ra negyveno, kaip ir vietiniai dievai, ant žemēs terp savo garbintojų, bet slankiojo po dangų savo eldijoje, rodydamas save dideliu visos gamtos geradēju, gyvasties versme, metų sezonų savininku ir Egypto globēju; žmonēs liaupsino, su dēkingumu kreipdami savo veidus į jį. Ra yra šviesa, kuri išsklaido tamsą ir kasdien veda kovą su debesiniu žalčių Apepi; nors vakare tamsybē, tarytum, apima jį, bet ant rytojaus jis vēl su pergale išeina ant dangaus skliauto. Šitas saulēs judējimas ant dangaus padarē didelį įspudį į protus ir tapo išeitiniu tašku mytams ir teologiškiems sanprotavimams. Ra labai anksti tapo euhemeristiškai pripažintas pirmuoju Egypto karaliumi ir apie jį ir jo istoriją kilo visas pasakų cyklius, kurių tulos nuotraukos pasiekē ir musų laiką. Vienoje jų pasakojama, kaip Izida savo burtais privertē senstantį karalių Ra pasakyti jai savo vardą, idant ji galētų buti jo dieviškos valdžios sandalyve. Ra buvo įkąsdintas nuodinga gyvate, Izidos sutverta, kuri tolaik nesutiko išvaryti nuodų iš jo kuno, kol jis nepasakē jai savo vardo ir neatidavē Horusui savo akių (saulē ir mēnuo). Kita nuotrauka seka, jog žmonēs susiburē prieš Ra dēlto, kad jis paseno; tąsyk Hator buvo siųsta išnaikinti žmonių veislę ir karēs dievē Sechet sulyg kelių braidžiojo po užmuštųjų kraują. Bet Ra padarē galą

žudynēms, nusprendē gyventi danguje ir įsteigē naują svieto tvarką.

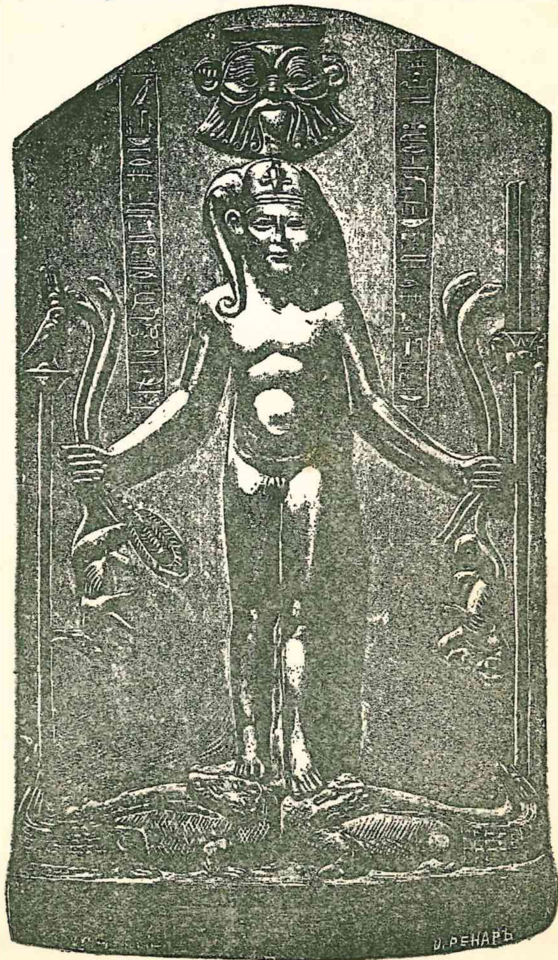
Iš tekstų matyt, jog penktos dinastijos karaliai įsteigē Ra garbei ypatingą kultą nuosavose jo šventynēse, kurių vardai yra išlikę. Ar šitame reikia mums matyti pasistengimą įsteigti vieną valstybišką tikējimą? Šitam klausimui

Pav. 21. Horus su vanago galva.

nēra atsakymo. Paminētasis kultas buvo neilgai. Ra šventynēs, sulyg hieroglyfiškų išreiškimų, turējo savišką formą: jos buvo keturkampiais trobēsiais su nuožiulniomis sie-

nomis, augščiau kurių smelkēsi obeliskas. Prie šitų šventynių buvo daugybē kunigų; kartais jose matomai buta teipgi pamaldų Hator ir Horuso garbei. Visose gadynēse obeliskai stovējo atnašoje garbinimo saulēs. Ra labai ankšti buvo sutapatintas su vietiniais sauliniais dievais Tumu ir Horusu; priegtam, saulinē teologija, gavusi savo pradžią Heliopolise, turējo didelę dvasišką galybę visoj šalyj ir

Pav. 22. Horus — kudikis ant krokodilių.

perdirbinējo savo kalykloj vietinius dievus į saulēs dievus. Viena iš paprasčiausių ir prasiplatinusių kombinacijų buvo "Ra-Horus ant abiejų horizontų". Naujos viešpatystēs gadynēje Amon-Ra laipsniškai virto svarbiausiu egyptiško panteono dievu.

Keb (żemē) ir Nut (dangus), Šu ir Tefnet yra kosmogoniškieji dievai, neturinti vietinių kultų. Senesnēje gadynēje Keb kartais buvo šermeniniu dievu, bet ilgainiui jis pamażi użleido savo vietą Ozirisui. Nut ilgai laikē myrio dievēs vietą; ji apsireikšdavo numirēliui šventoje stabinēje jam beeinant į mirusių gyvenimą ir apteikdavo jį duona ir vandeniu.

Horus skaitēsi vienu svarbiausių senovēs Egypto dievų, bet išaiškinti arčiau jo pobudį nunai visai negalima. Senesniuose rakštuose ir piramidiniuose parašuose susitinkame jau su įvairiomis Horuso formomis; regimai jis garbinta kaipo saulinis dievas įvairiose vietose. Hor-ur "senesnysis Horus", yra dangaus asminimu. Sulyg šito supratimo, dangus yra neišpasakomai dideliu veidu, kurio dešinē ir kairēji akis yra saulē ir mēnuo. Sulyg labai primityviškos pażiuros šitas veidas rēmēsi keturiomis kasomis, arba keturiais Horuso sunais: Amsetu, Gapi, Duamutefu ir Kebechsenufu. Tankiausiai sutinkama forma saulēs dievo Horuso buvo Gar-em-achuti (Horus abiejų horizontų), graikų Garmachis, kurį, turbut, išreiškē didelis sfinksas Gizeh'e; šita saulē atliekanti savo kasdieninę kelionę nuo rytinio horizonto linkui vakarinio. Kaipo saulēs dievas, Horus anksti buvo suvestas prietaikmēn arba giminystēn su Ra ir skaitēsi ano vēle arba sunumi; kaip ir Ra jis turējo vesti kovą su tamsybe. Edfu'je jo simbolu buvo sparnuotas saulēs skritulys, vanagas gi skaitosi jo šventu paukščiu; pats jis buvo išreiškiamas su vanago galva. Sakmēje apie Ozirisą Horus pasirodo Izidos sunumi. Ar šitą Horusą reikia skaityti nevienokiu su "vyresniu Horusu", kaip tą daro daugumas egyptologų, sunku yra pasakyti. Kita Horuso forma — Gar-pe-chred, "Horus kudikis", żinomas graikams vardu Harpokrato; jei jie skaitē jį tylējimo dievu, tai tas išējo

nuo klaidingo aiškinimo egyptinio paveikslo, ant kurio jis yra parodytas kudikiu, prisidējusiu pirštą prie burnos. Padavime apie Horusą išliko žymēs to, kad jo kultas buvo propaguojamas nyliškame klonyj; labai gali buti, jog daugelyje vietų Horusas buvo supanašintas su anuometiniu vietiniu dievu, jei anas buvo šviesos dievu, pav., su Sepdu, kuris buvo garbinamas rytinēj dēltos dalyj; šitas dievas iš pradžių asmino savimi zodiakinę piramidiškos formos šviesą, kuri iš ryto ir vakare matyt ant dangaus.

Tum buvo Ono (Heliopoliso) šeimininku Żemutiniame Egypte; iš tikējimiškos pusēs tai buvo svarbiausias visos šalies gardas: čion užgimē saulinē teologija, turējusi tokią didelę svarbą visam tikējimiškam liaudies vystymuisi. Čion buvo saulēs dievas, tik, kaipo liaudinio tikējimo dievas, jis mums mažai žinomas; jį visuomet piešē žmogaus paveiksle. Dievē Juzas, kuri Heliopolise skaitēsi — teisybē, vēlesnēje gadynēje — jo pačia, turbut tai ne kas daugiau, kaip priemoniškas teologijos tverinys.

Pta, didysai Memfiso dievas, priklauso prie svarbiausių Egypto dievų. Memfis, kaipo senovēs viešpatybēs kulturos ir valdžios sukurys perdavē jam, kaipo savo vietiniam dievui, didelę galybę ir svarbą ir visose gadynēse Pta buvo plačiai ir visuotinai garbinamas. Sulyg Maspero jis iš pradžių buvęs žemēs dievu, panašiai senajam dievui Tatonenui, su kuriuomi jis anksčiau buvo sutapatintas. Greta su juo Memfise buvo garbinamas šermeninis dievas Sokar, su kuriuo vienok Pta labai anksti susiliejo į vieną dievą — Pta-Sokar; tąsyk jį pradējo prisistatyti pavidale žmogiškos mumijos. Oziriso kultui išsiplētus po visą Egyptą, Oziris visgi nevaliojo išstumti senąjį kapinių dievą ir tokiu budu įvyko nauja kombinacija Pta-Sokar-Oziris. Kaip Sokar yra šermenine forma Pta, teip šventas bulius Apis yra jo gyvu įsikunijimu, jo sunumi, kuris aprēpia visas jo žemiško gyvenimo stadijas ir priima garbinimą nuo gyvų žmonių. Apiso šventumas gana žinoma iš graikiškų versmių. Jo kultas Memfise atsineša prie pirmapradinēs senovēs, nors pirmutines tikras žinias apie jį pasemiame iš 18tos

dinastijos gadynēs, 1851 m. Mariett atrado teip vadinamą Memfiso Serapeum, šventųjų Apisų laidojimo vietą su 64 bulių mumijomis, priklausančiomis buliams, gyvenusiems nuo Amenchotepo III valdymo (18ta dinastija) iki Ptolemējų gadynei. Numiręs Apis tampa Oziris-Apisu, atsakančiu graikų Serapisui.

Pta rišo prie savęs, kaipo savo pačią, Sechet su liuto galva. Sulyg Maspero manymo ji iš pradžių buvus vietine Latopoliso gardo dievyste, netoli nuo Memfiso ir skaitēsi dangaus dieve, gimininga Hator'ei. Jos sąryšiai ir jos sunaus — Nefer-Tumo su Pta, buvo antraelinio atsiradimo. Tekstuose ji minima, kaipo karēs dievē, naikinanti ugnia ir yra prisistatoma su liuto galva. Vēlesniame laike memfisinēj trejybēj Nefer-Tum atsiskyrē nuo Imchotepo, arba graikų Imuto. Jo kultas tapo visuotinu pas liaudį tik elenizmo gadynēje; jį tąsyk ēmē garbinti kaipo mokslingą ir raganišką dievą, turintį ypatingai vaistininkystēs mokslą.

Oziris yra viena iš svarbiausių egyptiško panteono figurų. Jis labai didelę rolę lošē liaudies tikējime, ypatingai gi, mokinime apie mirusių likimą. Mums netruksta tekstų, liečiančių šitą dievystę, bet egyptologų pažiuros į ją labai nesusitaiko terp savęs. Kuomet pirmiaus jo kulto atsiradimo vieta skaitēsi Abidos, Maspero paskutiniu laiku bandē prirodyti, jog jis atsirado Żemutiniame Egypte. Brugsch ir Ed. Meyer matē jame saulēs dievą, sulyg Maspero gi jis iš pirmo buvęs Nyliaus dievu arba myrio dievu, kuris tik vēliaus likosi sutapatintas su pagesusia saule (naktinē saulē) ir tokiu budu tapo sauliniu dievu. Tiele mano, jog Oziris buvęs vienu dievų, garbinamų visos tautos; vienok teisingiaus rodosi, bus pasakius, jog jis, nors labai anksti, bet tik laipsniškai tapo tautišku dievu. Taigi dēlto, kad jis anksti tapo tokiu prasinešusiu dievu ir turējo visur didelę galybę ir įtekmę į protus, pirmapradinē jo forma bēgyje šimtmečių buvo perkeista teologijos nepažintinai. Jo kultas dēltoje siekia pirmapradinį laiką; jis vadinta ten "Buziriso valdonu" ir piešiamas pavidale belapio medžio (jei tik męs teisingai aiškiname hieroglyfiškų ženklų

prasmę); vēliaus į šitą teologijos medį žiurēta kaipo į Oziriso strēnkaulį; Mendese jo vietininku šventnamyje buvo šventas avinas. Galima yra teipgi, kad Oziris panašinamas buvo į pirmapradinius vietinius tam tikrų vietų dievus: į nyliškų dievą Mendese ir į dievą Dedu (vardas belapio medžio) Buzirise. Jis jau labai anksti susiliejo į vieną čielą su kapų dievu Chentamentetu Abidose ir istoriškame laike jis daugiausiai yra žinomas šitu Oziriso-Chentamenteto, arba "vakarinio Oziriso" vardu; Abidos buvo šventu Oziriso gardu, kur buvo rodomas jo rakštas; daugumas gardų girdavos tuo, kad juose yra šventos Oziriso liekanos, dalys jo lavono sukaneveiktos Seto. Kaipo šermeninis dievas jis panašinosi ne tik Chentamentetui, bet ir Pta-Sokarui Memfise; kitus gi dievus, k. a. Kebą, jis visiškai išstumē. Jo mytas krauja apie jį kaipo apie sukurį be dviejų kitų jo trejybēs narių, Izidos ir Horuso, dar visą eilę kitų netyčinių dievų, k. a. Set, Neftis, Anubis, Keb, Tot, ir tt. Mokinimas apie Ozirisą pasirodē persilpnu išstumti senus suopročius apie gyvenimą anapus kapo, vienok jis įnešē su savim naujus elementus, kurie perkeitē senas pažvalgas; tas gi, kas buvo jame naujo, pergalingai įsikerojo protuose.

Plutarchas išdeda mums sakmę apie Ozirisą ir Izidą iš vēlesnių jo nuotikių. Teisingumas jo pasakojimo abelnai imant patikrinama egyptiškais tekstais, nors šitie, gailētis reikia, paduoda mums tik trumpus nurodymus ir nedideles nuotraukas, vos per pusę tesuprantamas. Vyriausiais, be Oziriso, Kebo ir Nut sunaus, šito myto veikiančiais asmenais, yra Izida, jo sesuo ir pati, Set, jo brolis, ir Horus, Izidos sunus. Izida, Maspero supratimu, iš pradžių buvusi vietine "Buto" dieve, viduryj deltos, netoli nuo Buziriso. Šita kaimynyste, kaip mano Maspero, galima išaiškinti atsiradimas šitos dievēs sąryšių su Ozirisu. Set buvo vietiniu dievu rytinēje deltoje; kas atsieina Horuso, tai jo paeiga nēra žinoma ir męs net negalime pasakyti, ar tai tas Horus, šviesos dievas, apie kurį šnekama buvo augščiau, ar kitas. Oziris prisistatoma išmintingu ir lētu Egypto karaliumi; tikras jo brolis apgavo jį su gudrumu

ir uždarē karstan. Karstas buvo nuleistas į juras ir atplaukē į Byblos. Tuo tarpu Izida pagimdē Horusą ir išējo jieškoti Oziriso. Galiaus radusi karstą, paslēpē jį, bet Set surado jį ir, pažinęs Oziriso lavoną, suplēšē jį ir išmētē visur suplēšytas kuno dalis. Izida paskui rupestingai surinko išmētytas dalis ir su Anubiso bei Horuso pagelba, o teipgi su pagelba jos pačios burtų lavonas vēl buvo sudētas ir atgaivintas. Horus paveikē brolžudį ir atkeršijo už tēvo myrį, nors ištikro Set regimai niekuomet nebuvo paveiktas galutinai; antgalo Keb padarē ginčui galą ir Egyp-

Pav. 23 Oziriso mumija Anubiso prirengta laidoti.

tas likosi padalintas terp Horuso ir Seto. Maspero šitoje sakmēje mato pasistengimą išaiškinti, kaip atsirado sviete myris; Oziris tai pirmutinis žmogus ir podraug pirmutinis numirusis; Set yra atstovu ne doriško pikto pradžios, bet medžiagiško pikto, mirties. Jeigu į Ozirisą žiurēti kaipo į Nyliaus dievystę, tai kovos vaizdą terp Oziriso, Izidos, Horuso ir Seto galima išaiškinti kaipo išraišką amžinos Nyliaus ir derlingos Nyliaus klonio dirvos kovos su nevaisingu tirlaukiu. Vēliaus, žinoma, Set tampa asminimu pikto,

Pav. 24. Dievas Set.

Horuso gi pergalē aiškinama kaipo gero pradžios pergalē ir yra prilyginama Ra pergalei tamsos. Numiręs ir vēl sugryżęs gyvastin Oziris lieka mirusių karaliumi, kuriuos jis renka savo valstijoje anapus kapo. Jis — didelis ir galingas mirusių draugas, "gera esybē", egyptiečių kalboj "unnefer". Prisistato jį paprastai żmogumi, suvystytu kaip mumija.

Dar sunkiaus yra pasakyti pirmapradinē reikšmē ir pobudis dievo Seto, kurį graikai vadino Tifonu*). Kaikurių egyptologų supratimu, tai buvęs semitiškasis dievas, garbintas rytinēje deltos dalyj, apgyventos, turbut semitų, dēlko apie jį ir minima teipgi kaipo apie tautišką Hyksų dievą. Vienok šita pažiura yra neteisinga, kadangi ant seniausių paminklų Setas jau minima, kaipo grynai egyptiškas dievas. Galbut jis, kaip mano Maspero, iš pradžių buvo žemēs dievu, smiltinio, bevaisio tirlaukio demonu. Jo kultas iš pradžių kerojosi išimtinai rytinēje deltos dalyj. Nemažą įtekmę, tarytum, padarē į jį ir saulinē teologija; šitai, vēlesnēje gadynēje sutinkame jį Tanise jau kaipo pragaištingo saulinio karščio dievą. Hyksai savo vyriausią dievą sutapatino su egyptiškuoju Setu ir garbino jį po vardu Sutecho, kaip vadinta Setas vidurinēs viešpatystēs gadynēje. Neužginčijamai šita aplinkybē daug prisidējo prie to, kad Setas egyptiečių akyse stojosi pikta dvasia. Vēlesniame laike jo vardas buvo išbraukinējamas ant paminklų. Pašvęsti jam gyvuliai teipgi stojosi pabiauros dalyku, tame skaitliuje krokodilius, asilas ir hipopotamus. Ozirisui likus pripažintam saulēs dievu, Setas tapo tamsos dievu ir buvo sutapatintas su Apepi. Horus išreiškia savimi sekančios dienos saulę; jis keršija už savo tēvo myrį, kuriam lemta buvo žuti nuo savo priešo rankos. Vietiniame Horuso myte Edfu'je, Setas užima vietą debesinio žalčio Apepi, mytas gi apie Ozirisą pasirodo pritaikytu prie apsireiškimų saulēs. Po šito visai aišku, jog, potam kaip Horus, Izidos sunus ir Horus, saulinis dievas, teip pat gi Oziris ir Ra, susiliejo maž-daug

*) Ed. Meyer, Set-typhon, 1875.

į vieną čielą, sakmēs apie juos išaugo iki tokiam skaitliui, jog jų negalima atskirti vieno nuo kito. Setą prisistatydavo paveiksle pasakiško gyvulio ilgomis ausimis ir dvišaka ant galo vuodega, arba paveiksle żmogaus su żvēries galva. Maspero mano, jog šitas gyvulys yra żerbua, rųšis šakočių (Dipus aegyptius, Hesselquist). Be deltos Seto kultas buvo pasiplatinęs Ombose, kur tapatinosi su dievu krokodiliumi Sebeku.

Pav. 25. Neftis raudēs paveiksle.

Neftis, Seto sesuo ir pati, mażai yra pobudijama tekstuose; tai yra antra Izida ir teipgi pasirodo nevidoninga Setui; drauge su Izida ji apverkia Oziriso myrį ir, kaip ir kiti dievai iš Oziriso svitos, yra pripażinama mirusių apgynēja.

Dievē Neit nuo seniausių laikų buvo garbinama vakarinēse Žemutinio Egypto dalyse kaipo vietinē dievystē, svarbiausia gi jos bukle buvo Sais. Jos kultas senosios viešpatystēs gadynēje, regimai, turējo nemažą svarbą; atsižymējusios moterys tankiai minima memfiškuose rakštuose kaipo jos kunigēs. Pirmapradinį jos pobudį pasakyti yra gana sunku. Mena, kad tai buvusi lybiškoji karēs dievē, nes vakarinē delta daugiausiai buvo apgyventa lybiečių. Iš kitos pusēs, daugelis paminklų nurodo į ją kaipo į mirties dievę ir piramidiniuose parašuose ją vadina "numynēja takų", teip kad ji turi tulą analogiją su Upuatu iš Siuto. Šitą dievę ant pirmos vietos pastatē 26ta dinastija, paeinanti iš Saiso. Į savo trejybę Neit paēmē Mendeso Ozirisą ir liutinį dievą Ari-ches-neferą, "kurio kerējantis žvilgis veikia labdaringai", drauge su kuriuo ji garbinta vēlesniame laike pietinēje Egypto dalyj. Kaip ir kitos didžiosios dievēs ji buvo tapatinama su Izida ir tankiai užima jos vietą myte apie Ozirisą. Basta, Bubastiso valdytoja, su liuto ar katēs galva, turbut, gimininga Sechetai: Nefer-Tum skaitosi sunumi kaip vienos teip kitos.

Siute gardo dievu-globēju skaitēsi Upuat, "tiesia kelius". Jis garbinta šakalo paveiksle. Jis labai anksti susiliejo į vieną čielą su šakalui panašiu Anubisu, kuris garbinta vietiniu dievu daugelyje augštutinēs Nyliaus klonio dalies gardų. Lepage-Renouf pirmtuinis atskyrē Upuatą nuo Anubiso; jis į Upuatą žiuri kaipo į saulēs dievą, kas yra patvirtinama daugeliu nurodymų piramidinių parašų. Anubis buvo senovēs kapinių dievu ir skaitēsi Siute kapinyno valdytoju, kuomet Upuat buvo dievu-globēju gyvųjų gardo. Jis nebuvo tapatinamas su Ozirisu, kaip kad kiti kapų dievai, nors ir skaitēsi jo svitoje; sakmēje apie Ozirisą jis išeina Oziriso ir Neftisēs sunumi ir lošia veiklią rolę laidojant Oziriso kuną. Kapiniuose parašuose jis per visus laikus yra vadinamas kapų dievu; garbinimas jo labai anksti išsiplētē po visą Egyptą. Šakalą asminantį Anubisą graikai laikē šunim; todēl Plutarchas sako, jog jis sergsti dievus, kaip šunes sergsti žmones.

Tot buvo vietiniu dievu Chemnu'je (Hermopolis magna) Augštutiniame Egypte ir Hermopolis'e parva Żemutiniame Egypte. Jis garbinta ibiso arba povo paveiksle ir tankiai jis išreikšta su ibiso galva. Be abejonēs, tai buvo mēnulio dievas ir kaipo tokis jis skaitēsi teipgi dievu-dalintoju laiko; jis garsējo kaipo rašto išradējas ir mokslo globējas; tankiai jam priskaityta sudējimas šventų knygų; jis

Pav. 26. Karvē Hator, dangiškoji dievē.

— didis magikas ir moka tarti kerējančius żodžius su priderančiu kirčiu ir priegaida, ką egyptiečiai żymējo išsireiškimu maa-cheru, "tikras balsu"; jis dievų raštininkas ir patarējas. Graikai statē jį greta su Hermesu, neoplatonikai gi vadino jį Hermesu Trismegistu. Jis gana anksti buvo suvestas į tam tikrus santikius su Ozirisu. Jis yra Izi-

dos pagelbininku atgaivinant Ozirisą ir viename iš pasakojimo perdavimų, jis išeina kaipo tarpinkas kovoje Horuso su Setu. Sulyg Oziriso mokinimo, laidojant, jis lošia didelę rolę ir požeminėje karalijoje yra raštininku prie Oziriso tribunolo. Tēbuose jį tapatino su Chonzu' ir įvedē teipgi į saulinių sakmių ciklių.

Ankštame susijungime su Totu tankiai statyta Maat. Tai buvo dievē teisingo skaičiaus ir saiko, teisingumo ir teisybēs. Piramidiniuose parašuose ji vadinama, "dangaus sargu". Tai buvo, matomai, abstrakcija ir niekur, regis, neturējo vietinio kulto. Teisējus abelnai priimta buvo vadinti Maat kunigais, bet tas, be abejonēs, buvo tik prievardis, su kuriuomi iš tikrų nesirišo jokios kunigiškos priedermēs.

Vietiniu Abidoso ir tinitiškojo apskričio Augštutiniame Egypte dievu buvo Ancher. Tai buvo saulēs dievas; prisistatomas jis buvo karžygio paveiksle. Vēliaus jis daugiau žinomas dviguboj formoj Ancher-Šu ir po šituo vardu jis yra vietiniu Sebennitoso dievu Žemutiniame Egypte. Heliopoliso teologijoje Šu išeina kosmogoniškąja dievyste ir męs apsipažinę beveik išimtinai tik su šita jo forma. Bet Maspero mano, jog jis iš pradžių buvęs žemēs dievu ir tik ilgainiui persidirbo į saulinį dievą; vienok tuo tarpu geriau apsklembti jo pobudį ir svarbą nēra galima. Graikai Ancherą statē greta su Aresu. Abidosas ilgai skaityta Oziriso kulto lopšiu, bet, Maspero supratimu, senovēs Abidoso kapų dievas vadinosi Chentamentet — "tas, ką vakaruose"; jis mirusių draugas, parupinąs jiems maistą, todēl prie jo tankiai kreiptasi su maldomis duodant mirusiems auką. Labai anksti jis susiliejo į vieną čielą su Ozirisu ir tokiu budu išējo — Ozirisas-Chentamentet, "Oziris, ką vakaruose". Dēlei šito, kaip jau buvo minēta augščiau, Abidos skaitēsi klasišku Oziriso kulto dievu.

Dievas Min (sulyg kitų Amsi, pirmiau skaitydavo Chem) turējo savo buklę Koptose Augštutiniame Egypte. Šitas gardas anksti įgijo didelę svarbą dēlei patogaus geografiško padējimo; čion yra pirkliškojo kelio išeitinis taškas

terp Nyliaus klonio ir Raudonųjų jurių. Min minimas jau piramidiniuose parašuose; gaila tik, kad nēra žinomos jo kulto smulkmenos nē Koptose, nē Panopolise, kur jis teipgi skaitēsi vietiniu dievu. Jo paveikslai yra itifališki ir iš pradžių jis, turbut, buvo žemēs bei derlingumo dievu; tarytum jis tankiai tapatinamas su tēbiškuoju Amonu; teip bent pastarasis buvo piešiamas su Mino priskaitomybēmis. Horus ir Min turbut dar senosios viešpatystēs gadynēje buvo sujungti į vieną kultą; šitoje kombinacijoje Horus pasirodo dangum, Min žeme. Jis skaitēsi dievu-globēju akmenyčių Hammamate į rytus nuo Koptoso ir 12tos dinastijos gadynēje prisimena kaipo svetimų tautų užtarējas. Jo kultas

Pav. 27. Didysai tēbiškasis dievas Amon.

išsiplētē teipgi ir Abidose, kur męs jį randame prie 13tos dinastijos.

Hator buvo viena labiausiai prasiplatinusių dievių; Memfiso piramidų gadynēs rakštuose ji tankiai minima drauge su Neit. Sprendżiant iš parašų turinio, galima manyti, jog į ją susiliejo keletas buvusių savistoviomis dievysčių. Iš vietinių kultų, jos garbei įsteigtų, geriausiai żinomas mums tas, kuris buvo pildomas Denderache, Augštutiniame Egypte; čion dar senoviškos viešpatystēs gadinēje buvo jos nuosavas šventnamis; kas atsieina Hator šventnamio Denderache, tebēsančio iki šiolaik, tai jis buvo pastatytas neseniau, kaip Ptolemējų ir Romos valdżios gadynēje. Ten ji buvo garbinama kaipo dangaus devē ir jos asmenimu buvo karvē. Kaip ir Nut, teip ir dangaus dievē Hator tankiai apsireiškia pożeminio ir mirusių karalijos dieve; kaipo ir Nut, ji pasitinka numirusius su duona ir vandeniu ir apdrutina juos mirusių šalyje teip, kad jie negali gryżti atgal. Tekstuose minima apie daugelį kitų Hator, kurios skaitēsi fējomis (laumēmis) ir pribudavo gemant kudikiui, idant pasakyti jo likimą; septynios Hator buva pagelbininkēmis karalienei atsivaduojant nuo neštumo. Heliopoliso teologijoje Hator sujungta su Horisu kaipo jo pati.

Amon iš pradżių buvo vietiniu menko gardelio Tēbų dievu Augštutiniame Egypte, to paties gardo, kuris vēliaus pasiekē tokį didelį išsivystymą. Apie pirmapradinį šito dievo pobudį ir svarbumą mųs nepasiekē jokios tikros żinios. Gali buti, kad Amon buvo giminingas koptiškajam Minui, żemēs dievas, ar vaisingumo dievas, o gal mirties dievas, kaip mano Wiedemann. Vidurinēs viešpatystēs gadynēje jį sujungē su Ra ir tokiu budu išējo kombinacija Amon-Ra, kuris skaitēsi sauliniu dievu. Prie pirmutinių naujos viešpatystēs dinastijų, paējusių iš Tēbų, Amon-Ra darosi galingiausiu viso Egypto dievu; pamażi jo kultas tampa priimtas didumoj įżymesnių šalies šventųjų. Teologiškose pażvalgose jis yra panteistiškąja dievyste, su kuria męs apsipażystame daugiausiai iš himnų. Jo įsikunijimu skaitēsi šventas avinas. Ne tik Egypte, bet ir kitose šalyse, Syrijoje,

Nubijoje, — žodžiu, kur tik neįsiskverbē galingieji tēbiškieji valdovai, visur dauginosi Amono-Ra šventynēs; tik vienas Ramzesas III prisakē pastatyti 65 šventnamius Amono-Ra garbei, kurių 56 buvo įsteigta viename Egypte, kiti gi už jo rubežių. Amono-Ra pačia tēbiškojoj trejybēj išeina dievē Mut, kas reiškia "motina"; visą savo svarbumą ji kalta savo prietikiams prie Amono. Šventnamis jos į pietus nuo didžiojo karališko šventnamio Karnake, buvo pastatydintas Amenchotepo III; ji išreikšta ten su liuto galva, kas numoja į jos susirišimą su Sechet ir Bast. Kartais vietoje Mut minima dievē Ament, bet tai nēra kas kitas, kaip teologiška abstrakcija, patsai gi vardas yra moteriška gimtim nuo žodžio Amon. Sunaus vietą tēbiškoj trejybēj pirmiaus užēmē Mentu, vietinis Hermontiso dievas; vēliaus jį pakeitē Chonsu, kuris laikē šitą vietą gana ilgai. Naujos karalystēs periode kapų dievē Tēbuose skaitēsi žaltys Mert-Seger. Maspero mano, jog ji buvo pirmutine Amono pačia, kurią vēliaus pakeitē Mut. Bukle jos buvo rytinē kalnuota šalis, terp skaitlingų tēbiško kapinyno rakštų. Pas ją teipgi ieškota pagalbos ligose.

Chonsu iš pradžių, regimai, buvo vietiniu tulų tēbiškojo apskričio dalių dievu. Nelengva yra pasakyti jo pirmapradinis pobudis ir svarbumas; jis yra žinomas mums labiausia kaipo mēnulio dievas, bet yra paminklai, kuriuose jis figuruoja kaipo senovēs kapų dievas; kartais jį parodo pavidale mumijos. Kaipo mēnulio dievas jis tankiai susilieja su Totu. Naujos viešpatystēs gadynēje tēbiškų dievų trejybēje jis yra Amono ir Mut sunumi. Ypatingai Tēbuose jį labai garbino kaipo stebukladarį gydytoją. Puolimo periode jis išsidalino į dvi formas; jo kultas išsiplatino labai toli ir kartais metē šešēlį net ant paties Amono-Ra. Vienas įdomus parašas, esantis Paryžiuje išlaikē mums pasakojimą apie tai, kaip jo stovyla buvo siųsta į Mesopotamiją išgydymui bachtaniškojo karaliaus dukters. Visas veikalas atrodo kaipir romanas; kalbai tyčia yra priduota senoviška forma, nors, nevisuomet yra pataikyta; vardo figuruojančio pasakojime karaliaus niekur nēra nurodyta, — žodžiu,

visas pasakojimas, turbut, yra sudētas Chonsu kunigų su mieriu priduoti savo dievui daugiaus autoriteto.

Hermontis arti Tēbų vietiniu dievu buvo Mentu (Mont). Tai buvo, kaipir Ancher, saulinis dievas; jis buvo piešiamas su putpelinio vanago galva ir su kardu rankose. Jo vardas randamas jau piramidiniuose parašuose ir jo kultas labai anksti išsiplatino po visą tēbišką apskritį. Kaipo saulinį dievą jį nekartą jungdavo prie Ra; prieš Chonsu jis laikē vietą sunaus tēbiškojoj trejybēj. Visose gadynēse jis atsiżymējo dideliu garsumu kaipo karēs dievas. Vēliaus, kaip Hermontis tapo svarbiausiu apskričio gardu, rolē ir svarba Mentu, żinoma gana augštai pakilo.

Sebek dievas prisistatomas su krokodiliaus galva; krokodilius buvo šventu šito dievo gyvuliu. Graikų raštininkai vadina jį Suchosu. Tai buvo vietinis Omboso dievas Augštutiniame Egypte ir daugelio kitų Faiume gardų. Visuose tuose garduose, kur buvo garbinamas Sebek, krokodiliai skaitēsi labai šventais gyvuliais, kuomet likusioj Egypto dalyj visur į juos żiurēta kaipo į Tifono gyvulį. Terp Sebeko ir Seto, kuris teipgi buvo garbinamas Ombose, buvo tulas sąryšys, kurio apsklembti arčiau nēra galima; dēlei šito Sebeko kultas vēlesniame laike nustojo savo pirmystēs. Piramidiniai parašai primena apie Sebeką kaipo apie Šedeto valdovą Faiume; jo svarbumas buvo toks didelis, kad jį paimta į teologišką sistemą kaipo dievēs Neit sunų. Jo kultas, regis, ypatingai iškilo 13tos dinastijos gadynēje; daugelis karalių turi vardą Sebekchotep, ir šiaip tankiai atsitinka tikrieji daiktvardżiai, paimti nuo żodżio "Sebek". 12tos dinastijos gadynēje jau jis yra vartojamas Sebek-Ra ir garbinamas sauliniu dievu. Ombose greta su Sebeku buvo garbinamas senesnysai Horus. Sunku yra įspēti pirmapradinē dievo-krokodiliaus reikšmē ir prasmē ir visai negalima išmanyti, kam Omboso ir Faiumo gyventojams atējo į galvą krokodilių padaryti savo augščiausiu dievu ir globēju.

Chnum buvo skaitomas vietiniu rievų šalies dievu, apie Elefantiną ir podraug yra minimas kaipo Nubijos valdo-

vas. Tai, be abejonēs, buvo Nyliaus dievas ir panēšiai kitiems nyliškiems dievams jis yra prisistatomas su avino galva; šitoje ypatybēje jis susiliejo su kitais avingalviais nyliškais dievais į tulą Didžiojo Herakleopoliso Garšefą, arba į mendesiškąjį Oziriso aviną. Jo Kultas ilgą laiką rubežiavosi pietine Egypto dalimi ir Nubija; tiktai Ptolemējų ir romēnų gadynēje jis pažymiai daugiau prasiplatino ir jau prie romiškųjų ciesorių Chnumui buvo pastatytas puikus šventnamis Ezneche. Senesniame laike pasidarē atskira dievų trejybē iš Chnumo ir dviejų vandeninių fējų — Satet ir Anuket; jodvi abi neturi jokios tikros rolēs tekstuose.

Dieviškos pagarbos teipgi buvo duodama ir karaliui, kaipo Ra sunui bei jo vietininkui ant žemēs. Jis yra Horus rume ir jam priklauso jo tēvo sostas. Ar buvo įsteigtas atskiras dieviškas kultas garbei gyvų karalių, sunku yra pasakyti; greičiausiai, kad senovēje jis yra buvęs. Įdomu, kad karalius nors ir vadinosi dievu, bet tik geru, o ne didžiuoju dievu, kaip buvo vadinta tikrieji dievai. Uzertezen III, Nubijos užkariautojas (12ta dinastija), įvedē madą vadinti patį faraoną vietiniu paveiktos šalies dievu. Jo pavyzdį griežtai sekē Amenchotep III, kuris pasistatydino sau šventnamį Sobele Nubijoje, o savo pačiai Sedeinge.

Šituomi užbaigiame peržvalgą egyptinių dievų. Patēmysime, jog privestas skaičius toli nēra pilnas, kadangi dievų ir demonų Egypte buvo didelē daugybē; rods, daugumas jų nēra nieku daugiau, kaip teologiška abstrakcija, neturinti jokio atsinešimo prie liaudies tikējimo, kiti mums labai mažai žinomi iš tų šykščių nurodymų, kurie yra randami tekstuose. Mums ypatingai svarbu butų turēti žinios apie tuos dievus ir demonus, kurie lošē didžiausią rolę kasdieniniame praktiškame egyptiečio gyvenime, neturēdami valstybiškos bei teologiškos reikšmēs. Ant nelaimēs, versmēs, suteikiančios kokias nors žinias šitoje linkmēje labai neskaitlingos ir menkos, teip kad parsieina pasitenkinti vien perskaitymu nedaugelio vardų, k. a. Neper ir Nepert piutēs dievystēs, arba Mešent, gimdymo fēja, dievēs Rennut, globējos žindomų kudikių ir naminio žalčio, apturinčio savo

kasdieninę auką. Panašios esybēs, neužginčijamai, lošē senovēs Egypte toli svarbesnę rolę, negu iš sykio galima manyti pasiremiant tekstais, kadangi tikējimiški tekstai daugiausiai turi reikalą su oficiališku kultu, teologiškomis pažiuromis ir šermeniškomis apeigomis. Tokiu budu tulos Egypo tikējimiško gyvenimo pusēs likosi užslēptomis nuo musų kuone visai; todēl musų egyptiškojo tikējimo piešinys negali buti visai tikru ir pilnu.

Egyptui išējus iš savo uždugnējimo ir įējus į bruzdžius susinešimus su Azija bei Pietine Afrika, į jį pradējo smelktis visoki svetimi dievai. Egyptiškasis tikējimas nesielgē nevidoniškai su svetimų dievų užpludžiu, kaip to reikalavo teologija, bet užtai ir šitie paskutiniai neparodē tikros įtekmēs į tautišką tikējimiškų tikybų vystymąsi. Augščiau męs privedēme spējimą sulyg lybiškos paeigos dievēs Neit, vienok ji Nyliaus klonyje buvo sau kaip namie. Nubiškas dievas Dedun, minimas dar piramidiniuose parašuose; ir nors liaudies tikējime jis neturi jokios rolēs ir egyptiečiai niekuomet negarbinę jo, venok jį įtraukē teologiškon sistemon greta su kitais dievais; apsidrutinus egyptiečiams Nubijoje, Deduną pradējo garbinti Semnechiškame šventnamyj drauge su egyptiškuoju Chnumu. Kitas dievas, lošęs svarbesnę rolę Egypte, atējo, matomai, teipgi iš pietų; manome apie nykštukinį dievą Besą, kuris nuo pradžios vidurinēs viešpatystēs gadynēs skaitēsi demonu globēju; jo biaurus paveikslas tankiai buvo piešiamas ant tualēto dalykų; jis, matyt, paējo iš ladano (rukomieji sakai) šalies pakraščiuose Somali, iš kur, turbut, paeina ir jo atnaša prie kvēpalinių dalykų egyptinių moterų. Kaip ir kiti egyptiniai dievai ilgainiui jis persikeitē į saulinį dievą. Naujos viešpatystēs periode, prasidējus kulturiškiems susinešimams su Azija, į gana didelę svarbą įējo semitiškieji dievai — Baal, Astarte ir Rešep. Jų kultas ypatingai prasiplatino Nyliaus dēltoje, bet, su savo prigimimu jie lengvai galējo susilieti su vietiniais dievais ir užimti atsakančią vietą teologiškoje sistemoje.

Iš kitos pusēs egyptiškas tikējimas nepadarē jokios žy-

mios įtekmės į kitus tikėjimus. Egyptiečiai paliko nejudintais tautiškus kultus jų paveiktose šalyse net ir tąsyk, kaip jie, pav. Nubijoje, jungė bendrame kulte egyptinius dievus su vietiniais.

Tuojaus kyla klausimas, ar egyptiškasis tikėjimas nepadarė kokios nors įtekmės į izraėlitus, kurie sulyg Biblijos liudijimo, perbuvo tiek metų Egypte ir kurių vadovas bei įstatymdavėjas, Maižis buvo perėmęs visą egyptišką išmintį. Labai teisinga, kad šitas klausimas iššaukė visą rašliavą, didelę dalį kurios be baimės galima atidėti į šalį*). Ed. Meyer, Štade ir keliatas kitų naujesniųjų kritikų palieka visą šitą klausimą be paisinimo, visiškai atmesdami istorišką maižinių knygų vertę ir, aplamai, abejodami apie buvimą izraėlitų Egypte, bet mums rodosi, kad toksai skepticizmas nueina pertoli. Atsakančios biblijinės patriarchų istorijos vietos liudija pakaktiną apsipažinimą su egyptiniais reikalais, o kulturiškai istoriškas piešimas Egypto, kurį paduoda Buties knyga, yra patikrinamas skaitlingomis vietinėmis versmėmis, kaip yra parodyta Eberso. Teip pat Naville'io iškasos suteikė tvirtus Maižio pasakojimo teisingumo patikrinimus apie išėjimą iš Egypto. Bet Chabas'o pasistengimai surasti egyptiniuose parašuose nurodymą apie žydus pasirodė veltais; jojo Apurių nėra, tai žydai; lygšolai žinomi egyptiškieji tekstai tik sykį mini apie Izraėliaus sunus. Klausimas apie išėjimą dar neišrištas. Lieblein mano surasti Maižio mokinime žymes Heliopoliso teologijos įtekmės, bet manymas šitas remiasi savarankiškais spėjimais. Priešingai gi tam, valdymo pamatai pas Izraėlitus visai priešingi egyptiškiems ir visai nėra manytina teip betarpiškai rišti izraėlitiškos tautos išsivystymą su egyptine paeiga, kaip tą kartais padaro, pripažindami Jehovos tikėjimą slapto egyptinio mokinimo dalimi.

---

*) Svarbesni veikalai šitie: G. Ebers, Aegypten und die Buecher Mosis I, 1868. G. Ebers, Durch Gosen zum Sinai, 1872; F. Chabas, Recherches pour servir a l'histoire de la XIX-e dynastie et specialement a celle des temps de l'Exode, 1873; E. Naville, The store-city of Pithom and the route of the Exodus, London, 1885; Flinders Petrie — Contemporary Review 1896.

Elenizmo ir romiškos valdžios gadynēje, tautiškai egyptinei kulturai puolus, egyptiškos pažiuros ir kultai ne kartą skynē sau kelią Europon ir, terp kitų, Izidos kultas Romoje įgijo baisią svarbą. Vienok labai pažymios įtekmēs į šitą vēlyvą periodą senegyptiškasis tikējimas neįstengē padaryti.

22. Myris, kapas ir žemutinis svietas.

Nusisiuntimo raštai. žiurēk į atsakančias nurodytų augščiau abelno pobudžio veikalų vietas; ypatingai svarbu daugelis vietų pas Maspero — *Etudes de mythologie.* Rašliavos apie mirusių knygą ir aplamai liečiančią šermenines apeigas žiurēk augščiau. Be to žiurēk H. Rhind, *Thebes, its tomes and their tenants*, 1862; A. Mariette, *Sur les tombes de l'ancien empire, que l'on trouve a Saqqarah* (Rev. Archieol. 1869); H. Brugsch, *Die aegyptische Graeberwelt*, 1868; A. Mariette, *Les Mastala de l'ancien empire*, 1881 ir sek. E. A. W. Budge, *The Mummy, Chapters on egyptian funereal Archeology*, 1893; E. Amelino, *Histoire de la sepulture et des funerailles dans l' ancienne Egypte* I—II, 1896 (laida neužbaigta).

Egyptiečiai, kaip žinome, kuolabiausiai rupinasi savo mirusių likimu; šitas žinias tankiausiai semiame iš pasiekusių mus paminklų ir tekstų, kurie supažindina mus ir su gulinčiais ant dugno šitų egyptiečių rupesčių supratimais apie gyvenimą anapus kapo bei žmonių likimą po mirčiai. Ypatingai daug medžiagos suteikia senovēs Egypto rakštai. Kuomet aname skirsnyj turējome reikalą su miglotomis ir labai šykščiomis versmēmis, teip, kad tankiai parsiējo imtis už hypotēzų, tai šitame, priešingai, mums netruksta medžiagos tyrinējimui šermeninių apeigų ir suopročių apie gyvenimą anapus kapo. Rods raštiškos versmēs, k. a. piramidiniai parašai, arba mirusių knyga, suprantamos mums tik iš dalies; bet užtai čion į pagelbą ateina šermeninē archeologija su gausum rinkiniu labai svarbios medžiagos, ypatingai paveikslų, tankiai labai pamokinančių. Vienok ir šitoje srityje susitinkame su eile klausimų, kurie yra išrišama ne visų egyptologų vienodai ir todēl su jais reikia apsieiti labai atsargiai. Ir čion Maspero anksčiau už kitus nurodē daugelyje atvējų tikrą kelią tolesniems tyrinētojams.

Visos egyptiečių pastangos buvo sujungta tam, kad apsaugoti lavoną nuo puvimo; šitas yra patvirtinama visomis šermeninēmis apeigomis. Šitam tikslui buvo įprasta pas juos lavoną rupestingai balzamuoti, apsaugojimui jo

nuo gedimo, teiposgi buvo įtaisyta ruimingos laidojimui vietos, kuriosna rupestingai buvo dedama mumija, kur ji galėjo gulėti pilnoj nepaliečiamybėje. Pavertimas lavono į mumiją buvo labai sudėtinis darbas, kurį atlikdavo speciališkai nuskirtas tam nekropolio (kapinyno) tarnas, skaitant tam tyčia pritaikytą ritualą. Šita ceremonija nevisuomet budavo vienokia; žiurint į išgalėjimą, ji buvo sukergta su didesniais ar mažesniais išdavimais; nemažą rolę tame turėjo teipgi vietiniai papročiai.

Balzamuojant, viduriai ir minkštos kuno dalys paprastai išsiimdavo ir dėdavosi į tam tikrus indus, kurie atsiduodavo dievų sargybon, tankiausiai keturių Horuso sunų: Amseto, Gapi, Duamutefo ir Kebechsenufo, — idant velionis niekuomet nealktų ir netrokštų. Širdis teipgi išsiimdavo ir jos vieton dėdavosi akmeninis vabalas-skarabas, prietam visur dėdavosi amulėtos, kunas buvo trynama natru ir asfaltu ir visas vyniojama drobinėmis juostomis. Mumija buvo dėdama į karstą iš akmens, medžio ar kartono; kartais buvo vartojama du karstai; kurių vienas dėdavosi į kitą. Žiurint sulyg laiko papročio karstai įvairiai buvo puošiami parašais ir paveikslais. Dabar velionis galėjo atlikti savo paskutinę kelionę. Jį nešė lydint šeimynai ir draugams. Gardai paprastai stovėjo siaurame Nyliaus klonyj į rytus nuo upės įtakos, nekropolis gi buvo vakarinėj jos pusėj; todėl lydėjimo procesija turėjo persikelti per Nylių, kas yra parodyta ant daugelio šermeninių paveikslų. Paskirtą laidojimui turtą nešė su procesija, o paskui ėjo raudės ir kunigai. Laidojimo ceremonija atsibudavo arba priekinėj rakšto dalyj, arba priekyje jo įėjimo. Ji susidėjo iš dramatiško atkartojimo tų pačių apeigų, su kurių pagelba Izida, Neftisė, Horus ir Anulis sugražino gyvastį negyvam Oziriui. Imanti dalyvumą laidojime išreiškė savimi šitas dievystes; čion vadovaujant skaitančiam kunigui atsibuvo apvalymas mumijos, arba mirusio stovylos, laike kurio buvo pamušami du buliai; klubai ir širdis aukojamo gyvulio buvo dovanojama mumijai. Po šito ėjo labai svarbi ceremonija — atidarymas burnos ir akių, dėl

kurios velionis galējo džiaugtis jam ainių teikiamomis dovanomis. Paskui mumiją nešē į rakšto gilumą amžinon ramybēn ir viskas buvo užbaigiama puota išlaukinēj rakšto dalyj, kurioje, kaip buvo manyta, ēmē dalyvumą ir velionis.

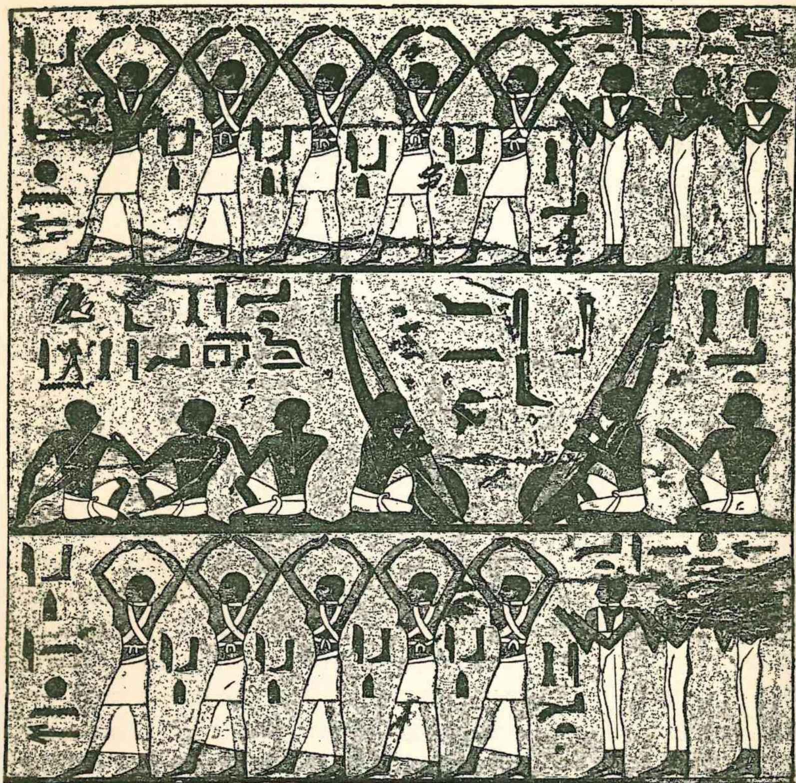
"Gyvenimai amžinybei", kaip egyptiečiai vadino savo rakštus, paprastai buvo plotingi mirusių gardai, gulį į vakarus nuo gyvų žmonių gardų. Saulē leidosi vakaruose, kur buvo įējimas "kiton žemēn". Ten, kur lybiškas kalnų retēžis, kaip Augštutiniame Egypte, siekē arti Nylių, rakštai tankiai buvo iškertami uoloje; Memfise ir kitose vietose, kur vietinēs sąlygos buvo kitokios, visuomet rupintasi tuomi, idant Nyliaus užtvinimai nepasiektų rakštų. Su egyptiškaisiais rakštais męs gana esame apsipažinę iš visokių Egypto istorijos periodų. Iš rakštų senesniojo laiko labiausiai pagarsēję, žinoma, piramidos, kurios styro ant laidojimo lauko į pietus nuo Memfiso. Šitie kolosališki trobēsiai, apie tikslą kurių buta tiek daug pasakiškų spējimų, buvo skiriami vienintēliai ir visiškai tam, idant užlaikyti nuo susinaikinimo palaidotų ten karalių mumijas; šitie baisųs akmens dydžiai, turį savyje mažas karstams vietas, turējo aprupinti karališkas mumijas amžinu ramumu. Rakštai privatiškų tos pačios gadynēs žmonių, teip vadinami "mastaba" susidējo paprastai iš trijų dalių: pirmutinē dalis, su parašais ant sienų ir su aukojimo skobniu viduryj, buvo visiems prieinama; už jos paprastai ējo kitas nedidelis ruimas susivedąs su pirmutiniu kambariu tik maža atvara; čion buvo dedama velionio stovylos; iš šito kambario rupestingai užslēptas ir sunkiai prieinamas įējimas vedē į palaidojimo kambarį, kuris buvo išduobtas giliai po žeme. Judinamas velionio turtas šitoje gadynēje matomai dar nebuvo teip apstus kaip vēliaus: pora kaušelių vandeniui, kelios stovylaitēs vyriškų ir moteriškų tarnų ir viena ar kelios paties velionio stovylos, — tai ir viskas. Vidurinēs viešpatystēs gadynei ypatingai typiški Beni-Gasano rakštai, iškirsti kietoje uoloje; su nepaprastu rupestingumu ir atkaklumu išvesta juose galerijos, bet ir čion siekiamas tas pats tikslas: pataisyti mumijai gerai paslēptą, sunkiai prieinamą vietą

ir greta su ja kitą, tinkamą atlikimui šermeninių apeigų. Tas pats sumanymas užlaikoma visuose turtingų žmonių rakštuose ir kitose egyptiškos istorijos gadynēse. Suprantamas dalykas, kad kartais pasitaiko tuli iškrypimai iš šito dugninio sumanymo. Turtingesniuose rakštuose buva didesnis perdarinių skaitlius, gamtiškos gi sąlygos kartais versdavo daryti priekinį kambarį iš plytų; tąsyk jis turējo atskiro trobēsio išvyzdį, po kuriuo giliai žemēje buvo palaidojimo ruimas. Iš naujos viešpatystēs gadynēs geriausiai esame apsipažinę su turtingai išpuoštais tēbiškais rakštais. Čion judinamo turto jau yra daugiau: velioniui duodama kedēs, ginklai, papirusai ir tt. Jau vidurinēs viešpatystēs gadynēje pilnam aprupinimui kapo reikalingas yra mažas laivelis su visu skaičium medinių lēlių. Garsaus tebiškojo laiko karališki karstai guli sunkiai prieinamame lybiškojo kalninio retēžio klonyj; jie susideda iš ilgų galerijų, padalintų į kambarius, giliai įsiduodančių uolosna ir puikiai išpuoštų paišiniais ir parašais.

Žinoma, nedaugelis tegalējo turēti savo nuosavą urvą laidojimui ir išpildyti brangiai atsieinantį pilną balzamavimą. Nenoroms parsieina manyti, kad išlaikymas gyvenimo po mirčiai, ant kiek jis priklausē nuo išpildymo šitų apeigų, buvo išimtinai turčių ir pragarsēlių laimikiu. Vargšų kunai buvo dedami į natrą, paskui tiesiog vyniojama audēklan ir kasama smiltinēn žemēn; kaikurie rado sau vietą sename svetimame rakšte. Toksai svetimų rakštų pasisavinimas atsitinka ne kartą. Kaip tik išmiršta kokia nors šeimyna, tai jos rakštais liaujamasi rupintis, jei jie nebuvo nekropolyje po valdžios apsauga; bet ir čion jie nebuvo pilnai apsaugoti. Tēbiškame nekropolyje buvo teipgi dideli visuomeniški rakštai, kur beturčiai galējo pirktis vietas.

Rupintis prosenių kapais buvo šventa šeimynos priederme ir nekartą pasiturįs ir padorus žmogus gyrēsi savo kapiniuose parašuose, jog atnaujindavęs griuvančius savo prosenių rakštus. Sajitiškame laike, kuomet buvo stengtasi mēgzdžioti piramidų gadynę, tosios, matomai, buvo pataisytos ir sarkofagai jų atnaujinti. Likusių gyvais prieder-

me buvo teipgi davimas dovanų velioniui ir pamaldos už jį per didžiąsias metines šventes. Sulyg parašo reikalavimo antkapinēs jiekštos, lankytojas, ar jis butų šeimynos nariu, ar svetimu, turējo pasakyti žodžius, kurie turējo tikslą suteikti velioniui tukstantį ragaišių, tukstantį kaušų alaus ir

Pav. 28. Giedoriai, muzikantai, giedorēs ir šokējos ant kapo Ti.

po tukstantį visokių kitų gyvenimiškų daiktų. Jei velionis buvo turtingas, tai jis gyvendamas darē teip, kad juomi rupintųsi jam numirus, palikdamas amžiniems laikams tam tikrą įeigą kokiam nors kunigui, kuris už tai turējo numirēliui tarnauti per šventes — atlikti šermeninius aukojimus ir aplamai užžiurēti likusius velionio tarnus; turtingi žmo-

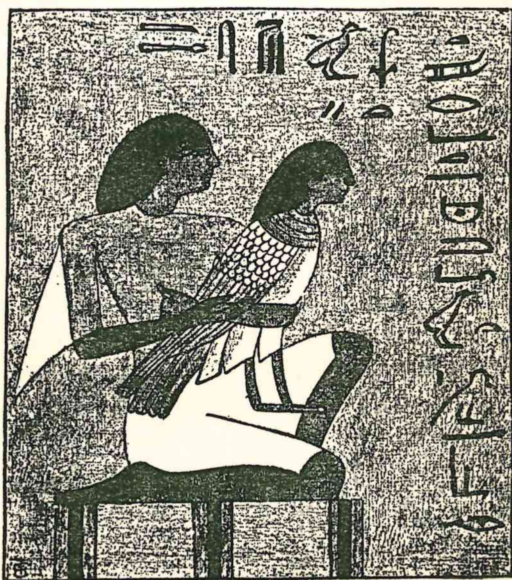
nēs, bent, senesniame laike teip pat palikdavo atskirus įplaukimus, arba žemēs nuosavybę specijališkai apmokējimui išlaidų pomyriniams aukojimams. Žinoma, panašųs paliktiniai padavadijimai negalējo laukti ilgo pildymo; šeimyna galējo išmirti, o politiškieji santikiai galējo padaryti permainas turtų valdyme. Niekas, žinoma, negalējo geriau apsirupinti teisingu atlikimu atmintinių privalybių, kaip karaliai; bet ir tai labai abejotina, ar jos pilnai grieżtai buvo atliekama. Jei sajitiškoje gadynēje męs susitinkame su žmonēmis, vadinančiais save šermeniniais 4 dinastijos didžiųjų karalių kunigais, tai tas reiškia tik tiek, kad dēl guodonēs buvo atnaujintas pomirinis tarnavimas šitiems karaliams, teip lygiai, kaip atnaujinti ir jų rakštai, o ne tas, kad šitie šermeniniai kunigai butų pildę savo priedermes, be atvangos pakeisdami vienas kitą nuo laiko pastatymo piramidų, vadinas per 2200 metų.

Viskas musų ikišiolaik pasakytas padaro tik trumpą šermeninēs archeologijos apyrašą; viskas šitas paimta nuo išlikusių paminklų, prie ko męs tik labai mažai pasinaudojome iš parašų. Dabar pasirupinsime pasekti sulyg pasiekusių mus tekstų, koki supratimai gludojo ant dugno šitų šermeninių apeigų; bet čion męs susitinkame su labai rimtomis sunkenybēmis. Viename ir tame pačiame tekste užeiname ant senesnių ir naujesnių suopročių, kurie tankiai prieštarauja vienas kitam; naujos idējos tankiai yra aiškinamos senovišku budu su didesne ar mažesne pasekme, ir visokeriopi supratimai, kurie iš pradžių buvo lakonizuoti įvairiose vietose, susimaišo vienas su kitu ir susijungia su paviršutinio perdirbimo pagelba. Ir čion, kaip visur kitur, egyptietis tvirtai laikosi savo prosenių palikimų; jis nesistengia pasiekti savo pažinties vienumą; todēl egyptinį mokslą apie gyvenimą anapus kapo jis rupestingai stengiasi surinkti į kruvą ir perdirbti visas žinomas nyliškame klonyje pažiuras į žmogaus likimą po myrio. Ir čion mokslo uždavinis yra tame, idant analyzos keliu iš šito abelno mišinio išvesti įvairius sudētinius elementus kiek galint skaistesniame jų pavidale. Nežiurint į egyptologų ir ypatingai

Maspero ištyrimus, šitoje linkmėje pasiekta dar labai maža tikrų išvadų.

Egyptiniai tekstai liudija tą, jog egyptiečių pažiuros į gamtą ir žmogaus asmenį buvo gana sudėtingos. Jų supratime žmogus susidėjo iš kuno (Chet), vėlės (Ra), šešėlio (Shaibet), vardo (Ren) ir, galiaus iš Ka, kuris turbut, geriausiai bus pasakius žodžiais: "dvigubas, nematomas dvigubis". Ar žmogus iš pat pradžių buvo suprantamas tokia sudėtine esybe — sunku yra pasakyti; vienok yra galima, kad ne visi šitie suopročiai vienodai yra seni. Seniausią įspaudą, neužginčijamai, turi suoprotis apie Ka. Šitas gema drauge su žmogum, neatsitraukiamai seka jį visur, padaro neatimamą jo esybės ir ypatos dalį; bet Ka nemiršta butinai žmogui mirštant. Jis gali gyventi kape, kuris todėl ir vadinasi "Ka namais". Jo Gyvenimas priklauso nuo laipsnio užlaikomybės kuno ir ankštai susiriša su juo. Lengva suprasti, kad suoprotis apie Ka įgulė į dugną visų šermeninių apeigų. Ačiu šitam, lavoną keitė į mumiją ir rupestingai slėpė uždarytoje rakšto vietoje; netikėto mumijos sunaikinimo atsitikimas teipgi pramatyta; tokiame atvėjuje stovylos perduodančios kuotikriausią vėlionio panašybę galėjo užimti mumijos vietą ir buti Ka bukle. Ka gyvenimas priklausė ne nuo vieno tik mumijos čielumo; jis galėjo numirti badu ar troškimu; kankinamas jųjų jis galėjo prieiti prie to, kad butų maitinęsi savo paties išmatomis ir butų gėręs savo paties šlapumą. Maspero sako, jog Ka galėjo pasišalinti iš kapo, jei alkis ir troškimas jį vertė prie to. Nuo šito lengva buvo ateiti prie mąsties apie tai, jog Ka gali valkiotis šmėklos pavidale ir daryti esantiems gyvais kančias. Vienas magiškas papirusas Leidene turi užkeikimus nuo numirėlių, padarančių galvos skaudėjimą. Kas atsieina maisto, tai Ka visiškai priklausė nuo savanorių vaikų ar ainių donių; šermeniškos pamaldos buvo atliekamos vienintėliai jam; jam buvo skiriama visas judinamas turtas, kurį dėjo drauge su numirėliu kapan. Antkapinės pamaldos labai anksti persiėmė magiškuoju elementu. Paprasta malda prašymui duonos, alaus,

keptų żąsų, drabużių ir "visų gerų daiktų, kuriais dievai yra gyvi, Ka'ui tokio tai (pamini vardą)", sutinkama stereotypiškoje formuloje ant kiekvieno kapo, galējo, kaip nereikia geriau, perkeisti pačią auką in natura, nes magiškas żodis tveria tą, ką pats reiškia; nupieštas ant sienų turtas galējo teip pat gerai pakakinti Ka, kaip ir tikras, sudētas kapan. Paveiksliškai parodytas ant paminklo aukojimo skobnis, apkrautas puikiomis dovanomis, nebuvo paprastu aukojimo maldos paveikslinimu, bet pakeitē savimi pačią auką. Apsaugojimui mumijos teipgi imtasi uż magiškų budų; seniausieji antkapinių parašų, żinomi mums iš piramidinių tekstų ir mirusių knygos, padaro eilę kuone visai nesupran-

Pav. 29. Mumija Sutimozu laiko ant rankų vēlę.

tamų mums išreiškimų, kurie turējo saugoti mumiją nuo gyvačių, skorpijonų ir kitų kenksmingų gyvulių; parašai panašaus turinio tankiai sutinkami ant rakštų visų gadynių. Supratimas apie Ka labai primityvišku yra pobudżiu. Numirēlis naudojasi tik sąlygine nemarybe; jo dalis, likusi po

myriui, ankštai rišasi su kapu ir tęsia toliau žemišką gyvenimą. Šitas pirmapradinis suoprotis iššaukē Egypte steigimą šermeninių apeigų, kurios išliko per visą ilgį egyptiškos istorijos. Ka neišnyksta teipgi iš vēlesnių gadynių parašų; maldos liekasi tokiomis jau stereotypuotomis perdēm iki paskutiniam laikui. Bet jaū piramidų gadynēje šitos primityviškos pažiuros susitrenkdavo su kitomis ir keitēsi po jų įtekme. Sunku yra pasakyti, ant kiek gyvomis išliko tautoje pirmapradinēs pažiuros jų skaisčiame pavidale.

Šešēlis retai minimas tekstuose; labai gali buti, kad supratimas apie šešēlį buvo atkartojimu pažiurų į Ka; antgalo, tuomi ir apsiryboja musų pažintis. Vēlionio palaima tulame laipsnyj priklausē teipgi ir nuo to, ar liko jo vardas ant žemēs geru atmenamas jo ainių ir ant jo paminklo. Nutrinti vēlionio vardą nuo jo rakšto skaitēsi dideliu prasižengimu. Greta su Ka turi svarbą dar Ba. Ba yra minimas dar senesniuose parašuose, bet prie dabartinio musų pažinties stovio męs negalime išskirti gryname pavidale egyptiškus suopročius apie vēlę, kadangi jie anksti pateko įtekmei pažiuros į Ką. Iš pradžių Ba buvo prisistatoma paukščio pavidale ir šitame galima matyti numojimą ant vēlēs rolēs po myriui žmogaus: matomai, ji nebuvo surišta su kapu ir liuosai galējo pasišalinti, nulēkti iš jo ant sparnų į dangų ir ten gyventi su dievais. Kartais sutinkame Ba kape beviešint pas mumiją; ji buva teipgi ir ant žemēs ir gērisi visomis žemiškomis geradējystēmis; priešingai Ka, vēlē nēra varžoma savo krutējimuose. Sulyg piramidinių parašų liudijimų, numiręs užlekia ant dangaus paukščio pavidale; jis teipgi priima kartais žiogo paveikslą, — egyptiečiai žiogą skaitē paukščiu, — ir šitame pavidale pasiekiama dangų, arba veržiasi tenlink ladano dumų kamuoliais. Ten ji tampa Chu — “šviečiančia” ir džiaugiasi budama tarpe dievų.

Vēlēs santikiai buvo aprašyta ir sumanyta labai nuosekliai ir senovēs šermeniniai tekstai, matomai, turējo apsaugoti ją nuo visokių priepolių, idant ji laike savo kelionēs nenukryptų nuo tikro tikslo ir nepatektų bekeliaudama

nevidonams. Regimai, priešistoriškame laike buta kelių įvairių mokinimų vietinio pobudžio apie vėlės santikius, bet jau piramidiniuose parašuose ir mirusių knygoje jie yra sinkretiškame apdirbime.

Svarbiausias mokinimas, buvęs Egypte visuotinai išsiplatinusiu, buvo ozirisiškasis mokinimas apie nemarybę; jis galingai smelkēsi visur ir šeimininkavo kuone neaprybotai. Padavimas apie Ozirisą skelbia, buk nugalabintas Seto, jis vēl yra gražinamas gyvastin su raganiškų burtų pagelba ir Izidos, Neftisēs, Horuso ir Anubiso gudrybių. Šitomis gudrybēmis yra ne kas kitas, kaip žinomas Egypte nuo neatmenamų laikų lavono užlaikymo būdas balzamavimu, pasekamu visu ritualu magiškų žodžių ir maldų. Balzamavimas nēra sutvertas Oziriso mokinimo. Kaip yra pasakyta augščiau, jisai pasakē primityviškus supratimus apie Ka ir Oziriso mokinimu buvo permainyta tik jo svarba ir prasmē. Jeigu su velioniu pasielgti teip, kaip su Ozirisu, tai jis atgis teip, kaip ir anas ir jį tąsyk galma bus pavadinti Ozirisu N. N. (vardas velinio). Šermeninēs apeigos tame išvyzdyj, kaip jos yra trumpai aprašyta augščiau, neužginčijamai, atsirado nuo Oziriso mokinimo. Pati velionio kelionē turi tikslą pasiekti Oziriso karaliją. Šita mirusių karalijų buvo viduj Earu taukų, kurių totografija yra išdēta 110 skaidmoj mirusių knygos. Ji yra rojumi, imant grynai egyptiškoje dvasioje: derlingi laukai, skalaujami skaitlgų Nyliaus įtakų, kur javiniai augmenys buva 7 mastų augščio. Čion velionis turi tarnauti Ozirisui, kaip kad jis budamas gyvu tarnavo faraonui; čion jis gali arti ir sēti, plaukioti po upēs srovę ir silsētis pavēsyje uksmingų medžių. Jei darbas jam darydavosi persunkus, tai magija ateidavo pagelbon; ypatingai nuo 13tos dinastijos laiko numirēliui buvo dedama kapan daugybē medinių ar molinių figurų, kurios, ačiu žodžiams parašytiems ant jų (mirusių knyga, skaid. 6ta), užimdavo velionio vietą, kuomet jį pašaukdavo prie darbo; todēl šitos figuros vadinosi "atsakytojais". Maspero mano, jog senesniuose laikuose Oziriso garbintojai. Žemutiniame Egypte manē, jog Earu laukai

esą pusiau dirbamose Nyliaus deltos dalyse. Su pasiplētimu geografiškų žinių palaimintų šalis vis kēlēsi tolyn nuo Egypto, iš pirmo, gal, Finikijon ir, antgalo, šiaurytinēn "dangiškon šalin". Kokiu budu velionis pasiekdavo rojų — tai, regis, nebuvo reiškiai apsklembta. Kaip pasakyta augščiau, jis galējo paukščiu nulēkti į dangų. Sulyg liudijimo kitų jis turējo perplaukti sriauną ant dievų pervažo; į pervažą gautis jis galējo su stebuklingų žodžių pagelba, kuriuos dēta su juo kapan; blogiausiame gi atsitikime jis galējo pervažininkui grumoti, jog sēs ant Toto sparnų ir tokiu budu pasieks kitą kraštą. Šitas mēklinimas apie savo budo "Charoną", turintį perkelti numirēlį ilgainiui dar labiaus buvo pamargintas. Velioniui dedasi priedermēn žinoti įvairių pervažo dalių vardus, pervažas gi pats klausinēja jo apie tai (mirusių kn., skaid. 99). Sulyg abidosiškos sakmēs įējimas kitan svietan buvo į vakarus nuo to gardo; teip kasdien saulēs eldija pralysdavo vakare per plyšį į mirusių karaliją. Kaip Oziris susiliejo į vieną supratimą su Chentamentetu, tai numirusiam Oziriso garbintojui parsiējo pradēti savo kelionę į Earu laukus iš Abidoso. Ir ištikro, prieš palaidojimą, mumija tankiai turējo atlikti kelionę į Abidos, po kuriai ji buvo laidojama prigimtame nekropolyje. Kaikurie tenkinosi manomaja kelione. Padorieji žmonēs ypatingai geidē buti palaidotais čion, arti garsaus Oziriso rakšto, kuris buvo rodomas čionai; jie plaukē čion iš visų Egypto kraštų surengti sau paskutinę vietą nusiraminimo ir pradēti tolymą kelionę nuo tikros pradinēs vietos. Aršiausiame atsitikime jie siųsdavo Abidosan kapinį akmenį, idant vardas jų išliktų šventame garde. Iš Abidoso numirēlis turējo eiti tirlaukin ir ten kovoti su įvairiausiomis baidyklēmis.

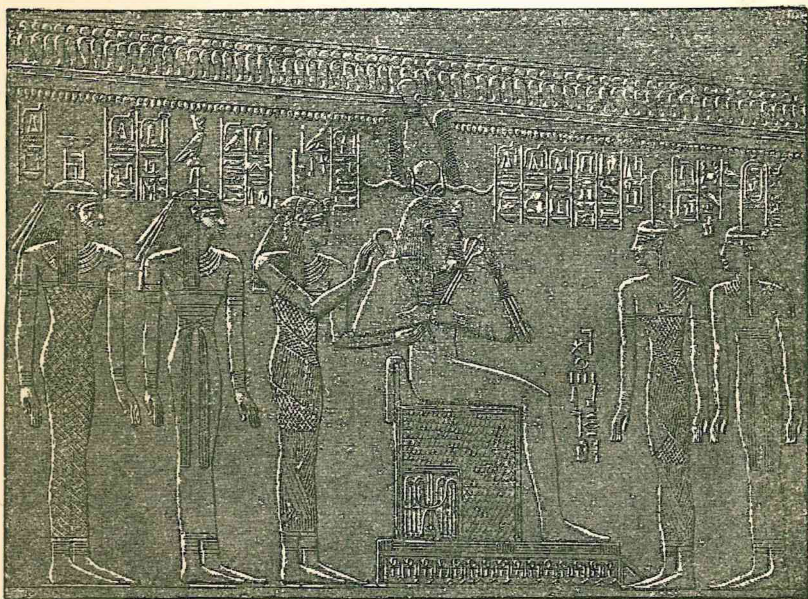
Maspero bandē atsteigti primityviškus supratimus apie vēlēs gyvenimą sulyg memfisiškųjų supratimų, pasiremiant vēlesnių laikų parašais, surastais tēbiškuose karališkuose rakštuose. Memfisiškasis mirusių dievas, Sokar, gyveno Lybiškojo tirlaukio vakaruose; jo karalija buvo baisaus didumo urvas, ar akmenyčia, kur jis rinko savo ištiki-

mus po myriui. Regimai tai buvo nelinksma vieta ir, aplamai, lengva matyti, kad tikējimo pagrindu į Sokorą buvo graudi myrio priejauta; tokia priejauta randasi beskaitant memfisinius parašus. Viena kapinē jiekšta Britiškame muzejuje ypatingai įdomi iš tos pusēs. Numirusi jauna moteris priduoda savo pasiguodimams tikrai graudžią išraišką: vakarai, — sako ji, — miego ir tamsos šalis; myris ateina pas visus; nē dievai, nē žmonēs neišdrysta pažiurēti jai į akis, jai lygu dideli ir maži; ji atima kudikį nuo motinos, nežiuri į niekeno maldas ir tt.

Sulyg heliopolisiškųjų pažiurų, velionio mieriu buvo patekti Ra laivan, idant visuomet pasilikti ten ir palydovauti Ra jo kasdieninēje kelionēje. Šita nuomonē aiškiai išreikšta piramidiniuose parašuose ir mirusių knygoje. Saulēs laivas nakčia perplaukia tamsos karaliją, Duat, idant iš ryto vēl pasirodyti rytuose. Aiškiai numanyti, kas yra Duat, labai yra sunku. Maspero neskaito Duato žemutiniu svietu; jam rodosi, kad po šituo vardu reikia suprasti "tamsos karaliją", esančią už žinomo egyptiečiams svieto rybų; tokiu budu, Duatu bus viskas, kas yra už nyliškojo klonio rybų, ant vienokios su juo plokštumos; nuo Egypto Duat atidalintas augštais kalnais. Saulē, nusileidus vakaruose plaukia iš pradžių į šiaurę, paskui pakreipia į rytus ir pietus, kol, ant galo, nepasiekia rytinio kalno, viršuj kurio ji vēl užteka savo skaistybēje. Ra eldijoje vēlē nesibijo jau jokios negandos ir gērisi kuopilniausia laime. Piramidiniuose parašuose "Charon" teipgi apsireiškia su savo pervažu, perkēlimui vēlēs vakarų pusēn pas Ra.

Naujos viešpatystēs, viešpatystēje po Amono-Ra teologijos įtekme atsirado naujas mokinimas, bandąs surinkti ir išaiškinti senus nesitaikančius suopročius; svarbiausiu jo uždaviniu buvo apdrutinti saulinio dievo galybę mirusių karalijoje. Šitas mokslas yra randamas veikaluose, užvardintuose: "Apie tai, kas yra Duate" ir "Apie vartus". Čion prašalinta visokia mintis apie numirusio buvimą ant žemēs. Velionis keliauja Ra eldijoje. Kasdieninis saulēs judējimas yra žiurimas kaipo dievo gyvenimas. Iš ryto jis

pasirodo rytuose jaunikaičio Horuso paveiksle, po pergalingai gi kovai su tamsos jiegomis miršta ir tąsyk saulinis laivas turi perplaukti per Duatą. Saulinis dievas apvažinēja mirusių karaliją teip kaip faraonas savo provincijas. Sulyg nakties valandų skaitliaus Duat dalinasi į dvyliką apskričių; kaikuriuose iš jų šeimininkauja drauge su savo ištikimaisiais valdiniais senieji šermeniniai dievai Sokar ir Oziris. Trumpas užtrukimas saulinio dievo mirusių apskrityje duoda jo gyventojams neišpasakytą suraminimą. "Knyga apie vartus" teipgi pasakoja apie saulēs perējimą per dvyliką Duato dalių, bet čion jos parodyta 12 kambarių su plačiomis durimis, saugojamomis milžiniškų žalčių. Čion

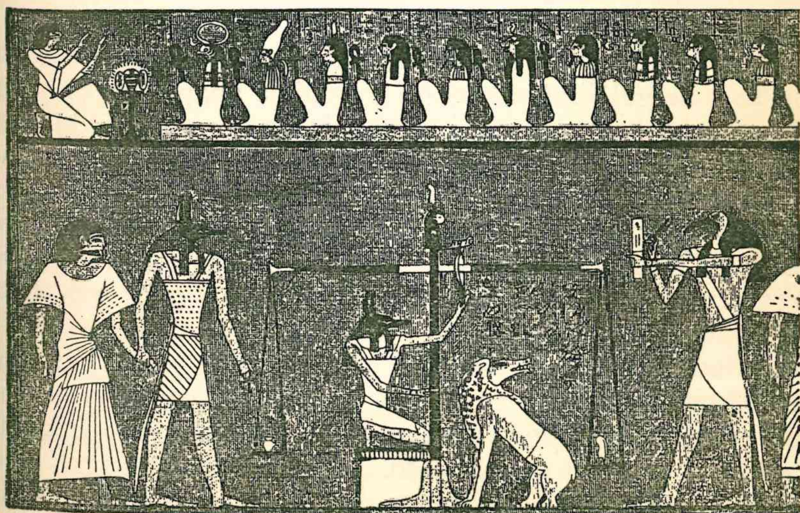

Pav. 30. Oziris žemutiniame sviete drauge su Izida, Amentetu ir Neftise klauso išpažinties.

randame žinomos Oziriso teismo regyklos variantą, išdētos 125toj skaidmoj mirusių knygos. Šitos knygos pilnos visokių fantastiškų ir mystiškų prisistatymų, buvo numylētu skaitymo dalyku vēlesniame laike.

Sulyg vieno pasakojimo, turbut paeinančio iš Pietinio Egypto, vēlē galējo pasiekti dangų kopēčiomis, pastatytomis dievų, ir sēsti ten greta su jais. Maspero atrado prie kaikurių mumijų nedidelius kopēčių modelius, kurios turējo patarnauti numirēlių mieriams išdētos augščiaus pažiuros.

Magiškasis elementas stipriai duoda save jausti visur. Per magišką amulētų ir žodžių veiksmą velionis gali viską atsiekti: jojo Ka apturi maistą kape, mumija atsilaiko puvimui ir naikinimuisi, o vēlē drąsiai gali leistis į pavojingą kelionę, kadangi ji yra maa-cheru, t. y. panašiai Totui moka ištarti kerējančius žodžius su teisinga priegaida ir kirčiais. Atskira skaidma mirusių knygos pamokina velionį šitos gudrybēs; tąsyk vēlē apturi galybę pergalēti nevidonus ir nepaisinti ant pavojų; alkis ir troškimas jai nēra baisųs, nes ji yra apsiginklavus veikiančiais magiškais budais; vartai atsidaro jai iki galui, nes ji dabar žino jų vardus. Tokiu budu velionio likimas neturi nieko bendro su gyvenimo budu ant žemēs. Vienok nēra abejonēs, kad jau labai senoje gadynēje doriškas žmogaus pasielgimas, sulyg kaikurių pažiurų, turējo tam tikrą įtekmę į jo gyvenimą ana-

Pav. 31. Anubis ir Tot sveria numirusio širdį ant teisingumo svarklo.

pus kapo. Erman parodē, kad jau piramidiniuose parašuose velionis teisina savo pasielgimus prieš pranešiką ir kad kitame paraše ant paminklo jau jis yra skaitomas liuosu nuo kaikurių nuodēmių. 125toj skaidmoj mirusių knygos, vēlionio atsiradimo, privedama tos pačios idējos; šita įdomi skaidma su priklausančiais prie jos paveikslais yra žinoma daugelyje egzempliorių. Matome, kaip velionį veda teisybēs dievē Maat; širdis jo yra sveriama ant teisingumo sverklo; Horus ir Anubis atlieka šitą darbą, kuomet Tot užrašo skaičių ant lentos. Šiapus sverklo tupi žvēris, lyg kad hipopotamē, toliaus gi ant vandeninēs lelijos lapo sēdi keturi šermeniniai dievai: Amset, Gapi, Duamutef ir Kebechsenuf, galiaus, Ozirisas ant savo sosto ir viršuj visos šitos regyklos matosi 42 teisējai. Velionis turi pasakyti visų šitų teisējų vardus ir atlikti tam tikrą apvalančią išpažintį, išskaitydamas visą nuodēmių eilę, nuo kurių jis skaito save liuosu, — labai akyva tai nuotrauka, kadangi ji duoda mums pamatyti doriškus egyptiečių reikalavimus. Kitose skaidmose mirusių knygos teipgi yra numojimai į šitą Oziriso teismą; 30ta skaidma, kuri tankiai buvo rašoma ant akmeninio vabalo, užimančio mumijos širdies vietą, turējo neduoti širdžiai liudyti prieš numirusį čion teipgi išreikšta mąstis apie galējimą atkeršinti gyvenime anapus kapo. Bet magiškasis elementas visgi pergali ir šitos mąstys žudo visą savo svarbą ir vertę, jeigu yra manoma, jog magiškieji žodžiai ir amulētos visa galingi. Įdomu teipgi ir tas, kad niekur visoje mirusių knygoje nē žodžio nēra pasakyta apie vēlēs galējimą pražuti; priešingai, visur skaitosi visai priderančiu, jog velionis šneka pataikliai ir vertas yra buti dalyvininku laimēs. Tiktai tekstuose, apimančiuose tēbiškojo saulinio mokslo išdējimą apie naktinę saulēs kelionę per Duatą, randame aprašymą pragaro sulyg egyptiškųjų supratimų, pieštų žodžiais ir paveikslais, kur pasmerktieji kankinasi kuožiauriausiu budu. Bet ir čion nēra nurodyta sąryšio terp žemiško gyvenimo ir bausmių gyvenime anapus kapo; ir čion magiškasis elementas turi didžiausią svarbą ir mąstis apie nubaudimą už nuodēmes, nežiurint į reiš-

kų jo buvimą, niekuomet, tarytum, neturėjo ypatingos veikmės į protus.

Liekasi palytėti dar kaikurios pažiuros, turinčios nemažą svarbą egyptiškuose tekstuose. Visose egyptiškos istorijos gadynėse randasi parašai, kuriuose numirėlis tapatinasi su dievu. Dar piramidiniuose parašuose šnekama, jog velionis nueina į dangų, apeina dangiškuosius kliautus ir paskui pasislepia vakaruose; ten jį garbina Duato gyventojai ir jis vėl pasirodo šviesybėje rytuose; čion numirėlis visai sutapatintas su Ra. Bet vardijimas numirėlio Ozirisu N. N. (vardas asmens) neženklina tokio tapatinimo; tai reiškia tik tiek, kad numirėlis pasiekė Oziriso nemarybę, ant kiek jis yra balzamuotas ir palaidotas panašiai anam ir kad jis nuo to laiko priklauso prie Oziriso karalijos. Puikiausiu apsaugojimo budu nuo visokio pikto teip prie gyvybės, kaip ir numirus, yra žavėjimai, kuriuose kunas ir jo sąnariai tapatinasi su įvairiais dievais; tolygųs veikalai randami teip šermeninėje rašliavoje (pav., skaidma 42 mirusių kn.), kaip ir magiškojo turinio tekstuose.

Visa mirusių knygos skaidmų eilė (skaid. 76—88) yra išraiška pažiurų, sunkių surišti su kitomis pažiuromis. Jos duoda numirėliui galybę pasiversti į visokias esybes. Jis gali priimti pavidalą auksinio vanago, lelijos, paukščio Bennu, švento avino, krokodiliaus ir tt. Viskas tas yra gana nesuprantama. Šituose supratimuose jokiu budu negalima matyti atsimušimo mokslo apie persikėlimą vėlės, panašiai indiškajam arba pitagorietiškajam, kaip tai Herodotas klydo, priskaitydams egyptiečiams mokslą apie persikėlimą vėlių. Šitos metamorfozos buvo visai savarankios ir čion nebuvo nė kalbos apie nubaudimą ar apvalymą, kaip tas turėjo vietą vėlių persikilnojime pas indus bei pitagoriečius. Šitie tekstai, be kurių vidurinės viešpatystės gadynėje buvo vartojime ir daugelis kitų, turbut, yra heliopoliškosios paeigos ir turėjo tikslą suteikti velioniui pilną laimę, sutapatinant jį su dievais, ar pašvęstais jiems gyvuliais, ar augalais.

Lengva yra matyti, jog šitame atsitikime daug liekasi

neišrišta ir tamsu, daugelis klausimų dar laukia atsakymo ir toli dar ne visa medžiaga yra išsemta; suprantamas dalykas, jog šitas išdėjimas atrodo persliekiniu, bet prie dabartinio dalykų padėjimo nėra dar galima sistematiškai ar istoriškai išdėti medžiagą.

23. Teologiška ir Kosmogoniška Sistema.

Ne kartą jau turėjome progą nurodyti į neišpasakomai didelę egyptiškos teologijos bei kunigiškos išminties svarbą. Bet šita pati teologija, kuriai esame kalti visas savo žinias sulyg egyptiečių tikėjimiškų pažiurų, yra podraug didžiausia kliutimi teisingam supratimui liaudinės tikybos, gludančios už visų šitų teologiškų protavimų ir simboliškų aiškinimų. Teologija stengiasi suvesti tikėjimiškus supratimus į griežtą sistematišką tvarką; ji stengiasi surieti įvairius elementus abelnan pažvalgos ruožan ir išlyginti visokias nelygybes bei prieštaringumus; tokiu budu ir egyptiškos teologijos darbas prisidėjo daug kuo prie išplėtojimo tikėjimiškų nuomonių bei supratimų. Politiškasis išsiplėtojimas, kuris vedė politišką suvienijimą nyliškojo klonio, iššaukė tuomi patim ir artimesnį vietinių dievysčių vienijimą. Juo labiau žmonės suprato savo tautišką vienumą, juo labiau, sužiniai, ar nesužiniai reiškėsi tikėjimiško venumo butinumas. Tikėjimas draugijoje lošė tokią svarbią rolę, kad tikėjimiškas išsidalinimas galėjo buti pavojingu valstybiškam vienumui. Bet buvo ir visai prigimtas siekimasi prie tikėjimiškos vienybės, — siekimasi, kurio didžiausiu išreiškėju buvo sinkretestiškoji teologija.

Drauge su tuo teologija per visus laikus triusė stropiai, idant apdvasinti ir simboliškais aiškinimais sušvelninti šiurkščius primityviškus supratimus ir atgaivinti pasenusias formas nauju turiniu. Kulturos išsivystymas negalėjo išsykio suturėti prigimto fetišizmo idėjų vystymosi bėgio, bet visgi teologija turėjo taikyti senas formas prie naujų besilavinančios tikėjimiškos mąsties idėjų.

Jau ne kartą minėjome apie tai, jog teologija uždėjo savo antspaudį kuone ant visų musų versmių ir net senesni

tikējimiški tekstai perdēm perimti teologija. Šitas tai teologiškasis nudarymas tekstų kuolabiausiai ir neduoda mums juos suprasti. Senasis mąsčių budas, kaip iš formališkos, teip ir iš medžiagiškos pusēs padaro į mus keistą bei atstumiantį įspudį ir, kadangi šitos mąstys niekuomet negalējo išsigelbēti nuo medžiagiško apvalkalo ir laisvai išskirti savo dvasišką turinį; tai męs tankiai jaučiamēsi esą ant slidaus tako ir negalime suvokti, kaip didelē yra šitų simbolišků aiškinimų vertē. Ankščiausiame susirišime su teologija yra kosmogonija; sistematiškas senovēs dieviškų formų išdēlys buvo iš dalies padarytas nuo kosmogoniškosios atžvalgos.

Visai yra prigimta, jog Egypte nebuvo vienodos teologijos, kaip nebuvo ir vienodos liaudinēs tikybos. Teologiškieji mokinimai, be abejonēs, kerojosi kunigiškose įvairių šalies šventynių draugijose, prie ko visi jų pasistengimai buvo nukreipti, žinoma, į tai, idant vietinį dievą pastatyti vidurin teologiškos sistemos. Bet svarba ir įtekmē tokių sistemų priklausē nuo politiškos ir tikējimiškos tam tikros vietos svarbos. Aname skirsnyje iš dalies apsipažinome su tēbiškąja naujos viešpatystēs teologija. Gaila tik, kad mums beveik nieko nēra žinoma apie įvairių mokyklų mokinimus. Tik viena jų pasiekē platų šeimininkavimą, — tai heliopoliškoji saulinē teologija; ji vyrauja jau piramidiniuose parašuose ir pamaži perkeitē ir perdirbo visą egyptinių dievų svietą. Brugscho išdējimas egyptiško tikējimo abelnai yra ne kas daugiau, kaip teologiškų pažiurų išdējimas tame išvyzdyje, kokiame jos susidējo Heliopolyje.

Pasiremdama oficiališku kultu, teologija, be abejonēs, padarē didelę įtekmę į tikējimiškus supratimus. Ji naudojosi oficiališka paspirčia dēlto, kad jos tikslu buvo tikējimiška vienybē, kaip ir kad karališkosios valdžios siekimasi buvo prie politiškos vienybēs. Vienok pasakyti tikrai jos įtekmēs didumą negalima; gal ji ir nelabai giliai įsisēdo į žmonių minias. Jų pažiurose tapatinimas vietinio dievo su Ra, žinoma, negalējo padaryti jokių permainų, bet visgi teologija vienval rodē kelią į augštesnį supratimą apie dievystę.

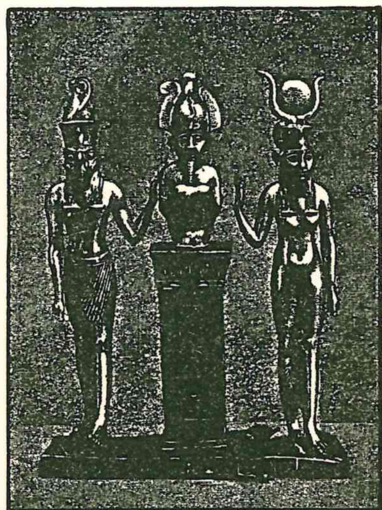
Negalime išdēti čion pilnai visų teologiškų mokinimų ir turime pasitenkinti budų ir abelnų senoviškų egyptinio mąsčių sudējimo išvyzdžių apsklembimu.

Teologija negalējo pergalēti egyptiečių tikējimiškumo ir prašalinti fetišizmo, įsiskverbusio į egyptiško tikējimo asmenį, bet visgi tapatinimui dievų ji surado budą, gelbintį pasiekimui tikējimiško vienumo. Sulyg savo prigimimo dievai dalinosi į kelias tam tikras rųšis: saulinius dievus, žemiškus, šermeninius, nyliškus ir tt. Nieko nebuvo lengvesnio, kaip sujungti vienos ir tos pačios grupos įvairius dievus į vieną čielą: tokiu išējo sąmišiai Sokar-Oziris, Oziris-Chentamente; dēl tos pačios priežasties Mendese Chnum, Garšef ir Oziris buvo prisistatoma vienu ir tuo patim dievu. Ra, Tum, Horus, Mentu ir Ancher — visi yra sauliniais dievais ir todēl visi susiliejo į vieną. Šitas vienijimas dievų nuējo dar toliaus, kaip saulinē teologija užējo ant savo pergalingo plētojimosi kelio ir paēmē po savim visus kultiškuosius Egypto gardus; tąsyk kuone visi dievai buvo perkeisti į saulinius dievus ir sutapatinti su Ra. Pta, Min, Amon, Sebek, Oziris, Chnum ir net Set susiliejo su Ra ir užēmē atsakančią vietą saulinēj teologiškoj sistemoj.

Šituo keliu teologija atējo prie savotiško priemoniško monoteizmo. Įvairios dievystēs reiškē visokeriopus kosmiškus apsireiškimus, įvairias pildenybes, arba, geriaus sakant, įvairius išsivystymo laipsnius vieno vienatiniojo dievo, slaptybinio ir neprieinamo. Saulē, užgemanti šiądien rytuose, yra ta pati, kuri vakar švietē, bet drauge su tuo ji yra jau nauja; Ra yra tuo patim laiku ir tēvu ir sunum. Rytinē saulē vadinasi Cheper (dievas esantis tik teologijoje ir yra išreiškiamas vabalo paveiksle); pusiaudienio saulē vadinasi Ra, vakarinē — Tum, numirusi, pasislēpusi vakaruose — Oziris. Tolygųs supratimai priklauso prie pirmapradinių ir 17toj skaidmoj mirusių kn. jie išreikšta jau visai aiškiai ir reiškiai.

Dievai, radusieji sau tinkamesnę charakteristiką mytuose neteip lengvai susilieja vienas su kitu; šitoje dēstyje teologija sutiko dideles sunkenybes ir jos tekstai perdēm pil-

ni prieštaringumų ir nesuomonių, kurios tik paviršutiniškiausiai žvelgiant gali atrodyti gilią išmintį. Pavyzdin, Horusą teologija perdirba nepažintinai; Horus lošia žymes roles dviejose didelėse teologiškose sistemose: Oziriso ir saulinėje sistemoje. Horuso, Izidos sunaus kovą, su Setu teologija sulygino su kasdienine saulinio dievo kova su jo priešu, debesiniu žalčiu Apepi. Setai ir Apepi pradeda augti skaitliuje, kaitlingos gi Horuso formos, buvusios iš pradžių, turbut, nevienokiomis, susilieja į vieną; galiaus, didēji raganē Izida pati išeina kovon su Apepi ir tokiu budu papuola į dievysčių, apsiaučiančių Ra ciklių ir todēl yra minima mytuose liečiančiuose šitą dievą.

Pav. 32. Trejybē: Horus, Oziris, Izida.

Greta su tapatinimu dievų atsiranda palinkimas tverti jų genealogiją. Augščiaus turējome progą atkreipti atidžią į teip vadinamas trejybes. Męs neskaitome galimu matyti jose, panašiai Brugschui, kokios nors kosmiškos idējos išraišką ir turime prisipažinti, jog lygšiol nēra dar bent kiek patenkinančių aiškinimų jų paeigos. Rods, Maspero prileidimas sulyg to, jog trejybēs buvo kaimyniškų vietinių die-

vysčių susiliejimo išeiga, gali buti priimtas kaikuriuose žinomiausiuose atsitikimuose, k. a., Chnum-Set-Anuketo paeigos išaiškinimui; bet kituose atsitikimuose šitas prileidimas yra teisingu tik iš dalies. Teip antai, tēbiškoji Mut, tēbiškosios trejybēs motina, — nēra niekas kitas, kaip teologiška abstrakcija, kadangi žodis "Mut" reiškia tiesiog "motina"; priešingai gi, Mentu, toje trejybēje turējęs sunaus vietą ir Chonsu, vēliaus aną pakeitęs, yra ištikro kaimyniškais vietiniais dievais. Memfisinēs trejybēs motina — Sechet, matomai, buvo vietine kaimyniško apskričio dieve, kuomet Imchotep, šitos trejybēs sunus, turbut, buvo teologiška vēlesnio atsiradimo dievyste. Nefer-Tum, pirmiau skaitytas šitos trejybēs sunumi, stojosi įvairių liutagalvių dievų sunumi ir męs jo negalime tikrai skaityti prie kokios nors vietos. Juzas, heliopoliškosios trejybēs motina, neužginčijamai, yra teologijos produktu. Oziris ir Izida, be abejonēs sulyg Maspero, buvo vietiniais kaimyniškų apskričių dievais; bet kaip pateko jų trejybēn Horus, tai sunku yra pasakyti.

Kitas dievų sistematizavimo budas į enneadas, arba dieviškąsias devynerijas, kaip neabejotinai tikrai nurodē Maspero, paeina iš Heliopolio, kur keturios dievų poros su vadovu priekyje padaro svieto ir svietinēs tvarkos istoriją, kaip tas žemiau bus aprašyta nuodugniau. Šitoji heliopoliškoji dievų geneologija buvo priimta visame Egypte su tuo skirtumu, kad visur priekyje devynijos, jos vadovu buva vietinis dievas; kur buvo buvę trejybēs, ten nevisuomet buvo galima prašalinti motiną ir sunų; todēl tankiai atsitinka, jog dieviškoji "devynija" susideda iš 10 ar net 11 narių.

Dievių pobudis labai retai yra parodytas visai reiškiai; aplamai jos išreiškia savimi priēmingumo ir gimdymo jiegą priešingume apvaisinančiai jiegai. Kaikurios jų yra gryniausiomis abstrakcijomis, pav., Mut ir Juzas, kurios apturējo gyvastį tik per sutapatinimą su Izida, Hator ir Neit. Bast, Sechet ir Pacht; visos trys yra išreiškiamos su liutinēmis galvomis. Hator ir Neit, dangiškosios dievēs, nekartą susilieja viena su kita kaipo myrio dievēs. Neftisē

teipgi yra priemonišku tvariniu, sulyg Izidos pavyzdžio.

Labai anksti buvo užmegztas dievų sąryšys su astronomiškais apsireiškimais. Dangiškų švietylų kultas senovēs Egypte mažai dar yra ištirtas, todēl labai sunku yra pasakyti, kaip susižiedē pirmapradinēs šito kulto pažiuros. Dar giliausioje senovēje pažymiausieji žvaigždynai buvo rišami su svarbiausiomis dievystēmis: Orionas su Ozirisu, Sirius su Izida, Saturnas su Horusu, Merkuras su Setu (Tifonu). Teip pat saulestovis įvairiuose metų sezonuose buvo išreiškiamas, bent vēlesnēje gadynēje, įvairiomis saulinio dievo formomis. Toki astronomiškieji apsireiškimai, kaip mēnulio faziai, teipgi turējo sau mytiškus aiškinimus: šitai, pilnačio užstojimo laikas vadinosi "Oziriso susivienijimu su kairiąja akia". Brugsch ankščiau už kitus ištyrē egyptiškąją mytologišką astronomiją. Žinoma, joje daug kas tebēra dar tamsu ir nesuprantama.

Etimologiškieji senovēs tekstų besidarkymai padaro nemaža sunkenybių jų supratimui. Męs visai negalime suprasti, ar šitie tušti mums sakymai turējo gilesnę prasmę senovēs raštininkams, ar mums reikia matyti juose galingos kalbos mąsties įtekmēs išraišką. Be abejonēs, geriausiai bus palikus be paisinimo visus senovēs etimologiškuosius aiškinimus, jei į juos žiurēti kaipo į budą pamatiškam supratimui tikējimiškų idējų. Vardas Amon, sulyg kalbiškojo senovēs egyptiškųjų kunigų aiškinimo, paeina nuo veiksmažodžio amen — buti užslēptu. Bet pirmapradinis supratimas apie Amoną visai neatsakē idējai apie "užslēptą esybę". Oziriso vardą išdēstinējo senovēje į user-ra, saulēs jiegą. Etimologiškas žodžio Hathor išdējimas į hat-hor — Horuso namai — teipgi neužsipelni ypatingo užsitikējimo. Šitose etimologiškose lankstynēse greičiaus mums norisi tikēti į liuosą žodžių žaismę, arba poētišką išsireiškimo budą, kuriuomi galima naudotis teip, kaip kam patinka. Egyptinē teologija ne tik bandē tokiais etimologiškais monais aiškinti gamtą, dievų pildenybes ir jų ypatybes, bet šituo budu naudojosi net sutvērimui naujų sakmių; čion privesime vieną pavyzdį. Dievē Šedit buvo garbinama fajumiškame gar-

de Šedoj kaipo Sebeko pati. Jos vardas tiesiog reiškia: "gardo Šedos użgimēlē", bet, ačiu savo vienbalsybei su žodžiu schedet — naikintoja, ji padarē priežąstį atsiradimui sakmēs apie dievę naikintoją Sebeko-Ra priešų. Ant nelaimēs tankiai buva sunku išaiškinti tikrą dalyko padējimą. Żemēs dievą Keb (Qeb) tankiai išreiškia żąsies pavidale; ypatingas żąsies pavidalas teipgi vadinasi keb (qeb). Kartais šitą dievą vadina "didžiuoju gagentoju" ir pasakojama, jog jis padējęs svietinį kiaušinį, iš kurio išējo į svietą Ra. Ar čion turime reikalą su senovēs kosmogonija, ar tik su mytu, atsiradusiu po hieroglyfiškųjų paveikslų ir kalbos įtekme, — atsakyti šitą klausimą nesiimame. Šitas pavyzdys parodo, kaip nereikia geriau, jog šitoje srityje stovime ant labai slidaus kelio.

Priešingume visoms kitoms tautoms egyptiečiai prisistatē sau dangų moteries paveiksle, žemę gi vyro paveiksle. Sulyg manymo vienų, dangus buvo moterim, Nut, kuri, sulinkusi ant žemēs, rēmēsi ant jos kojomis ir rankomis: supratimu kitų ji buvo karve Hator. Sulyg vienos labai senos pažiuros dangus yra baisaus didumo veidu, dievas Horus (žodis her reiškia gymį, veidą) palaikomas keturių plaukų kasų, arba keturių Horuso sunų, kasų dievų, bet yra galima, jog šitas supratimas nepriklausē liaudinei tikybai ir buvo tik priemonišku teologijos tvariniu.

Iš vietinių kosmogonijų žinoma mums labai nedaug; visos jos buvo laipsniškai išstumtos ar perdirbtos heliopoliškosios kosmogonijos. Maspero savo tyrinējimuose atkreipē ypatingą atidžią į tas egyptiškų tekstų vietas, kuriose yra nurodymai ar numojimai į pirmapradinius kosmogoniškus supratimus ir, be jokios abejonēs, jo pažvalga ir tyrinējimo budas yra teisingi, priešingai Brugscho manymui. Vietinis dievas visur yra garbinamas savo garbintojų svieto sutvertoju ir svietnamio priežastininku; priegtam pats tvērimo veiksmas buvo suprantamas įvairiai, žiurint į tam tikros dievybēs pobudžio ypatybes. Vandenkričių apielinkēje Chnum buvo prisistatomas kaipo puodžius, žiedžiąs svieto kiaušinį ant savo prietaisos, iš kurio viskas

išsikalē. Memfisiškasis Pta sutvērē svietą teip, kaip tikras amatininkas ar daildaris. Saitiškoji Neit buvo garsi audēja ir kaipo tokia buvo kosmogoniška dievybe.

Pirminiu principu, iš kurio atsirado visa gyvastis egyptiečiai kaip ir tulos kitos tautos, skaitē vandenį. Šitas pirminis vanduo, vadinamas Nun, turi visas vyriškas ir moteriškas gyvasties užmazgas. Supratimu vienų, Ra atsirado iš šito vandens; supratimu kitų, jis išsirito iš kiaušinio pavidale paukščio, ar jaunikaičio. Iš visų kosmogonijų labiausiai esame apsipažinę su heliopoliškąja, kuri turējo didžiausią svarbą, buvo labiausiai išplatinta ir apēmē visas senesniąsias pažiuras, buvusias Žemutiniame Egypte.

Pav. 33. Šu atskiria Kebą nuo Nut.

Sulyg jos mokinimo, svietas buvo sutvertas ir sutvarkytas devynių dievų, padariusių didįjį heliopoliškąjį ciklių. Žinoma, vietinis dievas Tum pasirodo pirmine priežastim; iš pradžių jis buvo vienas ir gludojo Chaose, arba pirminiame vandenyj; paskui jis, apvaisindamas save pats, pagimdē Šu ir Tefnet. Keb ir Nut (žemē ir dangus) gulējo pirminiame vandenyj, drutai apsikabinę vienas kitą. Šu įsiskverbē į jų tarpą, pakēlē Nut augštyn ir davē progą saulei pradēti jos kasdieninę kelionę po dangų. Pirma-

pradinē Šu reikšmē ir pobudis yra sunku pasakyti, kas liečiasi gi Tefnet, tai ji yra tiesiog tik kaipo moteriškas papildas Šu, priemoniškai sutvertas teologijos. Pasiremiant etimologiškais aiškinimais ji vēliaus skaitosi rasos asminimu, o Šu — oro sluogsniu, atidalinančiu dangų nuo žemēs. Keb ir Nut savu žaru pagimdē Ozirisą, derlingą žemę su Nyliumi ir Setą, tirlaukį, drauge su dviem seserimis — Izida ir Neftise. Tuomi pasibaigē įrengimas svieto ir galējo prasidēti jo istorija. Piramidiniuose parašuose minima apie trejas heliopoliškąsias devindievijas, padarančias 27 dievybes; apie dvi jų męs, ant nelaimēs, neturime beveik jokių žinių. Šitie trys dievų cikliai apēmē, be abejonēs, svarbiausius Žemutinio Egypto dievus ir buvo žiurimi euhemeriškai, kaipo trys dieviškos dinastijos, valdžiusios iki Menesui.

Kaip augščiau buvo pasakyta, didēji heliopoliškoji devindievija buvo pavyzdžiu klasavimui kosmogoniškųjų dievysčių, daugelio Egypto šventynių. Daugelis vietinių kosmogonijų buvo perdirbta pagal šitą pavyzdį, prie ko, žinoma, išējo nemaža nesutinkamybių ir prieštaringumų. Kartais rasdavosi ir kitoki manymai, buvusieji, regimai, liaudinēs vaizdos vaisiumi. Pasakojo, jog įkaitintas saulēs spinduliais Nyliaus dumblas, pagimdē žmones, gyvulius ir augalus; net ir po šiai dienai Egypto gyventojai tiki, jog žiurkēs atsirandą iš nyliškojo dumblo. Pasakojo teipgi, jog dievų ašaros davē gyvastį visiems gyviems daiktams. Panašios mąstys tankiai atsitinka magiškuose tekstuose.

Savotiška kosmogoniška sistema atsirado Hermopolyje,Toto garde. Ar mums joje reikia matyti pirmapradinę kosmogoniją, ar vēlesnių teologiškų pažiurų tvarinį, sunku yra pasakyti, bet čion priklausą tekstai, yra randami neanksčiau naujosios viešpatystēs gadynēs. Hermopoliškasis vietinis dievas Tot skaityta dideliu rašto žynium, dideliu raganium, kuriam žodis buvo dideliu magišku pabuklu; jis tarnavo jam ir jo žmonių rolēje geradējo. Kiti aštuoni hermopoliškieji dievai, padariusieji drauge vieną devyniją, sulyg savo prigimties buvo visiškai kitoniški negu tam tikri

heliopoliškieji dievai. Kuomet šitie, išskyrus Šu ir Tefnet, buvo nuo seno žinomais deltoje vietiniais dievais, tai aštuoni Toto lydovai priešingai, yra dievybēmis suvisu abstraktiškomis. Prie keturių vyriškų hermopoliškųjų dievų, kurių vardai yra: Nu, Gech, Kek ir Nenu, prijungta keturios moteriškos "gramatiškosios" dievēs: Nut, Gechet, Keket ir Nenut. Šitas keturias dievų poras Lepsius skaito keturių elementų atstovais: vandens, ugnies, žemēs ir oro. Brugsch priešingai, Nu ir Nut skaito pirmine medžiaga, Gech ir Gechet — veikiančia galybe, kuri savimi apima laiką (Aion), geismą (Eros) ir orą (Pneuma); Kek ir Keket išreiškia tamsą (Erebos), o Nenu ir Nenut — kosmiškąsias nuosēdas. Bet šitie aiškinimai perdaug yra drąsus. Minēti aštuoni dievai, išreiškiami su varlių ar žalčių galvomis, arba šokančių babunų paveiksle, neturi tekstuose jokios charakteristikos; todēl visai negalima pasakyti, kokią rolę priskaitē hermopoliškieji kunigai kiekvienam iš paminētų augščiau aštuonių dievų; tankiai visi jie buvo suvedami į vieną surinktinę Chnumo esybę. Šita hermopoliškoji aštuonija buvo priimta ir kaikur Egypte, šitai, męs randame, pav., Amoną keturių dieviškų porų priekyje.

Augščiau privedēme keliatą teologiškojo manymo budo pavyzdžius ir teologiškų senovēs egyptiečių sanprotavimų. Gaila, kad daug kas liekasi neaiškiu ir abejotinu; beveik visiška logikos nebutis mąstyse padaro didelę sunkenybę; sinkretiškasis apdirbimas ir simboliškieji dieviškų formų ir asmeniškų tikējimiškų suopročių aiškinimai teipgi suteikia vos pergalimas sunkenybes. Įstabu, kad nežiurint į gilę panašių sanprotavimų senovybę, kunigai negalējo išnaikinti šiurkščios animybēs ir priduoti tam tikrą formą augštesnēs tvarkos idējoms. Visai klaidinga butų manius, jog kunigai buvę tik tikējimo prižiurētojais, tikējimo, sutverto žmonēms, kurio jie patys visai neturējo. Nežiurint į simbolybę ir išreiškiamas juomi skaistesnes idējas, jie tvirtai laikēsi tikējimiškų formų, paliktų jiems jų pranokējų. Filozofiškoji monotejybē, kurią egyptiškasis protautojas galējo pasiekti, pritaikydamas savo savotiškus budus, neno-

rējo ir negalējo skirtis su politejybe. Senoviškos tikējimiškų suopročių formos ir kultas buvo butinais tikējimo elementais, kurių atmesti negalējo nē filozofiškoji mąstis, nē pirmyneiginis kulturos vystymasi, kol antgalo, nauja dvasiška jiega nepergalējo šito tikējimo, priešgynybių bei tuščio sumaniavimo pilno ir ačiu magiškumui pilnai išsigimusios bei šiurkščios niekatikybēs.

24. Kultas ir Dora.

Nusisiuntimo raštai. Be tam tikrų dalių paminētų augščiau abelno turinio veikalų, perskaitymo verti: Maspero, *Un manuel de hierarchie egyptienne* (Et. Eg. II, 1, 1888); Amelino, *Essai sur l'evolution des idees morales dans l'Egypte ancienne.* (1885).

Tikējimiškasis kultas, žinoma, priklauso nuo dievybēs turinio supratimo. Egyptiečiai nē kiek neabejojo, jog vietinis dievas yra šeimininku ir gardo bei apielinkēs apgynēju, pats buvo terp savo garbintojų savo šventnamyj ir jog jis turējo visą eilę grynai žmogiškų reikalų, kurių patenkinimo priedermę jie dievotai pasiēmē ant savęs. Dievybē neturi kęsti maisto ir drabužio trukybēs, kunas jos turi buti pateptas, antakiai nudažyti, širdis jos turi buti pakakinta procesijomis, giedojimu ir malda. Laimingas tas gardas, kuris moka palinksminti savo dievo širdį; tąsyk dievas linksmas ir visi gyventojai džiaugiasi jo geru upu.

Gardinēs dievybēs kultas, žinoma, buvo visuomenēs priedermē; męs matome, jog senesnēse gadynēse apskričių valdininkai yra podraug ir vyriausiais vietinių dievų kunigais. Ilgainiui viešpatybē, su karaliumi priekyje, kas sykis vis labiau ima ant savęs rupestį svarbiausiais vietiniais kultais, palaikydama ir globēdama vienų ar kitų dievų kultą, žiurint į jų galybę ir svarbą.

Dievas gyveno terp savo garbintojų; jis turējo savo buklę šventnamyj, teip vadinamame "dievo name"; čion stovējo jo stovyla ir buvo laikomas jam pašvęstas gyvulys. Laipsniško egyptiškojo šventnamio išsivystymo męs negalime pasekti todēl, kad nežinome nē vieno šventnamio, pastatyto senosios viešpatybēs gadynēje. Masyvišką keturkampį trobesį, atrastą Marietto netoli nuo gizechiškojo

sfinkso, negalima su pilna tikrybe pripažinti šventnamiu; vienok mums žinoma iš parašų, jog karaliai labai rupinosi Žemutinio Egypto šventnamiais. Mums teipgi labai mažai žinomi didieji ir puikųs vidurinēs viešpatybēs karalių statymai; didesnē jų dalis buvo išgriauta iki pamatų laike karēs su įsiveržusiais hyksais; be to vēlesnieji karaliai ir ypatingai Ramzesas II nesisvarstē griauti savo pranokējų pastatymus, idant apturēti pigią ir tinkamą medžiagą savo paties statymo sumanymams. Todēl męs esame apsipažinę tik su naujosios viešpatybēs šventnamių padējimu ir ypatingai su didžiaisiais tēbiškais šventnamiais bei abidosiškuoju. Iš vēlesnio laiko šventnamių ypatingai gerai išsilaikē: Hatorēs šventnamis Denderache ir Horuso, Edfu'je. Į šituos šventnamius atkreipsime ypatingą atidžią, idant iš jų gauti suoprotį apie abelną egyptiškų šventnamių tipą, kuris, be abejonēs, asmeniškai buvo vienokiu visose gadynēse.

Egyptiškasis šventnamis asmeniškai susidējo iš mažos, tamsios koplytēlēs, kur stovējo dievybēs paveikslas; prieš ją buvo, teip vadinamas, hypostylius, — erčia su jiekštomis, menkai apšviesta blandžia šviesa per mažyčius langelius, iškeltus po pačiu stogu. Hypostyliaus dalis išreiškē savimi visą pasaulę; lubos buvo išpaišytos žvaigždžių paveikslais; jiekštos turējo medžių kamienų išvyzdį, augančių iš žemēs. Šitos erčios priekyje buvo didelis kiemas, apvestas taku, atidalintu nuo jo jiekštų eile. Priekyje trobesis dviem pylonais — dideliais bokštais, apsaugojančiais vartus; išpradžių jie, ištikro, buvo šventnamių apsaugojimui. Priešais pylonus buvo gairēs, kolosališkos stovylos ir, tankiai, obeliskai. Mažiau garsųs šventnamiai turējo mažiau ruimo, didēsēs gi šalies šventynēs, ypatingai didysis karališkas Amono-Ra šventnamis Karnake vienval didinosi ir platinosi. Vieną po kitam prie šventnamio pristatydavo vis naujus jiekštinius kiemus ir hypostylius su priklausančiais jiems pylonais ir obeliskais. Kitoje koplyčios pusēje statyta teipgi naujos šventnamio dalys; platųs takai jungē jį su gretiniu šventnamiu; puikios alējos, apstatytos sfinksais, ējo aplin-

kui. Karnakiniame šventnamyj galima atskirti atskiros dalįs, apstatytos įvairių karalių ir iš jų pastatymo puikumo galima spręsti apie anų galybę.

Šventnamio tikslas pilnai yra parodytas jo viduriniu įtaisymu. Jis nebuvo taikytas tam, kad buti skaitlingai tikinčių miniai susirinkimo vieta, arba, kad buti gyvenimu kunigams, tik išimtinai buvo skirtas užlaikymui dieviškų paveikslų, šventų indų ir mantos. Tamsioj koplyčioj gyveno vyriausias dievas, gretinēse *deoi synnaoi;* nedideli kambariai buvo padējimo vietomis šventnaminiams indams ir visokiems taupiniams. Į patį šventnamio trobesį galējo eiti tik kunigai ir karalius. Ant priekinio kiemo buvo aukojamos aukos. Per šventes čion rinkosi teipgi iškilminēs procesijos, su kuriomis nešiota aplinkui šventnamį šventas dievo paveikslas.

Egyptiškų kunigų galybę graikiškieji raštininkai (Herod. II, 37; Diodor. I, 73) piešia truputį perdēdami. Kaip nē didelē buvo jų įtekmē, jie visgi nebuvo uždaryta kasta ir ne visose gadynēse jų svarba buvo vienokia. Ant nelaimēs, męs galime pasekti akyvą egyptiškosios kunigijos išsivystymo klausimą tik labai viršutiniškai; geriausiai jis yra išdētas pas Ermaną. Senesniame laike apskričio valdininkas, regisi, paprastai buvo ir augščiausiu vietiniu dievo kunigu, teip lygiai kaip karalius, visuomet galēdavęs atlikti kunigiškas pildenybes visų dievų akyvaizdoje. Didžiosiose šventynēse augščiausi kunigai turējo ypatingus užvardžius, ir šitai patogiai vietai, turbut buvo skiriama tik artymiausi ištikimi karaliaus asmenįs. Kiltieji ir augštieji apygardos žmonēs už garbę sau laikē tarnauti kunigu savo dievui; moterys teipgi laikē už laimę buti kunige dievēs Neit ar Hator. Greta su šitais, teip sakant, liuosnoriais kunigais, kurie drauge pildē ir savo pirmutines priderystes viešpatybēje ar draugijoje, buvo tam tikras tikrųjų kunigų luomas, kurių priedermė buvo kasdieninis atlikimas pamaldų šventnamyje ir prižiurējimas dievo stovylų bei šventųjų indų. Atskirą kunigų grupą darē, teip vadinami, cher-geb, kunigai skaitytojai, mokanti kaip reikia skaityti dievo žodį. Liau-

dis tankiai žiurējo į juos kaipo į burtininkus, pasašiai tam, kaip dievą Totą, "skaitytoją dievams" teipgi laikydavo didžiausiuoju magiku. Jie mokējo gerai perskaitytais žodžiais padaryti dievams smagumą, arba net priversti juos veikti tam tikru budu ir todēl galējo daryt stebuklus ant žemēs ir danguje. Vidurinēje viešpatybēje pasaulinis elementas dar vis telaiko savo kulto pildymo vietą, nors šventnaminēs pamaldos darosi kas sykis sudētinesnēmis ir tik naujos viešpatybēs gadynēje tikrųjų kunigų luomos pasiekē tokią galybę ir įtekmę, kurios galų gale stojosi pražutingomis viešpatybei. Sunku yra pasekti nuodugniai kunigų luomo išsivystymo istoriją. Dievų skaitlius šventnamiuose vis augo ir sudējimas jų kas sykis vis darēsi įvairesnis, todēl dauginosi ir skaitlius kunigų. Šventnamiai ējo turtingyn, jie gaudavo nuosavybēn didelius žemēs plotus ir jie pradējo reikalauti didesnio skaitliaus valdininkų. Pirmiaus didieji valstybēs valdininkai podraug pildē ir kunigiškas priedermes, dabargi kunigai skaitlingai apiminējo valstybēs vietas, o Amono-Ra kunigai pradējo lošti politišką rolę. Naujos viešpatystēs kunigai dalinosi į kelis ranginius laipsnius; antai, Amon-Ra kunigai dalinosi į penkias rųšis: pirma, antra ir trečia buvo pranašais, arba "dievo tarnais", toliaus "dieviškasis tēvas" ir "skaistusis" (uab). Kaip dalinosi kunigiškos pildenybēs terp įvairių rųšių kunigų, to nežinome. Pasaulinis elementas naujos viešpatybēs gadynēje, turbut, susidējo išimtinai iš moterų, kurios pildē muzikų priedermes, atliekant pamaldas dievams, ypatingai Amonui-Ra, šventnamiuose, arba prie iškilmingų procesijų.

Pamaldiniai kunigų rubai, sulyg Ermano ištyrimo, sulyginamai mažai tesimainē bēgant laikui. Senesniuoju laiku augštesnieji kunigai nors ir dēvējo tam tikrus atžymējančius savo profesijos ženklus, bet abelnai kunigai sulyg drabužio nesiskyrē nuo svietiškų žmonių. Vidurinēs viešpatybēs gadynēje matome kunigus, išsiskyrimui nuo minios apsirengusius drabužiais vis to paties seno kirpimo, senai išējusio iš mados. Tas pats buvo ir naujos viešpatybēs

laiku ir priegtam buvo priimta pas kunigus skusti sau galvas.

Kunigų priedermes galime pasakyti tik abelniausiais ruožais. Jie turējo tarnauti dievui sulyg ritualo taisyklių, surengti šventes ir vesti procesijas, rengti ir duoti aukas; priegtam jie, žinoma, turējo užžiurēti šventnamio pajamas ir saugoti jo reikalus. Jų priederme buvo teipgi visokių ženklų ir sapnų aiškinimas. Pats karalius skaityta augščiausiuoju visų šalies dievų kunigu; visur ant šventnamių sienų matome karalių stereotypiškame dievmaldiniame padējime prieš dievų paveikslą, atliekantį kunigišką priedermę.

Kasdieninēs šventnaminēs pamaldos ritualas žinomas mums tik paviršutiniškai iš išlikusių rituališkų knygų; ant kiek galime spręsti, viskam buvo labai griežtos taisyklēs; pasijudinimai šventai veikiančių kunigų, kalbējimai ir maldos prie kekvieno veiksmo, — visa kas buvo prisakyta iškalno iki menkiausių smulkmenų. Abidose kunigui reikējo atlikti 36 ceremonijos prie kasdieninio dievybēs apžiurējimo ir jos gyvenimo apvalymo. Tēbuose ritualas buvo dar sudētinesnis: ten reikējo atlikti 60 ceremonijų. Dievas, gyvenąs šventnamyj, kasdien turējo gauti maistą: todēl maistas ir gēralas kasdien buvo dedamas ant aukinio stalo. Kaip prie karališkų pietų neturi trukti gēlių, teip ir šventnamyj jos lošē svarbią rolę, linksmindamos dievų širdis. Per didžiausias šventes, kurios reikia tikēti, buvo didelių liaudinių iškilmių priežasčia, kunigai su iškilminga procesija nešē aplinkui šventnamį laivą su dievo paveikslu, — egyptinio gi dievo negalima suprasti be laivo, — yra tai pobudinga šalies ypatybē, priklausanti visiškai nuo Nyliaus. Teipgi buvo daroma dramatiškieji vaidinimai mytologijos vaizdų akomponuojant giedojimui ir muzikai. Procesijos kartais įgydavo pobudį maž-daug diktokos kelionēs Nyliumi; teip, štai dievē Hator lankydavo kartą per metus dievą Horusą Edfu'je. Kiekvienam šventam veiksmui buvo duotas tam tikras ritualas, maž-daug nuodugniai išdētas tekstuose ir piešiniuose; bet ikišiol pasisekē suvokti tik kaikuriuos jų. Steigiant šventnamį, kaip nurodē Leferbure,

buvo aukojama žmonēs, idant jie paskui saugotų trobą; bet šitas paprotys buvo užmestas prie Ramessidų; priegtam karalius ir kunigai turējo atlikti visą, griežtai įsteigtų ir prisakytų ceremonijų eilę. Pašventinimas obelisko atsibudavo teipgi su didelēmis ceremonijomis, kurias pusētinai pažystame iš paminklų.

Šventnamio pajamos, iš kurių turējo užsilaikyti dievas ir jo kunigai, išpradžių susidējo iš gera valia sunešamų dievobaimingų žmonių paaukojimų; vēliaus gi šventnamiai pamaži pradējo turēti nejudinamą nuosavybę, ačiu paaukojimams karalių ir gal, teipgi privatinių žmonių. Rodosi, jog naujos viešpatybēs gadynēje žmonių dosnumas pilnai buvo pakeistas valstybēs dosnumu; karaliai davinējo kolosališkas dovanas savo numylētam dievui Amonui-Ra, ir šita prigulmybē, į kurią valstybē save pastatē, vis ējo pavojingyn.

Senovēs Egypte švenčių buvo labai daug; be didžiųjų visos tautos švenčių, kiekvienas šventnamis turējo savo nuosavas šventes, turinčias susirišimą su įvairiais mytiškais iš dievo gyvenimo nuotikiais; kiekvienas šventnamis turējo savo atskirą švenčių kalendorių. Be to buvo nemaža progų švenčių įrengimui: Nyliaus užtvinimas ir meto sezonų pakaita, karalių gimimo diena, arba karaliaus užējimas ant sosto ir tt. Herodotas ypatingai daug pasakoja apie Neit dievēs švyturinę šventę Saise; bet tolygios švyturinēs šventēs, regisi, budavo gana tankiai; apie jas minima dar vidurinēs viešpatybēs tekstuose. Egyptiečio dievotumas apsireikšdavo ne vien jo dalyvavimu oficijalinēse šventēse, kur jis atiduodavo garbę savo dievui; —priešingai, jis savo tikējimiškiems jausmams priduodavo grynai asmenišką kasdieninio gyvenimo šešēlį. Pas jį namuose buvo mažas jo numylēto dievo, arba piutēs dievēs paveikslas, prieš kurį jis kalbēdavo savo maldas ir nešdavo aukojimo dovanas; ligose, jei magiškoji priemonē negelbējo, jis kreipēsi prie kokios nors dievybēs, pagarsējusios raganybe ir stebuklais, ir po pasveikimui iš ligos nešē jai dēkingumo auką, arba pašvęsdavo jai mažą atmintinę jiekštą. Po

šventu medžiu, kuriame, kaip jis žinojo, gyveno demonas, jis dėjo aukojamus valgius; jis turėjo didelę guodonę šventiems gardinio dievo gyvuliams. Nuo demoniškos galybės, piktų akių, raganybės ir ligos jis apsaugojo save amulētomis, — sulyg visa ko kito jis ėjo su drąsia. dvasia gyvenimo keliu ir, nors nebe baimės, kartais atsimindavo apie mirtį, bet užtai lengvai suraminimą rasdavo ir stiprinosi dvasia atsiminęs, jog mirus, jis, atlikęs paskutinę kelionę, dirbs gražių gražiausiuose Oziriso karalijos laukuose.

Matēme jau, kokią didelę rolę lošē magiškasis elementas egyptiškame tikējime ir suopročiuose egyptiečio apie gyvenimą anapus kapo; kulte magija yra sutinkama ant kiekvieno žingsnio. Malda turējo turēti magišką veikmę, kadangi tikrieji žodžiai, pasakyti visai taisykliškai, priverčia dievus padaryti tą, kas reikalaujama; ačiu tokiam supratimui, rituališka malda susiliejo ant visuomet į tam tikras ir neatmainomas formas; pasakymų griežtumas turējo, žinoma, didžiausią svarbą. Liuosi himnai, tikējimiškos eilēs, sutinkamos tankiai papirusuose ir paminkluose yra daug mažiau įtempti ir daugiau turiningi. Kaip egyptiečiai žiurējo į aukojimą, sunku yra pasakyti. Gal jie suprato, jog dievai arba numirēliai — per šermeninius aukojimus, džiaugiasi teikiamos aukos kvapsnimi.

Magija savo įtekmę rodē ne tik šventuose veiksmuose, bet ir kasdieniniame gyvenime. Geriausiais budais vaistininkybēje skaityta stebuklingi žavējimai, kurie suteikdavo vaistams išnašesnę gydymo galybę. Nežiurint į didelį įsitikējimą, įgytą egyptiškųjų gydytojų, kaipo visokių ligų žinovų, ligos visuose laikuose buvo priskaitomos piktiems demonams, kuriuos galima buvo išvaryti tik su šventomis amulētomis ir galingai veikiančiais raganiškais žavējimais; tam tikrą žavējimo formulą tankiai reikējo atkartoti kelis kartus, su visokiomis apeigomis. Žinomi buvo neapsirinkami receptai sutaisymui meiliškų gēralų; mokēta teipgi prašalinti iš kelio nevidonas su magiškai iššauktos nemiegos pagelba. Pasakojo, kaip vienas žmogus bandē su mažų vaškinių lēlių pagelba užsiųsti myrį ir pražutį ant

karališko rumo. Amuletas ne tik dēta kapan drauge su mumija, bet ir gyvi žmonēs karstēsi visokiais šventais daiktais, idant apsaugoti save nuo nelaimių bei pavojų. Mažos papiruso juostelēs, išrašytos barbariškais, nesirišančiais žodžiais, skaityta turį stebuklingą galybę ir buvo labai vartojamos. Sapnai rupestingai buvo atmenami ir aiškinami kunigų. Daugelyje parašų pasakojama apie tai, kaip dievai sapne pasirodē faraonui ir apreiškē jam savo valią. Mokslas apie laimingas ir nelaimingas dienas naujos viešpatybēs gadynēje buvo išdētas visame savo pilnyj. Rankvedis pasirinkimui laimingų dienų, užlikęs Salljero IV papiruse, piešia mums pobudines šitos niektikybēs ypatybes. Dienos buvo išdēta sulyg pripuolančių jose mytiškųjų nuotikių; tam tikrose meto dienose reikējo nesiprausti, kitose reikējo neklausyti linksmių dainų; kartais yra užginamas visokis darbas ir tokiose dienose reikējo buti namie; žmogus, gimęs 4tą Paophi, mirs nuo girtybēs, ir tt.

Jei antgalo atsikreipsime į tikējimišką egyptiečių dorą, tai išvysime, jog esame srityje, kurios versmēs labai yra menkos. Augščiaus turējome progą nurodyti į tai, jog doriškų vēlionio ypatybių svarba mirusių teisme, sulyginant su visokių raganiškų budų role, išreikšta neaiškiai. Magiškasis tikējimo elementas kenkē labai daug idējos išsiplētojimui sulyg to, kad doriškumas yra veiksniu, lemiančiu žmogaus likimą amžinastyj. Abelnai egyptietis mēgo gyvenimą ir nekentē myrio; laidojant kartais buvo giedama giesmē, kviečianti gērētis gyvenimu ir linksmybe. Bet viename vidurinēs viešpatybēs papirusų randame pasakojant, kaip vienas žmogus bēgo nuo svieto ir laikēsi tamsaus pesimizmo. Su mokslu apie dorybę iš dalies apsipažystame iš doriško turinio priežodžių rinkinių, iš pamokinančių mokinius mokytojų raštų, iš biografiškų antkapinių parašų ir teipgi iš teisinamos išpažinties, išdētos 125toj skaidmoj mirusių knygos. Egyptas yra tirštai apgyventa šalis, kurioje draugijiškumo dvasia ir sanlydumo jausmas išsiplētojo ačiu gamtos sąlygoms. Kasmetinis Nyliaus išsiliejimas, nuo kurio priklausē visas šalies buitas, tiktai tuomet duodavo pil-

ną laimę žmonēms, kaip kiekvienas žmogus kaip reikia pildē savo priedermę; todēl egyptiečiai buvo išlavintais žmonēmis, kurie draugijines priedermes ir dorybę dējo ant pirmutinēs vietos. Jau senesniame laike buvo pas juos griežti įstatymai. Tikējimiški motyvai teipgi lošē nemenką rolę gyvenime. "Aš nedariau nieko tokio, kas yra priešinga dievams", turējo sakyti velionis Ozirisui; šituomi suprasta, pav., jog velionis nesuteršdavo savęs šventnamyj, nedarkē aukinių javų, neardē procesijų tvarkos, bet teipgi ir tas, kad jis nemelavo, nevogē, nesinaudojo apgavingu sverklu ar saiku ir tt.

Moters padējimas Egypte buvo labai augštas. Poligamija nebuvo užginta, bet, aplamai, buvo retu atsitikimu ir harēmai budavo tik pas karalius. Moteris visuose laikuose užima šlovingą ir gana savistovią vietą; ji turi pagarbēs prievardį "namų šeimininkē". Į vaikus žiurēta kaipo į dievišką palaiminimą; bevaikis vinčas, priešingai, buvo skaitomas didele nelaime, nes kas tuomet rupintųsi prosenių kultu? Abelnai egyptiečiai buvo žmonēmis praktiškais, tolimais amžinai romantybei ir poēzijai; išmintį jie statē augščiau kaip narsą ir visų augščiausiai statē draugijines dorybes. Mąstys panašios tai, kurią išreiškē numiręs Beka, sakydamas, jog jis savo širdyj nešiojo dievą, abelnai labai retos. Augšti žodžiai ant kapinių paminklų, kaip patēmija Erman, nēra ypatingai augštos vertēs ir tankiausiai yra stereotypuotais poetiškais žodžiais; vienok jie piešia mums dorišką idēalą, sutvertą egyptiečių ir šitoje prasmēje jie yra mums įdomus.

25. Egyptinio tikējimo išsivystymo aprašymas.

Iš pirmesniųjų skirsnių lengva yra matyti, jog peranksti butų imtis prie Egypto tikējimiškų suopročių istorijos išdējimo ir laipsniško jo tikējimo vystymos. Paskutiniu laiku Tiele išdējo egyptišką mytologiją nuo istoriškosios atžvalgos; bet tai yra perdaug drąsus bandymas, nors ir atliktas raštininko labai užimančioj formoj. Šitame aprašyme nu-

rodysime tik abelniausias egyptinio tikējimo ypatybes ir pasistengsime įdēti jas į istoriškus rēmus.

Musų egyptinēs kulturos pažintys siekia netoliau kaip ketvirtos dinastijos gadynę. To laiko tekstai parodo tikējimą, kaipo ką tokio pilnai užbaigto. Svarbiausias perējimas nuo nayviškos į reflektyvišką pažvalgą jau pilnai įsivyravęs. Teologija jau pilnai pradējusi savo darbą; svarbesnieji vietiniai dievai liovēsi buvę išimtinai vietiniais dievais, ir iš dalies yra suvesti į genealogišką bei kosmogonišką sistemą; jau prasideda tapatinimo procesas, varydamosi pantejybēje pasiekti savo augščiausią išsiplētojimą, bet suoprotis apie tokius dievus kaip Horus, dar nevisai aiškus ir reiškus. Kulto formos reikia tikēti, jau toje gadynēje buvo tvirtai įsteigtos ir šermeniniai papročiai drauge su šermeninēmis pamaldomis įgavo reiškų pobudį. Oziriso mokslas, nors ir pasiekē pilną išsivystymą, bet vis dar nesuspējo išstumti senesniųjų šermeninių dievų. Vyriausiais dievais skaityta tie patys, kurie ir vēlesnēse gadynēse užima pirmutinę egyptiškame panteone vietą. Įstabus yra dievo Ra kultas, kurį ypatingai globējo penktosios dinastijos karaliai; tolesnių nurodymų į šitą kultą męs jau nerandame likusių vēlesnēsēs gadynēs tekstuose. Teipgi ir gyvų karalių kultas tik tame laike rybojosi pačiu Egyptu. Doriškosios ir draugijinēs dorybēs, išreikštos labai sename Prisiškame papiruse nieku nesiskiria nuo tų, su kuriomis susitinkame ir visuose kituose laikuose.

Bet męs visgi galime pesekti tulą egyptiško tikējimo išsivystymą istoriškojo laiko bēgyje; rods, yra tai išsivystymas greičiau vidurinis, negu išlaukinis, bet kuris vienok, įtraukē vartojiman visą naujų idējų eilę, radusių sau vietą rēmuose, suteiktuose istorijos ir saugojamuose aštrios konservatybēs. Ir teologija ir politiškieji nuotikiai nemaža prisidējo prie šito vystymos ir šitame dalyke ējo ranka rankon vienas su kitu. Naujos karališkos dinastijos globējo savo gimtinēs apygardos dievus ir vietinē teologija pasiskubino sugrupuoti aplink juos žymiausius egyptiškojo panteono atstovus. Ir teip buvo visur.

Jau vidurinēs viešpatybēs gadynēje susitinkame atskirus dievus sujungta su Ra; drauge su tuo saulinē teologija pergalinčiai smelkiasi į pietinius egyptiškus kultus; Sebek pavirsta dabar į Sebeką-Ra, Amonas gi į Amoną-Ra. Oziriso mokslas galutinai praskina sau kelią ir Abidos tampa jo garbintojų šventu gardu. Didžiausias 12tos ir 13tos dinastijų gadynēs kapinių paminklų skaitlius pareina iš Abidiso ir naujos viešpatybēs periode jų skaitlius pažymiai mažinasi. Priekyje kiekvieno apygardinio šventnamio kunigų dar vis tebestovi apygardinis valdininkas, pildąs augščiausio kunigo pareigas ir vietinis kultas visas dar liekasi vietinių draugijų priederme. Tuo tarpu teologijos darbas drąsiai eina pirmyn ir 17ta skaidma mirusių kn. jau šitoje gadynēje pasirodo aprašyta trimis patēmijimų eiliomis. Apie svetimažemišką įtekmę į egyptinį tikējimą ikikolai nēra nē kalbos. Egypto užkariavimai ikikolai buvo kreipiami tik į pietus ir, žinoma, barbariškoji Nubija negalējo daryti jokios įtekmēs į tokią kulturingą tautą, kaip egyptiečiai. Šermeniniai tekstai iki šiam laikui buvo rašomi ant kapo sienų, dabar juos tankiai randame parašytus ant medinių karstų.

Užpludimu Hiksų, azijatiškos paeigos tautos, buvo sugniuždyta galinga 12tos dinastijos viešpatybē; apie šitos tautos tikējimą męs neturime jokių žinių; egyptiškasis dievas Set buvo jų tautišku dievu, bet, abelnai imant, regisi, egyptinē kultura ēmē viršų ant užkariautojų; po pirmam, be abejonēs, pragaištingam prispaudimui, pergalētojai pradējo branginti ir guodoti egyptines įstaigas, išdalies gi ir tautišką Egypto tikējimą. Hyksų šeimininkavimas nepaliko tiesioginių pēdsakių egyptiškame tikējime.

Karēs vēlukas už išvadavimą buvo pakeltas Tēbų ir tēbiškieji karaliai, išvalę visą Nyliaus klonį nuo svetimažemēs “užpavietrintos tautos”, iškēlē savo vietinį tēbiškąjį dievą Amoną-Ra į augščiausios Egypto dievybēs laipsnį. Dabar Amon-Ra visai aiškiai pasirodo sauliniu dievu, augštesniu dangiškos šviesos reikšliu ir gyvasties davēju. Jis palaimino ginklus tautiškai kovai ir jam užtai buvo duotas

gausus atlyginimas. Kelias į Aziją buvo atidarytas ir narsus karalius traukē prie užkariavimų; ir čion Amono-Ra daliai teko nemažas Totmesų ir Amenchotepų laimikis. Jo garsas ir turtas smarkiai iškilo; kiti dievai liejosi su juo; šiteip męs kartais sutinkame jį su Mino ar Chnumo ypatybēmis. Amono kunigai, valdžiusieji visais dievo turtais tampa galinga viešpatybēs spēka. Šitas Amono-Ra kulto pražydējimo laikas buvo pertrauktas trumpam revoliucijos laikui, kuri pasirodo egyptinēs kulturos istorijoje vienintēliu apsireiškimu, vienok esančiu vienu iš įdomiausių jos valandų.

Karalius Amenchotepas IV, didžiojo užkariautojo Amenchotepo III ir jo žmonos Ti sunus, po nedaugelio metų užējus jam ant sosto, pradējo Amono-Ra kultą persekioti; tai buvo verstina reakcija; Amono vardas visur buvo išnaikintas, net nuo privatinių asmenų paminklų ir pats karalius, kurio vardas paējo nuo neapkenčiamo jam dievo vardo, pradējo vadinti save Chunatenu — "saulēs skritulio žara"; savo sostinę iš Tēbų perkēlē, kurie jam buvo nemalonųs savo kolosališkais šventnamiais Amono garbei ir savo prigimtinai nevidoniškais gyventojais, ir apsigyveno dabartiniame Tell-el-amarne, kur įsteigē naują puikią buklę. Bet šita revoliucija apsireiškē ne tik iš negatyvyškos pusēs reakcijoje prieš Amono kultą, bet ji turējo tikslu įvesti ką kitą; tuo gi nauju nebuvo kas kitas, kaip monoteistiškasis mokinimas. Su tuo mokinimu męs apsipažinę labai mažai, ir vienintēle musų versme yra parašai ant Tell-el-amarno rakštų. Šito mokinimo pasekējai garbino saulę, kaipo vienatinį dievą po vardu Aten — "saulēs skritulys". Šitas dievas išsireiškē saulēs ritiniu su žiupsniu išsiskirstančių spindulių, — jokis kitokis dievybēs išreiškimas nebuvo leistas. Vienintēlis žinomas mums tekstas, paliečiąs Ateno kultą, yra tai himnas, paeinąs, rasi, nuo paties karaliaus, kuris ištikro turi savyje daug gyvo jausmo ir gražių minčių. Suprantamas dalykas, kad buvo nemaža ginčų sulyg šito Atēno kulto; skaityta jį semitų įtekmei, vienok tas yra be pamato. Greičiausiai, tai Atēnas buvo tiesiog viena saulinio dievo formų, paeinanti iš Heliopolio; apie ją ne kartą

yra minima ir prieš Chunateno gadynę; vyriausias jo kunigas turi tą patį prievardį, ką ir heliopoliškasis vyriausias kunigas; kartais šitas dievas vadinta Ra arba abiejų horizontų Horusu. Priežastys, pastumusios jauną karalių išdrysti imtis už tokio pavojingo mēginimo padaryti monotejybę valstybišku tikējimu, nevisai yra aiškios; tas yra tikra, jog jo motina labai daug prisidējo prie įsteigimo Atēno kulto; sulyg ko daugiaus parsieina pasitenkinti spējimais. Politiškosios bei tikējimiškos pažiuros galējo pastumēti karalių prie panašios netikētos permainos. Amono kunigų galybē, žinoma, buvo pavojinga šaliai ir buvo labai geistina politiškiems ir tikējimiškiems tikslams vienu smugiu įsteigti tikējimišką vienumą visame Egypte. Įdomu teipgi, jog drauge su tikējimiška revoliucija gimē visai naujas palinkimas dailēje; išlikusiuose Tell-el-amarno griuvēsiuose, graznose bei dailēs dalykuose matome didelę laisvę ir prigimtybę medžiagos apdirbime. Karalius leido save piešti pilnai reališkai ir sutinkamai su tikrybe; negražųs jo asmens paveikslai paskutiniais jo šeimininkavimo metais griežtai skyrēsi nuo jo ankstyvesnio periodo paveikslų, kurie sulyg stiliaus labai buvo artimi jo pranokējų paveikslams. Savo neperdaug ilgo šeimininkavimo bēgyje jam pasisekē įvesti Ateno kultą visan Egyptan, bet mirus Chunatenui fanatiškoji revoliucijos energija išgeso pati; jis mirē nepalikdamas vyriškosios padermēs, o jo pasekējai labai greitai perkeitē politiką kunigų labui.

Įvykusi potam reakcija iš tikējimiškos pusēs padarē veikmę ir uždējo savo antspaudį ant viso ateinančio laiko, ypatingai ant 19tos dinastijos gadynēs. Amon-Ra vēl tapo egyptiškuoju tautišku dievu ir įgavo daug didesnę jiegą ir galybę negu pirma Chunateno revoliucijos. Panteistiškoji teologija, kuri visą laiką nesiliauja sunkinus viso egyptinio panteono, stengiasi dabar patenkinti apsireiškiantį siekimąsi prie tikējimiško vienumo ir josios simboliškieji aiškinimai sušvelnija labai daug fetišines kulto formas. Tuo tarpu saulinē teologija bando užkariauti teipgi ir svietą anapus kapo. Oziris keičiasi į saulinį dievą, o atsiradęs

Tēbuose mokslas, kaip tas buvo nuodugniau išdēta aname skirsnyj, įkelia Ra į visos anapus kapo karalijos faraono laipsnį. Teip pat senovēs primityviškos pažiuros į Ra nustojo visai savo vidurinēs prasmēs ir išlaikē savo, teip sakant, lukštą. Susinešimų apsikeitimas su Azija ir semitiškąją kultura naujos viešpatybēs gadynēje buvo labai bruzdus. Tukstančiai semitiškų belaisvių buvo vedama Egyptan, kur povaliai išaugo žymus semitiškų gyventojų skaitlius. Šituo keliu semitiškieji dievai buvo įvesti Egyptan ir apturējo sau, ypatingai Žemutiniame Egypte, savistovų kultą, nepadarę vienok įtekmēs į egyptinį tikējimą.

Kariškieji 19tos dinastijos karaliai stipriai globējo vyriausių dievų kultą; išlaidos dievų ir kunigų užlaikymui kas kartas vis labiaus gulē ant valstybēs. Kunigai ir ypatingai Amono-Ra kunigai tapo įtekmingiausiais šalies žmonēmis ir bažnytinēje valdyboje susirinko baisi daugybē žemių. Augščiausias Amono-Ra kunigas valdē visais silpnojo karaliaus pasielgimais ir antgalo užsidējo sau net vainiką; buvo įsteigta teokratija. Bet tas buvo neilgam: valdžia perējo į įvairias Šiaurinio Egypto dinastijas ir įstatymiškieji Amono tarnautojai priversti buvo ješkoti prieglaudos Etiopijoje. Dabar Žemutinio Egypto dievai ima viršų, nors Amono-Ra nesiliauja garbinę visoj šalyj. Bandymai, daromi vēla įvesti iš Etiopijos Egyptan stačiatikišką teokratiją, nepavyko. Etiopiškoji viešpatybē buvo atidalinta ir šeimyninkaujanti ten egyptinē kultura negalējo kovoje su barbarais ilgai išlaikyti savo pirmapradinį grynumą. Vēliaus oazis El-charge teip pat tapo viena iš svarbiausių Amonui tarnavimo vietų, ir parašai, išlikę šventnamio griuvēsiuose liudija apie tai, jog čion monoteistiškai panteistiškoji teologija su Amonu-Ra savo viduryj dirbo toliau toj pačioj linkmēj.

Po šitam užeina atasteiga; ji prasidējo jau nuo perkēlimo sostinēs iš Tēbų Žemutinin Egyptan, bet užbaigta tapo tik prie 26tos saitiškos dinastijos. Egyptas dabar vēl gryžta į senus piramidų laikus, kuomet politiškos galybēs centras teipgi buvo Žemutiniame Egypte. Į piramidų gadynę

ēmē žiurēti kaipo į laiką vertą sekti. Vēl yra šaukiama gyvastin senieji tikējimiški tekstai, nors jie buvo tik pusiau suprantami. Šermeninēs 4tos dinastijos karalių apeigos vēl įeina vartojiman, jų piramidos yra atasteigiamos, senieji karalių prievardžiai, buvę užmarštyj daugiau kaip du tukstančius metų, vēl įvedama vartojiman, dailē gryžta vienintēlin reališkan senosios viešpatybēs palinkiman. Šitoje, gadynēje, turbut, buvo surēdyta mirusių knyga. Tuo tarpu teologija eina pirmyn savo įprastu keliu. Saitiškoji atasteiga priklauso prie įdomiausių egyptinēs kulturos istorijos valandų ir yra geriausiu egyptiškosios liaudies dvasios konservatybēs priparodymu. Revoliucija arba, geriaus sakant, evoliucija, pasikēsinusi ant įsteigtų formų, niekuomet negalējo turēti pasekmēs Egypte; ją visuomet pergalēdavo atasteiga, tolygi augščiaus aprašytai.

Tautiškas šalies vystymasi pasibaigē. Persai, graikai ir romēnai pakaičiui Egyptą užkariauja. Tikējimas, teisybē, liekasi neliečiamas, bet tautiškas gyvenimas smarkiai nukentējo, kas savu žaru atsiliepē ir į tikējimišką gyvenimą. Ptolemējų ir romiškosios valdžios gadynēs tekstai, ant kiek jie turi savyje šį-tą naujo, parodo bergždžių sanprotavimų išeigą tankiai su mystiškai panteistiškuoju nudarymu. Apie tolesnį plētojimąsi negali buti nē kalbos. Įstabu, jog Chonsu ir Imgotep, lošusieji sunų rolę dviejose svarbiose dieviškose trejybēse, stovi dabar augščiau šitų trejybių tēvų — Amono-Ra ir Pta; svetimažemiai dievai, pav. Bes, yra visuotinai garbinami, o Serapiso kultas įgauna žymią svarbą. Graikiškos nuomonēs nepadarē beveik jokios įtekmēs į senovēs egyptiečio mąsčių bēgį. Egyptiškasis tikējimas — dabar jis buvo egyptiškuoju tik iš vardo — gyvavo dar čielus metašimčius, bet galiaus nustojo visos savo svarbos dvasiškam liaudies plētimuisi; ir tam pačiam manomam gyvavimui Teodorius I padarē galą ir drauge su puikum Serapeionu Aleksandrijoje užgeso paskutinis senovēs egyptiškojo tikējimo spindulys (391 m. po Chr.).

Babilioniečiai ir Assyrai.

(D-ras Fried. Jeremias, Leipzige).

26. Babilionija. Babilioniško tikėjimo istorijai versmės.

Nusisiuntimo raštai. Platųs nurodymai rašliavos yra — *Zeitschrift fuer Assyriologie.* Periodiniai leidimai: *Zeitschrift fuer Keilschriftforschung*, von C. Bezold ir Fr. Hommel (1884 m.); *Zeitschr, fuer Assyriologie*, C. Bezold (1886 ir sek.); *Transactions and Proceedings of the Society of Bibl. Archeology* (1872 ir sek.); *Babylionian and Oriental Record* Terrieno de Lakuperi (1886 ir sek.); *Beitraege zur Assyriologie und vergleichenden semitischen Sprachwissenschaft*, Delitzsch'o ir Haupto (1889 ir sek.); *Recherches bibliques u Revue semitique, Gaveli* (1893 ir sek.); *John Hopkin's University Circulars.* Istoriškieji Hommel'io veikalai (1885 m.), Tiele (1886—1888), Muerdter-Delitzsch'o (1891), Winkler'o (1892); *Geshichte des Alterthums*, Dunkero 5 A. (1878) ir Meyero I, (1884); Maspero', *Histoire ancienne* (1896). Istoriškiems tekstams: *Keilinschriftliche Bibliothek*, išduota E. Schradero (1889—1896). Sulyg babilioniečių tikėjimo be atsakančių skyrių istoriškuose veikaluose ir straipsnių biblijiniuose žodynuose slg. Lenorman: *La magie chez les Chaldeens* (1874, vokiškas vertimas 1878); Hommel, *Die semitischen Voelker und Sprache* (1883); Sayce, *Lectures on the origin and growth of religion* (888); Jensen, *Die Kosmologie der Babylionier* (1890); Tiele, *Geschichte der Religion im Alterthum*, Gericho vertimas (I, 1896). — Sumieriškasis klausimas nuosekliai gvildenamas pas Lemaną: *Samassumukin, Koening von Babylonien* (1892); Fr. Delitzsch, *Die Entstehung des aeltesten Schriftsystems* (1887).

Armenijos kalnuose yra Eufrato ir Tigro upių ištakos. Žemesniu savo tekējimu jodvi apkabina terp jų esančią vandeningą ir derlingą šalį. Išpradžių jos teka viena arti kitos, paskui išsiskečia ir galiaus, kaip arti viena kitos prasidējo, teip arti viena kitos ir įteka Persiškon užlajon. Šalis, apkabinama žemesniuoju jų tekējimu ir yra Babilionija. Kas metas pavasarį upių vandenys išeina iš kraštų ir su daugelio kanalų pagelba išsisklaido po visą šalį. Vaisingas meto laikas veikiai pasikeičia smarkiai karšta vasara. Žiema yra lietingu metų laiku. Šitomis gamtiškomis šalies ypatybēmis pasinaudojo ramųs ir darbštųs žmonēs. Babilionijoje išsiplētojo žemdirbystē, sodininkybē ir gyvulių auginimas. Atsirado żydinti gardai, vaisbingi centrai, kuriuose stropiai użsiiminēta visokiais mokslais bei dailēmis. Nors babilioniečiai architekturoje bei skulpturoje ir buvo

viršijami assyrų, bet užtai moksluos, ypatingai astronomijoje ir tiesažinybēje jie stovi priekyje visų civilizuotų rytinių tautų. Vaizdumo ir išradingumo išsivystymas pas babilioniečius yra parodoma jų poētiškais veikalais, kaipo ir anksti atsiradusiais pas juos kosmogoniškais ir kosmologiškais suopročiais.

Iš senovēs kulturiškų gardų griuvēsių pasiekē mus raštiškieji babilioniškos istorijos bei kulturos paminklai, įbriežti į akmenis ir nauges, arba į degintą šlyną. Jų senovybē siekia iki penkių tukstantmečių ir jau nuo ketvirto tukstantmečio jie duoda mums budą tikram istoriškam tyrinējimui. Nuo šito laiko mokslas apie babilioniečių tikējimą yra jau statomas ant originalinių versmių pagrindo. Senesniam laikui tokiomis versmēmis buvo daugiausiai pašvęstiniai šventnaminiai parašai, esanti dokumentais, patikrinančiais karalių šventnamių statymą, velanai, buvusieji antspaudžiais, bareliefiniai paveikslai. ruminiai parašai ir istoriškieji karališkų archyvų užrašai. Prie jų prisideda dokumentai, liečianti įstatymiškus prietikius ir privatinį gyvenimą. Apsprendimui vertēs, kokią babilioniškoji kultura turējo priekinēje Azijoje, surasta Tel-el-amarne, priegardiniame egyptiškojo faraono Amenofiso IV gyvenime svarbios lentelēs su kyliniu raštu. Neišsemiama daugybē tikējimiškai istoriškos medžiagos yra nepilnai dar išduotuose ir tik nežymioj jų dalyj išnaudotuose parašuose iš assyriškųjų Sargonidų dinastijos karalių archyvų. Assurbanipalas (149—625) varē toliau, jo pranokējų pradētą darbą. Jis surinko iš babilioniškųjų šventnamių archyvų senovinius raštiškus paminklus nesenai prieš galutinį jų susinaikinimą ir prisakē juos perrašyti ir išversti, idant pridēti prie savo didžiojo knygyno. Terp jų yra astrologiškieji babilioniečių veikalai, žavējimai, žynavimo lentelēs, himnai, sugraudos psalmēs ir ēpiškosios poēmos, išaiškinančios mums babilioniečių suopročius apie svieto surēdymą ir jo pradžią. Didelę svarbą turi dievų sąrašos, su nurodymais jų prievardžių, jų veikimo skraito ir jų kulto vietos, teipgi su jų idēografinio bei skiemeninio rašymo bu-

dų vardų palyginimu. Seniaus brangintiniausia žinių versme apie babilioniečių tikējimą buvo chaldējiškoji Beroso istorija, šventnamio Belo (arba Marduko) kunigo Babilione pirmojoj trečio pr. Chr. metašimčio pusēje, žinoma iš jos Aleksandro Poligistero išrašų, — išnaujo paduotų nuotraukose Juozapo Flaviaus bei Eusebiaus žinios, apturētos iš kylinių parašų, patvirtino jo žinių tikrybę. Biblijos nurodymai liečia ypatingai assyriškojo visasvietinio valdymo laiką ir tam periodui yra labai branginamos, kaipo apreiškimai, padaryti vienalaikių. Kitos graikiškosios versmēs turi tik antraeilinę vertę. Menka persiškosios Kteziaus istorijos vertē tyrinējimui senovēs Babilionijos padējimo senai jau yra žinoma.

Išdedant babilioniečių tikējimą klausimas sulyg sumeriškos rašto ir kulturos paeigos gali buti atidētas į šalį*).

---

*) Šitas klausimas, laukiantis dar savo galutino išrišimo, yra susirišime su tąja forma, kurioje pasiekē mus senovēs babilioniečių raštai. Assyriškai babilioniškieji raštiniai paminklai visi yra rašyti iš dalies fonetišku, iš dalies idēografišku budu. Raštiniai ženklai, išreiškianti skiemenis, podraug turi viso žodžio, arba kelių žodžių prasmę, išreikšdami juos rebuso (idēogramos) pavidale. Terp tikējimiškų veikalų Assurbanipalo ir jo pranokējų surinktų, kaipo ir terp senesniųjų istoriškųjų versmių, yra toki, kurie yra parašyti perdēm idēografiškai. Idēografiškieji ženklai gramatiškai pažymēti priešdēliais ir pasturdēliais. Assurbanipalas tokius tekstus paliepē savo mokslinčiams aprupinti po eilutēmis vertimais. Šitas rašymo budas pačiuose tekstuose vadinama Sumero ir Akkado kalba. Šituos vardus istoriškame laike turi senovēs pietinēs babilioniečių viešpatybēs dalis. Kuomet daugumas mokslinčių išvedžiojo iš augščiaus nurodytų parašų priešsemitinēs, sumeriškai-akkadiškos tautos buvimą, kuri pamaži buvo išstumta ir sugerta atējusių semitiškųjų babilioniečių, prancuzų mokslinčius Haveli tvirtai gina, jog semitiškoji kultura Tigra-Eufratinēje žemumoje buvo pirmutinē, o teip vadinamas sumeriškas raštas ir kalba buvo priemoniškai idēografiška sistema, mokinama ir platinama, kuniginēse mokyklose palaikymui kuniginēs įtekmēs. Savo pažiurą jis remia kalbos prirodymais, kurių teisingumą pripažysta ir jo priešininkai. Apgynējai atskiros sumeriškos kalbos buvimo su Haveli sutinka tame, jog visi pasiekusieji mus tekstai, net liečianti patį seniausią laiką, turi savyje semitiškosios įtekmēs žymes ir kad nēra išimtinai sumeriškųjų tekstų. Semitiškoji įtekmē yra pastebiama idēografiškų grupų tvērime; buvo priparodyta, jog žodžiai, laikyti priklausančiais sumeriškai kalbai, gerai aiškinosi kaipo semitiškieji; tuluose tekstuose terpeiliniu vertimu priparodyta, jog idēografiškasis tekstas yra atgaliniu rašyto fonetiškai vertimu, semitiškasis gi tekstas yra pradiniu. Svarbiausiu privedimu patvirtinimui sumeriškos tautos ir sumeriškos kalbos buvimo buvo ta aplinkybē, jog raštiškieji ženklai išpradžių turējo tokią balsinę reikšmę, kokia tik retai galējo buti išvedama nuo semitiškų šaknių.

Bet jau ir anksčiau nužiurēta, kad kylinis raštas išpradžių turējo paveikslinio rašto prasmę. Paskutiniu laiku šita *aplamai* buvo patvirtinta Fr. Delitzsch'o, aiškiai išdējusio pamatines atsiradimo ir pasidarymo babilioniškų kylinių raštų ypatybes. (Paskaita karal. moksliškoje draugijoje Leipzige; nuodugniaus yra augščiau minētame veikale: "Ueber die Entstehung der aeltesten Schriftsystems"). Jo tyrinējimo pasekme buvo tas, kad pradinē raštinių ženklų reikšmē supuola su vartojamais parašuose semitiškais žodžiais, kurie yra išreikšti tam tikrais idēografiškais ženklais. Bet semitiškosios šitų žodžių šaknys nesupuola su balsine reikšme priklausančių jiems ženklų; antra vertus, balsinē skiemenų reikšmē turējo buti žodine išraiška tam tikriems žodžiams, išreiškiamiems raštiniais ženklais. Sulyginęs abu šituos momentus, Fr. Delitzsch gryžta prie apginamo jo anksčiau padējimo apie buvimą nesemitinēs sumeriškos kalbos. Šitų tyrinējimų išeigos yra remiamos ypatingai amerikinēs ekspedicijos iškasomis Nipure. Surasti ten parašai yra seniausių ikišiol žinomų rašto tipų. Paaiškinimui męs privesime vieną pavyzdį. Anot Fr. Delitzscho, senovinēje formoje ženklas turįs mēnulinio piautuvo pavidalą jaunatyje, turi balsinę reikšmę *Si*. Kaipo paveikslas jisai reiškia "ragas" (Karnu) jauno mēnulio ir yra aiškinamas kaipo veiksmažodis *mapahu* — užtekēt (apie švietylus). Tokios semitiškos šaknies, kuri jungtų balsinę reikšmę *Si* su atsakančia prasme nēra. Reikia dar patēmyti, jog Sarzeko surasti Telloche atkasose, pietinēs babilioniečių viešpatybēs dailēs paminklai savo formomis ir tipais parodo pobudį asmeniškai atsiskiriantį nuo semitiškojo.

Ant kiek paduoda žinomų mums parašų žinios, tai visą laiką matome semitiškųjų babilioniečių, semitiškos dabos ir tikējimo šeimininkavimą. Net seniausieji tekstai, sulyg abelno žinovų rašymo budo manymo, turi savyje bent semitiškosios įtekmēs žymes. Babilioniškųjų gardinių draugijų ir kulturiškų centrų išsiplētimas į vieną didelę, vienatinę viešpatybę, įvykęs prie Chammurabi trečio tukstantmečio pabaigoje, duoda mums išgalę apturēti daugelį įdomių žinių ir sulyg išsiplētojimo babilioniečių tikējimo šitų valstybiškų perversmų periode; bet pagrindinēs babilioniečių panteono pradžios yra jau senesniuose parašuose, surastuose Telloche. Teip pat vēlesniame laike: nē elamitų įsiveržimas ir jų šeimininkavimas Babilionijoje apie 2300 metus, nē kassejiškųjų karalių antrame tukstantmetyje šešiašimtmetinis Babilionijos pavergimas, neturējo žymios įtekmēs į babilioniečių tikējimo budą. Iš idēografiško dievų vardų išreiškimo budo negalima imti jokio priparodymo jų svetimažemiškai paeigai. Pačių augščiausių babilioniškų dievybių vardai *Ea* ir *Ninib* visuomet be išēmimo rašyti idēografiškai, teip kad jų ištarimo tikrai negalima ži-

noti. Kas atsieina Ramman vardo, tai tik nesenai tikrai tapo priparodyta, kad tai yra babylioniečių audros dievo vardas. Atmainingas dievų vardų rašymo budas ir pačių vardų perkeitimai yra aiškinama teipgi politiškų sąlygų permainomis, dēlei kurių vietoje vieno kulturiško centro tampa kitas, prie ko, žinoma, nyko vietinio kulto originališkumas, užēmusio antraeilę vietą. Net jei pripažinus, jog kaikurie idēografiškai parašytų dievų vardų yra buvusių sumeriškų dievų vardais, tai iš to galima tiek teišvesti, jog atējusieji semitai priēmē ir juos drauge su raštu bei kultura ir dēl kokių nors, gal grynai išlaukinių priežasčių, suvienijo savo dievus su svetimos tautos dievybēmis. Rods, kas atsieina vieno dalyko, sulyg kurio babilioniečių tikējimas asmeniškai skiriasi nuo kitų arti giminingų jam semitiškų prekinēs Azijos tikējimų, lengvai galima butų prileisti svetimos įtekmēs buvimą; šitam tikējimų istorijos suteikia daugelį analogiškų pavyzdžių. Šitai męs randame babilioniečių tikējime, net seniausiuose laikuose, greta su tuo dievų garbinimu, kokis yra ir kituose semitiškuose tikējimuose, labai pasiplatinusį įtikējimą į dvasias ir atsakančias jam žynavimo apeigas, burtines formulas ir žavējimus. Tai buvo žemesnē kulto forma, vartojama greta su paprasta pamaldos forma. Jau Gudea guodžiasi ant jos. Kas atsieina babilioniečių astrologijos ir astrologiškų suopročių sumaišymo su teologiškais, verta yra patēmyti tas, jog pietinis babilioniškas apskritys Sumera ir Akkada su nuo seno šventu gardu Uru, buvo chaldējų šalimi, pasirodžiusių pirmusyk istorijoje antro tukstantmečio pabaigoje ir vēliau, puolus assyriškai viešpatybei, uždējusių naują babilionišką viešpatybę. Biblijinēs sakmēs sako apie magiją ir tarnavimą švietylams kaipo apie išimtinai chaldējišką išmintį. Galbut ir šitame atsitikime padava butų teisinga.

27. Babilioniško tikējimo išsiplatinimai. Vietiniai Kultai.

Babilioniečių tikējimas yra politeistiškuoju gamtos tikējimu, priklausančiu žmonēms, užsiimantiems žemdirbyste

pasakiškai derlingoje šalyje. Kasdieninis švietylų judėjimas ir kasmetinis meto sezonų gryžimas davė priežastį visiems jų gyvenimiškiems džiaugsmams ir lukestims. Didieji švietylai, saulė ir mėnuo, buvo žmonėms asminimu geradėjingų, gyvenančių danguje ir šeimininkaujančių ant žemės, dievų ir prie jų buvo prikergiama babilioniečių tikėjime šviečianti žvaigždė, sekanti abu švietylus, rytmetinė ir vakarinė žvaigždė. Viltis gamtos jiegoms yra gyvenimišku kiekvienos tautos reikalu, esančios prigimtiniame stovyje. Suoprotis apie dievus pas babilioniečius atsako tokiems jau suopročiams pas kitas semitiškas tautas. Gamtos spėkose apsireiškia dieviška spėka. Šventnamiai yra dangiško dievų gyvenimo išreiškimais, todėl yra pagražinti švietylų paveikslais. Dievai yra dangiškieji žmonių valdovai, lemianti jų likimą, duodanti gyvastį, užlaikanti ją ir vėl sunaikinanti, karaliai ir šalies valdovai ir jos apgynėjai. Nuo šitų dviejų pažvalgų jie gauna ir vardus sau sulyg savo stovio, kaipo svieto ir žmogaus valdytojai ir sulyg savo apsireiškimo slaptybiškame ir galingame valdyme gamtos jiegomis. Labai pasiplatinęs manymas, jog babylioniečių tikėjimas išpirmo turėjęs švietylų garbinimo pobudį, nėra patikrinamas senovės vietinių kultų paminklais. Abelnai nusitveriamas priparodymas šito susidedąs iš to, kad paveikslas išreiškiąs dievybę Ilu panašus į žvaigždę, nėra įtikinančiu. Šitas paveikslas teip pat gali buti dangiškų erdmių simbolu, arba gali reikšti dangiško valdovo idėją. Teisybė, vietinių kultų žymės iš didesnės dalies nurodo į garbinimą dangaus paliepėjo. Šiaurinėje Babilionijoje į tą nurodo saulės dievo kultas Sippare, Belo Nippure, pavasario dievo Marduko Babilione, galbut ir Nebo Borsippe, kuriam priskaityta javų augimas laukuose. Teipgi ir Nergal Kutoje išpradžių buvo dangišku dievu ir jau paskui, kaipo dievas deginančio saulinio karščio, naikinančio visokią gyvastį, tapo žemutinio svieto dievu.

Pietinėje Babilionijoje dangaus valdytoju yra mėnuo, garbinamas Ure. Kad šitas susirišimas neparodo nieko įtempto, yra parodoma vėlesniu mėnulio dievo vadinimu

Anu, t. y. dangaus valdytojas. Tokią jau vietą, žinoma, turējo garbinamieji kaipo sauliniai dievai augštutiniai dievai Ninib (Ningirsu) Sirpule ir saulēs dievas Larsame; ir šiaurinis gardas Agane su pietiniu Uruku susijungē garbinime dangiškos dievēs Istar, kuri rytmetinēs ir vakarinēs žvaigždēs pavidale seka labdaringų tveriančių nakties jiegų veikmę. Tiktai Ea kulte Eridu'je nematyt jokių prietikių su Ea, kaipo dangišku dievu. Kaipo augštesnieji dievai šitos vietinēs dievybēs išpradžių galējo buti labai gimininngos viena kitai. Tik iš jų stovio babilioniškame panteone, kur jos visos priklausē nuo didžiojo, toli esančio ir retai minimo pamaldoje Anu, augštesniojo paliepējo Nebo, galima suvokti jų pirmapradinę reikšmę tokioj prasmēje, jog jos buvo įvairiomis saulēs apsireiškimų formomis. Jeigu jos tapo sauliniais dievais, tai yra statomos užpakalyj mēnulinio dievo Sin, sulyg abelnos semitiškos pažiuros. Istar savo savotiškame pavidale neatkeistinai laiko dangaus karalēs reikšmę.

Greta su didžiausia vyriškos lyties kiekvieno vietinio kulto dievybe kuone visuomet randame stovint šale jo moterišką dievybę, jo žmoną. Matomai, šitos moteriškos dievybēs senesniame laike lošē daug didesnę rolę, negu vēliau, tapusios tik vyriškų dievybių papildymu, dalyvaujant jų valdymo teisēse, tuomi gi patim ir garbinimo teisēse. Gudējos parašuose ypatingai yra garbinama žemēs motina Ba'u, Ningirsu žmona. Pašvęsta jai Naujų Metų šventē, matomai turi jų jungtuvių apvaikščiojimo reikšmę, kadangi jai tą dieną buvo duodama vestuvinēs dovanos. Tik Istar padaro išimtį: ji visuomet turējo savo nuosavą kultą. Babilioniškosios dievēs yra gamtos našumo jiegos atstovēmis, turinčiomis tveriančią gyvastinę spēką; tai yra dievēs derlos, didžiausios motinos, priduotos dangiškiems dievams kaipo žemēs dievēs.

Laikas, kuriame matome, kaip iš mažų surinktų aplink tikējimišką vidurį visuomeniškų vienatų pasidaro didelēs suvienytos viešpatybēs, su prasinešančiu vēl tikējimišku centru, priklauso ketvirtam tukstantmečiui. Labai didelę

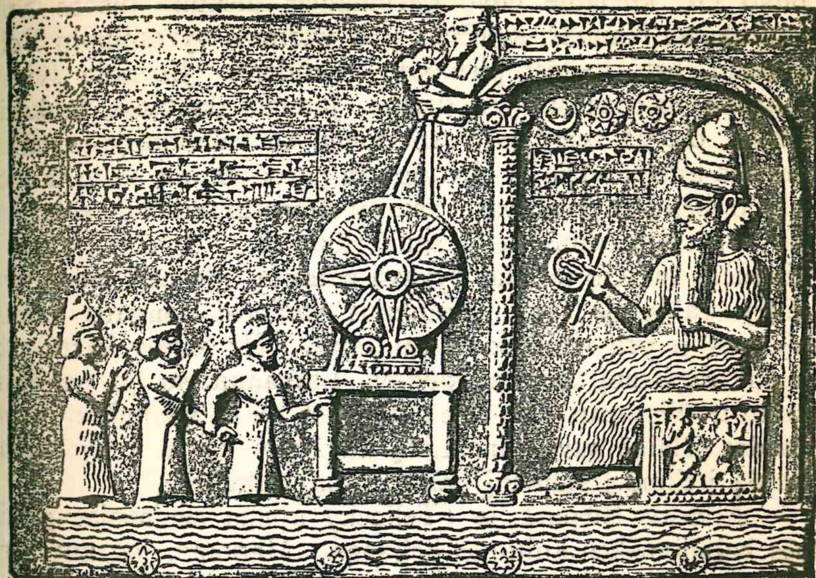
svarbą turējo įsteigimas Chammurabi viešpatybēs (apie 2250 m.), tvirtai sujungusios pietinę ir šiaurinę babilioniečių viešpatybes į vieną abelną monarkiją.

Klausimas sulyg to, šiaurinēje, ar pietinēje Babilionijoje ankščiau atsirado gardai buvusieji kulto centrais, tikrai negali buti išrištas. Ištikimi istoriški liudijimai rodo mums į buvimą suvienytos šiaurinēs babilioniškos viešpatybēs apie 3800 mete. Nuodugnesnių žinių apie ją nēra. Iš gardų skaičiaus atsižymi Sippar, Agane, Nippur ir Babilionas, vēliaus teipgi Kuta.

Sippare, buvusioj senesnių šiaurinių babilioniškųjų valdytojų sostinēje, nuo seniausio laiko iki naujausio, naujai chaldējiško periodo buvo garbinamas dievas Samas, jo šventnamyj, vadintame "sauliniu namu". Akyvas vēlesniojo laiko paveikslas parodo jį sēdinčiu ant sosto šventnamyj. Prieš jį ant aukuro didelis saulēs skritulys, viršuj jo mēnuo ir dvi žvaigždēs, gal tai Istar dievēs simbolas rytmetinēs ir vakarinēs žvaigždēs pavidale. Jo žmona yra duodanti gyvastį dievē Aa, žmonių dievē. Kaimyniškame garde vadintame "Anunit'iškuoju Sippar", buvo garbinama tolygi Istarai Anunit, turējusi dvigubą pobudį — gero derējimo dievēs ir kariškos dievēs. Seniaus šitos dievēs kultas buvo Agane'je, kuris turējo buti netoli nuo Lipparo. Ar šitas gardas yra tas pats, kuris vadinta Anunit'iškuoju Sipparu, labai abejotina, nors kultas jame nesiskiria nuo kulto Sippare ir šventnamiai abiejuose garduose vadinosi vienaip. Visgi įdomu yra, kad ir Anunit vadinosi dievo Samas'o pačia.

Iš Belo šventnamio griuvēsių Nippure, kur buvo daromos atkasos augščiau minētos amerikinēs ekspedicijos, apturēta naujos žinios. Nippur tampa žinomu pirmą kartą valdant pietiniams babilioniškiems karaliams, atnaujinusiems jame šventnamį ir pamaldas. Jis yra pirmutine vieta, kurioje yra garbinamas viešpats Bel. Jisai pasirodo esąs oro jiegų dievu. Audrų demonai, tai jo tarnai ir pasiuntiniai. Drauge su juo yra garbinama valdovē Beltis, kaipo jo pati ir didēji motina bei žemēs dievē.

Babilionas išpradžių dar liekasi užpakalyj augščiau minētų gardų, teip pat ir giminingas jam gardas Borsippa išeina į aikštę tik vēliaus, pilname prigulmingume nuo Babi-

Pav. 34. Dievas Samas ir jo emblema ant aukuro.

liono, teip kad babilioniškasis saulinis dievas Marduk skaitoma Nebo, saulinio Borsippos dievo tēvu. Kadangi Marduko kultan daug kas buvo perkelta iš Belo kulto Nippure, tai sulyg senojo vietinio Babiliono kulto su tikrumu galima pasakyti tik tiek, kad Marduk buvo garbinamas kaipo saulinis dievas. Sarpanit yra Marduko pačia, spindulinga gyvastinēs jiegos dieve. Galbut tai ji asmina savimi aušrą.

Pirmesniuoju buvo Nergal'io kultas Kutoje. Jau senesniame laike pats Nergal, išpradžių buvęs sauliniu dievu, drauge su savo pačia Allatu, buvo pastatytas į artimiausius prietikius su požeminiu svietu. Ir patsai požeminis svietas, kaipo mirusių gardas, buvo pavadintas gardo vardu, kuriame buvo Nergalio kultas, Kuta. Bet ir kaipo poże-

minio svieto dievai, Nergal ir Allatu buvo dievais gyvasties ir vaisingumo tvērējais.

Didesnę svarbą ir didesnę įtekmę įgavo vietiniai pietinēs babilioniškos viešpatybēs kultai. Centrališka jos vieta buvo Ur, kuriame buvo garbinamas mēnulio dievas Sin, vadinamas Nannar, šviečiąs. Jis vadinosi vyresniuoju Belo sunumi, bet skaitēsi pirmuoju iš dviejų. Jis neša šviesą tamsion naktin; jis yra drutas, jaunas, danginis, laukinis veršis, dievas tvērējas. Ant vieno senbabilioniškojo cilinderinio antspaudžio iš Uro jis yra parodyta ant sosto ir viršuj jo mēnulio piautuvas. Semitų supratimu mēnuo svarbesnis yra augmenims negu saulē, kuri savo deginančiu, naikinančiu karščiu tankiai gyvastį užmuša. Jo pati Nana yra didēji valdytoja; jos šventnamis vadinosi dangaus namu. Vēliaus ji yra sumaišoma su Istar. Ur keletą kartų užleido augštesnį šeimininkavimą Larsamui su jo sauliniu kultu ir Nippurui; bet iš tikējimiškos pusēs mēnulinio dievo gardas išlaikē savo pirmutinę augštą vietą ir turējo labai žymią įtekmę į šiaurinį babilioniškąjį tikējimą.

Atkasos Sirpurla'je (Tellock) apima seniausias pietinēs babilioniškos kulturos liekanas. Manoma, jog ant Sirpurla stovējęs senoviškasis Lagas. Parašai čion ypatingai yra įdomųs tuomi, kad jie jau Sirpurla'je karalių-kunigų valdymo laikuose, apie 2800 m., nurodo į turtingą ir išsiplatinusį kultą su išdirbtu jau babilionišku panteonu. Vietiniu dievu Sirpurla'je buvo Ninib (Ningirsu), kariškas saulinis dievas, ginklų savininkas, smarkus Belo kovotojas. Greta su juo stovi jo pati Ba'u, kuriai buvo pašvęsta nuosava šventē meto pradžioje, dievų motina, mielaširdingoji, Anu, dangiškojo dievo duktē. Ant lygios su Ba'u skaityta jos sesuo Nina, vandens dievē, taigi ir derlingumo, vēliaus prilyginta prie Istarēs.

Vietiniu Uruko dievu buvo dangiškas dievas Anu (su savo žmona Anatu). Bet turimos žinios nurodo kuone išimtinai į Istarēs kultą, kuri Uruke vadinta Nana. Ji buvo garbinama čion kaipo vakarinēs žvaigždēs dievē ir, kaipo tokia, vadinta, dangiškąja valdytoja. Jos šventnamis va-

dinta dangaus namu. Nana kultas Uruke yra labai panašus į Anunit kultą Agane'je. Jos paveikslai kaipo epikos karżygēs apie Izdubarą (żr. sk. 39) randama ant cilinderinių antspaudžių kaip Uruke, teip ir Agane'je. Ji, kaip ir Anunit, yra karēs dievē ir valdytoja gamtinēs gyvybēs. Tik Uruk'inēje Nana stipriau pasirodo jautrios meilēs dievēs pobudis ir, atsakančiai tam, ji turi čion teipgi tamsų pobudį, kaipo żudininkē, myriadarē dievē.

Tammuzo, kaipo saulinio dievo kultas, regis, teipgi buvo Uruke nuo pačios pradžios.

Pats pietinis Babilionijos gardas yra Eridu. Labai gali buti, kad jis buvo įsteigtas prie juros, arba visai arti nuo jos. Čion buvo Ea, gero marinio dievo kultas, kuris gyvena juros gilumoje ir yra apsaugotoju neišmatuojamai gilios ir slaptybinēs išminties. Nē viename vietinių kultų, — jei neskaičius Marduko vēlesniame laike, — dievybē neturējo tokio stipraus susirišimo su pirmutine savo garbinimo vieta, ir nebuvo nepertraukiamai sujungta su ja żmonių suoprotyje, kaip marinis devas Ea su gardu Eridu. Šitas nurodo teipgi ir į pirmapradinę, nepaprastą Ea'o svarbą kaipo vandeninio dievo, kuris nesupuolē nē su jokia kita kurio nors dangiškų dievų. Iš Eridu paeina galingi żavējimai. Vanduo yra vaisingame susijungime su żeme. Damkina, Ea pati, yra żemēs valdytoja ir, kaipo jos vyras, tveriąs marinis dievas, turi teipgi prievardį żemēs valdytojo. Panašiai Urui, šventasis gardas Eridu su jo kultu użima pirmą vietą terp senovēs šventų Babilionijos gardų.

28. Babilioniškojo Panteono Pradżia ir tolesnis babilioniškojo tikējimo plētojimos.

Trečiame tukstantmetyj, drauge su šiaurinēs ir pietinēs Babilionijos sujungimu ir babilioniškasis panteonas įgavo sau abelną, vienodą išvyzdį. Kaip viešpatybēs plētojimos użsibaigia Babiliono iškēlimu svarbesnio gardo laipsnin, teip ir babilioniškųjų dievų sistema użsibaigia šito gardo globoje, dievo Marduko iškēlimu į dangaus ir żemēs, dievų ir żmonių valdymo ir karaliaus laipsnin. Šitame besiplē-

tojime dalyvavo, kaip smulkių tikējimiškai centralizuotų apyvartų vietų perējimas į viešpatybinę formą bei politišką vienumą, teip ir babilioniškųjų kunigų įtekmē. Dar ir dabar galime aiškiai matyti šito plētojimos žymes augščiau minēto Sirpurloje panteono skirtume nuo vēliaus įsteigto, Sino kultą perkeliant iš šiaurēs į pietus, perkeitime Marduko padējimo terp kitų babilioniškų dievų. Šitos pačios žymēs pastebiama ir skirtume genealogijų, surištų su vieno ir to paties dievo vardu, o kurios teip pat tankiai savo pamatą turējo vietinēse sąlygose, kaipo ir, antra vertus, asmeninēse pačios dievybēs ypatybēse. Artima tokių kultų giminybē, kokia buvo Aganēje ir Uruke, gali buti išaiškinama savitarpiniais politiškais susinešimais. Greta su oficialiniu kunigų tikējimu ir babilioniška monarkija, nesiliovē turēję savo pirmesnēs galybēs ir vietiniai kultai, teip kad kiekvienas miestas garbino savo dievą-globēją daugiau už kitus. Persikēlę į Samariją Kutos gyventojai, paēmē su savim ir savo Nergal'į, o Sefarvaimo gyventojai suvienijo Molocho kultą su sauliniu savo gardo kultu. Iš kitos pusēs, iš Babiliono gardo istorijos ypatingai aiškiai matoma, kokią stebinančią ir giliai perimančią įtekmę galējo turēt kunigija. Kunigams pavyko iškelti Marduką į visos viešpatybēs vyriausio dievo augštį tokiu laiku, kuomet dievų dalinimas į jų laipsnius senai jau buvo visų priimtas; ir jie ne tik pastatē savo vietinį dievą augščiau visų kitų, bet su pergalingo, į visus dideliai veikiančio kulto ir tautiškosios mytologijos, Marduką garbinančios pagelba, jie iškēlē jį į galingiausį dievo laipsnį. Kunigų tveriniu reikia visiškai skaityti tą dvilypį elementą, kuris vienval ir ypatingai pasirodo babilioniškoje teologijoje, butent kosmogoniškų bei astrologiškų suopročių suvienijimą su dievų svietu. Sin, Samas, Istar, išpradžių yra visai gamtiški dievai ir saulē mēnuo bei Venera yra tik jų apsireiškimo formomis. Vēlesniuose suopročiuose Sin, Samas ir Istar pasirodo įkunytais saulēje, mēnesyj ir Veneros žvaigždēje. Teip pat ir planetos buvo išskirstyta terp vyriausių dievų ir kiekviena jų apturējo sau tam tikrą danguje vietą. Tokiu budu sak-

mēje apie svieto sutvērimą pasakojama, buk Marduk paskyręs trims augščiausiems dievams jų gyvenimo vietas dangiškame rume, įrengē svarbiausių dievų buklę (butent danguje) ir pastatē žvaigždes kaipo jų paveikslus. Tankiausiai žvaigždiniai elementai buva žavējimuose. Yra žavējiminiai vēlesnio laiko himnai, nukreipti į ikišiolai nežinomus dievus. Liaudžiai šitas kuniginis tikējimas pasiliko svetimu. Net pačiose kuniginēse mokyklose ir vēlesniame laike pastebiama vienvalinis svyravimas sulyg dievų vienijimos su žvaigždēmis ir sulyg įsteigimo sąryšio jų su tam tyčia nurodytomis vietomis ant dangaus. Viena dievų vardų, sulyg jų vertybēs sustatymo kaleina, nors nevisuotiniausiai priimta, pasiekē net musų laiką musų savaitēs dienų varduose: Sama saulē, Sin mēnesis, Nergal Marso pavidale, Nebo — Merkuro, Marduk — Jupiterio, Istar — Veneros ir Ninib — Saturno. Babilioniškųjų dievų rangos kaleina pedantiškose kunigų mokyklose buvo dar tuomi reiškiai įsteigta, kad dvylika vyriausių dievų buvo ženklinama tam tikromis skaitlinēmis. Suopročiai apie svieto sutvērimą ir svieto tvarką buvo nevienoki. Męs randame čion išsivysčiusią ir pedantišką kosmogonišką sistemą, ankštai susirišančią su astrališka teologija. Bet šitoje sistemoje yra daugelis pirmapradinių idējų. Apie sutvērimą ir tvaną mytų asmenyje ir žavējimo legendų asmenyje yra liaudiniai suopročiai. Kuoprasčiausiame pavidale jie pasirodo legendoje apie Etaną (žr. sk. 39). Greta su dievų garbinimu su nesumenkusia galybe buvo tikējimas į demonus. Daugybē liturgiškų nuotraukų, esančių žavējimo tikslams, kurie yra toli skaitlingesniais už likusią pamaldinių himnų rašliavą, nurodo teipgi, jog tikējimas į demonus ir žavējimą turējo gilias liaudyje šaknis.

Pradedant nuo chaldējų pasirodymo, apie 1100 m., versmēs žinių apie babilioniškąjį tikējimą eina mažyn. Bet jos yra užvaduojamos assyriškų karalių parašais. Panteonas, su Marduku priekyje iš svarbiausių abelnų pusių liekasi neatmainingu, tik vis priemoniškai vystosi tolyn. Jis neatsimainē ir paskutinio Babiliono didybēs pražydējimo

laiku prie naujachaldējinēs viešpatybēs. Bet juo istorijoje einame toliau, juo tvirčiau babilioniškame tikējime įsigyvena monarkiškasis pobudis drauge su be galo skaitlinga daugdievija. Tą matome kaip iš karališkų Nabuchodonosoro ir Nabodino parašų, teip ir iš pastebējimo vertų vardų liudijimų, duodamų jiems begaliniame skaičiuje įstatymiškais dokumentais.

29. Augštesnieji babilioniškojo Panteono Dievai.

Babilioniškojo panteono čiukurą užima didēji dieviškoji trējybē: Anu, Bel ir Ea. Jie yra dievais visa ko, kas randasi ant dangaus, ant žemēs ir po žeme. Pažvelgus į juos ir vēl pasirodo pirmapradinē dar, prigimtinē pažiura. Anu, dangaus viešpats, yra bendrume su Belu, trejybēje užimančių žemēs ir ant jos veikiančių gamtos jiegų valdytojo vietą, jeigu gi abu sujungti su vandeniniu Eridu gardo dievu, kuriam trejybēje priklauso visos slaptosios ir stebuklingosios požeminēs jiegos ir kuris savo buklę turi vandenyno bedugnēse. Šitam dalinimui beveik atsako ir babilioniškasis suoprotis apie tris svieto dalis. Bet kas atsieina kulto, tai Anu ir Bel pasirodo nublankusiomis jau žvaigždēmis. Teisybē, kad jiems dievobaimingai duodama vieta priekyje visų kitų dievų ir net dievai, turį reikalą su žmonēmis ir tverią jiems, kreipiasi prie jų su tokiu jau dievobaimingumu, bet visgi nuo jų pasiliko beveik vienas tik vardas. Jie stovi perdaug augštai ir atitolinti neišmatuojamu toliu. Jų veikmē į svietą vyksta per kitus didžiuosius dievus, ypatingai per Sino, didžiojo Anu sunaus tarpininkybę spindulingų saulinių dievų, savo šviesa duodančių gyvastį ir gerovę, audrų dievo, kuris pasiųsdamas ant žemēs savo smarkaujančius tarnus bei žinnešius ir apvaisina ir žudo, panašiai senoves Belui; per Istar, dangišką karalę ir žemēs valdovę, viso jos derlingumo leidēją ir visų tvarinių motiną. Tik Ea ir kulte užima pirmutinę vietą, ir net tąsyk kaip Marduk ir Gibil, ugnies dievas, arba kiti dievai veikia sulyg jo įsakymo; perduodami svietui jo išmintį, tai jis pats

Ea užlaiko savo tvērējo ir apsaugotojo vietą, kaipo dievas neišmatuojamų ir neišsemiamų požeminių svieto gyvenimo versmių.

Šita trejybē: Anu, Bel ir Ea yra randama jau parašuose Sirpurla'je. Anu, Gudejos parašuose Sirpurla'je be tolesnių pridētinių apženklinimų, pasirodo dangaus valdovu ir žemēs dievēs, motinos-dievēs Ba'u tēvu. Jis yra augščiausias viešpats visa ko esančio, dievo tēvas. Daugelis dievų skaitosi Anu sunumis. Jo vardu abelnai ir dievybē vadinama anutu. Jo prisakų klauso visi dievai ir visi jie sunkiose aplinkybēse kreipiasi prie jo. Pats jis niekuomet neveikia be kitų tarpininkybēs. Pavojinguose padējimuose jis stengiasi pristumti kitą kokį dievą prie sunkaus uždavinio, žadēdamas visokią dangiškų jiegų pagelbą: teip jis elgēsi tverdamas svietą, teipgi tvano istorijoje, — neturēdamas pats ką veikti, — legendose apie paukštį audros pranešēją Cu, išplēšusį saulēs dievui likimo lenteles ir apie Adapą, sulaužiusį pietiniam vējui sparnus, galiaus astrališkame myte apie mēnesį, persekiojamą septynių piktų dvasių (mēnulio užtemimas). Teisybē, kad svieto sutvērimo istorijoje*) šnekama, jog dieviškoji trejybē: Anu, Bel ir Ea, pati buvo augštesnēsēs dieviškos poros sutverta ir taryba prieš kovą su žalčiu Tiamat yra vedama jos tēvo Ansaro. Bet Tiamat nori padaryti savo vyrą Kingu augštesniu už visus dievus tuomi, kad ji uždeda jam ant krutinēs likimo lenteles ir tuomi įkelia jį į Anu laipsnį. Gal tai ir šitame reiškiasi atbalsys to, kad Anu užima augščiausią vietą. Nepavykęs jo užpuolimas ant Tiamat patarnauja pergalingo Marduko pragarsējimui, kuriam dovanų ir atiduodama likimo lentelēs. Bet duodant jam augštesnį laipsnį, yra sakoma: Galybei tavo nēra lygios, žodis tavo yra Anu. Pasakojime apie tvaną, jis drauge su Belu ir pragaištingais saulēs spinduliais pasmerkia žmones pra-

*) Sulyg padējimo mytuose užimamo dievų apie svieto sutvērimą ir tvaną nusisiunčiame prie nuoseklesnio jų išdējimo sk. 36. Abu šitie mytai, apie kuriuos ir čion reikējo paminēti, pasiekē mus savo dabartinēje formoje nuo to laiko, kaip išsivystymas babilioniško panteono buvo užbaigtas. Neišvengiami atkartojimai gal priduoda aiškumo.

žuvimui. Bet ištikrų tvano kaltininku yra Bel. Anu tik kliudoms prisimena, šnekant apie tai, kaip dievai išsigandę tvano, pasiekiančio dangų, bēgo į tą dangų, kuriame gyvena Anu. Żavējimo himnas, nukreiptas į jį, vadina jį šventuoju dangaus viešpatim, ženklų ir sapnų aiškintoju.

Gudējos parašuose Belui duodama žemēs valdytojo vardas, kurio paliepimai yra neatmainingi. Jo šventnamis panašiai žemei vadinama "kalno namu" (sutinkamai su suopročiu apie žeminį kalną). Senbabilioniškieji karaliai savo valdžią gaudavo nuo Belo, kurio jie buvo šaukiami valdyti*). Jam, kaipo jo valdymo sritis, priklauso žemē su gyvenančiais ant jos žmonēmis. Jam ypatingai priklauso visos demoniškos jiegos; jis yra visų žemēs dvasių karaliumi. Kaipo žmonių paliepējas, jis yra tikras Bel, tariant, viešpats, valdovas ypatingai, skiriąs žmogui dalį labiausiai gi jo mirimui laiką. Užimdamas tokią vietą, sulyg tikrų semitiškų pažiurų, jis turi dvigubą pobudį: iš vienos pusēs jis yra labdaringu, iš kitos pražutingu dievu.

Jog Bel, kaipo antras dieviškos trejybēs esmuo nēra vien oro ir audrų dievu, tai į tą nurodo jo užimamas padējimas pasakojime apie tvaną. Jo elementų pykinimas nēra jo kalčia, tai žmonių pasileidimas, ką iššaukia jo naikinantį pyktį. Żemē šitame atvējije yra Belo galybēs sritimi. Sit-Napistim savo tēvynainiams nurodo tokią priežastį arkos statymo: "Bel neapkenčia manęs; todēl aš negaliu ilgiau gyventi jusų garde; ant Belo žemēs nēra man vietos galvai priglausti". Kaip jis siunčia lietų, skleidžiantį palaiminimą, teip jis gali užvesti ant žmonių pražutingą tvaną. Nors ir kiti dievai dalyvavo taryboje, bet tvanas buvo Belo nutartas; tai buvo jo teismo nusprendimas, kuriuomi jam norējosi išnaikinti visą žmoniją už jos nuodēmes, ir jis supyko, vienam žmogui išsigelbējus. Tokiu budu jis pasirodo dievu naikintoju ir Ea suramina jį supykusį dēlei Sito-

*) Šita pažiura užsiliko ir laike assyriško valdymo. Assyriškiems karaliams, kaipo įstatymiškiems Babiliono valdytojams, Belo šventnamyj buvo daroma apeiga, panaši vainikavimui. Belu šitame atvējije, žinoma, buvo Marduk, ant kurio daugelyje atsitikimų buvo perkelta senovēs Belo kulto ypatybēs.

Napistimo išsigelbējimo, tik patardamas jam sudrausti visokius nuodēmininkus bausmēmis — maru, badu ir laukiniais žvērimis. Bet tas pats Bel paskui pasirodo malonum išsigelbējusiam žmogui ir jo pačiai, laimina juos ir paskiria jiems gyvenimo vietą ant palaimintų salų.

Suoprotis apie jo įtekmę į visas gamtos tvērimų jiegas, veikiančias ant žemēs su ypatingu versmu išeina iš to, kad astrališkame myte apie septynias piktas dvasias jis yra vadinamas Sino, Samaso ir Istarēs tēvu. Bet geriau už kitus Belo sunumi vadinama Sin.

Ea, gerasis dievas, yra trečias didžiosios dieviškos trejybēs asmuo. Jo vardo ištarimas dar nēra sulygtas tikrai*). Žemutinio svieto dievu jis vadinama dar Gudējos parašuose; jis yra šventos vietos, Eridu gardo karalius, viešpats, duodąs išmintį. Vienas su kitu ankštai susiriša. Ea gyvena jurų gelmēje, todēl jis yra požeminių versmių valdytoju, iš kurių darosi šaltiniai ir upēs, duodančios šaliai našumą. Šaltinio vanduo yra brangi dievo dovana. Vieni gardo vartai Sargono karaliaus Assyrijoje iš dēkingumo vadinta, "Ea atidaro savo šaltinį". Jis turi net upių valdytojo vardą. Todēl, kuomet jis vadinama žemēs dievu, kaipo našumo dievas, paeinančio iš gilumos, tai tas nēra įsiveržimu į Belo sritį. Su šita gamtiška Ea jiega surišta teipgi jo užvardžiai, kuriais himnuose tankiai yra išreiškiama jo padējimas, kaipo gyvasties pradinēs visokios gyvybēs versmēs valdovo, visų žemiškų tvarinių valdytojo. Viename žavējimo himne jis vadinama viešpačiu žmonių, kuriuos jis sutvēręs. Aplamai jis tankiausiai vadinama sutverēju, sutverēju visko, net ir dievų, kas yra išreikšta varduose Ea-epes-ili ir Ea-iluti-ibni. Visi šitie prievardžiai yra ankštame susirišime su pirmapradiniu suopročiu, jog tvērimo jiega, iššaukianti gamtą gyvybēn, gludo žemēs gilumoje. Šitoj paslēptoj gilumoj gyvuoja visa kas slapto. Todēl Ea yra

*) Šitas vardas visuomet yra rašytas ideografiškai. Pas Damoscijų jis skaitosi *Aos*. Galimas daiktas, kad iš šventos baimēs jis rašyta rebuso paveiksle, kadangi vardas Ea yra didele, neišaškinama žavējimo paslaptimi. Šitame varde, buvusiame ant žarijinēs žavējimo apeigą darant, buvo augščiausi burtai. Net dievai nežinojo Ea vardo.

paslēptos ir giliausios išminties viešpačiu. Viską nuplaująs vanduo yra jo elementu. Jam priklauso visos raganiškos spēkos (žr. sk. 38), sapnai buva jo apreiškimų budu. Jis yra dievų ir žmonių patarēju, kuriems maloningai ir su noru pasakoja savo išmintį, nes jis žmones myli. Kadangi jis gyvena gelmēje, tai jam priklauso visos naudingos

Pav. 35 Babilioniškasis dievas žuvies pavidale.

naugēs ir jis yra kalvių bei daildarių dievu. Visų išdarbysčių pabuklai paeina iš jo srities, išmintis pamokina juos naudoti, todēl jis yra visokios dailēs ir mokslų dievu, visokio amato, tikras kulturos dievas.

Suprantamas dalykas, kad jis yra jureivių dievu-globēju. Sancherib (assyriškas) pirma ējimo laivan į juras meta kaipo aukojimo dovaną auksinę žuvį ir auksinį laivą.

Visas šitas ypatybes randame pasakoje apie tvaną. Ea išgelbsti Sit-Napistimą laive ir užtaria išgelbētąjį prieš supykusį Belą. Jis sapne persako Sit-Napistimui ką jis girdējęs dievų taryboje ir duoda jam sumaningus nurodymus sulyg statomosios arkos didumo. Bet tuojaus pajunta tą: kas be Ea gali tą padaryti, tas žino vienok visokį Ea mierį. Bet Ea moka jį nuraminti ir jį prilenkti išgelbēto pusēn.

Iš visa ko labai gali buti, kad Beroso pasakojimas apie žuviažmogį Oannesą ir žvyniniuose rubuose dievo paveikslas atsineša prie Ea. Žuvis yra jo simbolu, pedantiškame gi supratime apie svieto pradžią — akmeninis ožys su žuvies vuodega. Beros pasakoja, kad Oannes kas rytas išeina iš jurų bangų, idant žmones šviesti, mokinti juos žemę dirbti, šventnamius ir gardus statyti, amatų ir dailių mokinti, vakare gi vēl slepiasi į juras*). Teisybē, kad alegoriškoji prasmē nurodo į saulinį mytą; saulē užteka iš vandenyno ir vēl leidžiasi vandenynan. Galbut šitame myte Ea sujungtas su savo sunum Marduku, išeinančiu iš jurų rytmetine saule. Kadangi jis buvo visų žavējimų valdovu, tai jo kultas negalējo buti nustumtas į užpakalį, teip pat

Pav. 36. Dievas Sin priima garbinimą.

*) Ksisutros, nuo tvano išgelbētas, anam perējus užkasa Sippare plytas, ant kurių buvo visas mokinimas įbrieztas.

kaip ir Anu ir Belo kultai. Kaipo veikiantis asmuo jis teipgi pasirodo retai.

Be Anu, Belo ir Ea yra dar kita didēji trejybē: Sin, Samas ir Istar, arba Sin, Samas ir Ramman. Juose apsireiškia dangiškų dievų veikmē į gamtą; vienvalinē įtekmē daroma jų į žemę.

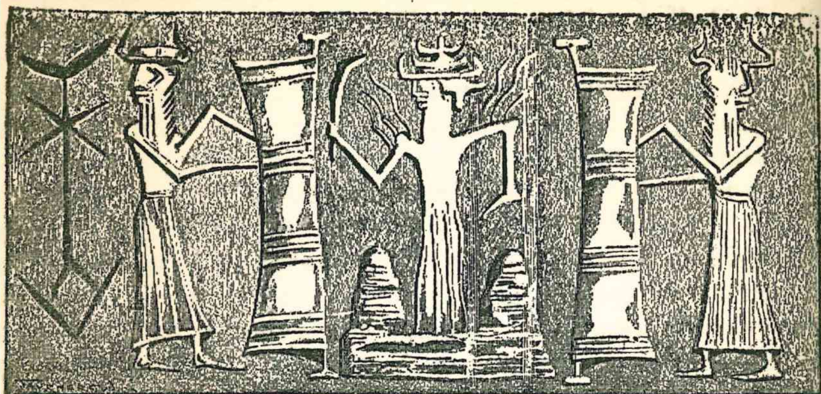
Sin, mēnulio dievas su savo apšviečiančiu naktį švietylu visuomet stovi saulēs priekyje. Sulyg to pas semitus pradžia dienos skaitoma nuo saulēs nusileidimo. Jis jau labai senuose laikuose buvo pripažinamas Samaso ir Istarēs tēvu, Gudea pasakojo apie jį, jog jo vardas niekam nebuvo atidengtas. Viename himne iš Uro šnekama, kad Sin neturējęs ant savęs jokio teisējo. Jis stovi augščiau teisējo Samaso. Augšta jo vieta terp dievų yra pažymējama tame pačiame himne augščiau nurodytu jo vardinimu Anu, dievų ir žmonių ir visų gyvų daiktų leidēju. Pirma visa ko jis yra augmeniškosios srities dievu. Nuo jo žodžio auga augmenys ir dauginasi kaimenių vaisingumas. Su savo išaugštinta grožybe jis yra augščiausiu karališko laipsnio pavyzdžiu; ant jo uždēta žērintis karališkas vainikas dviragio piautuvo mēnulio pavidale. Kaipo Nannar, šviečiančiam ir karaliaujančiam jam priskaitoma teipgi Samaso veiklumas: jis duoda žmonēms įstatymus ir teisingumą. Bet su mēnulio dievybe astrališkieji suopročiai ankščiau sujungta, negu su Samasu. Astrališkas mytas apie mēnesio užtemimą, kuriame pasakojama apie užpuolimą ant mēnulio dievo septynių piktų dvasių ir Marduko išgelbējimą jo, turi liaudinį pobudį. Išsireiškimai augščiaus minēto himno "patsai tveriąs" arba "patsai augąs vaisius" reikia išimtinai suprasti dangiškojo apsireiškimo prasmēje, mēnulio augimo. Įdomu yra, kad svieto sutvērimo ir tvano istorijoje Sin pasirodo visai nuošaliai. Pasakojime apie svieto sutvērimą apie jį prisimena tik kaipo apie mēnulinio švietylo dievybę, valdančią naktim ir dalinančią laiką savo vainiku (auganèiu ir dylančiu).

Saulinis dievas Samas, kaipo Sino sunus, užima žemesnę vietą už aną, bet kaipo dieninēs šviesos dievas, jis yra

didžiuoju ir mylimu dievų ir žmonių draugu. Jis su Sinu dalyvauja kasmetinio žemēs gaivinimo dalyke išdavimui vaisingos augmenybēs ir užtai skaitoma didžiuoju žmonių geradēju. Samaso svarbumas, kaipo dangaus švietylo, apsireiškia ir vēlesniame laike mažesne galybe negu Sino. Rods, jo švita, pergalingas jo ējimas dangiškąja tvirtuma, spindįs jo kelias, viskas tas reiškiasi visuose pavidaluose ir augštoje, poētiškoje formoje. Vienok saulēs poētiškieji vaizdai himnuose ir mytuose neužtemdo savimi suopročių apie dievą, šeimininkaujantį danguje, kuris apsireiškia tik tvoskiančioje saulinēs šviesos didybēje. Augštesnis suoprotis nesinaikina išlaukiniu sanprotavimu apie saulēs judējimą. Priešingai, nē pas jokį kitą dievą doriška svarba neprasineša teip daug, kaip pas Samasą: jis yra dangiškojo ir žemiškojo svieto teisēju, nes savo šviesa jis persismelkia per visokią tamsą iš dangaus augštybēs į paslēpčiausias žemēs gilumas. Jis yra didžiuoju dievų teisēju, dangaus ir žemēs teisēju. Ir jo teismas yra teisingas. Todēl jis yra visokių naktinių tamsių darbų priešu. Prasižengēliai, vagys ir riaušininkai prisidingi jo ir dreba prieš jį, melas bēga nuo jo ir visokios naktinēs baimēs, raganių ir demonų užleidžiamos nyksta nuo jo vaiskios šviesos. Jo šviesa pasiekia teipgi ir užslēptas paslaptis. Jam žinomos visos pranašybų ir sapnų paslaptys. Antra gi vertus, šitas dievas yra labdaringu silpnų ir prispaustų pagelbininku ir apgynēju. Jis gali surištą paleisti, sergantį išgydyti. Todēl jis garsi kaipo dievas numirēlius prikeliąs. Apie jį, kaipo apie apsaugojančią dievybę, teisingai sakoma, jog jis eina drauge su keleiviu sunkiuoju keliu. Kaip giliai įsikerojo suoprotis apie dorišką saulēs dievo veiklumo svarbą, reiškiai matyt iš to, kad net pasakoje apie žaltį ir arelį, žaltys kreipiasi prie Samaso melsdamas užstojimo ir atkeršinimo už arelio užpuolimą. Pasakojime apie tvaną jis ima dalyvumą gelbējime Sit-Napistimo, paduodamas tvano pradžios ženklą, sulyg kurio Sit-Napistimas turi elgtis.

Babilioniečių mytai iš didesnēs dalies yra sauliniais mytais; bet kaikurie jų liečia ne Samasą, tik Marduką, kai-

po užtekančią, ar nusileidžiančią saulę. Kaip dieninis, teip ir metinis saulēs aplinkbēgis yra išpuošti mytiškais sanprotavimais. Šiteipos parodyta ant senbabilioniškųjų cilinderių kaipo saulēs dievas su palmos rykšte rankoje, išeina šviesybēje iš-už kalnų terp atkeltų dangaus vartų, drauge su

Pav. 37. Samas rytmetyj išeina per rytines dangaus duris.

dviem figuromis, ženklinančiomis, gal, rytą ir vakarą. Ant kito cilinderio jis yra parodytas kovojančiu su beginkle figura, sēdinčia už kalno; tai yra saulē, kuri degindama ir naikindama, nuo zenito artinasi linkui saulinio nusileidimo kalno; greta su juo jo pati su pergalētojo vainiku. Ant kito cilinderio genijai atveda prie Samaso sosto surištą blogdarį dievų priešininką, demoną, pietvakarinį vēją. Babilioniškuose parašuose yra teipgi ir poētiškasis saulēs dievo paveikslas, kuris važinēja su savo tarnais saulēs ratuose, valdydamas užkinkytus prie jų ugninius arklius, kurių kojos nepažysta pailsimo. Jausmiškais sanprotavimais, atsinešančiais prie saulēs judējimo skaitoma ypatingai jo garbinimo forma himnuose: jam atidarant dangaus vartus ir iškēlus galvą viršuj svieto, visas svietas apsilieja šviesa, dievai ir žmonēs su dideliu džiaugsmu žiuri į jį, visų tvarinių gamytoją, dangaus ir žemēs apšvietēją, plačiosios žemēs vēluvininką; jis vienas pereina plačiąsias juras, — kas kits gali pereiti jas? sakoma Izdubaro epikoje. — Šviesybē

jo leidžiasi į vandenyną ir plati, galinga jura baidosi jo šviesos, kuri, varydama baimę, pasiekia ir nežinomas šalis. Šviesa yra linksmybē, šviesa duoda sveikatą ir gerovę, — šitas yra išpasakojama visuose himnuose Samasui.

Pav. 38. Ramman, audros dievas.

Trečias antros dieviškos trejybēs asmuo yra lietaus ir audros dievas, Ramman*) "griaustulis", ir apskritai dievas visų atmosferinių apsireiškimų, esančių terp dangaus ir žemēs. Lietaus dievas kartkarčiais vadinama ir versmių dievu, nors sulyg pradinēs prasmēs šitas užvardis jam neturētų prigulēti. Audros, tai jo žinnešiai ir jis pats vadinama "Audra", žaibai, tai jo ginklas. Panašiai Belui, kurio pildenybēs perējo ant jo, jis turi labdaringą pobudį, ka-

*) Šitas vardas, ilgą laiką buvęs ginčijamu, tapo surastas viename žavējime parašytu fonētišku budu sakinyj ilu Ram-ma-nu-ri-ih-su tikrą daikvardį reiškiantį Ramman (duoda) audrinis lietus.

dangi jo lietus apvaisina žemę, bet jis ir baisus naikinančiu elementinių spēkų veiksmu. Todēl, jam piktume bevažinējant drauge su tarnaujančiais jam audrinių vējų demonais ir naikinant viską ant dangaus ir žemēs, net dievai pasislepia nuo jo rustybēs. Żavējimo himnai ir karališki parašai (assyriškieji) atsineša prie Rammano su pagelba, kuomet išreiškiama koks nors baisus užkeikimas, arba noras kokios nors pražutingos nelaimēs: jo prašo užleisti ant nevidoningos šalies ar namo baisias audrines bangas, naikinantį lietų, arba griaujantį uraganą, sukelti valdinius prieš jų valdonus, atnešti su savim visokias nelaimes, sausmetį ir badą, savo baisiais žaibais išnaikinti šalį. Himnuose (ypatingai assyriškuose) vienval yra garbinama jo visagalinti naikinanti galybē. Jis yra piešiamas su ugnies kardu ir griausmo vilyčiomis.

Ramman neatimamai surištas su babilioniškąja pasaka apie tvaną. Jis ypatingai vadinama audringų bangų valdovu. Nors jis ir nedalyvauja dievų taryboje, bet pildo jų nusprendimus, matomai, kaipo Belo atstovas su nožmiu džiaugsmu ir baisia spēka. Su griausmu išvažiuoja jis juodame debesyj; jo audrinēs viesulos ir bangos pasiekia dangų, teip kad išsigandę dievai išbēgioja. Visur jis apsireiškia kaipo elementinis dievas.

Tas pats atsikartoja ir ant assyriškų paminklų. Ar nors jau apie 2300 metais vienas pietinių babilioniškųjų karalių Larsame vadinta Nur-Ramman "Šviesa (yra) Ramman", vienok yra galimu, kad jo kultas perējo Babilionijon iš šiaurēs. Assyrijoje jo vardas tikrųjų daiktvardžių sudējime yra minimas jau seniausiuose laikuose. Gali buti, kad assyrai savu žaru gavo jį nuo savo syriškųjų kaimynų.

Sala, dirvų dievē, yra Ramman'o pačia.

30. Marduk.

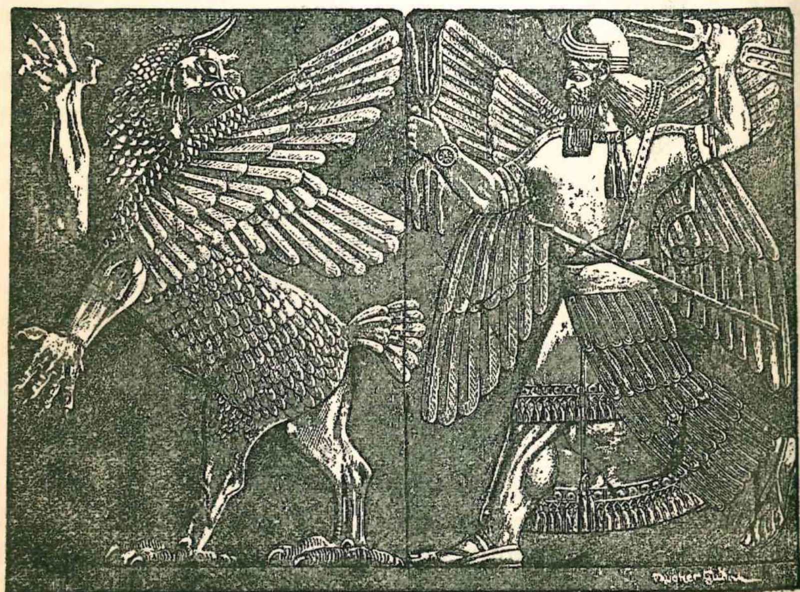
Nusisiuntimo raštai. Alfr. Jeremias, straipsnis *Marduk* Rošero leksikone graikiškos ir romiškos mytologijos. II, pusl. 2340—2372 (1895).

Marduko vardas drauge su Sino ir Samaso vardais yra senesniuose babilioniškų valdovų parašuose. Bet nē vieno

dievų padėjimas panteone nesimaino teip labai kaip Marduko iki jis iškyla augščiau visų kitų. Žavėjime, atrastame Eridu'je, jis vadinama Ea sunumi. Prietikiai, kuriuose jis yra sename kulte Eridu'je, nurodo į tai, kad jau seniausiame laike jis skaityta terp Babilionijos dievų. Išpradžių jį garbino kaipo saulės dievą, duodantį rugius, kviečius, ir miežius, verčiantį augti žalią žolę ir daryti maistą žmonėms. Visi parašai vienbalsiai liudija tą, kad jis buvo skaitomas rytmėtinės saulės dievu. Jis vadinama Ea sunumi, arba vandenyno pirmadėliu, nes rytinė saulė kasdien iškyla iš vandenyno gilumos, pergalingai išvaikydama uką. Kasdieninei, užtekančios saulės pergalei naktinės tamsos atsako kasmetinė pergalė pavasarinės saulės, kuri po ukanotų žieminių mėnesių siunčia ant žemės savo vaiskią šviesą. Kad Marduk šitoje dvejopoje prasmėje buvo garbinamas jo kulto garde, Babilione, tai yra patikrinama paeinančiu iš Babiliono svieto sutvėrimo epopėjos išdėjimu; teiposgi apvaikščiojimu babilioniškos šventės cakmuku (žr. žemiau). Švintant dienai, švintant pavasariui (nauji metai) ir, persikėlus į svieto pradžią, švintant sutvėrimui, Marduk parodo savo pergalingą spėką. Kaipo saulės dievas, išeinąs iš vandenyno gelmių, jis yra išminties dievu, išnešąs svietan savo tėvo Ea paslaptis, jo atidengiamas dievams ir žmonėms; jis yra dievų išminčia. Šviesusis ir išmintingiausis dievas, jis savo akimis permato žmogų perdėm; jis yra skaisčių žavėjimų dievas (žr. sk. 38), labdaringas tarpininkas, perduodąs Ea paslaptis, piktų užžavų naikintojas, išvaikantis demonus, gydantis ligas, "kuris myli prisikėlimą numirėlių" (kaipo pavasario dievas), gailestingas dievas.

Viešpatybės Chammurabi įsteigimas (terp 2300 ir 2200 m.) bėgyje dviejų šimtų metų padarė Babilioną tikėjimišku visos Babilionijos centru, o su tuo ir Marduk, vietinis Babiliono dievas, tapo dievų valdovu. Patsai Chammurabi apie save sako, jog jis, Babiliono karalius, pasiekė Marduko išsikėlimą. Babilioniškųjų kunigų pasistengimams pasisekė Marduką iškelti į augščiausią dievų laipsnį. Iš Cakmuku šventės jie padarė Marduko terp kitų dievų iškėlimo

garbstymą; jie sudējo svieto sutvērimo epopēją, kurioje pati tvērimo istorija padaro tik antraeilinį dalyką, esantį padidinimui įspudžio, padaromo Marduko iškēlimu į dievų karaliaus laipsnį. Daugybē himnų jam, kuriuose jam priskaitoma kuoįvairiausios dievų karaliaus ypatybēs, Belo dievų, turi savyje mytologiško apie svieto sutvērimą pasakojimo įtekmę. Priegtam ant jo galutinai perkialiama visos didžiųjų dievų teisēs ir galybē. Epopēja apie svieto sutvērimą yra sauliniu mytu. Marduk yra sutverējas — svieto surēdytojas. Šitu budu yra garbstoma abi Marduko veiklumo pusēs — kaipo svieto dievo ir kaipo išminties dievo (žr. sk. 36). Marduk apveikia baisų slibiną Tiamat, gresiantį dangiškųjų dievų valdybai; vadinasi, šviesa pergali tamsą. Iš

Pav. 39. Marduk apveikia slibiną Tiamat.

slibino gi uodegos jis padaro svietą. Už šituos amžinai atmintinus nuopelnus jis gauna dovanų dangaus ir žemēs valdovo vardą, jam perduodama likimo lentelēs ir jis tampa dievų ir žmonių likimo lēmēju; "jis rodo kelią dangiškoms

žvaigždēms ir visi dievai, kaip avys, yra jo ganomi". Svieto valdovu pavadina jį dievas Bel, tokiu budu perduodamas jam savo paties teises. Tą patį daro ir jo tēvas, kuris džiaugdamasi savo sunaus pagarsiu, duoda jam augščiausią garbēs prievardį: "lai vadinasi jis teip, kaip ir aš, Ea". Toj pačioj prasmēj duodama nurodymas viename iš žavējamų himnų, vadinančiame jį dievų kunigu. Daug kartų Marduk, panašiai Ea, vadinama žmonių tverēju. Pačiame pasakojime apie svieto sutvērimą nēra aišku, ar jis yra pripažinamas vienintēliu žmonių tverēju. Bet himnas, esantis ant šito pasakojimo užbaigos, garbina jį kaipo juodagalvių tvērēją (t. y. babilioniečių). Per visą tolesnį laiką jis yra pripažinamas dievų karaliumi. Nors didēji dieviškoji trejybē ir garbinama jo priekyje, teip pat ir Sin ir Samas prisimena dar pirma jo, nors assyrų šeimyninkavimo laike Assur, vyriausias assyrų dievas, kaipo jų tautiškas dievas ir užima augštesnę vietą, bet Marduko kultas mažai tesikeičia ir Babilionas, šito kulto verpetas, liekasi ir assyrų karaliams šventu gardu, kur jie atlieka šventas keliones. Nauja-Chaldējiškos viešpatybēs periode garbinimas Marduko pasiekia savo augščiausią laipsnį, teip kad kiti dievai pasirodo beveik tik jo vasalais. Nesenai surasta dvišalē nuotrauka, kurios tęsinys pražuvęs, ant vienos pusēs isskaito trisdešimts dievų, terp kurių yra Ninib, Nergal, Bel, Nebo, Sin, Samas, Ramman; ant kitos pusēs šitie dievai yra prilyginami prie Marduko įvairiose jo apsireiškimo formose. Labai daug senbabilioniškųjų ir vēlesnių cilinderinių antspaudžių parodo Marduko kovą su slibinu Tiamat. Jis vejasi baisią sparnuotą baidyklę, budamas pats apsirengęs sparnuotais rubais. Jo ginklu yra arba lankas ir prikištas spindulių seidokas, arba ginklas turįs dvigubo trinagio pavidalą, kuriame galima matyti saulēs spindulių išreiškimą. Vienas babilioniškų karalių paliepē nupiešti žalčio pavidalo baidyklę ant Marduko šventnamio durų.

Saulinis ir pavasarinis mytas, įeinąs apie svieto sutvērimą legendos sudējiman, yra teipgi didesnēsēs babylioniečių šventēs pagrindu, jų naujametinēs šventēs cakmuku,

arba akitu, per kurią yra garbstoma pavasarinēs saulēs pergalē ir valdymas svietu. Jau Gudea primena apie naujametinę šventę savo parašuose. Juose minēta šventē yra dievēsmotinos, žemēs dievēs Ba'u. Prie jos buvo prijungta ir saulinis dievas Ninib. Šita šventē todēl buvo pašvęsta žemēs dievei, nes pavasarį saulē susiriša moterybēs ryšiu su žeme. Kadangi sulyg šitos šventēs šventimo yra liudijimai saulēs garde Sippare, tai sulyginant su švente cakmuku, pašvęsta babilioniškam Mardukui, greičiau reikia manyti, jog Sirpurla'je, Sippare ir Kutoje švęsdavo saulegryžtį. Artimesnes žinias iš vēlesnių assyriškų ir naujababilioniškų laikų paduoda mums šitos šventēs aprašymas. Jos centru buvo Marduko šventnamis Babilione. Didžiausia šventēs vieta, tai dievų surinkimas puikioje, paskirtoje jai erčioje, kuri yra šventnamio šventove ir tikru dievų susirinkimo vietos danguje išreiškimu, sulyg apsakymo pasakoje apie svieto sutvērimą. Iš Borsibos ant dievų laivo su iškilminiais giedojimais atplaukia Nebo, Marduko sunus, Samas atvažiuoja iš Sipparo, Nergal'is iš Kutos. Ir kol Marduk lemia likimą busimam metui, kiti dangaus ir žemēs dievai stovi, lenkdamiesi jam ir rodydami jam didžiausią pagarbą. Ant dievų laivo paveikslo, plaukiąs ant jo dievas turi saulēs dievo žymes. Saulē todēl plaukia vandeniu, kad ji vyrauja ant žiemos ir lietingo meto laiko. Kaipo saulinis dievas ir Nebo atvažiuoja į Babilioną ant laivo. Sauliniai gardai turi savo nuosava cakmuku — saulegryžio šventes, per kurias yra garbinamas kiekvieno gardo dievas: Ninib-ba'u Sirpurla'je, Samas Sippare, Nergal'is Kutoje. Babiliono iškylimo periode babilioniškieji kunigai iš šitos šventēs padarē Marduko į dievų karalius iškylimo apvaikščiojimą, kuriame jis turējo išimtiną rolę, kiti gi dievai ēmē tik valdų dalyvumą. Šitoje liaudies šventēje įdomiausiu dalyku yra dievų šventkelionē Babilionan, suteikianti savimi istorišką liudijimą apie įvairių vietinių kultų centralizaciją.

31. Kiti didieji babilioniškojo Panteono Dievai.

Nin-ib (jo vardas visur rašytas idēografiškai ir priimta buvo skaityti Adar) yra Gudējos parašuose, (kur šitas vardas parašytas: Nin-gir-su) kaipo karēs dievas, smarkus Belo kareivis. Jis yra sauliniu dievu, bet į jį iš pat pradžių įeina karēs elementas. Drauge su ugnies ir žemutinio svieto dievais jis išvieno turi grasaus, baisaus dievo ypatybes. Kaipo saulinis dievas jis yra žemdirbystēs globēju, nuo kurio priklauso geras laukų ir kanalų padējimas ir javų augimas laukuose. Teipgi kaipo sauliniam dievui vienas himnų priskaito jam žmonių teisējo veiksmą. Kaipo laukų dievas jis žavējimuose vadinama ir Ningirsu ir Ninib. Jis giminiuojasi ir su Marduku, kurio prievardžiai himnuose pernešama ant jo, ir su Tammuzu, kurio mēnesis buvo jam pašvęstas. Vienok jis skiriasi nuo abiejų: jis yra saule, slepiančia savo judējimą Ea sviete, žemutiniame sviete ir paskui, išeidamas iš ten, nuveja naktį. Iš to suprantama yra jo artima giminybē su Ea; jis vadinama versmių ir marių valdytoju, kuris atranda paslēptas versmes, apšviečia vandenyno gilumą ir siunčia vaiskią šviesą ant naktinio dangaus. Įdomus vieno žavējamo himno išsireiškimas, kad jis gali atgal sugrąžinti tą, kurio lavonas nusiųstas numirēlių karalijon, priklauso prie tos pačios srities. Jis išsikelia iš žemutinio svieto gilumos ir vēl jon nugrimsta. Užtekančiai saulei bēga prieš akis audros, o tamsa ir debesys stengiasi uždengti savimi jos užtekējimą. Todēl jis pats vadinama audriniu debesiu, Belo pirmdēliu, kuriam debesiai yra žinnešiais; todēl tai jo pasirodymas, jam su galinga spēka išvaikant nakties tamsą, yra prilyginamas prie neatlaikomo užpuolimo kovoje. Jis skrieja ant audros vilnių, apsisiautęs baisybe ir baidu. Bet kadangi žmonēs veržiasi prie saulēs, tai jis podraug yra malonum, gailestingu, duodančiu gyvastį; panašiai Samasui, jis yra dievų šviesa, apšviečiančia visą svietą. Yra labai pasiplatinęs ir, nors ir nepatikrintas, vienok tikētinas manymas, kad sparnuotas bulius, saugojąs rumų duris yra jo paveikslu. Sparnuoti buliai skaityta teipgi sargais įējimo žemutinin

svietan. Panašiai pačiam Ninibui jo pati Gula skaityta atgaivintoja numirėlių, didžiąja gydytoja ir priderančiai tam ji buvo garbinama kaipo gyvasties ir mirties valdovė.

Arti prie Ninibo stovi Nergal. Jame pirmą vietą užima suoprotis apie naikinantį saulės karštį. Jis yra deginančio saulės karščio, pliskinančios pietinės saulės dievu. Tokiu jis eina, Anu sunus, kaip jį vadina vienas himnas, giedriu, skaisčiu dangum, ant kurio augštai randasi jo gyvenimas. Jis dievas su liepsnos kardu, apsisiautęs baisia žara, žudytojas ir naikintojas. Suprantamas dalykas, kad pertai jis tampa, iš vienos pusės, nepergalimu karės dievu, vedančiu kareivijas prie pergalės ir pustijančiu nevidoningą šalį, iš kitos gi pusės, yra pavietrės dievu ir numirėlių karalijos valdovu. Žmonių suopročiu šitie sanprotavimai yra artimi vienas kitam. Himnuose, šaukimaisi prie jo, kaipo saulės dievo keičiasi su besikreipimu prie jo kaipo didžiojo numirėlių gardo dievo, atliekančio savo aplinkaigą nakčia. Šitos dvi, greta esančios ir tarytum, nesuvienijamos prieštaringos Nergalio ypatybės, kuris yra ir saulės ir požeminio svieto dievu, yra išaiškinama naikinančia Babilionijoje vasarinio saulės karščio veikme. Vienok pažiura į jį, kaipo į numirėlių karalijos prisakinėtoją, yra vyraujančia. Jo gardas Kuta yra ypatingai numirėlių gardu. Kaipo požeminio svieto dievas, jis yra teipgi vaisingumo dievu, išeinančio iš žemės gilumos. Sutapatinimas Nergalio su liutagalviu dievu ir pripažinimas sparnuoto liuto jo simbolu yra teipgi tikėtinais, vienok irgi neprirodomais, kaipo ir susirišimas Ninibo su kolosališkais buliais. Liutas yra tinkamu naikinančiai pietinei saulei*). Himnuose Nergal'is vadinama galingu buliumi.

Kaipo deginančio, naikinančio karščio dievas, Nergal gali buti prilygintas prie Gibil'io. Bet pilnas idėjiškas giminingumas yra tik terp Gibil'io ir Nusku dievų, nors pir-

---

*) Pastebėjimo vertas pasergėjimas, esantis viename dievų suraše, jog vakarinėj šalyj Nergal vadinama Serrapu, vardas skambąs panašiai biblijiniams serafimams, kurie tokiu budu, gal, yra susirišime su sparnuotomis dievybėmis, turinčiomis liutų pavidalus su žmogaus galva.

mapradinē jų prasmē ir nesusitaiko. Gibil yra ugnis visokiame jos pavidale. Iš vienos pusēs jis yra artimame giminingume su Ninibu ir Nergaliu, vadinasi, deginančiu saulēs karščiu; jis yra Anu sunus, ugnis, ateinanti iš dangaus žaibo pavidale, krintanti iš debesių; jis yra Belo sunumi. Vardas: Gibil-birku [Gibil (yra) žaibas] stovi ypatingai artimame susilietime su šitąja jo apsireiškimo forma, kurioje jis yra paženklinamas kaipo žērinčio skeptro nešējas. Čion priklauso ir jo vardijimas, drauge su Rammanu, baisinga audra ir priskaitymas jo drauge su anuo prie audros apsireiškimo. Bet jei jis tokiu budu giminiuojasi su saulinaiais dievais, tai nuo kitos, lygiai teip pat galimos atžvalgos, jis yra sujungtas su požeminiu svietu, kuomi ir išsiaiškina tas, jog jis viename paraše apturi vieną po kitam sekančius vardinimus: "Anu atžala, pirmadēlys Belo sunus ir Ea tvarinys". Jis yra žemiška ugnim, gludančia slaptybiškose gelmēse, valdomos Ea srities. Jis valo auksą ir sidarbą ir tarpina nauges. Todēl jis yra kalvių bei auksorių dievu. Bet kaipo žemēs ugnis, jis ypatingai yra teipgi sargu ir globēju naminio židinio, kurio liepsna yra jo buties simbolu, todēl jis yra šeimynos apgynēju. Dēl šitos tai priežasties jis yra namų ir gardų statytoju ir šita priežastis be abejonēs yra senesnē už tą, kurią nurodo vienas assyrų karalius, buk mēnesis Ab, kuomet išdžiusta šaltiniai ir žemē darosi sausa, pašvęstas ugnies dievui Gibeliui. Augštesnē garbē jam yra duodama kaipo šventai, skaisčiai aukuro liepsnai. Jei jis, iš vienos pusēs, yra linkęs susivienyti su sauliniais dievais, tai iš kitos pusēs, kaipo aukojimiškoji ugnis, jis tampa augštesniuoju kunigu, žinnešiu ir dievų bei žmonių tarpininku. Be jo negalima aukoti jokios aukos; jis duoda dievams aukinį maistą ir sumalonina jų rustybę. Yra aišku, kad jis turi lošti žymią rolę tuose žavējimuose, kurie rišasi su aukiškomis apeigomis ir kurių valanti ugnis ant lygios su nuplaujančiu vandeniu buvo laikoma labiausiai veikiančiu pamaldos budu (žr. sk. 38). Kad prie šitokių apystovų Gibil, nežiurint į savo gimininingumą su Nergaliu, ypatingai yra dievu, apginančiu žmones nuo paviet-

vēs ir maro ligų, dievu-gydytoju, — tai tas neturi mus stebinti. Be jo svarbos gamtoje, jam dar priskaitoma didelē vertē karžygiško kovotojo su tamsa, kuomet yra sa-

Pav. 40. Dievas Nebo.

koma, jog jis įneša šviesą ir į vēlių karalijos tamsą. Iš tos pat versmēs paeina ir jo vardijimas himnuose didžiųjų dievų šviesa, žērinčiu, apsisiautusiu ugnimi ir tas, kad prie jo kreipiamasi, kaipo prie didžiųjų dievų pasiuntinio, meldžiant jo tarpininkybēs ir galiaus tas, kad jis vadinama augščiausiu dievo Ea teisēju, greta su kuriuo stovi Samas ir Sin, negalinti be jo teisti, teip pat ir dižiuoju dievų tarpininku. Šventa ugnis yra seniausiu ir abelnu dievinimo pavidalu pas visas tautas. Didžioje šviesos kovoje su tamsa, tveriant svietą, ji pasirodo galingu kovojančio šviesos dievo pagelbininku, bet pragaištingame tvano darbe,

šitas labdaringas ir gero žmonēms velijąs dievas neima jokio dalyvumo.

Nusku beveik vienokias turi ypatybes su Gibiliu ir kartais susimaišo su juo. Tik jo geradējinga veikmē rybojasi labiau tarpininkaujamu dievų žinnešio ir šventnamių sargo veiklumu. Jis vadinama visų Igigi aukiškų sunešimų sargu; be jo nebuva jokia šventnamio iškilmē, jokis aukinis smilkymas, ar Samaso teismas (aukojant Samasui kreiptasi prie jo). Jis yra šventnamio žinnešiu, atgabenančiu su savim pažadus ir mylistas. Kadangi jis podraug yra dangiškąja, didžiojo žinnešio Anu, Belo numylētinio ir dieviškų paslapčių karaliaus ugnimi, tai su ypatinga priegaida yra nurodoma į jo karišką spēką, prie ko jam duodama vardai: dangiškoji liepsna, skleidžiąs baimę, galingas ugninis dievas, liepsnojąs švyturys. Jame apsireiškia ir pragaištingas naikinančios ugnies veiksmas, kuomet jis vadinama sielvarto viešpačiu, vadinasi, nelaimių priežaščia. Žavējimuose jis stovi užpakalyj Gibilio, nors prie jų kreipiamasi ir drauge.

Nebo (Nabu) išpradžių buvo, turbut, pasaulēs dievu. Borsippoje buvo jo garbinimo vieta septyniais bokštais šventnamyj, panašiai Belui Nippure arba Mardukui Babilione. Vienok męs nežinome apie jį nieko tikro iki tam laikui, kol Borsippa ir iš kulto pusēs patenka į pilną prigulmingumą nuo Babiliono ir Nebo įgija augštą garbę jau kaipo didysai ir mylimas Marduko sunus. Nuo jo pirmapradinio kulto, kaipo gamtos dievo liko tik tas, kad jam priskaitoma lauko javų augimas. Jis atranda versmes, pripildo grudą; be jo išdžiusta kanalai ir vandens praleidimai. Gali buti, jog dieviškasis jo laivas yra saulinio kulto liekana. Bet Mardukui iškylant į babilioniškąjį karalių ir Nebo įeina į augštesnių dievų glitą, kadangi į jį teipgi atsiliepia jo tēvo didybē. Nabu reiškia — pamokslininkas, pranašas. Jis yra ne tik vyriausiu dievų pasiuntiniu, bet ir, panašiai Mardukui, jis suteikia karaliams skeptrą ir karališkos valdžios ženklus; nuo jo paeina tiesos ir įstatymiškas viešpatavimas; kaip ir Mardukui, jam žinomos žavējimų

bei orakulų slaptybēs; jis teipgi siunčia laimingus sapnus ir, lygiai kaip Mardukas, duoda ir saugoja gyvastį ir gali prikelti iš numirusių. Ir kaipo geras ir gailestingas dievas, jis yra prišaukiamas žavējimo maldose demonų-sargų vardais sedu ir lamassu. Bet svarbiausia priežastis teikimo jam augštos vertybēs, vienval augančios iki naujachaldējiškojo periodo, buvo tame, jog jis buvo kunigų dievu. Augščiausias jo atžymējimas yra tame, kad jis nešioja dieviškąsias likimo lenteles, atženklina ant jų gyvenimo dienas ir turi galybę gyvenimą prailginti; didžiausia išmintis išmintingiausio ir nuoregiausio dievų yra mokējime ant lentelių rašyti. Jis yra šito mokslo tverējas, kurio jis mokina ir žmones. Jis yra visasvietiniu raštininku. Visas neįkainojamas tikējimiškas turtas ir visa išmintis yra molinēse plytelēse, be kurių nēra galimos jokios ceremonijos, aukojimai, žavējimai ir žynavimai, kaipo ir amžina atmintis ir minējimai didelių veikalų, — visa kas tas yra išminčia priklausančia dievui Nebo. Bet šita molinių plytelių išmintis, su jų tikējimišku, astrologišku ir žynavimišku turiniu, buvo išmintingai užslēpta kunigiškų mokyklų slaptybe ir vienval auganča jų galybēs versme viešpatybēje ir pas žmones. Šito dēl Nebo ypatingai yra kunigų dievu. Bet podraug jis išdidus ir baisus visiems, nes jo rankose yra likimo knyga, gyvasties ir mirties knyga. Nē vienas dieviškas vardas neina teip tankiai sudējiman tikrųjų daiktvardžių, kaip Nebo vardas. Su tuomi supuola ta įdomi buitis, kad prie kaikurių babilioniškųjų vēlesnio laiko valdytojų Nebo gauna pirmybę prieš Marduką. — Tasmetu yra Nebo žmona, Borsippos karalienē; panašiai jam, ji yra Marduko duktē.

Be kitų mažesnių dievų šale didžiųjų dievų tankiai minima dangaus dvasios ir žemēs dvasios: Igigi ir Anunnaki. Tai yra pagelbininkai ir pasiuntiniai, pildanti dievų valią. Vienok atsitinka, kad ir patys didieji dievai turi šituos vardus.

32. Babilioniškosios Dievēs. — Istar.

Kaip žodis iltu, reiškiąs dievę yra gramatinguoju išvedimu nuo vyriškos lyties formos ilu, teip, vēlesniame laike ir įvairios dievēs, esančios išimtinai dievų pačiomis, yra moteriškomis esybēmis, tolygiomis atsakantiems joms dievams. Senesniame laike daugeliui dievų, matomai, pri klausē savarankiška didžiųjų dievių-motinų rolē, esančių moteriška vaisingumo ir gyvasties susižiedimo pradžia, priešingai vyriškai tveriančiai pradžiai. Gudejos panteonas dar turi apštį moteriškų dievysčių, kurių pobudžio negalima arčiau apsklembti. Vēliaus moteriškų dievybių kultas blykšta, jei tik neturi po savim kokio nors ypatingo pagrindo, k. v. Nana dievēs kultas Uruke, iš legendos atskiros nuo Istar, paskui gi suvienytos su ja, kurios paveikslas kadaisia buvo elamitų išplēštas ir paskui kaipo didžiausias laimikis su iškilme vēl sugražintas, arba Gula dievēs, gydytojų globējos kultas. Ypatingą vietą užima teipgi, rods, atskirai stovinti, požeminio svieto dievē Allatu. Bet moteriškų dievybių kultas turi svarbą tik žavējimo rašliavoje; vienok ir čion jos prasineša tik tąsyk, kuomet dievybē, esanti jų vyru, įgauna nepaprastą pagarbą. Statymas greta abiejų porinių dievybių tapo abelna vieta kaip istoriškuose paminkluose, teip ir tikējimiškoje rašliavoje. Jei kokiai dievei buva pašvęstas nuosavas himnas, kaipo gelbētojai ir užtarytojai sielvarte, tai kiekviena jų be skirtumo gauna augštesnius prievardžius: Belit, valdovēs, visų dievų karalēs, valdytojos dangaus ir žemēs. Gamtos našumo jiega yra suopročiu tolydžio vienijamu su kiekviena moteriška dievybe, o kaipo gyvasties suteikējos ir kudikio apsaugotojos motinos yščiuje, dievēs turi nuosavą vardą Erua ir Serua.

Tankiausiai ant jų yra perkeliamos formos, kuriose apsireiškia Istar, arba prigimti jai veiklumo budai. Istar gauna dievēs vertybę ir drauge su tuo vertybę beltum šeimyninkēs sarratum karalēs ir malcatum kunigaikštēs. Jungimas Istar su rytmetine ir vakarine žvaigžde buvo, turbut, nuo pradinių laikų (Sin vadinama jos tēvu, o Samas jos broliu) teip pat kaip ir jos buito dvejopybē, išreiškiama vietiniuose

kultuose Agane ir Uruke, nežiurint į dauginimąsi smulkmenų, paeinančių nuo kiekvienos šitų dviejų pusių (žr. sk. 26). Senesniąja Istar garbinimo forma regimai buvo jos kultas Uruke. Vakarinē žvaigždē yra jos simbolu kaipo motinos-dievēs, dievēs tarpiai žydinčio vaisingumo, aistrios, jausmingos meilēs. Istar yra motina ir dievų ir žmonių. Ištvirkęs jos kultas Uruke turi vietinę paeigą; jai tarnauja ten gierodulos moteriškos lyties ir išromytieji. Sulyg šitos pažiuros ji butų neištekējusi dievē, kuri sulyg savo noro jieško sau vyro; tokia ji yra parodoma didžiojoj Izdubaro epopējoj, kurios veikimo vieta yra jos garde Uruke. Bet šitas suoprotis turi ir išvirkščią pusę: greta su aistriąja Istar yra kita, žiauri ir myriadarē, kuri siunčia myriop savo jaunybēs vyrą ir paskui savo tužboje seka paskui jį į požeminio svieto tamsynę. Meilios rytmetinēs žvaigždēs, baltos dienos pirmtakunēs paveiksle, išeina didēji ir šventoji dievē pirma dienos prašvitimo, galingoji prisakinētoja, kariška dangaus duktē. Ji yra mušių dievē ir apsiginklavus lanku bei vilyčiomis. Viename himne sakoma, buk ji eidama kalnais šaukia: "aš mušių valdovē", — ir šaukia muštis. Griežtame mergystinēs dievēs paveiksle ji yra teipgi vaisingumo teikēja. Vienas himnas apgieda ją kaipo dangiškos šviesos suteikēją, iškylančią augščiau žemēs ir nusileižiančią ant žemēs, ją bevaisinant. Augštoj poētiškoj formoj garbsto ją himnai esanti žavējimui ligų ir ji pati atsako besimeldžiančiam kunigui antifoniniu himnu, išgiriančiu jos skaisčia grožybę ir didybę. Pasakojime apie tvaną ji pasirodo žmonēms motina, kuri neišpasakytame nuliudime dēl gimingos jai žmonijos pražuties raudoja kaip gimdytoja ir atkakliai spiriasi atimti Belui teisę dalyvauti išsigelbējusio aukadavybēje. Legendose ir žavējimo himnuose ant pirmos vietos yra statoma dangiška Istar prasmē: ji yra didēji ir tobula šviesa, apšviečianti dangų ir žemę; tą patį išreiškia ir paveikslai ant antspaudžių — cilinderių. Geriausiai žinomas (assyriškas) paveikslas, parodąs ją sēdinčia ant leopardo, su sēdoku, vilyčia ir lanku, ant galvos jos sieninē gardo karalēs karuna, o viršuj jos,

jos žvaigždē. Saulē, mēnuo ir Venera tankiai randama drauge kaipo emblēmos, atskiriančios savo didumu nuo parodytų greta septynių žvaigždžių.

33. Tammuz ir Istarēs kakimas pragaran.

Nusisiuntimo raštai. Schrader: *Die Hoellenfahrt der Istar* (1874 m.); Alfr. Jeremias: *Die Hoellenfahrt der Istar* (1886 m.).

Du'uzu (Tammuz) nepriklauso prie augštesniųjų babilioniškojo panteono dievų, bet tikējimo istorijoje jis yra labai įdomus. Jo vardas reiškia jauną šakelę, atžalą. Ar jis šitą vardą gavo nuo ketvirto babilioniško mēnesio pavasarinio susilyginimo dienos su nakčia užvadinimo, ar antraip, to nežinia. Jau senbabilioniškuose parašuose jis prisimena drauge su Samasu. Vienas larsamiškų karalių, gyvenęs apie 2300 m., vadina save "teisingumo karaliumi, kurį myli dievai Samas ir Tammuz". Jau tuomi yra nurodoma į tai, jog Tammuz yra sauliniu dievu. Visa, kas apie jį šnekama, patvirtina nuomonę, jog jis yra pavasarinēs saulēs dievu, bet žiurimos iš vienos, ypatingos pusēs, butent, dievas pavasarinēs saulēs, kas metas žudančios savo spēką nuo nevidoningų jiegų veikimo prieš ją; pavasarinēs augmenybēs dievas, kuri pilnai išplētojus savo lepią, jaunybiškai skaisčią grožybę, jo mēnesyje Tammuze, miršta nuo vasaros karščio veikmēs. Jis nuējo žemutinin svietan, pasakojama vienoj Tammuzo raudoje, tame mēnesyje, kuriame jo gynimo rakas nebuvo dar išējęs. Su juo drauge miršta ir žydinti pavasario augmenybē. Numirēlių karalija paima jį sau, bet ji nevalioja jo užlaikyti. Jis yra numirēlių svieto karalius ir valdovas, sutraukąs myrio pančius. Kaipo požeminio svieto dievas jis pats iš savęs yra augmenybēs dievu ir kaip jis, palikęs numirēlių karaliją, vēl apdengia žemę augalais, tai apie jį suopročių ratas užsiveria sugryžimu ant žemēs pavasario dievo ir apsireiškimu pavasarinēs saulēs vēl su pergale išsklaidžiusios tamsą. Kitokią pakraipą šitas mytas gauna legendoje apie Adapą (žr. sk. 39*).

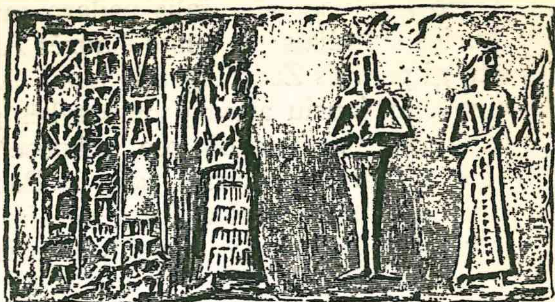
*) Parašuose, surastuose, Tel-el-Amarnoj, Egypte, yra teipgi mytologiškų pasakojimų nutraukos, kuriose lošia rolę mytas apie Tammuzą.

Betarpiškame susirišime su Tammuzo kultu ir jo apraudojimu yra babilioniška žavējimo legenda apie Istarēs kakimą pragaran. Tammuz ir Istar tolydžio sujungti drauge, — vakarinēs žvaigždēs dievē (legendoje apie kakimą pragaran ji vadinama Sino dukteria) ir vaisingumo ir pavasarinēs augmenybēs dievas. Tammuz vadinama Istarēs jaunystēs mylētiniu ir teipogi jos vyru. Izdubaras išmētinēdamas Istarei josios pragaištingas meiliškas klastas, pasako jai: tu esi priežasčia to, kad Tammuz, tavo jaunystēs vyras kas metas yra apraudojamas. Mēnesinis Tammuz turi teipgi vardą "Istarēs bastynių mēnesio". Šitas yra išaiškinama pasakojimu apie Istarēs kakimą. Ji nueina žemutinin svietan, idant atgaivinti jos mylimą Tammuzą. Nors šitos epikos turinys nurodo į astrališką mytą, — vakarinē žvaigždē pasislepia vakaruose, numirēlių šalyje ir tik po ilgo buvimo ten, vēl pareina svietan rytuose, rytmetinēs žvaigždēs pavidale, — bet epikoje yra sudēta du mytai. Asmenyje jo vienok yra mytas apie pavasarinēs grožybēs ir pavasarinēs saulēs mirimą. Sakmēje apie Istarēs suvaikščiojimą pragaran yra žavējimo lengenda. Sprendžiant iš užbaigos, teisybē, sugadintos ir sunkiai permanomos, visa ji, visu sudējimu yra pamaldos veiksmu, pašvęstos aukojimui už numirēlius, atsibuvančios Tammuzo šventēje drauge su jo apraudojimo ceremonijomis. Kunigas, darantis auką, skaitē Istarēs istoriją, kuri žemutiniame sviete jieško nužudyto vyro ir jį iš ten išliuosuoja. Pamaldinēs apeigos užsibaigia paaukojimu Tammuzui gēralo, labui numirēlių šešēlių. Pačios Istarēs suvaikščiojimo turinys, trumpai sakant, yra toks: Sino duktē, Istar, eina požeminin svietan, idant ten gauti gyvo vandens, su kuriuo ji galētų atgaivinti numirusį Tammuzą. Su grumojimais reikalauja ji, idant ją įleistų. Ji pereina per septynerias duris, palikdama pas kiekvienas savo drabužių dalį ir, galiaus, nuoga pasiekia Allatu karaliją, kur sulyg pirmapradinio šitos karalijos įstatymo, ir ji turi buti užlaikyta ant visados. Allatu perima

---

Šitas, be abejonēs, parodo, jog antro tukstantmečio viduryj jis buvo žinomas už priekinēs Azijos srities rybų.

baimē ją pamačius. Gal Istarēs reikalavimas ją pykina, o gal, pati budama našumo dieve, ji negandauja to nuostolio, kuris gali atsitikti nebuvant Istarei ant žemēs, kur, kol ji yra pragare, apsistoja visokis dauginimasi ir augis. Dideliai tuomi susirupinę dievai eina tartis. Dievo Ea sutvertas

Pav. 41. Istar, nuoga, žemutiniame sviete.

dievų tarnas, kurio vardas yra "Šviesa jo šviečia" — siunčiama pas Allatu. Gudrumu jis prisigriebia prie gyvojo vandens ir Allatu veltui pasiutiškai duksta: ji turi paleisti abudu dievus: Tammuzą ir Istarę. Iš šito pasakojimo nematyti, kokia buvo Tammuzo myrio priežastis; bet Izdubaro epikoje sakoma, jog tąja priežasčia buvo laukinē, jausminga Istarēs aistra, sujungta su žiaurum pasigērējimu, suteikiamu jai mylētinių marinimo, kurių ji buvo atsinorējusi.

Pastebējimo verta minima užbaigoje Tammuzo šventē. Joje, kaipo raudēs, dalyvauja gierodulos, Istarēs tarnaitēs. Įvairybē pasiekusių mus Tammuzo apraudojimų parodo didelį šitos šventēs išsiplatinimą. Sekančioje raudoje negalima nepastebēti panašybēs teip vadinamam Adoniso sodeliui: "O ganytojau ir valdove Tammuz, Istarēs patie, požeminio svieto karaliau, vandeninēs buklēs valdove, ganytojau, grude pasētas, visai sode negēręs vandens, kurio bumburas neišsiskleidē lauke į žiedą, medeli, pasodintasai ne į savo rasojamą vagą, jaunasis medeli, kurio šaknys buvo išrautos, augale negēręs ant savo ežios visai vandens."

34. Assyrija. Kulto vietos Assyrijoje. Assyriškasis Panteonas.

Babilioniečių kaimynais šiaurēje buvo assyrai. Savo paeiga jie yra giminingi babilioniškiems semitams. Kalba jų yra babilioniškos kalbos tarme, su nedideliais įvairumais. Senesniuose laikuose jų šeimyninkavimo sritis rubežiavosi šalia nuo Tigro į rytus. Šita šalis padaro savimi plokščią augštumą, kurios rubežiais buvo nuo šiaurēs Armenijos kalnai, nuo pietų gi pietinis Zab, Tigro intaka. Assur pietuose senovēje buvo svarbiausiu assyrų viešpatybēs gardu, bet ir Ninevija buvo jau priešistoriškuose laikuose*). Abudu gardai stovi ant Tigro. Assyrija, kaip ir Babilionija savo gamtiškus turtus kalta yra tekančioms per ją srovēms, kurių svarba, kaip ir Babilionijoje, dalinosi priemonišku kanalizavimu. Savo pobudžiu assyrai žymiai skyrēsi nuo savo paeigos giminiečių. Jie ypatingai buvo karinga tauta; augšti, duži, atsidavę karei ir medžioklei, kariško mokslo ir tvirtovių statymo žinovai, jie visuomet buvo pasirengę užpulti ir tolydžio buvo drumsčiami karēs gando. Visi assyriškieji karaliai buvo užkariautojais ir kariškais karžygiais. Senesnieji istoriškieji liudijimai apie Assyriją siekia 19tą metašimtį pr. Chr., bet tikras žinias apie jos istorijos nuotikius turime tik pradedant nuo 15to metašimčio. Nuo 9to metašimčio prasideda assyriškų karalių kēsinimasi šeimyninkauti visu svietu, pastatęs Babilioniją tiesioginin prigulminguman nuo Assyrijos, kuris traukēsi iki pačiam assyriškos viešpatybēs puolimui. Šitai gadynei priklauso galingų ir išdidžių sargonidų valdymas, su jų plačiomis rupesti-

---

*) Atskyrimas assyrų nuo babilioniečių įvyko nepamenamais laikais, vienok ne ankščiaus 2000 m. pr. Chr. Įdomu, kad babilioniškose nuotraukose pasakojimo apie svieto sutvērimą aiškiai prisimena kaip Assur teip ir Ninevija. Toksai minējimas iš babilioniškųjų epikos rašējų pusēs gali buti suprantamas tik tokiame atsitikime, jei pas juos buvo istoriški faktai arba minējimai liečianti šituos gardus. Abidvi nuotraukos, kuriose šnekama apie šituos gardus yra assyriškosios nuorašos nuo babilioniškų originalų, vienok vargiai tegalima manyti, kad assyriškasis rašējas ant molio plytelių padarē įterpimus. Ikišiolai nesutikta jokio panašių redagavimų ženklo ir guodojimas šventų raštų daro juos netikētinais.

mis kulto reikalais. Assyrai buvo teipgi vienvaliniame politiškame ir kulturiškame susinešime su savo vakariniais kaimynais aramējais, teip kad tulos assyrų kulturos ypatybēs gali buti išaiškinamos aramējų įtekme. Bet svarbiausi jos pamatai buvo perimti iš Babilionijos. Dailēse assyrai perējo savo mokytojus. Puikųs architekturiniai paminklai ir skulpturiniai Sargonidų laikų darbai yra neabejotinu prirodymu augšto išsiplētojimo, pasiekto trumpu tuometinēs kulturos laiku. Savo tikējimą, išskiriant tautiškojo dievo Assuro kultą, assyrai su menkomis permainomis perēmē nuo babilioniečių, nors ir iškilo iki savarankybēs bekariaudami vienval su Babilionija. Tvirta babilioniškų tikējimiškų suopročių sąstata nesidavē jokiai veikmei iš jų pusēs. Bablioniškasis panteonas buvo jų priimtas be permainymo, su tuomi vienintēliu skirtumu, kad tautiškasai dievas užēmē vietą ant pačio viršaus, augščiaus didēsēs dieviškos trejybēs. Šventos babilioniečių vietos yra šventomis ir jiems ir Marduko gardas yra šventkeleivybēs tikslu assyriškiems karaliams, valdantiems Babilioniją. Apie jų prigulmingumo laipsnį galima spręsti iš to, kad jie pernešē pas save visą babilioniečių žavējimo rašliavą drauge su jų astrologiškais, matematiškais, kosmologiškais ir kosmogoniškais samprotavimais ir su visa babilioniečių demonine ir raganine juodąja galybe. Jie be jokio permainymo vartojo babilioniečių žavējimo himnus ir maldas, kaipo formulas tinkamas jų tikslams. Viename nesenai atrastame tekste iš skaitliaus žavējimo raštų, visų aiškiausiai matyt budas naudojimosi jais: vienas ir tas pats tekstas, atkartotas žodis į žodį atsitinka du kartus, bet antrame atvējije žavējimas pritaikomas prie fakto, paliečiančio karalių Asurbanipalą ir tekste padarytas atsakantis įterpimas. Tokiu budu viena žavējimo formula galējo buti pritaikoma prie by kokio atsitikimo, didumoje panašaus jos turiniui. Viename dalyke tikējimiškos Assyrijos sąlygos žymiai skiriasi nuo babilioniškųjų; Assyrijoje nebuvo tokio galingo kunigiško luomo, kaip Babilionijoje, kuris butų galējęs turēti grieštą įtekmę į valstybēs reikalus. Assyriškieji karaliai patys savina sau augščiausias kunigiš-

kas teises. Augščiaus aprašytas assyriškojo tikējimo prigulmybēs pobudis duoda mums tiesą apsirubežiuoti jo trumpu aprašymu, nurodant tik į kaikurias ypatybes. Antra vertus, kulto ir tikējimiško gyvenimo faktais, turējusiais vietą ant assyriškos dirvos, galima pasinaudoti prisistatant babilioniškąjį tikējimą.

Trys gardai iš eilēs buvo Assyrijos svarbiais gardais. Assur pietuose, Nina (Ninevija) šiaurēje ir Kalchu (Kelach) netoli nuo Ninevijos. Prie jų, kaipo ketvirtą buklę, šeimyninkaujant Sargonidui reikia prikergti dar Dur-Sarrukin toj pat apygardoj. Iš šitų gardų Assur ir Ninevija yra kulto vietomis; toks pat yra Arba'ilu (Arbela) rytuose, buvusis svarbiu vaizbos gardu. Nē Dur-Sarrukin, nē Kelach neturējo savarankiško, šakninio kulto. Assur buvo tautiško dievo Asuro gardu ir todēl išlaikē savo vertybę net tuomet, kaip jau nebuvo sostapiliu. Ninevija ir Arbela pašvęsti buvo Istarēs garbinimui. Iš pusēs aramējiškos įtekmēs į Assyrijos tikējimą, svarbiausią vietą užima senovinis kulturiškas šiaurinēs Mesopotamijos centras, Charran. Tai buvo šventa vieta, buvusi labiausiai žinoma, ir iš kurios, galbut, savo pradžią veda garbinimas mēnulio dievo Sino.

Assur turi šitą vardą kaipo geradējybių paduotojas. Assyriškieji himnai deda tris syk žodį šventas (asur, asur, asur) pirma prišaukiamos dievybēs vardo, kaipo gi ir baigiasi trikarte palaiminimo atsiuntimo malda. Visai negalima tikēti, idant gardo vardas butų pirmesnis, o dievo vardas butų nuo jo paimtas. Dievo vardas gali buti tolygus vardui babilioniečių epikos AN-SAR apie svieto sutvērimą; Asur rašoma teipgi idēografiškai. Kad Asur, kaipo gamtos dievas buvo išpradžių dangaus valdovu, tai tas pats iš savęs labai aišku. Jo pati yra Belit. Jis vēlesniame laike ne tik pasirodo viso svieto valdovu, bet yra garbinamas ir žemēs sutvertoju. AN-SAR sakmēje apie svieto sutvērimą, yra didžiosios trejybēs tēvu ir tveringa augščiausio, dangiškojo svieto pradžia. Toksai sulyginimas, jei tik jis yra tikras, meta ypatingą šviesą ant gardo Asuro, svieto

sutvērimo sakmēje minimo. Kaipo dievų karalius, Asur assyriškame panteone stovi priekyje visų kitų dievų. Asur yra assyrų žemēs tēvu-globēju. Assyrijos priešai yra jo priešais, kuriuos jis kaipo augštutinis kariuomenēs vadovas išvaiko savo galybe. Karalius iš jo rankų priima savo vainiką ir pas jo kojas sudeda savo pergalių laimikius. Jis žengia pirma karaliaus karēje ir teipgi bendrauja su juo linksmybēse bei medžioklēs pavojuose. Emblēmatiškas dievo Asuro ženklas išsiutas ant karališkų drabužių; jis teipgi yra ant karališko antspaudžio ir stovylų, išreiškiančių karalių. Tai yra paveikslas panašus į egyptiškus sparnuotus saulinio skritulio paveikslus ir, gal, jis iš ten yra ir paimtas; dievo figura su įtemptu lanku, arba ištiesta ranka, iš abiejų pusių turi sparnus, apačioje gi užsibaigia paukščio vuodega. Pirma kariuomenēs nešta vēluva, išreiškianti rate augščiau buliaus figuros lekiančią dievo Asuro figurą, leidžiančio vilyčią iš lanko. Himnai Asurui priskaito jam augščiausias dieviškas pagarbas, lyginai tokias, kokios buvo priskaitomos babilioniškuose himnuose Mardukui, tam babilioniškam dievų karaliui. Įvairiuose atsitikimuose apie Asurą sakoma kaipo apie dievų karalių, dievų tēvą, dangaus ir žemēs karalių, visų dievų viršininką, sutvērusį dievo Anu dangų ir žemēs pagrindą, gyvenantį spindinčiame danguje. Ypatingai yra įdomus liečiantis jį išsireiškimas, vienintēlis savo budo, — kaip ir toks pats išsireiškimas liečiantis Siną turįs astrališką reikšmę — jis yra paties savęs sutvertoju.

Ypatingai garbinamas buvo Ramman (žr. sk. 28). Šito dievo vardas įeina sudējiman senesniojo laiko karališkų vardų. Jo svarba Assyrijoje rybojosi pragaištinga jo veiklumo puse, kuris varē baimę ir kurį stengēsi nukreipti į priešo gyvenimą, į jo namus ir šalį. Parašuose jis yra prišaukiamas ypatingai kaipo prakeikimų liuodytojas. Ninib (Adar) ir Nergal drauge su Asuru buvo garbinami kaipo karēs ir medžioklēs dievai. Nebo bēgyje tulo laiko turējo savą visiškai atskirą kultą. Šeimininkaujant Rammanirari III (811—782 m.) buvo bandyta pastatyti Nebo kultą pirma visų kitų. Daugybē Nebo stovylų, priklausančių

šitam laikui yra surasta Kelache. Pašvenčiamasis parašas ant vienos jų pasibaigia tokiais žodžiais: "ainy, turēk viltį pas Nebo, pas kitus neturēk".

Greta su Asuru stovi assyriška dievų valdovē Istar. Ji ne tik buvo garbinama dviejuose garduose Ninevijoje ir Arbeloje, bet nineviškoji Istar ir arbeliškoji reiškiai skyrēsi viena nuo kitos, teip kad viename ir tame pačiame dievų išskaityme, vadinta atskyrai viena ir kita. Assyrijoje Istar turi grieštą, narsų, karišką pobudį. Ji yra karēs ir medžioklēs karalē. Ji lemia mušių likimą ir yra karēs dievē. Vienoje assyriškoje maldoje ji yra išreiškiama drabužiuose iš liepsnos. Ji paskleidžia aplinkui save baisų blizgējimą ir prie progos pasiunčia ugninį lietų ant nevidoningos šalies. Parašai ir paveikslai jos parodo, kad Assyrijoje, teip kaip Babilionijoje, buvo suprantama ji ir kaipo meili, apjakinančiai žērinti rytmetinē žvaigždē. Ji eina pirma kariuomenēs. Naktį prieš pavojingą karišką veikmę arabeliškoji Istar ateina sapne šaukiančiam jos pagelbos Assurbanipalui. Ji apsireiškia jam su sēdoku, lanku bei vilyčiomis ir nuogu aštrum kardu. Ji suramina jį maloniais žodžiais ir prižada eiti pirma jo. Teip pat sapne ir su tokiais jau prižadais ji apsireiškia Assurbanipalo kariuomenei prieš sunkų perējimą ir įtikinta kariuomenē eina per upę. Ir nors negalima užginti abelnos jos reikšmēs, kaipo žvaigždēs, pasirodančios auštant, bet tie patys, sulyginamai vēlesni parašai įtikina, kad astrališkas išreiškimas nebuvo vyriausiu, tik kad rytmetinē žvaigždē davē vien pilną vilties įsitikējimą į pačios dievēs artumą. Prie astrališkų nuomoniavimų srities priklauso ir Istarēs vardinimas vienoje assyriškoje maldoje dangaus ir žvaigždžių karale. Kaipo dangaus karalē ji yra puošiama assyriškuose himnuose augštesnēmis ypatybēmis. Kame buvo skirtumas terp arabeliškos Istar, apsireiškiančios visuomet tik karēs dievēs paveiksle ir Istar nineviškosios, nēra aišku iš parašų. Gali buti, vienok, kad padava teisingai nurodo į nineviškojo kulto giminybę su jausmišku Uruku kultu. Mylimas Istarēs gardas, Ninevija, aprašoma su tais pačiais pobudžiais, ko-

kiais Gudejos parašuose išreiškiama tolygi Istarei Nina.

Puolus Assyrijai ir pranykus Ninevijai visai išnyksta tos menkos įvairybēs, kokios buvo assyriškame tikējime. Apie dievą Asurą nēra visai kalbos. Naujachaldējiškoji viešpatybē priima visą likusį babilionišką tikējimą tame išvyzdyj kokiame jis buvo prie assyriško šeimininkavimo, bet Marduko ir Nebo kultas pas naujachaldējiškuosius valdytojus nurodo į tą, kad naujas tikējimas buvo pirmojo babilioniškojo tęsiniu.

35. Himnai ir Maldos. Abelni Babilioniškai-Assyriško tikējimo suopročiai.

Nusisiuntimo raštai. Zimmern, *Babylonische Busspsalmen* (1885 m.). King, *Babylonian magic and sorcery* (1895 m.).

Didelē babilioniškųjų himnų ir maldų dalis yra susirišime su żavējimo apeigomis. Jie išliko mums assyriškuose nuorašuose. Assyriškieji originalai liekasi visiškai tame pačiame suopročių skraite, ką ir babilioniškieji. Prie to himnai yra liturgiška sudētine magiškųjų veiksmų dalimi. Vienok jų susirišimas yra tik grynai viršutinis ir tas verčia manyti, jog išpradžių jie buvę atskyrais maldiniais giedojimais, vartojamais vienok teipgi prie pamaldos. Bet šitas jungimas, anaiptol, nebus assyriškųjų perrašinētojų darbu, jis buvo jau babilioniškuose originaluose. Himnai, padalinti į eiles ir paskirsnius, iškiliausiu tonu garbsto vieną ar kitą dievybę, arba keliatą dievų. Terp jų yra giesmēs, pavidale pašnekos terp kunigo ir besimeldžiančių. Skaičiuje himnų augštesniemsiems dievams yra ir toki, ką yra kreipiami į retai minimus kituose atsitikimuose astrališkus dievus. Apskritai šita tikējimiška rašliava perdēm perimta demonologiškais ir astrologiškais sanprotavimais. Šitame, kaipo ir apeiginiame jos vartojimo pobudyj, pasisakē skatinamoji mokytų kunigų priežastis. Vienok pavertimas šitų liturgiškų šaukimųsi į formališkas żavējimo pamaldas pažemino jų tikējimišką vertybę. Vienas tokių żavējimų turi ant savęs parašą: "lentelē visokiam dievui". Šitas pažen-

klinimas yra charakteristišku tąsyk net, jei jis priklausē assyriškam perrašējui. Ypatingą žavējimo budą padaro teip vadinamos, gailestinēs psalmēs. Jose atkreipia į savę atidžią dvi pusēs: — pirmiausiai jų kalba, vietomis graudinga ir duodanti pamatą vadinti jas gailestinēmis, su gailingais atskaitymais: "panašiai fleitai, panašiai balandžiui, panašiai stenančioms nendrēms, panašiai briedei" — šaukiasi prie dievo maldininkas. "Jis minta verksmu; ašaros it lietaus debesiai yra jam gēralu. Ar ilgai gi dar rustausis dievas, kuomet gi ant galo jis pasakys: lai nusiramina tavo širdis". Paskui išeina į aikštę gilus besimeldžiančio prisipažinimas prie savo nuodēmių ir kalčių. Pirma visa ko jis ješko savo nelaimių priežasties visose savo naminio ir šeimyniško gyvenimo aplinkybēse, visuose savo kasdieniniuose darbuose, neužtektiname rupinimesi labdarybe ir gerais darbais ir pildymais tikējimiškų apeigų ir su didžiausiu susigraudinimu meldžia pagelbos. Daug pas jį nuodēmių ir skaičiuje jų yra užslēptos, apie kurias nē jis pats nežino. Bet tikējimiškai doriškam kainojimui šitų gailestinių psalmių pirma visa ko reikia turēti omenyj, jog visų jų be skirtumo visuomet buva priežasčia kokia nors nelaimē, k. a., liga naikinanti gyvenimo linksmybę. Dievybē nusikreipē nuo žmogaus ir tąsyk demonas gauna valią jį kankinti. Gailestingo dievo mielaširdybē, esanti tikslu ir laukiama maldų pasekme, yra tik išgelbējime nuo ligos. Tame pačiame susideda ir visa svarba meldžiamo nuodēmių atleidimo. Apturējimas sveikatos ir atleidimas nuodēmēs yra tą patį ženklinančiais suopročiais. Šituomi apsisklembia tikējimiška tokių suopročių prasmē, kaip nuodēmē, kaltē, mielaširdybē, atleidimas. Kaip veik dievo rustybē pasibaigia, tai ir kančios versmē išnyksta. Jei Dievas, — ir tas yra gražiausiu gailestinių maldų sanprotavimu, — vēl maloningai į sergantį pažvelgs, paims jį už rankos, stos greta su juo, tai sergantis pasveiks. Gailestinēse psalmēse yra dar viena ypatybē, kuri teipgi atsikartoja ir žavējimuose. Jose sakoma apie besimeldžiančio dievybę, nevadinant jos kokio nors tam tikro dievo vardu. To dievo rustybē buvo kančios

priežasčia ir tąją rustybę galima suminkštinti. Negalima atskirti, ar toje dēstyje kalba eina apie ypatingą besimeldžiančio dievą-globēją, ar apie naminius dievus. Galbut žodį ilu reikia čion suprasti abelno dievybēs vardijimo prasmēje, panašiai tam, kaip jis vartojama tikruose daiktvardžiuose, į kuriuos jis įeina, pav., Amel-ili "Dieviškas žmogus", Isme-ili, "dievas išgirdo". Aiškiaus išeina tankiai sutinkamas sanprotavimas apie tarpininkaujantį dievą — užtarytoją. Nuo prišaukiamos dievybēs laukiama, jog ji pridēs savo prašymą prie besimeldžiančio prašymo nuraminimui rustaujančio dievo. Kaipo dievas užtarējas buva arba meldžiančiosi dievas-globējas, arba kokia kita dievybē iš abelno panteono; bet dievas, prieš kurį ji stoja tarpininkaujančia sergančio užtarytoja, butinai turi buti augštesnio laipsnio. Gailestinēse psalmēse esant sakomu apie "nežinomąjį" dievą, reikia matyti tik neapsklembtos politejybēs ženklą. Besimeldžiantis skaito galimu, jog toji nuodēmē, kuri buvo jo ligos priežasčia, nēra jam žinoma; todēl isskaitydamas visas nuodēmes, kokias galima sumanyti, jis primena ir nuodēmę "kurios aš nežinau". Teip pat, tikresniam maldos pavykimui, skaičiuje dievų, kurių rustybę netyčia galējo besimeldžiantis iššaukti, prisimena ir dievas "kurio aš nežinau". Visi pageidimai, išpasakojami maldose, susiveda į vieną: apturēti vēl sveikatą, idant ilgai ant žemēs pragyventi ir su šlove pereiti į kitą gyvenimą. Idant malda butų išklausyta, butinomis sąlygomis yra išgyrimas dievo-pagelbininko, nepaprastas turtingumas dievo šventynēje, gausios aukos ir gausios pamaldos.

Tokia pažiura atsako abelniems ir pirmapradiniams tikējimiškiems sanprotavimams, sulyg kurių dievai yra augštesnieji dangiškieji valdovai (žr. sk. 26), didieji ir galingieji, stiprųs ir nepergalimi. Dangus yra šviečianciu jų gyvenimu, visos gamtos jiegos liudija jų karaliaujamą galybę, visos žemiškos geradējybēs yra dievų dovanomis. Bet jų įstatymai teipgi nepajudinami, kaip ir jie patys. Jie saugoja įsteigtą jų įprastą įstatymą kaipo augščiausi teisējai, maloningi tam, kas pildo visokią dievų valią ir rustingi ant

jos peržengējų. Išpažinimas savo priedermēs sulyg pašvęstų ir šventų dievų dideliame laipsnyj nurodo į paprastą teisinę tvarką, esančią gyvasties ir nuosavybēs apgynējo. Rustingi dievai pasmerkia žmones tvanui už jų ištvirkimą. Šitoje dēstyje nēra nurodyta kame buvo tiesioginē baudimo priežastis: bet iš žavējimo formulų męs galime įžiurēti šiektiek, kad tai buvo doriška tikējimiško mokinimo pusē. Iš jų matome, kad baudžiama ne vien artimo skriaudimas; dievai baudžia teipgi ir taisyklių peržengimus. Kas paniekino savo dievą, arba savo dievus, kas ant maldos dējo suterštas rankas, kas per lengvamanybę ar atkaklumą sužiniai laužē prisieką, kas nepildē prisiekos, kas nepildē prižadų, arba atsisakē duoti auką, nuo to nusikreipia dievai. Jie teipgi prižiuri ir užlaikymą doriškų prietikių su artimu. Neišliuosuoti belaisvio, arba neteisingai jį kalinti, buti nuoširdžiu kalboje ir melagingu širdyje, visa kas tas sukelia dievų rustybę teip pat, kaip ir tiesioginis skaudinimas. Drumstimas šeimyniškos sandoros ypatingai yra sunkiu prasižengimu. Tyčinis naikinimas visokio sutvērimo yra dievų baudžiamas. Jiems gi rustinanties ir nukreipiant savo maloningą veidą drauge su juo nusišalina ir visos gyvenimo geradējybēs. Tik atsipirkimas nuo kaltēs gali atimti dievų rustybę. Jų rankose gyvastis ir mirtis. Dievai teip valdo gyvastį ir mirtį atskyrų asmenų, kaip ir šalies gerovę. Nesuskaitomi vardai, duodami visiems babilioniškojo panteono dievams, parodo, jog toksai sanprotavimas visur buvo vyraujančiu. Dievams žmonēs kalti kaip savo gyvasties pradžią, teip ir jos užlaikymą. Gerovēs gavimu žemiškame gyvenime išsisemia tikējimiškų veiksmų tikslas. Didžiausia dievų dovana yra ilgas gyvenimas, paskui žemiškų gērybių gausas, skaitlinga padermē ir antgalo apsaugojimas nuo visokių nevidoningų jiegų. Karaliai, kaipo dievų numylētiniai, toj pačioj prasmēj prašo sau ilgo ir laimingo viešpatavimo, valdymo visais priešais ir palaikymo sosto jų įpēdiniams per amžinus laikus. Visuose tikējimiškuose sanprotavimuose viršija eudemoniškojo (gerovinio) pobudžio ypatybēs. Priešingai, sumušimai karēje ir politiškieji ne-

pavykimai, ligos ir epidemijos, netikēta mirtis ir bevaikysta skaitēsi bausmēmis, siunčiamomis užrustintų dievų. Kadangi kiekvienas veiksmas privatiniame ar visuomeniškame gyvenime turējo kokią nors tikējimišką svarbą, tai visas babilioniškasis tikējimas yra perimtas gyvu išpažinimu beišlyginēs prigulmybēs ir dievobaimingo atsidavimo jausmų. Kalendoriai su nurodymais kulto taisyklių yra prirodymu to, kaip griežtai pildē savo tikējimiškas pareigas karaliai, kadangi dalykai atsinešanti prie kulto: statymas ir puošimas šventnamių, aukojimai ir pasninkai ir ilga ceremonijų eilē yra veikmēmis, patinkamomis dievams. Dievai gyvena šventnamiuose, esančiuose jų dangiškų gyvenimų paveikslu. Ir juos tuomi labiaus manoma užlaikyti ant jų kulto vietos, kuo puikiaus ir turtingiaus bus aptaisytas jų šventnamis, kuo išdidžiau bus papuoštas dievo paveikslas ir kuo gausesni bus aukojimai. Šventnamio pamatuose nereikia daryti jokių permainų; todēl šventnamio atnaujintojai be atvangos ješko kol suranda senąjį pamatą. Esančios šventnamiuose dievų stovylos yra jų buties ir podraug jų globējimo laidu. Didžiausia nelaime tautai yra, jei karēs laike, įsiveržęs priešas ne tik ką gardą ir šventnamius naikina, bet ir, kaipo didžiausią triumfą, nusineša su savim dievybēs paveikslą, ir skaitoma vertu atlyginimu už visas karēs pastangas ir didžiausia tautiška iškilme sugražinimas namon dievo stovylos, pirmiau išplēštos. Sutinkamai su tokiu sanprotavimu buvo manoma, jog sunaikinto gardo dievai, kaipo neturį prieigos, ējo dangun. Bet, nežiurint į dievų buvimą jų šalyje, jų garbintojai žiurējo į juos kaipo į nečionykščio svieto esybes. Jie apsireiškia savo numylētiniams per sapnus, idant apsaugoti juos nuo pavojų, arba suteikti jiems narsą kokiam nors dalykui, arba apreiškimui jiems savo valios. Jau Gudea pasakoja apie panašius sapnus ir maldose ne kartą randasi tiesiog prašymai atsiuntimo gerų sapnų.

Paveikslinimai dievų, neprideranti jiems nēra prie jų taikomi. Todēl paveikslai panašųs tam, kaip dievai prieš augštesnį dievą stovi su nusižeminimu, yt limenanti šune-

liai, arba kaip išgąstyj nuo siekiančio dangų tvano, jie, susiriesdami, kaip šunes, slepiasi Anu danguje, reikia skaityti poētiškuoju perdējimu, turinčiu tikslą su nepaprastu reiškumu parodyti augštą Marduko padējimą, sulyginant su kitais dievais. Patys dievai yra paveikslinami žmogiškuose paveiksluose ir simboliški jų paveikslai gyvulių pavidale vargiai tegali skaitytis pirmapradiniais. Kaikuriuose atsitikimuose antrinis pobudis pernešimo ant dievų simbolų, imtų iš zodiako gyvulių skraito, yra neabejojamu.

Daugumas kulto ypatybių nurodo į prakilnų pamatinių priedermių pildymo jausmą ir volumą. Tamsia jo puse yra vienval auganti niektikystē. Panteonas vis labiau dauginasi; žavējimo maldos pereina net istoriškuosius paminklus, eilių-eilių nesuskaitomų dievų išskaityme. Malda skaitoma tuomi užtikimesnē, juo ji tikresnē neaplenkime jų nē vieno. Asurnazirpal (884—860 m. pr. Chr.) išskaito 6500 dievų ir dar 300 dangiškų bei 600 žemiškų dvasių. Ypatingai atsižyminčią ir slaptą reikšmę turi Ea dievybēs vardas. Niekam, ir net dievams nežinomas Ea vardas, yra stebuklingu raktu visoms užslēpto dvasių svieto paslaptimis. Galbut tas yra išaiškinama tuomi, kad žavējimo formulose paprastai vartojama senesnis, idēografiškas raštinio dievų vardų išreiškimo budas ir kad paslēpti dievų vardai jose tampa vēl reiškųs. Nepaprastai platinasi garbinimas ir raganybē. Ypatingai tikējimišką prasmę įgauna visoki kosmiškieji nusidavimai, nudaryti niektikybiškomis idējomis. Kuniginē astrologija, pripažinusi pasaulinių apsireiškimų sąlydumą ir neatmainingą tvarką viešpataujančią dangiškuose skraituose, statē ją greta su atsimainančiais žemiškais dalykais. Visos gamtos pajiegos, kurios kenkē taikliškam dalykų eigiui, buvo asminamos kaipo pikti demonai ir visoki nepaprasti, keisti nusidavimai buvo priskaitomi jų įtekmei. Ir nors žmonių suopratin perējo tik paviršutiniškiausia šitos astrologiškos tikējimiškos formos pusē, bet ji turējo nemažą įtekmę į visas tikējimiškas pažiuras ir papročius ir veikē labai patraukiančiai į žmonēs. Vienalaikiai biblijiniai liudijimai babilioniškame tikējime

mato tik niektikybinį tarnavimą žvaigždēms ir raganybę, sujungtą su žavējimais ir žynavimais. Garbinimui žvaigždžių renkasi nakčia ant namų stogų. Antroj pranašo Isajo knygos dalyj babilioniškieji stabmeldžiai pajuokiamai vadinami dangaus dabotojais ir žvaigždžių skaitytojais. Pranašų liudijimas yra patvirtinama assyriškų laikų parašais. Kaip toli siekia į laiko gilumą šita niektikybē, nežinoma, nes žadējimo tekstai, kuriuos turime, anaiptol, nepriklauso prie senesnių sudētinių babilioniškos rašliavos dalių. Teisybē, kad didžiausias astrologiškų žynavimo apeigų rinkinys priskaityta senesniam mystiškam šiaurinēs Babilionijos karaliui, Sargonui, bet yra galima ir tas, jog pats šitas nurodymas yra legenda, turinti tikslą senoviškumo pripažinimu šitoms apeigoms iškelti jų svarbą. Męs jau minējome apie tai, jog tikroji astrologija ir žynavimas apsireiškia labai senuose laikuose, iš kurių turime žinias apie babilionišką tikējimą (Gudea).

Kitokios rųšies sanprotavimus randame tolesniame, vēlesniame babilioniškojo tikējimo plētimosi; jų butis yra prirodoma kaip liturgiškos rašliavos sudējimu teip ir istoriškais dokumentais. Apsireiškia stengimasi visam panteonui priduoti monarkišką pobudį. Toji vieno dievo (Asuro) viršesnybē, kuri Assyrijoje nuo pat pradžios įsikunijo jos valstybiško surēdymo pavyzdžiu, Babilionijoje įvyko per tikējimiškus sanprotavimus. Visi kiti dievai, be prišaukiamojo buva kaipir lauko pusēje poēto — žavētojo apydairos. Prišaukiamoji gi dievybē apsireiškia rodydama savo galybę, nerybojamą nieku kitu, nors jos geneologija ir yra privedama. Jai priskaitoma visokeriopiausios augščiausios ypatybēs. Nēra kito gardo, ar šventnamio, kuris butų teip garsus kaip tas, kuriame atsibuva mylimojo dievo kultas. Dangus ir žemē ir visa kas gyvas po juo, arba joje, yra pildymui jo vieno valios. Todēl jis vadinama ne tik prisaikinētoju, bet jam prisiskaito ir lemējo, kaipo ir teisējo prievardis, priklausąs Samasui, ir likimo žinotojo prievardis, kas yra augštesniu Marduko garbēs prievardžiu. “Kas iškeltas danguose, tu vienas iškeltas, kas augštas ant žemēs, **tu**

vienas augštas", — tokiais, ar turinčiais tokią prasmę žodžiais tankiai baigiasi himnai. Čion teipgi priklauso ta buitis, prirodoma assyriškų karališkų parašų, jog įvairiuose perioduose tai viena, tai kita dievyvē darosi ypatingai garbinimo dalyku. Augščiaus minētas dievų surašas (sk. 29) apima terp kitų tokius sulyginimus žinomų dievų Belo, Sino, Rammano ir Ninibo: Bel yra Marduk, kaipo valdovas ir likimų lēmējas, Sin yra Marduk, naktį apšviečiąs, Mamman-Marduk lietaus, Nineb-Marduk nakties. Nors iš šito neišeina, kad kiti dievai turējo buti nužemintais tik iki laipsniui Marduko atskirų apsireiškimų pildymo, bet matyt, kad jų pildenybēs buvo pernešta ant jo. Ilgainiui tokių pažiurų žymēs vis dauginasi skaičiuje, panteonui išaugant iki begalēs, drauge gi su tuo ir dievų paskirstymas sulyg jų laipsnių darosi be tvarkos. Laike naujachaldējiškos dinastijos, prie Nabuchodonasoro ir Nabodino visi kiti dievai Marduko ir Nebo garbinimu likosi nustumti į užpakalį.

36. Kultas.

Nusisiuntimo raštai. **Sayce.** ***Lectures on the origin and growth of religion*** **(1888 m.); J. Jeremias, *Die Cultustafel von Sippar* (1889 m.).**

Babilioniškas kunigų luomas visuomet turējo savo rankose augštesnę valdžią. Kunigai yra dievų ir žmonių tarpininkais, mokytojais ir mokslo globējais ir šventų raštų užlaikytojais; jie vieni tik žino magiškų veiksmų paslaptį; todēl laikui bēgant jų vyravimo padējimas ne tik nesimažino, bet greičiau augo. Kiekviename garde jie padaro uždarytą kastą, kuri tuomi labiau galējo užlaikyti savo uždarytumą, kad kunigiška profesija buvo paveldējama. Buvo kunigų rųšys, skiriamos įvairių pamaldinių veiksmų pildymui. Dalinimas, Diodoraus Siciliečio nurodomas, į aukojimų kunigus, kunigus apvalytojus, žavētojus, augurus, sapnų aiškintojus, garuspicijus, sutinka su teisybe. Savo turtingą užlaikymą jie apturēdavo iš sunešamų aukų. Paskyrimai naudai šventnamio buvo tikrai sužinomi. Iš šventnaminių archyvų ir sątarvių aprupinti šventnamius matome kokia akuratiška buvo knygavedybē ir kaip sykis nuo sykio ir

gausiai jie buvo aprupinami visa kuo reikalingu. Geros valios aukos buvo atskiriama nuo vienvalinių. Ant senovinių antspaudžių-cilinderių parodyta visokios regyklos aukojimo, atliekamo babilioniškų kunigų. Jie parodyta stovinčiais prieš dievybēs paveikslą, už rankos vedini auką atnešantį karalių. Kunigo išžiura turi buti be dēmēs; kuniškos kliautys daro netinkamu kunigiškai profesijai. Pirma pamaldų atlikimo jie turi atsiduoti ypatingoms apvalomoms ceremonijoms. Jokios aukos negalima aukoti nenusiplovus rankų. — Kunigai auklējo sau pasekējus savose mokyklose. Šituomi išsiaiškina, dēlko kunigiškosios padavos įvairiuose garduose skyrēsi vienos nuo kitų. Tokiu budu išaiškinama nevienoki pasakojimai apie svieto sutvērimą (žr. sk. 36). Drauge su kunigais parašuose prisimena teipgi ir žemesni šventnamių tarnai. Jų priederme buvo šventnamio švarumo bei tvarkos ir šventnamių indų prižiurējimas. Ypatingos kulto formos žinoma Tammuzo ir Istar.

Labai rupestingai dabojama buvo įvairios dienos. Kalendoriuose reiškiai paženklinta dienos, kurios skaityta nelaimingomis. Nēra nē mažiausios žymēs šeštadienio (šabo) šventimo, kaip rodosi, šita diena skaityta greičiau nelaiminga. Didelę svarbą turi mēnulio atmainų dienos. Didžiausia šventē buvo saulegryžčio, arba naujų metų šventē (žr. sk. 29). Susijungime su Istarēs kultu ir jo ypatybēmis yra Tammuzo šventē.

Auka sulyg babilioniškų suopročių yra nuo sutvērimo svieto. Ji yra žmonių dievams duokle, kuriems jie yra kalti savo gyvastį ir žemišką gerovę. Paveikslinis išreiškimas pasakoje apie tvaną, kaip dievai spiečiasi, yt musēs apie Sit-Napistimo auką ir su pasigērējimu uosto malonią jiems aukos kvapsnį, parodo paprastą aukos supratimą; tai yra kasdieniniai pietųs dievams. Šventnamiuose aukojimai atsibuva sykis į sykį du kartus per dieną, anksti rytą ir vēlai vakare, kaip užteka mēnulis. Podraug auka yra smagum nuotikiu ją aukojantiems, atsibuvančiu su linksma puota ir muzika. Ji yra augščiausiu visų svarbesnių linksmų ir liudnų nuotikių apsireiškimu. Su ja yra pašvenčiama karēs

pradžia ir vainikuojama pergalē; su ja atsibuva iškilmingas šventnamių ir rumų steigimas. Aukas neša eidami ant medžioklēs ir kaipo auką pašvenčia dievams geriausią savo medžioklinio laimikio dalį. Nuliejimai teip pat yra įprasti kaip ir valgio aukojimas arba kruvinos aukos. Paprasčiausia aukojimo forma yra dēkingumo auka. Iš viso gaunamo šalyje mokama dievams duoklē. Iš visų dangaus, žemēs, juros ir kalnų gērybių didelē dalis aukojama dievams. Geriausia karēs laimikio dalis priklauso jiems. Kas metas aukojama jauni kaimenių gyvuliai. Priegtam nēra daroma skirtumo terp visokių gyvulių rųšių. Aukojama be skirtumo ir laukiniai ir naminiai gyvuliai ir visoki paukščiai, o teipgi žuvys, daržovēs, medus ir sviestas; tiktai auka turi buti be jokios dēmēs. Gyvuliai su kuniškomis kliautimis yra aukotinais tik prie antraeilinių pamaldinių veiksmų. Aukojama gyvuliai vyriškos lyties, moteriškos gi lyties vartojama tik prie apvalomųjų apeigų. Kruvinuose aukojimuose žymę rolę lošia suoprotis apie atsipirkimą prasmēje perprašymo užsirustinusių dievų. Auka turi apvalomą galybę; todēl jokis žavējimas nēra daromas be aukos. Apie žmonių aukojimų buvimą parašuose nēra jokių nurodymų. Paveikslai, ant kurių matyta žmogiškos aukos, arba apipiaustymo apeiga, matomai, greičiau turi mytologišką prasmę. Žmogiški Adramelecho ir Anammelecho Sefarvaime (Sippare) aukojimai reikia skaityti finikiškai įtekmei. Bet žmonēs buvo aukojami apraudojant numirēlius. Ar šitas aukojimas turējo kokį nors susirišimą su tankiai minimu aukojimu numirēlių atminčiai, atsibuvančiu su raudžių ir šermeninēs muzikos dalyvavime, tai aiškių nurodymų nēra. Asurbanipalas pasakoja apie vieną tokią atmintinę ceremoniją: "likusius žmones gyvus iškapojau į šmotus ties kolosališka buliaus stovyla, kur buvo užmuštas mano sentēvis Sanchirib, aukai jo atmintin". Lavonai jų buvo išmesti suēdimui žvērims. Ypatingai sanprotavimai apie apvalymus ir apvalomąsias aukas ankštai yra surišti su magiškais suopročiais (žr. sk. 38)

37. Svieto sutvērimas i tvanas. — Kosmogonija.

Nusisiuntimo raštai. Jensen, *Die Kosmologie der Babylonier* (1890 m.); Luekas, *Kosmogonien der alten Voelker* (1893 m.). Vertimai sakmēs apie svieto sutvērimą pas Jenseną jo Kosmologijoje, pas Zimmerną, *Schoepfung und Chaos* Gunkelio (1895 m.); Dilitzsch: *Das babylonische Weltschoepfungsepos* (1896 m.). Vertimai sakmēs apie tvaną: Haupto ir Schradero: *Keilinschriften und das alte Testament* (1883).

Babilioniškoji sakmē apie svieto sutvērimą yra sauliniu mytu babilioniško vietinio dievo Marduko garbei. Babiliono valdovas Marduk sulyg vienbalsio dievų nutarimo tampa karaliumi dievų sviete; jam įduodama likimo lentelēs dovanų už pergalējimą slibino ir, svieto sutvērimui pirmą kartą danguje yra švenčiama jam pašvęsta šventē Cakmuku. Todēl ir pasakojimas apie sutvērimą užsibaigia didžiausiu Marduko išgyrimu. Jisai parodytas jame kaipo pavasarinēs saulēs dievas, narsiai išeinąs tvērimo rytmetyje iš pirmapradinio chaoso ir padarąs svietą iš šeruoto slibino kuno dalių. Išlikę nuotraukos sudēta pavidale eilių ir posmų. Anu, Bei ir Ea, padaro didžiąją augštesnę trejybę, kadangi jų protēviai, išskiriant Ansarą tolesniame veikmēs traukyje, pasitraukia į šalį. Pirmutiniai dievai iš pirmapradinio chaoso išeina poromis, matomai išsidalinę lytimis. Pasakojimo pagrindu padēta aiškiai išreikšti kosmogoniški ir astrališki sanprotavimai.

Myto turinys yra toksai: Iš pačių pradžių nebuvę nē dangaus, nē žemēs ir nē vieno dievų, buvo vandenyno vandenys, sujungti su abelna motina Tiamat: pirmapradine jura pavidale pirmapradinio chaoso. Paskui pasirodo pirmutinē dievų pora: Lachmu ir Lachamu; po jų, praleidus ilgą laiką, antra pora: Ansar ir Kisar: dangiška (vyriška) ir žemiška (moteriška) pradžia. Nuo jų paeina kiti dievai, pirma trys augščiausi dievai, paskui didysai Ea sunus Marduk ir kiti likimų lēmējai. Prirengimai taikliško kosmoso įtaisymo, — kaipo gyvenimo dievams, kaip pasirodo vēliaus, — ir auganti dievų galybē, atveda į didelę kovą Tiamat ir jos bendrijas su dievais. Prie šito Lachmu ir Lachamu visiškai pasitraukia į šalį. Po Tiamat šaliai stoja jos vyras Kingu ir vienuolika jų sutvertų baisunų, daugiausiai tu-

rinčių šlykščių gyvačių išvyzdį. Jie yra artimuose prietikiuose su zodiako ženklais. Pirmoj Marduko šalininkų glitoj stoja baisus ugnies dievas Gibil. Šitas mušis parodo savimi kovą šviesos su tamsa. Nors Kingu yra teipgi ugnies dievu, bet jis greičiau yra naikinančia požemine ugnimi. Jo tikslu yra sunaikinimas dangiško ugnies dievo. Didieji dievai mušio vengia. Mardukas sutinka eiti kovon, bet stato išlygą, idant jis nuo to laiko butų vyriausiu vadovu, kaip dievų susirinkimuose, teip ir lemiant likimą (žr. sk. 29, šventē Cakmuku). Iškeliama dievų puota ir kaip išsigandę dievai girtai pasigeria, tai Ansar išgauna jų sutikimą ant Marduko reikalavimų. Jie padaro jį karaliumi ir jis "perējęs savo tēvus, užima likimo lēmējo vietą". Stebuklas, padarytas vienu žodžiu, duoda augštesnį ir nepaprastą jo galybēs patvirtinimą*). Buvusi prieš jį užlaida išnyksta jo paliepimu ir vēl teip pat stoja atgal. Apsiginkluodamas puikiais ginklais, į kurių skaitlių įeina vējai, žaibas, perkuno kirvis, žērintis švyturys ir teipgi medžioklinis tinklas, jis, po smarkios kovos pergali Tiamat ir jos kareiviją ir atima nuo Kingu jo išplēštas likimo lenteles. Paskui jis išdalina Tiamat kuną į dalis. Viena jo pusē, dangiško vandenyno pavidale nuo to laiko riboja dangišką dievų sritį. Ji uždaryta klingiu, idant vanduo iš jos negalētų lietis. Ant bedugnēs vandenių Mardukas stato dangišką rumą. Paskui eina tvērimas žvaigždžių, dalintojų laiko, žemēs, žmonių ir gardų (kaipo kulto vietų?), kiek galima suprasti iš sugadintų visai nuotraukų. Ar žmonēs buvo sutverti vieno Marduko, tikrai negalima išprasti. Bet ant pabaiginēs plytelēs apie jį sakoma, jog jisai "tas, ką sutvērē žmones". Čion galima priminti, kad dviejuose kituose atsitikimuose, kuomet Ea tvērē dievų žinnešį, o dievē Aruru vieną karžygį, tai abu jiedu buvo žiedžiami iš molio. Epikos užbaiga susideda iš nukreipto į žmones prasergējimo sulyg to, kad jie turētų dievišką baimę, duodančią ilgą gyvenimą, ir iš

*) Šitas sanprotavimas apie atliekamą tik žodžiu stebuklingą veiksmą, padaro apie svieto sutvērimą epikos ypatybę.

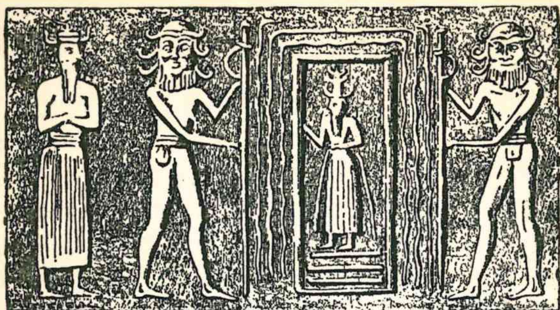
privesto augščiau Marduko-pergalētojo, dievų valdovo 'garbstymo*).

Pasakojimas apie tvaną paimtas į skaičių Izdubarinēs epikos sakmių (žr. sk. 39). Jis yra parašytas ant vienos iš geriaus išlikusių plytelių iš skaitliaus dvylikos, padarančių epiką. Apie tvaną pasakojimo karžygiu yra Sit-Napistim. Ant pabaigos jis vadinama Chazizatra "išmaningiausias, arba padoriausias". Raidžių perkeitimas šitą vardą leidžia suvienyti su vardu Xisuthros, kurį jis turi pas Berosą. Sulyg mytologiško apie tvaną pasakojimo turinio reikia pasakyti tą patį ką ir apskritai sulyg Izdubaro epikos. Sit-Napistim pasakoja tvano istoriją Izdubarui, kuris, panašiai jam, išvengē mirties ir tapo priskaitytas prie dievų draugijos. Įdomu, kad nutarto dievų pražutingo darbo priežasčia buvo pasakiško senovēs gardo Susippaka gyventojų nuodēmēs, kur gyveno Sit-Napistim. Ea be kitų dievų žinios sapne praneša Sit-Napistimui jų nusprendimą. Jo patarimu ir sumanymu, Sit-Napistim stato arką, prikrauja ją visokiais turtais, suveda jon visokios rųšies gyvulius ir užsidaro joje drauge su statytojais ir savo šeimyna. Su audringu jurų priepludžiu susivienija dangaus audra; Anunnaki iškelia savo ugninius švyturius. Patys dievai neišpasakomoje baimēje bēga nuo tvano, kylančio iki dangui. Šešias dienas ir naktis siaučia audros tvanas; visi žmonēs vēl pavirsta į žemę. Tąsyk Sit-Nipistim atidaro langą ir, užtvokstas šviesos, su ašaromis virsta atgal. Ant kalno Nizir arka sustoja. Po septynių dienų Sit-Nipistim išleidžia ba-

---

*) Nuotraukos iš kitų istorijų apie svieto sutvērimą priparodo, jog įvairiose kunigų mokyklose vyravo įvairios mytologiškos padavos. Iš to aiškiai galima matyti, kad atskirų dievų atsinešimuose prie vieno ar kito švietylo ir kosmologiškuose suopruočiuose vieši didelēs neaiškybēs. Vienoje tokių nuotraukų apie svieto sutvērimą, kuri panašiai Istarēs pragaran kakimui, privedama viename žavējime, kova su slibinu neparodyta. Iš pat pradžių atsiranda dievų gyvenimai ir žemiškos jų kulto vietos. Marduk drauge su Aruru sutveria žmones, idant jie užlaikytų dievus jų pamylētose vietose. Babilionas yra šventas gardas. Trečia nuotrauka perkelia kovą su slibinu į žmonių istorijos laiką. Slibinas Tiamat baisiai spaudžia žmones ir gręsia dievų valdybai. Vienas dievų — Marduk? — užmuša Slibiną. Per trejis metus ir tris mēnesius, dieną ir naktį teka prakaitu jo kraujas.

landį, paskui kregždę; abu sugryžta atgal, neradę sau prieglaudos. Varnas negryžta. Tąsyk Sit-Napistim apleidžia

Pav. 42. Sit-Napistim arkoje.

laivą su visais buvusiais jame sutvērimais ir ant kalno viršaus duoda auką. Dievai vuosto jos kvapsnį ir kaip musēs spiečiasi apie aukotoją. Pasirodo teipgi ir Bell, tikrasai tvano kaltininkas. Su rustumu mato jis, kad vienas žmogus su savo artymais išliko nuo jo. Bet Ea suspēja jį nuramdyti. Bel įeina arkon ir duoda savo palaiminimą Sit-Napistimui ir jo pačiai, kurie tapę panašiais dievams nusitolina upių intakon.

Kosmogoniškieji sanprotavimai, esanti šitų mytologiškų pasakojimų esmeniu atskiria dangišką dievo Anu svietą, antžeminį Belo svietą ir požeminį, priklausantį Ea. Po žeme yra numirēlių karalija (žr. sk. 37). Svarbiausi sanprotavimai, apsklembianti trijų svietų formą ir vietą teisingai išdēta jau pas Diodorų Sicilietį: Žemē (žemēs kalnas) turi iš apačios išduobto, apversto, apskritaus laivo išvyzdį. Po žemēs pluta yra numirēlių karalija. Įdubimas gi priklauso Ea viešpatybei, kuris valdo slaptingąja vandenių giluma, juromis, versmēmis ir šaltiniais. Visa kas tas yra apsiausti vandenynu yt juosta (arba žalčiu). Dangiškasis skliautas, nusitiesiąs augščiau žeminio kalno ir savo forma atsakąs anai, atsidalina nuo antžeminio svieto dangiškuoju vandenynu. Pagrindu jam buva horizontas. Iš dangaus vidaus, iš dangiškojo gyvenimo išeina saulē. Dveji

vartai, rytuose ir vakaruose, žymēja jos užtekējimo ir nusileidimo vietas. Du kalnai, šviesus kalnas rytuose ir tamsus vakaruose, esti vaikščiojamo jos viršuj žemēs kelio rubežiais. Po rytiniu kalnu yra dievų susirinkimo vieta, kurioje jie, pirmininkaujant Mardukui lemia likimus. Iš to paties teismų buto saulē pradeda savo kelionę. Tebēsąs podraug sanprotavimas, kad pavasarinēs saulēs dievas, kaipo Ea sunus, iškyla iš vandens gilumos, tam neprieštarauja. Nejudinamuoju dangum žvaigždēs vaikščioja paskirtais joms keliais.

38. Sanprotavimai apie gyvenimą po myriui.

Nusisiuntimo raštai. Alf. Jeremias, *Die babylonisch-assyrischen Vorstellungen vom Leben nach dem Tode* (1887 m.); Jensen, *Die Kosmologie der Babylonier* (1890 m.); Gaveli — *Revue de l'histoire des religions* (1888 m.) ir — *Revue semitique* (1893 m.).

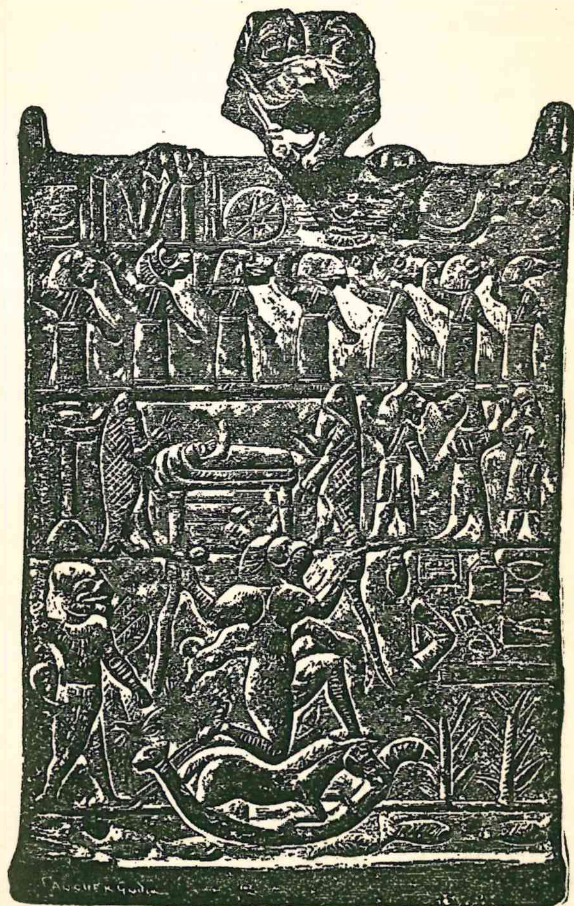
Aršiausia, visų žmonių lygiai laukianti dalis, yra mirtis. Niekas negali jos išvengti, niekas negali nuo jos ištrukti ir žmonēms liekasi tik prašyti prailginimo, ilgo gyvenimo, žilos senatvēs sulaukimo. Kas peržengē myrio karalijos vartus, su tuo viskas pasibaigia: toksai amžinas įstatymas. Numirēlių gyvenime nēra nē džiaugsmo, nē vilties; tamsi naktis nēra apšviečiama jokia šviesa; visur tik rusējimas ir iš visos žemiškos puikenybēs liekasi tik niekinga ir apgailētina šešēlių gyvastis. Rusējimo dulkēs apgulę visą numirēlių karaliją; dulkēmis apklotos jos durys ir sklendēs, dulkēs yra maistu joje gyvenantiems: šiteipos poētiškoje formoje išreikšta šita mąstis sakmēje apie Istarēs kakimą pragaran, kurioje yra aprašymas požeminio svieto ir parodyta gyvenimas numirēlių karalijoje. Vakaruose, kur nusileidžia saulē, ten yra įējimas numirēlių karalijon, šalin, iš kurios sugryžimo nēra. Allatu, požeminio svieto dievēs šeimininkavimo sritis yra baisiai didelio gardo pavidalo su neapsakomo didumo rumu. Didysai kalējimas apsuptas septyneriomis sienomis. Jokia šviesa nešviečia numirēliams. Tamsoje girdima jų gailingi balsai. Jie gyvena nuogasties ir verksmo srityje. Karaliai ir ku-

nigai ir visi žemēs didieji atranda vieną ir tą patį apgailētiną likimą. Prieš baisiąją Allatu numirēliai stoja nuogais. Apsisiautę sparnuotais drabužiais, jie šlaistosi kaip šešēliai. Nēra jokio skirtumo terp gerų ir blogų, visus laukia vienas likimas. Bet yra dar kas baisesnio, negu nuējimas šešēlių karalijon. Dar didesnē yra gēda ir kančia liktis nepalaidotu. Priešui negalima padaryti didesnio skausmo ir aršesnēs nelaimēs kaip kad paliekant jį be palaidojimo, arba išdarkant jo kapą. Neradęs sau ramybēs kape, neramiai trankosi aplink. — Apie babilioniškas šermenines apeigas turime tik labai menkas žinias. Nēra surasta jokių antkapinių parašų, atkastų gi kapų senovybē yra abejotina. Visuotinu papročiu buvo lavonų deginimas. Nergalio gardas, Kuta ypatingai buvo numirēlių gardu. Numirēliams nešta maistas ir geralas ir ant kapų buvo daromi nuliejimai.

Tiktai mytologiškieji sanprotavimai išveda mus iš šito tamsaus mąsčių rato. Tula nedidelē viltis atsiveria mytuose apie Tammuzą ir Istar, apie palaimintų salą, teipogi ir galējime numirēlius prišaukti su žavējimų pagelba. Pačiame numirēlių karalijos viduryj yra gyvasties šaltinis rupestingai ir sargiai dabojamas piktų ir skaugių demonų. Slaptoj, paslēptoj vietoj auga jaunybēs ir gyvybēs medis. Istar per nevalią įeina per žemutinio svieto vartus ir ten sulaikyta, išsiliuosuoja dievų gudrumu. Allatu priversta buvo leisti ją apšlakstyti gyvybēs šaltinio vandeniu ir grąžinti jai laisvę. Sit-Napistim atidengia Izdubarui užslēptą vietą, kur yra gyvybēs augalas. Bet ji vēl buva atimama nuo jo; ir viskas, prie ko jis prisigauna, yra tas, kad Eabani, jo mirusio draugo dvasia, išeina iš-po žemēs, kaipo vējo dvelkimas, idant su juo pašnekēti. Numirēlių žavējimai, turbut, buvo ne kas kitas, kaip ceremonijos, kurios arba darē kokį nors pagerējimą patiems numirēliams, arba turējo tikslą prišaukti dvasias.

Du žmonēs, dēlei dievų susimylējimo, buvo išvaduoti nuo abelno likimo. Sit-Napistim ir jo pati, tapę bemirčiais, gyvena yt koki dievai ant palaimintų salos. Tiktai tas gali išvysti palaimintų salą, kuris, panašiai Izdubarui, išdrysta

persikelti per mirties vilnis, pergalēdamas baisiausius pavojus. Sala ta guli priešais dviejų sriautų, Eufrato ir Tigro intaką. Ant jos yra gydantis gyvybēs šaltinis ir grażinantis jaunybę gyvastinis angelas. Tiktai Samas żino į jį kelią, kuriuomi jis kasdien eina. Labai gali buti, kad palaimintų sala, nors ji ir yra apie dviejų upių intaką, turētų buti jieškoma Rytuose, iš kur paeina visokia gyvastis.

Pav. 43. Pożeminis svietas.

Persergējimas. **Symbolišką pożeminio svieto išreiškimą paduoda mums assyriškas żalvarinis bareliefas, kuris sutinkamai su babiloniškais**

sanprotavimais, parodo visą svietą padalintą į keturis skyrius: dangų, orą, žemę ir žemutinį svietą. Ant užpakalinės žalvarinės platos pusės yra leopardo pavidalo, žvynuota baidyklė, vyriškos lyties su keturiais sparnais ir angies vuodega. Šita baidyklė žiuri pro viršutinį platos kraštą, kaip pro tvorą, teip kad snukis jos atkreiptas į priekinę pusę, o letenos padėta ant platos krašto. Ant pupsančios pusės pačiam viršuje erdmė užimta dangumi, apženklinta žvaigždėmis ir dievų simbolais. Žemiaus jos yra septynios figuros su gyvulių galvomis, laikančios dangų; gal tai septynių audrų demonai kaipo oro srities atstovai. Trečias skyrius parodo myrio regyklą. Negyvėlis guli, susuktas, lovoje. Aukojimiški rukymai parodo žavėjimo apeigos atlikimą. Du žmonės žuvies pavidale, reiškianti anti demonus-apgynėjus, sergsti lovą. Kitoj pusėj niaujasi du pikti demonai, šale kurių stovi žmogaus paveikslas su laiminimo žestu. Paskutinis skyrius parodo žemutinio svieto kraštą. Žemiau plaukančių žuvių matyt tiesiai stovinti medžiai. Viršutiniame kampe visokios emblėmos (ar pabuklai). Ant vandens plaukia luotas ir jame guli parklupęs arklys. Moteris stovi vienu keliu ant gyvulio, kita gi koja ant jo galvos. Tai yra nuoga figura su šunio galva; kiekvienoj rankoj ji gniaužia gyvastį; prie jos krutų prikibę du liutyčiai. Už jos stovi sparnuota baidyklė, iškėlusi dešinę ranką.

39. Zavējimai ir Demologija.

Nusisiuntimo raštai. Lenorman, l, c; tekstai ir vertimai pas Gaveli, *Documents religieux* (1882 m.); Talquist, *Die Assyrische Beschwoerugsserie Maqlu* (1894); Zimmern, *Beitraege zur Kenntiniss der babylonischen Religion* (I, 1896); to paties *Vater, Sohn und Fuersprecher in der babylonischen Gottesvorstellung* (1896 m.).

Šitame skirsnyj kaipo papildymą, paduosime trumpą magiškų sanprotavimų apžvalgą. Sulyg tikėjimiškos rašliavos nusisiųsime prie sk. 34. Gausus aptautintų tekstų turinys turi savyje labai daug kulturiškai istoriškos medžiagos. Magiškieji sanprotavimai buvo plačiai pasklidę ir giliai įsišakniję pas žmones, bet, nežiurint į tai, jie turi tik antraeilinę tikėjimišką vertę. Jau Gudea stoja prieš žavėjimus. Juose yra žemesnis tikėjimo suoprotis ir jie esti privatiniams kasdieninio gyvenimo tikslams. Kunigai-žavėtojai, esanti atskiru kunigų luomu, vartoja savo ceremonijoms tokias maldines formulas, kurios išpradžių buvo sudėtos ne magiškiems tikslams. Oficialiniame kulte žavėjimai neturi jokios vietos. Nėra jokių liudijimų apie tai, kad dievų šventnamiai butų buvę kokiame nors susirišime su magiškuoju kultu. Pati žavėjimo rašliava turi dvejopą padavą apie magiškojo mokslo paeigą. Nevidoningas kerėjimas prisiskaito kaimyniškoms svetimažemėms tautoms,

priešingai gi jam veikiąs smarkus budas suteikiamas žavējimais iš Eridu, Ea, Eridu dievo kerējimais. Nors magiškieji sanprotavimai ir siekia seniausius laikus, kuriems yra istoriškieji dokumentai, bet asmeniškai žinomi mums žavējimai, gauti nuo assyrų, priklauso vēlesniam laikui. Labai tankiai juose lošia rolę Marduk. Ypatingai prie šitos rašliavos priklauso trys dievai: Ea, Marduk ir Gibil (žr. žemiau). Nebo pasirodo prigulmingu nuo Marduko ir žavējimuose veikia kaipo ano sunus. Paskaidymas prišaukiamų dievų ir dieviškų porų sulyg jų laipsnio atsako tokiam pat paskaidymui jų assyrų karalių parašuose. Žavējimų priežastim buva visokios ligos ir ligoti padējimai kaip fiziško teip ir psychiško pobudžio. Liga yra padaroma arba piktų demonų, dēl dievų rustybēs gavusių valią ant žmogaus, arba raganių ir raganų. Kartais patys užrustinti dievai pasinaudoja demonais kaipo jų uždedamų bausmių išpildytojais. Ypatingai pikta dvasia stengiasi sugriauti šeimynišką gyvenimą. Barniai ir nesutikimai, neapykanta, skaugē ir apšnekējimas padaro joms didelį smagumą. Jei žmogus apraganautas ar kipšo apsēstas, tai ant jo guli prakeikimas, kurį galima nuimti tik žavējimais ir su dievų pagelba. Didžiausiu apraganavimo įrankių yra piktos akies užmetimas ir raganiški žodžiai, teipgi nuodingas kvapas ir nuodingos seilēs. Bet apskritai visokis tiesus ar aplinkinis susilietimas su apraganautoju gali įtraukti žmogų į užburtą ratą. Bēda ateina slapta ir pamaži, bet neapsistodama daro savo naikinantį darbą. Apsigynimo budai nuo jos turi iš dalies apsaugojamą, iš dalies gydomą pobudį. Abelnai gi užburimo ir atburimo budai didumoje yra vienoki, kadangi pirmutinē taisyklē užburimo tikrybei yra tame, idant tokis išvarytų tokį. Sunaikinimui apraganavimo galybēs, nešioja ant savęs talismanus, akmenis ant krutinēs graznos paveiksle, kurie prašalina kenksmingas veikmes ir duoda laimę. Su tokia jau pasekme amulētos nešiojama ir ant kaklo. Bet jei jau kas tapo apraganautas, tai jis skaitosi nevalyvu ir dievas jį apleidžia. Jam butinai reikia surasti užburimo paeiga, arba ligos priežastis, idant

prieš jį pastatyti atsakantį priešingą burimą, arba duoti užrustintiems dievams atsakantį išsipirkimą. Tam reikalinga kunigų-žavētojų pagelba, kadangi visas dalykas yra ceremonijoje pasekančioje žavējimą per kurią sergata (pacientas) turi apsivalyti. Apvalomaisiais elementais yra ugnis, vanduo ir alyva, visoki tepalai ir gydančios žolēs. Žavējimo apeigos atsibuva žavējimo formulas murmant. Kaip naktis yra demoniškų ir magiškų užsiuntimų laiku, teip ji yra ir geriausiu žavējimų darymui laiku. Du dideli assyriškieji žavējimų formulų rinkiniai vadinama *sudeginimu,* nuo svarbiausio magiško budo. Šale sergančio lovos dedama žarijinē ir, kalbant žavētojui burtiškas formulas, ant jos deginama visoki daiktai, turį simbolų prasmę: gydančios žolēs, vaisiai, sēklos, avių ir ožkų kailiai. Kaip visi šitie daiktai suplēšoma ir paskui metama ugnin, kaip sunaikintos sēklos, gēlēs ir vaisiai negali jau augti, avies gi vilna negali likti drabužiu, teip turi susinaikinti ir užburimas ir pranykti ugnies dvelkime. Viskas atsibuva prie švyturių šviesos. Vietoje simboliško deginimo, arba drauge su juo vartojama ir kiti simboliški veiksmai. Apsēstasis yra surišamas užburtuoju šniuru, kuris paskui buva atrišamas. Daroma paveikslai iš molio, asfalto, miltų, tuno (vaško) ar medžio, išreiškianti piktą dvasią, raganių ar raganą; paskui juos apterlioja, naikina, degina, meta upēn, užkasa po durų slenksčiu, arba nuneša ant kapinių. Dievų, arba pagelbstančių dievybių paveikslai dedami šale sergančio lovos po dešinei ir po kairei pusei; bet kartais tokiu pat budu statoma biaurųs, karikaturiškieji demonų išreiškimai. Priegtam daroma aukojimiškieji rukymai ir nuliejimai. Nuliejimams vartojama tyras vanduo, jei galima, iš šventų upių Tigro ir Eufrato ir gryna augalinē alyva. Ant jų kaip ir ant deginamų daiktų pereina nevalybē, kuri tokiu budu ir prasišalina. Su burtiškų ir apvalomųjų pabuklų pagelba jis yra išvejamas tirlaukin, tuščion (eufemybēs?) vieton, kur gyvena demonai. Jei žavējimas buvo pasekmingas, tai žmogus vēl atsiduoda į mielaširdingas savo dievo rankas.

Iš visų nesuskaitomų dievų, prišaukiamų pagelbon nuo demonų ir raganių, žinoma, atsižymi šviesos dievai: Samas, kuris, kaipo užtekanti saulē, turi išvaikyti baimes, naktinių dvasių užvaromas; Sin, — naktinēs tamsos sargas ir apšvietējas, Istar ir jos vyras Tammuz. Bet pirmiausią vietą žavējimuose ir valymuose užima ypatingai trejybē: Ea, Marduk ir Gibil. Kad Ea turi artimą susirišimą su apvalymais, tai yra aišku: jis yra visokių paslapčių valdytojas, didysai magijos galva, nuo kurio niekas negali buti užslēptu ir vēl gi jis yra visų paslapčių ir gydančių šaltinių valdytoju. Bet patsai Ea stovi perdaug augštai, idant šitame dalyke imti tiesų dalyvumą. Tiktai jo stebukladaris vardas parašyta ant žarijinēs. Vietą jo užima jo didysai sunus Marduk, rytmetinē saulē, išeinanti iš vandenyno toks pat išmintingas kaip ir Ea, su kuriuo jis dalinasi visokių slaptybių pažinčia. Jis, Marduk, didysai žavējimų kunigas, atneša apvalomą vandenį. Sunkiuose atsitikimuose jis kreipiasi prie Ea ir Ea siunčia jį daryti žavējimus. Prie šitų dievų prisideda dar Gibil. Kartais vietoje Gibilio stoja Nusku, o vietoje Marduko Nebo. Šventas Gibilio elementas, ugnis, sudegina visa ką nevalyvo; nuo jos bēga visoki burtai ir tie, kurie juos daro. Be abejonēs, jis yra galingiausias iš dievų, prišaukiamų žavējimuose. Bet jei jis prisimena drauge su Ea ir Marduku, tai skaitosi trečiu ir prašo Marduko padējimo, teip lygiai kaip anas kreipiasi prie savo tēvo Ea. Viename nuo demonų žavējime labai nayviškai pasakojama, kaip Gibil eina miegaman Marduko kambarin, idant atsižinoti nuo jo septynių demonų paslaptį, kurią Marduk ir atsižino paskui nuo savo tēvo Ea, drauge su pamokinimu apie jų žavējimą.

Prie didelēs demonų gaujos priklauso septynios piktos dvasios. Skaitlius demonų niekur nēra žinomas ir yra nesuskaitomas kaip danguje, teip ir ant žemēs: teip charakterizuoja juos vienas žavējimas. Visi baisųs ir galingi gamtos apsireiškimai*), visos pragaištingos jiegos, visos ligos

*) Viena žavējamų legendų paremta mēnulio užtemimu, kuris skaitosi nelaimingu ženklu. Septynios piktos dvasios per septynias dienas ir

ir nelaimingi atsitikimai asminama juose. Jie vadinama audros dievais ir jie kaip audra užlekia ant žmonių ir naminių gyvulių. Jie yra pragaro išperomis ir nepriklauso nē

Pav. 44. Pietvakarinio vējo demonas.

prie vyriškos, nē prie moteriškos lyties. Jie atsiranda po žeme, urvuose, iš kurių paeina versmēs. "Jie gimē nusileidžiančios saulēs kalne ir užaugo užtekančios saulēs kalne". Numirēlių karalijoje jie sergsti gyvybēs šaltinį. Pamylētomis jų vietomis, kuriose jie tankiausiai laikosi, yra tuščios, neapgyvenamos, baimę varančios vietos. Iš ten jie

septynias naktis užpuldinēja ant dievo mēnulio. Bet mato sunkų Sino padējimą ir siunčia Nusku, juros gilumon dievų žinnešį pas Ea, kuris vienas gali duoti patarimą. Ea siunčia savo sunų Marduką. Šitoje vietoje tekstas nutruksta.

išlekia su pasiutusiu šēlimu ir kaip audra lekia į visas keturias puses. Jie atsineša su savim tamsą, tvaną, ligas ir myrį, kaipo Belo siuntiniai, kuomet ans naikina žmones, arba Rammano, kuomet tas lieja ant žemēs audringas tvano vilnis, kaipo raganų tarnai jų raganybēse. Kaip žolē jie dengia žemę, kaip gyvatēs įsiskverbia visur, nesulaikomi nē durių, nē sklendžių, begēdiški, be mielaširdybēs. Jie ardo naminę taiką. Jie ēda mēsą ir geria kraują; jie ištinka žmogų visuose jo sąnariuose; jie pasirodo žmogui kaipo šmēklos, smaugia jį kaipo slogutis, atgabena su savim marą ir šiltines, išsklaido nuodus, aplieja gelta, suriša kojas ir rankas ir tokiu budu paguldo žmogų ant ligos patalo ir atgabena jam mirtį. Tokiu jau budu įslenka jie į tvartus, idant užkenkti naminiams gyvuliams ir nuvaiko paukščius nuo lizdų. Niekas nē danguj, nē ant žemēs nēra liuosas nuo jų aršumo. Jie užpuola net ant dievų. — Bet, greta su šitomis piktomis dvasiomis, yra ir geros, labdaringos, sergstanti genijai, kurie piktas dvasias prašalina ir nuvaiko. Jos buvo išreiškiama bulių pavidale ties šventnamių ir rumų durimis ir vadinosi sedu ir lamassu. Jų užduote buvo daboti namą ar gardą nuo negandų, padaromų piktų aibedarių demonų. Jie teipgi saugoja ir požeminēn karalijon įējimą.

40. Legendos apie Dievus ir Karżygius.

Nusisiuntimo raštai. A. Jeremias, *Izdubar-Nimrod* (1891); E. T. Garper ir Jastrov, — *Beitr. zur Assyr. und vergl. semit. Sprachw.* (II, 1892, 1896); Zimmern, pas Gunkelį l. c.

Įdomiausia babilioniečių episkųjų sakmių yra Izdubaro epika*). Tai yra saulinis mytas, panašus legendoms: apie Etaną, apie paukštį audrareiškį Cu, apie Adapą. Čion teipgi priklauso ir poētiška sakmē iš Sargono karaliaus kudiky-

*) Ilgą laiką rebusinis šito karžygio vardinimas skaityta kaipo "Izdubar" ir jame buvo ieškota biblijinio Nimrodo vardo. Vienas tekstų paduoda balsinę prasmę Izdubar-Gilgames. Bet Izdubaro epopija neturi nieko bendro su legenda apie Gilgamesą, žinomą mums iš Eliano. Šitų vardų sutaikomybē neatmeta Izdubaro giminingumo galimybēs su bibliška Nimrodu.

stēs istorijos. Dvylika Izdubaro epikos lentelių yra susirišime su dvylika zodiako ženklų. Samas yra karžygio dievu globēju. Jam pačiam, — kaip sakoma viename žavējimo himne, nukreiptame į dievinamą Izdubarą — Samas perdavē skeptrą ir jam pavedē sprendimą ir jis panašiai dievui teisia žemēs dvasias. Kitame žavējime apie jį sakoma kaipo apie raganybēs sužinotoją. Kaip Etana, atsinešančioje prie jo epikoje esąs po Samaso globa, teipgi Ner (primenamas kaipo karžygis viename babilioniškų episkų sakmių kataloge) gyvena požeminiame sviete kaipo dievai, teip lygiai reikia manyti ir sulyg Izdubaro. Tokioje dēstyj jam tinka jo vardinimas raganybēs sužinotojo ir žemiškų dvasių teisējo. Kad šita epika, esanti assyriškoje nuorašoje, atsineša prie labai nutolusio laiko, tai tas priparodoma daugeliu paveikslų ant senbabilioniškųjų antspaudžių-cilinderių, paimtų iš Izdubaro istorijos. Dideliu nayviškumu atsižymi antropomorfiškieji sanprotavimai apie dievus. Pasakojama apie daugybę sapnų, per kuriuos dievai įeina į susinešimus su savo numylētiniais. Ant panteono čiukuro yra didēji dieviškoji trejybē: Anu, Bel ir Ea; greta su ja kita: Sin, Samas ir Istar. Atsitikimas dedasi ypatingai Uruke. Naikinantis elamitų įsibriovimas Babilionijon esti istoriškuoju vaizdo pagrindu. Iš išlikusių nuotraukų galima spręsti, kad pasakojimas eina tokia kaleina: Istarēs gardas, Uruk yra didžiausiame sumišime. Jau keliatas metų jis kenčia nevidoningų elamitų apgulimą. Dievai pasirodo be išeigos; jie pasiverčia į muses ir laksto aplinkui, keliais. Čion išeina ant regyklos Izdubar, kaipo karžygis ir išvaduotojas. Jis užgrēbia gardo gyventojų jaunikaičius, dukteris ir pačias, teip kad niekas negali nuo jo ištrukti. Tēvai ir patys kreipiasi prie dievēs gardo globējos su dideliu nusiskundimu ant Izdubaro. Jie kreipiasi prie pagimdžiusios jį Aruru, ir sulyg jų prašymo Aruru sutveria Eabani, kuris turi su juo susikirsti. Tai yra baidyklinē, faunui panaši esybē, kurios kunas apaugęs ilgais plaukais. Jis užsilaiko drauge su laukiniais gyvuliais ir minta žole. Idant įvilioti jį Urukan, Istarēs gierodula sujaudina jį savimi.

Ji pasakoja jam apie Izdubarą ir jam użeina noras su juo persiimti ir tokiu budu įgyti jame draugą. Pirma ējimo Urukan, jis bando savo vieką ant baisiai didelio liuto. Bet atējęs Urukan, vietoje kirstis su Izdubaru, jis tampa jo draugu. Patys dievai gelbsti šitam susidraugavimui. Samas użlaiko jį Uruke, panorējus jam eiti savo tirlaukin. Jis, drauge su Izdubaru, turi sunaikinti elamitiškąjį użkariautoją Chumbabą. Ir ištikro jie gardą išvaduoja. Chumbaba gyvena slaptingame, šventame cedryne, esančiame šventa dievų bukle, kuris Belo yra apsiaustas baidu, idant niekas nedrystų į jį eiti. Sapnas tris kartus pasako

Pav. 46. Izdubar użsmaugia liutą.

jam pergalę. Chumbaba żusta mušyje ir Izdubaras vainikuojasi Uruko karaliumi. Tąsyk Istarē siulo garbingam

karžygiui savo meilę drauge su laimingo karaliavimo žadējimais. Bet Izdubaras atmeta visus jos prašymus. Jos meilē visuomet buvo pražutinga jos numylētiniams. Čion iš visų numojimų, žinoma, turinčių pamatą pirmesniuose mytuose, yra aiškus tik vienas nurodymas į Istarēs meilę prie Tammuzo. Margam paukščiui Alalla ji sulaužē sparnus ir dabar jis gailiai šaukia girioje "kappi" mano sparnai; ji piktai pasielgē su liutu ir dievę Silili pagimdē arklin; vieną piemenį jį pavertē tigru, teip kad kiti piemenys užleido ant jo šunis; vieną milžiną ji pavertē nykštuku. Supykusi nuo gauto jai įžeidingo atsakymo, Istarē skundžiasi savo tēvui Anu: Izdubar turi numirti; jo sunaikinimui Anu turi sutverti dangišką bulių, nes kitaip ji visa ką sunaikins. Anu išpildo dukters prašymą. Bet Izdubar ir Eabani baisų gyvulį nugalabina. Jie aukoja Samasui jo ragus ir juokiasi iš Istarēs, kuri karžygį keikia. Uruke jų pergalēs garbei rengiama didelē šventē. Šitoje vietoje yra didelē išlaida: visos septintos lentelēs nēra; tuo tarpu Eabani miršta, turbut, nuo Istarēs klastų. Izdubas dēlei dievēs prakeikimo pabugsta klastos. Jam nesinori mirti, kaip su Eabani kad atsitiko. Tąsyk jis primena sau didįjį prosenį Sit-Napistimą, kuriam dievai dovanojo nemarybę. Jam norisi pasiteirauti pas jį ir todēl jis eina ant palaimintų salos. Liutai užstoja jam kelią; paskui jis prieina baisius žmones-skorpionus, kurie tamsoj ējykloj, kalnuose Masu daboja mirties vandenį. Pažiurējęs į juos jis žudo jausmus; bet paskui jam paprašius jie atkelia jam vartus. Poilgo vaikščiojimo didelēje tamsoje jis ateina pas mares ir mato puikų dievų sodną. Medžiai su vaisiais iš brangių akmenų ir krišpolinēmis šakomis džiugina jo akis ir širdį. Marių karalaitē Sabitu, gyvenanti savo rūme juros gilumoje jį prasergsti, jog teip toli eiti negalima nevaikščiojamomis marēmis. Tiktai vienas Samas žinąs ten kelią. Galiaus, pasigailējusi jo, pasiunčia jį pas pervažininką, kuris gali pervežti jį per mirties vandenį į palaimintųjų šalį. Po keturiasdešimts penkių dienų sunkios kelionēs, jie pasiekia mirties vandenį, galiaus gi ir palaimintų salą. Dar

nuo laivo skundžiasi Izdubar savo proseniui ant savo likimo. Bet Sit-Napistim negali duoti jam jokio patarimo. Dievų įsteigtam mirties rakui nēra ką priešintis. Bet gi

Pav. 47. žmonēs-skorpionai.

Sit-Napistim pats yra nemirštamas. Pasakyk gi man, kokiu budu pasiekei gyvenimą dievų draugijoje? Atsakyman ant šito klausimo Sit-Napistim pasakoja Izdubarui tvano istoriją (lentelē 11, žr. sk. 36). Vieną, ką jis gali duoti, tai apsisaugojimą nuo klastų. Prie šitų žodžių Izdubarą apima sunkus miegas. Sit-Napistim apžavi jį ir duoda jam užburtą valgį. Paskui pervažininkas veža jį pas valomąjį šaltinį, kur jis darosi teip skaistus kaip sniegas. Atsisveikinant Sit-Napistim nurodo jam dar vietą, kurioje yra gyvasties medis, duodantis žmonēms jaunumą. Per sunkenybes jis gauna jį, bet žemēs liutas bemielaširdingai išplēšia iš jo vēl. Nuliudęs gryžta jis Urukan ir išnaujo pradeda raudoti savo nužudyto draugo, kuris yra išplēštas ne ligos, ne maro, ne žmogžudingo mušio, tik paimtas žemutinio svieto. Savo tužbomis antgalo jis pasiekia tą, kad Eabani ateina pas jį. Pasakojimo užbaiga apima dar Izdubaro ir Eabani pašneką. Mirusio dvasia pripažysta laimingu tą, kas, karžygiškai numiręs, bus palaidotas tēvo,

motinos, pačios ir šneka apie liudną likimą to, kurio atsiskyrusia vēle niekas nesirupina.

Po ypatinga Samaso globa yra kitas epiškas karžygis Etana, daugelyje tekstų vadinamas požeminio svieto dievu. Nē pradžios, nē pabaigos šito pasakojimo neliko. Sunkiai sunui gemant, Etana duoda auką Samasui ir prašo jo duoti jam stebuklingą, gimimą palengvinantį augalą. Samas siunčia jį pas arelį. Etana randa arelį sēdint terp savo vaikų, kurie jo klausosi, o jis jiems pasakoja apie saulinio dievo paslaptis. Etana prašo jo duoti jam gimimą palengvinantį augalą. Tolesnēje nuotraukoje pasakojama jau apie tikrą karžygišką Etano darbą, kaip jis ant arelio nugaros užlēkē ant dangaus. Arelis vadina jį pabandyti palēkēti su juo drauge. Sēdēdamas ant arelio jis kyla vis augštyn, pro karaliją Anu, Belo ir Ea prie dievēs Istarēs sosto. Iš augšto žemyn rodo arelys Etanui žemę, gulinčią po jo kojomis. Tarytum koksai kalnas žemē kyšo iš juros, kuri it juosta apjuosia sausumą. Dar nuo didesnēs augštumos jura rodosi jiems užliejamuoju perkasu. Tokiu budu pasiekia jie dangų Anu, Belo ir Ea. Bet arelys neša jį toliaus, galvatrukčioms lēkdamas prie Istarēs sosto. Veltui Etanas jį prasergsti — abudu krinta į bedugnę. Pabaiga pasakojimo nulužus. Nežinia tikrai, ar su juo tiesiog yra sujungta istorija apie arelį ir angį. Jos turinys toksai: arelys išdraskē angies lizdą ir sulesē jos vaikelius. Angis pasiskundžia teisiajam Samasui, atkeršinančiam už visokią neteisybę. Samas duoda jai patarimą, kaip ji gali atkeršinti. Ant kalno guli laukinio buliaus maita. Ji turi įšliaužti į ją ir, pasislēpus joje, laukti. Kaip Samas pramatē, teip ir atsitiko: drauge su kitais paukščiais ant maitos atlēkē ir arelys su savo vaikais. Teisybē, pas jį yra nužiurējimas, bet jis jį užmiršta, matydamas kitus paukščius ēdant be jokios sau blogybēs. Tik vienas jaunas arelytis, Atragazis "išmaningasai" prasergsti dar: čion gal pasislēpē angis. Senis arelys akylai apžiuri, bet nepastebēdamas nieko nužiurētino, pradeda snapu maistą lesti. Angis iššoka ir suima jį už snapo. Prašymai jo negelbsti, nes, jei-

gu angis jį paleistų, tai pati butų kalta Samaso akyvaizdoje. Tad ji atsikeršina.

Visiškai tikrai negalima pasakyti apie Adapą legendos prasmēs. Ji yra ankštai susirišusi su sauliniu mytu, kadangi joje pasakojama apie tokį Adapos veikalą, po kuriam tuojaus liaujasi pavasarinis augimas. Bet šitos legendos grudas yra kitas; pasakojimo karžygis Adapa yra arti nemarybēs apturējimo, bet ją paleidžia iš savo rankų. Kuo yra Adapa? Myte jis kartą vadinama Ea sunumi. Bet tokiu jau vadinama ir pietinis vējas, kuriam jis laužo sparnus. Kitoj vietoj jis vadinama zer-ameluti, žmogaus sunus. Anu savo norą padaryti jį bemyriu remia tuomi, kad jis negrynas žmogus, matē dangaus ir žemēs vidų. Jis galējo teipgi kaipo dievų mylētojas vadintis Ea sunumi ir buti jo rybose. Viename ir kitame atsitikime žodis Anu įstabus, nes jis duoda savotišką pamatą manomai Adapos apotēozai. Legenda seka šiteip: Adapa Ea sunus, žvejoja pamarēje, kurios paviršius lygus kaip veidrodis. Audrinis pietų vējas nuneša jį marēsna. Supykęs Adapa sulaužo vējui sparnus. Per septinias dienas nepučia pietų vējas. Augmenys liauja žydēję; pavasario dievas Tammuz ir Gizzi-da išeina iš savo srities į dangų Anu. Piktume Anu reikalauja Adapą pas save ant teismo. Bet Ea numetē tą ir davē jam pamokinimą kaip elgtis. Ji turi apsirengti gedējimo rubais; jei abu apleidusieji žemę dievai užklaus jo, kam jis tą padarē, tai jis turi atsakyti: du dievai apleidžia žemę vienintēliai dēlto, kad gauti sau ramybę; tąsyk jie užtars už jį prieš Anu. Anu vaišins jį, bet tai bus mirties maistas ir mirties vanduo ir nuo vieno ir kito jis turi atsisakyti. Viskas teip atsitinka, kaip Ea pramatē; tik viename jis apsiriko. Apmalonintas abiejų dievų ir Adapos teisinimusi, Anu siulo jam gyvasties maistą ir gyvasties vandenį, idant jis, matęs žemēs ir dangaus vidų, taptų bemirčiu. Atmindamas Ea prasaugojimą, Adapa, ant savo nelaimēs, atsisako priimti ir paleidžia dievišką dovaną. — Legenda apie Adapą paeina ne iš assyriškų Asurbanipalo knygyno

nuorašų, tik priklauso prie skaičiaus tekstų, surastų Tel-el-Amarnoje.

Panašiai pietiniam vējui ir abelnai debesių ir audrų dievystēms, audros debesių dievas Cu yra išreiškiamas paukščio pavidale. Mytas apie apiplēšimą juomi Marduko visai reiškiai parodo saulēs uždengimą audros debesiu. Cu nuklausē Belą — teip vadinama legendoje Marduk, — jo gyvenime. Skaugiam dievui labai norisi įgyti augščiausios valdžios ženklai: karuna, drabužiai ir likimo lentelēs; todēl jis daro sumanymą juos paglemžti, idant jais lemti dievų likimą. Pasaliai slepiasi jis rume, kuriame stovi lentelēs, po saulēs užtekējimo kalnu ir laukia ateinant dienos. Mardukui beišliejant šviečiančius vandenis (aušra), dedant ant savęs karuną ir sēdanties ant sosto, Cu paglemžia nuo jo likimo lenteles ir nuruksta su jomis į kalnus. Veltui Anu prisako savo sunui Rammanui, vētrų ir audrų valdytojui atimti atgal nuo paglemžējo likimo lenteles; veltui žada jis jam augštesnę vietą terp dievų. Nē jis, nē kitas kuris dievų neišdrysta ant to. Čia tekstas nutruksta.

Paminēsime dar, nors trumpai, legendą apie pavietrēs dievą Dibarra (sulygtinis skaitymas). Ji turi savo istoriškuoju pagrindu didelį vargą, buvusių babilioniškuose garduose. Iš vienos Dibarros, pražuties apgynējo kalbos, matyt, kad žmonių prasižengimai užtraukē ant jų tą bausmę. Bet Dibarros žiaurumas yra be galo ir Marduk, Samas ir Istar smarkiai negandauja dēl išnaikinimo jų kulto vietų: Babiliono, Sipparo ir Eridu.

Vienoje episkųjų sakmių nuorašoje terp kitų paminēta sakmē apie dievą Ner'ą, kuris Izdubaro epikoje prilyginama prie baidyklinio Eabani. Iš šito pasakojimo nesurasta nieko, o tas, kas apie jį žinoma iš kitur, tai nurodo į tai, kad jis buvęs laukų dievybe.

Visai prie istoriškųjų laikų atveda mus legenda apie šiaurbabilioniškąjį karalių Sargoną. Jis yra šventnamio Anunit įsteikēju Agane (žr. sk. 26). Šita legenda išlikusi assyriškoje Asurbanipalo knygyno nuorašoje, verčia manyti, jog Sargon, kaipo pasakiškasis viešpatybēs įsteigējas,

tapo tautiškuoju karžygiu. Joje jis žiurimas teip, jog jis nepažinojęs savo tēvo, motina gi pagimdžiusi jį slapta. Ji padējo kudikį į ragažę iš nendrių, aptepusi ją sakais, idant į ją nesisunktų vanduo, ir paleido ant upēs. Srovē nešē ją, iki vienas gailingas vandennešis kudikio neišēmē, kurį jis paskui užaugino saulēs garde. Jam dirbant kaipo sodininkui, pamylējo jį Istar. Su jos pagelba jis pasiekia karališką valdžią Babilionijoje ir uždeda savo buklę Agane. Tokiu budu mytas pereina į istoriją. Nors pirmuose dviejuose mytuose apie Izdubarą ir Etaną turinys negali buti sprendžiamas su tikrybe, prasmē gi myto apie Adapą abelnai abejotina, tai visgi, sulyg to, kas juose žinoma, nēra juose nieko, kas nurodytų į pirmapradinį prosenių kultą. Iškylantis karžygių plētojimasi daro daugiau galimu tą, kad legendose buvo išgiriama asmenų nuopelnai, kurie paskui liaudies atmintyje buvo apvilkti į dieviškas pagarbas, tuomi kad jie išpradžių buvo dievais, o paskui pavirto į liaudies karžygius.

Syrija ir Finikija.

(D-ro Fried. Jeremias, Leipcige).

41. Abelna Apžvalga.

Priekinēs Azijos semitai apēmē sritį, esančią terp Eufrato ir Terpžeminių jurių; šiaurēje savo kaimynais turējo chetējus ir mažaazijiškes tautas. Tikējimiškos syrų, finikų, chanaaniečių ir filistiniečių pažiuros turi daug giminingumo kaip savo asmenybēje, teip ir atskirose garbinimo formose. Visuose šituose semitiškuose tikējimuose asmeniška pradžia yra politeistiškasis garbinimas gamtos. Dievai yra kaipo dideli, galingi ir stiprųs, gyveną danguose, dangaus ir žemēs valdovai, ir ypatingai valdovai tos šalies, ar gardo, kurių srityje jie yra garbinami. Jie parodo slaptingą jiegą ir galybę kuoįvairiausiuose saugojimo ir naikinimo gamtos apsireiškimuose. Kas atsieina dievų prietikių su žmonēmis, tai šitie juos vardina ir garbina sulyg savo doriškų savotybių. Nē pas vieną semitiškųjų priekinēs Azijos tautų nebuvo tokios tautiškos šventynēs, kuri butų garbinama visų abelnai ir tas išaikina politišką šitų tautų išsiskyrimą. Vienok iš kulto pusēs jis turi daug panašumo. Štai, didžiuose kultiniuose centruose apsireiškia vis tos pačios prastos klajoklinių tautų gamtiškos kulto formos, kurios randama ir atidalintose viena nuo kitos šventose vietose. Ant augštumų žmogus buva arčiau prie dievo, todēl semitai visų labiausiai mēgo melstis ant augštų vietų. Šitasai ant augštumų garbinimas užsiliko ypatingai Syrijoje iki vēlesniųjų laikų. Dievybē parodo savo jiegą ir galybę ypatingai ten, kur apsireiškia gaivinga gamtos jiega (?), todēl, suprantamas dalykas, kad versmēs, vandenys ir šventieji medžiai esti garbinimo vietomis. Syrų ir finikų šventnamiai buvo maži; be šventovēs, kurioje buvo dievybēs paveikslas, kultui turējo svarbą teipgi jų apielin-

kē. Šventnamiai statyta kiek galint ties versmēmis ar šventais vandeniais ir buvo apsiaučiami šventais gojais. Šventas medis tikējimiškoje dailēje lošia svarbią rolę. "Ašerai" iš pradžių buvo teipgi šventais medžiais. Įkastas į žemę medinis stulpas reiškia tą vietą, kurioje dievybē rodo savo jiegą. Tokiu jau budu vietos, skaitomos vienvaline kokio nors dievo bukle, kur jis kokiu nors budu parodē savo galybę, ženklinta paprastai paminkliniais akmenimis (betel, *Baitulion)*, kurie buvo liejami alyva ir aukiniu krauju, Jei dievų paveikslai turi biaurų ir baisų išvyzdį, gyvuliniai gi simbolai parodyta šiurkščiose formose, tai tas išsiaiškina menku dailinių ypatybių išsivystymu ir geismu kuogriežčiausiai atsiženklinti dievybēs vyriausias ypatybes. Kas atsieina dievų veiklumo, tai manoma, kad greičiau reikia jų pragaištingos veikmēs bijotis negu laukti nuo jų maloningos pagelbos be ypatingo nuopelno. Abelnai, didžiausiu kulto tikslu yra prašalinimas galimų atsitikti nelaimių. Pietinēs Azijos semitiškų tautų kultinēs taisyklēs turi terp savęs daug gimininguma, į ką mums nurodo biblijiškieji liudijimai sulyg finikiškųjų ir chananējiškųjų kultų ir žinios, pasemtos iš Hieropolio ir finikiškų kultinių vietų. Bet svetimažemēs versmēs liečia sulyginamai teip vēlų, sinkrētinį laiką, kad negalima atskirti egyptiškos ir babilioniškos kulturos veikmēs pasekmių bei kainos įtekmēs kaimyniškų tautų vienos į kitą nuo to, kas buvo iš pat pradžios. Chananējiškų ir filistiniškų tautų istorijos tyrinējimui, išskiriant Mezos parašus, nēra jokių pirmapradinių versmių. Todēl visas tolesnis gvildenimas lytēs vien aramējiškas ir finikiškas tautas.

42. Syrija. Syriškieji Kultai.

Nusisiuntimo raštai. Be Vogiue-le-bo ir Vaddingtono veikalų apie Palmyrą, reikia dar nurodyti veikalai: Scholtz, *Goezendienst und Zauberwesen bei den alten Hebraeern und den benachbarten v. Yoelkern* (1877); W. W. grovas von Baudissen, *Studien zur semitischen Religions Gechichte* (2 laida 1876—78); Fr. Betgen: *Beitraege zur semitischen Relegions Geschichte;* Tiele, *Geshichte der Religion in Alterthum* Gericho vertimas (I, 1896). Aramējiškieji parašai surinkti — *Corpus inscriptionum semiticarum* (II tom. I, 1, 1889 ir tom. I, 2, 1893). Feimos ir Zendširlēs parašams prilyg. die Sitz. — Ber. der Berl. Acad. der Wiss. (1884 ir 1886) ir Galevi — Revue semitique (1893 m.).

Istoriškasis priekinēs Azijos tautų išsivystymas nesuveda jų, kaip kad Babilionijoje, į tautišką vienybę ir atsakantį tikējimiškų formų sąryšį. Daugiausiai perversmų teko aramējiškoms tautoms. Gamtiškos sąlygos, po kurių įtekme vystēsi aramējiškos tautos ir žiedēsi jų tikējimas, buvo labai įvairios. Mums žinoma, kad, ant kiek aplamai, derlingos buvo vakarinēs šalys, kaimyniškos finikams, ant tiek pat varginga buvo iškilusi lyguma į vakarus nuo Eufrato. Senovēje aramējai vedē klajoklių gyvenimą šiaurinēje Mesopotamijoje. Assyriškieji parašai, pradedant nuo 14to metašimčio, liudija apie kares su gyvenančiais čia aramējais. Jie tolydžio stengēsi išplatinti savo sritį linkui Babilionijos ir Elamo, už Eufrato jie driekēsi į vakarus iki Livanui, pietuose gi toli įsismelkē Arabijon. Gamat, Damask ir Palmyra buvo syriškosios valdžios sukuriais. Likę vēlesniame laike syriškojo tikējimo liekanos liudija mums apie gamtos dievinimą šalyje palaimintoje gausa; bet apie vieną, abelną syrišką panteoną prie tuometinio tautų išsidalinimo ir pilniausios stokos politiškos vienybēs, žinoma, negali buti nē kalbos. Syriškosios viešpatybēs visuomet buvo pereinamomis sritimis Egypto ir Assyrijos kareivijoms. Terp Damasko ir Izraēliaus buvo vienval susinešimai. Užkariaujančiam galingos assyriškos viešpatybēs įspudžiui syrai menkai tegalējo spirtis ir todēl vienval buvo pavojuje patekti po Assyrų valdžia. Užsilikę syriško tikējimo liekanos aiškiai parodo į svetimos įtekmēs veikmę. Kas liečiasi kainos veikmēs babilioniškos ir syriškos kulturos vienos į kitą, tai ji prasidējo jau labai nuo seno periodo, apie ką liudija Babilionijos istorija. Teip pat ir su Egyptu Syrija suējo anksti į susinešimus. Senesnieji liudijimai apie tai atsineša prie 16to metašimčio.

Musų žinių versmēs sulyg Syrijos tikējimo labai neskaitlingos ir sulyginamai vēlesniojo atsiradimo. 18tos dinastijos egyptiškųjų karalių ir assyriškųjų karalių, pradedant nuo 14to metašimčio, liudijimai apie pergalingus žygius prieš Syriją, turi vertę tiktai istorijai. Yra keletas visokeriopų biblijiškų nurodymų. Terp kitų assyriškai ara-

mējiškieji raštai iš Nimrudo ir Kujundžiko apima teoforiškus vardus. Svarbiausiomis aramējiškomis versmēmis yra senaramējiškieji 8to metašimčio parašai, paeiną iš Zendširlēs ties Amanuso apačia; Teimo parašai, vidurinēje Arabijoje, supažindina mus su vienos ikišiolai nežinomos syriškos dievybēs paveikslu. Palmyros (Tadmor) parašai, priklauso jau pokrikščioniškajam periodui. Ne be vertēs teipgi veikalas *Periitēs Syrias deou,* priskaitomas Lukianui, nors jis teipgi buvo parašytas pokrikščioniškame laike. Rašējas nuodugniai ir remdamasi savo paties pastebējimais aprašo Hierapolyje (Bambike) kultą. Paminēti parašai iš Zendširlēs, turį savyje dviejų naujų dievybių vardus, reikalauja didelio atsargumo ir numatymo naudojanties esančiai juose nedidele žinių apsčia. Iš kitos pusēs, kaikuriuose atsitikimuose neišvengtinai parsieina naudotis kaipo versme tikriausiais daiktvardžiais.

Augščiausia damaskiškų syrų dievybē yra dievas Chadad*) (žyd. Chadad, graik. *Hadados).* Vēlesnieji raštininkai vadina jį augščiausiu Syrijos dievu, dievų karaliumi. Makrobius skaito jį sauliniu dievu. Ant vieno aramējiško cilinderio jis yra išreikštas su dantuota karuna, ilga barzda, palaidais plaukais, ir su griausmo vēzdu rankose, kas pilnai atsako jo, kaipo karēs ir audros dievo ypatybēms. Ant kito aramējiško paminklo, pašvęsto Chadadui, jis parodyta su karališku galvos aprēdalu — su ragais. Kaip ten nebuk, nēra jokios abejonēs, jog assyrai skaitē jį audros dievu, kadangi Chadado pažymējimui jie vartojo idēogramą IM, savo audros dievo Rammano. Viename dieviškų vardų surašе, šitos idēogramos prasmē persiduoda žodžiais Dadda ir Adad ir atsakančiai šitam assyriškasis kito parašo rašējas perduoda atsakančioje vietoje idēografišką braižinį vardo Bibilu IM žodžiu Bir-Dadda (sulyg. žyd. Benchadad, "Chadado sunus"). Į šitą Chadado tapatinimą su Rammanu randame nurodymą teipgi Amarno parašuose. Dvejopo vardo butis šitam dievui čion aiškiai pasirodo

*) Su kvapiniu garsu pradžioje atsakančiai aramējiškam Hadadezer — "Chadad pagelbininkas" (pagelbi).

braižinyje vardo A-ad-du-mi-hir, kuris sykį parašytas net su kvapiniu H pradžioje; greta su Bibilu IM randame čion Rib-ha-ad ir Rib-Adda. Chadad perduoda žodžiu: "puikus", bet teisingiaus bus pastačius jį sąryšin su arabiškuoju "chadda — bausti", kas pilnai atsako etimologiškai Ramman vardo prasmei: "griaudžiąs".

Greta su dievu Chadadu, kurį assyrai tapatino su Rammanu, šitas antrasis pats ir buvo aramējiškuoju dievu ant aramējiškų parašų tikruose daiktvardžiuose Sadekramman ir Rammannatan. Teipogi ir biblijiškieji liudijimai vadina jį syriškuoju dievu, kuris turējo savo šventnamį Damaske. Ištarimas Rimmon atsirado dēl aiškintojų klaidos, dēlei kurios dievybēs vardas buvo jungiamas su šventybēs reikšme tikējimiškoj granatinio obuolio simbolybēje. Septynios dešimts aiškintojų rašo "*Remman*". Abu vardai Chadad ir Ramman atsitinka drauge Chadad-Rimmono varde pas pranašą Zachariją (XII, ii).

Aramējiškieji parašai greta su Chadadu vadina dar dievą El. Labai svarbu yra tas, kad čion pirmą kartą El pasirodo semitiška dievybe, o ne tiesiog abelnu dievybēs užvardžiu. Todēl visi aramējiškieji tikrieji daiktvardžiai, kurių sudējiman įeina žodis El, reikia skirti prie šitos dievybēs. Nepaprastai savotiškas terp kitų privedamas assyriškai aramējiškoje tarmēje vardas Sassiariel arba Sarsariel, kuris reiškia: "El — karalių karalius". Teip pat ir vardas RKB-EL sutinkamas tiktai paraše Zendširlēje, ir reiškiąs dievybę, turējusią savo šventnamį, kadangi ji pavadinta "namo valdove", yra turbut teipgi dviejų dievybių vardu sujungimu. Stovįs priekyje vardas RKB yra visai nežinomas, bet kad tai ištikro yra dievybēs vardas, tai tame mus įtikina tikras daiktvardis Bar-RKB, t. y. "sunus RBK"; nēra jokios priežasties abejoti, kad RKB šitame varde yra tik to paties parašo RKB-EL sutrumpinimu. Aiškinimas šito žodžio paeigos nuo šaknies "rekab", važinēti, teip pat mažai pakaktinas, kaip ir jo sulyginimas su žydiškuoju Kerub.

Syriškosios Istar-Astartēs vardo forma yra Athar,

bet jis atsitinka tik Atar'iečių varde (Atar duoda spēką) viename aramējiškame iš Kujundžiko paraše. Aplamai gi syriškoji Astartē žinoma po sudētiniu Atargatis vardu (teisingiaus Athar'athe, "Atar, motina Ate'). (Ktezius vadina ją Derketo). Makrobius stato ją ant lygios su Chadadu ir abiem dievybēms priskaito valdžią ant visa ko sviete. Hieropolyj pildomas kultas, kurį Lucianas aprašo nuodugniai iš savo paties patyrimo, pilnai patvirtina atsiradimą vardo Atargatis iš susidējimo dviejų vardų Atar ir Attiso. Čion buvo sujungta du kultai, Astartes ir Adoniso, ką teipgi primena ir Lukianas iš priežasties šventnamio Astartēs Byblose. Attis yra lydiškuoju Adonisu. Tik vienas skirtumas tēra terp Attiso ir Adoniso mytų, butent: Attis miršta nuo išromijimo paties savęs. Šitai buičiai pilnai atsako laukinis ir aistriai geiduliškas kultas, pildomas Hieropoley Atargatis garbei. Įeinant į šventnamį buvo išstatyta faltosai ir buvo nepriderančios Astartēs kulto žymēs. Skaitlinga romiklių gauja (Gallai su Archigallu priekyje) moteriškuose rubuose laikē dievei pamaldą; kiti, sujaudinti ekstazon varančia pamalda, kurioje jie prie šokių ir muzikos rankas sau piaustē iki kraujų, romijo save dievēs garbei. Be to Lukianas privedē tris faktus, kurie charakterizuoja Atargatis, kaipo vandens dievę. Jis pasakoja, kad jai, drauge su balandžiu, pašvęstos buvo teipgi ir žuvys ir kad per jos šventes, atsibuvančias du kartu per metus, šventnamin buvo nešamas vanduo; čion iš visų Syrijos pabuklių pludo maldininkai ir nešē su iškilminga procesija šventnamin jurų vandenį, kurį čion paliedavo. Askalone, kur šita dievē buvo išreiškiama su žuvies liemeniu, šventnamis buvo pastatytas ant žuvingo švento ažero kranto. Bet visi aiškinimai liečianti žuvinį Atagartis pavidalą yra tik vēlesniais mytiškais sanprotavimais. Atagartis Hieropolyj yra be žuvinio liemens. Lukianas, aprašydamas auksinius dviejų sēdinčių dievybių paveikslus, vadina juos Hēra ir Zeusu. Turbut šitie paveikslai reiškē Atagartis ir Chadadą. Atagartis yra paveikslinama vežama liutais, o Chadad sēdinčiu ant bulių. Atargatis, sulyg Luciano žodžių,

turi daugiausiai panašybēs į Herą, bet teip pat ir į daugelį kitų graikiškų dievų. Vienoj rankoj ji laiko skeptrą, kitoje ratelį; ant jos galvos, spinduliais apsiaustos, yra bokštas. Šita dievē apsijuosusi puikia juosta, kurie paprastai puošia tik Uraniją (Venerą), ant jos gi galvos yra brangus laimę duodąs akmuo, kuris nakčia savo žerējimu nušviečia visą šventynę. Terp šitų dviejų dieviškų paveikslų yra patalpintas trečias savotiškas be jokios ypatingos žymēs*), bet su aukso balandžiu ant galvos (Astartes šventēs simbolas). Šitas paveikslas du sykiu į metus (žr. augščiau) per šventę buvo nešamas pas mares. Jei Atargatis Hieropolyj ir kitose vietose buvo garbinama vandenių dieve, tai šitas išaiškinama tuomi, kad syriškoji Astartē, kaipo mēnulio dievē, siuntē drēgnį, o drauge su tuo ir vaisingumą. Kaipo mēnulio dievē ji buvo piešiama su spinduliais ir mēnulio emblēmomis.

Angštame susirišime su Atagatis yra dievas-globējas Gad. Žodis Gad tą patį reiškia, ką graikiškas *tyche;* jis apturēdavo tokias pat pagarbas, ką ir graikiškoji laimēs dievē; panašiai *tychē,* šitas žodis tik ilgainiui tapo tikruoju dievybēs daiktvardžiu. Šventnamiai Gado garbei prisimena gana tankiai. Isajas guodžias ant čēsnių, keliamų Gado garbei ant namų slenksčių.

Vienas paminklas Tempoje kelis kartus vadina dievą SLM ir kunigą SLM-ezeb. Ant šito paminklo yra dievybēs paveikslas augščiau altoriaus su ragais assyriškuose drabužiuose ir su jētim dešinēje rankoje. Minima teipgi dievas Mar (kas aramējų kalboj reiškia "viešpats"), paprastai sudētiniame varde — Marsamek (Mar — apgina). Daugiau ką tikro apie šituos dievus nieko negalima pasakyti, teip pat, kaip ir apie Manimizmą bei Azizą, į kuriuos nurodo Julian. Aziz yra vardijamas "galinguoju" ir ant vienos aukinēs lentos su juo nupieštas saulēs arelys. Ju-

---

*) Betgen (žr. augščiau) patvirtina savo manymą, jog trečias paveikslas reiškē Attisą, šitokiu akyvu sanprotavimu: Lukianas liudija, jog graikai šitą paveikslą vadino *sēmēion*, graikiškam gi *sēmēion* atsako syriškasis ate, ką Lukianas galējo sumaišyti su dieviško vardu Ate.

lian sulygina jį Aseru. Visa vardų virtinē sudēta iš vienos pusēs iš žodžių Nebo, Istar, Bet, Sin, Samas, Marduk, iš kitos vēl pusēs iš vardų tokių dievų, kaip Gor, Izidar ir Oziris liudija apie babilioniškos ir egyptiškos kulturos įtekmę. Ant parašų Zendširlēje atsitinka ypatingai labai tankiai egyptinio Rezefo ir dievo SMS (kuris be abejonēs yra babilioniškasis Samas) vardai. — Palmyriškieji parašai priklauso jau pokrikščioniškajam laikui; čion męs randame sujungimą syriškųjų ir arabiškųjų kultų. Dievybēs turi žvaigždinį pobudį. Augščiausia dievybē vadinama Ba'alzamen "dangaus valdovas" ir palmyriškuose parašuose yra garbstoma kaipo mielaširdingiausias, maloningas ir augštas. Jarchibol ir Aglibolyra palmyriškieji mēnuliniai dievai. Aglibolo simbolu yra mēnuo, kurį jis neša ant peties. Semes ir Malakbel yra sauliniais dievais; Semeso simbolu yra saulinis arelys. Iš dievų prisimena kariškoji Allat, Ate, ir teipgi Atagartis. Dievybēs Bel ir Beltis regimai babilioniškos paeigos; syriškas žodis ba'al palmyriškoje tarmēje skamba kaipo bol.

43. Finikija. Versmēs. Finikiško tikējimo pobudis.

Nusisiuntimo raštai. Slg. be nurodytos rašliavos sk. 40: Movers, *Die Phoenizier* (I, 1841); Renan, *Mission de Phenicie* (1864—1894); Schreder, *Die phoenizische Sprache* (1869); Pietzschmann, *Geschichte der Phoenizier* (1889 m. ir sek. Onkeno); E. Meyer, straipsniai *Astarte, Baal, Melqart, Moloch Roshir'o* Lexikon der griechischen und roemischen Mythologie (1884—1896); G. Hoffmann, *Ueber einige phoenizische Inschriften* (Abhdl. der kgl. ges der Wissenschaft XXXVI, Goettinger 1890); W. grovas Baudiissen, straipsnis *Astarte* — Realency clopaedie fuer protestantische Theologie und Kirche (2 laid. po A. Chaukko redakcija, 1896); Maks. Onefalš — Richter, *Kypros, die Bibel und Homer* (1893). Parašai — Corpus inscriptionum Semiticarum (I t. I, 1881—1887; t. II, I, 1890).

Finikai istoriškame laike apgyveno siaurą pakraštinę juostą į pietus ir šiaurę nuo Karmelio su svarbiausiais pamariniais gardais Tyru, Sidonu, Beritu, Byblosu ir Arvadu. Kiekvienas šitų gardų buvo atskiros finikų giminēs centru. Iš šitų neprigulmingų viena nuo kitos ir savarankiškų viešpatysčių, tai viena, tai kita pramainu užiminējo pirmą vietą, kol, galiaus Tyras neužēmē ilgesniam laikui pirmutinę vie-

tą terp visų finikiškų viešpatybių. Laikas finikinių genčių persikēlimo į Finikijos sritį, teip pat kaip ir jų pradžia yra užslēpta nežinēs tamsoje. Jų kalba labai yra artima žydiškai kalbai. Finikai tapo viešpataujančia senojo svieto juros ir vaizbos galybe. Jų turtai plaukē iš vakarų, jų šalis buvo pereinamąja egyptiškai vaizbai sritimi; ir jie suēmē į savo rankas visą vaizbą su Arabija ir Mesopotamija. Egyptiečiai ir babiliona-assyrai savo kariškuose žygiuose nekliudē finikiškų gardų, apie ką prisimena jau labai senose egyptiečių atskaitose apie kariškuosius žygius. Kartais vienok Finikija buvo po egyptiečių valdžia, valdant gi Amenofisui III ir Amenofisui VI pabaigoje XV ir pradžioje XIV metašimčio, ji, kaip ir visa Chanaano žemē, buvo Egypto provincija. Nuo laiko karaliaus Dovydo istoriškosios ir pranašiškosios Senojo Įstatymo knygos kliudoms primena Finikiją. Žinias apie kares su finikiškaisiais gardais suteikia teipgi assyriškieji karališkieji parašai. Nuo seno laiko finikai turējo teipgi susinešimus su graikais ir Homeras, šnekēdamas apie juos, vadina juos "Siromiečiais". Išstumti graikų iš Graikijos, Kupro ir, iš dalies, iš Mažosios Azijos, jie turējo kreiptis į vakarus ir platinti savo naujokijas ypatingai šiaurinēje Afrikoje ir Išpanijoje. Šitos naujokijos buvo vienvaliniuose susinešimuose su metropolija.

Vietinēs versmēs, paduodančios žinias apie finikų tikējimą, atsineša išimtinai prie politiškojo puolimo laiko ir nurodo į tvirtas synkretiškas ypatybes. Iš parašų labai nedaugis siekia toliau kaip 6tą metašimtį pr. Chr. ir tik pradedant nuo 4to metašimčio, raštiška medžiaga tampa apštesnē. Greta su pinigais sulyginamai tankiai atsitinka pašvęstiniai prašai, išreikšti trumpoj, stereotipinēj formoj; didžiausią svarbą juose turi dievybių vardai. Turimi dievų paveikslai teipgi priklauso vēlesniam laikui ir tankiau neabejotinai pažymēti graikiškos įtekmēs. Tuomi labiaus užsipelni atidžią neskaitlingos žinios apie finikų tikējimą, kuriuos randama Tel-el-Amarniškuose raštuose: dievų vardai ir įvairių ypatų vardai, esanti finikinio vietininko laiškuose

pas Egypto karalių. Jei šitie nurodymai nēra mums naujais, tai jie bent patvirtina tą, kas yra žinoma ir priegtam priklauso daug senesniam laikui. Iš svetimų žinių svarbiausiomis yra biblijinēs, kartais vertybe stovinčios augščiau vietinių. Toli žemiau jų stovi neištikimi graikiškų ir romiškų raštininkų nurodymai. Teip vadinami sanchoniatoniški Filono iš Bybloso trupalai, ar jie sudēti pasiremiant senovēs versmēmis, ar yra vaisiumi Filono vaizdumo, jie vistiek neturi jokios vertēs gvildant semitiškąsias tikējimiškas finikų pažiuras. Kadangi autoriaus tikslu yra parodyti graikų tikējimo paeigą nuo finiškojo, tai jo veikale negalima atskirti teisybēs nuo sumanyto ir perkeisto. Euhemeriškoji linkmē atima jo mytologiškiems pasakojimams visokią vertę. Apie pedantiškas ir teipgi perimtas graikiškos įtekmēs kosmogonijas, apie kurias Damascius šneka, kaipo apie finiškas, reikia paminēti tik greta su priklausančiomis Filonui.

Nežiurint į egyptiškos, babilioniškos ir garikiškos kulturų veikmę ir teipgi į prigimtą vaizbiškai tautai siekimą periminēti žinias nuo svetimų tautų bei jo sugiebumą svetimose šalyse prisitaikyti prie vietinēs tvarkos, finikų tikējimas užsiliko grynesniame pavidale, negu syrų tikējimas. Nors finikai, teip kaip ir syrai, neturējo tautiškos vienybēs, bet visgi, prieš svetimą įtekmę valiojo atsilaikyti nuo pat pradžios istoriškojo periodo ir iki pirmapradinēs tikējimo formos puolimo laikui. Tokiu budu, nors finikai ir nepasiekē augšto tikējimiško išsivystymo laipsnio, bet jie geriau bent išlaikē pirmapradines pradžias ir likosi joms ištikimais. Geriausiu priparodymu to gali buti naujokijų ir su metropolija jų prietikių istorija. Finiškasis gamtos tikējimas arti giminiuojasi su syrų ir chananiečių tikējimais. Pasiekusieji mus liudijimai apie finikų tikējimą verčia manyti, kad finikiškos gentēs pirma persikēlimo pamarēn ir iki galutino jų išsiskirstymo į politiškai skirtas bendrijas, turējo abelnus tikējimiškus suopročius. Vienok manoma, kad ir anksčiaus atskiros gentēs turējo savo nuosavus gentinius dievus, arba gal vietinēs pamarinių finikiškų gar-

dų sąlygos turėjo didelę įtekmę į vietinių kultų atidalinimą. Išsiskyrstymas į smulkias, atsidalinusias viena nuo kitos bendrijas juo labiau sustiprino jau buvusią politejybę ir padaugino dievų skaičių.

Nors jausmiškai gamtiškas Finikijos gyventojų tikėjimas ir aiškinama viršutinėmis jos vietos ir derlingo klimato sąlygomis, kur Livanas, anot vieno arabų dainiaus žodžių, ant galvos nešioja žiemą, ant pečių — pavasarį ir viduriuose rudenį, bet jame nėra žymės to, kad finiko antra tėvyne buvo juros. Augščiausia finikų dievybė visuomet yra dangaus valdovas, kuris valdo visas gamtos galybes. Viską pergali kurtus sanprotavimas apie nevidoningą ir pražutingą šito dievo galybę ir baimus prigulmingumo jausmas. Tas išsireiškia kaip pačios dievybės vardinimuose, teip ir daugelyje tikrųjų daiktvardžių, susidėjusių iš dievų vardų. Ženklinimas dievystės žodžiu el, daugskaitoje elim*) arba elohim, atsitinka retai. Užtai vardai — Ba al (retai Adon)t. y. "Viešpats", prasmėje valdytojas (kaip, pav., išsireiškime, "baal chazzebach" — aukos valdovas, t. y. tas, kuris duoda auką) ir vardas "Melek", t. y. karalius, atsitinka labai tankiai. Kiekvienas gardas ir kiekviena gentė savotiškai garbino savąjį Baal'ą, į kurį jie žiurėjo, kaipo į globėją ir apgynėją. Steigiant naujokiją didžiausia rupesčia buvo paskirti vietą dievo, metropolijos globėjo garbinimui ir užlaikyti veinvalinius susirišimus su tėvyniškąja šventyne. Tokiu budu, Baal nėra kokia tam tikra dievybė, garbinama visų genčių abelnai, tik vienokis vardas duodamas visiems jų augštesniems dievams, kaipo valdovams. Net tokiuose varduose, kaip Adonbaal — "Viešpats yra Baal", baal nėra tikruoju daikvardžiu, tik sutrumpintu užvadinimu, reiškiančiu tam tikro gardo Baalą, sulyg ko jis turėtų buti papildytas atsakančiu tikruoju daiktvardžiu. Tą patį galima paskyti apie dievo Melek vardą tikruose daikt-

*) Elim reiškia dievybę abelnai; įvairių vietų šventnamių tarnautojų užvadinime žodis "dievas", kuris čion neužginčijamai panaudotas abelniausioje šito žodžio prasmėje, paprastai buvo perduodama daugskaita "elim".

vardžiuose ir vadinamus Biblijoje Baalus ir Molochus. Panašiai tam, kaip Adon stovi tankiai priekyje dievybēs vardo, teip pat ir kiekvienas dievas gali buti pavadintas Baalu. Ten, kur kokio nors Baalo kultas pasiekē ypatingą išsivystymą, yra galimu, kad šitas sutrumpintas vardas be jokio pridējimo prie jo vardo tos vietos (gardo ar kalno), kurios šitas Baal skaityta viešpačiu, tapo abelnai vartojamu ir, galiaus, pavirto tikru daiktvardžiu, kaip tą sutinkame ir pas biblijiškuosius raštininkus. Bet pas finikus niekuomet nebuvo kokios nors ypatingos finikiškos dievybēs — Baalo, stovinčio augščiau visų dievų. Kadangi pas visus finikus buvo abelnas nuomoniavimas apie galingą dangaus valdytoją, siunčiantį laimę ir nelaimę, tai, suprantamas dalykas, kad visų Baalų buvo žymus vienodumas. Dievybē savo viešpatybēs, t. y. savo garbinimo rybose, siunčia lietų ir vaisingumą, duoda maistą žmonēms ir naminiams gyvuliams, laike audros ji naikina perkunu ir žaibais; ji siunčia ligą, pavietrę ir mirtį. Greta su vyriška buvo garbinama moteriška dievybē, greta su Baal'u — Baalat — "šeimininkē"; tai yra Astartē, abelna visiems semitams gamtos našumo jiegos dievē, išreiškiama kuojausmingiausiame pavidale. Žinoma, atsakančiai Baalui, visokia Baalat pirma visa ko naudojasi aprybota vietine svarba, ir jei jos garbinimas pereina jos valdymo rubežius, tai jau tas yra pirmapradinio suopročio išplētimu. Bet svarbiausios kulto ypatybēs visur vienokios ir šitas kultas vienokiai buvo išsiplatinęs terp visų semitų. Kaip Baalui atsako Baalat, teip Melekui atsako moteriška forma, Milkat — "karalē". Abi dievybēs, kaip vyriška, teip moteriška išreiškiama gaivingais simbolais, atmenančiais savimi tai galingą našumo jiegą, tai naikinančią galybę; todēl jie parodoma kaipo bulius ir karvē arba kaipo liutas ir plēšrųsis paukštis.

Asmenų vardų prasmē pertikrina mus, jog ta pati pažvalgą buvo ir į visą galinčią dievų galybę ir neaprybotą jų garbintojų prigulmingumą. Daugelio vardų prasmē reiškia pilną atsidavimą dievybei, kiti apima norą ir viltį maloningos ir greitos pagelbos; maža vardų ką neišreiškia ko-

kio-nors atsinešimo prie dievybēs. Sekanti pavyzdžiai gali buti to išaiškinimu. Reikia patēmyti, kad aiškinant atsakančių dievybių pobudį nors ir labai atsargiai reikia naudotis tikraisiais daiktvardžiais, bet neturint geresnēs medžiagos, reikia jie privesti*). Dievai yra galingi, stiprųs, dangiškieji valdovai ir viešpačiai. (Adonbaal, Baaladon — "viešpats yra Baal", Baalram — "Baal galingas", Addibaal — "Baal stiprus"; Urumilki — "Melek yra šviesa"). Jie duoda gyvastį ir ją saugoja. (Jechavmelek —"Melek duoda gyvastį"; Jatonbaal, Mattanbaal — "Baal dovanojo Baalo dovaną"; Baalsamar ir Samarbaal reiškia "Baal apsaugoja"); jie siunčia visokią laimę, išganymą, pagelbą reikale ir pavojuje (Baalgama ir Jazanel — " Baal, dievas (El) klauso"; Esmunsillech — "Esmun aplaimina"; Pudibaal — "mano išganytojas yra Baal"; Baalsillekch — "Ball išgelbsti"; Baalchilles — "Baal išgano"); pas dievus šaukiamasi pagelbos ir mielaširdybēs ir jie duoda ištvermę ir stiprybę (Berekbaal — "Baal laimina"; Chananbaal — "Baal maloningas"; Naamemilkat — "Milkat maloninga"; Baalazar — "Baal gelbēja"; ir Azrubaal — "Baalo pagelba"; Azibaal — "Baal yra galybē"; Elpaal — "dievas (El) visa tveriąs"; Baaljachon — "Baal prielankus"; Baalamas — "Baal susistiprina" ir Elaman — "dievas (El) tvirtina"; Baalzibel — "Baal iškelia"). Vardas Ocholibaal "(mano) šētra yra Baal" aiškiai ir nuoširdžiai išreiškia sanprotavimą apie dievybēs globējimą. Dievai išduoda nusprendimą sulyg gyvasties, jie rodo žmogui kelią ir apdovanoja jį už jo nuopelnus (Esmunjaad — "Esmun paskiria"; Esmunarach — "Esmun pakreipia"; Baalsillem — "Baal apdovanoja"). Jie yra skaitomi teipgi teisingo teismo užlaikytojais. (Baalsafat ir Baalispot — "Baal teisia"). Įdomus vardas Baalmalakch, kuris reiškia: Baal yra pasiuntinys (?). Vergiškas atsidavimas yra geriausias bu-

---

*) Čion kiek galint nurodyta visi sudētiniai vardai su žodžiu Baal. Daugumas šitų vardų dedama ir su kitais dieviškais vardais. Gramatiškoji kaikurių jų forma nurodo į tam tikrą jų pasidarymo budą, bet su vardu paplitimu, jų prasmē suabelnējo.

das įgyti dievybēs malonę; yra nesuskaitoma daugybē vardų, kuriuose žmogus paženklinamas kaipo abd (tarnas) ir amat (tarnē) dievų; o kad išreikšti dar labiau nužemintą dievo garbintojo padējimą, tai jis vadinama jojo keljb (šunim). Rečiau atsitinka žodžiai sudēti su pagelba žodžio ger, kuris reiškia "klientas, globējamas". Kas atsieina vardų, kurie išreikštų liuosesnį atsinešimą prie dievo, tai jais galējo naudotis tik augštesnių luomų žmonēs iš karališkos ir kunigiškos kilmēs, štai kaikurie tokių vardų: Abibaal — "mano tēvas Baal"; Achibaal — "Baal mano brolis"; Achomelek — "Meleko sesuo", Batbaal — "Baalo duktē". Tubaal reiškia "su Baalu". Tankiai greta su "abd" prieš dieviškus vardus pridedama priedas "bod", kuris, pirmiau buvo laikyta sutrupinimu pirmojo; gali buti, kad šitas pridējimas reiškia: "ainys". Hoffmann išverčia šito žodžio prasmę sakiniu: "sulyg dievybēs noro". Skaistesnis ir prakilnesnis sanprotavimas apie dievo atsinešimą prie tarnautojo išreiškiama gražiuose varduose, Iddobaal ir Enibaal, "Baalo mylētinis ir "Baalo akis".

44. Finikiškosios Dievybēs ir jų Kultai.

Kuone kiekvienas gardas turējo savą Baalą-globēją ir skaitē jį savo augščiausia dievybe; jau dēlto vieno Baalai neperdaug skyrēsi vienas nuo kito. Kiekvieną Baalą atskyrē nuo kitų tuomi, kad prie jo vardo pridēdavo to gardo užvardį, kuriame jis garbinta. Jo galybēs apsireiškimas paprastai rybojasi priklausančia jam sritimi, kurios draugija padarē jo savastį; bet drauge su jo kulto besiplētimu ir jo veiklioji jiega gali pereiti į tolimesnes šalis ir naujai įsteigtas šventynes. Teip pat ir vietinis kokio nors Baalo kultas gali buti užlaikomas, toli už jo šalies rybų. Jeigu norēta nurodyti į Baalo butį ir jo tveramąją galybę kokioj nors naujoj kulto vietoj ar naujai garbinamame stabe, tai jis vadinta S'em — "vardas". Simbolai iš gyvulių srities, kaip bulius, ar liutas, kuriais asminama apvaisinamoji galybē ir naikinantis saulēs karštis, buvo pažymējimui tve-

riančios ir naikinančios Baalo galybēs; visoki gi simbolai iš augmeninēs srities išreiškē tą jo galybę, kuri duoda gamtai gyvastį. Šventnamiai Baalo garbei kiek galint statyta ant kalnų augštumų, kadangi jis buvo dangiškąją dievybe*). Terp įvairių Baalų greta su Tyriškuoju Baalu ypatingai buvo garbinami sidoniškis Baal ir tyriškis Baal. Vēlesnio atsiradimo mytai nurodo į Baalą kaipo Bybloso ir Berito įsteigtoją. Panašiai aukų nešimui Baalui ant Karmil kalno buvo dar teipgi Peor kalno Baal ir Baal livaniškis. Kas atsieina garbinamo Kartagenoje Baal-Gammono, tai nežinia, ar jis savo vardą gavo nuo vietinio kulto, ar nuo minimų pas Isają greta su ašērais "gammanim, t. y. saulinių stulpu". Kaip ir kiti Baalai jis yra saulēs dievas ir yra parodomas su spindulias ir vaisiais aplinkui galvą; avinas, išreikštas ant Baal-Gammono akmenų, turi tą pačią prasmę

Pav. 48. Aradiškasis Baal.

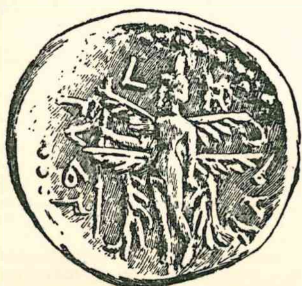
Pav. 49. Tyriškasis Baal.

ką ir bulius. Vardas Baal-Gammon vienval pasikeičia su El-Gammon, teip lygiai kaip Baalberit — "Baal susivienijimo" teisējų knygoje pakeičiama vardu El-Berit. Visokios ypatingos Baalų veiklumo ypatybēs ženklinama kitais marfe (slg. aram. Jarafel "El išgydo"). Šokių Baal, Baalpridētiniais žodžiais; teip antai yra Baal išgydantis, Baalmarkod, savo vardą, greičiausiai gavo nuo bakchiškųjų šokių, buvusių jo kulte. Baalsafon, turbut, reiškia šiaurinio vējo Baalą, kadangi Baalim skaityta teipgi oro dievais.

*) Apie garbinimą Baalo, teip vadinamo "dangaus valdovo" (Baalzamem) yra žinios tik atnašiai daug vēlesnio laiko ir jis atsirado po įtekme susinešimų su graikais.

Padėjimas, kurį pasiekė Tyras vėlesnėje gadynėje, suteikė tai, kad iš visų Baalim yaptingai tankiai prisimena Milkart, figuruojąs parašuose kaipo Baal tyriškis; per tyriškųjų naujokijų tarpininkybę jo kultas plačiai išsiplatino. Milkart — "gardo karalius" yra tiktai kitu, aprašomuoju tyriškojo Baalo užvardžiu, bet tai yra tikras tyriškos dievybės vardas. Sutinkamai su Menandro nurodymu, Tyre jau IIme metašimtyj pr. Chr. buvo apvaikščiojama Heraklio prabudimo šventė, (teip jis vadinta pas graikų raštininkus), t. y. garbstymas Milkarto kaipo pavasarinės saulės dievo. Bet Milkartų ir Heraklių skaitlius pasidaugino ypatingai nuo graikiškos įtekmės laiko.

Dieviškas vardas Melek randama tik sujungime su kitais dieviškais vardais bei asmenų varduose ir jau amarniškieji parašai mini apie palestiniškuosius Abimilki, Ilimilku ir Milkili. Vienok yra galimu, kad "milku" šituose atsitikimuose reiškia karalių, tuomi labiau, kad Melek išpradžių pasirodo paprastu vardinimu, apie ką liudija vardas Milkart, t. y. "gardo karalius". Kaip ten nebutų, neabejotina yra tas, kad babilioniečiai Meleką skaitė sauline dievybe, kartą jam pašventė senovišką sippartišką saulės šventnamį. Melek asmina savimi naikinantį vasaros karštį. Jo garbei buvo daroma nuožmųs aukojimai vaikų. Biblijoje su pasipiktinimu minima apie jį, kaipo apie biausiausią stabą. Sulyg

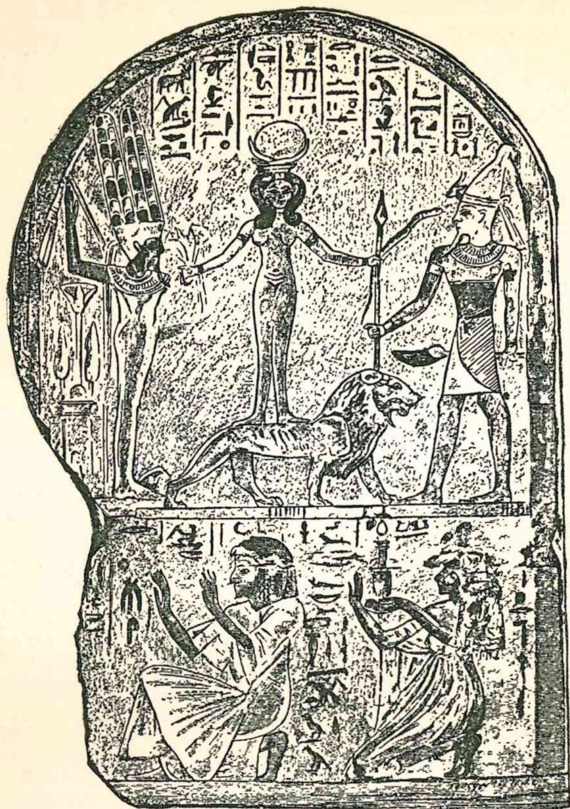
Pav. 50. El, gardo Bybloso dievas.

byblosiškio Filono nurodymo El yra vardas augščiausios byblosiškos dievybės, kurį vienok neturėjo nė šventnamio,

nē kulto, apie Byblosą Filonas galējo žinoti gana gerai. Parašais priparodyta buitis syriškojo El dievo buvimo juo labiau daro galimu prileidimą, jog visuose dieviškuose varduose, kurių sudējiman įeina El, kalba eina ne apie abelną "dievybēs" suoprotį, tik apie tam tikrą dievą El.

Augščiau jau buvo minēta, kad Baalui atsako moteriška forma Baalat, Melekui—Milkat; abiejose dēstyse yra tai Astartēs formos. Tai vis ta pati abelna semitams Istar-Astartē-Atargatis, meilēs našumo jiegos ir vaidingumo dievē, kurios garbinimas atsižymējo ištvirkimu. Hoffmann l. c. tinkamai aiškina jos vardą prasme "Išdidžioji". Finikijoje ji buvo garbinama įvairiai: kartais kaipo žiauri karēs dievē, ypatingai gi, kaip Tyre, kaipo gašlios meilēs dievē (slg. jos kultą sk. 44). Astartēs paveikslai tankiausiai parodo ją dieve motina; kaipo tokiai jai buvo pašvęstas balandis. Jei Lucianas neklysta, manydamas, kad ji skaityta mēnulio dievybe, kas pilnai sutinka su jos pobudžiu, kaipo gamtos našumo jiegos dievēs, tai pilnačio paveikslas terp karvēs ragų ant pašvęstų akmenų gali buti skaitomas šitos dievēs simbolu. Simboliškai ji yra parodoma karvēs paveiksle. Ant pinigų ji išreiškta stovinčia ant liuto, o kaipo gardo dievē ji turi į sieną panašų galvos aprēdalą. Garbinimas jos atsibudavo ant žalių kalvų ir šventuose gojuose. Šventu jos simbolu esti Ašerai, kuomi ir išsiaiškina randami amarniškuose tekstuose vardai Abdasratum ir Abdarista. Garsiausiu kultu buvo sidoniškos Astartēs kultas ir byblosiškos Baalatos. Finikiškuose parašuose ji vadinama arba tiesiog Baalata, ar Bybloso Didžiąja (dieve). Svarbu yra tas, kad ji jau labai ankstyvoje gadynēje buvo garbinama augščiausia Bybloso dieve. To gardo vietininkas amarniškuose laiškuose nekartą primena Bybloso gardo Baalatą. Finikinēs Astartēs kultas iš Kupro salomis perējo į Siciliją ir Keterą ir susiliejo su Afroditēs kultu. Tiktai Kartagenoje Astartē stovi užpakalyje dievēs Tent.

Nežiurint į didelę daugybę parašų šitai paskutinei pašvęstų, jie paduoda mažai žinių sulyg pačios dievēs*).

Pav. 51. Paminklas su Astartēs paveikslu.

*) Hoffmann l. c., su dideliu įtikinimu aiškina šitos dievēs paeigą, minimą daugiau kaip 2000-se kartageniškų parašų ir garbinimą beveik išimtinai tik šitame garde po vardu TNT, arba dar tankiau TNT Pnebaal, kuris sulyg vieno graikiško tikro vardo ištarimo reikia ištarti Thent ir Polybiaus išversta *dainom ton Karkēdonion;* Hoffmann skaito ją priemonišku kunigų tveriniu, kuris išējo iš teologiško sustatymo Astartēs ir Baalgammono galinių raidžių. Kas atsieina Pnebaalo šventynēs, nuo kurios dievē galējo apturēti savo vardą ir kuris atsakē biblijiškam Pnieliui, tai apie jį męs nieko nežinome. Tokiu budu šita dievybē buva ir veikia išvieno su Baalu; Pnembaal turi jai tokią jau vertę, kaip iš kitos pusēs Sembaal. Greta su ja prisimena Baalgammon ir tik retame atsitikime jo vardo nēra šale dievēs vardo. Šita dievybē greičiausiai skaityta mēnulio dieve, kadangi ant pašvęstų jai paminklų yra pilnačio paveiksle.

Angštame susirišime su Astartēs kultu yra Adoniso kultas. Žodis Adon-Viešpats išpradžių teip pat mažai buvo tikruoju vardu, kaip Baal ir Melek. Jis labai tankiai prisišaukimuose stovi pirma kitų dieviškų vardų ir teipgi pirma Tent dievēs vardo. Senovēs finikiškų žinių apie Adonisą neturime nē iš pačios Finikijos, nē iš naujokijų. Vienok nežiurint į tai Adoniso kultas Finikijoje, turbut, yra labai senas; minima Menandro Heraklio prabudimo šventē Tyre, supuolanti su saulegryžiu, turbut, buvo švente Adoniso garbei, nes yra galimu, jog Adonis yra tik saulēs dievo vardu, bet tik ypatingai pavasarinēs. Iš parašų apie jį prisimena viso tik kartą viename latyniškame paraše, kuriame tulas Muttumbaal (t. y. Mattanbaal) pavadintas Sacerdos Adonis. Visos kitos žinios atsineša prie graikiško ir daug vēlesnio laiko. Šventē Adoniso garbei išreikšta ant vieno kupriško indo. Čion parodyta dvi dievybēs, Adonis ir Afroditē, gulį ant lovos, šale altoriaus; Adonis rankoje laiko vaisių. Prie jų artinasi visa govēda moteriškų figurų, iš kurių vienos žaidžia ant instrumentų, kitos gi neša Adonisui gurbelius, esančius vystančio, mirštančio Adoniso simbolu. Adoniso kultas turi daug giminybēs su Tammuzo kultu, nors ir nēra reikalo pripažinti terp jų teisioginio prigulmingumo — (žr. sk. 32 ir k.). Graikiškąsis Adoniso kultas paeina nuo finiškojo. Nors graikiškieji liudijimai apie Adoniso kultą ir labai skiriasi terp savęs detailiuose sulyg šitos dievybēs paeigos, jos atsinešimų prie meilēs dievēs, jos mirties ir tos mirties priežasčių, bet visų jų pagrindu yra vienas abelnas jiems visiems asmeniškas dalykas, butent: neišpasakomai gražaus jauno dievo meilē prie meilēs dievēs, jo staiga mirtis ir nesuraminamas dievēs nuliudimas dēlei šito nuostolio. Keliavimas meilēs dievēs požeminin svietan primena Istarēs kelionę pragaran. Svarbiausia kulto vieta finikiškojo Adoniso garbei buvo Baalo šventnamis Byblose ir sala Kupras; be to Lucianas nurodē į Afaką, Liviną ir syriškąją Antiochiją. Byblose buvo toji padavos forma, sutinkamai su kuria Adonis buvo mirtinai

šerno sužeistas. Šitas nuotikis, anot Luciano liudijimo, Bybloso gyventojams ir tenykščiams Adoniso garbintojams davē priežastį manyti, kad kas metas jo mirimo dienoje tekanti per gardą upē, Adonis, nusidaro raudonu dažu. Tuo laiku atsibuva Adoniso šventē su orgijomis jo garbei. Vardan nuliudimo moterys dievei aukojo savo plaukus, arba vietoje to savo nekaltybę ir pinigus tuomi pelnytus nuo svetimšalių šventēs lankytojų, atiduodavo dievei kaipo dovaną. Pasibaigus gedulių laikui, su didele linksma iškilme apvaikščiodavo Adoniso prisikēlimą. Adon yra dievas pavasarinēs saulēs, kuri praējus pavasarinei grožybei, veikiai miršta nuo vasarinēs saulēs karščio veikmēs; šernas esti šito staiga užstojančio vasaros karščio asminimu, o teip vadinami Adoniso sodneliai yra veizdžia umo vytimo išraiška. Panašią Adonisui svarbą finikiškoj mytologijoj turējo Esmun, kurį graikiškieji raštininkai vadino Asklepiju, gyvybinēs jiegos ir gydymo mokslo dievu. Berite buvo švenčiama Esmuno mirties ir prisikēlimo diena. Kas atsieina dievybēs Sakuno, tai graikai ją tapatino su Hermesu. Iš skaitlingų puniškųjų dievybių liko tik vardai sudētiniuose tikruose varduose. Tankiaus minimas yra dievas SD, Sad ar Sid, kurio vardą, nežiurint į atmainytą briežimo budą, galima atsižinoti iš vardų Zatadno iš Akko, arba Babzidi amarniškųjų laiškų. Ar dieviškieji vardai Pumai ir Paam yra tos pačios dievybēs paženklinimui ir ar galima juos jungti prie graikiškų Pigmaios ir Pigmalion, sunku yra pasakyti. Terp Baalų minima dar Baalsafon; vardas Safon atsitinka teipgi ir atskirai tikruose varduose. Polybius primena dar vieną puniškąjį dievą — Jolaosą. Tikras vardas Abd SSM regisi teipgi turi savyje dievybēs vardą. Kas atsieina 7 ar 8 kabirų, graikų *theoi megaloi* kurie buvo garbinami ant salų ir Mažojoje Azijoje, tai jie sulyg byblosiškio Tilono žodžių, skaityta jureivybēs globējais. Graikiškieji liudijimai, liečianti juos, parodo prieštaraujančių liudijimų mišinį. Finikiškuose parašuo-

se ikikolai nerasta jokių į juos nurodymų*). Prie dievų finikų garbinamų skaitliaus priklauso teipgi nesuskaitoma daugybē egyptiškų, filistiniškų, armēniškų ir babilionaassyriškų dievybių. Daugelis šitų svetimażemių kultų tvirtai įsigyveno ant salų ir naujokijose; tokiais yra, pav., kultas (neużginčijamai babilioniškos) dievēs Allat, egyptiško saulēs ir karēs Rezefo, karēs dievēs Anat ir syriškos Atargatis. Filonas Byblosiškis mini, terp kitų, Dagoną, żinomą filistinišką dievybę ir vadina ją, gal pasiremdamas saviśku żodżių išvedimu (dagal—"piutis"), żemdirbystēs mokytoju. Dagantakalo vardas privedamas yra amarniškuose raštuose. Vienvaliniai susinešimai finikų su svetimšaliais ir finikiškų vaizbos vietų skaitlingumas svetimose šalyse išaiškina, dēlko sinkretybē puolimo periode įsismelkē pas juos lengviau, negu pas kitas tautas. Labai prigimta, kad tauta, kurios kiekviena gentē tarnauja kas savo dievams, besużiniai pripażysta ir kitų tautų dievus. Šiteipos, sulyg Polybiaus liudijimo, Hannibalas į savo prisiekos liudininkus prišaukia teipgi svetimus dievus. Atsiradimas daugelio sudētinių dieviškų vardų išaiškinama tiesiog tuomi, kad finikai, gyvendami svetimoje żemēje, tapatino savo dievą su tuo ar kitu tos šalies dievu; geriausiu pavyzdżiu tam gali buti vardas Melek-Ozir. Dar tankiaus atsitinka, kad susijungia du finikiškieji dievai, k. a. dieviškuose varduose: Melekbaal ir Esmun-Milkart, Melek-Astart ir Esmun-Astart ir tt. Prieżasčia tam galējo buti vienos ar kitos paviršutinēs aplinkybēs ir ačiu viduriniam gimininġam finikiškų vietinių kultų sąryšiui, šitas vienijimas ir żmonių sanprotavime vyko labai lengvai. Finikiškuose parašuose pasisako net mąstįs, jog vienoj ir toj pačioj kulto vietoj daugelis dievų gali rodyti savo galybę ir jiegą: bet kartais panašiuose dvigubuose varduose gali reikštis bendri prietikiai abiejų dievybių vienos prie kitos, k. a. Atargatis varde (żr. sk. 41) Kupriškieji paminklai verčia tikēti į garbi-

*) Galevi, atsiskirdamas nuo visuotinai priimto budo skaitymo randa viename zendširliškame paraše nurodymą į juos, kaipo į kariškojo dievo Rezefo svietą.

nimą naujokijose ir ant salų teipgi dvilyčių dievybių; tokiu budu čion išējo suliejimas dviejų dievybių į vieną esybę.

45. Kultas abelnos Tikējimiškos pažiuros.

Finikų kultas atsako šiurkščiai jausmiškiems apie dievybę sanprotavimams, kurie tik maža kuo iškyla augščiau visiškai primityviškų į gamtą pažiurų. Dievai garbinama kaipo gamtos valdytojai, kurie savo veiklumą parodo iš dalies gyvastinēse ir naikinančiose dangaus saulēs, lietausvētros ir audros jiegose, iš dalies įdomiai besivystančioje gyvastyje, kuri gludo augalų augyje, versmēse, žemēs viduriuose ir ant kalnų viršų. Šitos abelnos ypatybēs priklauso visoms finikų dievybēms ir todēl sunku yra parodyti jų asmeniškos pobudininēs ypatybēs. Šventi akmenys ir medžiai, versmēs, kudros, ažerai ir upēs, kalvos ir kalnai esti jų buvimo (sk. 40) ir veiklybēs vieta. Gamtos daiktai, ašerai ir betiliai visuomet buvo neatmainomomis priklausomybēmis, o ne kultinių tik vietų fetišais, nors ir neparodyta, kad falliškųjų stulpų statymas buvo senu ir išsiplatinusiu papročiu. Viskas vyksta ačiu vietinio dievo tvērimo jiegai, visa kas jam priklauso ir todēl jam reikia nešti pirmiausios ir geriausios dovanos. Bet dievai patys visai nēra žmonēms prielankųs. Finikiškieji dievų paveikslai parodo, kad finikai prisistatē sau juos baisiai žiauriomis ir biauriomis baidyklēmis. Jie siunčia sausmetį, pavietrę ir ligas gyvuliams; jie veisia muses, idant žmogų kankinti, ir peles, naikinančias javus, bet jie duoda ir našumo jiegą sēkloms. Todēl pirma laiko reikia įgyti dievų prielankumas ir neužmiršti atiduoti jiems, kas jiems priklauso, nes jie pakerštingi. Nors kiekviename asmeniškame atsitikime dievai yra apdovanoti augštesnēmis galybiškomis ypatybēmis, bet, antra vertus, buvo visai pirmapradinē pažiura, jog tam tikrais budais galima dievybę priversti rodyti savo galybę ir duoti pagelbą savo garbintojams. Pranašas Elijas ne tik pajuokdamas patarē Baalo kunigams, rēkusiems nuo ryto iki vakarui: "Baal, išgirsk mus", — idant jie rēktų

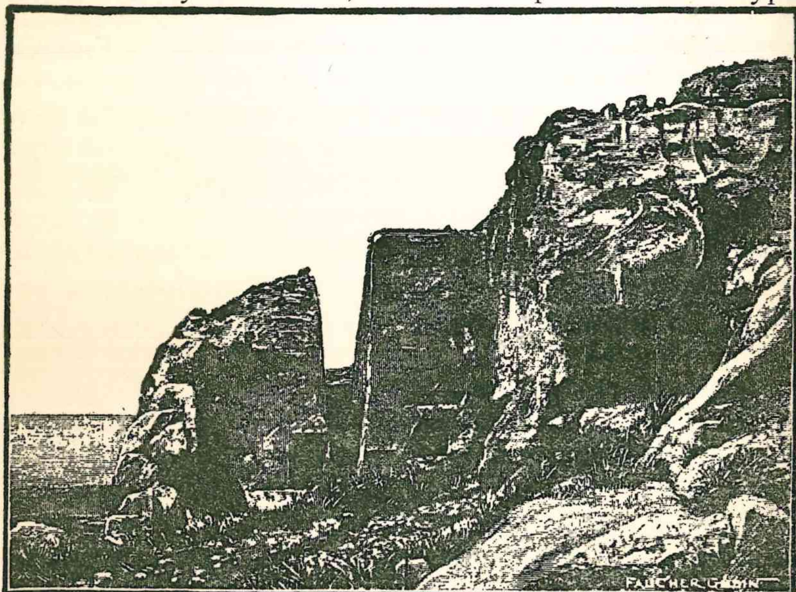
garsiaus, nes Baal, gal, susimąstē, ar užimtas kuomi kitu, keliauja, ar, gal, užmigęs. Idant atkreipti į auką atidžią, reikējo imtis aštrių budų: aukotojai piausto save iki kraujų, rēkia, šoka aplinkui altorių, kol šokis neprivaro jų prie pašēlimo.

Aukos duota visur: ant kalvų ir kalnų, kloniuose, pas sriautus, upes ir ažerus. Sulyg Deuteronomijos nurodymo aukojimo vietomis chananējams buvo altorius, akmeniniai paminkliniai stulpai, ašerai ir dievo paveikslas su jo vardu. Įprasta aukojimo apeiga nebuvo rišama labai aštriomis taisyklēmis. Kadangi viskas priklauso dievams, tai jiems reikia duoti ir visokios dovanos. Aukojama laukų gērybēs, sviestas, pienas, taukai, visokia kepsnis, iš gyvulių ant vienos viršutinēs aukojamos lentos surašyta šitie: buliai, veršiai, briedžiai, avys, ožkos, jērukai, ožiai ir paukščiai, naminiai ir laukiniai. Terp naminių ir laukinių gyvulių ir paukščių nedaryta jokio skirtumo. Sulyg aukojamų gyvulių mestų ant aukojamos lentos nēra jokių nurodymų; atsimetē tik užmarinti badu ir serganti. Aukojimų buvo trys rųšys: Kalil, arba pilnas aukojimas, visuomet prašomos pobudžio, Savat ir Selem, prašymo ir dēkingumo aukojimai.

Auka esti dievams maistu. Vartojimas kraujo ir prie kitų kultinių veiksmų, teipgi aukojimas žmonių nurodo į tai, kad kraujas aukojimuose padaro svarbiausią dovaną, nes kraujuje yra gyvastis. Aukotojas gaudavo tulas aukojamo gyvulio dalis, jei nebudavo "pilnas" aukojimas. Tokiu budu po aukojimui sekē smagi aukojimo puota. Per šventes smagumas didinta šokiais ir muzika. Be paminētų jau švenčių, vardas Benchodes (t. y. gimęs per jaunatį) nurodo į jaunačio šventēs buvimą). Viename paraše prisimena teipgi septindienē iškilmē, su pirmadēlinių aukų aukojimu, kas nurodo į rudeninę, arba piutēs šventę. Jei šnekama apie "baale jamim" tam tikrų dienų genijus, tai kalba eina apie laimingas dienas. Aukinio ritualo išpildymas buvo priederme šventtarnių (vadinamų tiesiog kunigais "aukotojais"). Kunigo laipsnis tulose vietose karališkoj

šeimynoj buvo paveldējamas; šiteipos žinome, jog sidoniškasis karalius vadina save Astartēs kunigu, karaliaus Esmunazaro sidoniškojo motina yra dievēs kunige, iš ko terp kitko galima spręsti apie kunigų buvimą. Terp kunigų savu žaru buvo įvairųs laipsniai; augščiausią jų turējo Rabkochannim — "augštesnysai kunigas". Žemesnieji tarnai prie šventnamių vadinta "gallab elim", t. y. šventnaminis tarnas, kirpusis plaukus, ir "amat elim", t. y. šventnaminē tarnē. Jų užvadinimo prasmē iš elim tikrai nēra žinoma, gal ji reiškia tarnautoją prie šventnamio. Be to vadinta dar vartininkais, giedoriais ir šokējomis.

Labai pageidaujamu darbu dievams buvo paminklo statymas sutinkamai su duotu pažadējimu; paminklais tais buvo paprasti akmenys, ant kurių tankiai buvo įbrieżta vienintēliai dievybēs vardas, ar kuotrumpiausias stereotypuo-

Pav. 52. Finikiškasis rakstas Addune.

tas, pašvenčiamasis parašas ir tik retai kur simboliškieji paveikslai. Šitie paminklai paprastai statyta vardan dēkingumo už suteiktą malonę, prie ko buvo išreikšta viltis,

jog ir dievai nelauks išreikšti savo dēkingumą. Iki kokiam laipsniui tamsųs ir menki buvo sulyg dievų žmogaus priedermių supratimai, parodo mums paprotys kirpti sau plaukus nuo galvos dievo garbei ir juos vieton savo gyvasties aukoti: sulyg semitiškos pažiuros plaukuose gludojo gyvastinē jiega, teip lygiai, kaip kraujije — vēlē. Kad šitas paprotys buvo labai pasiplatines, tai matyt iš ypatingo šventnaminių tarnautojų, plaukus kerpančių urēdo buvimo. Tokia jau mintis atsipirkti nuo savo kaltēs aukojant vietoje gyvasties savo kuno dalį, yra apipiaustymo paprotyje ir paminētame augščiau Adoniso kulte savo nekaltybēs aukojime. Abiejose apeigose vienodai išreikšta mąstis apie pakeitimą vienos aukos kita. Apipiaustymas buvo plačiai prasiplatinęs. Vienok paskutiniu veikliausiu ir tikriausiu budu visgi buvo žmoginēs aukos. Aukota tas, kas buvo visų brangiausiu: pirmadēliai, vaikai. Šitas žiaurus žmonių aukojimo paprotys buvo praktikuojama ne tik tame šiurkščiame laike kulturai vos užsinešant, bet jis užsiliko ir vēlesniame periode. Net prievarta, kurios ēmēsi romēnai Kartagenoje panaikinimui žmoginių aukų, nieko neužstojo. Baisus dievų išvyzdis ir žiaurus jų pobudis neleido jokių nusileidimų. Ypatinguose atsitikimuose, labai didiliame pavojuje paprastai buvo aukojama vietoje visų draugijos narių vienas jos narys, užimąs įžymią vietą. Žmoginē auka buvo išreiškiamas ir dēkingumas už suteiktą pagelbą. Diodorus pasakoja, kad prie iškilmingo aukojimo dēlei pergalēs, gražiausi iš belaisvių buvo užmušti priekyje šventosios šētros kaipo dievams dēkingumo dovana. Svarbiausiu akstinu verčiančiu žmogų dievams aukoti žmogiškas aukas, iš vienos pusēs yra nuo galingų ir baisių dievų prigulmybēs jausmas, pasiekęs augštesnį savo išsivystymo laipsnį, iš kitos pusēs nepaprastas, neaprybotas atsidavimas dievybei.

Bet kogi sau laukē šitie žmonēs atlyginiman? Nieko tokio, kas butų augščiau noro džiaugtis žemišku gyvenimu ir žemiškomis gērybēmis. Bybloso karalius, statydamas aukurą Baalatei, meldžia jos dovanoti jam ilgą gyvenimą, prailginti jo karaliavimą, užtai, kad jis buvo teisingu karaliumi,

ir kad jam pavyktų gauti guodonē dievų ir savo žmonių akyse. Iš pirmo pažvelgimo gali pasimatyti, jog šermeninių apeigų pobudis nurodo į buvimą pažiurų į tobulesnį gyvenimą po mirčiai. Teisybē, finikai ypatingai labai rupinasi įtaisymu kapinio urvo, sarkofago ir medinių karstų. Visoki indai, vartojami kasdieniame gyvenime, visoki globējančių dievų paveikslai, visa kas tas dedama kapan, "betolam" "amžinasties naman". Kapiniai parašai didžiausiais prakeikimais ir dievų bausme grumoja tam, kas piktadaringa ranka drums numirēlio ramybę. Kapas yra tokia vieta, kurios niekas neprivalo kliudyti, idant neprikelti iš miego numirēlio vēlę. Vienintēlis "refaino" (šešēlio) noras yra tame, idant turēti ramybę kape; kitų vilčių, kitų siekimųsi nēra nē jokių. Sidoniškas karalius Esmunazar padarē viską, idant apturēti dievų prielankumą: jis pastatē šventnamį, paaukojo dievui didelę duoklę, išplatino savo šalies sienas, (o tuomi išplatino ir dievybēs valdžios rubežius); vienok pas jį nēra nē mažiausios mąsties apie atmokesnį, kuri siulytų galimybę pratęsti gyvenimą po mirčiai, anapus kapo, Kapinis parašas, kuriame išskaitoma jo nuopelnai dievams, išreiškia tik nusimininingą pasiskundimą: gyvastis mano pirma laiko išplēšta man, didybei mano parējo galas ir štai aš, vertas pasigailējimo, guliu negyvas. Tikējimas jausmiškas, nukreiptas išimtinai linkui žemiško gyvenimo, toksai yra finikų tikējimas.

Islamas.

(Profesoriaus M. T. Gutsmo Utrechte).

Nusisiuntimo raštai. G. Relandi, *De religione Mohammedanica libri duo* (1704, 2-ra laid. 1717 m.); P. Dozy, *Het Islamisme* (1863 m.); prancuzų vertimas Chaurin, *Essai sur l'histoire de l'Islamisme* (1879 m.); Gerklots, *Qanoon-e-Islam* (2-ra laid. 1863 m.); Garsen de Tassu, *l'Islamisme d'apres le Coran* (3-čia laid. 1874 m.); A. von Kremer, *Geschichte der herrschenden Ideen des Islams* (1880 m.). Hughes, *A Dictionary of Islam* (1885, 1896 m.); Sell, *The Faith of Islam* (1880 m.). Didelis Mouradgea d'Ohsson veikalas, *Tableau de l'empire ottoman* (vokiečių vertimas Beho) apima nuodugnų išdejimą mahometoniškų dogmų, apeigų ir tt.

46. Tikējimiškas Arabijos padējimas Mahometui ateinant.

Nusisiuntimo raštai.. L. Krel, *Ueber die Religion vorislamischen Araber* (1863 m.); E. Osiander, *Studien ueber die vorislamische Religion der Araber* (ZDMG VIII); J. Wellhausen, *Reste arabischen Heidenthums* (skizzen und Vorarbeiten III, 1887); to paties autoriaus, *Medina vor dem Islam* (ibid. IV, 1889) ir *Die Ehe bei den Arabern* (Nachrichten K. G. W. 1893); W. Robertson Smith, *Kinship and marriage in early Arabia* (1885 m.); C. Snouk Hurgronje, *Het Mekkaansche feest* (1880). Sulyg prietikių su judajybe ir krikščionybe, žr. A. Geizer, *Was hat Mohammed aus dem Judenthum aufgenammen?* (1693) ir W. Fell, *Die Christenverfolgungen in Suedarabien und die himjarisch-aethiopischen Kriege nach abessinischer Ueberlieferung* (ZDMG XXXV).

Teisingam islamo istorijos atsiradimo supratimui, reikia sužadinti omenyje, nors abelniausiais ruožais, tą kulturos vaizdą, kokį Arabija turējo Mahometo gadynēje.

Šitam nēra reikalo gilintis į pietinēs Arabijos senovēs istoriją, — į tą istoriją, kuri, nežiurint į daugelio senoviškų parašų nagrinējimą, vis dar yra negana tikrai sužinota. Yra žinoma, kad jau senesniame laike čion atsirado originališka ir savotiška kultura, ypatingai ačiu vaizbiškiems susinešimams; tinkamas šalies padējimas gelbējo gyventojams tapti tarpininkais vaizbiškuose Indijos ir Etiopijos susinešimuose su Egyptu ir Syrija. Apie šitą kulturą liudija ne tik Senojo Įstatymo žinios apie sabiškąją karalę ir assyriškieji parašai (Sargon 715 m. pr. Chr.), bet ir paminklai bei parašai, surasti pačiose šalyse. Greta su sabējais, graikų ir romēnų raštininkai mini teipgi minējus. Bet visoki mokslinčiai ikišiolai toli dar skiriasi pažiuromis sulyg chronologiškų klausimų, sukeliamų sabējų ir minējų viešpatybių prietikiais, tariant, ar buvo jos gretinēmis viena su kita, kaipo dvi lenktyniuojančios viešpatybēs, arba gi kiekviena jų savu laiku gaudavo viršų. Po nepavykusiam Elipo Gallo žygiui (18 m. pr. Chr.), apie kurį pasakoja Strabonas ir Plinius, Chimjarai (Gomeritai) užima senovēs sabējų vietą. Labai daug apie juos šnekama viename arabiškame pasakojime, teisybē, išdailintame. Jų vadovai, arabų vadinami Tobba, įsteigē gana stiprią viešpatybę ir leisdavosi į didelius kariškus žygius, bet antgalo turējo užleisti savo šei-

mininkavimą pirma abissiniečiams, o paskui persams. Įdomu, kad tuli šitų vadovų smarkiai gynē judajybę, teip kad net patys ją priiminējo ir norējo padaryti ją valstybēs tikējimu, kuomet jie buvo priešingi krikščionybei, kuri po ciesoriaus Justino globa tvirtai įsibuvo Jemene ir ypatingai Nedžrane. Fanatiškas šitų krikščioniškų bendrijų persekiojimas iššaukē karišką Abisinijos neguso įsikišimą, patraukusį su savim kunigaikščio Dzu-Nuvaso puolimą; ir tik vēliaus vienam jo ainių su persų pagelba pasisekē apimti kaipo persiškojo vasalo sostą. Tai buvo 600 m. po Chr. Šitas nuotikis išaiškina, kodēl gyventojai neturējusieji užuojautos persų valdžiai, su noru tuojaus pasidavē islamui. Varži monotejybē nesimatē jiems ypatingai sunkinančia, kadangi dirva jai buvo jau krikščionybēs ir judajybēs prirengta, kas yra patvirtinama parašais, turinčiais iš dalies monoteistišką pobudį. Tokiu budu musų tikslui nēra jokio reikalo arčiau aprašinēti sabējišką stabmeldybę, kadangi islamui ji neturējo jokios vertēs.

Arabų supratimu jemeniškosios gentēs nuo šiaurinēs ir vidurinēs Arabijos atsiskiria, kas duodasi matyti iš genealogiško aprašymo, sulyg kurio paskutinių gentēs galva skaityta Izmaēlius, pirmutinių gi Kachtan (sulyg Biblijos Joktan). Dalykas eina čia ne apie geografišką, tik genealogišką skirtumą, nes daugelis jemeniškų genčių ilgainiui išsikēlē iš savo pirmutinēs tēvynēs ir įsteigē, pav., pačioje šiaurēje, butent Syrijoje, Gassanidų viešpatybę, kuri 6-me metašimtyj po Bizantijos globa apēmē rytinį Jordano kraštą ir syriškąjį tirlaukį. Gyvenusios čion gentēs skaitē save krikščionimis ir net monofizitiško išpažinimo. Tokią jau viešpatybę įsteigē lachmidai Chire, ties žemutiniu Eufrato tekējimu; jų kunigaikščiai buvo po viršutine persų valdžia ir paprastai vedē karę kaip su gassenidais, teip ir kitomis jēmeniškomis gentēmis, k. a. su vidurinēs Arabijos dindi- tais. Išpradžių lachmidai buvo stabmeldžiais, bet vienas jų paskutinių kunigaikščių priēmē nestorijinę krikščionybę.

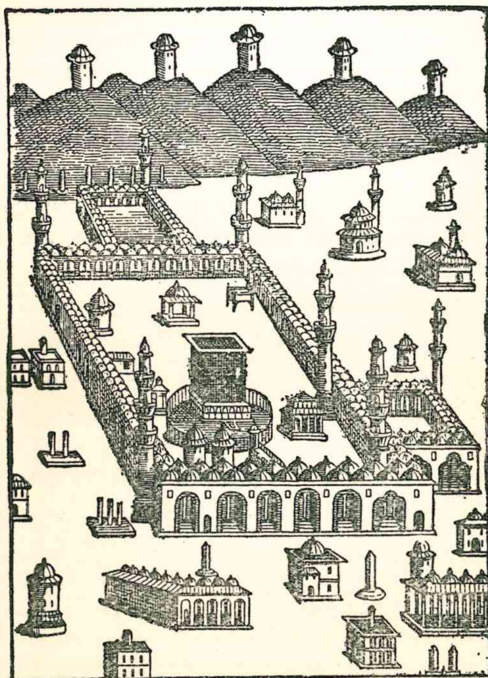
Izmaēlitiškosios gentēs mažiau buvo apsišvietę ir iš didesnēs dalies vedē klajoklinį, ar pusklajoklinį gyvenimą.

Net garduose, k. a. Mekkoje ir Medinoje vyravo dar gentinis beduinų surēdymas ir sensemitiškoji stabmeldybē buvo vis pilnoj neliečiamybēje. Rods, Medinoje ir jos apygardose gyveno daugybē žydų, bet jie neužsiimdavo propaganda; jie teip kaip ir arabai dalinosi į gentes ir aplamai, be tikējimo, visame kame jie buvo jiems panašųs.

Negalime čion aprēpti visų kultinio vidurio 6 metašimčio šitų arabiškų genčių išsivystymo smulkmenų, todēl padarysime tik kaikuriuos patēmijimus sulyg jų tikējimiško stovio. Išdidi garbēs ir laisvēs sąmonē, stiprus geismiškas jautrumas galutinas nesirupinimas ateite — tai ir visas tyrlaukio sunaus pobudis. Jis iš prigimties plēšikas ir podraug linkęs kruvinai atsikeršinti už visokią nuoskaudą jo asmeniškai garbei. Už jo pasielgimus atsako ne jis vienas, bet ir visa gentē, prie kurios jis priklauso. Sutraukyti gentinius ryšius jis skaito sau didžiausia gēda ir tikra pražutimi; teip pat jo bendragenčiai privalo jo neapleisti, gelbēti jį visose gyvenimo aplinkybēse ir atkeršinti už jį jam gyvasties atēmimo dēstyje. Dēlei šito pas įvairias gentes nuo seno buvo įsišaknijusi pykestis, kuri bēgyje čielų metašimčių, kaip chalifų rumuose Damaske, teip ir tolimoje Išpanijoje įvedē į begalinius, kruvinus vaidus, surengusius visur arabiškam šeimininkavimui galą. Tikējimas teipgi buvo gentēs dalyku. Tikējimiškas bendrumas ir gentinis sąryšys buvo tą patį reiškiančiais. Todēl kiekvienas kas sau imtos gentēs narys žiurējo gana šaltai į tikējimiškus dalykus ir sekē bočių paprotį, neprigulmingai nuo savo asmeniško įsitikinimo. Apdovanotas aiškiu pažvilgiu į tikrybę, jis anaiptol neturējo jokio sugebumo abstraktiškam; tikējimiški jo sanprotavimai buvo pairę ir netarnovo gilesniam apšvietimui bei gaivinimui kulto papročių. Tokiu budu arabiškoje stabmeldybēje matome šiurkščiausios fetišybēs pavyzdžius, kur išvieno atsitinka: medžių ir akmenų garbinimas, numirēlių garbinimas, dangiškų šviesybių kultas ir tt.

Iš įvairių dievų ir dievių, kurių vardai pasiekē mus, gana paminēti tris, kurių pradžia, regimai, atsineša prie pirmapradinēs senovēs ir kurie dar Mahometo laike buvo

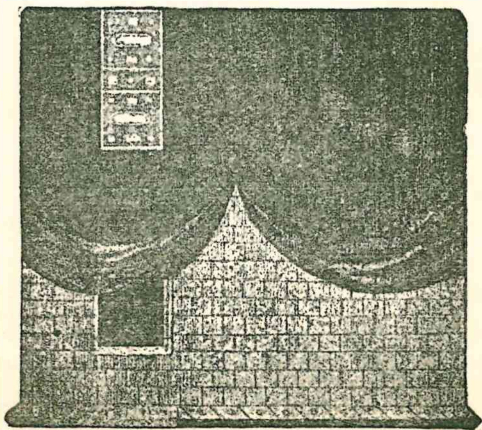
didelēje garbēje; tai yra trys Allacho dukterys, — teip jos vadinama Korane: Manat, al-Lat ir al-Ucca. Pirmutinē jų turējo šventnamį, — turbut, didelį akmenį, — Kudaide pakeliui iš Mekkos į Mediną, kur ją garbino mediniškosios gentēs Aus ir Chazradż. Bet garbinimas jos nesirybojo vien šitom dviem gentēm: jos vardas randama teipgi nabatējiškuose parašuose. Al-Lat, matomai, moteriška Allach (dievas) vardo forma prisimena dar pas Herodotą po vardu Alilat; kaipo dievų motina ji augštai buvo garbinama Taife, kur buvo jos šventynē, tapusi sunaikinta tik Al-Mogiro Mahometui prisakius. Al-Ucca, kaip ir Venera, savo vardą davē aušrinei żvaigżdei; koreišitai stropiai ją

Pav. 53. Senovinis Kaabos ir jos aptvaro piešinys.

gerbē Mekkoje drauge su Al-Lat. Jos šventynē buvo An-Nachla'je, į rytus nuo Mekkos, pakeliui į Irak. Išdēdami Mahometo biografiją męs dar sykį gryšime prie šitų dievų

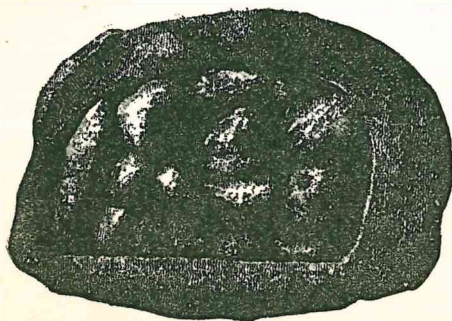
Nesulyginamai svarbesnis už paminētas šventynes ir garbinamas jose dieves buvo Alacho kultas ir mekiškoji šventynē, kurią mini jau Diodorus. Buvo tai juodas akmuo, turbut, lavos šmotas, drauge su savo padējimo vieta (dievo namu), kurio rytinēje kertēje jis buvo sienon įdētas, ir vadinosi paprastai ka'ba (kubas). Šitas trobēsis buvo nevisai tikras akmeninis kubas, vidutinio didumo, kurio keturios sienos buvo uždengtos nusileidžiamais kilimais. Durys, iškirstos kiek augščiau aslos nuo šiaurryčių pusēs, vedē vidurinēn trobesio dalin, kuri buvo paskirta, kaip menama, įvairių dievybių paveikslams teip, kad Kaaba buvo centraline visos Arabijos šventyne, kurioje kiekviena gentē turējo savo nuosavą stabą. Bet jei šitose žiniose ir yra kas tikra, tai anaiptol toksai tikslas nebuvo pirmapradiniu, kadangi paprastai Kaaba vadinama tiesiog Allacho namu ir sulyg kito liudijimo buvo pašvęsta stabui Gobalui, perkeltam Arabijon iš Syrijos. Netoliese nuo šito trobēsio buvo šventas šulinis Zemzem. Panašiai Kaabai ir kitos šventos Arabijos vietos, k. a. ant kalvų as-Safa ir al-Marva, klonyje Mina ir toliaus į šiaurryčius ant kalno Arafat — buvo pažymētos šventais akmenimis.

Pav. 54. Kaaba ir jos uždangalas.

Išpradžių Kaaba buvo vietine gyvenusių Mekkoje ko-

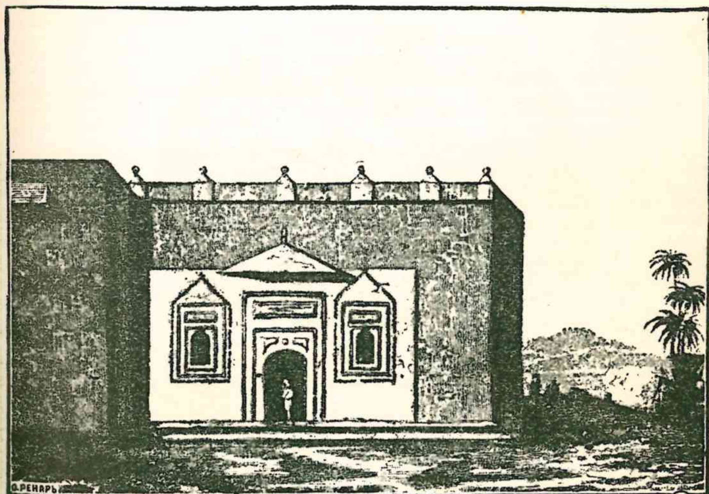
reišitų šventyne, nuo ko ji ir įgavo vėlesniame laike centralinės šventynės svarbą. Pas arabiškas gentes įėjo paprotin tam tikruose šventuose mėnesiuose neturėti jokių vaidų, atidėti toliau karės vedimą ir taikiai susitikti vienai su kita, rengti muges ir tt. Pirma šito laiko prasidėjimo visi, rinkosi Ukac'an, kur buvo labai aplankoma mugė, ir čion kiekvienas jieškojo ir rado progą užsipelnyti garsą ir vardą. Paskui sekė kitų mugių eilė, ir ant kalno Arafat buvo rengiamas tikėjimiškas išeiginis susirinkimas (9 Dzu-il-gidža) ir viskas baigdavosi dideliu iškilmingu aukojimu klonyje Mina. Maldininkai ir švenčių lankytojai gana tankiai aplankydavo ir Kaabą, kuri buvo netoli, idant,

Pav. 55. Juodasis akmuo.

sutinkamai su papročiu, apeiti septynis kartus apie šventynę (tavaf), apibučiuoti juodą akmenį, atsigerti vandens iš šaltinio Zemzem ir perbėgti į ten ir atgal terp Safa ir Marva (sa'j); tokiomis buvo mylimesnės šventos ceremonijos, kurios vienok galėjo buti randamos visokiu laiku. Bet niekur neprisirinkdavo tiek žmonių, kaip per didžiąją Dzulchidžo šventę, kuri paprastai vadinta tiesiog Chadž, ir koreišitai visomis pastangomis stengėsi patraukti daugiau žmonių savo gardan, svetingai priimdami vargingesnius pakeleivius, rupindamiesi taikos užlaikymu ir tt. Ačiu šitam Mekka labai umai tapo vieta, kurion plaukė maldininkai, koreišitai tapo tikėjimiškų švenčių šeimininkais, o Kaaba pavirto į centralinę Arabijos šventynę.

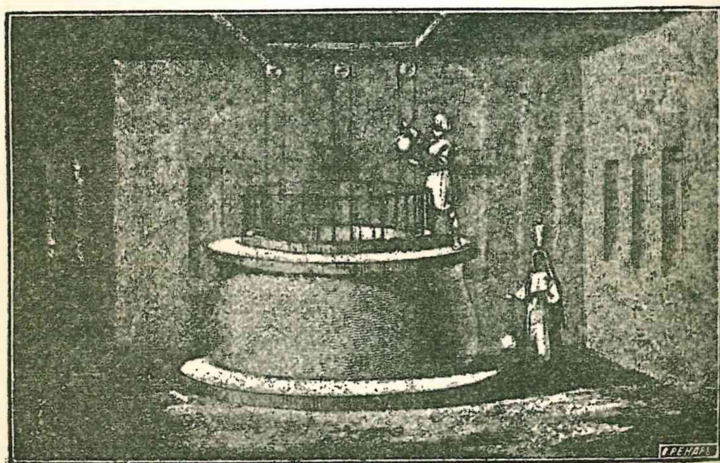
Bet, nors svietiški reikalai labai užēmē koreišitus ir kitus švenčių lankytojųs, gal daugiau, negu tikējimiškos iškilmēs, vienok męs neteisingai parodytume dalyko stovį, jei svarbiausią pusę matytume mugēs ir maininēs vaizbos rengime. Kaip musų bažnytinēs šventēs atsibuva su visokiais svietiškais pasilinksminimais ir smagumais, kurie užtemdo jų tikējimišką pobudį, bet jo nepermaino, teip lygiai ir šventē Chadž turējo savo pagrindą tikējimiškame gyvenime. Daugelis tikējimiškų ceremonijų, didelis vietos ir šventēs meto guodojimas, ginklų padējimas, ypatingo drabužio (ihram) nešiojimas nepalieka šitoje atnašoje jokios abejonēs.

Pav. 56. Šulinis Zemzem išlauko.

Butų labai įdomu atspējus pirmapradinį šitų tikējimiškų švenčių pobudį, bet tas vargiai dabar yra galimu, kadangi asmenys, per kuriuos šitos žinios apie jas pasiekē mus, daugumą peraiškino teisatikiškojo islamo prasmēje. Ir nors Snouk-Hurgronje visai teisingai pasakē, jog musulmanų padava, rišanti Kaabos atsiradimą ir šventų pokylių įsteigimą su Abraomo, Agari ir Izmaēlio istorija, sumanyta pridavimui stabmeldiškiems papročiams tikējimiškos įsta-

tymybēs, vienok islamo istorijoje męs rasime dar daug apsireiškimų, kurių pirmapradinē prasmē ir vertē turbut ant visados pasiliks tamsiomis ir neatspētomis. Reikia pastebēti, jog šventēs dar prieš Mahometą nekartą buvo keičiamos, sulyg ko tuli nurodymai užsiliko padavoje, ir kad jų įsteigimas be abejonēs priklauso pirmapradinei gadynei. Tik meto sezonas, kuriame šventē pripuolē, galējo mums išaiškinti jos pirmapradinę reikšmę, bet prie pirmapradinio arabiško kalendoriaus betvarkio surēdymo mums ir čion nepasiseks išvengti prileidimų. Labai sumaninga Dozy'o hipotēza, prileidžianti, kad izraēliškieji išeiviai atsinešē Arabijon savo tautišką šventę, susimuša į bepanašybę teisybei niekuomi neprirodytu izraēliškuoju persikēlimu teip toli pietuosna. Be to, apeigos, daromos per šitą šventę, turi grynai stabmeldišką pobudį ir atsitinka teipgi ir kitose kultinēse Arabijos vietose. Negalima vienok atmesti to,

Pav. 57. Šulinis Zemzem išvidaus.

kad išaiškinimui daugelio užvardžių paeigos Dozy kreipēsi prie žydiškos ir aramējiškos kalbų pagelbos. Bet šita aplinkybē nēra naudai tųjų papročių ir apeigų žydiškos paeigos prileidimo, tik greičiau liudija aramējišką įtekmę į kulturiškus šiaurinēs Arabijos prietikius, — įtekmę, kuri

gali buti patikrinta ir čion ir kurios svarba nēra abejojama, šitą liudija teipgi padava, išvedanti dievą Gobalį iš Syrijos.

Kokia nebutų šventēs Chadż pradżia, tikru yra tas, kad ji turējo didelę svarbą arabų tikējimiško vystymosi dalyke ir šita svarba kas sykis vis augo daugiau. Čion prie abelnų visiems kulto pildymų asmeniškieji, gentiniai dievai buvo nustumiami į użpakalį, čion paprasta šnekēti apie Allachą kaipo apie dievą abelnai. Šitame suoprotyje susiglaudē sużinybē visa ko dieviško; priējimui prie monotējybēs likosi padaryti vienas paskutinis żingsnis, butent, apšaukti stabų niekybę ir atmesti jų kaipo dievų buvimą. Arabai to żingsnio nepadarē: labai jau giliai įsisēdo tautiškuose papročiuose skirstymasi į atskiras gentes ir atsisakyti nuo vietinio stabo reiškē tą patį, ką sutraukyti ryšius ir su gente. Vienok stabai galų gale buvo nustumti iki laipsniui vietinių dievų, kurių vardai davē użvadinimą kulto vietoms ir teip su jomis suaugo, kad su jų panaikinimu išnyko ant visados ir patys dievai, kaip tinkamai pastebējo tą Wellhausen. Tokiu budu visame arabiškame pusiausalyj buvo krypimas linkui monotejybēs, palaikomas iš vienos pusēs apsipażinimu su żydiškomis ir krikščioniškomis pażiuromis, iš kitos — buvimu vienintēlēs centralinēs šventynēs ir idējų apie didįjį Allachą; visos šitos prieżastys kreipē tikējimišką išsivystymą vienon ir ton pačion pusēn. Šituomi męs ir użbaigsime savo apżvalgą, pridurę tik kelis pastebējimus sulyg didżiausių arabų tikējimiško gyvenimo srovių, kurios buvo żymios ateinant Mahometui.

Judajybē labiausiai buvo išsiplatinusi terp żydiškos paeigos gyventojų ir Dzu-nuvaso atsivertimas yra išimtiniu atsitikimu. Matēme jau, kad Medinoje ir jos apielinkije gyveno visokios żydiškos gentēs, apie kurias nēra tikrų żinių, kuomet ir kaip jos čion pateko. Liečiančios šituos klausimus Dozy'o hipotēzos, kurios remiasi viena vieta Biblijoje (Paral. IV, 38—43) ir arabiška padava, reikalauja tikresnio patvirtinimo. Bet be Medinos ir kitose pusiausalio vietose żydai buvo żinomi ir gana apstingi. Jie visur buvo tarpininkais vaizbiškuose ir pinigiškuose daly-

kuose ir kartais mokėjo užsipelnyti bendrapiliečių guodonę, kaip tas duodasi matyti iš žydiško dainiaus Samuēliaus ben-Adidžo pavyzdžio, kuris pas arabus įējo patarlēn savo teisingumu, jo parodytu, saugojant turtus, pavestus jam kunigaikščio-dainiaus Amrul-Keiso. Bet tikējimiška šitų arabiškų žydų įtekmē buvo maža, nes jie patys šitame dalyke buvo mažai apšviesti ir turējo tik silpnas žnias apie Mozēs įstatymą ir apie padavą (Schemt'tą), kadangi jie žydišką kalbą išmainē ant arabiškos ir turbut neturējo jokių susinešimų su Palestinos ir Babiliono rabinais.

Nesulyginamai svarbesnē buvo krikščionybēs įtekmē kuri atrado sau tvirtą žemę kaip šiaurēje, teip ir pietuose. Vienok reikia patēmyti, jog čion kalba eina ne apie teisatikišką bizantišką išpažinimą, kuris apskritai mažai sau rado užuojautos Rytuose: šitose šalyse greičiau platinosi monofizitų ir nestorijonų mokslas; be to Arabijoje buvo daugybēs dar kitų eretikiškų sektų, apie kurias bažnyčios istorikai tankiausiai paduoda tik prieštaringas žinias. Tikējimiškas šitų krikščionių švietimas buvo aprupinamas labai prastai: Biblija nebuvo išversta jų kalbon ir todēl kuone visiškai likosi nežinoma. Didžiausią įspudį į arabišką protą darē vienuolių bei pusčiuolių monotejybēs bei asketybēs sąvoka. Viena ir kita tapo žinomomis Mekkoje, turbut, per abissiniečių tarpininkybę, kadangi jau tąsyk čion buvo vedama labai bruzdi abissiniškųjų negrų vaizba. Iš šito drumsto šaltinio, turbut, Mahometas sēmē savo pirmas žinias apie krikščioniškus sanprotavimus.

Greta su žydais ir krikščionimis tulose Korano vietose minima sabējai, kurių nereikia maišyti su chananiškais sabējais stabmeldžiais, nes Korano sabējai, kaip tą parodē Chvolson, buvo žinomi mendēnai, kurie, kaip ir krikščionys bei žydai turējo savas šventas knygas ir buvo apsipažinę su biblijiškųjų pranašų istorija. Bet tikrieji mendēnai negyveno Arabijoje ir Mahometas, matomai, labai mažai buvo apsipažinęs su jais ir, gal, vartojo "sabējų" vardą abelnam įvairių gnostiškų sektų pažymējimui.

Galiaus kaikuriose vietose minima įvairiai aiškinamas vardas ganifai, kuris vartojama toj pačioj prasmēj, ką ir žodis muslim, ilgainiui tapęs paderininiu mahometonų, vadinas, teisatikių užvardžiu. Sunku yra tikēti, idant toksai, tarytum, aiškus žodis galētų pagimdyti tiek įvairių aiškinimų, vienok nereikia prie to užmiršti, jog žodis "Ganif" išpradžių atsirado arabų kalboje iš aramējiškos kalbos, todēl nebuvo Mahometo sutvertas, kaip tvirtina Kuenen. Aramējiškoje ir naujažydiškoje kalbose šitas žodis reiškia maždaug tą patį, ką "stabmeldys;" gi kaslink jo prasmēs arabiškoje kalboje, tai Grimm neteisingai išverčia jį tuo patim žodžiu, užmiršdamas, kad pereinant nuo aramējų pas arabus žodžio prasmē atsimainē. Pas krikščionis ir žydus tai buvo biaurus žodis, Mahometas gi padaro jį garbingu užvardinimu tų, kurie nepriklauso nē prie krikščionių, nē prie žydų, tik seka mokslą ir gyvenimo budą, panašiai islamui. Tokiu budu, ganif nežemklina kokios nors sektos su tam tikromis dogmomis, juogi mažiau kokią nors organizuotą tikējimišką bendriją; pritaikant prie Mahometo pranokējų ir vienalaikių, šitas žodis reiškia tiesiog, kad charakterizuojami juomi asmens savo pažiuromis susitaiko didumoje su patim Mahometu. Todēl Springero hipotēzą surišti šituos ganifus su paminētais Korane Ibrahimo kapais skaitome nepavykusia. Klysta teip pat ir Wellhausen, laikantis ganifus tiesiog krikščionimis: jie tuomi tai ir skiriasi, kad jie ne krikščionys, ne žydai, ir ne magai, apskritai nepriklauso nē prie jokio oficijalinio tikējimo išpažinimo, tik gvildena tikējimiškus klausimus savo nuosavu supratimu, idant, antgalo, prisidēti ar prie krikščionių, arba prie islamo.

Neturime stebētis tam, kad Arabijoje Mahometo laikuose buvo toki žmonēs; priešingai, jei męs paseksime tikējimišką tos gadynēs vystymąsi, tai priešingas apsireiškimas turēs mums rodytis stebētinu.

Todēl mahometonai klysta, vadindami prieš Mahometo laikų gadynę "nežinybēs gadyne'" (ad-djahilijas), lyg kad tikro pažinimo Dievo tuomet dar niekur nebutų

Arabijoje buvę. Priešingai, ten buvo tąsyk krikščionys, žydai ir net musulmanai, turējusie tokią pažintį; tiktai jie neaiškiai suprato, kaip toli šitas Dievo pažinimas sutinka su senu papročiu ir nepažino dar tos nuoseklios monotejybēs, kuri buvo mekkiškojo pranašo sutverta.

47. Mahometo gyvenimas.

Nusisiuntimo raštai. Ibn-Gišam, *žizn Magometa, vertimas G.* Veilio (1864); J. Wellhausen, *Muhammed in Medina* (pagal Vadiki, Kitab al-Maghazi 1882). To paties rašējo *Skizzen und Vorarbeiten* IV (1889); Ganje, *La vie de Mahomet etc* (1732); G. Veil, *Mohammed der Prophet* (1843); Wm. Muir *Life of Mahomet* (4 tom. 1858—1861); Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammed* (3 tom., 1869); L. Krel, *Das Leben des Mohammed* (1884); G. Grimme, *Mohammed* (1892—1895). Trumpas populiariškas išdējimas pas Moeldeke, *Das Leben Mohammed's* (1863). Kaipo indiškojo musulmano veikalas, įdomu: Syed Ameer Ali, *A critical examination of the life and teachings of Mohammed* (1873). Be to yra dar visa eilē maža-daug nuosekliai išdētų Mahometo bijografijų encyklopediškojo ir istoriškojo pobudžio veikaluose, iš kurių geresni už kitus: Kossen de Perseval, *Essai sur l'histoire des Arabes avant l'Islamisme, pendant l'epoque de Mahomet etc.* (3 tom. 1847—1848). A. Mueller, *Der Islam in Morgen und Abendland* (Onkeno istorijoje).

Mahomteas, Abdallacho sunus, gimē Mekkoje 570 m. Jis buvo iš Gašimo giminēs, priklausiusios prie koreišitų, bet jo tēvai toli nebuvo iš pačių garsiausių. Jo motina Amina, likusi našlē, pirma sunaus gimimo, gyveno gana sunkiai. Bet apie pirmuosius Mahometo gyvenimo metus žinoma yra labai mažai, nors paprastai padava kiek išgalēdama dirbo, šitos spragos papildymui ir tokiu budu šitam tikslui susirinko nemaža pasakojimų, maž-daug poētiškai pamargintų. Tolygųs veikalai ir po šiai dienai gana tankiai skaitomi rytuose Mahometo gimimo dienoje (Maulid-an-nebi), ir nors turiniu abelnai imant jie visi panēši į viens kitą, bet butų didelē klaida iš mus pusēs šitame supuolime matyti istoriškos tikrybēs priparodymą. Tarytum tikru yra tas, kad nežiurint į šeimynos vargingumą, kudikis augo pas auklę — beduinę Chalimą, tuolaikinių turtingų Mekkos vaizbių įpročiu. Padava prikergia prie to, kad kartą archangelas Gabrielius atvērē pranašo kuną ir išēmē iš ten šmotą sukepusio kraujo, tą piktybēs dalį, kuri buvo jame.

Aišku, kad šitas pasakojimas išējo iš klaidingai suprastos Korano eilutēs: — "ar ne męs atvērēme tau krutinę?" — (eil. 94, 1).

Mahometo motina tuojaus pasimirē ir po jos mirčiai jis, tulą laiką išbuvęs pas savo aštuonių dešimtų metų seną tēvuką, perējo augintis pas savo dedę Abu-Talibą. Tas Łuvo ir neturtingas žmogus, todēl nēra nieko stebētino pasakojimuose apie tai, jog Mahometas jaunystēje dirbo prastą darbą ir, kaipo valdus darbininkas, ējo su vaizbiškomis kirbinēmis (karavanais). Sakoma, jog šiteip bekeliaudamas Syrijon, Mahometas susidurdavo su krikščionimis ir żydais ir jog vienas dievobaimingas pusčiuolis, vardu Bachira pripažino jį pranašu. Mums regisi, kad tokius pasakojimus geriausiai bus atidējus į šalį; tikra yra vien tas, kad jaunasai Mahometas atkreipē į savę atidžią vienos turtingos ir kiltos našlēs vaizbēs jo tolimos giminietēs vardu Chadidžia. Ji pasiēmē jį pas save tarnybēn ir, nežiurint į tēvo nenorą, išējo už jo už vyro. Manymas, jog to kio nelygaus susijungimo jauno 24 metų vyro su 40 metų našle priežasčia buvo žemi motyvai, netinka, matant pri derantį poros sugyvenimą. Mahometas likosi ištikimu savo pačiai iki jos myriui ir su dēkinga meile minējo ją visą savo gyvenimą. Bet pasiekęs dabar įžymaus padējimo vi suomenēje, Mahometas nesijautē dvasiškai patenkintu ir, vienas sau, pradējo gvildenti tikējimiškus klausimus. Kas privedē jį prie to, kas sužadino jame tokių gvildenimų no-rą, to męs nežinome. Rods padava primena kaikurių ganifų vardus ir terp jų Zaido ibn Amro, kuris vēliau pats priēmē islamą; teipogi Korane (pusl. 16, 105 ir 25, ⅕) sakoma, jog Mahometas turējęs kokius ten mokytojus, bet kas jie toki buvo, apie tai nežinia nieko, ir komentatoriai patys vos tegali pasakyti jų vardus. Apskritai labai yra galima, nors ir nēra tikra, jog Mahometas turējo susinešimą su tais asmenimis pirma savo pradējimo pamokslininkauti. Kaip ten nebuk, sykį — Mahometui tuomet buvo jau 40 metų, — jam savo įpročiu ant kalno Chira urve atsidavus prakilnioms mąstims, pas jį atējo dieviškasis pri-

sakymas ir jis išgirdo žodžius: "Skaityk" (arba "Skelbk"). Šitas apsireiškimas, buvęs turbut pirmutiniu sulyg laiko, išdētas Korane (pusl. 96) sekančiais žodžiais: "Skelbk vardan Viešpaties tavo, sutvērusio žmogų iš sukepusio kraujo šmoto; skelbk, nes duosnus ir mielaširdingas Viešpats tavo, mokinąs plunksna, mokinąs žmogų to, ko jis pirma nežinojo". Dideliai sujudintas Mahometas sugryžo pas savo pačią ir nežiurint į tai, kad ji ir jos brolēnas Varaka ramino jį, prie ko paskutinysai regimai pripažino jam pranašišką pašaukimą, Mahometas tulą laiką buvo baimēje ir abējonēje, ar jis kokiu budu nepateko piktų dvasių, džinnų įtekmei. Tokiame dvasios stovyje apsireiškimai išpradžių neatsikartojo, bet kaip po tulo laiko jam vēl teko išgirsti dangiškus žodžius (pusl. 74) ir apreiškimai ēmē atsikartoti vis tankiau, tai jis liovēsi abejoti ir tikrai įsitikino sulyg savo pranašybēs pašaukimo.

Čion trumpai apšnekēsime visokius manymus apie pranašišką Mahometo dovaną. Muiro pažvalga, jog Mahometas tikrai pasidavē velnio pagundai, netinka moksliškai kritikai, žiurint į jo dogmatišką uolumą. Teipgi neišlaiko kritikos nē manymas, jog Mahometas buvęs tiesiog apgaviku, manymas, kuris jau vidurinių metašimčių gadynēje aiškiai pasirodo pasakojime apie tres impostores, pereitame gi metašimtyj buvo pastatytas ant scenos vienoj Volterio tragedijapalaikēje. Net pas naujuosius raštininkus šitas manymas turi tam tikrą populiariškumą; bet priešingai tam kalba ta guodonē, kurią Mahometas pataikē įteikti savo pobudžiui, butent apsiaučiantiems jį žmonēms, ir tvirtybē, su kokia jis visą savo gyvenimą, išsistatydamas persekiojimams ir povojams, laikēsi savo pasiuntinybēs, nepaisydamas ant jos pasisekimo; antgalo butų dvasios prieštaringumu, jei tiek gyvastinēs energijos ir protiško vieko butų iššaukta apgavybēs. Tokiu budu męs negalime abejoti apie teisingumą Mahometo persitikrinimų. Ne ką daug geresni už privestą apgavybēs teoriją, pasistengimai išaiškinti Mahometo apraiškas patologiško pobudžio apsireiškimais. Padava reiškiai rodo į tai, jog prie pirmosios ir tulų vēlesnių

apraiškų Mahometas rodē nerviškos sistemos karščiavimo ženklus ir turējo priepuolius. Teipgi nēra jokios abejonēs, kad jis prieto matē ir girdējo dalykus, neatjaučiamus objektyviškame reališkame sviete, bet kurie jam rodēsi kaipir objektyviškais, kitaip sakant, kad jis turējo regējimus, haliucinacijas ir tolygius apsireiškimus, kaip męs juos nepavadintume. Pasiremdamas visa kuo tuo, Veil išvedē, jog Mahometas buvo epileptiku; prieš ką su teisybe galima pasipriešinti, jog epileptikai nepamena savo priepuolių ir to, kas su jais tąsyk dedasi. Sprenger visaip stengiasi parodyti, jog Mahometas buvo histerikas ir, kadangi histerija visai sunaikina žmogų ant kuno ir dvasios, tai jis pranašą paveikslino nusenusiu, sugriuvusiu, sunykusiu. Bet šitas tvirtinimas visai nēra istorijos patikrinamas. Nuosaikus įsitikējimas į save ir vienumas visos Mahometo esybēs nē kartą nesukliudyta ir dabar reiškiai pasirodo mums Korane, kurio silpnos pusēs nurodo mums į protą neapsipažinusį su logišku protavimu, o ne į psichišką sugriuvimą (A. Mueller).

Ir teip, jeigu visos paminētos teorijos pasirodo netinkamomis, tai liekasi Mahometą pripažinti tikru pranašu. Tikējimas į tai, kad jis ne sava valia ēmēsi skelbti, bet buvo tam pašauktas jo dangiškojo Valdovo, ne tik tapo išeitiniu jo veiklybēs tašku, bet ir ant visuomet pasiliko jame kaipo persitikrinimas teip nepajudintas, jog jis nē kartą nepaabejojo apie tai. Bet šitas tikējimas nē kartą neužkenkē jam naudotis didžiausia nuoregybe bei aštriausiu dipliomatišku apskaitymu kaipogi ir mažesniais budais savo idēalo įvykdinimui. Tokiu budu jo negalima pavadinti nē apgaviku nē bepročiu. Ar jis stovi doriškoje atnašoje ant tokios augštumos, kokios męs, eidami nuo paimtos mąsties, skaitome sau tiesą nuo pranašo reikalauti, tai yra kitas dalykas. Prie šito klausimo męs sugryšime musų trumpos biografijos pabaigoje.

Įsitikinęs į savo pašaukimą, Mahometas leidosi pamokslininkauti atvirai. Kuomet tikrai tas buvo, nēra gerai žinoma. Sutinkamai su arabų suopročiais jis pirmiau-

siai ēmēsi versti savo šeimyną ir kaip jo pati, dukterys, posuniai Ali ir Zaid ir draugas Abu-Bekr jo mokslą priēmē, tąsyk jis pasiųlē jį ir kitiems Gašimitams. Bet čion jis turējo mažą pasisekimą. Jo dēdē ir globējas Abu-Talib, žmogus doras ir teisingas, visą savo gyvenimą ginęs Mahometą, veltui stengēsi pertikrinti jį atsisakyti nuo savo pamokslininkybēs; antras dēdē Abu Lachab su koliojimais atmetē jo pasiųlinimus. Prie tokių aplinkybių tikinčių skaitlius augo labai pamaži ir dauginosi vienintēliai ačiu vergų ir be intekmēs žmonių prisidējimui, teip kad praleidus gana didelį laiko tarpą, atverstųjų skaitlius vos tepasiekē 43. Prieš vergų perējimą į naują tikējimą jų savininkai pasiskubino panaudoti aštrias priemones, nuo kurių išsigelbējo tik tie, kurie buvo išpirkti laisvēn gana pasiturinčio Abu-Bekro; kitiems Mahometas nenoroms turējo leisti atvirai nuo jo ir jo mokslo atsisakyti, idant jie galētų buti bent slaptais jo pasekējais.

Vienok Mahometas nežudē vilties ir dar su didesne energija stengēsi gauti pasekējus už savo šeimynos ribų. Be nuoalsio jis skelbē Allacho didybę ir galybę, dēdamas priedermēn visiems žmonēms islamą, tariant, pilniausią atsidavimą ir visišką prigulmingumą Allachui. Su atsivertimu negalima laukti, kalbēdavo jis, nes tuojaus ateisiąs Allacho teismas, ir koksai teismas! "Už tiesą, išsipildys tąsyk tavo Viešpaties bausmē ir niekas nevalios jos sulaikyti. Dangus tą dieną sudrebēs ir kalnai išsijudins iš savo vietų. Vargas tąsyk netikiams".... ir tt. (Sura 52). Kuogyviausiais, kuoveizdžiausiais dažais vienval piešē jis tos baisios dienos baisybes, pragaro kančias, netikių laukiančias ir rojišką laimę, paskirtą musulmanams. Butų neteisinga su Sprengeru žiurējus į šituos paveikslus tik kaipo į "bauginamą įrankį" ir nemačius juose nuoširdaus persitikrinimo išraiškos ir rupesties savo vienalaikių laime. Teip pat mažai pamato turi Grimmo manymas, jog mokinimas apie visasvietinį teismą buvo Mahometo pritaikytas kaipo akinantis dvasiškas budas, kuriuomi jis norējo laimēti

pasekmę savo socialistiškojo pobudžio bandymui išeiti prieš tulas ypatingai labai išsiplatinusias visuomeniškas savo laiko, piktenybes, nes, sulyg Grimmo manymo, — manymo visiškai klaidingo, — toksai buvęs pirmapradinis islamo pobudis.

Bet teismo diena, kurios atējimo, sprendžiant iš tulų Korano vietų, Mahometas laukē išpradžių greitu laiku, vis neatējo ir Mekkos gyventojai dar labiaus ēmē pranašą pajuokti. Jie reikalavo nuo jo stebuklų įsitikinimui į jo dievišką pasiuntinybę, ant ko jis atsakydavo nurodydamas į dieviškos galybēs stebuklus gamtoje ir žmogaus sutvērime. Kadangi jis savo prasergējimus skelbē, kaip tas priimta buvo pas pranašus, matuotos prozos formoje, tai ir apie jį teip nurēkē, kaipo apie naują poētą, skelbēją ar paikšą. (Sura 52, 29—30; 21, 5, 68—, 3—52). Jam gi raminant save tuomi, kad ir buvusieji pirma jo pranašai buvo pajuokiami ir net persekiojami savo vienalaikių, žinoma tik savo pačių nenaudai, nes neatmainomas Dievo žodis tuojaus išsipildydavo, ir tankiai jam panašias istorijas pasakojant sutvirtinimui tikinčių ir pagrumojimui priešininkams, jam buvo užmetama, kad jis savo manomąsias apraiškas gaudavo ne nuo Allacho, bet tiesiog iš tų versmių, prie kurių jis nusisiųsdavo.

Ikišiolai Mekkos gyventojai priduodavo mažą svarbą Mahometo mieriams, bet kaip 615 m. tuli pranašo šalininkų persikēlē į Abissiniją, tai jie į šitą dalyką atsižiurējo rimčiaus dēlei galimo nemalonaus susidurimo su abissiniškuoju. negusu. Mekkoje dar neužmiršo apie tai, jog Mahometo gimimo metais pagardēn atējo abissiniška kariumenē su milžinišku drumbliu ir be maža ko nesugriovē Kaabą. Todēl koreišitai ryžosi su Mahometu taikytis ir, jam susitaikant, norējo, idant jis pripažintų Allacho dukteris, jei ne dievēmis, tai bent galingomis dangiškomis esybēmis. Tolesnēs smulkmenos mums nēra žinomos, bet reikia manyti, kad koreišitų prašymas padarē į Mahometą didelį įspudį; pranašas nusileido ir pripažino minētoms dievēms gana dviprasmį Epitheton ornans bei teisę užtarauti

pas Allachą (slg. Sura 17, 75). Vienok jis greitai apsižiurējo, kad tai negalima jam sutikti; jis išaiškino, jog pasakyti jo žodžiai buvo jam inkvēpti ne Alacho, tik šētono ir viešai atsiēmē juos atgal. Koreišitai, kaip galima suprasti, buvo tuomi labai supykinti ir pasiryžo sykį ant visados padaryti galą niekadējybei. Idant išvengti pavojaus, apie šimtas tikinčių, vyrų ir moterų, vēl persikēlē į Abissiniją. Tuo tarpu prie patriarchališkų arabų papročių nelengva buvo Mahometą priversti tylēti. Paprotys vertē Mahometo gimines žiurēti į jo darbus kaipo į savo nuosavus, teip kad asmeniškai jo niekas nelietē. Tokiu budu koreišitai visai Gašimitų giminei atēmē teises ir tie turējo trauktis į negyvenamąją gardo dalį, apturēję didelius materialinius nuostolius iš tos pusēs. Šitą sunkų padējimą Gašimitai kentē dvejus ar trejus metus; bet šita drausmē neatvedē prie geidaujamo tikslo ir galiaus išskyrimas buvo atšauktas. Labiaus buvo Mahometas ištiktas, kaip jis tuojaus po to, turbut 619 m., panešē vieną po kitam du sunkius nuostolius, netekdamas Charidžos ir Abu-Tolibo.

Tuo tarpu atējo jam mąstis palikti netikinčius Mekkos gyventojus jų likimui ir pradēti pamokslininkauti už to gardo rybų. Mums toksai pasiryžimas gali matytis visai prigimtu, atmenant visus tuos prityrimus, kokius Mahometas turējo Mekkoje, bet arabui šitas buvo visai nepaprastu dalyku. Sulyg jo papročių, atidalintas žmogus nuo savo gentēs yra nieku; liuosu noru apleidęs savo gentę arba josios atmestas, jis nustoja visokios prieglobos ir skaitosi pražuvusiu. Mahometui tuojaus atsiējo ištirti tą ant savęs; jam pamēginus atversti savo tikējiman artymiausio Taifo takifitus, jie jį ne tik su koliojimais atmetē, bet dar vijosi su akmenimis, teip kad jis kuogreičiausiai turējo sprukti. idant išsinešti su savo gyvasčia. Bet šitas nuotikis teipgi mažai jį rupino, kaip ir Mekkos gyventojų netikējimas.

Tolygųs nepavykimai tik suartino jį su dieviškos apveizdos mįslio išrišimu. Dievas valdo žmonēmis sulyg savo valios, sako Mahometas, ir šita formula budavo pas jį ne abstraktiškų mąstymų pasekme, tik jo paties gyveni-

miško patyrimo. Kad Allach parodē jam tikrą kelią, nors žmonēs ir atmetē jį, — šitame dabartiniame, sunkiame jam laike jis ramino save tuomi, kad džinnai (dvasios), kaip jam rodēsi, nusilenkia jam (Sura 72), ir jis matē sapne save perneštų į Jēruzolimą (Sura 17), — regējimas, kuris pas mahometonus pasidarē labai populiarišku ir tapo perdirbtu į nunešimą dangun. Bet Mahometas prie to neleido iš akių žemiškų tikslų. Jam pasisekē patraukti savo tikējiman keli žmonēs iš gentēs Chazradži iš Jatribo (Medina), kurie atējo į Mekką ant chadž. Jie, tarytum, tikrai nurodē jam, kad jo mokinimas turēs pasisekimą Medinoje, kas pilnai ir pasitikrino pasekančiais istoriškais nuotikiais. Gal but pasisekimą šitą reikia priskaityti gyvenusių ten terp arabų žydų intekmei, kurie monotejybēs priēmimui prirengē dirvą ir iššaukē reikalą sutverti naują tikējimišką bendriją. Šeip ar teip, skaitlius tikinčių ten augo labai smarkiai. 622 mete daugelis Medinos gyventojų ypatingai Charadžitai, teipgi keliatas Auzitų, skaitliuje apie 75 žmonių, atējo į Mekką ir turējo su pranašu slaptą sueitį ties kalnu Akaba, kur jie buvo susitikę su juo jau pernai metą. Mahometas tąsyk iškilmingai prisakē pasiuntiniams nestatyti greta su Dievu kitų dievų, netraukyti vinčiaus ryšių, nevogti, neužmušti savo vaikų, nedaryti ir neplatinti apšnekų ir visame buti klausiais pranašui; dabar jis padarē su jais sutartį ir jie apsiēmē ginti jį teip kaip savo pačias ir vaikus. Šituomi Mahometas kaip ir atsisakē nuo savo tikros giminēs ir darbu parodē, jog per islamą sutraukoma senieji gentiniai ryšiai ir pavidale tikējimiškos bendrijos gema nauji. Iš šitos pusēs reikia žiurēti ir į teip vadinamą Mahometo bēgimą iš Mekkos į Mediną, vadinamą paprastai "Chidžra", nuotikis, nuo kurio mahometonai nuo Omaro laiko veda savo metskaitą (622 m.). Šitas arabiškas žodis reiškia ne tą, kuris bēgimu nuo priešo ar pavojaus išsigelbsti, tik tą, kas savu noru draugą ar giminietį pameta. Žinomas dalykas, kad Mahometo pasielgimas atkreipē į save atidžią Mekkos gyventojų, vienok Mahometas pasirupino, idant jie neužlaikytų nē jo, nē jo draugo Abu-Bekro. Teisybē, legenda padarē savo darbą

ir gausiai papuošē istoriją, bet męs paliksime ją šaly. Mahometo šalininkai nebuvo persekiojami daugiaus Mekkos gyventojų, ir nusekē paskui pranašą į Mediną. Todēl juos praminē "Mochadžirais", tariant, bēgimo bendradraugiais; drauge su bendrakoviais (Ansar) iš Medinos jie padarē islamo didunija.

Uždavinis, kurį Mahometas norējo inkunyti Medinoje, buvo nelengvas; reikējo suorganizuoti naują tikējimišką draugiją. Idant darbu parodyti, jog pirmieji gentiniai ryšiai naikinosi islamu, jis padarē 75 broliškas poras, kiekvieną iš vieno bēglio ir vieno bendrakovio, kurie sekē vienas kitą, nežiurint į gimines ir turējo skaitytis broliais. Gentiškieji vaidai išnyko, nē sena, nē nauja kruvina pagieža negalējo daugiau kelti nesutikimo terp tikinčių. Buvo pastatytas maldnamis, kurin sykis į sykį rinkosi visi, vēliaus gi buvo sušaukiami tam tikro "šauksmo" (Bilal), idant išvieno po Imamo, vadinas, tame laike paties Mahometo vadovybe atlikti abelną pamaldą. Tokios įstaigos nelengva yra priderančiai inkainoti; mylinti laisvę nežinanti grasos arabai tokiu budu junko prie tvarkos ir grasos. Todēl šitą maldnamį vadino "kariškų islamo lankstynių vieta", kasdieninę gi maldą, atkartojamą kasdien penkis kartus, užmiršdami apie jos tikējimišką svarbą, lygino su abelnu mušio šauksmu (von Ranke).

Apie tikējimiškas priedermes pašnekēsime vēliau savo vietoje, dabar pasitenkinsime tuomi tik, kad išaiškinsime tuos prietikius į kokius pastatē save nauja tikējimiška bendrija su stabmeldžiais ir Medinos žydais. Iki šitam laikui Mahometas turējo labai paviršutinę ir neužtektina judajybēs bei krikščionybēs esmenybēs pažintį. Jis manē, jog jojo mokslas susitaiko su šitų didžiųjų dvasiškų draugijų dogmatais, ir jog jų šalininkai lengva bus patraukti prie jo tikējimo. Kadangi Medinoje žydai ypatingai buvo skaitlingi ir tikējimiški jų padavadijimai Mahometui matēsi sulyg tikslo tolygųs, tai jis pasiryžo tulus jų įvesti savo bendrijon; toki, antai paprotys maldoje veidu kreiptis, linkui Jēruzolimos, užlaikyti pasninką Jam Kipuro dienoje (10 tišri), ir tt. Medinos žydai, norēda-

mi naują pranašą ištirti sulyg jo pašaukimo, uždavinējo jam visokius klausimus, idant atsižinoti, ant kiek jo atsakymai sutinka su Mozēs įstatymais ir ar jis ištikro nēra anuoju žadētu Messijumi. Mahometas blogai kvotimą išlaikē, nē kartą nepasakęs gerai patriarchų genealogijos ir žydai ant visados nusikreipē nuo jo. Iš savo pusēs ir Mahometas, patyręs savo klaidą, pasiskubino nuo judajybēs atsiskirti; pirmiausiai savo padavadijimą maldoje veidu kreiptis linkui Jēruzolimos jis pakeitē atsikreipimu į Mekką, o pasninką iš 10 tišri perkēlē į arabišką mēnesį Ramadan, laiką, kuriame buvo duotas Korano apreiškimas (Sura 2, 181). Jam tuojaus pasidarē aišku, kad jis veikia krikščionybēs dvasioje ir tokiu budu pas jį užgimē teorija sulyg to, jog "rašto savininkai", kaip jis vadino žydus ir krikščionis, nors ir gavo apreiškimą nuo Muso (Mozēs) ir Iso- (Jēzaus), bet vēliaus jie perkeitē ar pačius apreiškimo žodžius, ar jų aiškinimą (šitame mahometoniškieji teologai skiriasi) ir tokiu budu inpuolē į visokius išklydimus. Prieš krikščionišką mokinimą apie trejybę, kurią jis skaitē tikra tridievija (Dievas, Jēzus ir Marija) jisai Korane vedē smarkią polemiką. Jis tikrino, kad Isa teisingai buvo Dievo pasiuntiniu, kurį Dievas stebuklais iškēlē, vienok nepripažino, idant jam ir jo motinai prigulētų dieviška garbē. Bet rašto savininkai, prie kurių jis kartais priskaitē ir sabējus, užima visai kitokį padējimą negu stabmeldžiai: šitie visai teisybę pavertē į niekus, anie gi šiek tiek jos turi, nors sudarkytame pavidale.

Kas atsieina politiškų dalykų, tai Mahometas kaip su žydais, teip su Medinos stabmeldžiais padarē užpuolamą ir apginamą sandarą, palikdamas kaip vieniems teip kitiems jų buvusias teises ir papročius, tik jie turējo gelbēti pranašui karēje ir jokiu budu neprivalē remti jo priešų. Pamaži paviršutiniškai prie bendrijos prisidējo didelē chazradžitų ir auzitų dalis, nors jie visuomet pasiliko abejutais ir kritiškoje valandoje neištikimais šalininkais, dēlko Koranas tankiai juos nupeikia kaipo veidmainius (monafikun). Širdyje inpykę ant svetimo ateivio, jie apverkē tēvų papročių puolimą ir, kaipo tikri arabai, su noru

butų gryżę prie pirmesnio dalykų padējimo; bet galybē buvo ne jų pusēje ir jie turējo pasiduoti Mahometo šeimininkavimui.

Mekkos gyventojai manē, jog jie laimingai atsikratē nuo netinkamo pamokslininko ir skaitē, kad medinieēiams jis teipgi greitai atsibos; bet jie skaudžiai apsiriko. Mahometas sau už tikslą pasistatē apimti savo prigimtą gardą ir, nors šitas sumanymas galējo išpradžių rodytis juokingu tam, kas žinojo skirtybę terp gana didelio vaizbiško gardo ir menkutēs Medinos, vienok pranašas nē ant minutos neleido jos iš akių, kolai nepadarē savo. Bet šitam reikējo ne maža laiko; išpradžių Mahometas turējo pasitenkinti tuomi, kad darydavo nedidelius plēšikiškus užpuolimus ant vaizbiškų mekkiečių kirbinių (karavanų), kurios atgal eidamos iš Syrijos ējo arti pro Mediną. Šitas amatas Medinos gyventojams patiko kaip geriau nereikia, kadangi arabai, kaip ir kitos klajoklinēs tautos, kurdai, turkmenai ir k. iš prigimimo buvo plēšikais. Priegtam nevisuomet net buvo užlaikomas šventas mēnesis, kuriame viešpatavo visuomet taika ir šitoje dēstyje dalykui pasiekus Mahometą, jis kaltininkus atleisdavo, lengvai pabaręs (Sura, 2, 214). Ar jis pats davinējo tam prisakymus, kaip yra tvirtinama, liksis neatsižinota, bet jei ir teip tas butų, tai jo negalima už tai sunkiai teisti; toksai Rytų paprotys: ten leidžiama o kartais net prisakoma kariškas vylius ir visokia gudrybē prieš nevidoną, buk tai biauriausia išdavybē ar atviras duoto žodžio laužymas.

Žinomas dalykas, šitie užpuldinējimai darē ne maža nesmagumo Mekkos vaizbininkams, kurie, vedami Abu-Sofjano, esančio nuo to laiko Mekkiečių viršaičiu, ryžosi tokiam plēšimui padaryti galą. 16 kovo 624 m. ties šuliniu Bedr įvyko mušis ir, nežiurint į didelį mekkiečių viršinimą skaitliumi, sulyginant su teisatikiais, šitie išlaimējo pilną pergalę; daugelis prakilnių ir turtingų koreišitų pateko nelaisvēn, kas, neskaitant paimto grobio, žadējo dar gerą išsipirkimą. Idant išvengti vaidų terp godžių arabų, Mahometas apreiškē, jog penkta grobio dalis turi priklausyti jam, tariant teisatikių išdui, lykis gi turi buti padalinta ly-

giai terp visų mušio dalyvininkų. Be. įspudis, padarytas puikios pergalēs Medinoje ir beduinams buvo dar didesne svarba negu grobis. Pačiame garde nieks daugiau neišdryso atvirai eiti prieš pranašą; vieni tik żydai nesuprato tikro dalyko padējimo, bet ir jie greitai buvo išvesti gana nepadoriai iš tikējimo tariamai sau rymčiai. Neužilgo potam menkas niekas patraukē su savim kruviną susirēmimą su żydiška genčia Kainoka; żydai turējo pasiduoti; turtai jiems buvo atimti ir jie patys išvaryti iš gardo. Džiaugdamiesi tuomi, kad liko gyvais, jie skubino apleisti Arabiją ir apsisēdo senoviniame Bazane. Tas pats likimas sekantį metą ištiko gentę benu-Nadir, kuomet mekkiečiai atsikeršijo Mahometui ties Ochodu už sumušimą jų pernai metą ties Bedru. Ir tarytum šita nelaiminga tauta buvo kurčia ir akla visokiems prasergējimams! Żydai buvo dar tiek neatsargųs, kad įējo į susinešimus su Mahometo priešais laike teip vadinamos karēs už apkasų 627 m. Pergalē ties Ochodu neatnešē mekkiečiams jokios naudos, todēl jie ryżosi apgulti Mediną su geromis arabams kariškomis pajiegomis; żydai ir visokios beduiniškos gentēs pažadējo jiems savo pagelbą. Teisatikiai neišdryso šį kartą stoti į nelygią kovą su priešu atvirame lauke; jie užsidarē garde ir vieno perso Salmano patarimu padarē neprieinama raiteliams atvirą gardo dalį, apkasdami ją giliu ir plačiu ravu; nuo to šita karē gavo sau vardą už apkasų. Priešai labai pyko už tokį darbą ir kaltino Mahometą vartojime nepriderančių gudrybių, tuomi labiaus, kad tas nusidavē ir jie turējo gryżti atgal su nieku. Ir šiuo żygiu żydams teko savo atsiimti. Mahometas išējo dabar prieš benu-Koraicą; żydai buvo sumušti ir nusprendimas mirtinai sergančio Sa'ado, auzitų vado, kuris buvo ant jų įnirtęs, skelbē, jog vyrai turi buti nugalabinti, o moterys ir vaikai paversti į vergus. Mahometas užtvirtino šitą nusprendimą ir 600 żydų buvo užmušta. Baudimas buvo žiaurus, bet pilnai sutinkąs su tuolaikiniais kariškais įstatymais, teip kad nēra jokio pamato Mahometą laikyti už tai žiaurum ir klastingu, nors teisybē, yra tai baisus żydų išmušimas. Dēlei šito kaltinimo pilnai teisinga bus patēmijus, kad ši-

tie 600 nedaug ženklina sulyginus su tais 4.500 saksonų, kuriuos krikščioniškasis karžygis Karolis Didysai paliepē išgalabinti ties Alleru. Išlygos, duotos benu-Kinoka ir benu-Nadir, arabų supratimu, buvo labai lengvos ir Mahometas parodē, kad jis toli nuējo savo vienalaikių priekin, išduodamas prisakymą, draudžiantį kaneveikti kritusių lavonus, kas buvo inprasta tometinēje barbariškoje gadynēje ir net daug vēlesniame laike.

Tarytum, Mahometui toli dar buvo iki įvykdymui jo švento tikslo — Mekkos paēmimo, bet jis surado kitą, greitesnį budą jo pasiekimui. Jis ryžosi su nedaugeliu bendrakeleivių eiti pas šventas vietas ir išpildē savo pasiryžimą pavasary 628 m., žinoma, keleivio drabužiuose, apsiginklavęs tik kardu. Jis skaitē, kad mekkiečiai jokiu budu neišdrys daryti ką bloga jo žmonēms šventame mēnesy, jei tik žinos, kad jie atējo su taikiais mieriais. Teisybē, jis pats prie tuometinių sąlygų nepaisē šito pavročio ir jo laužymą skaitē atleistina nuodēme, vienok jis žinojo, kad jo priešininkai, senų arabiškų papročių apgynējai, vargiai atsimokēs jam tuomi patim. Vienok tai buvo žingsnis labai pavojingas juo labiau, kad, vos tik išsiaiškino, mekkiečiai subruzdo. Chodeibidžoje Mahometas apsistojo ir šitame kritiškame padējime vēl išsireiškē jo politiškasis nuoregumas. Nors mekkiečiai labai buvo nemalonųs neprašytam svečiui ir išanksto pramatē, kad esant terp jų ir ištikimųjų kruviniems vaidams, buvimas jų ant šventēs butinai turi privesti prie kraujo praliejimo, vienok jie neturējo jokios tiesos užginti jam ant šventēs buti. Po ilgų tarybų jie ryžosi padaryti su juo sutartį, sulyg kurios šiuo kartu Mahometas turējo gryžti atgal, kitą gi metą jam leista buvo ateiti trims dienoms į Mekką ant šventēs keleivio drabužiuose. Idant parodyti tą galimu, buvo pasiųlyta susitaikyti dešimčiai metų, prie ko abi pusēs galējo daryti sau šalininkus; Mahometas prižadējo koreišitams išduoti jų pabēgēlius, kuomet mekkiečiai nebuvo varžomi tolygum pažadu sulyg pereinančių jų pusēn Mahometo šalininkų. Mahometas paskubino priimti šitas išlygas, nors bendrakeleiviai jo labai nesitenkino jomis. Tokiu budu jis pilnai

atsiekē savo tikslą, jei ne šioj valandoj, tai bent ateinamame laike; su tikrybe galima buvo laukti, jog pranašui, apsigarsējusiam jau visoje Arabijoje, pasirodžius ant šventēs Chadž savo pasekējų priekyje, visų atidžia bus atkreipta į jį ir jo kelionē pavirs į triumfališką iškilmę. Teip tas ir atsitiko sekančiais 629 m., kuomet Mahometas, sutinkamai su nutarimais pasirodē Mekkoje, koreišitams, buvusiems atkakliuose vaiduose su tikinčiais, arba dēl ko nors kito priklausiusiems prie nenuoramų, prasišalinus į artymiausius kalnus galimo atsitikti kruvino susirēmimo išvengimui. Dabar kiekvienas, kas Mekkoje turējo nors lašą politiško nuoregumo, žinojo, kad ateitis priklauso islamui ir sumaningiausieji, k. a. Chalid ibn al Valid, pergalētojas prie Ochodo, žinomas vēliaus dieviško kardo vardu, ir Amr ibn el-Azi, buvęs paskui Aigipto vietininku, pasiskubino apreikšti savo atsivertimą; kiti, kaip Abu Sofjan ir Abbas, nedryso atvirai tą padaryti, manydami, jog galima palaukti, kol Mahometo reikalas įgaus rimtesnį pavidalą. Tas vienok neilgai truko; jau sekančiame mete Mahometas įsiveržē su didokomis pajiegomis, kad Mekką apimti. Pageidaujama priežasčia tame patarnavo jam mekkiečių chadeibidžiškēs sutarties sutarimų laužymas. Dabar reikalas vertē pasiskubinti ir Abu Sofijaną ilgiau nelaukti: jis nuējo į Mahometo stovyklą ir nuo savo tikējimo atsisakē. Visas gardas be jokio kraujo praliejimo perējo į rankas Mahometo; tik keletas nenuoramų priešinosi pranašui. Jis paliepē išdaužyti stabus ir nubausti kaikuriuos ypatingai nemēgius jam žmones, apskritai gi visiems dovanojo. Šventos vietos ir ceremonijos buvo palikta ir toliaus.

Mahometas savo tikslą pasiekē. Dar kartą tokipitai susivienijo su draugiškomis jiems beduiniškomis gentēmis idant pasipriešinti tikintiems ir savo laisvę apginti, bet veltui: jie buvo sumušti galutinai po karštam mušiui ties Choneina, pietinēs Arabijos pasienyje. Dar pirma kelionēs į šventas vietas 629 m. Cheibaro žydai Šiaurvakarinēje Arabijoje buvo intraukti į karę ir paveikti; dabar po mušiui ties Choneina iš visų Arabijos kraštų pludo Medinon pasiuntinijos išreiškimui savo pasidavimo pranašui. Ma-

hometas priēmē jas su pagarba, bet pareikalavo atsisakyti nuo stabų, priimti pranašą, kasdien atkalbēti penkias maldas ir mokēti išdan duokles. Tris pirmus reikalavimus beduinai skaitē už niekus; paskutinis gi buvo jiems didele sunkenybe, bet toje valandoje negalima buvo nieko atkeisti, nes Mahometas buvo neprilenkiamas. Jie turējo sutikti, idant su jais eitų keletas tikinčių jų bendragenčiams islamo padavadijimų perdavimui ir duoklių rinkimui.

Mahometas tuo tarpu užsiēmē jau naujais dalykais. Jis net laiškus išsiuntē pas graikų ciesorių, Aigipto vietininką, gassanidus ir persų didįjį karalių, kalbindamas juos primti islamą. Jis rengēsi karēn su bizantiečiais ir tvirtai ryžosi išmēginti jauną islamo vieką su kaimyniškomis tautomis. Bet pirma to reikējo galutinai pabaigti su stabmeldybe pačios Arabijos rubežiuose. Todēl jis 631 m. išsiuntē savo žentą Ali į Mekką su labai svarbiu dokumentu, kurį męs randame Korane (Sura, 9) su antrašu: "Dievo ir jo pasiutinio garbintojų stabų išsižadējimas". Nuotrauka šita su iškilme buvo perskaityta Mine akyvaizdoje susirinkusių maldininkų. Ir po šiai dienai į ją galima žiurēti, kaipo į pagrindinį islamo padējimą, ant visados nulēmusį jo atnašą prie kitų tikējimų pasekējų. Jo akstinas yra tame, kad tolesniam laikui niekas iš netikių neturi buti leidžiamas į šventą sritį, kad sutarmēs, pranašo padarytos su kaikuriais jų, yra geros tik iki rako išējimui, kad tam, kuris negali parodyti tokios sutarmēs, liekasi pasirinkti islamą arba karę. Karē prieš netikius jau nuo pat pradžios Mahometo Medinoje apsibuvimo buvo dedama priedermēn musulmanui. (Sura 2, 186 ir sek., 212—213).

Dar kartą Mahometas leidosi kelionēn į Mekką, teip vadinamon "atsisveikinamon kelionēn", laike kurios jis turējo progą pasakyti kalbą, kurioje aštriai inkalbinējo arabams, kad ant toliaus senieji papročiai atsimeta ir kad islamas ant visuomet padaro vienybę ir lygybę tikintiems. Šitoj kalboj Mahometas dar kartą parodē save karštuoliu, o ne politiku; jei jis butų geriaus pažinęs arabus, tai butų supratęs, jog jis reikalauja negalimo. Tai čia, tai ten beduinai pradējo jau šurmuliuoti ir visoki asmenys, vyrai ir

moterys bandē savu žaru atlošti, panašiai Mahometui, pranašų rolę, idant kovoti su juo jo paties ginklu; bet seniui pasisekē nesmagumų išvengti: jam neteko sulaukti šitų pairtuvių išsiveržimo. Vasarą tų pačių 632 metų jis pasimirē savame name Medinoje.

Mahometo biografams visuomet buvo sunku kaip reikia inkainoti jo asmenį. Šitas neturi nē vieno stebinti, kadangi, be abejonēs, jis buvo visai nepaprastu žmogumi. Jo asmenyje apsireiškia dvi įvairios dvasios linkmēs, kurios niekur daugiau neatsitinka vienu laiku ir paprastai net atstumia viena kitą: tai yra nepergalimas užsidegimas ir šaltai apskaitytas gyvenimiškas sumaningumas. Iš dalies tas darosi aiškum, atmenant, kad jis atvirai skelbti islamą išējo jau suaugusiame amžyje, vadinas, tokiame amžyje, kuriame jaunybēs svajonēs ir karštis arba visai išdulksta, arba gi buva valdoma sumaningumo apskaitymu. Męs visai neteisingai kainotume istoriškas buitis, jei neatkreiptume atidžios į tai, kad jau mekkiškame periode Mahometas mokējo su dideliu gudrumu ir taktu apeiti pavojus, gresiančius jam ir jo mažai bendrijai; antra vertus, nereikia teipgi užmiršti ir to, kad Medinoje ir net laike savo atsisveikinamos kelionēs pas šventas vietas jis su jaunybišku lankstumu ir nepergalima jiega stojo už savo tikējimiškai dorišką idēalą. Vienok labai tankiai atsitinka, kad daugelis krikščioniškų mokslinčių linkę jo biografijoje įvairiai kainoti jo pobudį: mekkiškąjį pamokslininką jie nesibaido palaikyti tikru pranašu, bet peikia mediniškąjį vadą kaipo apgaviką ir gašluną. Šitai manoma, kad vēlesniame Mahometo gyvenimo periode jo pobudyje apsireiškia tokios silpnybēs, kurių pirmiau, tarytum, visai nebuvo ir kurios apskritai visai nedera jo pranašiškam pašaukimui.

Kas atsieina paskutinio tvirtinimo, tai ginčytis dēlei to yra visai benaudos. Kas mano drauge su mahometoniškais dogmatininkais, jog pranašas butinai turi buti be dēmēs, tai tam Mahometo biografija suteiks nemaža sunkenybių ir jis vargiai pasitenkins tuomi, ką teisatikiai paduoda jo išteisinimui. Arabui Mahometas yra malonumo ir išmaningumo pavyzdžiu; budai jo, panaudoti prieš jo

asmeniškus priešus, prieš mediniškus żydus ir tt. arabui matosi greičiau maloniais negu perdaug aštriais, kuomet europinis mokslinčius mato juose tik żiaurumą, gudrumą ir kerštą. Bet reikia tik atminti karalių Dovydą, kuris jei ir nesiskaito tikru pranašu, tai bent dorųjų żmonių laikomas patinkamu Dievui karżygiu-karaliumi; tąsyk mums bus aišku, jog tikintiems niekuomet nē į galvą neatējo pabejoti sulyg dieviškos Mahometo pasiuntinybēs dēlei to, kad jis dalinosi su savo tauta visomis jos tautiškomis silpnybēmis. Juos greičiau suramino tas, kad jis leido kariauti šventuose mēnesiuose, apsivedē su savo posunio Zaido pačia ir tt., żodżiu, toki dalykai, apie kuriuos buvo negirdēta pas arabus ir kurie prieštaravo jų senovēs papročiams; bet šitame tai jie ir matē priparodymą, jog Mahometui yra kitoki įstatymai negu visiems kitiems arabams. Męs gi, katrie nesutinkame su šituo manymu net toje dēstyje, jei pripażystame Mahometą pranašu, neturime użmiršti apie żmogaus silpnybes ir turime teisti ir matuoti żmogų vienintēliu teisingu mastu, atsiżvelgdami į jo gadynę ir bendrataučius; tąsyk męs išvysime, jog jis ir Medinoje priderančiai savo dalį atliko. Net tankiai nupeikiamas jo gašlumas, skatinęs jį kaip manoma, vesti visą tuziną pačių, yra nedaugiau, kaip hipotēza, kuri mażai tesutinka su jo prastu ir taisyklišku gyvenimo budu. Gal but, skatinančiomis šitų jungimųs prieżastimis buvo politika ir sumaningas apsiskaitymas, o visai ne begalinis gašlumas, tuomi labiau, kad jis liuosai galējo, neatkreipdamas niekeno atidżios, turēti tiek vergių, kiek jam norējosi.

Teipgi negalime prileisti beišlyginio teisingumo, daromam Mahometui išmetinējimui, jog jis teisino savo trukybes ir silpnybes, nusisiųsdamas prie tariamųjų dieviškų apreiškimų. Reikia turēti omenyje logikos pasekmes sykį priimtos jo ant savęs dieviško pasiuntinio rolēs; panašiuose jautriuose atsitikimuose draugai ir priešai reikalavo nuo jo dieviško leidimo parodymo ir jis negalējo atsisakyti nuo šito reikalavimo išpildymo. Jis galējo, żinoma, kartais duoti atsakymą, kuris musų akyse butų padaręs didesnę garbę jo doriškam pobudżiui. Bet negalima nema-

tyti, kad atsakymas jo niekuomet nesirubežiavo jo asmeniškais reikalais, bet visuomet protingai buvo apskaitomas tuomi, kad, kiek išlygos tą leido, visiškai pabaigti su klausimų patenkinat kiekvieną, teip kad jis ištikro nesutiko su jokiu prieštaringumu ir nedarē jokios blogybēs savo vertybei.

48. Koranas, Padava ir Fik.

Nusisiuntimo raštai. I. — Koranas: Sale vertimas (į anglų kalbą 1774 m., tankiai buvo perspaudomas vēliau); slg. E. M. Uerri, *A comprehensive commentary on the Quran* (4 tom.); Rodwell (2-ra laida 1876 m.) ir Palmer (S. B. E. VI, IX) vienas ir kitas anglų kalboje; Kazimirski (1854) prancuzų kalboje; vokiški vertimai; Valio (1828) ir Ullmanno (6-ta laida 1862 m.), teipgi Ruekkerto (ištraukomis autoriui mirus išduota Muellerio 1888 m.). Kaipo įžanga: G. Veil, *Historischkritische Einleitung in den Koran* (1844). T. Noeldeke, *Geschichte des Korans* (1860 m.). Hirschfeld, *Beitraege zur Etklaerung des Koran* 1886 m.

II. — Padava. Goldziher, *Muhammendanische Studien* (2 tom. 1889—1890 m.); apie padavinius papročius šnekama ypatingai antrame tome.

III. — Fik. E. Caxay, *zur aeltesten Geschichte des muhammedanishen Rechts* (Sitzungber. Wien. LXV). Goldziher, Die Zehiriten (1884). K. Snouk-Hungronje, *Niewe Bijdragen tot de kennis van den Islam* (Bijdragen Kon. Inst. Haag. ser. 4. dl. VI) ir kiti to paties autoriaus veikalai. —

Labai pasiplatinęs klaidingas manymas, jog Mahometas palikęs islamą pilnai užbaigtu, lyg šitas tikējimas ilgainiui, nebutų plētojęsi įvairiose linkmēse. Manymai sulyg šitų įvairių linkmių, žinoma, nesusitaiko terp savęs. Vienas čion mato išsigimimą, kitas — antraip, pirmyneigą; bet teisingai pripažinus, tai ir čion yra šviesa ir šešēlis. Viskas, ką Mahometas numirdamas paliko, neskaitant daugybēs mokinių, jo mokinimu inkvēptų, susidējo iš tam tikro skaitliaus apraiškų, nesuvestų tvarkon ir neaprupintų reikalingais jų supratimui istoriškais paaiškinimais, teipgi iš pavyzdžio jo paties gyvenimo tame pavidale, kokiame jis išliko atmintyje. Čion norime kiek nuosekliaus aprašyti šitą likusį po Mahometui turtą, kadangi jis visiems laikams likosi didžiausiu islamo lobiu.

Laike savo viešo veiklumo, Mahometas pasakē labai daug žodžių, turējo daug kalbų ir pamokslų; bet juose yra tam tikras skirtumas, kuris puola į akis ypatingai savo for-

ma. Šitai, kuomet jis kalbējo Dievo asmens vardu, tai paprastai vartojo ritmuotą prozą, kuri suteikē kalbai prakilnų pobudį ir pas senovēs arabiškus kachinus buvo padavine orakulams forma. Vienok jos pritaikymo budas įvairiuose Mahometo gyvenimo perioduose gana įvairus; išpradžių jis išsireiškia trumpais ritmuotais sakiniais, vēliaus jie eina vis ilgyn, ritmas darosi mažiaus aiškus, o rymas vis parinktinesnis ir vienodesnis, nors šita ypatybē niekur nepranyksta. Visi žodžiai, kuriuose jis yra pastebiamas ir kuriuose šnekančiu asmeniu yra ne Mahometas, bet Allach, priklauso prie apreiškimų skaitliaus, visa kas kitas, neatsakantis šitai išlygai priklauso padavai.

Apreiškimai turi vardą *Koran* (skaitymas, perdavimas), kuris priklauso, kaip atskiroms nuotraukoms, teip ir jų visybei. Mahometas, nemokēdamas pats nē skaityti, nē rašyti, išdalies prisakinējo raštininkui užrašinēti šituos apreiškimus ant popieros sklypelių, kaulų, palmų lapų, akmenų ir tt.; kitos gi nuotraukos užsiliko ypatingai dievobaimingų žmonių atmintyje. Jau prie pirmojo chalifo Abu-Bekro, vieno tų raštininkų Zaid-ibn-Tabito buvo sudētas rinkinys, esmeniškai maža kuo tesiskiriąs nuo to, kurį turime dabar. Sulyg chalifo Osmano (644—656) prisakymų po to paties Zaido ir kitų Korano žinovų užžiura, tekstas buvo galutinai sutaisytas; prieto ir atskirų nuotraukų tvarkai buvo induota neatmainoma forma ir visur įvesta viena ir ta pati tarmē, butent, koreišitų tarmē. Egzemplioriai, skiriantiesi nuo šito pavyzdžio, jei jie dar ir buvo, buvo sujieškomi ir deginami, teip kad apie tulas įvairybes žinome tik nuo vēlesnių kompiliatorių. Iš šito su tikrybe galima spręsti, kad prie Osmano veikta pilnai sąžiningai ir, jei kas ir ištruko, tai tik mažumas eilių, neturējusių jokios svarbos sulyginant su visybe. Veilio ir kitų mokslinčių manymas, kurie nužiurējo, jog buvo daroma tyčia permainos, nebuvo patikrinta kuostropiausiai tyrinējant.

Vienok atskirų apreiškimų kaleina ir dalinimas jų į 30 perikop, arba 114 surų (antrašų) grynai savarankiški, kas padaro kritikai nemaža darbo, teip kad mums butų labai akyva išdējus nuotraukos chronologiškoje kaleinoje,

idant galima butų išaiškinti jų psychologiškos pusēs turinį sulyg Mahometo biografijos; antra gi vertus šitie neužginčijamai originaliniai liudijimai savu žaru duotų šviesą pačiai jo biografijai. Ant laimēs męs turime tam kelis įvairius kelius. Viena, dar nuo senovēs, sulyg vienos abelnai

بسم الله الرحمن الرحيم
والضحى ۝ والليل اذا سجى ۝ ما ودعك ربك وما قلى ۝ وللاخرة
خير لك من الاولى ۝ ولسوف يعطيك ربك فترضى ۝ الم
يجدك يتيما فآوى ۝ ووجدك ضالا فهدى ۝ ووجدك
عائلا فاغنى ۝ فاما اليتيم فلا تقهر ۝ واما السائل فلا
تنهر ۝ واما بنعمة ربك فحدث ۝

سورة الم نشرح ثمان آيات مكية

بسم الله الرحمن الرحيم
الم نشرح لك صدرك ۝ ووضعنا عنك وزرك ۝ الذي
انقض ظهرك ۝ ورفعنا لك ذكرك ۝ فان مع العسر يسرا ۝
ان مع العسر يسرا ۝ فاذا فرغت فانصب ۝ والى ربك فارغب

سورة التين ثمان آيات مكية

بسم الله الرحمن الرحيم
والتين والزيتون ۝ وطور سينين ۝ وهذا البلد الامين ۝
لقد خلقنا الانسان في احسن تقويم ۝ ثم رددناه اسفل

Pav. 58. Puslapis iš Korano.

ištikimos padavos, suros antrašuose paženklinta — vienos kaipo mekkinēs, kitos kaipo medininēs. Bet suros, ypatingai ilgesnēsēs, tankiai yra sudētos iš kelių lygiai, įvai-

rių nuotraukų, nesutinkančių viena su kita sulyg laiko; tokiu budu negalima pilnai antrašui tikēti, jog visa sura ištikro priklauso mekkiniam arba medininiam periodui. Atsitinka teipgi, kad padava svyruoja savo nurodymu, o kartais net pasako, kad vienos ar kitos suros apreiškimas yra duotas du kartu. Tokiu budu, europinis mokslinčius negali pilnai pasitenkinti šituo grynai viršutinišku ženklu; bet yra kitas budas nusprendimui laiko, prie kurio suros priklauso, butent, sulyg jų pačių turinio, tankiai duodančio labai aiškius nurodymus, teip kad abelnai suvedimas į chronologišką tvarką nepadaro nepergalimų sunkenybių. Prie to reikia pridēti, jog supratimui surų turinio, kaip sulyg kalbos teip ir sulyg prasmēs, didelę pagelbą gali duoti puikųs arabiškų bei persiškų raštininkų darbai. Dar labai senome laike buvo raštiški sunkių žodžių ir mažai suprantamų vietų apsvarstymai, galiaus ir pirma to buvo esmens aiškinimai, kuriuose buvo privedama padavos apie aplinkybes ir asmenis, iššaukusius vieną ar kitą apreiškimą. Vēlesniuose rinkimuose be to surinkta dar daug kitų padavų, iš ko pasidarē sutraukos, atsižymējusios dideliu parankumu vartonei. Didelę autoritybę Rytuose turi Baidhavi XIII metašimčio užrašai, kurie vēlesnių raštininkų papildymais bei aiškinimais vēl buvo padidinti.

Apskritai, šventos knygos turinys labai suprantamas, nors, kaip nurodēme augščiau, pranašo stylius įvairiame laike parodo gana didelį skirtumą. Senesnēse surose stylius gyvas ir augštas; trumpi sakiniai su prakilniais paveikslais, iškeikimais, turinčiais patikrinti teisybę, ir uoliais užsipuolimais ant priešų kurie pranašą pajuokē ir netikējo jo pasiuntinybei. Pragariškos bausmēs varsuota kuoveizdžiausiai ir atsikartoja daugiau negu reikia. Vēliaus pranašų istorija išdēta ant pirmutinēs vietos, stylius žudo pirmutinį gyvumą ir tam tikruose išsireiškimuose, be ypatingų nukrypimų pereina į apsakomąją formą; bet kartais pranašui visgi pasiseka apdirbti savo kalbos dalykas ir paduoti gražų pasakojimą meiliškos Juozapo su pačia Potifara istorijos paveiksle (sura 12), tapusia nuotolaik teip populiariška Rytuose ir daugelio persiškų ir turkiškų eilininkų apvilkta į poētišką stylių. Galiaus, vēlesnio

periodo suros parašyta jau be pirmesniojo użsidegimo ir meno, gana silpnu styliumi, nors sulyg turinio jos kuosvarbiausios. Teisybē čion vis dar atsitinka apsakomieji ir mokinamieji straipsniai, bet teologas-juristas visur duoda save jausti ir ilgesnieji straipsniai pašvęsta teologiškai polemikai prieš krikščionis ir żydus, arba apima apeiginius padavadijimus. Dēlto jie niekuomet nebuvo teip populiariškais terp tikinčių kaip, pav., 112 sura, kurioje yra, nors ir trumpas, bet labai suprantamas tikējimo išpažinimas, arba 4 sura, teip vadinama "Faticha", kuri musulmanų yra skaitoma visose gyvenimo aplinkybēse ir gali buti prilyginta prie Tēve musų, kaipo gi ir tulos kitos eilēs, kurias išskaityti neturime išgalēs.

فقدر عليه رزقه فيقول ربي أهانن كلا بل لا تكرمون
اليتيم ولا تحاضون على طعام المسكين وتأكلون
التراث أكلا لما وتحبون المال حبا جما
كلا إذا دكت الأرض دكا دكا وجاء ربك
والملك صفا صفا وجيء يومئذ بجهنم يومئذ
يتذكر الإنسان وأنى له الذكرى يقول
يا ليتني قدمت لحياتي فيومئذ لا يعذب عذابه
أحد ولا يوثق وثاقه أحد يا أيتها النفس
المطمئنة ارجعي إلى ربك راضية مرضية
فادخلي في عبادي وادخلي جنتي
سورة البلد عشرون آية
بسم الله الرحمن الرحيم
لا أقسم بهذا البلد وأنت حل بهذا البلد
ووالد وما ولد لقد خلقنا الإنسان في كبد

Pav. 59. Miniatiuriškas Korano išdavimas.

Koranas, kaip tą parodo pats jo użvadinimas, buvo skiriamas skaitymui, vadinasi, skaitymui garsu. Ilgainiui šitas skaitymas pavirto į savo budo mokslą, toli ne kiekvienam pasiekiamą, teip kad šitą šventą knygą skaito

ne teip, kaip visas kitas knygas, tik kaipo Torą sinagogoje, iš dalies skaityte, iš dalies gieste. Be to, kiekvienam dedama priedermē išmokti atmintinai gerokus straipsnius; bet buvo, ir dabar yra, nemaža žmonių, kurie žino atmintinai visą Koraną. Todēl vargiai tereikia minēti, kad visuomeniško apšvietimo dalyke Koranas lošia labai svarbią rolę, o kartais net buvo vienintēle švietimo medžiaga; juomi paremtas patsai kalbos mokinimas, teip kad islamo platinimas eina drauge su arabiškos kalbos platinimu, ir visa mahometonų rašliava ar ji bus arabų, persų, turkų ar malajų kalboje, yra apstinga atminimais, numojimais, išvyzdžiais perimtais iš Korano. Apskritai sunku yra pakaktinai inkainoti didelę šitos knygos vertę tikējimiškam viso mahometoniškojo svieto gyvenimui.

Daug mažesnę intekmę turējo kita senovēs islamo versmē: padava, nors istoriškam tyrinējimui ji suteikia ap stingą medžiagą. Išpradžių padava perdavinēta žodžiu, kadangi abelnai rašliaviškas arabų veiklumas prasideda tik nuo antro Chidžios metašimčio. Padava arabų kalboje vadinama Hadith ir apima nevien tą, ką, be užrašyto Korane pasakē, ar nuveikē Mahometas, bet paduoda teipgi maždaug nuoseklesnes žinias sulyg Mahometo gyvenimo ir jo vienlaikių. Korane nēra pilnos įstatymų sistemos teip, kad labai greitai po Mahometo myriui įvyko dideli nesusipratimai sulyg to, kaip reikia elgtis viename ar kitame atsitikime. Tad, žinoma, su klausimais pradējo kreiptis prie likusių gyvais Mahometo šeimynos narių ir jo artymų draugų, pav., prie jo išmintingos ir veiklios pačios Aišos, klausdami jų, ar neišsitarē kaip nors Mahometas sulyg panašaus atsitikimo, arba kaip jis pasielgtų panašiame atsitikime. Tas ką pranašas Sonna veikē, ar leido, buvo norma, prie kurios pasekančios kartos stengēsi taikyti savo pasielgimus. Suprantamas dalykas, kad visuomet buvo gana žmonių šiteipos elgiančiųsi. Išpradžių, be abejonēs, elgēsi gana sąžiningai, kadangi atviras melas galējo buti parodytas likusių gyvais pranašo draugų, bet neužilgo prasidējo įsiskverbti melagingos žinios, kurios smarkiai platinosi apielinkēse, esančiose toli nuo islamo lopšio. Ilgainiui tokių padavų skaitlius išaugo iki begalēs, teip kad

beveik kiekvienas pasielgimas, kiekvienas manymas atrado sau išteisinimą atsakančioje padavoje.

Šitas vertimas blogybēn turējo antgalo tapti aiškiu ir patiems arabams ir dēl tam tikro užtikrinimo, jog turima reikalas su tikrąja padava, rimtieji tyrinētojai ēmē tikra tik tokią padavą, kurios perdavimą perdēm galima buvo nusekti iki pačių akiregių. Net ir tuomet, kaip padavos buvo užrašytos, skaityta reikalingu paduoti visą liudininkų eilę nuo pirmojo pasakotojo iki paskutiniam; šito papročio pedantiškai laikēsi ir toliaus, net tuose atsitikimuose, kuomet tam tikra padava buvo žinoma kiekvienam iš visiems prieinamo rinkinio. Panašaus budo liudijimų eilē vadinama "padavos grandiniu" (isnad), kuris buvo tikru arba silpnu, ištikimu arba melagingu. Tokiu budu vēlesnieji rinkējai turējo rinkti iš visos kruvos melagingų liudijimų; teip antai tvirtina, jog vienas tokių rinkējų Bokchari (IX metašimty) surinko savo rinkinį iš 7275 ištikimų padavų, terp kurių dar daugelis atkartojimų iš baisios 600 tukstantinēs apšties. Grynai paviršutinē atžymybē, kurios laikēsi jisai, kaipo ir kiti žinomi rinkējai, Ibn-Madžech, Abu Davud, Tirmidzi, Muslim, Nasai, kurių rinkiniai teisatikių skaitomi kanoniškais, leido dar daug tokio, kas sulyg musų kritiškų supratimų negalētų buti priimta. Vienok daugumas to turi svarbą, jei ne paties Mahometo laikams, tai bent apsipažinimui su senoviškomis srovēmis islamo visuomenēje; bet nereikia paleisti iš akių, kad šituose rinkiniuose yra daug branginamos medžiagos, turinčios nepaabejojamą autentiškumą.

Padava islame niekuomet nepasiekē to populiariškumo, kokį turējo Koranas. Nors minēti rinkiniai padalinti į tam tikrus skyrius, bet plačiajai visuomenei šitas skaitymas toli nēra tinkamas, kaip dēl jų margai išmētyto turinio, teip ir dēlto, kad aplengvinimui jų supratimo yra butinai ypatingi paaiškinimai sulyg kalbos ir prasmēs. Teisybē, arabiškojoj rašliavoj panašių veikalų netruksta, kadangi padavų mokinimas teologiškose mokyklose per ištisus metašimčius padarē ir, iš dalies, lygšiol tebepadaro teologiškai teisiamybinio mokslo esmenį. Bet iš to jau matyt, kad rinkiniai Chadit tapo moksliško tyrinējimo da-

lyku. Net padarytos vēliau sutraukos ir turējusieji didelę užuojautą mažyčiai rinkinēliai su keturioms dešimtimis padavų negalējo dalyko padējimo permainyti. Nors juose buvo išdētos taisyklēs, sulyg kurių turējo elgtis atskiri asmenys ir iš dalies valstybiškieji valdininkai vienose ar kitose aplinkybēse, bet jos išdeda labai neparankioje formoje, teip kad kartais buvo galima jos aiškinti visaip; todēl jų pritaikymas prie tam tikrų atsitikimų darē nemaža sunkenybių. Todēl visai prigimta, kad rinkiniai Chadit buvo išstumti trumpų sutraukų, kuriose islamo mokslas buvo išdētas trumpose ir suprantamose taisyklēse. Tokiomis tai sutraukomis yra knygos fik; mahometoniškoje rašliavoje yra jų baisi daugybē.

Žodis fik išpirmo reiškē ne ką kitą, kaip mokinimą islamo praktikos; vēliaus juomi pradējo vadinti tą mokslą, kuris mokina iš Korano ir iš Chadito išveda padavadijimus, turinčius įstatymo galybę. Menkas mokytojapalaikis, nusisiunčiąs ant Mahometo ir mokinęs, kiek jis pats težinojo, naujai atsivertusius maldinio garbinimo, ilgainiui tampa mokytu teoretiku, kuris iki mažmožiui žino ir gali pasakyti, kaip reikia elgties visose gyvenimo aplinkybēse. Žinoma, tas nebuvo sunku, jei sykį tas buvo parašyta Korane, įsteigta Mahometo Chadite, arba nurodyta pasiremiant jo pavyzdžiui. Bet kas gi žinojo visas padavas ir kaip reikia ilgēsi, jeigu jos priešinosi vienos kitoms, arba nesitaikē su Koranu? Tąsyk reikējo duoti maž-daug diktoką laisvę proto išvedžiojimams ir daryti pasirinkimą sulyg nuosavo supratimo. Veikiai iškilo nesutikimai net terp pačių pirmiausių autoritetų ir, kadangi aplinkybēs netiko laisvesniam supratimui mokyklos viduje stengtasi kas sykis vis greičiaus laikytis korano ir padavos raidēs; ypatingai zachiritai šitą palinkimą nuvedē iki juokų. Praktiškas butinumas noroms-nenoroms privertē pasiduoti kaikuriems žymesniems senovēs įstatymo mokytojams. Tokiu budu visi vēlesnieji mahometonai, jei tik jie pripažysta oficialinius rinkinius Chadit, vadinas, jei priklauso prie Sunnitų, dalinasi į Chanafitus, Malikitus, Šafeitus arba Chanblitus, žiurint į tai, ar jie autoritetu pripažysta mokyklas Abu Chanifo, Maliko, Šafei arba Achmedo Chanbalo; ši-

tų mokyklų įsteigtojai gyveno II ir III Chidżros metašimčiuose. Skirtumas terp šitų keturių linkmių, arba, kaip paprastai sakoma, Madshabų labai neżymus, idant reiktų imtis čion jo aiškinimu, juo labiau, kad šitie šešēliai į teisybę nedaro jokios intekmēs.

Bet nors tiesażiniai vienval stengēsi išvesti viską iš Korano ir Chadit, vienok be to, jų supratimu, buvo dar dvi įstatymų versmēs, nors toli nevienokios vertybēs, butent: visuotinas valsčiaus susitaikymas (irjma) ir sprendimas sulyg analogijos (Kijas). Susitaikymas čion, kaip ir visuomet buvo nedaugiau kaip prastas teisiamybinis sumonis, kadangi ištikro valsčius niekuomet nebuvo vienos nuomonēs; vienok gana suprantama, kad jau pirmame chidżros metašimty sulyg daugelio klausimų įvyko tam tikras vienamaniškumas, nors priimtų taisyklių įstatymybē ir negalējo buti patvirtinama Mahometo pavyzdżiu, arba prirodymais, imtais iš Korano ir padavos. Teisybē, šitam pasinaudodavo, kiek buvo galima, surastomis vēliaus padavomis, bet ilgainiui ir šitas budas pasirodē nepatogum; tąsyk vienamanybēs teorija, visuomet turējusi tam tikrą praktišką vertę, suteikē pageidaujamą prieżastį davimui kelio naujai kylantiems manymams bei suopročiams ir użtvirtinimui tų iš jų, kurie buvo visų priimtais. Šitam buvo priimta uż aksiomą, jog negalima, idant valsčius vienbalsiai galētų priimti melagingą manymą ir tokiu budu jam buvo pripażinama kaipir neklaidngumo ypatybē. Bet esant padavų gausybei tik retai teparsiējo kreiptis prie visuotino susitaikymo; dar labiau rybotai buvo panaudojamas ne visų augštai branginamas sprendimas sulyg analogijos.

Bet ir iš kitų pusių knygos fik turējo savyje tulus dalykus, kurių negalima buvo rasti Korane ir Chadit'e, o kurie savo keliu labai svarbu buvo żinoti, butent: koki pasielgimai reikia laikyti privestinais (fardh), koki panaudotinais (sonna), koki leistinais arba abejutais (halal), koki, ant galo, netinkamais (makruh), arba visai użginamais (haram). Kuo pasiremia šitas dalinimas pavieniuose atsitikimuose, apie tai čion nešnekēsime. Teip-pat reikējo żinoti, ar tam tikras padavadijimas yra dedamas priedermēn kiekvienam atskiram asmeniui, ar tik visam valsčiui.

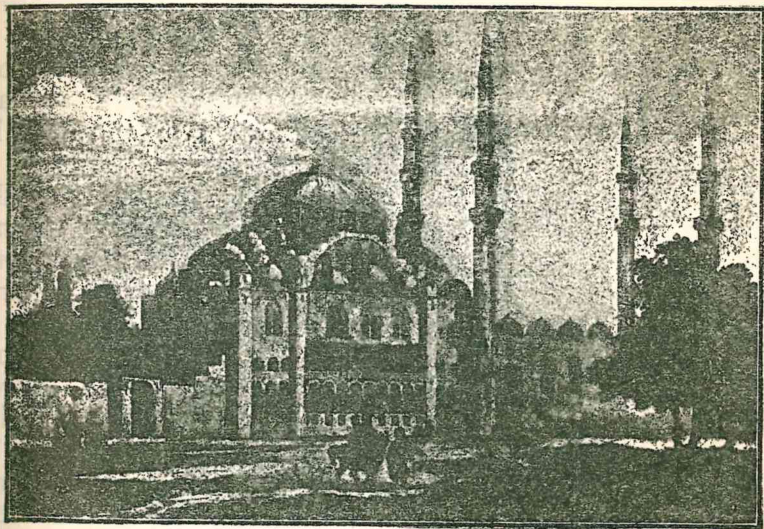
Šitai, pav., šventos karēs užsakymas nēra pavieniška priederme, bet ji riša valsčių, kuris turi pildyti ją tik tąsyk, kaip įstatymiškas valsčiaus galva prie to tikinčius pašauks. Knygos tik rubežiuojasi tuomi, kad jos paduoda padavadijimus sulyg tikinčiųjų elgimosi, paties gi tikējimo mokinimo jos neliečia. Bet męs išeitume visai ant klaidingo kelio, jei sulyg šito spręstume, jog tikējimo pildymas nebuvo jų rašējų paisomas. Greičiau priešingai, jie skaitē pats iš savęs suprantamu dalyku, kad šituose klausimuose reikia tvirtai laikytis Korano ir padavos ir jų supratimui visai yra be reikalo duoti tikresni aiškinimai, nes tame galima butų numanyti norą taisyti Allachą ir jo pasiuntinį ir toksai darbas lengvai galētų nuvesti į eretikybę ar net netikybę. Didieji teisažiniai aštriai ir kuosmarkiausiais išsireiškimais uždraudē užsiiminēti dogmatiškais klausimais; sunkiuose padējimuose reikia kreiptis prie Korano ir padavos, o jei matytųsi, kad nurodymai vieno ir kito prieštarauja vienas kitam, arba nēra aiškųs, tai visai be naudos yra ješkoti, dēlko tai teip. Žinoma, tuomi jie parodē savo nežinybę, kurios išpažinimas nors ir buvo širdingas, bet su laiku turējo pasidaryti nepatogum jiems patiems; todēl vēlesni mokytojai atsisakē nuo šito laikymos, po to kaip teisatikiškam pasiteisinimui tokiais jau aiškinimais pasisekē pergalēti eretikiškos pažiuros. Bet šitas reikia suprasti toje prasmēje, kad, tik aplinkybių priversti ir tai pusiau prieš savo valią, jie pripažino tikējimo dogmatų mokinimo reikalą.

49. Tikējimo Įstatymas.

Nusisiuntimo raštai. Mahometoniškas tikējimiškas įstatymas maždaug nuosekliai išdētas abelnuose veikaluose apie islamą. Be to yra visoki, daugiausiai prancuziški, vietinių raštininkų vertimai,, pav., Minhadj at-Talibin, le quide des zeles croyants. *Manuel de jurisprudence musulmane selon le rite de chafii.* Texte avec trad. par. L. W. C. v. d. Berg (tom. 1882—1884). Tath al-Qarib, *La revelation de l'Omnipresent.* Texte et trad. par L. W. C. v. d. Berg (1895, teipgi šafeistiškai). M. Perron, *Precis de jurisprudence musulmane selon le rite Malekite par Khalil ibn Ishak* (Exploration Scientifique de l'Algeric X—XV). Ch. Hamilton, *The Hedaya or Guide Ac.* (1791 chanafitiškai). Pas Mongadusą d'Onsson aprašymai teipgi semta iš chanafitiškųjų versmių.

Abelno pobudžio veikalai: N. von Tornaun, *Das Moslenishe Recht* (1855). L. W. C. v. d. Berg, *De Beginselen von het Mohammedannische Recht* (3 laid. 1883, slg. Snouk-Hurgronje Ind. Gids. 1884). —

Mahometo įstatymas, kaip ir Maižio įstatymas, visų pirma liečia kultą, paskui naminį ir šeimynišką gyvenimą, antgalo teisinius prietikius ir politiką. Išdējimo budas pas vietinius raštininkus visai nesistematiškas ir nē kartą nebuvo stengtasi įvairius padavadijimus suvesti į vieną abelną tikējimišką principą. Visgi knygose fik yra tulas me-

Pav. 60. Mečetė Suleimanie.

džiagos padalinimas, kuriose apeiginēs taisyklēs užima pirmą vietą; visuomeniško valdymo taisyklēs neimta čion, jos aprašoma speciališkuose straipsniuose; aplamai viskas išmētyta ir sumaišyta gana margai.

Ritualo taisyklēs susivēję ypatingai apie teip vadinamus penkis islamo šulus: tikējimo išpažinimą, maldą, donią, pasninką ir kelionę Mekkon. Tikējimo išpažinimas neapsisklembia čia tikrai dogmatiškai, tik prisisako naujai atsivertusiam, kaip jau jis per apeiginį apsimazgojimą apvalo save nuo stabmeldybēs nevalybēs, pasakyti tam tikrą formulą: "Nēra Dievo be Allacho, Mahometas gi jo pasiuntinys". Atsivertimo nuoširdumas išanksto yra laukiamas; atsimetimas nēra leidžiamas, kadangi atsimetu-

siems nuo tikējimo gresia myris. Kas priima tikējimo išpažinimą, apsiima podraug viso įstatymo laikytis.

Maldà (salat) nēra vien meldimu, kaip męs jį suprantame, bet pilna pamalda, atliekama penkis kartus per dieną: terp brēkštos ir saulēs užtekējimo, per pietus, po pietų, vakare ir temstant. Pamaldai vieta nepaskirta tikrai; tam tinka by kokia švari vieta, nors visur yra išimtinai tam pastatyti namai, mečetēs. Šitų mečetų architektura ne visur vienokia, bet paprastai ties jomis randama laibi bokštai (minarētos), nuo kurių viršaus muezzin garsiu balsu skelbia maldos valandas; vidui sienoje yra niša (loma) linkui Mekkos, kurlink besimeldžiąs turi kreiptis veidu, ir sakykla, ant kurios užeina pamokslininkas(khatib) per iškilminę dienos pamaldą penktadieny ir per kaikurias šventes pasakyti paprastą, trumpą pamokslą. Prieš maldą butinai atsibuva apsimazgojimo apeiga, mazgojama gi burna, rankos iki alkunių ir kojos iki čiurnių; tiktai vandens negalint gauti pav., tirlauky, gana yra apsitrinti smiltimis. Pati malda susideda maž-daug iš dviejų "reka", kiekvienas gi reka apima eilę griežtai prisakomų kuno judējimų ir teip pat griežtai įsteigtą tikējimiškų formulų tvarką, kurias besimeldžiąs turi atkalbēti. Idant nepadaryti nē mažiausios klaidos, kuri maldai atimtų jos veikmę, tikintieji mečetuose sustoja į glitas užpakaly viršininko (imamo) ir seka visus jo judējiimus. Malda susideda iš pagarsinimo ir liaupsinimo Allacho jo garbintojų; tik labai retai ji turi šiek tiek kitonišką pobudį, pav., saulei ar mēnesiui temstant, sausmety, išnešant numirēlio kuną, apskritai visuose svarbiuose atsitikimuose ir per pasninką.

Trečias šulas yra visai kitokio budo. Jis yra kaipir įeiginē mokestis, pavidale aukso, sidabro, stambiosios ir smulkiosios gyvulių bandos, lauko ir medžių vaisių ir prekių, jei jų turima daugiau tam tikro možio. Įeiga eina viešpatybinin išdan ir turi buti padavadijamiems Korane tikslams (sura 9, 60). Arabų kalboje ji vadinama, "cakat"; žodis išverčiama teipgi paprastai kaipo "mokestis beturčiams", nors šitas vertimas nevisai yra teisingas. Kliudoms ne pro šalį bus patēmijus, kad nors minētoje Korano vietoje nurodoma, jog šitos mokesties inplaukimas iš

dalies turi buti apverstas żymesnių asmenų prie islamo patraukimo, teipogi artesniam prie islamo pritraukimui pusiau į jį atverstų, bet jau pirmutinis chalifas Abu-Bekr šitą taisyklę atmainē. Jisai grieżtai nusprendē mokesties dydį tame pavidale, kokiame ji yra nurodyta knygose fik, potam kaip beduinai, Mahometui mirus, atsisakē toliaus mokēti mokestį ir su prievarta buvo prie to priversti. Nuo to laiko cakat yra vienintēlē įstatymiška mokestim, kuri mahometonams reikia mokēti; vienok, po teisybei, nekartą buvo nuo šito nukrypimai; šalyse gi su ne mahometonų valdžia apie tai ir kalbos negali buti. Vietoje šitos mokesties įējo paprotin sava valia skirti aukojimus beturčiams (sadakat), ir išpradžių Korane, kaip tą parodē Snouk Hurgronje, nesidarē skirtumo terp cakat ir sadakat. Kas reikia mokēti ir kiek, tai skyrē vietiniai labdaringi papročiai tam tikros donios pavidale; visose mahometonų šalyse pasninko pabaigoje skiriama doniai tam tikra gyvenimiškų gerybių daugybē: grudų, miltų, daktilių, ryżių ir tt.

Pasninkas buvo ramadano mēnesyje ir pasninkaujama nuo ryto iki vakarui. Šituo laiku reikia susilaikyti ne tik nuo valgio, bet ir nuo gērimo, tabako rukymo, gērējimosi kvapsningais dalykais ir įsitrynimais ir tt., uż šitą viską atsilyginama naktimis. Kadangi mahometonai skaito metus sulyg mēnulio mēnesių, tai ramadanas gali pripulti visokiame meto sezone ir vasarą pildyti visus pasninko prisakymus yra labai sunku, teip kad tankiai jis priveda prie tikējimiško sukįlimo, kuris dar pasididina nepaprastais tikējimiškais darbais. Teisybē, serganti, keliaujanti ir kovojanti paliuosuojama nuo pasninko, bet jie turi paskui savo atlikti arba gi, jei tam nesiranda jokio išgalējimo, użmokēti uż kiekvieną dieną tam tikrą išsipirkimą. Pabaigoje pasninko atsibuva puota, kuri turkų żemēse vadinama mażuoju Beiramu ir atsibuva su didele iškilme. Be to skaitoma kad tam tikri nusidējimai gali buti atperkami verstinu pasninkavimu; įstatyme yra teipgi ir liuosos valios pasninkas (sura 2, 179—183).

Galiaus, kiekvienas, kas išsigali ir turi reikalingoms išlaidoms gana pinigų, gyvenime sykį turi atlikti kelionę Mekkon ir atlikti sujungtas su ja apeigas. Tųjų pobudį

męs jau nurodēme, aprašydami senovēs arabišką stabmeldybę; todēl nesiimsime nuodugniai jas išdēlioti, nes tas užimtų perdaug vietos, antra vertus jos nēra indomios islamo tyrinējimui. Pakaks pastebējus, kad ne tik Mekkoje, bet ir visame mahometoniškame sviete atsibuva šventē 10—12 Dzu-il-Chidža su šventinēmis aukomis ir tt. Pas turkus vadinama didžiuoju Beiramu, nors ištikro šita šventē turi mažesnę svarbą negu mažasis Beiram.

Naminio ir šeimyniško gyvenimo taisyklēs ne visos išdēta knygose fik; yra ypatingos priderybēs taisyklēs, kartais labai indomios etnologui, išdētos speciališkuose straipsniuose; tai yra teip vadinamos knygos Adchab. Su islamu visa kas tas turi tik tolimą susirišimą ir tankiausiai randa sau išaiškinimą pirma-pradiniuose Rytų papročiuose, visuose, net ir mažos vertēs apsiējimuose reikia, idant žmogaus neapleistų mąstis apie Allachą ir kad jis prie to atkalbētų *bismillach* (vardan dievo) arba formulą *faticha* (1-ma sura), ar kitą kokią nors tikējimišką formulą. Giliaus įsisēdo islams kitose nuomonēse, k. a. liečiančiose patybę ir vergybę, paskui įstatymuose liečiančiuose skaistinimą ir visokius uždraudimus, pav., vyno, lošinių žaismių, paveikslinio gyvų esybių išreiškimo ir tt. Išduoti abelną nusprendimą islamui sulig jo intekmēs šitoje atnašoje nēra galima, nors yra aišku, kad jis užkenkē vystymuisi meno ir atpenč prisidējo prie pakēlimo abelno doriškumo. Kas atsieina patybēs, tai islamas aprubežiavo įstatymiškų pačių skaitlių keturiomis, apskritai gi patvirtino valdų visuomenišką moters padējimą ir net dar labiaus aprubežiavo jos intekmę į visuomenišką gyvenimą padavadijimu užsidaryti burtuose ir esant pašaliniams vyrams užsidengti veidą, kas išpradžių lietē tik Mahometo pačias, kuomet jo šeimyniškos apystovos išējo viešų kalbų dalyku. Žinoma visa kas tas susitaiko su visuomeniškomis Rytų pažvalgomis ir visai nereikia čia įžiurēti drauge su A. Muelleriu keistų vienos jaunos moteriškēs netyčinio neatsargumo pasekmių. Vienok negalima nesutikti su tuomi, kad net jei islamas tik patvirtino senovēs paprotį, tai visgi jis vēl labai užkenkē moteriai atsiekti laisvesnį padējimą. Ištekējusi moteris yra beveik be tiesų sulyg savo vyro; jis

gali ne tik prie jos prijungti visokią kitą moterį, nors ir neužkenčiamą jai, bet ir, panorėjęs, turi tiesą atstumti ją, jei tik panorės atsižadėti kraičio. Iš šitos pusės padėjimas vergės, pagimdžiusios kudikį nuo šeimininko, yra vertesnis, nes jis neturi jau tiesos ją parduoti, o jam mirus ji ir visai buvo laisva.

Prakilnesnę intekmę islamas padarė į šeimininkų prietikius su vergais ir ne tik vienais doriškais padavadijimais, bet ir tam tikrų įstatymų įsteigimu. Vergas nėra jau daugiau neatimama savo šeimininko nuosovybe: jis gali su juomi tartis ir sulyg sutarties jis išsipirkti laisvėn, išėjus tam tikram laikui. Duoti laisvę vergui — tai augščiausios vertės nuopelnas, tankiai daromas dievobaimingo mohometono. Šeimininkų pasielgimas su vergais tankiausiai buva žmoniškas; iš istorijos žinome, jog vergai tankiai gaudavo augštesnius urėdus.

Skaistinamieji islamo įstatymai daug lengvesni už atsakančius jiems žydiškus įstatymus, su kuriais vienok jie turi daug abelna lavono palytėjimas ir lytiškieji susinešimai reikalauja po savęs visiško viso kuno apmazgojimo. Kiauliena ir abelnai visokia gyvastis, pamušta ne sulyg ritualo taisyklių, netinka maistui; islamas teipgi drauge su judajybe biaurisi vartoti kraujus.

Kriminalinis įstatymas mažai kuo atsižymi. Užmušus ar mirtinai sužeidus, vietoje kruvino keršinimo duodama atlyginimas pavidale tam tikros pinigiškos sumos (100 verbliudų); teip pat prie kuno pažeidimų leidžiama šituo budu apeiti atsikeršinimo taisyklę. Brangių daiktų vogimas turi buti nubaustas rankos nukirtimu ir tt.

Valstybinį, karišką ir pilietišką mahometonų įstatymą paliksime šalyje; ant užbaigos gi padarysime dar patēmijimą sulyg jų atsinešimo į netikius. Jau Mahometo biografijoje matēme, jog tuojaus jam pribuvus į Mediną buvo apšaukta šventa karē netikintiems (djihad), kuriais tuo laiku buvo suprantami Mekkos gyventojai. Jau iš šito matome, jog priedermē kariauti su netinkančiais dēta ne atskiriems asmenims, tik visam valsčiui ir jos įvykdymas turējo padaryti galą stabmeldybei kaipo visuomeniškai įstai-

gai. — Todēl Mahometas prisakē naikinti stabmeldžių šventnamius ir po sunkios bausmēs baimē uždraude kaikuriuos stabmeldiškus papročius. Kas atsieina krikščionių ir žydų, tai, apgalvojęs, jog jie pripažystą kitokį mokslą, Mahometas pasistatē pirma sulaužyti jų politišką galybę, o paskui leisti jiems laisvai pildyti jų pamaldas su tam tikrais aprybojimais ir tam tikros duoklēs mokējimu. Tokiu budu jie padaro kaipir viešpatybę viešpatybēje, valdomą savais įstatymais ir nutarimais, bet jiems visuomet be naudos, jei kuris jos narių susikeryčios su mahometonu, kadangi jų liudijimas prieš tikintį neimama į skaičių, ir tt. Mahometo pasekējai tolydžio naudojosi taisyklēmis, išskiriant vieną, kad Arabijos rubežiuose jie visai neužkentē netikinčių, tame skaitliuje krikščionių ir žydų; gyvenusius gi ten apsisēstinai, siuntē iš šalies, sekdami Mohometo avyzdį, kuris laikēsi tokios jau politikos su kaikuriomis žydiškomis Medinos gentēmis. Priešingai tam, už Arabijos rybų jie kentēsi ne tik žydais ir krikščionionimis, bet ir, pav., persiškais magais; bet šitie buvo pilnoje prigulmybēje nuo vietininkų sauvalēs, kurie sulyg jų nebuvo rišami dievišku įstatymu ir tankiai naudojosi proga, kad išspausti iš jų pinigus, arba dar labiaus apsunkinti nelaimingą padējimą teip kad vos menkos liekanos jų galējo išlikti Persijoje iki šiam laikui.

Tokiu budu, visuotinai priimta nuomonē, kad islamas tik myrį ar atsivertimą duoda pasirinkti, visai neteisinga. Šventa karē tikslu turi ne kitatikių vertimą, tik jų politiškos galybēs naikinimą. Ar paveiktieji priima islamą, ar ne, tai jų reikalas. Priešingai, mahometoniškieji valdininkai į vertimą didumoje atsitikimų žiurējo su dideliu nepritarimu ir tik kada-ne-kada rēmē tokius pasistengimus, nes jie turējo nuostolius viešpatybēs išdui. Bet šventos karēs įstatymas, kuris išpradžių gelbējo islamui kilti, dabar, prie visai atsimainiusių sąlygų yra jam daugelio kliučių versme, nes oficijališkai visa kas nemahometoniško turi buti nevidoningu, todēl taikiai gyventi galima tik dēl apsiskaitymų progos.

Nemažesnē yra ir dorinē blogybē, padaroma juomi, nes tikintieji pasiduoda protiškai išdidybei, verčiančiai juos

žiurēti į kitatikius su didele panieka ar iššaukiančiai juos gana tankiai prie nedorybēs ir beteisybēs.

50. Dogmatiškasis Ginklas.

Nusisiuntimo raštai. Abu'l-fath, *Muhammad asch-schahrastani's Religionsparteien und Philosophenschulen.* Iš arabų kalbos vertimo T. Gaarbruekkero (2 tom. 1850—1851). — A. von Kremer, *Geshichte der herreschenden Ideen des Islam* (1868). — To paties autoriaus, *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen* (2 tom. 1875—1877). — To paties, *Culturgeschichtliche Streifzuege.*— G. Steiner, *Die mu'taziliten oderdie Freidenker im Islam* (1865). — M. T. Gutsma, *De stujd over het dogma in den Islam tot opel-Asch'ari* 1875. R. E. Bruennoff, *Die Charidschiten under den ersten Omayyaden* (1884).

Apie netikybę islame: I. Goldziher, *Salih b Abd al Kuddus und das Zindikthum waehrend der Regierung des Chalifen al Mahdi* (Transact. of the IX Intern. Orient. Congr. II, pusl. 104 ir sek.). M. T. Gutsma, *Zum Kitab al Fihrist* (Wienner Zeitschr. fuer die Kunde des Morglds. Tom. IV). A. von Kremer, *Ueber die philosophischen Gedichte des Abul'ala Ma'arry* (Sitzungsberichte Wien. B. CXVII, 1888). *The quatrains of Omar Khayyam.* Persiškas tekstas su anglišku G. Winfieldo vertimu (1883), vokiški von Schakko (1878) ir Bodenstedto (1881) vertimai. —

Visiems žinoma, jog Mahometui mirus arabai prie Omaro I (634—644) neintikētinai trumpu laiku apēmē visą Persiją, Syriją, Aigiptą ir aplinkines žemes. Išaiškinti kiek galima priežastį šitų staigių ir pastebētinų užkariavimų yra visasvietinēs istorijos uždaviniu; mus gi šitas klausimas užima dēlto, kad per tai islamas susidurē su svetimų žemių idējomis ir turējo įžengti į dvasišką kovą su krikščionybe ir Zaratustros tikējimu, kurie savo viduriniu vieku galējo parodyti jam daug didesnį pasipriešinimą negu senarabiškoji stabmeldybē.

Nereikia manyti, kad apveiktosios tautos turējo tuojaus islamą priimti; šitas vertimas vyko tik laipsniškai, ir dabar dar terp jų tai čia, tai ten randasi kitatikiai. Apveiktos šalys buvo užplujamos arabais, kurie visur neše su savim savo tikējimą ir kalbą ir ištikro padarē tą, kad didumoje atsitikimų nesutinkančios tikējimo formos, kaip ir vietinēs kalbos buvo nustumiama į užpakalį ir galējo buti visai išstumtos, jei vidurinis nesutikims pačiame islame ilgam nebutų jo susilpninęs. Tokiu budu slēgiami tautiški ir tikējimiški jausmai vēl ištruko laisvēn ir Korano bei padavos dviprasmybēje atrado sau geidžiamą progą sukilti ir atsikeršinti neapkenčiamam arabų šeimininkavimui. Pa-

žintis išverstų graikiškos logikos ir dialektikos pavyzdžių tapo jų rankose ginklu, kuriuomi jie ilgą laiką lengvai atmušdavo mahometonų teisatikybę. Šitas eretikinių nuomonių viršijimas suteikia islamo istorijai pirmų trijų metašimčių bēgyje ypatingai margą ir indomų išvyzdį, griežtai atsiskiriantį nuo stovaus ir tarytum nejudamo vaizdo, piešiamo mums tos gadynēs istorijos, kurioje stačiatikybē pasiekē monarchiją. Šitose net susitaikē su šita nuomonių įvairybe, kadangi sulyg vienos neapturējusios valstietinių teisių padavos, pats Mahometas pasakęs, jog jo valsčius išsidalinęs į 73 sektas, kurių tik viena išvengsianti pragaro ugnies. Teisiatikiniai autoriai lygiai tą skaitlių ir parodo; bet jie mums atleis, jei męs neseksime jų pavyzdžio ir apsirubežiuosime tik kaikuriomis ištraukomis iš mahometoniškos eretikybēs istorijos.

Pirmas klausimas, kuris perskyrē tikinčius ir galiaus nuvedē į vienvalinę atskalunybę, išpradžių turējo politišką pobudį. Mirus Mahometui nežinota, kam buti jo valsčiaus viršininku. Jis pats nedavē tam padavadijimo, valdžios gi paveldējimo principas pas arabus nebuvo priimtas. Kadangi sulyg šito klausimo Koranas ir padava nieko negalējo pasakyti, tai likosi duoti pasirinkimą valsčiui. Todēl sunnitai teisingai sako, kad pirmutiniai keturi chalifai, kalti savo vietas valsčiaus išrinkimui, buvo vienintēliais įstatymiškais pranašo pasekējais. Omajadai, abbasidai chalifai buvo de facto, o ne de jure; vienok tikintieji rodē jiems pilną pasidavimą, nes Allach savo išmintyje ką nori, tą iškelia, ką nori, tą nužemina.

Visa kas tas sunnitams matēsi visai pritinkamu; bet kaip blogas silpno Osmano valdymas pagimdē didelį nesitenkinimą, kurio auka antgalo tapo jis pats, ir kaip paskui išsiveržē savitarpinē karē terp naujo chalifo Ali ir jo skaitlingų priešininkų, tai pasirodē dvi įvairios linkmēs. Jei paveldējybēs principas netiko arabams, tai atpenč, persų suopročiu, jis buvo vienintēliai galimu. Todēl šitie paskutiniai tvirtino, jog pirmų trijų chalifų rinkimai buvo neteisingi ir jog tik pranašo giminaičiai gali apturēti šitą urēdą, o kadangi pranašas nepaliko po savęs sunaus, tai įstatymiškais jo pasekējais yra tik jo duktē Fatima ir jos vyras

Ali. Nors Mahometas turėjo daug dukterų, — Osma ir buvo jo żentu, — bet teisē Ali be to buvo patikrinama aiškiai išreikštu pranašo noru turēti jį savo pasekēju, ką sunnitai vienok atmetē. Bet męs netvirtiname, kad šita įstatymiškoji teorija tuojaus buvo išplētota šalininkų Ali (šiitų) visame savo nuosaikume, tik norime parodyti, kad pirmiausiai kilo ginčai terp senarabiškos ir stačiatikiškos linkmēs, kuri vienval reiškēsi ir kas sykis vis labiau išsidirbo.

Buvo dar ir trečia nuomonē sulyg klausimo apie imamą, gimininga sunnitiškai ir stačiai priešinga įstatymiškąjai nuomonē charidżitų, kuriuos nevisai klaidingai lyginta prie żydiškų zilotų ir angliškų puritanų. Išpradżių jie priklausē prie Ali partijos ne dēlto, kad jie laikēsi įstatymiškos pusēs, tik dēlto, kad jie sutiko Ali išrinkti į chalifus. Bet kaip šitas nelaimingas chalifas visur sutiko priešingumą — ir pas pranašo našlę, ir pas żymesniuosius islamo dalyvininkus, ir matēsi, kad savitarpinei kovai galo nebus, tąsyk padējimas virto nepakenčiamu ir jie atējo prie persitikrinimo, kad su išgirtaisiais pasekējais ir islamo aristokratais nieko negalima daugiau padaryti. Šitie żmonēs, anot jų visi doriškai ištvirkę, išpażysta islamą tik dēl savo asmeniškos gerovēs, teip kad vargiai net verti tikinčių vardo. Gudras priešininkas Ali, Muavija, Syrijos vietininkas, vēliausgi pirmasai chalifas iš Omajadų, pataikē šitus nepasitenkinusius dar labiaus suerzinti, teip kad karščiausieji jų tuojaus sukilo prieš Ali ir juos parsiējo malšinti su spēka. Bet neramus bruzdējimas buvo numalšintas tik labai trumpam laikui ir valdant omajadams jis dar labiaus kilo, nes daugumas šitos dinastijos chalifų nē kiek nesirupino islamu ir savo valdżią įgijo per kardą ir gudrybę. Sunnitai pripażino jų autoritybę tik dēlto, kad jie buvo šeimininkais; šitai ir charidżitai visai juos atmetē. Šitie paskutiniai, kaip tik pasipynē proga. ēmēsi už ginklo ir rinko sau savus chalifus, kurių sunnitai nepripażino, kadangi šitą rinkimą norējo įstatyti į tam tikrą apribojimą, apie ką charidżitai iš savo pusēs nenorējo nē girdēti. Pas sunnitus, mat, buvo padava, kad valsčius į chalifus gali rinkti tik koreišitą; todēl į norą atimti nuo onajadų jais paglemżtą valdżią jie żiurējo gana šaltai. Bet kartais ir jiems pritruk-

davo kantrybēs, kaip tas atsitiko antai valdant Jezida'i I, su dievobaimingais Medinos gyventojais, kuriems už neklausymą parsiējo atsiimti gardo išnaikinimą, mirtį ir ištrēmimą. Toki pavyzdžiai veikē tildomu budu ir pranašo padava buvo tuojaus sumanyta, kuri tikinčius šaukē laukti kantriai ir sava valia pasiduoti visokiai tironybei. Tokiu budu charidžitai nenuējo toliaus nuo tankių sukylimų, kurie katrais buvo malšinami su didele sunkenybe ir baisum žiaurumu, bet galų gale visgi baigēsi nenusisekimu, išskiriant atkampias viešpatybēs vietas, kaip štai, arabų provincijoje Oman ir pas berberus šiaurinēje Afrikoje. Suprantamas dalykas, kad neužilgo ir jie patys išsiskirstē ir buvo kraštutiniais ir viduriniais charidžitais; bet ant to neapsistosime ilgiaus.

Klausimas sulyg imamato po teisybei buvo politiško pobudžio vienok jis lietē ir teologiją ne tik dēlto, kad su juo angštai jungēsi tikinčių gerovē ar nepasivedimas, bet ir dēlto, kad ačiu charidžitams su juo rišosi teipgi ir tikējimo klausimas. Omajadams reikējo atsisakyti klausius ne tiek dēlto, kad jie neišrinkti valsčiaus, kiek dēlto, kad jie buvo skaitomi netikiais, prie kurių turējo buti pritaikytas šventos karēs įstatymas. Vēl iškilo klausimas sulyg tikējimo esmens ir su savim patraukē visą eilę kitų teologiškų klausimų, ypatingai sulyg to, ar žmogus yra pilnu savo veiksmų valdovu, ar juomi verstinai valdo dieviškoji visogalybē. Atsakymai šitam ir kitiems tolygiems klausimams davinēta įvairiai, tuomi labiau, kad nē iš Korano, nē iš padavos negalima buvo atsakyti dvipusiškai. Krikščioniška intekmē, kuri buvo dar stipri tokioj šalyj, kaip Syrija gal ir galējo suteikti šitame tulą intekmę ir paduoti vieną ar kitą atsakymą. Bet klausimai likosi neišrištais, kol valdant abbasidams jie neįējo į naują fazį. Idant šitą išaiškinti, mums reikia pašvęsti keliatą žodžių dinastijos permainai. Tuli omajadų dinastijos chalifai be jokios abejonēs buvo labai gabųs ir energiški valdovai, kurie privedē viršutinį mahometonų šeimininkavimo skaistumą iki tokiai didybei, kokios jis potam niekuomet daugiau jau nepasiekē; bet jų šeimininkavimas, po teisybei, visai nebuvo islamo šeimininkavimu; greičiau jis turējo tautiškai arabišką pobudį, ir

paveiktos tautos, ar jos priēmē islamą, ar likosi tikromis savo tēvų tikējimui, tiesiog buvo plēšiamos arabų labui. Nors, žinoma, šitas nevisuomet ir nevisur vienokiai lengvai nusisekdavo, bet buvo įvedama pagalvēs sistema, kurią omajadai įvykdindavo be mielaširdybēs ir sykis nuo sykio, ypatingai arabiškai persiškoje parubežinēje provincijoje Irak, laikydami šitą sistemą labai prasta ir atsakančia tikslui. Prubežinēje gi provincijoje Chorazanoje, kur reikējo turēti reikalą ne su bailiais iranais, tik su narsiomis turkiškomis gentimis, tas nesisekē. Abbasidai, po pranašo šeimynai talkinimo priedanga, pakēlē maištą, kuris nuvertē omajadų dinastiją jau ir be to susilpnintą kilusiais vēla terp arabų gentiniais vaidais. Nauja abbasidų dinastija, perkēlusi viešpatybēs centrą iš Syrijos į Mesopotamiją, padarē didelį žingsnį priekin islamo pobudije, kuris dabar numetē nuo savęs grynai arabišką išvyzdį ir visomis pajiegomis stengēsi išsivystyti į visasvietinį tikējimą. Dabar pamaži pradējo rastis visų tikinčių lygybē, kuomet pirmiaus ji buvo tuščiu balsu, teip kad prie Abb-al-Malicho naujai atsivertusius tiesiog vertē mokēti tolesniam laikui pagalvinę duoklę, kurią jie turējo duoti pirma kaipo netikiai. Pirmieji abbasidai be to užsiiminējo daile ir mokslu ir todēl prie jų pradējo plētotis krutus protiškas gyvenimas, kuriame su jaunybišku atsidavimu dalyvavo ne tik arabai, bet ir persai. Šito krutējimo vaisiumi yra arabiškai persiškoji kultura, į kurią čion nukreipsime atidžią tiek, kiek ji lietē tikējimiškas pažiuras.

Teologiškieji klausimai, liečianti prilikimą, tikējimą, suoprotį apie Dievą, apreiškimą ir tt., dabar pradējo buti tyrinējamais daug pamatiškiau ir supratimas jų darēsi gilesnis negu pirma. Ypatingai mutazilitų sekta šituomi pasigarsējo mahometonų teologijoje. Šita sekta pasidarē per nepripažinimą prilikimo, mutazilitų gi vardą, vadinasi, atsiskyrusių, jos nariai gavo, kaip pasakojama, nuo to, kad jie išreiškē šiek-tiek kitokią nuomonę sulyg tikinčių bedievių. Jų garsiausieji kalbiai buvo to laiko protuoliais ir mokslinčiais, kurie domējosi visokiai žmogaus pažinčiai ir stropiai mokinosi graikų filozofiją, idant tokiu budu nuvesti kelią prie moksliško dogmatiškų klausimų tyrinējimo.

Jie tai įsteigē Kalam, vadinas, mokslišką dogmatiką, kurią paprastai lygina prie krikščioniškos scholastikos; bet, nors jie, kaip ir krikščioniškieji teologai, savo metodą perēmē nuo filozofų, jų išeiginis taškas buvo visai kitas. Scholastikai stengēsi proto priparodymais mąsties akyvaizdoje išteisinti bažnytinį dogmatą, jau tvirtai įsteigtą. Mutazilitai gi užēmē daug laisvesnį padējimą ir tik aplamai norējo pastatyti dogmatiką ant proto pradžių. Todēl juos visai teisingai vadino islamo racionalininkais; šnekējo apie juos ir kaipo apie laisvamanius; vienok šitas paskutinis užvadinimas nors ir teisingas sulyg tulų šitos linkmēs šalininkų, bet jokiu budu negali buti charakteristika visai linkmei abelnai. Kas ypatingai juos skiria, tai laisvas padējimas, kurį jie užēmē sulyg Korano ir padavos; šitas iš pačių pradžių atskyrē juos nuo stačiatikių sunnitų ir buvo priežasčia to, kad juos praminē eretikais. Kas atsieina padavos, tai jie rado joje daug ydų; perpasakotojų lengvatikybę, nesuskaitomus prieštaravimus terp atskirų perdavimų, šiurkštų ir nayvišką suoprotį apie Dievą, kuris yra išreiškiamas pačia surambējusią antropomorfybe ir daug kitų dalykų. Paviršutinē tikrybēs atžymybē, kuriąja rēmēsi geresnieji padavų rinkējai (žr. augščiau) jiems rodēsi visai neužtektina, nes, kaip jie stengēsi parodyti, terp pirmųjų akiregių galējo buti ir tikri melagiai. Anot jų, kiekvienas turi ištirti pats padavos turinį ir atmesti visa ką tą, kas nesutiko su Koranu, su kitomis ištikimesnēmis padavomis arba su protu.

Kas atsieina Korano, tai jie neabejojo apie jo originališkumą ir jo turinį pripažino Dievo apreiška; bet šitame atsitikime jie kreipē savo opoziciją ypatingai prieš dieviško žodžio amžinumo dogmatą. Šitas mokinimas buvo remiamas paties Korano liudijimu, kuriame tulose vietose sakoma apie esančią pas Dievą paslēptą lentelę, bet jis, sutinkamai su mutazilitų suopročiu, visai neturi buti skaitomas dogmatu. Dievobaimingi mahometonai turējo neišpasakytą guodonę šventai knygai ir laikē ją bevik teip kaip fetišą, teip kad kartais skaitē amžinu net daiktinį Korano egzempliorių, su apdaris ir makštimis. Šitam pavyzdžiui buvo žydų dievinimas Toros; į paprotį įējo vadinti bedievybe vi-

sokį išsitarimą prieš Korano tobulybę ar dieviškumą. Bet, kaip mutazilitai išdryso ant to ir net privedē patį chalifą Al-Mamuną priimti jų nuomonę, jog Koranas yra sutvertu daiktu, tąsyk sunnitai, palaikomi Achmed-Ibu-Ganbalo, turējusio abelną guodonę, atsisakē priimti šitą nuomonę ir drauge su juo buvo areštuoti. Mutazilitiškas mokslas potam buvo oficiališkai apšauktas valstybiniu mokslu, bet miniose, dēlei privestų jau priežasčių, jis nerado sau pritarties, nors ir gana čiupnųs buvo priparodymai, jo apgynējų teikiami. Jie sakē, kad dieviška apraiška buvo arba parašyta, arba atsiųsta ant žemēs reiškių balsų pavidale, vadinas, stojo ir apsireiškē laike.

Šitas mokslas buvo susirišime su mokslu apie dievybēs ypatybes, kurių skaitlius paprastai siekē septyn:s, butent: gyvastis, pažintis, visagalybē, valia, girdējimas matymas ir kalba; nors apie dievo ypatybes nešnekame nē Korane, nē padavoj, bet jis juose vadinamas dievu gyvu, visažinančiu ir tt., kas buvo paimta toj prasmēj, jog dievas gyvas gyvasčia, viską žinąs per pažintį ir tt. Dievas vadinasi teipgi kalbančiu, vadinas, tokiu, kuris per amžius davē save pažinti suprantamu budu. Mutazilitai ginčijosi teipgi ir sulyg šito suopročio apie amžinas ypatybes viena dēlto, kad tulos šitų ypatybių turējo antropomorfišką pobudį, paskui todēl, kad, jų supratimu, amžinas dievas ir amžinos jo ypatybēs butinai turi vesti prie suopročio apie daugelį amžinų esybių, vadinas, prie politejybēs. Tokiu budu jie stengēsi Korano išraiškas aiškinti kitaip, šnekējo apie tam tikrus padējimus, kuriuose Dievas kartais buva vienok jo esybē nepasiduoda jokiai permainai; bet kokį aiškinimą jie nebutų ēmę, vis jie atsisakydavo pripažinti amžinų ypatybių buvimą.

Su ypatinga aitra stodami už dieviškos esybēs vienumą, mutazilitai nemažiaus stengēsi išdēti ant pirmos vietos ir jo teisingumą. Todēl jie su noru vadino save vienumo ir teisingumo žmonēmis ir visi vienodai atmetē prilikimą kaip iš antropologiškos, teip ir iš teologiškos pusēs. Jei Dievas anot jų, deda žmonēms tam tikras doriškas (ar kitokias) priedermes, žadēdams žmogui bausmę ar dovaną (pragarą ar rojų), žiurint į tai, kaip jis pasielgs sulyg tų reikalavimų, tai dieviškasai teisumas, išeinąs, kaip aiškiai

matoma iš tų pačių reikalavimų, iš pačios dieviškos esybēs, reikalauja, idant žmogui butų duota pragumas patenkinti juos, vadinasi, idant žmogus butų laisvas savo mintyse ir darbuose. Šitas sanprotavimas privertē juos užsiimti teodicija ir šitame tai uždavinyj jie apturējo nepasivedimą sulyg klausimų apie bepročius, mažais mirusius kudikius ir tt.

Nueitume perdaug toli, panorēję nuoseklliaus ir nuosaikiaus šnekēti apie mutazilitų pažiuras; manome, kad jau apipobudinome juos gana, juo labiaus, kad mums parsieis pridēti apie juos dar šį-tą, išdedant stačiatikišką dogmatiką. Pastebēsime tik trumpai, jog mutazilitų pasistengimai galų gale neturējo pasisekimo pas mahometonus, teip kad jau prie Molavakkilo (847—861) valdžia pradējo juos persekioti ir buvo išduotas padavadijimas užbaigti ginčus sulyg tikējimiškų klausimų ir laikytis tiesiog įstatymo žinovų sprendimo. Žinoma, šito padavadijimo ne visi paklausē, bet toliaus buvo pavojinga atvirai skelbti pamatinius mutazilitybēs dalykus: apie Korano sutvērimą ir apie prilikimo užgynimą. Ginčai buvo vedami tik mokyklose ir jie nužudē visokią intekmę į minias. Tuo tarpu mutazilitai nuējusie pertoli, inpuolē į netikybę, kur juos lengvai galējo nuvesti jų laisvas atsinešimas į Koraną ir padavą. Jau vienas senesniųjų mutazilitų abejojo apie dievišką 111 suros pradžią, nes joje yra iškeikimai Mahometo dēdēs Abu-Lachabo, vēlesnieji gi rado daug ydų apreiškime, butent nuo estetiškos atžvalgos, nors šita tai estetiška Korano viršenybē ir buvo paprastai pripažinama viršgamtiška ir skaitēsi neužginčijamu jo dieviško paējimo priparodymu.

Laisvamanių islamui niekuomet netruko, bet pirmuose jo buvybēs metašimčiuose jie ējo atvirai, kuomet vēliaus, kaip stačiatikybēs atstovai pasidarē per daug galingais, jie stengēsi užslēpti savo netikybę ir iš pažiuros buvo kuotikriausiais mahometonais. Teip, pirmuose Abbasidų laikuose tankiai šnekama apie teip vadinamus cindikus, kurie apreikštiems tikējimams pripažino tik atnašinę vertę ir skelbē neprigulintį nuo jų savarankišką dorišką įstatymą. Jie atkreipē į save valdžios atidžią ir daugelis jų, per neatsargumą nuējusių pertoli, už savo neišmaningumą primokējo gyvasčia. Paskui netikybē tankiai priimdavo filozofišką

išvedimą ir šitos srovēs šalininkai buvo vadinami dachridża, vadinas, żmonēmis, kurie pripażysta amżinumą svietui ir atmeta Sutvertojo buvybę, kaip tikrieji ateistai. Drąsumas, su kokiu buvo išreiškiama šitos ir kitos nuomonēs, k. a. żinomo Ibn-Er-Ravandi, tankiai yra pastebētinas. Priegtam terp jų buvo labai gabųs poētai, teip, kad jų intekmē buvo nemenka. Šitai pas arabus buvo savas Abul Alaal-Ma-arri (973—1057), o pas persus Omar Kajam, (XI metašimtyj), kurių keturiaeilēs żinomos vertimuose kiekvienam apšviestam żmogui.

Liekasi pasakyti, ar reikia mutazilitų pażiuras priskaityti teipgi pašalinei intekmei. Į šitą klausimą abelnai reikia atsakyti użginamai, nors, kaip jau patēmijome augščiau, graikų filozofija buvo dogmatiškų klausimų dēstymo pamatu. Gal but, kad ir parsybēs intekmē parodē savo veikmę beišlyginiam pripażinimui dieviško teisumo, kaip galima manyti sulig vienos ištikimos padavos, kuri kolioja mutazilitus, vadindama juos islamo magais. Terp mutazilitų buvo ir toki, ką traukē savo sistemon svetimas idējas, pav., vēlių persikēlimą, bet tai buvo išimtiniai atsitikimai.

Kitos sektos ir pakraipos turi antraeilinę vertę islamo istorijai, nes jos nepadarē, panašiai mutazilitams svarbios intekmēs į stačiatikiškos dogmatikos formas. Todēl apie jas galime nešnekēti, nežiurint į tai, kad hierografams (šventarašiams) jos galētų buti maż-daug indomios.

51. Stačiatikiška Tikējimo Mokslo Sistema.

Nusisiuntimo raštai. W. Spitta, *Zur Geschichte Abu'l-Hasan al-Asaris* (1876). M. A. F. Mehren, *Expose de la reforme de l'Islamisme commencee au Ill siecle de l'Hegioe par el-Ash'ari et continuee par sonecole* (Trar. de la 3 sess. du Congr. Intern. des Oriental., t. II). M. Schreiner, *Zur Geschichte des des As'aritenthums* (Actes du VIII Congr. Intern. des Oriental., I, pusl. 77 ir sek.). Gosche, *Ueber Ghazzalis Leben und Werke* (Abhandl. Kgl. Akad. Berlin, 1858). Šmelders, *Essai sur les ecoles philosophiques chez les Arabes* (1842). A. Gotje, *Ad dourra al-fakhira la perle precieuse de Chazali par* (1878, Eschatologie). M. Walf, *Muhammedanische Eschatologie* etc. (arabų ir vokiečių kalbose, 1872). To paties, *El-Senusi's Begriffsentwickelung des muhammedanischen Glaubensbekenntnisses* (arabų ir vokiečių kalbose 1848). L. Krehl, *Beitraege zur Charakteristik der Lehre vom Glauben im Islam* (1877), B. Rueling, Beitraege zur Eschatologie des Islam (1895).

Be to reikia sulyginti Sale jo "*Preliminary Discourse*" sulyg Korano vertimo ir abelnus Ossono, Kremero, Zello, Muellerio ir kitų sulyg islamo veikalus.

Sulyg ano skyriaus išeina, kad mutazilitai ir kitos sektos savo bandymais moksliškai surēdyti islamo dogmatų turinį ējo klaidingu keliu, ypatingai todēl, kad jie patys mažai paisē apie šitą turinį, mažą davē vertę kaip koranui, teip ir padavai. Teisybē, kad nē Koranas, nē padava neturējo savyje užbaigtos tikējimo sistemos; padava, jei neēmus į atidžią eschatologijos, sulyg tikējimo klausimų yra gana bergždžia, ir net Koranas, kuris daug apštesnis turiniu, daugelį klausimų palieka be atsakymo. Teip, antai klausimas sulyg prilikimo likosi visai neišrištas. Dievas prisistatoma aplamai transcendentališku (pereinančiu kitus), vienatiniu, augščiausiu, amžinu, visagalinčiu, kuris apreiškia save tvērimu, apreiškimu ir teisumu. Žinoma, apie Allachą šnekama su pranašišku gaivumu ir antropomorfiškais paveikslais, bet viskas, kas jo vienumui ir šventybei gali kenkti, aiškiai atsimeta. Šitam atsako tas, kad žmogus visa esybe jaučia save prigulinčiu nuo savarankiško dieviško prilikimo, kurio niekas o niekas negali išvengti. Dievas tą veda, ką nori ir teipgi ką panori, tą suklaidina; panašios formulos kartojamos ne sykį. Vienok pranašas neatima žmogui atsakomybēs ir liuosos valios. Pranašiškose istorijose jis smarkiai nupeikia netikybę tų, kurie atmeta senovēs pasiuntinius; jis skaito tą sunkia nuodēme ir savo pamoksluose sako apie savo vienalaikius kaipo apie žmones, kuriems tikējimo ar netikybēs pasirinkimas buvo liuosas. Gyvenime toki prieštaringumąi gali čia jau stovēti vienas šale kito, bet šiek-tiek išlavintas protas negali tuomi pasitenkinti.

Kadangi sunnitai tvirtai laikēsi Korano ir padavos, tai daugeliui klausimų jie neturējo atsakymo, mutazilitai gi galējo veikti laisvai. Vienok vienur-kitur atsirado žmonēs skaitanti sau priederme padavą apginti nuo kritikos pastebējimų; nesusitaikymas, jų supratimu, teipgi rodēsi jiems kaipo priparodymas to, jog logiškas tikējimiškų klausimų apsvarstymas niekuomet neturi turēti išrišimo vertēs; bet visgi apgynimui nuo jų jausta reikalas teisingai išvesti stačiatikišką dogmatiką iš pažinties versmių ir patvirtinti ją moksliškais priparodymais. Šitam reikējo tulą laiką eiti neapkenčiamų eretikų mokyklon. Bet įstatymo mokytojai

rupestingai atkalbinējo nuo šito, nes kiekvienas, kas iš žingeidumo ant to išdrįstų, inpultų pavojun pakliuti į skaitlių netikių ar eretikų. Daug laiko perējo, kol galiaus vienas žmogus buvęs išpradžių pats mutazilitu ant šito drąsaus žingsnio išdrįso. Męs vadiname jį paprastai jo šeimynos vardu Al-Ašari (874—935) ir manome, jog jis pirmas į stačiatikių mokyklas įvedē Kalamo mokslą. Jis, ir teipgi filozofas bei mystikas Al-Gaccali (1059—1111) abu yra sunnitų tikējimiškos sistemos įsteigējais, kuri aplamai turi buti laikoma kaipo mahometonų tikējimo išraiška. Jei Al-Ašari išpradžių buvo mutazilitu, tai Gaccali, stovįs daug augščiau jo, lankē tikrų filozofų mokyklas, tyrinējo slaptą mokyklą iš visų pusių ir, galiaus, atsisakē nuo savo vietos augštesnēje mokykloje Medrez, Bagdade, idant dešimtį metų pagyventi pusčiuoliškose lankstynēse ir dievobaimingoje nuotaisoje. Paskutinius penkerius savo gyvenimo metus jis vēl pašventē akademiškai veiklybei Nišapure. Jis pats paliko mums autobiografiją labai indomiame veikale, kurį jis užvardino: "Išganytojas nuo suklydimo". Jo skaitlingi veikalai filozofiško, teologiško ir etiško turinio po šiai dienai yra mylimu skaitymu apšviestiems mahometonams, ypatingai didelis veikalas užvardintas: "Tikējimiškų mokslų atsigimimas", savo budo islamo encyklopedija, tveriamajame styliuje. Vienok šitas veikalas išpradžių iššaukē daug nesitenkinimo, teip kad prie ispaniškųjų Almoravidų augščiausio Kordovos teismo nusprendimu, knyga viešai buvo sudeginta. Žinoma, šitas vienok gali atrodyti keistai, bet lengvai išsiaiškina tuomi, kad Gaccali aštriais žodžiais peikē savo bendralaikių teologų ydas, ypatingai jų godumą ir norą užimti patogias teismiškas vietas. Vienok męs turime aplenkti filozofiškus Gaccali veikalus, idant neįsigilinti perdaug į bereikalingas smulkmenas. Žinoma, filozofija islame, kaip ir visur, turējo didelę intekmę į teologiškos sistemos išdirbimą, bet tą patį galima pasakyti ir apie kitus mokslus, antai, filologiją ir tt., ant kurių męs teipgi negalime apsistoti. Prietam nereikia užmiršti, kad filozofija pas arabus aštriaus skiriasi nuo teologijos, negu pas mus; šita paskutinēji užsiima teisybēmis apturimomis apreiškimu ir padavimu, kuomet filozo-

fija apima visus tuos pažinties skyrius, kurie yra pasiekiami logiškam sanprotavimui, k. a. matematika, logika, fizika, politika ir dora. Kadangi dēl stokos vietos ir be to turime pasitenkinti tik kaikuriais paviršutiniais patēmijimais, tai tuomi spēriau nurodome čion į tuos veikalus, kurie yra speciališkai pašvęsti arabų filozofijos istorijai*).

Iš rašliaviškų Al-Ašari darbų mus pasiekē tik nedaugis; bet su jo pažiuromis męs gerai apsipažinę nuo jo mokinių bei pasekējų. Reikia patēmyti, kad Al-Ašari mokslas neiškarto ir netuojaus tapo priimtas stačiatikių mokyklų. Żmonēs aklai dievobaimingi vienval mokino, jog Kalam yra velnio darbu tikinčių suklaidinimui ir patys netikējo jam net tąsyk, kaip jis tapo nevodingu įrankiu išaiškinimui mahometoniškų dogmatų. Juk Alach ir pranašas neparašē Kalamo, kam gi tikintiems jis gali buti reikalingas? Kiti surasdavo Al-Ašari mokinime dar daug tokio, kas rodē į jo pirmutinę eretikybę. Ispaniškasis teologas Ibn-Chazu (+1064 m.), norēdamas įvesti teipgi ir Kalaman reiškios prasmēs principą, atkreipē prieš jį ir jo mokyklą kuosmarkiausias savo teologiškos neapykantos vilyčias. Tik pamaži Al-Ašari mokslas praskynē sau kelią terp žmonių, priklausančių prie jo Madschabos ir šafeitų, o paskui ir terp chanafitų; bet paskutiniai laikēsi mokinimo ne Al-Ašari, tik jo vienlaikio Muchamedo-al-Maturidi, skiriančiosi nuo Al-Ašari nežymiuose dalykuose. Per almochadus (vienumo, išpažintojai, po teisybei al-movachidun*) Al-Ašari mokslas pasigarsino teipgi ir Vakaruose ir galiaus ačiu populiariškiems Gaccali veikalams išsiplatino islame visur. Suprantamas dalykas, kad šnekēdami apie "ašaritinį mokslą" męs suprantame ne asmeniškas Al-Ašari pažiuras, tik pažiuras jo pasekējų, išdētas skaitlinguose mahometonų katechizmuose ir platesniuose tikējimiškuose veikaluose.

Sutinkamai su vietiniais raštininkais, mahometonų ti-

---

*) Renan, *Averroes et l'averroisme* (3-čia laid. 1867). Fr. Dieterici, *Die Philosophie der Araber im X Jahrhundert aus den schriften der lautern Brueder* (1858—95). T. de Boer, *Die Wiederspruecke der Phylosophie nach al-Ghazzali und ihr Ausgleich durch ibn Rosd* (1894) ir kiti.

*) Slg. Goldziher, Materialen zur Kenntniss der Almohadenbewegung in Nordafrika (3 D. M. G. L. I., pusl. 30—140).

kējimiška išpažintis susideda, teip sakant, iš šešių dalykų, butent: tikējimo į Dievą, angelus, šventas knygas, pranašus, prisikēlimą ir visuotino teismo dieną ir galiaus į prilikimą.

Čion kiek galint trumpiau išdēsime pačius svarbiuosius. Męs jau suteikēme abelną mahometonų suopročio charakteristiką apie Dievą ir išskaitēme vardus septynių amžinų ypatybių, kurios jam priskaitoma ir kurios yra išreiškimu to, jog Dievas niekuomet neliauja savo veiklybēs reiškęs. Mažesnę dogmatišką vertę turi 99 gražųs dieviški vardai, imti iš Korano ir padavos, kurie reikia kartoti dēstant mahometonišką ražančių. Reikia patēmyti, jog abstraktiško apie Dievą suopročio nejudamybē žymiai sušvelnēja, jei ne dogmatikoje, tai praktiškam tikējimui, teip kad, pav., Dievo mielaširdybē turi didelę svarbą ir Korane ji išgiriama daugiau negu kokia kita dieviška ypatybē. Absoliutiška Dievo vienatinybē neatmeta tikējimo į kitas dangaus esybes, butent angelus; priešingai, apie šitą tikējimą šnekama su ypatingu įsispyrimu. Vienok angelai skaitoma dieviškais sutvarais, tokiais jau kaip ir žmonēs ant žemēs. Tokiu budu tuomi išreiškiama, kad apskritai nēra tokios dieviškos esybēs, kuri galima butų, nors ištolo lyginti prie Dievo, teip kad, nors antropomorfiškas jo ypatybes — matymą, girdējimą ir kalbą — reikia suprasti tiesiog, bet jos neturi jokios panašybēs į žmogaus matymą, girdējimą ir kalbą. Šitoms ypatybēms, pav., nēra rubežiaus, teip kad Dievas mato ir girdi visa ką, kas dedasi sutvērime; geri ir blogi žmogaus darbai teipgi priklauso nuo jo visagalybēs, kaipo nuo sutvertojo visa ko, kas yra. Todēl visa kas turi išlyginį buvį, nes savo buvimu apskritai priklauso nuo dieviškos valios, vienas tik Dievas esti butinai. Visa kas šitas išdēta ir patvirtinta dogmatiškose knygose prieš nesutinkančias nuomones ir patikrinama puikiais ir ištikimais priparodymais.

Kas atsieina apreiškimo, tai be abejonēs, kad Dievas "reiškē" nuo pradžių amžinasties, vadinas, kad jis visuomet apreiškē save per amžinas kalbos ypatybes, prietamgi akyvaizdoje žmonių per tarpininkybę angelų, pranašų ir pasiuntinių. Mokinimą apie angelus ir džiunus apleisime,

nors jie turi tyčia didelę rolę liaudiniame tikējime. Pranašų (nabi) ir pasiuntinių (razul) buvo labai daug, teip kad tulos padavos sako, jog jų buvę 124.000, kitos, 224.000. Pasiuntiniai užima daug augštesnę vietą, nes jiems inteikta buvo specijališka pasiuntinybē; ir jų Adomas, Nojus, Abraomas, Jēzus ir Mahometas atnešē apraiškas raštu. Pranašiško pašaukimo ženklais yra toki: galybē stebuklus daryti, benuodēmiškumas, regējimas Dievo veido dar ant žemēs buvant, teisē užtarti tikinčius teismo dienoje. Reikia vienok patēmyti, jog jie ne dēlto pranašai, jog turi šitas ypatybes, tik dēlto, kad jie paties Dievo buvo išrinkti pranašiškai tarnybei, po ko jiems ir buvo duotos šitos ypatybēs. Iš šventų knygų tik vienas Koranas tikrai turi vertę žmonēms, kadangi jo apsireiškimu pirmutiniai šventi raštai buvo panaikinti; priegtam gi jie dēl jų savininkų bedievybēs, klaidingai buvo suprantami ir net sužiniai buvo gadinami. Koranas, priešingai, yra nesutvertas Dievo žodis, kuris nuo amžių buvo pas Dievą, įbrieżtas ant paslēptos lentelēs ir gyvenant Mahometui buvo atsiųstas ant žemēs ramadano mēnesyje per Archangelą Gabrielių, o paskui dalimis buvo pranašo reiškiamas per 23 metus. Jo raštas ir skaitant ištariami garsai, žinoma, sutverti, bet tai yra tik Korano kopija, o ne Koranas pats. Esą jame padavadijimai, nors visi paējo nuo Dievo, bet nevisi vienodai butini, nes vieni jų tiesiog buvo Dievo atmainyti, kiti gi dēl padavos stojosi netikrais.

Nors žmogaus pasielgimai tikrai yra dievišku dalyku, vienok jie priskaitoma pačiam žmogui; žmogus apsklembia jų dorišką pobudį ir sulyg to jis yra apdovanojamas ar nubaudžiamas gyvenime anapus kapo. Todēl mirus angelai Munker ir Nakir patys jį tyrinēja ir klausinēja; bet tai yra tik prieduris to, kas jo laukia teismo dienoje. Kuomet ateis ta diena, Dievas vienas težino, bet pirma teismo dienos reikšis tam tikri ženklai, pav., ateis antichristas, ateis Jēzus ir Machdi; teipgi ir visa gamta atsikeis: saulē tekēs ne rytuose, bet vakaruose, visokia gyvastis išmirs, dangus praskys ir kalnai nugrius ir tt. Paskui ateis prisikēlimas, gerieji eis po dešinei, blogieji gi po kairei ir užstos teismo diena. Dangiškieji svarklai bus leista veikti, čion pat per-

sikels rojus ir pragaras su pragarišku tiltu (sirat). Paskui geri ir blogi pasielgimai bus sveriama svarklu ir kas pasirodys sunkesniu, sulyg to ir bus dieviškas nusprendimas. Jei geri darbai persvers, nors ir mažiausiai, tai žmogus be kliuties pereina pragarišku tiltu ir įeina rojun, jei gi atsvers piktybē, tai jau jis to negali padaryti ir lieka auka pragariškoms kančioms. Netikiams tąsyk nēra jokio išgelbējimo, tikinti gi gali tikētis dieviško susimylējimo ir pranašo užtarimo. Pranašams ir kankiniams neparsieina tas ištirti — jie tuojaus numirę eina rojun.

Tokios abelnos eschatologiškos mahometonų lukestys; žinoma, daugumas nurodyta musų tik paviršutiniškai, kitos ir visai apleista, nes lygiai šitoj dogmatikos daly rytēniškasis vaizdumas gausiai išpuošē atskirus nuotikius. Kaip Koranas, teip ir padava parodo sulyg šito dalyko perdaug apsklembtai, idant galima butų prileisti kokį nors proto aiškinimą, kaip tą darē, pav., mutazilitai ir kiti, svarklą ir pragarinį tiltą aiškindami metaforiškai.

52. Mystika.

Nusisiuntimo raštai. Tolukk, *Sufismus sive theosophia Persarum pantheistica* (1821). To paties, *Bluethensammlung aus der morgenlaend. Mystik* (1825). Garcin de Tassy, *La póesie philosophique et religieuse chez les Persans d'aprés le Mantic utlair de Farid — uddin Altar* (3 laid. 1860). *Mesnewi oder Doppelverse des Scheich Mewalana Dschelal eddin Rumi*, versta iš persų kalbos G. Roseno (1849). Malkolm, *History of Persia.* (2 tom. 1815, 1829). I. W. Redhause, *The Mesneir.* Book I (Tr. Or. S. 1881). E. G. Winfield, *Masnavi I ma'navi* (Tr. Or. S. 9, 1887). Apie šventųjų garbinimą slg. Goldziher II-ame tome jo Mahommed Stud., pusl. 275—373.

Apie dervišybę be minēto jau Ossono veikalo ir žemiau minimo L. Rinno veikalo *Marabouts et Khouan* slg. Ubičini, *Lettres sur la Turquie*, I. P. Brown, *The dervisches or oriental spiritualism.* A le. Chatelje, *Les Confreries musulmanes au Hedjaz.* —

Anuose skyriuose stengēmēsi aprašyti kulto ir dogmatinēs sistemos įstatymų surēdymą; nē vienas, nē kita negalējo vienok pakakinti dievobaimingo jausmo išsiveržimų. Nuo pačių pradžių terp tikinčiųjų buvo žmonēs, kurie teip giliai buvo perimti Korano aprašymais apie svieto pabaigą. ir tt., kad visą savo gyvenimą pašventē maldai, pasninkui ir kitoms tikējimiškoms lankstynēms ir labai buvo atsidavę minčiai apie žemiškos didybēs niekybę. Šitos pakraipos išsiplatinimui galējo prisidēti krikščioniškų pusčiuo-

lių intekmē. Bet vienuolių ir pusčiuolių gyvenimo budas neatrado terp mahometonų mēzgdžiotoju, kadangi Mahometo aiškiai buvo nurodyta taisyklē, idant islame vienuolybēs nebutų. Žymiausiu šitos šmurknios į gyvenimą pažiuros pasekēju buvo Hassan iš Basros (728 m.), žmogus pilnas volumo, kuris drauge su daugeliu vienamanių atvirai protestavo prieš niekybę, apēmusią islamą Omajadų valdymo gadynēje. Nežiurint į tai, kad daugelyje klausimų jis užujautē charidžitams, kituose gi sutiko su senovēs mutazilitais, bet jis mokējo išlaikyti sau gero stačiatikio garbę.

Panašiuose rateliuose sulyg visokių terp žmonių laipsnių buvimo išsidirbo mokslas, kuriam pats Koranas rodē sąveiką. Sulyg jo ne tik pranašai ir kankiniai užima žymią vietą; jame šnekama teipgi apie dieviškus sūnus ir draugus, kurie stovi arti prie Dievo ir kuriems nēra ko bijotis ir liusti (Sura, 10, 63). Arabų žodis, reiškiąs tokius žmones (wali, daugsk. Awlija), tuojaus įgavo švento prasmę, ir nors Koranas tulose vietose pripažysta tokių šventų garbinimą daugdievija (Sura, 18, 102), bet tas neatkeitē žmonių tikējimo ir dievobaimingų žmonių tikslu tapo atsiekti dieviško draugo arba šventojo laipsnį. Manyta, kad turējo buti kelias (tarika), vedąs tiesiog prie šito tikslo ir šitam veikiai buvo išdirbta visa taisyklių sistema. Šiteipos jau pirmame ir antrame chidžros metašimčiuose storas vilnonis drabužis (sufa) buvo dievotumo ir svieto atsižadējimo ženklu; sulyg šito viršutinio išvyzdžio dievuoti žmonēs pradējo vadintis sufijais, mokslas gi ar menas, kuriuomi jie užsiēmē, tazavvof. Neatsisakydami nuo susinešimo su svietu, jie sykis į sykį pildē tikējimo įstatymą, bet, toli nesitenkindami tuomi, jie rinkosi į tam tikrus susirinkimus, kuriuose atsibudavo tikējimiškos lankstynēs, vadinamos dzikr, susidedančios ypatingai iš ilgų šaukimųsi Dievop. Bet tikra tokių tikējimiškų susirinkimų organizacija priklauso daug vēlesnei gadynei, nors vēlesnieji mystikai ir nukelia ją į Abu—Bekro ir 'Ali laiką. Tokios organizacijos butinumas radosi dēl suklydimų, į kuriuos sufijai inpuolē ypatingai Persijoje, kur islamas, kaip bus parodyta sekančiame skyriuje, priēmē visai kitokį pavidalą, negu kitose mahometonų šalyse.

Sufijų mokslas pas persus ypatingai labai išsiplatino gal dėlto, kad liudnu tautiško pažeminimo laiku protai apskritai linkę yra šalintis svieto ir jieškoti susiraminimo gailestinėse lankstynėse ir tikėjimiškose svajonėse. Tikslas čion teipgi buvo kitas, negu kitose vietose: reikėjo save atvesti į ekstazos padėjimą, per kurią žmogus darosi nejauslus svietiškiems įspudžiams ir jaučia save suvienytu su dievybe. Žmogaus atnaša prie dievybės buvo apsklembiama jau ne teisingų pragarinių baudų baimės, tik greičiau buvo meilės sąryšio pavidale. Tikra Dievo pažintis, kuri tarytum, galėjo buti pasiekta tik tokiu keliu, išreiškė visai kitokį Dievą negu tas, kurį skelbė islamas, ir tiesiog virto į pantejybę. Šitas mokslas negalėjo išsivystyti nė iš Zaratustros tikėjimo nė iš buddybės, nors paskutinėji ir buvo labai plačiai pasklidusi vakarinėse provincijose prieš mahometonų užkariavimą. Yra tikėtina jog šitas mokslas savo pradžią veda nuo panteistiškos Vedanta sistemos. Bet sufitiškame mokinime apie "fana", vadinas, visišką atskiros sąmonės nuskendimą dieviškos sužinės pilnybėje negalima nepastebėti panašumo buddistų mokinimui apie nirvaną.

Šita pakraipa esmeniškai einanti prieš islamą, anaiptol, negalėjo buti nežinoma, nes buvo toki svajočiai, kurie įsikarščiavimo padėjime nemokėjo valdyti savo liežuvio ir patys save vadino dievybe; šiteip, pav., garsus mystikas Challadž pasakė: ana-l-gakk, vadinas: — "aš teisybė, aš dievas", — ir savo neatsargumą turėjo atpirkti baisia kankinio mirčia Bagdade (922 m.). Tokiu budu jiems parsiėjo slėpti priešislaminį mokinimo pobudį ir vartoti vartojamus teologiškus išsireiškimus visai kitoje prasmėje; pav., apie tauchid'ą, kas oficiališkoje teologijoje reiškia dievybės vienumą ir vienatinumą, šnekėjo, išreikšdami šituo žodžiu susiliejimą žmogaus su dievybe, ir tt. Teipgi šventus, kuriuos ypatingai garbino, rinkosi labiausiai iš pranašo ainių; ypatingai augštai buvo garbinami chalifas Ali ir abu jo sūnųs, Hassan ir Gusein. Nuo islamo atžvalgos tas negalėjo buti peikiamas, jei tik tame jie butų laikęsi reikalingo atsargumo bei susilaikymo ir nebutų juos vadinę tiesiog dievais. Šita persų mystika tuojaus atrado sau

kuopritinkamiausius platintojus svarbesnių atsigemančios persų poēzijos atstovų asmenyse. Šiteipos, pav., Abu-Sai-ibn-abi'l-Kair (+ 1049 m.), rašē ketureiles aiškiai panteistiškojo pobudžio ir atrado sau daugelį mēgzdžiotojų. Kuone visi didieji persų raštininkai yra panteistiškais mystikais. Tokiais yra Farid-ed-din Attar ir Džalal-ed-din-Rumi, kuris savo bais dideliame veikale, susidedančiame iš dvigubų eilių (persų kalboj meznevi), aprašo patinkamoje formoje ritmuotų istorijų sufitišką meilę; šitas veikalas kaip pas persus teip pas turkus yra didelēje garbēje ir skaitoma kuone šventa knyga. Net netikiai, kaip Omar Kajam ir svietiškieji žmonēs tokį kaip garsusis Chafis, gieda mystišku tonu ir vartoja senovēs mystiškus išreiškimus, teip kad tankiai juos galima imti už tikrus sufijus. Atmenant-gi, kad šitie veikalai Persijoje žinomi visiems ir kiekvienam ir turi tokį populiariškumą, kokį vargiai tepasiekē kur nebuk poētiškasis veikalas yra aišku, dēlko beveik visi persai yra mystikais ir vartodami neaprybotus ir augštus išsireiškimus nužudē beveik visiškai abelną suoprotį apie teip prastą ir aiškų islamą. Pas turkus mystika teipgi giliai įsisēdo, pas arabus gi sulyginamai mažesniame laipsny, nors arabų rašliavoje mystiškieji raštininkai gana tankųs. Šitai, pav., Omar-ibn-al-Farid ir teosofai: Kankinys Zoravardi (+ 1191) ir Ibn-al-Arabi (+ 1240), kurie abu buvo garsiais raštininkais.

Vargiai tereikia sakyti, kad sufijų mokslas ne tik aptemdē sveiką protą, bet teipgi pažemino ir dorybę. Beabejonēs, terp sufijų buvo dorybēs pavyzdžiai, bet butina iškilimo pasekme buvo tas, kad jie ir iš doriškos pusēs skaitē save augštesniais už kitus; todēl jie arba visai atmetē tikējimišką islamo įstatymą, arba skaitē jį tik prirengiamuoju laipsniu prie tikējimiško, vadinas, mystiškojo išsilankstymo, abejodami prie tam, ar jis riša prie savęs asmenis stovinčius ant augštesnio laipsnio. Apšviestam sufijui jau nēra skirtumo terp beišlyginių tikējimų, kuomi ir išsiaiškina tas, kad rubežiai terp mystikos ir netikybēs pas juos tankiai susilygina. Idant šito pavojaus išvengti, buvo vienas, žinoma, nevisuomet pilnai užtektinas budas, organizuoti mokslą sufi tokiu budu, idant ne kiekvienas

ga.etų tapti sava valia mystiku, bet kad šitam reikalautųsi praleisti ilgi mokinimosi metai alsinančiose tikējimiškose lankstynēse, aštriai pasiduodant šeicho (persų kalboj pir) padavadijimams ir tankiausiai ant visados pasiliekant mokiniu (murid). Tokiu budu sufizmas tapo įrankiu supratimui, arba bent išreiškimui tikējimiškos mąsties ir net teisatikiai mahometonai negalējo rasti jame nieko blogo. Augščiau jau buvo minēta, kad dievobaimingas Gaccali, budamas jau suaugusiuose metuose, perleido 10 metų pusčiuoliškose lankstynēse ir skaitē jas tiek pat butinomis vēlei ir teip pat gydančiomis ją, kaip vaistas kuną. Bet visgi butina sąlyga likosi tas, kad tikējimiško įstatymo rištinumas butų nepaliečiamas ir kad šeicho teisatikybē nebutų nē kiek abejojama.

Iš panašios pažiurų rųšies išējo dervišų draugijų steigimas; jos buvo įsteigta ypatingai 12-ame ir 13-ame metašimčiuose, bet jos yra ir po šiai dienai. Be abejonēs, yra tulos draugijos, kurių manomi steigējai gyveno anksčiau, bet męs ne apie juos šnekame. Garsiausios ir labiausiai išsiplatinę tų draugijų yra šitos: Kadiridža, Rifaidža, Mavlevidža, Šadchilidža, Naktibendidža ir k. Kiekviena jų turi ypatingą drabužį ir atskyrius ženklus (varsas, ražančius ir tt.), kuriems priskaitoma paslaptinē svarba. Visos draugijos turi savo tam tikras tikējimo ir gyvenimo taisykles, įvestas draugijų steigējų, kurios vienok bepertrukine (žinoma, sumanyta) padavų eile išvedama nuo Abu-Bekro, Ali, net nuo pranašo, arba, kas vis tiek, nuo paties Dievo dēlto, kad nebutų abėjonēs sulyg draugijos teisatikybēs. Draugijos įvairiose vietose turi savo namus (vienuolynus, tekke), kuriuosna visi nariai sykis nuo sykio sueina sykį ar kelis sykius per savaitę, idant čion po šeicho vada atlikti atsakančias lankstynes. Šitos lankstynēs tankiai buva labai keistos, teip kad sulyg jų budo atskiria, pav., staugiančius, besisukančius ir šokančius dervišus. Tulose draugijose sąjušis (ekstaza) prieina tokį laipsnį, jog veikianti asmenys darosi nejaučiančiais viršutinių įspudžių, rija stiklą, žarijas ir tolygius daiktus, daro sau baisias žaizdas, valgo angis ir tt. Iš šitos pusēs Aigipte ypatingai atsižymi rifaidža, pasekusieji senovēs Psylli, teipogi saadidža, kurie

pirmiaus pranašo gimimo dienoje guldavo ant žemēs, o šeich ant arklio jojo per jų kunus. Vienok daugumas dervišų użsiima kokiu nors amatu ir gyvena su żmonēmis; bet yra teipgi ir elgētiniai dervišai, neturį tikros vietos ir gyveną išmalda. Turkijoje visos draugijos yra po prieżiura šeicho al-Islam, kuris daboja, idant josna neįsigautų priešingi teisatikybei mokslai ir papročiai, kas kartais ir atsitikdavo. Bet męs nueitume per toli, panorēję išdēti čion dervišų teorijas sulyg tikējimo, dangiškos hierarchijos ir tt., arba aprašinēti jų papročius įstojant draugijon ir tuluose susirinkimuose. Patēmysime tik, jog visų dervišų patronu globēju skaitoma pranašas Kidr, mystiškasis asmuo, kurio krikščionišku prototypu yra šv. Jurgis.

Tulų draugijų buvis mahometoniškame sviete turi labai didelę svarbą, kas, żinoma, daug priguli nuo išsirinkimo viršininko, šeicho, kuriam priklauso beveik neaprybota dvasiška valdżia ant kitų bendranarių. Šiteipos, pav., kelios dešimtys metų atgal (1818—1859) Šeich Sanusi, išpradżių prigulējęs prie Šadchilidża draugijos, o paskui likęs savo nuosavos draugijos Sanusidża įsteigēju (Afrikoje jos centras Dżarabub viename iš parubeżinių oazų terp Aigipto ir Pripolio) įgijo garsą ačiu tam, kad jis buvo atsiżymējančiu żmogumi ir raštininku. Draugijų įstaiga teip drutai augo į islamą, jog beveik kiekvienas żmogus, ant kiek jam leidżia jo asmeniški reikalai, pristoja prie kokios nors draugijos ir ima dalyvumą visuomeniškuose tikējimiškuose veiksmuose, kaip ir kad jis teipgi butinai priklauso prie vieno keturių Madschabų. Tokiu budu judējimas sufi, kuris išpirmo, tarytum, turējo paversti islamą į niekus, buvo įvestas rubeżiuosna ir dabar pas sunnitus yra vienu tikriausių budų tikējimiškos mąsties sużadinimui ir jos veiklybēs palaikymui.

53. ŠIITAI.

Nusisiuntimo raštai. G. von Flomen, *Recherches sur la domination arabe, le chiitisme et les croyances messianiques sous le Khalifat des Omayades* (Verhand. Kon. Akad. Amsterdam 1894). K. Snouk Hurgronje, *Der Mahli* (Revue Coloniale internationale 1886). G. D. Von-Gelder, *Mohtar de valstche profect* (1888). M. J. de Goeje, *Mémoire sur les Carmathes de Bahrain et les Fatimides* (1886). *S. Giuiar, Fragments relatifs a la doctrine des Ismaélis* (1874). Sylvester de-Sasi, *Exposé de la*

réligion des Druzes (II t. 1338). Wrestenfeld, *Geschichte der Fatimiden-Shalifen* (1881). Defremeri, *Essai sur l'histoire des Ismaéliens ou Batiniens de la Perse plus connus sous le nom d'Assassins* (J. As. 1856). S. Giuiar, *Un Grand maitre des Assassins* (J. As. 1887, I.). G. Goldziher, *Beitraege zur Litteraturgeschichte der Schi'a und der sunnitischen Polemik* (1874).

Šiitų tikėjimas aprašytas pas N. W. E. Baillie, *Adigest of the Mohummedan Law.* Imameea code (1869). A. Querry, *Recueil de lois concernant les Musulmans Schyites* (2 t., 1871—72.). —

Visai kitaip vystėsi šiitų tikėjimas, negu sunitų. Šitos antros didelės mahometonų šakos atsiradimą męs jau išdėjome trumpai ir nurodėme, kad išpradžių šitas vardas priklausė Ali šalininkams, kokia jų dvasios pakraipa nebutų buvusi, nors didelė jų dalis pripažino Ali ir jo padermę įstatymiškos teorijos atstovais. Ant nelaimės Alidai pasirodė mažai tinkančiais pasekmingai lošti savo rolę: vyresnysai sunus Ali Hassan, tuojaus atsisakė nuo savo teisių naudai Omajado Muavijos, jaunesnysai gi Gusein drąsiame požygyje Kufon 680 m. nukentėjo kankinio myrį. Po šitam terp Alidų šalininkų išėjo pasidalinimas į dvi puses: diduma pripažino imamo teisę išimtinai Hassano ir Guseino sunums, remdamiesi tuomi, kad šitie Ali sunųs be to buvo pranašo anukais, (per Fatimą); kiti gi išrinko trečią Ali sunų, nuo jo kitos pačios, vardu Mohammed-ibn-al-Chanafidža, nežiurint į tai, kad jis neturėjo noro imti ant savęs politiškas priedermes ir Mekkoje vedė dievobaimingą ir nuošalų gyvenimą. Tuo tarpu vienas spekuliantas, rods originališkas asmuo, vardu Muchtar, prisidengė jo vardu, idant Kufoje iškelti, teisybė neilgam, sukilimo vėluką ir atkeršinti už Guseino myrį jo mušikams. Šitam jis sakė, kad jis turėjęs nuo Dievo apreiškimą ir visokiais vyliais pataikė žmones apjakinti; bet galiaus jis likosi užmuštas mušyje. Bet Mohammedo pasekėjai vis dar nesiliovė buvę ir net kaip jis 700 m. numirė, išėjo paskalas, jog jis yra gyvas, pasislėpęs kur ten Radva kalne į vakarus nuo Medinos ir kuomet-nors vėl sugryšiąs. Tam panašų skelbė dar mirus Ali tulas Abdallach-ibn-Saba, turbut atsivertęs žydas, tvirtindamas, jog Ali yra gyvas, jog griausmas tai jo balsas, žaibas jo kardas ir jog jis pats ateis užtvoksti ant žemės teisumu, nes ji dabar pilna yra neteisybės. Tokiu budu galima sakyti, kad žydiškasis mokslas apie Me-

siją šitoje dėstyje yra pritaikomas prie Ali; mokslas apie pasislėpusį imamą išpradžių pasirodo islame tarytum tik, kad duoti progą apgavikams ir spekuliantams lošti tarpininkų rolę. Abbasidai, Abbaso, pranašo dėdės ainiai išdarinėjo tą su puikiausia pasekme. Šitai, antroje Omajadų valdymo pusėje jie siuntinėjo visur savo misijonierius (dais) skelbti pranašo šeimynos naudai, neminint vardo ir veikiant neva naudai tulo Ali ainio, kuris, idant nekompromituoti savęs, norėjo savo vardą iki laikui užslėpti. Misijonieriai puikiai savo darbą atliko ir rado daug pasekėjų rytinėse viešpatybės provincijose, Chorazane, kur aplinkybės ypatingai buvo šitam patogios. Visa kam gana susiruošus, Abu-Muslim iškėlė juodą sukilimo vėluką: paskutinis Omajadų chalifas Mervan II buvo sumuštas 750 m. mušyje ties Zaba ir rado sau myrį Aigipte. Tas pats likimas ištiko didesnę jo šeimynos narių dalį ir Abbasid Abul-Abbas užėjo ant chalifų sosto. Apgauti Alidai ir jų šalininkai pasitenkino pasaka, buk Abu Gašim, Mohammedo-ibn-al-Chanafidža sunus savo įstatymiškas teises perdavė Ali-ibn-Abdallachui-ibn-abbasui. Bet ne visi davė save tuomi apgauti: tai čia, tai ten kilo alidiškieji maištai pasidarė ypatingai pavojingais valdant antram Abbasidui Mansurui; bet šitas veiklus valdovas su drąsia energija pataikė juos apmalšinti ir išvengti pavojaus, teip kad ir ant toliaus Abbasidai sostą paliko savo pasekėjams.

Prie šito reikia pridėti, kad griežtai įstatymiškieji šiitai nenorėjo turėti jokio reikalo nė su Mohammedu, nė su Abu Gašimu, nešnekant jau apie Abbasidus, kadangi jie pripažino tik Fatimos ainius. Vienas šitų paskutinių vardu Zeid, valdant Omajadui Gišam, bandė sukelti maištą Kufoje, kuris vienok tuojaus nutilo, jam likus nugalabintu (740). Vienok jo pasekėjai, kuriuos vadina Zeididža, arba Zeiditais, likosi ištikimais jo ainiams; tuli paskutinių vėliaus įsteigė dinastijas Deileme ir Tabaristane, kiti pietvakarinėje Arabijoje (Sanaa). Šitie zeiditai terp šiitų užima ypatingą vietą, nes jie, priešingai tikriems šiitams, pripažysta Abu Bekrą ir Omarą įstatymiškais chalifais ir tikėjimo klausimuose seka mutazilitų mokslą. Įstatymas

jų apskritai sutinka su sunnitišku ir tik antraeiliniuose klausimuose nuo jo skiriasi.

Kiti šiitai Zeido savinimus atmetē ir pripažino teises jo broliui Mohammedui; juos paprastai vadina imamidža, — teipogi "garbintojais dvylikos", nes jie pripažysta dvyliką sekančių vienas po kitam imamų, butent: Ali, Hassaną, Guseiną, Ali Mohammedą, Dža'farą, Musą, Ali-ar-Ridchą, Mohammedą, Ali Naki, Hassan Askari ir Mohammedą. Visi jie be trijų pirmutinių ir Ali-ar-Ridcho aplamai buvo dievobaimingais mahometonais, niekuomet neturējusiais politiškos svarbos. Ali-ar-Ridchui parsiējo duoti savo vardą suvienijimo tikslui sekamam chalifo Al-Mamuno, to paties, su kuriuo jau turējome progą susipažinti kaipo su mokslo globēju ir Mutazilitų draugu. Ali-ar-Ridch buvo sužieduotas su viena chalifo dukterų ir apšauktas sosto įpēdiniu; jo vardą pradējo net ant pinigų mušti ir žalia Alidu vēliava buvo Al-Mamuno priimta. Sumanymas buvo neblogai sumastyta patraukimui šiitų Abbasidų pusēn; vienok ji nenusidavē, ačiu didžiausio sunnitų gardo (Bagdado) priešingumui, po ko Ali kaip sykis į laiką numirē (818), tur but chalifo nunuodytas. Jo kapas Mešchede ir po šiai dienai yra viena iš tankiausiai lankomų maldininkais vietų, greta su Kerbela, kur numirē Gusein ir Nedžefu, kur, kaip menama, palaidotas chalifas Ali; paskutinēs dvi vietos yra turkų apskrityje. Šitos trys šventos vietos šiitams atstovi Mekką ir Mediną, nes šituose sunnitų garduose jie yra vienval liaudies neapkenčiami ir maldinē jų nuotaisa ant pranašo kapo gadinama matymu kapo palaidoto šale jo Omaro, kuriuo jie biaurisi. Daugelis dievobaimingų šiitų liepia save palaidoti Nedžefoje ar Kerbeloje, idant silsētis šale palaimintojo imamo; ilgos nabaštikų virtinēs be atvangos traukia čion iš visų šiitinių kraštų, skleisdami oran teršantį lavono dvoką.

Pirma negu pradēsime aiškinti toliaus dvylikos garbintojų istoriją, turime dar gryžti prie ano Ali-ar-Ridcho, idant pastebēti vieną iš indomiausių apsireiškimų mahometoniškų sektų istorijos srityje. Buvo, ve, toki šiitai, kurie pripažino įstatymišku imamu ne Ali-ar-Ridchą, tik jo brolį Izmaēlių. Jam mirus jo šalininkai, tarytum, turējo iškrikti,

bet kol jie dar svarstē, kas reikia daryti, vienas gudras apgavikas pasinaudojo patogia proga, idant dar kartą turēti naudą iš mokslo apie paslēptąjį imamą. Tasai žmogus vadinosi Abdallach-ibn-Maimun. Jis padarē svarbų atidengimą, buk svieto istorija vyksta taisykliškais periodais ir regimai dalinasi į septynis tokius periodus, pradžia gi kiekvieno jų visuomet atsižymi pranašo atējimu. Šeši toki periodai, surišti su vardais Adomo, Nojaus, Abraomo, Maižio, Jēzaus, ir Mahometo, jau praējo; nēra abejonēs, jog ir septintas artinasi prie galo, kadangi kiekviename periode savu keliu buva septyni imamai, o Izmaēlius po Mahometui buvo lygiai septintu. Bet kadangi po Mahometui negalima daugiau pranašo laukti, tai aišku, kad septintas ir paskutinis, tik ką prasidējęs periodas turi atsižymēti Machdi atējimu, o paskui eina svieto pabaiga. Bet šiitai tvirtai tikējo, kad šitasai Machdi turi rastis iš Fatimos giminēs, teip kad likosi pripažinti, arba kad Izmaēlius nenumirē ir turi ateiti vēl kaipo Machdi, arba kad kitas tuo tarpu nežinomas Alidas bus žadētuoju Machdi. Kas buvo nežinoma miniai, tą žinojo vienas sužinodintas žmogus ir panašiai tam, kaip Melchisedek kadaisia pažino Abraomą, teip dabar Abdallach buvo tikinčiu ir žinomo jam vienam slaptingo asmens tarpininku.

Abdallach geriau negu kiekvienas kitas su manomo slaptinio mokslo pagelba mokējo padaryti šitą teoriją prieinama miniai ne tik terp šiitų, bet ir terp sunnitų ir net terp krikščionių, żydų ir magų, kurie visokiais vardais išganytojo laukē. Jis sutvērē mokslą apie paslaptybę prasmēje šventų knygų, ypatingai Korano, kurį jis suprato ačiu savo ypatingiems prietikiams su Machdi. Su alegorijos pagelba ir tt. jis pasēmē iš švento rašto negirdētus faktus, kurie galų-gale susivedē atmetimui visokio besąlyginio tikējimo ir, sprendžiant sulyg to laiko žinių, susidējo iš keisto mišinio gnostiškų, parsiškų ir filozofiškų elementų. Jis buvo gana atsargus, idant tuojaus atidengti savo klausytojams pilną teisybę ir tenkinosi tuomi, kad akino jų žingeidumą, kēlē abejonę, ir galiaus išreiškē jiems, kad reikia pereiti septynis įvairius laipsnius, idant pilnai buti pašvęstu dieviškoms slaptybēms. Bet pirma šito

pasiekimo reikia platinti mokslą apie greitą Machdi atējimą ir gauti jam pasekējus. Šituo tikslu Abdallach visur išsiuntinējo savo misijonierius.

Čion dar paminēsime, jog terp naujo mokslo pasekējų buvo teipgi Chamdan Karmat, nuo kurio gavo savo vardą Karmatai, dariusieji ilgą laiką maišatį Irake, Syrijoje ir ypatingai Bachreine (pietvakarinēje Arabijoje). Paskutinēje iš paminētų provincijų, po tulo Abu-Tagiro vadovybe, jie tapo tokiais galingais, kad grēsē Bagdadui ir 930 m. užkariavo Mekką. Tąsyk jie paglemžē senovēs šventą akmenį ir tik po 20 metų sugražino jį atgal. Šita aplinkybē nurodo į tai, kad jie veikē teipgi prieš senovēs šventus papročius ir šventus daiktus. Bet vietos stoka neleidžia mums išdēti čion ir papildyti prieštaringas ir nesirišančias žinias apie tikējimiškus sukilimus ir Karmatų įstaigas.

Ir teip, męs vēl gryžtame prie Abdallacho istorijos. Persekiojamas valdžių, jis varē toliau propagandą iki galui savo dienų Salamidžoj Syrijoje. Po to jį pasekē jo sunus Achmed, mirus gi ir šitam, galiaus pats Machdi atējo pas berberus šiaurinēje Afrikoje, terp kurių misijonieriai turējo ypatingą pasekmę. Jis vadino save Obaidallach ir savo genealogiją vedē nuo Fatimos, dēlko jo įsteigtos dinastijos nariai vadinosi Fatimidais; bet, anot europinių tyrinētojų, tai buvo apgavikas iš tikrų Abdallacho giminaitis, kurio tikras vardas buvęs Said.

Fatimidai tik tąsyk pasiekē pilną galybę, kaip 969 m. paēmē Aigiptą ir pernešē ten savo buklę, teip kad ne sykį rodēsi, jog Abbasidų valdžiai atējo galas. Tuo tarpu pavojus, kuris grēsē islamui iš jų pusēs, buvo prašalintas. Aigipto gyventojai buvo griežti sunnitai, valdovai gi buvo tiek išmaningi, kad pilnai susitaikē su stačiatikybe. Tik šeštas šitos dinastijos valdovas, Chakim (996—1021) dar kudikiu budamas užēmęs sostą, yra išimčia tame dalyke. Tur but po fanatiškų izmaēliškojo mokslo pasekējų intekme, jis nuveikē kelis labai keistus dalykus ir net norējo, kad jį garbintų kaipo dievybēs įsikunijimą. Iššauktas tuomi nesitenkinimas apsimalšino tik tuomet, kaip Chakim staiga išnyko slapta ir niekas nežinojo, kas su juo atsitiko. Jo

pasekējai, kaip antai, Chamza ir ad-Darazi skaitē jį, kaip jam mirus, teip pirma to, dievybēs įsikunijimu. Jie atrado patogesnę dirvą savo skelbimui terp Sivano gyventojų, kurie dar ir dabar nuo vardo ad-Darazi vadinasi Druzais, Teisingai sakant, jų negalima skaityti prie mahometonų, nes kaip jų tikējimo sistema, teip ir tikējimiškas įstatymas, kurį jie užlaiko, turi greičiau priešislamišką pobudį, kiek apie tai galima spręsti iš jų šventų knygų. Iš šitos pusēs juos galima priskirti prie tos pačios rųšies, ką ir jų paveiktuosius Nozairus, gyvenančius šiaurinēje Syrijoje ir tinkamus skaitytis tikrais stabmeldžiais, nors daugelyje sanprotavimų ir papročių jie susitaiko kaip su krikščionimis, taip ir su mahometonais.*) Apskritai Syrijos kalnuotoji šalis visuomet buvo dēkinga dirva visokiai eretikybei ir gnotiškoms sektoms, kaip tą matysime žemiau.

Assasinų sekta priklauso prie tos pačios kaleinos apsireiškimų, ką ir karmatų bei izmaēlitų mokslas; savo vardą Assasinai gavo nuo to, kad vartojo svaiginantį gēralą išgaunamą iš kanapių ir vadinamą arabų kalboje hašiš. Šita bendrija buvo įsteigta 11-ame metašimty tulo Hassano-ibn-Sabbo ir išpradžių kēlē neramumą Persijoje, ypatingai į pietus nuo Kaspijos juros sunkiai prieinamuose kalnuose, kur assasinai turējo net kelias tvirtoves, k. a. arelio lizdas Alamut, kurį jie per du metašimčius mokējo apginti nuo siunčiamų prieš juos būrių, kol mongoliškasis chanas Gulagu nepadarē galo jų gyvatai 13-me metašimty. Bet jų pajiega rēmēsi ne tik jų prieigos neprieinamybe, pasekējų skaitlingumu ir idējų originališkumu, bet ir savo organizacija, ir vartojamu jų budų beširdiškumu. Assasinai buvo slapta bendrija, kurios nariai be atsisakymo klausē savo valdovo, europinēse chronikose paprastai vadinamo "kalnų seniu". Budu, jų vartojamu, buvo užmušimas, prie kurio lieptinai buvo pratinami jaunesnieji bendrijos nariai; juos apgirdydavo gašišu paskui vesdavo į puikų sodną ir ten inkalbinējo rojiškus smagumus, skatindami sava valia

*) Slg. šitam straipsnį M. E. Solisbury, Journ. or the Amer. Orient. Soc., t. VIII. Clement Huart, La poésie religieuse des Nosairis — Journ. Asiat. 1879, t. II, p. 190 — 261. — Walf, Auszuege ausdem Katechizmus der Nossairier — Z. D. M. G. III ir tt.

paaukoti gyvastį, idant kaipo kankiniui amžinai džiaugtis tokiomis jau linksmybēmis. Toki žmonēs vadinosi fidaisais (patys save aukojančiais); jie tankiai apturēdavo nuo bendrijos viršininko paliepimus susekti vieną ar kitą galingą priešą ir prie progos jį nudaigoti. Be to bendrijos viršininkas galējo teipgi daryti malonę savo galingiems draugams ir tuom juos prisirišti; šitai, jei jiems reikējo atsiliuosuoti nuo asmeniško priešo, taip jis davē jiems savo žmones, kurie pildē pavestą jiems reikalą teip sąžiningai, kaip ir kad veikdami prieš bendrijos nevidoną. Pertai assasinai įgijo baisią galybę ir galējo teip ilgai laikytis ir net tvirtai įsigyventi Syrijoje, kur su jais susipažino kryžeiviai. Apkalbēti tikējimiškus assasinų suopročius matome bereikalingu; gana bus pastebējus, kad jie visaip stengēsi alegoriškais aiškinimais parodyti savo pažiuras teisatikiškomis mahometoniškomis, dēlko pas vietinius raštininkus jie paprastai vadinama batinidža, vadinas, žmonēmis, pripažystančiais vidujinēs, paslēptos prasmēs buvį greta su paprasta, visiems prieinama. Šitoje prasmēj, Rytuose, pav., Syrijoje iki šiolai yra izmaēlitai; Syrijoje jie iš dalies vadinama metavilais, kas reiškia tą patį, ką ir batinijai, bet kruviną pirmųjų laikų amatą jau jie pametē. — Tulą laiką matēsi, jog šiitai laikysis tolygių išklydimų, nes su dvyliktuoju imamu, kuris, kaip jie tvirtina, nemirē, tik iš mirtuolių akių išnyko požeminiu taku Samarroje 941 m., pasibaigē žemiškų imamų eilē. Nuo to laiko šiitai tiki tik į paslēptojo imamo buvimą ir tuomi atidarē kelią į apgavybę tiems žmonēms, kurie sakēsi su juo susinešą. Bet, vienam apsirikimui sekant kitą, šiitai, galiaus, nors ir nenužudē visiškai vilties, kad imamas by valandą gali ateiti Machdi paveiksle, bet jie ramiai priprato laukti to laiko, tuo tarpu gi stropiai užlaikē vienintēliai tikrą mokslą, vadinas, tą, kuris buvo perduotas jiems imamų. Šiitai atmetē sunnitiškų padavų rinkinį ir tvirtimo, jog tik Dievo apšviesti imamai gali perduoti ir aiškinti savo viršininko, vadinas, pranašo mintis. Tokiu budu šiitai turējo savo nuosavus kanoniškus rinkinius, kurie istoriškos tikrybēs prasmēje toli šaukia prieš sunnitiškus ir tankiausiai net gali

buti pavadinti megzdžiojamais. Abelnai imant, jie nē tikējimo moksle (išskiriant klausimą apie imamą), nē tikējimiškame įstatyme nesutvērē nieko originališko ir svarbiausiuose dalykuose susitaiko su sunnitais. Tas kas juos skiria: mokslas apie dvasios sulaikymą (Ketman) ir samdomasis vinčius nēra jų garbei; perdidelis imamų garbinimas teipgi neprisidējo prie jų tikējimiško vystymos. Bet męs klystume, jei drauge su A. Muelleriu panorētume išaiškinti šiitų atsiradimą vienatinai ir visiškai persų tautiška neapykanta arabų ir imtume juose matyti tik įstatymiškosios teorijos atstovus, panašiai tam, kaip tulos prancuzų partijos pripažysta Liudviką XVII ir Napoleoną II. Nēra ginčytina, kad šita neapykanta tikrai buvo ir gal but imamai uždengē persams tautiško pažeminimo periodą po arabų valdžia, vienok svarbiausiu motyvu šitoje dēstyje yra įgimtas persams palinkimas prie dievinimo žmonių, arba, gal, reikalas per tarpininkus prisiartinti prie abstraktiško islamo dievo. Prietam šitų padorių žmonių kančios šiitams turi išdalies tą pačią prasmę, ką krikščionims mąstymas apie Kristaus kančią. Jos suteikē tikējimiškai dramatiškų vaidenimų atsiradimo priežastį, kurie visur su dideliu gaivumu iškilmingai yra persų daromi Guseino myrio dienoje (10tą mugarrama). Labai gali buti, kaip tą ir tvirtina, jog šitos tikējimiškos ir tautiškos šventēs paprotys siekia pirmapradinę senovę ir savo pradžią kaltas dar stabmeldybei. Bet gi pirmapradinē jos prasmē yra visai išnykus pas šiitus, kurie kankyniškoje Guseino mirtyje mato žmonijos, ar greičiau iraniškos žmonijos kančių atsimušimą.

Tuo tarpu nemaža laiko perējo, kol šiitams pasisekē atsigauti. Nors juos ir rēmē budžidai ir iki tulam laipsniui fatimidai, bet po arabų užstojus turkams, pergalē sunnitiškos teisatikybēs buvo pilna, nes šitai teisingai, kariškai tautai buvo priešingas neaiškus mokslas ir dvasiška paslaptis. Po mongolų valdžia, nors aplinkybēs kiek ir pagerējo, bet tik prie safavidų dinastijos, valdžiusios Persijoje nuo 1499 iki 1736 m., šiitybē tapo valstybiniu tikējimu. Tos dinastijos įsteigējai šeich-Zeif-ed-din Išak ir šeich Cheider, kurie savo pradžią veda nuo septintojo

imamo Muzos, skaitēsi net sufitiškais šventaisiais, Izmaēlius gi, Chadeiro sunus, priēmē karališką prievardį. Iš persekiojamų šiitai tapo dabar persekiotojais; jie vedē tikējimiškas kares su sunnitiškais užbekais ir turkais-osmanais, prie ko abi pusēs rodē baisų žiaurumą kitatikiams, teip kad senoji pykestis, buvusi terp dviejų islamo pakraipų nuo to laiko stojosi nesulaikoma ir išaugo iki fanatybei. Tarytum su afganiškuoju užkariavimu valdant šachui Nadirui (1736—1747) persiškiems sunnitams užstojo geresni laikai, bet šito valdovo gerinimo bandymai jų naudai suiro dēlei priešingo tautiškos partijos veikimo.

Abelnai tikējimišką šiitų padējimą galima pavadinti liudnu. Mullos, kuriuos galima pavadinti islamo rabinais, tankiausiai yra be apšvietos ir fanatikai, teip kad su dideliu vargu gali atlikti paviršutines pamaldos formas. Dievotumas pas šiitus tankiausiai yra nuduotas, netikybē gi — esmeniška vidurinē ypatybē; teisingumo jausmas, tarytum, visai išnykęs pas šituos žmones, jiems patiems to nejaučiant; neaiškųs sufybēs sakymai visuomet esanti pas juos ant liežuvio, alegoriškosios prasmēs ir sistematiškai vartojamas ketman suklaidino protą ir sunaikino dorybę.

Vienok fanatybē pas juos daug stipriaus išsivysčius, negu pas sunnitus, ir niektikybē toli ne retas dalykas; filozofiškos plonybēs visuomet randa pasisekimą; bet nieku persas teip nebrangina, kaip nutikusiomis eilēmis, pilnomis nebutų prilyginimų ir kalbos išreiškimų, nē kiek nepaisydamas ant jų piktžodybēs, ar nepriderybēs turinio.

54. Žvilgis į dabartinį padējimą.

Nusisiuntimo raštai. A.) Arabija. C. Snouck Hurgronje, *Mekka* (2 tom. su paveikslais, 1888—89). Apie Vaggabitus sīg. Burkgardt, *Notes on the Bedouins and Wahabys* (1813, vokiečių kalboj 1830-31), beto aprašymai kelionių Palgreva (vokiečių kalboj, 1867-68), Ledi Blount, Doughti ir k.

B) Apie kitas sunnitų Azijos ir Afrikos šalis: iš skaitlingų veikalų, parašytų, remianties kelionēmis apsipažinimui su islamu, turi didžiausią svarbą sekanti: Lane, *An account of the manners and customs of the modern Egyptians* (2 t. 1835), vokiečių kalbon išverstu Zenkero (3 tom. 1836). G. Gamberi, *Reisen in Mittelasein* (1864). To paties, *Der Islam im 19 Jahrh.* (1875). Apsipažinimui su mahometonais Chinuose P. Dabri de Tarsan, *Le mahométisme en Chine et dans le Turkestan oriental* (2 tom. 1878). Malajiškame salyne: L. W. K. Van-den-Berg,

Le Hadhramout et les colonies arabes dans l'Archipel indien (1886). C. Snouk Hurgronje, *De Atjehers* (1893-94). C. Poensen, *Brieven over den Islam uit de Binnenlanden van Java* 1886).

Morokoje: G. Hoest, *Nachrichten von Marókos und Fes* (1781). Algerijoje; Rinn, *Marabouts-et Khouan, Etude sur Islam en Algérie* (1885). Sudane: Orwalder, *Aufstand und Reich des Mahdi in Sudan* (1892). Slatin-Paša, *Feurer und Schwerf im Sudan* (1896).

C) Persija ir Babidai: De Rabino, *Les religions et les philosophies de l'Asie centrale* (1865). E. G. Brown, *A. year amongst the Persians*. To paties — *A traveler's narrative written to illustrate the episode of the Bab* (2 t. 1891). To paties, *A new history of the Bab* (1893). Apie Indišką̨ą Britaniją: Garcin de Tassy, *Mémoire sur les particularités de la religion musulmane dans l'Inde* (1869). Slg. augščiau privestus veikalus apie islamą. —

Mahometonų skaitlius dabartiniame laike, siekia iki 175 milijonų; vargiai tereikia minēti, kad šita skaitlinē tik nedaugeliui šalių priklauso, k. v. rusų viešpatybei ir britiškai Indijai sulyg maž-daug tikrų žinių. Bet mahometonai nepadaro vienos čielybēs, jie skiriasi į dvi dideles grupas: sunnitišką ir šiitišką. Tulos sektos, kurios, griežtai sakant, nepriklauso nē prie vieno, nē prie kito skyriaus, yra teip nežymiomis, kad męs čion skaitome bereikalingu kreipti atidžią į jas. Didžiausias sunnitų centras yra asmaniškoje viešpatybēje, prie kurio priklauso Afrika su Aigiptu; šiitų gyvenimo vieta apsiryboja Persijos ir Britiškosios Indijos rubežiais.

Apie sunnitus daug šnekēti nēra kas: kaip apeiginiame įstatyme, teip ir dogmatikoje, jie mažai nukrypo nuo pagrindinių padējimų kurių kadaisia laikēsi įvairių apeiginių mokyklų galvos: Al-Ašari ir Gaccali. Daugelis krikščioniškų autorių, užsiēmusių islamu, perdidelę svarbą davē šitai aplinkybei, skaitydami ją islamo sužiedējimo ir net jo kulturiškam vystymuis priešingumo priežasčia. Teisybē, kad mahometoniškos tautos apskritai, jau daug metašimčių atgal, inpuolē į stovulio padējimą, bet šito apsireiškimo priežastys gludo ne islame.

Antgalo ir pas sunnitus nebuvo pilno apsistojimo nuo Ašari ir Gaccali laikų. Viena, mahometoniškasis mokslas visur stipriaus įsigalējo, arba , geriaus sakant, prisitaikē prie vietinių sąlygų. Iš šito išeina, kad nors visur oficiališkai yra pripažinamas vienas ir tas pats apeiginis įstatymas, sulyg Abu-Chanifo, Maliko, ar Šafei apeigos, bet

praktikoje visur pastebiama maž-daug žymųs nuo jo nukrypimai, suvesti kodeksan po vardu Urf, Adat ir tt., ir nors mahometoniškieji mokslinčiai jų negiria, bet visgi prie jų taikosi. Tą patį galima pasakyti ir apie tikējimo mokslą; bent vienval augąs šventųjų garbinimas prisideda prie daugelio stabmeldiškų ir niektikybiškų sanprotavimų platinimo. Vienok šito negalima skaityti žingsniu pirmyn; todēl męs paminēsime čion trumpai Abd-al-Vagehado pasistengimus, darytus antroje pusēje 18to metašimčio, vidurinēje Arabijoje ir jo šalininkų, kurie norējo islamą apvalyti nuo šitų gumbų ir suvesti jį į geresnę tvarką. Jie pasmerkē visus naujus įvedimus, kurie laikui bēgant pataikē įsigauti islaman, ypatingai gi šventųjų garbinimą, teipogi rażančiaus vartojimą, tabako rukymą, drabužio puošnybę ir tt. Pradžioje 19to metašimčio jie, kaip žinoma, surado progą Mekkoje ir Medinoje išreikšti savo pasibiaurējimą šventųjų garbinimu, užkariaudami abu šituos gardus ir išnaikindami juose nemaža šventynių; tą patį jie padarē ir sulyg šiitų Kerbeloje. Bet aigiptiškoji kariumenē tuojaus padarē galą vaggabitų šeimininkavimui ir jie vēl buvo nustumti šalies gilumon. Vienok kaikurie jų mokinimų sutiko vietomis priēmimą ir už Arabijos rybų, ypatingai priekinēje Indijoje, bet jų reforminiai mieriai buvo permažai principiališki padarymui islame patenkančio pagerējimo. Kiti krikščioniškųjų raštininkų į juos žiurējo kaipo į islamo protestonus ir tvirtino, jog vaggabitai tikintiems reikalavo tyrinējimo laisvēs teisēs, bet šitas manymas yra klaidingas. Vaggabitai niekuomet nemanē užginti arba rubežiuoti Korano ir padavos autoritybę. Vargiai tereikia sakyti, kad šitas bruzdējimas islamo centre, abiejuose šventuose garduose maža rado užuojautos.

Velesnēji Arabijos sunnitų istorija dar mažiaus turininga. Ant azijinio sausżemio, neminint sunnitiškų afganų, sunna ypatingai yra pripažinama daugiausiai turkiškų genčių, teipogi arabų Syrijoje ir kaikuriose kitose vietose. Mahometonų teisatikybēs ir moksliškumo sukuriu tolimuose vakaruose išpradžių skaitēsi Buchara, kurioje vienok nebuvo sutverta nieko naujo. Teisybē, iš čia islamas išsi-

platino pirmiausiai terp turkiškų genčių, o paskui toliaus po šiaurrytines Chinų provincijas, ačiu gi susinešimams juromis, šitas mokslas per Kantoną įsigavo Dangiškon Ciesorybēn. Nors atverstų chinų skaitlius turi buti didelis, — jų priskaito (tur but, perdēdami) iki 20 milijonų*), — bet ateitis jų labai neištikima, kadangi islamo išpažinimas jau ne kartą sukēlē čion žiaurias savitarpines kares, kurios kartkarčiais atsikartoja, teip kad galutinių išeigų tuo tarpu negalima dar numatyti.

Malajiškame salyne islamas įleido giliai šaknis; čion priskaitoma, žinoma, remianties labai neištikimomis žiniomis, iki 14 milijonų mahometonų, kurie priklauso ypatingai prie šafeikojo išpažinimo. Bet atvertimas į islamą ir čia tuo tarpu liekasi ateities dalyku; tiktai pamaži islamas pradeda išstumti iš čia stabmeldiškus suopročius ir surēdymus. Apie savarankišką tolesnį vystymąsi, žinoma, nē kalbos negali buti, kadangi gyventojai savo tikējimiškas žinias vis dar neliauja ēmę nuo gyvenančių šalyje arabų, ypatingai iš Gadramauto, ir nuo tų neskaitlingų, kurie Mekkoje, o pirmiaus taipgi ir Kaire, maž-daug paviršutiniškai apsipažino su pamatiniais islamo įstatymais.

Afrikoje nuo seno islamas atrado sau tinkamą dirvą, kas tęsiasi ir iki šiolai. Aigipte tikējimiškas išsivystymas suteikia tą patį paveikslą, ką Turkijoje ir pas arabus, prietam senoji stabmeldybē vis tebeapsireiškia pas dervišus ir ypatingai šventųjų garbinime. Šitas teipgi atsineša ir prie viso šiaurinio Afrikos pakraščio gyventojų, kurie nesitenkina vien mirusių šventuolių garbinimu; be tų čia yra gyvi pusčiuoliai ir teisingieji, kuriuos žmonēs garbina vardu Marabut (teisingai Marbut).

Bet jau męs augščiau turējome progą pastebēti, kad berberai labai tankiai rodē eretikiškus palinkimus; apie bendrijos Sanusidža prasiplatinimą teipgi jau minējome augščiau. Zanzibariškuoju pakraščiu, kuris, ačiu susinešimams vandeniais, nuo seno buvo susirišime su Arabija, isla-

*) Kiti raštininkai atverstų skaitlių ryboja keturiais milijonais, ir tai pirma sukilimo 1857 m.; paskutiniu laiku šitas skaitlius, turbut, dar mažējo.

mas išsiplatino gana anksti. Kadangi Zanzibaras gana ilgą laiką iš politiškosios pusēs buvo sujungtas su Osmaniškąja provincija, tai dēlei šito ten įsigavo teipgi mokslas vienos Charidžitų atžalos Ibdachidža. Vēliaus prasideda vertimas islaman negriškųjų gyventojų šalies viduryje, kuris pasekmingai eina ir iki šiolai. Supainiotas politiškas Aigipto padējimas, anglų įsimaišymas, ypatingai į vergybos klausimą, įvykdē aigiptiniame Sudane negrišką viešpatybę, kuri valdant tulam Muchamedui Achmedui (1848—1885), vadinusiam save mahdi, pasiekē 80tuose metuose 19to metašimčio didelę galybę. Tragiškasai Chartumo puolimas (1885) ir karē su Abissinija dar neišdilo iš mųs atminties. Bet prisidingojimai, kad šitie puikųs pasisekimai pavers didelę mahometoniškojo svieto dalį į apgalingo mahdi šalininkus, pasirodē veltais, kadangi nuo pat pradžių tikējimiškos mahometonų galvos Kaire, kaipo ir Sanusidža, užēmē priešingą mahdi pusę. Bet mahdi karalija neišnyko su jo myriu, ji yra ir dabar, nors neturi jau pirmesnēsēs svarbos.

Jau augščiau išaiškinome liūdną tikējimišką persiškųjų šiitų padējimą; čion, regimai, nēra galima laukti islamo atsigimimo. Bet ir pas juos buvo jų tikējimiškas reformatorius—Mirza-Ali-Muchamed (1820—1850); jį paprastai vadina Bab (vartai), laikydami jį tarpininku tikinčiųjų su slaptuoju imamu. Patsai Bab buvo tiesiog padorum svajotoju, kuris vedē ramų, nuošalų gyvenimą ir, kaipo raštininkas ir pamokslininkas, platino savo pažiuras, padarančias keistą mišinį tautiškai persiškų, sufitiškų ir kabalistiškųjų elementų. Umai jis įgijo didelę gaują pasekējų, ir, kaip 1848 m. numirē šachas, Babo šalininkai Mazanderane iškēlē sukilimo vēluką ir ēmē šiauštis teipgi kitose vietose, teip kad reikalingas buvo ginkluotas valdžios įsimaišymas. Nelaimingus babidus tąsyk ir vēliau potam persekiojo su visiems žinomu persų žiaurumu; patsai Bab, visai nedalyvavęs sukilime, ilgą laiką buvo kalinamas ir, galiaus tapo sušaudytas Taurizoje. Bet bruzdējimas, jo iššauktas platinosi slapta, apie atvirą gi priešinimąsi valdžiai nebuvo daugiau nē kalbos, ir babidų viršininkai — Subch-i-Ezel ir

Becha-allach — pabēgo į parubežines turkų sritis. Persų valdžiai reikalaujant, turkų valdžios prašalino juos iš Persijos kaimynybēs ir nuvarē Adrianopolin, kur jie toliaus darē savo suokalbius (1864). Čion jie susiginčijo dēlei to, kad Becha-allach pradējo statyti save patim mahdi, ko Becha-i-Ezelio draugai nenorējo pripažinti. Tąsyk Subch-i-Ezel buvo ištremtas Kupran, o Becha-allach į Akko, kur ir numirē 1892 m. Becha-allacho veikalai gana skaitlingi ir yra pas babidus didelēje garbēje. Kaip šitų, teip ir kitų babidinių veikalų tyrinējimo nuopelnas priklauso anglui Brown'ui.

Priekinēs Indijos mahometonai, skaitliuje apie 57 milijonų, yra iš dalies šiitais, iš dalies sunnitais, vienok, kaip tas tankiai atsitinka, išlaikē nemaža grynai indiškųjų papročių, gana daug prieštaraujančių pačiam islamo pobudžiui. Žinomas karaliaus Akbaro bandymas (1556—1605) įsteigti visuotiną tikējimišką draugiją ant laisvų filozofiškų pamatų, kurią jis vadino din-i-Allach, (Allacho tikējimas), kaip ir reikējo laukti, neturējo ilgo pasisekimo.

Bet ir vēliaus pas indiškuosius mahometonus netruko laisvų siekimųsi, kurie dabartiniame laike ypatingai krypsta prie suvedimo islamo sutaikon su europinēs kulturos reikalavimais.

Izraēlitai.

Nusisiuntimo raštai. Įžangas Senam Įstatymui apleidžiame, kaipo ir begalinius komentarus visokioms kanoniškoms bei apokrifiškoms knygoms. *Vollstaendige Bibelwerk fuer die Gemeinde ir drei Abteilungen* (5 tom. 1858-60); E. Reuss, *La Bible nouvellement traduite sur les textes orginaux, avec une introduction a chaque livre, des notes explicatives sur l' A. T. et un commentaire complet sur le N. T.* (7 tom. 1874-81), teipo-gi ir to paties autoriaus veikalas, jam mirus išduotas Eriksono ir Gorsto: *Das alte T. uebehsetzt, eingeleitet und erlaeutert* (7 tom. 1892—94). Asmenims nepilnai apsipažinusiems su žydiška kalba puikum pagelbingu įrankiu yra: E. Kautzsch, *Die H. Schrift des A. Ts., in Verbindug mit anderen Gelehrten herausgegeben* (2ra žymiai pataisyta laida 1896).

Svarbiausias izraēlitų istorijos veikalas yra, kiek pirmesniojo laiko, H. Graetz, *Geshcichte der Juden* (11 tom. 1861), ir ypatingai klasiškas, nors jau ir neprilygstąs prie šiodieninio mokslo veikalas G. Ewaldo, *Geschichte des Volkes Israel* (7 tom. 3čia laid. 1864—68); greta su juo reikia paminēti du veikalai to paties autoriaus: *Die Dichter des A. B.* (3 dalys 2ra laid. 1866-67) ir *Die Propheten des A. B.* (3 dalys 2ra laid.

1861—68). Iš vēlesnio laiko, be puikių skyrių veikale *Geschichte des Alterthums* M. Dunkero ir veikale *Geschichte des Alterthums* E. Meyero, reikia nurodyti sekanti: principiališkai svarbus veikalas J. Wellhauseno, išeinąs iš teip vadinamos Grafo hipotēzos, — Geschichte Israels (1, 1878), veliaus išējęs po antrašu *Prolegomina zur Gechichte Israels* (4ta laid.); prie šito prisideda: *Abriss der Geschichte Israels und Judas* (— Skizzen und Vorarbeiten 3 tom. 1884) ir *Israelitiche und judische Geschichte* (2 laid., 1895). B. Stade, *Geschichte des Volkes Israel* (2 tom., 2ra pusē 2ro tom.: *Das Ende des judischen staatswesens und die Enstehung des Christenthums* parašyta O. Holzmanno 1887—88). E. Renan, *Histoire du peuple d'Israel* (5 t. 1887—94); vei..alas indomus, bet be istoriškai kritiško pagrindo. R. Kittel, *Geschichte der Hebraeer* (iki babilioniškajam apnelaisvinimui; 2 tomai 1888—92), rašyta nuo Dillmanno atžvalgos. G. Winkler, *Geschichte Israels in Einzeldarstellungen* (I, 1895); teipogi *Altorientalische Forschungen* (I—IV, 1893—96) to paties autoriaus ir jo *Alt. Untersuchungen* (1892) apima daugelį svarbių straipsnių. A. Klostermann, *Geschichte des Volkes Israel bis zur Restauration unter Esra und Nehemia* (1896). Vēlesniam laikui ypatingai verta atidžios atkreipimo labai branginama E. Schuerero knyga, *Geschichte des jud. Volkes in Zeitalter Jesu Christi* (2ra laid. 2 tom. 1886—90). J. Wellhausen, *Die Pharisaeer und Saducaeer* (1874).

Izraēlitų tikējimo istorija, bet daug senesniųjų veikalų Watke *Religion des A. Ts.* (I, 1835) ir Bruno-Bauer'o, *Religion des A. Ts. in der geschichtl. Entwicklung ihrer Principien dargestellt* (2 tom. 1838—39), išdeta sekančiuose veikaluose: A. Kuenen, *De godsdienst van Israel tol den ondergang van den joodschen staat* (2 dal. 1869—70), pirmutinē nusekli izraēlitų tikējimo plētojimosi istorija, kurios pagrindu yra teip vad. Erafine hipotēza; sulyginimui galima pasinaudoti to paties autoriaus straipsniais: *Kritische Bijdragen tot de geschiedenis van den Israel godsdienst* (savaitrašty Theol. Tij dschr, pirmesniųjų metų) ir ypatingai *Volks godsdiensten Wereld-godsdienst* (Hibb. Lest. 1882). K. J. Montefiore, *Lectures on the origin and growth of religion, as illustrated by the religion of the ancient Hebrews* (Hibb. Lect. 1892). K. E. Tiele, *Geschiedenis van den godsdienst in de oudheit tol op Alexander den groote* (I, pusl. 272—347, 1893); labai trumpai. Smulkmenų apdirbimą poduoda: F. E. Koenig, *Die Hauptprobleme der altisrael. Religionsgeschichte gegenueber den Entwicklungstheoretikern* (1884). F. Bentgen, *Beitraege zur semiet. Religionsgeschichte* (1. 1888). D. Robertson, *The early religion of Israel as set forth by biblical writers and by modern critical historians* (1892). E. Sellin, *Beitraege zur israel, und jued. Religionsgeschichte* (I, 1896).

Labai svarbųs teologijai, bet maža turi vertēs izraēliškojo tikējimo istorijai sekanti, parašyti nuo įvairių atžvalgų veikalai: G. Ewald, *Die Lehre der Bibel von Gott*, (4 tom. 1871—76). G. F. Oehler, *Theoligie des A. Ts.* (2 tom. 1874, 3čia laid. viename pluokšte, redaguota T. Elero 1891). G. Schultz, *Atl. Theologie* (2 tom. 1869; 5ta visiškai perdirbta laida 1896). Šitas veikalas jau nuo 2-ros laidos svarbiausiuose dalykuose sulygsta su teip vad. Grafine hipotēza ir iš šitos pusēs su kiekviena nauja laida istoriškoji jo indomybē didinasi. A. Kaiser, *Die Theologie des A. Ts. in ihrer geschichtl. Entwicklung dargestellt*, mirus autoriui išduota buvo E. Reusso 1886 (2ra laid. apdirbta K. Marti 1894). F. Gitzig, *Vorlesungen ueber biblische Theologie und nessianische Weissagungen des A. Ts.*, išleista J. J. Kneikero (1880). A. Dillmann, Handb. d. A. Tl. Theologie, iš likusio autoriui mirus rankraščio išleista R. Kittelio (1895).

Apie pranašus ir pranašybą, kaipo svarbiausią izraēlitų tikējimo veiksnį, apšnekama senyvesnēje A. Knobelio knygoje, *Der Prophetismus*

der Hebraeer (2 dal. 1837). Paskui eina *G. Baur, Geschichte der A. Ts. Weissagung* (I, 1861), liečia tik pradinę istoriją, Kueper, *Das Prophetenthum des A. B. uebersichtt, dargestellt* (1870). E. Riehm, *Die messianische Weissagung; ihre Entotehung, ihre zeitgeschichtl. Charakter und ihr Verhaeltniss zu der N. tl. Erfillung* (1875). B. Duhm, *Die Theologie der Propheten als Grundlage fuer die innere Entwicklungsgeschichte der israel. Religion* (1875). A. Kuenen, *De profeten en de profetie onder Israel* (2 lad. 1875). K. von Orelli, *Die Atl. Weissagung von der Vollendung des Gottesreiches in ihrer geschichtl. Entwicklung dargestellt* (1882). S. Maibaum, *Die Entwicklung des israel. Prophetenthums* (1883). W. Robertson, Smith, *The Prophets of Israel and their place in history to the close of the eight century Bl.* (1882; yra teipgi išversta į olandų ir vokiečių kalbas). Nemažiaus svarbus to paties autoriaus veikalas, *The O. T. in the jewish Church* (1881), bet jis turi greičiau įžangos pobudį. J. J. P. Valeton jr., *Viertal voorleizingen over profeten des O. Verbonds* (1886). *Amos en Hosea cen hoofdstuk uit de geschiedenis van Israels godsdienst* (1894). J. Darmsteter, *Les prophétes d'Israel* (1891). K. G. Kornille, *Der israel. Prophetismus* (2ra laid. 1896). Be to yra daugybē monografijų apie atskirus pranašus ir apie tam tikrus jų teologijos dalinimus.

Toliaus labai branginami darbai priklauso S. Maibaumui, *Die Entwicklung des altisrael. Priesterthums* (1880). W. W. grovui Baudissenui, *Die Geschichte des Atl. Priestenthums* (1889). srityje gi už biblijos rybų F. Weber, *System der altsynagogalen palaestinischen Theologie aus Targum, Midrasch und Talmud,* mirus autoriui išleista Fr. Delitzsch'o ir G. Schnedermanno 1880; antra laida po užvardžiu: *Juedische Theologie* (1897).

Be to įvairiuose teologiškuose, vokiečių, prancuzų, anglų ir olandų savaitraščiuose yra daugybē straipsnių apie įvairiausius dalykus, liečiančius kaip izraēlitų tikējimo istorijos sritį, teip ir Seno Įstatymo tardymą abelnai. Iš speciališkų savaitraščių augščiau už kitus turi buti pastatyti — *Zeitschrift fuer die Atl. Wissenschaft,* išleidžiamas B. Stade'o (nuo 1881 m.) ir *Hebraica managing editor,* W. R. Harper (nuo 1884—85).

Archeologijai sulygink K. F. Keil, *Handbuch der bibl. Archaeologie* (2 dal. 1858—59); M. W. L. de Wette, *Lehrbuch der hebr. jued. Geschichte* (4ta laid., apdirbta F. J. Rebigero 1864). J. Benzinger, *Hebr. Archaeologie* (1893). W. Nowak, *Lehrbuch der hebr. Archaeologie* (2 tom. 1894). Bet ir paskutiniuose dviejuose veikaluose nepasiekta dar tikro medžiagos perdirbimo nuo istoriškosios atžvalgos.

55. Užvadinimas ir dalinimas į periodus.

Tarpe semitiškų tikējimų izraēliškasis tikējimas užima ypatingą vietą. Jis susideda iš Jehovos (Jahve) garbinimo ir todēl vadinasi Jehovybe. Jo vystymosi istoriško eigio pakraipa buvo rybojama išsireiškiamos jame dievapažinybēs turiniu.

Tokį apēmį turi ir užvadinimas Mozybē, jei vartojama paženklinimui viso izraēliškojo tikējimo. Paprastai jis vartojamas laikui terp išējimo iš Aigipto ir apsigyvenimo Chanaane; šitoje dēstyje sekanti periodai skiriasi nuo jo pranašybēs (pranašinio periodo) ir Judajybēs vardais. Iš

šito klaidingo prileidimo išeina, kad Penkiaknygis ypatingai apšneka Mozēs laikus. Bet ištyrimai, daromi jau nuo daugiau šimto metų, su reiškia tikrybe parodē šitos pažiuros klaidingumą. Tas, kas dabar yra Penkiaknygyj, nepriklauso vienam kokiam periodui, bet apima daugelį metašimčių. Laikai pireš nelaisvę ir po tam priemoniškai suvesta jame į vieną. Tokiu budu ir ypatingo mozinio periodo atskyrimas nužudo visokį pamatą; tas, kas yra istoriškai tikra apie Mozēs laikus, perdaug mažai tesiskiria nuo indurmu einačio po jam. Priešingai, visos, netik senosios, bet ir naujesnēs Penkiaknygio dalys: Dešimtia-žodis, įstatymo žodis, teip vad. įstatymo knyga, Deuteronomija, šventybēs įstatymas, kuniginis kodeksas, kaipo ir visas Penkiaknygis savo ištisume, teiposgi tam tikroje prasmēje Mišna, Gemara, Tozefta,—visos jos "mozinēs"; bet šitas žodis reikia suprasti tokioje prasmēje, kaip ir žodis, "krikščioniškas", "mahometoniškas" ir tt. Jis nurodo į izraēliškojo tikējimo vienumą; jisai išreiškia tą persitikrinimą, kad kaip dideli ne butų skirtumai, buvusieji įvairiais laikais, visgi Izraēliaus tikējimas liekasi tas pats. Jame yra pirmyneiga, bet ji tik tiek teisinga, kiek parodo išsivystymas to, kas buvo Mozēs duota. Tam tikroje prasmēje prie šito suopračio galima priglausti ir krikščionybē, taip kad žodžius Evangelijos Jono, 5, 46, galima persakyti šiteip: "jeigu jųs ištikro butumete Mozēs pasekējais, tai jųs butumēte ir krikščionimis".

Šito vystymos bēgyje tuojaus pastebiama du svarbųs skyriai, kurie dēl patogumo galima pavadinti periodais iki nelaisvei ir po jos. Tikrą sieną terp jų padaro Nehemijos veiklumo laikas (2-ra 5-to metašimčio pusē pr. Kr.). Bet antrojo periodo užsinešimai siekia keliais metašimčiais anksčiau; jų pradžia reikia skaityti įstatymo įvedimo laiką, išdētą Deuteronomijos knygoje (621. m. pr. Kr.).

Pirmutiniame šitų skyrių tikējimo dalykų yra izraēliškoji tauta, antrame yra judajiška bendrija. Priegtam suopratis apie Dievą aplamai įgauna kas sykis vis tikresnį, transcendentalinį (viršijantį kitus) pobudį. Pirmame periode Jehova yra Izraēliaus Dievu, kurio galybē vis daugiau ir

daugiau yra pripažinama, kaip sulyg įvairių tautų, teip ir sulyg gamtos ir istorijos eigio abelnai. Antrame periode jis yra pilnoje žodžio prasmēje visasvietiniu Dievu, padariusiu iš Izraēliaus savo tautą, vadinas, savo šventą bendriją.

Laikas iki nelaisvei sulyg tikējimo savu žaru skiriama į du didelius periodus, terp kurių viršutinę sieną padaro Omri dinastijos puolimas ir Jehu namo valdžios apēmimas šiaurinēje izraēliškoje viešpatybēje, — nuotikis, kurio pasekmēs atsiliepē ir į judajiškas viešpatybes. Iš vidaus pusēs su šituo nuotikiu, jei ne tiesioginiame, tai veikliškame susirišime yra didžiųjų 8 metašimčio pranašų-raštininkų apsireiškimas. Tiktai sulyg šitų pranašų-raštininkų abu periodai ir galima pavadinti, kaip tas paprastai daroma, priešpranašiniu ir pranašiniu. Bet ir pirmam periodui pranašų netruko.

Bēgyje pirmo šitų didžiųjų periodų dalykas eina apie įsteigimą Jehovos įstatymo šeimininkybēs ant kitų tikējimų, buvusių Chanaane. Jame galima atskirti trys mažesni, nors ir nelygųs sulyg laiko, periodai: 1, nuo Mozēs iki Dovydo vienavaldybei, — kovos už Jehovybēs šeimininkybę laikas, pasibaigęs tvirtovēs Jebus apēmimu; 2, Dovydo ir Saliamono, vadinas, neužginčijamo Jehovos valdymo laikas ir 3, laikas nuo viešpatybių padalinimo iki revoliucijai Jehu, kuomet virē kova už palaikymą atsiekto, iš vienos pusēs prieš politiškąją absoliutybę, iš kitos prieštikējimišką sinkretybę.

Antrame didžiajame periode Jehovybēje ējo procesas, turējusis daugiau vidurinį pobudį. Doriškai dvasiškas tikējimo grudas pradeda atsiliuosuoti nuo prigimtu keliu pasidariusių, tam tikroje prasmēje, stabmeldiškų elementų. Šituomi buvo iššaukta kova terp tautiškų bei pranašiškų pažvalgų, kurios pabaiga supuola su Izraēliaus, kaipo savarankiškos tautos pabaiga. Skiriančiais taškais šitame periode yra: 1, izraēliškojo tikējimo svarybēs centro perkēlimas iš šiaurinēs izraēliškos viešpatybēs į judajišką, prisirengusią laipsniškai ir pasibaigusią Samarijos puolimu 722 m.; 2, atidengimas ir aptautinimas Deuteronomijos

knygos 621 m., buvusios bandymu pranašinį mokslą suvesti į tam tikrą įstatyminę formą; 3, panaikinimas politiškos Izraēliaus svarbos babylioniškąja nelaisve; 4, tikējimiškos sužinybēs atsigimimas 6to metašimčio pusēje.

Nehemijos veiklumu prasideda naujas laikas, kuris susidurimu su graikiškuoju svietu, apie 333 m. dalinama į dvi pusi. Pirmojoj, priešgraikinēj, didžiausią rolę lošia apšvietimas ir tolesnis vystimasi, šeimininkaujant šventos judajiškos bendrijos įstatymui, antroje — kova su helenybe, pasiekianti Makkabējiškose karēse savo čiukurą.

Po trumpo žydējimo prie Asmonējų, judajiška valstietinē bendrija prieina galutinį suįrimą prie Erodo dinastijos ir po jos valdant Romos prokuratoriams. Ir iš tikējimiškos pusēs jos puolimas negalējo būti sulaikytas nē apokaliptiškais raštais su jų mesijiškomis viltimis, nē sustiprinti įstatymo smulkmēnų besimokinimu, nē tikējimiškos pavienybēs išsiplētojimu. Tuo tarpu gi Dievo pažinimas, plētojęsi Jehovybēje, apturējo sau pilną užbaigą Jēzaus Kristaus asmenyje.

56. Senovybē ir į Jehovą tikējimo svarba.

Pamatinis izraēliškojo tikējimo dogmatas yra tame, kad Jehova yra Izraēliaus Dievas, Izraēlius gi — Jehovos tauta. Sulyg vienskelbēs izraēliškosios padavos, šita atnaša, pranašo Ozijo vaizdinama kaipo vinčius, nuo laiko gi pranašo Jeremijo ir Deuteronomijos turinti nesikeičiantį Įstatymo, arba sądoros vardą, įvyko dar buvant Aigipte: "Aš, Viešpats Dievas tavo nuo Aigipto žemēs", Ozijos 12, 9, 134, st. Am. 3, 2. Naujesniame laike, priešingai, daugumas mokslinčių Jehovybēs, kaipo ir apskritai izraēliškosios tautos pradžią perkelia į Palestiną; tokios pažiuros laikosi, pav., von Stade, Gesch. d. 8, Isr. I, pasiremdamas abiem Žydų ir Izraēlio vardais. Pirmas užvadinimas, jo supratimu, buvo duotas neizraēliškųjų vakarinēs Jordano pusēs gyventojų izraēliškai tautai jai persikeliant vakarinēn Jordano pusēn. Šitas gi vardas turējo priklausyti genčiai, likusiai užpakalyje ant rytinio kranto, kuri kur nors atsižymējo ir įgijo garbę, per ką ir kiti šitą vardą priēmē.

Visų toliausiai šitoje linkmēje nueina G. Winkler, Gesch. Isr. I. Jo supratimu, Dovydas, Kalebo genties vadas, paveikē pirma Judo giminę, o paskui ir kitas, gyvenusias Palestinoje gentes. Sutverta tokiu budu viešpatybē gavo Izraēliaus vardą ir dievybē Jahu, kurią garbino visokios arabiškos gentēs Musri'je ant Sinajaus, buvo iškelta po Jehovos vardu, kaipo šitos viešpatybēs Dievas. Visa, kas Sename Įstatyme pasakojama apie laikus pirma Dovydo, Winkleris skaito legenda, Dovydo sutverta, vadinas, jo rumų dainių su mieriu parodyti Izraēliaus ir Judo genčių vienumą. Sumaišymas vardų Musri ir Mizraim davē jiems reikalingą šitam išeities tašką.

Visame šitame, be grynai savarankiškų prileidimų, nieko daugiau nesimato. Ir Tiele*) teisingai reikalauja nuo tų, kurie atmeta istorišką Aigipte buvimo tikrybę, idant jie duotų pakaktiną išaiškinimą, kokiu budu teip nepaprastai reiškiai išreikštas sumonis galējo kilti tokiame laike, kuriame nebuvo jokios priežasties Aigipto neapkentimui, bet greičiau reikējo atsinešti prie jo draugiškai, kaipo prie šalininko. Šeip ar teip, genčių susivienijimas turējo įvykti pirma pačios Palestinos užkariavimo, kadangi net tąsyk, kaip jis po to vēl suiro, atminimas apie jį visgi užsiliko**).

Vienok Jehovos vardo atsiradimą nereikia kelti į tolesnį laiką. Teisybē, kad Penkiaknygio jehovininkas mini jau pasakojimuose apie protēvius ir sako, kad jau antroje žmonijos gentkartēje pradēta šauktis jo vardo (But. 4, 26), bet tas negali turēti svarbos akyvaizdoje Elohininko išdējimo, kurį aplamai paseka ir Kun. Kod. ir sulyg kurio šitas vardas buvo atidengtas Mozei, atžymējimui nuo visiškai be skirtumo vartojamo vardo "Elohim musų tēvų". Rods, iš tikējimiškos pusēs šitas skirtumas nedaro svarbos. Pas Jehovininką vienintēlis dieviškas vardas išreiškia tēvų tikējimo ir Izraēliaus tikējimo vienumą, prie ko jis nedaro skirtumo terp įvairių periodų. Pas Elohininką, jei šitas skirtumas ir yra, tai visgi pas jį liekasi dvasiško su

*) Geschiedenis van den godsdienst in de oudheid I, p. 280.
**) Wellhausen, Abriss der Gesch. Israels und Judas.

ankstyvesnēmis kartomis vienumo sužinumas. Dievas, kuris nuo šio laiko turi Jehovos vardą, yra tas pats tėvų Elohim. Labai protinantis šitoje dēstyje Ozijo XII sk.

Šitų atnašų tikējimiškos svarbos įkainojimais reikia atkreipti atidžią į dievo vardo svarbumą tikējimiškai Izraēliaus sužinybei, kuri paaiškēja iš 3-čio Išeities skyriaus. Jehovos (Jahve) vardas išvedama čion kaipo pereit. pasak. nuo *haja* ir persisako žodžiais *ehjeh aśer ehieh.* Prieš išreikštus Schradero[1]), Baudisseno[2]), G. Schultzo[3]) ir kitų jo aiškinimu prasmēje Hiphil[4]) galima pasakyti, kad jis netinka abelnai kalbos prasmei, kad Hiphil nepaeina nuo haja ir kad suoprotis, gyvaleidžio, tverējo, net sutvertojo izraēliškoje dievapažinybēje nestovi ant pirmos vietos. Teip pat netinka žydiškam išsireiškimo budui helleniškasis aiškinimas, kuris Jehovos varde atranda išraišką suopročio apie aseitas Dievo, nē palestiniškas, kuris žodį haja ima prasmēje "buti", nē naujesnis, kurio viduriniu tašku yra supratimas stovumo, neatmainingumo ir savarankiško dievybēs veiklumo. Teisingą aiškinimą duoda Robertson Smith*), kuomet jis papildyman de Sagardui**) nusisiunčia prie tokių vietų, kaip Išeitis, IV, 13, XVI, 23 ir XXXIII, 19; Deut. X, 25; I. kn. Kar. XXIII, 13; I, kn. Kar. XV, 20; IV kn. Kar. VIII, 1 ir Ezek. XII, 25. Visose šitose vietose yra veiksmažodis, priklausąs artimiausiam aptarimui. Bet kadangi šitas artimiausias aptarimas negali buti duotas, tai vietoje jo pasirodo apsakomasis sakinys, kuriame veiksmažodis tiesiog atsikartoja. Persakant trečiuoju asmeniu, šitas apsakomasis sakinys nupuola ir vietoje jo žydiškai vienval išeina neaiškiai išreikštas, neaprybotas darinys. Šitai, "aš busiu tuo, kuo aš busiu" pasisako: "jis bus šituo". Mozē klausia: kaip tavo vardas? Į šitą

---

1) Bibellex. Schenkelio III, pusl. 170. —

2) Studien zur Semit. Religions geschichte I, pusl. 229. —

3) Atl. Tteol. 5, pusl. 410.

4) Lemme, Die religionsgeschichtl. Bedeutung des Dekalogs, pusl. 19 ir sek. skaito čia ahieh aser ahjeh; slg. Graec. Ven *hoontotēs* ir klerikus Comm. auf Ex. 6, 3, *genesiourgon.*

---

*) The Prophets of Israel, pusl. 385 ir sek.

**) Poalt. Hier., p. 156 ir sek.

reikia atsakyti: "ehjeh, aser ehjeh", kuriam tolygus yra Kn. Teisējų XIII, 17, 18. Iš vienos pusēs tas reiškia: Izraēliui nereikia žinoti Dievo vardo; Dievas bus jam visa kuo, kuo bus, ir jei Izraēlius atsižinos tą iš prityrimo, tai ir užtenka jam. Iš kitos pusēs, šitais žodžiais pasisako ir tas: jei Izraēlius nori turēti Dievui vardą, tai lai jis buva toks, kuris be ypatingų aiškinimų tiesiog išreikštų Izraēliaus sądorą su Dievu ir jo globējimą Izraēliaus; tas pats atsineša ir prie Izraēliaus tikējimo. Jame ant pirmos vietos stovi klausimas ne apie tai, kuo Dievas yra pats savyje, tik apie tai, kuo jis yra savo žmonēms. Jo pobudis ne metafiziškai dogmatiškas, tik empiriškai etiškas. Be to, šitas vardas turējo tą svarbią augštesnybę, jog jis turējo tik formališką pobudį, padarydamas savimi tik rēmą, kurio viduryje galējo plētotis padorybē. Šita aplinkybē buvo neišpasakomai svarbi išsidirbimui izraēliškos vienadievybēs. Tuo tarpu kaip kituose tikējimuose, dēl dieviškų vardų reiškumo visa kas vedē prie didesnio dievų atidalinimo vieno nuo kito, tai čia visai buvo antraip. Visiškai neaprybotas materiališkoje atnašoje vardas ne tik nestato šitam vystymuisi iš jokios pusēs jokių rubežių, bet formališkai išreikštas dieviško vienumo varde supratimas gelbsti teipogi ir suvienijimui įvairių tikējimiško gyvenimo pusių. Visos jos susilieja į vieną dalyką; vystymasi eina gilyn, ne platyn ir juo gyvenimas darosi gausesnis, juo Dievo vardas gauna pilnesnį turinį. Tik kaip varde: "Tēve musų, kuris esi danguose" visas jo turinys pilnai išsisemia, teip ir Izraēliaus tikējimas pasibaigia, kaipo toksai. Kad nuo to laiko išeina iš vartojimo ir Jehovos vardas, tai šitas yra vienu iš tų supuolimų, kuriais teip nepaprastai apstinga Izraēliaus istorija.

Vienok Jehovos vardo tikējimiškos svarbos inkainojimu nēra išrišamas dar klausimas sulyg pradžios. Labai išsiplatinęs pirmiau manymas apie tai, kad jis yra genetiškame susirišime su aigiptiniais ir kunigiškais sanprotavimais, naujesniame laike teisingai buvo atmestas. Priešingai, reikia pripažinti, kad vardo esmenyje, kurio etimologiškas aiškinimas paduota 3-me sk. "Išeities knigos",

gludo senesnē forma Jahu, kurią, nežiurint į kilusius tam pasipriešinimus, galima įžiurēti tikruose varduose, kurių sudējiman įeina Dievo vardas Ja ir Jahu, ir kurių žymes galima rasti kai kur ir ne pas Izraēlių, kaip antai hamatiečio varde Ja' Ubidi ir damaskiškojo karaliaus Ja'lu-Ja-hu-ilu. Kad toki vardai galējo pasidaryti per interpimą žydiškojo Dievo į skaitlių kitų tautų dievų (Schrader, Baudiessen.) tai yra prileidimas niekuomi nepatikrinamas. Be to Tiele ir Stade parodē didelę tikrybę to, kad garbinimas Jahve (Jahu) buvo vietiniu kultu pas kenitus ir nuo jų Mozē perkēlē pas izraēlitus. Faktai, patvirtinanti šitą nuomonę, kurią, rods, Dillmann*) atmeta kaipo visai savarankišką ir nepriparodomą, yra tame: 1) nurodytas kn. Teisējų I, 16 ir IV, 11 sanryšys terp kenitų ir Mozēs vuošvio, kuris kitoje vietoje vadinama Madianitiečiu; 2) tas, kad senovēs izraēlitų supratimu Jehova ant Sinajaus; todēl ten ir reikia jieškoti pradinēs jo garbinimo vietos; 3) didelē svarba, kurią ir vēlesniame laike turējo kenitai, priimti į izraēliškosios tautos sądētį, dalyke aštraus Jehovybēs išpažinimo. Rods, gal šitas perkēlimas lietē tik paviršutinę formą. Kuomi buvo pas Izraēlių, tuomi anaiptol jis nebuvo niekur kitur.

57. Abelnas tikējimiškas padējimas.

Apie buvusį Izraēliuje pirma tikējimo į Jehovą įvedimo laiko, tikējimiškų sąlygų laiką, žinome mažai. Išrišamą vertę šitame dalyke turi viena ar kita pažiura į patriarchų istoriją. Kad šitie pasakojimai neturi pilnai istoriško pobudžio, tai tas pripažinta kuone visų. Vienok supratimui ir kainojimui jų yra didelē pažiurų įvairybē. Maža šalininkų randa dabar mytologiškasis jų aiškinimas, kuris ypatingai Goldzihero**) buvo nuvestas iki pačių kraštutinių rubežių. Kuenen ir kiti, priešingai, į šituos pasakojimus žiuri kaipo į padavas ypatingai į genealogiškus, kuriuose atsimuša atskirų giminių istorijos; šitiems moks-

*) Handb. der Atl. Theol., pusl. 103.
**) Der Mythus bei den Hebraeern und seine geschichtliche Entwicklung.

linčiams didelē dalis minimų jose asmenų yra heroes eponymi. Vertų atidžios minējimų iš patriarchų laikų jie jose nemato. Bet Dillmanu*) ir kiti šitame klausime ima priešingą pažvalgą, prie to, antra vertus, reikia turēti omeny, jog jie žiuri į kun. Kodeksą kaipo į senesniąją sudētinę Penkiaknygio dalį. Šeip ar taip, sulyg šito klausimo isagogiškai (įžanginei)) kritikai dar lieka pasakyti savo žodį. Jei ištikro teisinga, kad kun. Kodeksas sudētas jau po nelaisvei, tai į jo pasakojimus apie patriarchų laikus, rods, apskritai labai trumpus, pasiremiant kartais labai skysta teorija, reikia žiurēti tik kaipo į susirinkusios amžių bēgyje medžiagos apdirbinį.

Kitų pasakojimų vertēs įkainojimui, turime atsižiurēti iš dviejų padējimų: viena, kad jokia tauta nežino savo istorijos pradžios; antra, kad kiekviena tauta, pasirodydama ant istorijos regyklos, atsineša su savim didelę apštį padavų, atminimų, pasakojimų, kurie, susidēdami į dainas ir prilyginimus ir susirišdami su tam tikromis vietomis ir vardais, buva pasakojami kiekvienos sekančios kartos savotiškai. Priegtam negalima nurodyti griežto rubežiaus terp istoriškojo ir neistoriškojo. Tas, kas tokiu budu yra gaunama, buva gyvenimo paties atsimušimu tame išvyzdy, kokiame jis apsireiškia žmonēse, suteikiančiuose toną dvasiškoje srity, liaudiniuose kalbiuose ir ypatingai liaudiniuose pranašuose; sutvertas tokiu budu įvairiame laike buva įvairus, bet visuomet paeina iš to, kas gludo tautos širdyje. Męs čionai turime omeny ne mytus, bent šiektiek didesniame apēmyj, ir juo labiaus ne sužiniškus sumonius, bet poētiškas padavas, sagas. Tuose pasakojimuose, apie kuriuos eina kalba, jos pavirto į medžiagą tikējimiškiems pamokinimams ir tokiu budu suteikē 9-to ir 8-to metašimčio Dievapažinybei tam tikrą įspudį. Iš tikējimiškos atžvalgos jų vertē yra ne tame, kad su didesne ar mažesne tikrybe galima iš jų išskirti kaipo "istorišką grudą", bet toje dvasioje, kurios išreiškimu yra šitie paveikslai, kurie suteikia jiems kuną ir kraują ir daro

*) **Handb. der Atl. Theol., išleista Kittelio.**

iš jų pobudiškus ir typiškus paveikslininmus, kuriuose Izraēliaus savotiškumas apsireiškia teip teisingai ir gyvai, kaip niekur kitur*).

Bet ne vis viena pripažinti, kad šituose pasakojimuose užsiliko, nors ir neaprybočiausiame pavidale, vietiniai kaipo ir šeimyniški bei gentiniai atminimai. Galima pripažinti, kad tas, kas pasirodo asmenų istorijos pavidale, iš didesnēs dalies yra genčių istorija, kad į jos rubežius paimta geografiškos ir etnologiškos aplinkybēs, kad vēlesniojo laiko nuotikiai pernešti į ankstyvesnį, kad minimi asmenys tankiai yra heroes eponymi, kad neretai prie kokio nors vardo, kuris visokiuose pasakojimų cikliuose pats kartais atsikeičia, prikergiama daug tokio, kas, ištikro, turi nepritinkamą pobudį. Bet ir susitaikant su visa kuo šituo, nēra reikalo visiškai atmesti istorišką patriarchų tikrybę ir tiesioginių atminimų išlaikymo galimybę pasakojimuose, antai apie jų buvimą Mesopotamijoje ir apie jų klajoklinį persikēlimą per Palestiną Aigiptan**). Vienok pasakojimai apie pratēvius nēra aiškinama vienu siekimusi atžymēti nuo pat pradžios izraēlitams prigulējimą senų, atimtų chananējams, šventynių. Svarbiausias dalykas tame, kad šituo sanprotavimu yra įgijama dirva Izraēliaus ir ypatingai jo tikējimo pradžiai.

Šitas tvirtinimas tiesiog yra priešingas Stade'o manymui. Stade atmeta visokį tiesų sąryšį terp Jehovybēs ir ankstybesniųjų tikējimiškų Izraēliaus padējimų. Jo supratimu, męs nieko nežinome apie Izraēliaus dievapažinybę iki Mozei (pusl. 130). Priešingai, daugelis ypatybių iš šeimyninio ir gentinio surēdymo sričių rodo mums tai, kad tikru priešmoziniu Izraēliaus tikējimu buvo animybē, kurios svarbiausiomis apraiškomis buvo bočių kultas ir totemybē. Paskutinēji ypatingai buvo išstumta priekin

*) G. Schultz, pusl. 15.

**) Sayce'o tvirtinimas — Early Religion and Petriarchal Palestine, kad naujausiai tyrinējant aigiptiškuose dokumentuose rasta Abraomo ir Jokubo vardai, reikalauja dar labai daug artesnio prisižiurējimo, idant iš jo galima butų dabar jau daryti kokius nors išvadus.

Rob. Smitho*). Šito manymo naudai privedama teipgi suopročiai apie pomyrinį padėjimą ir skaitlingos smulkiosios animybės žymės, išlikusios, Stade supratimu, ir vėlesniame laike tikybės ir kulto srityse. Su šita animybe Jehovos tikėjimas stovi nesuderinamame prieštaringume, nors bekovodamas su ja, jis daugumą ir perėmė jos elementų. Stade ypatingai tvirtai stoja už tai, kad Mozė surastą jo, teisybė, visai neišvystytame padėjime, pas kenitus Jehovos tikėjimą pernešė tiesiog pas izraėlitus, kaipo dalyką visai naują. Tame ir yra jo didelė svarba kaipo tikėjimo įsteigėjo; antraip jis butų buvęs tik atnaujintoju arba reformatoriumi. Iš sakymo, kad jis pats statė save tėvų Dievo pasiuntiniu, negalima daryti jokių išvadų.

Šita pažiura turi daug silpnų pusių. Įsiverždami į Chanaaną, izraėlitai skelbė apie save, kad jie yra Jehovos tauta. Visuose kulturiškuose klausimuose budami Chanaano gyventojų mokiniais, jie viename dalyke, į ką teisingai nurodo Stade, likosi ištikimais savo įgimtiems papročiams, butent, savo tautiško Dievo, Jehovos garbinime. Bet iš to matyt, kad tas garbinimas nebuvo nieku nauju, neturinčiu šaknių praeitije. Beto, kaip visai teisingai patėmija Schultz, nė Stade pripažinama pirmapradinė animybė, nė totemybės elementai, į kuriuos teip akylai kreipia atidžią Rob. Smith, negali savinti istoriškos tikrybės, kadangi priešpryšume pranašams šitos ve niektikybės pusės užima teip netyčų ir teip mažai centralinį padėjimą, kad jose negalima matyti tautiškų intikėjimų esmens, pergalėtų išnašesnio tikėjimo. Męs neatmetame Stade'o išvadų svarbos, padarytų jo su didele aiškybe ir sugiebumu. Be abejonės, animybė ir ypatingai bočių kultas pas izraėlitus, kaip ir kuone pas visas tautas, turėjo didesnę svarbą, negu tas pirmiau buvo manoma. Bet tas pirmybinis padėjimas, kurį pripažysta jiems Stade, negali skaitytis priparodytu. Šeip ar teip, jaisiais nėra atmetama tikro Dievo garbinimo buvimo galimastis ir pas priešmozinį Izraėlių.

---

*) Sulyg bočių kulto žr. Lippert, Der Seelenkult in seinen Beziehungen zur althebr. Religion.

Atsižinojimui iš ko jis susidējo, męs, savo tyrinējime, atsižiurēsime nuo dviejų faktų: viena, kad izraēlitai, kaip visų pripažinta, priklauso prie didelēs semitiškų tautų šeimynos, antai prie šiaurinių semitų, kurių jie padaro pietinę dalį, daugiaus giminingą pietiniems semitams, — ir kad ir savo tikējime jie teipgi turi pobudiškas ypatybes abelnas šitoms tautoms; antra, kad ir vēlesnēje Jehovybēje ankstyvesniojo tikējimiško padējimo žymēs nevisai išnyko.

Ar pridera šnekēti apie ypatingą prigimtinį semitų palinkimą, kuris apsireiškia ir jų tikējime, tai yra atviras klausimas. Renan mato jį monoteistiškoje omēje, į kurią jis, vienok, žiuri ne kaipo į augštesnį tikējimišką sugiebumą, bet kaipo į dvasišką bergždumą. Semitų monotejybē, jam žiurint, yra tikējimo mažysta. Šitos pažiuros bepamatiškumas geriausiai buvo prirodyta Rob. Smitho: Religon of the Semites. Bet ir patsai semitų atžymējimas perdaug neapsklembtas ir apima perdaug elementų, daugelyje dalykų nepanašių vienas kitam, idant galima butų ką nors atsiekti atjieškojimu vienos, pritaikomos jiems visiems prigimtos omēs. Pakaks pasitenkinus viena grupa, kurios rubežiai pravedama abelnų geografiškų ir istorišku sąlygų ir, sutinkamai su Seno Įstatymo padava, kuriai męs galime duoti abelną Terachitų vardą.

Negalima užginti šitos grupos tautoms savotiškumo ir iš tikējimiškos pusēs. Ypatingai pastebiama pas juos silpnas išsiplētojimas pavieniškumo dievų paveiksluose. Pas juos nēra nē aiškiai išreikštos mytologijos, nē tikros politejybēs. Bet jiems dar toli šaukia ir iki tikrai monotejybei. Jų tikējimas yra susirišime su tam tikromis žmonių draugijos formomis, visų pirma su šeimyna, paskui su gente. Kaip atskiro žmogaus gyvenimas pereina į gentēs gyvenimą, teip ir tikējimas savo esmenyje yra gentēs tikējimu. Dievybē parodo savimi gentēs vienumą. Gentē susineša su dievybe šventose vietose, kurios podraug padaro ir centrališkas gentinio gyvenimo vietas, kuriose visuomeniškas susijungimas drutēja ir naujinasi susiējimais šventiems aukojimams. (Schultz). Iš to išeina bent tulas, nors ir men-

kas, dievų pavieniavimas: jie darosi gentiniais dievais. Kaip matyt iš vardų: El, Baal, Moloch, Adon, Šaddai, jie skaitoma augštaisiais, galingais valdovais. Šitie vardai yra greičiau nomina apellativa, negu propria ir reiškia greičiau visą kilmę, negu atskirą asmenį. Jei jie vartojama kaipo tikri vardai, tai prie jų visuomet pridedama artymiausia reikšmē: tos ar kitos vietos Baal, tokios tai tautos ar gardo karalius. Kiekviena gentē ir net kiekviena gentinē grupa stovi prie to kas sau. Principe tam tikros gentēs dievas turi tikējimišką svarbą tik jos nariams.

Kad toksai gentēs dievas buvo Izraēliaus prosenių garbinamas po vardu El Šaddai, tai gali buti išvedama tik iš Kun. Kodekso. Padaryme šito vardo, matomai, lošia rolę teoretiški ir ypatingai etnologiški sanprotavimai. Vienok, turējo buti ir senas dieviškas vardas Šaddai, kurio prasmē, galbut, gali buti aiškinama iš assyrų kalbos*), kaipo Augštasis. Tokiu budu Kun. Kodekso suopračių esmenyje gali gludoti teisingas, nors ir nepritaikytas prie teorijos, istoriškas atminimas. Be to ir gentiniai vardai Asir ir Gad, matomai, buvo išpradžių dievų vardais. But. 30, 11, 13; slg. Isajas 65, 11.

Bet yra dar ir kita pusē: jeigu ir teisinga, kaip sako Schultz, kad gentēs valdovas buvo su didesne svarba, negu kokių nors gamtos apsireiškimų viršininkas, tai visgi šitoje dēstyje dievai buvo ne tik savo gentēs globējais, bet ir apsireiškiančiais įvairiuose pavidaluose gamtos dievais. Vienok M. Mueller nueina pertoli, skaitydamas griežta priešpryšybe terp semitų ir indogermanų tą, kad pirmieji pažino Dievą istorijoje, antrieji gi gamtoje. Pas semitiškus dievus tankiai stovi teipgi ant pirmos vietos jų veiklumas, reiškiamas gamtos apsireiškimais. Su šituo ankštai sujungta dievų dalinimas į vyrišką ir moterišką pradžias. Su šitos naturalistiškos pusēs apsireiškimu Jehovybē stovi pačiame griežčiausiame priešingume. Bet nutaikyti prieš ją įstatymai parodo, kad ir vēlesniame laike panašųs siekimaisi nebuvo nežinomais pas Izraēlių.

---

*) Slg. Fr. Delitzch: Prolegomena eines neuen hebr.-aram. Woerterbuchs zum At. pusl. 96.

Šitam suopročiui apie dievą, kaipo gentēs valdovą, atsako giliausios guodonēs jausmas, kurią kalti jam jo valdiniai. Jei Baudisseno tvirtinimas, jog semitų dievai visuomet buvo dangiškomis, o ne žemiškomis esybēmis, ir negali buti pilnai priimtas, tai tikra yra tas, kad tikējimas pas juos deda labai didelį tarpą terp dievo ir žmogaus. Dievas yra šventas, nors greičiau fiziškoje negu etiškoje prasmēje. Žmogus yra jo tarnas; pasidavimas, baimē, klausybē yra esmeniškomis dievotumo ypatybēmis. Islame sakymas: "Allach yra Allach" užbaigia visus klausimus, visokią nuostebą ir visokią pastangą. Tam panašaus yra ir Sename Įstatyme. Vienas svarbiausių pranašinio mokinimo tikslų yra tame, kad žmogus turi buti pažemintas, nes augštas tik vienas Jehova. Dirva tokiai nuotaisai buvo suteikta šitų genčių tikējimiškos pakraipos, kuri buvo laikoma apsiaučiančių jas gamtinių ir gyvenimiškų sąlygų. Su šituo susitaiko ir ta buitis, kad semitų apskritys yra tikra pranašybēs gimtine visuose jos įvairiuose apsireiškimuose, pradedant nuo tikējimiškos beprotybēs iki Dievo inkvepiamųjų kalbų. Jame išjautojama nepergalima Dievo galybē, visiškai apvaldžiusi žmogų.

58. Budas ir kultas pirma Mozēs.

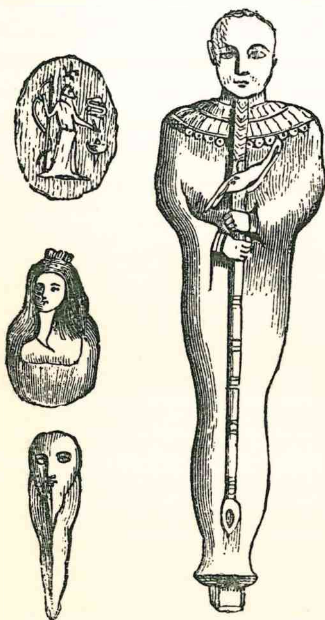
Kas atsieina papročių ir kulto iki Mozēs laikų, tai Buties knygos pasakojimai suteikia mums jų paveikslą, jei neistorišką griežtoje prasmēje, tai bent tikrą sulyg tikrybēs.

Žinomas dalykas, kad papročiai turējo tikējimišką pobudį. Kas buvo papročiu vienoj ar kitoj gentēj, tas skaityta Dievo valia; kas buvo priešinga papročiui, tas skaityta įžeidingu ir Dievui. Todēl didžiausia papeika buvo žodžiuose: "teip nedera daryti", arba epitete "beprotis". Slg. But. XXXIV, 7.

Išvieno su papročiais eina ir kultas. Terp visuomeniško ir tikējimiško gyvenimo sričių nedaryta skirtumo. Ir toji tikējimo pusē, kuri lietē gamtą, teipgi turējo savo išraišką kulte, juo didesnę, juo daugiau klajoklinis gyvenimas virto į kulturišką. Elohininko pasakojime, kn. Juc. H. XXIV, 2, 14, 15, pasakyta, kad Izraēliaus tēvai, jiems gyvenant už Eufra-

to, "garbino kitus dievus", bet jų Dievas išvedē juos ir išliuosavo nuo šito garbinimo. Sunku pasakyti, ant kiek čia išreikšta istoriškasis atminimas, padava, ar teorija. Vienok, čion išreiškiama sužinumas principiališko skirtumo terp Izraēliaus tēvų ir didžiųjų rytinių kulturiškų viešpatybių. Šitame verta pastebēti ta aplinkybē, kad, kaip matyt iš eil. 14 garbinimas "kitų dievų" buvo Izraēliuje dar bepersikeliant jam į Chanaaną.

Šitas principiališkas skirtumas turējo ypatingai buti pastebiamas kulte. Tikējimo aistra, vis daugiau įeinanti į gamtos gyvenimą, buvo kuo didžiausiame prieštaringume prastam piemeniškam dievotumui į kurį ir vēliaus žiurēta kaipo į idēalą.

Pav. 61. Terafimai naminiai dievai.

Nē tikrų dievybēs paveikslų, nē tam tikro kunigų luomo nerandame tuo laiku. Dieviškais simbolais skaitoma šventi akmenys ir medžiai: Masseba ir Ašera; paskutiniais yra mediniai stulpai, atstovinti gyvus medžius.

Paveikslas veršio ir terafimai bus teipgi, turbut, priešmozinio laiko palikimu. Vienok, senesnis manymas apie pirmojo aigiptinę paeigą, kaipo pamegzdžiojimą memfisiniam Apisui, ar heliopoliškam Mnevisui, yra klaidingas. Šitas klausimas reiškiai išrišamas nurodymu Išeities kn. XXXII, 4. Teipogi teisingai patēmija Dillmann*), kad ir Jeroboamas neįnešē visiškai naujo kulto iš Aigipto, o tik oficiališkai užtvirtino kultą, jau senai buvusį išsiplatinusiu. Kad jis buvo perimtas izraēlitų nuo chanaaniečių, tai tas gali buti, bet, akyvaizdoje XXXII sk. Išeities, mažai tikima. Abejotina teipgi, idant veršio paveikslas butų buvęs išpradžių paveiksliniu dievybēs išreiškimu; greičiaus juomi vaizdžiai buvo išreiškiama dieviška galybē. Neišrištu liekasi klausimas, ar neišsireiškē teipgi dieviška išmintis simboliškai angies paveiksle. IV-ta Kar. kn. XVIII, 4. Priešingai, terafimai, tarytum, buvo naminių dievų paveikslinimais žmogaus pavidale, gana silpnai rišami su tikru tikējimu. Žr. But. kn. XXXI, 19, 30. Teipogi ir sk. XXXV, 2, 4, kur apie juos šnekama greta su amulētomis, sunku matyti juose ką kitą. Vieni ir kiti kaipo eloge-channekar išskiriama autoriaus iš Jehovybēs leidžiamybēs srities. Vienok męs sutinkame terafimus dar Dovydo name: I-ma Kar. kn. XIX, 13. Slg. Teis. kn. XVII, 5 ir OZ. III, 4. Klausimai apie tai, ar nepadaro šitas žodis ištikro daugskaitos formą ir nuo ko jis paeina, galima daryti tik prileidimus, kaipo ir klausimas sulyg to, ar terafimai nēra seno bočių kulto liekanomis, negavo dar galutinio išrišimo.

Drauge su terafim primenama tankiai efod; bet apie jį gana tankiai šnekama teip gi ir atskirai. Keista, kad šitas pats žodis, rods, tik susijungime: efod-bad, išreiškia ir kunigišką rubą, kas, žinoma, nēra iš netyčių. Šitas žodis turi dangčio prasmę ir manymas, kad juomi reikia suprasti aptrauktą auksu ar kita nauge paveikslą, turi savo pusēje labai daug. Suradimui jo prasmēs senovēs laike, nurodymas į efodo vartojimą kun. Kodekse, kur jis drauge su urim ir tummim padaro vieną iš svar-

*) Handb. der Atl. Theol., pusl. 99.

biausių vyriausių kunigo aprēdalo dalių, neturi svarbos. Bet jungime jo prie šitų daigtų išsireiškia istoriškai teisinga pažiura. Senovēs laike efod žinomas teipgi kaipo žynavimo pabuklas, vartotas užklausimui dievybēs Žr. I Kar. kn. XIV, 18 (pataisyta): XXIII, 9, XXX, 7. Vietoje jo I-oje Kar. kn. XIV, 41 pataisytame tekste vadinam urim ir tummim, I-oj gi Kar. kn. XXVIII, 6, tiktai urim. Sulyg klausimo budo, žodžių prasmēs urim ir tummim ir galimo jų sąryšio su efodu, neturime jokių žinių kaipo ir apie jų viršutinį išvyzdį ir paeigą. Negalimas daiktas, kad efod butų tikru dievybēs paveikslinimu; priešingai, labai yra galima, kad jis paeina iš priešmozinių laikų, nors apie jį ir nēra minēta Buties knygoje. Rodosi, kad jis turi buti pastatytas greta su terafim.

Apie tikrus šventatarnius, kurie butų lošę tarpininkų rolę, šituose senovēs laikuose nēra nē kalbos. Tokia tarpininkybē buva reikalinga tik tąsyk, kaip į tikējimą įsigauna paslaptiškumas. Gentinio tikējimo esmeniui ji yra priešinga. Kuomet dievybē buva gentēs dievu, tai ir kunigiškos priedermēs yra pildomos gentēs galvos arba, tam tikruose atsitikimuose šeimynos galvos. Jis sujungia savo viename asmeny profesiją ir tautos vardo ir kunigo: But. XIV, 18. Jis daro ir aukojimus: But. XII, 7, XIII, 4 ir k. Vēlesniame laike męs teipgi daug kartų susitinkame su šito pirmapradinio padējimo žymēmis, nuo šeimynos tēvo ir gentēs galvos šitos teisēs perējo ant karaliaus. Kad naudojimasi jomis tankiai buvo perduodama kitiems asmenims: sunams ir tt. Teis. XVII, 5, 12, I Kar. VII, 1, II. Kar. VIII, 18, tai tas nedaro didelio skirtumo. Vēliaus kunigas buvo teipgi priklausančiu nuo karaliaus, kuris jį paskirdavo ir, pagal savo matymą, galējo prašalinti: II Kar. II, 26. Vienok senovēs laikuose toksai kuniginių priedermių perdavimas buvo tik retame atsitikime.

Centraliniu kulto veiksmu buvo aukojimas. Nēra jokios abejonēs, kad išpradžių jis turējo puotos pobudį, kurioje dalyvavo gentinē dievybē. Šitame išeina priekin teipgi sąvoka, jei ne darymo, tai atnaujinimo sądoros su

dievybe. Jame atranda savo išraišką ir liaudinio vienumo sužinybē. Apie kasmetinį šeiminišką aukojimą šnekama I-moje Kar. knygoje XX, 6; bet, galbut, ir daug senesniame laike buvo panašųs šeimyniški aukojimai.

Nēra aiškių nurodymų į tai, kad aukojimai, daromi įvairiems tikslams, griežtai skirtųsi vienas nuo kito ir kad jų veikmē prigulētų nuo kokių nors tam tikrų apeigų. Iš paskutinių žinome tik vieną butinumą: nuleisti aukojamo gyvulio kraują. Kun. Kodekse užgynimas vartoti maistui kraują skaitoma prie prisakymų, duotų Nojui: But. IX, 4. Galbut šito esmenyje yra istoriškai teisinga mąstis, jog panašus užgynimas turi savyje pobudiškas senoviško kulto ypatybes. Sulyg šito dalyko labai svarbus nurodymas I. Kar. kn. XIV. 32 — 35.

Labiausiai atsižymējančia pamaldos ypatybe buvo nepaprastas prastumas. Ne kartą aukuru buvo išnetyčių pasipynęs akmuo. Niekur nēra nurodyta į tai, kad jis butų buvęs laikomas dievybēs bustu*). Jehovos tikējime ilgą laiką buvo neprielankumas aukurams iš tašytų akmenų.

Pamaldos vietomis buvo kalnai ar kitos augštumos. Jos skaityta šventomis ir buvo pripažinamos dievybēms. Ten, kur jų nebuvo, jos buvo pakeičiamos priemoniškais nudavimais, teip vad. bamot, kurie ilgainiui tapo išimtinai pamaldos vietomis. Šiteipos ant augštumų, dēl kokios nors priežasties tankiausiai aplankomų, pamaži dygo stovųs šventnamiai. Jie darēsi centralinēmis gentēs gyvenimo vietoms. Susiliejant keletui genčių, įvairios šventynēs galējo arba liktis pagarboje, arba mažiaus žinomos užleido savo vietą kitoms, gavusioms prasinešima. Klajokliniame gyvenime, žinomas dalykas, parsiējo aukojimai daryti įvairiose vietose. Vienok yra galima, kad jau ir tąsyk tam tikrai vietai, butent kalnui, priskaityta ypatingas šventumas. Daugelio genčių tokios rųšies kalnu buvo, regimai, Sinajus (Choris), buvęs kenitų šalyje: žr. Išeities. III, 2, 12; vēlesniems Izraēliaus laikams III Kar. kn. XIX, 8.

Kas atsieina laiko, kuriame buvo daromi aukojimai,

---

*) Smend. Alt. Religons geschichte, pusl. 39.

tai męs turime tik neaiškius spējimus. Apie kassavaitinę poilsio dieną niekur dar nēra kalbos; bet ir jos buvimas pas piemeniškas gentes mażiaus tikimas, negu pas żemdirbiškas. Apie jaunačio šventę teipgi neminima Buties knygoje. Bet, nors ji ir nēra jokiame tiesiame susirišime su Jehovybe, vienok, kadangi Dovydo laikuose apie ją šnekama, kaipo apie paprasčiausią dalyką: I Kar. XX, 5, tai labai galima manyti, kad ji użsiliko nuo senovēs. Jos svarba piemeniškam gyvenimui aiški. Rodosi, kad ir avių kirpimas atsibudavo su tam tikra tikējimiška švente*), iš kurios, terp kitko, išsidirbo įsteigta vēliau ir esanti teip ankštame susirišime su išējimu, velykų šventē. Kaip šventē maccot yra ankščiausiame susirišime su żemdirbio gyvenimu, teip tikra velykų šventē — su piemenišku gyvenimu. Vienok męs turime pripażinti, kad minima 3-me Išeities skyriuje šventē buvo senovēs papročio atnaujinimu. Użmiršta laike egiptiško pavergimo, ji stojosi butinu išeitiniu tašku nupuolusių dvasia genčių sużadinimui naujon gyvastin. Nēra nieko abejotino, kad, sulyg elohininkinēs padavos, nuo šito ir prasidējo kova.

Kaipo paskutinis pastebējimo vertas dalykas yra apipiaustymas. Labai gali buti, kad jis yra priešmozinių laikų liekana, nors tas ir prirodoma išimtinai kun. Kodeksu**). Bet esantis jame aptarimas, suteikiantis apipiaustymui paslaptinę įstatymo żenklo prasmę, be abejonēs, yra vēlesnio atsiradimo ir, turbut, priklauso nelaisvēs laikui, kuomi vienok nesimażina priparodymas senoviškumo šitos apeigos pas Izraēlių. Ar knyga Išeities IV, 24 — 26 nurodo į egiptinę šitos apeigos paeigą, tai sunku yra pasakyti. Šitas apsakymas iš visų pusių yra perdaug trumpas, idant iš jo daug galima butų išvesti. Tą patį galima pasakyti ir sulyg Jozuos knygos V, 1 — 9***), nuēmimas egiptiškos gēdos duodasi aiškinti visaip. Prie-

*) But. XXXI, 19, slg. I Kar. XXV, 4; II Kar. XIII, 23, 24; teipgi Išējim. III, 18, V, 1, 3, VIII, 20 — 24 turi svarbą šitoje dēstyje.

**) But. XVII ir XXXIV. Padalinimas XXXIV sk. But. żr. Kuenen Theol. Tijdschr. XIX pus. ir sek.

***) Żodis Sub ir Senith eil 3 — 7 ir eil. 2 padaro redakcijinę sąjungą. Sulyg kalvos apipiaustymo żr. State Z. Atl. W. 1886, pusl. 132 ir sek.

šingai, Jehovybėje visur yra prileidžiama apipiaustymo buvimas. Yra žinoma, kad jis nepadaro išimtinės Izraėliaus ypatybės, bet buvo vietine įstaiga ir pas kitas giminingas jam tautas, kaipo ir pas aigiptiečius, nors pas juos jis lietė, bent vėlesniame laike, tik kunigus (slg. Jer. IX, 25, 26) (tekstas sugadintas). Iš tautų, su kuriomis izraėlitai turėjo susinešimus, tik filistiniečiai vadinta neapipiaustytais (II kar. I, 20 ir k.) ir, kaipo toki, buvo paniekinimo dalyku. Vargiai tegalima abejoti, kad išpradžių apipiaustymas turėjo lytiškojo organo pašventinimo prasmę. Vienok negalima dėlei šito statyti jį greta su plaukų aukojimu ir visokio budo žeidimais, daromais dievybės garbei. Greičiau į jį reikia žiurėti, kaipo į vyriškumo metus įžengimo apeigą, arba į patystos pašventimo apeigą (Rob. Smith). Savo svarbią vertę Izraėliui jis gavo jau vėliaus.

59. Jehova, kaipo išgelbėtojas ir karės Dievas.

Ant kiek tikėjimas į tėvų Dievą buvo tikru Izraėliui vieku laike jo buvimo Aigipte, to negalima pasakyti. Vienok pas jį ir ten turėjo buti atminimai, kurie, kad ir labiausiai aptemdinti, vėl buvo sužadinti gyvastin Mozės žodžiu. Nežiurint į paviršutinį Izraėliaus panašumą giminingoms jam tautoms, šitie atminimai buvo jo atžymėjamąja ypatybe ir neužginčijamu išnašumu ir darė jį dideliame laipsny sugiebum priimti augštesnę dievapažinybę.

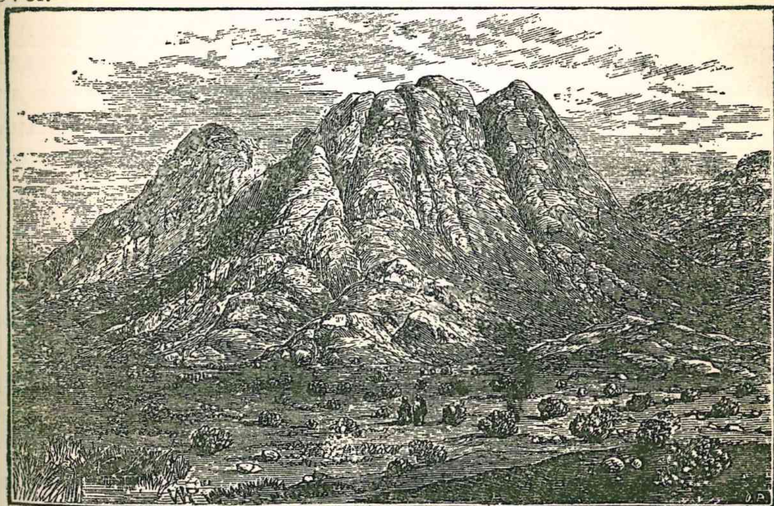
Čion męs susitinkame su Mozės asmeniu ir veiklumu, su asmeniu žmogaus, iš visų pusių turėjusio pamatinę svarbą Izraėliaus tikėjimui. Šita svarba, trumpai sakant, buvo tame, kad jis, kaipo turįs susinešimą su Dievu asmeniškai, žmonėms, pusiau mirusiems ir nužudžiusiems spėkas po aigiptiška priespauda, inkvėpė dieviškos, o drauge su tuo ir tveriančios gyvybės dvasią. Mušio obalsiu šitam buvo Jehovos vardas. Ar jis paeina, kaip augščiau pasakyta, savo pirmapradinėje formoje nuo Kenitų, tai tas, jei ne nuo istoriškos, tai nuo ti-

kējimiškos atžvalgos, beveik nedaro skirtumo. Svarbiausias dalykas yra tame, kad šitas vardas buvo išeitiniu ir atraminiu tašku didžiajam tikējimiškam bruzdumui, iš kurio izraēliškoji tauta išējo atsigimusia ir pilna pergalingo vieko ir veiklumo. Prieto svarbiausias dalykas buvo asmeniško tikējimo galybēje. Mozēs inkvēpē tautai įsitikējimą, kad jai padeda gyvasis Dievas ir šitas įsitikējimas patraukē su savim tautą. Kova tokiu budu pasidarē mozinio Dievo kova su Aigipto dievais (Išeit. XII, 12; Skait. XXIII, 4) ir Izraēliaus savistovybēs inkunijimas, kurio linkui Mozē jį kartais kreipē net priešais jo valią, buvo pilnoje žodžio prasmēje tikējimo dalyku.

Negalima suprasti išgelbējimo iš Aigipto svarbos izraēliškam tikējimui, jeigu nežiurējus į ją nuo šitos atžvalgos. Dalykas ne tame, kad izraēliškoji tauta savo dievu pasirenka kenitišką dievą Jahu, tik tame, kad išnaujo atsigimusis tikējimas į tēvų Dievą, apie kurį Mozēs paliudijo, jog Jis yra gyvas Dievas, kurio vardas yra Jehova, stojosi skatinama galybe tikram tautos apšvietimui. Elementai, išsimetę, kaipo membra disjecta, šituo tikējimu buvo suvesti į tautišką vienybę. Užgesusi narsa po visuotino sielvarto intekme vēl atsigimē. Vēl radosi valdymos sąmonē ir palinkimas prie veiklumo. Ir kuomet, be žmogaus pagelbos, gamta, tarytum, pradeda tarnauti Izraēliaus reikalams, kuomet nepaprasti nuotikiai virsta jo naudai ir galiaus Raudonosios juros vilnys padaro savimi nepereinamą sieną tarp jo ir Aigipto, tąsyk Izraēliaus sąmonei nelieka daugiau jokios abejonēs, kad skelbiamas Mozēs nauju vardu tēvų Dievas paēmē savo žmones vēl po savo globa ir padarē iš jų tautą, vadinas, savo tautą. Jis stiprus ir išaugštintas; žirgą ir jotį jis įmetē į jurą (Išeit. XV, 21).

Tokia pradžia indējo savotišką įspudį į visą izraēlišką tikējimą. Šitai aplinkybei jis kaltas ne tik tą, kad, budamas iššauktas gyvastin tveriamuoju Dievo veiksmu, jis nuo pat pradžių kuoankščiausiai susipynē su tautos istorija ir net stojosi didžiausiu jos išsivystymo veiksniu, bet ir tą jo reiškią ypatybę, kad jis pirm visa ko buvo išgelbējimo tikējimu.

Šitoje dēstyje ypatingai pastebējimo vertas yra dievapažinybēs turinys. Izraēliui Jehova pirm visa ko yra Dievas, išvedęs jį iš Aigipto. Šitame kerojasi visi jo sanprotavimai apie painius jo ir Jehovos prietikius. Išreiškimai, kuriais jis išpasakoja šitą tikējimą, įvairiuose amžiuose yra įvairųs. Buvo bedugnē terp liaudinių ir augštesnių pranašinių pažiurų, ypatingai toli nuējusių sulyg tų nuomonių, kurios buvo išvedama iš abelno jiems persitikrinimo. Vienok, išeitinis taškas pas juos visgi yra vienas; ir vieni ir kiti vienval gryžta prie išganymo išpažinties. Jis Izraēliui padaro ne tik spyrį jo tikējimui ir pamatą jo viltims, bet teipgi ir paranką jo busimai gerovei.

Pav. 62. Kalnas Sinai.

Pirmutiniame periode ypatingai išeina į aikštę tikējimas į Jehovos galybę. Tuomet, kaip abelno tikējimiško pobudžio tikybēs ir papročiai tik išlengvo buvo pajudinama naujai priimto tikējimo į Jehovą, tai šitame dalyke jis buvo gyvu ir veiklum principu, verčiančiu tautą eiti vis toliaus priekin, vis naujais ir naujais keliais.

Pirmiausiai butiniausiu reikalu buvo atsiekti savo savistovybę. Izraēlius darbu turējo pritirti naujai gautą

jo laisvę, susiorganizuoti į tautą ir surasti sau stovią gyvenimo vietą. Nēra nieko keisto, kad su šituo mieriu iš pačių' pradžių atidžia buvo nukreipta į Chanaaną ir kad ir prieš valią izraēlitai priversti buvo liktis tyrlaukyje ilgesnį laiką, negu visos kartos gyvenimo rakas. Nēra bent pamato użginti šitą buitį kaipo neistorišką, be tolesnių tyrinējimų (Wellhausen).

Visokiuose padējimuose atsidēta ant Jehovos valios. Jis tautą išvedē į laisvę. Jame buvo ir tautiškos vienybēs pamatas ir jo vardu buvo daryti pirmieji tautiško organizavimo pasistengimai. Ar tas atsitiko ant Sinajaus, ar apie Kadesą, kaip mano Wellhausen, ant to neapsistosime. Svarbu yra, kad visa šita organizacija iš visų pusių pavesta buvo Jehovos vardui. Šituomi buvo padētas pamatas vienybei, savo budo, Toros, knygos įstatymo įstaigai, kuri tik per keletą metašimčių apturējo, ir tai ne galutiną, užbaigą užbaigto Penkiaknygio pavidale. Mozēs pradētas, jis teisingai turējo jo vardą iki pačiam galui.

Bet buvo ir kas kitas, turējusis daugiau laikiną svarbą. Sunkiuose laikuose Jehova buvo gelbētoju; ir ypatingai sielvartų valandoje kas sykis jaustasi vēl ant kiek butina buvo jo pagelba. Iki Dovydo laikų pats Izraēliaus buitas statyta vienvalinin pavojun ir visokios gentēs tai čia, tai ten, tai pavieniui, tai susitelkus į kruvą su ginklu rankose vienval išnaujo turējo jį atkovoti. Šituomi apsisklembē ir tikējimiško jausmo turinys. Šito periodo Izraēliui Jehova buvo ypatingai karēs Dievu, ne toje politiškoje prasmēje, jog greta su juo buvo kiti taikos dievai, arba kokių kitų gyvenimo apsireiškimų, — šito ve neleido tikējimiška Izraēliaus sąmonē, atsiżymējanti ypatingai stipria koncentracija, — bet jis buvo karēs Dievu toje prasmēje, jog Dievo artumas niekuomet nesijautē teip labai ir teip reališkai, kaip karēs sielvartų laiku ir mušių karštyje. Šitos karēs, kuriose tankiai, k. v., karēse su filistiniečiais, dalykas ējo apie patį izraēliškos tautos buitą, neišpasakomai smarkiai prisidējo prie Jehovybēs sudrutinimo. Juo labiau šitose karēse Izraēlius pri-

verstas buvo atsidēti tik ant savęs paties, juo tvirčiau jis tikējo į savo Dievą. Jehova apsireiškia jose kaipo gyvas Dievas, kuris jau kartą padējo savo tautai ir pasirengęs buvo jai padēti vienval. Kaip Jis pašaukē Mozę, teip jis iškēlē ir kitus galingus žmones, kurie, persiēmę Jo dvasia, stojo tautos priekyje, arba vienoje jos dalių. Tikējimiškas ir tautiškas gyvumas supuolē drauge. Šitos karēs vadinta Jehovos karēmis (Išeities XVII, 16; skait. XXI, 14; 1 Kar. XVIII, 17 ir XXV, 28), pats Jis kareivijų Dievu (mušinių glitų) Izraēliaus (I Kar. XVII, 45), kurios savu žaru vadinta Jehovos kareivijomis (I Kar. XVII, 26, 36). Kitoje vietoje apie Jį sakoma kaipo apie vadą, kuriam ateina į pagelbą gentēs po narsuolių vadovybe (Teis. V, 23), kurio garbei sklysta kariškas šauksmas: "Už Jehovą ir Gedeoną!" (Teis. VII, 18) ir kurio galutiniam išrišimui teikiama kariški sumoniai (Teis. I, 1; I Kar. XIV, 37; XXIII, 9 ir sek.). Ypatingai šita pakraipa randa sau klasišką išraišką Devoros giesmēje, kuone visų pripažinamoj viena iš seniausių pasiekusių mus raštiškų nuotraukų*). Iš savo gyvenimo vietos pietuose Jehova persikelia, idant stoti draugingų genčių priekyje. Kaip buvo Aigipte, teip ir Chanaane gamtos jiegos tarnauja Jam ir Jis kreipia jas savo tautos labui; iš dangaus kovoja žvaigždēs, ir kaip, galiaus, Kissono vandenys nuneša jo priešų ir Izraēliaus priešų lavonus, tąsyk pasklysta pergalējimo giesmē: "taigi lai žuva visi tavo, Jehova, priešai; mylį gi Jį bus kaip užtekanti saulē savo garbēj". (Teis. V. 31).

Ant kiek Izraēliaus tikējimui svarbi yra šitos dievapažinybēs pusēs prasmē, pasiaiškina tąja buitim, kad jis, sulyg ištikimiausių aiškinimų, yra intvirtintas Jehovos varde Sebaoth. Biblijoje ir ypatingai pranašų knygose šitas vardas regimai, tankiai vartojama speciališko prievardžio prasmēje, esančio begalinēs Izraēliaus Dievo didybēs išreiškimui, vadinas, beveik kaip ir tikras vardas. Jis ženklina tą, kas prisakinēja, arba turi valdžią ant "kareivijų" — nepaisant kokių. Vienok nēra reikalo, idant

*) Tiktai G. Winkler, Gesch Isr. I, pusl. 34 skaito ją daug vēlesnio laiko veikalu, sudēta iš himno Jehovai, pilno mytologiškų numojimų ir garbstymo mušio, kuriame dalyvavo šiaurinēs gentēs.

tokia butų ir jo pirmapradinē prasmē. Šitame dalyke nuomonēs labai skiriasi. Naujasniame laike viršų gavo ta nuomonē, kad šitas užvadinimas buvo duotas pranašo Amoso ir senesniuose Karalybių knygos pasakojimuose visur yra vēlesniuoju interpimu. Manoma teipgi, kad jis ženklina Dievą, valdantį visomis svietinēmis jiegomis[1]), arba, kaip mano King[2]), kurio supratimu, jis pradžią gavo nuo reakcijos prieš atsiradusį, dēl assyriškai-babilioniškų intekmių, žvaigždinēs kareivijos garbinimą, — tokį Dievą, kuris valdo ir šituos, dievais pripažinamus dangiškus švietylus. Kiti mano, kad čion kalba eina apie valdančius gamtos jiegas dangiškus kariautojus[3]), arba angelus, kaipo dieviškos galybēs ir didybēs nešējus[1]), arba apie vienus ir kitus, apie angelus ir žvaigždes[2]). Vienok teisingai buvo patēmyta[3]), kad, kadangi Sebaoth daugskaita seniaus atsitinka tik kuomet šnekama apie žmogiškas ir ypatingai izraēliškas kareivijas, tai ir šitoje dēstyje visų arčiausiai bus supratus šitą žodį tokioj jau prasmēje[4]). Tokiu budu, šitas vardas bus vienos prasmēs su stovinčiu greta su juo užvadinimu I-oje knygoje Kar. XVII, 45: "Izraeliškųjų kareivijų Dievas" ir yra patogum išreiškimu ankšto susirišimo paženklinimui, kuriame Izraēliaus supratimu, Jehova yra su tauta, vedančia Jo kares ir kovojančia už Jį. Šiteip suprantant, visai aišku, kad ilgainiui jis įgijo, platų turinį.

Kaip Jehova pirm visa ko Izraēliui buvo kareivijų Dievu, teip jo šventyne buvo šventa arka. Nuo Deuteronomijos laiko ji ypatingai skaityta dviejų akmeninių įstatymo lentų pasidējimu ir turējo sądoros skrynios vardą. Kuniginiame Kodekse šitas suoprotis gavo tolesnį išsivystymą. Arka su dviem auksiniais cherubinais ir dankteliu, kurią vyriausias kunigas didējēj atleidimo dienoj, šlakstē skaistinančiu krauju, stovējo, jau Šventovēje ir tokiu budu atimta nuo palietimo ir net nuo žmonių akių.

---

1) Wellhausen, Smend. — 2) Hebr. Words ant Synonyms I. — 3) G. Schultz.

1) Borchert — Theol. Stud. u. krit. 1896, 4 pusl. 619 — 642. — 2) Kuenen, Kosters. — 3) Schrader. — 4) Žr. mano straipsniai — Theol. Studien, 1889, Kautsch, Dellmann ir k., teipgi Stade, pusl. 437.

Ji turi vardą "liudijimo skrynia", arba "įstatymo skrynia" ir visa, kas atnešama Jehovai, dedama šito "liudijimo" priekyje. Tokiu budu, męs jau pasirodome toli nuo pirmapradinēs šitos arkos prasmēs, buvusios tame, kad ji buvo šventyne, kurią imta su savim į karę ir požygius, ir kuri podraug buvo kilnojamuoju Jehovos bustų atstovinčiu tą, kad patsai, ant Sinajaus gyvenąs Dievas nējo su savo tauta į Chanaaną (Iš. XXXIII, 3, 5). Šitam tikslui arka ējo į karę ir ten, kaip ir visur, buvo vaizdžia dieviškos artybēs išraiška. (Slg. I Kar. IV, 3 ir sek. II Kar. XI, 11; XV, 24 ir sek.). Pobudingi tokiam suopročiui ypatingai teip vad. signaliniai žodžiai (Skait. X, 35 ir sek.). Skryniai išsijudinus iš vietos, buvo sakoma: "sukilk Jehova, lai išsiblaško tavi priešai ir lai bēga nuo tavęs tau besipriešiją". Jai gi apsistojant, sakyta: "Sugryžk, Jehova, pas nesuskaitomus izraēliškuosius tukstančius". Vienok, Stade nuomone, suoprotis apie įstatymo skrynią, kaipo apie įstatymo prasidējimą, turi turēti savo istorišką pagrindą. Jis mano rasti jį tame, kad skrynioje ištikro buvo akmenys, butent gi orakmeniai, į kuriuos žiurēta, kaipo į dievybēs gyvenimo vietą. Šituomi, jo nuomone, podraug priparodoma: viena, kad sulyg senovēs Izraēliaus tikējimo dievybē gyveno akmenyse, antra, kad ir šitoje dēstyje išeina suliejimas sinajiško Dievo su senoviškesniais suopročiais. Bet iš Seno Įstatymo pasakojimų nieko tolygaus neišeina; nusisiuntimas gi prie to, kad šitoje atnašoje pas kitas tautas, kur tokiose šventose skryniose talpinta dievų paveikslai arba fetišai, neima į skaitlių Jehovybēs ypatybēs, principiališkai randame atmetant paveikslus. Priešingai, labai gali buti, kad į arką žiurēta apskritai kaipo į reališką simbolą, vadinas, manyta, kad joje yra nomen praesens ir todēl, turint ją, manē turį joje esantį patį Dievą (Smend). Dēlei šito jo garbinimas turējo tulą fētišybēs pobudį. Bet ne tokia, žinoma, buvo Mozēs pažvalga. Ir kaip ten nebuk, sakyti, kad skrynia nebuvo dievybēs nuosavybe arba pabuklu, tik pačia dievybe (G. Winkler), reiškia nueiti pertoli. Teisybē, kad Winkleris, sutinkamai su jo augščiau minēta nuomone apie Dovydo Jehovos įvedimą diploma-

tijos keliu, nenori nieko žinoti apie Jehovos arką. Jo nuomone, buvo tiesiog dieviškoji arka, į kurią reikia žiurēti kaipo į visai kito kulto liekaną ir kuri dovydinių mokslinčių tik su vargu, priemoniškai buvo išaiškinta Jehovos šventynēs prasmēje. Samprotavimas sulyg to, kad į

63. Šventa skrynia, nuo aigiptiško paminklo.

Aaroną, Mozēs brolį, reikia žiurēti kaipo į abstraktišką arkos paveikslą (žydų kalboj "aron"), reikia, žinoma, skaityti prie srities ētimologiškos žaismēs žodžiais.

Su suopročiu apie arką, kaipo apie karišką ir požyginę šventynę, susitaiko ta aplinkybē, kad po jos pernešimui Saliamono šventnamin apie ją nieko daugiaus jau nesimena. Klausimas sulyg Jeremijos vienintēlēs vietos prigulmingumo, kur apie ją pasakyta pas pranašus, Jer. 3. 16, liekasi ginčijamu. Vienok aišku yra, kad ateitēje jai jau nesimato reikalo.

60. Jehova kaipo karalius ir žemēs valdytojas.

Pirmame periode svarbiausiu dalyku Izraēliaus tikējimui buvo tas, kad Jehova buvo tokiu dievu, kuris galējo vienval savo tautai suteikti savistovų ir stiprų buvį. Prie to dalykas ējo ne tik apie tautos, bet ir paties Jehovos įsigyvenimą.

Jebuso užkariavimu pastatytas uždavinys buvo pergalingai išrištas. Dovydo gardas stojosi politiškuoju, — o po Dovydo šventos arkos pernešimui ant Siono — ir tikējimiškuoju Izraēliaus valdymo centru. Jehova be abejonēs parodē savo viršesnybę ne tik ant aigiptinių, bet ir ant chanaaninių dievų. Jehovos milchamotai (šventos karēs) pasibaigē su pilna pergale. Izraēliaus sąmonēje, Jehova savo buklę perkēlē nuo Sinajaus ant Siono. Nuo šito laiko Chanaanas darosi jau jo žeme, šventa žeme, Jehovos nachalath. Po išvedimui iš Aigipto, vargiai koks kitas nuotikis turējo tokią didelę svarbą Izraēliaus tikējimui. Tik dabar šitas išvedimas buvo galutinai užbaigtas.

Visa kas šitas sau išnašią išraišką rado velykinēje giesmēje, kuri dabartinēje psalmos formoje atsineša, turbut, prie periodo po nelaisvei. Išvedimas iš Aigipto, drauge su įsigyvenimu šventuose Jehovos gyvenimuose, apgiedama joje kaipo viena valanda, kurioje galingai apsireiškē Jehovos galybē ir viršesnybē*).

Vienok buvo trys veiksniai, priruošiamai veikią iš įvairių pusių linkui, šito nuotikio gavimo tokios didelēs svarbos. Tai buvo sustiprintas pranašybēs išsivystymas, karališkos valdžios įstaiga ir laipsniškas perējimas iš klajoklinio gyvenimo budo į žemdirbystišką.

Jei iš apšnekējimo išskirsime antrą dalyką, tai pasirodis, kad Samuēliaus laiko svarba ypatingai yra pakēlime tikējimiškos dvasios, neaprybotos, kaip pirmiaus, politiškais ir sociališkais tikslais, — pakēlime, be abejonēs, įvikusiame ne be Samuēliaus prisidējimo. Labiausiai atsižymējančia šito laiko buitimi yra pasirodymas Nobi, — pranašo, kuris pirmą kartą stojosi veikiančia jiega Izraēliuje. Budamas, turbut, chanaaniškos paeigos (Wellhausen, Smend), kaip jo vardas parodo, neturįs išaiškinimo žydų kalboje, jis, kaip yra žinoma, stojosi vienu

*) Z. f. Atl. W. 1896, pusl. 330 ir sek. G. Steindorf atkreipia atidžią į naujai surastą faraono Menefto parašą, kuriame randasi Izraēliaus vardas. Sulyg jo išeina, kad jau 13-to metašimčio pr. Kr. pabaigoje izraēlitai skaitēsi terp Palestinos tautų ir buvo nedraugiškuose prietikiuose su aigiptiečiais.

iš butiniausių veikējų Jehovybēs išdirbime ir jei ne vienintēliu, tai viršesniuoju dieviškos Dvasios ant Izraēliaus sąveikos pravedēju. Vēlesniame laike senizraēliškieji žodžiai ro'eh, arba hozeh (pramatēlis) gavo vienokią prasmę su nobi: I Kar. kn. IX, 9 ir abu užvadinimai be esmeniško skirtumo buvo teikiami vienam ir tam pačiam asmeniui. Abiem buvo duodama reikšmē: dieviškas žmogus.

Bet ne kiekvienas nobi reikia statyti greta su tokiais pranašais, kaip Isajas, Amos, Jeremijas ir k. Šitas aiškiai priparodoma tąja ve griežta priešpryšybe, kurioje buvo šitie atsižymējanti pranašiški asmenys sulyg abelnos minios pranašų. Slg. Am. VII, 14; Is. XXIX, 10; Jer. XIII, 9 ir sek. Ez. XIII ir k. Priešpryšume tiems, pas kuriuos prasinešē jų nuosavas asmeniškumas, apšviestas dievišku inkvepimu, kiti vadinta pranašiniais sunumis, vadinas, pranašinēs korporacijos nariais. Jie sutvērē tikrą luomą, pasipildomą įstojimu sava valia į jį naujų narių ir skyrēsi paviršutiniu išvyzdžiu, prie ekstazos palinkimu ir užsidegimo rodymais. Bet šale to jie buvo patogia dirva auklējimui ir platinimui visokeriopiausių tikējimiškų bruzdējimų, kurių intekmē į juos atsiliepē, jie buvo veikiančiai Jehovybēje dieviškai dvasiai kaipo nuosavi įrankiai inkunijimui to vienatinio istorijoje apsireiškimo, kuris parodo mums didžiausius izraēliškosios pranašybēs paveikslus. Ir negalima nepripažinti, kad Samuēliaus laikuose jiems stojus tarnauti tikējimui, tuomi jau patim jie prisidējo daug prie jo pergalēs.

Bet kuomet pranašybēje Jehovybē įgavo naują dirvą laisvam dvasios išsireiškimui, tai kitose atnašose šitas laisvas išsireiškimas užleido vietą vienvalinēms, aprybotoms įstaigoms. Iki šiam laikui sociališkai politiškas ir, ypatingai, kariškas valdymas tautos ar jos atskirų dalių, nežiurint į jokią teisišką tvarką, buvo rankose kokio nors vado ar viršiniko, turējusio savyje Jehovos dvasią. Nebuvo nē viršutinio vienumo, nē politiškos organizacijos. Reikalui verčiant, kovojo su įvairia pasekme ir tąsyk trumpam laikui reiškēsi maž-daug sēbrystēs jausmas; bet vos reikalui perējus visokia tokia santarvē įro ir kiekviena, jos sudētinių dalių sekē tik savo nuosavus, vietinius rei-

kalus. Abimelecho bandymas sujungti po Baal-Berito kulto priedanga chanaaniškus ir izraēliškus gardus po savo karališka valdžia, nepavyko. Iki išsivystymo į savystą, tvirta tautybē buvo dar toli.

Dalykų stovis visiškai atsimainē su savystovos izraēliškos karalybēs įsteigimu. Vienybē, iššaukta gyveniman kovos butinumu su ammonitais ir filistiniečiais, jau prie Saulo, o dar daugiau prie Dovydo vienavaldybēs, kuomet po neilgam išsidalinimui, vēla po Izbozeto myriui, ji atsisteigē, sutvērē valstybinę organizaciją, sulyginusią ir šitoje atnašoje izraēlitus su kitomis chanaaniškomis tautomis.

Sename Įstatyme apie izraēlišką karalybę šnekama nepagiriamai nuo dviejų atžvalgų. Jotamo prilyginimas nurodo į tą jos blogą pusę, kad ji padaro kelią į asmenišką išsikēlimą atsitikimų jieškotojams ir nevertiems žmonēms, tuomet kaip sugiebųs ir vertingi žmonēs vengia sujungtos su ja sunkenybēs. Su tikējimiškomis pažiuromis šitas manymo budas neturi nieko bendro. Bet greta su juo yra ir kitas, kuris žiuri į karalybę kaipo į tiesioginį nuo Jehovos atsiskyrimą. Šita pažvalga, nors ir neturējusi istoriško pagrindo, nēra be tam tikros priparodomybēs. Galima susitaikyti su Smendu, kad Saulas savo karierą pradējo panašiai "teisējui", teip kad terp karžygių valdžios ir senesnēsēs formos karalių valdžios buvo kuoankščiausias susirišimas ir viena buvo tik prirengiamuoju laipsniu kitai, kad tokiu budu karalių valdžia atsirado ne dēlto, jog žmonēs išpuiko ir Dievą užmiršo, tik dēlto, kad Izraēlius turējo prie jos kreiptis dēl butinumo. Bet kaip tik karališkoji valdžia gavo savo vietą valstybiškame Izraēliaus surēdyme, kaipo aprybotai priimtos visuomeniškos valdžios, taisykliškai perduodamos nuo tēvo ant sunaus, tai į kiekvieną protaujantį žmogų negalējo nepadaryti įspudžio menkumas įstatymiško jos prigulmingumo nuo laisvai veikiančios dieviškos Dvasios, sava valia renkančios savo pildovus. Laikinis inkvēpimas, žymējusis pirmiau Izraēliaus vadovus nuējo į užpakalį. Asmeniškas gyvumas, dariusis netikētus žmones, neturējusius jokių urēdiškų teisių, Izraēliaus išganytojais užleido vietą urēdiško

asmens valdžiai. Ir juo daugau ji su asmeniškais ar dinastiškais tikslais buvo vartojama žmonių pablogą, juo skaudžiau daugumas turējo atjausti nužudymą tos absoliutiškos prigulmybēs nuo Jehovos pašaukimo. Rodēsi, kad valdymas perējo iš Jehovos rankų į tankiai neverto karaliaus rankas. Slg. Oz. I Kar. kn.. VIII ir sek.

Bet tokio priešpryšumo nebuvo pirmapradiniame suoprotyje. Sprendžiant sulyg pasakojimų t. vad. Samuēliaus knygos (I Kar. kn.), karališka valdžia, prie tuometinių Izraēliaus apistovų, buvo jam neinkainojama gerybe kaip iš tikējimiškos, teip ir iš kitų pusių. Per ją ne tik politiškos, bet ir tikējimiškos sąlygos įgavo aprybotą užbaigą, ginčių gi suvienijimas, tautiškos sąmonēs ir išnaujo sutvertos teisinēs tvarkos pakēlimas neužginamai patarnavo teipgi ir Jehovybei. Ji stojosi valstybiniu tikējimu ir karaliaus asmenyje gavo tokį apgynēją, kokio prie pirmesnių apistovų pas ją nebuvo.

Čion reikia pastebēti, kad šita karalybē, priešpryšume Abimelecho karalybei, išaugo tiesiog ant Jehovybēs dirvos. Šitas nuopelnas priklauso Samuēliui, kad jis užvedē ją ant šito kelio ir davē jai progą užimti šitą padējimą. Karalius teip pat, kaip pirma "teisējas", turējo pildyti savo visuomenišką tarnybę vardan Jehovos. Bet dabar laisva dvasios išraiška be kliučių laikēsi tik pranašybēje; viršutiniuose gi politiškuose ir socialiniuose prietikiuose Jehovos valdymas, stojęsis karalybe, numetē, nuo savęs netyčumą ir griežtumą ir įgavo stovesnį, nors ir mažiau originalinį pobudį. Nuo šito laiko Jehova turējo jau valdyti ne tik karēs laiku ir vien laikinių butinybių formoje, bet per karalių, vienval ir visose tautiško gyvenimo srityse. Karalius buvo jo pateptiniu ir jo valdžios atstovu žmonēms.

Situomi, permaina tautiškame gyvenime, padaryta karalybēs įsteigimu, žymiai atsiliepē net ir į patį suoprotį apie Dievą. Pirmiau priekyje visa ko stovējo karēs Dievas; nuošiolai gi ant pirmos vietos išeina Dievas-karalius, kurio įstatymas veikia tautoje ir taikiame laike ir kuriam pas Izraēlių yra vienvalinis atstovas ir pildytojas.

Tokiu budu didelē izraēliškos karalybēs svarba tikējimo išsivystymui darosi aiškia; bet, atnašoje kiekvieno atskiro karaliaus, šita svarba priklausē nuo to, kiek sužiningai jis savo uždavinį pildē. Šituomi rybojama principiališkas skirtumas terp Saulo ir Dovydo jų atsinešimuose prie tikējimo. Paskutinysai, nežiurint į jo matomą dorišką silpnybę, stojosi Jehovininkų karaliaus idealu ir pasiliko tokiu ant visados; šitas išaiškinama gana daug nepaprastai spēriu izraēliškos tautybēs. kįlimu, kurią pasiekē šitas iš daugelio pusių gausiai dovaningas žmonių mylētinis; bet nemažiaus ir pilnu jo atsidavimu Dievui, apsireiškiančiam jam per Efod ir pranašus, — atsidavimu, kurį sutinkame jo gyvenime visur ir prie visokių aplinkybių. Turbut niekur izraēlinio dievotumo pobudis neišreiškiama teip aiškiai, kaip pas Dovydą.

Bet, kad suprasti galutiną Jehovybēs pergalę Chanaane, turime dar atkreipti atidžią į trečią veiksnį: į vykstantį pas Izraēlių laipsnišką perējimą iš klajoklinio gyvenimo į žemdirbystišką ir apskritai kulturišką.

Izraēlitams beįsiveržiant į Chanaaną, jie rado jame apsisēdusius gyventojus, sutaikytus visuomeniškus prietikius, gardinį bei žemdirbystinį gyvenimą ir kulturą. Jie patys gi tik ką prieš tai vedē tirlaukio ir piemenišką gyvenimą. Tas, kas visuomet buva prie tokių aplinkybių, išējo ir čia. Pergalēti ginklu likosi pergalētojais dvasiškai. Nevisur dalykų padējimas šitoje atnašoje buvo vienodas: kur siautē karē, ten Izraēlius abelnai ēmē viršų, nors buvo ir išimtis; tai gi, kur mezgēsi taikųs prietikiai, dējosi antraip. Bet chanaaniškas gyvenimas turējo savo aprybotas formas, kurias izraēlitai pasiskubino pernešti pas save ir pasavinti. Be to, susidraugavimų, vinčinių sąryšių ir reikalų bendrumo keliu, terp genčių išpradžių giminingų, bet išsiskyrusių vēliaus įvairiais keliais, įvyko susimaišymas ir galiaus toksai susiliejimas, kuriame izraēliško ar chanaaniško demento persvara galējo buti sprendžiama iš didesnēs dalies tik sulyg vietinių santikių, kurie įvairiose šalies dalyse buvo įvairiais. Neišvengiama šito pasekme buvo visiškas perversmas Izraēliaus

gyvenimo sanlygose. Atsirado toki kulturiški prietikiai, kurie tik nesenai buvo jam visiškai svetimais.

Seniausiuose iš pasiekusių mus izraēliškų įstatų rinkinių (t. vad. įstatymo knyga arba teisiojo Išeit. kn. XXXIV 10 — 26 ir XXI — XXIII) šitas perversmas išeina iš didesnēs dalies kaipo jau įvykęs faktas. Juose jau nešnekama apie piemenišką tautą, bet suprantama jau apsisēdę gyventojai; kuone visur be išimties juose suprantama gardinio ir žemdirbystinio gyvenimo buvimas.

Jehovybei šitame perversme slēpēsi didelis pavojus. Pas chanaaniškas tautas, kaip apskritai senovēje, tikējimas kuoankščiausiu budu, organiškai buvo sujungtas su visu sociališku gyvenimu, prie ko ypatingai pas juos gentēs tikējimas buvo podraug ir gamtos tikējimu, gamtiškos gyvybēs dievinimu. Todēl, pradedant gyventi chanaaniškų kulturiškų prietikių skraite, lengva buvo nežymiai ir išpalengvo perimti drauge ir esantį jame baalų kultą. Kad šitas, vienok, aplamai neišējo ir kad Jehovybē pergalingai atsilaikē šitam pavojui, tai tas yra vienu iš puikiausių priparodymų nepaprasto, esančio jame vidurinio gyvastinio vieko. Čion pastebiamos yra dvi pobudingos ypatybēs, tarytum esančios viena su kita prieštaringume. Viena — ankštas sąryšys terp tikējimo į Jehovą ir stiprios Izraēliaus savapažinybēs. Jehovos vardas buvo jam vēluva, vienintēliu tikru sąryšiu terp genčių, surinktų po Izraēliaus vardu, bet tik silpnai sujungtų viena su kita, nepanašių ir gyvenančių kuoįvairiausiose sąlygose. Jie buvo Jehovos tarnais ir atsisakyti nuo šito vardo buvo jiems vis tiek, ką atsisakyti nuo pačių savęs. Šitas ve ir buvo tašku, nuo kurio kas sykis prasidēdavo reakcija prieš platinimą veikiančio po chanaaniška intekme išdēstančio proceso.

Bet buvo ir kita pobudinē ypatybē. Męs matēmē, kad Jehovybē iš didesnēs dalies buvo tik viršutiniu briežiniu, kuris laipsniškai turi išsipildyti vis apstesniu turiniu. Tvirtai įsteigtų kulto formų prie tam teipgi nebuvo. Net tik ką minētuose įstatų rinkiniuose, nors jie išreiškia jau daugiau sutvarkytą visuomenēs stovį, kultas

visgi stovi toli užpakalyj. Pranašas Amos sako (V, 25), kad Izraēlius nedavē Jehovai sykis į sykį aukų tirlauky, o Pr. Jeremijas, kad Jehova jų ir nereikalavo — (VII, 22). Šita viršutinių formų neaprybotybē duotose aplinkybēse buvo labai dideliu viršinimu. Jis leido Jehovybei, žiurint pagal reikalą, sugyventi su visokio budo sąlygomis, arba, geriaus sakant, imti jas į save, vienok neatsisakant nuo savo nuosavo pobudžio. Susilietimo taškais šitoje dēstyje buvo chanaaniškos šventynēs, arba (augštumos) Bamot'ai. Paskutiniai, iš dalies jau pašvęsti atminimais iš patriarchališkų priešistoriškų laikų, buvo pažymēti, kaipo priklausą Jehovai, ir pildomas ten kultas buvo perneštas ant jo. Šitam pernešimui gelbējo ta semitiškų tikējimų ypatybē, jog dievai juose žymēta daugiausiai tik daikvardiniais vardais. Ir Jehova buvo teipgi "Baal" (Oz. II, 18) ir todēl lengvai galējo pakeisti savimi vietinius "baalus", tai atsistodamas tiesioginin ir sužiningan prieštaringuman savo pranokējui, tai subudamas taikiai su juo drauge, tai, antgalo, teip, kad pirmapradinis savininkas užēmē toliaus pirmystinį padējimą.

Pradedant nuo Deuteronomijos laiko ir ypatingai pas Ezekielį, šitie bamotai skaitoma didele Izraēliaus nuodēme ir visokia jų buvimo teise Jehovybēs vidui atmetama. Tokis jų padējimas darosi pilnai suprantamu akyvaizdoje galingai apsireiškusio siekimosi išvalyti Jehovybę nuo svarbesnių gamtos garbinimo elementų. Negalima nepripažinti, kad bamotai daug prisidējo liaudiniame suoprotyje prie Jehovybēs pasižeminimo iki gamtos kulto lygmalēs. Šituo keliu Jehovybēje įējo teipgi vartojiman, ypatingai karaliaujant Achazui ir jam tolygiems, ne tik Mossebai ir Ašerai, bet ir Dievo garbinimo sujungimas su prigimtinio vaisingumo garbinimu ir, kaipo jo pasekmēs, paleistuvybē dievybēs garbei, Jehovos vietinimas ir vaikų aukojimas. Nuo augštesnēs atžvalgos, šitas turējo išrodyti nepakenčiama blogybe.

Vienok ir čia tikra bamotų vertē pačios Jehovybēs išlaikymui Chanaane negana buvo inkainota. Šita vertē buvo tame, kad tuoju laiku, kaip įstatymo arka, kai-

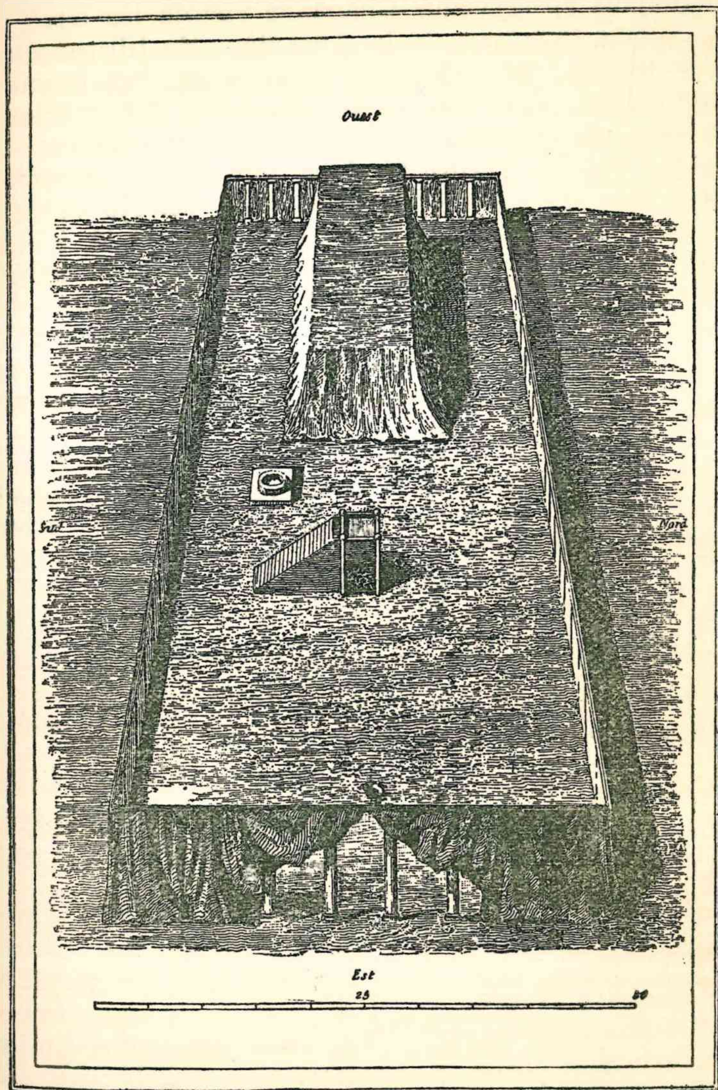
po pożyginē šventynē vis żudē savo svarbą apsigyvenus įvairiose, atokiose viena nuo kitos šalies dalyse, bamotai suteikē Jehovybei, nors ir żemesnēje jos formoje, naujus spyrinius taškus liaudiniame gyvenime, kurių vertę sunku peraugštai įkainoti. Vis gi jie buvo tuo patogumu, kad ne tik saugojo Jehovybę nuo pażeminimo, bet ir davē jai progą perimti nuo seno jau apsisēdusių chanaaniškų gyventojų żemesniuosius sluogsnius ir, nors aukojant savo grynybe, paimti juos į save su visomis jų gyvenimiškų formų įvairybēmis. Kaip per karalybēs įsteigimą Izraēliaus sąmonēje karēs Dievas pavirto į Dievą — karalių, teip per bamotus iš karvedżio jis stojosi żemēs savininku. Nuo to laiko ne tik kariškas padējimas, bet ir żemdirbystinis gyvenimas, prisidējo prie tarnavimo Jam. Per bamotus Jis priēmē jį savo sritin ir pats stojosi kaikur tiesioginiame susilietime su liaudżia, pasidariusia nuo šito laiko jau apsisēdusia. Iš. XX, 24.6.

61. Jehova ir kultura, sinkretybē ir išimtinybē.

Jebuso paēmimu ir šventos skrynios perkēlimu ant Siono iš sykio buvo ne tik Izraēliaus chanaaniškų gyventojų pergalē użbaigta, bet ir Jehovybēs indiegimas Chanaane kaipo vienintēlio įstatymiško tikējimo. Paskutinysai rado sau vienvalinę išraišką Saliamono šventnamyje.

Ką pradējo Dovydas, toliaus varē Saliamonas. Pasakojimai apie neišpasakomą Saliamono turtingumą ir išmintį galējo buti papuošti vēlesnēs kartos, kuri, budama niekesnēse sąlygose, su aištrum lankstumu kreipē akis į puikią praeitę; bet, visgi, Saliamono laikas buvo żydinčiu periodu izraēliškos tautos istorijoje. Šito periodo svarba tikējimui gludo tame, kad tąsyk buvo tik viena jehovinē viešpatybē, kuri iš visų pusių galējo lenktyniuoti su kaimyniškomis viešpatybēmis, kaikurias gi jų ir toli pralenkē. Tautų akyse Jehova parodē, kad jis ne tik buvo galingu, bet ir maloningu Dievu, davusiu savo żmonēms gerovę, vieką ir garbę. Ankštame susirišime su šituo yra ir sanprotavimas apie Saliamoną, kaipo apie išminties tēvą.

Bet čion reikia imti į svarbą dar ir ką kitą. Kolai Izraēlius, tai kaipo klajoklinē tauta, tai kaipo kariška stovykla vedē bevietį gyvenimą, tolai prasta šētra buvo at-

Pav. 64. šētra.

sakančia vieta šventos skrynios užlaikymui. Senesnēse žiniose ji vadinama *"ohel mo'ed"*, (graži šētra), bet regisi, kad tuojaus apsigyvenus Chanaane vietoje jos buvo pastatyta Silome tam tikra troba (hekal). Po filistiniečių pergalējimui, nē apie šitą trobą, kuri, regis, tąsyk buvo sugriauta (slg. Jer. VII, 12 ir sek. XXVI, 6 ir sek.), nē apie tam tikrą šventą šētrą nēra daugiau kalbos. Priešingai, Dovydui pernešant arką ant Siono, ji vēl buvo padēta tam tyčia pastatytoje atskiroje šētroje (IIra Kar. kn. VI, 17). Šita šētra Ioje Kar. kn. VIII, 4, klaidingai maišoma su t. vad. susirinkimo šētra, apie kurią šnekama kun. Kod., bet nuo kurios ji reiškiai skiriasi knygoje Paral. I, XVI, 39 ir II, 1, 3, 4. Bet izraēliškam kulturiškam gyvenimui sparčiai plētojanties, tokia prasta prietaisa jau nepakakino tautiškos puikybēs reikalavimų, siekusių augščiau. Jau prie Dovydo kildavo mąstis apie statymą esančiam šventoje skrynioje liaudies Dievui verto jam šventnamio. Jau tuomet prie karališko rūmo buvo ir šventnamis. Iš pasakojimo II Kar. kn. sk. VII reikia manyti, kad išpildymui šitos mąsties užkenkē tikējimiški prisibijojimai. Priešingai, IIIje Kar. kn. V, 17, 17 sakoma, kad Dovydas dēl savo skaitlingų karių negalējęs šventnamio pastatyti. Tulas šitų dviejų pažiurų sutaikymas randasi I kn. Uaral. XXII, 8 ir XXVIII, 3. Ir čion patsai Jehova nenori šventnamio statymo, bet šito priežastis yra krauju sutepto Dovydo asmenyje. Čion męs susitinkame su ta pačia abejone, kuri pagimdē eilutēs interpimą II Kar. kn. VII, 13, pertraukiančios visos Natano kalbos pabaigą. Bet Stade neskaito galimu susitaikyti su tuo, idant visas pasakojimas II Kar. kn. VII, 13 pats butų svarstymo vaisiumi, kadangi nauja karta išrado Dovydo pasielgimą keistu. Tvirtinimas, jog arka ir Silome turējusi akmeninę padējimo vietą, liečia tik formą, o ne tikrą Natano atsakymo mąstį.

Minēdami augščiau apie tikējimiškus prisibijojimus, męs užgriebēme vieną iš principiališkai svarbių klausimų, buvusių statomais tulą laiką izraēliškame tikējimiškame

tarpe. Klausimas šitas liečia Jehovybės atnašą prie kulturos.

Saliamono laiko eilėse šito klausimo, žinoma, nebuvo. Jehovinė viešpatybė įžengė į svietišką gyvenimą, iš visų pusių užmezgė prietikius ir su garbe turėjo laikyti savo padėjimą ant lygios su kitomis rytinėmis tautomis. Tikėjimui svarbus buvo kulto blizgėjimas, kuriame turėjo atsispįsti dieviška didybė. Tokiu budu atsirado neišvengiamas reikalas turėti šventnamį panašų tiems, kurie buvo pas aplinkines tautas; su senoviška prastybe buvo pabaigta.

Kad šventnamis nebuvo atskiru savystu trobesiu, kokiu jis buvo po sugryžimui iš nelaisvės, bet tik sudėtinės trobesių sistemos dalimi, įeinančia karališko rumo sudėtin, tai tas gana aiškiai matoma iš aprašymo, nors kiek ir painaus, esančio IIIoje Kar. kn.*). Żydiškam tikėjimui kaipo ir krikščioniškai visų amžių bažnyčiai, Saliamono šventnamis turi išimtinę svarbą. Stade teisingai sako, kad męs kasdien ant savęs atjaučiame Saliamono darbo pasekmes, nes pamalda sulyg savo formos ir turinio ir po šiai dienai turi judajybės intekmės žymes tame išvyzdy, kokiame ji jeruzoliminiame šventnamy išsivystė su ja drauge. Bet nuo istoriškos atžvalgos negalima manyti, jog toksai vystymasi buvo Saliamono taikomas. Jo supratime šventnamis turėjo buti tik pirmutiniu ir geriausiu iš daugelio šventnamių, išmėtytų po šalį, tik ypatingai šventu, jam turint tautišką palladiją (apginybę), įstatymo skrynią; be to jis buvo karališka šventyne, ant kurios skleidėsi blizgėjimas, ateinąs nuo karaliaus. Šitoje ve prasmėje jis ir gavo didžiausią Izraėliui svarbą, kaipo sukuriška jo politiško ir tikėjimiško gyvenimo vieta, kurio svarba toli prasinešė priekin, sulyginant su visomis žmogaus lukestimis.

Saliamono mieris, ant kiek jis išreikšta jo statiniuose, gali buti pavadintas Jehovybės apšvietinimo mieriu. Tai buvo pirmas butinas žingsnis prie to, idant paskui visas tautiškas gyvenimas, iš visų jo pusių patektų po Je-

*) Slg. nuodugnų aprašymą pas Stade.

hovybēs intekme. Bet šitas mieris toli nesutiko abelnos užuojautos. Daugumas nenorējo skirtis su senoviniu tautiško kulto prastumu. Nauji Saliamono įvedimai, turį ant savęs perdaug aiškų rytinēs kulturos antspaudį, rodēsi jiems stovinčiais tiesioginiame ir pamatiniame priešingume Jehovybēs pobudžiui, atneštam iš Aigipto. Jie negalējo suprasti piemenų ir kariautojų Dievo, su kuriuo Izraēlius išējo iš aigiptiško kulturinio gyvenimo, kitaip, kaip sužiniai statant jį priešingume visokiam kulturos vystymuisi. Ne joje, tik tirlaukių nuošalume gyvena Jis ir atsakančiai tam turi buti ir Jo garbinimo budas.

Šita pažiura stipresniame ar silpnesniame laipsny kas kartas išnaujo apsireiškē Izraēliaus istorijoje. Prie Dovydo — jos atstovu buvo Natanas, prie Saliamono — Achija. Šiaurinēje viešpatybēje abelnas gyvenimo susidējimas buvo jai patogesnis negu Judējoje: bet ir ten ji negalējo įgyti tikro atvado: gyvenimas buvo perdaug stiprus ir nuotikiai kreipē jį priešingon pusēn. Šitame pastebiama skirtumas terp Elijo ir jo pasekējo Elisējaus. Pirmasai jų, pranašas ašutinēje, turi skaitytis dideliu šitos pažvalgos apgynēju, kuomet antrasis ima dalyvumą politiškuose savo laiko dalykuose, yra šaukiamas ruman ant tarybos, veda gardinį gyvenimą. Elijas gi, tirlaukio pranašas, kaip žaibas pasirodo ir išnyksta; jis vardan Jehovos siunčia šaliai sausmetį ir jam nieko neženklina nē karalius su jo rumu, nē politiškoji galybē ir turtas, nē viešpatybēs patogybēs ir garbē, nes jo mintyse tik vienas tēra: Jehovos Kinath. Šitoje atnašoje ypatingai atsižymi III Kar. kn. 19tas skyrius. Kuomet Elijas, Jezabelio persekiojamas, jieško Jehovos apgynimo, tai jis eina pas jį ne į jeruzoliminį šventnamį ir ne į kokią nors iš daugelio šiaurinių izraēlitų šventynių, tik į tirlaukį, ant švento nuo seno Chorivo (Sinajaus). Tokiu budu savo besisiekimuose jis gryžta prie izraēliškos istorijos pradžios.

Bet jei Elijas tikrai, gal, yra nuosaikiausiu ir energiškiausiu iš pranašų, tai jis nēra vienintēlis, pas kurį galima rasti šitą antikulturišką manymo budą. Šitai ve 8-me metašimty Amos be jokios mielaširdybēs rodē blogybę, ku-

rią kultura Izraēliui padarē turtai ir galybē stojosi prakeikimu; liuonas ir bedoriškumas ištvirkino augštesnius luomus, kuomet žemesnieji yra spaudžiami ir alinami; kultas nužudē savo tikrą budą ir stojosi visų ydų regykla: niekur negalima rasti tikro dievotumo. Panašiai šneka ir Ozijas. Su ypatinga pagarba kreipiasi jis atgal į Izraēliaus bastymosi laikų tirlaukyje, kaipo į pirmosios meilēs laiką. Tąsyk buvo pilnos nuo Jehovos prigulmybēs laikas. Bet Jehova iš savo malonēs atliuosavo Izraēlių nuo visų šitų kulturinių gerybių, nuo karalybēs ir jos kulto, nuo politiškos savistovybēs, nuo jos turtų ir prigimto vaisingumo, idant jis, netekęs visko, gryžtų pas jį vēl; nes šitos ve kulturinēs gerybēs nutolino Izraēlių nuo Jo. Tokiu jau tonu, nors neteip aštriai kalba Isajas, pietinēs viešpatybēs pranašas, ypatingai skyriuje VII, turinčiame tam tikrą pranašybę apie Emmanuelį*). Bet labiausiai už visus šitos pakraipos atstovais buvo nazaritai ir ypatingai pirmu syk pasirodę prie Jeremijo rechabitai. (Jer. 35). Paskutinēji kilmē, regimai, buvo kaip ir bendrija, arba sekta, kurios nariams jų pratēvio ir įsteigējo Jonadabo, Rechabo sunaus ir Jehu bendralaikio buvo dēta priedermēn negerti vyno, neužsiimti žemdirbyste ir vynmedžių auginimu ir gyventi ne namuose, tik šētrose. Priešingume viešpataujančiam kulturiškam gyvenimui, jiems, tokiu budu, buvo prisakomas vienvalinis klajoklinis gyvenimas. Kad tame jie veikē pirm visa ko tikējimiškiems tikslams, tai tas, nors ir nepasakyta aiškiai, bet labai yra galimu. Ypatingai puola į akis jų įsteigtojo asmuo. Iš X-to skyriaus pasakojimo IV Kar. kn., męs žinome jį, kaipo uolų absoliutiškos Jehovybēs šalininką ir Jehu bendradraugį, Slišējaus kurstymu iššauktoje revoliucijoje. Reikia manyti, kad ir paeinančios nuo jo įstaigos atsakē jo pobudžiui. Yra dar ir kitas nurodymas: I-je kn. Paral. II, 55, šnekama apie tris Soferimų rųšis, gyvenusių Jabese, kurie paējo nuo Hammato, Rechabo namo tēvo, tuo tarpu gi vadinasi kenitais. Ar sulyg šito mums reikia pripažinti rechabitus

*) Budde. The nomad. ideal in the religion of Isr. — New York World, 1896.

kenitų ainiais, apie kuriuos šnekama Teisējų knygoje IV, 17 ir V. 24 (Budde), — tą klausimą parsieina palikti neišrištu. Bet gi verta pastebējimo, tas, kad aštrios Jehovybēs, stovinčios griežtame prieštaringume kulturiškiems uždaviniams karščiausieji apgynējai, savo pirmapradinę pradžią veda iš kenitų šalies.

Mažiaus aprybota ir priegtam visiškai pavieninga šito rechabitinio įžado forma yra nazaritybē. Atsinešančios prie jos taisyklēs VI-me skyr. Skaitlių kn. maža turi vertēs aiškinimui šito istoriško apsireiškimo pirma nelaisvēs metų. Pas Amosą gi II, 11 nazaritai minima greta su pranašais, kaipo Dievo inkvēpti žmonēs. Jų pobudine atžymybe, sulyg Amoso nurodymo, yra susilaikymas nuo vyno, pasiremiant gi pasakojimais apie Samsoną ir Samuēlių (Teis. kn. XIII, 5 ir Kar. I, 11), valioje auganti plaukai, kurių niekuomet nelytējo žirklēs. Visgi nazaritybēje apsireiškia pakraipa priešinga kulturai.

Jeroboamo I-mo revoliucijoje šita pakraipa išeina drauge su visuomenišku nesitenkinimu, pas šiaurines gentes išdidaus ir aštraus Saliamono valdymo iššauktu, ir per tai darosi viena iš karalybių pasidalinimo priežasčių. Tokiu budu šitas nuotikis, nuo politiškos atžvalgos, esąs neabejojama nelaime, įgauna ir tikējimišką svarbą. Kuomet Judējoje, valdant Dovydo dinastijai, ējo toliau ramus, nors aprybotas politiškai nežymios mažos viešpatybēs rubežiais Jehovybēs besivystymas pakraipoje, nurodytoje Saliamono, tai šiaurinē viešpatybē, kurioje izraēliško tautiško gyvenimo bruzdamas buvo daug stipresnis, buvo vienvaliniame klaidžiojime, kaip politiškoje, teip ir tikējimiškoje prasmēje· Vietoje laipsniško, tolydinio vystymosi, joje viešpatavo neaprubežiuotos laisvēs principas, kuri, ranka rankon eidama su revoliucija, norējo podraug verstinais budais palaikyti senovę. Vienvalinis dinastijų mainymas, ne kartą dalyvaujant pranašams, buvo paprastu dalyku. Po teisybei jokios centralinēs valdžios nebuvo. Dinastijai Omri pamēginus tą valdžią atsiekti, ji susidurē su nesutaikomais priešais. Tikējimui šitas padējimas turējo senovēs papročio palaikymo svarbą ir reikalui atsitikus gryži-

mo prie jo. Kadangi šventa sądaros skrynia buvo judajiškos karalybēs valdyboje, tai ji gryžta prie dar senesnių, sensemitinių buliaus paveikslinimų. Dan ir Betel stojosi centralinēmis kulto vietomis; be jų gi buvo dar daugelis kitų šventynių. Ypatingai garsējo, kaipo šventvietē, žinoma, rodosi, iš patriarchališkų pasakojimų Berseba, buvusi judajiškoje karalybēje. Am. V, 5, VIII, 14.

Kad vēlesniame laike toksai dalykų stovis skaityta nuodēme Izraēliui, — tai tas suprantama, bet tas neduoda teisingo kainojimo istoriškam nusidavimų bēgiui. Į veršio garbinimą žiurēta teipgi, kaipo į tautiško Dievo garbinimą. Savo absuliutiškoje formoje šitas garbinimas apsireiškia mums pas Eliją, ypatingai laike jo kovos su Achabu, kurie ve, kaipo sinkretybēs kova su išimtinybe, padaro savimi vieną iš svarbiausių izraēliškos tikējimiškos istorijos vaizdų.

Achab, kaip ir jo tēvas Omri, nuo svietiškos atžvalgos, buvo vienu iš gabiausių izraēliškų karalių. Kuomi Dovydas ir Saliamonas buvo abiem viešpatybēm drauge, tuomi tam tikroje prasmēje abu šitie karaliai buvo šiaurinei izraēliškai viešpatybei. Samarijoje paskutinē pirmu kartu apturējo sostinę tuloje prasmēje lygią Jeruzolimai. Viešpatybēs sienos buvo išplatinta, moabitai buvo priversti mokēti duoklę, su aramējais, bent prie Achabo laimingai ir pelningai buvo vedamos karēs. Prietikiai su Judajiška viešpatybe buvusia lygšiol kerštiškais, pasidarē dabar draugiškais, su finikiškais gi gardais buvo padaryta taika, patvirtinta Achabo vinčium su Jezabele, Itbaalo dukteria. Bet politiškieji sąryšiai vedē ir prie tikējimiškos sinkretybēs, kuri išsireiške įvedime izraēliškon viešpatybēn tyriškojo Baalo garbinimo ir ypatingai pastatyme jam šventnamio Samarijoje· Kad prie to Achab pats neišsižadējo Jehovos, tai matyt iš jo vaikų vardų: Atalija, Achazija, Joram. Bet tas neišteisino jo Elijos akyse, kurio vienintēliu principu buvo: Jehovos garbē ir Kin-ath. Su nenulenkiama aštrybe jis nuo Izraēliaus reikalavo pildyti prisakymą: "tu neturi turēti kito Dievo šale manęs", ir visokis pastatymas kokio nebuk Dievo ant lygios su Jehova

buvo todēl jo akyse Jehovai įżeidimu ir podraug nuo jo atsimetimu. Sulyginant su šituo principu, politikos reikalai, viešpatybēs gerovē ir visuomeniškas labas visai nieko jam nesvērē. Niekam opportunybē nebuvo teip neapkenčiama kaip jam, išimtinybē gi buvo jam vienintēle galima jo širdį pripildžiusia Jehovybēs forma. Tokiu budu męs pirmu kartu Izraēliaus istorijoje susitinkame su tokiu suopročiu apie Dievą, sulyg kurio Jehova turi savo tikslus, nepriklausomus nuo laikinių savo žmonių reikalų, ir rupinasi tik tuomi, idant žmonēs nelenktų kelių prieš Baalą ir jo savo lupomis neišpažintų. Šitoje atnašoje randame pas Eliją pirmą vēlesnio Isajo pamokslo apie "liekaną" atbalsį, kuomet visame kitame jis yra Amoso ir Ozijo pranašų pranokēju. Kaip šiems paskutiniams, teip ir jam paviršutinē valstybinēs organizacijos forma neturi jokios svarbos. Kaipo žmonių laisvēs ir tiesos sakykla (žr. į istoriją apie Nabatējos vyndaržį. III Kar· kn. XXI), jis nesisvarsto net užtraukti ant viešpatystēs kuosunkiausias nelaimes, jei ji kokiu nors budu nepaklauso Jehovos prisakymų. Šitame ve išmintes aštrume ir yra jo didelē svarba. Kaipo Jehovos teismo skelbējas ir pildytojas jis atidengia periodą griežto apie Jehovą suopročio išsiskyrimo iš rišančių jį viršutinių valstybinių sąlygų ir tokiu budu prirengia atsidalinimą tikējimo nuo izraēliškos viešpatybēs.

Prie gyvos Elijo galvos jo veiklumo pasekmēs mažai buvo raminančios. Bet potam, kaip jo paties darbai neprivedē prie tvirtos regimos pasekmēs, tai jo pasekējas Elisējus jo mierius nuo idēališkos pranašinio pamokymo augštumos nuvedē ant žemesnēs revoliucijinēs politikos kelio. Perversmo laike, padaryto jo kurstymu Jehu, Omri dinastija buvo galiaus išnaikinta ir Baalo garbinimas buvo paskandintas baisiame, gudriai suruoštame kraujo praliejime, į kurį, dar šimtą metų praleidus, nurodo Ozijas, kaipo į šiaurinēs izraēliškos viešpatybēs puolimo priežastį. Ozijas I, 4· Bendralaikiams šitas buvo vienintēle perversmo pasekme ir tik ateitinis laikas galējo pasinaudoti jo esmeniškais vaisiais.

62. Jehova, kaipo doriška asmenybē. Teisumas, meilē, šventybē.

Su užējimu ant sosto Jehu tikējimiškai Izraēliaus istorijai prasideda antras svarbesnių prieš nelaisvę periodų. Nuo pirmo periodo jis skiriasi tuomi, kad jo bēgyje pačioje Jehovybēje vyksta vidurinis procesas. Kuomet pirmame periode dalykas ypatingai ējo apie Jehovybēs sudrutinimą kovoje su priešingoms jai jiegomis, tai antrame šitas uždavinis, nors ir nēra nereikalingu, bet, kaipo butina jau atsiektos pergalēs išeiga, pasitraukia ant antros vietos, sulyginant su vidurine įvairių elementų kova, kurie iki tam laikui buvo sujungti Jehovybēje.

Šita kova pirmu kartu apsireiškia pas 8-to metašimčio pranašus. Ant pirmos vietos pas juos dedama pripažinimas Jehovos, kaipo doriškos asmenybēs, (t. vad. etiška monotejybē). Šitas nebuvo kuomi nors visiškai nauju. 8-to metašimčio pranašai buvo reformatoriais, o ne naujo tikējimo steigējais. Mokinimas jų gryžta atgal, prie senų, esmeniškai mozinių suopročių, sulyg kurių sądora terp Jehovos ir Izraēliaus remiasi laisvu veiksmu pirmojo, butent, Jo išliuosavimu Izraēliaus iš Aigipto. Jie suteikē naują išplētojimą šitai idējai, kuri po chanaaniška intekme atsikeitē nepažinamai ir nusileido ant laipsnio suopročio tik apie formališką Dievo sąryšį su žmonēmis; bet tuomi patim jie griežtai pradējo prieštarauti liaudiniams suopročiams.

Pas įvairius pranašus šitas išējo įvairiais budais. Dorininkui Amosui (jo knygos atsiradimo laikas pripuola apie 743 m.), Jehova yra pirm visako teisybinēs ir dorinēs tvarkos prižiurētoju, norinčiu, idant jam tarnautų teisingumo ir visuomeniškos dorybēs keliu (sedaka). Am. V. 24. Ozijui, meilēs pranašui, kuriam pritinka žodis hesed, jis yra tuo, kuris savo žmones myli ir nori buti jų mylimu. (Vinčiaus paveikslas statoma prieš grynai jausmišką lytinį susirišimą, kurį Ozijas vadina svetimoterybe, ir paveikslas tēvo prietikių prie sunaus). Abu pranašai su tokiomis pažvalgomis jungē principiališką priešinimąsi vyraujančiam kultui, apsireiškiančiam trukšmingose ir pa-

rodingose šventėse: Amos — dėlto, kad su tokiu kultu sujungta doriškų priedermių užmarštis buvo jo akyse tik Jehovos didybės įžeidimu; Ozijas — dėlto, kad šitame kulte apsireiškė tik viršutinis, tariamas dievotumas, paeinąs tik iš jausmiškų motyvų ir sekąs tik jausmiškus tikslus, kuris nesuprato tikros Jehovos prasmės ir vedė jį žemyn į gamtiškų Chanaano dievų padėjimą.

Šituomi išaiškinama kova dėl veršio paveikslo, kurią męs pirmu kartu sutinkame pas Oziją. Jos šaknis slepiasi ne tiesioginiame paveikslų užgynime (teip vad. 2-ras dešimtiažodžio prisakymas)*), — greičiau ji išeina iš naujos dievapažinybės, įsteigtos ant nuosavo gyvenimiško pranašų prityrimo. (Oz. I, 3). Sulyg šito naujo suopročio svarbiausias dalykas tikėjime yra Jehovos asmenyje, pripažinamo dvasiška esybe ir mylinčio sulyg savo paties noro. Nieko tolygaus nebuvo veršio paveikslinimuose ir apskritai baaluose. Nors žmonės ir skaitė, kad juose yra Jehova ir tokiu budu paviršutiniškai jų kultas buvo pritaikomas prie Jehovybės, bet ištikrų jis buvo visai jam priešingas. Kam reikėjo stovėti augščiaus žmogaus, tai buvo pastatyta žemiau jo. Oz. XIII, 2; kas turėjo buti dvasišku, tai stojosi jausmiško garbinimo dalyku. Kuomet Jehova, garbinamas veršio paveiksle, reikalavo sau tik tam tikro kulto, tai Tas, kurį skelbė Ozijas, reikalavo nuo savo žmonių pilnos klausybės ir atsidavimo jam. Visa, kas stovėjo terp jo ir Izraėliaus, turėjo buti prašalinta, buk tai karališka valdžia, visos kulturos gerybės, kultas ir visos viešpatybės gyvenimo sąlygos. Priešingume vienval perimamų nuo chananėjų gamtos garbinimui, įgavusiam savo išraišką Baalo varde, kurį dėlei šito Ozijas pritaiko ir prie Jehovos, suprantama tokiu budu Jehovybė buvo grynai dvasišku tikėjimu, kurio tikslu nors vis dar tebuvo izraėliška tauta, bet kuris principe perėjo anapus visokios tautiškos rubežystės.

---

*) Išeit. XX 4 — 6. Sulyg dešimtiažodžio dalinimo, sinagogas priimto ir kuris turi daug užu save, šitos eilės nėra savarankum prisakymu, arba išraiška, bet padaro savimi tik pasakyto pirmiaus išplėtimą ir motyvavimą: "lai nebuva kitų Dievų mano akyvaizdoje". Šitie žodžiai padaro antrą "išraišką", kuomet 2-ra eilė: "Aš esmi Jehova, tavo Dievas", ir tt. padaro pirmą išraišką.

Klausimas sulyg to, ant kiek galima manyti, kad teisybiniai ir doriniai reikalavimai, teisybē, labai abelno budo, išreikšti pas Amosą ir Oziją, buvo jau tuomet įsteigti tam tikro įstatymų kodekso pavidale, liekasi neišrištu. Negalima užginti, kad šitie reikalavimai, regimai, susitaiko su daugeliu dešimtažodžio aptarimų ir neteisingai teip vadinamos įstatymo knygos. (Išeit. XXI — XXIII). Į paskutinę daugelis mokslinčių ir žiuri kaipo į priimtą užbaigtą pranašų pamokslininkybēs išeigą. Bet jei męs ir nerandame pas 8-to metašimčio pranašus tikro nusisiuntimo prie įstatymo, tai betgi jie savo reikalavimus stato ne kaipo ką tokio naujo, bet, paduodami juos, greičiau laukia nuo savo žmonių beišlyginio sutikimo. Mozēs įvesta įstatymo apreiškimo tvarka Jehovos vardu butinai turējo pasekme tą, kad įrengtoje jo viešpatybēje, vadinas, nuo karališkos valdžios įsteigimo laiko, išsivystē užrašinējimas įstatymadaviškų aptarimų. (Oz. VIII, 12). Ar šita Tora susitaiko ir ant kiek su seniausiais išlikusiais Penkiaknygyj įstatymų rinkiniais, liekasi neišrištu. Vienok reikia pripažinti, kad emeniškos doriškos taisyklēs, išdētos dešimtažodyje, paeina iš gilios senovēs. Bent paskutinē, kaip patēmija Schultz (pusl. 154), išreiškia tiek pat trumpą, kaipo ir pilną mozinio tikējimo doriškų suopročių reikšmę ir podraug apima visa tą, kame nuo seno Izraēlius paprato matyti Jehovos valią. Priešingai, manymas, pirmu kartu Goethe's išreikštas apie tai, kad XXXIV sk. 10 — 26 Išeities turi savyje senesnįjį dešimtažodį, turintį greičiau kulto negu etikos pobudį, nē iš jokios pusēs negali buti pripažintas galimu. Teipogi ir tvirtinimas, jog nēra galimu, idant doriškoji lenta butų pagrindu ir išeitiniu tašku specifiškai tautiškam tikējimui*), reikalauja dar patvirtinimo.

Doriškos Jehovos asmenybēs išaugštinimas vedē prie to, kad iš vienos pusēs dievapažinybē krypo į absoliutiškos monotejybēs kelią, iš kitos gi pusēs, kad pamatinis padējimas: Jehova yra Izraēliaus Dievu, Izraēlius yra Jehovos tauta, esmeniškai priiminējo pilnesnį turinį. Teisybē yra

*) Wellhausen, Gesch., pusl. 39.

visur viena ir, kaipo jos prižiurētojas, Jehova viešpatauja ir už Izraēliaus rybų. Jis išrinko Izraēlių savo tauta tam, kad jis ypatingai butų jo doriškų prisakymų pildytoju, bet sulyg visa ko kito, jis niekuomi ypatingai nēra rišamas su juo. Am. IX, 7. Liaudies supratimu Jehovos prietikiai prie Izraēliaus buvo iš prigimties butinais, išsireikšdami iš pirmojo pusēs gelbējime ir globējime, iš antrojo gi pusēs garbinime ir tarnavime; pas pranašus gi ant pirmos vietos išeina antrasis elementas: doriška priklausomybē nuo Dievo valios, išsijautojančios pirmiausiai doriško pobudžio reikalavimuose. Tokiu budu susidējimas Jehovos su Izraēliumi gavo esmeniškai etišką pagrindą. Jei Izraēlius nepildē šitos sutarties, tai jo pirmybēs virto jam pačiam blogybe ir jis dvigubai atjautē ant savęs teisingų Jehovos reikalavimų baisų aštrumą (Am. II, 2), nes Jehova pirm visa ko buvo teisybēs Dievu, kuris galējo atsižadēti net savo tautos, jei to teisingumo užlaikymas reikalavo.

Kad prie to veikiai turējo prieiti, tai pranašai tame neabejojo. Budami tolimais nuo gērējimos viršutiniu Jeroboamo II valdymo blizgējimu, jie be baimēs pasakojo apie dorišką ištvirkimą, kuriuomi buvo perimta visa tauta nuo augščiausio iki žemiausiam ir sulyg šito pranašavo jie josios puolimą. Šitame pasisakē, kaip toli jie buvo nuo žmonių. Kas žmonēms matēsi neprileistinu dalyku ir šnekēti apie tai buvo jiems piktžodžiavimu, vadinas, kad Jehova galētų savo tautą atiduoti pražuvimui, tai pranašams duotose aplinkybēse buvo neišvengiama jų suopročio apie Dievą pasekme. Šitąja pažvalga buvo rybojami visi jų sprendimai, kaip apie tuolaikinį dalykų padējimą, teip ir apie istorišką nusidavimų bēgį. Net didžiosios visasvietinēs monarchijos, ir pirm visa ko galingoji Assyrija, kaip sykis tame laike užēmusi patį svarbiausią Izraēliaus likime padējimą, turējo buti dieviško teisumo pildytojomis. Jehova išstumē priekin Assyriją, idant savo tautai duoti jausti savo teisingą rustybę; ir jei ji galējo ką padaryti su Izraēliumi, tai tik dēlto, kad teip norējo Jehova.

Šituomi išaiškinama pranašų atsinešimas prie sparčiai artinančiosi jų tautos galo. Jie matē jau jo atējimą, kuo-

met kitiems jis rodēsi dar esąs toli. Ir nors šitas laukimas buvo su skausmu jaučiamas jų širdžių gilumoje, ypatingai pas Oziją, vienok jie galējo skelbti vien tą, nes toksai buvo Jehovos nusprendimas Izraēliui. Pranašaudami myrį savo tautai, jie tuomi patim pasirodē esą izraēliško tikējimo gelbētojais. Savo sanprotavimu apie dievybę visiems pasekantiems laikams jie prirengē suoprotį Jehovos, nepriklausomai nuo tautiškų Izraēliaus reikalų, turējimo savo nuosavų norų; šituomi jie apsaugojo Jehovybę nuo pavojaus susinaikinimo drauge su Izraēliumi.

Paveikslo pilnybei reikia nurodyti dar į vieną ypatybę. Naujesniame laike įējo papratiman užginti prigulējimą Amosui paskutinių jo knygos eilių; bet tas nēra teisinga: šitos eilēs nepertraukia indurmu sekančių jam grumojamų kalbų pabaigos*), bet priparodo vien tą, kad ir Amos buvo Izraēliaus sunumi. Kaip Ozijui, teip ir jam pilnas ir galutinas Izraēliaus sunaikinimas buvo kuo tokiu neprileistinu. Kaip pas Oziją Jehovos meilē prie savo žmonių turējo išvaduoti juos nuo visa to, kame jie be Jehovos jieškojo atramos, tame skaitliuje ir nuo jų viešpatybinio surēdymo, teip ir pas Amosą, kuomet Jehovos teisingumas pabaigs savo baisų darbą, tąsyk iš seno Izraēliaus griuvēsių iškils naujas. Jei jis nenurodo į jungiančias grindis terp vieno ir kito, bet tarytum stato jas indurmu greta, vieną prie kitos, tai tame tiek pat mažai yra keisto, kaip ir tame, kad savo viltyse ateitei gryžta prie laiko pirma viešpatybių pasidalinimo, vadinas, prie Dovydo dinastijos laikų, nes jis ir šiaurinei viešpatybei buvo pražydējimo periodu, buvusio veltų siekimųsi dalyku potam. Jo kalbos apie Izraēliaus pražutį rustumas nē tiek nesimažina nuo šitos, "mesijiškos vilties", pirmu kartu čion teip aiškiai išreikštos. Priešingai, ji greičiau padaro butiną priešsvarą, apsaugojančią jį nuo nusiminimo.

Kuomet, šiaurinēs karalybēs pranašų supratimu, Samarijos puolimas įgijo pobudį nuotikio, turējusio intekmę ir į tikējimą, tai Judajiškoji viešpatybē, kurioje Jehovybē po Dovydo dinastijos globa gyveno ikišiol labai

*) Wellhausen, Die Kleinen Propheten, pusl. 94.

ramiai, iš visų pusių prisiruošdama prie to, idant paveldėti visa, ką atsiekė šiaurinė viešpatybė. Nejausdama sunkios kovos, Jehovybė joje įgavo labai paviršutinį pobudį, sumaišytą su daugybe stabmeldiškų elementų, greičiau rytinės, negu chanaaniškos paeigos. Gali buti, kad Gotolijaus valdymas daug prisidėjo prie protų atsipeikėjimo iš šito padėjimo ir pakreipė juos linkui naujo gyvenimo, kaip iš politiškos, teip ir iš tikėjimiškos pusės. Vienok, vos 8-to metašimčio pusėje, tuojaus prieš syriškai efraimiškos karės pradžia, pasirodė pirmas didysai Judėjos pranašas Isajas. Su jo ir jo bendralaikio Michejo pasirodymu, izraēliškojo tikėjimo svarumo vidurys pereina iš šiaurinės viešpatybės į pietinę.

Isajo svarba izraēliškam tikėjimui pirm visa ko yra tame, kad jis įgijo gilesnį vidurinį suoprotį apie dievybę, kuris rado sau išraišką, tinkamą Isajui Jehovos pavadinime Šventuoju Izraēliškuoju. Šitame varde yra du priešingai statomieji vienas kitam suopročiai, kurių sujungimas padaro Isajo pamokslininkybės ypatybę. Suoprotis "šventas" nurodo į tai, kad Jehova yra Dievas nepasiekiamas, didis, nesulyginamas, pilnoje žodžio prasmėje dieviškas, kurio didybė apsireiškia gamtoje ir istorijoje, galinga gi jiega apsireiškia šventybėje. Sulyginant su juo visi kitų tautų dievai tai tik elilim, vadinas, niekis (žodis turbut, paties Isajo sutvertas). Bet jis podraug yra Izraēliaus Šventas. Budamas viso svieto Dievu, Jis, vienok, Izraēlių išrinko savo tauta ir, viešpataudamas danguose, Jis podraug turi savo buklę ir ant Siono.

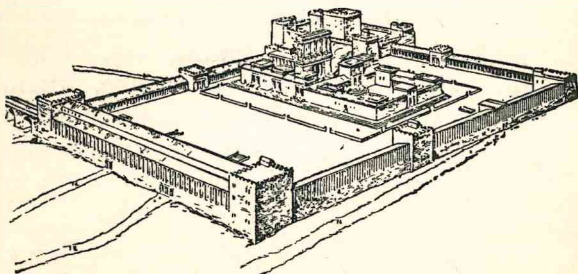
Šita gilesnėji dievybės sąvoka, išsireiškusi tame sustiprintame nurodyme į Jehovos šventybę, iš dviejų pusių uždėjo savo antspaudį ant izraēliškojo tikėjimo. Iš vienos pusės jis įgavo per tai Jehovos šventybės garbstymo pobudį, vadinas, iškėlimo jo augščiau visa ko. Į visa tą, kas pirmiaus kokioje nors atnašoje, skaityta augštu pradėta žiurėti kaipo į stovintį priešingume tikėjimui. Tik tas, kas buvo mažas ir nusižeminęs, skaitėsi Jehovai malonum. Ant pirmos vietos išėjo reikalavimas pilnos klausybės, neaprubežiuoto atsidavimo ir švento dievotumo. Ši-

tame Isajas tuomi labiaus išeina Amoso pasekēju ir bendrininku, kad ir jam tiesumas ir visuomeniškas dorumas yra svarbiausiomis dorybēmis. Koksai gi nelemtas padējimas buvo jo laiko Judējoje iš šitos pusēs, tai aiškiai matyt, kaip iš Isajo kalbų, teip ir iš Michejo pranašavimų. Paskutinysai yra teipgi jo bendradarbiu kovoje. Bet dviejose dēstyse Isajo skelbimas padaro didelę pirmyneigą. Isajas yra tikējimo, arba vilties pranašas. (Iš. VII, 9b; XXX, 15). Šitas ypatingai pasirodo jo, teip vad. politiškame veiklume laike syriškai efraimiškos karēs, o dar labiaus prie visai kitokio budo sunkiųjų aplinkybių, buvusių Ezekijui valdant· Abelnoje prasmēje, politiškasis Isajo principas gali buti pavadintas kaipo nesikišimas, išeinąs iš tikējimiškų pagrindų ir vedamas tikējimiškų motyvų. Sulyg šito principo, kadangi žydiškoji tauta buvo Šventojo tauta, tai jai reikējo atsisakyti nuo visokių politiškų mierių, nejieškoti pagelbos pas stiprias viešpatybes ir, nemēginant kovoti su jomis, bet ir nesibijant jų, visose aplinkybēse su nepajudinamu tikējimu atsidēti ant Jehovos, nes tik Jam ji kalta buvo savo vieką ir net savo buitą ir be Jo negalējo gelbēti joki apgynimo pabuklai. Šitoje dēstyje susitinkame su pažvalga, dar toliaus plētojančia Ozijo pažiurą. Buvant tiesioginiame priešingume nuo seno vyraujantiems ir ypatingai žydējusiems Dovydo ir Saliamono laike uždaviniams, sulyg kurių tikējimo svarbumas leido ir politišką galingumą, šita pažvalga statē Izraēlių kaipo dvasišką viešpatybę, turinčią savo nuosavus idealus, prieš svietišką viešpatybę su jos įgimtai politiškais uždaviniais. Jei į šitą mokinimą žiurējus kaipo į Izraēliaus svarbos ateitēj išlaikymo budą terp painių to laiko apystovų, tai praktiška jo svarba negali buti užtektinai augštai inkainota. Jis padarē tiesioginį ir butiną papildymą tam apie Jehovą suopročio išliuosavimui iš siaurų vienos tautybēs rubežių, kuris buvo nuveiktas šiaurinių izraēliškų pranašų.

Be to, iš Isajo sanprotavimų apie Jehovą išējo dar ir kita pasekmē: kadangi Jam kaipo Šventajam, priklausē pilnas ir išimtinas Jo tautos tikējimas bei viltis tai ir

Jo kultas turējo gauti sau ypatingą pobudį; todēl reikējo priešintis visokiam maišymui jo su gamtiškais, prigimtiniais dalykais. Iš šito išējo polemika, susisiekianti su Ozijo kalbomis, bet einanti daug toliau už jį, prieš visa ką, kas galējo skaitytis žmogaus rankų sutvērimo garbinimu; šituomi suprasta ne tik tikrieji paveikslai, k. a. Achabo įvesti stabmeldiški saulēs paveikslinimai ir t. t., bet ir esantieji senovēs liekanomis efodai, nes ir jie atsinešē prie jausmiško kulto, nesuvienytino su Jehovos paveikslu, suprantamu gilesnēje prasmēje. Kad šita pamokslininkybē neliko be pasekmių, tai parodyta trumpais liudijimais IV-os Kar. kn. XVIII, 4; ypatingai gi į visą Deuteronomijos reformą reikia žiurēti, kaipo į bruzdējimo Isajo šitoje linkmēje pradēto pasekmę.

Kita pasekmē, kurią izraēliškam tikējimui turējo sustiprintas Isajo nurodymas į Jehovos šventybę, buvo ypatingame išaugštinime Jeruzolimos, išsireiškusiame ypatingai aiškiai iš vienos pusēs tokiuose jos užvadinimuose, kaip Ariel — dieviškas gardas, — arba visų švenčiausias kalnas, iš kitos pusēs, — teip vad. speciališkame Isajo dogmate (ypatingai Isajo antro periodo) apie tai, kad Sionas negali buti galutinai panaikintu. Šitas Jeruzolimos išaugštinimas rado sau visiškai netikētą ir vaizdų patvirtinimą

Pav. 65. Jeruzolimiškas Šventnamis.

assyriškos kareivijos sunaikinime ant rubežiaus terp Palestinos ir Aigipto ir išgelbējime Jeruzolimos nuo didžiausio pavojaus. Žinoma, šitas nuotikis iš viršutinēs pusēs neturējo didelēs vertēs ir Assyrijos šeimyninkavimas dēlei šito nepasi-

liovē*), bet iš tikējimiškos pusēs vargiai koks nuotikis po Dovydo užkariavimui Jebuso turējo rimtesnes pasekmes. Jo svarba dar labiau buvo padidinta pranašisku pasakymu. Iš vienos pusēs jis apsiautē Jeruzolimą tokiu šventybēs kyru, kurio dieviškasis gardas niekuomet jau nenužudē potam ir kuris išstumē jį ant visados iš eilēs kitų kulto vietų ir net privedē prie anų galutino sunaikinimo Deuteronomijos išdavimo laike. Iš kitos pusēs, šitas nuotikis davē viršų tam įsitikinimui, jog žydiška tauta buvo išrinkta Šventojo Jehovos tauta, kuriam Sionas stojosi mylima, vienvaline buvimo vieta. (Isajas XXVIII, 16).

Tokį jau esmenišką suoprotį, kaip ir augščiau minētame dogmate, randame pritaikomame prie Elijo pažiurų Isajo mokinime apie išgelbētą "liekaną": śe'ar jaśub. Kaipo sutaikymas dviejų prieštaringų suopročių, vieno apie neišvengiamą tautos pražutį dēlei visuotinos negarbēs ir kito apie Jehovos kin'ath'ą, stovinčio kuoangščiausiame susirišime su jo šventybe ir dēlei kurio Jehova nepanorēs apleisti savo tautos, šitas mokinimas izraēliškam tikējimui turējo neišpasakomą svarbą. Nuo jo prasidējo, ilgainiui stojosi visai paprotiniu atskyrimas tikro ir netikro Izraēliaus, tikējimiškos draugijos ir tautos. Jame teipgi randa sau pamatą, "mesijinēs viltys", kurios pas Amosą yra savistovios. Kaipo atrinktas iš didelēs kruvos grudas, išgelbēta liekana nežus ir po assyriškąja priespauda ir paskui, kaip assyrų galybē susimuš į jį, jis po įstatymiškų Dovydo ainių valdžia sutvers iš savęs naują tautą, kuri, kaipo taiki ir įsteigta ant teisingumo viešpatybē, iš visų pusių tenkins Jehovos reikalavimus (Iš. XI, 9). Prieto Isajas piešia sau busimo karaliaus paveikslą. Šito paveikslinimo taikymas prie naujesnio laiko, kaip tą daro Gakkmann*), pasiremdamas tuomi, jog jis priklauso prie absoliutiškų formulų, esančių už rybų tam tikro istoriško laiko, niekuomi nepateisinama.

---

*) *Die zukunftserwartung des Jesaja.*
*) Wellhausen: Izrailskaja; Judeiskoja istorija, pusl. 87.

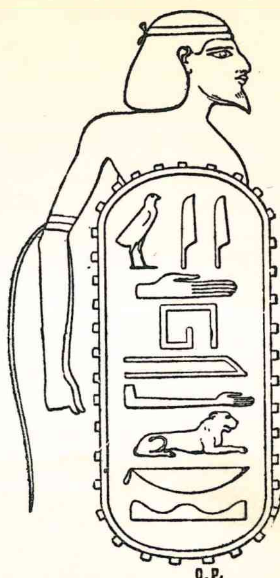
63. Skyrimas stabmeldystēs nuo jahovybēs, — tejybē.

Iš politiškos pusēs Isajas, be abejonēs, buvo vienu iš intekmingiausių savo laiko žmonių. Wellhausen*) teisingai sako, kad jo veiklumo istorija buvo podraug ir Judajiškos viešpatybēs istorija šitame periode· Ar jo uždaviniai turējo tokią pat žymią pasekmę nuo visuomeniško doriškumo ir kulto atžvalgos, tai, žinoma, yra kitas klausimas (slg. be IV Kar. kn. XXIII, 4 ypatingai dar 22-rą eilutę, teisybē, abejojamą)· Visgi didžiausią intekmę jis įgijo tuomi, kad jam pasisekē sutraukti aplink save žmonių burelis (Is. VIII, 16—18), kuriame jo žodis giliai įleido šaknis ir kuris tam tikroje prasmēje atsako išgelbētai anot jo mokinimo "liekanai" ir buvo to suopročio apie dievybę platintoju ir saugotoju, kuris stojosi jo savižinybēs dalimi. Bēgyje paskutinio metašimčio prieš nelaisvę, iš šito burio, išējusios "pranašinēs partijos" veiklumas iš visų pusių padarē svarbiausią izraēliškos istorijos turinį.

Artimi susinešimai su assyra-babilioniškuoju svietu jau prie Achazo turējo savo pasekme didoką rytinių elementų suopludį, kaip į judajiškos viešpatybēs kulturišką gyvenimą abelnai, teip ir į jos kultą ypatingai. Su šituo Isajas ir jo bendradarbiai kovojo iš visų pajiegų. Nežiurint į tai, karaliaujant Manassijui, šita rytinē intekmē užplovē šalį visu srautu. Ir nors prigimta jos išeiga buvo izraēliškos pažvalgos į svietą apturtinimas, net, jei galima teip išsireikšti, ir teologiškoje atnašoje, o teipgi didesnis sušvelnējimas gyvenime, atsiliepęs ir į kultą, bet, iš kitos pusēs, tai jau buvo tikra stabmeldybē. Jau pirmiaus, prie Achazo, esantis vietomis tarnavimas Molochui išsiplatino visur. Įeinąs į jo kulto sudējimą aukojimas vaikų įneštas buvo net Jehovos kultan ir į jį žiurēta kaipo į augštesnio dievotumo budo apsireiškimą. Teipgi įvesta buvo assyrababilioniškasis saulēs, mēnulio ir podraug visų švietylų garbinimas, po vardu dangiškos kareivijos. Jų kultas užgriebē net oficiališką vietą Jehovos šventnamyje, ypa-

*) *Israelitische und judische Geschichte*, pusl. 84.

tingai gi Malka*) dievēs ir dangaus darbinimas plētēsi vis platesniais skraitais. (Jer. VII, 18; XLIV, 17 ir sek.). Vargiai begalima tikēti, kad minimas IV-je Kar. kn. XI, 16 praliejimas kraujo, Manossijo padarytas, buvo iššauktas

Pav. 66. Judajiškas karalius.

vienintēliai priešveikos šitoms stabmeldiškoms įvadoms. (Jer. II, 30) (Kuenen). Greičiau šitoje dēstyje turime manyti, jog tai buvo visiška demoralizacija, ējusi ranka rankon su stabmeldiškais papročiais bei su augščiau nurodytu gyvenimo sušvelnējimu, ir kurios Manassijas neįstengē suvaldyti. (Je. VII, 9 ir sek.).

Bet ir prie šitų sąlygų Isajo ir jo pasekējų skelbiamoji dievapažinybē likosi veiklia pradžia. Truko tik tvirto pritaikymo esančių šitame moksle svarbesnių minčių prie praktiško gyvenimo reikalavimų. Jis buvo duotas teip

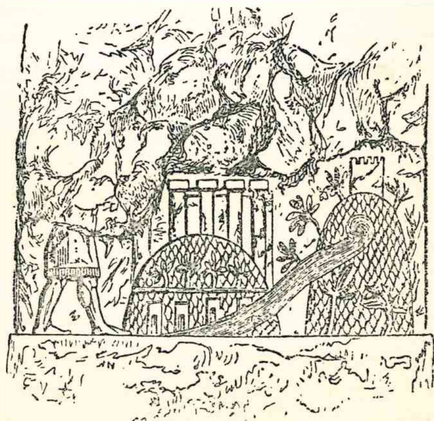
*) Turbut šituo vardu suprantama yra planeta Venera; teip mano Schrader, *Sitzungsber. der Koenigl. preuss. Acad. zu Berlin* 1886, ir Kuenen, *Abhandl. z. bibl. W.*, išleidžiami K. Budde; kitaip pas Stade *Z. Atl. W.* VI.

vad. Deuteronomijos įstatymdavystēje. Prie kokių sąlygų jis buvo išdētas ant rašto, nēra žinos, bet, visgi, jis pasirodē, pirmu kartu 621 m., aštuonioliktame Josijo valdymo mete, išnetyčių randamas šventnamyje. Čion męs susitinkame su vienu iš svarbiausių nuotikių Izraēliaus istorijoje, su tąja buičia, sulyg kurios Izraēlius daugiau negu kokia kita tauta stojosi "knygos tauta".

Į šitą, vyriausio kunigo Chelkijo raštą, įstatymo — *corpus deuteronomii* kningą — reikia žiurēti, kaipo į naują senų įstatymdavybių išdavimą, ypatingai Išeit. XXI — XXIII, peržiurētų nuo kulto centralizacijos atžvalgos. Kaip ir šitos įstatymdavybēs jis skaitēsi dešimtiežodžio papildymu ir mozinio tikējimo išraiška tos augštybēs, ant kurios jis buvo pastatytas 8-to metašimčio pranašų. Iš tikējimiškos pusēs naujo įstatymo vyraujančiu principu buvo meilē, iš visuomeniškos gi pusēs žmoniškumas; vieno ir kito pagrindu yra "įstatymas", arba sądora, padaryta Jehovos su Izraēliumi. Šituo mokslu galutinai įsteigta tas suoprotis, kad Dievo prietikiai su žmonēmis remiama doriškomis sąlygomis. Be to, visas Deuterenomijos įvedimo darbas turējo prasmę bandymo priduoti Jehovybei tą pobudį, kuris atsakytų vienumui ir ypatingai pačiam Jehovai. Šitam pirm visa ko reikalauta iš vienos pusēs, parupinti jam savistovią sritį, kurioje jis nebutų liečiamas jokio stabmeldiško įsikišimo, iš kitos gi, duoti jam teipgi vienumo pobudį, sutraukus visą pamaldinį veiklumą į vieną vietą, regimai, Jehovos pašvęstą, kuomi buvo šalinama pavojus skirstymo suopročio apie Jehovą į daugelį vietinių dievų, ir monotejybē gavo savo aprybotą išraišką ir kulte. Didelē Deuteronomijos svarba tame ve ir yra, kad ji nurodē budus, davusius progą pritaikyti šitas mąstis prie praktikos. Bamot'ai jau atitarnavo savo tarnybę ir galējo buti prašalinami, nesibaimijant to, kad Jehovybē nužudis dēlto viršų šalyje. Rodēsi net, kad tokiu budu artinamasi vēl linkui pirmesnio padējimo, kuomet tik viena sądoros skrynia buvo kariškąja šventyne. Padētas buvo tam tikras rubežius terp stabmeldžio pasielgimo ir izraēlito, vadinas, jehovininko. Šiteip antai, švenčių pobudžio

permainymu daryta energiška priešveika tam maišymui prigimto ir tikējimiško gyvenimo, kuris buvo pobudine gamtos garbinimo ypatybe. Rengiama buvo visiškas atsiżadējimas ne tik tautiškai politiško, bet ir visuomeninio ir valstietinio gyvenimo.

Sunku pasakyti, ant kiek ištikro pasekminga buvo reforma, Josijo atlikta sulyg šito sumanymo. Kad ji neįsikerojo tvirtai liaudiniame gyvenime, tai matyt ne tik iš Jeremijo pamokslų, bet dar daugiau iš to, kad prie pasekančių karalių stabmeldiškos kulto formos tarpo teip pat, kaip ir pirmiaus. Tik išimtinis Jeruzolimos padējimas ir susirišime su ja visai atsimainęs šventtarnių padējimas, tarytum, użsiliko ir toliaus. Jezekielio pamoksluose į Josijo reformą, visai nekreipiama atidżios. Liaudis į ją żiurējo kaipo į verstiną brangių papratimų ir budų permainą. Priešingai, ji turējo didelę svarbą ateitei. Joje pirmu kartu buvo padarytas użbrieżimas sumanymo, kuris, bent iš dalies, buvo išpildyta ir darbu, ir sulyg kurio tikējimui aprupinamas buvo savarankus padējimas, atskirtas

Pav. 67. Manomas Jeruzolimos vaizdas. (Nuo seno paminklo).

nuo visų kitų liaudinio gyvenimo pusių. Prie šito sumanymo galima jau buvo paskui gryżti visokiu laiku ir prie visokių aplinkybių. Dēlto gi, puolus Jeruzolimai, Deute-

ronomijos įstatymdavybē stojosi vienu iš tikriausių budų Jehovybēs užlaikymui·

Be visa ko augščiau minēto, tolesniam izraēliško tikējimo vystymuisi šitame periode turējo svarbą dar dvi daryklēs. Pirmąja buvo nelaiminga Josijo mirtis mušyje ties Mageddo 608 m., išdalies gali buti pavadinta Judajiškos viešpatybēs galo pradžia, antraja buvo Jeremijo pamokslai. Vargiai tegalima suprasti, koks didelis ir gilus buvo įspudis padarytas pirmoju nuotikiu, ypatingai iš tikējimiškos pusēs, tuomi labiau, kad Josijo stengimasi pasipriešinti einančiam ant babilioniečių faraonui, turbut, teipgi remta tautiškai tikējimiškais apskaitymais. Reformacijos laike pradēta vēl grynai garbinti Jehovą, atmetus visa, kas sulyg rastos įstatymo knygos, buvo priešinga Jo valiai. Todēl vēl pradēta laikyti save ypatingai Jo tauta ir manyta, kad galima tvirtai tikēti Jo maloningai pagelbai. Ir kas gi iš šito išējo! Smugis turējo buti baisus. Paskutiniai dešimtmečiai prieš reformaciją, kurie skaityta atskalunybēs ir nuodēmēs laiku, buvo sulyginamai taikos ir gerovēs laiku, dabar gi, sugryžus prie Jehovos, pasidarē tokia nelaimē, kokios dar niekad nebuvo. Mažaverčiausia pasekme buvo tas, kad reforminis bruzdējimas turējo apsistoti savo plētojimesi, stabmeldybē gi pradējo vēl klestēti. Bet svarbesniu už šitą buvo tas, kad net pas grynos Jehovybēs pasekējus negalējo neatsirasti klausimas: kur gi buvo Jehovos galybē, ar teisingumas? Ypatingai sulyg paskutinio buvo abejonē.

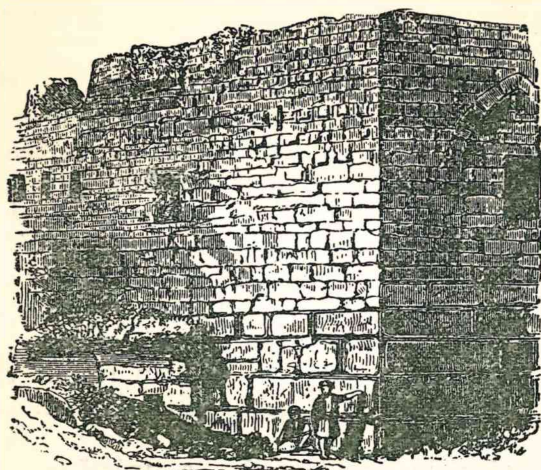
Dalykas tame abelnai ējo apie sąryšį iš vienos pusēs terp dievotumo ir žemiškos laimēs, iš kitos — terp nuodēmēs ir nelaimēs, vadinas, apie tai, kas paprastai vadinama Mozēs Mokslu apie atlyginimą. Šitas klausimas Seno Įstatymo rašliavoje užima nemažą vietą; gana yra priminti Jobo knyg, psalmas 49, 73, 77 ir kitas. Šitų raštų senoviškumas sunkiai duodasi apryboti; greičiausiai jie visi yra vēlesni už nelaisvę. Bet reikia pripažinti, kad jau nuo to laiko, apie kurį eina kalba, šitas klausimas, gaudamas vis pavieniškesnę atramą, judino Izraēlių ir reikalavo atsakymo. Iš įvairių pusių atsakymas jam buvo duodamas

įvairiai. Išrišimas jo augštesnėje prasmėje vedė linkui asmeniško gyvenimo Dievuje, prie ko bendrumas su Dievu padarė galą visokiems klausimams. Į tokį gyvenimą reikėjo žiūrėti, kaipo į augščiausią tikėjimo viršenybę, bet jau ne tautiško, tik turinčio asmenišką pobudį· Ankštai rišasi su tuo teipgi ir klausimas apie nemarybę.

Bet nevisur ir neveikiai ateita prie tokios tikėjimo viršenybės. Dabar vyravo kitos pakraipos. Greta su tais skaitlingais, kurie nenorėjo atsisakyti nuo Jehovos, bet mintyse painiojosi apie Jį ir nusiminime klausė: "kurgi Jehova?" — buvo kiti, kurie žiurėjo į nelaimę su jos pasekmėmis, kaipo į Dievo nubaudimą už pirmąsias, padarytas prie Manassijo neteisybes ir šnekėjo apie ją pusiau pajuokiamais, pusiau nuolankiais žodžiais, umai įėjusiais patarlėn: "tėvai valgė rugščias vynuoges, o vaikai dantis atšipo" (Jer. XXXI, 29. Jez. XVIII, 2); ant galo buvo ir toki, kurie, su tvirta vilčia į Jehovos galybę ir teisingumą, visą nelaimę skaitė dievišku išmėginimu, po kuriam dar tikriaus, kaip buvo Isajo laike, teip ir dabar ateis išganymas ir išgydymas. Šitie ypatingai priešinosi Jeremijui.

Nėra visai aišku, kokį padėjimą užėmė Jeremijas sulyg Josijo darbų. Nors jis jau penkiais metais prieš reformą išėjo kaipo pranašas, bet pasakojime apie ją jis visai nėra minėtas. (1V Kar. kn. XX ir sek.). Vietoje jo tarybon yra šaukiama pranašė Hulda. Vienok, iš jo pamokslų formos ir turinio išeina, kad Deuteronomijos įstatymdavybė buvo jam žinoma. Turbūt jis ir pats, bent tulą laiką, ėmė dalyvumą jos įvedime (Jer. XI) ir sulyg jos visą savo gyvenimą vedė kovą ne tik prieš stabmeldišką kultą, bet ir prieš visokį, esantį už Jeruzolimos rybų. Bet reformos pasekmės netenkino jo. Jei ir negalima skaityti labai galimu, kad sakydamas apie melagingą knygininkų lazdelę, paverčiančią įstatymą į melą, jis turėjo omenyje Deuteronomijos įstatymdavybę, tai visgi aišku, kad jis nuo šito bruzdėjimo laukė visai kitokių pasekmių. Tuo tarpu pasirodė, kad doriški įstatymo padavadijimai visai neįėjo gyveniman, arba gavo visiškai

menką pritaikymą, kuomet formališkas tikējimas į šventnamį, kaipo Jehovos gyvenimo vietą, neturįs jokio doriško pagrindo ir šale kurio buvo visai nepaisomas mokinimas pirmiau buvusių pranašų apie doriškai aptariamą vienybę Dievo su tauta, buvo dēl jo. Jeremijui šitas tikējimas buvo patim galingiausiu išklydimu. Jis reikalavo vidurinio taisymo, o šitas reikalas visai nebuvo matomas.

Pav. 68. Šventnamio sienos kampas.

Šituomi rybota visos Jeremijo pamokslininkybēs pobudis. Daugelyje atvējų jis galima lyginti prie paskutinių šiaurinēs viešpatybēs pranašų, vienok jis izraēliško tikējimo istorijoje užima savo ypatingą vietą. Šitoje prasmēje jis padaro griežtą priešpryšumą savo senesniems bendralaikiams, Sofonijui ir Naumui.

Šitie, prisidēdami prie išganymo lukesčių, pasakytų Isajo, matē Jehovos teismo dienos prisiartinimą, Sofonijas — skytų užējime, Naumas-gi, Ninevijos apgulime. Assyrų galybē smarkiai krypo linkui puolimo ir kadangi per Josijo reformą žydų tauta, tarytum, gryžo prie Jehovos, tai ir ištikro galima buvo laukti, kad jai greitai ateis laimingi laikai. Jeremijui visa kas tas nieko neženklino. Jau nuo savo pranašiško veiklumo pradžios jis ap-

reiškē Judējai teismą, kurio išpildytojais jis pirmiausiai skaitē ateinančius nuo šiaurēs skytus. Ir kadangi, nežiurint į tariamą perversmą, vidurinis dalykų padējimas likosi visiškai be permainos, tai reforma nedavē jokios esmeniškos atmainos ir Jeremijo pamokslininkybēs pobudžiui. Teip pat ir katasrofa su Josiju neįvedē jo į paklydimą. Kuomet kitiems ji buvo neišlaikomu smugiu, tai jam ji buvo tik priparodymu, patvirtinančiu jo prisibaimijimus, jog Jehova labai aštriai elgiasi su savo žmonēmis ir jis nepasitenkins viena viršutine forma. Didelį aprybotumą jo pamokslininkybei davē ypatingai Babiliono galybēs iškilimas po Nabopalasaro apēmimui Ninevijos ir jo sunaus Nabuchodonosoro pergalei, apturētai 604 m. ant aigiptiečių ties Karchemišu. Priešas iš šiaurēs, jei ne skytai, tai babilioniečiai, buvo čia jau (Wellhausen); teismas užsinešē. Jeremijai tuomi buvo užbaigtas pirmas jo veiklybēs periodas; visa kas pasakyta iki šitam laikui, buvo atkartota ir sutraukta knygoje· Bet nuo šito tai laiko jo pranašiškas darbas pasiekia savo tikrai didelę vertę.

Pav. 69. Žydiškieji belaisviai (nuo assyrų paminklo).

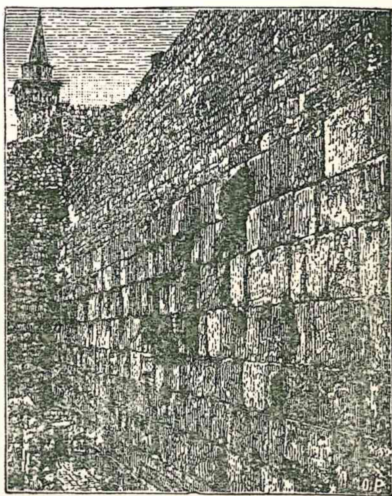
Kaip pas Isają ant pirmos vietos jo pamokslo stovi Siono nesunaikinamybē, teip pas Jeremiją priešingai — teismo neišvengiamybē. Ir šventa vieta — šventnamis turi pulti, jo gi puolimas tuomi butinesnis, kad reformos laike jis stojosi dalyku tikējimo, neturinčio jokių doriškų pagrindų. Toksai mokinimas Jeremiją statē priešinguman visai tautai, visuose jos sluogsniuose, ypatingai smarkiai

užgavo karščiausių Jehovos garbintojų tikējimus ir viltis. Patriotybē ir tikējimas jiems buvo vienu ir tuo patim. Kurstomi kunigų ir pranašų, kurių kaipo geriausią kalbių sutinkame Ananiją, pranašą su viršutinēmis Isajo ypatybēmis, jie tikējo į šventą Jeruzolimos vertybę, rybojamą buvimu joje šventnamio, — vertybę, išstumtą priekin Isajo ir apsireiškusią vēl Josijo reformoje. Todēl jie, tai su nusiminimo narsa, tai su nieku neišteisinama lengvamanybe ir, vis su pilna doriškų sąlygų užmirščia, laikēsi tos mąsties, kad Jehova, nors ir paskutinēje minutoje, išeis savo žmonių apgyniman ir išgelbēs juos. Net pirmas ištrēmimas 597 m., kuomet karalius Jechonijas ir drauge su juo išrinkti žmonijos žiedai buvo išsiųsti Babilionan, net jis neperkeitē šitos nuotaisos, bet greičiau sustiprino ją iki pačių kraštutinių rubežių. Ne tik likusieji, bet ir nuvestieji nelaisvēn laikēsi jos, palaikomi pranašų, panašių Sedekijui, Achabui ir Semajui (Jer. XXIX). Jeruzolima dar stovējo ant vietos; be abejonēs, greitu laiku (Ananijas šnekējo apie dvimetinį raką) nuvestieji turi sugryžti ir išplēšti turtai turi buti sugrąžinti šventnamin. Laikytis šito, tarytum, buvo tikējimo reikalavimu, priešinga gi pažiura, tarytum, buvo apsireiškimu netikējimo Jehovos galybei ir didybei.

Terp šitų, ne kartą aštriai ginamų manymų, pas Jeremiją girdima visai kitas balsas. Patriotybē jam yra nieku, tikējimas — visa kuo. Absoliutiškame persiskyrime šitų dviejų suopročių yra jo didelē svarba. Kaip ir Isajas, jis skelbia beišlyginį pasidavimą Jehovos valiai. Bet šita valia pirm visa ko reikalauja teismo, kaip visoms tautoms apskritai, teip ir Izraēliui ypatingai, nes Jehova yra teisus. Jehova pastatē chaldējus teismo išpildytojais; todēl be naudos yra priešinusis jam; visokis priešinimasi atgabens tik nesulyginamai didesnę apštį kančių su savim; todēl visi, šaukianti priešintis, nors tai butų ir vardan Jehovos, turi buti pavadinti melagiais ir žmonių gundytojais. Priešingai, vienintēlis budas išvengti visiškos pražųties yra tame, idant sava valia pasiduoti svetimam šeimininkavimui, kaipo bausmei, kuriai Jehova pasmerkē żydišką tautą.

Šitame yra didžiausia Jeremijo pamokslų ypatybē, vienval apsireiškianti prie įvairiausių aplinkybių. Kuomi Isajui buvo berubežinis įsitikinimas, net terp didžiausių pavojų, tuomi Jeremijui buvo tiek pat berubežinis nuolankumas teisingumui, net jei tame reiktų atsižadēti nuo tautiško valdymos. Noras palaikyti ją savomis jiegomis, priešingai Dievo teismo nusprendimui, veda mirtin; išgelbēti ją galima tik tuo tarpu atsisakant nuo jos.

Bet dar daugiau, negu jo pamokslas, indomus pats Jeremijo asmuo. Smend (pusl. 240) nurodo į ramumą, su kokiu Jeremijas pergyveno Judējos žuvimą. Šitas ramumas rēmēsi tvirtu įsitikinimu, kad tikējimas nežus drauge su to laiko žmonēmis. Bet jis nekenkē apsireiškimui tokios stiprios vidurinēs kovos, kokia nēra pastebiama nē pas vieną iš kitų pranašų. Jis buvo sujungtas su savo

Pav. 70. Jeruzoliminēs sienos dalis (vieta žydų verkimo).

tauta nuoširdžiausia meile ir dvasioje giliai atjautē visas tautiškas nelaimes, o jį skaitē tautos nevidonu ir pardaviku; jis pačiose sunkiausiose aplinkybēse nuolankiai lenkēsi prieš Jehovos valią, o jį vadino netikinčiu ir piktžodžiautoju; jis ješkojo vien gerovēs savo tautai ir permatē jai geresnę

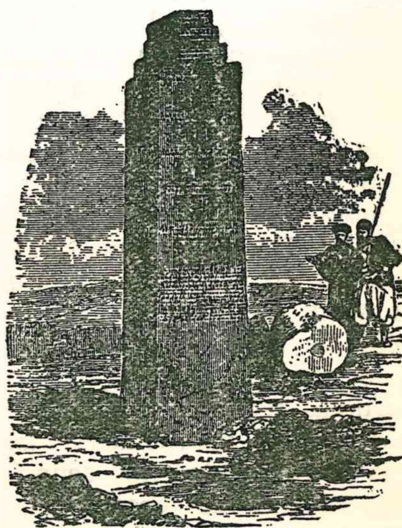
ateitį, o jį kaltino nusiminime ir beviltingume, — ir už visa ką šitą jis turėjo kentėti skaudinimus ir persekiojimus. Per tai jis net su pačiu savim buvo vienvaliniame priešingume. Jo pranašiška profesija buvo jam ir grasi ir nogi. Paimtas jo ant savęs uždavinys buvo jam ir kančia ir žadino jo energiją. Jis skelbia atsivertimą ir beveik nelaiko jo galimu. Jis nori išgelbėti savo tautos gyvastį ir pranašauja jai mirtį. Kaip Amos buvo visuomeniškos doros pranašu, Ozijas — meilės, — tikėjimo, teip Jeremijas yra kančios pranašu, — vidurinės ir viršutinės kančios. Tas, ką jis stengėsi, įvesti savo tautos gyveniman, butent visišką atidalinimą prigimtinio gyvenimo nuo tikėjimo, prie ko žmonės turėjo ieškoti savo spirties tiktai Jehovoje, net ir tuomet, kaip jis buvo teisėju, visa kas šitas pilnai įsikunijo jo paties asmenyje, esančiame vaiskesniu typu negu kokio nors kito pranašo asmuo. Jo kova yra kova už Izraėlių: nepertariamo Dievo sprendimo garsintojas ir žodžiais ir darbu jis yra savo tautos atstovu ir apgynėju. Situomi jis padaro perėjimą iš senos tvarkos į naują. Jo pamokslas sulyg turinio, gal yra mažiau originališku, negu paskutinių šiaurinės viešpatybės pranašų pamokslai; bet jo svarba didesnė dėlto, kad jis toliau numato priekin, negu jie ir permato, kad iš judajiškos viešpatybės griuvėsių atsigims nauja dvasiškai visuomeniška sąjunga. Su šituo susitaiko ir jo mesijinis pamokslas. Nebudamas tokiu išdidum, kaip pas Isają, jis yra daugiau nuoširdus. Teisybė, ir Jeremijas laukia karaliaus, Dovydo ainio, kuris per ilgą laiką, per septyniasdešimts metų, sulaužis svetimą jungą, po kuriuo dabar parsieina lenktis, ir visiškai inkunis Jehovos teisingumą. Bet jo idėalu nėra įstatymų viešpatybė, tik bendrija, turinti Jehovos paveikslą savo širdyje, vedama Jo dvasios ir teisingai Jam atsidavusi. Tokia bendrija turi atsirasti kentėjimo keliu. Jei Jeremijas ir nieko nepasako apie tai, kokiu budu turi atsivertimas nusiduoti, tai visgi jam tikru yra tas, kad ji apleis kentėjimą. Jau dėlto jam nuvestieji Babilionan padaro geresnę tautos dalį.

Jeruzolima puolė 586 m. Kėsinimasi prailginti žydiš-

kos visuomeniškos įstaigos buitą vietininkaujant Gedalijui, su centraline valdžia Mišpoje, teipgi nenusidavē. Bet tikējimas nenukentē dēlto. Pranašai Jehovos vardu pranešē apie šitą galą, bet kaip jis atējo, tai iš to buvo išvedama ne tas, kad Jehova buvo svetimų dievų pergalētas, tik tas, kad jis pats, sava valia dēlei savo teisingumo atsisakē nuo savo žmonių, savo gardo ir savo šventnamio. Dievapažinybei šitas buvo didele pirmyneiga, kuri Jehovybei davē progą naujai plētotis.

64. Jehovos ir jo draugijos šventybē.—Išganymas. mas.

Ką Deuteronomijos įstatymdavybē manē atsiekti per pranašiškus pamokslus, sumanomosios organizacijos keliu, tas didesniame laipsnyje buvo atsiekta verstinu budu, per nelaisvę. Svarbiausiais veikiančiais elementais tame

Pav. 71. Obeliskas su vardais.

buvo beišlyginēs Jehovos šventybēs pripažinimas ir ankštame susirišime su juo nemažiau beišlyginis atsisakymas nuo stabmeldybēs.

Kad išējusieji Aigiptan po Gedalijo užmušimui judējai iš didesnēs dalies pražuvo ten terp stabmeldijos, tai tas tiek pat neabejojama, kaip ir, kad ištremtieji Babilionan perēmē ten daugelį iš stabmeldiško gamtinio kulto. Šitas gana yra parodoma Jezekielio kova prieš killulim, — stulpus, su kurių pagalba svetimoje šalyj stengtasi padaryti Jehovos artumą. Jez. VI, 4, 6.

Prie šito visko, daugumas ištremtųjų izraēlitų norējo liktis Jehovos garbintojais, bet jie drauge su tuo stovējo akyvaizdoje to neužginamo fakto, kad patsai Jehova savo tautą atstumē nuo savo veido ir apleido savo buklę ant Siono, kuomi atkeitē ir seną savo sądorą su savo žmonēmis, nes Jehova priderančiai galējo buti garbinamas tik šventoje žemēje. Kas buvo daroma už jos rubežių, tai jau pats iš savęs buvo nevalyvu.

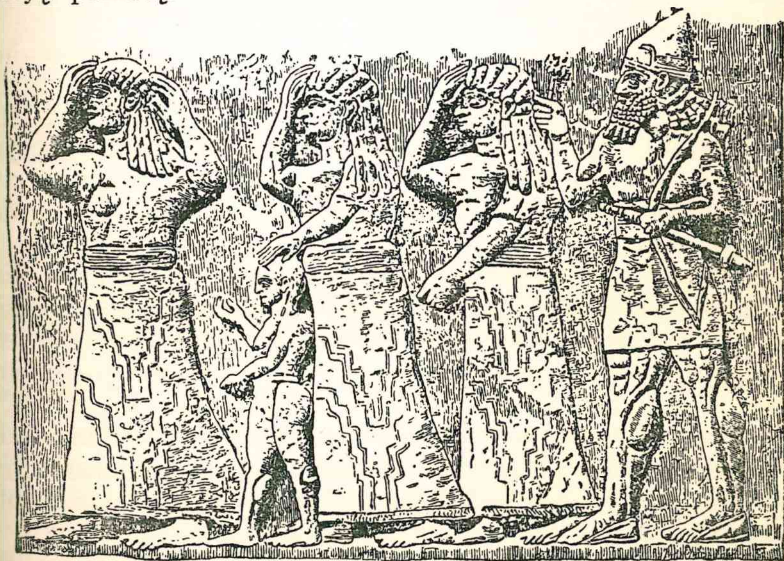
Per pirmą dešimtmetį, 597 — 586, ištremtiniai turējo tvirtą viltį, kuria veltui niekino kaip Jezekielis Babilione, teip Jeremijas Palestinoje, kad paskutinēje valandoje Jehova išeis Jeruzolimos apgynēju, numes chaldējus, o juos pačius sugražins Judējon. Šitoje viltyje jie ankštai rišosi į kruvą ir, dvasioje nesiliaudami gyventi savo šventame garde, su kuriuo laikē bruzdžius susinešimus, išdirbo sau tulo budo naują organzaciją, kurioje po savo gimininių vadovų, arba galvų vada, stengēsi, kiek galēdami, palaikyti savo tautišką ir tikējimišką pobudį. Po Jeruzolimos išgriovimui šita viltis nužudē po savim atspirtį, bet priprotis laikyti save svetur atskira korporacija buvo teip stiprus, kad jis atstovējo, be to gi judajiškas atskirumas apturējo didelę spirtį nuo priepludžio daugybēs naujų ištremtinių.

Šitas atskirumas terp kitko išsireiškē paviršutiniu budu ypatingai dviejuose papročiuose: užlaikyme šabo ir apipiaustyme. Vienas ir kitas nuo seno buvo pas Izraēlių, bet jiems nebuvo duodama ypatingai didelē tikējimiška svarba; dabar jie stojosi reiškiais ženklais priklausomybēs prie Izraēliaus, apturēdami vidurinio sąryšio ir išlaukinio skirtumo svarbą (Wellhausen). Prigimta šito pasekme buvo šventas pobudis, kurį jie įgijo vēlesnēje judajybēje.

Antra vertus, dēl visiško oficiališko kulto apsistojimo

pamaldoje įvyko svarbios permainos. Vietoje pamaldos šventnamyje buvo rengiama šventadieniais sykis nuo sykio šventi susirinkimai, kuriuose maldos ir pamokslai užėmē aukojimo vietą. Kadangi šitas daryta visur ir todēl šitie susirinkimai atsakē butinam reikalui, tai jie po Sinagogos vardu nesiliovē buvę ir po jeruzoliminio šventnamio atnaujinimui, greta su pamalda šventnamyje ir stojosi vienu iš svarbiausių budų kaip palaikymui, teip ir platinimui judajiškų gyvenimo formų. Sename Įstatyme apie sinagogą visgi prisimena psalmoje 74, 8.

Bet didelē nelaisvēs svarba yra netiek šitame ir kituose tolygiuose privatiniuose apsireiškimuose, kiek padarytame jos radikališkame atplēšime dabarties nuo pereities. Jehovybē buvo nuplēšta nuo jos prigimtos dirvos ir per tai tapo ne tik butinu, bet ir galimu pastatyti ją ant naujų pamatų.

Pav. 72. Judajiškos belaisvēs (nuo assyrų paminklo).

Kaip ir visuose ankstyvesniuose vystymosi faziuose, teip ir dabar, didžiausią svarbą turējo dievapažinybēs forma. Ikišiolai ant pirmos vietos stovējo Dievo bendrumas su žmo-

nēmis; dabar, per nelaisvę, jis pasikeitē nutolimo sąmone. Jehovos šventybē, su tokia tvirtybe Isajo skelbiama, tapo žinoma visame savo baisiame aštrume ir Dievo atsinešimas prie žmonių reiškēsi tik rustybēs pavidale. Toksai suoprotis turējo įvairias pasekmes ir visų pirma atsiliepē į patį suoprotį apie Dievą. Pas Jezekielį pirmu kartu randame, kad terp Dievo ir pranašo, kaipo tarpininkas yra angelas. Vietoje to, idant panašiai pirmesniems pranašams vadinti save vardu, Jezekielis vadina save "žmogaus sunumi", lyg kad norēdamas aiškiau parodyti tolumą, esantį terp jo ir Dievo. Prietam savotiškas yra aprašymas cherubiniško sosto, arba ratų, kuriuose jis matē Jehovą, važiuojant iš švento gardo. Jehovos vaizdas ugningas kaip liepsna; jis nešasi ant cherubinų sparnų; nē vienas žmogus negali išlaikyti jo pažiūrējimo. Tokiu budu nuo Jezekielio prasideda tas procesas, kuris sekē jau iš Isajo pamokslų pasekmių, bet tik nelaisvēs laike įējo į tautišką sąmonę ir kuris, laipsniškai veikdamas prasmēje pilno atidalinimo dangaus nuo žemēs ir Dievo nuo žmogaus, privedē ant pabaigos prie vēlesnēs judajiškos tejybēs. Iš Senojo Įstatymo knygų ant šito paskutinio taško atžvalgos stovi knyga Ekkleziastas (Kogelet), padaranti griežtą priešingumą pranašiškiems raštams. Žinoma, nuo Jezekielio iki jo dar didelis tolis.

Šitąja pačia linkme, prasidējusia nuo Jezekielio, eina ir kuniginis kodeksas. Kuomet senesnēse penkiaknygio dalyse tankiai šnekama apie dievybēs apsireiškimus, tai kuniginis kodeksas rupestingai stengiasi apie juos neminēti; teip pat jame nēra randama išsireiškimų, suteikiančių dievybei žmogaus paveikslą arba žmogaus jausmus. Be "Žodžio", vienintēlē forma, kurioje apsireiškia Jehova, yra Kabod (viešpatiška garbē) parodoma ir podraug užslepiama debesiu.

Bet ant kiek sekančiuose po nelaisvei amžiuose, sužinybē tolio terp Dievo ir Izraēliaus darēsi stipresne, ant tiek pat pasistengimas užpildyti šitą tolį vis auganča daugybe visokios rųšies esybių, užimančių tarpą terp Dievo ir žmogaus ir esančių tarpininkais terp karaliaujančio ant

nepasiekiamos augštybēs Dievo ir gyvenančio ant žemēs žmogaus darēsi žymesniu. Jau Zacharijas šitame dalyke eina toliau už Jezekielį. Antgalo pradēta manyti, kad ir patsai įstatymas buvo duotas per angelų tarpininkybę.

Šitai mąsties pakraipai davē medžiagą keturios versmēs: viena, esantis pagrindu jau senesniems knygos Buties ir Išeities pasakojimams, tikējimas į Jehovos paveikslą (Mal'ach); tik šitas paveikslas gavo dabar butybiškumą, neteisingai perkeltą daugelio mokslinčių ir ant senesniojo suopročio, ir pasidarē iš prastos Jehovos apsireiškimo ant žemēs formos savistoviu asmeniu, stovinčiu greta su juo; toksai jis pas Zachariją; antra, suoprotis apie Bene-cha-elohim (dieviški sunųs) vadinas, dieviškas esybes, apsiaučiančias Jehovos sostą, kurie minima teipgi po vardu "dvasių" ir podraug turi "dangiškos kareivijos" vardą (slg. III Kar. kn. XX ir sek.); trečia, vēlesnis suoprotis, rybojamas monotejybēs išsivystymu, sulyg kurio į stabmeldiškus dievus imta žiurēti kaipo į valdomus Jehovos ir jo pastatytus atskirų tautų globējus (slg. Išeit. XIV, 21 ir sek. Psal. 81 ir labiausiai išplētotoje formoje pranašo Danieliaus knygoje); galiaus, po intekme graikiškų pažiurų išsivystęs toliaus, iš dalies tiesiog poētiškas, iš dalies daugiau reališkai suprantamas asminimas atskirų išvyzdžių galybēs, ypatybių ir formų Jehovos apsireiškimo, k. v.: jo dvasios, jo išminties, jo didybēs, jo Šechin'os; jau Seniame Įstatyme tokio asminimo žymē randama Prilyginimų knygoje VIII. (Weber).

Bet, nors šitoje linkmēje išsivysčiusi suopročio apie dievybę permaina ir buvo principiališkai svarbiausia, vienok ne vienintēle pasekme radikališkai perdirbto laike nelaisvēs suopročio apie Dievo atsinešimą prie žmonių. Nemažiau esmenišką vertę turējo ir ta aplinkybē, kad per tai pradēta žiurēti į visą Izraēliaus praeitę nuo jo sunkios kaltēs atžvalgos. Todēl ir išsižadējimas Izraēliaus iš Jehovos pusēs galējo buti išaiškinama išimtinai kaipo rodymas jo rustybēs ir kaipo nubaudimas. Ir šitoje atnašoje Jezekielio pažiuros turējo kreipiančią vertę. Daug to, kas savo laiku buvo prigimtu ir net butinu betarpiško tautiško

gyvenimo išreiškimu, tai dabar, kaip apie Jehovos šventybę buvo visai kitoki suopračiai, pradēta skaityti nuodēme: šiteip ve, šventynēs ant augštumų (bamot), šventnamis, įeinąs į karališko rūmo sudetiją, kunigiškų priedermių pildymo formos, liuosas susinešimas su dievybe ir tt. Drauge su tuo išnyko ir prastas suoprotis apie praeitę, pasikeitęs teorija, kaip sulyg idēališko Jehovos veiksmų budo teip ir sulyg reališko tautos veiksmų budo. Kas atsieina paskutinēs, tai mozinis įstatymas tame išsiplētojimo laipsnyje, kurį jis pasieke penktame metašimty, stojosi ateinančiai istorijai mastu, prie ko buvo manoma, jog savo dabartiniame išvyzdy jis davē pradžią šitai istorijai, kuri ir ilgainiui vystēsi po jo intekme, nors toji ir turējo daugiausiai negatyvišką vertę.

Šita teorija gavo savo klasišką išraišką kuniginiame kodekse. Paskutinysai laikui pirma Mozēs daro kelis periodus; butent: nuo Adomo iki Abraomui, kuriam yra pobudingu dievybēs užvadinimu žodis Elohim; paskui nuo Abraomo iki Mozei, kuomet Dievas vadinama El Šaddai ir, antgalo, pradedant nuo Mozēs, kuomet atsiranda Jehovos vardas, Kun. Kodeksas atskiria teipgi Dievo sądorą su Nojumi, kurios ženklu yra Vaivarykšte ir kuris apima ir neizraēlitus, nuo sądoros su Abraomu, kurio ženklu yra apipiaustymas ir tt. Bet su Moze, šitai ve pirmoje tikros izraēliškos tautos sutvērimo valandoje, įstatymas stojasi išsyk, kaipo Dievo valios atidengimas. Kas istoriškojo laiko bēgyje, ir ypatingai po nelaisvēs intekme, pasirodē kaipo reikalas, aptariamas Dievo šventybe, tas buvo nunešta į pačią istorijos pradžią, lyg kad jau jis tuomet butų buvęs Jehovos užbriežta. Iš to išējo tas, kad dēl verstino visų tautiškų sąryšių sutraukymo nē kalbos negalējo buti apie gyvą įsigilinimą į ankstyvesnę istoriją. Tas, kas likosi užpakaly, buvo atskirtu ir iš daugelio pusių jau nesuprantamu laiku, abstrakcija, gavusia, per tai pobudį vaizdo, atmušančio savyje veikmę tai nuodēmēs, tai palaiminimo. Tą patį galima pasakyti, nors su nedidele permaina, ir apie metraščius (paralipomenon), kurie, visgi dar pusantro metašimčio yra vēlesni. Kaip ir kuniginiame kodekse, juo-

se aprašoma ne tikra, tik idēališka istorija, bet už tai, dēlto ve jie ir padaro savimi nepaprastai pamokslingą išraišką uždavinių ir vilčių, gailesties ir dēkingumo, prisibijojimų ir lukesčių, žodžiu, viso tikējimiško judajiškos bendrijos gyvenimo pradžioje graikiško periodo.

Su Jeruzolimos puolimu pasibaigē izraēliškos tautos gyvavimas, kaipo tokios. Jezekielio uždavinis, ypatingai antrame jo veiklumo periode, buvo tame, idant iš tautos kapo iššaukti gyvastin Jehovos bendriją. Šituomi pasiaiškina iki atomybei prieinąs pavienybiškumas, darantis vieną iš atžyminių Jezekielio pamokslų ypatybių ir stovintis griežtame priešingume bendrumui, vis manytam ir vienval dētam ant pirmos vietos pirmesniųjų pranašų. Jezekielyje męs matome ne tik pranašą-kuningą, bet ir pranašą-dvasininką. Slg. Jez. XVIII, XXIIII. Jei negyva buvo tauta, tai gyvi buvo atskiri žmonēs; ir kadangi jų atvertimas buvo butinu prirengimu prisikelimui viso, tai jis ir turējo stotis pranašiško pamokslo tikslu. Bet šitas darbas neperējo prirengiamojo bruzdējimo asmenų sužadinti naujon gyvastin bendriją, nors prie to sąryšys terp vieno ir kito nevisuomet buvo aiškus. Parupinti pavienybiškumui stovią vietą izraēliškame tikējime buvo vēlesnēs pamokinančios rašliavos dalyku.

Bet yra dar du dalykai, sulyg kurių Jezekielio pamokslininkybē turējo intekmę į tolesnį izraēliško tikējimo ir izraēliškos teologijos vystymąsi. Šitais dalykais yra eschatologija ir bendrijos organizavimas.

Jezekielis su daug didesne tiesa, negu Jeremijas, gali pasivadinti eschatologijos tēvu. Atmesdamas į šalį to laiko tikrybę ir tiesdamas kelią vēlesnei apokaliptikai, jis sulyg savo supratimo apie dievybę reiškiais ruožais piešia ateities vaizdą. Jehova inpūs gyvastį išsimēčiusiems negyviems kaulams, vēl sugrąžins iš nelaisvēs į Palestiną ne tik judējus, bet ir izraēliškos šiaurinēs viešpatybēs gentes, ir įsteigęs vēl savo buklę visiškai atnaujintame šventnamy, vēl duos jiems gerovę ir didybę po karaliaus ir piemenio skeptru iš Dovydo namų. Vienintēliu motyvu šitam pas Jezekielį yra Jehovos šventybē. Atmetęs Izraēlių

jis likosi be guodonės kitų tautų akyse, jungusių ir jį patį prie jo tautos puolimo. Pažeminimas, jo padarytas savo tautai ir ypatingai jo šaliai, atsiliepia ir į jį patį. Nuimti jį nuo savęs bus jam atpirkimo tikslu. Todėl ir psalmose tankiai šnekama, kad Jehova duos atpirkimą dėlei savo vardo. Bet paprasto Izraëliaus atsteigimo šitam negana. Šituomi ir pasiaiškina savotiškas sanprotavimas (Jez. XXXVIII ir sek.) apie užėjimą neaprybotoje ateityje Gogo iš Magogo ant gyvenančio vėl Izraëliaus. Galbut šitas vardas paimta nuo Gigeso (E. Meyer), bet be abejonės Jezekielis suprato juo ne kokį tam tikrą asmenį, tik abelnai nevidoningos Jehovai ir Izraëliui svietiškos galybės atsovą. Atėjęs su didele kariumene, jis smarkiai užpuola ant Jeruzolimos, bet tuomi duoda tik progą Jehovai save sunaikinti vienu smugiu, kuris šituomi nuima nuo savęs priskaitomą jam neišgalę, sunkinančią jį nuo chaldėjų pergalės laiko, ir parodo aiškiau negu saulė, kad jis yra venatinis Dievas.

Po Jezekieliui šitas sanprotavimas apie paskutinę katastrofą, po karštai kovai, sujungtos stabmeldiškų viešpatybių pajiegos bus išnaikintos, Izraëlius gi, priešingai, bus galutinai išaugštintas, užima didelę vietą viltimis ir lukestmis, liečiančiomis ateinamą laiką. Joje jau užsibriežia esmeniškais ruožais mesijiškasis mokslas, suprantamas plačioje prasmėje.

Ankštame susijungime su šita eschatologija pas Jezekielį yra pasistengimas suteikti Izraëliui tokį išlaukinį ir vidurinį surėdymą, kuris atsakytų Jehovos Šventybės reikalavimams; pati galutinė katastrofa negali įvykti pirma kol Izraëlius nesistos šventa tauta. Tokio surėdymo apyraša yra paskutiniuose Jezekielio knygos skyriuose. Kad ji buvo užbaigta tokiame išvyzdy dar nelaisvės laike, tai prirodoma išreiškiama joje tvirta vilčia į judėjų pagryžimą kuomet nors į Palestiną. Šita apyraša iš vienos pusės visiškai kabo ore, nesusitaikydama nė su istoriškomis, nė su geografiškomis sąlygomis ir laikydama jas kaipo *tobula rasa;* iš kitos pusės, savo padavadijimuose ji įsiduoda į menkiausias praktiško gyvenimo smulkmenas, prie tam

tvirtai laikydamasi tik to, kas galima išpildyti. Todēl, nors ji ir neturējo jokios oficiališkos vertēs, bet esmeniškuose ruožuose buvo dēta to bendrijos surēdymo pagrindan, kuris buvo inkunyta Nehemijo laike, apie 400 m. Esmeniškai, kaip teip vad. šventas įstatymas (Sinajiškas įstatymas sulyg Dillmanno), ypatingai kn. Lev. 17—26, teip ir kuniginis kodeksas, su savo įvairiomis prieaugomis, yra ne kas kita, kaip išvedžiojimas taisyklių, duotų Jezekielio, iš dalies su dideliu pritaikymu jų prie laiko sąlygų, iš dalies su dar didesniu pravedimu didžiojo principo vis labiaus šventējančios šventybēs. Čion męs esame prie atsiradimo didelio įstatymdaviškojo truso, pradēto Babilione ir tęsiamo Palestinoje, kuris, eidamas toliaus keliu, Deuteronomijos nurodytu, bet nesutikdamas, teip kaip anas, politiškose ir sociališkose sąlygose kliučių, privedē prie sutvērimo iš Izraēliaus tikējimiškos bendrijos, stojusios brangiausių žmonijos turtų saugotoja; vienok tuo patim laiku šita įstatymdavybē pakreipē Izraēlių ant to kelio, ant kurio jis, skęsdamas perdidelēse rupestyse dēl viršutinēs formos, turējo antgalo ateiti prie mirties. Ant kiek čia buvo sunaudota sena medžiaga, pasakyti sunku; bet abejonēs nēra, jog visa kas sena buvo išdēta naujame pavidale ir pritaikyta naujiems tikslams. Šičia ant pirmos vietos buvo pastatytas atsinešimas prie Dievo, išsireiškusis kulte. Politiškieji klausimai buvo visai prašalinti; karališkos valdžios vietą užēmē kuniginis luomas, įstatymiškai sujungtas su Sadoko namu ir užsižymējęs jau kun. Kodekse vyriausio kunigo asmenyje, paeinančio nuo Aarono. Nuo šito laiko stojosi vis tiek, kokiame politiškame padējime buti; ar priklausyti nuo Selenkidų, ar nuo Ptolomējų, ar nuo romēnų, by tik turēti Dievo garbinimo laisvę. Bet ne tik politiškąjai gyvenimo pusei, bet net ir sociališkai etiškai jo pusei, į kurią su tokiu užsispyrimu rodē Amos, skaitydamas ją prie absoliutiško teisingumo reikalavimo, liovēsi davę didelę svarbą, nors apie ją vienval priminē pranašų raštai. Vietoje to įstatymas savo įvairiuose pavidaluose gavo trejopą tikslą: 1) su didelēs daugybēs įvairiausių, iš dalies simboliškų, padavadijimų pagelba padaryti negalimu įsi-

skverbimą kokių nors svetimų intekmių; 2) griežtu užlaikymu apeiginēs grynybēs, teipogi užgynimu liuoso priējimo prie Jehovos — (verta pastebēti šventtarnių, apsiaučiančių Jehovos šventnamį grandinys su vyriausiu kunigu priekyje ir levitais pradžioje) — atsistoti prieš visokį neužlaikymą guodonēs Jo šventam vardui, ir 3) suteikti budą prašalinimui iš bendrijos visokio kenkimo jos bendrumui su Dievu. Šituomi pasiaiškina didelē svarba, kurią įgauna įstatyme, o drauge su tuo ir visame judajiškame gyvenime po Nehemijui, aukojimas ir ypatingai atpirktinis aukojimas jo įvairiuose pritaikymuose. Jis stojosi kaipir butina sąlyga vienvaliniam sutvirtinimui ir atnaujinimui išnaujo padarytos sądoros, kuri vienval išnaujo pasidavē pavojui dēl žmonių nuodēmių ir ypatingai dēl jų nevalybēs. Tokiu budu jis buvo užtikrinimu gerų prietikių Dievo su žmonēmis. Nors prasmē ir veikmē aukojimų ir nebuvo įsteigta teoriškai, bet Izraēliaus sužinybei jie stojosi išraiška kaip Jehovos didybēs ir šventybēs, teip ir įsitikinimo į nuodēmių atleidimą. Todēl jie kiek galēdami veikē, idant judajybē gautų apvalymo tikējimo pobudį, turējusi teip didelę svarbą krikščionybei. Svarbia valanda šitoje dēstyje buvo didēji apvalymo diena. Jezekielis dar nemini apie ją, bet kun. Kodekse ji yra užbaigtiniu veiksmu ir augščiausiu aukinēs tarnybēs tašku, apimančios visą gyvenimą. Prietam aišku, kad šita tarnybē įgijo visiškai kitą, daug daugiau apeigišką pobudį, negu kad ji turējo pirma. Jos vertē priklausē ypatingai nuo to, kur ir per ką buvo duodama auka, vadinas, ar daroma yra sulyg įstatymo.

Bet ir be aukinio tarnavimo buvo kiti teipgi labai svarbųs apeiginiai įstatymai. Jų veikmē buvo tokia, kad, kaip teisingai nurodo Smend (pusl. 326), jie supo gyvenimą visų formališkumų tinklu, tukstančiu siulų rišančių jį su Dievo valia. Kad dēlei šito, drauge su labdaringai veikiančiu rimtu, griežtu gyvenimo supratimu, visuomet akyvaizdoje Dievo buvo teipgi ir pavojus inpulti į išimtinai formališką kazuistiką, — tai visai aiškiai parodē istorija.

Visai kitoniškas balsas, negu pas Jezekielį, girdima

jo bendralaikio pamoksluose, gyvenusio greičiausiai ne Babilione, kaip abelnai manyta net vēlesniame laike, bet kur nors Palestinoje, teip vad. antro Isajo, autoriaus 40—55 skyrių knygos pr. Isajo*). Kuomet Jezekielio dievapažinybē privedē jį prie pripažinimo ypatingos svarbos įstatymui, vadinas organizacijai, tai pas jį iš to paties esmens išeina pirm visa ko skelbimas išganymo, dovanojamo nežiūrint į nuopelnus ir apturējimui kurio vienintēle, bet podraug ir butina išlyga yra priēmimas jo su tikējimu. Šitame ve jo mokinime ir yra svarba izraēliškam tikējimui. Pradējęs, panašiai Jezekieliui, nuo suopročio apie dievišką šventybę, jis prisistato ją sau ne iš formališkos jos pusēs, vadinas, ne iš reikalavimų pusēs, daromų jos Izraēliui, bet panašiai pirmajam Isajui, nuo kurio jis perima ir Jehovos vardą šventas Izraēliškas, iš vidurinio jos esmens pusēs, prasmēje doriškos didybēs. Nēra kito pranašo, kuris teip toli butų nuējęs šitoje linkmēje ir kuris todēl iš vienos pusēs taip smarkiai būtų pastumējęs izraēlišką tikējimą ant visuotinos monotejybēs kelio, iš kitos gi pusēs, taip aiškiai butų išreiškęs speciališkus Izraēliaus uždavinius. Kas iš dalies jau buvo išreiškiama pas ankstyvesnius pranašus (priminkime sau auksinio veršio pajuokimus pas Oziją ir užvadinimą elilim, kurį Isajas davē stabmeldiškiems dievams), bet išsireiškē maž-daug su pertraukomis ir, visgi, nebuvo išvedama su pilnu nuosaikumu, tas pas šitą pranašą visų jo pažvalgų į svietą ir gyvenimą stojosi pagrindu. Antrajam Isajui Jehova yra ne tik vienintēlių, kuriam pridera garbē (dešimtiažodis), arba vienintēliu savo rųšies (Isajas), arba vienintēliu (Deuteronomija), bet absoliutiškai vienintēliu. Budamas Izraēliaus Dievu, Jis yra ir gamtos ir istorijos Dievu, sutvertoju dangaus ir žemēs, valdytoju visų daiktų. Šitame antras Isajas, kaip ir Jezekielis, nors kitokiu budu, yra kun. Kodekso pranokēju. Tik pas jį, sulyg istoriško šitos knygos sumanymo atnaša terp dviejų žodžių atsimaino. Pas antrąjį Isajų, Jehova, Izra-

*) Naujesniame laike, skyriai 56 — 66 teisingai skaitoma nepriklausomais šitam pranašui. Duhm, Das Buch Jsajo priskaito juos t. vad. trečiam Isajui, gyvenusiam laike tuojaus prieš Nehemiją; Cheyne mano, kad šitie skyriai parašyti daugelio raštininkų.

ēliaus Dievas, yra svieto sutvertojas ir valdytojas; kun. Kodekse, Dievas, svieto sutvertojas, priēmęs Jehovos vardą, išrinko Izraēlių savo tauta. Istoriškuoju tokio suopročio apie Dievą pagrindu antrajam Isajui buva pergalingas

Pav. 73. Karalius Kyras (nuo persų paminklo).

Kyro požygis, ateinančio iš nežinomos tolybēs ir uždūodančio mirtiną smugį chaldējų viešpatybei. Kuomet pirmesniesiems pranašams Assyrija ir Babilionija buvo baudos įrankiais Jehovos rankose, užsirustinusio ant savo tautos, tai antram Isajui persų karalius pasirodo visai kitoje šviesoje. Jis yra Jehovos pastatytas Izraēliaus išvaduotoju, Jehovos piemuo ir pateptinis, kuris vēl atstatydins jo namą Jeruzolimoje. Tokiu budu Kyras, bent iš dalies, užima mesijinio karaliaus vietą. Kadangi Jehova yra viso svieto Dievu, tai jo pateptinis, kaipo jo valios pildytojas, gali buti ir svietiškas valdovas. Bet šitame tikslu ir centraliniu Dievo apveizdos tašku liekasi Izraēlius. Todēl pas antrą Isają ant pirmos vietos išeina klausimas apie tai, kame yra Izraēliaus pašaukimas. Panašiai pirmajam Isajui, bet išplētojant dar jo mąstį iš jos pozityvinēs pusēs, jis atmeta političko uždavinio buvimą pas Izraēlių. Kaipo tauta Izraēlius yra menkniekis, menkas vabalas. Bet jo šlovē tame, kad jis turi pažintį Jehovos, jo mokslo ir jo teisybēs; ir jo uždaviniu, kaipo Jehovos valios saugotojo, yra

skelbti ją tautoms, trokštančioms ją pažinti ir tokiu budu buti šviesa, šviečiančia kitoms tautoms.

Šita mąstis randa sau išraišką ypatingame, saviškame antro Isajo tautos užvadinime: "Ebed Jehovos", Iš. XLII, 1—4, XLIX, 1—6, L, 4—9, LII, 13, LIII, 12, atženkliniman, nuo kitų vietų, kur teip pat primenama šitas išsireiškimas. Duhm skaito jas vēlesnēmis, bent priklausančiomis laikui po nelaisvei, ir mano, kad nors jos ir prikergta prie antrojo Isajo raštų, kaipo ir prie Jeremijo knygos ir Jobo, bet kad jos nebuvo žinomos antram Isajui, nes kitaip jis turējo atkreipti į jas atidžią. Wellhausen ir Smend priešingai, pripažysta jas ankstyvesnēmis ir mano, kad jis pasinaudojo jomis kaipo savo pamokslininkybēs tikslais (Wellhausen pusl. 117), arba, kad jis joms kaltas visa, kas pas jį yra geriausio (Smend. pusl. 354). Bet visas šitas skirtumas paeina iš neteisingo pranašo mąsties išdējimo. Duhmo tvirtinimas, jog t. vad. giesmēse kalba eina apie tikrą asmenį, įstatymo mokytoją, iš kurio jo paties tevynainiai padarē kankinį, teisingai Wellhauseno atmetama. Negalima užginti, kad paveikslinimuose, apie kuriuos eina kalba, yra tulas neaiškumas. Bet jis paaiškēja tuomi, kad Izraēlius prisistatomas juose tai tokiame pavidale, kokiame jis yra istorijoje, tai savo idējoje, vadinas, kokiu jis buvo Dievui, prie ko abu pažvalgos taškai nevisuomet pasirodo griežtai atidalinta. Pirmoje dēstyje, tai yra tikra, nuodēmēmis apsunkinta, atsimetusi nuo Jehovos tauta, stenanti po nelaimių našta, atējusių dēl jos pačios kaltēs; antroje — tai yra idēališka tauta, pašaukta ir Dievo pamylēta, kuri visuomet jį atmena ir vienval rodo jam savo prilankumą. Bet ve šituo dvejopumu išreikšta mąstis ir pasiekia didžiausią gilybę. Žiurimas idēališko Izraēliaus prasmēje, Ebed Jehovos turi pašaukimą, liečiantį ne tik svetimas tautas, kurias jis turi apšviesti teisybēs ir išganymo šviesa, bet ir patį Izraēlių jo tuomētiniame išvyzdy, kurį reikējo surinkti iš jo įvairumo ir vēl nuvesti pas Jehovą, Idēja turējo paimti po savim tikrumą. Pamoksle apie atpirktinę kančią šita mąstis rado sau klasišką išraišką (Is. LIII). Kuomet įstatyme išdēta aukos teorija

išrišo klausimą apvalymo prasmėje nusidėjusio jos nario vidui bendrijos, tai čia kalba eina apie daug svarbesnį klausimą — apie pačios tautos apvalymą jos viduriniame esmenyje. Šitas apvalymas įgijamas tuomi, kad Jehova pripažysta savo tautos kančią, ant kiek ji sava valia priimama ir kenčiama jo tarno, užtektinu nubaudimu, o drauge su tuo ir atsipirkimu. Čion męs matome, kaip prie tautos, asmintos Ebed Jehovos paveiksle, visiškai pritaikoma Jeremijo mąstis apie tai, jog nuolankumas teismo sprendimui, privatiniame mirties atsitikime, yra vienintēlis kelias atimti šitam sprendimui mirtiną jo veikmę ir perkeisti ją į parējimą išganyman, vadinas, naujan gyveniman. Kuomet pas Jezekielį tautos prisikēlimas prasideda iš lauko, tai čion jis kuoankščiausiame susirišime su jos apvalymu.

Pav. 74. **žaidimas ant timpano.**

Šitoje štai atnašoje antras Isajas yra daugiau negu kuris kitas pranašas krikščionybēs pirmtakunu. Jis yra dvejopoje prasmēje išganymo pranašu: viena dēlto, kad jis pranašauja tautos išliuosavimą per Kyrą ir greitą jos atisteigimą, atsakantį išliuosavimui iš Aigipto; antra, dēlto, kad šitas išliuosavimas reiškia jam atleidimą, kaltēs nuēmimą, maloningą baudos atkeitimą ir sulyg šito vēl Jehovos malonēn priēmimą. Jehova, kurį Jezekielis matē išeinant iš Jeruzolimos, sulyg antro Isajo skelbimo, nēra tolimas nuo grįžimo vēl pas savo tautą. “Raminkite, raminkite mano žmones, sako jusų Dievas” ir t.t. “Užeik ant augšto kalno, linksmažiningasai Sione.... pasakyk

Judo gardams: Štai Dievas musų!" (Iš. XL, iš sek. 1 ir 9).

Kaip didelē buvo šitų mąsčių vertē judajiškai dievotybei, tai matyt iš skaitlingų atgarsių jų psalmaknygēje, į kurią abelnai reikia žiurēti, kaipo į atsakymą bendrijos įstatymui ir pranašams. Kaipo pavyzdžius galima nurodyti: į nepajudinamą tikējimą į tai, jog iš kiekvieno, paties didžiausio sielvarto išeina išganymas, kaipo butina dieviškos malonēs pasekmē; į ankštą susirišimą terp nuodēmių atleidimo ir viršutinio išganymo, teipogi numanymas, kad dar negalima buti apvalymo dalyvininkais, kuomet sielvartas neperējo ir kuomet svieto akyse šlovē dar nēra pasiekta; į vienval išnaujo laukiamą viltį, jog Jehova neužilgo vēl paims valdymo vadžias ir išeis kaipo savo tautos teisējas juo gi labiaus josios apgynimui; į numanymą, tankiai tiekpat energišką kaip ir, tarytum, niekuomi nemotyvuojamą, jog Izraēlius visuose savo atmaininguose prilikimuose, pažeminime, kaipo ir didybēje liekasi tautų liudytoju, vadinas Jehovos skelbēju. Šitos ve mąstys, arba tolygios iš įvairių pusių išeina ant kiekvieno psalmaknygēs puslapio.

65. Judajiškoji bendrija.

Antroje pusēje 6-to metašimčio judajiškoje tautoje trumpam laikui apsireiškē naujas gyvenimo pakilimas. Po pranašų Aggējo ir Zacharijo skelbimo intekme ir po Jēzaus ir Zorobabelio valdžia pradēta statyti naujas šventnamis, kuris buvo užbaigtas šeštame Darijo Histaspo valdymo metu (Ezr. VI, 15). Sulyg abelnai priimtos pažiuros pirma šito nuotikio Kyro prisakymu buvo didelio belaisvių skaitliaus sugryžimas, terp kurių buvo ir Jēzus su Zorobabeliu ir šventnamio steigimas buvo dar jų darbu. Vēlesniame laike ne tik šventnamio steigimas (Kuenen, Stade ir k.), bet ir anas ankstyvesnysai sugryžimas buvo abejojamas (Kosters), nes to laiko žiniose apie jį visai nešnekama ir jo buvimas gali buti priparodomas išimtinai pasiremiant apskritai mažai užtikimo metrašio pasakojimais, kuriam męs kalti Ezros ir Nehemijo knygos sustatymą, jos dabartiniame pavidale. Bet šitas klausimas, nors ir labai svarbus istorijai, beveik visai neturi svarbos tikējimo istorijai, ka-

dangi visgi yra neabējotinu dalyku faktas, jog, kaip anksčiau, taip ir vēliau 539 m. ir iki penkto metašimčio pusei, Judējos padējimas buvo kuoapgailētiniausias ir visiškai neįžymus, idant pagryžusieji iš nelaisvēs butų turēję į jį kokią nors intekmę. Šventnamio pastatymas teipgi nepadarē šitoje atnašoje jokios esmeniškos atmainos; viltys, dedamos ant jo pasirēmiant Aggējo ir Zacharijo pranašavimais, neišsipildē ir didēji katastropa, turējusi sujudinti visą svietą, Izraēliui gi atnešti su savim Mesijo laiką, neatējo. Atsirado vien ta patogybē, kad pas Izraēlių dabar buvo vēl centrališka pamaldai vieta ir galima buvo pradēti atsteigti tikējimiška organizacija, kurios esmenin buvo indēta ypatingai Deuteronomija. Bet, matomai, tuojaus jau pradēta imtis prie šito darbo su mažesniu stropumu. Pranašo Malachijo knyga, kurios atsiradimas, priklauso, turbut, prie pirmos 5-to metašimčio pusēs, daro vienvalinius užmetinējimus pasišventimo Jehovai trukybēs, negana stropaus sulyg jo savo priedermių pildymo, narsybēs stokos, kuri apsireiškia net pas dievobaimingus žmones akyvaizdoje Jehovos abejutumo savo tautos gyvenimui ir gerovei. Prieš šitą pranašas skelbia, jog Jehova ateis pirma visa ko, idant savo Izraēlių teisti ir dēlei šito šaukia prie radikališko pasitaisymo, išreiškiamo, rods, ypatingai pildyme kulto ir apeigybēs reikalavimų. Šitas pasitaisymas, iš vienos pusēs, duos progą teisme išsiteisinti, iš kitos pusēs, pats Jehovos atējimas yra galimu tik su išlyga tokio pasitaisymo, kuris atsibus po Elijo, Jehovos pasiuntinio vada, prirengiančio jam kelią. Ant kiek jis buvo reikalingas, matyt, pav., iš Isajo LIX sk., kuris atsineša prie šito paties laiko.

Su Nehemijo atējimu užstojo kitokis laikas. Jis buvo žmogumi ne žodžio, kaip ve pranašai, bet darbo, ir toksai tai žmogus ir buvo reikalingas. Jis buvo karališkuoju tauriumi Suzoje, o paskui, stojęsis persiškuoju Judējos valdininku, savo nepaprastą valstybiško žmogaus sugiebumą ir savo gilų tikrybēs supratimą pašventē tarnybēn nupuolusiai judajybei. Per neišpasakomą pasistengimą ir užsispyrimą jam pasisekē sužadinti joje naują veiklią gyvastį. Nežiurint į stiprią, aiškią ir slaptą priešveiką,

jis pasiekē tą, kad Jeruzolimos sienos buvo vēl atnaujintos ir apleistas griuvēsiuose niuksąs gardas buvo apgyvendintas žmonēmis, atsidavusiais jam su siela ir kunu. Pašvęsdamas asmeniškus reikalus, jis taisē visuomeniškus nerēdus ir pataikē vēl atgaivinti pas sugryžusius judējus, giliai neapkenčiamus apsiaučiančios žmonijos, tą sąmonę, kad jie yra Jehovos tauta. Žodžiu sakant, jis pašaukē gyvastin tokią drutai susirišusią, tvirtą tautą, ar, geriaus sakant, bendriją, kuri nežuvo prie įvairiausių perversmų, buvusių pasekančiais amžiais.

Sekdamas savo tikslą, Nehemijas rado sau veiklų pagelbininką mokytame rašto mokytojuje Ezroje. Kas atsieina jų bendrų prietikių, ypatingai nuo chronologiškos atžvalgos, tai sulyg to vēlesniame laike viešpatauja galutinas pažvalgų neaprybotumas. Sulyg abelnai priimto manymo, remiamo Ezros ir Nehemijo knygų žiniomis ir jų dabartiniame pavidale, tai Ezra jau 458 m., taigi trylika metų prieš Nehemiją pribuvo iš Babiliono Judējon su didoku sugrįžusių iš nelaisvēs skaitlium ir tąsyk jau bandē, rods be pasekmēs, verstinai sutraukęs judējų vinčius su nejudējiškomis moterimis, padaryti dvasišką ir kunišką judajiškos bendrijos skirtumą, — atidalinti *gola* (ištremtiniai) nuo *'am ha'ares* (likusieji). Paskui 445 m. pribuvo Nehemija ir jau tąsyk tik, kaip su sienų išvedimo pagelba, pirma vidurinio atidalinimo, buvo padarytas viršutinis, tąsyk vēl buvo pradēta, Ezros sumanyta, reforma, ir padaryta ypatingai su iškilmingo įstatymo knygos įvedimo pagelba, Ezros su savim iš Babiliono parneštos. Bet tokiu budu įsteigta tvarka buvo diktokai sudrumsta Nehemijo nebuvimo laiku, išvažiavusio 432 m. Persijon, ir jam sugrįžus didelis darbas reikējo panešti atasteigimui guodonēs įstatymams, kuriems pasidavimas buvo užtikrintas po prisieka. Šitam reikējo prašalinti keli intekmingi kunigai, tame skaitliuje vyriausio kunigo anukas Eliašibas. Priešingai šitai pažvalgai buvo statoma svarbųs Kosterso pasipriešinimai*), nusisiuntimu prie Ezros

*) Het hrstel evan Israel in het persische tijdvak (1894).

ir Nehemijo "Pastebējimų", kuriais naudojosi knygų, jų vardą turinčių, sudētojai. Su dideliu mokējimu Kosters gynē padējimą, jog visai priešingai tai laiko kaleinai, kuri paprastai priimama, sienų statymas, priruošiamasis bendrijos organizavimas ir visuomeniškų ir pamaldinių reikalų steigimas, o paskui ir Nehemijo Persijon išvažiavimas ir jo pagrįžimas Judējon — visa kas tas atsitiko pirma Ezros pribuvimo Jeruzolimon su savo *gola,* kurių grąžinimas ve ir buvo Nehemijo surengtas jo Judējoje nebuvimo laiku. Tiktai jau paskui, po Ezros nenusidavusiam bandymui sukelti visą tautą prie atsiskyrimo nuo apsiaučiančių ją stabmeldiškų gyventojų per neįstatymiškų vinčių laužymą, buvo įsteigta prie stipraus tulų žymesnių žmonių ir kunigų atžagareiviškumo, tikra bendrija, *kohal,* atsiskirianti nuo *'am ha'ares;* tuomet tai buvo įvestas ir įstatymas. Nors šita pažvalga ir reikalauja dar gan svarstymo, bet negalima užginti, jog ji turi su savim daug tiesapanašybēs, ypatingai sulyginus ją su įvairiomis Ezros ir Nehemijo pasakojimų smulkmenomis. Kas atsieina tikējimo istorijos, tai didelis skirtumas yra tame, jog, anot šitos pažvalgos, Izraēliaus atsigimimas ne tik Aggejo ir Zorobabelio laiku, bet ir Nehemijo laiku, vyko daug didesniame apēmyje, negu paprastai yra manoma, iš tos tautos dalies, kuri buvo likusi Judējoje. Vienok gi tikrosios bendrijos sutvērimas, kaipo ir įstatymo įvedimas vyraviman, abi pobudinēs laiko po Nehemijui atžymybēs, įvyko po gola, vadinas, po pareivių iš Babiliono įtekme.

Nehemijas buvo apvilktas valdininko valdžia. Jo svarba, jei nežiurējus į baisų skirtumą laiko, padējimo, pobudžio, tikybių sąlygų, ir t.t., tai iš daugelio pusių gali buti lyginama prie Dovydo svarbos. Kaip Dovydas buvo izraēliškos viešpatybēs įsteigēju, teip Nehemijas buvo judajiškos bendrijos įsteigēju. Teip pat jis neužsileidžia Dovydui ir atsidavime Jehovos tikējimui; tik pas jį jis turējo judajinį nuodarą, kuomet pas Dovydą turējo izraēlinį. Šeip ar teip jis turi skaitytis vienu iš žymiausių asmenų Izraēliaus istorijoje.

Bet viduriniam, ypatingai teologiškam izraēliško tikē-

jimo išsivystymui didelę svarbą turi teipgi ir Ezra. Kuomet pirmiaus soferim rašto mokytojai buvo ruminiais arba valstybiniais viršininkais ir, abelnai, raštininkais ir perrašinētojais, tai Ezra yra pirmas, kuriam šitas vardas priklauso tikējimiškai istoriškame skraite. Kaipo toksai rašto mokytojas, budamas Jezekielio vedēju tolyn, jis yra pagimdytoju daugelio žmonių, kurie sekančiais amžiais, po rašto mokytojų vardu, stojosi tikrais įstatymdavējais, raštininkais ir judajybēs teologais. Metraščių knygoje (Paral.) matome, kad jau jie padaro įstatymišką luomą; judajiškoje padavoje jie yra pripažinami pranašų pasekējais, vēlesniais platintojais nuo Mozēs paeinančios *akribēs diadokē*. Kaip pranašams Jehovybē kalta savo tikējimišką ir dorišką didybę, teip jiems ji kalta savo intelektuališką vertę. Jų kompiliatoriniai įstatymdaviški darbai turi neišpasakomai didelę vertybę; ir dar Jezaus Kristaus laiku jie buvo tikrais dvasiškais žmonių valdytojais. Ta aplinkybē, kad jų veiklumo skraitas buvo visiškai liuosas nuo politiškų painių, tiktai daugino jų intekmę. Apskritai svarba jų turi buti kainojama labai augštai·

Ezros ir Nehemijo veiklumas buvo užbaigtiniu bruzdējimo veiksmu, prasidējusiu Deuteronomijos aptautinimu; per jį šitas bruzdējimas pasiekē savo tikslą. Susitvērē žmonių burys, atsistojęs sužiningame priešingume apsiaučiančiam jį stabmeldiškam svietui ir visa savo esybe, ypatingai gi savo tarnavimu Dievui, išreikšdamas vienumo, šventybēs, visagalybēs ir dieviškos malonēs idēją. Tokiu budu pranašų idēalui buvo duota čiupni forma, bet podraug nuo jo atimta jo dvasiškas pobudis, ir pats jis nusižemino, atsimainęs nepažintinai ir pavirtęs neaiškiu šešēliu. Forma grēsē praryti turinį, paviršutiniškumas gauti viršų ant esmens, Jezekielis — ant antrojo Isajo. Viešpatybē pavirto į bažnyčią; dabar bažnyčia vēl darēsi viešpatybē.

Teisingai pastebi Wellhausen (pusl. 138 ir sek.), kad toki žodžiai, kaip sophar, terua saba (trimitas, trimitiniai balsai) ir t. t., paimti iš kariško ir kariškai tarnybiško skraito, buvo pernešti kulto skraitan. Šitas apsireiškimas yra pobudingu augščiau minētai permainai. Šitoje atna-

šoje neišpasakomai akyva yra sulyginti senąsias karalybių knygas su metraščiais, mažaverčiais istoriškos versmės prasmėje, bet nepaprastai svarbiais toje prasmėje, kad juose atsimušė jų laikas. Juose levitai stojasi ant karališkos sargybos vietos ir persveriančią vertę turi ne politiškos, tik tikėjimiškai kultinės nuomonės. Visas tolis terp pirmesniojo ir vėlesniojo laiko darosi reiškus.

Visuomeniško surėdymo pavadinimui, apimančio tokią bažnytinę viešpatybę, Juozapas Flavius pirmas panaudojo išsireiškimą: teokratija. Taikyti jį laisvoje, daugiau dvasiškoje prasmėje, prie Izraēliaus tikėjimo abelnai, kadangi jo ypatingumas yra pripažinime Jehovos vienatiniu visų gyvenimo pusių valdovu ir karaliumi, įėjo į paprotį. Visi žmogiški valdovai, ar jie bus teisėjais, galvomis, ar karaliais, prispaudėjais, ar išliuosuotojais, svetimžemiai ar savi,—visi jie yra po jo viršutine valdžia ir tik ant tiek turi teises, ant kiek jie yra pripažinami jo atstovais, apvilktais jo valdiška galybe. Bet tai ne šita yra istoriška žodžio prasmė. Šitoje prasmėje teokratija hierokratija, vadinas, valdžia yra ne karaliaus, tik kunigo rankose. Tokiu budu šitas žodis stojasi ant lygios su tokiais pavadinimais, kaip monarchija, oligarchija, despotija, ir t.t.

Judajiškos bendrijos konkurente, rods nesvarbia, pasirodė šituo laiku samaritoniškoji bendrija, kurios centraline vieta buvo šventnamis ant kalno Garizim, netoli nuo Sichemo. Turbut jis ir buvo pastatytas Sanbalato, vieno didžiausių Nehemijo priešininkų, savo žentui, kuris, kaip augščiau pasakyta, buvo Nehemijo ištremtas iš Jeruzolimos (Nehem. XIII, 28). Nors samaritonai patys save skaitė įstatymiškais Izraēlio sunumis, bet sulyg tikėjimo jie neturėjo didelės svarbos. Jie nuo judėjų priėmė Penkiaknygį, bet turbut neveikiai ir ne todėl, kad matė jame nuo senovės paeinančią įstatymo knygą, turinčią objektyvišką, bepakraipinį pobudį, tik jau toliau, nes prie savo pamaldos negalėjo apsieiti be tokio oficialinio pagrindo, kuris turėtų dievišką pašventinimą. Sutraukę išpradžių pas save visus elementus, nesitenkinančius judajiškais įstatyminiais surėdymais, jie tuomi patim aplinkiniu budu prisidėjo

prie judajiškos bendrijos sustiprējimo. Ta aplinkybē, kad metraščiuose šnekama apie ankščiau buvusią šiaurinę izraēlišką viešpatybę, kaipo apie stabmeldžių šalį, pasiaiškina besutaikiniu judējų atsinešimu prie samaritonų. Tokia nuotaisa, palaikoma įvairių politiškų susidurimų, vyravo dar Jezaus Kristaus laiku. 120 m. pr. Kr. garizimiškasis šventnamis buvo Joano Hirkano sugriautas.

Judajiška bendrija, priešingai, plētēsi ir iš lauko pusēs ir iš vidaus. Iš metraščių galima matyti, jog įstatymo mokytojai keliavo po įvairias šalies dalis ir abelnai visur atrado gerą priēmimą. Žinoma, kad toliaus jie veikē ir už Palestinos rybų. Gulinti į šiaurę nuo samaritonų Galilēja teip-gi prisidējo prie judajiškos bendrijos. Ant kiek kitoniški jos prietikiai buvo su viena ir kita šalimi, matyt terp kitko iš II Par. kn. (XXX, 10 ir sek.).

Kuomet Jeruzolimos šventnamio svarba vis augo ir šventnaminių tarnautojų asmenybē kas sykis gavo tvirtesnę organizaciją, tai visose šalies vietose buvo rengiama sinagogos, tapusios centralinēmis dvasiško gyvenimo vietomis. To laiko tikējimui, prasmēje įstatymo sudrutinimo žmonēse, jos buvo tuomi, kuom bamot'ai buvo senai Jehovybei. Jos suartino su liaudiniu gyvenimu tikējimą, besidarantį sulyg savo principų vis daugiau viršjausmišku. Todēl jų prie Jehovos pašaukimo sąmonē, o per tai jų nuosavos vertybēs jausmas, augo tautoje, nežiurint į politišką pairtuvę ir skaitlingus vietinius vaidus. Daugelis psalmų atsineša ve prie šito laiko; jos liudija tikrą dievotumą.

Vienas iš svarbiausių veikalų visam ateinančio periodo laikui, sekančiam po Nehemijui, yra kanonas. Pagrindu jam patarnavo teipgi Deuteronomija. Dar nelaisvēs laiku, regimai, jis buvo sujungtas su kitais, senesniais, iš dalies istoriškais, iš dalies įstatymdaviškais veikalais, kuomet kitos knygos arba gavo to paties pobudžio antspaudą, arba buvo tiesiog perdirbtos Deuterenomijos prasmēje, k. v. Teisējų ir karalybių knygos. Prie išplatintos tokiu budu Deuteronomijos buvo prijungta paskui naujesni įstatymų rinkiniai ir galiaus visakas buvo indēta į istoriškus rēmus,

paimtus iš kun. Kodekso. Visa kas šitas paimtas drauge, teipogi ir jo sudėjiman einą rinkiniai, turėjo vardą *torath Mośe* ir kaipo Mozēs įstatymas padarē savimi pirmą judajišką Bibliją. Negalima nesusitaikyti su Welhausenu tame manyme, kad ji, visame savo sudējime jau Ezros buvo parnešta. Bet, kaip matyt iš metraščio, ji turbut jau pirmiau 4-to metašimčio pabaigos buvo užbaigta savo dabartiniame pavidale. Tiktai taisymo ir papildymo darbas tęsēsi dar ilgą laiką. Bet su Penkiaknygio užbaigimu įstatymadaviškas darbas visai nepasibaigē. Po jo ējo Mišna ir Gemara, šitoms gi apturējus užbaigtinį pavidalą, Tozepta.

Kitą šventų raštų rinkinį padarē pranašų raštai Nebiim. Kas tik išliko nuo senesnēs, iš dalies istoriškos, iš dalies pranašinēs rašliavos, buvo sujungta drauge su naujesniais veikalais, savo atsiradimą kaltais tometiniam dalykų padējimui, į vieną čielybę, susidedančią iš suvestų į tam tikrą tvarką įvairių dalių. Lengva yra parodyti, kad prie šito senesnēsēs nuotraukos buvo žymiai perdirbamos, bet sunku nurodyti tikras rubežius terp seno ir naujo. Reikia pripažinti, jog svarbiausiu perdirbimui pamatu buvo ypatingai noras, viena, priversti istoriją tarnauti tikējimiškos sąstatos tikslams ir, antra, parodyti, jog į dabartinį padējimą reikia žiurēti kaipo į Dievo nubaudimą, arba kaipo į jo malonēs išraišką, šeip ar taip—kaipo į Jehovos darbą. Kaip įstatyme verstina šito pasekme buvo tam tikrų padavadijimų ir padējimų nunešimas į pirmesnįjį laiką, teip čia dēl tos pačios priežasties, naujos pranašybēs buvo jungiama prie senesnių raštų. Prietam manyta, kad, svieto istorijai vystanties sulyg sumanymo Dievo užbriežto, šitas sumanymas buvo žinomas pranašams anksčiaus, nors to ir nematyt iš parašytų jų pranašybių. Prijungta buvo teipgi daugelis nuotraukų to laiko pranašų, kurių vardai likosi nežinomais. Tokiomis yra Is. XXIV — XXVII, XXXIV, XXXV; Joel, Zach. IX — XIV, Jona ir k. Su mažomis išimtimis, visi jie skiriasi nuo senesnių raštų savo daugiau apokaliptišku pobudžiu. Anie pirm visa ko buvo apskaitomi savo laiko sąlygomis, iš jų gimē ir jas jie turējo po akių, kuomet vēlesnēse nuotraukose to nēra,

arba yra tik daug mažesniame laipsnyje. Joms paimtos iš senų pranašybių busimos lukestys yra apryboto didumo, maž-daug neatsimainančios, kurios su didesne ar mažesne liuosybe galima buvo pritaikyti prie artimiausios ar tolimos ateities, ir naudotis jomis, žiurint sulyg jų turinio, kaipo pažadējimais, arba kaipo grumojimais. Bet juose nēra dar pseudoepigrafijos (netikrų vardų rašējų raštams prirašymo) elemento, teip pobudingo vēlesnei apokaliptikai ir pasirodžiusio pirmu kartu Sename Įstatyme pr. Danieliaus knygoje. Jų vertē yra ypatingai reiškiai išreikštame, kartais net ir sulyg savo formos priparodomame intikējime į išganymo artybę. Šitoje prasmēje jie galima pastatyti greta su daugeliu psalmų ir priklauso prie Mesijinēs rašliavos, nepriklausomai nuo to, ar jie šneka apie asmenišką Mesiją (Zach. IX), ar ne (Is. XXIV ir sek., Joel). Terp kita ko, ypatingai pobudinga protiškos to laiko pakraipos apsklembimui intraukimas pranašinin kanonan pr. Jonos knygos. Priešingai vienval išnaujo kįlančiai neapykantai svietui, nevidoningam bendrijai ir be paliovos slēgiančiam ją, — neapykantai, išsiveržiančiai aistriose maldose teismo atējimui ir atlyginimui, kaip tai matome daugelyje psalmų, čion męs sutinkame, abelnai keistai skambantį judajiškai ausiai, kantrybēs ir dieviškos mielaširdybēs skelbimą net stabmeldiškam svietui, kadangi ir jisai sutvertas to paties Dievo. Tiesioginį priešingumą šitai mažai pranašiškai knygelei padaro knyga Esthe, prikergta, rods, prie galo rinkinio Ketubim.

Šiek-tiek tikresnis naujesnių pranašinių knygų laiko apsklembimas nēra galimas. Gal atsiradimas daugelio jų priklauso graikiškam periodui; priešingai, Zach. knygos sk. IX ir sek. vargiai priklauso pernešimui makkabejiškan periodan (Wellhausen). Greičiau reikia manyti, kad į antro metašimčio pradžią pranašų rinkinys buvo jau užbaigtas. Kaipo švento rašto dalis jis yra įstatymo papildymu.

Trečias rinkinys, turįs vardą Ketubim, negali buti pastatytas greta su pirmais dviem. Įdomu, kad, kuomet liaudiniame gyvenime aramējų kalba pamaži išstumē žy-

dišką, tai żydiškoji ačiu Biblijai użsiliko kaipo šventa kalba. Be abejonės, šitas kalbos skirtumas daug prisidėjo prie to, jog liaudyje tikėjimas vis daugiaus žudė gyvastinę jiegą, ir į viską pradėta žiurėti kaipo į speciališką rašto mokytojų darbą; teisybė, skaitant Šventą raštą, jį vertė į liaudinę kalbą (Targumim).

66. Judajybė ir helenizmas. — Judajiškas dievotumas.

Bėgyje antros pusės persų šeimininkavimo nuo pabaigos 5-to iki pabaigai 4-to metašimčio, judajiška bendrija kaip išvidaus, teip išlauko pusės buvo padėjime ramaus ir spartaus pirmeiviško vystymosi. Susiduriant su graikiškuoju svietu, pradedant nuo 4-to metašimčio pradžios, priešingai, jai prisiėjo iškęsti žiaurų prityrimą. Kuomi seniaus Izraėliui buvo susidurimas su chanaaniška kultura, tuomi judajybei — mutatis mutandis — buvo šitas susidurimas. Nė vienas nusidavimas neturėjo didesnės svarbos jos visasvietiniam istoriškam pašaukimui. Šitoje dėstyje dalykas ėjo iš vienos pusės apie jos tikėjimiško originališkumo sudrutinimą, ankštai sujungto su visu jos socialiniu gyvenimu, priešais kulturą, stovėjusią iš daugelio pusių augščiau judajinės, iš kitos pusės apie visišką jos prarijimą berubežinės universalybės srautu.

Pergalingas Aleksandro Didžiojo požygis ir sekanti po jo mirčiai begaliniai perversmai ir karės išlauko pusės turėjo judėjams tik permainos svarbą politiškame valdyme. Su nedidelėmis išimtimis nuo 320 m. iki 198 m. jie buvo po vienvaline viršutine Aigipto valdžia. Nuo šito laiko jie pradėjo priklausyti syriškai viešpatybei. Tikėjimui ir vienas ir kitas šeimininkavimas neturėjo esmeniškos svarbos. Jie naudojosi sulyginama ramybe, ir kadangi iš savo pusės jie vengė visokio maišymosi į nusidavimų bėgį, tai ir likosi po savo vyriausių kunigų vada tvarkymui savo tikėjimiškų reikalų visiškai liuosais. Bet svarbu buvo tas, kad dėl Aleksandro sukelto tautų bruzdėjimo, judėjams tam tikroje prasmėje ir tam tikrame laipsnyje, atsidarė visas svietas, ko niekuomet nebuvo pirmiaus. Alek-

sandras padarē puikų sumanymą įsteigti tokią visasvietinę monarchiją, kuri tvirtai laikytųsi ne tik viršutinēs valdžios vienumu, bet ir kalbos, papročių ir apšvietimo. Į šitą bruzdējimą buvo intraukti ir judējai. Jų tikējimui šitas turējo dvigubą vertę: 1) graikų civilizacijos įsismelkimas į pačią Palestiną; 2) stiprus išsivystymas, kurį įgavo diaspora (išblaškymas).

Jau ir pirmiaus, ypatingai nuo nelaisvēs laiko buvo judējai ir už Palestinos rybų, bet niekuomet jų nebuvo teip daug, kaip dabar. Prie to daug kas prisidējo. Judajiškos naujokijos buvo steigiama ir rytuose ir vakaruose. Judējų apsigyvenimas helenizuotuose garduose, ypatingai naujai įsteigtuose, visokiais galimais budais buvo valdininkų skatinamas, o kartais buvo daroma net ir su prievarta. Patys judējai buvo traukiami į visas svieto puses vaisbos reikalų. Šitame pasirodē ir nepaprastas jų apsukrumas ir gabumas prisitaikyti prie terptautiškos vaisbos reikalavimų. Kaip jie išpradžių buvo piemenimis, paskui, aplinkybēms atsmainius, stojosi žemdirbiais, teip dabar jie stojosi vertelgomis ir vaisbiais. Svarbiausiu šitos diasporos gardu ir centru buvo vēl atstatyta Aleksandrija, bet jie lengva buvo rasti visame sviete. Suprantamas dalykas, kad prie to jie priiminējo graikų papročius ir kalbą, nors tik kaipo viršutinį apvalkalą, užlaikydami prietam savo judajišką esmenybę. Jų judajiškumas nē kiek nesusilpnējo. Diasporos judējai jautē save surištais šventais, nesutraukomais meilēs ir guodonēs ryšiais su Jeruzolimos šventnamiu ir jo kultu. Su dideliu sąžiningumu mokējo jie savo dalį šventnamio naudai; ir juo toliau jie nuo jo gyveno, juo didesnę jis įgijo jiems kainą, juo skaistesnis buvo kyras, jį apsiaučiąs jų akyse. Todēl į šventnamį, Onijo IV pastatytą apie 160 m. Leontopolyje jeruzolimiškojo pavidalo, reikia žiurēti kaipo į nenormališką apsireiškimą. Jis nesutraukē ryšių su Jeruzolima ir net aigiptiškieji judējai pripažino jį nevisai įstatymišku.

Priešingai, ta pakraipa, kurioje vystēsi izraēliškasis tikējimas nuo nelaisvēs laiko ir ypatingai nuo Ezros laiko, pasitarnavo jo užlaikymui diasporoje. Išpažinti mono-

tejybę galima buvo visur. Teip pat visur galima buvo steigti sinagogos ir visur pildyti įstatymas, jei ne visuomet su taja smulkmeniška griežtybe. kaip kad to tuli karštuoliai norētų, tai bent užlaikant jo abelnus principus. Sąryšiai, ilgą laiką rišą jehovybę su chanaaniška žeme, susilpnējo ir prie tokių sąlygų stojosi galimu išsivystyti tautiškam tikējimui į visasvietinį. Truko tik pabuklo šitam perējimui: jis buvo duotas helenybēs.

Viešpataujant Ptolemējui II Filadelfui (283 — 247), Tora buvo išversta į graikų kalbą, turbut su mieriais daugiau rašliaviškais, negu tikējimiškais. Po jos sekē pranašų ir Ketubim vertimai. Prie jų prijungta buvo kiti veikalai, iš dalies iš žydų kalbos versti (Jezaus Siracho knyga, I-ma Makkabējiška ir k.), iš dalies tiesiog parašyti (Saliamono išmintis, priedai prie pr. Danieliaus, kn. Esther ir k.) ir visa kas drauge buvo priimta diasporos judējų kaipo jų Biblija. Svarba, kurią ji turējo judajybēs platinimui, kaipo ir tolesniam jos vystymuisi, o podraug ir krikščionybei, buvo labai didelē. Iš šitos pusēs pobudingas jau patsai šitos Biblijos užvadinimas: "Septyniosdešimts". Pseudo Aristējo rašte šitas užvadinimas išvedama nuo vertējų skaitliaus ir tokia pažvalga buvo abelnai išsiplatinusi iki paskutiniam laikui; bet jis greičiau turi susirišimą su septynioms dešimtimis tautų, minimų But. X sek. toje prasmēje, kad tai yra universalinē, visasvietinē Biblija, kadangi graikų kalba buvo kosmopolitiškąja kalba, nors čionai męs turime reikalą su labai barbariška graikų kalba. Kaip augštai šitas vertimas buvo kainojamas, matyt iš to, kad ilgą laiką jis buvo vartojamas ir pačioje Palestinoje, kur jis teipgi pripažinta Biblija. Tik ta aplinkybē, kad krikščionys savo ginčuose su judējais visuomet prie jo nusisiųsdavo, buvo priežasčia judējų nuo jo atsisakymo. Tokiu budu jis išliko mums ačiu krikščioniškai bažnyčiai.

Situomi vertimu buvo sutverta nauja graikų kalba, iš visų pusių perdēm perimta nesuskaitomomis hebrajybēmis, į kurią reikia žiurēti kaipo į veiklų heleniškosios civilizacijos įrankį ir kuriai krikščioniška teologija kalta iš didelēs dalies savo terminiją. Čion męs nemanome

užsiiminēti turtinga rašliava parašyta šitąja kalba*). Savo galutiną augščiausią tašką ji pasiekia aleksandrijiškojo filozofo, judējo Filono veikaluose (krikščioniškos metskaitos pradžia), turējusiuose tokią didelę svarbą senesnei krikščioniškai teologijai.

Iš tikējimiškos pusēs šitos civilizacijos svarba, kuri apskritai gali buti pavadinta rytinēs ir vakarinēs kulturos suliejimu, gludo ankštame judajiško tikējimo sujungime su graikų filozofija. Per šitą sujungimą manyta buvo atsiekti dvigubas tikslas: iš vienos pusēs padaryti prieinamu visam svietui judajiškos tikybēs turinys, suteikus jai graikų filozofijos formą, iš kitos pusēs parodyti dalyką teip, kad ankščiau buvusių filozofų mokinimai ir giliamaningiausios filozofiškos sistemos buvo jau pirmiau Biblijoje ir seniai buvo skelbiama Mozēs ir pranašų; šitam biblijiškieji raštai buvo aiškinama alegoriškai, kas, savu žaru, reikalavo sutvērimo teorijų inkvēpimo, apimančio kiekvieną menkiausią esantį juose raštinį ženklą. Kad prie tokio pilno atsiskyrimo nuo savo asmeniško pobudžio judajiškas tikējimas nieko nežudē iš savo vidurinio esmens, tai visų geriausiai parodo tas, jog, nežiurint į visokius priemaiščius jame užsiliko vidurinē, esanti jame, gyvastinē jiega.

Žinoma, šita jiega reiškēsi nemažiaus ir tame patraukiamame veiksme, kuris ējo iš judajiško tikējimo, nežiurint į priešingą ir niekinamą atsinešimą prie jo graikiškojo svieto ir kuriam savo atsiradimą buvo kaltas teip indomus prozelitybēs, vadinas, prie judajiškos bendrijos daugybēs ne judējų prisidējimo, apsireiškimas. Veiklią rolę tame lošē, regimai, ypatingai monotejybē, judajiško tikējimo siekimasi prilaikyti savo principus prie praktiško gyvenimo ir jo doriškos griežtumos. Teisybē, buvo įvairųs laipsniai, kuriuose galējo įvykti prisidējimas. Greta su tais, kurie davēsi apipiaustyti ir tuomi patim apsiēmē pildyti visus apeiginius įstatymo reikalavimus, sulyg ko ir buvo priimami bendrijon (tikrieji prozelitai, paprastai vadinami teisumo prozelitais), buvo kiti ("dievobaimingieji" stabmeldžiai, "Toros proze-

*) Slg. Schuerer, *Geschichte des judischen Volkes im Zeitalter J. C.* II, pusl. 694 — 882.

litai"), kurie pripažino monotejybę ir Dievo garbinimą be paveikslų, užlaikē šabą ir lankē sinagogą, bet kas atsieina apeiginio įstatymo, tai rubežiavosi tik tam tikrais dalykais, o per tai ir nebuvo po teisybei priimti prie bendrijos. Tokių prozelitų skaitlius buvo, regimai, nepaprastai didelis. Suprantamas dalykas, kad jie ve ir darē didžiausią dalį krikščionims iš stabmeldžių.

Kuomet judajiškas tikējimas diasporoje ējo toliau savo keliais po helenybēs intekme, tai jis ir savo nuosavioje tēvynēje negalējo apsitverti nuo šitos intekmēs. Graikų civilizacija visais srautais liejosi Palestinon. Nauji gardai buvo steigiama su graikiškais gyventojais*), o esančiuose jau garduose įrengiama graikų naujokijos. Graikų gyvenimas ir kalba visais keliais smelkēsi Palestinon.

Judajiškos bendrijos atnaša prie helenybēs, kuri, rods, išsireiškē čion daugiau iš savo svietiškai lengvamaniškos pusēs, negu iš filozofiškai rimtos, buvo visokia. Augštesnieji luomai apskritai su draugišku ruošnumu ējo jį susitikti. Apie tai gerai sako Wellhausen (pusl. 196): "blizgąs svetimos kulturos paviršutiniškumas apjakino juos; liuonas pasitenkinamai juos traukē; svietas kvietē juos į savo puotą ir jie sēdos puotą kelti drauge su juo". Tokiu budu, turbut jau 2-ro metašimčio pradžioje helenybē laimējo didelį pasisekimą Palestinoje. Kuomet Jazonas 175 m. darē klastas priešais savo brolį Oniją III-čią dēlei vyriausio kunigo vietos, tai jis ne tik užmokējo syrų karaliui Antiochui IV Epifanui (175 — 164) didelę pinigų sumą, paimtą iš šventnamio, bet ir prašē jo leisti jam įrengti Jeruzolimoje gimnaziją ir teipgi leisti jam užrašyti Jeruzolimos gyventojus antiochiečiais, vadinas, parduoti jam tiesą antiochiškosios valstietybēs. Be to, sąjautos heleniškai kulturai apsireiškē permainyme tų įstatymo nutarimų, kurie rodēsi sunkiais ir barbariškais, o teipgi įvedime graikiškų papročių, pav., viešų žaismių ir t. t.

Šitas helenizavimo procesas, kuris, jei butų ējęs taikiai toliaus, galiaus butų privedęs prie to, kad judajybē butų

*) Žr. jų surašai, atsinešą prie Romos laiko pas Schuererą, II, pusl. 50 — 131.

susimaišiusi su sinkretiškąja stabmeldybe, nesužiniai buvo sustabdytas nesupratimu ir žiaurumu augščiau minēto Antiocho-Epifano; jis, dēl judajiškos aristokratijos vaidų gavęs progą įsikišti į bendrijos reikalus, manē vienu smugiu atliksiąs Judējos helenizavimo darbą, su prievarta atmainęs judajišką kultą ir po baime mirties užgynęs pildymą visų judajiškų įstatymų, prie ko ypatingai buvo turima omenyje šabo šventimas ir apipiaustymas. Jeruzolima turējo pavirsti graikišku gardu. Ant vietos aukuro šventnamyje

Pav. 75. Karalius Antiochas Epifanas.

buvo pastatytas stabmeldiškasis aukuras, "aptuštējimo biaurybē" (Dan. XI, 31, XII, 11) ir patsai šventnamis buvo pašvęstas olympijiškam Zeusui (168). Pasipriešinusieji gyventojai buvo sumušti, gardo sienos išgriautos ir į tvirtovę paverstame Dovydo garde buvo pastatytas syrų garnizonas. Prasidējo formališkas tikējimiškas persekiojimas, — bet jis ve tai ir išgelbējo judajišką tikējimą.

Kuomet valdantieji luomai nusilenkē helenybei, tai išpradžių buvo daug ir tokių žmonių, kurie nenorējo plaukti su šita srove ir visomis pajiegomis laikēsi judajybēs, įsteigtos ant įstatymo. Šeimininkaujančios pakraipos nustumti į užpakalį, jie sutvērē iš savęs savo budo sektą, vadinamą Chasidim (Asidaioi, dievuotieji) ir atsiskiriančia teisingumu įstatymui ir tvirtu prisirišimu prie tēvų tikējimo.

Pav. 76. Makkabējų laiko pinigai.

Visuomeniškuose reikaluose jie nelošē jokios rolēs; bet šitas atsimainē, prasidējus persekiojimui. Čion jie išējo ant regyklos ir su savo tikējimo išpažinimo tvirtumu ir savo ruošnumu nukęsti kančias patraukē į savo pusę didžiumą žmonių, kurie nors lygšiol ir davē valią veikti savo vadovams, bet patįs nenorējo atsisakyti nuo savo tikējimo ir savo papročių. Po neilgam neveikiamajam priešinimuisi iškilo šventa karē po vada prasto kunigo Mattatijo iš Asmonējų giminēs. Ji buvo vedama su neintikētina pasekme; viena pergalē sekē kitą, kol, antgalo, Judai Makkabējui, Mattatijo sunui, pasisekē apimti Jeruzolima, rods be citadelēs. Šventnamis buvo apvalytas, pastatytas naujas altorius ir pamalda, jau nuo trijų metų apsistojusi, vēla atasteigta. Šito nuotikio garbei buvo įvesta šventnamio pašventinimo šventē. Judajiškas tikējimas tvirtai atstovējo helenybei ir pasistengimas nustumti jį į helenybēs užpakalį neatsinaujino daugiaus. Kitos karēs tikslu turējo jau ne tikējimą, tik savo Asmonējų valdžios įsteigimą. Jiems pasisekē prašalinti vēl prasinešusią su Alkimu įstatymišką kuniginę giminę ir per vienvalines kares, kuriose klastos ir politiškasis apsukrumas pakeitē garbę ir teisingumą, pasiekti sau patiems išpradžių vyriausio kunigo vietą, o paskui ir karaliaus valdžią. Izraēliškam tikējimui šitas turējo svarbą ant tiek, kiek jis tokiu budu dar sykį pasiekē politiškos galybēs padējimą. Bendrija vēl stojosi valstybe ir jos išplatinimas, nors tik iš lauko pusēs, buvo tikējimui naudingas, Jeruzolima dar sykį įējo į šeimininkaujamą padējimą, kaip Dovydo laiku. Idumējai ir iturējai turējo priimti apipiaustymą. Galutinas vargas, tarytum, atsimainē į didžiausią laimę.

Bet tas traukēsi neilgai. Tuojaus Izraēliui prisiējo aplaikyti gēdą gavus savo karaliumi idumējonį; paskui užstojo Romos valdžia ir su Izraēliaus savistovybe buvo užbaigta ant visados.

Iš tikējimiškos pusēs šitų amžių svarba yra judajiško dievotumo išsivystyme. Ypatingai pobudinga šitame dalyke pranašo Danieliaus knyga. Atsiradusi didelēs tikējimiško persekiojimo ukanos periode (165 — 164), šita kny-

ga savo svetimoje mums pseudoepigrafiškoje ir apokalip-tiškoje formoje, iškalbingai liudija apie "dievotųjų" nepajudinamą tikējimą ir gyvą viltį. Iš vienos pusēs tai yra raminanti ir tverianti knyga, iš kitos gi pusēs ji duoda išreikštą nuo tikējimiškos atžvalgos istoriško nusidavimų bēgio vaizdą, pradedant nuo Jeruzolimos sugriovimo chaldējais; šitas vaizdas, priimamas visasvietinēs istorijos paveikslinimu, vietoje to laiko istorijos, ilgus amžius buvo rankvedžiu ir krikščioniškai bažnyčiai. Pagrindinē jos mąstis yra ta, jog stabmeldiškų viešpatybių laikas turēs galą. Jos pasiekia savo augščiausią laipsnį viešpatijoje Antiocho-Epifano, minimo įvairiais pseudonimais, blogiausiu iš visų, kuriame priešinga Dievui galybē apsireiškia augščiausiame laipsnyje. Bet praleidus trumpą laiką ji yra sunaikinama šventųjų karalijos, asmintos žmogaus sunaus pavidale, ateinančio ant dangiškų debesų. Tąsyk prasideda Mesijo laikas, kuomet Izraēlius savo rankose turi valdžią ir galybę jau ne kaipo atskiros tautos, bet kaipo visasvietinēs karalijos, kurioje dalyvauja net ir mirusieji kankiniai. Čion vēl su visomis pasekmēmis išeina antrojo Isajo mąstis, jog išganymas turi ateiti staiga iš giliausio sielvarto, jog todēl, juo didesnis sielvartas, juo yra artesnis išganymas. Šitoje knygoje yra ir pamatas tikējimui į visuotiną prisikēlimą, turējęs tokią didelę svarbą krikščioniškam tikējimui.

Pav. 77. Makkabējų laiko pinigai.

Jei klausimas apie daugelio psalmų paeigą makkabējiškame laike dar nebuvo išrištas galutinai, tai visgi reikia pripažinti tikru, jog šitas laikas ir buvo našiausiu psalminei

giesmininkybei. Jose, greta su pasiguodimais, beveik prieinančiais prie nusiminimo, ir intikinamiausiomis maldomis reiškiai išeina į aikštę mesijinē viltis. Sužadinta tikējimo, priešingai matomybei, ji, tarytum, nepaprastu budu rado sau patvirtinimą pasisekimuose ne tik pirmųjų Makkabējų, bet ypatingai teipgi Johatano ir Simano. Lukestys, susijungusios jau su pagrįžimu iš Babiliono, šventnamio statymu ir Zorobabeliu, vēl atgijo. Matē jau, kad ateina Mesijas, kurį Jehova sodina ant Siono; jam priklauso visi žemēs kraštai; Jehova Jam sako: "sēsk po dešinei Mano"; Jam ne pagal žmogišką tik pagal dievišką tiesą priklauso vyriausia kunigybē. Šitose lukestyse gyveno ir džiaugēsi. Jos davē jiegą perkęsti visą sociališkų ir politiškų sąlygų sunkenybę ir, nežiurint į visas nelaimes, palaikē judējuose sąmonę jų išimtinio, švento padējimo.

Apleidžiant visus kitus memorialus, panašius Enocho knygai, indomų šito priparodymą duoda maža t. vad. Saliamoninē psalmaknygē, atsinešanti prie pirmo metašimčio vidurio pr. Kr. Nežiurint į tai, kad ji labai apšviečianti kainojimui daugelio giesmių iš kanoniškos psalmaknygēs, ji be to, aiškiai, kaip diena, parodo, kaip Pompējaus pasirodymas, o teipgi autoriaus pripažinamas didele nelaime paskutinių Asmonējų valdymas, ne tik prisidējo prie palaikymo aistraus mesijinio laiko troškimo ir paties Mesijo atējimo, bet ir pridavē jam džiaugsmingo įsitikinimo pobudį. Pobudingas čion yra paveikslinimas priešingumo terp ateinančio dievabaimių ir bedievių likimo Psal. Sal. XVII. Čion męs jau stovime ant Naujo Įstatymo slenksčio.

Kita judajiško dievotumo ypatybē šitame metašimty, ankštai sujungta su mesijinēmis viltimis, yra energiškai pritaikomas prie gyvenimo įstatymo pildymo svarbumas. Išeitiniu tašku šitoje atnašoje buvo Ezros veiklumas, vedamas toliaus paskui mokytų rašto mokytojų veikaluose. Bet savo svarbią istorišką vertę jis gavo ypatingai per farizējų ir sauducējų prieštaringumą.

Nežiurint į Kueneno*) nesitaikymą, greičiausiai yra galimu, kad saducējų užvadinimas paimta nuo vardo Cadoko, Saliamono vienalaikio ir kunigo, ir todēl išpradžių ženklino Jeruzolimos kunigus, kurie sulyg Jezekielio vieni skaityta teisingai pastatytais, kuomet vēliaus kuniginēs teisēs, kaip tas matoma yra iš kun. Kodekso, perējo ant visų "Aarono sunų", tai jeruzolimiškieji kunigai visgi palaikē pirmybinį padējimą kaipo kunigiška aristokratija, kuriai priklausē ir visuomeniškai politiškų reikalų užžiurējimas bendrijoje. Žinoma, jie veikē išvieno su heleniška pakraipa. Po makkabējiškai karei jie faktiškai buvo prašalinti nuo valdymo ir jų vieta buvo užimta asmonējiškais vadovais. Bet šitie, drauge su valdžia ir profesija gavo paveldējybēn, matomai, teipgi ir vardą, Užvadinimas vienos tam tikros kunigiškos rųšies stojosi užvadinimu, ženklinančiu kuniginę aristokratiją abelnai, o paskui ir abelnu vardu luomui ar partijai.

Augščiau minētieji Chasidim, priešingai, pasirodo vēla po farizējų vardu, pirmu kartų minimų prie Hirkano I-mo (135—105). Kol makkabējiškose karēse dalykas ējo apie tikējimo atsteigimą, tolai jie veikē išvieno su jų vadovais ir padarē savimi sąmazgą, jei ne veikiamojo, tai pasyviško priešinimosi. Kuomet gi Asmonējai pradējo priešintis įstatymiškos vyriausios kuniginēs kilmēs atisteigimui, tai jie atsiskyrē nuo jų ir išējo kaipo griežta įstatyminē partija prieš tautiškąją, vedamą asmonējiškų saducējų, kuri povaliai vis daugiau įgijo svietišką pobudį. Šitas persiskyrimas, prie Jono (104—78) privedusis prie atviro susikivirčijimo, iš tikējimiškos pusēs priklauso prie svarbiausių paskutinio laiko pr. Kr. nuotikių. Sulyg savo principų jis gali buti lyginamas prie Elijo kovos su Achabu.

Didžiausias jų priešingumo akstinas buvo įvairiai suprantamoje jų įstatymo svarboje. Saducējai toli buvo nuo to, idant įstatymo išsižadēti. Rašytas įstatymas ir jiems buvo beišlygine autoritybe ir jie abelnai laikēsi jo padavadijimų. Bet praktiškame gyvenime įstatymas pas

---

*) *Godsdienst van Israel* II, pusl. 342 ir sek. *Theol. Tijdschr.* 1875. pusl. 639.

juos stovējo ant antros vietos; svarbiausi jų uždaviniai buvo svietiškame skraite ir ypatingai politiškame gyvenime; jie norējo galingos viešpatybēs. Farizējams gi įstatymas buvo visa kuo. Kas buvo už jo rybų, visas svietiškas ir politiškas gyvenimas, su visa kuo, kas prie jo priklausē, ne tik neturējo jiems jokios vertēs, bet tiesiog buvo jiems priešinga. Jie neužkentē kaip svetimo šeimininkavimo, teip ir judajiškos aristokratijos siekimųsi prie valdžios ir garbēs, teipogi ir karališkos valdžios, kuri, jos atstovų supratimu, temdē jų nuosavą vyriausią kuniginį urēdą. Jiems turējo kainą ne tas, kas buvo tautiška, bet tas, kas buvo tikējimiška; jie buvo ne patriotais, tik dievotumo karštuoliais. Todēl jiems buvo svarbu tik vienas: teisumo atsiekimas pildant Dievo valią, išreikštą įstatyme. Visas gyvenimas turējo buti gyvenimu sulyg įstatymo, visokis veiksmas turējo buti matuojamas juomi. Kad prie to dorybē ējo į užpakalį akyvaizdoje suprantamos viršutiniu budu šventybēs, — tai tas buvo prigimta; tai buvo tasai pavojus, kuris grēsē jau nuo Ezros laikų.

Priegtam farizējams svarbus buvo ne rašytas įstatymas, kaipo toksai, bet įstatymo idēja. Kuomet saducējai išimtinai laikēsi seno, vadinas, rašyto, — susirišime su šita konservatyviška pakraipa yra ir jų nepripažinimas prisikēlimo, angelų ir dvasių (Darb. XXIII, 8) — ir į visokį pridējimą prie rašyto žiurējo kaipo į savo laisvēs rubežiavimą, tai farizējai priešingai, stengēsi nuolatos plētoti įstatymą visose jo atskirose smulkmenose. Todēl įstatymo pažinimas buvo butinu reikalu. Jei ne visi rašto mokytojai buvo farizējais, kaipo ir kad ne visi farizējai buvo rašto mokytojais, tai visgi terp vienų ir kitų buvo ankštas susirišimas ir be tikro pažinimo įstatymo negalima buvo patenkinti farizējinio teisumo reikalavimų, "Prakeikta tauta, kuri įstatymo nepažysta" (Evan. Jono VII, 49). Šito pasekme buvo iš vienos pusēs siaurai luomiškas išdidumas ir pasigyrimas savo teisumu, iš kitos gi pusēs abejutumas ir nusiminimas. Teisumas buvo pasiekiamas tik nedaugeliui ir įstatymas darēsi nepakeliama sunkenybe. Iš šitos pusēs judajybē teipgi artinosi linkui savo galo.

Vienok negalima palikti nepastebējus šitų pažvalgų susirišimo su mesijiniais intikējimais. Kuomet saducējai manē atsteigti Dovydo karaliją ginklu, tai farizējai laukē Mesijo karalijos ateinant iš dangaus. Vieniems idēalas buvo sviete, kitiems už jo rybų, nors jis teip-gi turējo įsikunyti ant žemēs. Suskubinti jo atējimą galima buvo tik aštrum, sulyg įstatymo gyvenimu. Todēl psalmaknygēje neatmetamas įstatymo pildymas padaro butiną papildymą mesijinēms lukestims. Nors zelotai, kurie krikščioniškos metskaitos pradžioje norējo inkunyti šitas viltis su ginklu rankose, ir paējo nuo farizējų, bet jų mieriai buvo griežtame priešingume paskutinių principams.

Nesigilinsime į tai, ant kiek tikras yra daugelio mokslinčių manymas, jog mažą essejų sektą, apie kurią anksčiausios žinios atsiranda nuo antro metašimčio pusēs, reikia teipgi skaityti nuo farizējų atsiskyrusia šaka. Visgi jų negalima pastatyti trečia partija greta su farizējais ir saducējais. Greičiau jie padarē savimi tulą vienuolinę broliją, kuri, atsižadējusi visų gyvenimiškų gerybių ir susiorganizavusi į tvirtai sujungtą bendriją, kuriose įstojimas buvo galimas tik po ilgam ištyrimui, — siekēsi prie augštesnio šventybēs ir skaistybēs idēalo. Negalima nepripažinti, jog pas juos pastebiama svetimos intekmēs žymēs, bet iš kur tikrai radosi šita intekmē, tai sulyg to yra įvairios pažvalgos; prie to ypatingai kreipia į save atidžią parsybē ir pytagorējybē. Savo atsišalinimu nuo žmonių draugijos ir pritaikoma prie gyvenimo negatyviška atnaša prie kulturos, essējai primena ankstyvesniojo laiko rechabitus, nors terp vienų ir kitų negalima rasti jokio genealogiško susirišimo. Manymas, jog krikščionybē išējo iš essējų, yra niekuomi neparemiamas; priešingai, essējų intekmē į vēlesnę vienuolybę neišrodo galima.

Judajybē, iš įstatymo pusēs, radusi savo užbaigtinę išraišką farizējybēje, podraug pasirodo visai kitokiame pavidale, t. vad. "išminties knygoje". Svarbiausia šitos pakraipos atžymybe, kurios versmē, dēlei suprantamų priežasčių, buvo nukelta prie Saliamono, reikia pripažinti siekimusi prie to, idant surasti sutaikymą su ta gyvenimo

įvairybe, kuri įsigyveno Palestinoje helenybēs laikais, palaikius prietam tikējimą į Dievą, bet atmetus visai, ar iš dalies įstatymą, arba bent jo kultinę ir apeiginę pusę. Bet šita pakraipa turējo teipgi nelygų plotį ir nelygius laipsnius. Nors "Išmintis" nē ant minutos neatsitraukia nuo savo tikslo buti gyvenimiškos išminties knyga, vienok joje statoma daug klausimų ne tik esančių kuoankščiausiame susirišime su tikējimiška nuotaisa, bet ir giliai perimančių suoprotį apie gyvenimo esmenį ir apie gyvenimiško veiklumo pobudį. Iš senesnių, priklausančių prie šitos rųšies rašliavos, raštinių paminklų, ypatingai indomi yra Jobo knyga, iš vēlesnių gi — Kogelet (Ekkleziastas) knyga. Pirmoji yra liudijimu smarkios tikējimo kovos ir jo pergalējimo, prie ko, nežiurint į visas spaudžiančias nelaimes, sielos gilumoje užsilieka sąmonē gyvo Dievo artumo; todēl ji augštesnēje prasmēje yra optimistiška. Kita knyga priešingai, tiek pat pesimistiška, padaranti savimi išraišką nuolankumo likimui ir atsisakymo nuo visokios tikrybēs: Dievas, sulyg jos pažiuros, yra toli ir valdo tik ištolo. Bet terp šitų kraštutinybių yra ir kitos knygos, iš kurių galima atsižinoti apie "išminties" esmenį: tokiomis yra kanoniška "prilyginimų knyga" ir "Jezaus Siracho knyga", o teipgi "Saliamono išminties knyga", iš kurių pirmos dvi atsirado ant palestininēs dirvos, paskutinē gi ant aleksandrijinēs.

"Išminties knyga" parodo savo tikējimiškai izraēlišką pobudį labiausiai tik savo išeitiniame padējime sulyg to, kad baimē Jehovos yra išminties pradžia, bet paskui ji eina keliu daugelio praktiškų patarimų, turinčių didesnę ar mažesnę dorišką vertę, vienok daugiaus esančių vaisiumi apstingo gyvenimiško prityrimo ir rimto mąstymo, įsteigti tulą vidurinį dorumą, su kuriuo galima buti laimingu prie visokių aplinkybių.

Šita pakraipa ypatingai indomi savo augščiau minētu pavienybiškumu, kuomet įstatymas turi po akių visą bendriją, kiekvienas gi atskiras asmuo tik tiek surištas jo padavadijimais, kiek jų yra bendrijos narių. Iš šitos pusēs šita pakraipa linksta prie tokių pranašų kaip Jezekielis ir

Pav. 78. Karēs suiminiai žydai neša šventnaminius turtus (bareliefas nuo ciesoriaus Tito arkos, esantis Romoje).

antras Isajas, kurie, tautai puolus, šaukēsi prie asmeniško atsivertimo ir asmeniško tikējimo, bet joje doriški reikalavimai užima tikējimiškųjų vietą, pas Jezekielį išeinančių ant pirmos vietos, nors gana iš viršutinēs pusēs. Šitas ve pavienybiškumas padaro didelę "išminties" persvarą. Kuomet judajiškos tautos, veikiai gi potam ir judajiškos bendrijos gyvavimas pasiliovē, be to gi ir įstatymo pildymas darēsi prieinamu vis mažesniam žmonių skaitliui, tai šita išmintis mokino juos atsidēti ant pačių savęs ir terp augančios visų gyvenimo pusių nestovybēs, pobudingos paskutiniems laikams prieš Kr., padavē jiems į rankas, jei ir nelabai prakilną, tai bent gi praktišką rankvedį. Todēl ji buvo labai branginamu priruošimu skelbimui evangelijos, jau iš visų pusių turējusios pavienybinį pobudį.

Tokiu budu izraēliškas tikējimas pasiekē savo galą. Greta su mesijinēmis viltimis buvo besitraukianti iki pat mirčiai rupestis apie teisumą, kuris turējo buti priruošimu prie išganymo; podraug gi buvo skelbiama tarpinis dorumas, kuris jei ir nebuvo pastatytas ant gerų norų, tai užgriebē tik viršutinę dalykų pusę. Atējo laikas, kuomet suoprotis apie Dievą, Jezaus Kristaus asmenyje, apsireiškia pilnoje didybēje, išreiškiamas žodžiais: "Tēve musų, kuris esi danguose". Bet tas jau nepriklauso prie izraēliško tikējimo istorijos.

Pirmo tomo pabaiga.

II DALIS.

Indogermanai.

67. Abelna apyraša.

Nusisiuntimo raštai. Iš skaitlingų kalbažinybos bei mytologijos veikalų privedama čion tik M. Muellerio parašytieji (butent *Chips* vokiškosios *Essays and Lectures on the science of language*); R. Rot, *Die hoechsten Goetter der arischen Voelker* (Z. D. M. D. 1852); ž. Darmsteter, *Le dieu supreme dans la mythologie indo-européene* (R. H. R. 1880, teipogi *Essais orientaux*, 1883); A. Pikte, *Les origines indo-européenes ou les Aryas primitifs* (nauja laida trijuose tomuose 1878; savo laikui puiki knyga); O. Schrader, *Sprachvergleichung und Urgeschichte, linguistisch—historische Beitraege zur Erforschung des indogermanischen Alterthums* (2-ra laid. 1890); P. von Bradke, *Ueber Methode und Ergebnisse der arischen Alterthumswissenschaft* (1890); P. Asmus veikale *Die indogermanische Religion in den Hauptpunkten ichrer Entwicklung* (2. Bd., 1875—77) suteikē filozofišką mytologiškos medžiagos apdirbinį gyvame ir giliamaningame išdējime. —

Indogermaniškoji šeimyna, kaikurių vadinama sulyg jos kraštutinių narių indokeltiškąja, kitų gi ariškąja, nors paskutinysai užvadinimas geriaus butų aprybojus indopersais, apima didelį skaitlių Azijos ir Europos tautų. Čion priklauso indai, iranai (baktrai, persai, mydai, turbut teipgi skytai), armēnai, frygai, trakiečiai, albanai, graikai, itališkosios tautos, baltai, slavai, germanai ir keltai. Šitas įvairių genčių šeimynos vienumas buvo prirodytas sulyginamąja kalbažinybe, kuri ant šito lauko apsivainikavo savo pirmaisiais liaurais. Po to, kaip pirmoje devyniolikto metašimčio pusēje kalbažinybēs korifējai: Bopp, Rask, Schleicher ir kiti padējo pamatą šitam mokslui, tarytum buvo galimu su augmenijos ir gyvijos meto sezonų ir gamtos apsireiškimų užvadinimų pagalba išrišti klausimą apie pirmapradinę indogermanų šeimynos tēvyškę ir nusekti kelią, kuriuomi kiekviena tauta ējo kas sau. Teipogi ir sulyg kulturos, šeimyniškų prietikių, pobudžių ir tikējimo kalbažinybē davē svarbius išaiškinimus.

Daugiau kaip penkios dešimtys metų perējo nuo laiko pirmo apsidžiaugimo ir dabar matome daugelį vilčių ap-

gautomis ir dabar apie pirmapradinę indogermanų tautą bei jos atsiradimo vietą šnekama daug atsargiau, negu net dvidešimts metų tam atgal. Pasekmēs, išsirodžiusios tikromis, pavirto į klausimus ir daugumas išvadų bei sąryšių, padarytų pirmame periode po atradimui, yra dabartinių kalbažinių laikoma belaikiais ir klaidingais. Gimtinēs indogermanų tautos vietos ješkota visur,—ant augštosios Pamyro lygumos, Armenijoje, pietinēje Rusijoje, Lietuvoje, pietinēje Švedijoje, antgalo dabartiniu laiku kaikurie tyrinētojai manē net, kad vargiai šitas klausimas tegali buti moksliškai apšnekētas. Parsiējo persitikrinti, jog tolygųs klausimai yra daug painesni, negu jie rodēsi išpradžių; pirmesnēsēs teorijos laikoma dabar tik prirengiamomis, nors ir vaisingomis hipotezomis. F. von Geno knyga apie kulturiškus augmenis ir naminius gyvulius, parodžiusi naujus kelius, prirodo mums, kaip mažai reikia tikēti pasekmēms, išvedamoms iš nuotraukinių žinių. Aiškiai išvesti ir suprasti indogermaniškų tautų prietikius su pirmapradiniais įvairių šalių gyventojais, arba su jų kaimynais, su kuriais jie maišēsi dēl veiklių susinešimų yra labai sunki uždotis.

Indijoje persikēlę arijai rado daugelį kitų genčių (Bhota, Kola, Gonda, Dravida); iranų sieną kaip nuo Babilionijos pusēs, teip ir nuo Turano pusēs sunku yra nutiesti. Kas mažaazijiškuose kultuose priklauso vieniems indogermanams ir kas semitams, koksai sąryšys gali buti terp etruskinēs ir senoviškos graikiškos kulturos, kokios priešistoriškosios tautos paliko po savęs šiaurinēje Europoje polines trobas, akmenis, kapus ir ginklus: vis tai — klausimai, kuriems nē kalbažinybē, nē antropologija nemato greito išrišimo. Tokiu budu visokios prirengiamosios kombinacijos likosi pripažinta pirmalaikiniais tvirtinimais; tik kaikurie abelni išvadai sulyg artimo gimiņiško atskirų tautiškų grupų sąryšio yra ištikimais. Šitai ve pilnai yra tikra, — kas jau ir išpradžių buvo pripažinta, — kad persai ir indai padaro vieną grupą, iš kitos gi pusēs terp iranų ir slavų teipgi yra ankštas susirišimas; apie graikiškai itališką grupą dabar jau negali buti nē kalbos, kuomet italai, priešingai, turi daug abelno su keltais.

Tokiu budu apie senovišką indogermanišką kulturą mažiau galime pasakyti, negu galējo pirmesniojo laiko mytologai, ir kadangi graikiškų dievų vardams jie greitai mokējo surasti šaknį sanskritų kalboje, kuri aiškino jų ypatybes ir jų mytus, tai mums dabar atrodo perdaug drąsu tverti tokius aiškinimus kuone išimtinai pasiremiant viena etimologija. Kitos net visai aiškios kombinacijos pasirodē klaidingomis, ar bent abejotinomis, k. a. Varuna—Uranos, ir tuli iš dabartinių kalbažinių turi labai daug ką užmesti sulyginamąjai mytologijai. Teip pat ir etnografija neliko neprisidējus prie šito klausimo ir tiems apsireiškimams, kurie skaityti grynai indogermaniškos paeigos, ji surado analogiškas formas ne tik pas semitus ir aigiptiečius, bet net ir pas raudonodžius ir kitus laukinius žmones. Žinoma, daugelis liekasi neužginčijamu. Šitai ve, negalima nepripažinti, jog Jama—Jima, Soma—Gaoma, užmušikas Vritri ir daug kas daugiau yra abelna indogermaniško periodo nuosavybe. Sanprotavimas apie šviesą dangaus dievą, apie dievų kovą su tamsiais demonais ir dar kai-kas daugiau galima priskaityti prie senojo indogermaniško periodo, bet kad šitas priešistoriškasis laikas turētų jau aprybotą kosmogoniją ir eschatologiją, kaip tas nesenai dar buvo tvirtinama A. von Ridbergo, tai su tuo negalima sutikti.

Bet abelna indogermaniško tikējimo charakteristika nesiremia ypatingai šitomis priešistoriškomis žiniomis, ji turi aprybоti vietą, užimamą indogermanais tikējimų istorijoje viso jų vystymosi bēgyje. Šitoje dēstyje paprastai yra pravedama paralēlē terp jų ir semitų: čion ant pirmos vietos stovi tikējimas, ten — kultura; čion dievas yra istorijoje, ten — gamtoje (Max Mueller). Tokių abelnų formulų vertybę gali nebranginti tik tas, kas abelnai sugiebia suprasti tik smulkmenis, o ne abelną filozofišką istorijos vertę. Svarbiausieji indogermanų tikējimai — indų, persų, graikų, romēnų, kurie savu žaru labai daug skiriasi terp savęs, yra klasiškais išsiplētojusios ir apdvasintos politejybēs atstovais. Kuomet semitai savo akis kreipē linkui dangaus, o jų tikējimai persiēmē pasidavimo

(islamas). absoliutiškos ypatybēs dvasia, tai indogermanai priešingai, apsistojo ant vidurinio, svietiško gyvenimo proceso: jų tikējime niekuomet nebuvo griežto atidalinimo terp dieviško ir žmoniško. Sulyg šito bus mums proga persitikrinti istoriškame atskirų indogermaniškų tikējimų išdējime.

Indai.

St. dro Edv. Lemanno (Kopenhagene).

Nusisiuntimo raštai. Abelna Indijos apžvalga. Liudvig, *Geographie, Geschichte und Verfassung des alten Indiens* (1875) ir, lygšiolai turįs dar didelę, vertę, Benfejo straipsnis *Indien* Erscho ir Grubero encyklopēdijoje; Chr. Lassen, *Indische Alterthumskunde* (4 tom., 1846 — 1861, 2-ra laida I ir II t. 1867—74), pirmiaus šitas veikalas buvo svarbiausia indologijos versme. — Indijos istorija: Ed. Meyer, *Gesch. des Alterth. I*, ir Lefman Okeano rinkinyje. — Iš rašliavos istorijos. L. Schreder, *Indiens Litteratur und Cultur* (1881). Ankstyvesnieji A. Webero veikalai (*Akademische Vorlesungen*, 1852, 2 auf 1875) ir Makso Muellerio, *A history of ancient sanskrit Litterature* (1859) pasenę. žinios apie indų kulturą galima rasti pas Weber'į: *Indische Streifen* (3 Bd. 1868—79), M. Muellerį, *Chips from a German workshop* (vok. Essays 4 tom.); Monier Williams, *Indian Wisdom* (tarp ko kito paduoda indų mokslo išvaizdą), G. Zimmer, *Altindisches Leben;* Dutt, *Hist. of Civilisation in Anc. India. I—III* (1890).

Apsipažinimui su indų tikējimų istorija ikišiolai geromis versmēmis gali buti senesnieji H. F. Colebrooke'o veikalai *Misc. Essays* (ed. by Cowell) ir G. G. Wilsono (Works, Rost'o išdav. 5 t. 1861—1866) ir ypatingai I. Muir'o: *Original Sanskrit texte* (3 laid. 1890), ypatingai tom. III—V; teipogi Weber'io, *Indische Studien* (periodiškas išdavimas, pasirodęs nuo 1849 m.). Kaipo rankvedžiai abelnai indų tikējimo istorijai ypatingai patariama A. Bart, *Les religions de l'Inde* (1870), išpradžių encyklopedijoje Lichtenberger Enc. des sc. rel., paskui su priedais versta į anglų kalbą Truebner'io Or. Serien (1882), čion privedama visa reikalinga rašliava; teipogi F. W. Hopkins, *The Religions of India* (1895), M. Muellerio, *Hibbert Lectures on the origin and growth of religion as illustrated by the religions of India* (1878), šita knyga ikišiolai yra verta atidžios ir jo *Gifford Lectures*, (4. t. teipgi vok. kalb.) nepridavē jai nieko svarbaus; Monier Williams, *Religious thought and life in India: Vedism, Bramanism and Hinduism* ir P. Wurm, *Kurze Geschichte der indischen Religion* gali buti teipgi iš dalies naudingais. Platųs rašliaviški nurodymai patalpinti Barto Biulētinuose R. H. R. —

68. Zmonēs ir kultura.

Indų charakteristika paprastai darosi perdaug vienpusiška. Atsišalinimas nuo reališko svieto, kuris neužginčijamai yra vyraujančia atžymybe didesnēje dalyje jų rašliavos, fantastiška ir abstraktiška jų protavimo pakraipa ir antgalo paniekinimas, su kokiu jų mokslo ir tikējimo

srityje žiurima į praktišką gyvenimą, — visa kas tas davē priežastį laikyti indus be veiklumo ir jiegos žmonēmis, atsidavusiais mąstims ir svajonēms. Bet toksai paveikslinimas yra tikras tik sulyg atskirų šitos tautos sluogsnių ir sulyg kaikurių jos istorijos periodų; jeigu gi ēmus į apskaitymą visus indiškuosius gyventojus ir pasekus visą jų istorijos bēgį, tai bus gauta visai kitokis įspudis. Drąsųs persikēlēliai, kurie seniaus išējo iš savo užupinēs tēvyškēs į Pendžabą ir pasklido po visą Dekaną, žinoma, ne svajonių ir protavimų keliu apēmē šitą turtingą šalį, atēmę ją nuo laukinių, pirmutinių gyventojų ir davę pradžią tvirtai kulturai. Pas šituos indus nebuvo narsos ir energijos stokos kariškam atsidavimui ir sugiebumo praktiškam veiklumui; pakaktinai buvo pas juos teipgi ir gyvenimo džiaugsmų ir šviesių vilčių. Numirti narsiai bekovojant skaitēsi karžygių laime, bet jie greičiau velijo pragyventi dar "šimtą rudenių", anapus gi myrio dangus buvo prirengtas amžinam narsių vyrų gyvenimui.

Vienok už savo šeimininkavimą užkariautoje jų šalyje indai turējo prikišti. Dausų klimatas veikē į juos, jei ir neteip parbaigiančiai, kaip tas tankiai tvirtinama, tai visgi silpnijančiai. Bet dar viduriniuose metašimčiuose indai yra musų akyse žmonēmis apdovanotais veiklia jiega. Magabcharata, Indijos Iliada, žinoma, turi daug (vēlesnių) filozofiškų pažiurų, kurios toli nēra įgimtos Iliados karžygiams; bet pagrindinē veikalo dalis yra epopēja nē kiek neužsileidžianti Iliadai garbstyme kariškos narsos ir karžygiškos drąsos.

Nereikia laikyti liaudinio pobudžio pasekme tos indų aplinkybēs, kad kunigai, nuo seniausio laiko uždaryti į atskirą kastą, vedē gyvenimą, pašvęstą bergždiems aukojimams ir beveikliškiems galvojimams, mokytieji gi iš šitos kastos plētojo pesimybę, kuri buvo šito bežiedžio gyvenimo pasekme. Tautos branduolys šitų ligustų apsireiškimų likosi nepalytētas; galinga kariškoji kasta gyveno linksmai ir veikliai; teipogi ir valstietinēs kastos. Vaisbiškuose susinešimuose dar senovēs laiku jie lenktyniavo su vakarų tautomis, daugelyje pramonijos šakų jų niekas neviršijo,

Indijos gi turtais buvo ne tik žemēs produktai. Be to indai stojosi visasvietiniais pasakoriais, ir šitose liaudinēse sakmēse ypatingai apsireiškia svietinē jų saviżinybēs pakraipa. Didelis żmogaus gyvenimo pastabumas ir protiškas moralas sujungtas čion su kandżia smailaprotybe, linksma lengvamanybe ir ypatingai su vienvaliniu sarkazmu, nukreiptu prieš kunigų puikybę bei gotumą ir pusčiuolinių dievuočių begalinį dievotumą.

Tokiu budu ne visa kas Indijoje yra tikējimu; vienok nereikia abejoti, kad tikējimiškas dievotumas kaip iš jo pildymo pusēs, teip ir su galingos mąsties ir jos sutvertos turtingos rašliavos pagalba lošē didelę rolę tautoje; tikējimas visuomet liekasi dideliu indų vedēju ir indų tikējimas yra patim żymiausiu apsireiškimu stabmeldybēje. Bēgyje trijų ar keturių tukstantmečių jis šeimininkavo šitos stiprios šalies tautoms ir prie visų atsitikusių perversmų valiojo użlaikyti savo nuosavą pavienybiškumą. Nutolimas nuo reališkos svieto pusēs, kuris padaro svarbiausią jo velesnių esmeninių formų atżymybę, nesimato jame nuo pradżių; vienok visuose vystymosi laipsniuose pastebiama palinkimas prie paslaptiško ir nesuprantamo, kuris apsireiškia kaip pirmuose šiurkščiuose simboluose, teip ir plonose atskiramybēse bei apmąstymuose, tankiai tik išrodančiais giliais. Indų mēkla teipgi mēgsta skraidyti begališkume ir berubežiškume; bet jie anksti išmoko šitą begališkumą vaizdyti, kaipo vienumą ir ypatingai kaipo dvasišką vienumą; dvasiškoji monybē jų tikējimiškoje mąstijoje viršija: dvasioje jie mato esmenį, reališkuose daiktuose prisimatymą ir su pastebētinu aitrumu verżiasi prie to, idant, aukojant prisimatymu sugauti esmenį: išsiżadējimas savęs, šventa indų aistra yra šito verżimosi prirodymu. Daiktų esmuo, prie kurio jie verżiasi, retai matomas indiškam protavimui kaipo kas tokio viršgamtiško: svietinēs dvasios artumas yra pati iš savęs suprantama esmeninē idēja jų pażvalgos į svietą; šita kraštutinē pantejybē daug kartų bēgyje tikējimiško gyvenimo pereina į atejybę, dievotumas gi neatsiliekąs nuo atsiżadējimo savęs įgavo pertai nihilistiškąjį antspaudį.

Ant kiek indai išreiškē gyvo žingeidumo tikējimo srityje, ant tiek pat mažai jie parodē gabumo politiškame gyvenime. Kaip ne narsųs jie butų buvę karēje, veiklųs valstietiniame gyvenime ir gabųs teismiškų įstaigų steigimui, jie niekuomet negalējo susijungti į vieną tautą ir niekuomet nē kalbos negalējo buti apie padarymą vienos indiškos viešpatybēs, kam, žinoma, kenkē šalies platumas. Iš to pasirodo aišku, kodēl šita tauta niekuomet nelošē svarbios rolēs svieto istorijoje: nors indai ir jų kultura užēmē visą pietinę Aziją ir net didžiąsias Zondiškąsias salas, ir pusē mongoliškojo svieto išpažino indų tikējimą, vienok jie nevaliojo pernešti savo šeimininkavimo už Indijos rybų, kas galejo palaikyti jų intekmę; net ant savo nuosavos žemēs kovoje su įsiveržiančiomis pas juos pajiegomis, indai visuomet budavo sumuštais. Graikams ir persams, anglams ir musulmonams jie buvo perdaug lengvu grobiniu ir ateityje tautiško jausmo ir politiško sumanumo stoka ištikrų gresia indų kulturai.

Suprantamas dalykas, kad žmonēs, kurie teip mažai stengēsi sutverti savo nuosavą istoriją, tiek pat mažai rupinasi ir jos rašliavišku užlaikymu. Bramynai mažai tesirupino tuomi, kas dedasi šitame apgavybēs ir kančios sviete, ir jeigu vienas ar kitas sugiebus valdovas nebutų palikęs užrašų, kuriuos, rods, tik naujesnēji indologija pasistatē sau uždaviniu rinkti ir aiškinti, tai męs neturētume jokio šiek-tiek aiškaus supratimo apie indų chronologiją.

Užtai mokslų srityje indai gali pasigirti kitokios rųšies daug svarbesniais darbais. Jie parodē didelį gabumą mokinimesi matematikos ir astronomijos; gydymo moksle jie ir nebuvo tamsųs, jų logika ir psychologija vertos stebējimosi, o gramatiškomis pažintimis net arabai negalējo jų pereiti ir tik naujesnēji europinē kalbažinybē pralenkē juos tame dalyke. Indai apskritai turējo tokios protiško veiklumo rųšies gabumus, kurie reikalauja smailaprotybēs ir įsigilinimo. Empirybē jiems visuomet buvo svetima; iš to išējo ankstyvas jų protiško gyvenimo ir ypatingai jų mokslo supintējimas.

Tikējimui perdidelis plonybių apstumas visuomet buvo nelaimingu apsireiškimu Indijoje; jau vediškame periode sustirusi teologija ir begyvis apeigiškumas susidējo drauge,

idant išstumti pirmapradinį tikējimiško gyvenimo šviežį. Gražybē teipgi retai teatsitinka šventose indų knygose ir net terp vediškųjų himnų meniškai poetiškieji yra išimčia. Kad vienok indams netruko grožēs jausmo, tai matyt pirm visa ko iš jų svietiškos poēzijos, pasiekusios gerą augštį kaip epikoje teip ir dramoje; paveikslinimo gi dailēse jie toli gražu neturējo tokio pasisekimo ir be puikių jų dailiškos pramonijos darbų jie pragarsējo tik savo architekturos puikumu, plastiškoje gi dailēje ir piešime jie nesutvērē nieko svarbaus.

Vediškasis Bramaniškas Tikējimas.

69. Vedos.

Nusisiuntimo raštai. R. Rot, *Zur Litteratur und Geschichte des Weda* (1840). — Fr. Max Mueller, *Lecture on the Vedas* (1865, chips. I).— G. Grossmano Rig—Vedos vertimai (metriškuoju ritmu 1876—77): didesnēs vertēs, bet mažiaus prieinamas Liudvigo vertimas (187—77), aprupintas gerais komentarais, drauge su rašliaviškais ir mytologiškais nurodymais; gerą pasirinkimą gražioje metriškoje formoje randame pas Goldnerį ir Koegi, 70 *Lieder des Rig—Veda* (1875). Vedų tikējimą be Muir'o V, apšneka teipgi A. Koegi, *Der Rigveda* (2 Aufl. 1881), patariama kaipo įžanga. — G. Oldenberg, *Die Religion des Veda* (1894) ikišiol yra geriausiu veikalu. Trumpesnis ir mažesnēs vertēs, bet tinkamas E. Gardi veikalas, *Die vedisch—brahmanische Periode der Religion des alten Indiens* (1893). Vien specialistams patariama: A. Gillebrandt, *Vedische Mythologie I, Sonne und verwandte Goetter;* Liudvig, *Beitraege zu der Mythologie* III-me tom. jo Rigveda (1878) ir ankstyvesnis, davęs naują pakraipą veikalas A. Bergaigne'o, *La religion védique* (3 tom. 1878—83); pilnai nepakakinąs P. Regnaud'o veikalas, *Le Rig—Veda* (1892) buvo prirodytas Barto kritika (R. H. R. 1893). Daugelis esmeniškų klausimų sulyg vedų išdēta — *Vedische Studien* Pischelio ir Geldner'io. —

Senesnysis, žinomas mums indų tikējimo periodas vadinama vediškuoju nuo to laiko šventų raštų vardo.

Veda reiškia "mokslas" (slg. *toida*). Šventas mokslas, išdētas šitose knygose, atsirado apreiškimo keliu; vedos "nebuvo žmonių rašytos", bet turi grynai dievišką paeigą ir pilnoje žodžio prasmēje turi skaitytis inkvēptomis knygomis; todēl jos yra neužginčijama autoritybē tikējimui ir gyvenimui. Vediškoji rašliava labai yra apstinga; ji apima ne tik šventas giesmes, bet ir rankvedžius pamaldinių apeigų pildymui ir praktiškai teologijai, o teipgi ir filozofiškos pažvalgos užsinešimus. Rinkinys giesmių, padarančių svarbiausią vedų dalį ir vadinamų paprastai "Veda", indų kal-

boje vadinama "Mantras". Visos jos dalinama į keturis sekančius skyrius (samgitas — rinkinius): Rig-Veda — knyga apimanti tikējimiškus himnus; Sama-Veda — giesmes, tekstus; Jadżur-Veda — maldines formulas, vartojamas prie aukojimų; paskui seka dar rinkinys vēlesnis sulyg rēdymo laiko, bet sulyg turinio vieno laiko su anais, butent Atarva-Veda — magiškų giesmių ir żavējimų knyga. Iš šitų knygų tikējimui ypatingai svarbios Rig ir Atarva; kiti du rinkiniai, turį daugiau technišką pobudį, mażiaus tinkami musų mieriams.

Naujesnio atsiradimo Veda visa parašyta proza ir susideda iš teip vadinamų "bramanas". Juose aiškinama abelnai visokios apeigos prie aukojimų, bet prie tam privedama teipgi daug mytologiškos, teologiškos ir net gramatiškos medżiagos. Po "bramanas" kaipo priedas eina "araniakas", "pażvalgos į svietą" ir galiaus "upanišadai", "pamokymai", turį seniausią indų filozofiją.

Po vedų eina "sutros" (kitaip vedangas — "vedos dalys"), kurios, rods, iš dalies priklauso prie tos pačios rašliavos srities. Jos yra "rankvedżiu" mokykliniam mokymui ir todēl išdētos daug glaustesnēje formoje negu bramanas, kurie išplēsti ir kalbingi. Sutros yra daug mażesne autoritybe, negu bramanas, kadangi šitie paskutiniai (teipogi ir mantras) abelnai priskaitoma prie apreikštinēs rašliavos (sruti), kuomet iš sutrų tik nedaugeliui priklauso tokia garbē (srauta — sutras), daugumas gi jų (smarta — sutras) priskaityta prie padavų skaitliaus (smrti). Jos apšneka, terp ko kito, naminius papročius (griasutros) ir įstatymażinybę (darma-sutros). Garsusis įstatymų rinkinys Manu atsirado iš šitos darma-rašliavos.

Sulyg vediškųjų giesmių senumo (mantras) yra tik neaiškųs spējimai ir maża butų naudos, jei męs net ir galētume nuspręsti jų redagavimo laiką, nes šitie poētiškieji veikalai yra użrašais palengvo ir pergyvenusio įvairius fazius tikējimiško vystymosi, kuris galējo prasidēti nepamenamai sename laike; bet kaip męs toli nekeltume atgal šitų giesmių atsiradimo laiką, visgi yra neabejotina, kad jos išaugo ir subrendo indiškosios dirvos ir indiškosios saulēs sąlygose.

Pasiremdamas astronomiškomis żiniomis, esančiomis vediškame svietinēs sąstatos vaizde, Jacobi nusprendē laiką

vediškai kulturai apie 2000 m. pr. Kr.; jis mano suradęs senesnēsēs metskaitos żymes, siekiančias 4000 m. Prie tos pačios išdavos podraug priējo indų astronomas Tillak; vienok šitos skaitlinēs neparodo vediškos poezijos atsiradimo laiko; paprastai jį skiria prie laiko 1200—1000 m. pr. Kr., bet jei męs atkreipsime atidžią į tai, kad džiainų sekta, atsiradusi apie 850 m. pr. Kr., galējo išsiplētoti tik ant vedybēs griuvēsių ir net jau po żydinčiam vēliau atsiradusios bramanybēs periodui, tai pasirodys, jog toksai skaitymas, regimai, toli gražu neatsako tikrybei.

Nors, tokiu budu, vedos priklauso prie seniausios żmonijos rašliavos, vienok šitos nuo seno guodojamos giesmēs turi ant savęs antspaudį to, kad jų atsiradimas turi buti priskaitomas ne tikējimiškai tveriamojo periodo pradžiai, tik pabaigai. Šitas aiškiai pastebiama, priešingai pirmesnēms nuomonēms, ypatingai Makso Muellerio išreikštoms apie tai, kad čia męs turime reikalą su nayviška liaudine ariškosios veislēs tverybe, josios kudikystēs periode. Teisybē, vedose randame jaunuomeniškos fantazijos ir pirmapradinių pažvalgų żymes, liudijančių tautos jaunybę, bet ne jos duoda vediškai poēzijai jos abelną pobudį. Visas poētiškas mytologiškos medžiagos apdirbimas ir teorētiškoji tikējimiškų minčių apypieštis parodo vienvalinį puolimą ir protiško gyvenimo pasenimą, kuriame mokyklinis inprotis ir pedantybē apvaldo mąstį, tikējimas pereina į teoriją, o kultas persikeičia į ritualą, ir kuriame patsai kunigas — poētas tik ačiu mokytiems ir priemoniškiems apsivertimams gali šiek-tiek susenusią medžiagą atnaujinti.

Šitas apsireiškimas suprantamas dalykas, kadangi tverybē, kurios vaisiumi yra musų veda, stojosi savo budo amatu; eiliavimo mokslas pradējo buti guldomas poētiškose mokyklose sulyg tam tikrų techniškų taisyklių; poētiškasis aparatas buvo jau pilnai suruoštas ir pasiliko tik su didžiausiu mitrumu ir smailaprotybe jis pritaikyti, idant kiek galint sumaningiaus, żodžių żaisme ir mįsliais, dviprasmiais ir sunkiai suprantamais išsireiškimais, iš giesmēs padaryti ką tokio dailiško, kas galētų patikti mokytam žinovui.

Žinoma, kad prie tokios metodos galējo išsivystyti tik kas nors tarpinio; didelē, teip augštai išgiriamų vediškų eilių dalis turi formališką ir begyvį pobudį, atsižymi mąsties menkumu ir parinktinumu ir net patiems indams jos yra

sunkiai suprantamomis ir neaiškiomis. Vienok neužginame, kad senoviškos giesmēs nebuvo be meniškos gražybēs ir kad skaitliuje žinomų mums vediškų himnų yra puikųs poētiškieji veikalai pilni mąsties ir jausmo.

Ant kiek mažai šita poēzija buvo betarpiniu pačios liaudies vaisiumi, ant tiek pat ir jos turinys nebuvo išimtinai tikējimišku. Ne visos Rig-Vedos eilēs yra dvasiško turinio ir surinktos jos visai ne liturgiškiems tikslams; daugelis šitų giesmių turi pilnai svietišką nuodarą, k. a. graudi žaidiko giesmē, giesmē apie varles, kur išreiškiama bramaniškų mokyklų pajuokimai; pasakos apie žvēris ir poētiškos sakmēs teipgi atsitinka Rig-Vedoje, nešnekant jau apie giesmes, liečiančias arklių bēgimus ir tulas visai neprideramas eiles. Ypatingai skatinančia priežasčia sudējimui giesmių buvo didelēs aukojimo šventēs, įrengiamos sulyg kokio-nors kunigaikščio, arba turtingo pono padavadijimo. Tokioje dēstyje bramanas, išmokytas sudēti eiles, turējo išeiti su giesme; sename laike buvo mylimos naujos giesmēs, kurios speciališkai buvo sudedamos tam tikram nuotikiui. Rašējai neprideramiausiu budu pritaikydavo savo eiles prie tam tikros aplinkybēs ir daugelis vedos giesmių turi ne tik panašiai aistrų, pilną prisigerinimo ponui pobudį, kurio garbei ir jo geiduliams yra duodama auka, bet jose visai atvirai išreiškiama noras gauti turtingą dovaną, kuri susidējo iš karvių, kadangi, žinomas dalykas, jog toksai sunkus menas negalējo buti be apmokējimo. Todēl tankiai giesmēs tonas tyčia buvo nutaikytas, teip, kad gauti už ją kiek galint daugiaus karvių.

Tankiausiai privedama vediškųjų giesmių rašējų vardai, bet šitie nurodymai tankiai neturi jokios vertēs ir net visai yra be suomonēs. Vienok visai yra tikra, jog buvo tam tikros padavos sulyg vedos autorių ir net, regis, jie rēmēsi istoriškuoju pagrindu; antai ir kaikurios autorių šeimynos yra pažinamos ne tik dēlto, kad apie jas pasakojama, bet ir iš pačių giesmių, jų pobudžio, jų numylēto pritartinio balso ir t. t. Kiekvienos šeimynos priekyje stovējo šeimynos galva, šventasis riši, kurio vardu ir šeimyna bei jos eilēs vadinta. Garsiausiu iš šitų riši buvo Vasišta, kurio šeimynai priskaitoma septinta Rig-Vedos knyga. Apsakymai apie riši vediškoje rašliavoje yra daugiausiai pasakiško pobudžio. Gali buti, kad isto-

rija apie Vasištos ginčą su karaliumi Visvamitra apima istorišką teisybę, nes karvē, dēl kurios jie ginčijosi, buvo giesmininko dovana, kurią kunigiškasis karalius norējo atimti garsiajam riši; kitos gi ypatybēs iš pasakojimo apie du giedorius daugiausiai visai pasakiškos, net mytiškos. Vasištos istorija ankštai rišasi su Indros mytu ir jam priskaitoma dieviška paeiga. Jis musų akims atrodo tokiu, kaip Muzei ir kiti tolygųs nutolusios senovēs giesmininkai, kurie ištikro galējo buti, tik ne toje formoje, kokioje męs turime žinias apie juos.

Taikant atskirų Rig-Vedos dalių nuoseklumą, didelę atidžią į save kreipia autorių šeimynos. Šitas paskirstymas buvo teip rupestingai atliktas ir sulyg teip aprybotų taisyklių, kad prancuzas Abel Bergaigne manē net surasti jame pritaikymą aritmetiškos sistemos (skaitlius ir ilgis giesmių bei strofų); bet tas duodasi tik su intempimu, kadangi giesmēs pirm visa ko dalinasi sulyg autorių, paskui sulyg dievybēs: visų priekyje stovi Agni, po jo eina Indra ir t. t. ir antgalo sulyg išmierio; tik jau potam žiurima į strofas, bet tame prisilaikoma griežtumo nueinančio iki pedantybei. Iš 10 knygų (mandalas) Rig-Vedos pirmutinē ir dešimta pačios savimi padaro atskirus skyrius; Mandala 2 — 9 (šeimyniškos knygos) padaro vieną rųšį; iš jų ypatingai indomi septinta: Vasištos knyga, aštunta ir devinta Somos knyga. Dešimta knyga, turinti ypatingai didelę daugybę žavējamų ir filozofiškų giesmių, kame ji sutinka su Atarva-Veda, paprastai skaitoma vēlesnio atsiradimo negu kitos knygos. Bet tas gali atsinešti tik prie redakcijos, kadangi šita knyga, regimai, padaro vēlesnį priedą, — o ne prie turinio, kuris iš dalies yra labai senas. Apsipažinimui su vediško laiko tikējimo ir papročių istorija dešimta knyga turi didžiausią svarbą.

70. Vedų Autoritybē.

Nusisiuntimo raštai. J. Muir, Or. Sanskr. Texts, III. —

Visų pirmiausiai reikia pastebēti, jog vedos bēgyje metašimčių buvo perduodamos žodžiu, o ne raštu. Mokinimas apie šitą žodį, kaipo apie svietinį principą, kaipo apie visa užlaikančią ir gaivinančią jiegą, kaipo apie ką tokio dieviško ir amžino, perējo per daugelį indiškos teori-

jos fazių, kurių čion nurodysime svarbiausius. Jau Rig-Vedos giemēse matomi tokio mokslo użsinešimai. Teisybē, kad juose viršija visai prigimtinis suoprotis apie tai, jog šitos knygos buvo parašytos autorių, kurie net prisipażįsta prie savo trukybių ir silpnybių, bet greta su šituo senovēs riši apoteoza pasiekia jau pilną išsivystymą. Šituos paskutinius lygino su pitri ir net su dievais (visų pirma su Agni); jie buvo apdovanoti dieviška buklybe, skaitēsi staliniais dievų draugais, savo giesmēmis ir żavējimais jie tvērē genijus ušas, auka gi jų saulei davē jos šviesą. Giesmēs stiprumas lyginasi aukojimo svarbai, kurio dalimi jie buvo išpradżių. Sakmē apie trijų vedų atsiradimą yra tik Purušazukte (X, 90), kur pasakyta, jog iš pirmapradinio żmogaus aukos išējo trys vedos, greta su kuriomis prisimena żavējimo giesmēs, nors nesivadina Atarva-Veda.

Likusioje vediškoje ir sekančioje po jos rašliavoje šitas mokslas labai stipriai išsivystęs. Šiteipos, Satapate-Bramane pasakojama, jog Pradżapati, kuris iš pradżių buvo pats vienas, per savo gerumą sutvērē iš savęs tris svietus (żemē, oras, dangus); iš čia savu żaru atsirado Agni, Vaju, Surija, toliaus iš tų trys vedos, trys šventi żodżiai (bhu, bluvas, svar, kurie żenklina tris svietus); šitos gi vedos buvo sutvertos — kaipo butina aukojimų sąlyga. Iš šitos ir kitų tolygių vietų paaiškēja kaip dieviškas atsiradimas, teip ir svietinē vedų vertē: visi svietai surinkti trijose vedose ir jose jie gludo; tokiu budu vedos yra kaip svieto sąstatos esmeniu, teip ir turiniu; trys gi vedos gludo trijose skiemens om (a-u-m) raidēse ir gajatroje, vadinas, tam tikroje formuloje, kurią skaitē "vedų motina" ir apie kurią platino fantastiškiausius mokslus. Tankiai teipgi yra pritaikoma ir atkartojama ta mąstis, jog vedos, kadangi jos pačios yra be pabaigos, buva versme visiems daiktams ir visoms ypatybēms.

Żinoma, nēra ką nē šnekēti, kad trijų vedų vertē skaityta turinčia didelę vertę; ji apima visa ką ir veda gausiausius vaisius. Mokinimasi vedų priklauso prie penkių kasdieninių priedermių, kurios yra tokios: dovanos davimas gyvuliams (paukščių šērimas), żmonēms (svetingumas, iki vandens gurkšnio), bočiams, dievams (iki rykščių saujai) ir, antgalo, mokinimasi vedų. Kas użsiima

šituo mokinimusi, tas tokiu budu duoda jau auką dievams: antai, Rig-Vedos giesmēs — vis tiek ką pono dovana, Jadżiur-Vedos giesmēs — svieto, Sama-Vedos — somos (viso gyvulio kuno), Atarva-Vedos — taukų. Pildymas šitos priedermēs apsimoka tuomi, kad gaunama amżinas gyvenimas ir susivienijimas su Brama. Mokinanties vedas galima net apleisti asketiškąsias lankstynes dēlto, kad jis duoda ne tiktai tikrą pażintį, bet ir visos nuodēmēs pranyksta triguboje vedoje.

Nežiurint į tokią augštą vedų vertę, yra vienok maždaug priešingi manymai sulyg tulų jų dalių, arba ir visų vedų. Prieżasčia to buvo padalinimas vedos, kuri, kaip vēliaus buvo skaitoma, išpradžių buvo viena. Įvairių mokyklų pasekējai kainai žiurējo į viens kitą kaipo į eretikus ir suterštus: tokiu budu buvo dideli ginčai terp Rig-Vedos ir Sama-Vedos mokytojų, terp dviejų mokyklų Jadżur-Vedos, terp mokyklos Atarva-Vedos ir trijų likusių. Bet vedų vertē ējo żemyn sulyginamai ir su vēlesniais veikalais. Itigazos ir Puranos priskaito sau didesnę ar lygią su vedomis vertę; šitie raštai tankiai yra laikomi penktąja veda ir prijungiama prie likusių keturių. Antgalo, pačios vediškos rašliavos srityje (Upanišaduose) aiškiai išreikšta nuomonē, pavadinanti vedų pażintį ne teip augšta, kaip tikra pażintis, įgyta mystiškuoju mąstymu. Żmogus tik tąsyk pasiekia augštesnį suoprotį apie tikrą esmenybę, kuomet jo protas żudo visokią išgalę aiškiai atskirti ir tuomet, żinoma, ir veda jau neturi jam jokios vertēs.

Sistematiškai mokslas apie vedą išguldomas įvairiose mokyklose ir su Sajano-Madgavo komentarais (14 metašimtis po Kr.). Padējimas użimamas filozofiškųjų mokyklų sulyg vedos, buvo labai įvairus ir tankiai prieštaringas, vienok visos mokyklos jautē butinumą išaiškinti sau šitą šventą żodį ir sustiprinti juomi savo mokslą. Teipogi reikējo aptarti visos abejonēs ir nesusipratimai ir apsklembti padavos atnaša (smriti) prie vedos. Paskutinēji buvo apsklembiama daugiausiai teip, jog smrita (prie kurių be sutros priskaityta dar įstatymdaviškos knygos, filozofiškosios aforybēs, itigazos ir puranos) skaityta ištekančiomis iš vedos, arba gi šitie vēlesni raštai buvo skiriami sudrams, moterims ir t. t., idant ir jie galētų rasti kelią išganyman,

kuomet vedos mokinimasi buvo trijų skaisčiųjų luomų vyrų pirmenybe.

Negalima mokytojų ginčuose dēlei šitos priežasties nepastebēti beturiniškai abstraktiško indiškojo protavimo budo. Šiteipos antai Sajana išpradžių priveda ad absurdum visokį vedos apsklembimą ir ateina prie išvadų, kad net vedos buvimui nēra prirodymo, paskui gi išveda jos autoritybę iš pačios vedos liudijimo apie save ir iš jos vidurinio pobudžio; žinoma, niekas negali stovēti ant savo paties pečių, bet saulē sviečia savo nuosava šviesa ir apšviečia ja visą aplinkę. Vedų autoritybē patikrinama jomis paremtomis smriti, abelnu manymu, didžiųjų žmonių manymu, teisinga ir veiklia jų turinio spēka, kurie tankiai gali buti peržiurimi, todēlgi turi buti pripažinti net tą syk, kaip peržiurējimas ir nēra galimas. Vedos atidengia mums tą, ko negalima pasiekti kitais pažinties keliais (empirybe ir indukcija). Jei priešingai šitam nurodoma į tas vietas, kurios priešinasi viena kitai, arba atrodo besuomoniškomis ir supainiotomis, arba į tai, jog auka nevisuomet nuveda prie žadamų pasekmių, tai tokioje dēstyje mokytojai iš savo pusēs nurodo į aiškinimą, kuris priemoniškai sulygina panašias nelygybes, į mokyklų pobudžio įvairumą, butinai gimdantį pažiurų įvairybes į tam tikrus klausimus, antgalo į klaidas apeigose, atimančias aukai galybę.

Prie ginčijamų nuomonių skaitliaus priklauso visų pirma klausimas apie vedos amžinybę. Prie to reikia pastebēti, jog čia amžinybē yra suprantama atnašoje prie svieto, kuomi neišmetama vedos nuo Dievo paējimas. Iš mokyklų vediškoji šitą amžinybę pripažysta, niaja gi ir sankija ją atmeta. Toliaus ginčijamasi teipgi ir apie žodžių ir jų balso amžinybę, kuriąja rybojama teipgi ir vedos amžinybē. Jeigu užmetama, kad visokių giesmininkų ir kitų asmenų tikrų vardų bei daiktų vardų paeiga netinka prie jos, tai šitie vardai etimologišku keliu nuvedama į ką kitą, arba yra laikomi ne pavienybiškais, tik rųšiniais vardais, riši gi laikomi ne giesmių autoriais, tik priēmējais ir perdavējais. Vedos atsiradimas priskaitoma tai augščiausiai dievybei (Isvara, Brama), tai beasmeniškam pirmapradiniam principui, viena gi mokykla (Niaja) šito rašto autoritybę remia fides humana jų kompetentiškais rašē-

jais. Ypatingai šitas skirtumas reiškiai išeina dvejuose Mimanzos skyriuose; viename jų vedos tikslu dedama praktiškieji prisakymai pasielgimų suderinimui su priederme, kitame gi tuoju tikslu skaitoma augščiausios esybēs pažinimas. Nežiurint į šituos nesitaikymus vedų svarbos supratime, visos pakraipos vienu balsu pripažysta jas autoritybe. Principiališkas atmetimas atsitinka tik kaipo pavieninis apsireiškimas, pav., mokinime Bagavata, skelbiančiame tokį dievotumą (bakti), kuriame vedų mokinimuisi jokia vertē neduodama.

71. Dievybēs.

Nusisiuntimo Raštai. R. Rot. LDMC II ir VI *Die aeltesten Goetter* ir t. t. — P. F. Bradke, *Dyaus—Asura* (1885). — A. Gillebrandt, *Ueber die Goettin Aditi.* To paties *Varuna und Mitra* (1887). K. Bonenberger, *Der altindische Gott Varuna* (1893). Perry, *Indra in the Rig—Veda* (Journ. Americ. Orient. Society XI). G. Bueler, *Prajanya,* (Orient und Occident I, 214). E. Brandes, *Ušas.* Myriantheus, *Die Açvinen.* V. Ehn, *Der Jama — Mythus* (1889). —

Abelniausiu Dievo užvadinimu sanskritų kalboje yra deva, paimtas nuo žodžio div arba diu, kuris vartojamas veiksmažodžio prasmēje reiškia "šviesti", daiktvardžio gi prasmēje reiškia "dangus". Šitas užvadinimas parodo, jog dievybēs nēra butinai dangiškais apsireiškimais, tik šviesiomis esybēmis, siunčiančiomis dangišką šviesą. Bet, greta su abelnu devo užvadinimu, žodis deva podraug reiškia tam tikrą grupą viršgamtiškų esybių, vadinamų "devais", kurios daugelyje himnų statoma prieš kitą dievų — "Azurų" šeimyną. Vardijant šitas dievybes "Azurais" (nuo azu — gyvastis, šaknis yra as-esse), tuomi patim parodoma, jog jos yra gyvomis esybēmis, dvasiomis.

Visų dievybių skaitlius vediškoje teologijoje paprastai siekia 33, prietam dar jas dalinama sulyg trijų stanasų ar gyvenimo vietų (dangus, oras ir žemē) į vazus, rudras ir adamies. Bet skaitlius 33 toli gražu nēra pakaktinas tikram dievybių skaičiui ir greičiau yra dieviškų grupų skaitliumi, kadangi indiškųjų dievų daugis labai yra didelis; vienoje vedos giesmēje sakoma, jog "3339 dievybēs davē garbę Agni". Dieviškų esybių skaitlingumas vienval yra pripažinamas vediškojo indo; patsai svietas yra jam ne kuo kitu, kaip įvairių ir netyčinių jiegų žaisme. Bet vediškoji giesmē paprastai liečia vieną ar dvi dievybes (nors

atsitinka ir giesmēs nukreiptos į "visus dievus"), ir išrinktoji dievybē tankiai yra garbinama kaipo vienatinē ir augščiausia esybē. Šitą netyčinį atskiros dievybēs išaugštinimą vadino katenotejybe, arba trumpiau, genotejybe. Prie monotejybēs šita tikējimiška forma neturi jokio atsinešimo, nes ji atsirado ne dēl dieviško vienumo sąžinybēs,

Pav. 1. Agni, ugnies dievas.

bet buvo dievo garbinimo pasekme, kuris tuo tarpu perējo rubežius. Tas, kad iš visų kaskartinių aukojimų nēra nē vieno, kuris butų teikiamas tik vienam dievui, parodo aiškiai, ant kiek mažai vediškasis tikējimas turējo monotejybinį pobudį.

Indomiu apsireiškimu vediškame tikējime yra savo budo sinkretybē suoprotyje apie dievus. Antai, nežiurint į tai, jog prišaukiamasis dievas yra garbstomas augščiausia esybe, jam tankiai priskaito ne tik kitų dievų viršesnybes, bet ir be jokios kritikos deda jo vaizdan ypatybes, pildastis ir nuotikius iš šitų paskutinių gyvenimo. Pasidaręs per tai dieviškų ypatybių sumaišymas neišpasakomai apsunkina šiek-tiek suprasti atskirų dievybių pavieniškumą. Negalima manyti, idant tolygi savotiška pakraipa galētų buti monotejybēs prieduriu. Tiktai vēliausiose kosmogoniškose giesmēse randama numojimai į tikrą monotejybę, bet jie kaip sulyg savo laiko teip ir sulyg pobudžio jau pereina senųjų vediškųjų pažvalgų rybas.

Dievybių ypatybēs ir pobudis. Vediškosios dievybēs tankiausiai buva laikomos "gamtos dievais", prie ko jos

paprastai suprantama arba tiesiog kaipo tikros gamtos jiegos, arba kaipo šitų jiegų atstovai. Su tikrybe galima tiek pasakyti, jog šitos dievybēs buvo ankštame susirišime su gamta ir kad šitie gamtos apsireiškimai, prie kurių turējo kokį nors atsinešimą, aiškiai išeina poētiškame paveikslinime. Šitos pirmapradinēs gadynēs indai buvo gaivinami tiesioginiu gamtos jausmu ir vienval pripažino ant savęs elementinių jiegų viršininkybę. Jie prašo sau pas dievus tokių prigimtinių gamtos dovanų, kaip gyvybē, pasivedimas ir vaisingumas ir pildydami kultą laukia laimingos ir teisingos prigimtų apsireiškimų išeigos. Ir kulto pildymas, žinoma, gali gelbēti tam, nes dievai yra gamtos valdovais. Indra nēra žaibas, bet jis mēto žaibus; Indra nēra lietus ir saulē, bet jis yra tas, kuris siunčia lietų ir saulēs šviesą. Mųs neturi klaidinti tas, kad poētiška kalba ir mytologiškų aptarimų neaiškumas tankiai veda prie tapatinimo dievo su jo veikybe; negalima užginti ir to, kad vedose randame ir tokius dievus, kurių negalima atskirti nuo atsakančių jiems elementų. Šiteip, antai, Agni yra ugnis ir neženklina nieko daugiau, kaip tik šitą elementą jo įvairiose formose, o tokia dievybē, kaip Surija, visai yra tolygi saulei. Vienok vediškosios dievybēs, kaip sulyg savo esmens, teip ir sulyg savo veiklumo nēra išimtinēje priklausomybēje nuo gamtos. Šiteipos męs matome, jog toksai dievas, kaip Varuna, stovi daug augščiau už savo prigimtinį substratą, jog yra daug tokių dievų, kurie ir visai jo neturi, teip kad jie yra dvasiško arba grynai abstraktiško budo dievais.

Tokiu budu trumpais žodžiais negalima apsklembti vedos dievų. Šitas tikējimas žiedēsi ilgą laiką ir išējo daugelio gentkarčių ir tautybių tikējimiško gyvenimo vaisiumi, todēl nereikia stebētis iš įvairumo suoprotyje apie dievus, kuris matoma vedose. Šita įvairybē išeina dar reiškiau žiurint į margąjį žemesnio tikējimiško gyvenimo svietą, įgimtą liaudžiai. Čion greta su šviesiomis skaisčiomis dievybēmis yra ore ir ant žemēs spiečius dvasių ir demonų: velnių, nelabųjų, kaukų, raganų ir šmēklų, nuo kurių žmogus turi arba apsiginti, arba juos prie savęs prilenkti. Šitos, antrosios rųšies dievybēs kaipo geriau pakakinančios tikējimiškus žmonių minios reikalavimus, negu kunigų įsteigtosios augštesnēs rųšies šventos esybēs, apturi ne ma-

žesnę pagarbą ir tankiai mytiškame oficiališkų dievų skraite yra tiek veikiančiais asmenimis, jog sunku net nuvesti ruožas terp dievų ir demonų svieto. Jei prie šito pridēsime dar pirmapradinį visokių daigtų ir gamtos apsireiškimų garbinimą, k. a. kalnų, upių, gyvulių ir augalų, — žodžiu — pačią šiurkščiausią fetišybę, su pridējimu prie jos numirēlių kulto ir bočių garbinimo, tai apturēsime labai maištrų ir ne visuomet prakilną vediškojo tikējimo vaizdą, kuris vienok turi tą ypatybę, kad jis duoda mums visopusišką ir nenuduotą jo charakteristiką. Laikyti šituos demonus pirmapradinių vietinių kultų liekana nēra jokio pamato; jie yra nemažiaus ariškos paeigos kaip ir pačios dievybēs ir kaip toksai pat dvasių svietas, kurį vēla randame Europoje.

Viršutinēs dievų atžymybēs yra teip pat įvairios, kaip ir jų pobudis. Bet visokios dievybēs paprastai yra suprantamos visiškai su žmogiškomis esybēmis. Kaip išvyzdis, teip ir visas jų gyvenimas ir visi jų pasielgimai turi grynai žmogišką antspaudį: jie valgo ir geria, jaučia meilę ir neapykantą; be to šitiems nemirēliams netruksta sugiebumo panaudoti apsukrų gudrumą, nemandagų juoką. Jie tankiai yra paveikslinami kariauninkų pavidale ir dar tankiaus, vēlesniame gi laike net ypatingai — pavidale šventatarnių, atliekančių aukojimo apeigas.

Žinoma, veltui butų laukus atrasti vedose plastišką dieviškų esybių paveikslinimą, kadangi indų protavimui netinka tvērimas vaizdo, padēto į tam tikrus rubežius ir taisykles; kur dievų paveikslai nesusilieja į ką nors neaprybotо, ten jie pranyksta baisuniškame ir viršgamtiškame. Pusiau gyvuliniai arba visai gyvuliniai paveikslai, supainioti simbolai ir visoki nepaprasti sutvarai pas indus skaityta dievybēmis. Vienok tankiai prilyginant prie graikų tikējimo, nereikia užmiršti, jog tolygųs šiurkštųs suopročiai apie dievybes klestējo ir helenų liaudies fantazijoje ir kad plastiškoji olympiečių grožybē buvo meno, o ne tikējimo tveralu.

Dvasiškas augštesnių dievų gyvenimas turi nepaprastas pilnai išsivysčiusio dieviškojo typo ypatybes — nemarybę, visogalybę, visožinybē ir t. t. Bet šita nemarybē yra įgijama gēralu (amrta = *am-b-rosia*); visogalybē tankiausiai yra grynai fiziška jiega, o jų visožinybē mytologijoje yra užverta labai siaurose rybose. Sulyg savo pobu-

džio dievai daugiausiai yra malonųs ir prielankųs, jei tik žmogus moka juos prie savęs patraukti. Tik kaipo į išimtybę galima nurodyti į kaikurių iš jų karštumą ir apgavingumą, ir jeib tik vienas dievas galētų buti pavadintas pikta dvasia. Bet panašus prielankumas turi teipgi ir blogą pusę: šitie dievai perdaug lengvai pasiduoda miruoklių prašymams ir dovanoms ir męs pamatysime, į kokį kritišką padējimą antgalo nuvedē juos jų silpnybē, jų rodoma žmonių aukojimams.

72. Atskiros Dievybēs.

Azurai. Terp indiškųjų dievų pirmą vietą užima senoviškasis "Diaus Pitar", "dangaus tēvas", imant į apymatą chronologišką dievų nuosaikumą. Nuo jo šeimininkavimo nutolusiame pirmapradiniame laike vedose liko tik menkas atsispindimas, teip kad nēra galima pasakyti, ar jis skaityta dievų tēvu, ar lygum dievu jiems; teipogi neturime jokių žinių sulyg jo pobudžio, veiklumo ir kulto. Šitas nežinojimas dar labiau apsunkina klausimo išrišimą sulyg to, kokiame sąryšyje jis buvo su dieviškais vakarinių indogermanų vadovais, nors šitas sąryšys patikrinama vardų panašumu. Sanprotavimas apie Diausą ankštai rišasi su sanprotavimu apie Pritivi (žemē), ir pas indus, kaip ir kuone visur, žemē skaityta dieve.

Teipogi, sulyg indiškosios teologijos mokinimo, augštai garbinama Aditi*) yra žemēs dievē. Sulyg labai liuoso ir galutinai abejotino jos vardo aiškinimo ("nesurištoji") ji teipgi tankiai skaitoma amžinybēs arba begališkumo asminimu; šitas aiškinimas tarytum juo labiau jai tiko, kad buvo visa azuriškų dievybių grupa, vadinamų josios sunumis, "Aditijai", kurie dēlei šitų prietikių buvo priskaitomi prie amžinų esybių. Su šituo sutinka tvirtinimas, jog Aditi yra vēlesnio atsiradimo dievybe, kuri jau paskui kaipo motiniškas principas buvo prijungta prie Aditijų; bet jos didelē senovybē ir visiškas reališkumas nēra abejojami.

*) Rot ("Augščiausios dievybēs") išveda Aditi kaipo amžinybę, M. Mueller — kaipo bepabaigiškumą. Pischel (Ved. Stud. III, 86, I), pripažysta ją žemēs dieve, Gillebrandt ("dievē Aditi") — moteriškąja dangaus puse, Koline (Transact. IX. Congr. or 402) — dangiškuoju svietu. Šis paskutinysai išveda jos vardą iš šaknies *di* "žibēt". žr. teipgi pas Sorenseną Festkr. til. V Thomsen. 1894, pusl. 335 ir sek.

Aditi yra visokių malonių ir gerybių versme, laiminančia ir globējančia jiega, pas kurią gyvena teipgi ir numirēliai. Ar ji buvo atnašoje prie žemēs, ar, kaip tuli tvirtina, prie žemesnēsēs dangaus srities, negalima pasakyti.

"Aditijai užlaiko visa, kas eina ir kas stovi; jie yra dangiškais viso svieto apgynējais; toli žvelgia šventieji ir, saugodami augščiausią valdybą, baudžia visokią piktadarybę". Tokiais žodžiais vedos apsklembiama Aditijų pobudžio esmuo. Etiškoji jų veiklumo pusē visur užima pirmą vietą; šitos dievybēs teipogi atsižymi savo prielankumu. Pav., Ariaman, retai vedinamas senoviškasis dievas, kuris jau sulyg savo vardo prasmēs yra prakilniausiu, pobudinama teip: "geras, kuris apdovanoja be prašymo".

Mitra teipgi priklauso prie tų dievybių skaitliaus, kurios vediškame periode mažai yra pastebiamos. Tik viena giesmē pašvęsta jai išimtinai; kituose atsitikimuose ji paprastai yra prišaukiama drauge su Varuna. Pirmiaus ji, regis, buvo galingu vakarinių arų sąjungos dievu, į ką nurodo bent jo vardas (sanskritų kalboje "draugas", Avestoje — "sąjunga", "ištikimybē"). Ar jis buvo teipgi išpradžių sauliniu dievu, kokiu jį matome vedose ir ypatingai vēlesnio atsiradimo Avestoje, tai liekasi dar neišrištu klausimu; bet jo saulinis pobudis apsireiškia pilnoje galybēje tik vēlesniame poindiškame periode. Iš vedų žinoma, jog jis garbinta kaipo prielankusai dievas — globējas, kuris išliuosuoja iš neturto ir vargo, apsaugoja savo garbintojus nuo ligų, mirties ir pražuvimo, daugina turtus ir siunčia žmonēms sveikatą, bet, nežiurint į visa tą, reikia saugotis jo rustybēs. "Męs nenorime patekti Mitros, mylimiausio iš vyrų, rustybēn"; paskutinysai tvirtinimas, žinoma, supranta dievybēs taikumą.

Kuomet Mitra senai nužudē savo svarbą vediškame panteone, tai jo palydovas Varuna, didžiausias ir paskutinis iš Azurų dar ilgai nesiliauja buvęs ir tankiai patyręs augštas pagarbas. Augštas mąstimis, rimtas pobudžiu, tai aštriai baudžiąs, tai susimylįs ant prašančio, apskritai nestovus, turįs savo esybēje ką tokio užslēpto ir neprieinamo, šitas dievas yra vienų vienas ir tarytum svetimas šviesiam, jausmiškai linksmam indiškųjų dievybių buviui.

Indų suoprotyje Varuna yra piešiamas paprastai žmo-

gaus pavidale; jo buklē yra augštai danguose, jis važinēja šian ir ten savo ratuose, jis dēvi dulkinį rubą. Jį tankiai augština "karaliumi Varuna"; jis šeimininkauja visame sviete ir valdo jį, sekdamas aštrius įstatymus. Gamtoje jo sritimis yra vanduo ir naktis; jis gyvena vandeniuose, veikia nakčia. Visur, kur yra vandenys, ten Varuna rodo savo galybę, net žmogaus kune. Kadangi dangus yra visų vandenių versme, tai čia ir yra šito dievo buklē; jisai paskaido dangiškuosius srautus ir ramiai siunčia juos ant žemēs. Tokiu budu Varuna yra visuresantis, vienok daugiausiai jis buva vakaruose. Labai gali buti, kad teip labai tvirtinama Varunos visažinybē yra susirišime su naktiniu viešpatavimu. Vienok jam visa kas yra žinoma, net vidurinēs širdžių mąstys, o ko jis pats negali atsižinoti, tą jam praneša tukstančiai jo šnipų. Niekas nuo jo negali pasislēpti tamsoje. "Kas eina, ar stovi, kas vagčioms slenka, kas ješko sau prieglaudos, arba bēga nuo jos, apie ką šneka du susēdę drauge, tą žino karalius Varuna, esantis trečiuoju. Ir jeigu aš nueičiau už dangaus rybų, tai visgi aš neišbēgčiau nuo karaliaus Varunos; iš dangaus skubinasi čion jo žvalgai, apžvelgdami svietą tukstantimis akių". Šiteipos skamba Varunos giesmē panašiai biblijos žodžiams; vienok negalima perdaug lyginti šmēklišką budinčio tamsoje dievo visurbuvybę su visuresančiu Jehova, — Varuna sulyg savo pobudžio su juo ir jo visogalybe turi labai mažai bendro.

Kaipo svieto valdovas Varuna visų pirma sutvērē gamtos tvarką, bet ne pačią gamtą. Jis atidalino dangų nuo žemēs ir padējo spyrius, laikančius dangų; jis išvedē platų kelią saulei ir ištiesē po ja žemę it šikšną; jis valdo dienas, kaip važiuotojas savo arklius.

Visų pirma Varuna yra doriškos žmogaus gyvenimo tvarkos įsteigēju. Vienok jo įsteigta dora turi primityvišką, grynai teisedarybinį pobudį. Ji yra paremta tiesiu atidalinimu teisybēs nuo neteisybēs ir yra patvirtinama nenukreipiamo atlyginimo įstatymu. Prasižengimo pasekmēs pasirodo tuojaus; jos supančioja prasižengusio kojas kaip pančiai, į kuriuos Varuna indeda jį ir tarytum kerta jį slaptu ginklu. Baudimas ypatingai susideda iš grynai fiziškų kentējimų, pav., ypatingai iš baisaus vandens ištroškimo, su kuriuo Varuna teip tankiai yra susi-

rišime vedose. Tokiu budu Varuna — daugiausiai teisējas — yra keršintoju, kartais pasalaus demono paveiksle, kuris, žinodamas žmogaus slaptybes, smagumą randa tame, kad apipainioja žmones nuodēmių tinklu; vienok tankiai jis yra laikomas mielaširdingu, atleidžiančiu ir kaltę užmirštančiu dievu, kuris podraug duoda žmonēms protą ir juos ramiai valdo bēgyje jų gyvenimo.

Gerąja Varunos puse yra tas, kad kreipianties prie jo malda turi didžiausią rolę ir nustumia kiek atgal amžiną aukos pirkinējimą-pardavinējimą. Ir ištikro, šitose giesmēse, ypatingai priskaitomose giesmininkui Vasištai, girdima nuoširdi, perjausta malda, vienok ne be gailingo sušukimo: "atleisk tą, kuomi kadaisia nusidējo musų tēvai, atleisk tą, ką padarēme męs patys savo ranka; atimk nuo manęs mano paties nusidējimus ir neduok man, valdove, nešti išsipirkimą už svetimas nuodēmes". Šitoje dēstyje greičiau galima prileisti prilyginimą prie judajiško dievotumo.

Varunos vardas paprastai yra išvedamas nuo žodžio var — apsiausti, apdengti, ir lyginamas prie graikiškojo *Ouranós* vardo. Bet paskutinysai nē sulyg savo vardo, nē istoriškai nestovi arti Varunos ir dangaus dievybēs, prasmē, tankiai priskaitoma Varunai, nēra gana prirodyta. Nesenai Oldenberg ir Gardi norējo prirodyti, jog jis buvo mēnulio dievu, Oldenberg gi priskaitē jam net semitišką paeigą, kam pamatu buvo tam tikra jo panašybē su babilioniškuoju suopročiu apie dievus.

Ramus azurų šeimininkavimas išnyko jau aukstyvame vediškame periode. Veiklų gyvenimą visuomet karingų indų tarytum netenkino daugiau šitos ramios slaptybinēs dvasios. Reikējo reiškių, šviesių, drąsių ir narsių dievybių, kurios galētų pagelbēti karēje ir darbe ir imti dalyvumą gyvenimo džiaugsmuose; tokiais dievais buvo devai, kuriems ir buvo duodamos aukos, išpirmo ypatingai, ilgainiui gi net išimtinai. Šitas istoriškas procesas atsimuša daugelyje vediškų giesmių; jose sakoma, jog devai paglemžia nuo azurų dieviškąjį gēralą ir masina prie savęs aukinę ugnį (Agni). Atsitinka teipgi taikios sutartys; šiteip, pav., Varunai pasiulo pasiduoti devų šeimininkybei. Devų pergalē buvo teip pilna, jog žodis deva pradējo reikšti die-

vybę, azurai gi demonus ir juos pradėjo vartoti prasmėje a-zurai, nelabieji.

Skirtumas terp azurų ir devų kuoreiškiausiai pasisako ten, kur Indra yra sustatomas su Varuna, "Vienas apveikia priešus daugiausiai mušiuose, kitas amžinai saugoja įstatymus". Žinoma, sulyg šito pobudžio į devus reikėtų žiurėti kaipo į šiurkštesnius, o į azurus kaipo į prakilnesnius paveikslus, bet nereikia vienok užmiršti, jog devų garbinime atsimuša šviesesnės kulturos vaizdas, negu azurų periodas. Gyvenimas lyg kad stojosi linksmesnis ir veiklesnis, atsinešimas prie dievų laisvesnis, o baimė baisiojo Varunos pasikeitė linksma vilčia į Indrą. Devų pobudis vaizdžiausiai matoma didžiojo šitos dieviškos šeimynos atstovo, Indros, paveiksle, kurio vardas, sulyg naujausio Jacobi aiškinimo, reiškia "vyras" (giminingas su *anēr*). Indra yra indų mylėtiniu; jis yra tautiškiausias ir populiariškiausias iš vediškų dievų; jis tankiausiai už visus yra prišaukiamas ir augščausiai už visus garbinamas. Jojo galingas vyriškas viekas užtektinai pobudijamas yra užvadinimu: "ištekantis bulius", šitas jo viekas yra gausus, rankose gi jo yra milžiniška spėka. Kovoje jis yra nepergalimu karžygiu ir baisiu priešų naikintoju.

Šviesus — o ne tamsus pietų sunus, — jis lekia savo ratuose, kuriuos oru veža žėrinti arkliai; su griausmo lazda rankoje jis mėto žaibus į visas puses. Jo galybė ir didybė neturi rubežių. Jis yra dievu, neturinčiu sau lygaus, vienatiniu svieto karaliumi, visų daiktų sutvertoju ir užlaikytoju. Dangus ir žemė klauso jo valios; jis užtiesia savo kunu juodu abu; žemę jis uždengia vienu savo kojos pirštu, o sugniaužtame kumstyje laiko visą svietą.

Jo priešais yra visi demonai, kenkianti gamtai ir spaudžianti žmones; terp jų ypatingai tankiai prisimena juodaodžiai daziusai. Daziusai buvo pirmaisiais Dekano gyventojais, kuriuos indai išvarė; mytiškose pasakose jie nesiliauja gyvenę šalyje kaipo demonai, apsireiškią baisiomis šmėklomis; oro erdmėje jie teipgi dirba savo klastas ir bando net įsiveržti į dangų. Toliaus prisimena rakšasai, kenkiančios naktinės dvasios, iatai, slaptos raganiškos esybės ir, galiaus, pani, šykštuoliai, nenorinti išduoti lietaus lobių. Jie paveržė karves, iš kurių lietus lįja ir slepia

jas uolinēje oloje; tiktai su Braspati, maldos dievo pagelba nusiseka Indrai įsigauti uolon ir paliuosuoti karves.

Bet aršiausiu nevidonu yra Vrtra, orinē baisyklē, saugojanti vandenis ir dēl savo nelemtumo laiko juos uždarytus. "Stovēdamas augštai ore Indra metē savo mētomąją jietį į Vrtrą. Tas, uku apsisiautęs staiga puolē ant jo, bet Indra su aštriu ginklu pergalējo priešą". Kova jų tokia baisi, kad dangus ir žemē ir visi sutvērimai dreba; išsigandę Vrtros alsavimo, visi dievai bēga, dangus nušvinta nuo Indros žaibo ir net Tvastar, nukalęs griausminį kujį be žado puola, matydamas jo naikinančius darbus. Vrtra reiškia "kliutį", "sulaikymą" — butent lietaus ir vaisingumo sausmečio metu. Tankiai jis vadinama savo pramintu vardu Agi angis; Sušna teipgi yra bergždumo demonu, darančiu nuostolį piutims.

Pav. 2. Dievas Indra, ant trigalvio drumblo.

Prigimtu Indros veiklumu visų pirma yra pergalēti šituos demonus; kaipo vējų dievas jis atgabena lietų. Su smarkumu nešasi jis ir baubdamas kaip bulius varo didesnes karves. Kalnai sudreba; jis laužo medžius ir, sukdamosi viesula, augštai neša smiltis. Po lietui Indra veikia teipgi kaipo labdaringa dievybē: jei žmonēms pakanka jau drēgnio ir jiems reikalinga saulē, tai jis vēl pagimdo saulę, lieja šviesą ant svieto ir atidengia dangišką rytmetinę aušrą; jis išblaško tamsą ir leidžia žemei žiurēti į dangų. Didēji kasmetinē drama atsimuša mažesnēje kasdieninēje. Indra abelnai yra saulēs ir rytmetinēs aušros padavēju, svieto sutverēju ir valdytoju ir visų tamsių galybių nevidonu.

Kaip gamtoje Indra yra lietaus ir saulēs, teip žmogaus gyvenime jis yra vienval gelbstančia jiega. Visų pirma jis yra pagelbininku padoriam kariautojui mušyje; jo draugas niekuomet nebuva pergalētas ir be jo niekuomet negali buti pasekmingos kovos. Kareivijai jis yra geru dievu, — "vienintēliu dievu, mylinčiu žmones". Jis duoda su abiem rankom, ir dešine ir kairiąja; jis duoda ne mažai, bet daug ir nieko niekad nepasilieka sau.

Jis rustinasi tik ant pikto, nes Indra yra teipgi keršintoju ir gerų ir blogų darbų teisēju. Bet jis nepasiekia augščiausios išminties, įgimtos Varunai. Pas jį yra kaip kariauninko dorybēs teip ir jo silpnybēs; jis yra šiurkštus, linkęs prie jausmingumo, umus ir žiaurus, nesusilaikąs valgyje ir gēryme ir praryja "čielus somos liunus"; neįstabu, kad potam jis sukasi po oro erdmę ir nežino, kas yra apačioje, kas viršuje. Vinčiaus šventybē teipgi nevisai aiški jo doriškoje sužinybēje ir jo pati Indrani turi visaip stengtis jam patikti. Bet nuožmumo nematyt Indros pobudyje; jis yra karštas, bet lengvai nuramdomas; abelnai jis yra geros širdies ir atsižymi praktišku sumaningumu. Todēl, nežiurint į visą savo galybę, jis tankiai inpuola į didelius pavojus, kurių išvengia tik ačiu savo pagelbininkų gudrumui. Abelnai Indra yra paveikslinamas su dideliu jumoru; iš linksmų giesmių, pašvęstų Indrai, męs žinome, kaip toli šitas dievas buvo populiarišku; iš šitos pusēs jis teipgi primena germaniškąjį Torą.

Indros tarnais ir palydovais yra audriniai Marutai,

skaitlingas laukinių ir nesuvaldomų vējų dievų spiečius. Jie vadinama lietaus išplatintojais; lietus — tai jų prakaitas, kuris varva ant žemēs, jiems su švilpimu ir kaukimu drauge su Indra nešanties per orą; teip kaip ir Indra jie yra narsųs kariautojai ratuose, ir mušyje yra greta su juo, nors narsume ir energijoje jiems toli šaukia iki didžiojo dievo. Šitas matyt iš vienos giesmēs (1, 165), kurioje Indra po priedanga kelionēs atnešimui gausios aukos intraukē juos į kovą; vienok gudrumas tuojaus išējo į aikštę ir kaip tik Marutai pamatē Vrtrą, metēsi bēgti ir paskui su užpelnytu paniekinimu buvo dievo apjuokti.

Ankštame ir net gimininingame susirišime su Marutais yra Rudra, piktasai Vedos dievas. Regimai jis yra labai senos atsirasties; į tą nurodo jau ta aplinkybē, jog vediškoje mytografijoje greta su Vazais ir Aditijais yra visa "Rudrų" grupa, jis drauge su tuo priklauso prie nedaugelio vediškųjų dievybių skaitliaus, kurios išliko iki šiai dienai, teip kad nesiliauja buvęs naujesnēs indujybēs Sivoje. — Padava seka šiteip: dievui Pradžiapati papildžius kraujo sumaišymą su savo tikra dukteria, dievai, norēdami sutverti tokią esybę, kuri butų gana žiauri nubaudimui už tokią kaltę, — sunešē į vieną kruvą pačius aršiausius pas juos buvusius dalykus, ir iš to išējo Rudra. Šita bramaniškoji legenda, turinti, žinoma, čiupniausią anachronybę, kadangi Pradžiapati be abejonēs yra daug jaunesnis už Rudrą, duoda aiškų supratimą apie tai, iki kokiam laipsniui skaityta Rudrą baisiu ir pagiežingu dievu. Tai yra laukinis medējas, kuris skraido po žemę su savo ruja ir šaudo iš lanko neapkenčiamus jam žmones; "jo pilvas juodai mēlynas, o nugara raudono dažo; tamsiai mēlynu jis užpuola priešą, o raudonu užpuola tą, kas jo neapkenčia". Ypatingai jis stovi artimuose prietikiuose su gyvuliais, kuriuos jis valdo ir ant kurių, budamas negerame upe, siunčia visokias ligas; bet kadangi, auka nuramdytas, jis gali ir nuimti ligą, tai todēl jis skaitoma ir gydančiu dievu. Ir ant žmonių jis teipgi parodo savo galybę siųsti ligas ir gydyti; sergantis yra užžaviamas: "Vilyčią, kurią Rudra tau įsmeigē į sąnarius ir širdį, ištraukiame ją tau dabar iš visų pusių". Seniaus Rudra paprastai skaityta audros dievu, bet Oldenberg (Religija Vedi, 223) prirodē, jog jis yra kalnų ir girių dievu, esybe panašia skaitlingiems indo-

germaniškosios mytologijos faunams ir giriniams, kurių bijomasi kaipo nevidoningų galybių ir kurie rodo savo dievišką pagelbą tai kaipo kaimenių saugotojai, tai kaipo audros dvasios; ta aplinkybē, jog Marutai skaitoma Rudros sunumis yra, sulyg šitos pažvalgos, susirišimo pažymybe terp audrinio vējo ir kalninių girių.

Dienos ir šviesos dievybēs. "Prabudo ugnis ant žemēs, užtekējo saulē; išdidi, šviečianti aušra rodo savo didybę ir jųs, Asvinai, jau surengētē savo ratus; dievas Savitar visur plačiai lieja gyvastį". Teip vienas himnas piešia mums vediškojo ryto vaizdą. Asvinai, kuriems yra pašvęsta šita giesmē, buvo du broliai, paveikslinami čion važiuotojais. Jų vardas išvedama nuo asva (arklys- equus), pobudija juos kaipo jočius arba kaipo valdančius arklius. Be abejonēs, kad sulyg savo mytologiško paveikslo jie yra tolygųs Dioskurams, bet daugiau negu abejotina, idant jie turētų kokį nors susirišimą su tuo patim žvaigždynu. Tikrai galima pasakyti tiek, kad jie yra susirišime su kokiu nors ankstyvo ryto šviesos apsireiškimu: su suotemomis, pirmutiniais šviesos spinduliais, rytmetine žvaigžde, kuri padaro dveitą su vakarine žvaigžde ir t. t. Asvinai yra stiprios ir drąsios dievybēs, prietam visuomet malonios, gelbstančios, saugojančios; jos ne tik atgabena šviesą ir rytinę rasą, bet ir visokiame reikale ir pavojuje duoda žmogui pagelbą ir seka jį kaipo labdaringos jiegos visose svarbiausiose valandose gyvenimo. Kaipo kariautojai, jie saugoja mušyje teisingą; audros laike ir pavojuje ant jurų jis ateina pas žuvantį ir sugrąžina jį laimingai namon; prie jų teipgi kreipiamasi kaipo prie gydytojų ir jie ypatingai išgydo akių ligas, net apjakusiam gali sugrąžinti matymą. Žmonēms, kurie nuo senumo nukaršę, gali duoti jaunybę; peržydējusioms moterims grąžina šviežumą ir grožybę; bevaikēms duoda vaikus; kas nori susituokti, tuos turi sekti Asvinai. Jie veda jaunamartę, panašiai Hesperui, į laukiančio jaunikio glēbį; šitieji šviesųs broliai, malonųs rasos davējai, duoda visa kam pasisekimą ir siunčia vaisingumą žemei.

Ušas, raudonoji mergaitē, rytmetinēs aušros dievē, seka savo brolius Asvinus; ji juos abu išrinko sau už vyrus ir kas rytas akuratiškai skubina ant pasimatymo

vietos, jieškodama sau jaunikio, lyg kad vergelē netekusi brolių, ir kuri todēl turi pati rupintis savo apsivedimu; ji nēra perdaug nedrąsi; ji nesigēdija rodyti vsam svietui savo jauną grażumą, arba puošia save kaip moteris, norinti patikti vyrui. Sulyg josios pobudżio ji yra tikra hetera terp dievų. Ušas apsireiškimas yra żenklu dienos użstojimo: su ja brēkšta rytinē švita; ji išvaiko po dangų raudonas debesines karves, važiuodama savo spindinčiuose ratuose, skina kelią saulei. Ir ve prabunda gyvastis ant żemēs; paukščiai lekia iš lizdų, ugnis plieskiasi żidiny ir ant aukuro; żmonēs eina jieškoti sau maisto; kunigai giesta garbstymo giesmę ir tikisi vēl su aukos pagelba įgyti sau turtus. Ušas, panašiai Eos ir Aurorai, kurioms ji yra tolygi ir pagal vardą (uš uro-degti), yra daugiaus poētiškas negu tikējimiškas vaizdas, puikus vediškųjų indų liudējimas turtingos prigimtinēs fantazijos ir šviesios pažvalgos į gyvenimą, su kuria jie pasitinka ateinančią dieną, kuomet apie pereitąją atmena tik su pagaila: "Nuolaidi dieviškiems įstatymams ji użgriebia ją (dieną) żmonēms; amżinai išnykdama paskutine, amżinai pasirodydama pirmutine, šviečia rytmetinē aušra".

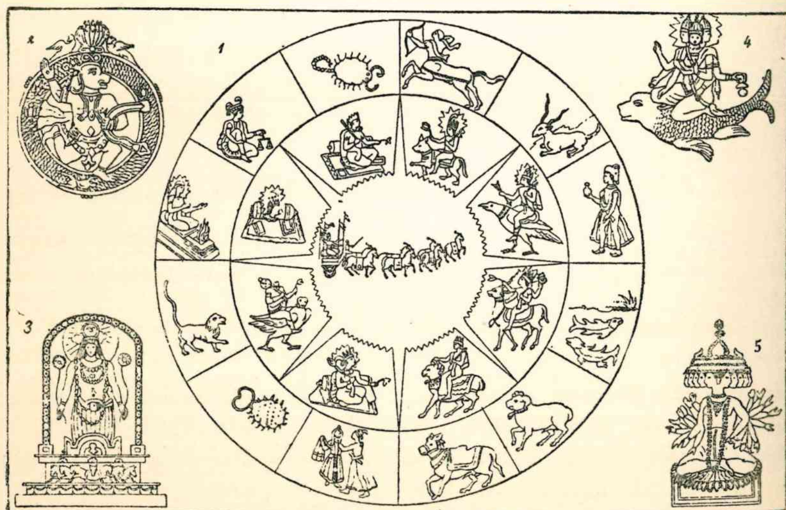
Sulyg kitų šviesos ir dienos dievų, kurių vardai tankiai atsitinka vedose, musų żinios yra šykščios. Višnu, toks galingas vēliaus, vedoje stovi ant paskutinēs vietos; apie jo, kaipo saulinio dievo veiklumą, su tikrumu sakoma tik tas, kad jis visą dangų pereina trimi żingsniais ir vediškoji teologija šitą sulygina su trimis kasdieninēmis saulēs stadijomis, butent, su rytu, petumis ir vakaru, arba su trimis šviesos apsireiškimo formomis: ugnies, żaibo ir saulēs pavidale; galima manyti, jog šituomi teipgi nurodoma į kylimą trimis dangiškais skraitais. Bet iš bramanų męs atsiżinome, jog Višnu skaityta nykštuku ir ypatingai Indros nykštuku, sekusiu dievų karalių jo skraidymuose ir, ačiu savo gudrumui, teikusiu jam pagelbą kritiškose valandose. Tas jam nusiduoda tuomi lengviau, kad jis żinojo visokias raganystas ir galējo pasiversti tokiu, kokiu reikējo prie tam tikrų aplinkybių.

Savitar, "sużadintojas" yra teipgi saulēs dievu; jis asmina savimi ne saulinį skritulį, tik saulę jos judējime: użtekanti ir nusileidżianti saulē, kuri żadina prie veiklu-

mo ir vēl atveda naktinį pailsį. Surija, priešingai, yra pati saulē ir patsai šitas vardas reiškia saulę. Surija yra suprantama moterim, butent, saulēs pačia ar dukteria; bet šita dievybē retai teatsitinka savystoviu asmeniu; vēlesnēse gi indiškojo tikējimo formose Surija yra paveikslinama jau vyriškio paveiksle.

Daugiaus originališką pobudį turi Pušan, saulēs kaitros dievas, išpradžių buvęs kaimenių globējų ir šitoje dēstyje žemesnēsēs kastos dievu. Jis priverčia pieną virti karvēse ir apsaugoja kaimenes. Tankiai jis išvažiuoja drauge su Indra, bet ne puikiuose ratuose, tik mažame vežimēly, užkinkytame ožkomis; maitinasi jis teipgi ne brangum gēralu soma, tik karšta koše, kurios jis tiek daug valgē, jog sugadino sau visus dantis. Abelnai Pušan padaro pusiau plebējišką, pusiau komišką įspudį; jis teipgi skaityta vēlių palydovu, turbut dēl savo kelių dievo priedermēs, kuri teipgi buvo dedama kaimenių dievui (slg. Hermes).

Agni. Ugnis, kaip visur ant žemēs, buvo skaitoma šventu židinių lobiu ir namų globēju, teip ir kunigiškame vedų tikējime ji garbinta kaipo aukojama liepsna; agni

Pav. 3. 1) Razi — Čakra (zodiakas ir saulinē sistema), 2) Dievas Rudra, 3) Dievas Surija, 4) Dievybē Trivena, 5) Karalius Ravana.

(= ignis), abelnai vartojamas indų žodis išreiškimui ugnies, yra teipgi dievybēs užvadinimu. Apie pavienišką Agni paveikslą mažai tesišneka vedoje; šita dievybē pilnai susitapatina su savo elementu ir visa, kas gali buti pasakyta apie ugnį, atsineša teipgi ir prie dievo. Antai, budamas medyje, jis tarytum jame snaudžia, bet kaip tik aukotojas sumaišo malkas, tai jis vēla atsigema; jis gyvena ant saulēs ir net užstoja ją, kuomet, užsidegęs pirma saulēs užtekējimo, su liepsna užeina ant dangaus. Jis iškyla iš vandens, turbut dēlto, kad vanduo duoda jiegą ir augumą medžiui, gimdančiam ugnį. Čion, žinoma, reikia suprasti ir "vandenius viršuje", vadinas, debesių vandenius, iš kurių Agni pasirodo žaibų pavidale. Bet yra sakmē, jog šita dievybē buvo išplēšta iš dangaus. Indiškasis Prometējas vadinasi Matarisvan; bet Agni iš savo prieglaudos buvo išplēštas ypatingai kunigiškos brigų liepsnos, kuri su atsidavimu jieškojo jo ir uždegē jį garbstomomis giesmēmis.

Šitame gali buti tula teisybēs dalis, nes Agni be abejonēs yra aukojamu paveikslu; iš ugninēs liepsnos jis pavirto į kunigiškos kastos ir aukos genijų. Todēl jis ir pats yra dieviškuoju kunigu ir terp dievų užima vyriausio kunigo vietą (Gotar). Išmintis ir kiltumas — tai jo augščiausios ypatybēs; jis žino visą ritualą ir moka be klaidos atlikti visas ceremonijas. Sulyg žmonių ir naminio gyvenimo šita dievybē yra visuomet noringu apgynēju, kuriai per vestuves ar gimtuves, arba laimingai pagryžtant šeimininkui, yra duodama aukos. Jis suseka ir nuvaiko demonus, tykojančius ant raguotų gyvulių ir arklių. Ir mirus žmonēms Agni buva jiems pagelbininku ir kaipo vēlių vadovas nuveda numirēlius šešēlių karalijon; šitas sanprotavimas, žinoma, išējo dēl papročio deginti lavonus.

Ypatingą svarbą Agni turi kaipo dievų pasiuntinys. Jis praneša, jog dievams auka surengta ir kviečia augščiausias ēsybes priimti miruoklių dovanas, arba pavidale liepsnos kyla su ja dangun, nešdamas jiems žemiškas dovanas. Todēl dievai buvo labai nepakakinti, kaip sykį Agni, išsigandęs daugybēs aukinio darbo, pasislēpē; tuo tarpu dvi dievų gentkartēs, Azurai ir Devai, už jį susiginčijo, bet jis, pasitraukęs nuo pirmutinių, prisidējo prie devų;

teip mytiškame paveikslinime išeina pasaka apie tai, kaip šeimininkavimas ir sujungtas su juo dalyvavimas aukose perējo į jaunesnę dievų kilmę.

Su Agni ankštai susiriša Soma. Sakydami šitą vardą męs liečiame vieną iš indomiausių apsireiškimų, bet drauge su tuo ir patį sunkiausią vediškosios mytologijos uždavinį. Soma yra ir dievybē, Soma — ir lietus; Soma — dieviškasis ir aukinis gēralas; tai yra ir Agni, ir saulē, ir mēnesis; tai yra dievų dovana, dovana dievams ir t. t. Visų pirma Soma yra gēralas, padarytas iš augalo Asclepias lambų; jo šviesiai geltonas skysčius, suraugytas ir sumaišytas paprastai su pienu, vartojama kaipo svaiginantis gēralas. Yra žinoma, jog Somą gērē abelnai kaipo padilginantį vaistą, bet ypatingai šitas gēralas kaip pas indus, teip ir pas persus buvo skiriamas šventai vartonei. Su persų vartojimo ir somos (haoma) garbstymo budu męs apsipažinsime vēliaus; kas atsieina gi Indijos, tai čia pilnai aišku, kad šitas mylimas gēralas yra patraukimui dievų, ypatingai Indros, somos valdovo ir karaliaus, idant jie, atcidami ant žemēs, atsineštų su savim savo dovanas, ypatingai lietų. Kad soma skaityta dievybe, tai buvo visai sutinkama su indų pažiuromis; bet galinga dievybe jis yra dēlto, kad dievai negali be jo apsieiti ir todēl turi pasiduoti jo prišaukimui; kaip tik jie išgirsta somos spaudimui akmenų balsą, tai tuojaus ateina ant aukojimo vietos.

Klausimas apie tai, kokiu budu dievybē Soma pavirto į mēnulio dievą, ar bent buvo pastatyta į ankštą susirišimą su juo (žodis Soma sanskritų kalboje yra mēnulio vardu), liekasi dar ginčo dalyku. Vienok yra galima, kad šito mytologiško paveikslo sutvērime tarpinę rolę lošē šviesiai geltonas somos skysčiaus dažas.

Somos taisymas, atsibuvantis su didele iškilme, turējo, žinoma, dar ir kitą tikslą, be tiesioginio gēralo išgavimo. Somos spaudime regimai buvo tam tikra prigimtinē simbolika, kuriai ingimta tam tikra stebuklinga galybē: panašiai tam, kaip gyvas skysčius sravena per sietą iš avių vilnų, teip ir lietus liejasi iš debesių; abelnai soma ir lietus tankiai yra laikoma vienu; balsas išeinąs somą spaudžiant, jos tekējimas kubilan yra suprantama audros kaukimu ir uži-

mu; patsai Soma vadinama baubiančiu buliumi ir antgalo net Indra.

Dar tankiaus Soma jungiama su Agni arba prilyginama prie jo. Lietus ir ugnis, vedos supratimu, susilieja į vieną čielą, kadangi jie seka vienas kitą. Ugnis padaro lietų (žaibas); lietus savu žaru sutveria ugnį, nes jis, augindamas medžius, indeda į juos ugnį; Soma, — teip sakoma, — tai yra ugnis skystame stovyje (Bergaigne). Tokiu budu senoviškas, gerai žinomas mytas apie Somos nupuolimą reikia išaiškinti sąryšiu esančiu terp Agni ir Somos*). Arelys, nešąs iš dangaus Somą ir jį išliejąs, yra patsai Agni, kuris gana tankiai yra paveikslinamas paukščio pavidale; ambrozijinio skysčiaus Somos, ar lietaus ištekējimo priežasčia skaitoma puolanti ugnis arba žaibą nešęs spindulys (Bloomfield, I. A. O. S. XVI).

73. Kultas.

Nusisiuntimo raštai. A. Weber, *Zur Kenntniss des vedischen Opferrituals* (Ind. Stud. X, XIII). — M. Gaug, *Einl. zu Aitareya Brahmana.* — Colebrooke, *Misc. Essays I.* — A. Gillebrandt, *Das alt-indische Neu-und Vollmondsopfer* (1879). — I. Schwab, *Das alt-indische Thieropfer* (1886). W. Kaland, *Alt-indischer Ahnencult* (1893); *Die alt-indischen Todten und Bestattungsgebraeuche* (Kon. A. Amsterd. 1896). — B. Lidner, *Die Diksha oder die Weihe fuer das Somaopfer* (1878). — M. Winternitz. *Das alt-indische Hochzeitsritual* (1892). —

Dievybēs Agni ir Soma savo vienval augančią svarbą kaltos savo susirišimui su aukojimu, nes vedos tikējimas nuo pradžios iki galui yra aukos tikējimu. "Auka tai svieto vidurys", ir viskas, kas yra paremta auka, apturi pergalę kovoje už tikējimišką išsivystymą. Pačios dievybēs, sulyginant su auka, turi antraeilinę vertę, padarydamos iš savęs ką tokio papildomo. Toliaus jos pačios yra suprantamos nešančiomis auką ir tik ačiu aukos galybei apturi išgalę rodyti savo galybę. Patsai svietas sutvertas dieviškąja auka ir patys dievai atsirado iš aukos. Šitos dangiškos aukos yra žemiškųjų prototypais. Aukos atsiradimo vieta yra dangus.

Panašiai dievams ir žmonēs ankštai yra surišti su auka; ji yra tarpine grindim jų prietikiuose su dievais ir

*) Šitas mytas A. Kueno išdavime "*Die Herabkunft des Feuers*" 1859 m. buvo išeitiniu toli siekiančių tikējimiškai istoriškų sanprotavimų tašku.

jų gyvasties palaikymo budu; auka pašvenčia ir laimina ne tik kasdieninį žmogaus gyvenimą ir visas svarbiausias jo valandas, bet ir prižiuri jį bēgyje viso jo gyvavimo ir apsaugoja visose, net grynai fiziško budo aplinkybēse.

Pirmapradiniame savo paveiksle vediškoji auka yra linksma puota, surengiama dievams. Ugnis, surengta auka ir giesmēs kviečia dievus ir priverčia juos ant žemēs nueiti; jiems siulo užimti vietą ant šventos žolēs pabarstytos ties aukuru ir tąsyk gausiai nešama nemirēliams visa, kas gali jiems duoti smagumą: blynai, kleckai iš duonos ir ryžių, pienas ir sviestas, taukai ir aukojamų gyvulių mēsa, bet visųpirma soma, branginamiausias iš gēralų. Kvēpalai, muzika ir šokiai teipgi linksmina augštuosius svečius, nešnekant jau apie garbstančias juos giesmes. (Aukojimai iš augalinēs srities skraito paprastai vadinama išti ir atsiskiria nuo gyvulinēs aukos (nacy-pecus), ir nuo aukos somos).

Tokiu budu iš visų pajiegų stengiamasi išprašyti maloningą dieviškų jiegų apsilankymą; vienok neužsileidžiantis meilumas, išsireiškiąs šitame svetingume, iš dalies išeina iš egojistiškų tikslų. Tikimasi, jog dievai tokiame pat laipsny parodys savo malonumą, suteiks aukojančiam pagelbą, jog jie apgins jį nuo priešo ar demonų, nuo ligos ar negero oro, jog jie suteiks jam turtus, garbę, augštą vietą, vaikus, raguotus gyvulius ir ilgą gyvenimą (apie etiškąsias dovanas vienok nesimena). Visa to tikimasi gauti, arba tiesiog reikalaujama nuo dievų. "Aš tau, — o tu man"; do, ut des — tokia trumpa vediškosios aukos formula: "štai aliejus, — kur gi tavo dovanos?" ir visiškai lyg prie kokių vaizbiškų derybų išskaitoma, kiek dovanų turi dievai atiduoti atsimokējimui už auką.

Visiškai tokį jau pobudį turi maldos, atkartojamos prie aukojimų, didelē dalis tikējimiškų Rig-Vedos giesmių, kurios išpradžių, turbut, buvo prakalbomis didesniems aukojimams. Maldos retai tēra perimtos dievotumu ar užsidegimu ir niekuomet nepasidavimu; jos yra taikomos gavimui paviršutinių gerybių, arba atitolinimui nelaimių; apie dēkingumą teipgi beveik nesišneka jose; abelnai žodžio "dēkoti" nesiranda vedų kalboje.

Poētas ar giesmininkas, sutaikydamas giesmes su gar-

binamo asmens reikalais, nepaleidžia nuo akių teipgi ir savų. Gotus dovanos troškimas išsireiškia visose giesmēse. "Jei aš, o Indra, bučiau toksai galingas, kaip tu, tai aš, o visų duosniausias, gausiai apdovanočiau giesmininką; aš neduočiau jam vargti ir ateičiau su pagelba tam, kas diena į dieną mane augština" (VII, 32). Rimčiausią nuodarą vediškai aukojimo apeigai davē išsipirktinis aukos pobudis. Iš atskirų aukojimų aprašymo pamatysime, koks stiprus buvo siekimasi prie atsipirkimo nuo nuodēmių ir prašalinimo nevalumo ir iki kokiam laipsniui, iš kitos pusēs, jis buvo pildomas paviršiniu budu ir mechaniškai.

Aukojimai buvo daromi namuose, arba po atviru dangum; apie šventnamius vedos nieko nešneka. Sulyg savo privatinio ar oficialinio pobudžio jos dalinosi į aukas su viena arba trimi ugnimis. Labiausiai vartojama ir pirmapradine terp jų buvo šeimininko ugnis (garapatija), šventoji židinio ugnis; kitos dvi buvo: "aukinē ugnis" (achavanija), kuriama dievų garbei, ir "pietinē ugnis" (dagšinagni), numirēlių vēlių ir demonų garbei. Ugnies išgavimas paprastai atsibudavo medžio į medį trynimu, prie ko židinio ugnis, iškilmingai šeimininko kuriama steigiant namą, paprastai aprupino ugnia kitus du altorius; ant jos teipgi buvo gaminamas aukinis valgis.

Nedideli šeimyniški aukojimai, per kuriuos buvo kuriama tik viena ugnis, buvo daromi paties šeimininko. Jie ypatingai susidējo iš ugnies pūtimo ir valgių virinimo, kurie duota dievams, dēlko šitie aukojimai ir vadinta "valginių aukų" aukojimais ir turējo nedidelę vertę. Šeimininkas (jei jis priklausē prie trijų pirmų kastų) galējo teipgi daryti ir visuomeniškus aukojimus, bet dēlei ritualo painumo, jų pildymas daugiausiai buvo pavedamas kunigams, kurie pildē juos aukos savininko vardu. Aukojimo apeigoje dalyvumą ēmē *gotar* (aukotojas), kuris turējo skaityti maldas, *udgatar* (giedorius) ir *adchvariu* (tarnaująs), atlieką̨s apeiginius veiksmus. Visas aukojimo veiksmas buvo po augščiausio kunigo, bramano priežiura. Jis turējo atmintinai žinoti visą ritualą (visas tris vedas) ir akylai daboti ceremonijų pildymą, idant neišeitų kokia nors klaida, kurią tuojaus reikējo pataisyti, nes kitaip visas aukojimas neturētų jokios vertēs. Aukojimas susidējo iš

viso skaitlingų ir sudētinių veiksmų taislo, kuriuos reikējo atlikti kuostropiausiai ir tam tikroje tvarkoje. Net prisirengimas prie darymo aukos buvo rimtu darbu: vieta, kur ji buvo daroma, reikējo nuvalyti, pastatyti ant jos altorių ir apvesti ją apsaugomąja vaga. Ypatinga svarba duota padarymui ugnies ir židinio intaisymui. Aukojamų valgių gaminimas teipgi rišosi su nesuskaitomomis ceremonijomis, pradedant nuo karvių melžimo ir grudų malimo iki sunkiam aukojamos mēsos perpiaustymui ir kepimui. Ypatingai iškilmingą šitų priruošimų dalį darē Somos spaudimas. Kunigai turējo nusiprausti, įsitrinti kvapsningais tepalais, apsirengti ir persijuosti, apeigos gi laike turējo laikytis nesuskaitomų padavadijimų sulyg matuojamo žingsnio ir kuno stovybēs, turēti atidžią į svieto šalis ir į tam tikros įvairių apeiginių sušukimų ir slaptingo tylējimo čergos užlaikymą; prie to dar jungēsi sunki giedojimo ir kalbos priedermē be mažiausios klaidos, sujungiant su jais tam tikrus veiksmus.

Duodąs auką teipgi nebuvo visai be veiksmo; jis drauge su savo pačia ruošēsi prie šito švento darbo, rupestingai atlikdamas ant savęs apvalomąją pašventimo apeigą, kuri susidējo iš apsiprausimo, pasninko ir susilaikymo nuo lytiškų susinešimų, kas prasidēdavo jau už dienos ankščiaus; prietam teipgi kirpo barzdas ir plaukus. Prie didžiųjų aukojimų šitas pašventimas (diksha) buvo labai sudētiniu ir ilgu veiksmu, pildomu su nepaprastu griežtumu tolai, kol "aukotojas nesuliesējo", kol jam neužtemē akyse, "kol pas jį neliko tik oda ant kaulų". Tokia dikša galējo tęstis visus metus.

Atskiri aukojimai. Paprasčiausia oficiališko budo aukojimo forma buvo ugninē auka (agnichotra), kuri buvo daroma kasdien rytas-vakaras ir ējo teipgi sudējiman visų didžiųjų aukojimų; prie šito aukojimo kurta trys ugnys, prieš kurias susirinkusieji dievobaimingai stovējo, arba lenkē kelius. Medžiagiška aukojimo puse buvo karšto pieno atnešimas. Kas keturiolika dienų duota aukas, jaunatyje ir pilnatyje; ceremonijos, atliekamos prie to, turējo tokį jau typišką pobudį, priklausomą didiesiems aukojimams. Aukota paprastai blynai, arba plyckai, lieta daug aliejaus ant ugnies ir rengta abelnas stalas nešančiam auką ir kunigams.

Dar su didesne išdidybe atsižymējo didieji aukojimai pradžioje trijų meto sezonų: pavasario, lietingo laiko ir rudens. Išgavimas ir kurimas naujos ugnies šitų naujų periodų pradžioje turējo simbolišką prasmę. Per šventę dēl periodiškųjų lietų iš tašlos ir vilnų daryta avinas ir avis, turbut, kaimenių dauginimo tikslui. Tolygios simbolizacijos arba paveiksliniai vaizdinimai atsitikdavo labai tankiai aukojimuose; per paskutinę šventę ypatingai labdaringais buvo statomi marutai, vējo dievai, ir vandens dievas, Varuna.

Pirmo surinkimo aukos buvo duodamos per miežių ir ryžių piutę (bet ne kaipo dēkingumo aukos). Ypatingai svarbiuose meto laikuose, per abu saulēstovius ir lietingojo laiko pradžioje nesitenkinta augalinių aukų davimu, bet paprastai piauta ožys, supiaustyta jis, virinta ir išdalinta terp dievų ir žmonių; taukinis čepčius ir čia, kaip ir visuose kituose kultuose, duota išimtinai dievams. Iš metinių švenčių didžiausia visgi buvo somos aukojimas, arba spaudimas, šventē žinoma ypatingai po vardu agnistoma, vadinas "ugnies garbstymas". Šita šventē buvo rengiama sykį per metus pavasario laiku ir turējo grynai tautiškos šventēs pobudį, ant kurios žmonēs sueidavo iš visų pusių. "Ceremonijos prasideda nuo pat anksto ryte litanijomis garbei umai besikeičiančių dievybių. Tai rengiama ir aukojama plyckai ir pienas, tai vienuolika ožių pamušama aukomis įvairioms dievybēms, tai užsiimama somos spaudimu, išgauto gēralo valymu, jo maišymu su įvairiomis priemaišomis ir perpilstymu į visokius indus. Tokiu budu per visą dieną daroma ceremonijos ir aukojimai, atsaką trims pasekantiems spaudimo procesams, butent — rytmetiniam, vidudieniniam ir paskutiniam trečiam; visi jie atsibuva su apeigomis, kaip naujo, teip seno atsiradimo, su dievybių prišaukimais ir laukinio, pirmapradinio laiko raganybēmis". (Oldenberg, pusl. 460).

Didysis arklio aukojimas (asvameda), "aukų karalius", yra čiukuriniu senindiškojo kulto tašku. Jis buvo rengiamas šalies apsaugojimui, prisakant karaliui ir dalyvaujant visiems žmonēms, ir atsibudavo su išdidžiomis ceremonijomis, prie kurių prisirengimas traukēsi visą metą. Pašvęstas maudymu arklys turējo per tą laiką apeiti visą

šalį, saugojamas 400 berniukų. Duodančiojo auką ir jo pačių pašventimas buvo labai sudētingas ir turējo griežtai asketišką pobudį. Tuojaus po arklio užmušimui, karalienē turējo atsigulti kaipo pati greta su šiltu dar gyvuliu; šita ceremonija, nors ir davē priežastį visokioms neprideryb̄ems iš kunigų pusēs, vienok turējo gilią prasmę; gal šitame reikia matyti šalies atsidavimo saulei išraiška, kadangi indų supratimu arklys buvo ankštame susirišime su saule ir net simboliškoje kalboje vienas buvo tolygus kitam. Ankstyvesniame laike su arklio aukojimu jungta turbut žmonių aukojimai. Yra žinoma, kad drauge su arklio aukojimu jie buvo labai išsiplatinę pas kitus indogermanus; Indijoje męs randame tik menkas jų žymes. Arklio aukojimo laikas — net ir anksčiaus trijų tikrų aukojimo dievų — buvo tautiškos šventēs laiku, atsibuvančios su linksmybēmis, panašiai musų užgavēnēms, kur visa, kas gali buti pavadinta visuomeniška linksmybe, apsireiškē pilnoje laisvēje ir gyvenimiškoji etiketa darydavosi šiek-tiek mažiau varžoma. Lenktynēs arkliais ir lošimas kauleliais, kuriems indai atsiduodavo su aistra ir kuriems duota tikējimiškas šešēlis, monininkų ir šokikių žaismē ir giedojimas, pasakų sekimas ir mįslių spējimas, giesmių giedojimas, — visa kas šitas jungēsi margoje tautiško gyvenimo linksmybēje, turinčioje daugiausiai svietišką išvyzdį.

Terp vediškojo laiko aukų seniausia yra auka numirēlių šešēliams. Visa ceremonija turi primityviškos apeigos išvyzdį ir susideda iš tiesioginio ant žemēs gyvenančių bočių penējimo, kurie yra prišaukiami žavējimais, prie ko podraug ir demonai išvaikoma iš šventos vietos. Aukojimas bočiams plyckų prasideda vakare prie pietinēs ugnies; po to, kaip yra išvestos apsaugojimui nuo demonų vagos, asla šlakstoma šventytu vandeniu, barstoma rauta žole ir ant jos kviečiama vietas užimti tēvai, tēviukai ir protēviai. “Lai atlanko mus dabar musų aštrapročiai tēvai”, toki yra žodžiai, kuriuos prie to kunigas taria. Patsai aukojimas yra atliekamas paties aukos savininko: jis priklaupia ant kairiojo kelio ir laisto nuvarytą vagą, o teip gi ir žolę, trimis rieškučiomis vandens apmazgojimui tēvų; paskui ištiesęs ranką žemyn deda tris plyckus ant palaistytų vandeniu vietų: “tai tau, tēve N. N. ir tiems, kurie yra drauge

su tavim!" Paskui jis tuojaus atsikreipia ir taria: "čion, tēvai, lai kiekvienas iš jųs naudojasi savo dalia". Potam išreiškiama yra noras gauti per šitų dovanų aukojimą ilgas amžis. Paskui vēl liejama vanduo, idant tēvai galētų apsimazgoti, priēmę valgį; be to jie gauna kvapsningus kvēpalus, drabužius ir avies vilnas: "Štai, tēvai, męs duodame jums drabužius; neimkite nuo mųs nieko daugiau!" Tiktai po šitam pradedama kalbēti tikras maldas, pašvęstas tēvams: "Lai pragarsi jusų spēkos, jusų gyvenimas, jusų rustybē ir baimē; bukite tvirtesni už visus gyvenančius aname sviete, o terp gyvenančių šiame sviete lai bunu aš stipriausias". Po šito eina iškilmingas tēvų atleidimas. "Kelkitēs, tēvai, ir eikite savu slaptingu keliu, paduokite mums turtą ir garbę ir išgirkite dievams musų dovanas". Po tikram aukojimui eina židinio ugnies garbstymas ir prašymas pas Agni nuodēmių panaikinimo. Plyckai yra surenkama: vieną jų auką duodantis duoda suvalgyti savo pačiai, idant ji nuo to apturētų vyrišką vaisių, o du likusieji metama į ugnį, arba vandenį, arba duodama bramynui.

Sulyg savo formos vediškasis aukojimas tikslu turi dievų prielankumo laimējimą, ištikro gi jis yra jiems prisakinējimo budu. Dievų pagelba yra butina priderančiai atlikto aukojimo pasekme; atsitinka toki žodžiai: "Malda viešpatauja ant dievų", arba dar indomesni: "Aukotojas seka paskui Indrą kaip paskui grobinį; jis laiko jį teip dručiai, kaip paukščiagaudis paukštį; dievas — tai ratas, kurį giesmininkas moka sukti". Šita pažiura, visai priešinga ingimtai tikējimiškai atnašai, yra tik pasekme to vienvalinio ir net pamatinio suopročio apie auką, sulyg kurio į ją žiuri kaipo į dievų maistą, kaipo į butiną jų buvimo sąlygą. "Dievai auga nuo aukos", jie prarija jos galybę; antai Indra vienval gauna savo galybę nuo somos. "Kaip bulius baubia lietaus, teip Indra reikalauja somos". Soma traukia jį priekin, kaip smarkųs vējo paputimai. Dēl aukojimo jis ingija savo ginklą; žmonēs kala jam griausminę lazdą ir duoda jo rankoms spēką judintis. Tokiu budu auka ir aukojąs žmogus yra dievams butinais. Šitam nedaug reikia, kad išvesti, jog dievai nēra butinai reikalingi žmonēms ir toksai išvedimas ištikro buvo daromas. Magiškoji aukos veikmē nuveda prie to, kad dievas arba yra aukotojo tarnau-

toju, arba tankiai buva visai nereikalingu. Aplamai, vediškasis aukojimas dideliame laipsny turi raganybēs pobudį. Teip ir kasmetinio aukojimo ceremonijoje prieš lietinį metų sezoną žavējamasis antspaudis priduodama jai ne tik mētymu ugnin riešutų karira apturējimui lietaus, bet ir abelnai visa šita ceremonija yra ne kuo kitu, kaip raganybe, per kurią yra šaukiamas lietus; ir tai ne vienintēlis pavyzdys. Skirtumas terp aukojimo ir to, ką indai vadino raganybe, buvo vien tame, jog paskutinysai užvadinimas vartota demonams, ar slaptingoms galybēms, kuomet aukojimas buvo, teip sakant, oficiališka raganybe, nukreipiama dievybēs prišaukimui.

74. Raganybē.

Nusisiuntimo raštai. Visos Atarva-Vedos vertimo nēra, — atskiras gi dalis randame pas Weber'į: Ind. Stud. I. IV. XIII; apstingą antologiją turime teipgi Liudvigo veikale: *Rig-Ved III, die Mantralitteratur und das alte Indien.* Šimtas A. V. giesmių versta Grill'io (2ra laid. 1888). Bloomfield, *Seven Hymns of the A. V. S. B. E. XLII.* Nuotraukos iš vieno S. V. bramano ir iš vienos A. V. sutros buvo Weber'io apdirbtos: *Zwei vedische Texte ueber Omina und Portenta* (Abh. d. Koen. Ak. Berlin, 1858). Gromann, *Medicinisches aus dem Atharva Ind. Stud. IX.* Rot, Abh. ueber d. Atharva Progr. Tueb. 1856. —

Raganybē, kuri tankiai Rig-Vedoje žybso ir visiškai yra užklēstus Atarvoje, yra praktiškąja tikro indų liaudinio tikējimo išraiška. Jo užsinešimai neužginčijamai gludo seniausio, pirmapradinio laiko tikybēse ir iš dalies užsiliko iki šiai dienai žemesniuose indiškųjų gyventojų sluogsniuose. Tokiu budu brachman, Atarvos šventatarnis, svarbiausias ir populiariškiausias dvasiškijos asmuo, iš pradžių buvo, žinoma, kunigu — burtininku ir toksai jo pobudis yra dar ir vedose. Braman, nuo kurio jis gavo savo vardą ir kuris paprastai yra išverčiamas žodžiais: "malda", arba "maldos galybē", turi ne tik šitą prasmę, bet teipgi ir "žavējimo", arba "raganiško užžadējimo" reikšmę. Net oficiališkame gyvenime brachman turējo lošti raganiausburtininko rolę. Karēje jis turējo prašalinti blogus ženklus ir naudotis gerais ir t. t., todēl jis visuomet buvo prie karaliaus.

Margas raganiškas vedų svietas nuo mųs dar beveik visai yra užslēptas; tos kelios Atarvos dalys, kurios ikišiolai buvo išaiškintos, padaro niektikybēs, arba demonų

kulto įspudį, kurio skaitlingos paslaptinės apeigos lyg tinklai apsupa gyvenimą, įsiverždami ir į oficialinį kultą. Visa kas, ko žmogus bijo, arba nuo ko nori pasiliuosuoti: piktos dvasios, nevidonai ir užuobėgos, nelaimės, ligos ir nepasisekimai, — visa tas yra prašalinama žavėjimais, kaipo ir visa tas, ką jis nori atsiekti, yra gaunama su tų pačių budų pagelba: tai reikia raganą išvaryti iš tvarto ar nuo

Pav. 4. Brachman.

kiemo, tai žolę nuskinti, su kurios pagelba galima matyti visos piktos esybės. Ar įsisės demonas voties pavidale žmogui ant užpakalio, arba užeis ant jo pavietrė, žyvatavimas ar proto sumaišymas, tuojaus nelaimės prašalinimui einama prie žavėjimų ir gėralų. Greitakojės antilopos ragas gelbsti paskubinimui pasveikimo; kerėjančios žolės ir visa gydanti gėralai turi didelę svarbą; teipogi ir soma ir

akmenys, kuriais jį trina, drauge su Agni ir Varuna, išvaro geltligę. Priešas karēje, arba priešininkas taryboje slapta nustoja· jiegų. Vienok prakeikimas ne tik gali buti žolēmis ir užžadais sunaikintas, bet gali net pereiti daug didesniame laipsnyje ant paties raganiaus, galima net valgyti nuodus kaip košę iš visų svieto pusių.

Kaip nesutikimui ir pykčiui, teip ir meilei buvo stebuklingi vaistai; paprastai tokiuose atsitikimuose nemylima mergelē dējo po priegalviu berneliui tam tikras žoles, arba apvilgē kerējančią šakelę medumi, idant duoti jam jausti savo meilēs ir savo lupų saldumą. Apgauta pati su užžadų galybe užmuša savo užuobēgą, neištekējusi gi mergelē greitai gauna sau vyrą ačiu savo tēvų žavējimams.

Raganybē gauna tikējimišką prasmę, kuomet, pereidama iš privatinio gyvenimo, kuriame ji buvo gydymo ir gyvenimiško apsigynimo budu, išsiplečia ir abelnai ant viso žmogaus buito ir stojasi galybe apsaugojančia visą gyvenimą. Amuletos iš bemyrinio aukso užtikrina ilgą gyvenimą ir duoda šviežias pajiegas; žavējamieji gēralai ir kerējamieji klausimai ir atsakymai duoda vyrišką padermę. Net mirštantis gali buti vēl sugrąžintas gyvastin. Visoki sulyg oro burtai daro gamtą prielankia, o daug ženkliną žodžiai pasibaigus darbui duoda turtą ir laimę, pasisekimą darbuose ir vaikus, maistą ir gyvulius. Žmogaus piktybē ir kaltē gali buti nuplauta vandeniu, sudeginta ugnia ir sunaikinta žolēmis ir užžadais. Nevidoniškų aukų veikmē naikinasi raganybe, ir suklydimai savo apeigą atliekant pataisoma tais pačiais vaistais. Tokiu budu matome, jog niektikybē, kaip ir tikējimas atneša vienokias geradējybes ir net naikina šventų veikmių galybę. Tas faktas, jog viena iš šventų ugnių, butent "pietinē ugnis" vartojosi demonų nuvarymui, o tuo tarpu jos atsiradimas susiriša su senovišku demonų kultu, nurodo į tai, kad paskutinysai teip arti stovējo prie dievų garbinimo, jog jau nuo seno laiko jie susiliejo vienas su kitu.

75. Doriškas gyvenimas.—Myris ir gyvenimas anapus kapo.

Nusisiuntimo raštai. Apeigos. I. S. Speier, *Ceremonia apud Indos quae vocantur Jutaharma* (1872); apie laidojimą. M. Mueller, *Z. D. M. G. IX* ir *Altindisches Leben.* Zimmero W. Eni, *Der Jama-Mythus* (1889). —

Nors vediškasis tikējimas, arčiaus prisižiurint, daug žudo savo tikējimiškos vertybēs dēl savo negana rimto atsinešimo prie dievų ir artimo giminingumo su raganybe, bet jo etiškoji vertē daugelyje atsitikimų negali buti ginčijama. Šeimyniškas vediškos gadynēs indų gyvenimas buvo tikējimo įsteigtas ant tvirtų, doriškų pradžių: į santuoką žiurēta kaipo į dievišką įstaigą; laužymas jos vedē prie nubaudimo, o po prisipažinimui sava valia nusikaltusios moters, turējo buti atsipirkimas. Mergelēs nekaltybē rupestingai buvo užlaikoma ir nebuvo laužoma kulto papročiais; jei pas ją nebuvo giminių, tai ją atiduodavo visuomenēs globai ir jos skaudinimas buvo sunkiu prasižengimu. Tragiškas daugelio indiškų moterų likimas, butent našlių deginimas, nebuvo visuotinu papročiu ir tankiai pasikeisdavo atsakančiu simbolišku veiksmu. Vienok pirmapradinēs kulturos žymēs, kuomet visa kas buvo aukojama gerovēs ir genties apsaugojimo vardan, vis dar nesiliauja išeiti į viršu; teip antai, tikējimas nesipriešijo senelių ir silpnų vaikų pasmerkimui ir net pats davē priežastį baisioms nuožmybēms, kadangi, nēra abejojama, jog vediškuose laikuose buvo aukojimai žmonių.

Į valstybinį gyvenimą tikējimas teipgi padarē žymią intekmę. Karaliaus pašventinimas, viena iš svarbiausių tikējimiškų iškilmių pas indus, skaityta pačių dievų įstaiga. Jau nuo pačių pradžių kunigams pasisekē paimti į savo rankas viso dvasiško tautos gyvenimo vedimą ir męs matome, jog galinguoju karaliaus kancleriu "purogita" (viršininkas) nuo seniausių laikų buvo vienas brachmanų. Ačiu jam ir tai paguodonei, kurią rodē kunigams, tikējimiški ir protiški reikalai gana ilgai naudojosi pilna apdrauda, kas, pirma doriškojo kunigiškos kastos puolimo, žinoma, dideliame laipsny veikē šalies gerovēs labui.

Vienu laiku tikējimiškos ir politiškos idējos vystēsi kainame sutarime vienų su kitomis. Garsioji Indijos įstatymdavybē kerojasi ant tikējimiškos vediškojo laiko dirvos. Jei prisimena apie daugelį prasižengimų, tai čia jau atsakančiai jiems privedama ir tam tikros bausmēs, ir kur įstatymo ranka negali piktadario pasiekti, ten dieviškasis teisumas budi, teip kad jis negali nubaudimo išvengti. Dievų šventybē ir rustybē neretai apsklembiama etiško pobu-

džio pamatais ir užtikrina ant žemės užlaikymą ir platinimą doriškų taisyklių. Tą męs matome Varunos paveiksle, nuo kurio niekas neištruksta ir kuris visur daro teisybę. Iki kokiam laipsniui stojasi sąžinė jauslia po šito tikėjimo intekme, parodo mums viena iš Atarvos giesmių: "Jei męs padarėme kokias piktenybes, žinodami ar nežinodami, išgelbėkite mus nuo jų, jųs visi, o, kiltaširdžiai dievai". "Ar aš prasižengiau budėdamas, ar sapne, ar prasižengimas padarytas ar gali buti padarytu, nuo viso šito išgelbėkite mane, kaip nuo plakimo stulpo" (VI, 15 Grill). Kad toksai sąžinės padėjimas buvo išėmimu ir kad dėlei puolimo suopročio apie dievybę ir dėl vienval augančių pragobiškų aukojimo tikslų jis darėsi vis daugiaus retu, tai tas yra suprantamu dalyku. Vienok "teisybė", "teisingas žodis" liekasi ant visados šventu suopročiu ir kaikuriose aukojimo apeigose ji net yra simbolizuojama kaipo augščiausias padėjimas. Todėl visi tvirtai tikėjo, jog, jeigu, pav., nusikaltusi moterystei neprisipažintų prie savo kaltės prieš altorių, tai ji butinai papultų į didesnę nelaimę. "Prisipažinimas mažina kaltę, nes teisybė visuomet viršija". Vediškoje etikoje abelnai suoprotis apie "gerą ir blogą" supuola su suopročiu apie teisybę ir neteisybę, apie teisingumą ir neteisingumą aprybojimu, dėlko visas moralas turi formališką ir neatmainomą pobudį. Tikras nuodėmės apsklembimas, jei tik ji nėra rituališku prasižengimu, daroma grynai teisdarystiškai; nors nuodėmė ir palaikoma dieviško prisakymo peržengimu, vienok į ją retai yra žiurima kaipo į tam tikrą dievo valios peržengimą, o doriškas dievų veikimas greičiau yra panašus į policijos priežiurą, arba į teismiško nuosprendžio išpildymą, negu į tėvišką globą. Vienok dievai teipgi yra sugiebųs atleisti kaltę, ir, kaip męs matėme, pas juos galima išprašyti atleidimas ir malonė, ar bent rustybės atitolinimas. Bet abelnai panašiuose atsitikimuose nuodėmė tiesiog yra atmokama ir tai aukinėmis dovanomis; dar daugiau materijališką formą įgauna atsipirktiniai apsivalymai, kuriuose vėlė nuo savo nevalyvumo pasiliuosuodavo grynai mechanišku budu. Bet ir po šitomis šiurkščiomis formomis slepiasi išnašus pamatinis jausmas, pripažystąs, jog žmogus turi užlaikyti savo sielos grynumą ir jog yra tokia tobulybė, kuri padaro augštesnį

žmogaus gyvenimo tikslą ir turi buti įgijama, nežiurint į visas sunkenybes ir trukybes. "Šimtas rudenių" jau nebuvo pasiekiama, arba buvo pasiekiama retai. Paskui sekē mirtis, į kurią indai žiurējo su nemeile ir jei ji įeidavo į gyvųjų skraitą, tai kaip galima greičiau stengēsi ją prašalinti: "Eik savo keliu, mirtie, ir nedaryk mums nuostolio". Toki yra šermeninio himno žodžiai; ir paprastai terp tos vetos, kur buvo padētas numirēlis, ir tos, kur gyveno jo giminēs, dēta akmuo, idant mirtis negalētų atgal gryžti.

Laidojimas atsibudavo arba užkasant po žeme, ar sudeginant. Palaidoti ar sudeginti numirusieji menama drauge. Bet šitos dvi apeigos nesupuolē drauge: užkasimas regimai buvo pirmesnis ir jau po tam buvo pakeistas deginimu, o jo žymēs nesiliovē buvę ir vēlesniame rituale. Teip, antai, nors ugnis ir turējo tuojaus lavoną sunaikinti, bet prie Agni kreipiamasi su prašymu nedaryti blogo velioniui, o žemēs, į kurią pirmiaus užkasdavo kaulus, prašyta velionio neslēgti, bet duoti jam ardvią ir patogią prieglaudą. Tokiu budu numirēlio gyvenimas, tam tikroje prasmēje, tęsēsi pelenyse, kaip ir kad pirmesniąjai pažiurai atrodē visai tinkamu jo buvimas palaidotame lavone.

Dvejopai šitų apeigų formai atsako teipgi ir įvairųs suopročiai apie buvimą po mirčiai. Čion, kaip ir visur, neliova gyventi yra prileidimu patim iš savęs suprantamu, prie ko visuomet sakoma, jog žmogus eina pas tēvus (pitaras); skirtumas gi paprastai yra šito busimo gyvenimo rųšies ir vietos apsklembime. Jau iš aukojimų fakto numirēlių šešēlių garbei galima manyti, jog indų suopročiu turējo buti tokia vieta žemiškame skraite, kuri buvo vēlių bukle. Ji gali buti ir pasakiškoje šalyje, nežinomoje tolybēje; vienok greičiau galima manyti, jog ji yra žemēje, ar po žeme, kadangi šaukiant numirēlių vēles buvo kasama duobelēs ir dedama josna, kaip ir visur, valgiai, skiriami proseniams. Čion, žemēs prieglobstyje, numirēlių karalius, Jama, pirmas įsteigē savo karaliją. Jis pirmas iš žmonių, pirmas iš numirēlių nuējo į tą vietą, kur veda pakalnus kelias surengimui numirēliams gyvenimo vietos. Čion yra pirmas tēvų gyvenimas, iš kurio jie daboja savo vaikų gyvenimą ir siunčia jiems pagelbą, suraminimą ir patarimą.

Bet toksai suoprotis apie Hadesą esmeniškai atsimaino, vediškai tikybei pasiekus pilną išsivystymą. Su pasirodymu šviesiojo dievų svieto ir maż-daug vienlaik su atsiradimu papročio deginti lavonus, pradējo įsigauti į tikējimą šviesesni sanprotavimai apie gyvenimą anapus kapo. "Ten, kur šviesa niekuomet negęsta, kur patsai dangaus vidurys, ir kur teka amżini vandenys, ten, kur gyvena dżiaugsmas ir linksmybē, draugyba ir laimē, kur geidżiančio noras suranda sau išpildymą, — ten, į amżiną nemirtį nuvesk mane, o Soma!" Šitame šviesiame sviete kįla Jamos karalija, kur jis drauge su Varuna viešpatauja šviesybēje ir grożybēje; į čia vēlių palydovas Agni (arba Pušan) atveda numirēlius, ir čia jie susitinka su savo proseniais.

Żmogus, kurio dalin papuola tokia dangiška laimē, niekuomet nēra paveikslinamas šešēliu, arba tik vēle. Jis linksminasi pilnu kuniškumu; seną kuną jis gauna atnaujintame pavidale, kuriame nesilieka nieko ligusto, arba sukaneveikto. Protas jo teipgi atsinaujina ir jau daugiau nēra varżomas kokiais nors żemiškais rubeżingumais. Šitoje šalyje yra daugybē karvių; joje yra gausas pieno ir sviesto, medaus ir visa ko, kas tik yra gero; čion kiekvienas turi galybę ir gerovę ir visiems yra grażios moterys. Bet šitoje dangiškos ateities lukestyje yra teipgi ir gilesnēs bei grynesnēs pusēs. "Kas sugrążins mus vēl pas didżiąją Aditi, idant vēl aš galēčiau pamatyti tēvą ir motiną?" Teip, danguose tēvai pasimato su savo vaikais ir, laisvi nuo nuodēmēs, tikis matyti Varuną ir Aditi. Żinoma, laimēs įgijimui reikējo gyventi padoriai ir teisingai, buti narsiu karēje ir ištikimu ramiame laike, visų gi pirma reikējo buti nuolankum dievams, stropiai atlikti aukojimus ir buti duosnum kunigams. Kas yra nedoru, blogu arba šykštum aukojimuose, tas patenka pragaran; šita vieta yra skiriama tiems, ką suvilioja mergelę, pas kurią nēra brolių, teipgi neištikimoms pačioms, arba tiems, kurie suvilioja brachmanų pačias. O kas neguodoja brachmano arba jį kaip nors niekina, tas bus panardytas į kraujo srovę ir ris plaukus. Suopročiai apie pragarą apskritai labai yra menki ir neaiškųs, jie greičiau turi netyčaus grumojimo pobudį, o nedaro butinos dalies tikējimiškų dogmatų sistemoje. Apie visų daigtų buvimo pabaigą vedose visai nešnekama, neprimenama

nē apie svieto atsteigimą, nē apie baisųjį teismą, nē apie svieto sunaikinimą ir jo atnaujinimą. Paskutine vediškojo indo mąstim yra mąstis apie atskiro asmens ateitį; jis jau atsiliuosavo nuo pirmutinių tautų sanprotavimo apie buvimo neliautį šmēklos paveiksle, bet dar neiškilo augščiau jausmiškai egojistiškų vilčių, įgimtų pusiau civilizuotam żmogui.

76. Kastos kunigų gyvenimas, kunigiškos dievybēs.

Nusisiuntimo raštai. J. Muir, *Orig. Sanskr. Texts I.* — A. Weber, *Collectanea ueber die Kastenverhaeltnisse in den Brahmana u. Sutra* (Ind. Stud. X). — R. Rot, *Brahma und die Brahmanen* (L. D. M. G. J.). G. Kern, *Indische theorien over de standenverdeeling* (Kon. Acust. 1871). Pastebējimo verta yra teipgi įstatymų knyga Manu. —

Naujesniųjų vedų ir pirmų po vediškajam periodui veikalų atsiradimo laikas, paprastai vadinamas bramaniškuoju, yra mums iš visų pusių aiškesniu, negu tikrai vediškoji gadynē. Versmēs, liečiančios bramanybę, paduoda nuoseklias žinias kaip apie kunigų gyvenimą ir veiklumą, — apie tai yra daugybē rituališkų knygų ir naminio gyvenimo taisyklių, — teip ir apie visuomenišką gyvenimą ir apšviestų luomų manymo budą; nurodymus į tai galime rasti įstatymo knygose ir plačioje filozofiškoje bei moksliškoje rašliavoje. Pačios gyvenimo sąlygos stojosi daug lengvesnēs suprasti. Pirmojo kulturos vystymosi nestovumas visiškai prašalinta ir tautos gyvenimas susidējo teip saugiai ir patogiai, jog galējo jau bēgti ramiai. Kaip iš politiškos, teip ir iš socialinēs pusēs visuomeniškos formos yra tvirtai įsteigtomis, kultas pilnai išsidirbo ir neliečiamas dar tolesnio teoretiško vystymosi tikējimiškų idējų, tęsiasi ilgą laiką neatmainingoje formoje.

Jeigu jau Rig-Vedoje negalima pastebēti luomiškumo, tautos susiskaldymo żymių pagal paeigą į visokius visuomeniškus laipsnius, tai naujame vediškame periode, senesnēsēs bramanybēs pražydējimo gadynēje, visuomenēs padalinimas į kastas, atsibuva su didžiausiu ir griežčiausiu nuoseklumu. Brachman mokinasi šventos pažinties, atlieka aukojimus ir nuskęsta mąstyse, pilnai pasikakinęs savo vertybēs ir protiško kitų viršinimo jausmu. Kšatrija, arba

kariautojas, veda savo kunigaikštišką arba bajorišką gyvenimą terp pagarbių ir medžiagiškos gerovēs, ir jei jis nelanksto savo pajiegos karēje ir neapverčia jos kokiam nors dievui tinkamam darbui sulyg pažado, tai jis laiką praleidžia medžioklēje, lenktynēse arkliais ir linksmose naktyse. Vaisija gyvenimas bēga terp pramoniškų užsiēmimų; kaipo gyvulių augintojas ir žemdirbys, važiuotojas ir kalvis, puodžius ir audējas, jureivis, vaisbius, ar plaukakirpis, jis yra priegulmingame padējime nuo augštesnių kastų ir neprivalo savęs prie jų lyginti, bet savu žaru su paniekinimu jis žiuri į plebējus — sudrus. Vaisija maistą sau daro, pildydamas tarno priedermę, arba kaipo pirklys, arba vēla gano kaimenes ir garbina savo Pušaną; prie pamaldos, augštesnių luomų atliekamos jis gali buti tik kaipo neveikiąs dalyvininkas. Apskritai, kiekviena kasta turi savo nuosavas dievybes: tokiu budu Indra yra daugiausiai kšatrijų dievu; Rudra — vaisijų; kunigai teipgi turi savo nuosavas kastines dievybės. Tokios patogios kunigams visuomeniškos tvarkos buvimas prisiskaitē, žinoma, dieviškam surengimui arba mytologiškoms priežastims. Antai, buvo manyta, jog brachmanai atsirado iš Bramos galvos, — kariautojai iš jo rankų, vaisijų kasta iš jo klubų, o sudrai — iš jo kojų. Arba buvo sakoma teip, kad visi žmonēs išpradžių buvo brachmanais ir tik ilgainiui pasidarē kitos kastos.

Istoriškasis kastų pamatas, žinoma, buvo laipsniškai augančiame darbo dalinime, kuris, ačiu stipriųjų garbēs godumui, darēsi vis išimtinesnis, o per įgimtą tēviško padējimo paveldējybę, tvirtējo. Bet, antra vertus, ir etnologiškos sąlygos turbut nebuvo be intekmēs tame dalyke. Žodis varna, ženklinąs kastą, reiškia varsą; iš to galima manyti, jog šitas pavadinimas vartojama odos varsos prasmēje, butent: prispaustieji sudrai turējo buti pripažinti pavergtos gentēs liekanomis; parijai, nepriklausą nē prie vienos kastos ir kurie beveik nesiskaitē žmonēmis, buvo maišytais žmonēmis. Ta aplinkybē, jog kunigai, ačiu jų žinavimams ir aukos visagalybei, pasiekē savo augštą padējimą, yra pati iš savęs suprantama, o tas, kad jie turējo vesti uždarytą gyvenimą, paaiškēja iš jų pašaukimo sunkumo. Mokymasi vedų, atsibuvąs išimtinai atmintiniu budu, ir kuris

turējo buti privestas iki virtuozybei, atsibudavo grynai mokykliniu budu. Jau nuo septinto meto mokinys-brachman (bramakarin) ējo pas kokį nors mokytoją ir čia per kiauras dienas mokinosi, atkartodamas pereitą, ir tokiu budu dalimis perimdamas visą vedą. Atlyginiman už tą jis turējo patarnauti savo mokytojui; visas naminis darbas ir asmeniškas mokytojo prižiurējimas buvo jo priederme; jis darē viską, pradedant nuo krosnies kurimo ir pietų gaminimo ir baigiant mokytojo šluostymu ir braukymu po maudynei ir pietų laike padavimu jam burnai ir dantims plovimo. Šitas buvo pirmas iš keturių laipsnių, arba žingsnių (asrama), kuriuos kiekvienas dviža (du kartus gimęs, tai brachmano vardas) turējo pereiti. Perējus mokslo laikui, mokiniui skusta galva (tik ant viršugalvio likdavo viena kasytē), jis apleisdavo mokytoją, idant užimti antrą gyvenimo vietą ir kaipo šeimininkas (grasta) atlikti "priedermę sulyg tēvų" (sunų auginimą). Drauge su šituo jis pradeda veikti ir kaipo aukotojas. Nors, tokiu budu, į kuniginēs indų profesijos priedermių skaitlių visai neineina nekaltybēs prisakymas, bet šeimyniškas gyvenimas nebuvo dedamas kaipo augščiausias ar paskutinis reikalavimas nuo kunigų. Po "šeimynos tēvo" laipsniui sekē kiti du: pusčiuolio laipsnis (vanaprasta), kuriame yra tik užsinešimai svieto atsižadējimo, ir kitas asketiškasis (sanniazin), nuvedąs atsižadējimą į augščiausią laipsnį. Vanaprasta, žodis į žodį, reiškia girios gyventojas; pabaigęs auginti vaikus, bramynas prasišalina nuo svieto niekybēs į girios kurtumą. Savo pačią, norēdamas, gali imti su savim, arba palikti. Gyvenimas girioje susideda iš filozofiško apmąstinējimo, kuriam duodama daug didesnē vertē negu aukojimams. Asketo laipsnis buvo liudnu atsisveikinimu su gyvenimų, perējimas į jį paprastai buvo atidedama senatvei.

Uždarytas bramynų gyvenimas ir jų palinkimas prie mąstymų neliko be intekmēs į mytologiją. Šiteipos jau vedų giesmēse matome tokius dievų paveikslus, kurie be abejonēs specifiškai turi brachmanišką paeigą. Toksai yra kunigų kastos dievas, Braspati, arba Bramanaspati (viešpats maldos). Kadangi Indra negali prieiti prie paslēptų debesinių karvių, tai jam į pagalbą pribuva galingu išgelbētoju Braspati, kurio begalinēje galybēje vēla apsi-

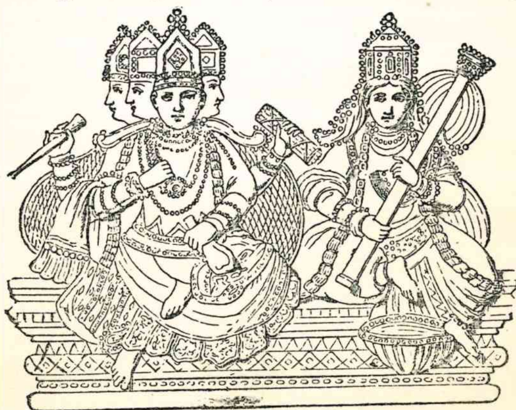
reiškia brachmanų didybē; jis sutvērē maldas, o drauge su jomis visa ką gera. Dievų sviete jis, panašiai Agni, yra kunigu ir purogita (kancleriu).

Pav. 5. Dievas Pradžapati.

Panašiai tam, kaip šita dievybē buvo kastinio brachmanų tvērimo išeiga, teip lygiai dievai Pradžiapati ir Visvakarman yra jų filozofijos tvariniais. Abu jie yra kosmogoniškomis dievybēmis: Pradžapati reiškia "sutvērējas" ir yra tveriamosios galybēs asminimu, Visvakarman reiškia "visadarąs". Pirmutinis vienoje iš vēlesnių vedos giesmių yra garbstomas kaipo auksinis kiaušinis (Chiraniagarba-Brama), jis yra tas, kuris pradžioje buvo vienintēliu visatos įrengēju, — tas, kuris pridrutino dangų ir žemę, kuris duoda gyvastį ir vieką, prieš kurį lenkiasi visos ēsybēs, net ir patys dievai. Jura ir kalnai skelbia jo didybę, svieto šalys yra jo rankomis; jis yra vienatinis dievas, visų dievų dievas; jis teipgi buvo užmazga, kuri šitoje dēstyje atsirado iš vandens; jis yra iškilęs ant viso svieto ir visų dievų ir šitie paskutiniai gyvuoja tik jo buvimu. Sulyg savo ēsybēs jis yra nežinomas ir neišsemiamas, ir giesmininkas tik uku

apsisiautęs gali apie jį trokšti. Bet augščiausia bramanybēs dievybe, pirmapradiniu buties principu yra Brama. Brama (stebukladaris żodis ir malda) pamażu buvo įvestas į dievybēs laipsnį, kadangi malda pas indus turi ne tik prašymo, bet ir apmąstymo pobudį, bramaniškame gi periode ji ypatingai įgauna į dieviškumą įsigilinimo arba paskendimo formą. Begališkumas su kuriuo tikintieji, budami šitame padējime, susiliečia, sulyginama su šituo patim padējimu ir nuo jo gauna savo vardą. Żingsnis po żingsnio, šitą procesą Bramos perējimo galima nusekti iki augštesnēs dievybēs. Išpradżių jis garbinama saulēs paveiksle; paskui įvedama į dievo laipsnį ir prilyginama prie Pradżapati, po to vēl kįla augščiau jo ir stojasi absoliutišku, patim valdan-

Pav. 6. Brama ir Sarasvati.

čiu, svietiniu principu. Kaipo dievas, Brama yra vyriškame paveiksle ir yra apsivedęs su dieve Sarasvati. Apsireikšdamas gi augštesnio metafiziško principo formoje jis pereina esmenybēs rubeżius ir vēl, stodamas visiškai abstraktišku suopročiu, vadinasi Brama nējokioje gimtyje.

77. Mąsčių budas upanišaduose.

Nusisiuntimo raštai. Klasiškų upanišadų vertimas yra atliktas M. Muellerio (S. B. E. I. XV); įżangoje yra jo išdēta čion atsinešanti rašliava. Pradiniam apsipażinimui su šitais raštais patariama: P. Renjo, *Matériaux pour servir a l'histoire de la philosophie de l'Inde* (2 tom., 1876—78) ir ypatingai A. E. Gough, *The philosophy of the Upanishads and ancient indian metaphysics* (Tr. Or. S. 1882). Boetling suteikē gerą vokišką Čandogijos ir Brad-Araniako vertimą. —

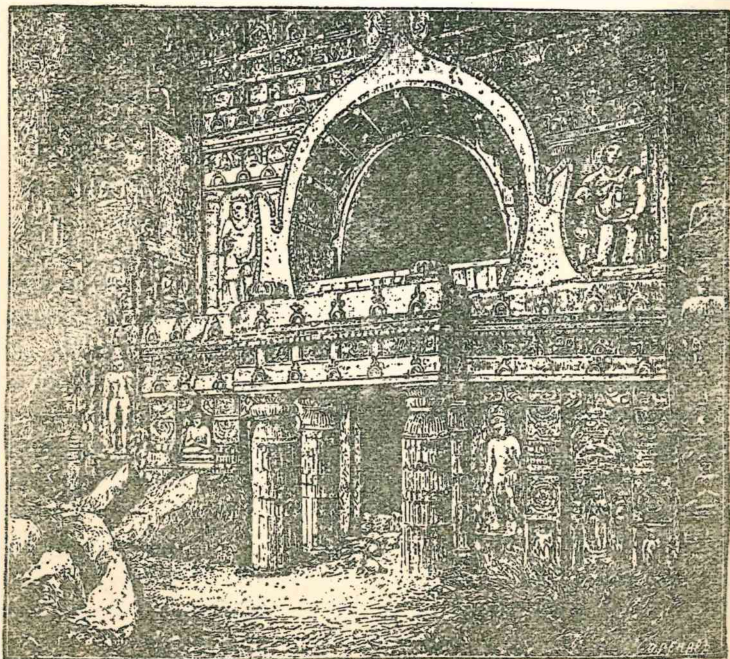
Matēme, jog jau senovēs vedos giesmēse yra įžiurima teoretiška brachmanų pakraipa; bet pilną šitų mąsčių išdējimą randame tik augščiau minētuose filozofiškuose vedos veikaluose: Upanišaduose. Żodis upanišad nurodo į filozofiškų mokinių posēdżio vietą ir sulyg prasmēs, kuri yra duodama šitam żodżiui, pritinkamiausia išraiška jam bus "slaptas posēdis". Iš begalinēs upanišadų daugybēs, ypatingai verta paminēti: Kata, Čandogija ir Brad-Ariaka. Visi jie tame pavidale, kokiame męs juos turime, atsineša prie gana vēlyvo periodo, kaikurie iš jų priklauso priešbuddiškąjai gadynei. Nēra jokios abejonēs tame, jog šituose veikaluose išdēta filozofija, panašiai aukojimo apeigai, nēra išimtiniu brachmanų tvariniu; daugelis żinių liudija, jog ji yra teipgi teorišku kariškos kastos veiklumu. Karaliai, ypatingai vakariniai, suteikē nemażus nuopelnus svietiškos išminties vystymosi dalykui; jie tankiai yra paveikslinami karštais ginčininkais, kurie noriai įveda brachmaną į sumišimą, bet dar noringiau duoda jam tukstantį karvių uż naują ir nutikusį klausimo išrišimą.

Kaip aukojimais dievams buvo įgijama visokios dovanos ir prašalinama nelaimēs, teip atsidavimas mąstims vedē prie pilnos gyvenimo gerumos pasiekimo ir prie buvio kančios pergalējimo; apmąstinējimo keliu siektasi gauti ne viršutinę, valandinę laimę, rybojamą turtu arba globējimu, bet vidurinę, absoliutišką gerybę, esančią dvasiškame išsiliuosavime. Šitas išsiliuosavimas yra pasiekiamas pażinties keliu; pażinties gi įgijimas yra dvasiškąja auka, kuri pusčiuoliui padaro ne tik prailginimą aukų, nešamų jam jo vyrybēs metais, bet ir priduoda jam prakilnesnį ir įżymesnį pobudį. Tokiu budu, "darbų kelias", susidedąs iš mokslo, naminio gyvenimo ir aukos nešimo, — skiriasi nuo "pażinties kelio"; vienok jiedu abu veda prie pasiekimo vieno dangiško tikslo. Abu ješko sielos išganymo, bet įvairiais budais ir įvairiuose skraituose: vienas veda prie dangiškos linksmybēs įgijimo viršutiniais darbais, kitas — prie sielos išliuosavimo nuo svietiškų pajautimų vien mąstymais ir leipimu (ekstaza). Pażintis, kurią reikia stengtis atsiekti, yra klausimo išrišime apie daiktų ypatybę ir paeigą, teipogi apie żmogaus buvimą ir likimą ir apie sąryšį terp jo ir buties visybēs.

Išreiškimas, paimtas iš mažojo Isa-Upanišado, tuojaus parodo mums mąsčių kelią: "žmogus, suprantąs, jog visi tvariniai randasi vienatiniame Dievuje, ir tokiu budu pažystąs buties vienumą, neturi nē liudnybēs, nē iliuzijos". Teologiškasis nuodaras, dar besilaikąs šito padējimo, nēra paprasčiausiu. Daiktų esmuo, didysai vienumas tankiausiai išreiškiama pačiose abstraktiškose formulose; klausimas dedama, kuo yra "Tas", arba "Šitas", ir, antgalo' "Jis", kuris buvo nuo pradžių ir kuris yra visa kuo? Atsakymas šitam sako: šitas principas yra Braman, Puruša (asmuo arba vēlē) ir visų pirma Atman. Atman yra tas pats, ką "Athem" (alsavimas) ir reiškia "Patsai", bet jį reikia suprasti ne psychiškos vēlēs prasmēje, bet paties vidurinio, arba dvasiško gyvastinio principo prasmēje. Jis yra be pabaigos, amžinas ir nepermainomas, neturi jokių jį aprybojančių ypatybių, stovi augščiau visokio rybojimo ir nepasiekiamas. "Jis yra ne tas ir ne šitas". Jis nešneka žodžiais, nemano mąstimis, nežiuri akimis, neklauso ausimis ir nekvēpuoja kvapu. "Tai — tas patsai", nuvaręs nuo savęs visokią piktybę, niekuomet nesenstąs ir nemirštąs, niekuomet nejaučiąs nē liudnumo, nē alkio, nē troškumo, jį tai ir reikia stengtis pažinti. "Atmano" esmenybē yra pažintis; kaip druskos šmočiukas yra tik sukunyta stalinē masa, teip ir šita esmenybē yra sukunyta pažinties masa. Bet kaip nesistengta suprasti Atman arba Braman visiškai abstraktišku, visgi neretai atsitinka ir grynai materiališkas šito "Patsai" aprybojimas; jausmiškai paveikslinē upanišadų kalba tankiai neiškyla augščiau šiurkštaus atomistiškojo mokinimo. Sēklos figoje savu žaru susideda iš mažiausių neįmatomų grudelių; juose tai ir yra visų daiktų esmenybē: tas tai ir yra tikrybe, tas ir yra anuo "Patsai". Jis tankiai aprašoma teipgi eterio pavidale, jei tik ir čion vanduo nēra kosmiškuoju principu. Panašiai tam, kaip vanduo persēda druską, teip ir "Patsai" persēda visus daiktus ir valdo visais; iš jo išējo visas svietas; bet be to daiktų atsiradimas tankiai yra priskaitoma pirmapradiniam "Niekas", — tvirtinimas, kurį kiti laiko neturinčiu reikšmēs. Šitas pirmapradinis nēsąs stengiasi gauti butį ir stojasi arba dvasišku, arba plonu medžiagišku principu, k. a. vanduo, iš kurio per ilgą siekimąsi, arba per atpirkimą ir aukojimą atsiranda vis didesnis esybių skaitlius, tankiai susinešime su paties Atma-

no sutvertu — moterišku principu. Vienok svieto sutvērimas visuomet yra laikoma kaipo pirmutinēs vienatos ištekmē; jis išteka iš "Paties", kaipo vortinklis iš voro, kaip kibirkštys iš ugnies; ir kadangi visi daiktai atsirado iš jo, tai visi jie jame ir yra ir, teip sakant, juomi ir gyvuoja. Iš to išeina, jog ir žmogus savo esmeniu yra tolygus Atmanui.

Esmeniškąja Upanišadų idēja ir yra vienumas terp žmogaus ir buties principo, terp svieto sielos ir žmogaus sielos (paratman ir dživatman, arba terp atman ir prana: gyvasties alsavimas). Jei svieto siela yra Atman, tai tokiame atsitikime ir žmogus nešioja savyje Atmaną, nes pas jį yra savižinybē. Jei gi tai Puruša, tai ir jis gyvena žmogaus širdyje mažos dvasios paveiksle, mažyčio piršto didumo, arba akyje mažo žmogaus pavidale. Jei tai butų eteris, tai tokiame atsitikime jis visuresantis ir nematomai yra širdyje, didumu mažesnis už ryžių grudą, ar net patį mažiausią grudelį, bet didesnis už žemę, dangų ir visus

Pav. 7. Šventnamis iškirstas uoloje Ajunte.

svietus. Tokiu budu mokytojas, kalbėdamas savo mokiniui apie atomus, gali pasakyti: "šitai ve tikrybē, šitai — jis Patsai ir šitai tu, Svetaketu".

Žmogaus uždaviniu yra siekimasi pažinti šitą tapatybę: "Aš esiu Brama!" "Tai tu esi", yra augščiausia pažinčia ir šita pažintis ir yra išliuosavimu bei išganymu; kas pažino tą, tas pergalējo antrąją mirtį, — jo mirtis nevaldo; jis pasiekia pilną gyvenimo augį ir stojasi viena iš šitų dievybių. "Tas, kuris žino, jog jis yra Braman, yra visa kuo; ir patys dievai negali jam kenkti". Šitos pažinties stovis aprašoma, visų pirma, kaipo tobuliausia etiškoji grynybē, arba šventybē. Kas tą pažino, tas pergalējo visas nuodēmes, arba dar: nuodēmininkai jo nesuteps, ir jis, kaip ir patsai Atman, be nuliudimo praeina kaip pro gerą, teip ir pro blogą darbą. Kaip ugnis prarija visokį degantį medį, teip ir tas, kas tą pažino, naikina visa tą, kas dar atrodo tokiu piktų ir stojasi skaistum, tvirtu, visuomet jaunu ir nemirštamu. Be to, šito pažinimas duoda augščiausią laimę: "Kas tą atrado ir pažino, tas dalyvauja visur ir visuose pasigerējimuose, teip kad pačių dievų gerovē negali buti prilyginta prie augščiausios pažinties laimēs". Pasiekimui šito stovio reikia iki tokiam laipsniui paskęsti mintyje, idant visa sužinybē susilietų į vieną idēją. Šitas stovis yra pilniausia ramybe, neardoma nieku tuo, prie ko siekiasi šitame gyvenime dvasia, nes dvasia su nieku nēra rišama. Jis yra regējimu sapne, arba greičiau tokiu sapnu, kuriame jis nepažysta jokių pageidimų ir nemato jokių svajonių. Paskendęs šitame laikiname sužinybēs gesime, žmogus kuoarčiausiai prisiartina prie absoliutiško; budamas šitame tarpiniame stovyje, jis apžvalgo du likusiu: žemišką ir anapus kapo.

Noras pasiekti augštesnį padējimą yra pageidaujamas tuomi labiaus, kad žemiškas buvimas pats yra pilnas kančios. "Kaip tik šita dvasia, gimdama, priima kuną, tai ji susivienija su kančia". Šitos kančios atsiradimas tankiai jau paaiškinama gyvenimo apgavingumu ir nereališkumu, Maja (šmēkla, iliuzija), bet šitas aiškinimas dar nesistojo pamatine idēja pažiuros į gyvenimą. Mirtis, ateinanti išgelbēti iš šito padējimo, yra paveikslinama paprastai kaipo linksmas jausmas absoliutybēs ir nemarybēs pasiekimo. Žmogus pereina "iš nebēsančio į esantį, iš tamsos į šviesą,

nuo mirties į nemarybę". "Yra pasiekiama palaimintų svietas, vienvalinė ir neatmaininga gerovė". Vienok toksai aiškinimas toli gražu neišsemia visos mirties idėjos; jos psychologiškoji problema pasirodo visame savo keblume ir priveda prie neabejojamo tvirtinimo, jog numirus nėra daugiaus sužinybės, nes numiręs stojasi visa kuo, teip kad pas jį nėra nieko iš lauko jo pusės, ką jis galėtų sužinoti. Protuolis tik nenoroms šneka apie mirtį, — joje yra užslėpta didelė paslaptis. Kata-Upanišad pasakoja terp kit-ko, jog jaunas Nasiketas ateina pas mirties dievą Jamą, kuris leidžia jam užduoti tris klausimus. Tąsyk Nasiketas klausia jo apie numirėlių likimą: "vienas sako, jog jie yra; kitas sako, jog jų nėra, — aš noriu žinoti, pasakyk man šitą". Jama, išsigandęs drąsaus paklausimo, kaip galėdamas stengiasi nuo jo atsikratyti; jis žada Nasiketasui ilgą gyvenimą, jei tik jis atsisakys nuo savo paklausimo, bet matydamas, antgalo, jog jokiu budu negalima nuo paklausimo išsisukti, Jama, kiek galėdamas, apleidžia dalyko esmenį*). Dar daugiau atsargumo yra pašnekoje Artabagos su garsiuoju mokytoju Džainavalkija (Brhad-Aran 32, 13 f). "Džainavalkija, — klausia jis, — kuomet žmogui numirus jo balsas pavirsta į ugnį, kvapas į vėją, akys į saulę, plaukai į žolę, o kraujas į vandenį, kas tad stojasi su žmogum patim?" — "Paduok man ranką, drauge Artabaga, — atsakė mokytojas: — mudu abu tą apšnekėsime, bet tas neturi liesti žmonių". Po to jie išėjo ir pradėjo tarautis. Tas, ką jie šnekėjo, buvo veiksmu ir ką jie kainojo, buvo veiksmu, butent: "per gerą darbą žmogus stojasi geru, per blogą — blogu". Po ko Artabaga nutilo.

78. Kosmogonija—vėlių persikėlimas.

Nusisiuntimo raštai. Muir IV, 1 ff. — L. Schermann, *Philosophische Hymnen aus d. Rig- und Atharvaveda* (1887). P. Deissen, *Gesch. d. Philosophie, I* (1894). H. W. Wallis, *The cosmology of the Rigveda* (1887). —

Vienu iš mylimiausių brachmanų galvojimų buvo galvojimai apie kosmogonijos klausimus ir pobodingiausia visos eilės šito periodo dievysčių ypatybė yra jų tveriamasis veiklumas. Šitai jau Rigvedoje randame daug kosmogoniškojo turinio himnų, su nuodaru tai priemoniškai sumany-

*) S. Oldenberg, Buddha, pusl. 56 ir sek.

tos mokyklinės išminties, tai kunigiškos kastinės dvasios; vienok jie tankiai liudija didelę tveriamąją giliamanybę ir daugelis jų sudėtinių dalių yra labai senais mytologiškais atminimais. Indomiausia iš šitų giesmių yra Rigveda X, 129. 1. "Tuomet nebuvo nieko esančio ir nieko nėsančio; nebuvo nė oro skraito, nė dangaus viršuje. Kas gi slinko? Kur? Po keno globa? Ar vanduo buvo be dugno?" — 2. "Nebuvo tuomet nė mirties, nė nemarybės, nė dienos su nakčia pasikeitimo. Vienatinysai alsavo vėjo neužpučiamas, savo nuosava galybe ir be to nieko kito nebuvo". — 3. "Buvo tamsybė, apsiausta tamsybe; ir išpradžių visa šita vandenų buvo neatskirta. Tik baisiai didelis vienatinysai, užvertas tuščioje erdvėje, buvo sutvertas išpirkimo galybės". — 4. "Visųpirma prabudo jame valia; ir tas tai buvo dvasios apsireiškimu; protuoliai, užklausę apie jį savo širdžių akylai surado artumą terp esančio ir nėsančio". — 5. "Kas žino tikrai, kas gali išaiškinti, iškur atsirado šitas tvarinys? Dėl jos (visatos) ištekmės atsirado visos dievybės, kaipo jos pasekmės; kas gi žino, iškur ji pati ištekėjo?" — 6. "Šitas tvarinys, nuo kurio jie paėjo, ar jis buvo sutvertas, ar ne, žinoma tik gyvenančiam augštesniame danguje visatos dabotojui, ar gal ir jam nera žinoma?"*).

Nusmailinta paskutinės strofos skeptybė parodo atmušamąjį pažvalgos tašką, o tuomi ir vėlesnį giesmės atsiradimą; pradinės gi eilutės liudija ginčo buvimą terp įvairių mokyklų, apie kurį tankiai šnekama ir Upanišaduose. Jau tuomet su galvojimais dėlei klausimo apie nesantį buvo pabaigta, bet tvirto pamato šitai idėjai nebuvo rasta, teip kad norėta net atsisakyti nuo visokio galvojimo, liečiančio šitą klausimą. Greta su šituo filozofišku laukstumu ir poėtiška galybe, su kokia yra aprašytas chaosas, šitame paveikslinime atsitinka specifiškai kunigiška ypatybė, esanti tame, kad išpirkimas (tapas) skaitoma tveriamaja galybe. Pozityviškiausiu ir podraug patim pirmapradiniu elementu šitoje kosmogonijoje yra regimai idėja apie pirmapradinį vandenį, kaipo apie kokią chaotiškąją masą, kuri buva savo nuosava galybe be pašalinės sąveikos; joje prasideda judėjimas, atsiranda dvasiškoji sėkla ir per ją iš nėsančio darosi esantis. Protuoliai, apie kuriuos čion menama, yra, arba tie

*) Schermann: Uebersetzung, l. c. pusl. I ir sek.

žmonēs, kurie vieni visa šitą suprato, arba dieviškos esybēs, gelbstančios šitam atsiradimui. Visgi įstabi yra ta aplinkybē, kad šitos ištekmēs keliu atsiranda ir patys dievai. Ir kitose giesmēse, liečiančiose kosmogoniją, teipgi aprašoma "dievų gimimas".

Sakymas: "išpradžių buvo vanduo" vediškuose tekstuose atsikartoja daug kartų, arba vēl apie vandenį sakoma, kaipo apie pirmiausiai sutvertą elementą. Tekstų dauguma sutinka terp savęs aprašyme to, kokiu budu užmazga, atsiradusi vandenyje, per jo, arba askēzos norą, ar paties Bramano į jį indētas, vystosi svietas: dangus, žemē ir žmonija. Visų pirma užmazga pavirsta į auksinį kiaušinį (chiraniagarba), kuriame tvylo Brama arba Puruša ("dvasia" arba "žmogus"), kaipo visa ko gyvo užsinešimas. Kaip jis iš kiaušinio išeina, tai tas perskyla, padarydamas dangų ir žemę. Teip pasakojama apie tai, pav., įstatymų knygos Manu pradžioje. "Nepasiekiamas, nesužinomas, pramžinas ir t. t., skatinamas savo siekimusi užsigeidē sutverti iš savęs visokias esybes; tąsyk, visų pirma jis sutvērē vandenį ir indējo į jį užmazgą. Šita sēkla pavirto į auksinį kiaušinį, šviečiantį kaip saulē, kuriame jis pats, visų svietų tēvas, gimē Bramos paveiksle. Šitos pirmosios priežasties sutvertas, nepasiekiamas ir pramžinas, podraug esantis ir nēsantis, šitas homunkulus (žmogiukas) (Puruša) stojosi žinomu sviete Bramos vardu. Jis, augščiausias, perleido visą metą auksiniame kiaušinyje ir paskui perdalino jį viena savo mąsčia į dvi dalis. Iš dviejų kiauto pusių padarē jis dangų ir žemę, o terp jų patalpino orinę erdmę, aštuonias svieto dalis ir vienvalinę talpyklą vandeniui".

Chiraniagarba ne tik yra auksiniu kiaušiniu, bet ir savysta dievybe, kuri panašiai Bramai, Purušai ir Pradžapati, skaitoma svieto sutvertoja. Be dviejų kevalų, iš kurių susideda visata, kosmogoniškose giesmēse primenama dar tula paspara, arba tulas nešējas (skamba), kuris laiko ant savęs dangų ir žemę. Bet šita paspara skaitoma dvasiška ir lyginama su svietine vēle bei su visa kuo gyvu.

Greta su tokiu pasakojimu apie visatos atsiradimą iš vandens, yra ir kitas pasakojimas apie visų gyvų daiktų atsiradimą. Šitas paskutinis ypatingai nuosekliai yra išdē-

tas Brad-Araniaka-Upanišade (I, 4*). "Išpradžių buvo "šitas patsai", kaipo dvasia (Puruša). Apsižvelgęs, jis be savęs nerado nieko kita; pirmu jo tarimu buvo "ašai pats"...; bet jis tuomi nesitenkino ir geidē turēti kitą. Tąsyk išējo kaži-kas panašaus į vyrą ir moterį, vienas kitą apglēbę. Paskui šitas kaži-kas pasidalino į dvi dalis ir per tai išējo vyras ir pati...., vyras susijungē su pačia ir tokiu budu išējo žmonēs. Bet ji pradējo manyti, "kaip gi jis, sutvēręs mane iš savęs, gali jungtis su manim? Pabandysiu aš nuo jo pasislēpti". Tąsyk ji pasiverčia į karvę, o jis į bulių. Bulius savu žaru susineša su karve ir pagimdo raguotus gyvulius. Ji pasiverčia į kumelę, o jis į eržilą; vēl susiporuoja jie ir pagimdo vienanagius gyvulius ir t. t." Tokiu budu "šitas patsai" sutvērē visa ką, kas poromis gyvena, net iki skruzdžių. Potam jis iššaukia ugnį ir somą ir galiaus užbaigia augščiausiais sutvarais — dievais. Bet "šitas patsai" yra pačia augščiausia esybe, nes jo, nors mirštamo, buvo sutvertas nemirštamas". Todēl filozofiškai apdirbtai sakmei atsako primityviškas pasakojimas apie Pradžapati, suējusiam puron su savo dukteria, rytmetine aušra. Šitas pasielgimas dievų akyse buvo prasižengimu ir jie tarē: "Šitas dievas viešpatauja ant gyvulių, papildo prasižengimus, pasielgdamas teip su savo tikrą dukteria, musų seseria. Nudurk jį!" Tąsyk Rudra durē jį ir pusē jo sēklos nupuolē ant žemēs. Abiejuose atsitikimuose pasakojama apie našumo veikmę, kuriąja tveriasi svietas; skirtumas tik tame, kad pirmame atsitikime jo sutveriama visa esybių eilia. Kunigiškas šitos rašliavos pobudis kuoaiškiausiai pasirodo tame, kad pasektinis esybių atsiradimas priskaitoma teipgi tankiai apeigai aukojimo, padaryto svieto sutvertojumi. "Kaip dievai, norēdami padaryti aukinį nuliejimą, prirengē auką iš Purušos, tai aukiniu aliejum buvo pavasaris, malkomis vasara, aukiniu nuliejimu — ruduo. Iš šitos visa ką duodančios aukos išējo Rig ir Soma giesmēs, iš jos teipgi išējo metrai ir Jadžus; iš jos išējo arkliai ir visi gyvuliai, aprupinti dviem dantų eiliom; iš jos išējo raguoti gyvuliai, avys ir ožkos. Kaip jie prapiovē Purušą, — į kiek jie dalių padalino? Į ką pavirto jo burna, kaip pradējo vadinti jo rankas, klubus ir kojas? Burna jo tapo Bramynu, iš jo ran-

*) Boetlingo vertimas.

kų išėjo Rodżanijai, iš klubų Vaisijai, o iš kojų — Sudrai. Mėnuo išėjo iš proto, saulė iš akių, iš burnos pasidarė Indra ir Agni, o iš kvapo — Vaju. Iš bambos pasidarė orinė erdmė, iš galvos susiżiedė dangus, iš kojų — żemė, iš ausų — svieto šalys; teip buvo sutverti svietai". (R. V., X, 90).

Ir šitos raštų eilės esmenyje gludo teipgi mytiškasis motyvas, esąs suoprotyje, randamame teipgi pas persus ir germanus, apie pirmapradinį tvėrimą, kuris marinama ir iš jo liemenio bei sąnarių sutveriama svietas ir gyvi daiktai. Šitame atsitikime nešama aukoti użmuštasis Puruša ir iš šitos aukos pirmuoju visos besivystančios eilės nariu yra visogalės vedos giesmės. Teipogi ir kastinis dalinimas, ačiu šitai kunigiškai mokybiškai poėzijai, įgija sau istoriškos senovybės autoritybę.

Bet kad ir įvairiausi išpradżių mytologiškieji šitos kosmogonijos elementai, visi jie ačiu kunigų perdirbimui stojosi sudėtinėmis vienos nuosaikios mąsčių eilės dalimis. Visose jose atsimuša pażvalga į upanišadų svietą. Visi galvojimai jose yra grynai panteistiško budo: visa istorija, regimai, pastatyta istoriškam parodymui dievo ir svieto buvio vienumo: svieto atsiradimas skaitoma savaimu sątvariniu iš dievybės, ir net tuose atsitikimuose, kur dievybė yra suprantama asmeniu, o jos svieto sutvėrimas sużiningu valios apsireiškimo veikimu; tai ir tuomet šitam procesui labiausiai yra duodamas ištekmės pobudis, prie ko visi daiktai, gyvuliai, żmonės ir dievai atsirado vienu besivystymo keliu. Tik išimtiniuose atsitikimuose yra sakoma, jog dievas svietą padarė "kaip kalvis" ir t. t. Šitose kosmogonijose atsimuša teipgi ir pesimybė, įgimta upanišadų filozofijai: šiteip ve siekimasi, kilęs nuo dieviškos esybės ir apsireiškęs, kaipo svieto sutvėrimo *primus motor,* indų supratimu yra piktas, kuriuomi apsiriboja prażutingas buties stovis; pasiremiant šita pačia prieżasčia galima prileisti, jog mokslas apie atsiradimą visa ko esančio ir nėsančio buvo atsimušimu mokslo apie daiktų pramaningumą. Jau iš privestų tekstų gana aiškiai matoma, jog stropumas, su kokiu atsiduota kosmogoniškoms teorijoms, neturėjo moksliško tikslo, bet išimtinai sekė tikėjimiškus ir kunigiškus reikalus.

Vēlių kēlimos. Kaušitaki — bramana upanišade yra viena ypatingai indomi vieta, kuri (sulyg Boetlingo vertimo) sako šiteip: "Visi šitą svietą apleidžią, turi savo buklę ant mēnulio, kuris pirmoje (šviesioje) mēnesio pusēje vis auga nuo jų gyvastinio alsavimo; antroje (tamsioje) mēnesio pusēje jis prirengia juos prie atsigimimo. Mēnuo yra durys, vedančios į dangišką gyvenimą; kas jam atsako (ant jo paklausimo), tą jis praleidžia, o kas neduoda jam atsakymo, — tas nugarmi apačion, pavirtęs į lietų. Toki žmonēs, sulyg savo darbais ir pažinčia atsigema čion pavidale kirmino, kandies, žuvies, paukščio, liuto, šerno, laukinio asilo, tigro, žmogaus, arba kitos kokios esybēs viename ar kitame stovyje".

Tai yra viena iš seniausių vietų, kurioje šnekama apie antrakartį gimimą. Kas atsieina vēlių kēlimos teorijos, stojusios vēlesniame periode nepajudinamu viso indų mąstymo pagrindu, tai oficialiniame tikējime jis vargiai tēra senesniu už senesniuosius Upanišadus. Jei ji ir atsitinka poētiškose vedose, kaip nesenai buvo manyta, tai tik silpno atbalsio pavidale; — senovēs vediškose gyvenimiškose pažvalgose ji nelošē jokios rolēs visai. Ikišiolai nēra žinoma, kokiu budu įsiskverbē indų tikējiman idēja apie samsarą (aplinkbēgį, kaip indai vadino vēlių persikēlimą). Yra galimu, kad ji yra senesniąja liaudies nuosavybe, kuri tik pamaži įgijo kunigiško tikējimo pirmųjų šalies gyventojų. Paskutinį prileidimą patvirtina tas, kad panašios pažvalgos neretai atsitinka pas rytinēs Azijos tautas ir kad pirmapradinių tautų totemybē arti susiriša su mokinimu apie vēlių persikēlimą. Yra teipgi galimu, kad šita idēja pati iš savęs yra grynai indiško atsiradimo, nes jos žymēs yra pastebiama ir pas kitas tautas, butent pas keltus, o teipgi ypatingai aiškiai išeina graikų filozofijoje ir mysterijoje. Vienok pas keltus šita mąstis atsitinka retai ir išreiškiama gana neaiškioje formoje. Gali buti ir tas, kad Pytagoro, Empedoklo, Platono, Pindaro ir mysterijų pažiuros į metempsychozą susidējo po Rytų intekme. Kas pas aziatiškuosius indogermanus su tikrybe gali buti pripažinta senoviniu suopročiu, tas indams ir Avestos persams yra tik abelnu tikējimu, jog žmogus numiręs tiesiog pereina

į gamtą, teip kad jo atskiros dalys susilieja su elementais, — kaip apie tai pasakojama augščiau nurodytose vietose iš Brad-araniaka-upnišado. Einant nuo šitos idėjos, visai lengvai galima išplėsti mokslą apie vēlių persikėlimą, perkėlus jį gyvulių svietan. Vienok aktuališkai tokio apsireiškimo nematoma.

Samsaros mokyba remiasi suopročiu apie abelną kainą sąryšį visų organybių, kurių skraite vėlė, būdama neprigulminga nuo kuno, laisva gali judėti, persikeldama iš vienos organybės į kitą, net į dangiškąjį ar pragariškąjį, rodydama priegtam teipgi savo buvybę, kaipo ir budama žemiškoje esybėje. Bet šita mokyba anksti, jau Kaušitaki-upanišade, — susiliejo su pirmapradine mokyba apie atlyginimą: laikyta, kad kiekvienos buvybės augštas ar žemas padėjimas, gerovė, ar nemalonumas yra jos pasielgimo išeiga praeitėje, doriškomis gi dabartinės buties priderybėmis ar nepriderybėmis rybojama jo likimas ateitėje. Pilniausią vēlių persikėlimo sistemos išsivystymą randame 12-me skyriuje įstatymo knygos Manu. Visos nuodėmės dalinama jame į rųšis, sulyg kurių skirstoma atsigimimai: kuniškos nuodėmės veda paskui save begyvišką butį, žodinės — paverčia nusidėjusį į paukštį arba gyvulį, mintinės daro jį žemesnėsės kastos nariu. Arba vėla kitas platesnis apsklembimas: dorybė, siekimos prie dvasiškos vertybės veda į butį, panašią dievų bučiai; veiklumas, siekimos prie galybės ir turtų veda prie atsigimimo žmogiškame pavidale; tamsa, siekimos prie jausmiškų pasigėrėjimų, veda į gyvulišką butį. Kiekviena šitų formų savu žaru susideda iš visos įvairių laipsnių eilės, pradedant nuo akmenų, vabždžių ir žuvių, ir pereinant per visas gyvulių rųšis, iki drumblų, arklių ir sudrų (kurie skaitoma prie gyvulių) ir toliaus iki įvairių demoniškų esybių, kurios teipgi yra nubaustos už jausmiškus besigerėjimus ir nuodėmes. Toliaus šita eilė tęsiasi per visas žmogiškų esybių rųšis, nuo lošikų ir girtuoklių iki karalių ir karžygių, o nuo tų vēl iki įvairių dvasių pavidalų (kokiomis yra gandarvai ir apsarazai) ir tik paskui jau iki žmonijos viršunių: pusčiuolių, asketų, brachmanų. Tai yra pirmutinės buvybės, įgijamos dorybe ir josios yra kaipir paskutiniu laipsniu prie dieviškųjų buvybių, vis

augštesnēs ir augštesnēs vertybēs, prieinant galiaus iki Bramai ir iki nepasiekiamajam. Po visų abelnų apsklembimų privedama smulkmeniški nurodymai: teip antai, užmušikas pavirsta į draskantį žvērį, javų vagis — į žiurkę, mēsos vagis — į vanagą, užmušęs brachmaną — į šunį ar asilą, brachmanas, kuris girtuokliauja arba vagia, pavirsta į kandį ar žaltį, kiekvienas gi savo mokytojo moterybēs patalą sutepęs, atsigema erškēčio ar volframo (sunkakmenio), arba kraujagodaus gyvulio pavidale, ir t. t. Iš dorybių, vedančių linkui perējimo į augštesnes buvybes, žinoma, yra jausmų valdymas, vedų mokymasi brachmanų kaipo augštesnių esybių guodojimas.

Tokiu budu samsaros mokslas išriša indui visus klausimus, liečiančius gyvenimo puses. Uždaviniai, darą vakariniai mąsčiai tokias dideles sunkenybes, k. v. klausymai: kur tu buvai pirma savo gimimo? Kas bus su tavo vēle po mirčiai? Kam man buti geru, jei per tai aš nebusiu laimingas? Kaip tame sviete, kur yra teisybē, blogas gali buti laimingu, o dievobaimingas nelaimingu? — visi jie buvo išrišami vienu atsakymu: tu tik narys, arba vienata, begalinēje esybių eilēje; tu jau buvai nesuskaitomoje daugybēje formų, ir vienval apsireikši naujuose kunuose; tavo likimu yra tavo pirmesnių darbų vaisius, tavo gi dabartiniai pasielgimai — tai tavo ateinančio likimo sēkla: toksai yra amžinas kainas sąryšys terp visos sutrijos, terp vēlēs ir kuno, terp nuopelno ir likimo. Suprantamas dalykas, kad galvotojai Indijos ir tos dalies Azijos, kuri buvo indų tikējimo užgriebta, negalējo atsisakyti nuo šitos išsirodančios išrišties, nežiurint net į jų pripažintį, kad šituomi tikējimu jie užkrovē ant savo pečių sunkiausią uždavimo dalį, padarančią kankynę visiems indiškiemsiems protams ir gludančią klausimo išrištyje: kaip išsigelbēti iš šitos amžinos aplinkbēgos? Ir ne tik indiškoji drama pasibaigia prašymu: išgelbēk mus nuo vēlių persikēlimo, bet ir visos indiškosios sektos ir sistemos prasideda ir baigiasi šito troškimo išraiška kaipo ir didžiausio aziatiško tikējimo, buddybēs pagrinde gludo ta pati neišvengiama samsaros tikruma.

79. Filozofiškosios mokyklos.

Nusisiuntimo raštai. Geresnę abelną apžvalgą iki šiolai vis terandame pas Colebrooke'ą, *On the philosophy of the Hindus* (Misc. Ess. I, kur Cowell pasergējimuose nurodē ir į vēlesnę rašliavą). Nuoseklus vienos iš svarbiausių mokyklų mokslo išdējimas buvo atliktas P. Deisseno: *Das System des Vedanta* (1883), jo teipgi buvo versta Vedantos sutros (1887). Trumpą, bet gerą monografiją suteikē Bruining — *Bijdrage tot de Rennis van den Vedanta* (1871). G. Tibo, *Vedanta Sutras. S. B. E.* XXXIV (labai gera įžanga). R. Garbe, *Die Sankhya Philosophie* (1894). Iš teip vadinamų įvairių mokyklų aforizmų ypatingai daug išversta J. R. Ballantyne'o ir k. P. Deissen, *Geschichte der Philosophie*, I (1894). —

Upanišadų filozofija, besivystanti tikējimo globstyje, niekuomet negalējo atsiliuosuoti nuo jo intekmēs. Apmąstinējimas vienval buvo papildančia aukojimo ypatybe, mąsčių išdējimas visuomet buvo susirišime su aukojimo apeigomis ir pynēsi su rituališkais padavadijimais bei aiškinimais. Idant šitoms mąstims suteikti tikrai filozofišką pobudį, visų pirma reikējo jas atskirti nuo šito kiauto, suvesti į sąlydžią sistemą ir duoti joms tolesnį vystymąsi, sutinkantį su jų pamatiniais principais. Tas ir buvo padaryta filozofiškų mokyklų sistemose. Šitos mokyklos tiek pat yra senos, kaip ir patys upanišadai ir vienval daro pakreipiamąją intekmę į paskutiniųjų mąsčių bēgį; bet jų išdirbtos sistemos pasiekē pilną mokslišką išsivystymą tik vēlesniame periode.

Sulyg tikējimo šitos filozofijos užēmē ypatingai trejopą padējimą: arba baimingai stengēsi jos neišeiti iš šventų raštų idējų rato (mokykla Mimanza); arba veikē laisvo tolesnio vediškos pasauliažvalgos vystymosi prasmēje (Vedanta); arba, galiaus, visiškai atsisakē ir nuo metodų ir nuo paprasto tikējimiško mąstymo budo išeigų (Sankhya).

Mimanza svarbą, jei tik ją galima pavadinti filozofija, buvo labai nedidelē. Nelaisvas pažvalgos taškas, kurio ji laikēsi, rybojo mąstymą rituališkais tveralais ir doriškais idējų aiškinimais, išdētais vedose, teip kad šitos mokyklos srityje nebuvo sutverta nieko verta atidžios.

Visai ką kita matome Vedantos mokinime, kuri gali buti pavadinta didžiuoju filozofišku tikrai indiškojo mąstymo paveikslinimu. Visa čielybē pažvalgos į buvybę, atsiradimą ir buties tikslą, kurios apsireiškia vedose ir iš didesnēs dalies vyrauja upanišaduose, šitoje filozofijoje iš-

dēta griežtai apmąstytos ir paskaidytos sistemos pavidale. Vedantos mokykla pripažysta sąryšio buvimą terp jos ir vedų, į ką nurodo, terp kit-ko, jos vardas: vedos galas arba tikslas (anta — galas); bet matyt, kad tikras sąryšys pas ją yra tik su naujesniųjų vedų idējomis, turinčių maža ką abelno su tikējimiškais senųjų himnų sanprotavimais. Šitos filozofijos sistema mums žinoma daugiausiai iš vedantos sutrų, žinomų Badarayana vardu ir iš didžiojo išguldinētojo Sankara veikalų (apie 9 šimt. po Kr.).

Čion, teip pat kaip ir upanišaduose, vedantos mokinimas nēra nieku kitu, kaip tapatybēs filozofija. Pamatinē vedantos mąstis trumpai išreiškiama vediškais žodžiais: "tai tu esi" ir "aš esiu Brama", — yra Bramos tapatinimas su vēle, išreiškiąs tą, ką braman, vadinas, amžinas viso esamo principas, spēka, kuri tveria visus svietus, saugoja juos ir vēl prarija, tolygi Atmanui, "pačiam", ar vēlei, vadinas, tam esančiam mumyse, kurį męs prie tikros pažinties vadiname savo "aš", ką męs pripažystame musų vidurine, tikra esybe. Šita — vēlē, priklausanti aleivienam iš mųs, nēra Bramano dalimi, arba kuo tokiu nuo jo paeinančiu, bet ji yra amžinu, nežinomu Bramanu visame jo pilnyje ir čielybēje.

Pažinoti Bramaną yra kuo tokiu augštesniu, negu duoti Bramanui garbę. Garbinimu męs paliečiame tik žemesnįjį Bramaną, turintį apribotas ypatybes ir kuriam galima yra priskaityti visokios savybēs, atžymybēs ir formos; tik augštesnis pažinimas, augštesnis mokslas gali pasiekti augštesnį Bramaną, tą patį Bramaną, kurį galima suprasti ne kitaip, kaip be visokių priskaitomybių, formų ir ribojimų, su visai abstraktiškos formulos pagelba, arba negatyviškuose išsireiškimuose. "Vienintēliai, ką galima pasakyti apie Bramaną, neturintį atžymybiškų ženklų, tai tas, kad jis nebuva; tik šitoje prasmēje jis yra kažin kuo esančiu; jeigi butį suprasti empiriškoje prasmēje, tai Braman greičiau yra kas tokio nēsamo".

Ant kiek yra nedideliu Bramos garbinimas, ant tiek pat nežymios ir tos dovanos, kurios yra pasiekiama per jį: pasivedimas darbuose, laimē ir pati didžiausia — tai tik menkas išsiliuosavimo laipsnis. Tuo tarpu augštesniojo Bramos pažinimas iš sykio duoda žmogui absoliutišką

išganymą. Išganymo uždavinis Atmano išliuosavime nuo pavienybiškos buvybės, kuri skiriasi nuo Atmano ir todėl padaro jam kančią. Todėl galima pasakyti, jog pavienybiškoji butis yra pilna kančios. Bet Atmano išliuosavimas negali buti pasiektas darbų keliu, kadangi jie, geri ir blogi, reikalauja savo atlyginimo, — kas indiškąjai sužinybei yra tikra a priori, — ir tokiu budu žmogų veda į naujas buvybes, kuriose gali išsipildyti šitas atlyginimas; todėl darbai riboja savimi vėlių persikėlimą. Doriškuoju pataisymu teipgi negalima pasiekti išsiliuosavimo, kadangi toksai pagērējimas gali įvykti tiktai daikte galinčiame keistis; tuo tarpu Atman, vadinas, vėlė, apie kurios išliuosavimą eina kalba, yra neatmaininga; todėl išliuosavimas, anaiptol, negali buti nė tame, kad stotis kuo nors, nė tame, kad ką nors daryti, o tik pažinime to, kas jau yra, bet per nežinybę buvo paslēptas: "pažinime — išliuosavimas".

Tie, kurie nepasiekē šito pažinimo, yra likimo pasmerkti gyvenime buti suvaržytais ir surištais jų kuno ypatybēmis (upadhi), paremtomis iliuzija ir net po mirčiai jie nepasiliuosuoja nuo pavienybiškos buvybės ir patenka vēlių persikēlimui. Pažintis gi, vadinas, tiesioginē sužinybē savo tolygumo su Brama, duoda absoliutišką išganymą nuo persikēlimo ir net šitame gyvenime jau veda prie išliuosavimo. Kas žino, tam nebuva jau nē svieto, nē kuno, nē kančių, nēra nē jokių taisyklių jo pasielgimams. Vienok jis nepadarys nieko pikto, kadangi klaidinga iliuzija, viso pikto šaknis, pavirto jam į niekus. Numiręs jis gali buti tikras, jog apturēs išganymą, kadangi pažintis sudegina darbų sēklas ir tokiu budu tolesniems atsigimimams nesilieka daugiau jokio turinio ir pasibaigus dabartinei buvybei žinojančiam užstoja pilnas ir amžinas išsiliuosavimas: "gyvenimo dvasios neapsireiškia jame, bet jis darosi Bramanu ir ištirpsta Bramane*).

Mokinimas Vedantos yra spiritualistiškąja monybe: tikrai yra tik vienumas, prietamgi dvasiškas, ir tas yra Brama. Tokioje pasauležvalgoje yra prastybē ir vienumas, bet ji yra labai nepilna ir mažai atsako tikrybei; daik-

*) Šita pažiura beveik žodis į žodį perduota sulyg trumpos šito mokinimo apžvalgos Deisseno ("System des Vedanta", priedas).

tų įvairybē, apsireiškimų reališkumas, skirtumas terp medžiagos ir dvasios visai palikta šalyje Vedantos mokinimu.

Šitos trukybēs, pasirodžiusios kunigų mąstymo srityje, neištruko nuo nebramyniškųjų Indijos mąstytojų atidžios: kuomet Vedanta nesuspējo dar susidēti į mokyklos mokslą, filozofija Sankhija, atsiradusi terp kareiviškosios kastos, apsiginklavo jau kritika prieš visą jo manymo budą. Prieškuniginis pobudis, atžymējantis Sankijos mokslą, kurios atsiradimas išvedama nuo mytiškojo Kapilos, pasirodo tame, jog ji atmeta visokį susirišimą su vedomis, neduoda jokios svarbos šventiems veikalams ir nenori nieko žinoti nē apie jokį dievą. Be to šita filozofija atmeta suoprotį apie butį, kaipo apie tiesioginį vienumą, arba kaipo apie ką tokio išimtinai dvasiško; apskritai, Sankija filozofijos pobudį galima pavadinti realistišku, pliuralistišku ir ateistišku.

Kad šita filozofija žvelgia į svietą kaipo į daugotumą, tai tą parodo jau patsai šitos mokyklos vardas: Sankija ženklina "išskaita", — ir ve išskaita dvidešimts penkių pamatinių pradžių, iš kurių pasidarē svietas. Sankijos realybē pasirodo tame, kad pirmąja iš šitų pradžių medžiaga arba gamta, paskutine gi, dvidešimts penkta pradžia yra dvasia. Medžiaga vadinama prakriti, "tverianti"; dvasia arba vēlē, kaip ir upanišaduose, vadinama puruša (asmuo, homunkulas). Abu šitie didumai yra savysti, savimi pasikakiną reališkumai ir abu jie suprantama kaipo daugotumai. Medžiaga susideda iš trijų sudētinių dalių (gunas): esmens (sattva), pradžios lengvo ir šviečiančio, aistros (raga), pradžios skatinančios ir judančios bei tamsos (tamas), pradžios sunkaus ir veikiančio priešingai. Bet pas šitas gunas yra ir atsakančios vēlinēs pusēs: džiaugsmas, nuliudimas ir nusiminimas; tokiu budu jos teipgi įeina sudējiman žmogaus pavienybiškybēs padējimų. Medžiagą reikia laikyti kaipo ką tokį vienval judantį ir besikeičiantį; samsara, persikeitimas, kuriam papuola vēlēs negavusios laisvēs, suprantamas dalykas padaro butiną priešsiųstį Sankijos sistemoje.

Vēlēs reališkumas ir savistovybē visų pirma išreiškiama tame, kad ji nesitapatina ar nesusilieja nē su jokia viršgamtiška dieviška vēle, nes tokio suopročio apie šitą

paskutinę visai nesiranda: vēle, sulyg Sankijos mokinimo, reikia suprasti žmogiškos vēlēs, kurių įvairumas ir apsireiškia žmogiškų buvybēs ir padējimų formų įvairume. Teipogi ir sulyg medžiagos vēlē visai yra savysta, nes intekmē, medžiagos padaroma trimis gunas į žmogaus vienatą, liečia tik žemesnę, ar psychiškąją vēlę (kunišką vēlę), o ne tikrą, arba dvasišką vēlę. Paskutinē absoliutiškai neturi jokių ypatybių arba priskaitomybių ir, todēl, neprieinama medžiagiškai įveikai. Absoliutiška vēlē yra kas tokio grynai dvasiško, viena gryna mąstis; viena nedalinama, savo budo atomas, ir todēl neatmainoma ir nesunaikinama, neturi nē pradžios, nē pabaigos.

Tokiu budu terp medžiagos ir dvasios yra absoliutiškas skirtumas jų esmenyje; šitas skirtumas padaro kertinį Sankija sistemos akmenį ir jame gludo svarbiausias jos prieštaringumas kitoms indų sanprotavimo apsireiškimo formoms ir ypatingai Vedantos filozofijos idējoms. Vienok Sankijos mokinimas empiriškai pripažysta, jog medžiaga ir dvasia sujungtos drauge, pripažysta net šitą sąjungą butina, kadangi be protaujančios vēlēs valdymo medžiagos judējimas butų be tikslo, o be medžiagos judējimo vēlē negalētų išreikšti savo veiklumą. Bet, kadangi vēlē pati iš savęs neturi tikslo, tai dēlto, idant ką nors sutverti, jodvi abi turi sujungti savo spēkas, panašiai tam, kaip "neregys neša šlubą", sako vienas prilyginimas. Šitas empiriškas sąryšys, esąs terp medžiagos ir vēlēs, yra paskutinia kančia, kadangi visokia sužini gyvastis turinti savo pagrindą kuniškume, yra sujungta su kentējimu; žinoma, vēlē dēlei jos esmens skirtumo nuo kuniškumo, tikroje žodžio prasmēje negali buti užgriebta kuno padējimais, vienok ant jos atsimuša šitie padējimai — kaip ir kad nuo raudono ketmijos dažo atsimuša šviesa ant krišpolinio indo, kuriame ji stovi ir ačiu šitam atsimušimui, vēlē pažysta kančią. Šita ligusta sužinybē savo susijungimo su kunybe ir yra tasai svietiškasis piktas, kurio prašalinimas padaro augščiausią žmogaus siekimosi uždavinį.

Prašalinimas šito ir yra išganymu, arba išliuosavimu, kuris pasiekiamas yra tąsyk kaip žmogus pilnai pasiekia skirtumą esantį terp kuno ir vēlēs, kaip jis žino, jog vēlēs dalyvumas buvybēje, rišančioje ją su kunu, yra tik iliu-

zija, jog tai tik atsimušimas, kuris tiek pat mažai permaino vēlę, kaip mažai gēlinis atsispindimas raudono dažo permaino krišpolą, — tąsyk jis pergalējo kančią ir svietą, nes tąsyk jis gali prašalinti ligustą atsispindimą, kas nēra galimu esantiems neapšviestame "neatskyrimo" padējime. Per šitą pažintį, kuri pasiekti, vienok, yra labai sunku, kadangi žmogus turi prigimtą palinkimą prie "neatskyrimo", įgija pilną vēlēs atidalinimą nuo kuno ir kuniškos vēlēs. Vēlē nežuva, nes ji nedalinama ir drauge su tuo nesunaikinama; ji nesistoja nē dievu, nes jokio dievo nēra. Lygiai teip pat negalima sakyti ir apie vēlēs laimę, nes po jos nuo kuno atsiskyrimui ji nedalyvauja jau jokiuose jausmuose; nors po atsiliuosavimui ji ir nenustoja pavienybiško buito, bet yra absoliutiškos besužinybēs padējime. Apturējęs išliuosavimą gali pasiekti šitą padējimą dar prie gyvos galvos, o numirus jam pilnai jis užtikrintas.

Sankija filozofija, kaip ir Vedanta, yra siekimusi prie laisvēs, tik intelektuališkas laisvēs pobudis joje išeina dar aiškiau negu Vedantos mokinime. Sulyg Sankijos mokinimo, negali buti nē kalbos apie tai, idant koki nors tikējimiški ar etiški darbai butų skaitomi nuopelnu, arba turētų kokią nors vertę; jie gali tik kenkti laisvēs pasiekimui. Asketiškosios lankstynēs tik tąsyk turi spēką, jei jos išimtinai yra nukreiptos sustiprinimui paliuosuojančios skirtumo spēkos, bet šitam tikslui jos yra be naudos.

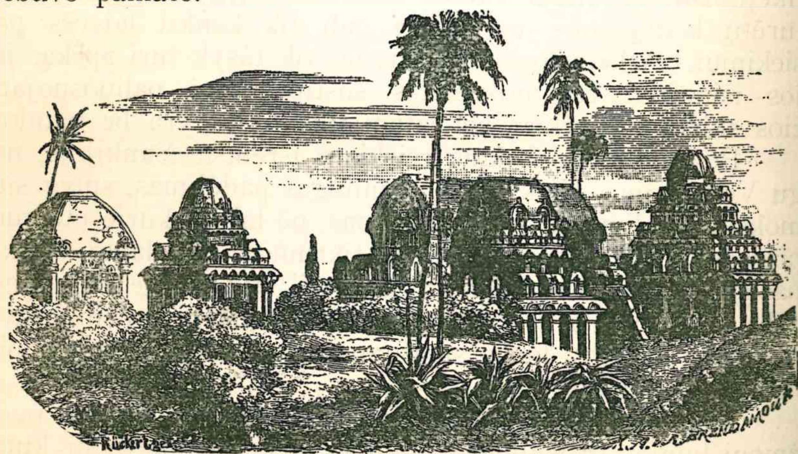
Pesimybē teipgi daug reiškiaus išreikšta Sankijoje, negu Vedantoje. Kiekvienas sužiningas padējimas, sulyg šito mokslo yra ligustu; nē džiaugsmas, nē laimē, kurie tarytum prirodoma patyrimu, nesiranda tikrumoje, "kadangi visokis pasigērējimas yra perimtas kančios"; tik miege be sapno, arba apmirime ir t. t. yra įgijama tuotarpinis pasiliuosavimas nuo kančios, kuris su išganymo pasiekimu stojasi pilnas ir vienvalinis.

Negalima nepripažinti Sankija mokyklai savo budo žmoniškumo. Visųpirma ji, nors dēl polemikos su kunigais, visiškai panaikino kastinį skirstymą ir, priešingume Vedantai, kaip sudrams, teip ir moterims davē prieigą prie išganymo. Be to, kiekvienas pasiekęs išsiliuosavimą, gali išeiti kaipo teisybēs mokytojas. Bet, ant nelaimēs, Sankijos pasekējai nusitolino nuo veiklaus šitos meilēs žmonybei iš-

reiškimo, ačiu jų mokinimui apie visokio veiklumo kenksmingumą.

Kaip Vedanta filozofija, per savo susirišimą su veda, turi tikējimiškai istorišką vertę, teip ir Sankija mokykla turi nemažiaus svarbų tikējimišką akyvumą, nes ji yra filozofiška svarbiausio iš indiškųjų tikējimų: budybēs pirmtakune.

Bet pirma negu pereiti prie šitos paskutinēs ir jo vyresnēsēs sesers džainybēs, męs dar apsistosime kiek ant vieno savotiško brachmaniško periodo apsireiškimo, butent ant teip vadinamo joga. Joga (nuo yuj-jungo) išvertus reiškia "sujungimas", butent vēlēs sujungimas su augščiausia pradžia ir šitoje prasmēje yra tik išraiška pažymējimui filozofiškos teorijos proceso. Bet jai laipsniškai platinanties, ji nužudē savo filozofišką pobudį ir gavo prasmę savo budo asketiškos lankstynēs arba dvasiško užmarinimo, kuriuomi stengtasi įgyti tą patį išsiliuosavimą, kuris buvo pasiekiamas filozofiškos pažinties keliu. Todēl joga skaityta prie filozofiškų pakraipų, nors tam mažai tebuvo pamato.

Pav. 8. Indiškasis šventnamis.

Joga lankstynē susidējo iš hipnotizavimo paties savęs, kuris atsibuvo sulyg tam tikrų taisyklių. Ekstazos padējimas, per kurią su pagelba nepasijudinamo tupējimo. žiurējimo į vieną tašką, kvapo sulaikymo ir vienvalinio laikymo galvoje abstraktiškų suopročių bei daug ženklinančių

skiemenų, k. v. garsaus žodžio *ot*, esančio mystiškąja formula Bramai. Tokiais buvo jausmiški ir besuomoniški budai, kuriais manyta pasiekti tikējimiškos filozofijos, išliuosuojančio sužinybēs gesimo tikslas. Jogin, kaip vadinta tas, kuris vertē save tokiai ekstazai, skaitē save stovinčiu augščiau visų svieto rubežių ir aptarimų ir turinčiu dievišką visogalybę. Joginui priklausē tokia jau galybē ant dievybēs, kokia buvo įgijama vediškuoju aukojimu. Vienok dvasiškame užmarinime nerasta pilno pasitenkinimo ir bramanybēje visur sutinkame palinkimą prie tikros asketybēs. Šiteipos pusčiuolybē girioje, ypatingai josios paskutinis laipsnis, dvasiškijai buvo verstina asketybēs forma; vienok kuniškas šalinimasi nuo svieto anaiptol nesirubežiavo šitomis tam tikromis lankstynēmis. Yra žinoma, su kokiu laukiniu žiaurumu brachmaniškieji kunigai pildē kuno užmarinimą: ir dabar dar pasakojama apie tokius darbus, kaip užrišimas rankų, nuo ko jos nudžiudavo, žiurējimas į saulę iki apjakimo, nepasikrutinamas stovējimas terp keturių ugnių, stovējimas valandų valandas ant galvos, pavojingas supimasi ant svaiginančios galvą augštybēs, stulpas, pas kurį maisto daugis pridedama ar atimama, žiurint pagal mēnulio augimą ar dylimą, ir t. t. Visos šitos lankstynēs turi beveiklio atsižadējimo ar savęs bandymo pobudį; jos yra praktiškomis baisenybēmis, rybojamomis tamsia neveikiamybe, kuri kerojasi liaudiniame indų pobudyje ir atranda sau teoretišką įsikunijimą jų filozofijos mąsčių bude.

Džainybē.

80. Džainų sekta ir jos mokyba.

Nusisiuntimo raštai. Pirmų tikrų apie džainus žinių suteikimo garbē teipgi priklauso Colebrooke'ui; jo Miscellaneous Essays yra keli straipsniai, prie kurių išduotojas Cowell prideda dar žinią Madhava apie džainus. Džainybēs rašliava nurodyta pas A. Weber'į, *Ueber die heiligen Schriften der Jaina* (Ind. Stud. XVI. XVII); E. Leimann, *Beziehungen der Jainalitteratur zu anderen Litteraturzweigen Indiens* (Ac. d. O. Congr. Leiden, 1883). Kaikurių veikalų vertimą su ypatingai protinančia įžanga duoda G. Jacobi, *Jaina Sutras* (S. B. E. XXII ir XLV). Toliaus S. I. Warren, *Over de godsdienstige en wijsgeerige begrippen der Jainas* (1875); De Millue (Ann. Mus. Guimet). — G. Bueler, *Die indische Secte der Jainas* (Alm. d. Wiener Acad. 1881) paduoda puikų, suglaustą dalyko išdējinį. —

Šventa pažintis, Vedos mokinimasi, nuo pačių pradžių buvo savinama brachmaniškosios kastos; bet, kaip męs matēme, tas nevisuomet teip buvo: kareiviškoji kasta teipgi ēmē karštą dalyvumą teologiškuose dalykuose; ji pasiekē net laisvamanybēs pažvalgos tašką, pereidama tikējimą į šitų knygų dieviškumą ir galējo šiek-tiek išaugšto žiurēti į brachmanus, tvirtai besilaikančius rašto. Daug daugiau patraukimo prakilniojo luomo žmonēms rodē kita brachmaniško gyvenimo pusē: praktiškasis siekimos prie šventybēs, svieto atsižadastis ir asketiškumas, bet nuo jų įsiveržimo į šitą profesiją ir su ja sujungtą palaimą kunigai akylai saugojo tolai, kol tas buvo galimu. Taisyklē: "Nē vienas padorus kariautojas neturi įžengti į vienuolinį kelią", — ilgą laiką buvo tvirtai įsikerojusia formula pas brachmanus. Bet kariautojų ir čia negalima sulaikyti kunigiškomis uždraudomis: jau apie 8 metašim. pr. Kr. matome asketišką judējimą kastoje Kšatrija, kuris privedē prie susitvērimo didelių nebrachmaniškų sektų. Iš šitų paskutinių garsiausiomis stojosi sektos Džaina ir Buddybē. Išpradžių peržiurēsime senesnę iš jų, Džaina.

Džaina vardą gavo nuo žodžio, kuriuomi sekta ženklina savo įsteigēją ir jo vardu abelnai pasiekusį išganymą *jina,* pergalētojas. Sektos atsiradimas dar reikia tyrinēti. Iš didelio skaitliaus (24) džinų, kurie, anot padavos, buvo džainos skelbējais dideliuose laiko protarpiuose ir kurių ilga eilē nusidriekia į neapžvelgiamą senovę, išsiskiria du, kurie užsipelno ypatingos atidžios: *Parsva* ir *Vardamana.* Paskutinis, kuris podraug skaitoma paskutiniuoju džinu, visgi turi buti pripažintas istoriškuoju asmeniu. Klausimas tik tame, ar ir Parsva, gyvenęs 250 metų prieš Vardamaną, priklauso teipgi prie istorijos, ar yra tik poētiškosios fantazijos tvariniu. Pirmoje dēstyje jis galima skaityti Džainos įsteigtoju ir šito judējimo pradžią nunešti prie 850 m. pr. Kr., į Vardamaną gi, kuris pasirodo apie 600 m., reikia žiurēti jau kaipo į reformatorių, arba sektos atnaujintoją. Tokios pažvalgos išsitaria dabartiniame laike toki nuoseklųs džainybēs žinovai, kaip Bueler ir Jacobi. Dēlei šito abelnai išsiplatinęs pirmiau tvirtinimas, buk džainybē esanti buddybēs atšaiža, galutinai žudo savo spēką; abu tikējimai yra gretyminiais apsireiškimais, tik džainybēs ju-

dėjimas prasidėjo, kaip pasirodo, daug anksčiau, nes Džainos atnaujintojas, Vardamana, yra buddybės įsteigtojo bendralaikiu. Šitie du asmenys teip arti susiliečia terp savęs, kad ne tik vienu ir tuo patim laiku išėjo jie su tuo patim uždaviniu, bet net vienoj ir toj pačioj vietoj ir prie visiškai vienokių gyvenimo aplinkybių. Budda, dėlei nepaprasto savo tikėjimo išsiplatinimo, stojosi garsesniu iš jų ir aiškiai skaitoma didesniu genijum, bet džainos pranašas dabartinėje Indijoje lošia daug didesnę rolę ir išlaikė čion savo vertę, žinoma, ačiu tam, kad jo tikėjimas yra daug artesnis indų pobudžiui, negu Buddos tikėjimas.

Magavira (didysis karžygis) — toks Vardamanos pagarbės užvardis, — buvo smulkaus kunigaikštėlio sunumi Magada šalyje ir todėl priklausė prie kariautojų kastos. Iki trisdešimčiai metų jam parsiėjo vesti visiškai svietišką gyvenimo budą, bet nuo tuo laiko, mirus jo tėvams, jis įgavo rimtą pažvalgą į gyvenimą, paliko pačią ir gimines ir pradėjo bastytis po svietą kaip koksai be prieglaudos asketas. Dvyliką metų jis praleido pačiuose sunkiausiuose parbaigiančiuose besikankinimuose ir giliame mąstyme. Tąsyk pažinimo šviesa apsiautė jį ir jis intikėjo, jog jis pasiekė šventojo laipsnį. Jis išėjo kaipo mokytojas skelbti teisybę Parsvos dvasioje ir po to, kaip jis įgijo daug pasekėjų aplinkinėse šalyse, suorganizavo tikėjimišką draugiją. Jis veikia kaipo pranašas per 30 metų ir tokiu budu numirė apie 72 metų amžiaus.

Džaina sektos pasauležvalga yra visiškai asketiška ir, panašiai šitai filozofijai, ji žiuri į svietą kaipo į didelę esybių ir daiktų įvairybę. Bet visų daiktų pradžia čion pasirodo ne medžiagiškieji atomai, tik vėlės, ir šitos vėlės, kurios yra reališkos, nepriklausomos esybės, perima savo veiklumu, kuris randasi pas jas, kaipo siekimasi, visa, kas yra net medžiaga. Šitas mokinimas apie vėlės veiklumą stovi griežtame priešingume Sankija mokyklos mokinimui ir ima pradžią regimai nuo Vedantos filozofijos. Svietinė pradžia turi dargi pobudį ne tik vėlinį, bet ir etišką: teisybė ir neteisingumas, nuopelnas ir nuodėmė — yra pamatiniai buties kaipo ir vėlės veiksniai ir teipgi kaipo žemesnėsės sudėtinės dalys: erdmė, laikas ir atomai.

Iš abiejų šitų pamatinių mąsčių išsiaiškina džainybės

suoprotis apie svieto surēdymą: vēlēs visuomet surištos su kunu, keliauja po svietą neatsimainydamos; žmogiškų vēlių teipgi negeresnē yra dalis. Jos teipgi yra prikaustytos prie kuno, nes veržimasi prie veiklumo, kuris randasi pas vēles, skatina jas laikytis jausmiškumo ir kuniškumo. Šito vēlių veiklumo padaru yra *karman*, veiksmas. Šitasai karman yra arba nuopelnas ar nuodēmē ir jo budas ir dydis ryboja žmogaus likimą, ar jis turi eiti prie naujo geresnio ar niekesnio atsigimimo, arba gi visai atsiliuosuoti nuo vēlių persikēlimo. Nuodēmē traukia jį į žemesnę buvybę, net į perējimą į negyvą medžiagą, nuopelnas iškelia jį į geresnį ir, galiaus, į dievišką gyvenimą. Bet šituomi mieris toli gražu dar nēra pasiekiama; geras, žinoma, yra geresnis už bloga, bet ir jis visgi yra blogybē, viena iš pražutingo karmano formų ir pertai stojasi išganymui kenksmu. Tik visiškas karmano panaikinimas kokioje nebuk formoje išliuosuoja vēlę iš kuniškos buvybēs ir bastymos vergijos. Šitas išliuosavimas, absoliutiškas padējimas — yra Džaina mokinimo *nirvana*, bet nirvana šitoje sistemoje nēra sužinybēs pertraukimu: vēlē pasilieka, nes jos esmenybē nēra sunaikinama: absoliutiškas padējimas apribojama tik negatyviškai, kaipo nepriklausomybē nuo karmano ir kunybēs.

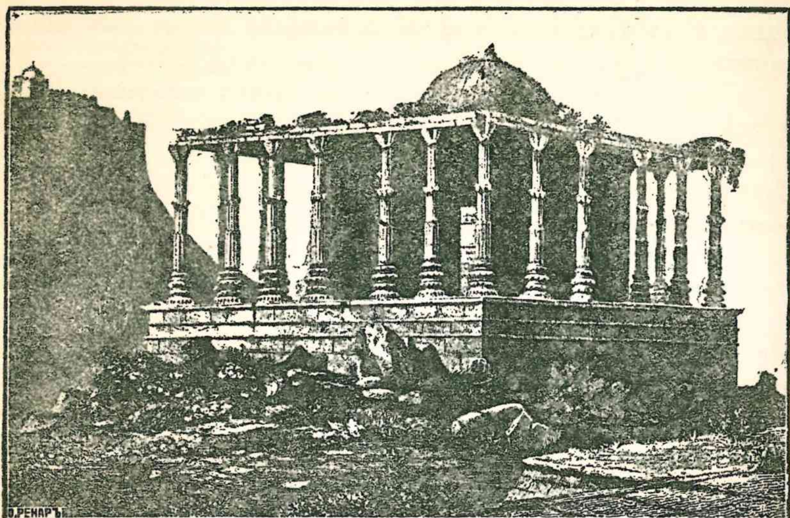
Išperkamasis karmano panaikinimas daroma trimis lobiais (triratna): teisingu *tikējimu* į tai, jog Džina pergalējo svietą, jog jis rado išganymą ir jog jis yra prieglauda tikintiems; teisingu *pažinimu* to, kuo yra svietas ir kaip jis galima pergalēti; galiaus teisingu *pasielgimu*, vadinas, slopinimu praktikoje Karmano priežasties. Svarbiausias dalykas yra tame, idant pergalēti veržimąsi prie veiklumo, suvaržyti jausmus ir tokiu budu užbēgti Karmano susirinkimui. Bet šito dar negana: idant panaikinti likusį nuo pirmesniųjų buvybių karman, reikia vesti tiesiog asketiškas gyvenimo budas. Šita asketybē yra visiškai pritaikoma brachmanų pavyzdžiui ir tankiausiai turi negatyvišką pobudį, susidēdama iš visokio varžymo organiškojo veiklumo, kaipogi ir iš tikro kankinimosi. Džainų sektai pobudingi yra du laipsniai: viena, jos šalininkai tankiai vaikščioja be drabužio; kita, artinanties mirčiai, jie paskubina josios atējimą, sava valia atsisakydami nuo maisto. Abiejuose atsitikimuose jie ima pavyzdį nuo mokytojo, kuris po pirmam savo bastymos metui numetē nuo savęs drabužius ir ant

gyvenimo pabaigos atsisakē nuo visokio maisto. Šitą paskutinį liudną pavyzdį Džainų sekta ypatingai seka, nes jie badu išsema paskutinį karmano lykį ir tuomet gali įeiti į Nirvaną. Klausimas gi sulyg to, ar reikia teipgi vaikščioti nuogiems, nuvedē prie Džainų sektos pasidalinimo į dvi dalis: *digambarai* (oru aprengti), kurie ištikro visuomet vaikščioja nuogi, ir *svetambarai* (baltai aprengti), kurie net ir su drabužiais skaito galimu pasiekti augštesnį tikslą.

Vienok nevisi šitos sektos šalininkai gyvena kaipo asketai. Didelē jos pasekējų dalis — svietiškieji, kurie turi pildyti lengvesnes priedermes, bet kurie užtai ir gali laukti tik mažesnio atlyginimo. Kuomet asketai pilnai turi pašvęsti save šventų priedermių pildymui, tai svietiškasis gali laikytis savo svietiško gyvenimo, teip kad penki šventųjų įžadai: "nelaukti", "nekalbēti neteisybēs", "nieko neimti be leidimo", "užlaikyti nekaltybę" ir "tobulintis atsižadējime", kurių pildymas kuoaštriausiai buvo prisakoma asketui, svietiškajam turējo lengvų etiškųjų taisyklių prasmę, kuriose, pav., nekaltybē, reiškia teisingumą poroje. Bet liuosos valios bado mirtis yra patariama net svietiškajam, kaipo pagirtinas darbas.

Džainybēs srities išplētimas, kuris išējo, ačiu svietiškųjų prileidimui, iš dviejų pusių, patraukē su savim gilias permainas tikējime. Visų pirma praktikoje ji turējo atkeisti savo griežtai asketišką pobudį. Pasitikdami tikējimišką liaudies butinumą, džainai įvedē džino kultą, kuris pilnai turi tikro dievo garbinimo pobudį, kultą su šventnamiais ir paveikslais, su šventēmis, su gēlių ir rukylo aukojimais Antra, asketai, rupinimuisi dvasiškuoju apsisēdusios bendrijos pamokinimu, turējo pakeisti savo pirmutinį beprieglaudišką bastymąsi po šalį apsisēdusiu gyvenimu. Šitas privedē prie vienuolynų steigimo ir drauge su tuo džainų sektos vienuolių veiklumas apēmē tokius dalykus, į kuriuos pirmiau nebuvo kreipta atidžios. Tokiu budu vienuolynuose išsivystē labai indomi rašliava, kuri turi ne tik tikējimišką bei filozofišką turinį, bet suteikia ir puikius straipsnius ir net užsiima reališkais mokslais. Šita rašliava iš didesnēs dalies rašyta liaudine šnekta prakriti. Mene, ypatingai architekturoje, džainų sekta pasiekē teipgi žymų laipsnį, kaip tas matoma ypatingai iš šventnamių.

Dabartiniame laike džaina mokinimo šalininkų yra daugelyje Indijos gardų. Savo ramiu ir aštriu gyvenimu jie įgijo tvirtą padējimą draugijoje, tankiai net atsižymi savo svarbumu ir ištekliumi. Kadangi žemdirbystē, dēlei

Pav. 9. Džainų šventnamis.

surišto su ja gyvų esybių teisių laužymo, jiems yra uždrausta, tai jie daugiausiai gyvena iš vertelgystēs; ypatingai vakarų ir šiaurvakarių provincijose jie lošia prasinešančią rolę. Su bramanininkais jie sugyvena labai gerai; bet su užbēgēliais buddistais pirma gyveno nesutikime.

Buddybē.

81. Abelnas Buddybēs pobudis.

Nusisiuntimo raštai. Kapitališkais ir ikišiolai labai turiningais yra abu platųs E. Burnuof'o veikalai, *Introduction a l'histoire du Bouddisme indien* (1844, perspausta 1876) ir *Le Lotus de la bonne loi* (1852), sanskritiško teksto vertimas, aprupintas 21 *Memoires relatifs au Bouddisme*, su rupestinga pališkos rašliavos peržvalga. Iš vēlesnių pietinių versmių veslejoniškasis misijonierius ant Ceilono R. Spens Gardi sudējo: *A manual of Buddhism* (1853); jis teipgi parašē *Eastern Monarchism* (1860), ypatingai indomus vienuolių gyvenimo aprašymas, ir *The legends and theories of the Buddhists compared with history ant science* (1866). — F. Keppen, *Die Religion des Buddha* (2 tom., 1857—59); pirmas tomas paseno, jis apima abelną istoriją, 2-ras — lamaitiškos bažnyčios istoriją; L. Feer, *Etudes bouddhiques* (nuo 1866 J. Asiat'e; teipogi buvo išleista atskirai tulose serijose); E. Senar, *Essai sur la legende du Buddha* (taipgi iš J. Asiat. 1873—75); V. Vasiljev, *Buddizm, jevo dogmati, istorija i literatura* I (vokiškas vertimas, 1860), svarbus šiaurinēs bažnyčios dogmatų istorijai. T. W. Rhys Davids, Buddism (1877, Laida Soc., f. prom. chr. knowl.), paveikslinga, trumpa apyraša, kurią galima rekomenduoti kaipo geriausią trumpą rankvedį įžangai prie mokymosi buddybēs; to paties autoriaus Hib. Sect. nuo 1881 m., kur objektyviškas istoriškas paveikslinimas beveik užleidžia apologijai vietą. — G. Oldenberg, *Buddha, sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde* (1881), pasinaudota pališkomis versmēmis; G. Kern, *Geschiedenis van het Buddhisme in Indie* (2 tom., 1882 — 1884, teipogi vokiečių vertime). Abu paskutiniai veikalai yra pirmaeiliais; speciališkai Oldenbergo knygą galima rekomenduoti kaipo rankvedį, kuomet Kern ypatingai yra branginamas buddybēs istorijai Indijoje. Apie daugelį populiariškų buddybēs aprašymų, atskirų straipsnių ir t.t., kuriais knygų prekyvietē yra užversta, galima čion neminēti. Bibliografiją iki 1869 m. paduoda O. Kester, *Buddha and his doctrines.* Iš vēlesnių galima dar paminēti E. Gardi, *Der Buddhismus* ir Olkott, *Buddhistischer Katechismus* (nors europējintas). Nesenai Buelero Grundriss der indo-arischen Philol. u. Alterth. pasirodē G. Kerno suglausta apžvalga. —

Buddybē, kaip ir džainiškasis tikējimas, išpradžių buvo vienuoliškuoju tikējimu, kuris atsirado Kšatrijų kastai priklausančiame rate su mieriais patenkinimo tikējimiškų reikalų apšviestų žmonių, kurie nebuvo brachmanais. Bet Buddos mokslas nuo pirmapradinių indų dievotumo versmių ir formų abelnai nusitolina daug daugiau negu Džaina mokslas, butent iš dviejų pusių. Viena, buddybēs teorija svarbiausiose savo ypatybēse stovi ant savo nuosavo pagrindo, kuomet Džaina mokslas savo esmeniškuose dalykuose išteka tiesiog tai iš Vedantos, tai iš Sankijos principų. Bet dar didesnis skirtumas yra matomas iš praktiškosios pusēs, butent tas, kad buddybē galutinai atsiskyrē nuo indų prisirišimo prie asketybēs, džainybē gi, kaip matēme, vis dar tebesilaiko asketybēs, kaipo vienos iš svarbiausių savo

praktikos pusių. Iš šito galima suprasti skirtą abiejų, išpradžių gretyminių tikējimų likimą. Džaina tikējimas, kaipo likęs ištikimu indiškąjai esmenybei, ramiai galējo susidrutinti Indijoje, bet jis ten buvo tik viena terp kitų sektų sekta ir niekuomet neperējo Indijos rubežių. Buddybē po sparčiam pražydējimui ir plačiam pasklidimui, sulyginamai greitai išnyko iš senovinēs bramynybēs srities, bet užtai lengvai praskynē sau kelią už Indijos ribų ir net iškilo į tikro svietinio tikējimo laipsnį, pasiliuosavęs nuo indiškosios rubežybēs ir podraug užlaikęs savyje gyvastinę indų tikējimo jiegą.

Buddybē iš pačių pradžių buvo išimtinai praktiškai tikējimišku bruzdējimu. Šitas prieštarauja tankiai sutinkamai pažiurai, kuri Buddos apsireiškime nori matyti naujos filozofijos sutvērimą, arba socilališką reformą. Kas atsieina filozofijos, tai Budda labai mažai jąja užsiēmē; nors jo mokslo be filozofiškų sistemų pažinimo negalima kaip reikia suprasti, vienok, jis teip mažai ējo prie naujos sistemos išdirbimo, jog jis net savo mokiniams nelinkējo užsiimti tokiais darbais. Jo mokslas buvo tiems, kurie negalējo pasitenkinti filozofiškomis mokyklomis; vienatiniai klausimai, kuriuos jis norējo atsakyti, yra praktiškieji gyvenimo klausimai: kas yra kančia, nuo ko ji paeina ir kaip galima nuo kančios išsivaduoti?

Tiek pat tolimas buvo Budda nuo sociališkos misijos pildymo, pav., kovos su kastine tvarka. Tokios rųšies svietiniai prietikiai neturējo jam jokios vertēs ir nors jis neguodojo kastinēs tvarkos, bet jis teip mažai rupinosi jos prašalinimu, jog jo tikējimo išsiplatinimas dar daug prisidējo prie šitos tvarkos platinimosi. Net pirmutinē bendrija nesusidējo ypatingai iš išsiliuosavusių žemesniųjų kastų narių; atsižymējantieji Buddos mokiniai priklausē daugiausiai prie brachmanų ir kareiviškosios kastų.

Teipogi neteisinga butų buddybę vadinus bramanybēs reformavimu. Budda nē kiek nemanē bramanybę gerinti, bet ir nenorējo tiesiog ją prašalinti. Kadangi jis nepripažino jokios šventynēs bendros jam su brachmanais: nē dievų, nē aukų, nē Vedų, nē filozofijos, tai todēl jis ir gali laikytis nuo jų ištolo. Jis nenorējo atimti nuo jų jotos, bet nenorējo ir pasinaudoti nē viena jų eilute; jis tiesiog ir išimtinai jieškojo sau išganymo kelio, kurio praeitis negalējo

jam parodyti. Jis norējo buti palaimintu, ir, radęs išganymą, panorējo parodyti kelią į jį ir kitiems: jis įsteigē vienuolišką bendriją.

Todēl, buddybēs atsiradimo supratimui, nēra gana pažvelgti į teoriškuosius prileidimus, mokyklinēs brachmanų ir kšatrijų išminties nurodytus; kaipo dugnas, ant kurio Buddos mokslas piešiama ir tuomi labiau kaipo dirva vystymuisi pasidariusio vēliaus aplink jį metafizikos mokslo, filozofija, žinoma, turi svarbą; bet toji regykla, ant kurios išējo buddybē, stojosi daug gyvesnē, negu šitos rašliaviškos tekmēs, butent visa Samano pakraipa: sektantai, asketai ir elgētaują vienuoliai, iš kurios atsirado ne tik džaina ir baudda, bet ir daugumas sektų, kurias męs dabar vadiname indiškomis.

Didelē laimē, kuri išpuolē buddybēs dalion, sulyginant su šitų sektų didžiuma, nēra netyči ir ne be užsipelnijimo: męs šitame tikējime randame daug praktiškų ypatybių, kurios ne tik buvo svarbios išlaukiniam pasisekimui, bet ir šitam mokslui suteikē tvirtą ir tikrą tikējimišką turinį.

Visųpirma buddybē turi tą neinkainojamą ypatybę, kad tikējimo priekyje ji pastatē aprybotą asmenį, kaipo gyvenimo paveikslą ir dievotumo atstovą. Patsai Budda ir yra šituo asmeniu, išpradžių kaipo žmogus ir mokytojas, paskui kaipo šventuolis ir dievas. Ko visuomet vedybei su visais jos dievais ir plačia jos teologija truko, butent tikybiško tikējimo į ideališką asmenį, kuris, budamas tobulu ir atstovaudamas tikējimą, visiškai priklauso josios šalininkams, tą ateistiškoji buddybē suteikē savo pasekējams; šituo patim patenkino tikējimišką liaudies reikalą tokiu budu, kuris turējo pasirodyti ypatingai naudingu tikējimo platinimui. Nuoširdųs ir prasti pasakojimai apie šventą žmogų, kaip jis atrado išganymą ir kokiu keliu jį rado, jo lēta kalba į žmones ir daug reiškią jo išminties žodžiai — visa kas šitas turējo padaryti į žmones kitokią intekmę, negu tveriamieji himnai apie dievus ir dievų likimus, kurie visuomet turējo vieną mystiškąjį turinį ir daugumui likosi pusiau suprantamais. Žmonēs mokinosi tikēti į Buddą ir šituoju tikējimu pramoko remti savo gyvenimą. Laikytis jo ir vaikščioti jo dvasioje, — toksai tikras buddistams kelias.

Prie šitos tikējimiškos persvaros prisideda dar etiškoji: perējimas nuo tikējimiškos *savymeilēs* į *užuojautą,* kuris

ištikro įvyko drauge su buddybe. Brachmanas išmintinai siekiasi pasiekti savo paties laimę, buddistas gi mąsto teipgi apie kitų išganymą; jis pażįsta żmonijos pasigailėjimą; juk net patsai Budda nenorėjo tuojautės, tobulybę pasiekęs, įeiti nirvanon, nes jis norėjo żmonėms apskelbti teisybę ir turėti progą dar ilgai pagyventi išganymui daugelio. Suprantamas dalykas, kokią svarbą turi tokis użuojautiškas siekimasi tikėjimo išsiplatinimui.

Istoriškam buddybės padėjimui użbaigtine aplinkybe buvo dar ir tas, kad šitas tikėjimas nejaučia savęs surištu nē su jokia tautybe, nē su jokiu svietišku prilikimu. Bramanybē buvo tautišku tikējimu ankštoje prasmēje; kas priklausē prie tam tikros tautos, ir sulyg savo gimimo priklausē teipgi prie jos tikējimo. Bet įstojimas buddybēn yra rybojamas ne gimimu, tik *atsivertimu*: pasilaużimu gyventi sulyg teisybēs, Buddos apskelbtos. Tokiu budu buddistai padaro ne tautą, tik *bendriją*, suvienytą nematomu šventų teisybių ryšiu. Šituomi patim buddybei buvo duota galējimas pastoti *svietiniu tikējimu*, kuris gali kerotis visokioje šalyje ir apimti savimi visas vēles. Šitą galējimą buddybē pilnai inkunijo su uolios misijonierybēs ir gerai suruoštos organizacijos pagelba. Azijai šitas tikējimas iš dalies stojosi tuomi, kuomi krikščionybē yra vakarinēms kulturiškoms šalims. Vienok negalima laukti, idant buddybē galētų kuomet ginčytis su krikščionybe uż jos svietinį padējimą. Buddos mokinimas, tegul jis bus ir universališkiausiu, sulyginant su kitomis indiškomis pakraipomis, visgi jis dar daug išlaikē indiškojo pobudżio ypatybių ir todēl jis tik aziatui gali turēti tikrą vertę. Su vakarinių tautų mąsčių sudējimu ir gyvenimo budu buddybē nesusitaiko ir nēra netyčiumi tas, kad šitas tikējimas bēgyje savo gyvavimo tukstantmečių neturējo nē mażiausios intekmēs į Vakarų kulturą.

82. Buddistiškoji rašliava.

Nusisiuntimo raštai. Sutta Nipata ir *Dhammapada* išversta Fousboll'io ir Max Muellerio S. B. E. X; XI-me t., kitos svarbios sutros išversta Rhys Davids'o. Jis teipgi išvertē *Jataka* po antrašu: *Buddist Stories* (1880). The Jataka translat. under Comell I II, 1895-96. Puikų *Nikayas* pavyzdį duoda Neiman savo Buddiškojoj Antologijoje (1891). Vinaya—Pitaka tekstai versti Oldenbergo S. B. E. XIII, XVII, XX. Vienas tomas *Mahayana* S. — S. B. E. XLIX. T. Ch. Warren, *Buddhism in Translations* (1896) labai turtingas turiniu. —

Buddybēs versmēs labai yra skaitlingos ir, kaip galima laukti tokiam išsiplatinusiam tikējimui, labai įvairios. Jos ne tik parašytos daugelyje įvairių kalbų, sanskritų ir pali, tibetų ir mandžurų, chinų ir japonų, bet net sulyg turinio gana žymiai terp savęs skiriasi; todēl sulyg kiekvieno buddistiškojo veikalo visuomet reikia atkreipti atidžią į tai, prie kokio rašliavos rato jis priklauso ir prie kokio laiko jis atsineša. Visų pirma reikia atskirti vieną nuo kito du didelius bažnytinius skyrius, pietinę ir šiaurinę bažnyčią; sulyg šito padalinimo reikia teipgi atskirti pietinį ir šiaurinį kanoną. Prie pietinēs bažnyčios priklauso visų pirma Ceilono, Burmos, Siamo ir Pegu buddistai. Šiaurinē bažnyčia yra išsiplatinusi Nepale, Tibete, Chinuose, Japonijoje ir ant Sumatros.

Pietinēs bažnyčios kanonas yra pats brangiausias buddybei; jis arčiausiai stovi prie pirmapradinio mokslo net sulyg kalbos. Tai yra ta pati kalba, švelni ir priimni liaudinē indų šnekta, kuri sulyg ištarimo atsineša prie sanskritų kalbos maždaug teip, kaid įtalų kalba prie latyniškosios. Ar Budda pats šnekējo pali kalba ir ar buvo toji pali, kokia yra rašliavoje, abelnai kasdienine kalba, tikrai negalima pasakyti; bet nēra nieko negalimo, jog atskiros dalys, pav., Mahavagga Sutta-Nipatoje, ištikro priklauso pačiam mokytojui, ar jo pirmiesiems mokiniams; abelnai reikia atminti, kad didelē ir svarbiausia šventų tekstų dalis buvo žinoma jau pirmam susirinkimui (Vezalyje), kuris susirinko praleidus tik vieną metašimtį po Buddos myriui ir todēl atsineša prie to laiko, kuomet dar galējo užsilikti tikros padavos. Senesnēsēs kanono dalys gana žymiai skiriasi nuo vēlesniųjų sulyg formos ir turinio. Pirmose randama giliamaningi ir aštriaprotingi žodžiai, prasti pasakojimai ir bedailiškos eilēs, kuomet likusios dalys sulyg jų tai priemoniško, tai ištęsto, tai nepaprastai nesuprantamo pobudžio, tankiai gana aiškiai atsiskiria kaipo vēlesnysis priedas. Paprastai pališkos rašliavos skaitymas mažai duoda smagumo: sausi abstraktiški galvojimai, pilni sunkių, galvą laužančių, plonybių, formališkumų ir begalinių atkartonių, prie visiškos pavieniškybēs, ar šviežumo nebuties, padaro jos svarbiausią turinį. Vienok ir čion, pilni jiegos Sutta-Nipatos žodžiai ir puikios bei švelnios Dammapados eilēs vertos pagyrimo; geroką rašliavišką kainą turi teipgi didelis pasakų

rinkinys "Dżataka". Šitos pasakos, żinoma, yra daug senesnio atsiradimo, bet jos čion yra buddistiškame perdirbime; vienok jos nuo to nē kiek nenużudē savo šviežumo ir dar dabar jas galima skaityti su smagumu dēlei jų pasakojimo įvairumo ir pavyzdingumo.

Palikanonas, kuris sulyg Rhys Davids'o išskaitymo, neskaitant atkartojimų ir pasakų, lyginasi mūsų Biblijai, turi vardą Tipitaka (sanskritų kalboje Tripitaka), triguba rēkštē. Trys dalys, į kokias jis dalinama, vadinasi: *Vinaja-Pitaka,* etika, arba grasa ir ceremonialas, *Sutta-Pitaka,* dogmatika, ir Abidomma, metafizika. Paskutinē, matyt, yra vēlesnio atsiradimo; bet kai kurie iš Nikaja, — teip vadinami Sutta-Pitakos rinkiniai, — kaipo ir iš Vinaja-Pitaka knygų, be abejonēs atsineša prie gilios senovēs ir juose reikia ješkoti buddybēs pażinimo. Ypatingai reikia nurodyti į Diga-Nikają ir Dammapadą drauge su Dżataka.

Be šitų kanoniškųjų raštų svarbą turi kitų pietinēs bażnyčios veikalų eilē. Čion priklauso abu *Dipavamza* ir *Magavamza* metraščiai iš 3 metašimčio po Kr., kurie pasakoja prilyginimais istoriją nuo Nirvanos iki 300 m. po Kr. Šitame metašimtyje gyveno garsus mokytojas Buddagoša, kuris parašē komentarų eilę ir išpaveikslino Dammapadą prilyginimais*). Dar vēlesnis butų singalēziškų raštų atsiradimas, kuriems Spens-Gardi savo veikaluose pridavē didelę vertę; terp jų yra indomi graikų karaliaus Milindo (arba Menandro) pašneka su mokytoju Nagazena (Milinda Panha). Iš tolimos Indijos turime birmaniškąją ir siamiškąją Buddos biografiją; paskutinē siekia tik iki gundymo istorijai**).

Ateidami dabar prie šiaurinių versmių, ant pirmos vietos turime pastatyti sanskritiškų veikalų rinkinį, kurį Godżson atrado 1828 m. Nepaloje, o Burnouf'as apdirbo savo

---

*) T. Rogers: Buddhaghosha's parables transl. from the Burmese. With introduction by Max Mueller (1870).

**)P. Rigandet: The life or legend of Gaudama, the Buddha of the Burmese (1858 m.); H. Alabaster: Wheel of the law (1871), liuosas vertimas, prie kurio autorius pridējo tulus patyrimus apie buddybę Siamoje nuo savęs.

svarbiausiame veikale*). Šita rašliava turi tas pačias svarbiasias dalis, ką ir pietinē, bet atsiskiria nuo jos kai-kuriuose esmeniškuose dalykuose. Kanonas yra mažiau apribotas ir užbaigtas, kas paaiškinama tuomi, jog, kuomet pietinē bažnyčia turi vieną bendrą padavą, šiaurinē pasidalina į daugelį sektų, kurių įvairios pažvalgos apsireiškia ir rašliavoje. Verta yra pastebēti ir tas, kad originališkųjų Vinaja tekstų nesiranda nepališkame rinkiny; jų vietą užima legendos (Avadana). Bet ypatingai svarbųs čion Abidarma raštai. Iš jų didžiausią akyvumą turi: Pradžnaparamita, trijose redakcijose, iš kurių trumpiausia turi 8000 skyrių; tai yra buddistiškosios metafizikos apžvalga; Saddharmapundarika apšneka vieną mokinimo dalyką sulyg Magajana pažvalgos**); Lalitavistara apima Buddos biografijos dalį labai fantastiškame ir iš didesnēs dalies visiškai netikrame išdējime; visgi senų ir branginamų padavų žymēs galima surasti tai čia, tai ten ir Lalitavistaroje***). Dar vieną ketvirtą buddiškųjų veikalų rųšį, kuri greta su Tripitaka užima svarbią vietą (kaip Atarva po trijų Vedų), padaro Tantra (burtų knygos) ir Darani (Magiškieji žodžiai).

Šiaurinē rašliava turi platesnes atžalas, negu pietinē. Visų pirma čion priklauso plati rašliava, surasta Tibete, kuri apima daugelį kanoniškųjų ir nekanoniškųjų veikalų vertimuose, kurie yra atlikti sulyg sanskritiškųjų ir pališkųjų originalų, pradedant nuo 7 metašim. po Kr.

Vienas vengras, Aleksandras Ksoma iš Keroso, svajodamas apie tai, kaip Augštutinēje Azijoje surasti pradinę savo tautos buklę, išējo ten 1820 m. ilgon kelionēn pēsčias ir be jokio užsilaikymo savo uždavinį privarē prie galo su karžygišku tvirtumu bei pasiaukojimu. Jam esame kalti pirmą abiejų kolosališkų tibetiškų rinkinių pažintį: Kadžiur, susidedan-

---

*) V. G. Godžson: Essays on the languages, litterature and religion of Nepal and Tibet (1874). Jo Miscellaneous Essays (2. t. Tr. Or. S.) indomųs apsipažinimui suneariškaisiais pirmapradiniais Gimalajiškų šalių gyventojais.

**) Du kartu jau gabios rankos išversta: Burnouf, Le Lotus de la bonne loi; Kern S. B. E. XXI.

***) Versta F. E. Fuko, Ann. M. G. VI.

čio iš 1000 foliantų, ir Tandžiur iš 225*). Kadžiur turi septynis svarbiausius skyrius, iš kurių Dulva atsako Vinaja, Sherchin — Pradžnaparamitai, Mdo-Sutrai Rgiud — Tantrai. Daugelis svarbių dalių buvo išversta ir apdirbta, o teipgi ir vēlesnei tibetiškai rašliavai duota atsakanti atidžia.

Svarbesnēmis pasirodo chiniškosios versmēs. Keletas metų atgal išduotas vertimas iš Tripitaka, parodo 1662 veikalų vardus. Nors chiniškieji veikalai yra vertimais kaip pietinių, teip ir šiaurinių kanoniškų ir nekanoniškų veikalų, vienok jie teip skiriasi nuo žinomų mums sanskritiškų ir pališkųjų knygų, jog beveik be išimties nurodo į jų paeigą nuo nežinomų mums originalų, arba į nesutinkančias žinomų redakcijas**). Dar didesnę svarbą, negu visi šitie vertimai, turi pasakojimai apie chiniškųjų šventkeleivių keliones, kurie aplankē Indiją susistiprinimui tikējime buddybēs tēvyškēje ir parsinešimui iš ten relikvijų, paveikslų ir ypatingai šventų knygų kopijų. Terp jų ypatingai atsižymi Chiuentzang, atlikęs kelionę 638—645 m. Jo knyga turi didelę kainą dēlei esančių joje geografiškų žinių apie tas šalis, per kurias jisai važiavo ir kurias sulyg tikējimiškų sąlygų paveikslinimo jis rado Indijoje***).

---

*) Jis davē detailinį jų išdējinį — As. Researches 1835 m., kuris buvo išverstas L. Feer'o Ann. M. G. II. Iš vertimų ir apdirbimų paminēsime: F. E. Fuko, Lalitavistara (1874; kaip jau matēme augščiau, jis vēliau tą patį veikalą išvertē iš sanskritiško originalo); L. Feer. Fragments extraits du Kandjour (Ann. M. G. U.); W. W. Rockhill: Udanavarga (Tr. Or. S.), tai tibetiškoji Dammapados atmaina), The life of the Buddha and the early history of his order (Tr. Or. S.) istoriškosios medžiagos rinkinys iš tibetiškųjų versmių. Le traité d'émancipation (R.-H.-R. 1884), formulos Pratimoksha). Nemažiau indomus sakmių ir istorijų rinkinys iš Kadžiuro, sudētas Schifner'io ir aprupintas puikia įžanga, išversta į anglų kalbą Ralston'o: Tibetan tales (Tr. Or. S.). Iš vēlesnių veikalų paminētini: A. Schifner, *Eine tibetische Lebensbeschreibung Sakyamuni's* sutrumpintame išdējime, iš veikalo 17-to metašimčio (1749). Taranatha, buddybēs istorija Indijoje, versta teipgi Schifnerio (1869), knyga užbaigta 1608 ir turinti šiaurinēs bažnyčios padavas.

**) S. Beal: Texts from the buddhist canon commonly known as Dammapada (Tr. Or. S.). A catena of buddhist Scriptures from the Chinese (1871). The romantic legend of Sakya Buddha (1875, vertimas vieno chinų vertimo, atlikto VI metašim. po Kr.). Fo-Sho-hing-tsan-King, a life of Buddha by Açvaghosha Bodhisatva transl. from Sanskr. into Chin. by Dharmaraksha 420 n. chr. (S. B. E. XIX, prakalboje Beal daro apžvalgą įvairių Buddos biografijų, esančių chiniškame kanone).

***) Stan. Julien: Voyages des pélerins bouddhistes (3 tom., 1853—1858, I-mas apima Chiuenzango biografijos vertimą, II-as ir III-čias jo knygos Siyn-ki); S. Beal: Buddhist records of the western world (2 tom. Tr. Or. S.).

Japoniškosios versmēs suteikia tą patogybę, jog jos davē mums ne tik vertimus, bet ir parneštų iš Indijos sanskritiškų originalų kopijas. M. Muelleriui priklauso garbē, kad su vieno karšto jauno buddisto pagelba iš Japonijos, Bunyiu Nanjio, kuris tulą laiką Anglijoje buvo jo mokiniu, jis pirmas pradējo šitas versmes apdirbinēti*).

83. Gautama Budda.

Apie Buddos gyvenimą buddistiškuose veikaluose yra daugybē įvairių pasakojimų; kaip jau pasakyta, yra net didelēs knygos išimtinai tokio turinio; ir jei atminti, jog didelis Džataka (gimimo) pasakų rinkinys tikslu turi apsakyti tą, ką Budda pergyveno įvairiuose savo atsigimimuose, tai pasirodo, jog šventojo asmeniui raštuose pašvęsta užtektinai atidžios. Suprantamas dalykas, kad istorija gali pasinaudoti tik pačia mažiausia tų žinių dalia, kurios turi priekabę skaitytis istoriškomis. Buvo net pakeltas klausimas, ar męs turime kokią nors istorišką žinią apie Gautamą Buddą.

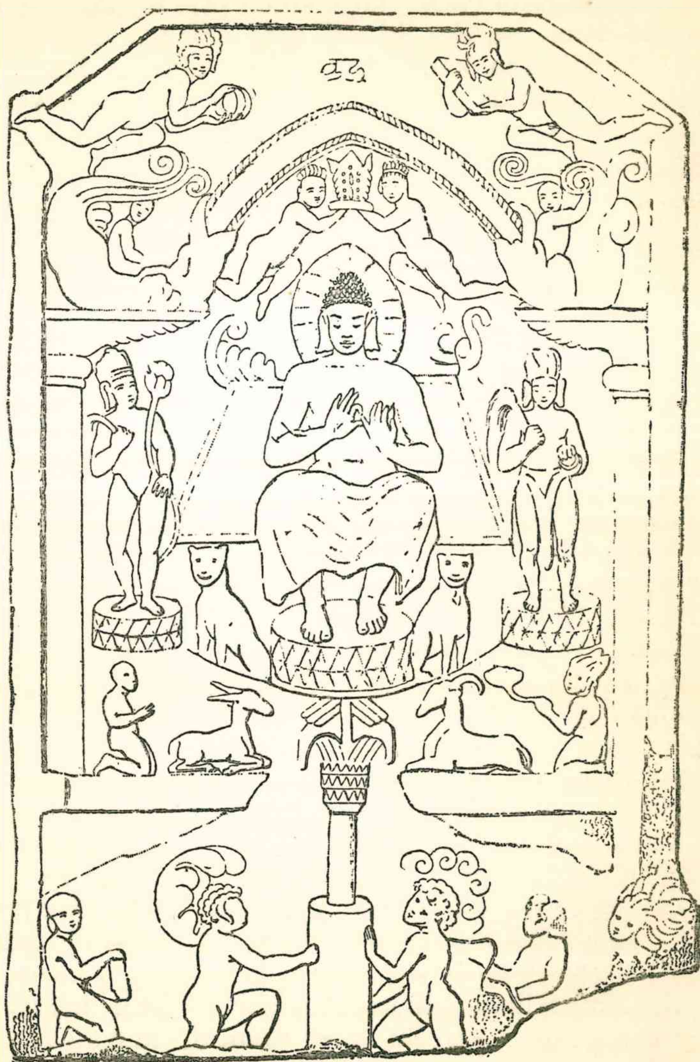
Kad koksai nors Budda turējo buti, tai yra reišku, ir ginčijama yra tik pačių drąsiausių kritikų (kaip Kern). Buddistiškasis tikējimas visur nurodo į tikējimo įsteigējo žodžius ir jis pats iš savęs išsiaiškina tik tveriamuoju tan. tikro asmens vieklumu. Klausimas yra vien tame, ar esančiuose pasakojimuose apie Buddą randame męs šito asmens žymes. Du didieji musų laiko indologai, prancuzas Senar ir olandas Kern su tikrybe išsireiškē sulyg šito klausimo negatyviškoje prasmēje. Visuose pasakojimuose apie Gautamą Buddą jie randa tikrai mytiškąjį pobudį ir žiuri į juos kaipo į mytus; su dideliu uolumu ir platum mokslingumu jie stengēsi parodyti, iš kokių mytiškų ciklių susidējo sakmē apie Buddą. Ypatingai jie norējo pas Buddą surasti saulinio karžygio ypatybes, kam legendos apie Buddą buvo sulyginamos su legendomis apie saulinius dievus, Višnu ir Krišną. Šitos pažvalgos prirodymai duota kuone su intikinamu mokējimu ir išaiškino daugelį to, kas vienval turi

---

*) Šito darbo pasekmēms yra 3 tom. Anecdota Oxoniensia Aryan Series, po antrašu: Buddhist Texts from Japan. Priešingai šitam, Gime muzējus daro priekabę, jog jis pirmas atkreipē atidžią į buddiškuosius tekstus Japonijoje.

indomumą; ypatingai Kerno knyga yra vienu iš turiningiausių mytologiškų šiolaikinēs indologijos veikalų. Vienok šitie pasistengimai dabartiniame laike abelnai nēra pripažinami pasiekusiais tikslą. Pav., Oldenberg'as parodē, jog Senaro išdējimas yra semtas iš vēlesnių ir netikusių buddistiškųjų versmių, tolygių teisybei nepanašiai šiaurinēs bažnyčios Lalitavistarai, kuomet daug geresni pietiniai veikalai duoda tik labai menkus pamatus tokiems sulyginimams. Toliaus, Buddos gyvenime yra daug tokių valandų, — ir labai esmeniškų, — kurios sunku yra sutaikyti su sauliniu mytu ir jų negalima iš jo išvesti. Kokiu budu, pav., saulēs dievas ateina ginčytis ir griauti paprastą filozofiją ir asketybę, steigti vienuolių bendriją ir duoti visokius pamokinimus jo gyvenimo budui — visa šitas yra gana nesuprantamu. Ir galiaus: jei tam tikra nuotikių eilē ir *galējo* buti mytiškąja, tai tuomi dar nēra prirodoma, jog šitie nuotikiai ir ištikro buvo tokiais. Po teisybei gi istoriškasis Gautamos Buddos buvimas yra tikrai tikras; kaipo į vieną iš prirodymų galima nurodyti į tą, jog jis yra visai vaizdžiu, žiurint į priešnorinius užbēgiotēs džaina sektos parodymus. Atsargiam istoriškam sprendimui parodytas yra tas kelias, kuriuo ējo Oldenberg ir Rhys David: žiniose apie Buddą jieškoti istoriško grudo, apie kurį susiklēstē skaitlingos legendos. Kad dedant sieną terp istoriškojo ir neistoriškojo tam tikrą rolę lošia savarankybē, tai tas pats iš savęs suprantama; vienok visuomet liksis tulos svarbiausios ypatybēs, kurios didžiumos bus laikomos istoriškomis. Kad vienas kiltas jaunikaitis iš Sakija giminēs Magada šalyje apleido svietą, idant jieškoti augštesnio; kad jis tikējosi rasti išganingą kelią pas brachmaniškuosius mokytojus ir energiškuose varginimuose savęs, bet nepatenkintas jais apleido juos; kad po daugelio galvojimų jis pasiekē teisybēs pažinimą, jog šitą pažinimą jis skelbē per ilgą gyvenimą kaipo pereiva-elgētas ir įgijo sau daugelį šalininkų, kuriuos jis tąsyk ir suorganizavo į vienuolių bendriją: visa kas šitas, apsakytas senose versmēse vienu balsu ir po daug kartų, ant tiek pat turi skaitytis artimu istoriškai teisybei, ant kiek priešingai reikia atsinešti su aštria kritika prie visos likusios baisios daugybēs pasakojimų apie Buddą. Be abejonēs, kad stebuklingose istorijose ir nepanašiuose teisybei Buddos nuotikiuose, kurie drauge su nuduotu melu

padaro didžiausią daugybę apie jį legendų, yra daugybē mytiškos medžiagos ir įvairių svetimų sagų, bet ir šitame

Pav. 10. Budda.

margame maišiny rasis daug atskirų ypatybių, kurios vargiai tebuvo šventam vyrui priemoniškai inteiktos.

Chronologiškas Buddos gyvenimo laiko aprybojimas padētas gana tvirtai, teip kad Buddos mirimo metas priklauso prie nedaugelio nurodytų chronologiškų indiškosios istorijos datų. Po daugelio svarstymųsi ateita prie to, jog "Nirvaną", kaip ją vadina, nuseka iki 477 arba 480 m. Tikrai yra žinomas buddiškojo karaliaus Asoka valdymo laikas, kuris turējo susinešimus su graikais ir paliko po savęs daug parašų. Visa, kas stojosi žinomu iš jų ir iš kanoniškos rašliavos, verčia manyti, jog didysai susirinkimas Vezalyje, kurį Asoka sušaukē 380 m. pr. Kr., atsibuvo lygiai po 100 metų Buddai mirus. Kadangi sutinkamai su visais nurodymais Budda pasiekē 80 metų amžį, tai jo gimimo metas gali skaitytis apie 560 m. Tokiu budu jis gyveno tuose pačiuose metuose, ką ir Kong-tsi, vieną laiką buvo (kaip tuli mano) Zaratrustros bendralaikiu, o senatvēje, trumpesniame laike, Sokrato bendralaikiu.

Buddos legenda, kuri susikrovē aplink menkas istoriškas žinias apie Gautamą, arba Sakiamuni (protuolis iš Sakijų giminēs) yra augščiausiame laipsny branginamu buddiškuoju dokumentu, nes ji parodo savimi gyvenimiško pasielgimo idēalą buddybēs dvasioje ir šito aprašymo išdējime ypatingai vaizdžiai pasisako buddistiškojo tikējimo ir jo veikalų pobudis ir nuotaisa. Męs apsakysime jį sulyg paprasto buddistų išdējimo dvylikoje taškų.

1. Po to, kaip atsibuvo inprastas apskelbimas, pirmatakaująs Buddos gimimui, ir dievai terp savęs nutarē, kokiai esybei skirta yra buti busimuoju Budda, tai visi atējo pas jį prašyti jo nueiti ant žemēs. Tąsyk busimasis Budda apgalvojo ir nutarē sekančius penkis taškus: jis savo apsireiškimo laiku išsirinko tikrą svietinį periodą, svieto dalia — Džambudvipą (Indiją), šalimi — vidurinę karaliją ir svarbiausią jos gardą Kapilavastą, kilme — Kšatrijų kastą, nes jie tuo laiku buvo garsiausia kasta, ir motina — labdaringąją Mają.

2. Stebuklingi sapnai apreiškē jo prasidējimą motinos yščiuje, kuris atsitiko laike šventēs viduvasary. Keturi dangiški valdytojai ir jų pačios pernešē Mają Himalajų apielinkēn, kur ją išmaudē, ištepē, aprengē, papuošē gēlēmis ir paguldē aukso urve. Ten busimas Budda įējo į jos yščių baltojo drumblo paveiksle. Brachmanai šitą sapną

išaiškino nusidžiaugusiam karaliui Suddodanai toje prasmėje, jog reikia laukti sunaus, kuris, jei liksis gyvas, bus dideliu karaliumi, jeigi pasiskirs tikējimišką gyvenimą, tai stosis Budda, apšviečiančiu svietą. Prasidējimą sekē trisdešimts du ženklai gamtoje.

3. Lumbini gojuje po medžiu, dalyvaujant visam svietui ir su tikru pasidavimu sveikinant augštesniesiems dievams, gimē Bodisatva ir tuojaus po savo gimimui buvo pasveikintas seno asketo Devalos, pažinusio jame aiškius busimo Buddos ženklus; tas pats buvo ir su aštuoniais brachmanais, atējusiais kaip princui aštuntoje dienoje buvo duotas vardas *Siddarta*.

4. Daugelis atsitikimų kudikio gyvenime žymējo jo ypatingą išnašumą. Per arklo šventę jis kartą buvo paliktas savo auklių po jambu medžiu; kaip jos pagrįžo, tai pastebējo, jog, visiems kitiems medžiams metant savo šešēlį jau į priešingą pusę, jambu lapai vis dar tebeuksmino užsimąsčiusį kudikį. Kaip vieną kartą jis buvo nuneštas į šventnamį, tai dievų paveikslai nusilenkē prieš jį. Mokykloje jis stebino mokytojus savo tobula pažintimi.

5. Nuo šešiolikos amžiaus metų princas tris meto sezonus praleisdavo trijuose puikiuose rumuose, apsiaustas gražiausių mergaičių, liuone ir linksmybēje, kuomi jo tēvas tikējosi jį pririšti prie svieto. Jo pačia buvo gražiausioji Jasodchara (arba Gopa), karžygių papročiu laimēta lenktyniškose žaismēse, kuriose jis parodē savo prasinešimą visose priemonēse. Ji apdovanojo jį sunumi Ragula.

6. Dievai, pamatę, jog atējo princui laikas apleisti svietą, surengē teip, kad savo pasilinksminimo pasivaikščiojimų laike jis turējo keturis bloga lemiančius regējimus, kurie turējo sužadinti jame jo pašaukimo sąmonę: žmogų nuo senatvēs sulinkusį, sergantį, numirēlį ir vienuolį. Dievas Indra toje valandoje pajautē, jog jo sostas, nuo kurio busimas Budda turi jį numesti, eina karštyn. Kiti prityrimai teipgi prisidējo prie princo pasiryžimo išsižadēti šeimynos ir svieto. Mergelē Kiza Gautami, princo regējimu apkerēta, garbstē giesmēje laimingus tokio stebuklingo vyro tēvą, motiną ir pačią; bet princas manē, jog tikra, begalinē laimē gali buti pasiekta tik pageidimų, svajonių ir širdies blaškymųsi užgesinimu (Nirvana). Kitą

kartą, po to, kaip puikios šokikēs išreiškē jam visus savo prisigerinimus, jis, šventei pasibaigus, pamatē šitas merginas bemiegant ir jį apēmē pasipiktinimas, pamačius, kaip jų grožybē išnyko ir koks jų išvyzdis buvo nelemtas; svietas pasirodē jam degančiais namais, iš kurių jis kuogreičiausiai norējo išbēgti. Dar vieną paskutinį kartą meta akimis jis į pačią ir kudikį, ir ant savo žirgo Kantaka, lydimas savo ištikimo tarno Šanno, viduvasary, gardą apleidžia. Žirgą ir tarną jis siunčia atgal. Veltui gundytojas Mara stengiasi jį atitraukti nuo paimto mierio. Angelas atneša jam aštuonis daiktus, butinus elgētaujančiam vienuoliui: trejis drabužius, dubinēlį (bliudelį), peilį, adatą, diržą ir sietą.

7. Elgētaudamas Bodisatva eina per Rajagriją, didžiausią Magados gardą, kur karalius Bimbizara ima nuo jo prižadējimą po pasiekimui Buddos laipsnio visų pirma aplankyti jį. Paskui jis eina pas mokytoją Alara-Kalamą, bet tuojaus įsitikina, jog suteikiama tokių mokytojų išmintis nenuveda prie tikslo. Tąsyk jis bando pasiekti jį savęs išsižadējimo keliu: jis atsiduoda aštriausiai asketybei ir giliausiam mąstymui, drauge su kitais penkiais metavojančiais Uruvilvoje. Bet, kaip per šešerius metus jo spēkos galutinai išsibaigē, tai jis suprato, jog šitos lankstynēs neveda prie tikslo, ir pradējo imti geresnį maistą, už ką penki jo draugai pradējo jį niekinti, kaipo pasitraukēlį. Dabar užstojo diena, kurioje princas turējo pasiekti Buddos vardą. Šita diena apsireiškia daug reiškiančiais nusidavimais (tame skaitliuje auksinio dubinio (bliudo) priēmimas iš mergelēs Sudžalos rankų). Vēl, kaip ir prie jo gimimo, dalyvaujant dievams ir genijams Bodisatva eina į giria, sēda po medžiu, po kuriuo turi gauti augštesnį protą.

8. Kaip piktasis Mara pamatē valdovą, atsisēdusį po medžiu, tai jis surinko nesuskaitomą piktų dvasių pulką, idant jį iš ten nuvyti, ir sušaukē visas gamtos baisybes jo sunaikinimui. Bet kadangi Bodisatva atsiminē dešimts tobulybių, tai likosi nepergalimu. Tiek pat maža galējo jį kuo nors įgriebti trys Maro dukterys: Aistra, Rupestis ir Pasigērējimas. Antgalo, piktasis Mara supratęs, jog jis negali jam užkenkti Buddos vardą pasiekti, pradējo jam inkalbinēti eiti tuojaus Nirvanon, neplatinus savo mokslo,

bet Bodisatva ir šitą reikalavimą atmetē. Dievai ir genijai daugeliu giesmių apgarbstē gundytojo pergalējimą.

9. Pilnos pažinties pasiekimas, ačiu kuriai Bodisatva stojosi Budda, susidējo iš trijų žvilgių, jo įgytų per tris nakties sargybas. Jis apžvelgē visa, kas dējosi pereitose buvybēse, visus dabartinius padējimus ir visą pasekamąjį priežasčių grandinį. Paskui jis ištarē, stojusius garsiais, žodžius, kuriais jis išreiškē, jog dabar po daugelio buvybių ir atsigimimų, jis pažino namo statytoją. Bet jis jau nestatys namo daugiau, nes Nirvana yra pasiekta*). Septynes savaites dar Budda praleido po medžiu Bodi, arba arti nuo jo. Paskui jis priēmē maistą nuo dviejų pravažiuojančių vaisbių, kurie buvo pirmutiniais intikējusiais į jį. Išpradžių jis svarstēsi, ar jis privalo platinti tą teisybę, kurią jis teip sunkiai įgijo, bet tąsyk atējo pas jį augštesnieji dievai ir su intikinimu prašē neduoti žuti svietui, per ką jis davē prižadējimą išeiti kaipo Budda ir skelbti teisybę.

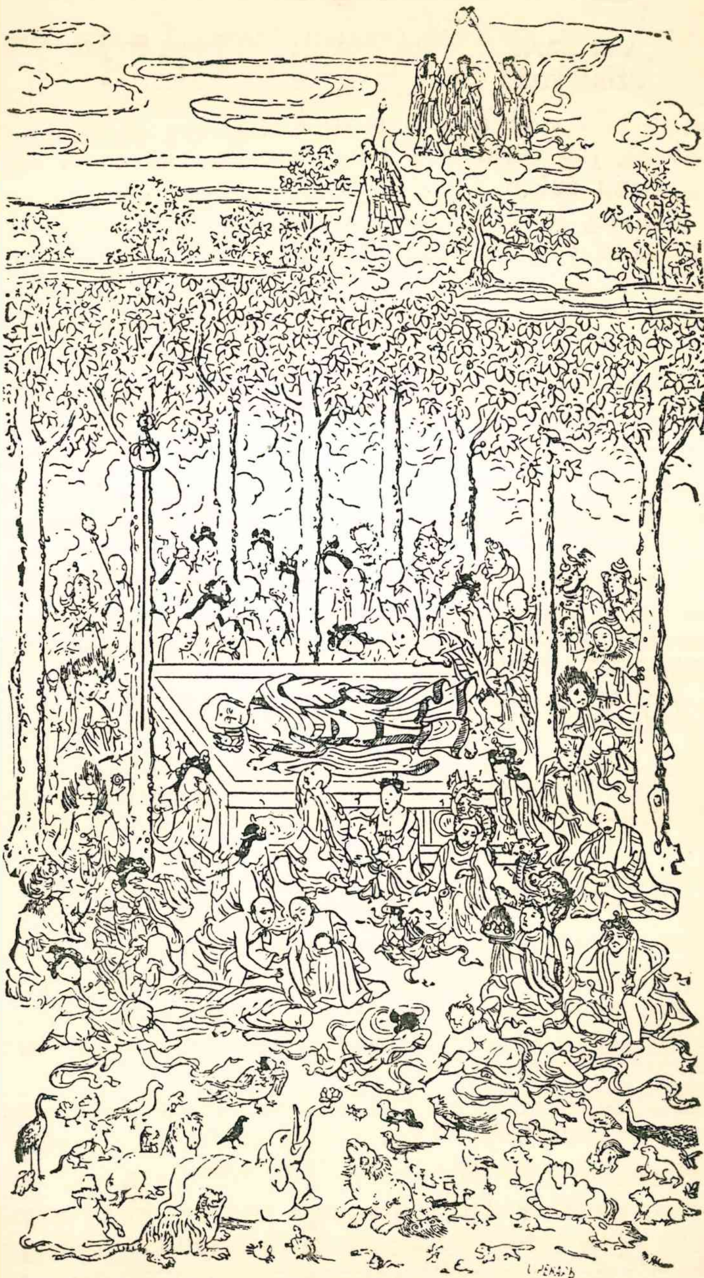
10. Vidury vasaros Budda pasakē savo pirmą pamokslą Benarese, kur parodē tiems penkiems asketams, kuriuos jis seniaus apleido, ir kurie dar ir dabar žiurējo į jį su neužsitikējimu, vidurinį kelią, kuris guli tokiame pačiame atokume nuo gyvenimo, valdomo jausmiškomis aistromis, kaip ir nuo benaudiškų asketiškų lankstynių. Be šitų penkių, pirmaisiais jo mokiniais buvo dar: Jaza, turtingas iš Benareso jaunikaitis ir trys Kaziapa broliai, žinomi brachmanai, surinkusieji aplink save Uruvilvoje tukstantį mokinių; karalius Bimbizara teipgi su dideliu džiaugsmu priēmē apsilankiusį Buddą ir stojosi jo mokslo pasekēju. Toliaus išeina dar: du brachmanai Sariputra ir Maudgaliona, plaukakirpis Upali Ananda, kuris tik su vargu išsigydē nuo žemiškos meilēs, turtingas Anatapindika iš Saravasti, kurio sodne, kaip padava sako, Budda pasakē daug kalbų ir kuris savo gojuje pastatē jam pirmą vienuolyną. Vieną kartą belankydamas savo gimtinį gardą Kapilavastą, Budda atidengē savo giminēms savo didybę ir daugelis iš jo giminių pasekē jo mokslą. Arti Sravasti

*) Šitie žodžiai galima rasti Damman. 153, 154. Nukrypstanti vertimai pas Spence Hardy, Manual, 2. laid. 1880, pusl. 185. Eilēs primena Sankija mokslą apie tai, kaip Prakriti, kurį pametē Puruša, atsitraukia ir žudo visą savo galybę.

gyveno viena turtinga prakilni žmona Vizaka, kuri ypatingai stojosi žinoma, kaipo Buddos ir sekančių po jo vienuolių geradėja; garsus gydytojas Dživaka Radžagrige, apie kurio stebuklingą gydymą daug yra pasakojama, yra teipgi žinomas, kaipo Buddos garbintojas. Svarbiu pasiryžimu, kurio kenksmingas pasekmes jis jau tąsyk pasakē, buvo tas, kad Budda, nusileisdamas savo tetos Gautami prašymams, kuri rupinosi juomi anksti jo motinai numirus, prileido prie tikējimiško gyvenimo moteris kaipo vienuoles. Bet ne tik guodojimas ir nusilenkimas buvo rodomas Buddai; daugelį kartų jis prityrē teipgi pasipriešinimą ir nevidoningą atsinešimą. Antai jam parsiējo susikibti raganybēs priemonēje su šešiais Tirtika, arba klaidingais mokytojais, terp kurių buvo Injatiputra, Nigranta (džainybēs įsteigējas). Net terp vienuolių buvo toki, ką veikē prieš jį. Tokio priešingo veiksmo siela visuomet buvo Buddos pusbrolis, Devaddata, kuris po priedanga neva įvesti aštresnį asketišką įstatymą, bendrijoje rengē iširimą ir beto darē jai visokią kliautį; jis net apjakino Magados inpēdinio, karalaičio Adžiatašatru, protą ir prilenkē jį prie savo tēvo Bimbizaros užmušimo.

11. Paskutiniuose savo aštuonių dešimtų metų gyvenimo mēnesiuose Budda dar kartą trumpai apsakē visą savo mokslą ir suteikē savo mokiniams, ypatingai Anandai, paskutinius nurodymus bei patarimus. Jis atmetē piktos dvasios gundymus eiti Nirvanon pirma perdavimo šitų paskutinių nurodymų. Bet paskui jis galējo ramiai pasitraukti, įsitikinęs, jog teisybē, nepriklausomai nuo jo asmens, gyvuos jo mokiniuose. Jis numirē Kuzinare, pavalgęs keptos kiaulienos, su kuria jį pavaišino kalvis Kunda. Prieš tai jis davē nurodymą, idant jį palaidotų kaipo didįjį karalių. Savo paskutiniame pamokinime jis dar kartą nurodē savo mokiniams į pavojų, su kuriuo yra sujungti visi medžiagiški daiktai, ir prašē jų buti nenuilstančiais jų dvasiškame besisiekime. Potam, kadangi jis jau perējo visus mąstymo laipsnius, prasišalino Nirvanon.

12. Mallai Kuzinare surengē visa ką, idant pagarbinti mirusio kuną. Su iškilme jis buvo atiduotas sudeginimui; liekanos buvo surinkta ir už jas neužilgo daugelis pradējo

Pav. 11. Buddos Nirvana.

ginčytis, net karaliai. Jos buvo padalintos ir įvairiose vietose jų užlaikymui buvo įsteigtos koplyčios.

Legenda apie Buddą savo branduoly turi dogmatišką prileidimą, jog Gautamos Buddos atējimas nēra vienintēliu ir netyčiniu faktu, bet tik vienu iš nesuskaitomų Buddos apsireiškimų, kurie atsibuva ir turi atsibuti laikui bēgant. Tokiu budu, vardas Budda ("apšviestasis", slg. bodhi "tiesioginē pažintis") nēra tikruoju vardu; jis yra tojo tobulo vertybēs paženklinimu, kuris ateina ant svieto, idant teisybēs skelbimu ir vienuoliškos bendrijos steigimu išplatinti šitą teisybę, duoti žmonēms Nirvaną, vadinas, galējimą per tam tikrą laiką išsigelbēti nuo vēlių persikēlimo, vienok tik per tam tikrą laiką, nes, ankščiaus ar vēliaus, jo įstaigos nupuola, išganymo kelias užmirštama ir Naujo Buddos atējimas daros reikalingu. Yra, žinoma, ir dabar Buddos, kurių kiti gali gyventi vienu laiku ir mažai tesiskiria nuo paprastų žmonių. Tai yra teip vadinami Rasseka-Buddos ("privatiniai — Buddos"), žmonēs, turį tobulybę, savo pačių budais suradę Nirvaną. Bet jie gali išganyti tik patįs save, o ne kitus, nes jie nepasiekē to, idant parodyti kelią ir savo bendralaikiams. Tą gali tik Sammasam — Budda, "tobulasis Budda". Bet šito laipsnio įgijimas begalo yra sunkus ir reikalauja tokio pobudžio išsivystymo ir dvasiškų jiegų prasinešimo, kuris gali buti pasiektas tik grynai išimtiniuose atsitikimuose, darbų ir trūkumų keliu ir pereinant per nesuskaitomą buvybių eilę. Vienok kam šitas nusidavē, tas laipsniškai stojasi, iš pirmo bodisatva: "busimuoju Budda". Bodisatva, visų pirma, turi patenkinti tris išlygas. Bēgyje nesuskaitomų buvybių jis turi turēti norą stotis Budda, jis turi pasakoti šitą norą per tokį jau laiko ilgį ir laikyti jį kaipo tvirtą pasiryžimą ir, galiaus, jis turi gauti apreiškimą, skiriantį jį busimuoju Budda. Aplinkybēms, susirišančioms su šituo pašaukimu, priskaitoma ypatinga svarba; Bodisatva turi susitikti su gyvu Budda, duoti jam dovaną, kurią tas su nusišypsojimu priima, apskelbdamas dievobaimingam padavējui jo busimą Buddos vertybę. Nemažiau už šitą reikalinga ir tas, idant bodisatva savo skaitlinguose pirmesniuose gimimuose išpildytų dešimtį (sulyg kito sąrašo šešis) paramita, "tobulas dorybes", kurios yra: labdaringumas, doriškumas, svieto atsižadējimas, išmintis,

energija, kantrybē, teisybēs meilē, tvirtumas savo pasiryžimuose, draugiškumas, šaltakraujybē. Apsireiškusiam paskutiniu kartu Buddai Džatakoje priskaitoma daugiau kaip penki šimtai tokių pirmesnių buvybių. Jose bodisatva daugiausiai yra kaipo asketas, karalius, girinis dievas, mokytojas, bet teipgi ir visokiuose kituose paveiksluose: kiltuno arba vaisbiaus, liuto, arelio arba drumblo, net zuikio, arba varlēs; jis yra laisvas nuo gimimo tik pragare arba ant žemēs, moteries ar vodingo vabalo paveiksle ir t. t. Graudžiai pasakojama, kaip laike šitų buvybių bodisatva pildo netikētus darbus dosnumo ir pasiaukojimo prasmēje: visa ko jis išsižada, savo kuną atiduoda maistan laukiniams žvērims, leidžia savo tikriems vaikams buti bēdingume (kaip pasakojama numylētoje džatakoje apie karališką sunų Vessantarą), idant tik pasiekti Buddos vardą. Indomus prietam yra skirtumas, daromas šitame mokinime terp bodisatvos ir Buddos ypatybių. Lankstynēs dorybēje, kuriomis žēri bodisatva, jau nereikalingos Buddai; jis jau išaugo šitą žemesnį laipsnį; augštesnysai bodhi, per kurį yra pasiekiama nirvana, yra prisistatomas su šitais veiksmais maždaug teip, kaip pas brachmanus, "pažinties kelias" prisistatoma su žemesniu "darbų keliu". Šitoji skirta atnaša, kuri išreiškiama mokinime apie bodisatvą ir Buddą, apima ir dorą; lankstynē dorybēje reikalinga yra tik tolaik, kol dar nēra pasiektas augštesnis laipsnis.

Tikram Buddai pirmtakavo jau 24 Buddos, o dabartiniame kalpa (svietiniame periode) jis ketvirtas, po jo gi seks dabartinis bodisatva Maitreja. Todēl nē vienas periodas nēra be tikro apšvietimo, nes šitų Buddų mokinimas yra tolygus. Vēlesniame laike busimųjų Buddų garbinimas, gyvenančių dabartiniame laike danguose kaipo bodisatvos, išeina vis daugiau į aikštę. Ypatingai šiaurēje prie jų kreipiamasi tiesiog, kaipo prie dievų, ypatingai prie Manjuçri, išminties atstovo, ir prie Avalokiteçvara — galybēs atstovo.

Oldenberg atkreipē atidžią į tai, kad Buddos asmuo ir mokinimas apie jį visai nepadaro centrališko taško buddybēje. Keturiose esmeniškose teisybēse nēra nē žodžio apie Buddą. Jis yra ne atpirkēju, tik atperkančios teisybēs skelbēju. Todēl jis yra net nereikalingas savo bendrijai.

Vienok reikia pastebēti, kad, priešingai, prieglaudos formuloje, kur išskaitoma trys buddybēs lobiai (Budda, darma, samga), Budda užima pirmą vietą ir kad daugelis buddistiškųjų tekstų augštai kainoja laiminimą, sujungtą su apmąstinējimu apie Buddą, su jo vardo ištarimu ir net su ryžių saujos padavimu, jei tas daroma jo vardu.

84. Buddistiškoji mokykla.

Garsiame pamoksle Benarese, kuriuomi Budda įgijo pirmuosius savo mokinius, tuos penkis vienuolius, kurie pirmiau žiurējo į jį su paniekinimu už jo atsisakymą nuo asketybēs, jis trumpai ir aiškiai pasakē pamatinę savo mokslo mąstį: "Atverkite savo ausis, vienuoliai; išganymas nuo mirties yra surasta! Aš mokinu jus, aš skelbiu mokslą. Jei jųs elgsitēsi sulyg mano pamokinimo, tai dar šitame gyvenime patys pažinsite išmintį, išvysite ją akys į akis.... — Yra dvi kraštutinybēs, o vienuoliai, nuo kurių žmogus, vedąs dvasišką gyvenimą, turi laikytis ištolo. Kokios gi tai dvi kraštutinybēs? Viena — pasigērējimų gyvenimas, atiduotas užgaidoms ir smagumams; tai žemas, nepadorus, priešingas dvasiai, nevertas, niekingas gyvenimas. Kita kraštutinybē — geros valios kančių gyvenimas; šitas gyvenimas yra tamsus, nevertas, niekingas. Tobulasis stovi toli nuo abiejų šitų kraštutinybių; jis pažino kelią, kuris eina viduriu, kelią, kuris atitraukia akis, atidaro ir protą, kuris veda į ramybę, į pažintį, apšvietą, į nirvaną! Tai yra šventas aštuonianaris kelias, kuris vadinasi teip: teisingas tikējimas, teisingas pasiryžimas, teisingas žodis, teisingas darbas, teisingas gyvenimas, teisingas siekimasi, teisingas atminimas, teisingas įsigilinimas į save. Šitas tai, venuoliai, yra tas vidurinis kelias, kurį pažino tobulasis, ir kuris veda į ramumą, į pažintį, į nirvaną. Šventa teisybē apie *kančią* yra tokia: Gimimas yra kančia, senatvē yra kančia, liga yra kančia; suorištis su nemielu yra kančia, skirtis su mielu yra kančia; nepasiekimas pageidaujamo yra kančia; žodžiu sakant, penkiagubas prisirišimas (prie žemiško) yra kančia. — Šventa teisybē apie *kančios versmę* yra tokia: tai yra troškimas (veržimasi prie buties), kuris veda prie atsigimimo, drauge su pasigērējimu ir aistra, kuri tai čia, tai ten pasigērējimą sau randa; gerējimųsi troškimas, buties troš-

kimas, galybēs troškimas. — Šventa teisybē apie *kančių panaikinimą* yra tokia: šito troškimo prašalinimas visišku geidimo panaikinimu, idant jis visai atstotų, atsišalinimu nuo jo, pasiliuosavimu nuo jo, atēmimu jam visokios atspirties. — Štai šventa teisybē sulyg kelio prie panaikinimo kančios, o vienuoliai: tai yra šventas, aštuonis kartus šventas kelias, jis vadinasi teip: teisingas tikējimas, teisingas pasiryžimas, teisingas žodis, teisingas darbas, teisingas gyvenimas, teisingas siekimasi, teisingas atminimas, teisingas įsigilinimas į save. — Kaip aš, vienuoliai, įgijau šitą keturių šventų teisybių pažintį jų pilname aiškume, nuo to laiko aš žinau, jog šitame sviete, o teipgi ir dievų sviete, Maros ir Bramos sviete, terp visų esybių, asketų ir brachmanų, dievų ir žmonių aš pasiekiau augštesnę Buddos vertybę. Ir aš pažinau tą, ir regējau tą: atpirkimas jau negali buti nužudytas; tai yra mano paskutinis gimimas; priekyje manęs nēra jau naujų gimimų*).

Aplinkui šitas keturias teisybes koncentruojasi visas Buddos mokinimas; jis net su ypatinga priegaida pasako viename prilyginime, jog jis nieko kito nenori mokyti: "ant kiek lapų skaitlius, kuriuos Išaugštintasis paēmē į saują, sēdēdamas Sinapiškoje girioje, yra mažesnis už likusių lapų skaitlių, kurie buvo girioje, ant tiek ir tas, ką jis pats pažino ir neapskelbē, yra daug didesnis už tą, ką jis apskelbē. Kadangi tas viskas neatneša jokios naudos, negelbsti šventam gyvenimui, neveda prie atsižadējimo nuo žemiškybēs, prie taikos, prie apšvietimo, prie nirvanos, tai Išaugštintasis ir neapskelbē šito, bet mokino tik teisybēs apie kančią". Jis stengēsi atnešti tik tą vieną, kas yra reikalingu: išganymą nuo šitų kančių: "kaip didēji jura perimta skoniu, druskos skoniu, teip ir šitas mokslas ir šitos taisyklēs perimtos viena tik dvasia, atpirkimo dvasia".

Daugelis teisybių, apie kurias Budda nutylējo prieš savo mokinius, padaro be abejonēs jo pažiuras į metafiziško pobudžio klausimus, kuriais užsiiminējo tuomet visi apšviesti žmonēs: klausimai sulyg paējimo, atsiradimo ir panaikinimo svieto ir t. t. Jis nenorējo šitų pažiurų išreikšti, nes jis neskaitē jų išganingomis ir neturējo reikalo jas guldyti savo mokiniams, nes jie labai gerai galējo suprasti iš

*) Oldenberg, 129 ir sek.

jo trumpų žodžių visą jo mąsčių mokinimo pakraipą. Bet kas pas indus yra vadinama keturiais žodžiais, tas mums liekasi mįslių eile, kol męs nepažįstame to svieto budo, kuris suprantamo prileidimo pavidale, padaro abelną viso mokslo pamatą. Budda, kaipo indas, turējo inprastus suopročius apie visatos surēdymą, kurius męs žinome iš brachmaniškų raštų; kaikuriose pažvalgose į vēlę, gyvenimą ir buvybę jis vienok labai žymiai nusitolina nuo savo bendralaikių; tam tikrame laipsnyje galime įgyti supratimą apie šitą Buddos filozofiją iš metafiziškų kanono (Abchidarma) knygų, kurios, teisybē, paeina ne nuo Buddos ir neatsineša prie jo laiko, bet kurios, žinoma, apima jo pasauležvalgą ir yra butinomis mums jo mokslo išaiškinimui.

Tiktai kaipo viršutinį rēmelį dedame męs pradžioje buddistų *kosmologiją*. Tiesioginio susirišimo su mokinimu ji neturi, bet teip skiriasi nuo musų suopročio apie svietą, jog mums reikia trumpai pasakyti apie ją, kaipo apie padēklą buddistiškoms į gyvenimą pažiuroms. Ant žemēs, padarančios cilindrinį skritulį, kaipo vidurinis taškas, iš juros gilumos iškyla kalnas Meru, 300,000 mylių augščio ir gylio, apsuptas septyniomis koncentrinēmis rinkētomis juromis ir su tiek pat kalnų ratų, dalinančių juras (kolosališkais "aukso kalnais"). Iš lauko pusēs paskutinio kalnų retēžio yra toji jura, kuri yra prieinama žmonių akims, ant jos guli keturios svietinēs salos. Vidurinį "trikampēs salos" tašką, prie kurios priklauso Indija, padaro Buddos medis. Žemēs viduriuose, kuri laikosi tuščioje erdmēje, yra aštuoni pragariški urvai (Naraka), kurių gyventojai, gyveną mažiausiai po 1.600.000 mil. metų be perstogēs, baisiai kankinami, draskomi, kapojami, virinami, kepinami ir vis dar drebą nuo mirties baimēs. Viršui žemēs kyla šeši dangųs, priklausą dievams (Devaloka), augščiau jų vēl 20 *Bramos* dangų; juo augštesnis dangiškasis skraitas, juo lengviau jame ir dvasiškai gyventi, juo mažiau ten randama medžiagos, organų, suopročių ir žmogiško gyvenimo patogybių. Paskutiniuose 4 Brahmaloka nēra daugiau jokių paveikslų (kunų) ir jokių atsigimimų; čion palaimintieji ragauna jau nirvaną.

Tokia dangų sistema su žeme ir jos pažeminiu svietu drauge padaro visatą (cakravala) ir tokių visatų neišma-

tuojamoje erdmėje yra begalo daug. Dar kolosališkesnis darosi svieto vaizdas mokinime apie *svietinius periodus*. Kaip atsirado kiekviena visata, teip pat po tulo laiko ji ir pranyksta ir begalinėje eilėje seka vienas kitą svietiniai amžiai (kalpa). Apskritai buddistiškoji pažvalga į svietą iš visų pusių turi savyje baisios didybės ir begalybės elementus: kolosališkieji dydžiai, svietų nesuskaitomybė, galvą apsukanti begalybių eilė, kuri padaro laiko bėgį ir visa kas šitas be pradžios ir be pabaigos, viskas prisistatoma atsiradimo ir pranykimo padėjime, ir ant šitos regyklos, sulyg buddistų pažiuros, lošiama gyvenimo drama.

Nors buddybė ir apgyvendina dangų nesuskaitomais dievais, vienok šitas tikėjimas savo pamatinėje idėjoje yra grynai *ateistiškas*. Devai yra tokios pat esybės, kaip ir visos kitos; jie yra surišti su abelnu daiktų besikeitimu, ir į juos po teisybei reikia žiūrėti kaipo į pridėtinius paveikslus, kurie savo sąlydumu ir klausybiškumu turi dar daugiau augštinti Buddos ir jo tobulųjų stebuklingumą; "didis yra Brama, bet ką jis reiškia, sulyginus su vienu iš tobulojo sunų". Bet buddybės atejybė, kaip ji aiški nebutų, visgi nepadaro tikros šito mokslo tėzos, arba tikėjimo dogmato. Ir čion teipgi turime reikalą su nepasakomu, suprantamu prileidimu; apie dievą tikroje prasmėje buddybėje visai nėra nė kalbos, nėra jam nė vietos. Šitame buddybė susitaiko su Sankijos filozofija, o sulyg brachmanybės, drauge su jos Vedantos filozofija stovi griežtame priešingume. Ji nepažįsta nė Bramos, nė Atmano, kaipo svietinės dvasios, apskritai jokios esybės, kuri laikytųsi pati savimi ir per kurią rastųsi daiktai. Buddybėje nėra tvirtos atramos buvybei, nėra ir tikros buties; visa kas yra judėjime ir besikeitime, visa kas atsiranda ir nyksta; labai teisingai buvo nurodytas tas prieštaringumas terp bramanybės ir buddybės, jog: "brachmaniškoji metafizika visokiame atsiradime įžiuri butį, buddistiškoji gi visokioje tariamoje butyje mato tik atsiradimą" (Oldenberg).

Susitaikydama šitoje atejybėje su Sankijos mokinimu, buddybė vienok labai toli stovi nuo pozityviškų šitos filozofijos tvirtinimų. Buddistas nenori nė "daiktuose", nė "vėlėse" ieškoti butybiško daiktų esmens; jis abelnai nenori galvoti apie kokį nebuk esmenį, ir realybė, kuri duoda San-

kijos filozofijai tokį apribotą antspaudį, visiškai išnyksta buddistų metafizikoje; greičiau galima su tokia pat tikrybe šnekēti apie jų *akosmybę,* negu apie jų atejybę, bent ant kiek jie nenori žinoti apie svietą patį savyje.

Tokiu budu buddybēje nepripažystama nē dvasiško, nē medžiagiško "tikros buties esmens", kas susitaiko su jos tolinimusi nuo visokio metafiziško tvirtinimo; šitas tolinimasi nuo filozofijos eina net toliau: *uždrausta* šnekēti apie butį ir teip pat jie nenori šnekēti ir apie nebuvimą; eretikybē yra laikyti svietą kaip su galu teip ir be galo ir šnekēti apie amžinastį ir neamžinybę. Teip yra nutolusi buddybē nuo "niekybēs garbinimo", kokia ji manyta pobudinti. Atmetimas, kuris, žinoma, šitame tikējime vyrauja pilnai, susideda iš išsižadējimo daugelio pozityviškų padējimų ir tvirtinimų, o ne kokioje nors ypatingoje teorijoje negatyvybēs.

Kas gi tad pasilieka prie tokios daug atmetančios pasauležvalgos? *Formos ir priežastys,* atsako buddistas; bet jo suopročio šitoje dēstyje negalima perduoti vienu žodžiu. Sankaros, kas paprastai išverčiama žodžiu "paveikslai", yra visųpirma grynai psychologiški sąmonēs, pereinamosios nuotaisos padējimai, arba dvasiško veiklumo išvyzdžiai, kurie atsiranda jų susižiedimo keliu iš musų įspudžių ir krypsta prie gerų ar blogų pasielgimų. Einant nuo šito psychologiško suopročio sankrovos prasmē, regimai, pereina ant visa ko esančio, teip kad visi daiktai, kaipo toki, yra žiurimi atsirandančių ir išnykstančių suopročių prasmēje. Bet kiekviena sankara visuomet yra tam tikros priežastybiškos eilēs nariu, pirmesniųjų padējimų pasekme, buvusių arba šitoje, arba vienoje iš pirmesnių buvybių, ir priežasčia busimų veikmių. Todēl sankaroms atsako kitas pamatinis buddistiškosios metafizikos padējimas: priežastybiškumo įstatymas. *Damma* (įstatymas), kaip jis vadinama, turi buti suprantamas ne kaipo fiziškasis priežastinēs priklausomybēs principas, bet kaipo doriška svietinē tvarka, kaipo atlyginimo principas. Visokis darbas atneša savo vaisius, ir sulyg daiktų įstatymasaikybēs, veda prie naujų darbų, prie naujų padējimų, prie naujų buvybēs formų, kaip fiziškų, teip ir dvasiškų, trumpiau sakant prie naujų sankarų. Damma yra norma, sulyg kurios tveriasi paveikslai, san-

karos yra formos, kuriose apsireiškia įstatymasaikybē. Šitas ankštas abiejų suopročių susirišimas veda prie to, kad jie pamaži susilieja; vienas ir kitas stojasi daiktų esmens, arba pačių daiktų išreiškimu, visa to, kas sviete yra, arba, geriaus pasakius, visa to, kas sviete dedasi. Kaip "kuniškos, teip ir dvasiškos vystymosi formos, visi pajautimai, visi suopročiai, visi padējimai, visa tas, kas yra, vadinas kas dedasi, visa tas yra damma, visa tas — sankara". Tokiu budu, tikras abiejų prasmių supratimas galimas yra tik tąsyk, jei jas ēmus drauge su pamatiniu buddiškos metafizikos supratimu, su karmanu; bet kad pasiekti šitą supratimą, męs pirma turime peržiurēti buddybēs mokinimą apie vēlę.

Sutinkamai su reiškum buddistiškosios pasaulėžvalgos subjektyviškumu, žmogaus esmuo buddistiškose pažiurose lošia daug didesnę rolę, negu daiktų esmuo, atran (pali kalboje: atta) padaro centrališką suoprotį buddistiškame sanprotavime, bet suprasti jis reikia tik grynai subjektyviškoje prasmēje, kaipo reiškiąs "patį"; atsakančiai šitam teologiškus šito tikējimo aiškinimus remia labai nuodugnia ir aštriaprotinga *psychologija.* Šitai paskutinei visųpirma yra pobudingu tas, jog ji atsisako nuo metafiziško mokinimo klausimo išrišimo apie vēlę, vadinas, klausimo apie vēlēs buvimą, arba išriša jį tik negatyvišku budu. "Aš" buddistams yra tik tariamuoju; yra visa supratimų ir kitų sąmonēs padējimų eilē, bet negalima nē parodyti, nē suprasti šitų padējimų nešiotojo, kuris butų patsai iš savęs. "Aš" liekasi tik vardu, kuriuomi paženklinama ypatybių, ar asmens padējimų susijungimas. Šita mąstis atrado sau klasišką išraišką vienoje pašnekoje Milinda-Panjoje, kur mokytojas Nagasena atveda karalių Milindą prie tos pažvalgos, kad kaip atskiros vežimo dalys, kuriame jis pravažiavo, nēra patim vežimu ir kad žodis vežimas yra tik žodžiu, teip lygiai jokiu budu negalima nurodyti ir į žmogišką asmenį įvairiuose vēlēs veiklumo pavidaluose. — Todēl liekasi tik psychiškieji fenomenai (apsiraiškos), Skanda (pali kalboje vad. Kanda). Žodis skanda reiškia sukrovą ir yra paženklinimui penkių rųšių, į kurias dalinama žmogaus ypatybēs, arba sudētiniai elementai, butent: *rupa,* pavidalas, vadinas, kunas ir jo pildenybēs, *vedana,* pajauti-

mai, *sonna,* priēmybēs, *sankara,* jausmiškų įspudžių perdirbimas, per kurį atsiranda supratimai ir nuotaisos, *vinjana,* pažintis (to, kas priimta ir suprasta). Kaip sankaros, teip ir vinjanos yra suprantamos ne tik psychiškų, bet ir doriškų padējimų prasmēje, kurie pilnai apriboja savimi visą pavieniaus stovį. Kiekviena šitų grupų apima didelį padējimų skaitlių: yra 28 rupos, 89 vinjanos, vedanų gi net 108. — Šitų kuno bei vēlēs veiklybių išeiga yra pasielgimas, arba darbas (Karman, Pali kalboje: Kamna). Karman padaro patį svarbiausią elementą vēlēs gyvenime, kadangi turi nepereinamą buvybę. Tvirtas taškas, aplink kurį gyvastis kruta, ir tas, kuris pergyvena vēlę, — yra tai karman. Skandos prie mirties išsiskirsto, "Aš" susinaikina drauge su jomis; karman gi nesiliauja gyvenęs ir veda prie naujų buvybių. Tokiu budu išrišimą randa mįslys, kokiu budu nepastovus pavienius, sudētas iš tariamojo aš ir pereinamų skandų, visgi gali savo judējimą tęsti vēlių persikēlimo procese; iš nesiliaujančio buti Karmano pasidaro naujos skandos, atsiranda naujas pavienius, kurio likimas ir gyvenimas ribojama Karmano ypatybēmis. Todēl žmogus nesiliauja buti ne dēl jo vēlēs nesunaikinamybēs, bet dēl jo darbų nesunaikinamybēs. — Kadangi Karman, kaipo gyvenimo neliautybēs nešiotojas, padaro iš savęs ne tik naujus sąmonēs padējimus, bet ir naujas kuno ypatybes, tai pasidaro aišku, kad jis grynai dvasiško pobudžio negali turēti. Ir ištikro, Karman tankiai yra suprantamas kaipo kas tokio medžiagiško kaip ir abelnai buddistai, nežiurint į visą jų pažvalgų spiritualybę, turi pastēbetiną palinkimą suprasti dvasišką medžiagišku budu. Jei buddybēje gali buti kalba apie svietinę medžiagą, tai tąja yra Karman, nes iš jo atsiranda visa kas gyvas ir krutąs. Šito dēka, daiktai įgija tam tikrą atspirties tašką, pasauležvalga gi užlaiko savo subjektyvišką pobudį, nes Karman visuomet liekasi kaipir kas tokio pavienių sutverto.

Kadangi Karman teip reiškiai išeina principališku, arba pamatiniu buvybēs elementu, tai kiti du pamatiniai suopročiai, sankara ir domma, yra su juo susirišime, teip kad jų be jo net ir suprasti nēra galima. Kas atsieina pirmiausiai sankarų, tai Karmane randame medžiagą, suteikiančią jų žiedimosi tikslą: sankara yra Karmano buvybēs forma, kuri reikia suprasti, kaipo kas tokio atsirandančio, bet ne kaipo

atsiradimas be jokio turinio. Damma, įstatymas, išsiaiškina pati savimi ačiu Karmanui. Pamatinis Karmano pobudis visuomet liekasi dorišku; tai yra darbas, prietam gi net geras arba piktas darbas; bet kadangi jis be to yra dar kas tokio medžiagiško, tai buddybēje išeina sutapatinimas doriško su fizišku, per ką visi buvybēs procesai pasirodo priklausomais doros įstatymui. Iš skandų veiklumų su dorišku butinumu pasidaro vienas ar kitas Karmano budas ir atbulai, sutinkamai su Karmano budu, pasidaro vēla atsirandančios skandos; ir kiekviena nauja buvybē tiesiog ribojama geru ar blogu pirma buvusių pasielgimu) gyvenimo priežastinybe yra etiškoji priežastinybē ir su ją ja teip pat ribojama ir kuniški daiktai.

Šitas doriškos priežastinybēs įstatymas yra vedamąja mąsčia buddistiškame mokinime *apie vēlių persikēlimą.* Šita pamatinē indiškojo sanprotavimo teorija buvo įgimta buddybei, kaip ir filozofiškoms sistemoms ir džainų sektai. Patsai Budda rado jau ją surengtą ir, priešingai Rhys Davids'o nuomonei, žiurējo į ją, kaipo į suprantamą pačią iš savęs; jo mokinimas esmenyje gludo nepertariamame Samsaros reališkume. Jis yra neatmainomu gyvenimo padēklu: metafiziškuoju ir etiškuoju daiktų ryšiu; jis yra svietiškąja piktuma, nuo kurios atliuosuoti svietą yra Buddos ir visų jo pasekējų mieriu.

Jei dabar męs sugryšime prie keturių teisybių ir peržiurēsime jas ant šitos pasauležvalgos dirvos, tai daug geriau galēsime suprasti jų prasmę ir svarbą. Pesimybē, gludanti pirmame padējime: "visa kas yra kančia" kerojasi visų daiktų nestovybēs ir pereinamybēs pripažinime. Kad visa kas yra tik paveikslais, kurie vienval tveriasi, idant paskui vēl susinaikinti, šitas liudnas visų buvybių *panta rei,* — štai buddiškosios kančios versmē. Todēl šita pesimybē yra visuotina ir šakninē. Jis liūsta ne dēl blogybēs buvybēs skraite, tik dēl pačios buvybēs kaipo blogybēs; ne tik liga, senatvē ir mirtis, bet ir pats gimimas ir neliuosybē nuo gimimo įstatymo yra kančia. — Kadangi buvybē visuomet yra kuo tokiu pereinamu, be esmens, pati save surijančia, tai buddybēje ji buvo žymējama liepsnos paveikslu. "Visa kas", sako Budda "ugnies pamoksle", yra liepsnoje. Akys ir visi jausmai yra liepsnoje, uždegtoje meilēs ugnia, ne-

apykantos ugnia, suvadžiojimo ugnia; ji užsidega gimimu, senatve; ir mirtim, sielvartu ir nuliudimo šauksmais, rupesčia, kančia ir nusiminimu. — Visas svietas stovi liepsnoje; visas svietas bus ugnies prarytas; visas svietas dreba". Bet iš tokios svietinēs liepsnos galima išnešti tik vieną skausmą. "Kaip jųs manote, mokiniai, ko daugiau, vandens, esančio keturiose didžiose jurose, ar ašarų, kurios yra išlietos ir jųs užmirštos, jums šituo platum keliu klaidžiojant, einant ir tužijanties ir vierkiant dēl to, kad jusų dalion teko tas, ko jus nekenčiate, o neteko tas, ką jųs mylite"...

Antra teisybē, apie kančios paeigą, nuveda mus į pobudingą buddistiškąjį skraitą. Kančia atsiranda pas žmogų dēlto, kad žmonēs yra *prisirišę* prie buties. Pas žmogų yra troškimas (tanha, sanskr. trshna) ne tik gyvenimo pasigērējimų, bet ir gyvenimo paties, abelnai, buvimo troškimas. Kadangi buvimas pats iš savęs yra pilnas skausmo, tai kančia nepasiliaus tolai, kol žmonēs nori gyventi ir eina prie buvybių atnaujinimo; jie ne tik prie buvybēs eina, bet ir padaro ją, vykindami visokius pasielgimus ir, todēl, gimdydami Karmaną, kadangi iš Karmano atsiranda buvybē. Ir kadangi Karman yra, teip sakant, apatiniu gyvenimo sluogsniu, tai prisirišimas prie gyvenimo esmenyje darosi padējimu susirišime su Karmanu. Prisirišimas (upadana) yra kaip pasigerējimuose ir kančiose, teip ir asketybēje ir, be to, eretikiškose mąstyse, terp kurių ypatingai prisimenama *attavada,* pripažinimas to, kad "Aš" yra patsai iš savęs. Todēl gyvenimo priemone ypatingai yra atliuosavimas nuo upadanos, idant Karman nužudytų savo galybes ir netąsytų mųs iš buvybēs į buvybę. Kokiu budu darosi tas galimu, pamokina mus teorija, kurią Budda skaito pačia svarbiausia ir pačia sunkiausia visame savo mokinime, butent, pasekamosios priežastinybių eilēs, arba dvylikos "priežasčių" (Nidana) teorija, kurios įveda mus į gyvenimo skurdą. Šitos eilēs priekyje, kaipo didžiausia piktybē, stovi *nežinē* (sulyg keturių teisybių), nes ji nuveda prie *sankarų* (arba Karmano), o tos vēl prie *sąmonēs,* kuri suriša skandas su tam tikru pavieniumi. Pavieniuje gi veikia *jausmai,* kurie *susiliesdami* su viršutiniu svietu, padaro *pajautimus.* Iš šitų paskutinių atsiranda tancha, *troškimas;* iš jo *prisirišimas* (upadana), per kurį męs buvame surištais su *vēlių*

persikēlimo (Samsara) procesu. Vēlių gi persikēlimas veda prie *gimimo,* o su gimimu ateina liga, senatvē, mirtis ir kitos *kančios.* Dabar, jei prašalinus nežinybę, tai visa kitų ninadų eilē suįra ir todēl drauge su jomis susinaikina ir kančia. Taigi dalykas yra tame, idant tobulai pažinti keturios teisybēs; tąsyk atsiranda išgalē kaipir vienu šuoliu pasiliuosuoti nuo samsaros ir tuomi patim pergalēti kančią. Klausimui sulyg šitų padējimų tikslo yra pats prasčiausias atsakymas, jog ninadų formula nusitęsia per tris gimimus. Pirmas gimimas susideda iš sankarų ir paeina iš nežinybēs; antras iš aštuonių pasektinių eilēs narių iki gimimui ir kančiai, kuriąja paženklinama trečias gimimas.

Padējimas, kuriame pasiliauja kančia, vadinasi nirvana (Pali kalboje: Nibbana). Nirvaną, kuri brachmanybēje yra tik hypnotiškuoju ramumo stoviu, džainybēje besužiningu gyvenimo tęsimu, buddybēje reikia suprasti kaipo tangos, aistrų "gesimą". Teip aprašoma kančios panaikinimas trečioje teisybēje. Bet "troškimo" panaikinimas yra pasiekiamas tik su vinnjanos, pažinties, ir nibbana užgesinimu, todēl po to stojasi sužiningo dvasios padējimo pertraukimu. Bet klausimas tame, ar jis yra podraug ir gyvenimo pertraukimu. Šitam prieštarauja tas, kad nibbana gali buti pasiekiama dar gyvenime, toliaus tas, kad Budda pats, esantis nirvanoje, yra ir dabar laikomas gyvu. Tuo tarpu, prigimtas buddybēs nuoseklumas reikalautų supratimo apie nirvaną, kaipo apie galutiną buvybēs sunaikinimą, nes jau net pačioje buvybēs buityje yra blogybē, nuo kurios reikia atsiliuosuoti, butent, kančia. Bet Budda nepadarē tokio nuoseklaus išvedimo. Jis vengia visokio tvirto atsakymo į klausimą, ar nirvana yra butis, ar nebuvimas, ir teologija uždējo eretikybēs vardą kaip ant mokslo, jog nirvana yra panaikinama, teip ir ant to, kad ji nēra panaikinama. Ją galima aptarti tik negatyviškai: tai yra, ne noras ir ne sąmonē, ne gyvenimas, bet teipgi ir ne mirtis; tikrai apie nirvaną galima pasakyti tik tiek, kad tai yra toksai stovis, kuriame pasiliuosuojama nuo vēlių persikēlimo; ir tik nuo begalinių pažiurų atžvalgos taško su jų pasekančia mirčių bei gyvenimų eile yra galima surišti kokį-nors suoprotį su žodžiu nirvana. — Vēlesnē buddybē negalējo išlaikyti šito pilniausio nirvanos suopročių ir neapribotybēs vaizdinimo, kaipo palaimos, susidedančios iš laisvēs ir apdvasinimo.

Ketvirta teisybē mokina, kaip pasiekti nirvaną. Teisingas tikējimas, paliuosuojąs nuo nežinybēs, yra čion svarbiausia išlyga, bet greta su juo stovi dvi grupos, kurios apsklembiama žodžiais: teisingas gyvenimas ir teisingas įsigilinimas į save. Pirmoji grupa apima etiškuosius prisakymus; ji duoda mums aiškų supratimą apie etiką ir etikos padējimą buddistiškoje sistemoje. Gerybē nēra buddistams pačia augščiausia, nes gerybē visuomet yra veiksmu ir turi buti pergalēta, kaipo visokis Karman. Bet kaipo priruošiamasis laipsnis linkui augštesnio, gerybē yra reikalinga žodyje, darbe ir gyvenime; piktybē veda vis prie žemesnių, daugiau nutolusių nuo nirvanos atsigimimų; gerybē gi per geresnius atsigimimus kreipia prie tolesnių pasivedimų ant kelio į nirvaną. Didesnę vertę turi ir yra daugiau pobudinga buddybei teisingos mąsties ir teisingo įsigilinimo į save grupa. Paskutinis ypatingai išreiškia savimi ne tiek sanprotavimo ir giliamanybēs teisingumą, kiek tam tikrus ekstazos apsireiškimus, kurie turi dvasią prirengti augštesnio apšvietimo priēmimui. Tokių ekstazų (Dhyana), kurios visos susideda iš susimąstymo ir kuniškos neveikiamybēs, yra keturios grupos, kurios skiriasi terp savęs vis pilnesniu ir pilnesniu neveiklumu ir bejausmiškumu. Laike pirmos dianos jau nesiranda noro ir žmogus paskęsta tik į apmąstinējimus ir svarstymus: laike antros, jis jau pergalējo šitą apmąstinējimą, bet dar yra džiaugsmas ir ekstazos smagumas; laike trečios, jis atsiliuosuoja ir nuo džaugsmo jausmo; laike ketvirtos, kaip jis nealsuoja daugiau, išnyksta ir visokis smagumas ir vēlē pasiekia pilną nepaisinimą. Ekstaza, ypatingai vēlesnēje buddybēje, yra sužadinama nebe viršutinių budų, kurie yra daromi tam tikroje tvarkoje ir yra pastebētinu mišiniu burtų ir dievotumo, dorybēs ir beprasmiškų dvasiškų veikmių. Visiškai magišką pobudį turi lankstynē su elementų "ratais". Reikia apsiausti save žeme, vandeniu, ugnia ir oru ir, galiaus, visokiais varsiniais ratais; paskui, tyloje paskendus, galvoti apie šitų ratų reikšmę, priegtam pilnai jiems prisižiurēti, ir tolai atsidējus į juos žiurēti, kol visiškai aiškiai matysi juos su užmerktomis akimis. Biauru yra žiurēti ilgai į lavoną, todēl reikia galvoti apie tai, kad tokia pati dalis išpuls musų pačių kunui; kita lankstynē yra tame, idant visą laiką galvoti, jog maistas imama tik priešai savo valią. Drauge su tokiomis

lankstynēmis yra kitos lankstynēs gerumos velijimu, užuojautoje ir bepusybēje, kaipo ir mąstyme apie Buddą, jo įstatymą ir įstaigas ir t. t., kurių kaipo priemoniškų budų vartojimas ekstazos sužadinimui — labai intartinas. Lankstynē šitose Diana'ose žmogui duoda ne tik stebuklus darančią galybę, kuri išaugština jį už žemiškybēs ribų, leidžia jam pažinti jo pirmesnes buvybes ir gali pernešti jį (atsakančiai jo ekstazos laipsniams) į vieną iš keturių dianų dangų, bet ir jo šventų teisybių pažinimą daro *tiesioginiu*, ir tik tokis tiesioginis, aiškus pažinimas turi savyje gana jiegos prašalinimui pavojingos nežinybēs.

Kas perējo visas keturias dianas ir tobulai pildē jas, tas stojasi "šventu" (Arhat), "tuo, kuris užsipelnē" (nirvaną). Arhato vertybēs įgijimas padaro vienok iš didesnēs dalies keliato buvybių uždavinį; prie to, nuodugniai aprašoma įvairios stadijos, per kurias žmogus artinasi prie šventos pažinties. *Sotapanna*, "papuolusiu srautan", vadinasi tas, kuris tik-ką užējo ant šventybēs kelio; jo busimas išganymas yra užtikrintas, bet jis dar turi pereiti buvybių keliatą; vienok į žemesnius svietus (pragarą, šešēlių svietą, gyvulių svietą) jis jau daugiau neis. Sekanti — sakadagamin'o stadija "sykį sugryžtančio" (ant žemēs); pas jį aistra, neapykanta ir išklydimas privesta prie mažēlybēs. Anagaminai negryžta daugiau ant žemēs; tik dievų sviete jų laukia dar atsigimimas ir ten jie pasiekia nirvaną. Bet augščiau už juos stovi atpirktieji jau gyvenime, kurie tuojaus pasiekia nirvaną, ir jie tai ir yra arhatai. Arhatas neturi nuodēmių ir išklydimų, visiškai yra laisvas nuo aistrų ir pageidimų, todēl ir nuo visokio prisirišimo prie buvybēs; todēl jis jau yra išsiliuosavęs nuo Karmano valdžios, jis susideda iš vienų skandų, kurios tokiu budu, jam mirus, gali susinaikinti be jokio lykio.

Doriškas buddybēs idēalas aiškiai matoma iš šito šventybēs padējimo garbstymų. *Sielos ramumas* yra tas padējimas, kuriame yra visa laimē, pilna neprigulmybēs nuo svieto, nuo jo rupesčių, jo aistrų, jo nuomonių. "Budda, — sako Fasboll savame Introduction to Sutta—Nipata" (S. B. E. *X, XV*, f.), — tai vienuolis, kuris apleido svietą ir iš šeimininko stojosi be giminių bastunu, nes iš naminio gyvenimo išeina neskaistumas. Pas jį nēra jokių iškalno pa-

imtų nuomoniavimų, jis atmetē visokią filozofišką pažvalgą ir niekuomet už nieką nesiginčijo. Jis neatjaučia nē džiaugsmo, nē nuliudimo dēl kokios nors priežasties; pas jį nēra savasties, jis atsisakē nuo visokios aistros ir pageidimo ir nēra pririštas nē prie gerumos nē prie blogumos. Jis ramus; visokiose aplinkybēse jis liekasi neatmainingu; jis tylus, kaip gilus vanduo; jis surado taiką, ir žino gerovę esančią šitoje taikoje, jis pasiekē nemirštamą taiką, neatsimainomą nibbanos padējimą". Tokiu budu dvasiškas Buddos ramumas yra teip pilnas, kad jis yra absoliutiškame nepaisinime ne tik ant visokio pasigerējimo ir kančios, bet ir ant gerumos ir blogumos; savo paties gyvenimą jis neapkenčia teip lygiai, kaip ir gerovę ir turtą.

Jo atsinešimas prie kitų esybių, gyvulių ir augalų, kaipo ir prie žmonių, yra savęs atsižadamu gero linkējimu. Jautri *sąjauta* visa kam gyvam yra pas buddistą; jis neturi nieko užmušti, niekam kenkti, su nieku nesielgti rusčiai, ar su piktumu, kadangi pykestis niekuomet nēra stabdoma pykesties; pykestis yra stabdoma meilēs, tokia yra senovinē taisyklē; vienok žodis, kurį męs išverčiame, kaipo meilē, teisingiau gal butų išvertus žodžiu nepykestis; šitos dorybēs minimi pavyzdžiai turi teipgi negatyvišką, neveikiamąjį pobudį: toksai nekeršijo už įžeidimą, o kitas niekais nudējo neteisingumą, arba ant aštrių žodžių atsakē švelniai. Net susimylējimas — šaltas, bet kitokio ir negalima laukti ten, kur teip garsiai yra išgiriama nusiminimas. Motinai, kuri raudoja numirusio sunaus, Budda negali pasiųlyti kitokio suraminimo, kaip pasiųsti ją į kitas šeimynas, idant ji persitikrintų, jog kiekvienoje šeimynoje yra sava nelaimē ir jog "mirusių daug, o gyvų — mažai".

Prie viso išsižadējimo kaip sulyg savęs paties, teip ir sulyg artimo, pas buddistiškąjį vienuolį vienok viršija visiškai abejotinos varsos savo nuosavos vertybēs sužinybē; jei jis išgiria persitikrinimo rimtumą, dvasios narsumą, pasielgimo aštrumą, kas viskas yra butinu išganymui, tai prie to neužmiršta pagirti paties savęs už rimtą, gerą ir aštrų gyvenimą, ypatingai gi už savo išmintį, savo teisybēs pažinimą, kuri iškelia jį iki padangių augščiau paprastų žmonių ir daro jį augštesniu už Bramą ir dievus. Su nemažesne girpelningiausio stoiko puikybe jis moka atskirti iš-

mintingą žmogų nuo kvailo: "kaip ant purvo kruvos pakelėje žydi lotosas, kvapsningumo ir ramumo pilnas, taip ir tobulojo mokiniai šviečia savo išminčia terp tų, kurie yra panašųs purvui, terp žmonių, klaidžiojančių tamsoje".

Šitą išdidybę vienuolis užlaiko teipgi ir sulyg bendrijos narių. Visiškai prieštaringai pirmapradinei Buddos pažiurai, dar jam gyvenant, į draugiją pradējo buti priimami svietiškieji žmonēs, kur šitie savo svietišką pašaukimą užlaikę, ir po šiai dienai dar stovi tik dēl susimylējimo greta su vienuolių bendrija, nors jie jau padaro buddistų didžiumą. Ant kiek svietiškasis gali tikētis pasiekti tik žemesnįjį tikslą — augštesniąja dovana jam yra tas, kad jis arčiausiame atsigimime bus vienuoliu ir tokiu budu prisiartins prie Nibbanos — ant tiek pat ant jo gula ir mažesnis priedermių skaitlius, kaip pas vienuolį, teip kad buddistiškoje etikoje reikia daryti grieżtas skirtumas terp doriškų įstatymų vienuoliams ir tų, kurie reikalingi tik svietiškiems.

Buddybēs moralas išveizdi mums iš dalies įvairių mokyklinių pamokinimų pavidale, kurie teip yra išdirbta, jog nebe pamato šnekama apie buddybēs metodybę ir kazuistiką, iš dalies gi puikių taisyklių ir judinančių pasakojimų pavidale. Šitame morale nereikia ješkoti originališkumo; čion teipgi buddybēn perējo daug abelnos indiškosios nuosavybēs. Jei pažvelgsime į atskirus padavadijimus, tai svarbiausiais rasime surinktus dešimtiažodyje (Dazasila), kuris vienok nedaug turi naujo. Pirmutinēs penkių uždraudos yra tokios: neužmušti jokio gyvo daikto, nevogti, nelaužyti teisingumo poroje (vienuoliams, abelnai neliesti moters), nekalbēti neteisybēs, negerti kaitinančių gēralų. Sekanti penki liečia tik vienuolius; jie uždraudžia valgyti nepaskirtu laiku, svietiškose linksmybēse dalyvumą, parēdų ir kvēpalų vartojimą, minkštą guolį, pinigų priēmimą. Kitame truputį kitoniškesniame nuo šito dešimtiažodyje nuodēmēs dalinama į kuno, žodžio ir mąsties nuodēmes. Atskiruose atvējuose šitie padavadijimai yra išdirbti labai kazuistiškai*. Teipogi prietikiams tēvų su vaikais, mokytojų su mokiniais, vyro su pačia, su draugais, ponų su vergais, vienuoliais ir svietiškaisiais duodama po penkias arba šešias

*) Nuodugniai apie tai yra pas Spence Hardy, Manual ch. X.

taisykles vienos ar kitos pusēs. Kad buddistiškasis moralas turi daug įvairių pusių, tai tas aiškiai išeina, terp kit-ko, iš priskaitomo Buddai tankaus graudenimo sujungti į vieną Samadi (įsigilinimą į save), Panna (išmintį), ir Sila (teisingumą), trejybę, kurią Rhys Davids sulygina su krikščionių tikējimu, protu ir darbais. Bet visų svarbiausia yra aktyviškos doriško gyvenimo pusēs atnaša buddybēje prie jos neveikiamosios pusēs, pirmesnių Buddos buvybių istorija, kaipo ir kitų buddistiškųjų šventų (Purna, Kunala ir kiti) turi graudžias geranorybēs, pagailos, mielaširdybēs, sandalyvybēs, lētumo, labdarybių ir meilēs savybes; teipgi Dammapada ir kiti veikalai išgiria tokią dorybę: meilę, kuri pergali neapykantą ir t. t. Bet iš kitos pusēs, šitų nuopelnų vertenybē neaugštai statoma. Jie, gal, yra naudingi, bet tik ant žemesnio, prirengiamojo laipsnio; jei bodisatva juos parodo, tai pas Buddą jau jų daugiau nēra; net pripažinti šitą veiklią dorybę augštesne skaitoma tiesiog eretikybe. Kadangi buddybē beveik išimtinai duoda uždraudimus ir beveik neduoda jokių tikrų prisakymų, tai tikram šventajam, vienuoliui, dorybē turi grynai negatyvišką prasmę; visokis veiksmas yra pančiais, nuo kurių jis yra laisvas; juo labiaus jis panašus į numirēlį, juo augščiau jis yra statomas. Jei buddistiškasis moralas ir turi tulas skaisčias puses, ačiu tai uolybei, kurią jis, rupindamasi savo nuosava palaima, parodo kovoje su gundytoju Mara, kaipo ir ačiu mokinimui apie dorybę, kurią jis skelbia žodžiu ir pavyzdžiu, tai jis turi ir savo tamsias puses, pasirodančias žemame šitos dorybēs, kaipo ir visų visuomeniškų prietikių ir visokio aktyviško doriškumo kainojimu. To butinos pasekmēs yra pozityviško priedermēs jausmo nebuvimas, truso, moters ir visų žemiško gyvenimo išlygų neapkentimas. Žmogaus uždaviniu yra ne tas, kad užimti tam tikrą sviete padējimą, bet kad nuo svieto pabēgti. Šitas negatyviškas moralas turi tokią didelę svarbą buddybēs esmeniui, kad nēra nē mažiausio pamato susitaikyti su Ed. Hartmanno nuomone, buk šitas jo pobudis gali visai išsilyginti ir ateityje laukti nuo buddybēs naudingos sąveikos pozityviškų žmonijos tikslų pasiekimui.

85. Bendrija.

"Trigubas turtas", Tiratna, — teip buddybē tankiai yra vadinama savo pasekējų, — sulyg trijų spyrių, arba trijų tvirtų taškų, kuriuos jie randa tikējime: *Budda, Damma,* mokinimas ir Samga, bendrija. Jei męs, peržvelgę Buddą ir Dammą, ateisime dabar prie Samgos, tai visų pirma turime priminti, jog Buddos bendrija yra elgētaujančių vienuolių brolija. Tikras buddistas atsiskirs nuo svieto, jei ne dēlto, kad gyventi pusčiuoliu absoliutiškame apvienējime, tai dēlto, kad prisidēti prie vienuolių bendrijos. Paprasčiausias vardas, kurį jis nešioja, yra Bhikkhu, "elgēta", kas mažiau tinkamai išverčiama žodžiu dvasiškas asmuo, negu žodžiu vienuolis, brolijos narys. Brolijos išlygose ir taisyklēse vēla nēra nieko tokio, kas butų visiškai svetimu indų gyvenimui. Šakijų sunų ratas buvo panašus į mokyklą, kuri rinkosi aplink kokį garsesnį brachmaną, ir net apie dievuotus pusčiuolius (Samana, Sanniazin, arba kaip jie nesivadintų) mums jau daug kartų parsiējo minēti, šnekant apie laikus buvusius prieš buddybę. Bet buddybēje visųpirma buvo ta ypatybē, jog mokiniai, net mirus jų mokytojui, likosi išsiskirstę be jokio regimo centralinio taško. Budda neturējo inpēdinio, todēl bendrija neturējo galvos. Vienvalinis dvasiškas įsteigējo asmens artumas gali veikti kaipo pavieniško dievotumo motyvas, bet Budda nesiliauja gyventi tik skelbtame jo mokinime; budami jo pasekējais, vienuoliai patys save išgano; savo šviesą jie nešioja patys savyje. Tokiu budu šitoje vienuolinēje brolijoje nēra jokios centralizacijos. Niekas neturi valdžios ant viso; vienuoliai, esanti vienoje vietoje, veikia iš vieno; galutiniame atsitikime, gyveną kaimynybēje padaro diocezas, bet platesnio susijungimo dalykas nepasiekia. Augščiausiu autoritetu brolijoje liekasi Buddos žodis, ir ačiu inprastam prileidimui, net vēliaus įvestosios taisyklēs jam priskaityta. Prie skaitliaus daugelio išlygų, butinų brolijos kločiai, į kurias nurodo Magaparinibbana-Sutta, priklauso prisirišimas prie įvestos nuo seno tvarkos, siekimasi tvirtai laikytis tų įstaigų, kurios yra Buddos paliktos.

Įstojimas brolijon nepadaro sunkenybių. Jau septintuose, ar aštuntuose metuose galima įstoti kaipo mokiniu (Samanera), bet tik už 20 metų gaunama įšventinimas.

Įšventinimo ceremonija (Upasampada) labai yra prasta; susirinkime ne mažiaus kaip dešimties narių kandidatui duodama paskirti klausimai, ir jei ant jų gauta užtektini atsakymai ir niekas iš tebēsančių nedaro pasipriešinimų, tai jis yra įvedamas vieno iš senesnių vienuolių ir priimamas susirinkimo. Vienintēlē hierarchija terp brolijos remiasi vyresnybe ir šventojo (archato) vertybių turējimu. Terp klausimų, uždūodamų naujai įstojančiam yra ir klausimai sulyg esančių kliaučių. Jie yra visokeropi: tēvo, motinos, arba šventojo užmušējai, tie, kurie įžeidē Buddą, arba padare bendrijoje iširimą, tie, kurie serga tam tikromis ligomis, labiausiai gi tie, kurie be tiesų (vergai, kaltininkai, kareiviai, arba negavusieji nuo tēvų leidimo) bendrijon neįleidžiama. Atskiriuose atsitikimuose šitie apsklembimai paveikslinama visokiais pasakojimais. Antra vertus, teipgi lengvas yra ir išstojimas iš brolijos. Venuoliui, pas kurį pasirodo perdaug stiprųs arba jausmiškoji aistra, ar noras gyventi su giminēmis, ar kas nors kitas, rišantis jį prie svieto, arba vēl pas kurį atsirado abejonē sulyg teisybēs, kiekviename laike duodama laisvē gryžti svietan, ir už tai jis teip mažai nupeikiama, kad net jis, kaipo svietiškas brolis, gali pasilikti draugiškuose prietikiuose su brolija.

Vienuolio drabužis neišpasakomai prastas. Pas jį yra trys drabužio daiktai: apatinis drabužis, viršutinis ir sutonas, jo varsa pietuose geltona, šiaurēje rausva. Po teisybei tai jis pats turi pasidaryti šitą drabužį iš surinktų jo skarmalų, bet, žinoma, šitos taisyklēs niekuomet nesilaikyta. Kiti drabužiai, kurpēs, skēčiai ir t. t. padaro neleistiną lepybę; bet esančiam pas kitus vienuolius papročiui vaikščioti nuogais buddybē priešinga. Toliaus pas Bhikkhu yra skustuvas, adata, juosta, sietas, idant nenuryti kokį vabalą su vandeniu, labai tankiai šveistukas dantims, ražančius, visuomet bliudelis dovanų, kadangi jis turi rinkti pragyvenimui reikalingas išmaldas, eidamas per namus, per turtingus ir beturčius. Pinigų jis negali imti jokiu budu; bet ir maistą rinkdamas jis turi susilaikyti nuo visokios inkērybēs, net negali po teisybei prašyti, tik pasirodyti. Paprastu laiku jam prisakoma didelis spulumas valgyje, bet ligos laike jis gali imti kaipo vaistą ir tą, kas kitame laike jam užginta; šitų vaistų išskaitymas duoda supratimą apie indų farmakopēja.

Kas atsieina gyvenimo, tai taisyklē, dedanti vienuoliui priedermēn gyventi po atviru dangum, pustynēje, priebažnytiniuose kiemuose arba medžių pauksnyje, neduoda mums tikrybēs vaizdo. Šitoji parodo mums, kad vienuoliai tankiaus gyvena, — ir ne tik lietingu meto laiku, — grintelēse arba namuose, o tankiai gyvena išvieno vienuolynuose, įsteigtuose daugiausiai pasiturinčių labdarių (Vichara, Samgcharama), ir aprupintuose gerai įrengtomis susirinkimams vietomis, krautuvēmis, valgomaisiais ir maudomaisiais kambariais. Keliaujanti vienuoliai atrado prieglaudą tokiuose vienuolynuose. Bent vēlesniam laikui šitų vienuolynų klestējimas, kurie daugelyje atsitikimų buvo mokslybēs centrais, yra liudijama chiniškųjų šventkeleivių. Nēra ką nē sakyti apie tai, kad vienuoliai, be kasdieninio vaikščiojimo donēs rinkimui neužsiimdavo jokiu darbu; jų užsiēmimu buvo dvasiškos lankstynēs, ypatingai Diana lankstynēs, ir šventų knygų skaitymas ar perrašinējimas.

Du kartu per mēnesį atsibudavo vieno ir to paties apskričio vienuolių susirinkimas pilnačio ir jaunačio dienose. Šito susirinkimo tvarką parodo formula *Pratimokša*: šitas žodis reiškiai apribotos prasmēs neturi; jis išaiškinama kaipo nuo sunkenybēs palengvinimo formula, vadinas, nuodēmių sunkenybēs per gailējimąsi ir atleidimą, arba kaipo apgynimo formula (šarvas nuo nuodēminēs pagundos), arba daugiau abelnoje prasmēje, kaipo bendrijinē tvarka. Bet taisyklēs, esančios šitoje formuloje, savo pradžią ima nuo senesnių laikų, kadangi abiejuose bažnyčios skyriuose jos buvo beveik visai tolygios. Prie šitos liturgijos tankiausiai pats seniausias turi statyti klausimus, kuriuos kiti paskui atsako. Ji susideda iš dešimties dalių: 1) Prirengiamoji peržvalga to, ar išpildytos įstatymiškos sąlygos susirinkimo atidarymui. 2) Įžanga. 3) Liečia nuodēmes, baudžiamas iš brolijos išbraukimu. 4) Turi akyvaizdoje nuodēmes, už kurias išvaro tik tulam laikui, bet vēliau vēl priima. 5) Abejotini atsitikimai. 6) Prasižengimai, už kuriuos konfiskuojama kokia nors turto dalis. 7) Nuodēmēs, kurios reikia atpirkti. 8) Nuodēmēs, už kurias reikia gailētis. 9) Priderami darbai. 10) Visa tas, kas liečia nesutikimų taikymą. Kaip iš šito matyt, šitų susirinkimų tikslu yra metavonē; bet vēliaus įējo į papratimą metavoti anksčiau, idant niekas neateitų į susirinkimą, neišpirkęs

kaltēs. Vienok ir potam Pratimokšos perskaitymas buvo naudingas vienuoliams, kaipo priminimas apie jų priedermes, ir kainai prieżiurai bendrijoje. Neminēsime po vieną čion atsinešančių padavadijimų. Į susirinkimą galējo eiti tik vienuoliai; svietiškieji, naujai įšventinamieji ir vienuolēs išsiskirdavo iš jų. Keturiomis didžiausiomis nuodēmēmis, kurios ipso facto traukē su savim išbraukimą iš brolijos ant visados, yra kuniškas susinešimas, vagysta, użmušējybē ir melagingas tvirtinimas, jog kas nors turi viršżmogišką galybę ir archato vertybę. Teipgi kitų prasiżengimų ir prideramų bei neprideramų darbų ilgi surašai buvo surašyta, tame skaitliuje daugybē padavadijimų sulyg to, kaip reikia valgyti, spiaudyti ir t. t. Priešingai Oldenbergo tvirtinimui męs negalime neskaityti "niekišku ir menkniekiniu šitą rimtą ir rupestingą pasidavimą prisakymui net menkniekiuose". Be to dar vieną kartą per metus, tykiojo meto laiko pabaigoje, yra daromas susirinkimas, vadinamas *Pavarana,* ant kurio kiekvienas ragina atējusius brolius nurodyti jam kelius nors prasiżengimus, uż kuriuos jis dar nesimetavojęs, idant galētų uż juos gailētis.

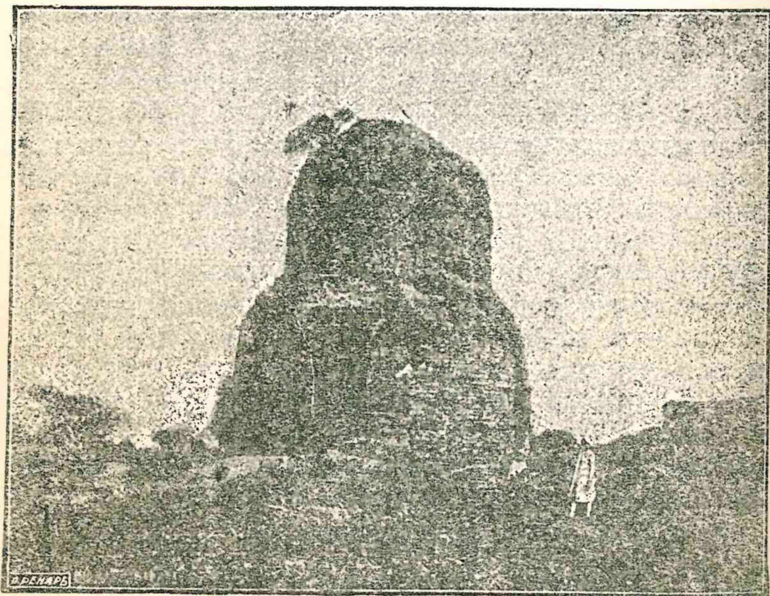
Jei tokiu budu bendrija esmenyje yra vienuolių susirinkimu, tai ačiu vienuolių moterų ir svietiškų brolių prileidimui, buvo padarytas dvigubas nusileidimas. Męs jau matome kaip buddybē żemai kainojo moterį; tas aiškiai pasirodo teipgi moterų vienuolių zokono surēdyme. Vienuoliai ir vienuolēs padaro ne vieną, bet dvi bendrijas; vienuolēs visuose svarbiuose reikaluose pasiduoda vienuoliams; aštuonios augštesnēs taisyklēs, liečiančios jas, visųpirma privedżioja jas prie guodonēs, kurią jos turi rodyti vienuoliams. Jų gyvenimas buvo panašus į vyrų vienuolių gyvenimą; bet sulyg skaitliaus ir svarbos jos visuomet nusileisdavo jiems.

Jei augštesnis tikslas gali buti pasiektas tik vienuoliškame gyvenime, ir jei šitas gyvenimas yra abelnu prilikimu, tai aišku, kad nepritenka leisti svietiškuosius prie dvasiškų gerybių. Bet teip buvo iš pačių pradżių ir teip bus. Pačios gyvenimo išlygos elgētaujančių vienuolių bendriją stato priklausomybēn nuo dievobaimingų svietiškųjų labdaringumo. Todēl Buddos legenda garbsto, duokim sau, namų savininkų ir kunigaikščių duosnumą. Bet šitie svietiškieji vienuolių draugai nepadarē tikros bendri-

jos. Nēra jokios ceremonijos, su kuria *Upasaka* (garbintojas), ar *Upasika* (garbintoja) butų priimami, kaipo toki, bendrijon; jie galējo vienuolio akyvaizdoje atkalbēti formulą, išreiškiančią, jog jie prisideda prie trejybēs, bet tas nesiskaitē įsteigtuoju veiksmu bendrijų įstatymuose. Jiems buvo dedama priedermēn pildyti penki svarbiausi prisakymai, bet ir tas greičiau buvo patariama, kadangi nebuvo jokios grasos, kuri butų prižiurējusi juos pildantį ar nepildantį. Po teisybei, kiekvienas gero linkįs vienuoliams, kuris duoda jiems donę, arba pakviečia prie stalo, stojasi svietišku broliu. Kad tame budavo reikalas ginti juos nuo nemandagumo ir išnaudojimų iš vienuolių pusēs, tai yra prirodoma daugybe tekstuose esančių prasergējimų. Bet galų gale vienuoliai nieko negalējo su jais padaryti: vienintēlis nubaudimas, kuris galējo buti pritaikomas prie jų, buvo tame, idant neimti nuo jų donēs, apverčiant dubinēlį. Indomu yra tas, kad šitas buvo daroma ne dēl doriškų prasižengimų, bet tik už vienuolių įžeidimą ir bendrijos teisių laužymą. Jei šiteipos atmestas vēl prisigerino prie bendrijos, tai jo dovanos vēl budavo priimamomis be jokių tolesnių svarstymų. Vienuolių ir svietiškųjų prietikiai padaro vieną iš gražiausių buddybēs pusių. Vienuolį, dvasioje išsižadējusį svieto, kartas nuo karto atveda į svietiškųjų gyvenimus elgētavimas ir šitiems paskutiniams jo atējimas yra gyvu pamokslu ir pakvietimu į augštesnį gyvenimą. Žinoma, saikas sprendimui apie svietiškųjų dievotumą, kuris yra saikuojamas išimtinai jų dosnumo laipsniu bendrijai, visai neaugštas, ir svietiškasis, kaip pasakyta, vienuolio akyse liekasi žemesnēs prigimties esybe.

Tikrieji kulto apsireiškimai buvo svetimi pradinei buddybei. Tarnauti dievams niekuomet neatējo į galvą Bhikkhu; greičiaus jam rodosi, jog dievai jam tarnauja, jei jis šventas. Gailestiniai susirinkimai teipgi nēra tikējimiško garbinimo veiksmais. Bet jie ir prieinami tik vieniems vienuoliams. Bet iš kitų sektų papročių buddybē perēmē kaikurias šventes, pav., pasilsio dienos šventimą keturis kartus per mēnesį (Uposatha), taigi kaipir subatą. Šitomis dienomis vienuoliai pamokindavo teipgi ir svietiškuosius ir aiškino raštą. Pas buddistus buvo ir kitos šventēs, abelnos jiems su kitais indais, pav., trijų meto sezonų pradžioje,

o teipgi kas metas buvo atmenama svarbiausios valandos iš mokytojo gyvenimo. Bet prie visa ko šito savų kulto tikslų butinumas nebuvo patenkinamas, ir šitas buvo gyvu klausimu buddybei. Be abejonēs tokių tikslų garbinimas ima pradžią vēlesniuose laikuose ir skaitosi priklausomu žemesnei sričiai ir paskirtu svietiškiems; vienok inprasta liturginē pasaka priskaito svarbiausius padavadijimus, paliečiančius šitą garbinimą, pačiam Buddai. Šiteipos yra manoma, jog Budda paskyrē, kaipo šventas keturias vietas, tuos gardus, kur jis gimē, kur jis pasiekē augščiausią apšvietimą, kur jis pradējo sakyti pamokslus ir kur įējo į Nirvaną, prie ko reikia pastebēti, jog Kapilavatta, Gaja, Benares ir Kusinagara jau pas indus skaityta šventomis vietomis. Toliaus, jis teipgi padalino relikvijas, garbinimo

Pav. 12. Stupa Benarese.

vertas, į tris rųšis: kuniškas liekanas (Saririka); tas, kas pastatyta, ar padaryta šventojo (Uddesaka) garbei; daiktai, kuriuos šventasis (Paribogika) vartojo. Chiniškųjų šventkelionių laikais liekanų garbinimas buvo pilname klestējime; singaleziškieji chronikieriai teipgi tankiai primena apie tai. Kaip didelē svarba buvo duodama kuniškoms Buddos lie

kanoms — tai tą matēme pasakojime apie jo laidojimą. Tam tikros koplyčios, turinčios ką nors iš šitų liekanų arba iš kitų šventųjų liekanų, vadinama stupa ir buvo statomos buddistiškose šalyse dideliame skaitliuje; teip pat atsitinka ten visokios šventynēs (abelnas jų vardas Caitya). Atnešamos dovanos susidējo tankiausiai iš gēlių ir timiamo. Terp kitų ypatingą garbę apturēdavo Buddos kojos žymē, jo šešēlis, donei bliudelis, dantys; dar 1858 m. ant Ceilono buvo švenčiama didelē šventē šito dančio garbei. Buddos paveikslai parodo jį sēdinčiu ant vandeninēs lelijos su visai ramum veidu. Bet visa kas šitas atsineša daugiau prie vēlesnēs buddybēs istorijos; čion privesta tik svarbiausieji faktai, parodą, jog laikui bēgant ir šitas tikējimas negalējo apsieiti be liaudinio kulto.

86. Buddybē Indijoje.

Ant kiek atnašiai turtingos, bet podraug ir neturinčios istoriškos vertēs, yra versmēs, iš kurių męs semiame savo žinias apie buddistiškos bažnyčios istoriją, tai męs jau matēme apžvalgydami rašliavą. Pietinę padavą męs žinome tik nuo vienuolių iš Machavicharos ant Ceilono, šiaurinę gi iš visokių skraitų. Bet kaip viena, teip kita yra kuone tiesia prieštarybe tikrajai istorijai. Prietam gi jos skiriasi viena nuo kitos pačiuose svarbiausiuose dalykuose. Pietinēs versmēs pasakoja apie tris susirinkimus; pirmasis, girdi, atsibuva tuojaus po Buddos myriui, antras 100 metų praleidus, viešpataujant Kalai Asokai, ir trečias dar 118 metų praleidus prie Asokos Maurijo. Šiaurinē istorija žino tik apie vieną Asoką ir, todēl, tame pačiame periode apie du susirinkimus. Bet šitų bažnytinių susirinkimų istorija yra gana pasakiška. Pirmas susirinkimas atsibuvo tuojaus, mokytojui numirus, Radžagrichoje. Po Kassiapa vada buvo susirinkę 500 vienuolių, terp kurių, be pirmininkaujančio, ypatingai atsižymējo Upali ir Ananda, kurių pirmutinis pranešē mokytojo prisakymus sulyg Vinajos, Ananda gi sulyg Dcharmos. Terp kitko Ananda, nors ir buvo vienu iš mokyčiausių, bet tik su vargu buvo prileistas, viena, dēlto kad dar nebuvo šventu, paskui vēl dēlto, kad pasivēlino Buddos prašyti savo ējimą Nirvanon atidēti, kad nepaklausē aiškesnio išaiškinimo sulyg svarbiausių ir antraeilinių mo-

kinimo dalykų, patarē įsteigti vienuolių moterų zokoną ir savo tiesioginiuose prietikiuose su Budda papildē visokius prasiżengimus, iš kurių galējo išsiteisinti tik visai nepatenkinamai. Kaipo pavyzdį gamtiškai mytologiškos metodas galima privesti šito susirinkimo aiškinimą, suteiktą Kerno. Po saulēs nusileidimui (Nirvana) viešpatauja prietamsis (Kassiapa), kurio prigimtu priešu yra mēnuo (Ananda). Paskui ant šito prietamsio dugno renkasi żvaigżdēs (šventieji), terp kurių mēnuo šviečia ypatingai stipria, nors ir perimta šviesa ir tokiu budu net po saulēs nusileidimui šviesa leidżia dar spindulius iš dangaus; Buddos mokinimas gyvuoja toliau jo bendrijoje.

Svarbesnę dogmatišką vertę turi jau antrasis susirinkimas. Vaidżos sunųs, vezališkieji vienuoliai dešimtyje dalykų leidżia silpnesnį pildymą, negu tas sutiko su Buddos mokslu; po ilgų peršnekų su daugeliu garsių mokytojų, jie buvo nupeikti ant septynių šimtų senuolių iš Vezalēs susirinkimo. Nors ir čia vargiai tegali buti kalba apie istorišką nuotikį ir dešimts ginčijamų dalykų pasirodo visai nesvarbiais, bet pasakojimas apie šitą antrą susirinkimą yra svarbus tuomi, kad šitie, nupeiktieji vienuoliai gyveno toliau vēlesnēje sektoje, ar teisingiau, kad šito vēlesnio Magazangika sektos pasidalinimo atsiradimo išaiškinimui buvo sumanyta dogmatiška pasaka apie šitą antrą susirinkimą.

Buddistiškosios bażnyčios istorija yra istorija daugelio mokytojų, bażnyčios patriarchų, kurie sekdami pavymui vienas kitą, perduoda tikrą mokslą, użlaikydami jį nepaliečiamybēje, bet išskaitant juos šiaurinē ir pietinē bażnyčia teip toli skiriasi viena nuo kitos, kaip tik gali buti. Terp kito ko išeina ant pirmos vietos jų raganiška galybē, apie kurią randame besuomoniškiausius pasakojimus. Tvirtesnę istorišką dirvą gauname viešpataujant karaliui Asokai iš Maurijų dinastijos. Buvusį prie jo susirinkimą, ant kurio pirmininkaujant Tišijui Maudgaliputrai buvo nupeikta niekadējybēs daromos vienuolyne Pataliputroje, galime praleisti, kaipo neturintį istoriško pamato. Mus daugiau apeina karaliaus padējimas sulyg buddybēs, apie kurią liudija augščiau minēti jo padavadijimai. Šitie karaliaus Asokos Devanamprijos (kaip jis save juose vadina) padavadijimai, duoda mums, żinoma, nedaug medżiagos sulyg

buddybēs padējimo jo karalijoje. Bet męs atsižinome iš jų, jog šitas valdytojas buvo buddybēs, kaipogi ir kitų vienuoliškų brolijų globēju. Jis prisako didžiausią apkantą savo karalijoje ir gina visus tikējimus, nors ypatiškai save jis priskaito prie buddistiškos darmos, užtikrina buddistišką bendriją savo užuojauta ir duoda jai apie tikējimą knygas. Kas stumē jį prie tokio globējimo, politiškieji motyvai, ar kas, tai tą vargiai tegalime sužinoti; bet gi jis padarē buddistiškai bažnyčiai daugiau, negu Konstantinas krikščioniškąjai. Po savo atsivertimui — padava priskaito jam audringai praleistą jaunybę — jis teip dručiai priēmē prie širdies tikējimo žydējimą, jog, girdi, pastatydinęs 84000 stupų. Bet į jo valdymo pabaigą, regimai, užstojo reakcija, kadangi jo beprotiški aukojimai buddistiškai bendrijai naikino valstybēs išdą. Ypatingai didelę svarbą turi priskaitoma jam misija ant Ceilono, kur jis siuntē savo sunų Magendrą pasodinti šakelę nuo švento Buddos medžio ir vēliaus teipgi savo dukterį, idant įsteigti vienuolių moterų zokoną. Magendra stojosi salos apaštalu. Jis, tartum burtininkiškos lazdelēs pamojimu, atvertē karalių Tišiją ir daugelį tukstančių žmonių. Ir čion zokonas stojosi galingu ir turtingu ačiu valdančiųjų asmenų apgynimui ir malonei; buvo pastatyta daugybē vienuolynų, terp kurių vēliaus kilo teipgi nesutikimai, butent terp senesniojo vienuolyno Magavigara ir Abchajagiri. Pietinis kanonas, tebesąs musų rankose, yra tas, kuris buvo užgirtas ant pirmos iš šitų partijų susirinkimo.

Periodas po Asakos mirčiai (apie 230 m. pr. Kr.) buvo buddybēs platinimo laiku ant Ceilono, Afganistane, Baktrijoje net iki Chinų. Naurijai viešpatavo maž-daug iki 180 m. pr. Kr. Po jų sekē dinastija Sunga, kurios įsteigējas Pušiamitra buvo, tarytum, priešingas buddistams. Tuo patim laiku su Sungais (180—70 pr. Kr.) šiaurvakarinēje Indijoje, kaipo ir Kabuloje ir Baktrijoje viešpatavo graikiškieji karaliai; terp jų buvo Menandras (apie 150 m. pr. Kr), kuris po Milindos vardu yra jautriai aprašytas buddistiškoje rašliavoje, ypatingai ačiu savo pašnekai su mokytoju Nagazena (kuris ne be pamato tapatinta su garsiuoju Nagardžuna).

Tokiu budu buddybē jau paskutiniame metašimty pir-

ma musų metskaitos buvo labai išsiplatinusi šitose šalyse ir Baktrijoje. Apie paskutinio metašimčio pusę pr. Kr. skytiškieji vadovai įsteigē savo viešpatybę Indijos šiaurvakariuose. Terp jų Kaniška (78 m. po Kr.) padējo buddybei; jis sušaukē apie 100 m. po Kr. didelį susirinkimą kanono užtvirtinimui po mokytojų Parsvos ir Vazumitros vadovyba, kuris galutinai buvo užtvirtintas tik šiaurinēs bažnyčios. Vienok šitas kanonas nevisuomet buvo visų partijų pripažinamas; šitai, Mahajano mokslas, kurį dabar imsimēsi peržiurēti, jautē savo nuosavo kanono reikalą, į kurį, nors ir įējo tuli senoviški veikalai, bet abelnai jis turējo visiškai naują pažvalgą į mokslą, kuriam trigubas Tripitakos dalinimas netiko jau.

Šito Mahajanos mokslo atsiradimas padaro svarbiausią apsireiškimą buddistiškoje bažnytinēje istorijoje amžiais po Kaniškai. Nuo seno buddistiškoje bažnyčioje buvo sektos, kurių skaitlius, greičiau spējamai, negu su tikrumu, ribojama aštuoniolika; toksai buvo, pav., išsidalinimas, kuris, kaip spējama, buvo antrojo susirinkimo priežasčia. Bet šitų sektų svarba visiškai nublanksta akyvaizdoje didžiojo pasidalinimo į *Hina* (mažojo) ir *Maha* (didžiojo) *Yana* (kelio) pasekējus, kilusio šiaurinēje bažnyčioje. Hinajanistai, arba Çrâvaka (mokiniai) buvo senatikiais, kurių idēalu buvo vienuoliškas gyvenimas. Mahajanistai, priešingai, gilinosi į visokias teorijas sulyg trijų Buddos priegimčių, sulyg tuštybēs, sulyg augštutinēs dievybēs (Adi-Budda) ir t. t., kame šita mokykla ne kartą stojosi griežtame priešingume tikrai buddistiškoms pažvalgoms. Ji tankiai aiškina mokytojo Nirvaną tik kaipo matomybę ir iš Buddos daro dievų dievą; jis neapsistoja ant neveikiamojo vienuolinio idealo, bet ant pirmos vietos stato veikmiškas paramitas (visų pirma pasigailējimą), todēl parodo didesnį palinkimą prie veiklybēs, negu neveikiamybēs; ji deda griežtą skiriamąjį ruožą terp vienuolių ir svietiškųjų ir tokiu budu eina nuo vienuolinio zokono linkui tikros bendrijos; ji atskiria tris išganymo kelius (ējimo budas Yana), klausytojų kelias (dievotumas), Passekabuddos kelias (filozofija ir asketybē), Bodisattos kelias (visų esybių pasigailējimas), bet galų gale šitiems trims keliams (bent sulyg Saddarmos-Pandarikos mokinimo) leidžia su-

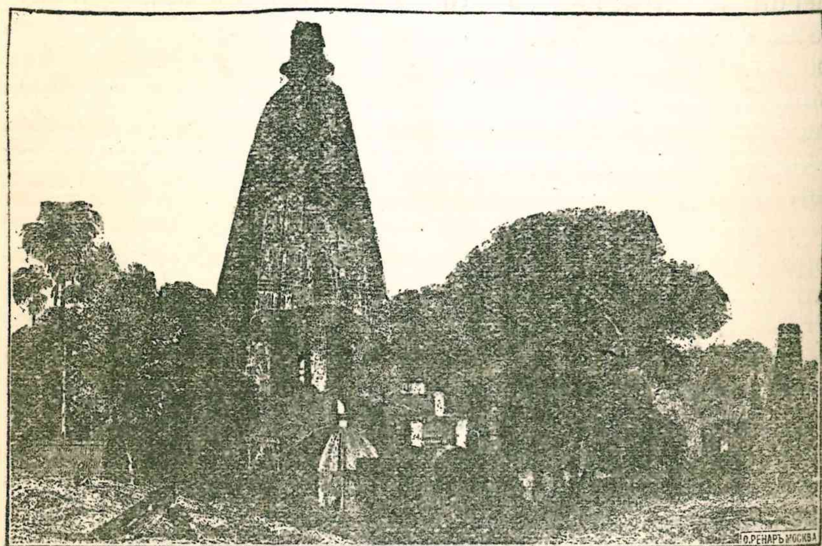
silieti į vieną Bodisattos kelią, kuris, todēl, yra paskirtas visiems; ji galiaus duoda didelę tikējimišką svarbą visokių apeigų pildymui, pav., maudymuisi Gangese ir raganybei. Abiejose pamatinēse pakraipose yra po dvi mokyklas; Hinajanai priklauso Vaibchašika ir Sautrantika. Paskutinieji tvirtai laikosi Sutros, kuomet kiti svarbos centrą perneša ant Abidcharmo raštų; be to jie dar nesusitaiko ir įvairiuose moksliškai teoriškuose klausimuose, sulyg gramzdžių filozofiškų klausimų apie aš, ne aš ir t. t. Mahajanistai skiriasi į Jogakaria ir Madchiamika, kurie savu žaru vēl įvairiai skirstosi. Kraštutinę idēalybę (kurią galima sulyginti su Vedantos mokslu) padaro Madchiamikų mokinimas, atmetančių butį ir esmenybę ir pripažįstančių daiktų nebutį*). Šita sistema yra priskaitoma didžiajam mokytojui Nagardžunai, gimusiam pietinēje Indijoje apie 100 m. po Kr., kuris savo garsu užtemdo visus kitus buddistiškuosius mokytojus, kaip augštai nebutų laikomi kitų bažnyčios mokytojų vardai, kaip Ariasanga, Ariadeva, Vazubandu, Darmakirti, apie kuriuos daug galima rasti Taranatoje, tik ant nelaimēs mažai istoriško.

Tikras žinias apie buddybēs padējimą įvairiame laike męs kalti esame chiniškiems šventkeleiviams, Fagian (400 m. po Kr.), Sungiun (518 m. po Kr.), Chiuent-Zang (629 m. po Kr.), kurie keliavo po Indiją, idant jų tikybos tēvyškēje sustiprinti savo tikējimą ir parnešti iš ten knygas ir relikvijas. Bet abelna šitų žinių svarba jau yra nurodyta rašliavos peržvalgoje. Šitų šventkeleivių aplankytos šalys tankiausiai yra vienos ir tos pačios; tiktai Chiuent-Zang neapsilankē pietinēje Indijoje ir ant Ceilono, kur Fagian išbuvo laiką ir sugryžo iš ten jurēmis į Chinus. Bet šalims terp Chinų ir Indijos ir šiaurinei Indijai abiejų žinių sulyginimas duoda mums pažvelgti į buddybēs vystymosi eigį. Bēgyje dviejų metašimčių, kurie skiria Chiuent-Zangą nuo Fagiano, apskritai buddybē tvirtējo, tik kaikuriose atskirose šalyse galima jame nužiurēti žingsnis atgal. Mahajanistų, Fagiano laike buvusių mažumoje, iš širdies atsidavęs jiems Chiuent-Zang, rado jau didumoje. Apie gyvenimą vienuolynuose, dievobaimingas vienuolių lank-

---

*) Geresnį ir nuoseklesnį šitų mokyklų, kaipo ir priešingumo terp Hina ir Mahajanistų ištyrimą galima rasti pas Vasiljevą.

stynes, kita vertus vēl apie liaudinį kultą, didžiasias tikējimiškas šventes, brangius paveikslus, stebuklingas relikvijas — iš šitų kelionių atsižinome, gal, daugiau negu reikia, bet apie mokslo vystymąsi perdaug mažai. Teisybē, šitie chiniečiai nepraleidžia progos įsidēmēti įvairiose vietose jų girdētas legendas apie Buddą, apie šventuosius ir paabejoti apie jas jiems neateina į galvą. Net Chiuent-Zang, išgirtas kaipo didelis mokslinčius, be abejonēs buvo karžygiškai drąsiu ir prakilnum žmogum, bet visai neaiškum galvotoju, ir greičiau žmogumi iki augščiausiam laipsniui prietaringu, nors ne fanatišku. Visur jis atranda buddistus gražiame sutikime su brachmaniškais indais, net buddistiškųjų šventųjų kultą sumaišytą su indiškųjų dievų kultu. Pastebējimo vertos teipgi filantropiškosios įstaigos, apie kurias

Pav. 13. Buddistiškasis šventnamis.

jau Fagian kalba. Pataliputroje buvo prieglaudos sergantiems ir beturčiams, ypatingai prašaliečiams, susirenkantiems ten ant tikējimiškų švenčių. Yra žinoma net originalinē grynai buddistiška prieglaudos įstaiga gyvuliams.

Tarytum šitų chiniškųjų šventkeleivių laikuose buddybē pasiekē Indijoje savo apogēją (čiukurą). Jos puolimo istorija beveik visai pasislepia nežinomybēs tamsoje. Gau-

siai apteikiama valdytojų ir galingų žmonių malonėmis, buddybė Indijoje kaip ir ant Ceilono, buvo daug kalta jų globėjimui. Tas tęsėsi net viduriniais metašimčiais; dar Pala ir Sena dinastijos buvo aptvērę tikējimą Indijos vakaruose (800—1200 m.). Joki kerštai su indujybe neišēmē Šakijų sunams pajiegų. Persekiojimai buvo tik labai išimtiniuose atskiruose atvējuose; teip budavo kartais ant Ceilono, ant jo užpuolant tamiliškiems kunigaikščiams iš pietinēs Indijos (kur buddybē niekuomet neturējo gilių šaknių), ir šiaurēje, kur, sulyg Taranatos žinių, netikintieji Tirtika tris kartus užpuolē ant vienuolių ir naikino vienuolynus. Bet, kaipo abelna taisyklē, buvo draugiški prietikiai. Pav., Magados karaliai, kur žydējo Nalando mokykla, buvo daugiausiai uoliais buddistais, nors ir rodē vienokią globą savo kitaip tikintiems valdiniams. Teip elgēsi karalius Siladitija (arba Sri—Charša), kurį ten rado ant sosto Chiuent-Zang. Bet net ir indiškieji valdovai nebuvo nevidoningi zokonui ir terp jo draugų Taranata parodo daugelį brachmanų. Bet tikējimo ir buddistų bei brachmaniškų indų gyvenimo prietikiai turējo ne tik didžiausios apkantos, bet net ir tikro vidurinio gimininguмо pobudį. Męs jau ne kartą patēmijome, jog buddybē nuo pačių pradžių laikēsi abelnai indiškų mąsties ir gyvenimo formų; tą patį turime pasakyti ir apie vēlesnį šito tikējimo vystymąsi. Per ištisus amžius buddybē ējo drauge su abelnu indiškojo gyvenimo judējimu; jos dievotumas labai yra panašus į tai, ką męs matome višnujybēs ir ypatingai sivajybēs skraite. Tantrybē (raganybē) šitais amžiais buvo abelnu apsireiškimu kaip buddybēs, teip ir indujybēs skraite; į svarbiausius susilietimo taškus Saddarma Pandarikos ir Bagavat — Gitos atkreipē atidžią Kern; Mahajanos mokyklą galima laikyti buddistiškąja, Sivajybēs forma ir net Ginainistai prikaišiojo savo priešininkams, buk jie nieku nesiskirią nuo sivaitiškų vienuolių. Tokiu budu buddybē grečiau galējo nukentēti nuo vidurinēs irties, kaip nuo išlaukinių nevidoningų prietikių. Visoki vienuolynai ant Ceilono ir visokios mokyklos šiaurējé vedē terp savęs smarkią kovą; jų kerštingumas ir kaina neapykanta apsireikšdavo ne tik žodžiais, bet neretai privesdavo prie atviro susikirtimo. Kitą buddybēs puolimo priežastį, regimai,

reikia matyti tame, kad po savo didžių mokytojų eilei, kuri pasibaigia Darmakirti, buddybē negalējo jau peraugti dvasiškai viršijančią didžiųjų Kumarilos ir Sankaros (abu iš Dekano) mokytojų polemiką. Bet galutinį smugį jai uždavē arabai ir iš islamo pusēs buddistams ištikro parsiējo kentēti persekiojimai. Jau 644 m. puolē Balch, kur keletas metų tam atgal Chiuent-Zang stebējosi iš garsaus vienuolyno puikybēs; 712 m. arabai pasirodē Indijos vakaruose (Sind) ir su Magados puolimu (1200 m.), net Taranatos nuomone, atējo buddybei galas Indijoje, kadangi po šitam tikro tikējimo šviesa tik atskirais atvējais pasirodydavo šitose srityse. Tokiu budu, galime pripažinti tikrai, jog islamo įsiveržimas padarē buddybei galą Indijoje. Žinoma, negalime atsakyti, kodēl buddybē tame laike išnyko, kuomet indujybē ir džainybē atsilaikē audrai.

Buddybē užsilaikē Nepaloje ir ant Ceilono ir išsiplatino po daugelį šalių (nuo Mongolijos iki Java, Bali, Sumatra salų). Čion neužsiimsime bažnyčių ir misijų istorijos išdējimu*), tik prisižiurēsime kiek iš arčiau dviem savotiškom formom, kurias priēmē šiaurinē buddybē Tibete ir Chinuose.

87. Buddybē Tibete (Lamajybē).

Nusisiuntimo raštai. Be minētų jau 2 t. Koeppen'o cituotos jo rašliavos ir išverstų versmių (iš Kadžiuro ir Tandžiuro), čion galima paminēti dar: E. Schlagintveit, *Buddism in Tibet* (1863 m. prancuzų vertimas Ann. M. G. III.); L. A. Waddel, *The Buddhism of Tibetan Lamaism* (1895). —

Buddybēs Tibetan įvedimo laiku, nepaisant ant pasakiškų apie dangišką jo paeigą žinių, galima priimti septintą metašimtį. Šituo laiku ten valde karalius Srongtzan Gampo, kuris rupinosi dvasiškąja savo žmonių kultura ir po dviejų savo pačių intekme, kurių viena paējo iš Nepalos, kita gi iš Chinų, įvedē buddybę, už ką abi karalienēs visuomet turējo dieviškas pagarbes. Pasekančiuose metašimčiuose buddybē nepasiekē žymaus klestējimo ir kartais net buvo persekiojama; tiktai 15 metašimčio pradžioje garsusis Tsonkapa, įsteigęs arti Lassos vienuolyną Galdan, padējo pamatą dabartinei hierarchijai.

*) Sulyg naujausios budybēs istorijos ant Ceilono indomią peržvalgą paduoda augščiau minēta Spence Hardy knyga Eastern Monarchizm.

Lengva yra suprasti, jog šita, teip vad., lamajybē, smarkiai nukrypo nuo pirmapradinēs buddybēs. Viena, tikējimas, įvestas Tibete 7 metašimtyj, nebuvo jau senuoju vienuoliško zokono mokinimu, tai buvo mahajanybē, kurios mokinimas ir praktika perdēm buvo perimti sivajybe ir tantrybe. Lygiai teip pat kaip ir dirva, ant kurios jis

Pav. 14. Amitaba.

nupuolē, šitas mokinimas buvo čia visai kitokiu, negu Indijoje. Żmonēs priklausē kitai veislei (mongoliškai) ir stovējo ant labai žemo kulturos laipsnio, iš kurio jie ir po šiai dienai neišējo šitoje žiaurioje kalnuotoje šalyje, kur dar ir dabar tulose vietose atsitinka poliandrija. Bud-

dybēs pritaikomybē prie įvairiausių reikalų ir jo civilizacijiškas veiklumas terp mongolų tankiai lyginta prie krikščionybēs ir jos terp germaniškų tautų platinimo istorijos, prie ko lamajybē šitoje dēstyje statoma ant lygios su Romos bažnyčia, bet gilųs skirtumai daro abejotina tokių prilyginimų svarbą.

Mokinimas, pripažinamas šiaurinēs bažnyčios ir ypatingai dedamas lamajybēs, yra *Diani-Buddos,* arba Buddos susimąstymo (Diana) mokinimu. Priešingume Buddoms, kurie ateina ant žemēs žmonių pavidale (Manuši-Buddos), šitie Diani-Buddos yra jų pradiniu paveikslu, gyvenančiais dangiškuose skraituose; kiekvienas, ateinąs žemesnin medžiagiškan svietan Budda, yra tik Diani-Buddos apsireiškimu, gyvenančio mystiškoje puikybēje ir šviesioje vaiskybēje. Penkiems dabartinio svietinio periodo Buddoms (ketvirtas jų yra Gautama ir penktas bodisatva— Maitreja) todēl atsako penki Diani-Buddos, kurie vēl turi turēti savo nuosavus bodisatvas. Šituos Diani-bodisatvas reikia atskirti nuo tikrų bodisatvų, (busimųjų žmogiškų Buddų), kadangi jie pasilieka abstraktiškame susimąstymo sviete ir neįsikunija; jų uždaviniu yra terp žmogiškųjų buddų apsireiškimų varyti buvusiojo ir prirengti busimojo Buddos reikalus. Aišku, kad ketvirtasis šitoje eilēje, atsakantis dabartiniam periodui, pasirodo svarbiausiu: tai yra Diani-Budda Amitaba, tankiai garbinamas kaipo augščiausia dievybē (yra vienok ir ateistiškas penkių Diani-Buddų supratimas, kaipo penkių elementų, arba penkių jausmų) ir Diani-Bodisatva Padmapani, arba Avalokitešvara (Tibete Chenzeri), garbinamas ypatingai kaipo šalies globējas.

Tikrai pobudinga lamajybēje pasirodo hierarchija, kuri yra įsteigta ant to prileidimo, jog asmenys, turį augštesnį bažnytinį urēdą, yra šitų dieviškų esybių įsikunijimais. Šitai, du svarbiausi kunigai, didysai Lama vakariniame Tibete ir Dalai-Lama Lassoje, skaitoma Amitabos ir Avalokitešvaros įsikunijimais, paskutinis gi be to dar Tsonkapo įsikunijimu; kiti augštesnēsēs kunigijos nariai lygiu budu yra įsikunijimais arba atsigimimais. Teip vad. chubilganiškoji sekimo tvarka, mirus Dalai-Lamai, visuomet pripažysta nauju įsikunijimu kudikį, gimusį po devynių mēnesių. Šitas rinkimas, seniaus nurodomas su pačios

kunigijos žinavimo pagelba, paskutiniame metašimty atsibuvo po tiesiogine chiniškosios valdžios intekme.

Kas atsieina kulto, tai kaikurie Europos keleivių, kurie perējo šitą sunkiai prieinamą šalį, ir kuriems buvo leista įeiti Lasson, gavo labai stiprų įspudį, kad jo panašumas yra veizdus su katalikiškomis tikējimo formomis. Daugybē vienuolynų su sulyginamai dideliu vienuolių skaitliumi, bažnytiniai varpai, ražančiai, šventųjų paveikslai, relikvijos, pasnikai, bažnytinē muzika, procesijos, apeiga krikšto, net pas dievobaimingus katalikus sukēlē mąstį apei tai, jog velnias ant juoko padirbo čion krikščionybēs karikaturą. Greta su paminētais daiktais ir papročiais, aprašant tikējimišką lamajybēs praktiką, galima paminēti dar amuletos, nešiojamos mažose dēželēse ir priklausomos prie drabužio, maldiniai ratai, kurie, lengvu rankos užgavimu arba net vandeniu ar vēju pavaryti judējiman, pradeda sukti cilinderį su maldinēmis formulomis ir padaro tokią pat gerą veikmę, kaip ir kad visos tos maldos butų

Pav. 15. Tsonkapa.

atkalbētos. Tokios maldinēs mašinos randamos yra čielais tukstančiais, dar net daugiau suprastintame pavidale, butent, smaigų pavidale, ant kurių plevēsuoja maldiniai vēlukai. Daugiausiai ant jų parašyta trumpa šventa for-

mula, *"Om moni padme chum"* (paprastai išverčiama: "O, turte ant lotoso, amen"), kuriai priskaitoma ypatinga burtiška galybē.

Dalai-Lamų istorija prasideda 15-me metašimty, ir męs žinome ne tik sekančių vieną po kitam šito užvardžio nešiotojų vardus, bet ir galime nusekti, kaip augo jų svietiška galybē, kol Chinai jos nesustabdē. Dalai-Lama skaitoma augštutinēs Azijos ir iš dalies Chinų viešpatybēs atverstų į buddybę mongolų bažnyčios galva. Todēl chiniškai valdžiai yra patogu laikyti savo valdžioje šitą dvasišką asmenį. Bet uolųs lamaistai laukia išliuosuotojo, kuris numesiąs svetimą jungą.

88. Buddybē Chinuose ir Japonijoje.

Nusisiuntimo raštai. S. Beal, *Buddhism in China* (1884); *A Catena of buddhist scriptures from the chinese* (1871); I. Edkins, *Chinese Buddhism* (1880); E. I. Eitel, *Handbook for the student of Chinese Buddhism* (1888). Japonijai: B. Nanjio, *Twelve japanese buddhist sects* (1887); R. Fujishima, *Le bouddhisme japonais* (1889), abu veikalai yra japoniškų tekstų vertimais; S. Kuroda, *Outlines of the Mahayana* (1893); W. E. Griffis, *The religions of Japan* (1895). —

Buddybē įsiskverbē pas mongoliškas tautas daugiausiai Mahajanos formoje ir ypatingai smarkiai išsiplatino Chinuose ir Japonijoje. Chinuose 61 m. po Kr. ciesorius Mingti, po sapno intekme, prisakē parkviesti mokytojus ir parsiųsdinti iš Indijos knygas ir nuo to laiko buddybē pradējo platintis ir statyti savo vienuolynus, į kuriuos nuo 335 m. be abejonēs pradējo įstoti kaipo vienuoliai ir chiniečiai. Nežiurint į persekiojimus, buvusius prie Tangų dinastijos (620—907), prie ko buvo griaujami vienuolynai ir užmušinējami vienuoliai, naujas tikējimas vis-gi užsilaikē, nors atsitolinusių nuo svieto vienuolių tuštumas turējo buti priešingu tikriems chiniečiams. Ypatingai vienuoliams prikaišiota, kad jie neturi šeimynos ir tuomi ardo pamatinę šeimyniško guodojimo dorybę. Dar didysis valdovas iš dinastijos Mandžu, Kangchi (17 metašim.) išreiškē savo pasipiktinimą svetimu tikējimu. Vienok iš Chinų išējo keletas svarbiausių buddybēs šventųjų, k. a. minēti 86 skyriuje šventkeleiviai ir visa šalis nusēta buddistiškomis šventynēmis, vienuolynais, pogodomis, turinčiomis relikvijas, šventnamiais ir paveikslais. Daugelis sektų, kaip slaptos (Tsung-men), taip ir viešos (Kiau-men) turi savo

esmenyje visokias indiškas Sutras. Sekta Tzin-Tu laiko Mito (Amitaba) vakarų rojaus valdovu, kur apsigyvena dievobaimingieji, atsiliuosavę nuo tolesnių atsigimimų. Didelę garbę turi Fuza Kvaniin (Bodisatva Avalokitesvara) kaipo susimylējimo dievē, kuri gelbsti żmonēms jų rei-

Pav. 16. Padmapani.

kaluose. Patsai Fo (Budda) šitų dievybių akyvaizdoje nublanksta. Ezoteriškoji mystiškoji mokykla pietų indiškojo patriarcho, Bodidarmo buvo perkelta į Chinus 526 m.

po Kr. Šitos mokyklos abstrakcijos ir sektų šitos atmetimai suartina ją su taoistiškomis mokyklomis Wu-Wei.

Buddistiškasis kultas Chinuose teipgi tankiausiai susideda iš paveikslų ir relikvijų garbinimo. Žemesnēse žmonių srityse buddybē lenktyniuoja su taojybe magiškuose moksluose apsigynimui nuo piktų dvasių, arba išganymo pasiekimui šitame sviete, arba anapus kapo.

Trys Chinų tikējimai: konfucionybē, taojybē ir buddybē nēra piktu terp savęs ir neatmeta vienas kito, bet taikiai sugyvena viens šale kito. Chinietis, jei tik jis, kaipo kunigas, arba vienuolis nestovi arčiau prie kurio iš šitų tikējimų, tai jis be skirtumo lanko jų šventnamius ir prisideda prie visų ceremonijų. Net valdžia, nors apšviesti žmonēs ir neapkenčia buddybēs, dēlei politiškųjų mierių turi buti geruose prietikiuose su lamajybe. Pekine visuomet yra užlaikoma keletas lamų valstybēs lēšomis. Bet ir kitiems buddistams eina ant gero kaip tikējimiškas apšviestų žmonių nepaisinimas, teip ir stebuklų aistra ir išganymo jieškojimas terp liaudies.

Japonijon buddybē perējo iš Chinų. Iš daugelio sektų skaitliaus tik dvi yra vietinēs paeigos: Šin ir Nichiren Be abejonēs, Šin yra artimas Jodo, (chiniškasis Tzing-Tu) susitaikydamas su juo Amido garbinime, bet jis kitaip supranta išlygą vakarų rojun įējimui. Prie to, tankus Amido vardo kartojimas padaro svarbiausią dalyką; bet vienuoliai gali apsivesti ir valgyti mēsą ir svietiškieji teipgi gali patekti rojun. Šita sekta Šin yra skaitlingiausia terp buddistiškųjų sektų Japonijoje; ji buvo įsteigta 12-me metašimtyj; ji užsiima misijonierybe ir nēra priešinga europinei kulturai. Nichiren gi sekta, įsteigta 13-me metašimty, atsižymi žiauria stabmeldybe ir magija.

89. Indujybē.

Nusisiuntimo raštai. Pamatiniais veikalais indujybēs supratimui yra: A. C. Lyall, *Asiatic Studies* (2 laid. 1884 m.); W. Crooc, *An introduction to the Popular Religion and Folklore of Northern India* (1894, 2ra laid. 1896 m.) ir skyrius minētuose jau Barto ir Hopkinso veikaluose. — Iš senesnių veikalų tyrinējimui apie dievus gali buti dar geros versmēs: Muir, *Textes IV* ir Ziegenbalg, *Genealogie der malabarischen Goetter* (1867); sektų istorijai svarbus Colebrook, *Essays I*, Wilson, *Select Works* I—II; M. Williams, trumpi straipsniai apie indujybę (soc. f. pron. chr. Knowl.) ir jo platesnis veikalas — *Modern Hinduism* (1887) teipgi turi savo vertę. Sulyg tikējimo episkųjų veikalų daugelį galima rasti pas S. Sörenzeną, *Om Mahabharatha Stillingli den indiske Literatur* (1883);

Jos. Dalmann, *Das Mahabharata* (1895); A. Holtzmann, *Buecher ueber Arjuna und Indra im Mahabharata;* Jacobi, *Das Ramayana* (1893); K. Schoebel, *La Ramayana* (Ann. M. Guimet XIII). — Sektų teorijai ir rašliavai: ž. Tibo, Vedanta sutras (S. B. E. XXXIV, Introduction); Bhandarkar, *Report on the research for sanscrit manuscripts* 1883—84 (1887); Grirson — Verhandlungen d. VII Oriental. Congresses (1888, Arische Section); Garsen de-Tassy, *Histoire de la litterature hindouie et hindoustanie* (3 t., 2-ra laid. 1871). — Kaipo sektų rašliavos bandymą galima rekomenduoti Cowell'io vertimus *Sarva darçanasangraha* (—The Pandit. X ir New Series I, teipogi atskirai—Oriental Series, Truebner'io) ir aforizmai *Candiliya* (Hindu Faith). Bibl. Indica, New Series 409 (1878), teipgi Vedanta — Sutras, Tibo. —

Nors buddybē plačiai išsiplatino ir Indijoje, vienok jai nepasisekē visur tvirtai įsigyventi. Ypatingai vakaruose jai buvo rodomas veiklus priešinimasi, kuris paējo ne tik iš kunigų tarpo, bet net ir nuo pačių žmonių. Matyt čia jau anksti išsivystē toki tikējimai, kurie gana ankštai susipynē su liaudies gyvenimu ir, panašiai brachmanybei rytuose ir Kšatrijų filozofijai, nebuvo vien pasiturinčių ir apšviestųjų turtu. Šituose vakariniuose kultuose męs matēme tikējimiškos formos užsinešimus, kurios nesuskaitomas sektas ir pakraipas pažymējame abelnu *indujybēs* vardu ir kurie ilgainiui stojosi šeimininkaujančiu indų tikējimu. Šitų induistiškų sektų įsteigtojams priklauso tas nuopelnas, jog jie išplatino augštesnio tikējimo sritį visoje tautoje. Kaip džainistai ir buddistai ējo pasitikti kšatrijų reikalus ir davē jiems tikējimą, kuris pirma buvo brachmanų monopoliumi, teip lygiai, ačiu sektoms, atsidarē išganymo kelias ir žemesnēms kastoms, lygšiolai neēmusioms tiesioginio dalyvumo tikējimiškuose bruzdējimuose. Kunigiškojo tikējimo sanprotavimai ir galvotojų išmintis pradējo įsigauti į tokius skraitus, kur pirmiau vyravo tik burtai ir niektikybē ir radosi pasistengimas priduoti gilesnę prasmę bei tikējimišką turinį pirmapradinēms tikyboms ir vedantiems savo pradžią nuo seno žemesnių luomų kultams. Šitas tikējimiškas perdirbimas, kurio atsiradimą, žinoma, reikia priskaityti laikui po brachmanybēs pražydimui, regimai įvyko ačiu dviem judējimams: vienas ējo nuo viršaus žemyn, antras iš apačios į viršų.

Tikrosios liaudies tikējimas, nepajudintas kunigiškos brachmanų intekmēs, išsilaikē visuomet toj pačioj formoj, kokioj męs matēme jo apsireiškimą Vedose ir kokiu jis beveik be atsimainymo pasiekē musų laiką, butent dvasių ar demonų kulto pavidale, kurie sanprotavime rišasi su kai-

mu ir lauku, su giria ir kalnu, arba turi svarbą atskiriems gyvenimo nuotikiams: gimimui, ligai, mirčiai ir t. t.; prie tam nebuvo stokos garbinime medžių ir akmenų, žalčių ir kitų gyvulių ir visokio budo fetišybēje, kultas gi tankiausiai turi raganybēs pobudį, su kuria męs apsipažįstame Atarvoje. Į šitą girinį kamieną skiepijama dabar idējos, kurios išsivystē terp augštesnių kastų ir tik sektų įsteigtojų buvo priimtos. Vediškieji elementai šitame perdavime liekasi dar įžiurimais ne tik vediškųjų dievų varduose, bet ir legendose bei susirišančiuose su jais pamokinimuose ir net vediškosios paeigos papročiuose. Vienok dar labiaus yra įžiurima brachmanybēs ir filozofiškų mokyklų intekmē. Kad brachmanai ēmē veiklų dalyvumą pirmapradinēs indujybēs tvērime, tai tas yra aišku iš viso senovinių sektų pobudžio. Vedos dar vienval yra laikomos pamatine šventos išminties versme ir ant Upanišadų dirvos darosi tikējimiškas mąsčių vaizdas. Paskui tasai vaizdas ypatingai patenka Vedantos mokyklos šeimininkybei, kurios didžiausieji atstovai kaip sykis ir yra terp indujybēs sektų įsteigtojų. Bet šitose apšnekose podraug galima įžiurēti ir sakija mokyklos pakraipos, kas yra suprantama, nes męs žinome, jog terp pirmųjų pažymių asmenų, nuo kurių indujybē paeina, buvo ir kšatrijai. Priegtam, laikui bēgant, mokyklų pažvalgos neliko grynume; nuo svarbiausių srovių atsiskyrē šakos, išplētojusios savo nuosavas pažiuras ir sutvērusios nepriklausomas mokybas. Visų pirma jos susiartino su liaudiniu pažvalgos tašku tuomi, kad savo sistemose davē neaprubežiuotą erdmę teistiškam dievo idējos suopročiui; kadangi, nors panteistiškoji Atmano idēja vis dar tebesiskaito jose augštesne tikējimiškos pažvalgos forma, bet greta su ja supratime apie dievą yra visoki laipsniai, kuriais skaitoma ne viena tik atnašinē tiesa, ir jų skaitliuje randa sau vietą ir liaudinēs dievybēs. Pav., Ramanudža sistemoje dievas gali apsireikšti tuo patim laiku tokiose įvairiose formose, kaip begalinē, viršpajautiška dangiška dvasia, kaipo veiklus tverējas ir svieto valdytojas, kaip įsikunijąs teisybēs garsintojas ir apgynējas, kaip kuniška dievybē, kuri apsireiškia dieviškais savo vertybēs ženklais, ir, galiaus, kaip paveikslai iš akmens, naugēs ir t. t., kuriuose jis gyvena ir leidžia žmonēms save garbinti (Bhandarkar, psl. 69).

Priderančiai šitam ir išganymas yra pasiekiamas įvairiais keliais. Abu senoviniai keliai: *karmamarga* — darbų kelias, kuris ypatingai reiškē vedišką aukojimų praktiką, ir *dżnamarga* — pažinties kelias, kuriuomi buvo suprantamas apmąstymas, — dar ir po šiai dienai yra pirmaisiais sistemos keliais, bet prie jų, kaipo trečias, prisideda dar naujas, kuris yra augščiausiame laipsnyje pobudingu indujybei. Tai yra kelias *baktimarga,* kuris yra suprantamas prasmēje pilno *atsidavimo dievui* ir jo mielaširdybei. Tokiu budu šitas tikējimas sugiebē prisitaikyti prie visų tikējimiškų pažvalgos taškų, kaip senesniųjų tikējimo formų šalininkų, teip ir naujai atverstųjų į augštesnį tikējimą; jis patenkina reikalavimus kaip mokytų teologų su jų palinkimu prie teorijų, teip ir nayviško, ar šiurkštaus svietiškojo, pripratusio prie raganybēs ir niektikybēs; bet pasitikdamas reikalavimus paskutinio, jis visgi priverčia jį pasislinkti per žingsnį priekin. Jį tai indujybē labiausiai ir turējo jo akių. Prietam mokyklinē filozofija, turējusi pirmiaus tokį aristokratišką pobudį, susijungdamas su liaudiniu manymo budu, turējo nužudyti daug savo svarbos ir iš dalies įeiti į praktišką liaudies tikējimo pakraipą; supratimams gi ir žemesniųjų tautos sluogsnių papročiams nesidējo jokių rubežių, teip kad svietiškasis elementas įgijo prasinešančią vertę.

Dēlei šito kyla judējimas iš apačios į viršų, turējusis tokią didelę svarbą besitveriant indujybei. Nors sektos ir buvo įsteigtos augštesnių kastų žmonių, kurių mintys ir buvo padēta sektų teorijos pamatais, bet užtai mytiškieji suopročiai ir kulto formos tuomi labiaus pasirodē turinčiais liaudinę paeigą. Teisybē, jog didieji indujybēs dievai kartais turi vardą, kartais gi vienas ar kitas pobudiškas ypatybes, abelnas jiems su senaisiais Vedos dievais: bet faktišką formą, po kuria jie buvo sektų dievinami, jie daugiausiai paveldējo nuo dvasių ar smulkių vietinių dievybių ir laikinų kultų. Dar ir dabar męs galime matyti tą procesą, kuriuomi, vietinis dievas povaliai žengia panteonan ir, tai iškyla į laipsnį savistovios dievybēs, tai yra žiurimas kaip viena iš apsireiškimo ypatybių ar formų dievų pripažintų; tokiu budu nēra abejonēs, kad didieji dabartinēs indujybēs dievai įgijo savo pobudį ačiu tokiam susiliejimui.

Żemēs dievas Bumija, kurio kultas visai yra primityviškas, tapatinama, kaip żinome, su Višnu. Teip pat Bába, apdievinta pirmutinių šalies gyventojų dvasia, daugelyje vietų stojosi nauju Sivos apsireiškimu, ir tokiu budu visur kultuose ir mytuose, formose ir atżymējančiuose dievų żenkluose galima pażinti pirmesnių vietinių tikējimų išlikimą.

Żingsnis po żingsniui, Crooc'o nuomone, galima susekti šitų dievybių įsiverżimą šventnamin. Išpradżių jų kulto vieta liekasi išlauko šventnamio; jie skaitoma kaipir šventnamio vartininkais ir, kaipo toki, yra żiurimi šventnaminiame kulte; paskui matome, kad jie pamażi gauna dalį pačiame šventnamyje, kur paprastai tarnauja kunigas iš żemesnēs kastos, prie kurios priklauso, toji dievybē, ir teip eina toliau, kol išpradżių buvęs laukų, ar miško dievas stojasi didżiojo dievo įsikunijimu arba apsireiškimu ir tuomet jau jis turi pilnai naudotis visomis oficialinēmis pagarbēmis. Visai tolygus kelias yra nurodytas Lyall'o didvyrių kultui: kaip vienas iš jų numiršta, tai jo kapas darosi tinkama vieta jo šeimynos maldai; umai ji pradeda atkreipti į save akis teipgi apielinkēs; ant palaidojimo vietos statoma maża šventynē, kurioje tarnavimas, ačiu aplinkinių gyventojų paaukojimams laipsniškai darosi šeimynai tiesiog pravartum. Skaitosi laime turēti šalyje tokią šventą vietą, ir valdytojai, kiek galēdami, ją gina. Nedaugeliui metų praējus, atminimas apie żmogų išnyksta, jo paeiga darosi slaptinga, jo biografija yra papuošiama legendomis, jo gimimas ir mirtis skaitoma viršgamtiškais. Artimiausioje gentkartēje didżiųjų dievų vardai perkeliama istorijon, ir stebuklingoji padava pati stojasi mytu, kuri galų gale gali buti išaiškinta tik asmenišku kokio nors dievo apsireiškimu. Dabar apoteoza pilnai surengta: tam tikras żmogus buvo tiesiog vienu iš dievų ir brachmanai jau mąsto, kur jam paskyrus šventnamyje vietą*).

Toki procesai nuolatos vyksta dabartinēje Indijoje, ir Lyall, sulygindamas induistiškąjį panteoną su karavansaraju, norējo tuomi parodyti šitą bepertrukinę vietinių dievų teogoniją. "Ant šito tikējimiško išsivystymo laipsnio", sako buklus tyrinētojas, "żmonēs stato Jokubo kopēčias terp żemēs ir dangaus, kuriomis matyt, kaip żmonēs lipa augštyn,

*) Asiatic Stud. 22 ff.

idant stoti dievais, ir vēl nulipa kaipo įvairių dievybių įsikunijimai".

Drauge su tuo yra ta pobudinga indujybei aplinkybē, jog episkosios poēzijos paveikslai lošia tokią žymią rolę tikējime. Ačiu šitam, Rama, didžiosios epopējos Ramajanos didvyris, stojosi tautos doros idēalu ir iš gentinio — tautišku didvyriu. Pripuoląs jo dalion garbinimas tuojaus iškēlē jį iš žmogiško skraito į dievišką ir pagimdē jo tapatinimą su Višnu; kaipo gi lygiai tas pats atsitiko su kitu episkuoju vakarinēs Indijos didvyriu, Krišna. "Abiejuose atsitikimuose, ir Ramos ir Krišnos, sagos didvyris, regimai, susiliejo su liaudies dievybe: Krišna, Džadaver, su piemeniška dievybe Govinda, o Rama, Ragaver, su liaudine dievybe, demonų Rama pergalētoja. Tik po to, kaip šitas atsitiko, pasidaręs tokiu budu pusdievis buvo pripažintas įsižmoginimu Višnu. Žinoma, dēlei tokio jau euhemeristiškojo proceso ir prasinešę sektų įsteigtojai buvo pripažinami ir skaitomi dievybēmis. Šitas gana yra parodoma tuom, kad galvotojo Sankara ir poēto Viaza garbei buvo pastatyti šventnamiai ir toksai nuoseklus ir tikras Indijos žinovas, kaip indiškasis dras Bandarkar, išreiškē nuomonę, jog pats Vazudeva, senovinis vakarinių sektų dievas, kuris ūmai buvo pilnai sutapatintas su Višnu, išpradžių buvo Bagavata sektos įsteigtoju.

Lengva yra suprasti, kad tokis tikējimas, kuriame visa, kas stojosi tautai brangum, teip lengvai įgija pilietybēs teises, pasilieka nekrutama tautos savasčia ir ramiai priešinasi pasistengimams įvesti ką nors kitą. Geriausiu prirodymu to yra tas priešinimasi, kurį jis atstatē buddybei ir kuris, žinoma, atvedē prie jo pilnos pergalēs šito tikējimo. Vienok butų klaidinga supratus šitą išmaningą prisitaikymą kaipo apginties budą, kuris išpradžių buvo taikomas prieš gresiančią buddybę. Tautiškų kultų pripažinimas pasekē, be abejonēs, todēl, kad apeiti jų nebuvo galima, ir tikējimiškas pripažinimas neišvengiamo buvo jau senai žinomas brachmanų paprotyje. Jei šitas nusileidimas smarkiai prisidējo prie indujybēs platinimo, tai iš kitos pusēs, neabejotina yra tas, jog tokis sistematiškas nusileidimas tikējimiškame tautos vystymesi visuomet yra augščiausiame laipsnyje pavojingu veiksniu; ir ištikro, sektos, ačiu šitai

praktikai, padarē sulyginamai mažai žemiausiems tautos sluogsniams; šitie paskutiniai ir dabar dar tebegyvena, kaip gyvenę tukstančius metų atgal, savo niektikybēje ir fetišybēje ir tik paviršutiniškai ką priklauso prie tikro tikējimo.

90. Sektos ir jų rašliava.

Apie istoriškąją indujybēs pradžią yra žinoma labai mažai, ir ypatingai, pirmosios chronologiškos žinios nēra tikros. Bet Bueler ryžtasi priskaityti pačioms seniausioms sektoms gana gilią senovę. Jo supratimu, jos turējo buti daug anksčiau buddybēs, net anksčiau džainybēs (todēl anksčiau 800 m. pr. Kr.), nes paskutinių sektų veikaluose apie jas sakoma, kaipo nuo seno jau buvusias. Visgi, sulyg teip vad. Adživakų, pirmosios mums žinomos sektos, yra pripažinta, jog jie buvo jau pirmiau Buddos atējimo ir piktuoju atsinešē prie naujo bruzdējimo. Šitie Adživakai sutvērē vienuolišką broliją; ir visai teip pat, kaip Bauddai ir Džainai, jie įvedē ištiso gyvenimo taisyklēn paskutinį brachmaniškojo gyvenimo laipsnį, atsižadējimo laipsnį, (nuo ko ir vardas: adživaka visam gyvenimui, vadinas, atsižadąs), ir per tapa (asketybē) stengēsi pasiekti palaimą. Nuo šitų sektų Adživakai skiriasi teistišku arba penteistišku pobudžiu, vyraujančiu jų tikējime. Jie uoliai garbino Narajaną (Višnu) ir apskritai arčiau stovējo prie liaudinio tikējimo. Jie nepaliko po savęs rašliavos, tad męs žinome apie juos tik iš atskirų parašų (pav., urvuose, kuriais jie naudojosi) ir iš minējimo apie juos buddistiškuose ir džainiškuose veikaluose.

Kaikurie autoriai (Kern, Bueler) Adživakus tapatino su garsia *Bagavatų* sekta ir ją visgi reikia laikyti kaipo senesnio zokono tęsinu. Jie teipgi garbino Narajaką— Višnu ir Krišnu, bet pobudingas jiems dievybēs vardas yra Vazudeva (žr. augščiau), su kuria jie, žinoma, ir tapatino minētas dievybes. Ar Bagavatai, panašiai Adživakams, gyveno vienuoliais, męs nežinome; jų gi teologiją ir rašliavą žinome gana gerai. Ypatingai jie išplētē filozofišką sistemą Pankaratra, kuri pasiekē mus ir kurios vardu jie tankiai vadinama. Bet Pankaratros pasekējų negalima skaityti filozofiškąja mokykla; jų tikējimas populiariškas, visai neturįs jokio metafiziško pamato, k. a. Sankija ir Vedanta;

teip pat jų mąstys neišplaukia stačiai nē iš Vedų, nē iš Upanišadų; greičiau jos greta su anomis užima visai savystą padējimą ir yra perimtos epiškosios poēzijos dvasia ir Bakti dievotumu.

Lygiai tokią jau teoriją, kaip Pankaratroje, randame pas pasekējus Ramanudžos, pietinēs Indijos brachmano, gyvenusio 12-me metašimty, kuris stojosi vienu iš didžiųjų Indijos mokytojų ir vienos iš svarbiausių sektų įsteigtoju, ačiu tam, kad jis atnaujino Bagavatų filozofiją. Ramanudža sekta augščiausiai garbina Ramą ir turi, kaip ir reikējo laukti nuo tokio žmogaus pasekējų, tikrai prakilnius apie dievybę suopročius.

Ant šitų didžiųjų bruzdējimų dirvos, užsiliekant vienval jų padavų daliai, susitvērē neapžvelgiama daugybē sektų, garbinančių vardą Višnu. Iš didžiųjų vadovų, aplink kuriuos rinkosi sektos ir kurie su pilna teisybe naudojosi didele guodone, paminēsime visų pirma pietinę reformatorių Ramananda (apie 1400 po Kr.). Jisai tenkino žmonių reikalus dar daug daugiau, negu pats Ramanudža; Ramananda skelbē paviršutiniškų tikējimiškų apeigų niekybę ir vartojo prigimtą kalbą (Hindi) išreiškimui savo mokslo. Šitąja kalba jis parašē daug pamokinančių eilių, bet jo veiklumo svarba remiasi daug daugiau jo asmeniška intekme, kuriąja ir išaiškinama tas, kad augštutinē Indija nepaskendo tokiame tikējimiškame užtirpime, kokis jau užējo Bengalijai. Abu intekmingiausi naujesnēsēs indujybēs žmonēs, reformatorius *Kabir* (15-me metašimtyj) ir poētas *Tulsidas* (apie 1600 m.) kalti jam visą savo dvasišką pakraipą.

Kuomet šitos sektos plētēsi per visus tautos luomus, Madva sekta, kurios nariai spietēsi aplink garsų filozofą Anandatirta, vis dar stengēsi užlaikyti brachmaniškąjį pobudį; todēl visi sektos nariai turējo priklausyti prie šitos kastos, kaipo ir Sankiazinai, kurie visi turējo atmesti dvi pirmas brachmaniško kelio stadijas ir kurie užlaikē vienuoliškai asketišką pirmų sektų padavą. Krišnaitiškoji *sekta Vallaba* priešingai, vedē visai svietišką gyvenimą ir net žymiai atsidavē svietiškybei.

Sivaitiškosios sektos negali pasigirti tokiais vardais, kaip višnuitiškosios ir neturējo teip pobudingų išsivystymo

laipsnių. Dauguma jų — tai besibastą asketai; vienok sivajybē ilgą laiką turējo viršijančią intekmę terp mokytų ir apšviestų žmonių ir daugelyje apskričių ir lygšiol dar didesnē brachmanų dalis yra sivaitai. Viduriniuose amžiuose sivajybē bēgyje metašimčių regimai apskritai buvo galingesnē iš dviejų sektų dēlto dar, kad liaudiniam tikējimui jį duoda daugiau laisvēs. Tik reformatoriškieji 15-to metašimčio bruzdējimai vēla sugrąžino višnujybei jos galybę. Bet dviejų sektų užubēgiavimas niekuomet neprivedē prie kovos; greičiau jos rodē palinkimą prie susimaišymo, teip kad ne tik višnuitų dievai be jokio svarstymosi buvo prišaukiami Sivos garbintojų ir atpenč, bet net toki asketai, kaip Sankiazinai, priklausē tai prie vieno, tai prie kito tikējimo, nešnekant jau apie slaptus kultus Sakta, kuriuose abi sektos vienokiame laipsny ēmē dalyvumą.

Kaip mažai yra kunigiško pobudžio indujybēje, tai matyt jau iš to, jog epiškieji liaudies veikalai lošia tokią svarbią rolę jos šventoje rašliavoje. Magabarata, indų Iliada, neišpasakomo didumo veikalas, laikui bēgant išaugo iš didvyriškosios poēmos į visą rašliavą, kurion indai paēmē iš savo turtingo sandēlio sagas, legendas, filozofiškas ir seno ir naujo laiko tikējimiškas teorijas, teip kad epopēja, kurios pradžia, žinoma, atsineša prie pirmųjų musų metskaitos amžių, turbut, tokią formą priēmē jau senai prieš 7-tą metašimtį. Jau apie tą laiką matome, kad Vjazo veikalas, kaip jis vadinama mytiškojo poēto vardu, skaityta kaipo teisybēs knyga, doros kodeksas ir keliarodis į palaimą, ir jau tuomet, kaip ir dabar, buvo skiriama skaitymui šventnamiuose, kaipo šventa pamokymui knyga. Sankara apie 800 m. sako, jog Magabarata buvo skiriama tikējimiškam pamokymui tų, kuriems užginta buvo Vedų ir Vedantos tyrinējimas, prie ko buvo suprantama, jog brachmanas, žinąs visas Vedas, bet ne Magabaratą, nēra dar pilnai mokytu žmogumi, ir šita poēma nuo seno buvo užēmusi šventos padavos padējimą smriti.

Nepriklausomai nuo tos svarbos, kurią patys indai pridavē šitai poēmai, ji yra ir mums neinkainojama versme apsipažinimui su tikējimišku indų stoviu viduriniuose amžiuose, nes šitoje knygoje išeina į aikštę visos pamatinēs tikējimiškos senesniojo laiko pakraipos: garbinimas Višnu,

Krišnos ir Sivos, apsakoma jų legendos, vystosi jų teologiškos pažvalgos. Šiteipos Charivamso epizodas yra Krišnos legendos paveikslinimu, ypatingai gi garsios Bagavat-Gita eilēs yra neišpasakytai pamokinančiu Krišnos garbintojų filozofijos išdējimu. Didvyriui Ardžunai, kuris nesiskubina išeiti kovon su savo giminiečiais, Krišna prirodo butinumą elgtis sulyg priedermēs ir pašneka išsiplečia į visą tikējimiškai filozofišką sistemą. Ir nors ji turi tam tikrą eklektinį (pasirinktinį) pobudį, bet, ačiu mąsčių gausai ir jos lengvai formai Bagavat-Gita yra vienok vienu iš puikiausių indiškosios filozofiškos apšnekos pavyzdžių, teip kad ir pačioje Indijoje ji turējo augštesnį vardą; visokia teologiška pakraipa, norinti tvirtai įsigyventi, turi aiškiai apsklembti savo einamąjį pažvalgos tašką su komentarų pagelba prie Bagavat-Gitos*).

Pamatiniu Magabaratos dalykų yra kova terp dviejų galingų giminių, Panduidų ir Kuruidų, kurioje, be abejonēs, atsimuša senoviniai indiškosios istorijos nuotikiai. Tą patį iki dideliam laipsniui galima pasakyti ir apie didžiąją pietinę epopēją, Ramajaną, nes šita poēma, be abejonēs, yra kokiame nors susirišime su indų į pietus besiplatinimu.

Ramajana, susidedanti iš 24000 dvieilių, sulyg didumo padaro tik ketvirtą Magabaratos dalį; prie to, sulyg savo originališkos dailiškos formos, ji abelnai turi tokį pobudį, jog ji reikia pripažinti priklausoma vienam autoriui; tokiu autoriu vadina poētą Valmiki. Sulyg turinio ji teipgi iš daugelio pusių atsiskiria nuo šiaurinēs epopējos, — panašiai tam kaip Odissēja nuo Iliados, — daug-daugiau pasakiško elemento ir prietikių.

Bebēgant ištremtam karališkam sunui Rama į pietus ir laike jo mušių, prie kurių priklauso teipgi jo pasistengimai sugrąžinti jo pavogtą pačią Sitą, ateina meškos ir bezdžionēs žmogui panašių esybių pavidale ir gelbsti jam visokiais stebuklais; apskritai, šitas veikalas yra drąsios romantiškos fantazijos vaisiumi. Prietam jis visuomet turējo garbę už savo dorišką idēališkumą ir, ačiu šitai savo mąsčių iškilybei ir grynybei, jis išsikelia ne tik augsčiau šiurkščios

---

*) Vokietijoje šitas veikalas tapo žinomu ačiu išdavimui ir latyniškam vertimui Schlegel'io ir ikišiolai dar užsipelnijančiam atidžią W. Humboldto raštui apie Bagavat-Gitą; keletas vertimų, pav., vokiškas B. Lorinzero ir angliškas Arnoldo vertimas padarē jį visuotinai prieinamu.

liaudinēs pietinēs Indijos fantazijos, bet ir augščiau dailiškos indų poēzijos, nevisuomet esančios be užmetimo iš tos pusēs.

Tikrai teologiškus sektų veikalus padaro teip vad. *Puranos,* terp kurių yra labai apēmingos. Purana reiškia "senovinis" ir senovinēje sanskritų kalboje turi kosmologijos prasmę. Sulyg savo uždavinio purana turi apimti visą buvybēs išsivystymą, pradedant nuo kosmologijos, svietinių perversmų ir genealogijos dievų iki istoriškųjų žmonių giminēs periodų ir karalių dinastijos. Bet po teisybei tai jos yra gana be tvarkos teologiškų ir filozofiškų apšnekų, legendų ir sakmiškų padavų, apeiginių ir asketiškų pamokymų rinkiniais ir t. t., prie ko paprastai galima pastebēti labai vienpusiškas augštinimas dievo, garbinamo tam tikros sektos. Kiekviena sekta turi turēti savo puraną, arba turi laikytis vienos iš jų ir, be abejonēs, net pirmosios sektos turējo savo puranas. Bet tos puranos, kurios yra pas mus, pasirodo esą vidurinių amžių padarais ir visgi vēlesnēs paeigos už Magabaratą, prie kurios jos tankiai glaudžiasi, kaipo jos teologiškieji tęsimai.

Pačios žinomiausios iš dabartinių puranų, — jos paprastai vadinama kokio nors dievo vardu, — yra Višnu-purana (versta Wilsono) ir Markandeja-purana. Didelē, išversta ir išduota Burnoufo, Bagavata-purana yra viena iš vēliausių ir Bueler'io yra laikoma 12-to metašimčio nuduotybe. Ant kiek mūsų puranos yra vēlesnēs paeigos, ant tiek pat jos, vidutiniškai imant, turi ir antraeilinę vertę. Kaipo teologiški ir filozofiški veikalai, jos stovi daug žemiau Brachmanų ir senovinių Upanišadų, iš rašliaviškos gi pusēs neišlaiko jokio sulyginimo su epopējomis. Iš to vienok neišeina, kad jos su savo nesuskaitomais filozofavimais, legendomis ir mytais nepadarytų augščiausiame laipsny turtingos versmēs tikējimiškai istorijai.

Į *Tantras,* paskutinių amžių veikalus, reikia žiurēti kaipo į priedus prie puranų. Tantros yra rituališkieji veikalai, susidedą gana tankiai iš daugybēs vardų ir formulų; bet jos turi ypatingą indomumą ačiu tam, kad apima slapto kulto taisykles, kuris lošia svarbią rolę dabartinēje Indijoje.

Tikējimiška indujybēs rašliava be to turi didelę daugybę *Stotrų,* arba garbinamųjų giesmių, kurios ir po šiai dienai yra rašomos ir kurių rinkiniai lošia tokią jau rolę, kap ir giesmių knyga musų bažnytiniame gyvenime. Vēliaus męs arčiau prisižiūrēsime šitai svarbiai versmei musų apsipažinimui su indujybe.

91. Dievai ir Mokslas apie Dievus.

Mytologiškasis elementas indujybēje pasitraukia į šalį; jo svarbos centras gludo praktiškame veiklume; pažinti sektas parsieina iš kulto arba, geriaus pasakius, iš paviršutinių gyvenimo formų, jų teorijose gi pamatinēs filozofiškos pažvalgos tankiai lošia daug didesnę rolę, negu suopročiai apie dievus. Vienok šitie suopročiai iš daugelio pusių turi didelį akyvumą. Visų pirma savotiškas indujybēs atsinešimas yra prie pirmesnēs mytologijos. Iš vediškųjų dievų, žinoma, nēra nē vieno, kuris šitoje vēlesnēje stadijoje turētų tą patį pobudį, arba tą pačią svarbą, kokius jis turējo pirmiau; tie dievai, kurie Vedoje daugiausiai stumiasi priekin, čion eina į užpakalį, ir, antraip, dievai, mažiau guodojami Vedose, pasiekia čion didžiausią garbę. Galingiausioji Vedų dievybē, dievų karalius *Indra,* nors neišnyko visai iš indujybēs, bet jis pergyveno patsai save. Liekasi dar sužinumas, kad tai yra labai svarbus dievas, mylimieji sagų ir mytų vaizdai augštinama dar garbingu vardu "Indros sunus" ir t. t., bet tikros galybēs jau jis neparodo; ir tokia atnaša vyrauja jau senesnēse Magabaratos dalyse; apie laipsnišką Indros išnykimą iš Magabaratos, kuri Holtzmann nori prirodyti, negali buti nē kalbos. Vyriausias brachmaniško laiko dievas, pats Brama teipgi nužudē savo tikrą vertę. Jis gyvena toliau Pradžapati'je, bet jo tikrosios pildenybēs perējo ant kitų. Vienok jis tankiai primena, ir jo paveikslas neretai galima surasti terp dievų paveikslų. Jis stovi tiesiog ant gēlēs; jo kuno varsa tamsiai geltona; pas jį keturi veidai, arba galvos; penktą jam nukirto Siva užtai, kad jis vadino save augštesne esybe ir tvirtino, jog sutvēręs patį Sivą; jo plaukų struogose inpinta žemčiugo siulai. Dvi jo rankos sudētos maldai, dvi kitos laiko puodą ir ražančių. Bet šitas paveikslas, sako Ziegenbalg, neskaitoma garbinimo dalyku,

panašiai Višnu ir Sivos paveikslui. Brama teipgi neturi nē savo pagodų, nē švenčių ir pasninkų; nē aukų; jam gieda kunigai tik keletą garbinamų giesmių: drauge su tuo jis yra dievu, gyvenančiu tik vaizdume; jo kultas išgeso ir jo minējimas ant pirmos vietos, išskaitant didžiuosius dievus, yra tik išlyginiu mandagumu.

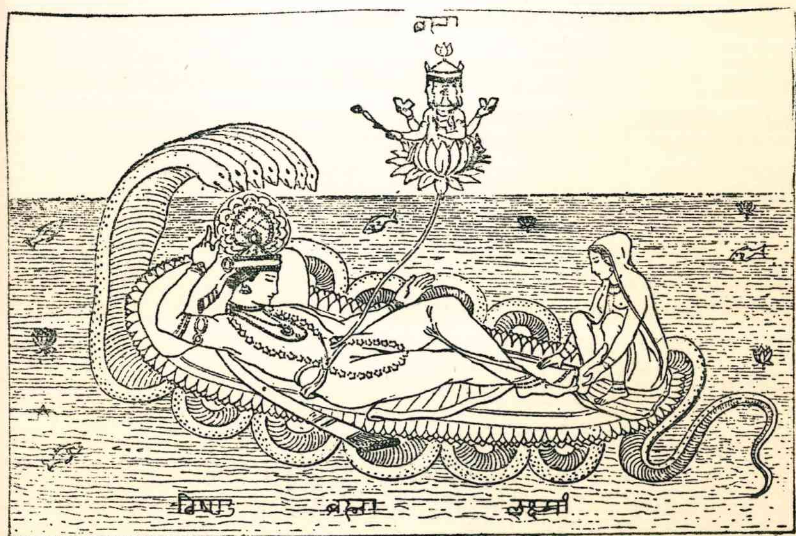
Didesnę svarbą turi Sarasvati, jo pati; nors jai teipgi nēra pašvęsta atskiro kulto, vienok ji, kaipo iškalbos ir mokslybēs dievē, turi savo tam tikrą vietą indiškame panteone; yra žinios apie šventes jos garbei, per kurias buvo rengiama iškilmingos procesijos ir duodama jai aukos pavidale knygos, rašiukų ir t. t.

Saulēs gi dievē *Surija*, regimai, nenužudē savo kulto. Vakarinēje Indijoje abelnai galima pastebēti didelį palinkimą prie saulēs garbinimo, kuri pasirodē maloninga ir vediškiems dievams. Kaikurių sektų Surija skaitoma vyriškos lyties; ji garbinta net kaipo svarbiausias dievas ir savo trijuose padējimuose ant dangaus ji tapatinama su Brama, Siva ir Višnu.

Didēmis indujybēs dievybēmis, kaip jau daug kartų buvo minēta, yra *Višnu ir Siva*. Abu dievai turi tam tikrus susirišimus su Veda. Apie Višnu, kaipo vediškąjį dievą, buvo šnekēta augščiau: męs matēme, kad jo paveikslas yra toli užpakalyj: tai yra nykštukas, kuris, kaipo Indros palydovas, turi gelbēti didžiajam dievui ir apie kurį, rods, pasakojama tik tiek, kad jis trimis žingsniais užžengia ant dangaus, arba per jį peržengia. Apie Sivą gi negalima nieko Rig-Vedoje rasti; bet indujybēje jis tapatinama su Rudra ir tankiai net vadinama Rudra; todēl labai yra galimu, kad į jį reikia žiurēti, kaipo į šito vediško dievo tęsimą, — prileidimas visiškai patvirtinamas besulyginant abidvi dievybes. Pereinamą formą terp abiejų matome Jadžur-Vedoje, kur yra maldinis kreipimasi prie Rudra-Sivos.

Višnu, kaipo augščiausio dievo kultas, atsirado regimai vienlaik su indujybēs atsiradimu, kadangi Narajana, kurį jau Adživaki garbina, yra ne kas kitas, kaip Višnu, ir Vazudeva, augščiausias Bagavatų dievas, tapatinama teipgi su Višnu. Kaipo augštutinē dievybē, Višnu užima tiesiog vietą ir Bramos ir Višnu. Teorijoje jis visų pirma yra absoliutas, tas, kas pirmiau vadinta Atman, arba Bra-

man. Tiesiog sakoma: "nēra nieko augštesnio už Višnu, Višnu yra daugiau negu Brama". Višnu, panašiai Indrai, yra podraug gyvu, veiklum dievu, kuris yra žmonių gelbētoju ir savo kuniškame paveiksle atsiskiria tam tikrais ženklais, kurių tuli yra jo paveldēti nuo Indros. Kaipo ginklą jis turi skritulį (čakra) ir mušinį kiautą (sankcha), teipogi lazdą ir ant ketvirtos rankos pas jį žiedas, jei tik abi viršutinēs rankos nēra išskēstos "suraminimui ir davimui". Kuno varsa tankiai yra žalia, arba tamsiai mēlyna; jis yra puikiai aprengtas, apkaišytas žolynais ir stovi ant lotoso gēlēs (vandeninēs lelijos). Jis teipgi yra paveikslinamas ramiai gulinčiu ant svietinio žalčio Ananta vingių; pas jo kojas sēdi jo pati Lakšmi (grožybēs ir laimēs dievē), ir iš jo bambos ant ilgo stambo auga lotoso gēlē, ant kurio yra visai mažytis Bramos paveikslas; alegorija yra aiškiai

Pav. 17. Višnu, Lakšmi ir Brama.

suprantama. Antgalo Višnu yra paveikslinamas sēdinčiu ant paukščio Garuda, mušančio žalčius, kuris teipgi yra garbinamas, ypatingai pietuose, ir kuriam tokioje dēstyje yra duodamas maišytas žmogaus ir paukščio pavidalas.

Višnu visuomet yra prielankum dievu, kurio vienvaliniu besistengimu yra nešti žmonēms visokią pagelbą,

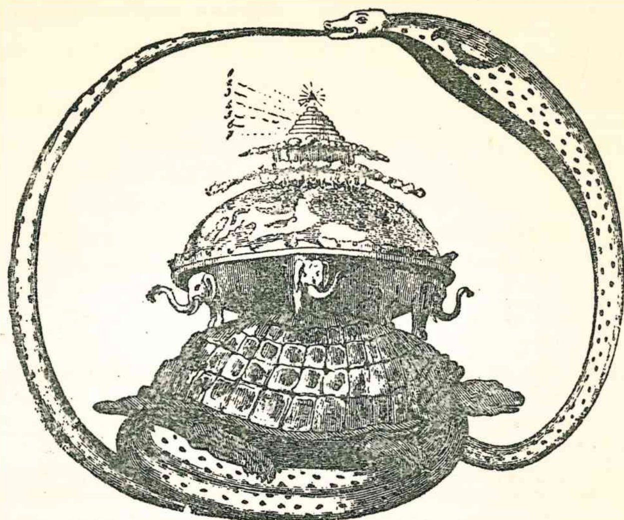
mokyti juos teisybēs, saugoti juos nuo nelaimēs, gelbēti nuo pikto ir priimti juos pas save į savo dangų, Vaikuntu, suprantamą rojaus pavidale. Bet augštesnē laimē yra tame, idant tapti tolygum Višnu. Šitas Višnu dalyvumas žmonių likime atsibuva per jo Avatar'as, vadinas, įsikunijimus, arba, teisingai sakant, "Nusižeminimus", per kuriuos jis prisiartina prie žmonių, arba stojasi jiems panašum. Teologijoje šitos Avataras yra gilios paslapties pavidale. "Tai nēra išnykstąs dievybēs apsireiškimas, bet pilna dievo buvybē šitoje gyvoje esybēje: jis yra tikras dievas ir tikras žmogus (arba gyvulys) ankščiausiame jų susijungime". Be abejonēs, kaip šita mystiška ypatybē, teip ir įvykstąs prie įsikunijimo dieviškos pradžios persikeitimas į jausmiškąjį, nekartą turējo intekmę į tikējimo platinimąsi ir drutinimąsi liaudyje, vienok šita veikme vargiai tepadaro pirmapradinį mokinimo tikslą apie Avataras. Šitas mokinimas nuo pačių pradžių, tarytum, yra susirišime su tąja prisitaikymo praktika, ačiu kuriai induistiškasis tikējimas abelnai įgijo savo pobudį. Tai yra vienas iš būdų ir, gal, tikriausias, su kurio pagelba sektų įsteigtojai priiminējo tebēsančius kultus į savo tikējimą, idant tuomi duoti jam tvirtesnį padējimą liaudyje.

Pav. 18. Pirmoji avatara Višnu.

"Jei brachmanai nori atversti kokią nors vietinę gentę, garbinančią paršą, tai jie pasakoja, paršą esant Avatara Višnu" (Lyall). Ištikro, Avatarose galima nusekti visą tikējimiškai istorišką kelią, pereitą višnuitiškojo kulto;

męs susitinkame čia margos virtynės pavidale vediškas pergyvenastis, vaizdus ir sagas iš episkojo periodo, mylimas vietinių kultų ypatybes, net patsai Budda turi išeiti kaipo viena šito dievo formų.

Pav. 19. Višnu želvės pavidale.

Pirmutinė pergyvenasčių, per kurią Višnu stojosi *žuvia,* priklauso legendai apie tvaną, tame pavidale, kokiame ji yra Satapata—Bramane: Višnu apskelbia Manu visuotiną tvaną ir prisako jam statyti arką; žuvies pavidale jis pats ją styrija, kol arka neprisiiria prie vieno kalno Kašmyre. Antra *Avatara*: *želvės,* išaiškinama dviem pasakojimais, kurių abudu turi vediškuosius elementus: dievams užsinorėjo išmaišyti pieninę jurą Mandaragiri kalnu, idant sutaisyti sau dieviškąjį gėralą Amrta; bet jiems negalint kalno nuplėšti, Višnu želvės pavidale leidžiasi į požeminę tuštumą ir nuplėšia kalno šaknį. Arba: kartą svietas ėmė pulti; idant jį sulaikyti, Višnu virto želve ir šitame pavidale parėmė žemę. Istorija apie tai, kaip Višnu *meškos* pavidale pergalėjo vieną demoną ir ištraukė iš vandens žemę, teipgi primena vediškąją legendą apie Pradžapati. Vėlesnio atsiradino legendos apie *žmogų — liutą,* suplėšantį vieną dievo niekintoją; bet penkta Avatara, Višnu nykštuko pavidale, gangreit yra tos formos priminimu, kurioje męs

sutinkame jį Vedose. Pasakojime apie brachmanišką sunų *Parasuramą* (Rama su kirviu), kurio paveiksle Višnu užmuša veidmainingus karalius, regimai, atmuša savyje kovą terp brachmanų ir kšatrijų. Septinta ir aštunta Avataros, *Ramos* ir *Krišnos,* yra aiškiai sujungtos su didvyriškomis legendomis. Per devintą Avatarą Budda yra priimamas Višnu kultan; paskutinē iš dešimties, abelnai pripažinamų Avatarų, išreiškia vargingo laiko viltį į politišką išgelbētoją, *Kalkino,* narsaus karžygio asmenyje, Višnu turi atei-

Pav. 20. 4-ta, 5-ta ir 6-ta avataros Višnu.

ti paskutinēse dienose ant balto žirgo, su šviečiančiu kardu sumušęs barbarus, sudrutinti dievobaimingą šeimininkybę. Kartais Avatarų priskaitydavo daug daugiau, ir jos, gan greit, gali tęstis begalo.

Aštuntoje Avataroje matome Višnu susiliejusiu su populiariškiausiu dievu, Krišna. Šitų dviejų dievysčių sujungimas, be abejonēs, buvo naudinga abiejų kultui. Višnu, ačiu šitam, susiartino labiau su liaudiniu gyvenimu ir įgijo sau tvirtą pamatą; antra vertus, Krišna per jo sutapatinimą su didžiuoju dievu iškilo į augščiausios dievybēs laipsnį. Turbut Krišna iš didvyrio paveikslo virto dievybe. Istoriškose Magabharatos dalyse jis yra Ardžunos važuonis (važnyčia) ir savo drąsybe ir gudrumu Panduidams padeda pergalēti Kurnidus. Jo likimas čia yra visai tragiškas; atlyginiman už žiaurybę, su kokia jis pirmiau išžudē savo paties padermę, jis paskui pavirsta į gazelę ir tampa užmuštas medējo šuviu. Prileidimas, jog Krišnos dievinimas išējo per sumaišymą jo su piemenų dievu Govinda, buvo jau peržiurētas augščiau; legendos, liečiančios

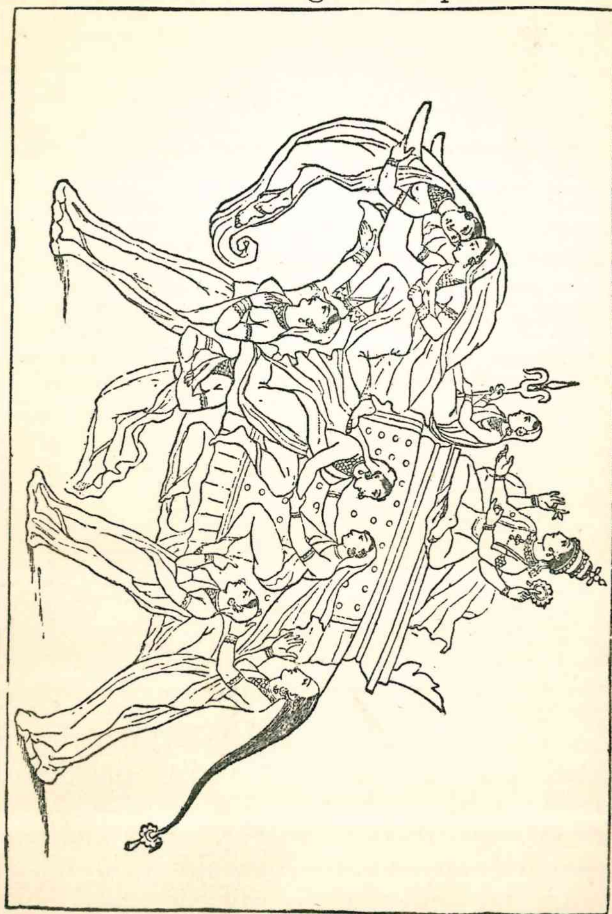
dievą Krišną, visgi turi pilnai kaimišką pobudį. Pasakojama yra, jog Krišna buvęs Vasudevos ir Devakos sunumi; jo nelabasis dėdė norėjo kudikį nužudyti, todėl jis turėjo bėgti į šalį Gokulą, kur jis buvo priglaustas piemens Nandos ir jo pačios Jazodos. Čion jaunasai dievas linksmai praleido vaikystą, lepinamas piemenaičių, iš dievų pusės aplaimintas žaislų ir brangenybių dovanomis. Krišna-kudikis (ba-

Pav. 21. Krišna — kudikis.

lakršna) — yra mylimas indų paveikslas; mažyčių paveikslėlių pavidale yra parodama, kaip jis šliaužioja aplink žaisdamas su sviediniu ir t. t. Bet jaunas piemeniukas tuojaus parodė savo dievišką galybę. Kaip Indra, supykęs už Krišnos garbinimą, užsiuntė ant jo ir jo žaislebendrių smarkią audrą, tai septyniametis vaikytis pakėlė baisų kalną Govardchaną ir laikė jį septynias dienas kaipo uždangą viršui išsigandusių vaikų. Pasakojama teipgi, kad sykį jis pergalėjo žalčių karalių, kurio liunan (prudan) jis įšoko ir su trukšmu sugniuždė jam galvą; Krišna, žalčio užmušėjas,

bešokąs, żaizdamas ant fleitos, yra kitu mylimu dievišku indų paveikslu. Likusioji Krišnos piemeniško gyvenimo dalis yra linksma ir labai jautri piemeniška poēma. Su piemenaitēmis, kurių tukstančiai buvo jo patarnavimui, jis atsiduoda trukšmingai meiliškai żaislai; ypatingai yra pasakojama apie jo pamylējimą Radchos; jų kainas sumilimas, jų barnis ir taikymasi yra paveikslinama lyriškąja drama Gitagovindoje. Šitos eilēs su jų besikeičiamomis melodijomis ir karštu meiliškumu gali buti pavadintos indų gies-

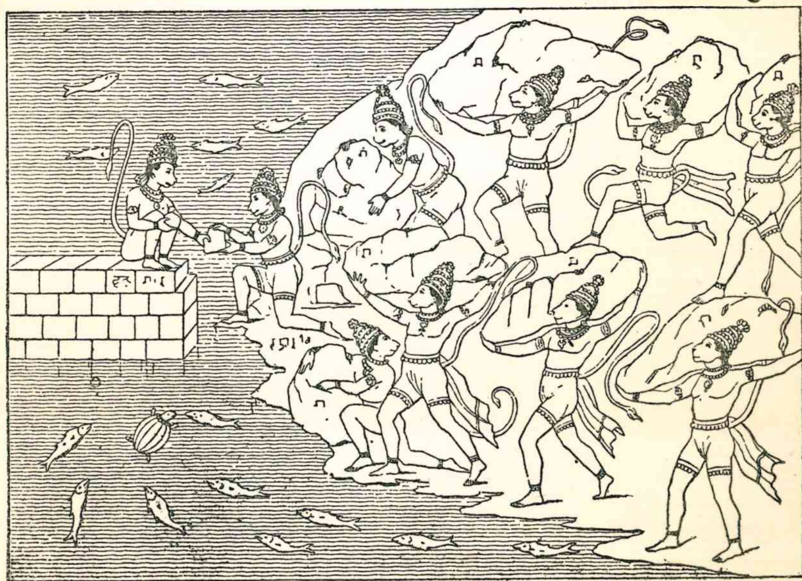

Pav. 22. Krišna, apsarų nešamas.

mių giesme; panašiai paskutinei ją galima suprasti teipgi alegoriškojo paveikslinimo dievo prie vēlēs atsinešimo pras-

mēje. Šitas Krišnos jaunystēs gyvenimas lošia labai svarbią rolę indų sąmonēję; jis davē priežastį tautiškuose kultuose įvairiems pasilinksminimams ir davē valią dideliam pasileidimui. Mokybiškosios gi Magabharatos dalys duoda mums visai kitokį, daug išnašesni Krišnos vaizdą. Čion jis pilnai sutapatinama su Višnu ir pats yra vaizdomas kaipo augštutinē dievybē.

Sakmēje apie *Ramą,* pietinēje Krišnos paralēlēje, ir septintoje avataroje Višnu *Jacobi* stengiasi surasti apie Indrą myto tęsimą. Jo kova su Ravana, išplēšusiu jo pačią Sitą, esmeniškai sutinka su Indros kova su Vrtra, sausmečio demonu; Sita jau Rig-Vedoje yra asminama

Pav. 23. Ganumano persikēlimas ant Ceilono.

dirva, kurios naikinimas lošē tą pačią rolę pas žemdirbius vēlesnēs Indijos gyventojus, kokią debesinis žaltys pas vediškojo laiko gentes, užsiimančias daugiausiai gyvulių auginimu. Kadangi Rama — pietinēs epopējos didvyris ir grynai istoriškuose jo skyriuose yra tik didvyriu, tai supratimui tokio apsireiškimo: Ramos kaipo dievybēs, — reikēs kreiptis prie augščiau minētos hypotēzos apie didvyrio sumaišymą su vietiniu Indra-Rama ir tas tuomi yra

lengviau, kad galima prirodyti kaikurių dievybių Rama buvimą, prie kurių skaitliaus gal teipgi priklausē Avestoje vējo dievas Rama-chvastra.

Ankštame susirišime su Rama sagoje yra bezdžionių viršininkas Ganuman (turįs dideles pažandes). Kovoje su Ravana jis daug gelbsti Ramai ir, panašiai šuniui Indrai Saramai, bejieškodamas pavogtų karvių, peršoka per vandenį ant Ceilono ir ten suranda savo pono pačią. Ganuman vargiai išnetyčių įgijo svarbą, priskaitomą jam epopējoje. Greičiausiai jis buvo senovēs kaimišku dievu, garbinamu bezdžionēs pavidale, kaip ir apskritai bezdžionēs daugelyje šalių yra skaitomos šventomis; net Vedoje yra bezdžionių kulto žymēs. Jacobi skaito jį teip svarbaus žemdirbystei

Pav. 24. Siva ir Parvati.

dumblo dievybe. Ačiu šventai epopējai, Ganumano galybē galējo tik išaugti ir dabartiniame laike jis visgi yra viena iš labiausiai garbinamų Indijos dievybių, kaipo veiklus apgynējas nuo piktų dvasių. "Jo nelemtas paveikslas bezdžionēs pavidale, išteptas sviestu ir raudona okra, yra matomas kiekvienam, kas aplanko indišką jį kaimą". Sivaitai, kurie apskritai priēmē savo kultan Ramą ir Ramajaną, teipgi garbina Ganumaną, kaip ir višnuitai; šventnamiuose tankiai galima matyti jį kaipo dievą vartininką, nuo kurio garbinimo prasideda kasdieninē pamalda.

Sivos kultas visame yra pripažintas tokiu pat senu, kaip ir Višnu kultas. Magabharatoje podraug atsitinka abidvi pakraipos ir jau Megasteno pasiuntinija pastebējo, jog Siva daugiausiai buvo garbinamas kalnuose, o Višnu ant lygumos. Paprastai Kailasa kalnas Gimalajuose primenama kaipo Sivos buklē; jis vadinama "kalnų viešpačių", o jo pati Parvati "kalnų dukteria". Šitas sutinka su tuoju sąryšiu, kuris yra terp Sivos ir Rudros, kadangi paskutinysai, ar jis bus vējo, ar girios dievu, gyvena kalnuose.

Pav. 25. Magadeva, apsiaustas induistiškuoju panteonu.

Bet ne vieni šitie viršutiniai supuolimo taškai, prie kurių priklauso tokios panašumo ypatybēs, kaip supinti plaukai ir kuno nudarymas (tai raudonai, tai mēlynai ir baltai), jungia abu dievus; Sivos pobudis yra teipgi tolygus Rudros pobudžiui; todēl jį ima už Rudrą ir vadina šituo vardu. Jame męs matome rusčią ir baisią dievybę: dievą — naikintoją; jis išreiškia savimi griaujančią, naikinančią gamtos galybę. Baisi yra jo galybē ir jis drauge su nesuskaitomomis savo tarnų gaujomis gręsia žmonēms visokiomis nelaimēmis. Net paviršutinis jo išvyzdis yra baisus. Pas

jį yra trys akys, aplink kuną žalčiai, ant kaklo — kaukolēs; šitomis kaukolēmis ir blyškia kuno varsa jis yra pobudijamas kaipo mirties dievas; jis gyvena ant kapų. Todēl rodosi, kad jo vardas Siva, kuris reiškia "malonus", yra vienas iš paprastų išreiškimo suminkštinimų, kuriuomi pasistengiama pikti dievai sumaloninti.

Pav. 26. Dievē Durga.

Sivos vardu jis savo garbintojų yra skaitomas augščiausiu iš dievų, todēl vadinasi tokiais vardais, kaip Magadeva, didysai dievas Isvara, viešpats, ir kitais. Bet jis gali buti ne tik pikta dvasia, — jis yra sunaikintojas, bet teipgi ir atnaujintojas ir tam, kas jo meldžia, jis gali parodyti save maloningu ir prielankiu išgelbētoju bei išganytoju, kuris apdovanoja laime ir prašalina sielvartą; jis gali apsireikšti net linksmu bendrakeleiviu, kuris, medžiodamas, bastosi po kalnus, sekamas ištvirkusios, girtos gaujos, atsi-

duodamas vynui ir šokiui su moterimis. Abelnai Siva yra visa apimąs ir visa perimąs dievas, ir todēl sulyg indų papročio, jam priskaito visokias ypatybes. Neabejotina yra teipgi ir tas, kad daugpusiškas Sivos paveikslas išējo per sumaišymą daugelio kultų ir liaudiniai priedēliai apsireiškia jame daug stipriau ir pažymiai šiurkščiau, negu Višnu kulte; visų pirma tas atsineša prie linga (fallos), kuris stojosi svarbiausiu jo simbolu ir kuris be abejonēs perējo iš liaudinio į dievo kultą, kur jis, žinoma, galējo rasti savo aprybotą vietą, kaipo užsinešimo ir užgimimo simbolas. Po šituo simbolu Siva daugiausiai yra garbinamas, daugelyje gi vietų net išimtinai

Pav. 27. Ganesa.

Aštrus Sivos budas matoma teipgi jam apsireiškiant besimetavojančiu; asketiškoji pakraipa, vyraujanti pas sivaitus, šitame pavidale garbina dievą, kaipo didelį pavyzdį, teip lygiai, kaip mokytieji iš jų tarpo ir indai abelnai pripažysta Sivą raštiškos priemonēs ir mokslumo dievu. Tokiu

budu jis patenkina visokius reikalus ir turi savo garbıntojus visuose draugijos sluogsniuose. Rimti asketai ir pasileidusios gaujos nusisiunčia jo pavyzdžiu; terp jo tarnautojų randama brachmanai ir neapkenčiamieji liaudies sluogsniai, pav., lingaitų sekta Indijos pietuose, įsteigta 12-me metašim. Bazebos, kuri apturējo savo vardą nuo savo ptypročio visuomet nešioti prie savęs mažą fallosą kaipo apsaugojimo priemonę.

Abi Sivos pobudžio pusēs, rusti ir maloninga, atsimuša jo pačioje, garbinamoje visuomet drauge su juo. Jos vardai yra įvairųs: Parvati ir Durga (neprieinamoji) primena kalninę dievybę; vardu Devi ji vadinama kaipo dievē, Kali — kaipo juoda, Sakti — kaipo magiška Sivos spēka. Visų pirma Kali yra laukinē ir žiauri dievē, naikinimo ir myrio dievē, kurios kulte, kaip matome, apsireiškia pati žiauriausia indiškosios niektikybēs pusē, kuomet po vardu Sakti ją garbina su paslaptinēmis magiškomis ceremonijomis. Antra vertus, ji yra teipgi maloninga tikinčiojo apgynēja ir vēlesnēse formose lošia Madonos rolę; šitai apie ją pasakojama, kad ji, nors yra Isvaros pačia ir turi keletą vaikų, bet ji visgi yra nekalta mergelē ir josios susituokimas su dievu yra tik mystiškas; maloninga akia ji sergsti visą sutvariją ir preiš savo vyrą užtaria visus žmones, idant jis nuolaidžiai juos valdytų, saugotų ir gelbētų juos; kaipo gera ir gailinga motina ji stengiasi padēti visiems ir išganyti visus. Sutinkamai su abiemis šitomis pildenybēmis ji yra paveikslijama tai biaurios moteriškēs pavidale su laukinēmis ypatybēmis ir žestais, tai kaipo patogi moteris, pasipuošusi vainiku ir gēlēmis, tik su žalia kuno varsa. Teorijoje ji yra laikoma tai kaipo moteriška buties pradžia, nuo kurios paeina visos dievēs ir moterys, tai kaipo slaptinga Isvaros jiega, su kurios pagelba jis valdo žemę.

Su Sivos kultu paprastai jungiama jo sunaus Ganesa garbinimas. Jis, panašiai Ganumanui, yra pusiau gyvuliška dievybe, jis yra paveikslinamas su drumblo galva, paprastai sēdinčiu, su dideliu pilvu, iš perlų ar kaukolių karoliais aplink kaklą. "Kareivijų vadovas" yra ypatingai išminties dievu; drumblas indui yra išmintingu gyvuliu, par excellence, ir todēl Ganesa visuomet yra prišaukiamas pradedant visokį užsiēmimą; šitam atsako ir jo pildenybē kaipo raštenybēs ir mokslumo dievo, ir todēl daugelio knygų pradžioje jo var-

das primenama su dievotumu. Kaikurios sektos garbina Ganesą kaipo augštesnę dievybę ir jis turi savo nuosavą puraną.

Vienlaikinis garbinimas ir Višnu ir Sivos lygiais statymas tankiai privedē prie abiejų kultų sumaišymo ir net

Pav. 28. Trimurti.

prie abiejų dievų suvienijimo. Šiteip jie buvo garbinami drauge po vardu Chari-Chara (vadinas, Višnu-Siva), ir šitas dviejų dievų sujungimas susiliejo antgalo į dvilypį

paveikslą, kuriam buvo pritaikytas tam tikras ypatingas kultas. Didesnį garsą turi kitas sąmįšis, kuriame jie išeina drauge su Brama tulos trivienybės formoje, *Primurti*, kur absoliutiškas apsireiškia Bramoje, kaipo sutvertojuje, Višnu, kaipo užlaikytojuje ir Sivoje, kaipo sunaikintojuje ir atnaujintojuje. Su krikščioniška Trejybe, prie kurios norėta kartais prilyginti malonioje ar nemalonioje prasmėje indiškąją paralėlį, šitas dievų sąmįšis turi labai mažai panašumo. Trimurti niekuomet nebuvo iškeltas į dogmato, arba tikros teorijos laipsnį ir nė tikėjimui, nė teorijai šitas paveikslas neturi svarbos bent kiek vertos atidžiai. Jis yra ne kas daugiau, kaip indiškosios sinkretybės siekimosi, apsireiškimas sujungti ir sulyginti kultus, kuriuos męs ant aleivieno žingsnio randame indujybėje.

Teologiškoji indų teorija turėjo visai kitus ir esmeniškesnius uždavinius: filozofija, turėjusi tokią įžymią svarbą steigiant pirmutines sektas, pereina ir per visą augštesnių sektų eilę; ji privedė prie įvairių mokyklų sutvērimo ir pagimdė daugelį veikalų, turinčių didelę svarbą.

Kaip jau buvo minėta, Vedantos mokykla yra vyraujančia sektose; bet į šitą sistemą senai jau buvo įvesta permainos, dėlei kurių ji buvo žymiai apsilpninta. Dievus Višnu ir Siva, suprantamus visuomet asmenims, norėta įvesti į buties principą ir pastatyti į Atmano vietą. Sankaros sistema pasirodė kaipir protestu priešais šitą neteisingą aiškinimą, išreikštu komentaruose prie Badarajanos-Sutros ir prie daugelio Upanišadų. Didžiajam galvotojui, kuris, teisybė, pats priklausė prie višnuitų, pasisekė atsteigti senovišką, aštrią Vedantos formą ir įsteigti teisatikiškos filozofijos kanoną. Bet šituomi negalima buvo pergalėti sektų palinkimo, kokiu nors budu sutaikyti filozofiją su liaudinio protavimo budu, ir kaip didysai Ramanudža 12-me metašimty įsteigė savo sektą, tai jis teipgi davė Vedantai tokį aiškinimą, su kurio pagelba ji galėjo patarnauti pagrindu senoviškam tikėjimui Bagavatų Pankaratra, kadangi jis ją ir stengėsi atnaujinti savo sektoje.

Pas Ramanudžą, kaip ir teisatikiškoje Vedantoje, svietas visuomet yra žiurimas nuo monistiškos atžvalgos; be visa apimančios esybės nėra nieko kito; bet kuomet pas Sankarą šitas yra tik grynai manoma buvybė be jokių ypatybių, tai pas Ramanudžą buvybė ir mąstis nepadaro jo

esmens, bet tik jo ypatybes; absoliutas nēra iš buvybēs ir mąsties, tik jis yra esybe, kuri gyvuoja ir mąsto ir kuri teip toli yra nuo to, idant neturēti ypatybių, kad, priešingai, greičiau jis turi visas ypatybes ir prietam teip pilname pavidale, jog jos suteikia jam absoliutišką galybę ir absoliutišką vertybę. Tokiu budu Brama yra suprantamas visaperimančia, visagalinga, visažinančia, visagailinga esybe. Sutinkamai su šituo jis nēra teipgi neatskiriama vienata: visas daugiavaizdis tikrybių svietas yra jame; vēlēs ir daiktai padaro jo kuną, bet ne jo esybę; jie priklauso jam kaip kunas priklauso dvasiai, ir, kas padaro svarbiausią dalyką, yra jame, su atnašine savistovybe. Tokiu budu darosi galima vēlēs pavieniškybē ir vēlių savistovybē siekia teip toli, kad, kaip kartais yra sakoma, ne jos yra Bramoje, bet Brama gyvena jose, kaipo pradžia, įeinanti jų sudējiman; prietam jos, kaipo esančios nuo amžių, nevisai jame ištirpsta. Bet kadangi daiktai išpradžių atsirado nuo Bramos, tai jie turi buti prie jo dvejopoje atnašoje: išpradžių daiktai buvo Bramoje kaipo užsinešimai ir pasidarē iš jo sulyg Bramos valios veiksmo, kuris ir yra tvērimu; antra, po tvērimui, jie sulyg savo esybēs visgi nesiliauja jame buti. Visa kas gyvas yra suprantama kaipo esantis vēlių persikeldinējimo padējime (samsara), nuo kurio vēlē gali išsigelbēti Bramos pažinimu, bet ne darbais; po to ji keliasi Bramos svietan amžinam laimingam gyvenimui ir apturi dalyvumą jo dieviškose ypatybēse, išskiriant vienok jo galybę išduoti iš savęs svietą, valdyti juomi ir vēl jį priimti į save. — Matome, kaip daug šitoje sistemoje palikta vietos daiktų tikrybei; bet dar svarbesnē yra ta rolē, kurią lošia joje asmuo; nes, iš vienos pusēs dievas sulyg savo esmens yra pavieninē pradžia, iš kitos pusēs, vēlē teipgi turi tikrą ir vienvalinę pavieniškybę, kuri pasiliuosuoja nuo bastymosi ne tuomi, kad ji savo pačios pasistengimu pažysta savo vienumą su Brama ir pereina į Bramą, bet tuomi, kad, su maloninga Bramos pagelba, ji išmoksta pažinti ir apmąstinēti jo esmenį, ačiu kuriam įgija augštesnį amžinos laisvēs ir jo danguje laimēs padējimą.

Bet savistovybē, kurią tokiu budu Ramanudža įvedē daiktų tikrybei ir vēlēs pavieniškybei, ne visus tepakakino. Pamatinis ir šitos sistemos pobudis vis dar tebuvo monistiškasis ir daiktai buvo tik kaipo dievo priskaitomybēs.

Nepatenkintas tuomi Anandatirta, arba *Madva* įsteigē savo *dualistinę sestemą,* kurioje buvo padarytas griežtas skirtumas terp: 1, dievo ir vēlių, 2, dievo ir daiktų, 3, vēlēs ir daikto, 4, terp įvairių vēlių, 5, terp įvairių daiktų. Čion, kaip matome, išnyksta jau paskutinis Vedantos mąsčių atsispindimas; bet naujas mąsties budas neprivedē prie naujo tikējimo ir Bagavata tikējimo pobudis užsiliko ir Madva sektoje.

Pas *Vallaba* gi sektą negalima nepastebēti visiško tikējimiško pobudžio perdirbimo; drauge su spiritualistiškuoju svieto supratimu čion išnyko teipgi ir dvasiška pasauležvalga ir idējos apie Dievą ir žmogų, apie gyvenimą ir laimę, išsidirbusios Višnu tikējime, įgijo žiaurų, jausmišką pobudį Vallaba pasekējų Krišnos kulte. Dangus vadinama čia Goloka, karvių svietas; jame gyvena Krišna ir Gopos, su kuriomis palaimintieji amžinai kartoja dievo jaunybēs nuotikius.

Filozofiškos Sivaitų sistemos pasiremia filozofija Sankija teip lygiai, kaip Višnuitų sistemos Vedanta, bet dar labiau nusitolina nuo pradinēs mokyklos, priimdamos griežtai teistišką ar greičiau deistišką pobudį. Svietas susideda iš trijų esmenių: dievo, vēlių ir medžiagiškų daiktų; jie sulyg savo esmens ir nuo amžių skiriasi vienas nuo kito. Teisybē, dievas sutvērē svietą, bet tik kaipo veikianti priežastis (causa efficiens), o ne kaipo medžiagiška priežastis, kaip mokina Vedantos pasekējai, nes jis sulyg esmens skiriasi nuo visokios medžiagos. Jis sutvēria svietą, kaip puodžius žiedžia puodą, vadinas, neduodamas pats medžiagos, arba kaip veidrodis atmuša paveikslus, vadinas, budamas tiek pat mažai savyje užgautas šituomi procesu. Tas dievas yra Siva, kuris šeimininkauja ant svieto teipgi kaipo apveizda.

Tokiu budu gamta turi buti žiurima kaipo veiksmas ir dievas kaipo priežastis; bet, antra vertus, gamta (prakrti) turi savo medžiagišką pradžią pati savyje, nes ji yra apdovanota plastiškąja galybe (pradchana); todēl ji iki tulam laipsniui gali tvertis nepriklausomai, bet visgi yra valdoma Sivos per jo Sakti tarpininkybę (kaipo instrumentališką priežastį), vadinas, yra jo užlaikoma ir sunaikinama. Svietinio bruzdējimo skraite yra vēlēs, kurių yra daugybē įvairių pavidalų; josios yra uždarytos į medžiagą ir todēl atitolintos nuo dievo. Uždavinis yra tame, kad išliuosuoti

vēlę nuo medžiagos pančių ir sugrąžinti ją dievui, panašiai gyvuliui (pasu), atliuosuojamam nuo retēžio, idant jis sugryžtų pas savo savininką (pati). Sivos, kaipo kaimenēs šeimininko (pasu-pati) vardu buvo pavadinta svarbiausia sivaitiška sekta. Šitas atliuosavimas atsibuva, žiurint sulyg sistemų skirtumo, arba per dievišką nulēmimą, arba per laisvą žmogaus užgaidą. Kelias į išganymą iš dalies yra apmąstinējime (yoga), iš dalies ritualo padavadijimų sekime (viddhi). Išganymo tikslu, sulyg šito mokinimo pažiuros, negali buti įžengimas dievybēn; išsigelbējęs nesistoja patim Siva, bet tik Sivai panašum.

92. Tikējimiškas Gyvenimas.

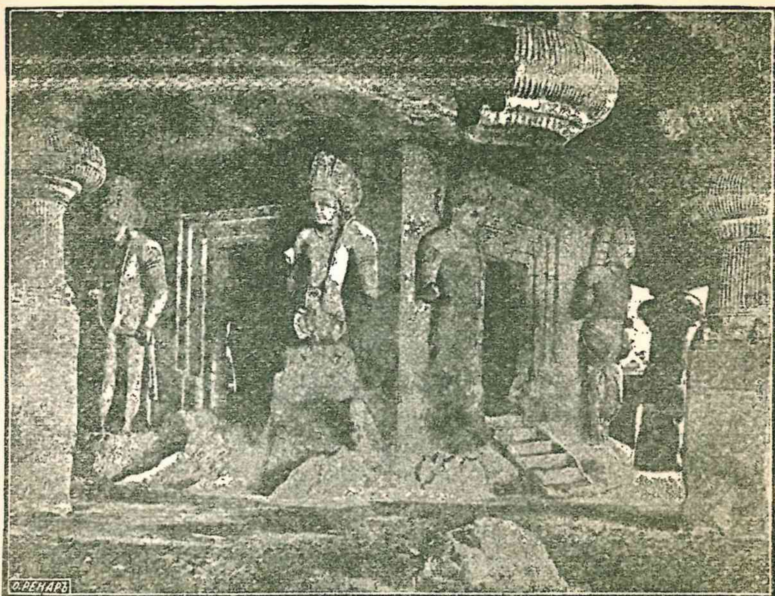
Atsinešimai prie dievų indujybēje yra teip pat įvairus, kaip ir supratimai apie dievus; visoki dievotybēs išvyzdžiai tiesiog atsako trims dievybēs idējos supratimo laipsniams, esantiems šitame tikējime: pantejybei, teisybei ir fetišybei. Augščiausiu keliu į išganymą vis dar vienval skaitoma apmąstinējimas, kuris praktiškame pritaikyme tuojaus pasikeičia asketybe. Kur vyrauja Vedantos pažvalgos, ten pažymētas, kaipo tikslas, susijungimas su dievybe vis dar yra pasiekiamas per tapas. Toliaus, męs matome, kaip šitas indų palinkimas parodo savo vyraujančią galybę net gilesniuose dievo garbinimo laipsniuose. Svarbiausią prie dievo atsinešimo formą ir tą naują, kurią suteikē iš šitos pusēs indujybē, padaro augščiau minētas praktiškas dievotumas (bakti), esantis tiems, kurie patys (apmąstinējimu bei asketybe) negali pagelbēti sau laimę pasiekti. Indai paduoda daug aiškinimų šitam žodžiui, bet visi jie susieina į tą, jog bakti yra meilē prie dievo, arba atsidavimas dievui. "Bakti yra augštesnē, į dievą nukreipta meilē". "Bakti yra toksai dvasios stovis, kuriame nusikreipiama nuo visa ko kito ir kuriame vienintēliu tikslu yra tas, kas patinka be pabaigos visųlaimingiausiam (dievui)". Teisybē, iš vienos pusēs, sakoma, kad bakti yra "meilē, kuri remiasi augščiausio dievo pažinimu, arba yra vienvaliniame vieno tik dievo apmąstinējime", bet, iš kitos pusēs, ji yra pasiekiama paprastu atsidavimu, ir žodžiai, aiškiną bakti, tankiausiai turi tiesiogiškumo pobudį: anurakti (įsimylējimas), snecha (jausmiškoji meilē) ir t. t. Šita meilē yra teipgi lyginama prie tarno

klausybēs, prie kudikio įsitikējimo. Bet šitame dalyke dievas ima ant savęs skatinimą. Jis eina žmones pasitikti, gelbēdamas jiems, laimindamas ir išganydamas juos. Toksai yra ypatingai Višnu Ramos ir Krišnos pavidale. Kokiu budu žmogus užsipelnē tokią dievišką malonę, yra ginčijamu terp mokyklų dalykų. Ypatingai sulyg šito dalyko atsiskyrē Ramanudžos pasekējai ir vieni iš jų manē, jog žmogus pats pasiekia malonę, it bezdžionēs kudikis drutai įsikabindamas į savo motiną, kiti gi žmogų skaitē visiškai neveikiamuoju ir dievo atsinešimą prie jo prisistatē atsinešančios prie savo silpnų katyčių katēs paveiksle. Bet kaip neišrodytų tiesioginiais dievo ir žmogaus prietikiai, vienok praktikoje jie turi daug tarpinių grindžių.

Visų pirma didelę rolę lošia kunigai, ne kaipo aukų nešējai, kaip antai Vedose, bet kaipo mokytojai (*guru*) ir tikējimiško gyvenimo keliarodžiai. Guru su savo asmeniu pasirodo esąs tarpininku terp dievo ir žmogaus; net daugiau kaip tiek, jis gyvu dievybēs atstovu, kuri įsikunijo jame ir jo asmenyje reikalauja sau garbēs. Jis tam, kas juomi užsitiki, gelbsti pasiekti laimę, pildydamas visas tikējimiškas priedermes, kurias antraip turētų pildyti šis paskutinis, "panašiai tam, kaip motina priima vaistą, idant gydyti savo žindomą kudikį". Nors šitas guru veiklumas sulyg teorijos yra skirtas tik nemečiams, kurie negali buti džnana, karma, ar bakti, bet jo svarba siekia toli už šitų ribų, ir kaip terp valdančių luomų, teip liaudies minioms guru greičiau yra butinu vadovu ir patarēju. Žemesniems luomams, kurie neturi nē pinigų nē apšvietimo ēmimui dalyvumo tikējimiškame gyvenime, užtenka grynai paviršutinio dievo garbinimo, arba buru, arba tiesiog prijungimo prie kulto. Tokiu budu ir čion męs matome, net gi labai pavojingame laipsnyje, kaip didelis yra indujybēs tamprumas. Guru gyvenimas įvairiose sektose yra labai įvairus. Kunigija nevisuomet yra surišta su kunigų kasta; vienok yra sektos, kurios susideda vien iš brachmanų ir t. t.

Svarbesnių sektų *kultas* atsiskiria nuo vediškojo visųpirma tuomi, kad jis susispiečia apie šventnamius, kurių Indijoje yra baisi daugybē (džainistai ir buddistai turi teipgi savo šventnamius); tankiai yra tai dideli namai su daugybe kiemų, svetainių ir koplyčių, pastatyti su didele dailenybe ir puikybe. Induistiškai pamaldai šventna-

miuose pobudingu yra tas, kad jos svarbos centras yra ne aukojime, bet įvairiausiame dievų ir stabų paveikslų garbinime. kuriame, žinoma, ir auka užima savo apribotą vietą. Kiekviena dievybē turi ne tik savo paveikslą pašvęstame jam šventnamy, arba savo mažoje, pagodoje, bet paprastai teipgi daugybę paveikslų ir simbolų, po kuriais ji yra garbinama. Šiteip ve, suakmenējęs amonitas, bala-

Pav. 29. Šventnamio vidus Elefante.

grama ir augalas tulassi rišasi su Višnu kultu ir ypatingai fallos (linga) su Sivos kultu; jis net ir yra tąja viršutine forma, po kuria Siva yra garbinamas. Nors šitas kultas linga apima teipgi atsakantį moterišką simbolą (joni), bet su šitais paveikslais nesiriša joki nepriderami suopročiai ir jie patys priēmē konuso ir prizmos formą. Linga kultas neturi atsakančio sau pavyzdžio vediškame laike ir abelnai skaitoma vietiniu; jis yra nepaprastai labai išsiplatinęs Indijoje, kur kiekvienoje vietoje, ypatingai šventose vietose galima matyt akmenines lingas.

Bet jei tokiu budu fetišybē tvirtai įsigyveno šventnaminēje pamaldoje, tai paskutinēji turi ir savo augštesnius

elementus: visų pirma giedojimą, kurio pasekme buvo turtingos himnų rašliavos išsivystymas. Induistiškosios *stotros,* garbinamosios giesmēs, kurių nesuskaitoma daugybē, abelnai padaro gražiausią šito tikējimo pusę ir sulyg savo tikējimiškos vertēs stovi nesulyginamai augščiau, negu teip išgirtieji Vedos himnai. Iš Wilsono duotų paveikslų skaitliaus (I, 270 ir sek.), du gali buti mums pavyzdžiais. "Tu — valdove, lai garbina tave, visa gyvastis tavyje. Tu — mano gimdytojai, aš tavo vaikas; amžina laimē pareina iš tavo dosnybēs. Niekas nežino tavo galo. Augščiausias valdove terp augščiausių, tu valdai visu esančiu ir visa, kas ima pradžią nuo tavęs, klauso tavo valios. Kas tave sujudina, kas tave linksmina, tai tu vienas žinai; Nanak, tavo vergas, su gryna širdžia aukoja tau šitą." Kitas himnas: "Mylēk jį ir atiduok jam visą savo širdį! Svietas surištas su tavim tik laime ir gerove. Niekas nepildo kito prašymo. Kol pas tave yra turtas, daugelis ateis ir apsēs apie tave; apleis jis tave — ir jie išbēgios ir niekas nesiliks prie tavęs. Pati, kuri tave myli, ir visuomet ant tavo krutinēs, tavo vēlei apleidus tave, su išgąsčia bēgs nuo negyvēlio. Teip atsitinka sviete su visa kuo, kam męs esame atsidavę. Todēl, o Nanake, paskutinēje tavo valandoje turēk viltį tik pas Gari." Priešingumas terp svietiškojo kelio ir išganymo kelio yra vienvaliniu uždaviniu stotrose ir dievobaiminguose apmąstinējimuose.

Bet tikras šventnaminēs pamaldos pobudis apsireiškia margame ceremonijų įvairume, kurių formoje atsibuva šventi veiksmai. Jie tankiai turi, ypatingai sivaitiškame kulte, visai primityvišką pobudį; net klasiškame mokybiškame sivaitiškos teologijos veikale prisimena, jog apeigos susideda ne tik iš apsimazgojimų, aukojimų, maldų atkalbējimo ir iškilmingų procesijų, bet ir iš juokų, giedojimo ir šokių, net iš kriokimo, drebējimo ir svyravimo, iš pamylētų ir beprotiškų kuno krutējimų, iš murmējimo besuomoniškų kalbų, apskritai iš visų galimų ligustos ekstazos apsireiškimų. Regyklą iš šventnaminio kulto nupiešē Burges savo pasakojime apie šventnamį ant Ramisvaram salos, kur svarbiausią rolę lošia Ammono dievo kultas (Indian Antiquary, 1883). Anksti rytmety, auštant, trimituoja ir bugnija ties Ganumano pagoda; muzikantai, šokējos, tarnai, kurie visi jau išsimaudē, mušdami bugnan su lermu eina

ir atidaro šventnamio duris, žiebia šviesas, gamina valgį šventnamio tarnautojams ir t. t. Štai kunigas su didele svita eina į didžiąją koplyčią, kur dievas guli patale, žiebia jam kamparinę žibyklą, deda jam vaisius ir riešutus ir podraug su nepaprastu mandagumu kelia jį iš miego. Paskui auksinį dievo paveikslą sodina ant palankino (nešyklēs) ir iškilmingai neša į šventnaminę svetainę; prie to netruksta nē muzikos nē šokančių mergaičių, švyturių šviesos ir sidabrinių užtiesalų. Potam šventnamio tarnautojai pradeda mazgoti aslą ir indus, podaug kartų apliedami juos vandeniu; apvalo kokosinį riešutį ir mangomedžio lapus, eina lingos pagarbinimas, kuris rupestingai yra numazgojamas ir ištepamas sandaliniu tepalu. Antgalo yra taisoma pietųs, susidedą iš ryžių, duonos ir kurros, ir su nužemintu nusilenkimu dedama priekyje dievo, kuomet žiburiai ir šviesos degama ir švytruojama. Teip traukiasi per visą dieną; vienval eina naujos procesijos su drumblais ir bajaderomis (šokikēmis) šventnamio galerijomis, vēl atsibuva dievų pasveikinimas ir lingų pagarbinimas, gēlių, vaisių ir ryžių padavimas, himnų giedojimas, dievų paveikslų nešiojimas aplinkui ir t. t., kol antgalo Ammonas negauna savo vakarienēs ir su žibyklomis, muzika ir šokiais buva nunešamas patalan. Tik apie pusiaunaktį pasibaigia šventē ir šventnamis uždaroma.

Bet indų kultas niekur nēra rišamas su šventnamiais, kaipo ir nesirubežiuoja didžiųjų dievų garbinimu. Kaimiškose apielinkēse, kur negalima imti dalyvumo šventnamiame gardų kulte, pasitenkinama visokiu kulto tikslu, kokį tik galima sau prileisti ir visur randama šventos vietos. "Nēra teip mažo kaimo, nēra vietos teip atkampios, idant negalima butų rasti ten šventų simbolų. Ant kalnų viršunių, gojuose, net kuone po kiekviena uola, ar garbinamu medžiu, galima matyti mažos koplytēlēs arba prastos akmenų krūsnys ar medžių krūvos, dažais pažymētos kaipo kokios-nors dievybēs."

Figa, tulassi ir daugelis kitų augalų skaitoma šventais; pas sivaitus ypatingai tankiai atsitinka žalčių kultas; bezdžionēs ištikimai kovojusios karēje drauge su Rama, daugelyje vietų skaitoma pačiais švenčiausiais gyvuliais; užmušti, arba išvaryti jas — labai saugojamasi, nors ir su nenauda žemdirbiui ar sodininkui. Karvē ir dabar dar,

kaip ir Vedos ir Avestos laikais, yra šventa, ir mažyčiai paveiksēliai, gerovę atnešančių karvių galima pirkti visur.

Ypatingą padėjimą užima vandens kultas. Šventi ežerai ir srautai visur galima rasti ir ypatingai kiekvienas upēs krantas skaitoma šventa žeme. Visų pirma, kaip žinoma, šventyne yra skatoma upē Ganges; "nēra tokios baisios nuodēmēs, nēra tokios juodos sielos, kuriai Gengesos vanduo nesugrąžintų skaistumo". Dar aštuonioliktame metašimtyj buvo paprotys kas metas aukoti šitai dievybei pirmadēlį kudikį; ir šventkelionēs, kurios lošia svarbią rolę Indijoje, atsibuva daugiausiai pas šitą upę. Nueiti nuo Gangesos ištakų pavandeniui iki intakai ir paskui atgal kitu kraštu, kam reikia praversti šešetas metų, yra vienu iš švenčiausių darbų, kokį tik gali sau indas sugalvoti. Ant šitos upēs stovi teipgi Benares, dabartinis brachmanų gardas, Indijos Jeruzolima. Nuvykti ten yra didžiausiu kiekvieno dievuoto indo noru ir nesuskaitomos šventkeleivių minios plaukia ten, idant pasimaudyti šventose vilnyse ir pavaikščioti po tukstančio šventnamių ir pagodų skliaustais. Bet Indijoje yra teipgi ir kiti gardai, kurie naudojasi didžiosios šventynēs garsu, pav., Allagabad ir Gaja.

Švenčių Indijoje yra labai daug; jų daugis apribota astronomiškais apsireiškimais; — šiteip, kaip pavasarį ateina pirmas pilnatis, prasideda Goli šventē, ir t. t. Bet yra teipgi šventēs, įvestos dievų garbei; Krišnos gimimo diena yra, žinoma, didžiausia švente indams, bet ir šventēs Ganesos, Ramakandros ir Sivos garbei skaitoma šventomis. Didžiuma jų turi linksmą, tautišką pobudį; gyvuliai yra apkaišoma gēlēmis ir vedžiojama gatvēmis; prietam dramatišku budu vaidenama koksai mytologiškas nuotikis, pav., Sitos paveržimas. Su matomuoju išdidumu yra švenčiama žibyklų šventē Lakšmi garbei, bet patim linksmiausiu laiku, indų užgavēnēmis, yra Goli šventē; vaikai šoka tąsyk ant gatvių, visi barsto vienas kitą geltonomis ir raudonomis dulkēmis, kuriama ugnys ir visur žaidžiama žaismēs ir klega juokavimai linksmo Krišnos jaunybēs atminimo pavidale. Suprantamas dalykas, kad šventēs gali turēti teipgi savo rimtą pusę. Ypatingai Sivos šventē vasaryje yra praleidžiama šventai, su aštriais pasninkais ir budējimais. Bet dar pobudingesnē iš šitos pusēs indams yra bengališkoji

asketų Charatš-Pudža šventē su jos beprotiškais savęs plakimais.

Didžiumoje sektų yra daromas griežtas skirtumas terp kunigijos ir svietiškųjų; paskutiniuosius tikējimas prašalina paprastai nuo pilietiško gyvenimo. Ramanudžos pasekējų gyvenimo budas gali buti mums pavyzdžiu. Jie gyvena prie šventnaminio kulto, puošia teipgi savo gyvenimus paveikslais ir Višnu ženklais ir garbina juos. Kame kitame jie nesiskiria jokiomis ypatybēmis; jie, kaip ir visų kitų sektų nariai, nešioja šventus ženklus ant kaktos — šitoje dēstyje du vertikališkus baltus brukšnius, sujungtus vienu raudonu augščiau antakių; kartais pas juos ant rankos yra tatuiruoti Višnu ginklai. Pas juos yra jų ypatingas pasveikinimas: daso smi, "aš tavo vergas", ir prietam keistas paprotys, kad jie valgydami neturi buti apsivilkę medvilnēs drabužiais, o tik vilnoniais ar šilkiniais, ir kad nē jokis svetimšalietis neturi buti pas juos prie pietų, arba net prie jų gaminimo.

Doriškos svietiškųjų priedermēs augštesnēse sektose paprastai yra tos pačios, ištekančios iš brachmaniško svietinio moralo, kurias męs sutinkame džainiškose ir buddistiškose bendrijose; pas višnuitiškąsias Charan Dazis, kurie priduoda didelę svarbą doriškai gyvenimo pusei ir yra persitikrinę apie teisingo atlyginimo ir kiekvieno pasielgimo nubaudimo buvimą; šitos priedermēs yra tokios: nemeluoti, nepiktžodžiauti, neapšnekēti nesielgti žiauriai, nešnekēti ko nereikia, nevogti, neardyti sutikimo poroje, nedaryti prievartos, nemąstyti piktai, nerodyti abejonēs ir veidmainybēs. Trumpiaus išsijautoja doriškasis Kabir-Pančis kodeksas: gyvenimas — tai dievo dovana ir nē pas vieną neturi buti ligos, todēl meilē prie žmonių yra augščiausia dorybe ir kraujo praliejimas yra didžiausia nuodēme. Antra didele taisykle yra teisybē, nes visa kas piktas sviete, o teipgi ir dievapažinybēs stoka išeina iš paklysties ir melo. Bēgti nuo svieto su jo geiduliais ir kančiomis visuomet yra geistina, jei kas nori užlaikyti savo sielos skaistybę ir išvysti dievą; guodojimas guru mąstimi, žodžiu ir darbu ir persitikrinimas apie jo absoliutišką išmintį padaro paskutinę didžiąją dievuotųjų priedermę.

Išsižadējimas, kurį pataria šita sekta, pilnai yra pritaikomas ir kitoms sektoms; net terp višnuitų yra ne maža

sektų, kurios atsisakē nuo pilietiško gyvenimo ir kurių šalininkai visai paskendo asketiškame gyvenime. Teipo pasekē Vairagai — "beaistriai" — bastosi, kaip užtaušę nuo svieto asketai, o teipgi Sanniazinai, išēję iš Ramanudžos mokinių, gyvena griežtai asketiškai. Paskutinieji užlaikē dar brachmaniškąjį pirmųjų induistiškų brolijų pobudį ir turējo pereiti pirmą brachmaniškojo kelio laipsnį, pirma negu įeiti į elgētybēs kelią.

Dar toliaus eina Naga sekta, kuri numetē drabužį ir veda laukinį asketų gyvenimą. Jie tikrai teisingą varo gyventojams baimę, nes yra apsiginklavę ir jų elgētavimas tankiai įgija plēšikų pobudį.

Sanniazinai ir Naga yra kaip terp višnuitų, teip ir terp sivaitų. Bet sektiškas paskutinių gyvenimas paprastai yra daugiau laukinis ir žemas. Jau dandinai, kuriuos reikia pripažinti augščiau stovinčiais sivaitais, visuomet yra užtaušusiais asketais, kurie nusiskutę visą galvą, vaikščioja su savo kuoka, nuo kurios gavo sau vardą, ir puodu išmaldų rinkimui. Labiausiai terp sivaitų randama profesionališkieji joginai, kurių gyvenimas yra pašvęstas beprotiškoms metavoniškoms lankstynēms, nes šituo keliu jie mano pilnai pergalēsią medžiagą.

Prietam jie užsiima teipgi visokiais paslaptiniais mokslais ir savo valkatinio elgētiško gyvenimo bēgyje užsilaiko iš žinavimo ir raganybēs, šokių ir giedojimo ir daro vaidenimus su išmokytomis ožkomis ar bezdžionēmis, kaip kad pas mus čigonai.

Pati žemiausia tikējimiško gyvenimo pusē — tai paslaptinis Sakti sektos, Sivos pačios garbintojų, veiklumas. Kaipo moteriška pradžia, kaipo gamtos asminimas, kaipo mystiškoji galybē, kuriąja Siva valdo visa kuo, Devi arba Sakti jau puranose davē priežastį daugybei keisčiausių sanprotavimų; bet ko nedavē iš šitos pusēs puranos, tai tuomi ypač pasirupino skaitlingos tantros. Mystiškoji Sakti galybē šituose liaudinēs sąmonēs apsireiškimuose pavirsta į mįslišką, baimijančią, jausmišką esybę, kurios asmenyje podraug yra garbinama ir tveriamoji ir naikinamoji buties galybē. Sakti kultas dalinama į oficialinį, kuris esmeniškose ypatybēse nesiskiria nuo Sivos kulto, ir į paslaptinį, "kairēsēs rankos", kultą, kuriame pirmų kultų pasileidimas ir niekybē gyvuoja toliau paslēptame stovyje dar ir musų

dienose. Nuogos moters asmenyje, prie naktinių ugnių yra garbinama moteriška pradžia ir jai yra siuloma vynas ir mēsa ir išdalinama sandalyvininkų vaišinimui; eilēs, kurias čia sako, tankiai turi begēdišką pobudį ir visa šventē pasibaigia laukiniu pasileidimu. Šitos ceremonijos prisakoma laikyti didžiausioje slaptoje, ką Wilson skaito nereikalingu, nes su garbe višnuitas ar sivaitas nužudytų savo vardą, jei šita paslēpta jo tikējimiškumo pusē taptų žinoma. Pati tamsiausia Devi kulto pusē yra ta, kad šitas naikinančios galybēs Kali garbinimas, be abejonēs, rišosi su žmogiškomis aukomis ir, — kaip sako Crook (l. c. 296), — yra teisingu prileidimu, jog šitas paprotys klēsti dar ir dabartiniame laike užslēptose Kali kulto vietose; Nagpure bent yra koplyčios, kur dar paskutinēje gentkartēje buvo aukojama žmonēs. Anglų valdžios pasistengimai prašalinti šituos ir kitus Kali kulto perdējimus, regimai, dar neatvedē prie patenkinamos išeigos.

93. Tikējimų išsivystymas po Islamo intekme.

Nusisiuntimo raštai. Šventas sikchų raštas verstas į anglų kalbą su E. Trumpp'o "introductory essays", *The Adi Granth of the holy scriptures of the Sikhs* (1887). Geresnis šito tikējimo istorijos išdējimas priklauso tam pačiam Trumppui: *Die Religion der Sikhs* (1881). Apie tikējimiškas sąlygas didžiojo Mongolo karalijoje šnekama pas E. A. von Noer: *Kaiser Akbar. Ein Versuch ueber die Geschichte Indiens in 16 Jahrhundert* (2 m-a, 1881). D. Shea ir A. Troyer, *The Dabistan or school of manners* (3 vol., 1843, versta iš persų kalbos). Ir iš *Asiatic Studies*, Lyall'io, sk. IX. —

Jau 8-me metašimty arabai pasirodē Sinde, bet negalējo įsteigti ten tvirto šeimininkavimo, kadangi juos išgujo narsųs radžputai. Tiktai 1000 m. po Kr. islamas apsisēdo drutai Indijos šiaurēje, iškur povaliai prasiplatino į pietus; tikrą šeimininkystą jis įgijo Dekane tik 16 metašimty, prietamgi tik tulam laikui. Kaip žinoma, šitų šešių metašimčių bēgyje turkiškos ir afganiškosios dinastijos pasiliuosavo nuo arabų šeimininkybēs; bet mahometybē prie visų permainų likosi šitos viešpatybēs tikējimu; teip pat ir mongoliškoji dinastija, įsteigusi 16 metašimty savo karaliją Deli'je ir išplatinusi savo didelę galybę šiaurinēje Indijoje, pripažino pranašo mokslą. Islamo įsiveržimas indujybēje darē didelį pavojų. Su savo aprybota monotejybe, savo mokinimo pratybe, tikējimišku uolumu ir stipria, ginklu pasiremiančia organizacija, silpnai ir energijos netekusiai indų

tikējimiškybei mahometybē buvo labai pavojingu priešininku, prieš kurį filozofiškais galvojimais ir mytais, iširusia niektikybe ir visišku tikējimiško gyvenimo nesusiorganizavimu nedaug kas galima buvo padaryti. Bet indomi tamprybē pagelbējo jiems ir šitoje dēstyje. Kaip tik jie suprato mahometonų tikējimo esmenį, teip atsirado pasistengimai pasavinti jo patogiąsias puses; tokiu budu terp indų radosi pakraipos, kurios valiojo sujungti islamą su indujybe. Kaip Kabir-Panti atidarē kelią islamo teologiškoms idējoms ir protiškoms pakraipoms į visai induistišką sektos gyvenimą, teipogi ir Sikchų sanjungai su indiškuoju mąsčių budu ir Indijos labui pasisekē sutverti tikējimiškai politiška bendrija mahometonų pavyzdžiu, kurioje stiprus kariškas gyvenimas susivienijo su tikējimiška uolybe ir ilgą laiką valdyta tvirtai įsteigta organizacija. Antra vertus, ir mahometonai išējo pasitikti indujybę. Didžiojo mongolo Akbaro pasistengimai suvienyti visus žinomus jam svarbiausius tikējimus į vieną svietinį, yra vienu iš indomiausių, nors ir bergždžiausių tikējimiškos istorijos vaizdų; visgi indomi šito valdovo liberalybē yra prirodymu to, ant kiek rumas Delyje buvo tolimas nuo arabų fanatybēs.

Seniausias iš šitų jungtinių bandymų, *Kabir-Panti* mokslas, dar pilnai užlaiko sąryšį su pirmesniąja indujybe. *Kabir* gyvenęs 15 metašimčio pradžioje, pastatē savo pažvalgos tiesioginin susirišiman su Ramanandos mokslu. "Jis atmetē brachmaniškus raštus ir išjuokē brachmanų išdidumą ir veidmainybę; jis teipgi atmetē visokį kenksmingą kastų ir tikējimų skirtumą. Visi, mylintieji, dievą ir darantieji gerą, yra broliais, ar jie butų indais, ar mahometonais. Stabmeldybę ir visa, kas rišasi su ja, jis aštriai nupeikia; šventnamis turi buti tik maldos namais ir nieku daugiau. Jis nenori žinoti nē jokių paviršutinių ženklų, reiškiančių priklausomybę prie kokios nors sektos, nes jie atidalina žmones vieną nuo kito. Jis skelbia išsižadējimą ir mąstinējimo gyvenimą, bet visųpirma reikalauja doriškos skaistybēs ir neaprubežiuoja jos kokiu nors ypatingu gyvenimo budu. Visas autoritetas tikējimo klausimuose priklauso guru; vienok jo klausymas neturi buti aklu, bet kiekvieno tikinčio sąžinei turi buti duota sava vieta" (Bart).

Lengva yra suprasti, jog tokių pažvalgų įvedējas vienokiai gali skaitytis ir prie indų ir prie musulmanų; abiejų

tikējimų pasekējai stengiasi jį prisisavinti; nēra nieko netikētino tame, kad jis, kaip padava sako, gimē musulmanu ir tik suaugesniuose metuose prisidējo prie višnuitų. Bet Karibo svarba siekia daug toliau negu atskiros sektos įsteigimas; jis abelnai davē smarkų stumį tikējimiškoms permainoms Indijoje; pats Sikchų tikējimas atsirado po jo intekme. *Nanak,* šitos sektos įsteigtojas, gimē 1469 m.; jis skelbē dievo vienumą, kuris reikia garbinti teisingu gyvenimu, ir kastų skirtumą skaitē neteisingu, nors atvirai nējo prieš jas. Savo svarbą sikchai kalti ne savo mokslui, tik tai rolei, kuri teko jų dalion istorijoje. Jų teologija tame pavidale, kokiame ji yra išreikšta jų biblijoje (Adi-Grant), apima nesuderinamiausias mąstis, svarbiausios gi pažiuros yra indiškosios paeigos. Ne rojus, ar dangus yra galutiniu tikslu, tik atsiliuosavimas nuo vēlēs persikēlimo, pavieniškos buvybēs pertraukimas. Žmogus, kuris veikia po vienos iš trijų gunų (gerumo, aistros ir tamsybēs ypatybēs, kurios yra žinomos iš Sankijos ir kitų indiškųjų sitemų) intekme, papuola naujiems gimimams; jie liaujasi dēl pilno ištirpimo dievybēje (šitas tikslas vadinama nirban-nirvana). Bet sikchai iš šito mokinimo nedaro išvado, kuris buddybēs skraite ir išlauko jo pusēs nuvedē į vienuolišką gyvenimą, kadangi jie visai nepripažysta asketiško gyvenimo, bet, vienval kreipdami mąstį linkui savo tikslo, jie podraug ima dalyvumą žemiškuose dalykuose ir žiuri į tą, kas yra sviete, o ne iš lauko jo pusēs. Tiek pat mažai užvertas savyje ir jų supratimas apie dievybę. Augščiausia esybē, kurią jie vadina Gari-Govind, arba kitais vardais, aprašoma tai kaipo absoliutiška butis, pantejybēs kalba ir paveikslais, tai kaipo pilnoje prasmēje sužiningas asmuo. Sulyg savo mokytojų ir perdētinių guodojimo, Sikchai sutinka su daugeliu kitų tikējimiškų bendrijų; bet vargiai kur guru autoritetas teoriškai ir praktiškai yra statomas teip augštai ir jam rodoma yra klausybē pilnesnēje formoje, kaip Nanakui ir jo inpēdiniams. Šitie inpēdiniai yra ne tik Nanako įsikunijimais, bet tiesiog yra dievinamais; užtenka jų žodžio, idant įvykdinti sujungimą su Gari. Pirmieji guru buvo gana nežymųs žmonēs, kurie, nors ir surinko aplink save mokinius, bet neiškēlē sikchų bendrijos į tvirtą padējimą. Ketvirtas jų surinko sektą šventnamyje, kurio auksinēs bonēs dar ir dabar atsimuša ant švento Amrtzaro ežero.

Penktas guru, *Ardžun* (1581—1616), buvo žmogus apšviestas, kuris sukompiliavo Adi-Grant ir pats paliko daugelį poētiškų veikalų. Prie jo sikchai pirmu kartu pasiekē politišką svarbą ir įējo į kovą su mahometoniška galybe; padava kaltina didįjį mongolą už Ardžuno myrį. Prie jo sunaus, sikchai ēmēsi už ginklo ir nuo to laiko vedē smarkią kovą su mahometonais, įgydami šitoje karēje, nusitęsusioje daugiau kaip metašimtį, fanatybę ir išimtinybę, ikišiolai buvusius svetimais indiškosioms sektoms. Augščiausią savo tašką šita kova pasiekē prie dešimtojo guru, *Govind-Singcho,* karaliaus Aurengzedo bendralaikio. Jis pridējo prie švento rašto priedą iš kariškų giesmių, idant uždegti sikchų narsą. Šitas "Grant dešimtojo karaliaus" veikalas vienok neužsiliko kaipo šventas raštas. Govind-Singch davē savo valdiniams tvirtesnę politišką ir karišką organizaciją. Kaip jis 1708 m. mirē, tai nepaskyrē sau inpēdinio, teip kad su juo pasibaigē guru eilē. Jis yra tikru Sikchų tautiškybēs įsteigēju. Jis juos sujungē į visuomenišką visybę (*kchalsa*), surištą paprasta pašventinimo (*pachul*) ceremonija ir tuomi padējo jų pilną atsiskyrimą kaip nuo mahometonų, teip ir nuo indų. Todēl, kaip ateinančiame metašimty mongolų karalija iširo, tai sikchai Pendžabe, panašiai marattams Dekane, stojosi jų galybēs pasekējais. Vienok viduriniai nesutikimai galējo susilpninti sikchus, jei nebutų pasirodęs energiškas žmogus, pataikęs juos suvesti į vienybę. Tai buvo Randžit-Singch (1780-1839), sutvēręs karaliją Lagoroje, padariusią anglams tiek kibelių ir pergalētą tik po dviejų karių 1849 m. Dabartiniame laike Pendžabe priskaitoma dar iki dviejų milijonų sikchų tikējimo pasekējų.

Bet pasiremiant augščiau paminētu, nereikia manyti, kad didžiojo mongolo karalija stojosi tvirta siena mahometoniškai teisatikybei. Jau a priori šitas butų netikimu. Karališkasis namas buvo mongoliškos paeigos, o mongoliškieji vidurinių amžių užkariautojai abelnai atsižymējo tikējimiška apkanta; visoki tikējimo išpažinimai rado pas juos priēmimą ir atsiliepimą: "Dievas ant dangaus ir chanas ant žemēs" — buvo jų aforizmu. Nors didieji mongolai Deli'je tapo musulmanais, vienok nuo jų negalima buvo laukti didelio prisirišimo prie šito tikējimo, ir jų valdinių didžiuma priklausē dar prie indujybēs. Ant šitos

dirvos išaugo tikējimiškas didžiojo *Akbaro* veiklumas. Šitas karalius ypatingai užsiēmē visais tikējimais. Išaugintas islamo tikējime, jis save apsiautē induistiškais mokslinčiais ir poētais ir savo ministerių didžiumą rinko iš savo induistiškų valdinių skaitliaus. Bet ir parsistiškoji bendrija teipgi smagiai traukē jį, ir nors su dideliu vargu, jis parsikvietē sau vieną kunigą, idant jis išdētų jam mazdejybēs mokslą. Antgalo jis teipgi atkreipē ypatingą atidžią į krikščionybę ir portugališkieji misijonieriai prie jo rūmo įgijo didelę svarbą. Į Akbarą žiurēta kaipo į pirmtakuną sulyginamosios teologijos tyrinējimo dalyke, vienok moksliškas žingeidumas šiolaikinēje žodžio prasmēje buvo jam svetimas. Gyvenimas pilnas bruzdējimų ir stiprųs tikējimiški palinkimai skatino jį ješkoti įvairiuose tikējimuose to, kas atsakē jo reikalams; podraug jis savo pramatančiu, geniališku žvilgiu matē, jog viešpatybēje, kurios valdiniai teip įvairųs, kaip sulyg tikējimo, teip ir sulyg paeigos, turi buti užlaikoma tikējimiška pakantra. Kiekvienas iš svarbiausių tikējimų įvairiu budu iššaukē jame savo patrauktinę jiegą. Jį traukē ir islamo monotejybē, ir giliamaningieji indujybēs simbolai, ir Parsų ugnies bei saulēs kultas, ir doriškoji Jēzaus paveikslo didybē (kuomet krikščioniškieji dogmatai buvo jam neaiškųs), — jis manē, jog melstis dievui galima ir reikia visaip, ir klausē tikējimiškų papročių, imtų iš įvairių tikējimų. Vienok jis stengēsi tą tikrą turinį, kurį jis rado visur, sujungti drauge į vieną naują tikējimą. Palaikomas savo ministerio *Abul-Faclio,* jis įsteigē dieviškąjį tikējimą (Din-Ilagi), kuriame Dievo vienumas, dieviškos gyvasties išsivystymas sviete ir vēlių persikēlimas padarē pamatinius dogmatus. Kultas buvo pašvęstas ypatingai saulei, pamaldą gi laikē pats karalius; kaipo tikējimo galva, jis užēmē visai ypatingą padējimą, teip kad Ilagijų tikējimas rado savo išraišką formuloje: "Nēra Dievo be Allaho ir Akbar Allaho kalyfas". Šitas naujas tikējimas vargiai tepergyveno savo įsteigtoją, bet jame męs randame daugelio naujesnių indiškųjų tikējimo formų žymes: unitarinį supratimą apie Dievą, kuris vienok neatmeta pantejybēs, įsteigējo, arba mokytojo autoritetą ir dorišką griežtumą. Paskutinis ypatingai atžymējo Akbaro valdymą; panaikinimas blogumos buvo jam visų tikējimų esmeniu ir

didelę garbę jam duoda tas, kad jis energiškai atsistojo prieš vaikų tuokimą ir našlių deginimą, šitas dvi dideles, šlykščias indiškosios civilizacijos dėmes.

Akyvu eklektiškosios ir sinkretiškosios šito periodo dvasios liudijimu yra daug keliavusio *Mochsan-Fini* veikalas, gyvenusio 17 metašimty, kuris paduoda nuodugnias žinias apie įvairius tikėjimus Dabistane, kuriuos jis ištyrė. Jis atskiria jų dvyliką, ir penkis jų vadina svarbiausiais: parsų tikėjimą, indujybę, judajybę, krikščionybę ir islamą. Apšviesto žmogaus įspudžiai sulyg padėjimo, kuriame buvo šitie tikėjimai Indijoje 17 metašimty, turi didelę kainą.

Męs peržiurėjome, žinoma, svarbiausias, bet toli nevisas tikėjimiškas induistiškojo periodo reformas. Mokytojų skaitlius, kurie įsteigė kokią-nors mokyklą, sektą, ar tikėjimą (supratimai ištęsiami), buvo didelis, bet tankiai jų tvarinys gyvavo tik bėgyje vienos kartos, paskui gi vėl skirstėsi į kitas formas.

94. Šiolaikinis padėjimas.

Nusisiuntimo raštai. Iš dabartinių kelionių aprašymų, eskyzų ir t. t. daugumas neturi svarbos; bet galima patarti R. N. Koest, *Pictures of Indian Life* (1881); G. Darmsteter, *Lectures sur l'Inde* (1888). Susirišantį paveikslą ir apžvalgą paduoda W. W. Gënter, *The indian empire* (1882) ir Goble d'Alvietta *L'évolution religieuse contemporaine chez les Anglais, les Américains et les Hindous* (1884). —

Net pereitame metašimty Indija turėjo savo didžiuosius mokytojus, arba tikėjimų įsteigtojus, ir indujybė darbu prirodė savo gyvybišką jiegą ne tik trukšmingame liaudiniame kulte, bet ir rimtame didžiųjų protų mąsties ir dvasios darbe. Jų eilę atidaro Rammogun-Roi (1774—1833), Brama — Samadži įsteigėjas. Jis buvo karštu kovotoju su stabmeldybe ir tvirtai laikėsi vienadievybės, kurios atradimas buvo jo padarytas Vedose daug anksčiau, negu jis išmoko Bibliją ir Koraną. Jis jau pradėjo megzti draugiškus prietikius su europine kultura, bet pasimirė kartą beaplankydamas Angliją. Jo inpėdinis Debendranat-Tagore padarė svarbų žingsnį, atsisakydamas nuo Vedų autoriteto; jojo Brachma-Darma dar reiškiau negu jo pirmtakuno mokinime yra skelbiama Dievo visatos sutverėjo vienumas ir dvasiškumas.

kuriam vienam tereikia tarnauti. Po jo ējo Kešub-Šunder-Sen (1838—1884), karšto budo, patraukiančios iškalbos ir plačiai apimančios mąsties žmogus, bet kuris, dēlei šito augšto gabumo, nusekē norą lošti rolę, kuriai vienok negana buvo jo doriškų pajiegų. Jis pradējo nuo to, kad mēgino padaryti tikējimišką reformą teipgi ir sociališkuose prietikiuose; į kastinius skirtumus jis visai nekreipē atidžios. Todēl jau 1866 m. iširimas stojosi neišvengiamu, nes Debendranat-Tagore baimijosi tokių radikalinių išvadų; jis likosi bendrijos galva, kuri nuo to laiko vadinta Adi (senovinis) — Brachma-Samadži; o naujininkai, kurių galva buvo Kešub, pradējo vadintis indiškais Brama-Samadži. Šitame Kešub-Šunder-Sen rate kassykis vis daugiau įvedinējo savo mąstis; jis atsistojo priešais vaikų tuokimą ir stabmeldiškas induistiško tikējimo apeigas, vienok pasidavē vienam ir kitam, kuomet, išleidęs savo dukterį už magaradžos, jis tikējosi, kad tas pagelbēs jo tikējimo iškylimui ir tolesniam jo platinimuisi. Bet greta su tuo jis stengēsi inkunyti daugelį, iš dalies, tikrai prakilnių mąsčių. Jo laisva dvasia atjautē giliausius kaip indiškosios, teip ir krikščioniškosios filozofijos bei tikējimo įspudžius ir jis stengēsi sutaikyti juodu abu augščiausiame vienume. Daugiau negu kiekvienas jo tēvynainių jis kreipē savo akis į Europą; laike jo kelionēs ten, šitas gabus žmogus buvo sutinkamas su nepaprasta pagarba augštesniuose apšviestunijos ratuose; nuo to laiko jis buvo vienvaliniuose susirašinējimuose su Maksu Muelleriu*). Jame tolydžio brendo mąstis, jog jis gali suteikti praktišką tikējimišką abelnos teologijos principo pritaikymą toje prasmēje, kokioje jis suprasta Europoje, ir įsteigti tikējimą, į kurį įeitų teisybēs elementai, paimti iš visų tikējimų. Kristui jis skyrē pirmą vietą terp pranašų, ir kaip jis puikiame pranešime pastatē Kristų kaipo didįjį teisybēs mokytoją net Indijai, tai daugumui pasirodē, jog jis nori pereiti į krikščionybę. Bet ne tas buvo jo noru: jis tik norējo terp Europos ir Azijos, terp krikščionies ir indo sunaikinti prieštaringumą savo naujame, kosmopolitiškame, unitariškame, mystiškame tikējime. Šitame tikējime jo paties asmuo, kaipo inkvēpto vadovo užēmē vis daugiaus vietos. Iš jo teorijos priežasties Adeši, vadinas, vidurinio

*) Max Mueller: *Biographical Essays* (1884).

apveizdinio valdymos, sąžinēs balso, kaipo autoriteto tikējimiškuose dalykuose, jį persergējo Max Mueller. Antgalo jis ēmēsi ir viršutiniu budu prie naujo tikējimo įsteigimo: 1880 m. Kešub apskelbē naują pasiuntinybę (Nava Bidchan, the new dispensation), kurioje turējo įvykti tikējimų sąlydumas, bet kurioje dvasiško tikējimo mąstys išreiškiama labiausiai simbolais, nuo indujybēs paimtais. Vienok viso šito Brachma-Samadżi, vystymosi svarba yra daugiau asmenų ir principų vertēje, negu tikējimo platinime, turinčio savo šalininkus tik terp apšviestų žmonių, garduose ir nepadaro jokios didesnēs intekmēs į liaudį. Šitas mokinimas iššaukē Ario-Samadżi reakciją po mokyto ir garbingo Dinanandos viršininkybe. Sarasvati (1827—1889), kuris apgindamas Vedų autoritetą, ateina prie tvirtinimo, buk vediškieji giesmininkai turējo jau visą teisingą pażintį (net musų laiko pażintį).

Persai.

(*Dro Edw. Lemanno, Kopenhagene*).

Nusisiuntimo raštai. Apie persus savo abelnuose iš senovēs istorijos veikaluose šneka: M. Dunken, Fr. Lenorman, Ed. Meyer ir k.; toliaus Justi (pas Onkeną); Flate (Erscho ir Grubero encyk.); G. Raulinson, *The five great oriental monarchies* (senovēs persų karalybē sulyg skaičiaus yra penkta iš paminētų čion monarchijų; kaipo šeštą ir septintą autorius pridējo vēlesniame laike Arsakidų ir Sassanidų monarchijas); T. Holden, *Aufsaetze zur persischen Geschichte* (1887) išdeda Persijos istoriją prie Achemenidų ir Sassanidų; A. von Gutschmidt, *Geschichte Irans und seiner Nachbarlaender von Alexander dem Grossen bis zum Untergang der Asaciden* (1888); paskutiniai du veikalai yra vokiškomis britaniškosios encyklopedijos straipsnių laidomis.

Kaip Lassen buvo indiškosios archeologijos įsteigēju, teip Spiegel daugelyje savo veikalų padējo pamatą persų archeologijai, terp kitko — *Iranische Altertumskunde* (3 Bde, 1871-73-78). Vēliaus W. Geiger, *Ostiranische Cultur im Alterthum* (1882), išstumē ant pirmos vietos ypatingai vidurinius ir socialinius prietikius (yra teipgi anglų vertimas, padarytas vieno perso iš Bombējos).

Sulyg šventos rašliavos ir tikējimo yra veikalai: M. Haug, *Essays on the sacred language, writings and religion of the Parsis* (3 ed. 1884, išl. E. W. West); to paties penkios Gatos, arba giesmių ir Zaratustros, jo mokinių ir pasekējų išsitarimų rinkiniai (2 sk., 1858—60); F. Windischmann, *Zoroastrische Studien* (1863). Vertimai Avestos F. Spiegelio (3 tom. 1852—59). Išsamųs komentarai dviejuose tomuose, (1865—69). C. de Harlez (prancuzų kalboje 2-ra laid., 1881); J. Darmstetero ir L. H. Mills'o (G. B. E. IV, XXIII, XXXI) ir Darmsteter — *Annales du Musée Gulmet* (3 tom.), aprupinti plačiomis įžangomis, apimančiomis brangintinus iš tikējimo istorijos skyrius. Kaipo tokios rųšies pagelbą reikia laikyti I. Darmsteter: *Haurvatát et Ameretát* (1875) ir *Ormusd et Ahriman* (1887); C. P. Tiele, *Geschiedenis von den godsdienst II*, aprašo persus. Sulyg istorijos tyrinējimų slg. A. Govelako įžangą, *L'Avesta, Zoroastre et le Mazdéizme* (1880); likusi knygos dalis neturi svarbos. —

95. Mydiškai persiškoji tauta.

Persų pasirodymas ant istoriškos regyklos visai yra kitokis kaip indų pasirodymas. Indiškosios gentēs išeina laipsniškai iš neapžvelgiamos senovēs. Nesuspējo dar jos pasiliuosuoti nuo savo klajoklinio, pirmapradinio gyvenimo, kaip jau pirmutinis jų tikējimas pasirodo pasiekusiu pilną išsivystymą ir išdētu mokslingoje rašliavoje. Jų karēs parodo genčių ir veislių kovą; jų politika yra smulkių viešpatybių politika; kaipo didelē tauta jie niekuomet neišējo ant visasvietinēs istorijos regyklos. Didieji likimai, išpuolę indiškųjų tautų dalion, mažai atmainē vidurinį jų gyvenimo surēdymą, ir ištisus tukstantmečius praleidus, pas šitas nepajudinamas tautas randame tas pačias politiškas sąlygas, tuos pačius budus ir gyvenimiškas pažiuras.

Griežčiausiame priešingume šitai sekliai srovei išsiskleidžia persų tautos gyvenimo drama. Iš pirmapradinio periodo, visiškai užslēpto tamsoje, persai staiga išeina į pilną istorijos šviesą. Turēdami pastebētiną karišką gabumą, vedami vadovų, apdovanotų puikum politiškuoju buklumu, jie platina savo valdžią po senovēs vakarinēs Azijos viešpatybes ir bēgyje nedaugelio gentkarčių sutveria svietinę viešpatybę nuo Turano iki Abissynijai, nuo Indo iki Egējiškų jurų. Per išmintingą pakantą ir didelę vertę turējusių civilizuojančių tvarkų įvedimą daugiau dar negu per prievartą ir despotiškųjų valdovų išmintį, šita milžiniška viešpatybē pasiekia tvirtą organizaciją, ir žydinti kultura išauga ant naujos dirvos, kol begalinis rēpimas nesugriuva dēlei savo paties didumo, ir, dēlei ūmo viešpatybēs puolimo, susinaikina ir kultura, turējusi viso du šimtus metų. Iškilusi ant jos įrų partų karalybē paveldējo karišką senovēs persų galybę, bet ne jų kulturą, ir, žinoma, dēl šito ve ir negalējo užsilaikyti ilgai. Vienok turējo pereiti ištisi metašimčiai naikinančių karių pirma kol ant visados susinaikino šitos tautos savivaldybē, ir tik po jos susiliejimui su mahometonais męs matome, jog jos kalba ir tikējimas pamaži gęsta, arba pereina į kitas buvybēs formas.

Persų tautos pobudis yra ribojamas jau šitu jos likimu ir be to išaiškinama ne tik iš jos pačios veikalų, bet ir pasiremiant besistebiančių iš jos senovēs tautų aprašymais. Sulyg resnu ugiu ir fiziška vikrybe, persai turējo energišką

valią, užgrudintą kovoje su žiauriu klimatu ir jų klajoklinio gyvenimo pavojais kalnuose ir stepuose. Ten jie įgijo drąsą ir rimtumą, bet teipgi ir tamsios, sunkios buvybės puses, baimę, kuri vienval apsireiškia jų buduose ir tikējime ir kuri galētų buti pavojinga visam jų dvasiškam gyvenimui, jei pas juos nebutų tiek pat stipriai jaučiamas veržimasi prie šviesos, galybēs ir blogumos pergalējimo.

Intelektuališkas persų sugiebumas — tai aiškus, tankiai blaivas protas. Išdidi indų fantazija jiems yra svetima. Kur jų poētiškieji veikalai turi gražumą, kas senovēje retai teatsitinka, ten šitas gražumas daugiausiai yra išraiškomis energijos bei tikrybēs ir toje skriesty, į kurią leidžiasi mąsties iškilybe kalba. Net teologiškieji sanprotavimai turi daugiau praktiško, gyvenime veikiančių spēkų suvedimo į tvarką, negu gudravimo ir apmąstinējamo žvalgymo pobudį, ir kaip ne didelē butų jų tikējimiško kulto svarba tautos auklējimui, tai vis jis, su jo sausais himnais ir alsinančiomis apeigomis, turi visai bežiedį pobudį.

Ir bet senovēs persams netruko vaizdumo jiegos. Jie turējo fantaziją reikalaujamą didēsiems darbams ir mąstims. Kaip jiems išplatinimas nuo Etiopijos iki Dunojaus apskričiui neišrodē perdaug platum, teip ir jų žvilgis į butį atsižymi pastebētinu platumu: geruma ir bloguma, dievas ir žmogus, žemiškas gyvenimas ir anapus kapo — visa tas buvo jiems griežto prieštaringumo formoje, ir bet jie įstengē sujungti visas šitas idējas į vieną tam tikrą, užvertą savyje svietinį vaizdą. Svyravimai ir perējimai iš svajojamos idēalybēs į gryną materialybę, kurie vienval mums atsitinka pas indus, visiškai nesiranda persų mąsties gyvenime, nes persai iš pačių pradžių pasiekē abi buvybēs puses jų tinkamoje lygsvarybēje.

Dualistiška pažvalga į svietą, perēmusi visas pirmųjų persų mąstis, padaro svarbiausią teoretišką skirtybę terp jų ir indų; bet nuo teoretiškosios paskutinių monybēs persai tolinasi teipgi dēlei racionalistiško jų protavimo budo ir dēl jų praktiškos gyvenimo pusēs pamēgimo. Jų veiklia energija galima pastebēti net jų dievotumo pobudyje; ne nuo svietiškos blogumos, arba apskritai nuo svieto išgelbējimas, tik piktybēs ir blogybēs pergalējimas sviete padaro jų tikējimišką uždavinį, prietamgi jie stengiasi pasiekti šitą per-

galę ne bēgimu iš svieto, arba sunaikinimu savo *aš,* tik pozityvišku gyvenimo tvirtinimu ir rodymu jam sanveikos. Ačiu šitam senovēs persiškasis tikējimas įgija reiškų *praktiškai dorišką* antspaudį, kuris kuoreiškiausiu budu atsiskiria nuo vediškai brachmaniško tikējimo.

Kaipo svarbiausią šitos tikējimiškos etikos indomybę, žinoma, reikia pažymēti *grynybēs užlaikymą;* bet šita grynybē reikia suprasti ne tik kaipo kuniškas švarumas ir visokios nešvarybēs vengimas, bet ir kaipo tikras doriškas bedēmingumas, kuris, terp daugelio apeiginių valybų ir smulkių kasdieninio gyvenimo menkniekių prašviečia vienok kaipo sužiningas idealas. Dēlei šito *apeiginių taisyklių* pildymas stojasi svarbiausiu tikējimišku darbu, įgaunančiu pilnoje prasmēje šventą pobudį. Senovēs persiškasis tikējimas yra *taisyklių* tikējimu, kaip lygiai vediškasis — aukų tikējimu; bent esančioje pas mus Avestoje atsipirkimai ir valybos lošia daug didesnę rolę, negu auka, ir visa tas, ką žmonēs nori atsiekti, yra įgijama arčiausiu budu ne per auką. Bet, nors šitų įstatymo padavadijimų daugumas ištikro yra bergždi ir besuomoniški, vienok "įstatymas" abelnai įgija etiška svarbą, vertą garbēs, iš dviejų pusių: viena, ačiu tam užsidegimui, su kuriuo siekimasi prie grynybēs apsireiškia teipgi ir dvasiškoje srityje, krypdamas linkui teisybēs, teisingumo, tikrybēs ir t t.; antra, dēlei to, kad prie teisybēs atasteigimo ir piktybēs pergalējimo einama pozityvišku praktišku darbu, kuris šale to, turi neabejotinai kulturišką pobudį. Griežtumas, su kokiu persai įvedinējo šitas doriškas taisykles, žinoma, turi didžiausią svarbą visam jų vystymuisi kaipo tautai, teipogi kaip pastovumo stoka, ant nelaimēs teip veikiai nuvedusi augštesniuosius persų ratus į dorišką ir fizišką karšatį, labai daug prisidējo prie viešpatybēs puolimo. Bet senovēs sąmonē neišnyko visai ir gyvuoja toliau menkuose tautos likučiuose, kuri dar turi parsų vardą ir išpažysta Zaratustros tikējimą.

Tokiu budu persai sulyg savo pobudžio, kaip ir sulyg savo likimo, žymiai skiriasi nuo indų. Vargiai tegalima tikēti, kad šitos dvi tautos kilo iš *vienos* šakninēs gentēs ir turējo ilgai kainą jiems senovę. Bet tas yra už visokios abejonēs rybų. Kalbų gimininguma, kurios atsiskiria tik beveik tarmiškomis ypatybēmis, padavų ir papročių gimi-

ningumas, antgalo geografiškas padējimas padaro neabejojamus prirodymus šito naudai. Yra aišku, kad indai persikēlē Indijon iš kalnuotų šalių, kurias vēliau apgyveno vieni iranai ir, gali buti, kad jie dar ilgai potam, kaip indogermanai atsidalino, su iranais padarē *vieną* gentę, nes tas, kas šitas tautas jungia, nevisuomet yra abelnu indogermanišku turtu. Żinoma, nēra galima išskaityti, kokiu tikrai laiku įvyko abiejų genčių persiskyrimas, bet kad jis turējo įvykti senai prieš vediškosios kulturos išsivystymą, tai tą pripażysta visas vedų pobudis, kurios, regimai, atsirado jau ant indiškosios dirvos. Senovēs persų rašliava ir toji dvasios pakraipa, kurios ji yra atstove, teip aiškiai turi savo nuosavą antspaudį, jog tikrai galima sakyti, kad iraniškos tautos ilgą laiką ējo savo nuosavų keliu ir savarankiai tvērē savo papročius ir mąsčių budą iki tam laikui, kaip, prie jų političko iškilimo, pasirodē, ant kokios augštumos jau tuomet stovējo jų tikējimiškas išsivystymas.

96. Persų tikējimo tēvyškē ir jos tikējimo įsteigējas.

Nuo iraniškų tautų, gyvenančių ant vietos terp Kaspijos juros ir Persiškosios użlajos visųpirma reikia atskirti *Suzianos,* vakarinēs iraniškos augštosios lygumos pašlaistēs gyventojai. Yra żinoma, jog Suziana buvo użkariauta mydų ir gardas Suza persų laikuose turējo labai didelę svarbą; męs żinome teipgi, kad trečioji trikalbių kylinių raštų kalba yra suzianų kalba. Bet kokią intekmę į użkariautojus padarē tautos kultura, kurios kalba użsipelnē tokią garbę, to męs neżinome, teip lygiai, kaip negalime nurodyti kokį nors tikējimišką susirišimą terp abiejų tautų, kadangi musų suzianų tikējimo pażintis rubeżiuojasi tūlais dievų ir kulto vietų vardais. Šitas musų neżinojimas yra tuomi liūdnesnis, kad, kaip reikia manyti, iš galingo kaimyniško Babiliono, didżiausios kulturiškos Vidurinēs Azijos vietos, per Suzianą plaukē tikējimiškos ir kulturiškos srovēs į iraniškas šalis. Suzianai jau gilioje senovēje sutvērē stiprią kulturišką viešpatybę. Sulyg tų neskaitlingų żinių, kurias turime apie jų paeigą ir kalbą, negalima jų skaityti nē iranais, nē, kaip kiti manē, pietinēs Babilionijos sumerais, su kuriais jie neturi nieko bendro. Jie, kaip

jų kalba parodo, — yra *elamitai;* bet tikresnis etnologiškas suzianų apribojimas iki tolesnių ištyrimų nēra galimas, teip kaip ir jų kalbos negalima tikrai priskaityti nē prie vienos iš žinomų kalbų grupų.

Kas atsieina *mydų,* pačios vakarinēs iš iraniškų tautų, prietamgi anksčiausiai pasirodžiusios ant istoriškos regyklos, tai visųpirma reikia pastebēti, jog senovēs raštininkų skytai visųgreičiausiai buvo su jais gentiškame gimininingume, teip juos galima, gangreit, net skaityti mydiškomis gentēmis. Tokiu budu kulturiška viešpatybē Mydija yra tik mydiškojo apskričio dalimi, ir žydinti, beveik net nuploninta žydų kultura išaugo iš klajoklinio skytų gyvenimo globsties. Yra žinoma, kad šita kultura buvo priimta persų; jie ne tik numetē šikšninius drabužius, idant apsidengti minkštais mydų drabužiais, bet ir gardinis senesnēs civilizacijos surēdymas ir daugelis iš jos papročių patarnavo pagrindu jaunąjai užkariautojų kulturai. "Media capta ferum victorem cepit". Apskritai abiejų tautiškų elementų suliejimas buvo teip ankštas, jog po Kyrui ir Darijui, žinoma, galima kalbēti tik apie mydiškai persišką tautą, kaipo ir graikai atkakliai vadino persus "mydais".

Šita aplinkybē yra indomi musų pamatiniam klausimui apie tai, ar galima ir "senovēs persų tikējimą", vadinas, Zaratustros tikējimą, pavadinti mydiškai persiškuoju ir nuo kurio iš dviejų elementų šitoje dēstyje jis gavo savo esmenišką pobudį.

Bet ir šitas klausimas daro mums begalines kibeles; apie senovēs mydų tikējimą męs žinome perdaug mažai. Aiškiai išeina vien tik tas, jog mydų tikējimas vystēsi į tam tikras formas, ir jog kunigai turējo įžymų padējimą kur kas dar prieš persų laikus. Magai su pasiryžimu maišēsi į mydų politiką ir, kaipo tikējimiški tautos vadovai, jie teip sustiprino savo padējimą, jog net toksai pavojingas bandymas, kaip klasta-Smerdiso sukįlimas, galējo tik trumpam laikui sumažinti jų svarbą.

Kad persų dinastija netuojaus pripažino nuo seno buvusią mydiškąją, tai galima atsiprotēti iš susidurimų, susirišančių su klasta-Smerdiso vardu. Vargiai bus perdrąsu matyti magų sukįlime bandymą atsteigti senovišką kunigijos galybę, o gal net ir seną tikējimo formą, ir jei męs

teisingai suprantame parašus, tai Darijus atmokējo jiems už tai tokiais aštriais budais, kurie priējo prie kunigiškojo turto konfiskavimo. Ką atsinešē su savim iš tēvyškēs persų šeimynos ir visų-pirma karališkas namas kaipo savo atskirą tikējimišką turtą, sunku yra atskirti; vienas tik dalykas tikrai gali buti pripažintas, tai tas, kad jie nepažinojo speciališkai mydiškojo numirēlių kabinimo ore; jų numirēliai, kaip tą atsižinome iš karališkų kapų, buvo laidojami sulyg paprasto rytinio papročio ir persai tą paprotį užlaikē, neklausydami švento rašto padavadijimų, kuris laikē vienintēliai leidžiamu laidojimo budu kabinimą ore. Drauge su šituo indomum yra Krezo sudeginimas. Net jei, kaip tvirtinama, tas buvo pergalēto monarchos susideginimu, lygiai teip pat, kaip Sardanapalo susideginimas, tai jau ir tas, kad Kyras šitoje dēstyje neužkenkē jo išpildymui, parodo, jog jis neteip daug jau žiurējo į ugnies šventumą, kokį priskaito Zaratustros mokslas, nes, sulyg paskutinio, šventas elementas anaiptol neturi buti teršiamas lavono lytējimu. Bet nepaprastas nuotikio supratimas nieko daugiau neduoda mums, nes jei buvo žinoma, kad Kyras buvo karštu Zaratustros pasekēju, tai vargiai butų skaityta tokia mirtine nuodēmē, kaip žmogaus sudeginimas tyčia.

Abelnai liekasi neišrištu klausimas, ar ištikro persų karalijos įsteigtojas perēmē daugelį mydiškų papročių; ar jis buvo Zaratustros mokslo pasekēju, tai apie tai šykščios persų pirmosios versmēs teip pat mažai leidžia atsižinoti. Visai kas kita yra su Dariju. Parašuose jis yra vadinamas veiklum Ormuzdo garbintoju ir jau šitas dievo vardas užtikrina tą, kad jo tikējimas nebuvo pirmapradine parsybe, bet turējo savo pamatu tam tikrą Zaratustros mokslo išsivystymą, kadangi Agura Mazdos vardas turi daugiausiai abstraktiškai dogmatišką šitos teologijos pobudį ir be jos nēra manytinu. Ypatingos aplinkybēs galējo Darijų pastumti priimti Zaratustros mokslą. Avestoje, persų biblijoje ir net pačiose veliausiose jos dalyse yra garbinamas tulas kunigaikštis *Vistaspa,* kaipo galingiausias teisingo tikējimo globējas. Jis — įstatymo ranka ir šelpējas, jis praskynē platų kelią skaistybei ir atnešē svietan tikējimą. Jis vadinama Srauša, klausybēs angelas, kuris atneša žmonēms teisybę. Šitas Vistaspa jau Avestoje tapatinama su gar-

siuoju Vistaspu, kurį graikai vadino Histaspu, Darijaus tēvu. Bet tas, regimai, nēra teisinga, nes Histaspas tik ačiu savo sunui stojosi żmogum su didele intekme, o Zaratustros mokslas įsigyveno kur-kas dar pirma Darijaus pasirodymo. Priešingai, nēra nieko netikētino tame, kad Avestos Vistaspa buvo vienu iš senovēs Achemenidų šeimynos nariu, lygiai teip pat, kaip ir Fraort, kurio vardas reiškia "tikęs" ir, matomai, sutinka su jo atsinešimu prie naujo tikējimo. Fraort buvo Kiaksaro pirmtakunu, 606 m. apveikusio Ninevįją; todēl jis gyveno septinto metašimčio viduryje. Mokslas, į kurį jis "intikējo", todēl turējo buti senas; ar jis stojosi pirmu "tikinčiu", to negalime pasakyti; greičiau tas priklauso Vistaspui, apie kurio laiką gaila, kad nieko nežinome.

Tokiu budu Zaratustros mokslas šitoje dēstyje Darijui yra tik pavildu nuo tēvų; kas vertē jį teip karštai jį ginti, ar jo asmeniški įsitikinimai, ar tas, kad jis sutiko su jo reikalais Persų naudai ir priešingai magų partijai, tuo tarpu negalima pasakyti.

Męs paminējome *Zaratustros* vardą, nepaabejodami apie istorišką šito pranašo buvimą. Tik prigimta, kad Zaratustra neišvengē to abelno prilikimo, jog šiolaikiniai tikējimo istorikai paskaitē jį mytiškuoju vaizdu. Olandas Kern, kaip ir anksčiau jau jo tēvynainis Tiele, davē savo garsų vardą šitam pavojingam tvirtinimui; su juo iš dalies susitaikē *Darmsteter*, bet vargiai daugelis kitų. Dalykas yra lygiai tokiame padējime, kaip ir sulyg Buddos legendos. Jei žiurējus į vēlesnius ir menkus pasakojimus apie šventą vyrą, tai galima, gal, pamanyti, jog turi reikalą su mytais ir pasakomis; jeigi kreipusis prie tikrai senų versmių, tai dalykas pasirodys visai kitokiu. Žinios apie Zaratustrą, imtos iš vēlesnēs Avestos, arba dar iš daugiau pasakiškos naujapersiškos "Zarthustnâme" Zaratustrinēs knygos, yra dikčiai legendinēs, bet ne tokiais yra senieji Gata-himnai: čion męs atsiduriame ne dievybēs, ar pasakiško paveikslo akivaizdoje, tik greičiau matome pirma savęs žmogų, apsiaustą pranašo dvasia ir tikējimu, vyrą, kuris gyveno ir kentējo, vylēsi ir kovojo ir kurio asmuo ir mąstys ištikro davē tikējimui savo antspaudį. Tai visai ne pats per save išaugęs liaudies tikējimas, kurios suopročiai ir papročiai

perdēm yra perimta niektikybe ir burtais, padaro su jais margą mišinį, k. a. Vedose. Čion męs matome greičiau aštriai permąstytą ir sistematiškai bei praktiškai nuosaikiai perleistą teologiją, užimančią sulyg liaudinio tikējimo, ant kurio dirvos ji išaugo, visai apribotą padējimą ir aštriai nupeikiančią jame visa tą, kas nesutinka su sistema. Bet tokia sistema nurodo greičiau į energišką vieno asmens veiksmą negu į netyčinį tikējimiškų idējų susidarymą, nors ir kunigiško skraito ribose. Net jei Avesta neduotų tokių apstingų Zaratustros buvimo prirodymų, kokių ir reikējo laukti nuo tokios knygos, tai apie panašaus jam žmogaus buvimą reikētų manyti pasiremiant vien jo veikalo pobudžiu.

Zaratustros tēvyškē visų rytinių versmių yra laikoma vakarinis Iranas; geriausios gi jų skiria ją apygardoje priklausančioje Atropatenai, šiaurvakariniam mydų karalijos kraštui. Čion ve reikia ješkoti apskričio *Ariana-Vedża,* į kurį Avesta visuomet nurodo kaip į pranašo šalį; teipogi ir Bundecheš primena, jog jis ten gyvenęs. Anot kitų žinių jis net gimęs Gecne, pačioje Atropatenoje ir gyvenęs kunigiškame garde Rage. Visos šitos žinios nurodo mums į šiaurvakarinį mydiškojo krašto kampą.

Šeimyniškieji Zaratustros prietikiai mums nebežinomi. Avestoje jis tankiai vadinama savo bočiaus Spitamo, ir Spitamidos vardu, kurie, matyt, turējo tam tikrą paguodojimą; jeigu sprendus iš pranašo vardo (kuris, turbut, reiškia "turtingas verbliudais") ir jo tēvo Purušaspa (turtingas arkliais), tai prie paguodojimo prisidējo ir gerovē. Prie karaliaus Vistaspos rūmo, Zaratustra turējo intekmingus sąryšius. Su Jamaspa, karaliaus ministeriu, jis buvo draugiškuose santikiuose, net vedē jo giminaitę Chvovi, Frašaostros dukterį. Zaratustros sūnųs ir dukterys minima jau Avestoje ir su trimis jo sunumis rišama pasaka, buk nuo jų paeiną trys iraniški luomai: kunigai, kariautojai ir žemdirbiai.

Aplink šitas istoriškas žinias, kurios ir pačios gana šykščios ir dēl visiško jų chronologijos neaprybotumo, kabo tartum ore, ilgainiui susitvērē maž-daug pasakiškų legendų ciklius. Velniai ir žalčiai sapne grumoja jau busimo pranašo motinai, bet ji mato teipgi, kaip jis, apsiaustas

šviesos spinduliais, išvaiko tamsos galybes; senovėje tankiai pasakota, buk jis begimdamas susijuokęs. Su pergalingu pajiegų viršum, jis pergali visus užpuolimus ir sunkenybes, rengiamas jam dar kudikystėje pikto dvasių karaliaus Duransaruno. Nuo gresiančių jam slaptu užmušimu, ugnia ir draskančiais žvērimis pavojų jis išsigelbsti stebuklingu budu, ačiu dieviškai galybei; paskui pasiugėjęs jis atvirai išreiškia pasipiktinimą burtais ir tuojaus po to galingų regējimų sapnuose yra kviečiamas pranašauti. Apreiškimas, suteikęs jam visą išmintį, yra gaunamas jo pašnekoje su patim Ormuzdu danguje, kur jis ir buvo nuneštas angelų*).

Iš Zaratustros gyvenimo Avesta stačiai nurodo tik į vieną ypatybę, turējusią didelę svarbą, butent — į jo gundymo istoriją (Vendidad XIX). Paliepus velniui vienas iš demonų šoka ant Zaratustros, idant jį sunaikinti, bet pranašas atmušē jį savo maldomis ir paskui pats puolasi ant demonų, apsiginklavęs dideliais akmenimis. Tąsyk velnias pabugsta ir stengiasi atitolinti jį nuo labdaringo įstatymo vilione: žemiškos valdžios žadējimu. Bet Zaratustra griežtai atsisako, tarydamas: "Lai plyšta mano kunas ir mano siela, bet aš niekuomet neapleisiu Mazdos garbintojų įstatymo".

Apie tolesnį Zaratustros gyvenimą legenda pasakoja dar visą stebuklų eilę, turinčių paprastą legendinį pobudį. Viena tik pasaka apie tai, kad jis, eidamas prie savo pačios Chvovi, tris kartus žudē savo sēklą, įgijo tulą svarbą, nes iš šitos sēklos, kuri išliko vandenyje, turējo išeiti trys didieji didvyriai busimam išganymo periodui.

Susekimu Zaratustros tikējimo paties augščiausio periodo vietos svarbą turi tas, jog pranašo tēvyškē su užtektina tikrybe gali buti prileidžiama šiaurvakariniame Irane, bet sulyg jo veiklumo vietos terp rytinių versmių nēra tokio paties susitaikymo. Dauguma štai iš jų mano, jog Zaratustra, kaipo pranašas, išējo Baktrijoje. Ten, turbut, gyveno Vistaspa, tenklink Zaratustra ir leidosi ir su šito valdono pagelba įvedē naują mokslą. Tokiu budu Zaratustros tikējimas butų baktriškuoju ir visa kulturiškoji dirva, ant ku-

*) Sulyg Spiegelio: *Leben Zarathustra's* (Sitzungsberichte, Bayr. Akad. Philos. Classe, 1867).

rios jis atsirado, tame skaičiuje ir kalba, kurią ja jis buvo apskelbtas, butų rytiškai iraniškomis. Ir ištikro šitas susitaiko su vēlesne Avesta, kurios pobudis teip žymiai rytiškai iraniškas, kad pav., išskaitant šalis, iš kurių susideda "svietas" (1-me Vendidado sk.) primenama tik *viena* provincija iš vakarinio Irano. Bet šitas ve vienpusiškumas leidžia mums spēti, kokiu budu gavosi šitas rytiškai iraniškas antspaudis. Ištikro, kaip naujesnēji Avesta, teip vēlesni pasakojimai atsirado pačiame vēliausiame senovēs periode, Sassanidų karalijoje, kurių ypatinga buklē buvo Baktrijoje; labai yra galimu, kad čion visa kas buvo žvelgiama nuo rytiškai iraniškos atžvalgos ir kad buvusių tikējimo karštuoliais karalių pragarsinimui, buvo manyta, jog ir patsai Zaratustros tikējimas abelnai atsirado Baktrijoje.

Bet su pilna tikrybe susekta, jog senovinis Histasp nebuvo baktriškuoju karaliumi; nē vienas žodis Avestoje nenurodo į tą, ir pačios tikriausios graikų žinios prirodo, jog jis karaliavo vakariniame Irane, Mydijoje. Tokiu budu, stebuklinga Zaratustros kelionē į Baktriją yra visai nereikalinga; jis veikē ten, kur jis gimē, kaip tas senovēje buvo patim prigimčiausiu dalyku. Butų net keista, jei teip protingai sumanyta abstraktiška teologija, kokia yra Zaratustros teologija, staiga atsirastų terp žiaurios piemeniškos baktrų tautos; tokios rųšies mokslui daug pritinkamesne vieta buvo tokia šalis, kaip Mydija, su jos sena kultura ir ilgu tikējimišku vystymusi.

Bet jei męs, nesisvarstydami, Zaratustrą vadiname mydu ir jo mokslą imame atsiradusia Mydijoje teologija, tai ateina klausimas, kokiuose prietikiuose buvo šitas žmogus ir jo mokslas su mydiškąja kunigija? Ar Zaratustra priklausē prie magų? Šita galimastis visai neatsimeta tąja aplinkybe, jog tarp magų ir jo mokslo pasekējų išējo prieštaringumai, nes, naują tikējimą skelbiant žmonēms, priklausantiems prie senojo, lygiai tąsyk asmeniškas nesusitaikymas darosi kuodidžiausiu. Atpenč, indomesnē yra ta aplinkybē, jog magų užvadinimas rupestingai yra vengiamas visoje Avestoje. Kaip Zaratustra, teip lygiai ir jo kunigai vienval ir išimtinai vadina save *atravanais,* ugnies kunigais, ir su šituo vardu jungia ypatingai augštus ir rimtus suopročius. Gali buti, kad atravanai tvērē atskirą rųšį, ar ku-

nigų luomą, kurių veiklumas buvo ypatingai išplētotas šiauriniuose Mydijos kraštuose, Atropatenoje, ir šalyse susiremiančiose su Armenija, kur buvo didžiosios žemiškos ugnys ir kur ugnies kultas buvo smarkiai išsiplatinęs. Tąsyk Zaratustros mokslo išsiplatinimas butų kova tarp dviejų kunigiškų rųšių. Vienok greičiausiai yra tas, kad žodis *âthravan* buvo tik veikybišku mydiškojo kunigo pažенklinimu; nes magai, kaip mums Herodotas paduoda, tvērē ypatingą rųšį ir gali buti, kad žodis "mag" reiškē juos tik jų paeigos prasmēje, tuo tarpu kaip patys save jie vadino, — bent teip Avestoje yra daroma, — sulyg savo veiklumo, ugnies kunigais. Vēliaus tautiškas vardas magas įgijo viršų ir jį galima susekti dar ir dabar pas parsus, kunigų mobedų (moghpati, magų tēvas) užvadinime.

Tokiu budu persiskyrimas tarp naujo ir seno yra ne terp dviejų kunigų luomų, tik terp dviejų kunigiškų mokinimų kova; koks buvo skirtumas mokinime, dēl kurio kilo ginčas, — to visai negalima pasakyti. Gal tai buvo nemažesnis, kaip paprastai buva skirtumas terp geniališko pranašo pažvalgų ir tebēsančių senovinēs kunigijos taisyklių bei papročių.

Kokioje gi prasmēje galime šitą tikējimą, atsiradusį Mydijoje, vadinti persų tikējimu? Jei bent todēl, kad galutinai jis įsigyveno, persiēmęs persiškais tikējimo elementais. Iš visa, ką męs žinome, Zaratustros mokslas pilnai susitvērē jau kur-kas pirma to, kaip išējo ant regyklos persai, ir tas, kas paskutiniams buvo originališku, regimai, nesiliovē buti greta su zaratustriniu tikējimu. Bet Achemenidų namas ir su jais persų gentē priēmē šitą tikējimą, gelbējo jam pergalēti senesnįjį magų tikējimą ir davē jam viršų sutvertoje jų didžioje viešpatybēje. Kaip mydų kultura be persų tarpininkybēs vargiai kuomet butų stojusi svietinēs viešpatybēs kultura, teip ir mydiškojo reformatoriaus mokslas tik ačiu persams gavo savo visasvietinę istorišką svarbą. Jie pamatē šito tikējimo vertybę ir ryžosi gyventi sulyg jo nurodymų; tikējimas stojosi dideliu drauge su jais, kaipo ir jie įgijo galybę drauge su šituo tikējimu; todēl jie užsitarnavo, idant šitas tikējimas vadintųsi ne tik Zaratustros, bet ir persų tikējimu.

97. Tikējimiškoji rašliava.

Pirma negu bandysime nupiešti svarbiausias šito tikējimo ypatybes, reikia mums trumpai peržvelgti jo rašliava. Visųpirma musų atidžią atkreipia *Avesta,* šventas persų raštas. Avesta reiškia "žinojimas"; bet šitas žinojimas įvyko ačiu apreiškimui; pranašas gavo "įstatymą" pašnekose su dievu, arba su jo dvasiomis, idant apskelbti jį žmonēms. Užvadinimas "Zend Avesta", kuris tankiai tenka skaityti, reiškia maž-daug "komentarinē Avesta" ("Zend" — padava)*).

Pirmapradinē Avesta, turbut, padarē plačią rašliavą, kuri apēmē teipgi visą mokslo sritį. Bet didžiausia jos dalis senai pražuvo; anot mažai tikimos padavos, ji buvo sunaikinta Aleksandro; greičiau šitame kalti buvo arabai. Tas, kas yra musų rankose, susideda, ant nelaimēs, iš nuotraukų ir prietam blogai surēdytų ir kalboje, kuri ypatingai senesnēse, pačiose svarbiausiose knygos dalyse, labai sunku suprasti**).

Musų Avesta skirstosi į įvairias dalis, kurių, kaipo svarbesnes, paminēsime Jasną, Jaštą ir Vendidadą. Aukų knyga, Jasna, yra paskaidyta sulyg rituališkų principų. Ji apima himnus, sakomus prie aukojimiškų veiksmų. Šitų himnų dalį padaro teip vadinamosios gatos, arba giesmēs kurios dēlei savo platesnēs kalbos formos, senoviškai ariško ritmo ir tamsaus, suglausto budo išsireiškimo, yra skaitomos pačia seniausia šitos rašliavos dalimi. Gali buti, kad tulos šitų gatų paeina nuo paties Zaratustros, ar jo mokinių, visgi jos yra mums artimiausia ir originališkiausia jo mokslo išraiška. Gatos pas senovēs persus turējo kuodidžiausią guodonę; gatų garbei buvo giedama giesmēs; vēlesnēje

---

*) Visai pritinka tad imti žodį "Zend" reiškimu Avestos kalbos; komentarai ve ir yra parašyti vēlesne tarme (Pechlevi).

**) Pirmi rankraščiai, turį svarbą, buvo parneštr į Europą vieno drąsaus prancuzo Anquetil du Perron; idant surasti šitą knygą, jis pasiryžo užsirašyti kaipo indiškas koloniališkas kareivis ir gyveno septynis metus terp parsiškų kunigų; danų kalbažinys Rask, kuris pirmutinis teisingai išgvildeno istorišką Avestos kalbos svarbą, teipgi rado Indijoje, jos svarbius rankraščius. Tekstų išaiškinimas buvo moksliškai pamatuotas Burnoufo; kritiškąsias laidas davē Westergaard ir nesenai Geldner, žodyną — Justi, komentarinius vertimus — Spiegel ir Darmsteter. Didžiausias Avestos turinio nagrinējimo nuopelnas priklauso Naid'ui ir Windischmannui.

Avestoje gatos tankiai yra cituojama beveik teip, kaip męs privedame bibliškuosius tekstus; net buvo bandyta, nuduodant gatų tarmę, suteikti vēlesniems poētiškiems veikalams garbingesnį išvyzdį.

Jaštos teipgi yra aukojimo giesmēs; kaip ir Jasnos nepriklausančios prie gatų skaitliaus, jos yra daug vēlesnēs už paskutines; kalbos forma yra lengvesnē, išdējimas nuoseklesnis ir mažiau priemoniškas, tankiai visai mažmožinis. Jaštos yra garbinamosios giesmēs Jazatų garbei; kaip gatos yra svarbia musų pažinties versme apie Zaratustros mokslą, teip Jaštos yra svarbios kaipo musų žinių versmē sulyg avestinių dievų paveikslų; jose pilnai nuosekliai ir vaizdžiai pasakojama daug mytų ir sakmių apie senovēs dievus ir didvyrius. Daugelis Jaštų tiesiog yra vardų surašais, susidedančiais tik iš smulkmeniškų dievų ir dvasių prišaukimų. *Vendidad*, įstatymo knyga, kaip jau iš paties užvadinimo galima matyti vi-daêva-dâta, "duotas nuo velnių", yra daugiausiai valymų knyga; šitoje knygoje randame mydapersių etiką ir teisę, ant kiek jos galējo įeiti šventų padavadijimų rinkinin. Iraniškai archeologijai Vendidad yra svarbiausia versme, kadangi jame męs, be abejonēs, susitinkame su labai senais budais, papročiais ir niektikybiškais suopročiais, kurie priešzaratustriniu laiku buvo giliai įsikeroję; bet šitų budų paveikslinimas, kaip męs su jais apsipažystame Vendidade, turi pilnai apribotą pobudį Zaratustros dvasioje, knygos gi surēdymas regimai yra visai naujas; geografiška "svieto" apžvalga, nuo kurios prasideda šita knyga, aiškiai sustatyta Sassanidų laikuose, nes be šventos Airiana-Vedži žemēs joje prisimena tik vakarinēs (baktriškai partiškos) viešpatybēs provincijos. Vendidad yra vienintēle knyga iš Avestos Sassanidų laikų, kuri pasiekē mus visa; ji prasideda kosmogoniškais aiškinimais ir baigiasi eschatologiškomis pažvalgomis — Jasnos ir Vendidad padaro, paprastai dalinant, drauge su nedideliu aukojimo maldynu *Vispered*, tikrą Avestą. Jaštos priskaitoma prie t. vad. *Korda-Avestos*, arba sutrumpintos Avestos, nedidelēs maldinēs knygos, kurioje yra teipgi maldos, skaitomos svietiškųjų ir paskirtos įvairiems dienos ir meto laikams.

Avestinio tikējimo pažinimas, kurį duoda mums šitie švento rašto trupalai, ant nelaimēs, yra labai nepilnas; bet

gerai, jog jis ant tiek pasipildo kitais senovēs ir vidurinių amžių pradžios veikalais, kad męs visgi galime nupiešti gana pilną mazdejybēs vaizdą. Visų pirma atkreipia į save atidžią *Bundecheš* ir kiti Sassanidų laikų veikalai, parašyti pechleviškąja šneka, kurie apima savimi pilniausią, susitvērusią ant Avestos dirvos, parsybēs teologiją ir net tulus tiesioginius žuvusių Avestos vietų vertimus. Šitie raštai, kaipogi ir iraniškų mytų bei pasakų rinkinys, intrauktas persų epopējon Firdusi, bus peržiuromi tolesniame išdējime. Yra žinoma, jog graikai, turējusieji su persais tokius bruzdžius susinešimus, persų istorijai pašventē daug žingeidumo ir daug ką nupasakojo apie persų tikējimą. Svarbiausias graikų veikalas apie Persiją, Peopompo knyga, ant nelaimēs, yra žuvusi, bet jąja naudojosi vēlesnieji, dar pasiekusieji mus, graikų raštininkai. Herodoto žinios, teip tankiai patvirtinamos parašais, teipgi yra labai branginamos tikējimo istorijai, kaipo ir Berozo žinios; Ktezius priešingai, nežiurint į jo ilgą buvimą prie persų rūmo, yra visai neištikimas liūdininkas. Ksenofonto Kyropedija ypatingai atsižymi romantišku pobudžiu. Geriau negu ja galima pasinaudoti Strabono ir Plutarcho veikalais. Latynų versmēs yra šykštesnēs; tokiais yra, iš didesnēs dalies, daug vēlesnieji raštininkai, kaip Ammianus Marcellinus ir Prokopius. Senovēs žmonių liūdijimai apie persų tikējimą jau senai buvo surinkta Brisonijaus, vēliaus Rappo (ZDMG XIX—XX) ir Windischmanno (Zoroast. Stud.).

Yra daugelis arabiškų ir armeniškų žinių iš vidurinių amžių. Daugumas yra prieinama tik pažystančiam šitas kalbas. Arabų chronikos dalis Tabari yra Noldeke's išversta (1879), bet, gaila, ne pati svarbiausia apsipažinimui su persų tikējimu. Daugiau paduoda Šarastani veikalas "Religioznyja partii" ir t. t., versta Chaarbriukero 1850-51).

Armeniškos žinios apie senovēs persų tikējimą išversta Langlua (Collection des historiens de l'Armenie (1868-69).

98. Iraniškas tikējimas prieš zaratustrą.

Žinios, kurias męs semiame iš šitų versmių, duoda mums tik zaratustrinio tikējimo vaizdą, o apie tikējimiškus Persijos prieš Zaratustrą padējimus negauname jokio aiškaus supratimo. Visų pirma męs turime atmesti visokį tvirtinimą, geidžiantį išvesti Avestos mokslą į svetimus,

neariškus tikējimus; kad tokios intekmēs, ypatingai iš babilioniškųjų ir elamitiškųjų kaimynų pusēs darē savo veikmę, tai tą turime pripažinti; bet kame jos yra, apie tai męs apskritai nieko negalime pasakyti. Panašybēs, kurios buvo pastebēta terp avestiškųjų papročių ir turanų papročių, neduoda mums jokio išaiškinimo sulyg to, ar persai šituos papročius perēmē nuo turanų. Tiktai su ariškaisiais kaimynais rytuose, su indais, jaučiamas yra sąryšys, kurį galima nusekti ir į kurį reikia atkreipti atidžia. Negalima teipgi nepastebēti, jog Avesta, anaiptol, neapima savimi vieno tik gryno Zaratustros mokslo, bet kad šitoje knygoje tikējimas išdētas, regimai, tankiai yra įvairiausių tikējimų ir tikējimiškų prieaugų mišiniu. Jau pirmutiniame Jasnos himne sutinkame tokį tiesioginį sumaišymą, kad sunku yra suvokti, ant kokio laipsnio stovime. Prišaukus vyraujančius zaratustrinio mokinimo dievus ir angelus, malda tęsiasi toliau šiteip: "Aš duodu auką žvaigždēms, šventos dvasios sutvarams, Tištrijai (Šunžvaigždē), šviečiančiai, stebuklingai žvaigždei, mēnesiui, kuris turi buliaus sēklą, ir šviečiančiai saulei su lekiančiais arkliais, Ormuzdo akiai; aš duodu auką dvasioms — teisingųjų globējoms — ir tau, ugnie, Mazdos sunau, drauge su visokia kita ugnia; geram vandeniui ir visokiems sutvertiems dievo vandenims, kaipo ir visokiam dievo sutvertam augalui". Čion su mažomis išimtimis yra tie patys garbinimo tikslai, ką ir kiekviename pirmapradiniame tikējime. Be abejonēs, šituos atsišaukimus prie gamtos tam tikrose aplinkybēse galima aiškiai pripažinti vēlesne priemaiščia, kadangi apskritai kreipiamasi prie gamtos, himnai gamtiškų daiktų ir gamtos dievų garbēs, išeina ant pirmos vietos ypač vēlesnēje Avestoje; bet, be abejonēs, į šituos vēlesnius kultus reikia žiurēti kaipo į senų tikējimiškų omių atsigimimą; daugelį mytų ir daugelį Avestos dievų, apie kuriuos pasiekē mus tik pusiau nesuprantami numojimai, galime išaiškinti sau tik kaipo pirmesnių kultų likučius. Reikia teipgi patēmyti, kad elementų garbinimas, lošiąs svarbią rolę Zaratustros sistemoje, kaipo ir sąryšys terp augštesnių šito tikējimo dvasių ir elementų, iš įvairių pusių nurodo į pirmapradinį gamtos kultą. Ypatingai tą galima pastebēti ant dviejų svarbiausių iranų šventybių: vandens ir augalų. Viena ir kita įgijo Avestoje, ačiu savo išganingai intekmei ant žmonių, tam tikrą dieviš-

kų galybių padėjimą; tiesioginis ir ceremoniališkas garbinimas, kurį joms persai teikė, be abejonės, remiama senoviškų kultų vandens ir medžių padava.

Pastebiame teipgi *animistiškąją* liekaną Avestoje; dvasios globėjai, kurių skaitlius yra begalinis, sulyg pačios Avestos pripažinimu, yra mirusių vėlės; ir Jaštoje, kur jie ypatingai prisimena, iš daugelio pusių turi senovės šeimyniškų ir vietinių dvasių pobudį, kokias galima sutikti visur ant svieto. Kad ir piktos dvasios, kipšai, kurie knibžda Avestoje, padaro savimi ne tik zaratustrinio tikėjimo išraišką apie blogumą, bet kad daugumas jų priklausė jau pirmapradiniam iranų tikėjimui, tai yra įsitikinimas įgaunamas kiekvieno tardančio Avestą.

Bet dar aiškiau išeina *klajoklinė gyvenimo apačia,* ant kurios atsirado avestinis tikėjimas. Piemeniškos tautos įtikėjimai, pasakojimai ir papročiai apsireiškia ant kiekvieno žingsnio šitame šventame rašte, pastebėtiname susirišime su abstraktiška dogmatika ir augštai išsivysčiusia zaratustrybės etika. Karvės ir šunies šventybė parsui stovi teip nepakrutinamai, kaip ir paties Ormuzdo šventybė; jie šventi ne tik toje prasmėje, kad jų myris yra nelaime, jų užmušimas yra šventybei įžeidimu, bet su šitais gyvuliais sujungta toki mytai ir papročiai, iš kurių gana aiškiai išaiškinama tikėjimas į jų viršgamtišką galybę. "Karvės vėlė". "karvės sutverėjas" — yra senoviški mytologiški suopročiai, lošią rolę gatose; augalinio ir gyvulinio svieto sutvėrimas iš pamuštos pirmosios karvės pas iranus, kaip ir pas daugelį kitų tautų, priklauso prie pirmųjų kosmologiškų suopročių skaitliaus. Bet karvės garbinimas Avestoje nepadaro mirusios liekanos; jei *karviniai mytai* yra neaiškiais atminimais, užlaikais tik kaipo praeities paveldinys, tai tuomi gyvesnė yra *karvinė etika*: nešykštėti maisto karvėms yra ne tik pati iš savęs šventa priedermė, bet ir kasdieninis išraiškos paveikslas pildymui priedermių abelnai, teip lygiai, kaip pasakymas: įgyti karvę" ženklina pasiekimą dangiškos laimės. Kaip pas indus ir daugelį kitų tautų, teip ir Avestoje, buliaus šlapumas padaro švenčiausią skaistinamą pabuklą, nežiurint į tai, kad sulyg avestinės etikos šlapumas abelnai augščiausiame laipsny yra nevalyvu ir teršiamu. Šuniui Vendidade vienas po kitam yra pašvenčiama

skyriai; kaip puikiai jis nuveja velnius ir kaip pavojinga jis užmušti, apie tą męs dar atsižinosime vēliau; kad šuo, kaipo Ormuzdo sutvaras, yra visai lygus žmonēms ir su tokia pačia rupesčia yra saugojamas, tai aiškiai parodo mums, ant kokios dar pirmapradinēs klajoklinēs dirvos stovi ankstyvesnēji Avesta. Daugelis papročių, net didelē praktiškos Avestos etikos dalis, galima suprasti tik nuo šitos atžvalgos, nešnekant jau apie rojaus supratimą vaizdo pavidale iš piemeniško gyvenimo, su senu piemeniu Jima kaipo palaimintų saugotoju. Tikējimiški klajoklių suopročiai nesutraukomai susipynē su Avestos tikējimu, ir nors jie visai bereikalingi teoretiškam tikējimo grendimui ir todēl paimti į jį buvo tik kaipo praeities paveldinys, bet negalima persiskirti su mąstim, jog zaratustrinio mokslo skelbējai išējo podraug kaipo pagerintos piemeniškos kulturos apgynējai, kurioje energiškai reikalaujama pasigailējimo ir visokios rupesties gyvuliais priešingai pirmesniam tikējimui su jo kruvinomis aukomis.

Greta, arba augščiau šito tikējimiškų pirmapradinio ir klajoklinio gyvenimo susiklēstimo supratimų randame Avestoje nedidelę *senovēs indogermaniškų* mytų ir sakmių eilę, kuri, nors iš dalies, yra aiškiame prieštaringume Zaratustros mokinimui, vienok perdirbtame pavidale buvo paimta į Avestą.

Šiteipos iš sakmēs apie Jimą, mirusių karalių Avestoje, pasirodo, jog pirmiau svieto pabaiga buvo suprantama kaip ir žiemos užējimu, pilnos šalčio ir tamsos, iš kurios paskui turējo išeiti laimēs stovis amžino pavasario pavidale rojuje pas Jimą. Šitas sanprotavimas abelnai neatsako Zaratustros sistemai, sulyg kurios svietas turi pražuti nuo ugnies ir tik teisingieji išsigelbēs nuo šitos katastrofos. Vendidado autoriai nepastebējo šitos skirtybēs ir šita sakmē pasakojama drauge su kitomis, kaipo vienas abelno svietinių nuotikių eigio vaizdas. Teipogi senovēs iraniškoje sakmēje apie karžygio Tretaono kovą su žalčiu Azi-Dachaka randame ypatybes, primenančias germaniškus mytus, kurias galima išaiškinti tik kaipo bendro padermēs turto liekanas. Kaip Dechaka, pergalētas karžygio, neužmuštas, tik pririštas prie uolos, kaip šita pikta esybē turi buti ten iki paskutinių dienų ir savo konvulsijomis daryti

žemēs drebējimus, lygiai teip pat, kaip žinoma, ir Loki buvo Toro pririštas; ir jei slibinas prieš galutinę kovą ištruksta iš savo retēžių ir piktųjų eilēse išeina priešais dievus, tai šita sakmē vēl primena mytą apie vilką Fenrise.

Bet toki susiartinimai su abelnomis indogermaniškomis sakmēmis galima rasti Avestoje tik išimtiniuose atsitikimuose; daug tankiaus atsitinka supuolimai su tąja kaimyniška genčia, su kuria iranai, žinoma, ilgai gyveno išvieno priešistoriškuoju laiku, butent su *indais*. Sąryšys terp iranų ir indų pačioje ankstyviausioje senovēje kitų mokslinčių (ypatingai sanskritininkų, kaip Rot, teipogi iranininko H. Haug'o) yra skaitomas teip ankštu, kad Avestos sakmių skraitas skaityta kuone tolygum su vediškųjų padavų skraitu ir abudu tikējimai išvedžiota iš vieno abelno kelmo. Kad abu tikējimai sulyg idējiško turino ir savo pobudžio visai kitoniški, kuomi išaiškinama jų ankstyvas persiskyrimas, tai į tai męs jau nurodinējome. Iš atskirų taškų, kuriais remta mytologiškasis sulyginimas, daugelis pasirodo teipgi labai neištikimais. Net sulyg Mitros, kuris vis randama kaip Vedose, teip ir Avestoje, negali buti tikrai prirodyta, jog jis išpradžių buvo abelnai dievybe abiems tautoms, nes senesnēje Avestoje (gatose) jo nēra ir jo padējimas vēlesnēje Avestoje nepadaro reiškios panašybēs su vediškuoju Mitra. Vienok tuomi neatmetama galimastis buvimo "ariškojo Mitros", kurį galējo garbinti abi tautos; nes visuomet yra galima, jog gatose jis neprimenama vien dēlto, kad jis ne išsykio buvo pripažintas zaratustrinēs teisatikybēs, kuomet tauta garbino jį kaip anksčiau, teip ir vēliau; ir ta aplinkybē, jog naujesnēje Avestoje jis jau senai veikia kaipo mirusių teisējas, galbut, reiškia tiesiog tai, kad jis buvo senąja, nuo seno garbinama dievybe, nes tik tokiems paprastai mytologijose duodama panašus padējimas.

Net *Soma,* dieviškasis, ar aukojimiškasis gēralas, bendras abiems tautoms, kažin kodēl neprimenama gatose; bet akyvaizdoje galutino Avestos nepilnumo butų labai pavojinga iš šito išvedžioti, jog senovēs iranai nepažinoję somos. Pats iš savęs šventas gēralas lengvai galējo buti perimtas vēlesniame laike nuo indiškųjų kaimynų; bet tam, matomai, yra priešingi žodžių pamatai: Avestoje štai soma vadinama haoma; garso pakeitimas s garsu h yra abelna

kalbos taisykle, perimtuose gi žodžiuose atsitinka tik retai. Bet jei iš istoriškai filologiškos pusēs geriausiai tinka priēmus vieną arišką šakninę formą, iš kurios išsivystē kaip iraniškas, teip ir indiškas žodis, tai ir tikējimiškai istoriškoje prasmēje išmintingiausiai bus laikius gēralą soma senariškuoju abiejų tikējimų turtu.

Tvirtesnę atspirtį padaro indiškojo dievų vardo *esura* ir iraniško žodžio *ahura* giminingumas, kuris ne tik padaro svarbiausią sudētinę dalį varde augščiausio dievo Ahura Mazda, bet, kaipo netikras vardas, reiškia ir visą jam valdų dvasių svietą. Čion męs randame tikrą, pilną ženklinimo bendrumą; Asurų garbinimas, neužginčijamai buvusis pamatiniu kultu ariškame laike, išsilaikē Irane ir išsivystē ten į oficialinę teologiją, kuomet Indijoje jis vis labiau užleido vietą Devų garbinimui. Labai indomu yra tas, kad Devai iraniškame tikējime turējo atiduoti savo vardą velniams ir piktai pradžiai, lygiai teip pat kaip Indijoje Azurai stojosi piktomis esybēmis. Bet dēl šitos aplinkybēs sanprotauti, kad jau ariškame laike išējo susidurimas terp Devų garbintojų ir Asuru garbintojų, kuris buk prisidējęs prie atskyrimo abiejų ariškų tautų, toksai tvirtinimas butų perdaug drąsus, nors toksai mokslinčius kaip Haug ir rēmē šitą hypotēzą savo vardu. Dalyko eigis, žinoma, stosis visai prastu, pripažinus, kad Devai buvo ariškųjų stabmeldžių dievybēmis, kurių išsižadējo kunigiškoji teologija ir į kuriuos pamaži pradēta žiurēti kaipo į velnius.

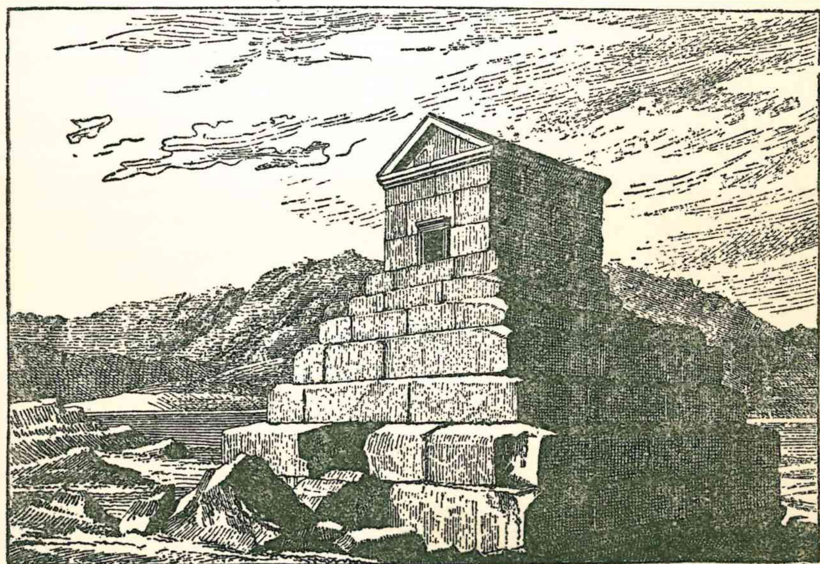
Kaip pas indus yra Jama, teip pas iranus Jima, ir galima prirodyti, jog išpradžių ji buvo viena ir ta pačia dievybe; bet tame pavidale, kokiame jas matome abiejuose tikējimuose, tai jodvi abi turi toli ne vieną ir tą patį paveikslą. Indiškasis Jama visų pirma yra mirusių dievu, žemutinio svieto karalium, parsiškąjį gi Jimą šitame urēde sutinkame tik išimtiniuose atsitikimuose. Avestinē teologija nesurado pritaikymo tokiam mirusių karaliui, ir Jima, kurį ji palaikē, yra senovišku patriarchu, pirmapradinēs žmonijos tēvu-globēju. Pobudingas tai budas, kuriuomi avestinē teologija bando sutaikyti senąjį Jimos garbinimą su vēlesniu Zaratustros garbinimu. Ormuzdas (sakoma Vendidade IV) išpradžių išrinko Jimą apreikšti ant žemēs dangiškąją teisybę. Bet tas atsisakē nuo augšto pašaukimo, palikdamas

jį busimam Zaratustrai, ir pasitenkino žemiškais darbais: saugoti sutvariją, gelbēti ir daryti ją laiminga. Tąsyk buvo aukso gadynē, kadangi tarp žmonių rēdē Jima, šviečiąs, turtingas kaimenēmis, puikiausias iš gimusių, kurį apšvietē saulē. Visur stebuklingai žydējo visa kas gyvas ir sutvarija platinosi teip skaitlingai, jog Jima iki trijų kartų turējo platinti žemę, idant duoti jai vietą. Jam šeimininkaujant nebuvo nē šalčio, nē karščio, nē senatvēs, nē mirties; nē vanduo, nē augalai nedžiuvo, o žmonēs ir gyvuliai buvo nemariais ir amžinai jaunais. Kuomet gi, į šito laiko pabaigą, užstojo tamsi žiema, tąsyk senasis piemuo taiso savo ganybai žardį, kuriame jie gyvena laimingi ir nemirštą, kaip ir pirmapradinēs senovēs laiku.

Iš šito pasakojimo matome, kaip toli stovi Avesta nuo Vedų apdirbime net abelniausių mytologiškų paveikslų ir sulyg daugelio abiejų tikējimų susilietimo taškų, vienval musų pastebiamų kaip mytuose ir pasakojimuose, teip ir papročiuose, vienval galima sakyti, kad jie tiek pat pasako apie iraniškų tikējimo formų nutolimą nuo indiškųjų, kiek ir apie jų sąryšį. Panašybē visuomet liečia tik neesmenišką, tikras gi turinys savo esmenyje skiriasi. Abelnam laikinių prietikių apsklembimui pobūdinga yra ta aplinkybē, kad Vritros mytas, esąs patim Vedų branduoliu, yra Avestai svetimu; tik avestinis žodis, pažymējimui suopročio pergalintis, *Veretragna,* kas žodis į žodį reiškia "Vritros užmušējas", prirodo, jog iranai teipgi turējo šitą mytą. Žodis pasiliko; teip pat vadinosi ir pergalēs dievas Veretragna; bet pirmapradinē žodžio prasmē likosi visai užmiršta; vardas Indra teipgi yra Avestoje, bet tik kaipo visai neįžymaus Dievo vardas. Netruko bandymų parodyti esantį susirišimą daug ankštesniu: buvo prileidžiama, jog Ormuzdas yra tuo patim, ką Varuna, jo archangelai-Adijai, Tretaona — vediškasis Traitana ir t. t. Vienok visi šitie sulyginimai, akyliaus tyrinējant kalbą ar turinį, visuomet pasirodē neatsakančiais.

Tokiu budu didžiausia ir esmeniškiausia avestinio tikējimo dalis atsirado ant *iraniškos dirvos,* po atsiskyrimui nuo indų. Jau labai sename laike tveriama atskiri iraniški mytai ir papročiai, sulyg kurių vystosi vēlesnis Zaratustros tikējimas. Prie šitų seniraniškųjų papročių priklausē pa-

pratimas nelaidoti, arba nedeginti mirusių, tik palikti juos laukiniams žvērims ir oro paukščiams. Užsiliko žinia, kad tai yra paprotys speciališkai mydiškas; pas tikruosius persus, kaip buvo minēta, buvo laidojimas. Avestoje spējama, kad patalpinimui mirusių taisoma atskiras namas (dakma), bet drauge su tuo primenama ir apie pirmapradinį, išstatymo kalnuose ar kitose tuščiose vietose budą ir šitas budas ir buvo nuo seno įsigyvenusiu papročiu. Bet išstatymas ant oro vargiai tebuvo išimtinai vyraujančiu. Greta su persų laidojimu, Irane, regimai, buvo senariškasis lavonų deginimas, nes Avesta energiškai pasipriešina šitai nevalyvai apeigai; bet patsai dakmos vardas (kuris reiškia: "laužas" nuo šaknies Dah-degti) parodo, jog eretikiškasis deginimas dar anksčiaus negu išstatymas ant oro buvo paprastu laidojimo budu pas iranus.

Pav. 30. Kyro rakštas.

Kad išstatymas lavonų stojosi teisatikišku, tai tas yra susirišime su kita pamatine seniraniškos apeigos ypatybe, su uolum ugnies garbinimu; šventasis elementas neturi buti teršiamas lavono lytējimu. "Ugnis, Ormuzdo sunus", gavo šitą garbią prievardę Avestoje regimai todēl, kad ji buvo senąja šventybe, kuri tapo priimta naujo mokslo. Tai buvo

tikras ugnies kultas, o ne tik kaipo jos pripažinimas šventu elementu; šitame yra skirtumas terp indiškojo garbinimo Agni; jau vienas tas, kad ugnies vardas pas dvi kaimyniškas ir giminingas tautas yra skirtas: pas indus agni (ignis), Avestoje atar (slg. latynišką atrium) — labai-labai indomu. Agni, pašvęsta aukojiminē liepsna, kunigų dievas, dievų žinnešis, yra kuo tai visai kitu, negu atar, kuris yra teipgi apdievinta ugnimi. Atar neasminama ir savo šventybę apturi ne kaipo speciališkai aukojimo būdas, bet dēl esančios joje, kaipo degamame elemente, galybēs, kuri apvalo ir nuveja velnius.

Kovoje su piktąja pradžia randame ugnį viename iš seniausių iraniškų mytų: pasakojime apie Ataro kovą su slibinu Azi-Dachaka. Šitą mytą reikia, žinoma, pripažinti pamatiniu iranišku mytu teip lygiai, kaip kova su Vritra yra svarbiausia Vedų sakme. Kaip Indros mytas išsiplētojo iš gamtiškų dausinių sąlygų, teip ir iraniška kova su žalčiu turi savo pradžią savo šiauriniame klajokliniame stepiškame gyvenime; meldžiama ne lietaus, tik stengiamasi apsiginti nuo tamsos ir šalčio, nuo laukinių žvērių ir visokios blogumos su šviečiančios ugnies pagelba.

Tame pavidale mytas, kokiame jis yra Avestoje (Jašta 19), yra sumaišytas su politikos elementais, suteikiančiais pasakojimui ypatingą vietinį persišką pobudį. Dalyku, už kurį kovoja gera ir pikta dvasia, yra didēji karališka garbē, augščiausios valdžios ženklas. Ormuzdas siunčia savo ugnį, Ahrimanas gi slibiną, idant apvaldyti lobį. Jie veja vienas kitą ir kainai grumoja vienas kitam, bet slibinas apturi persvarą ir karališka garbē išsigelbsti tik pabēgimu į ežerą Vurukaša, kur vandeninē dvasia Apam-napat (vandens sunus) priima ją į savo globą. Bet piktas turanas Franchrazian, nuogas šoka į ežerą, idant pagauti karališką garbę, priklausančią ariškai tautai. Ežeras iškyla ir duoda progą garbei nuplaukti toliau. Tris kartus atsikartoja tas pats, teip kad turanas, su visu savo vikrumu ir nežiurint į visą savo piktumą ir keiksmus, negali jos nutverti. Ji nuplaukia pas karalių Iraną ir atneša jam derlingumą, turtą ir guodonę; karališka garbē pasilieka pas jį ir jis sunaikina visas neariškąsias tautas.

Šitas mytas pobudingas Iranui vien, kad ugnis yra jame kaipo pergalingas dieviškos galybēs vadovas, bet teipgi ir dēlto, kad jame pasakojama apie nesutaikomą kovą terp dangiškos ir velniškos pradžios, — apie tą kovą, kuri vēliaus padarē pamatinę Zaratustros mokslo mąstį, bet, žinoma, jau ir pirma jo buvo iraniškame liaudiniame tikējime. Dualybē, vyraująs parsybēs suoprotis, galējo rasti sau derlingą dirvą gamtiškose Irano išlygose, kur kontrastas terp vasaros ir žiemos, dienos ir nakties, bergždžios ir derlingos gamtos nepaprastai didelis, teip kad į nevidoningų gamtos jiegų pergalējimą iranai turējo žiurēti kaipo į uždavinį, nuo kurio išrišimo priklausē visas jų buvis. Galbut pirmapradinis supratimas apie svietinių galybių persiskyrimą tame pavidale, kokiame randame jį myte apie Atarą ir Azi, atsirado dēl šitų prigimtinių sąlygų, bet kiekvienam yra aišku, kad tokį gilų mąsties procesą, kaip Zaratustros dualistiškoji pasaulēžvalga, negalima išvesti tiesiog iš klimatinių apsireiškimų. Net nuo Ataro ir Azi-Dachako perējimo prie Ormuzdo ir Ahrimano negalima išsykio daryti, kadangi į jį vargiai tegalima žiurēti kaipo į "apdvasinimą"; ir jei Darmsteter išsireiškē teip, kad Ormuzdas ir Ahrimanas Avestoje buvo tik garbingais kovotojais, ugnis ir slibinas, priešingai, tikrais, tai toksai tvirtinimas remiama klaidingu esmenyje visos avestinēs parsybēs supratimu; nes etiškasis susidurimas terp dvasiškų galybių Avestoje padaro tyčia esmenišką turinį, o tokia pasaulēžvalga neišeina iš gamtiškų mytų, arba liaudinių tikējimų, nors kartais ir gali rištis su jais; ji randama tik per tiesioginį pranašišką genijų, kurio dalyvumas prietam yra būtinas.

Senesnēje Avestoje dualybē turi visai dvasišką pobudį; naujesnēse rašto dalyse matyt, kaip idēališki prietikiai atsimuša gamtoje, arba gi juose randame gamtinę dualybę, kuri, galbut, padaro savimi pirmesnių, pirmapradinių apie einančią gamtoje kovą supratimų atsigimimą. Čion ypatingai galima nurodyti į giesmę Tištrija-Syriuso garbei (Jašta 7). "Tištrija, šviesi, šviečianti žvaigždē, kuri rengia mums puikius gyvenimus, — žvaigždē, prie kurios nekantriai veržiasi kaimenēs ir žmonēs; kuomet užtekēs Tištrija, baltoji, šviečianti žvaigždē, kuomet patekēs versmēs su putojančiomis vilnimis? Įvairiuose paveiksluose išeina Tištrija ir

reikalauja nuo žmonių aukų, idant jis į laiką galētų ateiti pas juos su pagelba: jis ateina paveiksle puikaus jaunikaičio, balto auksaragio buliaus, balto arklio su auksinēmis ausimis ir auksiniais pavadžiais. Šitame paskutiniame paveiksle jis kovoja su juodu, pliku arkliu: demonu Apaoša, ir jų ginčo dalyku yra ežeras Vuru Kaša, dangiškas lietinis liunas, iš kurio teka visi vandenys. Du kartu Tištrija yra nuvejamas nuo ežero; tąsyk jis šaukiasi pagelbos pas Ahura-Mazdą; tas daro auką slegiamai žvaigždei ir tuomi suteikia jai jiegą nuvyti nuo ežero juodąjį arklį; tuojaus išsiveržia Vuru Kaša ežero srautai ir išsilieja į visas puses po žemę".

Avestinis tikējimas.

99. Dievai

Vardas, Avestoje priimtas oficialiniams dievams, yra *Jazata* ("garbinimo vertas", naujapers. *ized*), regimai priemoniškai sutvertas žodis, kuriuomi norēta išvengti bloga lemiančio *deva* (daêva). Be to, atsitiıka teipgi, ypatingai kyliniuose parašuose, žodis *baga*, kuris dar užsilaikē rusų kalboje pavidale žodžio "bog". Baga reiškia "davējas", galbut, laimēs, ar likimo, arba gi kaip anglų lord (leafward, "maisto padavējas"), šitas žodis tiesiog reiškia "viešpats", — išrišti to negalima.

Iš Avestos dievų visųpirma ir ypatingai reikia nurodyti į ahuriškųjų dievybių ratą, kurios surinkta apie Ahura-Mazdą, bet greta su jomis yra įvairios vēlesnēs liaudinēs dievybēs, kurios išpradžių nebuvo priimtos Zaratustros sistemon, o paskui dar dvasių, pusdievių ir didvyrių eilē. Prieš visą dievų svietą abelnai stovi demonų karalija su velniu Angromainiu, arba Ahrimanu priekyje.

Ahura-Mazda (kyliniuose parašuose Aurmazd, vēliaus Ormazd, arba Ormuzd) reiškia išmintinga dvasia arba "viešpats". Nēra abejonēs, kad Ahura yra senovine azurine iraniškų genčių dievybe; ačiu prievardžiui Mazda, su kuriuo jis, turbut, buvo priimtas Zaratustros sistemon, jis įgija dvasišką, pilnai teologišką pobudį. Vienoje garbinamoje giesmēje jis yra augštinamas šiteip: "Aš skiriu šitą auką sutverējui Ahura-Mazdai, skaisčiajam, prakilniausiam, augščiausiam, nepajudinamam, gražiausiam sulyg kuno, augščiausiam sulyg skaistumo, kuris mus sutvērē ir davē

mums paveikslą, kuris mus maitina, kuris yra švenčiausia dvasia". Kitoje vietoje jis vadinama "pažinčia ir išminčia, visamatančiu", toliaus jis yra "tobula šventybē, augščiausia labdarybē, nepergalimas apgynējas ir sargas".

Pav. 31. Jazata (bareliefas ant Murgabo).

Tokiu budu Ormuzd yra visųpirma visiškai dvasišku ir pilnai nepriklausomu nuo kuniško pavidalo; nežiurint į tai, jis vadinama gražiausiu sulyg kuno, vēlesniame gi laike yra išreiškiamas karaliaus pavidale su tiara, su žiedu ir skeptru, teipogi su saulinio paukščio sparnais. Bet tokios rųšies paveikslinimai nēra teisatikiškais; ir Avesta mažai mums duoda progos gauti medžiagišką supratimą apie Ahura-Mazdą.

Teipogi vargiai tegalima Ormuzde atskirti pusę, rišančią jį su gamta: tas, kad jo buklē randasi šviesos karalijoje ir kad jis apskritai turi savo valdžioje gydančias gamtos spēkas, toli dar nedaro jo gamtos dievu, ir dar mažiau gamtos galybe ir inprastas suoprotis, buk Ormuzdo ginčas su Ahrimanu reiškia šviesos kovą su tamsta, Avestoje randa sau menką atspirtį.

Pav. 32. Ahura Mazda.

Dvasiškoji Ahura-Mazdos esmenybē visų pirma yra pilnoje pažinty, vadinas, teisingame atskyrime gerumos nuo blogumos, arba, kaip tankiau išreiškiama, teisybēs nuo melo. Su šita nuojiega jis pergali piktybę, kurios silpnybē paveikslinama kaipo prieštaringumas ir apgavimas savęs.

Etiškąją jo esmens pusę padaro šventybē ir labdarybē. Šventybē yra tame, kad jis visai yra nepajudinamas kuo nors piktu ar blogu kokioje nebuk formoje, todēl ji yra absoliutiškoje jo grynybēje, apsireiškia gi augščiausiame teisingume. Trys suopročiai: šventybē, grynybē ir teisingumas — Avestoje padaro neperskiriamą vieną.

Karališkai augštutinei valdybai, apreiškiamai Ahura-Mazdos grynybēs sviete, jis padējo pamatą tuomi, jog šitą svietą *sutvērē;* nors jis tankiai vadinama visų daiktų sutverēju, bet teologiškas šito aptarimas tokis, kad tik daiktai priklausą gero karalybei, veda savo pradžią nuo jo. Žmonēs gi, kurie sulyg savo prigimimo turi laisvą pasirinkimą tarp gerumos ir blogumos, esmenyje priklauso Ahura-Mazdos tvērimui. Dievobaimingiems, kurie tiki į jį

ir elgiasi sulyg jo teisingumo, jis parodo save labdaringu sargu, apgynēju ir pagelbininku. Vienok ne tik dievobaimingieji, bet ir visa gamta yra saugojama jo ir, prireikus, yra palaikoma jo gerų dvasių, idant ji negestų, nevystų, neitų żemyn ir nesinaikintų. Šitas gamtos palaikymas tikslu turi ne tik naudą, bet padaro didżiojo tikējimiško uždavinio grindį: užlaikyti svietą nuo piktumos ir pergalēti piktybę su viso svieto grynybēs ir gerumos pagelba.

Pav. 33. Ormuzd (iš Sassanidų laikų).

Nors Ahura-Mazda yra nepergalimiausias, nepajudinamiausias, stipriausias, ir prakilniausias, bet jo galybē turi savo tam tikrus rubežius. Bēgyje šito svietinio periodo jis turi dalintis savo šeimininkybę su Ahrimanu ir tik su skaisčių galybių pagelba ir visupirma, ačiu žmonių, tikinčių į Mazdą, dalyvumui, jis aplaiko galutinę pergalę ant priešininko. Tai yra didēji pamatinē Avestos idēja, iš kurios yra išvedama žmonēms statomas gyvenimiškas uždivinis ir daroma pamatas spręsti apie visus gyvenimiškus prietikius; mytai ir Zaratustros teorijos, etika ir kultas vis maż-daug atsineša prie šitos kovos ir prie żmonijos laimēs pergalējus nelabąjį Ahrimaną.

Bet pirma negu kreipsimēsi prie jo ir arčiaus apsipažinsime su jo esybe ir veiklumu, turime peržvelgti likusias ahuriškosios karalijos esybes.

Apie Ahura-Mazdą stovi jo dangiškoji tarnų arba vasalų svita, septyni *Ameša-Spenta*: "Nemarieji šventuoliai" — tokia šito žodžio reikšmē (asmesche — sanskr. armta — *am-b-rotos*). Ameša-Spentos, galingieji, žiurį iš augšto valdovai, augšti, stiprųs, ahurai, nesulyginamai teisingi, kurie visi septyni turi vieną ir tą pačią mąstį, kalba vieną ir tą

patį žodį, atlieka vienus ir tuos pačius darbus; visi jie pripažysta vieną ir tą patį tēvą ir viešpatį, sutverēją Ahura-Mazdą; vienas žiuri į kito vēlę, "atmindamas geras mąstis, žodžius ir darbus ir mąstydamas apie rojų; jų keliai šviesųs; jie gelbsti nešančiam auką" (Jaštos 17).

Ameša-Spentų pobudis pasirodo jau jų užvadinime. Du didžiausi jų, kurie su Ormuzdu tankiai padaro trejybę — *Vogu-mano,* gera mąstis, ir *Aša-vagista*", geresnysis teisingumas. Toliaus eina *Kšatra-vairija;* pageidaujamoji karalija, arba (dieviškos) valios karalija, *Spenta-Armajiti,* šventas atsidavimas, ir pora: *Gaurvatat* ir *Ameretat,* sveikata, tobulumas ir nemarybē. Prie jų priskaitoma septintas *Sraoša,* klausybē, jei tik skaitlius septyni nepasipildo patim Ahura-Mazda, kaipo pirmuoju iš Ameša-Spentų.

Šitas visiškai abstraktiškas vardų pobudis užvedē Darmsteterą ant mąsties, kad čion, galbut, yra vēlesnēs ir svetimos filizofijos idējos. Tam jis priveda neoplatonybę, ypatingai jo filozofiškoje formoje, ir daro prileidimą, kad dabartinē Avesta yra, iš dalies, atgaliniu Avestos vertimu, verstos į graikų kalbą, prie ko į šitą priemonišką atnaujinimą šventos knygos galējo indēti panašias idējas. Šitą drąsų prileidimą jis išplatina paskui, prieidamas iki tvirtinimo, jog gatos, kuriose Ameša—Spentos lošia svarbią rolę, kaip sulyg šitos aplinkybēs, teip lygiai atnašoje žodžių, padaro naujausią ir priemoniškiausią Avestos dalį.

Tokių keistų išvadų tereikējo išaiškinimui pastebētinos Ameša-Spentų idēalybēs ir abstraktiškumo. Vienok jų idējinis ir podraug nuosavas pobudis reiškiai matomas, kaipo labai senas ir, turbut, pirmapradinis asmeniškas Zaratustros mokslo aprybojimas. Negalima pasakyti, kame buvo tas pamatinis pagrindas, ant kurio šitos idējos išsivystē. Galbut arčiausiai butų jieškojus jo kulte gamtos elementų, su kuriais Ameša-Spentos, regimai, stovi ankštame susirišime. Tokiu budu Aša-Vagista yra ugnies genijumi, Spenta-Armajiti — žemēs genijumi, Kšatra-Vairija — naugių genijumi, Vogu-Mano — gyvulių, ir galiaus Gaurvatat ir Ameretat — augalų ir vandens genijais. Šitas sąryšys yra senoviškos paeigos, kadangi jis yra jau gatose; prietam jis yra teip ankštas, kad, pav., žodis Vogu-Mano tiesiog esti pažymējimui gyvulių ir net žvēries kailio; lygiai

teip-pat Kšatra-Vairija gali ženklinti visokią naugę, arba nauginį daiktą, antai peilį. Reikia pripažinti, kad jausmiškoji apie Ameša-Spenta supratimo pusē ilgainiui vis daugiau užēmē pirmą vietą, kol antgalo liaudiniame partų tikējime ji visai užpildē savimi visą Ameša-Spentų suoprotį; bet ar tai buvo gryžimu prie senesnių suopročių, ar suliejimu pradinių idējinių dievybių su liaudiniais dievais, tai apie tą męs žinome tik iš vieno atsitikimo: šitai galima prirodyti, jog Spenta-Armajiti buvo senovine žemēs dievybe. Antgalo dvasiška ir kuniška Ameša-Spentų pusēs neturi nē susilietimo viena su kita, nē sąryšio su kuo abelnu; kokiu budu atsirado viena iš kitos, tai daugiausiai visai nēra žinoma. Gaurvatatui ir Ameretatui susirišimas su augimu ir pasveikimu, su vandeniu ir jaunybēs atgriebimu prirodoma visokiais simbolais ir apeigomis, esančiomis pas įvairias tautas.

Faktiškoji Ameša-Spentos atnaša prie jos elemento, kurią randame Avestoje, yra grynai viršutinē, butent priežiuros, arba rēdymo pavidale: Vogu-Mano, greta su padējimu, užimamu jo dvasiškame sviete, jis užsiima teipgi galvijų globējimu; tolygi atnaša yra ir pas kitas Ameša-Spentas. Visi svieto daiktai ir esybēs, Avestos supratimu, yra paskaidyta sistemoje rųšių ir kategorijų, kurių kiekviena yra pavesta užžiurai kokios nors tam tikros esybēs. Šitas užžiurētojas vadinama *ratu;* jis yra typiškuoju savo rųšies atstovu (duokim sau, zuikis yra keturkojų atstovu) ir podraug viršininku, valdančiu ir saugojančiu tą rųšį. Mažesnieji ratu priklauso nuo didesnių ir priekyje visos šitos valdiškos sistemos stovi Ameša-Spentos, kaipo augščiausios tvarkos, ratu, kurie lyginai persų didžiojo karaliaus Satrapai, ištikro svietą valdo Ormuzdo varde ir įvykdo jo valią. Todēl reikia suprasti teip, kad Ameša-Spentos podraug veikia ir dvasiškame ir medžiagiškame skraite, nes visos buties pusēs pavesta jų valdymui ir jos turi taikytis prie jų valios. Suprantamas teipgi dalykas, kad šitos veiklios dvasios tikējimiškoje sąmonēje tankiai išstumiama ant pirmos vietos ir kad į jas žiurima ne tik kaipo į užžiurētojus ir globējus, bet ir kaipo į svieto apgynējus, tvērējus, sutvertojus ir vedējus; vienok Ahura-Mazdos teisēs liekasi tuomi nepajudintomis, nes visa tas, ką Ameša-Spentos sutvērē, visgi liekasi Mazdos sutvarija,

visuomet jam priklausomu svietu, kuriame jie tik valdo, gelbsti ir užlaiko tvarką. Net ir patys jie yra jo tvariniais.

Viršutinis Ameša-Spentų paveikslas teip pat įvairus, kaip įvairios yra ir tos tikējimiškos pildenybēs, kurias jie pildo. Visi jie yra abelnai suprantami asmeniškomis esybēmis. Spenta Armajiti yra moteriškas asmuo ir kaipo žemēs dievē, Ahura-Mazdos pati ir duktē, ji yra pirmutinio žmogaus Gaiomaretano motina ir per jį visų žmonių motina. Vogu-mano, priešingai, vyriškis; per jį, kaip per tam tikrą Logos, Ormuzdas sutvērē žemę, nes jis ne tik yra didžiausias, bet ir pirma visų sutvarų iš Amešas-Pandų; per jį buvo apreikštas įstatymas; jis yra dangaus vartininku, kuris nuo savo auksinēs sēdynēs sutinka išsiliuosavusią vēlę. Teisingumo genijui, Aša-Vagistai ypatingai pavesta globētis visokia įstatymybe; kaip vardas aša sulyg garso yra tolygus indiškajam rta, teip ir Aša-Vagistos veiklumas teip pat kaip Rta, apsireiškia svietinēs tvarkos vedime; todēl svieto valdyme jis yra tikras Ormuzdo tarpininkas; jo vardas gramatiškai tankiausiai yra vartojamas įrankininke, nes visa kas vyksta per Aša. Gyvenime anapus kapo jis užžiuri pragariškų bausmių pildymą. Ypatingai abstraktiškame paveiksle yra suprantamas Kšatra-Vairija, kaipo dieviška karalija, vadinas, tokia karalija, kurioje neaprubežiuotai viešpatauja dieviška valia, teipogi ir laimē, kurios laukia, ir tobulybē, kuri yra visokio siekimosi tikslu, vadinama abelnai Kšatra-Vairija. Avestos "Karalybē" turi tokį jau gilų ženklinimą, kaip ir atsakantis jai išsireiškimas judajiškoje ar krikščioniškoje eschatologijoje. Ji yra busimu, laukiamu padējimu, — "karalybe", kuri yra augščiau mųs, kurią męs siekiamēsi įgyti patys ir išplatinti ir skelbti tarp kitų žmonių. Sulyg šitos prasmēs, Kšatra-Vairija kunas yra ir naugē ir drauge su tuo dangiškoji šviesa, arba ugnis. Visiškomis abstrakcijomis yra Gaurvatat ir Ameretat. Jų gramatiškos galunēs atsako graikiškoms abstraktiškoms moteriškos gimties formoms su *tēs;* tai yra grynos tobulybēs ir nemarybēs reikšmēs, esančiame gyvenime anapus kapo.

Gyvame plastiškame pavidale suprantama, priešingai, vēliaus pasirodąs Ameša-Spenta Sraoša — klausybē, Sraoša, skaistus, puikaus išvyzdžio, pergalingas, svietinis Aši pa-

gelbininkas, prižiurētojas. Visųpirma jis yra paveikslinamas kaipo kunigiškasis dievas: jis yra tas, kuris pirmas paguldē aukinę rykštę (baresma), kuris pirmas suteikē progą girdēti gatas, kuris pirmas atnešē auką Ameša-Spentoms. Atsakančiai šitai kuniginei priedermei jis podraug yra dievų pasiuntiniu, kuris rengia auką, arba surengtą duoda dievams; todēl ir jo vardas — "klaususis". Abiejuose veiklumo būdose jis primena Agni. Gamtoje Sraoša — yra rytmetinēs aušros dievas; jam pašvęstas gaidys, kuris šaukia žmones prie veiklumo ir darbo. Nakčia gi jis saugoja namus ir židinį; ypatingai jis sušelpia beturčius, abelnai jis yra sargus tikinčių į Mazdą dabotojas; su iškeltu ginklu gina jis sutvarus Mazdos nuo demonų užpuolimo. Pas jį visuomet yra kas veikti; jis negali miegoti nuo to laiko, kaip abi dvasios persiskyrē ir svietas atsidurē kovoje. Prieš jį lenkiasi visi demonai ir su išgąsčia bēga nuo jo pragaran. Bet svarbiausiu jo darbu yra kova su baidykliniu Ešma-deva, su gašlybēs velniu (Asmodius Tobio knygoje). "Nepergalimu ginklu jis uždoda jam kruviną žaizdą, perkerta jam kaukolę ir pergali kaipo stiprus silpną". Šitam karžygiškam darbui atsako ir jo paviršutinybē. Jis yra tvirčiausias, narsiausias, smarkiausias iš jaunikaičių; jis joja apsiginklavusio jēčia kariautojo pavidale ant keturių baltų arklių, šviečiančių, smarkių, auksinēmis kanopomis; jo garsųs rūmai, stovį ant tukstančio jiekštų, yra pastatyti ant Elburzo jų vidurys blizga nuo jų pačių šviesos, lauko pusē panaši žvaigždžių blizgējimui.

Apsaugojamasis Sraošos veiklumas apima teipgi ir busimą žmogaus gyvenimą; kaipo dievų, jis podraug yra vēlēs vadu, einąs su mirusiais pilnu pavojų mirusiems keliu. Jam teipgi priklauso mirusių teisimas. Bet ne vienu šituo vēlių vedimu jis rengia busimą gyvenimą, bet teipgi tąja kova, kurią jis veda su demonais paskutiniais laikais išvieno su Ormuzdu; antgalo kįla kova terp jo ir Ešma-devos ir tik po to, kaip Sraoša pergali nelabą dvasią, Ormuzdas gali atsteigti tobulybę ir dovanoti palaimintiems rojų. Turbut, Sraošos paveikslas atsirado per kelių dievybių suliejimą, iš kurių kitos turējo tautišką pobudį. Kaipo pilnai išsivysčiusi dievybē, jis išeina tik vēliaus ir, regimai, jis išpradžių yra susijungime su Mitra, kuris buvo svetimas senesniam Zaratustros mokinimui.

Persiškojo Mitros atsiradimas, kaip augščiau patēmyta, mums nēra žinomas; jis pasirodo tik vēlesnēje Avestoje, bet čia jau su išdidžia dievo galybe ir teisēmis, jau įgavusio pilną valstietybēs teisę. Bet šitos Jaštos pradžia, kurioje šnekama apie Mitrą, jog Ahura-Mazda sutvēręs Mitrą tokiu pat dideliu ir vertu aukų, kaip jis pats, nurodo kaipir į vēliaus prijungtą dievą ir kuris tik paskui naujos teologiškos pakraipos yra pripažinamas.

Mitra Avestoje reiškia "ištikimybē, prisieka" (kaip sanskritiškoje kalboje mitram — draugas); todēl atnaša prie Mitros Avestoje yra tolygi užlaikymui ištikimybēs ar prisiekos; apgaudinējantis Mitrą ir laužantis prisieką yra vienos prasmēs žodžiais; kas nusikalsta tame, tas teip suteršia šalį, kaip šimtas eretikų, ir jį ištiks Mitra, turįs

Pav. 34. Mitra, užmušąs bulių.

tukstantį ausų ir tukstantį akių, saugus, skabrus kovotojas, kurio arklių niekas negali nulaikyti. Rustus, piktas dievas tuojaus sunaikina tą namą, kaimą, gardą, šalį, kur kas nors elgiasi priešais jį ir jo prisieką. Bet kas buva išti-

kimas jam ir dievobaimingai bei teisingai garbina jį aukomis, tam jis siunčia laimę, gerovę ir pergalę.

"Plačiai lygumingas" vadinasi jis; prie to be abejonēs suprantama dangiškosios lygumos teipgi, kaip ir kad šnekant apie jo "plačius langus". Jei jis pats nēra saulēs dievu, tai bent saulēs pirmtakunu, "kuris, kaipo pirmas dangiškas šventasis, użeina ant Elburzo" pirma nemariosios saulēs, kuris pirmas pasiekia auksuotas puikias viršunes ir paskui apžvalgo visas ariškąsias valdybas, todēl jis yra bent ankstyvu šviesos apsireiškimu, kuris lengvai gali buti sutapatinamas su saule.

Kaipo šviesos paduotojas, Mitra saviesiems yra nepaprastai labdaringu dievu. Gausa, galybē, pergalē, gerovē, dvasios ramumas, gera garbē, išmintis ir šventybē padaro maloningas dovanas, kurių neveltui yra prašoma. Apie padējimą Mitros kaipo mirusių teisējo jau minējome ir vēliaus prisižiurēsime jam dar geriaus. Sanprotavimas, prie kurio męs priējome iš šitos jo veiklumo pusēs sulyg to, kad Mitra jau žiloje senovēje buvo garbinamas kaipo dievas, remiasi mytologiškąja analogija. Paskutinio žmonių vēlių teisējo laipsnis regimai tankiai buvo suteikiamas senovēs dievams, todēl sunku yra prileisti, idant svetimas, arba atējęs iš kitur dievas galētų gauti tokį urēdą. Jaunučio paveikslas, kuriame jis yra Jaštose ir ilgainiui apveikia pusę svieto, galbut, buvo tokioje dēstyje aiškinamas pusiau užmiršto dievo atsigimimu. Mitra yra daugiau konkretišku dievu, daugiau gyvybišku ir daug ankščiau suaugusiu su gamta, negu visos ahuriškosios dievybēs, jo atnaša prie žmonių teipgi yra primityviškesnē: jis apdovanoja ir nubaudžia tiesiog, siunčia jausmiškas gerybes, arba atsako jas. Bet visoje Avestoje jis sulyg teisēs užima savo vietą dēl savo doriško griežtumo, kuriuomi ribojama visi jo darbai, ir tos energijos, su kuriomis jis stengiasi pergalēti piktybę ir pataiko prisidēti prie pergalējimo šviesai ir teisybei.

Dar toliau nuo ahuriškųjų dievybių pobudžio stovi dievē *Anagita*. Po šituo Anagitos vardu ji primenama drauge su Mitra Artakserkso Mnemono paraše ir, matyt, jei netiesiog įvesta tojo karaliaus, tai bent buvo jo labai globējama. Aišku, kad tai yra svetima dievybē; josios pobu-

dis ir josios kultas nurodo į semitišką paeigą. Ardvi Sura Anagita, stipri, nekalta Ardvi, yra vandens ir vaisingumo dievē. Ji verčia putoti visus srautus ir juras, idant jie išsilietų ant septynių svieto dalių; ji pati vadinama didžiuoju srautu, bēgančiu nuo kalnų vandenynan. Ji žmonēms atneša teipgi vaisingumą, vyrui indeda sēklą, moteriai gemalą; paskutinēms ji duoda laimingą gimdymą ir padaro krutyse pieną, apsčiai ir į laiką.

Pati Anagita yra vaizdijama galingos moteries paveiksle, drutos ir augštos, šviečiančios ir gražios, su pilnomis baltomis rankomis; ji nešasi ant ketverto puikių balčių, galabina demonus ir daro laimingais tikinčius; ji baisiai trokšta, idant ją augštintų vyrai, ir gauna nuo jų gyrius. Visi didieji senovēs didvyriai, ir net patsai Ahura Mazda, nešē jai aukas ir ji pildē kiekvieno norus. Jos kultas, kaip sako *Strabonas,* buvo pildomas su daugeliu ceremonijų, paupiais ir paežeriais. Jos šventnamiuose, kurie vēlesniame laike buvo net Armenijos gilumoje, jaunos merginos turējo paleistuvauti dievēs garbei; graikų apysakininkas pasakoja, kad dukterys iš geresniųjų namų atsiduodavę šitai tarnybei ir kad tas anaiptol neskaityta joms už gēdą. Šita ypatybē,

Pav. 35. Anagita.

mažai atsakanti Ormuzdo mokinimo dvasiai, kaipo ir viršutinis dievēs paveikslas, paveikslinamos su pilnomis krutimis, patvirtina tą prileidimą, kad męs čion turime priešais save Milittos, ar Astartos kulto formą, kuris išsiplatino po visą priekinę Aziją (Jašta 5, Windischmann: Persidskaja Anagita, 1856).

Labai tankiai Avestoje primenama dvasios-globējos *Fravaši,* arba Fravardinai (naujapers. Ferver); net visas ilgas himnas (Jašta 13) pašvęsta joms vienoms. Jų vardas reiškiąs pripažinimas arba pripažystąs, turi tam tikrą zaratustrinę priedangą ir stovi, žinoma, susirišime su Avestos suopročiu, jog kiekvienas tikintis pripažysta turįs angelą jį apginantį nuo demonų ir gelbstantį jam pasiekti laimę. Bet supratimas apie Fravašus, be abejonēs, yra daug senesnis ir, regimai, kaip jau augščiau pasakyta, siekia pirmapradinį bočių kultą. Kiekvienas Fravaši turi savo gentę arba savo sritį; jis aprupina savo apskritį vandeniu, idant šalis atnaujētų ir žydētų; jis apgina savo gimines nuo nevidonų ir visųpirm prašalina nuo jų demonus. "Jie yra išnašesni, galingesni, negu tas galima išreikšti žodžiais; kur yra žmonēs su noru nešanti aukas, ten jie eina 10.000 kartų; mušiuose jie kovoja kiekvienas už savo nuosavą bustą ir savo tēvyškę lygiai teip pat, kaip karžygis ar narsus kareivis kariauja ratuose, apsijuosęs seidoku. Jei jie nepyksta, bet pasitenkinę ir gera veliją žmonēms, tai ateina jiems į pagelbą; jie atlekia pas juos kaip paukščiai, puikiai sparnuoti; jie žmonēms yra kardu ir skydu, užpuolimu ir apgynimu, nuo piktų dvasių ir netikēlių prisivertikų ir nuo visa žudančio, netikinčio Ahrimano visai teip, kaip stiprus žmogus kad apgina silpną.

100. Piktybēs krralija.

"Ir buvo pradžioje dvi dvasios, kurios buvo panašios dvyniams, ir kiekviena jų buvo tąsyk pati sau". "Ir kaip abi dvasios susitiko, tąsyk jos sutvērē pirmiausiai gyvastį ir mirtį ir kad galų gale žemutinis svietas butų nelabiesiems, o dangus teisingiesiems". "Iš šitų dvasių neteisingoji dvasia pasirinko sau piktą darbą, šventoji gi dvasia pasirinko sau teisingumą ir ji pasirinko sau tuos, kurie skaisčiais darbais taikosi Ahura Mazdai."

Jasna 30-ta, viena iš senųjų gatų, padaranti visos Avestos esmenį ir branduolį, suteikia mums pamatines senovēs persų pasaulēžvalgos ypatybes, esančios galutinēje dualybēje, kuri išsiplatina ant visa ko gyvuojančio. Abi gyvastinēs jiegos, gera ir pikta, yra joje kaipo dvasiški principai, skirti savo esmenyje, bet esanti podraug, kaip dvyniai ir skirti tiktai supratimo prasmēje. Abi jos tveria ir

pasirenka sau svietą, viena ima sau mirtį, nelabus žmones ir jiems pragarą, kita — gyvastį ir teisingumą, dievobaimingus žmones ir jiems dangų.

Pav. 36. Dvasios globējas (žmogaus galvos numuštos musulmanų).

Svietinis gyvenimas yra nepasiliaujama kova terp šitų dviejų jiegų ir svietinis uždavinis yra pergalējime ir sunaikinime piktybēs Ormuzdo ir jam ištikmųjų vienavaldybēs atasteigime. Ahriman, Avestoje Angro-Mainju, kaip vadinama nelabųjų kunigaikštis, yra pikta dvasia, kančios ir sielvarto dvasia. Panašiai Ormuzdui, jis išimtinai yra dvasiška galybe, net visai abstraktišku paveikslu: jis veikia ne kaipo gyvas velnias, bet greičiau kaipo piktybēs bei prieštaringumo principas; taip pat ir Ormuzdas, priešingai jam, yra suprantamas tik kaipo principas ir ginčuose visuomet išeina kaipo "spenta mainiu", šventa dvasia. Bet kaip Ormuzdas, apsiaustas savo nemarių šventuolių, teip ir Ahrimanas prisakinēja nesuskaitomai daugybei kipšų, raganų ir baidyklių, kurie svietiniame gyvenime pildo jo piktus pageidimus. Abelnas vardas šitiems demonams — deva (naujapers. dev), buvusis senesnēje tikējimiškoje gadynēje dievybēs vardu. Sulyg savo esmens demonai yra išreiškiami žodžiu druk, nuo šaknies drudž, kuris buvo lyginamas prie "truegan" (apgaudinēti). Velniai tankiai yra prisistatoma

kaipo principiališkai melagingos dvasios: apgavybē, padaroma jų, yra tame, kad jie duoda blogumą per gerumą ir skaito ją tokia, nes patys gyvena tokiame išklydime ir Ahrimanas ne tik mano galįs pagelbēti piktybei apturēti pergalę, bet kad podraug jis daro saviškius laimingais; paprastai žodis drudž yra paženklinimui smulkesnių demonų-moterų, kurių viena ypatingai vadinama Drudž. Ji laikosi su prasižengiančiais ir biauriais žmonēmis ir dalyvauja su jais visokio budo prasižengimuose; pas ją yra keturi jaukintiniai: tas, kuris tikinčiam neduoda donios; tas, kuris subiauroja savo koją savo paties šlapumu; tas, kuris žudo savo sēklą; ir tas, kuris nejuosi šventa juosta. Bet jei kuris išperka savo nuodēmes, tąsyk jis kaip "vilkas" iš jos vaisių ištraukia.

Pav. 37. Karaliaus kova su Ahrimano baisykle.

Visas svietas pilnas yra devų ir drudžių; visose pabulkēse jie žaidžia savo žaismę; nē vienas namas, nē vienas žmogus nēra apdraustu nuo jų ir kasdien reikia dary-

ti valymai ir aukos, taikyti maldos ir žavējimai prašalinimui jų nuo savęs. Visa, kas yra pavojinga ir nuostolinga, visa kas baido, visokia nuodēmē ir gēda turi savo velnią: liga ir mirtis, žiema ir badas, pasileidimas ir girtybē, skaugē ir girpelnybē — visokis piktas, visokia yda yra tam tikro demono darbu. Prie šitų atskirų svietinių piktų asminimų pridedama paskui dar begalinē daugybē liaudinių baidyklių: Jatai — raganiai, kurie veikia pasivertimais ir pasaliais jeibiais. Drauge su jais Pairikēs — piktosios fējos, arba raganos, daugiau žinomos naujapersišku vardu Peri; teipogi kitos raganos, kaip džainēs, gočios, kurios nori apgauti kunigą su soma ir turi buti iš gēralo prašalintos. Velnių svietas vienval dauginasi, nes visi eretikai ir netikiai ir visi sunkųs nusidējēliai jau šitame gyvenime skaitoma velniais ir numirus visokis netikēlis virsta velniškąja šmēkla. Persų palinkimas laikyti velnišku visa ką jiems nevidoningą, pamaži paēmē į piktųjų skaitlių visus jų politiškuosius priešus. Vēlesniuose veikaluose randame, kad ne tik, kaip Avestoje, turanai vadinama velniais, bet ir graikai ir romēnai, turkai ir arabai išeina paskutinēje kovoje kaipo kariškos Ahrimano spēkos.

Velnių išvaizda mainosi žiurint į jų paeigą ir veiklumą; sulyg teisatikiško Zaratustros mokinimo, jie yra nematomi, bet dar Avestoje matome, jog jie yra visai čiupniuose paveiksluose ir prietam visoki jų organai ir veiklumai yra pažymējama ypatingai žiauriais, vulgariškais išreiškimais — dualybē jaučiama net leksikone. Jų buklē yra šiaurēje, kadangi jiems patinka šaltis ir tamsa; bet jie gyvena ir visokiose kurčiose vietose, ant kapų, tuštumose ir kalnuose; teipgi ir vidui žemēs, kaipo ir visose mytologijose yra požeminis svietas velniams; pirmutinē Ahrimano buklē persikelia į "bedugnę" (Abyssus).

Devų uždaviniu yra kiek galint prisigriebti prie valdymo svietū, kas išeitų vis tiek ką Ormuzdo pergalējimas. Jų kelias prie šito pergalējimo, iš dalies, yra Mazdos svieto naikinime ir jo apvaldyme, iš dalies, suviliojime ir paveikime sau jo pasekējų. Šita karē yra vedama visuose skraituose. Dar svietą tveriant išējo Ahrimamas ir greta kiekvienos geros žemēs, Ormuzdo sutvertos, Ahrimanas tuojaus sutvērē ką-nors bloga, kas turējo ją sugadinti: neti-

kusią žemę ar orą, nuodingus vabzdžius, nelemtus pasigerējimus ir nuodēmes ir t. t. Tokiu budu gamta yra pirmiausiai velniško veiklumo regykla. Pikta dvasia saugoja gyvasties versmes: "Tąsyk Ahriman užpuolē ant Ašų sutvarijos; tąsyk stojosi tarpu jų Vogu-mano ir ugnis ir jie pergalējo Ahrimano priešingumą, teip kad vanduo neapsistojo savo bēgime arba augalai savo augime, bet tuojaus patekējo geri vandenys ir augalai augo toliau". Tokiu budu nevaisingumas yra vienvaliniu velnio tikslu: bala ir pelkē, uola ir stepas yra jo numylētomis vietomis; užšalimas žiemą ir sirgimas vasarą skaityta velniška žaisme; giesmē Tištrija garbei yra tam pakaktinu pavyzdžiu.

Gyvųjų sviete Ahriman platina ligą ir mirtį. 9999 ligų jis išsiųstē po žemę ir Ormuzdas turi eiti pas senąjį Arijamaną, savo giminaitį iš Asurų giminēs ir dideliais žadējimais prilenkti jį prie to, kad jis prašalintų nelaimę. Su šituo demonišku ligų atsiradimu susitaiko tas, kas yra šnekama apie gydymo mokslą: kad iš trijų gydymo budų: peilio, gēralo ir užžado, visuomet reikia pasirinkti paskutinis. Bet supratimas apie ligą Avestoje abelnai išsiplečia, besiplētodamas ant visų žmonijos ydų ir pati nuodēmē sulyg savo esmens yra žiurima kaipo ligustas žmogaus gedimas velnio padaromas. Atsakančiai šitam išganymas labai tankiai yra žiurimas kaipo gydymas, dievai — kaipo esybēs, duodančios išgijimą, kaipo gydytojai, turį ne tik budus aprupinimui pergalēs, bet ir vaistus; lygiai teip pat ir laukiamoji tobulybē yra suprantama buvusios sveikatos ir benuodingumo atgavimo pavidale.

Mirtis yra tikru velnio elementu ir Ahrimanas vienval vadinama "turinčiu daugelį mirčių". Bet reikia patēmyti, kad jį užima tik Ormuzdo ištikimųjų mirtis; ne žmonijos sunaikinimas, tik Mazdos svieto puolimas yra jo pasistengimų tikslu, sulyg Avestos teologijos ribojimo; todēl jis stengiasi padēti tikinčių mirčiai, ir jei tas jam nusiduoda, tąsyk jis tuojaus siunčia drudžą paimti mirusį kuną savo valdybon, kaipo laimikį pripuolantį jo karalijai. Juo numirēlis buvo dievobaimingesniu, juo didesnis velniui raritas. Bet jei miršta vienas iš savųjų, tai tas atjaučiama kaipo nuostolis demoniškai karalijai ir atsibuva su gailingais klykimais. Todēl visur, kur yra kas nereikalingo ir

sugadinto, ir kur Mazdos sviete apsireiškia liga, ten yra velniai, ten buva velnio apsēdimas. O kur velniai, ten nešvarybē ir šitame viename suoprotyje gali buti sujungta visoki blogybēs pavidalai. Tuščių vietų apdirbimas, ligonių gydymas, mirusių pašventinimas — vis tai yra nevalyvumo skaistinimas ir velnių šalinimas. Ant šito pagrindo kruta visa iraniškoji gyvastis. Praktiškieji kulturos siekimaisi, papročiai ir apeigos tokiame pat laipsny, kaip ir patsai kultas turi savo teologišką motyvavimą šituose egzortuose ir tankiai faktiškai iš jų ir paeina, nes abelnai našus žmonių veiklumas sulyg Zaratustros mokinimo padaro kovą su piktu, per kurią žmogus stengiasi padēti svietinei Ormuzdo pergalei.

101. Kultas.

Nors mazdejybē nēra ypatingai kulto tikējimu, bet kultas visgi išeina jame kaipo labai svarbi tikējimiško gyvenimo pusē. Tarnaujant dievams, dievai ir žmonēs susijungia abelnai kovai su piktybe. Per aukas ir maldas pirmiausiai yra įgijama dieviška žmonēms pagelba, antra gi vertus ir dievams prisiduoda reikalinga kovai speka. Paskutinē aplinkybē išaiškinama, pav., iš giesmēs Tištrijos garbei, kurioje žvaigždē sako: "Jei žmonēs pripažintų mane teip kaip kitus dievus, tai aš visuomet reikalingame laike pribučiau jiems į pagelbą". Abelnai suprantama pas persus, kad dievai maitinasi aukomis, bet tas apsireiškia toli neteip daug, kaip vediškame tikējime.

Kultą užžiurinčių kunigų luomas, nežiurint į avestišką kunigiško urēdo užvadinimą atravan, matomai drauge su tuo palaikē ir savo pirmapradinį magų vardą; teip juos vadino graikai ir, turbut, teipgi ir liaudis; vēlesniuose perioduose šitas vardas atsitinka teipgi ir šventoje rašliavoje ir net ikišiolai užvadinime mobed (mogh pati). Atravanai nepadaro atskiros kastos; kiekvienam buvo leista į kunigus įstoti. Bet už tai kunigiškų priedermių pildymas kuoaštriausiai buvo uždrausta kiekvienam nēsančiam kunigu, teip kad tas, kuris darē aukojimus ar apvalymus, nebudamas pašauktu, ne tik buvo kunigų laikomas mirtiniu nusidējēliu, bet ir kaipo tikras prasižengēlis buvo sunkiai baudžiamas ir už šitą, tarytum, menką prasižengimą galējo buti pasmerk-

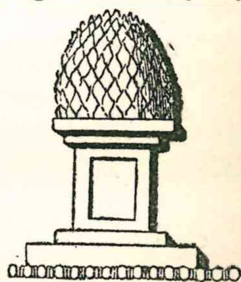
tas galvos nukirtimui arba odos nudiežimui, arba pasodinimui ant kuolo. Atravanai, regisi, nebuvo be svietiško turto. Męs žinome, kad jie gaudavo visokias dovanas; galima teipgi manyti, kad daugumas tikējimiškų baudų buvo atperkama pinigiškomis įnašomis, kurios ējo šventnamio ar kunigų naudai. Vienok begalinio graibstymo aukojamų dovanų, kuris teip aiškiai yra matomas Vedose, nēra Avestoje, kaip ir apskritai atravanų pobudis yra daug vertesnis už brachmaniškąjį.

Kunigų užsiēmimas susidējo ne tik iš laikymo bažnytinių pamaldų, bet teipgi ir iš dalyvavimo naminiuose kultuose. Abiejose dēstyse jų veiklumas, regisi, turējo bedžiaugsmį, mechanišką pobudį. Persų ritualas, matyt, nebuvo tokiu apsunkinamu ir sudētingu, kaip indiškasis, bet, antra vertus, jame nebuvo vietos jokiai linksmybei, kuri tankiai buvo sujungta su vediškomis aukinēmis šventēmis. Šventos ugnies kurimas, somos nuliejimas, aukojamų šakelių augštyn skleidimas — visa kas tas parodo pedantišką rupestingumą; himnų ir maldų skaitymas tai garsiai, tai niurnant pats sau su atkartojimais ir vienu ir tuo patim pritarimu, yra ir monotonišku ir sausu; prisišaukimai, kaip galima matyti iš Jaštų, tankiai yra begaliniais tuščių vardinių surašų atkartojimais. Kad vienok Avesta kainojant kunigišką veiklumą nesitenkina bekliautiniu šitų ceremonijų pildymu, bet gali kilti iki retai sutinkamo stabmeldybēje idēališko nuo kunigo reikalavimo, tai yra prirodoma viena iš Vendidado vieta (XVIII3. "Yra daug žmonių, guodotinas Zaratustra, kurie nešioja juosteles ant burnos, bet kurie nepajuosia įstatymu savo klubų. Jei toksai žmogus sako: "aš atravanas", tai jis meluoja; aš nevadinu jo atravanų, guodotinas Zaratustra, pasakē Ahura Mazda. Bet tą turi vadinti kunigu, guodotinas Zaratustra, kuris visą naktį kiaurai praleidžia budēdamas ir siekiasi prie šventos išminties, kuri leidžia žmogui stovēti ant mirties tilto be baimēs ir su linksma širdžia, prie tos išminties, ačiu kuriai jis pasiekia šventą, prakilną rojišką svietą". Čion bent dedama etiškas reikalavimas, jei net į šitą tašką žiurējus kaipo į buvusių gal atskaluniškų prietikių nurodymą.

Ugnies kultas, kuris padaro svarbiausią sudētinę avestinio dievams tarnavimo dalį, išpradžių, matomai, buvo įvestas nezaratustrinio mokinimo; greičiau į jį reikia žiu-

rēti kaipo į anksčiau buvusį, pamatinį kulto padėjimą, ant kurio ilgainiui tikėjimas vystēsi toliaus. Šitas kultas nebuvo jungiamas su šventnamiu; pirmesnieji atravanai, kaip ir dabartiniame laike mobedai, nešiojo su savim kilnojamus ugninius altorius, idant by kokioje vietoje galima butų laikyti dievui pamalda; vienok kultas šventnamiuose buvo pačiu svarbiausiu ir šventnamiai jau ankstyvame laike buvo diktokais trobesiais. Apie ugnies šventnamius galima įgyti supratimą iš dalies iš griuvesių, iš dalies iš dabartinių šventnamių surēdymo. Švenčiausia šventnamio vieta yra kambarys, kuriame buva pati ugnis; jis yra vidui trobesio ir gerai apsaugotas iš visų pusių, o ypatingai nuo visokio šviesos įsigavimo; vieta turi buti visiškai tamsi; stogas ir durys teip nutaikyta, kad šviesai įeiti butų negalima. Ant ketvirtainio akmens, naugēs inde, pilname pelenų, dega šventa ugnis. Jokia žmogaus ranka neturi jos liesti, jokis žmogaus kvapas — jos teršti; todēl kunigai prie pamaldos turējo nešioti pirštines ant rankų ir juosteles ant burnos ir maišyti ugnį replēmis ar šaukštu. Ugnis vienval palaikoma malkomis, apvalytomis sulyg ritualo; geriausiai, jei jos

Pav. 38. Ugnies aukurai.

atsižymi malonia kvapsnim; nuo šito švento židinio imama visokia nauja ugnis, kuri turi degti namuose. Aukojamajame ruime be to buvo daugelis pundų aukinių malkų ir žabų, kaipo ir sudynai aukiniam gēralui. Kituose ruimuose buvo laikoma liturgiškos pamaldos; pas šventnaminius šulinius atsibudavo šventi apsimazgojimai; galiaus prie šventnamio priklausē sodnas su medžiais, rupestingai apžiurimais.

Kulte ypatingą svarbą turējo du šventi gaivalai: haoma ir šventos rykštēs. Paskutinēs, vadinamos Avestoje *baresman,* vēliaus gi barsom, yra galbut susirišime su

vediškaja barris, aukine žole. Bet jos nebuvo barstomos kaipo pakratai dievams sēdēti, tai buvo maldinēs lazdelēs, arba magiškos šakelēs, ar kas nors tolygaus; jų daugis ir ilgis buvo įvairųs ir jos imta į rankas ir iškilmingai kelta augštyn. Barsom reikējo nupiauti nuo medžių skaitant tam tikrus tekstus ir darant tam tikras ceremonijas, tam tikru laiku, atkreipus veidą į saulę ir t. t. Paskui jis baisioje daugybēje pundų buvo pristatomas šventnamin kaipo atsipirkimui nuo rituališkų prasižengimų budas. Haoma matyt yra tas pats gēralas, ką ir indiškasis soma, bet Avestoje jis nēra teip beišlygiškai keliamas į dievybēs laipsnį kaip Vedose. Nežiurint į visus jo dieviškumo išaugštinimus, jis visgi liekasi aukiniu gēralu; bet sulyg savo svarbos, augštybēs ir visopusiškumo haoma neužsileidžia jokiam dievui; net visi dievai ir didvyriai davinējo jam aukas ir prašē sau malonēs. Haomos liaupsē pereina per visą vēlesnę Avestą; garbstoma yra žemē, garbstomi yra debesiai ir lietus, duodą augimą puikiems Mazdos augmenims; bet dēl žmonių garbstymų auga teipgi ir haoma. Auksinis haoma auga ant augščiausių Elburso viršunių, kur jis nusileidžia iš dangaus, pilnas dangiškų jiegų ir išganingų ypatybių; viską gali duoti dieviškasis haoma ir viską išgydyti. Jis duoda turtus ir sunus, jis duoda išmintį ir laimę; jis daro elgētos širdį tolygia turčiaus širdžiai. Jis naikina nuoskaudą velnių daromą; visi jie išnyksta vienoj akymirkoj iš to namo, į kurį yra įnešamas išganingas haoma ir kur jis yra garbinamas. Ir kas yra haomai malonus, kaip savo mažajam sunui, tam haoma yra išgydymu. Po teisybei, haoma yra stiprus, išmintingas, šventas karžygis.

Kaip šitoje dēstyje yra garbinamas haoma, teip ir abelnai Avestoje vyrauja palinkimas garbinti ir dievinti kulto pabuklus, kas, galima sakyti, priveda beveik prie fetišybēs. Ne tik sakoma visai panašiai į raganybę, kad pats nežymiausias haomos garbstymas patarnauja išvarymui 1000 velnių, bet net ir prietaisai haomos sutaisymui yra laikoma didelēmis šventybēmis ir prie jų meldžiamasi garbstymo giesmēse: "O išmintingiausias, męs guodojame apatinę spaustuvo dalį, kurioje yra haomos kambliai; o išmintingasis, męs guodojame viršutinę spaustuvo dalį, kurią aš spaudžiu stipria vyriška ranka", ir velniui Zaratustros užklausus,

kokiu ginklu jis naikins piktybę, tas atsako: "šventi grustuvai, šventi indai, haoma ir žodžiai, kuriuos išmokino Mazda, tai mano ginklas!" Tokiu budu apeigos ir visųpirma raštas ir įstatymas, arba tikējimas patys iš savęs yra garbinimo dalykais. "Aš apskelbiu ir darau šitą auką švento rašto garbei, kuris yra teise, kuris yra viešpaties valia, įstatymo garbei, kuris veikia prieš velnius, Zaratustros įstatymo, ilglaikinēs padavos ir maloningo Mazdos tikējimo garbei". Tokiu budu ant pačių gatų, ant senovēs himnų tveriama garbstymo giesmēs, kurios abelnai priklauso ne prie vēlesniųjų Avestos dalių; liudna žiurēti, kaip šitas puikus tikējimas ne tik nusižemina iki sausos ritualybēs, bet ir pereina į teisatikiškumą, kuri prie racionalistinēs persų pažvalgos įgavo ypatingą mokybišką ir be dvasios pobudį.

Visose Avestos tikējimo ceremonijose, greta su tikrai aukinēmis giesmēmis, didelę rolę lošia žavējimai, maldos ir išpažinimai. Žavējimų balsas, kaip ir reikia laukti, aprybotas jų tikslu, esančiu energiškame ir tiesioginiame velnių išvaryme; bet tas apribotas būdas, kokiu prie to išsižadama nuo visokios velniškos esybēs ir veikmēs, tankiai turi savyje tam tikrą dorišką spēką. Teip pat negalima nepagirti, kad susinešimai su dievais susideda ne tik iš prišaukimų, bet ir iš išpažinties. Po žodžių: "Aš išsižadu velnio", seka vienval: "Aš apskelbiu save tikinčiu į Mazdą", ir šita išpažintis turi savo tam tikrą ir pašvęstą formulą, pobudingą Avestai: Aguna-vairija. "Viešpaties valia" — tai teisingumo įstatymas: dangiška dovana už darbus vardan Mazdos nuveiktus šitame sviete; Ahura duoda valdžią tam, kuris šelpia vargšus. Etiškasis šito išpažinimo griežtumas metasi į akis kiekvienam: teisingumas, veiklumas, nukreiptas linkui tarnavimo Dievui; lygiai tokį pobūdį turējo antrasis, pagyrimo vertas, mazdaistų Credo: ašemvogu, "teisingumas yra geriausiu labu; palaimintas yra vyras, kurio teisingumas yra tobulas".

Kad šitos kiltos išpažintys ritualistiškai keičianties tikējimui, nelemčiausiu budu buvo apverčiama ant blogumos, tai pakaktinai išaiškinama iš vienos Jasnos vietos, kur sakoma: jei tik žinojus šita malda atmintinai ir be klaidos ji atkalbējus, tai galima pasekmingai pereiti per mirtį į augštesnę laimę, bet užmiršus trečią ar ketvirtą jos dalį galima nutolti nuo dangaus teip toli, kaip plati ir ilga yra žemē.

102. Apvalymai, kultura ir papročiai.

Kova su nevalybe, mirčia ir velniu, kurioje kultas padaro toli ne vienintēlę ir prietam ne pačią esmeniškiausią grindį, išsiplētē ant viso persų gyvenimo ir buvo įvesta su daugybēs apvalymų, apeigų ir atsipirkimų pagelba, kaipo ir su tikro kulturiško truso bei sužiningo doriškumo pagelba. "Pagelba visa kam gyvam", kuri yra, teip sakant, dieviškų kovotojų obalsiu, padaro teipgi uždavinį ir žmonēms, jis gi yra pasiekiamas arčiausiu budu šalinant nuo savęs, ar laikanties nuo visa ko, kas yra miręs, ar velnių apsēstas; ir nesuskaitomi apsunkinanti apvalymai turi pagelbēti toje dēstyje, jei gyvenimo bēgis privedē tikintį prie palietimo uždraustojo svieto. Arčiausiu keliu reikalas susiveda prie to, idant apsaugojus nuo mirties ir velniško apsēdimo gryniausias iš visų ant žemēs spēkų, šventus elementus. Su tuomi rišasi ir savotiškas persų laidojimo budas, prietam už lavono sudeginimą visokiame pavidale yra skiriama ne tik mirtinē bausmē, bet net duodama aiškųs nurodymai sulyg to, kaip reikia vēl apvalyti tokiu nelemtu darbu suteršta ugnis. Atsitikus mirčiai, viena iš pirmutinių priedermių buvo prašalinti iš namų ugnį; su smulkiausia kazuistika išskaitoma tie atsitikimai, kuriuose ugnis suteršiama ar gali buti suteršta; teip antai, jei ims bēgti puodas, kuriame verda mēsa, jei paukštis sulesęs maitą, apdergia šaką, kurią paskui vartojama kurui, ir t. t.

Apsaugoti nuo visokio nevalyvumo vandens teipgi yra nuopelninga priederme. Nuo visur, kur yra kas nors negyvo, vanduo turi buti nuvestas, pav., lietinis vanduo nuo kapų ir į lietų galima lavonus nešti tik išimtinai. Jei tikįs į Mazdą vandenyje randa maitą, tai jis turi išeiti iš vandens ir prašalinti gedinį iš švento elemento, suterštas gi vanduo turi buti nuvestas į šalį pirma negu kas gali iš to srauto ar liuno atsigerti. Teip pat ir su pienu: jei karvē ēdē maita suterštą žolę, tai jos pienas tam tikrą laiką netinka valgyti, vadinas, jį apsēda velniai.

Sunkiaus, žinoma, užlaikyti valyva nuo suteršimo negyvēliais žemē; bet daroma yra kas tik galima apvalymui suterštos žemēs. Žemē, ant kurios buvo rastas negyvas žmogus, ar šuva, visą metą turi pudymauti ir jei kas tyčia išmes ant lauko negyvēlį ar maitą, tai turi buti aštriai

nubaustas. Rupestingu visokio budo valymu, jei jis susiliečia su nevalyvu, apsaugojama žemēs ar naugių daiktas; taip pat medis ir gyvuliniai daiktai, kaipo ir drabužiai, užklodai ir taip toliaus saugojama nuo susiteršimo, arba gi susiteršus valoma su begaliniu rupestingumu, — vis tai yra sveikatybiniai pragumai, kurie vienok apsireiškia velnių varinējimo pavidale; bet velniai buvo ir visokios ligos ir nešvarumo priežasčia, teip kad "sveikatybē" (hygiena) musų supratimu pasirodo tankiai visai besuomoniška. Šitą męs matome iš didelio skaitļiaus apribojimų, tikslu turinčių apeiginį žmogaus kuno valymą. Prietam reikia atminti, kad visa, kas iš organybēs išsidalina, kaipo netinkamas, skaitoma mirusiu ir priklausančiu prie Ahrimano karalijos, ir čion priklauso ne tik visoki žmogiški išsidalinimai, bet ir visoki mažniekiai, k. a. nukirpti plaukai ir nagai, kurie reikia rupestingai užkasti į žemę, kalbant kenkimą atimančius žavējimus. Žinoma, kad lytiški suteršimai lošia ypatingai didelę rolę; kaip vyrams, teip moterims jie padaro butina ilgą valymų eilę; bet kiek moterims reikējo kentēti nuo šitos valymo aistros, matyt iš to, ką turējo nukentēti susigadinusi gimdytoja. Ant sausos, todēl liuosos nuo vandens vietos, toli nuo ugnies, toli nuo gyvulių, nuo tikinčių, nuo barsomo pundų daryta medinis užtvaras, kuriame ji turējo išbuti tris dienas ir tris naktis; paskui ji turējo gerti buliaus šlapumą, maišytą su pelenais, idant apvalyti savyje mirties vietą; toliaus ji gali imti po truputį virto valgio, o vandenį ji gali gerti tik atlikus tam tikras ceremonijas, kadangi šventas elementas neturi tiesiog eiti į jos suterštą kuną. Tokiu jau budu elgtasi su moteria ir paprastame nevalybēs atsitikime, ir pobudinga yra tas, kad ji tuomet yra verčiama prie baisiai aštrios valgybos, idant velnias joje iš bado pastiptų. Ligos atsitikimuose, kaip matēme, greičiau buvo daromi žavējimai ir po pasveikimui rupestingai daryta visokios dizinfekcijos; bet patim vaizdžiausiu persiškų valymo ceremonijų pavyzdžiu gali buti šermeninēs apeigos; niekur nēra galima gauti aiškesnio jų apeiginių taisyklių pobudžio ir to rupestingumo ir neilstančio nuosaikumo vaizdo, su kokiais jos buvo pildomos, kaip prie pasielgimo su lavonais ir prie jų laidojimo. Vēliaus peržiurēsime šitas apeigas drauge su šventēmis mirusių garbei ir su mokinimu apie gyvenimą anapus kapo.

Greta su kulto veiksmais, į kuriuos galima žiurēti kaipo į oficialinę kovą su Ahrimanu, valymo budais buvo teipgi visoki užžadai ir žavējimai, kurių tuli užsiliko mums Avestoje: "Aš išsižadu piktų, nedorų, melagingų, pikta velijančių devų valdžios; aš išsižadu devų ir jų garbintojų, raganių ir jų šalininkų mąstyse, žodžiuose ir darbuose ir išlaukiniuose ženkluose", prie ko visuomet sakoma apie išvarymą "iš šito namo, iš šito kaimo, iš šitos apygardos, iš šitos šalies"; materiališkais gi budais yra mazgojimai, kurie atsibudavo labai gausiai kaip šventnamiuose teip ir namuose. Pačiu tikriausiu buvo mazgojimas buliaus šlapumu (gomez), kuris paprastai daryta nuo pat pradžių. Pas indus šventos karvēs vanduo teipgi nuo seno skaityta apvalomuoju budu, kuris išpradžių buvo abelnu visiems indogermanams, kadangi šešiauninkių šlykštų šlapumo gērimą galima dar rasti terp dabartinēs Europos niektikybių. Po mazgojimo gomezu sekē mazgojimai vandeniu, kuris jau pats iš savęs turi pašvęstinę galybę: antai, vandens šlakstymu išvaroma velnias, kuris įējo į žmogų nuo prisilytējimo prie šunies dvēselienos, ir su patim nuosekliausiu griežtumu aprašoma, kaip jis laipsniškai, vos tik šventi vandenys pasiekia jį, eina per kuną, nuo maumonio į ausį; iš ten peršoka ant dešinio peties, paskui ant kairiojo, ant krutinēs, ant pečių, ir t. t., kol antgalo neišeina laukan per kairēsēs kojos pirštus, apšlakščius juos vandeniu.

Greta su mazgojimais, kaipo valomieji budai, didelę svarbą turi teipgi gailestiniai atpirkimai. Avestoje vienval eina kalba apie arklinį rimbą, kurio smugiais turi save bausti susiteršęs. Bet smugių skaitlius paprastai didelis iki tokiam lapsniui ir teip mažai atsako prasikaltimo didumui, kad vargiai tegalima žiurēti į juos kaipo į plakimą, tam tyčia vartojamą kaipo bausmę; užmušējybē, pav., yra išperkama tik 800 smugių, kuomet vyriškos sēklos žudymas turi buti išpirktas 2000 smugių. Po teisybei tik nedaugis šitų bausmių buvo pildoma; mes žinome, kad labai tankiai jos pasikeisdavo pinigiškais nubaudimais, o kas atsieina arklinio rimbo, tai, sulyg esančių nurodymų, buvo arklinis jiešmas, aštriu galu nendrē, kurios skaitlingais lengvais smugiais sistematiškai varyta velnias teip lygiai, kaip ir šlakstant vandeniu.

Epitimija nevisuomet rubežiuota šitąja alsia savivalyba; metavojančiam buvo dedama teipgi atlikimas veiksmų, kurie, neliesdami jo paties kuno, buvo išvarymui velnių ir pergalējimui piktybēs, k. a. mušimas Ahrimano gyvulių — žalčių ir skorpionų, varlių ir skruzdžių, arba veisimas ir auginimas Mazdos gyvulių, k. a. šunų, ir t. t. Kaipo atperkamųjų aukų reikalauta teipgi daugybē barsomo ir aukinių malkų pundų, kaipo ir visoki kiti aukojimai. Uždavinēta teipgi ir labai naudingi darbai, k. a. kanalizavimas ir tiltų tiesimas, žemēs purenimas apdirbimui, žemdirbystinių padarų dirbimas, pašelpa ir mitinimas beturčių ir t. t., nes visi toki veiksmai buva Ahura Mazdos karalijos sustiprinimui ir išplatinimui ir Ahrimano karalijos pergalējimui. Tokiu budu jau metavojimo praktikoje įgija svarbą naudinē pažvalga, kuri teip indomioje formoje išeina Avestoje ir kuri supuola su pamatiniu uždaviniu — "padēti visa kam gyvam". Persų palinkimas prie veiklaus kulturiško gyvenimo visur apsireiškia Avestoje. Ne tik piemeniškasis gyvenimas, kuris rado sau idēališką išraišką jau Jimos paveiksle ir yra ten rojiškos garbēs pirmavaizdžiu, bet ir žemdirbystē yra aprašoma kaipo gerovē ir tobulybē. Paklausus, kur žemē jaučia save laimingiausiai, Ahura Mazda ištiesų atsako visų pirma; ten, kur daugiausiai aukų duodama, kur klausoma įstatymo ir duodama dievams garbē, o paskui seka antras atsakymas: ten, kur tikintis žmogus įtaiso namą su kunigais ir gyvuliais, su pačia ir vaikais; ten, kur sekasi gyvuliai ir tarpsta šventybē, ir maistas, ir šuva, ir moteris, ir vaikai, ir ugnis ir visokia gerovē. Ir trečia sakoma: "tai ten, kur tikintis daugiausiai augina javus, ir žoles, ir vaisius, kur jis apvandeniuoja sausą žemę ir nuveda vandenį nuo šlapios žemēs", "nes nelaiminga ta dirva, kuri ilgai stovi nedirbama, laukdama šeimininko, it suaugusi mergina, kuri vaikščioja bevaikē jieškodama vyro; bet kas abiem rankoms neša žemei darbą, tam ji atveda turtą, kaip numylēta pati atveda vyrui savo kudikį". Su šituo palinkimu prie kulturos jungiama supratimas apie jos tikējimišką vertybę ir jos pašvęstinę galybę. "Kas sēja javus, tas sēja šventybę", sakoma Vendidade ir su prigimtu liaudžiai nerangumu sakoma, kad, dykstant miežiams, devai dreba; javams augant gerai, devams sukasi galva; malant javus, devai susitrupina; jie negali buti namuose, kur surinkta

daugelis javų. Jiems javų gausas vis tiek, ką jeigu įstatytum jiems inkaitytą geležį į gerklę.

Kad kultura yra guodojama ne tik dēl truso ir kovos, bet ir dēl turto ir valdymo, tai tą jau matēme iš privestų himnų. Apskritai, nuosavybei yra duodama įžymi svarba. Namo savininkas geresnis už benamį, turįs nuosavybę geresnis negu neturįs jos, šeimynos tēvas geresnis negu bevaikis žmogus; bēdingumas skaitoma pažeminimu, jei jis yra pagimdytas apsileidimu; "kas abiem rankom neišdirba žemēs, tas, ištiesų, turi stovēti pas duris ir kaipo išmaldos prašyti likučių pas tuos, kurie gyvena liuone".

Teip tikriausiu keliu pildoma "šelpimas gyvo" ir sulyg šito Avestoje nurodoma ilga padavadijimų eilē palaikymui gyvasties ir platinimui padermēs. Apštis vaikų ne tik skaitoma ir laikoma geistina dievų dovana, bet lytiškiems susinešimams yra įvedama aštrios taisyklēs, apsirupinimui tuomi, idant veltui nepražutų nē jiega, nē užmazga; kas padaris moterį neščia, tas turi užlaikyti ją iki kudikio gimdymui; kas neprideranČiame laike turi su ja susinešimą, arba žudo užmazgą, — tas vertas myrio. Visos lytiškos priešgamtybēs formos yra baudžiama kuo aštriausiu budu; jos padaro neišperkamas mirtines nuodēmes ir daro gyvą žmogų velniu, numirusį gi velniška šmēkla.

Bet jei šitų apribojimų daugelis greičiau galima suvesti į "skaistybes ir neskaistybes", negu "kulturos" kategoriją, tai visgi be abejonēs čion yra suprantama nauda, arba gyvo šelpimas, medžiagiškoje prasmēje. Tą galima pasakyti pav. apie daugelį sveikatybinių padavadijimų, kuriais yra užpildytas Vendidad ir kurie liečia vandens, pieno, duonos, kuno ir drabužių grynumą; tankiai jų negalima išaiškinti viena rupesčia išvaryti velnią ir jie nebutų buvę pildomi teip uoliai, jei nebutų buvę sujungti su rupesčia apie sveikatą: Jei, pav., sakoma, kad tą, kuris valgo, reikia statyti pirma to, kuris nevalgo, nes paskutinysis neturi pajiegos nē šventiems darbams, nē trusui apie namus, nē vaikų auklējimui, tai pamato šitai taisyklei reikia jieškoti tiesioginēje rupestyje užlaikyti gyvastį, tuomi labiaus, kad ant užbaigos sakoma: maistu gyvi yra visi kuniški daiktai; jei jie nevalgo, tai miršta.

Tikējimiškais padavadijimais ir naudiniais pragumais Avestos etika dar toli neišsisemia, — moralas ankštoje pra-

smēje laikomas su tokia jau tvirtybe, ir statoma toki doriški reikalavimai, kurie nurodo ne tik į pilnai aprybotas ir pobudingas doriškumo formas, bet ir į tam tikrą jo idēalinimą. Vaiskus auklējimiškas tikējimo galybēs vaizdas doros srityje piešiama mums tokia išpažinčia, kaip šita: "Aš prakeikiu velnius; aš išpažystu save Mazdos garbintoju, Zaratustros pasekēju, devų neapkęstoju, Ameša-Spentų augštintoju. Aš po prisieka atsižadu vagystēs ir bandos plēšimo; aš po prisieka atsižadu tikinčių į Mazdą kaimų grobimo ir naikinimo. Šeimininkams aš prižadu laisvą persikēlimą ir laisvą buvį, kur jie negyventų čia ant žemēs su savo kaimenēmis. Su širdingu nuolankumu aš, iškēlęs ranką, prisiekiu: daugiau neplēšiu ir nenaikinsiu į Mazdą tikinčių bendrijų, nekeršinsiu kunui nē kraujui". Čion męs matome, kaip tauta, galinga savo tikējimo ranka išsiaugština ant plēšikiško klajoklių padējimo; didumą tikrai įgytos ir podraug doriškos sąmonēs augštį matome iš himno, tolygaus šitam: "Lai pergali šitame name nuolankumas neklausybę, teisybē melą, sutikimas vaidus, duosnumas šykštumą, teisingumas neteisybę".

Kad *teisybē* turējo persams tam tikrą ypatingą svarbą, tai pastebējo jau graikai. Į tą nurodo ne tik žinios apie vaikų auginimą, bet dar daugiau Herodoto pastebējimas, jog persai labiausiai neapkentē neteisybēs, o po neteisybei pralaidunybēs, nes ji paprastai vedē prie melo ir apgavybēs. Šito tvirtinimo tikrumą patikrina Avesta; melas ir Ahriman teip ankštai susiriša vienas su kitu, kad ne tik velniai vadinama neteisingiausiais, melagingiausiais, apgavingiausiais, kadangi jie nori savo melagingu mokinimu svietą apgauti, bet ir pati iš savęs neteisybē yra velniui prigimta.

Teisingumas, kuris Aši asmenyje turi savo dangišką atstovą, yra praktiška teisumo išraiška ir pamatiniu suopročiu Avestoje. Jis yra svietinio gyvenimo saikas, kadangi Aša yra abelna visų gerų gyvenimo prietikių pradžia, teisingumo gi įvedimas ir jo pildymas yra svieto bruzdējimo tikslu. Avestos eschatologija yra teisinių sprendimų eile su griežtu nusvērimu ir apskaitymu sulyg nepaperkamiausios teisybēs principo. Męs žinome, kad šita dorybē buvo pritaikoma teipgi ir praktiškame persų gyvenime; ji buvo tikslu auginant vaikus, ir tokioje buity, kokia yra pasakojama apie Kambyzą, buk jis neteisingam teisējui nuengdi-

nęs odą ir pasodinęs jo sunų, kaipo teisēją, ant tēvo oda aptrauktos krasēs, nenoroms peršviečia per rytēnišką karšto despoto žiaurumą augšta teisingumo guodonē.

Ištikimybē, trečia esmeniško etiškojo principo apsireiškimo forma, yra laikoma, ačiu jos tapatybei su Mitra, kaipo šventas idēalas ir tankiai atkartojamas tvirtinimas, jog priesiekos laužymas tiek pat yra blogų, kiek šimtas netikrų mokinimų, yra indomiu liudijimu persų atsinešimo prie klausimo apie dorišką tikējimą. Rods, teisatikiškoji mazdejybē, kuri, teisybē, senesniame laike retai tebuvo fanatiška, nevisuomet su guodone atsinešē prie šito dogmato; neužginčijama teipgi yra ir tas, kad persų politikoje ištikimybē tankiai buvo laužoma, bet daryti iš šito rimtą apkaltinimą galima butų tik tąsyk, kaip atsirastų tokia diplomatija, kuri taikytųsi prie ištikimybēs įstatymo.

Kad vienval prisakoma *skaistybē* ne tik suprasto liturgiško padējimo prasmēje, bet ir siektasi prie jos, kaipo prie tikrai etiško, tai ypatingai apsireiškia lytiškų prietikių morale. Galbut dideliame laipsnyje jai pagrindu buvo medžiagiška gerovē; vienok neabejojama, kad jos įvedime turējo dalyvumą ir tikra nekaltybē ir žmogaus vertybēs paguodojimas, k. a. kuomet skaityta pažeminančiu moteriai susinešimas su keliais vyrais ir t. t. Aštrumas, su kokiu žiurēta į priešgamtiškus pasigērējimus, matyt gana tankiai išējo iš tikro pasibiaurējimo, nors šitos nuodēmēs ir nuo zaratustrinio mokslo atžvalgos turējo skaitytis pragaištingomis, kaipo suturinčios gyvenimą. Žinoma, nebe pamato yra tvirtinimas, išvedamas iš šito Vendidado skyriaus, kad prie paleistuvybēs atsinešta teip aštriai tik dēlto, jog reikējo; vienok persų tautos garbei yra tas, kad šitos šlykštybēs iššaukē energišką nupeikimą, ne teip kaip senovēs Europoje, kur jos buvo skaitomos leistinomis, arba net giriamomis.

Su Avestos dvasia susitaiko visųpirma tas, kad *stropumas* ir *darbštumas* tankiai yra giriama: tingējimas ir nerangumas paeina nuo velnio; kaip rytmetinis gaidys šaukia prie darbo, tai ilgarankis demonas Bušiasta įšneka žmonēms buti dar patale. Įstabu gi yra tas, kad tokios kariškos tautos kodekse narsa nueina į užpakalį; teisybē, didvyriai iš dievų ir žmonių tarpo yra giriama už jų narsą, bet retai giriama yra pati narsa, jei neskaičius guodonēs, rodomos tvirtam didžiojoj svieto kovoj dalyvumui.

Visi graudenimai daug daugiau nukreipta į *sutikimą* ir net *pasidavimą*, negu į kariškus nuopelnus. Spenta Armajiti dievēs vardas arčiausiu budu galima išversti kaipo šventas pasidavimas, jei tik nesupratus paskutinio krikščioniškoje prasmēje; visgi Armajiti privedama kaipo prieštaringumas karščiavimui, kuomet puikybē skaitoma velniška ypatybe.

Gražus *labdaringumo* ir *užuojautos* jausmas tankiai randama Avestoje. Jau tikējimo išpažinime randame jų išraišką: dangaus karalija paskirta tiems, kurie šelpia vargšus. Sulyg šito į šelpiamųjų drudž skaitlių imama tas žmogus, kuris atsako donią prašančiam tikētojui ir kaip vēlē už savo gerus darbus yra garbinama danguje, tai apie ją sakoma teipgi: "laimingas tu, kad stengeisi intikinti tą, kuris savo duonos nedavē vargšui."

Tokiu budu ir Srauša yra garbinamas kaipo maloningiausias vargšų globējas ir per mirusių minētuves beturčiams bendrijos nariams buvo dalinama drabužiai ir kitos dovanos ir iškilmingai buvo apskelbiama, kiek numirusis savo turto paskyrē vargšų naudai. Šitas gražus paprotys užsiliko iki šiai dienai ir persams Indijoje pasiturint šitos įstaigos išauga kartais iki labai didelio augščio. Persų labdaringumas, teisybē, neturi vardan artimo meilēs aukos pobudžio, kaip ve krikščionybēje, antra gi vertus jis teipgi neatsižymi visasvietine buddistiškąja užuojauta; matyt jis greičiau išeina iš pagirtinos sužinybēs to, kas yra įstatymiška ir teisinga, kuri atsako išmintingam tautos pobudžiui.

Avestinēs prie žmonių meilēs netobulybē buvo tame, kad ji niekur neišeina už savo bendratikių bendrijos ribų. Prie kitaip tikinčio atsinešta visai be paisinimo; todēl, pav., buvo prisakoma, kad, jei gydytojas norējo ištirti naują vaistą, tai jis turējo du pirmus tokio gydymo bandymus padaryti ant netikinčio į Mazdą, ir gydytojas neatsakē už pasekmes; tik trečiu kartu jis galējo bandymui imti tikintį, bet vargas jam, jei tas nuo to mirdavo. Dualybē pasirodē čia pragaištinga etikai: kol viena žmonijos dalis skaitoma priklausoma velniui, artimo meilē teipgi apima tik vieną žmonijos dalį.

Persų etika turi griežtai formalinį pobudį; ji pavieninio asmens gyvenime augščiausiai laiko teisybę, lētumą ir veiklumą, visuomeniškame gyvenime — teisingumą, tvarką

ir sąlydumą. Kulturos ir politiško gyvenimo sutvērimui šitas moralas yra puikus; be to, butinai turi pasirodyti, kad, ačiu savo mierių grynumui ir savo tikslų nepajudinamybei, ji gyvenimui duoda išaugštintą antspaudį. Bet jos atgalioji pusē pasirodo abstraktiškame supintējime, kuri nenori prisitaikyti prie gyvenimo ir net savo besuomoniškais išvadais nukrypsta kartais prieš gyvenimą; prie to prisideda aštrumas, kuris tuojaus pereina į žiaurumą. Teisminē persų praktika buvo nepaprastai aštri ir tam tikras žiaurumas apsireiškia jau tame, kad savo etikoje ji tolydžio be jokio atsižiurējimo į tikrumą atskiria tik gerumą ir blogumą, neduodama jokios vietos tarpiniams tikrumo apsklembimams, pavieniškumui ir savistovybei. Jausmai, neparemti reikalu, persams turējo mažą svarbą; net tikējimiškame jausme perdaug tankiai išnyksta jo lyriškoji pusē ir tuomi tankiau jaučiama prie įstatymo prisitaikymo spaudimas. Prideramai šitam tikējimas Avestoje ir vadinama įstatymu (daena) teip, kad žodžiais persai negalējo abu šituos suopročius atskirti.

Kur tikējimo prisakymai teip reiškiai suprantama kaipo dievybēs prisakymai, ten jų laužymas skaitoma Dievo valiai priešinimusi, arba *nuodēme*. Šita pažvalga iki tokiam laipsniui vienval Avestoje privedama, jog į visą Vendidadą galima žiurēti kaipo į nuodēmių kodeksą, vienval atkartojama klausimas: jei žmogus papildo tą ir tą, tai kokia bausmē uždedama už tai ir kokis atsipirkimas? Kiekviena nuodēmē patraukia dvigubą bausmę, vieną ant žemēs, o kitą danguje. Pirma yra atperkama augščiaus minētomis valybomis, dangiška gi bausmē atperkama tik tikējimiškais veiksmais. Paprasta, sunki nuodēmē padaro žmogų pešotanu (kuris ant savo paties kuno turi atlaikyti metavojamąją bausmę): pešotanu gauna mažiausiai 200 smugių. Bet ne visos nuodēmēs galējo buti atleista; yra neišperkami prasižengimai (anapereta), kurie yra neatleidžiami nē čia, nē gyvenime anapus kapo; tokiais yra lavono sudeginimas, maitos suvalgymas, priešgamtiškosios ydos.

Tokiu budu visųpirma persų tikējime vyrauja teismiškasis atlyginimo principas, greta gi su juo matome tikējimišką elementą, nuodēmių atleidimą. Bet šitas paskutinis turi spēką tik bausmēms anapus kapo ir todēl gali atliuosuoti nuo žemiškų. Jis susideda iš metavonēs, vadinas, iš

nuodėmių išpažinimo ir prižadėjimo jų daugiau nedaryti; šitas nuodėmių išpažinimas vadinama patet; daugelyje atsitikimų jis yra atidedamas, ypatingai gi jis lošia svarbią rolę ant mirties patalo ir maldose numirusius atmenant; bet mirtinio nusidėjėlio, kuris savo prasižengimu stojosi Ahrimano auka, patet jau negali išgelbėti; lygiai teip pat jis negali paliuosuoti ko-nors ir nuo žemiško teisumo patenkinimo. Jei Avestoje sakoma, kad Mazdos tikėjimo pripažinimas prašalina visas nuodėmes, tai prietam reikia patėmyti, kad tas liečia tik tą, kuris nusidėjo kaipo netikintis ir dabar drauge su išpažinčia pereina Mazdos tikėjiman; jis taipgi prietam turi prižadėti saugotis tokių atsitikimų. Tokiu budu Avestoje visai nėra kalbos apie išteisinimą tikėjimu.

103. Mirtis ir gyvenimas anapus kapo. Svieto pabaiga.

Mirtis neatrodė persams nė žmogaus sunaikinimu, nė pasiliuosavimu, arba vėlės priėmimu dievybės gyveniman; jie tikėjo į sužiningą ir pavieninį, net kunišką buvį po mirčiai, kuris, tikintiems į Mazdą, tęsis amžinai, bet tik jiems, nes dalykas ėjo ne tiesiog apie buvybės tęsimą: vėlė tuojaus po mirčiai turėjo pasiduoti stropiam kvotimui, kuriuomi ir nusprendžiama jos busimas likimas. Mirtis persams buvo svarbiu nuotikiu, per kurį reikėjo pereiti priderančiai ir gerai; todėl į ją žiurėta kaipo į dalyką vertą rimčiausios atidžios. Vienok šitas żingeidumas neturėjo nė baimės, nė aistraus laukimo pobudžio; žinoma, vėlės atsiskyrimas nuo kuno, kuris tęsiasi dar trumpą laiką po mirčiai, vadinama baisum, išgąstingu, naikinančiu keliu; bet šešėline gyvenimo puse persams buvo ne mirtis, tik piktybė; ir jei nedoram žmogui grėsė pragaras ir sunaikinimas, tai tikintis į Mazdą visuomet galėjo laukti gerų dvasių pagelbos ir atsidėti ant savo patet. Jis žiurėjo į mirtį rimtai, bet praktiškai ir optimistiškai.

Apeigos, liečiančios mirusius, gauna savo pobudį nuo sąryšio, esančio terp demonų ir mirties. Mirimo valanda tikinčiam į Mazdą padaro ypatingą pavojų, kadangi tuojaus ateina velniai; todėl reikia panaudoti visos išgalės išliuosavimui nuo jų ir mirusio, ir savęs. Tam turi pagelbėti žavė-

jimai ir valymai, maldos ir aukos; jos seka mirusį tolai, kol yra dar galimas užpuolimas iš piktų dvasių pusēs.

Valymai prasideda, kaip mirtis dar tik artinasi; mirštantis nusiprausia ir apsivelka skaisčiais drabužiais; paskui šaukia kunigą, kuris skaito nuodēmių išpažintį, mirštančio atkartojamą, ir pila jam į burną, ar ausį haomą, nemarybēs gēralą, prirengiantį jį į amžinumą. Kaip ateina gi mirtis ir lavonas dar kartą buva valomas ir padedamas ant kēščių, tąsyk be jo liudinčių žmonių ir nešikų niekas prie jo negali jau lytētis, nes mirties valandoje Ahrimanas siunčia pas myrio patalą lavoninį drudžą Nazu (slg. *nehus—neco*) lavoninēs musēs pavidale ir nuo to laiko lavonas patenka po drudžo valdžia. Kad demoną nuvyti, kambarin įvedama keturakis šuo, vadinas, šuo su dviem župsniais plaukų ant kaktos, nes šunies pažvelgimas, ir ypatingai su tokiais ženklais, sunaikina velnius (šunies pažvelgimas, sagdid, yra susirišime su kitais valomaisiais veiksmais). Tuojaus potam kambarys šventinama arba dizinfektuojama ugnimi; geriausiai yra tam vartoti kvepiantį medį, k. v. sandalių medis. Šale indo su ugnia, bet nearčiau trijų žingsnių nuo numirēlio, sēdi pakviestasis kunigas ir neperstodamas skaito iš Avestos šermenines maldas. Arti lavono turi buti bent du žmonēs velnių vaikymui. Neužilgo ateina nešikai, kurie teipgi vienval turi buti po du; jie apsirengę baltais drabužiais ir rupestingai saugoja save nuo visokio susitepimo. Lavoną neša jie ant palaidojimo vietos ant kēščių, padarytų iš geležies, o ne iš suaižējusio medžio, ir lydi gentēs, draugai ir kunigai. Pernešimas neturi buti atliekamas nakčia, ir tik kaipo išimtis lietingame ore, idant demonai nebutų perdaug stiprųs ir kad šventas vanduo nesusiterštų.

Laidojimo vieta, kurion nešama lavonas, yra *dakma,* lavonų bokštas, nevalyva, toli esanti nuo gardo vieta. Tulame tam tikrame atstume nuo jos gedējamoji procesija turi su numirusiu atsisveikinti, kas atsibuva su maldomis ir valomomis apeigomis. Dakma yra didelis cilindrinis trobesis, apie dvylikos pēdų augščio, kurio stogas pritaisytas lavonams dēti. Pradedant nuo trobesio kraštų jis nuožulniai nusileidžia į vidurį, kur yra atvara lyg šulinys, pridengiama stogeliu. Lavonai dedama ant stogo koncentriškomis eilēmis ir nuo jų nuimama visoki drabužiai;

paskui jie paliekama elementų ir maitēdžių gyvulių veikmei, kurie randas apie dakmą, ypatingai varnai ir vanagai, pulkais lekiodami apie laidojimo vietas.

Kaip lavonas liekasi suēstas, ar sudžiųsta, tai kaulai nešējų yra nužeriami į šulinį, kur ir pasilieka tolai, kol dakma stovi. Perējus metų eilei, sulyg Avestos prisakymo, dakma turi buti sugriauta; toķsai darbas yra dideliu nuopelnu ir pasekme turi daugelio nuodemių atleidimą; bet po teisybei tas ir pirma retai tebuvo pildoma, o dabar ir visai ne.

Dakmos tikslas yra tame, idant laidojimas atsibutų su kuomažiausiu susilytējimu su šventais elementais. Ugnis čia visai nevartojama; vanduo, rupestingai įtaisyta dakmos sienose džiovinimo sistema ir filtravimu, nuvedama nuo įžambiai gulinčių lavonų kuogreičiausiai ir tyriausiame pavidale. Susilietimas gi su žeme yra simboliškai vengiamas tuomi, kad keturi mediniai stulpai, esanti dakmai pamatu, aprišama auksiniu ar vilnoniu šniureliu, kas turi reikšti, jog visas trobesis randasi ore. Kaslink paskutinio elemento, tai, žinoma, nēra galima jokia apsauga, bet yra skaitoma ypatingai ant nevalyvų gyvulių ir paukščių lavono sunaikinimo.

Parsiškose Indijos bendrijose dar ir dabar yra keletas dakmų; dabar jos vadinama "tylos bokštais", nes yra užuočiose vietose; tik lavonų nešikai buva šale jų. Kad apie dakmas vaidosi velniai, kurie kas nakt, su visomis savo ligomis ir nevalyvumu laksto apie jas, šoka, puotą kelia, geria ir poruojasi, tai tas viskas suprantama pats iš savęs, ir apie tai apsčiai ir nuosekliai pasakojama Avestoje.

Pirmą po šermenų dieną prasideda šventē mirusio pagarbinimui. Ji tęsiasi tris dienas, nes trys dienos turi pereiti kol numirusio vēlē visai nuo žemiško skraito atsiskirs ir jos kelionē į tolimą šalį, į anapus kapo svietą pasibaigs.

Šventē numirusio atminčiai atsibuva iš dalies gimtiniame name, iš dalies artimiausiame ugnies šventnamyje. Netoli nuo mirusio namo, toje vietoje, kur jo kunas pirma jo nunešimo gulējo, kuriama ugnis, kuri dega tris dienas, ir žiburys žiba devynias dienas; čion dedama taurē su vandeniu, į kurią mirusio giminēs kas rytas ir kas vakaras atneša šviežias gēles. Per šitas tris dienas artimiausi numirēlio giminēs turi susilaikyti nuo visokio mēsiško valgio ir apskritai namuose valgis negaminama. Namuose su ypa-

tinga iškilme kasdien atsibuva maldos su skaitlingais patetais ir Sraošos prisišaukimais. Bet augščiausias naminēs šventēs laipsnis yra ceremonijoje, atsibuvančioje vakare nuo žvaigždžių pasirodymo laiko iki pusiaunakčiui. Ji vadinama Afringan, arba dēkonēs šventē ir švenčiama Sraošos garbei. Abu kunigai, Cot ir Raspi, sēdi vienas prieš kitą ir laiko rankose gēles, skaitydami atemvogu ir kitas maldas; per šitą šventę giedama dachma afritiš himnas, teisingojo garbstymas.

Šventimas šventnamyje, prasidedąs sekančią dieną, turi už numirēlius pamaldos pobudį; šventveiksmiškoji jos dalis yra duonos Sraošai aukojime. Plokščias pyragaitis, draona, arba dorun, nuo kurio paējo ir pačios šventēs bei atsinešančių prie jos himnų, Sroš dorun vardas, — duodama paskui visiems dalyvaujantiems aukojime; po to eina haomos auka ir iš Jasnos, arba iš Vendidado skaitymai. Trečią dieną kunigai, giminēs ir draugai susirenka ant bendros šventēs, kurioje svarbiausią rolę vēl lošia patet; paskui beturčiams dalinama donios ir apskelbiama dokumentinēs žinios apie paaukojimus, mirusio padarytus bendrijos naudai su dēkingais mirusio garbstymais iš bendrijos pusēs, jei aukojimai yra dideli.

Ketvirtą dieną nuo prašvitimo, šventē pasiekia augščiausią savo išsivystymą; šitoje pačioje valandoje tikrai yra nusprendžiama vēlēs likimas; todēl reikia nepailsti maldose ir buti duosnum aukomis; dar kartą Sraošai aukojama pyragaičiai dorun, kaipogi ir duodama auka teisingųjų fravašams. Šituomi pasibaigia tikējimiška šventēs dalis ir jos dalyvininkai gali duosniai apdovanoti save už atliktus jų darbus. Skaitliuje dovanų, davinējamų per puotą, yra nauji drabužiai kunigams ir beturčiams; nedavus jų kunigams, ant baisaus teismo numirēlis ateina nuogas ir turi gēdintis kitų.

Visa to tikslas yra tame, idant pagelbēti vēlei jai bekeliaujant į dangų, inteikus ją vēlių keliarodžio Sraošos globai. Netekusi kuno vēlē per šitas dienas buva teip jautri ir opi, kaip tik ką gimęs kudikis, negalįs pats atrasti kelio; todēl reikia, idant Sraoša priimtų ją, kaipo gera priēmēja bobutē, reikia ji penēti ir rupintis ja, idant ji sutvirtētų sunkiai ir baisiai kelionei; reikia teipgi, idant ant žemēs degtų daug ugnių vaikymui demonų nuo vēlēs, nes Sraošai,

vējo dievo Vaje ir pergalēs dievo Bachramo (Veretragna) palaikomam drauge su vēle besikeliant per orą, juos baisiai persekioja demonai, norēdami vēlę išplēšti: Astovidet, mitriai užmetąs kilpas, piktasis oro dievas Vaje ir piktadaris Ešma; ne gerieji pergali, tik palydinčios gyvųjų maldos pagelbsti vēlei ir jos bendrakeleiviams, teip kad ji nepalytēta pasiekia teisumo vietą.

Viršutiniame oro sluogsnyj, lengvame eteryje, tiesiasi šviečiąs tiltas Sinvat (vējo tiltas); jis tiesiasi nuo kalno Sakad-i-Dajitik, esančio svieto viduryje, iki Elburso viršunei, ant dangaus krašto. Ten Sraoša pasilieka su išliuosuotomis vēlēmis, jei jų geri darbai buvo pakaktini jų išganymui nuo demonų. Čion, ant svietinio kalno, priējus tiltą atsibuva pirmas sprendimas apie vēlēs likimą. Trise: Mitra, teisingumo dievas, Sraoša ir Rašnu Razišta posēdžiauja šitame teisme. Mitra, kaipo pirmininkas, veda tarybą ir apreiškia nuosprendį; greta su juo yra Rašnu su "dvasių svarstyklēmis, kurios nē ant plauko nenukrypsta intikimui kokiam nors žmogui ir vienokiai sveria kaip karalius ir valdovus, teip ir vargšus bei palaikius žmones". Čion sveriama žmonių darbai ir gerieji yra kvočiami sulyg paties aštriausio teisingumo. Bet teipgi gelbsti išganingą galybę turį išpažinimai, kaip pačios vēlēs ir jos draugų nuodēmių išpažintis, teip ir aguna-vairija tikējimo išpažinimas. Jie prideda savo didelę svarbą tai svarstyklių pusei, kurioje padēta geri darbai ir gali priversti ją nusvirti; vienok teismas yra teip griežtai įstatymiškas, kad net tąsyk, kaip geri darbai atsveria bloguosius, jis dar ilgai neskaito paskutinių išpirktais; jie turi buti išpirkti vienas po kitam bausmēmis, išpildomomis čia pat ant vietos ir tik jau po to vēlē, jei ji išsiliuosavo, gali eiti į dangų. Ar ji eis į dangų ar į pragarą, tai jos likimas vis pasirodo pats einant tiltu. Teisingam jis yra platus kaip gatvēs, pasmerktam siauras kaip plaukas; paskutinis krinta nuo jo į pragaro prapultį, baisiai atsivērusią po tiltu.

Kaip teisingasis, Sraošos vedamas, pereina tiltą, tai jis jau ištolo jaučia, kaip jam atpučia kvapsningi rojaus dvelkimai ir šitame kvapsningame ore pas dangaus duris meiliai vēlę sutinka augšta, šviesi mergelē. Vēlē klausia: "kas tu esi mergele, gražiausia iš matytų man moterų?" —" Gerų mąsčių, žodžių ir darbų vyre, aš tavo geras tikējimas, tavo

tikras išpažinimas. Tu buvai visiems mylimas savo didybe, gerumu ir gražumu, savo kvapsningumu ir pergalinga jiega, nes ir tu mane mylējai už mano didybę, mano maloningumą ir grožybę. Pamatęs žmogų gyvenantį lengvamanybėje, bedievybėje ir neapykantoje, slepiantį savo duoną, tu sēdai šale jo ir giedojai himnus ir davei aukas Ahura Mazdos ugniai, teisingą gi tu drąsinai, iškur jis nebutų atējęs: iš artimų, ar iš tolimų vietų". Su tokiais žodžiais ji veda vēlę į palaimintų vietą. Pirmas žingsnis atveda ją prie gerų mąsčių, antras prie gerų žodžių, trečias prie gerų darbų ir per šituos tris rojaus priešdurius ji pasiekia jį ir įeina į amžiną šviesą (Jašta 22).

Tokiu budu vēlē atsiliuosuoja nuo blogumos ir visa nuveikta jos piktenybē išperkama. Bet atskirų asmenų teisimas ir jų likimo nusprendimas nepadaro paskutinio Avestos žodžio ir bepabaigiška šviesa, į kurią jie įeina, nēra jų galutiniu su Ormuzdu susijungimu.

Avestoje eina kalba apie svarbesnius dalykus: apie pergalę, teismą ir pilnos viso svieto gerumos tobulybēs pasiekimą, apie galutinį piktenybēs sunaikinimą, apie beišlyginio Ahura Mazdos valdymo įsteigimą, tokiame stovy, kuriame palaiminti teisingieji gyvens su juo amžinai. Prie šito puikaus visasvietinēs istorijos uždavinio, jau nuo pačių pradžių įējusio į Ormuzdo užbriežimus ir jo pramatyto, visų tikinčių su išskleistomis lukestimis krypsta akys. Jau gatose sutinkame minējimą apie "karalijos atējimą"; jau tąsyk buvo mąstis, jog pranašų prisikēlimas ir baisus teismas turi įvykti artymoje ateity. Paskaidymas į įvairius svieto periodus yra matomai vēlesniu priruošimu prie istoriško tikējimo. Bet eschatologiškas bruzdējimas nuo šito visai nenužudē savo galybēs; priešingai, nelaimingi politiškieji persų likimai, tarytum, dar sustiprino lukestis, pakēlę jas į baisiausios hylybēs (medžiagapikčio) laipsnį.

Paskutiniais laikais, apimančiais savimi eschatologiškus nuotikius, yra trys paskutiniai tukstantmečiai iš devynių didžiosios svietinēs kovos tukstantmečių, butent tie, kuriuose piktenybēs galybē yra suprantama viršijančia, bet kuriuosna įeina ir šventybēs tukstančiametybē.

Ateinant šitam laikui apsireiškia ženklai ant saulēs ir ant mēnesio, buva skaitlingi žemēs drebējimai, vējas persimaino į audrą; sviete didinasi sielvartas ir kančia ir prie-

šai ateina šimtais ir tukstančiais; graikai, arabai ir turkai puolasi ant Irano ir naikina jo šalį; jei dar kas gali savo gyvastį išgelbēti, tai jau neturi laiko išgelbēti savo pačią, savo kudikį, arba savo turtą. O kaip demonai su palaidais plaukais prisiartins iš Rytų, tai pasirodys juodas ženklas ir Gušedar, Zaratustros sunus, užgims ant ežero Frazdan. Jis yra pirmo tukstantmečio didvyriu. Jis surenka nesuskaitomus kariauninkus iš visų ariškų šalių ir tris kartus sumuša velnius su šikšniniais diržais, teip kad Ešma ir visi demonai turi eiti jiems į pagelbą. Tąsyk Ahura Mazda siunčia Sraošą ir jo angelus ir jis skatina Vistaspos sunų kovoti, idant jis pašvęstų ugnį ir vandenį raštui ir vēl atsteigtų tikējimo karaliją. Jie išeina, sumuša ir išsklaido demoniškąsias kareivijas ir naikina stabmeldžių šventnamius. Vilko laikas pereina ir ant žemēs užstoja avinēlio valdymas. Kitas pranašo sunus, Gušedar-mach, yra antro tukstantmečio valdininku. Jam teipgi parsieina kirstis su žalčiais ir demonais, bet paskui jis atneša su savim taikos laiką, kuriuomi žmonēs teip toli nužengia vaistininkybēs moksle, jog žmogaus jau nebegalima užmušti nē peiliu, nē kardu, o jo maisto reikalavimas toks menkas, kad jis pamaži ir visai gali nuo maisto atprasti. Bet šituo ve laimingu laiku įvyksta atsimetimas nuo tikējimo, per ką Ahrimanas įgija tokią galybę, kad vēl gali sukilti. Jis išliuosuoja iš retēžių slibiną Azi-Dachaką, Tretaonos surakintą, ir Azi-Dachaka smarkiai persekioja tikinčius: jis išnaikina trečią gyvenančių žmonių dalį, gadina ugnį ir vandenį, naikina augalus ir pildo baisiausius prasižengimus. Tąsyk sutvarija su malda kreipiasi prie Ahura-Mazdos, idant jis sutvertų didvyrį, kuris galētų jį išgelbēti. Tokiu žmogum pasirodo narsusis Kerezaspa; jis užmuša piktąjį Azi-Dachaką; pairtuvē ir sunaikinimas nusitolina nuo žemēs ir užstoja tukstantmetinē karalija.

Tąsyk mergelē maudysis Kasavos ežere ir apsivaisins Zaratustros sēkla, nupuolusia į ežerą, ir pagimdys sunų, pergalingą Saošiantą (Saošiant reiškia "pagelbininkas, išganytojas"). Jau senovinē Avesta pasakoja apie jį, kaipo apie kokį Mesiją, turintį ateiti paskutiniais laikais, kaipo apie svieto išganytoją; iš tulų senesnių vietų tarytum galima manyti, jog Saošiant nēra vien Zaratustros sunumi, bet kad patsai pranašas įsikunija jame, idant šitame atsigimu-

siame pavidale prisidēti prie galutinos svieto pergalēs. Šeip ar teip Zaratustra lošia veiklią rolę svieto pabaigoje. Didysis nuotikis, nuveikiamas Saošianto, vadinama Avestoje *frašokereti* "ateities tvērimas", vadinas, naujo svieto atasteigimas, kuris visųpirma yra mirusių prisikēlime. Kuomet vēlē po nusprendimui ant tilto Cinvat eina į dangų ar į pragarą, tai kunas tuo tarpu liekasi dar ant žemēs, kur atskiros jo dalys pereina į visokius elementus: — kaulai — į žemę, kraujas į vandenį, gyvastis į ugnį, plaukai į augalus ir t. t. Visas šitas kuno dalis vēlē surinks paskutinēje dienoje ir tąsyk visokis žmogus, blogas ar geras, kelsis pilname kuniškume, su visomis savo pavieninēmis ypatybēmis ant tos vietos, kur jis numirē.

Pirmas, savo kaulus keliantis iš kapo, yra Gajomard, pirmutinis žmogus; po jo eina pirmutinē žmonių pora — Mašia ir Mašijaji, po jų likusi žmonija, kiekvienas tokiame pavidale, kokiu jis buvo. Tąsyk visi jie susirinks drauge ir kiekvienas matys prieš save savo gerus ir blogus darbus ir blogas žmogus teip pat lengva bus atskirti kaip ir juoda avis terp baltų. Tąsyk teisingas bus atskirtas nuo blogo, vienas eis į dangų, o kitas į pragarą, kur jis per tris dienas, kentēs bausmę savo kune, kaip pirmiaus kentējo ją savo vēlēje. Tąsyk kils verksmas visame sviete, nes vyras bus atskirtas nuo pačios, brolis nuo brolio, draugas nuo draugo; visi verks; gerieji blogų, blogieji gi patys savęs, ir žemēs tužba bus tokia, kaip vilko nutvertos avies tužba.

Tąsyk visi kalnai ir kalvos ištirps ir pasilies ant žemēs ir visi žmonēs turēs eiti per ištirpusios naugēs srautą. Čion atsibus paskutinis žmonēms teismas, kaipo didysai ištyrimas su ugnia, kadangi teisingiems ištarpinta naugē bus it šiltas pienas, nusidējusiems ji kaipo prarijanti ugnis. Ir, perējus per šitą ugninę ištirtį, visi žmonēs susijungs tvirčiausia meile viens su kitu ir klaus vienas kito: kur buvai tu tiek metų ir kokia dalis buvo lemta tavo vēlei? Ar tu buvai išteisintas, ar pasmerktas bausmei? Ir visi žmonēs vienu balsu liaupsins Ahura - Mazdą.

Po to liekasi dar kova terp dangaus ir pragaro dvasių. Visos Ameša-Spenta kertasi su atsakančiomis joms velniškomis esybēmis ir visai sunaikina jas. Surišti patį Ahrimaną ir žaltį Azi bus Mazdos ir Sraošos darbų. Kunigų

pavidale sukįla abu dievai, su maldų ir rażančių pagelba jie pergali piktuolius ir meta juos pačius ir jų prieglaudą į degantį srautą. Svietas stojasi pilnai tyru, visa visata pripildyta tik Mazdos sutvarais ir visa kas gyvas apturi nemarybę ir dangišką tobulybę (Bachman-Jagit 43; Bundegeš 30).

104. Tikējimas prie Sassanidų ir Mahometonų Šeimininkavimo laikais.

Nusisiuntimo raštai. F. Spiegel, *Tradicionnaja literatura Parsov* (1860); tuli iš priklausančių čia veikalų versta E. W. Westo, Pahlari Texts (G. B. E. V, XVIII, XXXVII). Bundegeš versta Windischmano (Zor. Gt.) ir Justi pavyzdingoje laidoje su vertimu ir żodynu (1868). Bandymas sulyginti mokybas padaryta L. K. Kazartelli, *La philosophie religieuse du masdeisme sous les Sasanides* (1884), tik jame perdaug čiupniai viršija romiškos apologetikos reikalai. Daug medžiagos, atsinešančios prie vēlesniojo laiko tikējimo galima rasti — *Fragmente ueber die Religion des Zoroaster,* (1831) J. A. Wullerso, Fragm. ir kituose jau minētuose Spiegelio veikaluose. Geresnieji vaizdai iš Firdusi buvo daug kartų versta, terp kurių, puikiame poētiškame vertime A. F. von Schako *Heldensagen von Firdusi* (3 t., pradedant nuo 1890). Pilnas vertimas su labai branginama įżanga ir paaiškinimu J. Mohl, *Le livre des rois par Adou'l Kasim Firdusi* (7 tom., 1876-78). Apie šiolaikinius parsus šneka abi brošuros Dadabhai Naoroji, *The manners and customs of the Parsees* (1861) ir *The parsee religion* (1861), sulyg kurių paduoda żinias Max Mueller savose Chips (Essays I) ir apiminga, puiki knyga Dosabhai Franiji Karaka, *History of the Parsees, including their manners, customs, religion and present position* (2 t. 1884). Naujausi po Indiją kelionių aprašymai turi teipgi geras żinias apie parsų bendrijas Guzerate ir Bombējuje. —

Sulyg partų valdymo gadynių turime tik menkas żinias ir kartais reikia pasitenkinti vienų pinigų liūdijimu; užtai labai apštingos yra versmēs tyrinējimui Sassanidų laikų. Šitoje dēstyje, be parašų ir pinigų turime vēlesnes latynų ir Byžantijos żinias (Ammianus, Marcellinus, Prokopius, Agatias), syrų kankinių gyvenimus, armēnų istoriškus veikalus, arabiškus metraščius (Tabari), galiaus pusētiną vietinę rašliavą. Sulyg šitų versmių galime įgyti aiškų supratimą kaip apie politikos teip ir apie tikējimo to periodo sąlygas.

Partiškieji karaliai nebuvo visai nē Zaratustros tikējimo išsižadējēliais, nē persekiotojais. Vienok su Sassanidų iškįlimu, šitas tikējimas gavo naują vystymąsi. Artašir nuo pat pradžių rēmēsi dvasiškija ir kiekviename atsitikime skaitē save į Mazdą tikējimo pasekēju, net savo dinastiją jungē su senmytiškaisiais Irano karaliais. Sassanidai za-

ratustrinį tikējimą iškēlē į valstybinio tikējimo laipsnį, ir savo sostą parēmē aukuru. Fanatiškoji, hierarchiškai suorganizuota kunigija padarē didžiausią spēką valstybēje ir apteikē karalius, sekusius josios nurodymus, šventybēs aureolu. Užtai Sassanidai dideliai pasitarnavo tikējimui. Jie statē šventnamius, terp kurių ypatingai buvo garsus didelis ugnies šventnamis svarbiausiame garde Istachre. Jie rūpinosi teisingu Avestos surēdymu; prie Artaširo Arda-Viraf, o prie Šapuro Aderbad-Marespand atsidējo išmokti šventus tekstus. Tik kaipo išimtis retas kuris šitos dinastijos karalių silpnino saryšį, jungusį jį su hierarchija, arba rodē apsileidimą teisatikybēs pildyme; tam nedaugeliui, kurie teip elgēsi ir į laiką neapgalvojo, tas išējo ant bloga. Žinoma, ne visi šitos dinastijos karaliai vergavo kunigams; buvo terp jų ir keletas nepriklausomų politiškų protų. Bet politika paprastai juos traukē ten, kur ir kunigija, kuri po savo augščiausio Mobedo (vyriausias kunigas) vada ir su savo skaitlingais desturais bei cherbedais valstybēje padarē tokią galybę, kurios negalima buvo niekinti. Turējo teipgi svarbą ir ta aplinkybē, jog politiškoji pykestis su Romos valdžia buvo ir tikējimiška pykesčia su krikščionybe. Šapuro II, Konstantino bendralaikio, ilgo viešpatavimo laiku Persijoje prasidējo krikščionių persekiojimai. Kad karalius čion veikē greičiau dēl politiškų mierių, negu dēl tiesioginio atsidavimo tikējimui, tai tas matyt iš to, jog jis paliko ramume žydus.

Męs nenorime čion aprašinēti istoriją krikščionių persekiojimų, kurie su pertraukiais tęsēsi persų karalybēje per tris metašimčius ir yra žinomi iš syriškų kankinių gyvenimo. Retai jie smarkavo teip labai ir teip baisiai, kaip prie Šapuro II. Jau jo sūnus Jezdegerd I, nuodēmingasis, kaip jį kunigai vadino, elgēsi su krikščionimis su apkanta, Tankiai karē su Roma skudrino pyktį su krikščionimis, taika gi paprastai apdraudē laisvą tikējimo išpažinimą abiem šalim, kaip persams Romos viešpatybēje, teip ir krikščionims persų viešpatybēje, bet su ta išlyga, kad jie negalējo rinkti prozelitų iš tarpo tikinčių į Mazdą. Verta patēmyti, kad Jezdegerd II (438), persekiojusis kaip krikščionius, teip ir žydus, veikē ne tik su

spēka, bet ir darē prirodinējimus prieš krikščionius, kaltindamas juos užtai, kad jie dievui priskaitē kaip gerumą teip ir blogumą, kad leido dievui (Kristui) gimti iš moters ir nukryžiuoti jį, kad jų mokinimas priešingas tuokimuisi, išgiria elgētybę ir bēdingumą ir tokiu budu gresia tolesniam svieto buvimui, antgalo, kad jie teršia tyrus elementus. Antroje Sassanidų periodo pusēje krikščionys abelnai naudojosi didesne apkanta. Tam, žinoma, gelbējo tas, kad jie 483 m. priēmē nestorijonišką mokslą ir tokiu budu išsivadavo nuo armeniškų monofizitų, kaipo ir nuo romiškų teisatikybininkų. Chozrau Anušarvan (531 — 578), vienas iš didžiausių šito namo valdininkų, abelnai paliko juos ramumoj. Jo sūnus Chozrau Parvez, po krikščionēs pačios intekme tulą laiką net visai globējosi jais ir skelbē apkantą savo persiškiems kunigams: kitatikiai padaro kaipir užpakalinius jo sosto stulpus, kurių jis teipgi reikalavo, kaip ir priekinių. Tik į savo viešpatavimo pabaigą Chozrau stojosi ypatingai neapkenčiamu krikščionims ačiu tam, kad jis išsivežē šventą kryžių, apēmęs Jeruzolimą (614). Todēl krikščionys ēmē dalyvumą jo nugalabinime (628) ir nusidžiaugē kaip ciesorius Iraklius, uždavęs persų galybei tokius baisius smūgius, vēl kryžių pastatē Jeruzolimoje (14 rugsējo 629 m.). Bet tuo laiku romēnai ir persai nebuvo jau vieni ant svietinēs istorijos regyklos; jau artinosi arabų galybē, kuri prie Kadizijos ir Nechavendo (636 ir 642) ant visados padarē Sassanidų karalybei galą.

Teip pat žiauriai ir aštriai, kaip su krikščionimis, persų karaliai ir kunigai elgēsi ir su *manichejais*. Mani išējo ant regyklos prie Šapuro I; Baram I, kunigų inkalbētas, prisakē nugalabinti jį, iškimšti jo odą ir pakabinti viešai. Nenorime nuosekliai įsigilinti į manichejybę, jos mokslą, ētiką ir bendrijos surēdymą. Apie tą yra daugybē versmių, kaip machometoniškų, teip ir rytiškai krikščioniškų ir graikiškai latyniškų (tame skaitliuje palaimintasis Augustinas). Bet sprendimai apie šito bruzdējimo paeigą ir pobudį ilgai svarstēsi. Manichejybę suprato kaipo krikščioniškos gnostikybēs formą, kaipo krikščionišką eretikybę (Bosobr ir daugybē bažnyčios istorikų), antra gi vertus, jo versmēs jieškojo buddybēje (F. K. Baur). Dabartinia-

me laike vyrauja pažvalga, jog Mani bandē įsteigti nepriklausomą tikējimą, manichejybē stato savo mieriu tapti visasvietiniu tikējimu, į kurį įeitų kaip krikščioniški, teip ir persiškieji sudētiniai elementai, bet kuris savo esmenyje tvērēsi ant mazdeiškų ir senbabilioniškų pamatų ir todēl įējo į semitiškų tikējimų tarpą. Ypatingai griežta manichejiškojo tikējimo dualybē turi kitokį pobudį, negu persiškoji; aštri askētybē, kurios reikalavo Mani, teipgi visai nepersiška*).

Antras pamokslininkas išējo paskutiniais 5to metašimčio metais ir tulą laiką naudojosi Kavado I globa. Tai buvo Mazdak, kuris skelbē komunistišką mokslą ir išpradžių net leido turto ir moterų dalinimą. Bet bajorija ir kunigija numetē nuo sosto karalių, kuris klausē tokių pavojingų patarējų ir kaip jis vēla užējo ant sosto, tai pats pamatē pavojų, gresiantį visuomenei iš komunistų pusēs. 528 m. jis uždavē Mazdakui ir jo šalininkams kruviną smūgį; jo sūnus Chozrau Anošarvan pabaigē su likusiais. Vienok dar vēlesniuose metašimčiuose, islamo laikuose, sutinkame slaptus Mazdako teorijos pasekējus.

Dabar kreipsimēsi prie *Sassanidų periodo rašliavos.* Sulyg kalbos ji skiriasi kaip nuo senoviškos , teip ir nuo dabartinēs. Senovinē parašyta zendiška kalba ir apima savimi Avestą, kuri, be abejonēs, tik prie Sassanidų buvo priderančiai suredaguota; vēlesnē rašliava yra naujapersiška; vidurių periodą padaro pechleviškieji veikalai. Sulyg apēmio paskutinē rašliava labai yra plati; iš vienos pusēs tąsyk buvo išversta ir komentuota zendiškieji tekstai, iš kitos buvo parašyta skaitlingi savysti veikalai. Žinoma, pechlevinē rašliava gavo sau užbaigą tik jau po Sassanidų laikų. Esą musų rankose rankraščiai, su vienintēle išimčia, siekia netoliau kaip 14 metašimtį; pechlevinių veikalų didžiuma turi savyje nurodymą į tai, jog jie atsirado tik puolus Sassanidams; sulyg tulų gi męs

*) Augščiau nurodyta pažvalga priklauso Kesterui, *Untersuchungen zur Genesis des manichaeischen Religionssystems* (1876) ir Mani: Manichaeer — R. G. 2 laid. IX (sutrumpintame pavidale pasirodē pirmas jo plataus truso tomas apie Mani 1889 m.), prie kurio pridedama Garnak: Dogmengeschichte, I priedas. Iš senesnių veikalų ypatingai turiningas G. Fluegel: *Mani, seine Lehre und seine Schriften* (1862, pasiremiant arabiškuoju Firista).

galime net su tikrybe pasakyti jų pasirodymo laiką apie 10 metašimčio pabaigą. Jei gi męs šnekame čion apie pechlevinę rašliavą, tai tik todēl, kad jos turinys yra nurodomas be atsinešimo prie Sassanidų periodo. Tuo tarpu ji apima padavas ir teologiškus sanprotavimus šito periodo, o ne vēlesnio laiko, buvusio po mahometoniška intekme. Ji duoda mums net išgalę, su užlaikytos joje senovinēs medžiagos pagelba papildyti vaizdą, piešiamą mums Avestoje.

Šitas paskutinis pastebējimas ypatingai yra pritaikomas prie Bundegešo, kuris, be abejonēs, yra indomiausiu teologiškuoju raštu iš visų abelnai esančių pas mus apie persų tikējimą. Knyga, kurios antrašas reiškia, pirmapradinis tvērimas, galbut, iš dalies, savo turinį perēmē iš vienos senesnių versmių ir, žinoma, pasiekē mus nevisai žinomame pavidale. 34 jos skyriuose (pas Jušti 35) išdedama kosmogonija, kosmologija ir eschatologija. Joje aprašoma kova tarp dviejų dvasių: geros, šviesios, visažinančios, ir piktos, tamsios, aprubežiuotos. Prietam pikta dvasia tik kada - ne - kada gali gauti persvarą; galų gale gi ji buva pergalēta. Daugelis skyrių, vienok, neturi nieko bendro su sulyginimu ir tiesiog paduoda įvairių šalių, kalnų, jurų, žemiškų esybių išskaitą, arba karalių ir kunigų genealogiją.

Kaip Bundegeš lyginta, teisybē nevisai teisingai, prie Buties knygos, teip kiti veikalai primena savimi žydiškuosius ir krikščioniškus apokalipsisus. Teip Ardaji - Viraf - Namak (Ard.-Vir. knyga) lygiai apdirbta Ascensio Jesajae pavyzdžiu, o Bachman Jašt paduoda nuoseklią busimo svietinēs istorijos eigio apžvalgą nuo Zaratustrinio tikējimo atžvalgos. Šitas Bachman Jašt, turbut, yra gana vēlyva ištrauka iš komentaro (Zend) prie Jašto Vogu-meno Korda-Avestoje. Jame pasakojama apie apreiškimus, kuriuose dievybē parodē pranašui tikējimo ateitį, viena apie du medžių regējimus su šakomis iš įvairių naugių, kurios reiškia 4 ar 7 periodus, kuriuose tikējimas tvirtējo ir vyravo, kol antgalo užējo perversmas, padarytas nevidoningų demonų pulkų. Autorius turi čion omeny ne tik arabus, bet ir turkus; apymata jo, regimai, išsiplēčia net dar daugiau, užimdama ir europinēs galybēs išsiplatinimą Azijoje. Bet

tikras tikējimas buvo nustumtas tik tulam laikui; protarpyje 1000 metų ateina trys pranašai, kurie varo toliau Zaratustros darbą ir priveda jį prie galo.

Visai kitokios rųšies yra Šajast-la-šajast raštas, kuris daugelyje dalių yra Vendidado išplētimu. Jame yra prisakai sulyg valyvumo ir įvairių nuodēmių, drauge su taisyklēmis tikējimiškoms ceremonijoms ir apeigoms. Savo antrašą šita knyga gavo nuo tankiai atkartojamos pradinēs formulos: "pridera, nepridera".

Sulyg chronologiškų atspirties taškų, suteikiamų jais, ir kurie duoda mums išgalę permanyti kitus veikalus, svarbųs *Manušigaro,* persų vyriausio kunigo veikalai, gyvenusio 9 metašimčio pabaigoje. Tai yra laiškai į jo bendratikius ir jo brolį Cadsparam'ą ir platus veikalas *Dadistan-i-dinik,* arba tikējimiškos išrištys, kuriame autorius pasako savo nuomonę sulyg 92 taškų, liečiančių labai įvairius klausimus, paduotus jo išgvildenimui. Knyga parašyta labai neaiškiu styliumi ir be sistematiškos tvarkos, bet, nežiurint į tai, yra labai brangintina tikējimo tyrinējimui.

Teip pat be jokio susirišimo išskaitoma, vienas po kitam, 62 klausimai, į kuriuos knygoje *Minokired* (Mainyô-i Khart) atsako išminties dvasia. Jie liečia pamatinius tikējimo taškus: tvērimo, terp gerų ir blogų dvasių prietikių, vēlēs stovio po mirčiai. Juose yra teipgi etiškos taisyklēs ir nuodēmių bei gerų darbų išskaitos.

Be minētų veikalų pechleviškos rašliavos sudētin įeina dar keletas kitų veikalų, svarbių tikējimo pažinimui, terp kurių Dinkart, dar neišverstas, bet daug kartų sunaudotas Karzatelli'o. Męs paminēsime dar apie vieną knygą, kuri, teisybę sakant, nepriklauso čia, nes parašyta naujapersiškąja kalba, bet sulyg savo turinio turi buti čia peržiurēta: tai yra — Sad-dar, 100 skyrių, kuriuose šnekama apie tikējimiškas priedermes ir apeigas. Šita knyga turējo didelę pagarbą; 16 metašimty šitas prozaiškas veikalas, kuris tąsyk skaityta jau labai senu, buvo perdētas eilēmis. Pirmutinēje prozaiškoje formoje jis buvo išverstas Westo, vēlesnis gi poētiškas perdējimas buvo jau anksčiau išverstas Gaido.

Spiegelio bandymas duoti sistematišką persų tikējimo apžvalgą 2-me tome jo "Iranskija drevnosti", buvo, žinoma, pirma laiko. Dar ir dabar pechlevinē rašliava negana

yra ištirta tam tikslui. Matyt Sassanidų laikuose senieji tekstai buvo galutinai surēdyti; podraug buvo renkama senos padavos ir buvo stengtasi atsakyti į įvairius tikējimiškus klausimus, kurie su jais rišosi. Bet, turbut, pasirodē negalimu sutverti užbaigta sistema. Apie kaikuriuos, musų privestus veikalus, jau šnekējome, jog jie apima tik nuotraukinius padējimus. Aišku yra teipgi, jog, kaip sulyg mokinimo, teip ir praktikoje prie Sassanidų ir net vēliau pasirodo svarbųs skirtumai. Prie Sassanidų atsirado, terp kitų, zervanitų sekta, prie kurių mokslo atvirai pristojo karalius Jezdegerd II. 9-me metašimty Cadsparam valymo ceremonijose teip žymiai nukrypta nuo vyraujančio papročio, kad be maža ko neįvyko pasidalinimas ir jo brolis Manušigar turējo panaudoti visą savo gudrumą, idant vēl tą dalyką sutvarkyti. Tokiu budu dvasiško vystymosi istorijai Sassanidų laikuose ir pas vēlesniuosius persus, turime tik nuotraukas. Ne visos jos turi vienokią vertybę tikējimo istorijai. Męs apleidžiame kosmologiškas, geografiškas, gamtiškai istoriškas, genealogiškas buitis, esančias Bundegeše ir kituose veikaluose; teip pat neprisižiurēsime iš arti tam, kas juose šnekama apie skirtumą terp dvasiško ir kuniško svieto, apie esybių išskaitymą, priklausančių vienam ar kitam šitų skraitų, apie žvaigždes ir jų intekmę į likimą, apie pavyminius tvērimo periodus ir įvairius antropologiškuosius nurodymus. Čion gana yra patēmijus, jog visi šitie klausimai buvo prikergta prie tikējimo ir buvo aiškinami teologų.

Vēlesnysis persų tikējimas yra dualistišku mažesniame laipsny negu Avestos tikējimas. Pechlevinēs rašliavos Acharman teip pat mažai absoliutiškas arba amžinas, kaip ir Avestos Angra-Mainiu. Bet Bundegeš, kuris šitoje dēstyje padaro svarbiausią versmę, griežčiau apriboja tolį esantį terp geros ir blogos dvasios. Acharman yra nežinēliu: sutarčia, kurią jis padaro su Ahura-Mazda, jis buva apgaunamas; jo galybē sviete tęsiasi tik tam tikrą periodą per 9000 metų; antgalo jis pats, drauge su savo darbais ir tvariniais visai susinaikina. Apie dviejų principų lygybę nēra nē kalbos. Šituo patim atmetama teipgi teorija, perdaug ilgai besilaikiusi ir kurią gynē dar Spiegel. Męs manome apie teoriją, kuri priekyje persų tikējimiškos sistemos stato tulus abstraktiškus suopročius "užusvietines dievybēs" (Spiegel), ir jų skaitliuje ypatingai begalinį laiką, Zervan.

Žinoma, šita nuomonē remiama graikiškais, armeniškais, arabiškais, o teipgi ir vēlesniais persiškais liudijimais, sulyg kurių abiem besivaidijantiems dievams Augarmazdui ir Acharmanui turējo pirmtakauti viena augštesnē amžina esybē, kuri sutvērē juos ir kuri todēl yra augštesne vienuma, pamatine svieto pradžia; tokiame atsitikime su šituo susijungia tulas mokinimas apie likimą, kuris iš kitos pusēs yra susirišime su Minokiredo manymu apie Zodiako žvaigždžių intekmę. Tokių pažvalgų buvimo negalima užginti, bet męs turime tvirtai aprubežiuoti jų prasmę visųpirma jau todēl, kad jos neturējo jokios svarbos kultui. Abstraktiški supratimai, butent apie zervaną, kerojasi jau kaikuriose Avestos formulose; jie randama ir Bundegeše; bet sanprotavimas, priskaičiusis jiems augštą kainą dēlto, kad tokiu budu dualybē pereina į unitarišką sistemą, stovējo viens sau ir gangreit vargiai butų atkreipęs į save tokią atidžią, jei Jezdegerd II tulą laiką nebutų globējęsis juomi. Kad šitas priešingumų sutaikymas augščiausiame vienume tik prašalina kliutis, tai tą pripažino patys persai, kaip męs matome iš visokių bandymų išaiškinti piktenybēs sutvērimą Zervanu (vēlesniame Ulemai-Islame).

Nuo arabiškos pergalēs laiko persų tikējimui ant visuomet buvo atimta šeimininkybē ir tautiška dirva; didelē jo pasekējų dauguma perējo į islamą; vienok ne visi: atokesnēse užkampēse maž-daug neprigulmingi kunigaikščiai dar tulą laiką buvo ištikimais senoviškam tēvynēs tikējimui, kaip tą žinome apie Tabaristano valdovus. Net mahometonams valdant, sentikių bendrijos gyvavo toliau senovinēje savo tēvynēje ir jų liekanos ikišiol velka gana apverktiną buvį Jezde ir Kermane. Kiti iš jų nusprendē geriau įsteigti naują tēvynę, ir vakariniu Indijos pakraščiu Guzerate ir Bombējuje surado sau saugią prieglaudą.

Męs neturime atskirų žinių apie persų tikējimiškos bendrijos likimus prie įvairių dinastijų bēgyje metašimčių po arabų užkariavimui. Kad spaudimas, slēgęs ją, neužmušē joje visokio dvasiško veiklumo, tai matyt iš to, jog kaip Avestos rankraščiai, teip ir pechleviniai raštai, priklauso šitam periodui. Naujapersiška kalba kunigai rašē veikalus su mieriu išaiškinti neaiškias tikējime vietas, teip vad. *Rivajetus*, kurie pasiekia naujesnį laiką (17 metašim.), kiti veikalai teipgi liudija dvasišką šito laiko veiklumą,

terp kitko jau augščiau minētos Zerdust-Name ir indomus mažas veikalas Ulemai-Islam (arabų mokslinčius), išverstas Wuellero, ir kuriame persų tikējimo mokytojas išdeda savo tikējimą keletui musulmanų. Didelę guodonę iš dalies turējo ir turi pas parsus dar viena knyga, kurioje yra apraiškos, duotos 15-kai senovēs pranašų ir kuri savo naujapersiškame pavidale yra turbut tik vertimu iš seno originalo. Šitas veikalas vadinama *Dezatir* ir yra teipgi anglų vertime*). Vos šitai knygai tapus žinoma Europos mokslinčiams, ji sukēlē abejonę; dabar gi, žinoma, niekas neskaito jos tikrai sena ir ištikima versme. Tuo tarpu Dabistano (17 metašim.) autorius parašē savo persų tikējimo išdējimą sulyg Dezatiro ir todēl daug ką išdējo neteisingai; kad šitos versmēs nesusitaiko su ištikimesnēmis, su Avesta ir pechlevine rašliava, tai nuoregiai buvo parodyta Spiegelio.**)

Šeimininkaujant islamui, senojo persų tikējimo pasekējai Persijoje, gebrai, kaip jie save vadino, buvo kartais persekiojami ir niekuomet nesiskaitē turį lygias teises su musulmanais. Dar ir dabar jų bendratikiai Indijoje, esanti geresniame padējime, visaip stengiasi sušvelninti jų likimą. Bet net ir paskutinēs jų liekanos senai jau butų išnykę, jei mahometonai tikrai nuosaikiai prie to eitų, kad juos išnaikinti; to vienok nebuvo: islamas leido užsilikti paskutinei, ne pavojingai seno tikējimo pasekējų liekanai: dabar jų skaitlius Persijoje siekia nedaugiau kaip 5.000.

Iš dinastijų, viena kitą sekusių ant persiško sosto, buvo daug tokių, kurios, budamos ištikimomis islamui, pasirodydavo vienok savo budo persų tautybēs reakcijos atstovais prieš arabišką ją; tokiomis buvo Samanidų ir Gaznevidų dinastijos. Prie paskutinēsēs savo galutiną formą apturējo senapersiškos padavos apie didvyrius. Jau paskutinieji Sassanidai rupinosi tuomi tautišku palikimu, ir prie Jezdegerdo III Dikan (baronas) Danišver sudējo karališką

---

*) Desâtir, or sacred writings of the ancient persian prophets, in the original tongue, together with the ancient persian version and commentary of the fifth Sasan; carefully published by *Molla Firuz bin Kaus*, who has subjoined a copious glossary of obsolete and technical persian terms, to which is added an English translation of the Desatir and commentary (Bombay, 1818).

**) Spiegel: Eran (paskutinis skyrius).

knygą, kuri dabar yra žuvusi, bet kuriąja vēlesnieji raštininkai, apdirbdami šitą medžiagą, dideliame laipsny naudojosi. Iš paskutinių atsižymi Dakiki, kurio veikalas likosi neužbaigtu, bet patarnavo esmeniu poētiškam veikalui Firdusi. *Abul-Kazim,* pramintas Firdusi, iš Tuso, savame Šach-Name (karališka knyga), priklausančiame prie pavyzdingų visasvietinēs rašliavos veikalų, išgelbējo nuo pražuties persų pasakojimus apie didvyrius, nuo kurių be jo turētume tik menkas nuotraukas. Jis gyveno laikuose galingo Machmudo, antro valdovo iš Gaznevidų namo. Romantišką pasakojimą apie jo bruzdų gyvenimą ir tragišką mirtį galima perskaityti įžangoje prie Mohl'io vertimo. Jo epopēja turi teip pat didelę kainą mokslui, dēlei medžiagos, kurią jis paduoda, kaipo ir rašliavai už savo augštą poētišką vertę. Sutinkamai su rytų papročiu jis toli perējo pavie-

Pav. 39. Regykla iš Rustemiados.

ninio didumo veikalą. Pirma ir svarbiausia dalis išdeda senovēs mytišką pirmapradinę istoriją, kurion paimta daug akyvų ir jautriai nupieštų vaizdų; šita dalis prieina iki pranašo atējimui prie Vistaspos. Pačią istoriją Zerdušta Firdusi paēmē nuo Dakiki. Antra karališkos knygos pusē iš poetiškos pusēs toli užsileidžia pirmai; ji apima daug le-

gendų apie Aleksandrą Didįjį (Iskender), labai trumpą Arsakidų (Aškanidai) istoriją ir platesnę Sassanidų istoriją. Męs apsistosime tik ant pirmos dalies. Ji padaro visą didvyriškų paveikslų eilę, terp jų ypatingai didžiojo Rustemo, bet teipgi ir daugelio karalių, kurių veiksmams bei nuotikiams autorius suteikia akyvumą tankiai jautrum psychologišku motyvavimu. Bet, kas paprastai buva svetimu epopējai, arba bent turi joje prigulminę vertę, antai dramatiškas veiksmas, fantastiškas pasakojimas, elēgiška tužba, pas Firdusi užima plačią vietą. Svarbiausią motyvą padaro iraniškų didvyrių kova su tamsia Turano galybe; net tas, kas išpradžių turējo turbut prigimtinio myto prasmę, čia pasidarē visai tautišku pasakojimu apie didvyrius.

Iš tikējimiškos pusēs čion galima patēmyti, jog poētas nevisuomet yra teisingas pats sau, bet atskirose dalyse, sekdamas savo versmes, tankiai paima tokius suopročius, kurie patys iš savęs svetimi yra jam. Abelnai pas jį randame senapersiškų ir mahometoniškų idējų mišinį, bet paskutinēms priklauso liuto dalis. Iš persiškos versmēs paeina tarp kit-ko didelis nusižeminimas, ar net tikējimiška baimē akyvaizdoje karališkos didybēs spindējimo. Kad karališkos knygos pasakose nereikia jieškoti istoriškos tikrybēs, tai su užtektinu aiškumu išeina iš to, jog pas Firdusi dar senieji mytiškieji karaliai statę didelius ugnies šventnamius. Suoprotis apie dievybę turi daugiau mahometonišką, negu persišką pobudį. Yra tik vienas, vienatinis dievas, nuo kurio paeina kaip geruma, teip ir bloguma. Didvyriai vienval atjaučia savo prigulmybę nuo klastingo ir neišvengiamo likimo galybēs, šitas sutaikymas deda savo šešēlį ant visa ko żydinčio žmogaus gyvenime — ant vieko, ant jaunybēs ir grożybēs.

Dabartiniai parsai Vakarinēje Indijoje pasiekia tik skaitliaus 85.000 asmenų, kurių beveik 50.000 gyvena Bombējuje. Jų paprastais užsiēmimais yra vaisba ir pramonija; tarp jų labai mažai yra žemdirbių ir visai nēra kareivių. Abelnai jie yra pasiturį ir užima garbią vietą. Jų vadovai apšvietimui priduoda didelę vertę, bet senos zendiškos kalbos vertē pas juos nedidelē ir todēl jų padavos nēra tvirtos. Tiktai jų buduose ir papročiuose laikosi dar daug kas seno; todēl dēkingumą užsipelno tos žinios, kurias paduoda europiniai keleiviai nuo laiko *Anketil-Diuperrono,*

arba apšviestieji parsai, kaip *Dosabchai Framži* apie parsų gyvenimą ir užsiēmimus, apie jų šventes ir šermenines apeigas, arba apie jų dachmų sutaisymą, sutinka su senovēs padavomis. Jos leidžia mums pažvelgti į tos guodojimo vertos tikējimiškos bendrijos gyvenimą, kuri yra ir dabar ir podraug turi savo šaknis giliausioje senovēje. Prie savo tikējimo parsai parodo didelį prisirišimą ir šaltai žiuri į krikščioniškų misijonierių pasistengmus. Jų į vienatinį dievą tikējimo grynumas ir jų doriškų padavadijimų aiškumas išaiškina šitą tvirtą senoviško tikējimo išlaikymą, kuriame jie be to mato tēvų palikimą, išgelbētą nežiurint į likimo atmainingumą bēgyje amžių, ir kaipo savo tautybēs paladiją. Tikējimiškas mokslas tame pavidale, kuriame jis, pav., išdētas katechizme Guzerati, iš kurio M. Mueller paduoda ištraukas, yra labai prastas: vienatinio dievo ir jo pranašo Zoroastro išpažinimas, doriškų prisakymų pildymas, tikējimas į apdovanojimą ir nubaudimą gyvenime anapus kapo. Ir čion męs matome teipgi, kaip smarkiai parsybē artinasi prie islamo. Prie krikščionybēs, ypač prie mokslo apie atpirkimą, jis atsineša neprielankiai. Tikro savo tikējimo pažinimo ir jo versmių supratimo, kaip jau patēmijome, pas parsus nēra; kalbamos jų zendiškos maldos, visai jiems nesuprantamos; net apšviesti parsai, kaip Dosabchai Framži, Avestos pažinime yra europinio tardymo mokiniais. Iš augščiau privestų veikalų matome, kad vidui bendrijos konservatyviška ir pirmyneiginē pakraipa susiremia viena su kita. Paskutinē nori pakeisti purviną gyvulio šlapumu plovimą (nirang) plovimu su vandeniu, aprubežiuoti skaitlių maldų ir apskritai ceremonijų, ypatingai gi pagerinti moterų auklējimą ir pagelbēti visuomeniškai apšvietai. Žinoma, parsybē negali jau atlikti visasvietinēs istoriškos pasiuntinybēs; vienok, žydinčiose vakarinio Indijos krašto bendrijose negalima pastebēti jokių puolimo ženklų.

Graikai.

(*Parašē V. N. Lind bendradarbiaujant drui Edw. Lemannui, Kopenhagene.*)

Nusisiuntimo raštai. Plačiąjai bibliografijai sulyg klasiškos senovybēs reikia kreiptis prie speciališkų katalogų ir metraščio, P. Bursiano įsteigto ir J. Mueller'io leidžiamo. Abelna apžvalga, o teipgi ir bibliografija pa-

duota pas A. Boekk'ą; *Encyclopaedie und Methodologie der philologischen Wissenschaft* (išleista Bratušeko pirmu kartu 1877 m.). Iš realijų žodynų pradedančiam pakanka Fr. Luebkero žodynų (pirmu kartu išleista 1851; po to kelios naujos laidos) ir A. Rich'o (originalas anglų kalboje; gerai paveiksluotas). Nuodugniai dalykas išdėta klasiškos senovės encyklopedijoje A. Pauli — *Real Encyclopaedie der classischen Alterthumswissenschaft*; (6 tom. 8-se dalyse; 1 tom. 2 laid.; 1842-1866) ir pas Ch. Darembergą ir E. Saglio — *Dictionnairė des antiquités grecques et romaines* (nuo 1873 m.).

Iš graikų istorijos veikalų, be atsakančių M. Dunkero ir L. von Ranke tomų, turime paminėti klasišką J. Groto knygą (12 tomų); G. F. Gertzbergo (iš Onkeno); puikiai išdėtas ir ilgą laiką turėjusis intekmę E. Kurciuso veikalas (3 tom.); naujesnieji darbai: G. Buzolto (3 tom., daug medžiagos iš versmių); A. Holmo (3 tomai, labai savystas darbas, paremtas pilnu kritišku medžiagos perdirbimu); J. Belocho (I tom. 1893 m., puikus išdėjimas, paremtas tankiai radikališka kritika); bet visų svarbiausias Ed. Meyero: *Geschichte des Alterthums* (II, 1893, atkreipta atidžia ir į tikėjimo vystymąsi).

Iš dailės istorijos: Perrot et Chipiez, Gul ir Roner; Overbeck: *Griechische Kunstmythologie;* R. Kekulė: *Ueber die Entstehung der Goetterideale der griechischen Kunst* (1877 m.).

Iš rašliavos istorijos: G. Bernardi, Ed. Munk, Th. Bergk, teipgi M. Kruaze. Iš graikų senovybėms rankvedžių ypatingai turi buti patariami: K. F. Hermanno (naujai išleista Blumnero ir Dittenbergero; 4 tomai; III-me išdedama dievmaldinės senovybės, Dittenbergero išl.; pirmutinė laida B. Starko 1858); G. F. Schoemann (2 tom.; apie tikėjimą II-me tome); P. Stengel, *Die griechischen Sacralalterthuemer* (1890; iš Handb. der klass. Alterthumswiss. J. Muellerio V, 3) Percy Gardner ir F. B. Jevons: *Manual of Greek antiquities* (1895). Be to iš kulto: W. Immerwar, *Die Culte und Mythen Arcadiens* (1891); S. Wiede, *Lakonische Culte* (1893); ypatingai svarbųs abu nesenai pasirodžiusio veikalo tomai: L. B. Farnell'io, *The Cults of the Greek States* (2 t. 1896). Turinti svarbą rašliava iš mytologijos prasideda nuo K. O. Mueller'io, *Prolegomena zu einer wissenschaftlichen Mythologie* (1825). Tolygią graikų mytologijos dalyko apžvalgą paduoda Chr. Peterson (pas Erschą ir Graberą LXXXII). Objektyvišką apie didvyrius padavų išdėjimą galima rasti dideliame istoriškame G. Groto I. veikale. Svarbiausiais iš graikų mytologijos veikalais yra: F. G. Welker, *Griech. Goetterlehre* (3 t. 1857-63), nežiurint į trukybes vis dar pats tikriausias veikalas sulyg to dalyko; Ed. Gerard, *Griechische Mythologie* (2 tomai, 1854-55): joje autorius naudojasi kaipo versmėmis teipgi paveikslais ant vazų ir kitais dailės darbais, be to joje rupestingai išdėta geografiškas padavų platinimąsi; G. D. Mueller, *Mythologie der griechischen Staemme* (2 t. 1857-61) nėra visos sistemos; išdėta tik atskiros dalys daugelyje atsitikimų labai savarankiškai; L. Preller, *Griechische Mythologie* (išl. pirmu kartu 1854 m. 2 tom.; nuo tolaik perdirbta įvairių kitų asmenų; paskutiniu kartu K. Roberto, apsti faktiška medžiaga). Prancuzijoje: P. Decharm — *Mythologie de la Grèce antique* (2 laid. 1886) stovi ant sulyginamosios naturalinių aiškinimų mokyklos pažvalgos taško; knyga puikiai paveiksluota. Be to yra beveik nesuskaitomos iš mytologijos monografijos. Todėl padėkavonės vertas užsiėmimas, turįs tikslu surinkti leksikono pavidale visą medžiagą iš mytologijos, o teipgi ir iš archeologijos meno, kaip tas dabar daroma W. G. Roschero — *Ausfuehrliches Lexicon der griech. un roem. Mythologie* (leidžiama nuo 1884) m. bendradarbiaujant daugeliui kitų asmenų; butina knyga su daugybe atskirų gabių straipsnių.

Tikėjimo istorija atskirai išdėta: Chr. Peterseno (jau nurodytame straipsnyje pas Erschą ir Gruberą LXXXII); į šitą stropų darbą, kuris galėtų padaryti puikią knygą, permažai atkreipta atidžios (jis atsineša prie 1864 m.); P. Decharm'o (trumpame, bet nuosekliame straipsny pas Lichtenbergerą V). Medžiagos apstingumu, nuomoniavimų atsižiuringu-

mu ir išdėjimo puikumu atsižymi A. Momi, *Histoire des religions de la Grèce antique* (3 tom. 1857-59); I. W. G. Oordt, *De godsdienst der Grieken met hunne volksdenkbeelden* (1864) — geras, bet labai nuotraukinis išdėjimas. Dabartinio padėjimo tyrinėjimui geresniais už kitus yra rankvediniai veikalai: E. Rode, *Psyche* (1891); A. Detrich, *Nekyia* (1893); G. Uzener, *Goetternamen* (1896), nors jie ir išeina iš prileidimų, daugumoje nesutinkančių vieno su kitu.

Reikėtų nurodyti dar tulos knygos ir straipsniai svarbųs kulturos istorijai, pav., B. G. Lers, *Populaere Aufsaetze aus dem Alterthum* (2 laid. 1875); J. Bernai, *Gesammelte Abhandlungen* (2 tom. 1885); puikųs istoriški vaizdai knygose J. P. Mahaffy ir k. Tikėjimo istorijai labai indomu dar J. Girard, *Le sentiment religieux en Grèce d'Homère à Eschyle* (1879). →

105. Graikai ir jų tikėjimas.

Nuo vidurinių amžių pabaigos, ir net jau vėlesniame senovės periode buvo mokslinčiai, uoliai tyrinėję graikų tikėjimą ir tula graikų mokslo apie dievus pažintis jau bėgyje metašimčių padaro visuomeniškos apšvietos dalį. Nežiurint į tai, galima tvirtinti, jog graikų tikėjimo istorija yra dar kudikystės stovyje. Seniaus tyrinėjimas rubežiavosi beveik išimtinai užbaigtomis tikėjimiško vystymosi formomis, mytais, dailės veikalais ir doros mokslais, ir šitos ypatybės rišosi į užbaigtą vaizdą, šviečiantį mytiško tikėjimo gražumu. Bet, nors šitas vaizdas ir buvo gal neinkainojamu musų kulturai, vienok musų pažinties reikalavimams jo jau neužtenka daugiau; dabar norima prisižiurėti ir tam, į ką pirma labai mažai buvo kreipta atidžios; norima prisižiurėti, kaip gyva graikų tikėjimo organybė apsireiškia buduose ir tikėjimiškuose liaudies supratimuose, kulte ir kunigų mokinime, ankštesnių tikėjimiškų bendrijų dievotume. Visų pirma norima matyti istoriško vystymosi eigis, apsipažinti su žemesniais pirmapradinio tikėjimo ir neoficiališkų kultų laipsniais, su svetimomis ir vietinėmis intekmėmis, ačiu kurioms tapo galimos augštesnės formos, ir su faktišku paskutinių sulyg tikro liaudies tikėjimo padėjimu. Bet visi šitie tyrinėjimai yra dabartiniu laiku dar savo pradinėje stadijoje, ir tokių dalykų tyrinėjimas ypatingai yra sunkus sulyg Graikijos. Graikų raštininkai buvo atšalę kulto reikalams; tik išimtiniuose atsitikimuose jie priklausė prie kunigiškų šeimynų, arba tikėjimiškų kuopų; rods, jų mąsčių svietas tankiai buvo apdvasintas tikėjimiškomis idėjomis, teip lygiai kaip ir dailė buvo perimta tikėjimiškais motyvais; bet jie gyveno savystai, savu protišku ir menišku gyvenimu ir nejautė savęs nė liaudies tikė-

jimui kaltais, nē linkusiais suteikti tikrą tikējimiškų papročių ir supratimų išdējimą, buvusių dargi iš dalies slaptais. Pasirodē, kad daugumas versmių, į kurias seniaus žiurēta kaipo į šventus vartus įvedimui į graikų tikējimo mokslą, ypač Homero poēmos, yra svietiško rašliaviško veiklumo produktu ir stovi gana toli nuo tikro tikējimo. Aplamai ne tik poētiškai rašliavai, bet net ir didiesiems istorikams dabar norima duoti sulyginamai maža svarba, tikējimiškos istorijos versmių prasmēje; medžiagos jai ješkoma greičiau pas vēlesnius raštininkus, pas mytrašius, istorikus ir tų periodų komentatorius, kuomet senas tikējimas skatino jau greičiau antikvarišką, negu gyvastinį žingeidumą. Bet visųpirma archeologiški tardymai turi duoti mums tiesioginę tikējimiško gyvenimo išraišką.

Tardymas šitų versmių, apie kurias męs paskui pašnekēsime plačiau, atvedē prie netikēto išvado, kad tikrasis graikų tikējimas, — tas tikējimas, kurio ištikro laikytasi, — daugelyje atsitikimų visai skiriasi nuo to, kurį męs paprastai suprasdavome po graikų mytologijos vardu: nē homeriškųjų vaizdų, nē Sofoklio mąsčių negalima rasti kunigų ir liaudies tikējime. Priešingai, čion męs sutinkame visokios rųšies papročius ir suopročius, sutinkančius su pirmesniųjų tautų papročiais ir suopročiais. Mirusių kultas ir tikējimas į dvasias, gyvulių garbinimas ir visai fetišiniai palinkimai, ypatingai nesuskaitomų smulkių dievų garbinimas, turējusių svarbą tam tikrai vietai, tam tikram gamtos apsireiškimui, arba žmogaus gyvenimui, yra prieš mus pilname bruzdume ir padaro esmenį visam graikų tikējimiškumui; net patys dievų paveikslai, kuriuos męs žinome šituose kultuose, atsižymi tokiu bēdinumu, kokio mažiausiai galējome laukti ant graikiškos dirvos. Atidengti šitas sritis dabartiniame laike yra paties uoliausio tyrinētojų siekimosi dalyku. Bet priiminēti tokių tyrinējimų pasekmes graikų tikējimo esmeniu yra teipgi vienpusybe, kuri išējo iš staiga prabudusio žingeidumo šitai lygšiol mažai tepaisomai sričiai, bet kuri veda prie klaidingo viso prietikių kainojimo. Viena, reikia atminti, kad labai branginamas graikiško kulto turinys, apeigos ir mystiškųjų bendrijų mąstys savo didesnēje dalyje mums yra nežinoma. Antra, tautos tikējimas susideda ne tik iš to, kas daroma ir į ką prie pamaldos tikima ir kunigų mokinime, pildant paslaptinius kultus ir niektikybēse, — į

jį įeina ir tikējimiškos idējos, kuriomis yra perimta augštesnis dvasiškas gyvenimas ir aplamai visa, kas manoma ir tveriama tikējimiškame skraite; ir jei tikējimo istorija nēra prastu, tikējimišką sritį liečiančių buičių suvedimu, bet yra podraug kaipo bendralaikio kulturos žmogaus tikējimo kainojimu, tai žinoma, mažiausiai galima niekinti tąja graikų tikējimo puse, kuri esmeniškai prisidējo prie graikų kulturiškos dvasios padarymo ir pati savu žaru paējo nuo jos. Ne pažinimas to, kame graikai buvo panašųs kitoms, žemiau stovinčioms tautybēms, tik pažinimas to, kuomi jie per visus laikus keliasi augščiau kitų turi buti butinu graikų istorijos tardymo tikslu. Tokiu budu ir čia musų svarbiausias uždavinis yra ne tame, kad nupiešus tikējimišką graikiškų genčių stovį, tik tame, kad nupiešus *graikiškojo svieto* (Griechenthum) tikējimą. Vienok ējimui *istoriškuoju* keliu ir peržiurējimui apsireiškimo pilnai, turime visųpirma atkreipti savo atidžią į tą tautišką esmenį, iš kurio šitos formos išsivystē.

Graikų tikējimo istorijos tyrinējimas esmeniškai pagelbējo jų pobudžio pažinimui, kadangi jis davē progą pažvelgti į liaudinēs sąmonēs apsireiškimą kasdieniniame gyvenime. Esmeniškų graikų dvasios ypatybių apribojimas, kaipo "protas, saikas ir aiškumas", anaiptol neatsako faktams, įgytiems šituo keliu; priešingai, paslaptiniuose kultuose daugelyje atsitikimų tiesiog pastebiame tamsią pradinēs tautos gyvenimo pusę; nuožmumą, neišsivystymą, jausmiškas aistras apsako mums aukojimai buvę dar ciesorių laikuose ir net susirišime su žmogaus kuno maistui vartojimu; niektikinis paisinimas ant ženklų ir stebuklų, kuris daug kartų turējo tokią pražutingą svarbą politiškam gyvenimui; žiaurios šventinēs žaismēs, per kurias žmonēs apsirēdydavo panašiai žvērims, arba atsiduodavo paleistuvybei pildant gašlos kultus. Teipogi iš Rytų srovēs atneštos, kurias matome Dionyzo ir Artemidos kultuose, nebutų išsiplatinę teip smarkiai Graikijoje ir nebutų priēję iki tokiam nelemtybēs laipsniui, jei tautoje nebutų buvęs palinkimas prie jausmiško gyvenimo nesaikybių. Aplamai tikējimas daugiau, negu pirmiau buvo manyta, graikui buvo pilnu svarbos dalyku; jis užēmē jo vaizdumą ir ribojo daugelį jo pasielgimų; su nuoširdžiu atsidavimu jis ēmē dalyvumą dievų garbinime ir rado sau ypatingą pasitenki-

nimą mystiškoje šito garbinimo pusėje. Tikėjimiška dvasios pakraipa, kuri vyravo žemesniuose luomuose ir kuri į heleniškojo periodo pabaigą teip smarkiai apsireiškė visuose gyventojų sluogsniuose, duoda save pastebėti net pas gana protiškai apšviestus graikus; jų valstybinės įstaigos, ant kiek jos paėjo iš senovės, visur rėmėsi tikėjimišku pagrindu: naminiame gyvenime tikėjimo intekmės žymės niekuomet neišnyko; rašliavoje, tam tikruose perioduose, dievotumas buvo vyraujančia galybe ir valnamanybei tikroje žodžio prasmėje be susirėmimų su liaudžia ir jos kunigais nepasisekė užkariauti savo vietą dvasiškame gyvenime.

Kaip tikėjimo istorija apšviečia graikų tautos pobudį, teip musų prirengiamoji pažintis su šita tauta savu žaru išaiškina mums daugelį indomių jos tikėjimo ypatybių. Šitai męs žinome, jog graikai ypatingai mėgo padavas ir pasakas, abelnai visokius pasakojimus. Gyva jų fantazija gaudavo pertai pageidaujamą maistą, priegtam ji arba iš girdėto tvērė toliaus, arba gi girdētą jie stengēsi papildyti, rinkdami naujas žinias apie savo pačių praeitį ir apie kitų tautų gyvenimą. Episkoji graikų poēzija ir istoriografija išaugo ant šito palinkimo dirvos. Jei pridējus prie to poētiškuosius siekimusi, kurie buvo pas graikus tokiame laipsny, kaip nē pas jokią kitą tautą, tai bus aišku, kokiu budu mytas, vadinas, pasaka apie dievybę, tai besigretinant prie padavos, tai besitveriant laisvos poētiškos tverybēs procesu, teip pastebētinai galējo išsivystyti graikiškame tikējime. Dievuotam graikui šitie mytai turējo, gal, daug mažesnę vertę, negu aukos, tarnavimas dievams ir šventos šventēs; bet mums, neišsemiama mytiškos tverybēs jiega, šita didēji graikų tikējimo ypatybē liekasi tuomi, ko pas kitas tautas negalima rasti tokiame laipsny, ypač jei žiurējus į tai, prie kokio tikējimo ir meno vienumo privedē šita mytų apštis.

Teisybē, kad iš šito vienumo daugiau patogumo laimējo menas, negu tikējimas. Poētiškoji išraiška nēra augščiausia tikējimiško jausmo gyvasties forma, ir paprastai griežtai išreikštas estetiškas tikslas tvirtai žengia pirmyn tik veiklios doriškos jiegos dēka; teip tas atsitiko ir pas graikus. Rods, jie nebuvo griežto doriškumo tauta; jie negyveno po įstatymo valdžia, kaip žydai, ir nestatē savo uždaviniu kovos su visa kuo piktu ir nevalyvu, kaip persai. Bet tuomi laisviaus jiems pasisekē išvystyti žmogaus pri-

gimtis, ir amžinas kulturiškas graikų darbas yra tame, kad jie sutraukē hieratiškuosius pančius, slēgusius Rytus per visus laikus, suvokē pakelti žmogaus gyvenimą augščiau varžančios senovinių tikējimiškų padavadijimų prievartos ir atliko tą pakēlimą nenaikindami podraug tikējimiškybēs. Bet žvelgdami nuo etiškos atžvalgos į šitą laisvą asmens vystymąsi, matome, kad jis turējo ir savo pavojingą pusę. Prietam, matyt, tankiai aukota daugiau kaip reikia atskiro asmens labui ir negana rupintasi tvirtu visuomenēs ir jos kulturos pastovumu. Apskritai, sociališka etikos pusē pas graikus buvo sulyginamai silpna. Tankiai neištikimi žodžiu ir darbu graikai, kaip praneša jų pačių pripažinimai ir liudija vienvalinēs bylos dēl apgavysčių, lengvai pasiduodą jausmų ir įnirtimo užsidegimui, kaip pakaktinai parodo jų rašliava, dar žydinčiame jų tautos gyvenimo laike susilpnino abi butiniausias rišančias vidurinio draugijos gyvenimo gijas. Dar pražutingesniu graikų kulturai buvo jų visiškas nesugiebumas vesti nuoregią politiką ir, pasitraukiant nuo privatinių smulkių viešpatybių bei partijų reikalų, susijungti į vieną politišką vienastį, į graikišką valstybę. Vienvaliniais vaidais gentēs ir viešpatybēs kainai silpnino viena-kitą ir padarē šalį lengvu grobiniu romēnams; jau vienas palinkimas prie vaidų be abejonēs butų pražudęs visą helēnišką reikalą, jei, priešingai jam, tam tikra savo helēniškumo sąmonē, paeigos, kalbos, tikējimo ir papročių giminingumo jausmas geresniuose perioduose graikų nebutų suvedę į idēališką vienybę, sulyg kurios jie galējo tverti savo dvasišką kulturą.

Šitos doriškos silpnybēs apsireiškia ir graikų tikējime. Bet visgi graikai nepaliko be paisinimo rimtos gyvenimo pusēs. Priešingai, jų poēzija pasiekia net savo augščiausią laipsnį išjautojime tikējimiškos baimēs nuo neatsiprašomų galybių, su dieviško nepalankumu persekiojančių piktadarį; buta teipgi tikējimiškų bruzdējimų, kurie, pav., orfikų bruzdējimas, labai rimtai kreipē sužinodintų atidžią į etiškąją gyvenimo slaptybę. Bet, ant kiek męs pažystame paprastų valstiečių tikējimą, darosi indomu, iki kokiam laipsniui jo idējų rate doros priedermē pasitraukia į užpakalį; kaipo tautos auklētojas, šitas tikējimas padarē labai nedaug, ir svarbiausios etiškos idējos, kurias męs kalti esame graikams, išējo ypatingai iš tikējimiškų bendrijų tarpo, atskilusių nuo

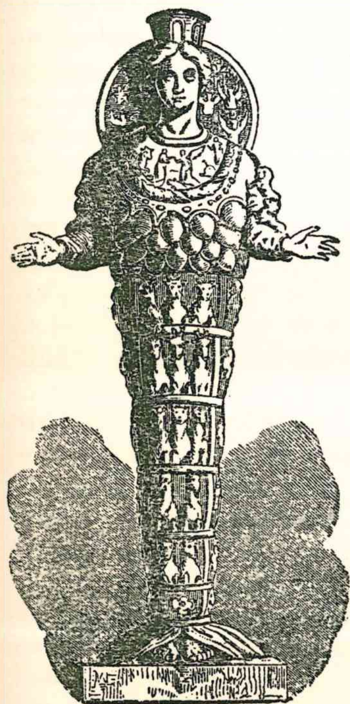
liaudinio tikējimo, arba net iš tarpo laisvai manančių filozofų. Politišką partikuliarybę teipgi pastebiame ir tikējime. Atskiri kultai iki paskučiausiam laikui užlaikē vietinį pobudį, kurį jie turējo išpradžios; jei net jie kartais ir susimaišydavo, tai graikai visgi niekuomet nepriējo šitame sumaišyme prie abelnos pamaldos tikroje žodžio prasmēje, — priešingai, jie priējo prie abelnų dievų toje formoje, kokioje juos "sutvērē" homeriškoji poēzija, priēmę tikrybēn olimpijinių dievų ciklių. Apie šitą mytologišką tvarišką veiklumą reikia pamінēti dar dēlei to, kad jis sutvērē pamatą idēališkam graikų vienumui, "graikiškam svietui", ir pasekamoji klasiška poēzija dvasiškai suvienijo graikus šitame pačiame panteone. Tikējimas sustiprino graikų vienybę dar ir kitokiu budu, butent, šventinēmis žaismēmis, kurios turējo tikējimišką pradžią ir iškilo iki visuotinai helēniško pobudžio. Priešingai, orakulų intekmē, kuri, kaip žinoma, perējo vietinio kulto ribas ir kuri ačiu paskutinei aplinkybei, netarnavo tokiame laipsny tautiškam tikslui; priešingai, orakulai, po teisybei užsiimdami klastomis, buvo ne be kaltēs sulyg skaudaus Graikijos ardymo.

Čion nēra reikalo atkartoti tą, kuo buvo graikų kultura pasekamąjai žmonijai. Ji yra tąja jaunybēs versme, iš kurios dar ir dabar europinē dvasia turi semti užlaikymui savęs sveikame padējime. Bet męs galime patēmyti tą aplinkybę, jog graikų tikējimas padarē intekmę į tikējimiškų pasekamųjų europinių tautų gyvenimą. Poapaštalinēs bažnyčios dogmatų tvērimas atsibuvo išpradžių ant graikiškos dirvos ir tuluose atsitikimuose po graikų tikējimiškos mąsties intekme; senoviniame krikščioniškame kulte męs teipgi randame graikiškus elementus ir turime pamatą manyti, jog rasime jų dar daugiau. Šito susilietimo tyrinējimas yra vienas iš sunkiausių teologijos uždavinių, nes jis turi liesti tamsiausias graikų tikējimo sritis: slaptus kultus ir velesnįjį tikējimiškos sąmonēs sužiaurējimą.

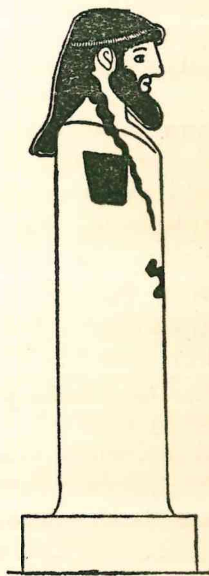
106. Versmių peržvalga.

Minējome jau, kad versmēs, ēsančios pas mus, nēra lygios vertēs, ir kad artesnis prisižiurējimas dalykui privedē prie jų perkainojimo. Ant pirmos vietos, kaipo viso tardymo pagrindas, dabar stovi archeologiškieji tyrinējimai.

Nors su jų pagelba yra galima tik nuotraukinē pažintis ir pilno vaizdo jie neduoda, bet jie supažindina mus su seniausiais laikais; jie apsako mums kasdieninį tikējimišką gyvenimą ir kulto apeigas, ko negalējo, ar nenorējo papasakoti rašliava; antgalo jie paduoda mums į rankas siulą apribojimui laiko ir vietos istoriškai tikējimiškų žinių nuo seniaus mums žinomų. Bet svarbiausiu yra tas, kad tikējimui perējus per tiekos daildarių rankas, kaip ve graikiškas, kuomet poētas, perduodamas jį, kas sykis drauge su juo vertē kalbēti savo idēją, skulptorius — savo formą, tai ypatingai yra svarbu tiesiog prieiti prie žinomos tikrybēs kitu keliu. Parašas ant paminklinēs lentos, arba ant pašvenčiamosios platos, sako tiesiog tą, kas atsitiko, kas tąsyk buvo manyta ir žmonių pripažinta; akmentašis, pinigius, arba

Pav. 40. Artemida Efeziškē.

Pav. 41. Hermas.

piešējas ant vazų perduoda mums tikra paveikslų ir ženklų kopija, inprastus suopročius apie dievus ir mytus. Atkasos dideliuose trobesiuose bei šventnamiuose, pav., Eleuzine,

suteikia branginamą medžiagą, nors jos ir neapšviečia seniausių kulto išsivystymo laipsnių, kuris išpradžių neturējo šventnamių. Iš surastų šitose iškasose dievų paveikslų, puikiausi dailēs darbai neužima pirmos vietos sulyg savo svarbos tikējimo istorijai; rolę ypatingai šventų lošē arba visai primityviškieji stabai, kaip, pav., Artemida ant žvērių galvų kruvos, arba ant aptašyto medžio kelmo, nenudirbti hermai ir k., turējusie podraug, kaip ir reliefiniai ant altorių paveikslai, tankiai vietinį pobudį; arba daug kalbančios smulkios emblēmos, kurios paprastai išnyksta augštesnēse dailēs formose. Kaip daug galime męs patirti iš antkapinių paminklų, turinčių ant savęs begudrybinius suopročių paveikslinimus apie vēlę ir myrį, gedējimo formą ir t. t., kuomet iš parašų ant jų skaitome pažvalgą į mirusio likimą! Apie tą tolygias idējas kalba mums rakštai ir jų turinys; labai gausias žinias apie mystiškus suopročius sulyg svieto anapus kapo duoda mums auksinēs skardelēs, kurios dēta kapan drauge su nabaštiku. Didelį turtą padaro paveikslai ant vazų; negana to, kad jie gyvai piešia daugybę mytų apie dievus ir ypatingai didvyrines padavas, bet dar jie stato prieš musų akis besikeičiančių vaizdų eilēse visą tikējimiškų ceremonijų eigį. Tokiu budu ant vienos vazos matome visokias aukojimo proceso valandas, ant kitos tris eleuziniškos paslapties regyklas ir t. t. Priežastis tokiam paveikslinimui ypatingai radosi tuomet, kaip didelē indų daugybē buvo skiriama laidojimui, pelenų, arba aliejaus supylimui, kuriuomi tepta antkapinis akmuo.

Kas nori mytologiškoje senovybēje surasti istorišką siulą, tas niekur nesuseks jo vystymosi tokiame nuosaikume, kaip tyrinējant piniginius turtus. Nuo vietos į vietą, nuo kartos į kartą veda mus skaitlinga pinigų eilē per graikų gyvenimo sritį; ji parodo mums smulkiais, bet tankiai labai tikrais paveikslais dievus globējus, šventynes, ar numylētus tikējimiškus suopročius, kurie tam tikrame laike turējo didžiausią svarbą atskiroms viešpatybēms ir valdovams, lygiai teip pat, kaip brangieji akmenys su briežiniais ant žiedų ir antspaudžių parodo mums tam tikrų žmonių simbolus. Nuosekliaus kalba parašai, kurie apskritai turi buti laikomi kaipo viena iš svarbiausių versmių; jie turi ypatingą svarbą dar todēl, kad jie apriboja istoriško paminklo vertę ir kalba eidami tiesiog iš tuolaikinio dalykų

padējimo. Įvairiausių parašų daugybē yra surinkta "Corpus'e inscriptionum Graecorum". Męs randame čion antkapinius parašus ir lenteles su užrašytais ant jų pažadais, trumpus parodytų paveikslų išaiškinimus, orakulams klausimus ir jų apreiškimus, žinavimui taisykles, prakeikimo formulas; prie musų menkos graikiškojo kulto pažinties turime tenkintis turēdami net sausas atskaitas apie tikējimiškų švenčių tvarką, pajamų, kunigų surašą ir t. t.

Rašliava iš dalies suteikia mums tiesioginius tikējimiško gyvenimo apsireiškimus, iš dalies tvirtinimus, savo pareigą kaltus mokslo reikalams. Pačią pirmutinę ir pačią svarbiausią pirmosios grupos dalį turētų padaryti šventi tekstai, jei tik męs juos turētume; bet, išskyrus nedaugelį liekanų, visi jie žuvo be pēdsakio ir męs turime pasitenkinti menka pažinčia to, jog senuose laikuose pas graikus buvo apeiginē rašliava ir buvo vartojama tvirtai įsteigtos prišaukimų ir pamaldinių giesmių formulos. Su šita poēzija kulto padava, žinoma, turējo suvesti į susirišimą senovēs mytiškuosius giesmininkus: Muzēją, Eumolpą, Pamfą ir muzų nubaustą Tamirisą, teip lygiai, kaip Indijoje jis su Vedomis jungē — Rišas; visgi prisimena magiškieji trakiškojo giesmininko Orfējaus žodžiai, o lykiškasis giesmininkas Olenas skaityta vartojamos prie Apollono kulto poēzijos atstovu.

Męs gerai žinome, kad pirmapradinēse kulto vietose, Tessalijoje ir ant Kretos, šventi šokiai atsibudavo su muzika ir giedojimu ir kad kitose vietose, procesijų laike buvo giedama šventos giesmēs. Tokiu budu Apollono garbinimas Delose ir Delfuose atsibudavo su kuoriniais giedojimais, pēanais; Dionyzo garbinimas ditirambais, kuomet giesmē, kurią giedojo kunigas, laikydamas pamaldą, vadinta teipgi nomos. Greta su tokiomis giesmēmis buvo dar orakulų poēzija. Iš svarbesnių orakulų žodžių buvo sudedami rinkiniai; vienu iš tokių rinkinių kaipo versme pasinaudojo Herodotas.

Pas spartus teipgi užsiliko jų šventi nutarimai, teip vad. Likurgo *rētrai*. Yra žinoma, kad tulos iš poētiškų formų, kurių vēliaus laikēsi svietiškoji poēzija, buvo kulto sutverta, arba gi kultas patarnavo priežaščia jų atsiradimui: antai tragēdija atsirado iš ditirambų Dionyzo garbei; ēpiškasis heksametras savo pradžią kaltas numylētam dievų

vardų grupavimui po keturis hieratiškoje poēzijoje; nešnekant jau apie daugybę smulkmenų, kokiomis yra dievų prievardžiai ir prišaukimai pas Homerą, genealogijos pas Heziodą, kurie regimai yra perimti iš kulto poēzijos.

Artimiausias svietiškos poēzijos tikējimo istorijai vertēs apribojimas bus sekančio speciališko išdējimo dalyku; priešingai, šitoje versmių peržvalgoje butinai turime paminēti istoriškas graikų padavas apie jų tikējimą. Nedaugelis likusių iki mųs senovēs logografų nuotraukų parodo, jog šitie seniausieji graikų istoriškos pažinties atstovai smarkiai maišē savo pasakojimus su mytiškomis sakmēmis ir genealogijomis. Ant nelaimēs, pražuvo teipgi, išskiriant atskiras nuotraukas,*) ir IV metašimčio raštininkų veikalai, Klitodermo, Filokoro ir k., kuriuose speciališkai buvo apšnekama tikējimas, aukojimai, šventēs, žinavimas ir mysterijos.

Svietiškieji istorikai-bendralaikiai prie progos paduoda mums žinias apie tikējimiškus prietikius. Herodotas, teip gabiai mokąs apipasakoti svetimus tikējimus, neskaitē sau uždaviniu suteikti panašios žinios apie savo tēvynę; bet męs randame pas jį trumpą paminējimą apie graikų tikējimo atsiradimo istoriją (II, 52 f.), kuris ir dabar turi savo akyvumą; be to, jis su inprastu nayviškumu pasakoja daugelį mystiškų padavų ir išdeda daugelį atskirų kultų ypatybių; jis daugelyje atsitikimų duoda mums dar išgalę pažvelgti į graikų niektikybę. Žingeidavimas tikējimišku, kuris teip žymiai apsireiškia jau pas Herodotą, vis smarkiau vystosi į prieškrikščioniško periodo pabaigą; stoikai daugelį kartų užsiiminējo mytų aiškinimu, ir Euhemero romano pavykimas: "Šventieji darbai" (Makedoniškame periode) parodo, jog užsiēmimas tikējimu tiesiog virto mados dalyku. Be pražuvusios Kallimacho *Aistia,* apēmusios dievų ir didvyrių istoriją, buvo dar t. v. mytografų veikalai, tarp kurių svarbiausias — Apollodoro "Biblioteka". Apollodoras, gyvenęs Atēnuose apie II metašim. vidurį, suteikē rišlų, tankiausiai versmių nurodymu aprupintą graikų mytologijos išdējimą, kuris užsiliko iki mųs, išskiriant tulus apimingus puslapius. Likusieji mytografai, k. a. Palefat, Antoninas, Liberalis,

---

*) Kaip ir visos tolygios nuotraukos, jos yra "Fragmenta historicorum graecorum". (5 tom. Paryžius) K. Muelle".

Eratostēnas — suteikia daug menkesnę medžiagą ir paduoda kartais tiesiog besuomoniškus aiškinimus.*)

Pamylējimas rinkti visa ką tardymo vertą su filozofišku aiškinimu, arba be jo, buvo ir Romos ciesorių laikuose. Geografas Strabonas, neišbēgēlis Pauzanius, anegdotų rinkējai toki kaip Elianas ir Atenējas, filozofuojąs, biografas Plutarchas, o teipgi neoplatonikai, paliko mums žinias apie tulus faktus, svarbius tikējimo istorijai, be kurių męs jų nežinotume. Pas graikiškus bažnyčios tēvus, pav., pas Klementą aleksandrijiškį, net pas bizantiškuosius rinkējus, Svidos žodyne ir k. galima rasti visokios žinios. Bet sulyg mytologiškų rašējų reikia vienval atminti ta aplinkybē, jog jie buvo po tam tikrų, iš dalies labai vienpusiškų teorijų intekme, nuo kurių atžvalgos jie rašē ir aiškino savo padavas. Ne tik tikējimiški skirtumai pas krikščionis, bet ir racionalistiškos vēlesnio senovēs periodo teorijos ir mystiškos pakraipos, ilgainiui įgija vis didesnę svarbą. Reikia apsipažinti su raštininko atžvalga pirma, negu bus galima jo vertę tikējimo istorijai inkainoti.

107. Seniausieji kultai ir dievybēs.

Pirmapradinių elementų graikų tikējimo sutvarkymo dalyke męs nenuējome dar toliau nuo pirmutinių bandymų. Be abejonēs, jau Welkeris matē, kad tam tikējimui, kuris pasirodo mums užbaigtame pavidale pas Homerą, turējo pirmtakauti istoriškas vystymąsi; ir jis visą šito vystymosi eigį nupiešē su tiek jau pramatingu graikų pobudžio ypatybių supratimu detailiuose, kiek abelnai buvo klaidingais filozofiški pamatai, nuo kurių jis ējo. Welkeris manē rasiąs pradinį graikų tikējimo grudą tuloje pradinēje monotejybēje, Zeuso Kroniono, kaipo augščiausios visaapimančios dievybēs kulte; paskui susitvērē gamtos dievai; visuomeniškumui išsivysčius, graikams pavirtus iš valstietinēs tautos į aristokratų tautą ir paskui į turtingą vaisbišką tautą, gamtos dievai pavirto į visai asminamus tautiškus dievus su etiškąja prasme, kol, antgalo, ir šitie paskutiniai nebuvo sunaikinta gamtiškos filozofiškos graikų teorijos, tapusios tobulesne.

---

*) Jie surinkta — *Mythografoi*, scriptores poeticae historiae Graeci (1843) A. Westermanno.

Visas šitas sanprotavimas senai jau yra atmestas; tikēti į pirmapradinę monotejybę nēra jokio pamato; su iškilusia Zeuso idēja susitinkame ne tikējimiško vystymosi pradžioje, bet greičiau prie jo pabaigos; be to ir daugelis apskritai istoriškų tekmių graikų tikējime nesusitaiko su Welkerio sistema.

Čion nemanome išdēti tų nuomonių istoriją, kurios buvo iššauktos švieson paskutiniais tardymais sulyg klausimo apie graikų tikējimo paeigą. Abelnai, jos gana gerai susitaiko su senoviško tyrinētojo K. O. Muellerio reikalavimu — šitos paeigos išaiškinimo ieškoti myto istorijoje; bet pati šita istorija yra suprantama visaip. Sulyginantieji mytologai apie dievus ir jų istoriją supratimų pagrindo ieško tame, kad mums atidengia jų vardus, atsinešančius prie pirmapradinio indogermaniško periodo; jie duoda gamtiškus jų aiškinimus, iš dalies indomius, bet, gailētis reikia, perdaug įvairius (toksai supratimas vyrauja pas Maksą Muellerį ir Prellerio "Mytologijoje"). Kuomet, prie šitos metodos, dēlei niekinimo kulto apeigomis, visa svarba išpuola mytų daliai, tai Fustel de Coulanges*) jau rodē į pirmapradinius graikų ir Romos tikējimo elementus — į šeimyniškus ir gentinius kultus: naminio židinio ir bočių garbinimą. Tuli mokslinčiai, besilaiką antropologiškos E. Tayloro ir A. Lange'o mokyklos, pradinį vystymosi kaip tikējimo abelnai, teip ir graikiško tikējimo laipsnį mato ypatingai pažvalgose ir papročiuose, sutinkančiuose su laukinių genčių pažvalgomis ir papročiais: animybēje, totemybēje, fetišybēje, mirusių kulte. Nē viena šitų nuomonių, paimta atskirai, negali buti pakaktinu graikų tikējimo išaiškinimu. Graikų tikējimo tvērime dalyvavo kaip savi, teip ir svetimi elementai; bet jų pilnas ir aiškus atidalinimas, žinoma, liekasi pageidaujamu dalyku. Be abejonēs prosenių kultas ir totemybē, kaipo ir gamtos garbinimas priklauso prie tautiškų graikų tikējimo elementų. Bet apriboti atskirai dalyvumo laipsnį tikējimo tvērime, pripuolantį tos pirmapradinēs nežinomos paeigos žmonijos daliai, kurią graikai rado Elladoje, teip pat yra sunku, kaip yra sunku susekti visas mažaazijiškas, syriškas, finikiškas, chanaaniškas intekmes, nešnekant jau apie aigiptiškas, kurios nuo senų laikų darē

*) La cité antique.

čion savo veikmę. Mikeniško periodo dailē nurodo į senus prietikius su babilioniškąja kultura. Prie to prisideda dar gentinių ir vietinių sąlygų intekmē. Teisybē, kad atskirų graikiškų genčių skirtumas, butent joniškių ir doriškių, tankiai buvo perdedamas iki laipsniui nepaprasto skirtumo ir šito skirtumo svarba tikējimo istorijai be abejonēs teipgi buvo dikčiai padidinta. Po teisybei tai graikiškieji dievai skiriasi nuo semitiškų ir aigiptiškų dievų tuomi ve, kad jie nebuvo kokios atskiros gentēs dievais globējais, bet nuo pat pradžių turējo prietikius su įvairiomis žmogaus veiklumo pusēmis*). Intekmē, kokią darē į kultus ir mytus visokios

Pav. 42. Dievas Pan.

apygardos, ypatingai tesališkosios, įvyko, žinoma, kur-kas pirma istoriško periodo; bet ji skaitoma prie laiko gerai ap-

*) Ed. Meyer, Geschichte des Alterthums II., §§ 62, 64.

gyventos šalies, prieš kurį buvo pirmapradinis piemeniško ir medžioklinio gyvenimo laipsnis.

Dabar apžvelgsime svarbiausias graikų tikėjimo puses, kurios gali skaitytis pirmapradinėmis. Gamtos garbinimas pasirodo tulų dievų paveiksluose, nors homeriškame laike jis daugiausiai jau yra užslėptas. Be abejonės, kad Zeusas, senoviškas dangaus dievas, savo pradžią veda dar nuo indogermaniškosios pratautės, kuriai jis turėjo augštutinės galybės svarbą teip lygiai, kaip mongoliškoms tautoms jų dangaus dievas. Tokiuose dievuose, kaip Poseidonas ir Hefestas, gamtiškas elementas pas Homerą jau uždengtas dėl jų pilno suasminimo; vienok jų atnaša prie gamtos garbinimo dar peršviečia. Keletas mytų ir kultų Spartoje, Dodone ir kitose vietose nurodo į tikėjimą į kosmogonišką dangaus susituokimą su žeme. Gamtos garbinimo žymes randame ne tik organizuotame kulte ir dievų istorijose; jis užsiliko dar tiesiog išreikštame, arba menkai užlyčynuotame pavidale tuluose papročiuose ir suopročiuose.

Iš gamtos elementų, vandens garbinimas buvo išreikšta tiesiausiai. Ypatingai šventomis graikų akyse buvo upės ir versmės; kiekviena apygarda dievino tą tankiai menką upelį, kuris tekėjo pro ją, pav. elėjai dievino Alfėjų. Dieviška garbė buvo teipgi duodama versmėms; jos buvo suprantama nimfų paveiksle. Pačios muzos, kurios paėjo iš Trakijos, bet vėliaus buvo Helikone Beotijoje, išpradžių buvo tokiomis versmių nimfomis, nors drauge su tuo jos jau senai buvo giedojimo atstovėmis. Arkadijoje, greta su nimfomis, buvo senoviška vietinė kaimenių ir ganyklų dievybė — Pan, kuris teipgi yra senesnės tikėjimo stadijos atstovu, negu didieji olympijiniai dievai.

Senesnių laikų kultas neturėjo nė šventnamių, nė paveikslų; jis atsibudavo šventuose gojuose, ant aukurų po plynu dangum, arba gi aukos tiesiog buvo kabinama ant medžių. Tokiu budu pas Homerą, pas kurį visgi jau pripažinta didžiųjų dievų garbinimas, kuone visur randame tik tokius aukurus. Bet išpradžių buvo garbinama tiesiog gamtiški daiktai, ar elementai. Nėra jokios abejonės, kad graikai kaipo kulto dalykus užlaikė daug šventų akmenų ir kaladžių. Pastebėtinas daugis tokio akmenų garbinimo žymių yra pas Pauzanijų, kuriuos šitas perkratinėtojas jau tokiame vėliame laike surado dar nuošaliose Graikijos vie-

tose. Jis pasakoja apie daugybę senoviškų akmenų *lithoi argoi* (balti akmenys), kuriuos kaip jis, teip ir tie, prie kurių jis nusisiuntē, skaitē stabais, vadinas, dievų paveikslais; bet męs, be abejonēs, turime žiurēti į juos kaipo į fetišinio akmenų garbinimo liekanas: tokiais yra trisdešimts šventų akmenų Faruose, akmuo Tegējoje ir k.*)

Sulyg nuosaikios simboliškos šito garbinimo prasmēs verta yra pastėbējimo žinia, kad ant Areso kalno Atēnuose gulējo du žinomi akmenys, ant kurių nagrinējant bylą statyta skundikas ir kaltininkas ir kurie todēl vadinta *lithos hybroes* ir *lithos anaideias* (išdidybēs akmuo ir begēdybēs akmuo[1]). Hermuose jau buvo padaryta pradžia perdirbimui laukinio akmens į paveikslą; prastos litolatrijos pavyzdžiai atsitikdavo dar istoriškuose laikuose, kaip męs, terp kitko, išvedame, pasiremdami vienu iš Teofrasto pobudžių aprašymų. Be akmenų buvo dar ir kiti dalykai, fetišiškai garbinami: tokiais buvo *ksóana,* netikusiai aptašytos medinēs kaladēs, kurios vienok skaityta nupuolusiomis iš dangaus; be to, vargiai tegalima atskirti fetišą nuo stabo palladijose — senoviškuose paveiksluose, saugojusiuose gardus: toliaus sutinkame medinių lazdų ir medinių lentų garbinimą: tokiais yra t. vad. Agamemnono skeptras Cheronējoje ir Hēros paveikslas Argose.

Šnekēdami apie medžių kultą[2]) pas graikus, męs suprantame ne tas dievybes, kurios buvo medžių vaisių ir piutēs atstovēmis, ne šventinio kulto apeigas, kurių esmenyje gludojo javo augimas, vyno darymas ir vaisinių medžių prižiurējimas ir ne tą augmenijos dievinimą, kuris buvo Graikijon įgabentas iškitur, drauge su tarnavimu Adonisui. Čion męs išimtinai suprantame senausią šventų augalų ir medžių garbinimą: driadas, hamadriadas, melijas kurios gyveno šventuose aržuoluose, cyprisuose, uosiuose ir kituose medžiuose ir kurios miršta drauge su medžiu[3]); iščion paeina baimē kirsti toki medžiai, kurios keletą pavyzdžių paduoda Pauzanius. Medžiai, kurie buvo paimti į mytus, arba su-

---

*) Pauz. VII, 22, VIII 48, IX 24 ir sek.

1) Pauz. I. 28.

2) K. Betticher: Der Baumcultur der Hellenen nach den gottesdienstlichen Gebraeuchen und ueberlieferten Bildwerken dargestellt (1856); W. Nannhardt: Antike Wald- und. Feldculte (1877); Mythologische Forschungen (1884).

3) Homeriškas himnas Afroditai 265 f.

jungti su kulto apeigomis, išpradžių, be abejonės, buvo patys šventais, nepriklausomai nuo šito susijungimo: tokiais yra palma ant Deloso, už kurios nusitvērē Leto, gemant Apollonui ir Artemidai; liauro medis Tempējiškame klonyje, nuo kurio imta vainikai pytijiškose žaismēse pergalētojams; šventas medis ant Rodoso, kuris vēliaus buvo sujungtas su Alenos vardu.

Iš svarbiausių dievų, senoviško medžių kulto liekinys perējo ypatingai ant Artemidos ir Dionyso, jie vadinama *dendritis*. Artemidos paveikslai tankiai kabinta ant medžių; barzdotos Dionyso kaukēs dēta ant apysausių medžio kamienų. Priešingai, negalima matyti jokio abejotino nurodymo į senovinį medžių kultą toje aplinkybēje, jog atskiros medžių atmainos buvo speciališkai pašvęsta atskiroms dievybēms, k. a., aržuolas buvo pašvęstas Zeusui, alyvos medis Atēnai.

Dar daug reiškiau negu dendrolatrija graikų tikējime reiškēsi gyvulių kultas. Žinoma, istoriškuose laikuose, atsitikimai, kuriuose buvo prižiurima šventi gyvuliai ir nešama jiems aukos, priklauso prie išimtinių skaitliaus. Tikrai sakant toksai apsireiškimas turējo vietą tik sulyg žalčių, kurie buvo prijungti prie tarnavimo visokiems dievams, pav., Asklepijui, ir kuriuose, kaip buvo manoma, ypatingai prisilaikē didvyrių vēlēs. Mums yra žinoma keletas žaltinių kultų: salaminiškas žaltys prie tarnavimo Demetrai Eleuzine: *oikouros ofis* (žaltys-sargas) atēniškame akropolyje, kuris kas mēnesis gaudavo medaus plycką; žaltys, auklējamas kaipo demonas globējas Elidos Olimpijoje ir t. t. Be šitų menkų gyvulių kulto likučių yra labai skaitlingos jo žymēs mytuose ir apeigose. Bet gi ir čia negalima iš karto pasakyti apie seno gyvulių kulto buvimą, kaip tik kur prisimena apie kokį gyvulį. Prietikiai, apie kuriuos kiekviename duotame atsitikime eina kalba, nevisuomet buva aiškųs: sulyg tulų gyvulių galima abejoti, ar jie ištikro buvo pirmapradiniais kulto dalykais, kokiomis gentinēmis dievybēmis (totemais), ar jie skaityta tiesiog, kaipo turį pranašišką svarbą, k. a. vilkai ir paukščiai, ar jie buvo pašvenčiami dievams kaipo simbolai dēlei kokio nors vieno ženklo, k. a., ypatingai veislųs, gyvuliai buvo pašvenčiama Afroditei. Bet žinoma tikrai, jog tuose atsitikimuose, kur gyvuliai buvo pašvenčiama atskiroms dievybēms, drauge su

tuo buvo ir senoviško gyvulių garbinimo liekanos. Kartais naujas dievas, vietoje to, kad visai prašalinti pirmesnį gyvulių dievą, tiesiog statē jį greta savęs: nuo čia paeina pelēs smintējiškojo Apollono šventnamyje ir pelēda kaipo Atēnos priskaitomybē. Kartais dievybē palaikē kokio nors gyvulio ženklus, arba pusiau užlaikē jo išvyzdį: šitai Dionysas buvo paveikslinamas arba visai buliaus pavidale, arba, bent, su buliaus ragais, Demetra — su arklio karčiais. Bet niekas graikų mytologijoje neišeina su tokia įžymia ypatybe, kaip suoprotis apie dievus tuo tarpu priimančius gyvulių pavidalą; tokiu budu Zeusas prisiartina prie savo numylētinių visokiuose pavidaluose: tai buliaus pavidale, tai gulbēs pavidale; sykį jis net pasivertē į skruzdę. Rečiau pasiversdavo Apollonas, bet ir jis delfino pavidale krētiškiems

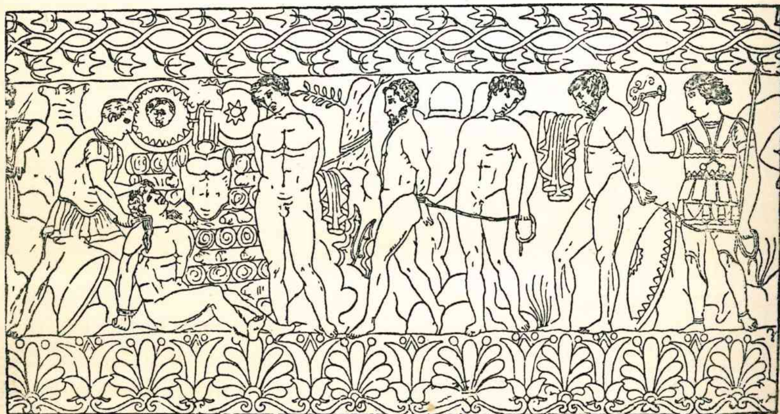

Pav. 43. Zeuso, buliaus pavidale, Europos pavogimas.

jurininkams rodē kelią į Delfus. Dionysas teipgi pasiversdavo į liutą nubaudimui tirrēniškųjų tironų. Prie pasakojimų apie dievus gyvulių pavidale pridedama pasakojimai apie daugelį žmonių, nukentusių tokius pavertimus. Tokiu budu, nayviškas mytografas (Antoninas Liberalis) ir lengvarankis vēlesnio laiko poētas (Ovidius) galējo išdēti visą mytologiją nuo pasivertimų atžvalgos. Niekur graikų suopročiai neparodo savo gimininingumo su laukinių genčių

suopročiais tokiame laipsny, kaip šituose pasakojimuose, kuriuose dievai yra tik didieji raganiai ir beveik nesiranda rubežiaus terp dievo, žmogaus ir gyvulio.

Jau iš gyvulių kulto atsižinome, jog pas graikus buvo požeminių galybių garbinimas. Rolē, kurią lošē žaltys, ypatingai beotijiškame kulte, gali buti išaiškinta tik tuomi, jog šitas gyvulys, besislapstąs požeminiuose urvuose, yra susirišime su esybēmis, gyvenančiomis žemēs viduriuose: augščiau minētasis šventų žalčių maitinimas visokiais valgiais, net tokiais, kurių žalčiai neēda, bet kurie, k. a., medus, paprastai buvo duodama chtoniškoms (žeminēms) dievybēms, tikrai nurodo į tai, jog tuomi suprasta ne gyvulio maitinimas, bet kas kitas. Senovēs Graikijoje randame veikiant dvi garbinimo rųšis, nukreiptas linkui požeminių esybių: atsinešimas prie mirusių vēlių ir prie chtoniškų dievų. Sulyg pirmo, turime kelis tiesius nurodymus. Viena, męs randame juos senų sostapilių kapuose Mikeniškojo

Pav. 44. Šermeninis aukojimas Patroklo garbei.

periodo, kaip pasirodē iš atkasų, potam vēl iš vēlesnio laiko kulto. Tokiu budu pas atēniečius buvo šventē, pašvęsta visiems mirusiems: tai buvo taurių (*choes*) diena, laike Antesterijų, vasary; šitoje dienoje abelnai rupintasi pasigerinti šešēliams. Tokiose dienose, numirę apleisdavo savo požeminius gyvenimus ir vaikščiodavo ant žemēs; daug rupintasi tuomi, kad baisius šešēlius laikyti ištolo: pikiu tepta adverijos, kramtyta gudobelēs lapai; šeimyna duodavo

aukas ir šventus nuliejimus savo nabaštikams*). Apie dovanas, duodamas mirusiems galima gauti supratimą iš Homero, kur aprašyta iškilmingas Patroklo ir Achilleso laidojimas; iš šito aprašymo matome, kad čia neniekinta kruvinomis ir net žmogiškomis aukomis. Tokiems aukojimams priešinosi Solonas, kuris, duokim, užgynē piauti ant kapo bulių; bet šitas paprotys, nežiurint į užgynimą, laikēsi dar ilgai. Vienok daugiau, negu abejotina, idant tokis atsinešimas prie numirusių galima butų pavadinti mirusių kultu tikroje žodžio prasmēje. Regimai čia turime reikalą ne tiek su mirusių prišaukimu, kiek apsirupinimu jais, — paprotys, kuris buvo pas visas pradines tautas, ir apsaugojimo taisyklēmis ribojamomis paprastu tikējimu į šmēklas; graikas vadina tą atitolinimu mirusių rustybēs (*mēnis*).

Priešingai, atsinešimas prie chtoniškų dievybių yra tikruoju kultu. Nēra ginčo, kad žemēs dievybių garbinimas pas graikus buvo labai senu. Visų pirma chtoniškojo kulto apeigos teip aiškiai primena tokios jau rųšies esybių garbinimo formas kituose ariškuose tikējimuose, jog negalima neskaityti jo pagrindų pirmapradine, abelna, indogermaniška savasčia. Net specifiškai graikiška chtoniškųjų kultų forma turi gilios senovēs žymes; jie daugiau negu kiti kultai pririšti prie tam tikros vietos; dovanos, duodamos juos pildant, vanduo su medum ir pirmapradinē košē, nurodo į tą laiką, kuriame vynas ir kepta duona nebuvo dar žinomi; pritaikymas naujų išradų prie šventų apeigų, pav., sviesto, buvo vengiama. Toliaus, svarbus yra tas sąryšys, esąs terp chtoniškųjų dievybių ir augmenijos, ypatingai laukų augmenijos; šitas sąryšys nurodo į pirmapradines gyvenimiškas graikų sąlygas, užsiimančių žemdirbyste. Šiteipos pas Heziodą patariama kaimo gyventojui melstis chtoniškajam Zeusui. Tolesni to paties pavyzdžiai parodo tą buitį, jog Hades vadinama Plutonu, vadinas, turto, arba ištekliaus davēju ir kad senoviškoji Gēa, gyvenanti po žeme, skaitoma teipgi augalų prisakinētoja; bet pats svarbiausias, tai, žinoma, mytas apie Demetrą: jame męs randame, kad ir motina žemē, ir mirusių karalienē, Persefona, apsireiškia kaipo svarbiausi asmenys kasmetinio gamtos apsireiškimų eigio ir žemdirbystiškos kulturos suopratyje.

---

*) Rode: Psyche, pusl. 216 f.

Greta su šita labdaringa požeminių dievų prigimties puse, buvo baidanti pusē, apribota jų kaipo mirties dievų veiklumu. Baisus ne tik pačios mirties asminimas, tamsus draugai ciklopai teipgi sutaiso sau biaurią puotą iš mirusio kuno, puotą, nuo kurios pasilieka vieni kaulai, "tai pati žemiška gilybē, kurios pražodinti nasrai mirusius ryja", sako Dietrich. Kaipo šventos šitos pirmapradinēs, žiaurios į požeminio svieto jiegas pažvalgos liekanos, buvo varą baimę paveikslai ir baisios daugelio chtoniškų dievybių kaukēs. Pats Cerberis išpirmo nēra nieku kitu, kaip ryjančia gilybēs baidykle, pačia ryjančia žemēs giluma, baisaus šunies pavidale. Su šituo mirties-naikintojos žiaurumu jungiasi suoprotis apie keršijančių ir baudžiančių mirties jiegų aštrumą. Erinijos ve, chtoniškosios dvasios, gyvenusios po žeme, kurios ištiesų buvo, be abejonēs, užrustinta užmuštojo vēle, išsivystē į atkeršintojas už sunkius prasižengimus abelnai. Prišaukiant Erinijas, suduodama į žemę; tas pats yra daroma atliekant daugybę kitų chtoniškų kultų. Šituomi išaiškinama, jog išpirkimui pralieto kraujo kreipiamasi teipgi prie požeminių dievybių. Išpirkimo jieškąs turi sēsti ant žemēs, prie ko raudona vilna,

Pav. 45. Orestas, erinijų persekiojamas.

kuria jis apsivynioja aplink kaklą ir rankas, reiškia, jog jis yra po požeminių jiegų valdžia, ypatingai mēgstančių kraujo dažą.

Negalima pasakyti, koki išpradžių buvo prietikiai terp rupinimosi mirusių vēlēmis ir chtoniškojo kulto; skatlingos panašios aukojamų dovanų ir aukojimų vietų ypatybēs nurodo į pirmapradinį sąryšį; bet išrišti klausimą, kas pirma ko buvo, yra tuomi sunkiau, jog abi apeigų kategorijos turējo visai skirtą likimą. Aukojimai mirusiems ilgainiui persikeitē, kadangi pagarbinimas nabaštiko yra visuomet gyvu, atsinaujinančiu jausmu su kiekviena karta. Ne tik pridēta nauji dovanų pavidalai: vynas ir alyva, bet ir pačios šermeninēs apeigos vystēsi su žmoniškumo augiu; žmogiškos aukos ir abelnai kruvinos dovanos pasitraukē į šalį, ir galų-gale visi viršutiniai veiksmai laipsniškai susidējo į paveikslinį pagerbimą kapinių reliefinių paveikslų formoje ir t. t. Chtoniškasis gi kultas, visuomet žiurimas kaipo susinešimas su senoviškomis dievybēmis, atkakliai užlaikē senovines formas ir todēl padaro įspudį daugiaus pirmapradinio.

Istoriškuoju laiku yra aiškus skirtumas terp abiejų apeigų kategorijų. "Aukojimai chtoniškoms dievybēms pilnai turējo atperkamųjų aukų pobudį; jie buvo nuolankaus pasidavimo ir pilno baimēs susimylējimo jieškojimo ženklais. Aukota žemēs dievybēms, — žmonēs ar gyvuliai, — tas, kas galējo patarnauti jų sumalonijimui, o ne pakvietimui jų ant pietų. Todēl tokios aukos buvo nešama nakčia, giliausioje tykumoje ir kuoaštriausiai užlaikant tylą. Mirusiems aukojimų tikslu, priešingai, buvo suteikti mirusiems smagumą pačia aukojama dovana, ir todēl šitie aukojimai turējo abelnai daugiaus linksmą pobudį, nors gyvi žmonēs nuo jų apturēdavo teip pat mažai, kaip ir nuo chtoniškų aukojimų. Aukos mirusiems buvo duodama dieną. Smulkesni skirtumai, pav., tas, kad žemēs dievams buvo aukojama vyriškos lyties gyvuliai, mirusiems gi moteriškos lyties gyvuliai ir romytieji, kad mirusių kultas rišosi su juoda varsa, chtoniškas gi su raudona, — turi tik tą musų tikslui indomumą, kad gal iš šitų skirtumų męs galime tvirtinti apie tulą jų skirtumą.*)

Bet kulto prietikiai su žeme ir su numirēliais tuomi neišsisēmē. Net vēlesnēje Graikijoje randame prosenių garbinimo žymes. Yra žinoma, kad terp graikiškų visuomeniškų dalinimų buvo "kilmēs", *génē,* pripažystą, ar bent

*) Slg. Stengel — Festschrift ant Friedlaender 1895, S. 414 ff.

laiką save sujungtomis kraujo gimininguma; jos vienydavos tiesiog vieno kilmēs vado pagarbinimui, kurio vardu vadinta kilmē, — turbut, šitas įvedimas siekia tikrą kilmēs vadovo kultą. Šventybē, kurią gardai priskaitē savo įsteigtojams, filos savo senoviniams vadams, rupestis, su kuria jų kaulai buvo užlaikomi kaipo apsaugojančios relikvijos ir buvo nešama su savim laike kelionių: visa kas tas galima pavadinti pratēvių garbinimu, pasiekusiu tikrą kultą. Čion męs turime vieną didvyrių kulto formų, vieno iš labiausiai išsiplatinusių ir svarbiausių kultų Graikijoje. Didvyrių kulte yra teipgi tuli pirmapradiniai elementai ir visų pirma po tiek, po kiek jis, atsiradęs iš protēvių garbinimo, gali buti apsklembtas kaipo mirusių kultas. Šitoje prasmēje didvyriu buvo kokio-nors įžymaus žmogaus dvasia ar vēlē. Anot graikų psychologijos, vēlēs gyvenimas nepasibaigia su kuno myriu; žmogus esmeniškose savo ypatybēse liekasi tame pačiame stovyje, kuriame jis buvo mirdamas; sulyg to ir kape jis reikia dar girdyti ir penēti (atnešalais); todēl kapas įrengiama kaipir gyvenimas ir numirusiam duodama reikalingi gyvenimui pabuklai ir ginklai, kartais net naminiai gyvuliai ir tarnai. Vienok šitas pirmapradinis tikējimas į nemarybę pas graikiškas gentes buvo labai aristokratiškas. Neatkeičiamas vēlēs gyvenimo tęsimas teko dalion tik to, kas galējo buti pavadintas žmogumi pilnoje žodžio prasmēje. Bet tokiais buvo tik išrinktieji žmonēs, ypatingai narsųs ir garsųs. Su šituo skirtumu galima apsipažinti jau iš antkapinių Mikeniškojo periodo paminklų: kuomet paprasti miruokliai turējo tenkintis kapais, apskaitytais trumpam patekimui, tai bonētieji kunigaikščių ir garsių žmonių kapai išliko iki musų laikui ir liudija mums apie tą puikę, su kokia jie buvo pastatyti.

Didvyriams, kurie tokiu budu pirmapradiniame vystymosi laipsnyje kuone tapatinama su proseniais, buvo duodama tikras kultas ir prietam arčiausiu budu, naminis ir kasdieninis kultas, — "prosenių garbinimas ankštai jungēsi su centraline šventa vieta vidui namo, su naminiu židiniu. Prie šeimyniškų pietų budavo teipgi protēvių dvasios. Antra dovana priklauso didvyriams: didvyriams priklauso puolą ant žemēs trupiniai teip lygiai, kaip ir sulyg germanų supratimo, jie tenka pavargusių vēlēms" (Uzener). Tokiu budu didvyris gyveno ir namuose: po slenksčiu, krosnyje,

ar kur kitoje vietoje; bet tikra kulto vieta buvo kapas, kaip tą matēme Mikēnuose, kur ties karališkais kapais akropolyje stovējo aukuras

Bet didvyriu buva ne tik apdievintasai žmogus: garsus asmuo, ar narsuolis, arba, sulyg vēliausio papročio, kiekvienas nabaštikas; didvyrių padavose ir didvyrių kulte savo gyvastį palaiko senovēs dievų paveikslai ir senovinēs kulto padavos; tokių didvyrių kaip Persējus, Tezējus, Odissējus, Edipas anaiptol negalima skaityti mirusiais valdovais; bet jie reikia suprasti vietinių dievų paveikslų prasmēje.

Žodis didvyris pas graikus yra labai daug reiškiančiu. Be abejonēs didvyrių kulte galima rasti teipgi ir visoki pirmapradiniai elementai, bet visgi nereikia išvesti drauge su Rode visą didvyrių kultą iš mirusių kulto ir skaityti jį prie pirmapradinio graikų tikējimo. Deneken*) teisingiau priēmē į skaičių šitų apsireiškimų daugpusiškybę ir jų vēlesnes sudētines dalis.

Išdēti tikrą atskirų graikiškų dievų istoriją nēra galima; bet ir šituose, teip sudētinguose, mytologiškuose vaizduose jieškodami pirmapradinio, randame jį ne pirmapradiniame idējos ir prasmēs vienume, kaip buvo manyta seniaus, bet įvairiuose atskiruose elementuose, kurie buvo sujungti vēliaus. Šitą atnašą vēliaus išaiškino ypatingai Uzener.

Uzenerio nuomone, senovēs europiniai tikējimai savo pradžią veda nuo grynai netyčinių dievybių, atskiro atsitikimo ar valandos dievų garbinimo; šitos dievybēs turējo svarbą tik vienam tam tikram procesui, arba kartais tam tikram gamtos faktui, ar žmogaus gyvenimui. Yra žinoma, jog šitas dievų garbinimo vystymosi laipsnis užsiliko romiškame tikējime su jo indigitamentališkomis dievybēmis, nežiurint į augštą romēnų kulturą; netikētu nuoseklesnio tardymo išvadu pasirodē tas, kad ir graikai senesniuose, musų apžvalgai prieinamuose laikuose, stovējo visiškai ant to paties indigitamentališko vystymosi laipsnio. Šito žymes randame visur. Skaitlingi atskiri dievai yra augimo procesui gamtoje ir veikiam lauko javų išplatinimui: tokiomis yra Herodoto minētos dievēs Damēja ir

---

*) F. Deneken: Art. Heros — Lex. der gr. u. roem. Mytholog. Roschero.

Auksēzija, kurių paveikslus Epidauro gyventojai padarē iš attiškojo alyvos medžio, sulyg delfiškojo orakulo nurodymo neužderējimo prašalinimui šalyje. Analogiją šitai dievių porai padarē Attikoje Aukso ir Hegemona; Tallo ar Talija ir Karpo atēniečiai garbino kaipo augančių ir nokstančių vaisių dieves. Pandroza, pavasarinio lietaus dievē ir Hersa, rasos dievē, buvo vēliau, drauge su Aglaja, arba Aglaura — saulēs šviesos, arba giedro dangaus dieve, kurios šventnamis buvo Atēnuose. Kiti atēniškieji kultiniai dievai yra: Erechtējus (žemēs grumstų daužytojas), senovinis arklo dievas, ir Triptolemas, kuris buvo trečios arba trikartinēs orēs dievu; Kekropsas, Erechtējaus brolis, yra piutēs dievu; Buteso, karvių piemenio aukuras, buvo Erechtējone; jo motina Zeuksippa buvo dieve, kinkančia arklius; Opaonas, gelbstąs vynuogēms nokti, ir Moleatas, obuolių dievas, yra gerais vaisių dievų pavyzdžiais.

Žmonių vaisa globējomis turi garsias dievybes: Kalligenēja, net pati Ifigenija ir Eleitija yra gimdymo globējomis; Kurotrofa, kurios vardas perējo ant Gējos, Demetros, Artemidos, Afroditēs ir kitų dievių, yra pirmutinē auklētoja. Josios paveikslas su kudikiu ant rankų, kurį randame dar katakombuose, yra vienu iš pirmųjų Madonos paveikslų.

Pirma Apollono ir Asklepijo gydančiais dievais buvo: gydytojas Jastros, skaistintojas Pēan, Jazos ir Jazon, tessališkasis dievas Chiron; paminēsime teipgi Atēniečių dievę Hygēją, kurios vardas toks skaidrus. Gardo gerovę saugojo dievybēs su nemažiaus aiškiais vardais, k. a. Sozipolis, Ortopolis, Sozon, ir t. t.

Kaipo savysti veiklųs dievai, šitos dievybēs tankiai išnykdavo, bet jų vardai pasiliko ir kaikurie jų skamba mums kaipo visai žinomi — arba atskirų užvadinimų pavidale, kaip Charitai ir Horai, arba kaipo vyriausių dievų prievardžiai, arba kaipo karžygiai ir centaurai. Ir ištikro, galime net procesą nusekti, kuriuomi jie pasiekē šitą padējima.

Kaip kalboje tam tikri žodžiai išsiskiria iš margos atskirų konkretiškų užvadinimų apšties ir darosi abelnais ištisų apsireiškimų grupų ženklinimais, teip ir iš įvairių atskiros dēsties arba valandos dievų išsiskyrē tam tikros dievybēs ir įējo abelnon vartonēn tautos, viešpatystēs, šalies.

Bet šitas vyraujančių dievų augis vyko tik su nenauda kitoms dievybēms, buvusioms pirma jų; stipresnis prarijo silpnesnį, ir męs randame paskutiniojo buvio tik žymes arba praminimuose, prievardžiuose ir t. t., dedamuose prie pergalējusio dievo, arba kulto vietose, kuriose atsibudavo pergalētojo garbinimas. Tokiu budu vyriausieji graikų dievai ištikrų yra dievų kompletais; šitie kompletai arba susitvērē po vienu vardu dievų vienijimo keliu, arba išaugo, susispietē aplink šito vardo prasmę. Kokiai aplinkybei savo laimę galējo buti kaltas pergalējusis dievas, to negalima išreikšti vienu žodžiu. Uzenerio manymas, jog pergalę apturēdavo tas, kurio vardas, išpirmo buvęs tikruoju vardu, darēsi nesuprantamu, turi su savim analogiją tikējimų istorijoje, bet ir vietiniai, hierarchiškieji, arba politiškieji bruzdējimai gangreit teip gi lošē svarbią rolę šitame besivystyme. Vienu iš daugelio pavyzdžių gali buti Zeusas Lykiškis: Lykos, senovinis šviesos dievas Attikoje, Beotijoje ir Arkadijoje, teismų globējas, kurio vardu vadinta teipgi gimnazijos, istoriško bruzdējimo procese susitinka su didžiuoju šviesos dievu ir teisēju; jis negalējo buti greta su juo; jis tapo Zeuso prarytas, arba į jį pradēta žiuržēti kaipo į Zeusą; išējo — Zeusas Lykiškis; tokio paties Lykoso su Apollonu susidurimo keliu išējo Apollonas Lykiškis.

108. Homeras.

Nusisiuntimo raštai. Neminēsime tų vertimų, kurie turi tikslą tarnauti vien įrankiu besimokinantiems ir apšviestai visuomenei suprasti klasikus, bet yra toksai Homero vertimas, kuris sujungia filozofišką tikrumą su rašliaviškomis vertybēmis: tai yra J. G. Fosso vertimas; jeigu ne lygiai su juo, tai visgi greta jo statome vēlesnį olandų vertimą C. Vosmaero. Yra beveik neapžvelgiama homerinē rašliava ir daugumas veikalų, turinčių tikslu arba augštesnę kritiką, ar realijas, liečia teipgi ir tikējimą; be to yra daugybē straipsnių apžvalgų, parašytų gimnazijoms ir t. t. Čion paminēsime tik W. Gelbig: *Das Homerische Epos aus Denkmaelern erlaeutert* (1884); K. F. von Negelsbach, *Homerische Theologie* (1 laid. 1840 m.; pasekančios laidos apdirbta G. Autenricho); atsakantis Buchholtzo tomas, *Die homerischen Realien*: III, 1. — *Homerische Goetterlehre* (1884); III, 2, *Die homerische Psychologie und Ethik* (1885); R. K. Jebb, *Homer, an introduction to the Iliad and the Odyssey;* H. M. van Nes, *De homerica quaestione, quatenus Mythologicis illustretur* (1891); U. von Milanowitz, *Homerische Untersuchungen* (1884). —

Jau nuo F. A. Wolfo laiko buvo daryta daug buklių hipotēzų apie homerinēs poēzijos paeigą. Kol priklausą čion klausimai nēra išrišti, męs neturime gero pamato kritiškai peržvalgai ir priderančiam tikējimiškų žinių pas

Homerą esančių apsprendimui. Gerą, bet visgi tik prirengiamą patarnavimą duoda abelnos apžvalgos. Homerinė von Negelsbacho teologija yra naudinga knyga, tik ji per daug yra suglausta teologiškais rēmais ir per tai iš kalno atsisako sekti istorišką mytologiškų suopročių vystymąsi. Didelį Buchholtzo veikalą galima panaudoti tik nusisiuntimams, kaipo apstingas rēalijų turinys, bet moksliškiems reikalams apskritai jo neužtenka. Bandymas suteikti mytologiškos medžiagos apžvalgą iš jos įvairių sudētinių dalių, ypatingai iš Iliados, buvo padarytas van Neso.

Homero vardą męs panaudojame simboliškai pažymējimui dviejų didelių epiškų poēmų, kurios atsirado pas azijinio pakraščio eolus ir joniškius, tarp 10 ir 8 metašimčio pr. K. Tas išvyzdis, kokiame Iliada ir Odissēja yra pas mus, iššaukia apie šituos poētiškus veikalus tam tikrus neteisingus supratimus, nuo kurių tik su vargu pasisekē atsiliuosuoti. Iliada ir Odissēja pasirodo mums ištisų užbaigtų poēmų pavidale ir be to kaipo senovinis rašliaviškas graikų tautos paminklas. Ištisumo iliuzija pranyksta vien su atidžia skaitant ir tuojaus buva pastebiama, kad Odissēja turi savyje vēlesnio atsiradimo antspaudį negu Iliada ir kad net Iliadoje ir Odissējoje, imant skyrium, atskiros dalys tankiai nesutinka viena su kita. Kas atsieina antro dalyko, tai Homeras ištikro yra seniausiu iš esančių pas mus graikiškų raštininkų ir todēl į jį tankiai žiurima kaipo į pirmapradinio padējimo liudytoją. Jau graikai laikēsi tos pažvalgos, kadangi jų mytų apie dievus kritika kuone visuomet krypo prieš Homerą. Herodotas*) Homerui ir Heziodui, kuriuos jis kēlē į laiką už 400 metų pirma savojo, priskaitē svarbiausių tikējimiškų suopročių sutvērimą. Bet teisingai skaitant, šita nuotrauka daug žudo tos svarbos, kokia jai kartais yra duodama. Herodotas sako, jog abu minēti poētai sutvērę graikams Teogoniją, bet tas daug didesniame laipsnyje gali liesti Heziodą, negu Homerą; paskui jie davę dievams jų vardus (*eponymiai*), paskirstę jiems "pagarbes ir menus" (*timai kai téchnai*) ir apsklembę jų paveikslų žymes (*eidéa*). Vienok šitas pasakymas parodo vien tą, kad herodotinio laiko žmonēs sulyg nurodytų dalykų nenuējo toliau už Homerą ir He-

*) II, 53.

ziodą, o ne tai, kad šitie poētai ištikrų butų sutvērę dievų vardus ir pildenybes. To gi po teisybei ir nebuvo. Tariamuose vienvaliniuose dievų prievardžiuose randame pas Homerą visokią senovinę medžiagą. Homeras tankiai paduoda nurodymus sulyg senesniojo laiko, kurį jis ir pats atskiria nuo savojo*). Holmer mano, jog eolai ir joniškiai, apsigyvendami Azijoje, atsinešē su savim priešistoriškojo periodo europinēs Graikijos gyvenimo pažiuras ir formas ir kad į homeriškuosius aprašymus, todēl, galima žiurēti "kaipo į typiškuosius apskritai senovinių graikų padējimui". Vienintēlē medžiaga, esanti viršutiniu atspirties tašku homeriškai epopējai — archeologiški radiniai, — neprieštarauja tokiam supratimui. Gelbig prirodē, jog puošiamosios dailēs, — apie paminklines tuo laiku beveik dar nebuvo nē kalbos, — ant archeologiškų paminklų ir Homero aprašymuose stovi ant vieno ir to paties vystymosi laipsnio. Tas, žinoma, yra labai senu, priešistorišku, bet visgi ne pirmapradiniu laipsniu, kadangi jis visur leidžia kiltesnę Rytų kulturą ir dailę. Todēl Homeras atskleidžia akims tam tikrą senovišką periodą, bet ne pirmapradinį padējimą: greta su kaikuriais barbariškais prietikiais pas jį yra daug tokio, kas nurodo jau į progresyvišką kulturą. Šitam atsako ir visos jo poēzijos pobudis. Be reikalo vienval šnekēta apie Homero nayviškumą. Jo tobula daildariška forma, jo protingi sanprotavimai, kiltos jo charakteristikų ypatybēs, jo kartais rimti patēmijimai — anaiptol nēra nayviškais.

Kas atsieina tikējimo, tai tikējimiška Homero svarba tankiai buvo perdedama. Iliados ir Odissējos turinys turi svietišką pobudį ir visa pasauležvalga apskritai remiama ne tikējimišku pagrindu. Dievų idējos pas Homerą neturi nē tiesioginēs gyvos tikējimo šviežybēs ir inkvēptos pažvalgos, nē asmeniško įsitikinimo jiegos. Homeras iš mytologiškos padavos paēmē tą, ką jis galējo sunaudoti poētiškam apdirbimui. Todēl, negalima tikētis Iliadoje ir Odissējoje rasti visų pirmapradinių mytologiškų elementų sutrauka ir sulyg to tvirtinti, jog tas ar kitas — vēlesnio atsiradimo dēlto, kad to nēra pas Homerą. Priešingai, pas Heziodą ir k., o teipgi liaudiniuose papročiuose randame daug turinčio senesnį, arba bent nemažiau seną pobudį, kaip homeriškoje padavoje. Aplamai Homeras neturējo omenyje ypa-

*) Slg. Il. I, 260; Od. II, 276 VIII, 223; prieš tai: Il. IV, 405.

tingai tikējimiškų dalykų; vienok jo poēzija turējo didelę svarbą tikējimiškoms graikų pažvalgoms iš tos pusēs, kad Homeras dievams indavē liaudies sąmonēje žmogišką pavidalą ir ant visados dievybēms suteikē jų typiškus paveikslus. Homeriniai dievai abelnai yra svietiškos pajiegos, paliuosuotos nuo vietinio pobudžio apribojimų, apie kurias primenama tik retkarčiais.

Pasižiurēsime dabar į šituos homerinius dievus. Pas Homerą, kaip ir apskritai pas poētus, tankiai sunku buva pravesti rubežius tarp poētiško asminimo ir dievinimo: galima abejoti, su tuo ar kitu turime reikalą, kuomet kalba eina apie tokias esybes, kaip Eos, Niks, Hypnos, arba net Achilleso mušio su upe Skamandru paveikslinime. Vienok yra neužginčijama, kad pas Homerą yra keletas apdievintų gamtos apsireiškimų, kuriems buvo kultas. Tokiu budu, Helios ir Gēa gaudavo baltą ožiuką ir juodą avį ir Achilles pas Patroklio laužą žada daryti aukojimus vējams[1]. Ant pirmos vietos ypatingai stovi vandeninēs dievybēs: Okeanas yra visų dievų tēvu ir pradžia; srautai ir nimfos kartkarčiais, nors ir nevisuomet, yra kviečiama į dievų susirinkimą[2]). Uranas atsitinka tik kaipo netikras vardas, bet figuruoja teipgi prisiektinēje formuloje, kaipo *ouranós eurys yperhen* (iš viršaus žiurįs dangus) drauge su žeme ir Stikso vandeniu[3]). Kartais pasakoma nuomonē, be abejonēs klaidinga, buk Olimpas ir dangus pas Homerą, bent Odissējoje, yra tolygųs, nes jie pakaičiui tarnauja dievų gyvenimo pažymējimui. Vienok apie Urano dinastiją pas Homerą visai nēra kalbos: praeitis dievų sviete parodyta pas jį Kronosu ir titanais, "žemutiniais dievais Tartare"[4]).

Tokiu budu, nors Homeras dar pripažysta, žinoma, prastąjį gamtos garbinimą, bet jo vyriausi dievai jau ne gamtiškos esybēs. Išskirstyti įvairias sudētines dalis atskiruose homeriniuose dievuose, pažinti įvairias dievų veikmes ir įvairias jų kulto puses, atidengti senoviškesnes ir naujesnes prieaugas, aiškiai pasakyti, kokios poētiškos ir plastiškos pažiuros ir mąstys galų gale turējo persveriančią

---

1) Il. III, 104: XXIII, 195.
2) Il. XIV, 246, XX, 8.
3) Il. Il. XV, 36; Od. V, 184.
4) Il. XIV, 214, 274.

svarbą medžiagos rinkimui ir formavimui: visa tas padaro sunkų, gal but, neišrišamą uždavinį. Gladstonas gerai suprato šitą uždavinį savo straipsniuose*), bet ēmēsi prie jo daugiau su buklumu, negu su mokslu. Ant kiek vienok šitas uždavinis gali buti pastatytas, yra neabejotina, kad homeriškieji dievai jau perējo gryno gamtos garbinimo laipsnį. Nors Zeusas ir vadinama dar *kelainefēs, telpikiraunos,* Poseidonas — *gaiēochos, enosichton,* bet greta su šitomis ypatybēmis jie turi daug kitų; net ir šitos ypatybēs jau nesuprantama daugiau gamtos apdievinimo prasmēje, bet nurodo į dievų šeimininkavimą atskirose gamtos srityse: Zeusas burtu ištraukē dangų, Poseidonas — juras, Hadēs — požeminį svietą, kuomet Olimpas ir žemē padaro abelną visų dievų savastį**).

Veltui butų jieškojus pas Homerą abelno supratimo to "dieviško", kuris buvo rēalizuojamas atskirų dievų paveiksluose. Homero dievai pereina žmones, jie yra galingesni ir laimingesni, jie leidžia laimingas dienas savo gyvenimuose danguje arba ant Olimpo, svarbiausia gi — jie yra nemarųs; vienok jie yra panašųs žmonēms, tik ant augštesnio išsivystymo laipsnio: jie teipgi priklauso nuo visokių rubežybių ir niekuomet nepasiekia to, ką męs vadiname absoliutišku. Greta su ypatybēmis, išaugštinančiomis juos ant žemiško ir ant žmogaus gyvenimo sąlygų, visuomet yra kokia-nors rubežybē. Jų gyslose teka ne kraujas, tik tam tikras dieviškas skysčius *ikor;* bet gyvasties palaikymui jie reikalauja dieviško maisto ir gēralo, nektaro ir ambrozijos, kurie yra pristatomi jiems Gēbos. Prie prisiekos jie prišaukia pašalines jiegas: dangų, žemę, Stiksą. Tankiai atsitinka išsireiškimas, jog dievai viską žino ir viską gali; bet bepasakojant toliaus pasirodo priešingai. Vienok jie yra galingesni už žmones: jie yra drutesni ir jie sparčiau persikelia. Kaip ir paprastai, dievai yra nematomi; atsitikimas, kuomet jie susineša su feakais matomu budu, padaro išimtį. Jie gali pasiversti: žmonēms jie apsireiškia kitokiame pavidale; šita raganiška galybē ypatingai apsireiškia Odissējoje, nors ir Iliadoje netruksta jos apsireiški-

*) The greater Gods of the Olympos in "19 Century" ir "Contempor. Rev." 1887.

**) Pasekančių graikiškų sakymų vertimas bus prikergtas gale skyriaus apie graikus.

mų. Vienok homeriškieji dievai papuola visokioms kančioms, pavojams, vyliams. Kaip jie susikerta mušyje, tai jie nēra tikri sulyg pergalēs ir net nēra nepaliečiamais asmeniškai: Diomedas sužeidžia Aresą ir Afroditę. Net Zeusas, kuris neima dalyvumo "vyrų mušyje", nestovi augščiau visokio užpuolimo, tiktai hekatoncheirių pagelba apgynē jį nuo kitų dievų rustybēs ir Gērai pasiseka jis užmigdyti, jai besiartinant prie jo su Afroditēs juosta. Poseidonas ir Apollonas turi tarnauti Laomedontui; Ares ir Afroditē nepastebi plono tinklo, į kurį jie papuola; Hefestos padaro juokingą reginį, kuomet jis, šlubuodamas, vaikščioja aplink dievų stalą. Dievai įširsta viens ant kito, arba pasaliu budu stengiasi viens kitą apgauti. Jie vienval vaidijasi tarp savęs, ypatingai Iliadoje, kur jie ima veiklų dalyvumą trojēnų ir graikų kovoje. Poseidonas ir Gēra tankiai užsiimta klastų darymu Zeusui; visur platinami kartųs girdai buk Zeusas kolioja Aresą už jo pamēgimą mušių; tankiai Hefestui arba Atēnai tik su vargu pasiseka nuraminti Zeusą su gudrumo arba apsukrumo pagelba; net tarp Zeuso ir Atēnos kartais būva tūlas nesutikimas. Prie to prisideda tas, jog motyvai, skatiną dievus dalyvauti žmonių kovoje, būva žemo būdo: kerštas už padarytą įžeidimą, arba gi prisirišimas prie savo numylētinių ar savo sūnų; paskutinius dievai gina, kuomet priešų pražuvimo jie reikalauja be jokio pasigailējimo; Zeusas duoda laikiną pergalę trojēnams, norēdamas parodyti Tetidai savo prielankumą. Poseidonas rūstauja ant Odissējaus už ciklopą ir ant feakų užtai, kad jie be pavojaus vežioja savo svečius po mares.

Ant homeriškojo dievų svieto viršunēs stovi Zeusas, Kronidas, dievų ir žmonių tēvas. Jis giriasi, kad prieš jo galybę visų likusių dievų pajiegos, paēmus drauge negali nieko padaryti; jis verčia drebēti Olimpą*). Jis šeiminінkauja dievų valstybēje, kaip monarchas, ant žemēs, kuris teipgi gauna savo skeptrą nuo Zeuso**). Visur, kaip šeimynoje, teip ir valstyjoje, Zeusas daboja tvirtos tvarkos; sulyg to jis vadinama *temistios, herkeîos.* Odissējoje be

*) Il. 5—27; I, 528.

**) Il. II, 204.

to jis yra elgētų, svetimšalių ir apgynimo prašančių globēju. Jo pati Gēra lošia vieną iš svarbiausių rolių Iliadoje, bet Odissējoje retai tepasirodo. Ji vadinama *potnia, boôpis, eûkomos;* ji yra susituokimo ir gimdymo dievē; jos svitą padaro charitos. Bet labiausia puola į akis jos didelis partyviškas piktumas ant trojēnų ir jos barniai su Zeusu. Galingu asmeniu abiejose epopējose yra Poseidonas. Jis noriai pabriežia savo pilną lygybę su savo broliu Zeusu, bet jis turi pripažinti augštesnę ano galybę. Ir dievų susirinkime, ir graikų kovoje su trojēnais, ir Odissējaus bastymosi laike, Poseidonas figuruoja kaipo galingas valdovas, inkvepiąs sau guodonę. Toli ne teip reiškiai nupieštas trečiojo kronido, Hadeso paveikslas. Jis yra tamsus požeminio svieto dievas *ameilichos, adamastos* nepermaldaujamas; todēl jam ir nepildoma jokis kultas. Apie tai, kad *agané* Persefona yra jo pati, galima spręsti iš to, jog ji menama greta su juo, bet tiesių nurodymų tam nēra; pas Homerą nēra jokios myto žymēs apie Korą, jei neskaičius numojimu į šitą mytą Hadeso *klytópolos* prievardžio. Yra indomu, kad vienoje Hadeso vietoje Zeusas pavadinta *Katachtonios**). Demetra figuruoja pas Homerą tik retkarčiais, kuomet Zeusas 'gražiausiąją' Demētrą vadina viena savo pačių ir kuomet maistas vadinama 'Demetros' duona. Tankiau kiek, bet teipgi gana retai, šnekama apie Dionysą. Homeras žino apie jo gimimą iš Semelos, žino mytą apie trakiškąjį karalių Likurgą, kurį pražūdē jo persekiojimas nuožmaus dievo penētojų, žino apie Dionyso prietikius su Ariadna**). Bet tasai pažvalgų ir kultų ratas, kurio centre stovējo šitos dievybēs: Demetra, Kora ir Dionysas Homerui svetimi.

Tūli Zeuso vaikų nuo įvairių motinų figuruoja ant pirmos vietos homeriniame dievų sviete. Nuo Gēros Zeusas turi Aresą ir Hefestą — būdai iš dalies priešingi. Ares yra ne tik narsus, bet ir karštas ir pražutingas; drauge su myriadare Enio, jis uždega padūkį ir visas mušio baisybes. Visai kitoniškas yra Hefestas: jis šlubuoja, nuo to laiko kaip Zeusas numetē jį kitą kartą nuo Olimpo

*) Il. IX. 457.
**) Il. VI. 130.

ant Lemnoso. Jis yra būklus ginkladaris tarp kit-ko jis padarē Achilleso skydą. Abu dievai figuruoja ypatingai Iliadoje; Odissējoje jie pasirodo beveik išimtinai Areso su Afrodite meiliškų dalykų istorijoje, kuriuos Hefestas sugavo nematomuoju tinklu ir padavē apjuokimui dievams. Afroditē abiejose epopējose vadinama 'auksine:' ji yra Zeuso ir Dionos, meilēs pasigērējimų dievēs, duktē. Kova, į kurią ji nemitriai įsimaišo, padaro visai svetimą jai skraitą; ji duoda miruokliams meilišką patraukimą. Bet šita dovana gali privesti ir prie pražūties. Dievēs suviliojimas Alenos buvo visos šitos pragaištingos karēs priežasčia. Nors homeriškame dievų sviete Afroditē yra visai namie, vienok poētas žino ją kaipo kuprišką ir kiterišką dievę.

Antras Zeuso sūnus, nuo Majos — Hermes. Jo vienvalinis prievardis 'Arguso' užmušējas nurodo į, išdalies, užmirštą mytą apie tai, kaip šitas dievas užmušē šimtaakį Argusą. Odissējoje Hermes yra dievų žinnešiu; paskutinēje Iliados giesmēje jis teipgi ateina pas Priamą ir veda jį į graikų stovyklą; žinnešio priedermę Iliadoje pildo Irida. Kaipo kelią rodąs, Hermes vadinama *diàktoras*, teipogi *erioûnios*, kaipo draugiška, su noru pasiruošusi gelbēti žmonēms dievybē[1]. Kaikuriose vietose yra numojimai į Hermeso atsinešimą prie kaimenių ir vaisbos. Odissēja žino jį teipgi kaipo mirusių vedēją *psychopompos*: teip vad., 'Nekijoje' jis veda požeminin svietan jaunavedžių vēles[2].

Labai daug reiškiaus, kuoankščiausiai su Zeusu sujungtus dievų asmenis padaro Atēna ir Apollonas. (Abu jie tankiai yra prišaukiama kartu su Zeusu. Iš paskutiniojo vaikų nēra nē vieno, stovinčio arčiau prie tēvo, kaip be motinos gimusi Atēna. Kuomet Zeuso rūstybē verčia tylēti visus, tai Atēna, neaštriai, bet su vidutiniu atsargumu išdrysta prieštarauti[3]. Iškur atsirado jos užvadinimas Tritogenēja, dabar jau negalima pasakyti; negalima net pasakyti, ar su šituo užvardžiu rišo dar kokią nors mąstį ir pats poetas. Šita dievē tankiai atsitinka abiejose epo-

1) Il. XXIV, 334.
2) Od. XX, 1 ff.
3) Il. V, 887. VIII, 31.

pējose, nors truputį ir su kitokiu pobūdžiu. Iliadoje ji yra karēs dieve; ji gērisi kaip ir Aresas žiauriomis, mirtinomis grumtynēmis, bet parodo savo galybę teisingame mušyje ir jungia atsargumą bei atžiūrumą su vieku ir narsa. Jei ji ir būva tankiai intemptuose prietikiuose su Zeusu, tai visgi tēvas negali pykti ant mylimos dukters. Odissējoje toksai nesutikimas visai neatsitinka. Sulyg atsimainiusių prietikių, kurie vyrauja čia, Atēna pasirodo ypatingai kaipo patarēja ir vadē Odissējaus ir jo sūnaus Telemacho, kurie abudu naudojasi josios galinga globa[4]. Sulyg Apollono pas Homerą randama daug labai įvairios medžiagos; tarp homeriškųjų dievų nēra nē vieno asmens kuris reikalautų stropesnio kritiško išdirbimo. Atsitinka numojimai į tam tikrus apie Febą Apolloną: į gimimą ant Deloso, i gretinimąsi prie Marpessos, į nužudymą Otoso ir Efialto 5). Homeras žino Apolloną kaipo *lykogènēs* — lykiškąjį, ir kaipo *sminteus* pirmoje Iliados giesmēje, kur figuruoja Apollono kunigas Chriz. Čion dievas teipgi šaudo iš lanko ir savo vylomis padaro mirtiną žaizdą ir mirtį. Bet paprastai jis yra *Dii filos,* kuris kaipo Zeuso mylētinis niekuomet nesukįla prieš jį, bet kaipo jo narys apskelbia jo nusprendimus. Todēl jis teipgi yra žinavimo dievu, Homeras jau žino jį kaipo pytiškąjį. Apollonas siunčia ženklus ir duoda galybę juos išaiškinti: bet visą tą jis daro ne nuo savęs, tik kaipo Zeuso pasiuntinys. Bet pobudingiausiu yra tas, jog Apollonas greta su Zeusu yra vienintēliu homeriškuoju dievu, kuris visuomet liekasi augščiau žmonių. Apollono sesuo, Artemida, teip pat kaip ir jos brolis, žaidžia su lanku ir vylomis ir šitoje prasmēje ji yra mirties dieve; bet josios svarba toli nusileidžia jos brolio svarbai. Nepaduodame čion daugelio valdinių dievybių, charekteristikos kokiomis yra vandeninēs dvasios, paskui olimpiečių tarnai (Gēba, Hanimed), dievų grupos (Horai, Muzos, Charitai), mirties dievai (Kerai) ir t. t.

Neišskaitydami visų atskirų kultų minimų pas Homerą, pamēginsime dabar išaiškinti dievų garbinimo po-

4) Od. XIX, 2, 52; XVI ir visokiose vietose.
5) Il. XX, 560, Od. XI, 307—320.

budį, kaip jis yra parodytas Iliadoje ir Odissējoje. Męs jau žinome dievus, turējusius savo kultą: Zeusą, Gērą ir kitus. Odissējus ypatingai tankiai garbina nimfas ir prisiekdamas greta su Zeusu prišaukia savo naminį židinį *istîē*.[6] Iš mirusių kulto pas Homerą nedaug žinių terandame: sulyg Od. XI, mirusiems aukojama gēralas ir kruvinos aukos; storai pabraukiama laidojimo priedermē; Patroklis ir Elpenoras visą laiką stena kol yra nepalaidotais; Patroklį, numirus garbsto iškilmingomis žaismēmis. Pobudinga, kad trojēnai turi kaikuriuos dievus išvieno su graikais: Zeusas randasi teipgi ir ant Idos, Apollonas ir Artemida turi šventnamius ir Ilijone. Vienintēlis dievo paveikslas, aiškiai aprašytas pas Homerą, tai buvusis Trojoj sēdinčios Atēnos paveikslas;[7] sulyg kitų *agalmata*, paminētų pas jį, dalykas neaiškus. Šventnamiai — buvo (*náos*, vienoje dēstyje net *megálon ádyton*), bet dar daugiau buvo šventų vietų ir gojų (*témenos álsos*); altoriai buvo rengiama net už jų ribų, po plynu dangum. Todēl kultas nebuvo taikomas prie tam tikrų vietų; teip pat mažai jis rišosi ir su tam tikrais asmenimis. Šeimynos tēvas pats davē aukas Zeusui *erkeîos;* lygiai teip pat karalius. Nestor, arba didysai valdovas Agamemnon neša auką pirma kovos pradējimo. Buvo, žinoma, ir kunigai (*hiereis*), vadinami teipgi, "meldžiančiaisi" (*arētēres*) ir žiniais (*manteis*); bet jie nepadarē luomo, surišto tam tikromis taisyklēmis ir nesinaudojo jokiomis išimtinēmis teisēmis. Jie buvo apsivedę: Chriz ateina į savo dukters stovyklą; Atēnos kunigē Teano buvo teipgi su vyru.

Klasiška vieta sulyg kulto, tai Il. IX, 498 — 512. Ten sakoma, jog dievai — *streptói,* jog jie leidžia prilenkti save auka ir dovana, malda ir pažadu. Ten pat randame ir maldų (litai), Zeuso dukterų paveikslinimą, kurios, šlubuodamos, bēga paskui greitą Kaltį (*átē*), idant ją sunaikinti. Kultas, todēl, yra tam, kad įgyti dievų malonę ir atitolinti nelaimę. Apie kultą, sykis į sykį pritaikyta prie tam tikro laiko, ir apie periodiškai atsikartojančias šventes šnekama pas Hemerą tik retkarčiais: jis mini

6) Od. XIII, 348; XIX, 301.

7) Il. VI, 92.

apie kasmetinį aukojimą Erechtējui, kurį darydavo atēniečiai ir vieną tik kartą šneka apie lenktynes arkliais šventoje Elidoje. Abelnai gi kreiptis pas dievus su aukomis, maldomis ir pažadais žmones vertē reikalas, arba tam tikros valandos prisivertimas, kadangi dievus suprato sau kaipo *dotēres eaon,* kurie ne tik siunčia gērybes, bet teipgi gali prisiųsti ir nelaimę.[8] Todēl juos stengtasi sumaloninti, sugerinti dovanomis. Tokia pažiura nayviškai pasirodo maldoje. Maldos forma pas Homerą kuone visuomet šitokia: ji prasideda su *klyti* ir atsakančios dievybēs prišaukimu; paskui privedama pamatas, sulyg kurio laukiama maldos priēmimas; antgalo eina pats prašymas. Prašantis paprastai nusisiunčia prie pirmesniųjų atsitikimų, kuomet jis yra prityręs dievų prielankumą, arba išgiria jiems savo paties darbus: aukas ir atnešalus. Prašymas paprastai neišeina iš tos priežasties ribų, kuri duotoje valandoje pažadino melstis. Bet dievai nevisuomet pildo prašymus: jie elgiasi tame visai sulyg savo valios ar upo. Jei jie atsako prašymą, tai apsirikęs inpuola į baisų pasiutimą ir pasiunčia dievams skaudžius keiksmus. Dēkingumo ir garbstymo maldų pas Homerą randame tik atskiras žymes. Labai tankiai susitinkame su prisiekimais, kaip mums jau žinoma iš augščiau minētų pavyzdžių. Homeras žino keletą aukojimų pavidalų, bet jų sistematiškas grupavimas jau yra svetimas. Prieš maisto priēmimą ir po jo daryta nuliejimai; su nuliejimais atsibudavo teipgi malda, prisieka, sutarties darymas. Prie didelių aukojimų pirma atsibudavo plovimas vandeniu. Paskui buvo mušama gyvuliai, kurie buvo sudeginama iš dalies drauge su timiamu; ir jų kvapsnis buvo maloni dievams. Visas aukojimų ritualas buvo sutvarkytas tam tikromis taisyklēmis. Tankiausiai buvo aukojama buliai, bet kartais teipgi ir ožkos, avys ir kiaulēs. Akojimo puota padarē labai esmenišką aukojimo veiksmo dalį. Su aukojimu tankiai rišosi žinavimas iš besismelkiančios liepsnos ir dumų; todēl kunigas tankiai vadinta *tyoschóos.*

Žinavimas pas Homerą lošē labai svarbią rolę. Jis žinojo orakulą Dodone ir pytijišką jį orakulą Delfuose.

---

8) Il. XXIV, dvi bačkos ant Kroniono slenksčio.

Bet paprastai žinio uždaviniu buvo apsireiškiančių ženklų (*sémata, térata*), aiškinimas ypatingai paukščių; todēl žodis *oionos* vartota net abelnai pažymējimui ženklo. Šitų ženklų aiškinimas nebuvo dar suvestas į priemoniškas taisykles ir nebuvo skiriamas išimtinai tam tikriems, su dalyku apsipažinusiems žmonēms; kas suprato ženklinius apsireiškimus, tas juos ir aiškino, k. a. Alena, arba Polidam. Kartais ne tik į aiškinimus, bet ir į pačius ženklus buvo žiurēta su nepaisinimu: antai Eurimachas prasergsti nuo tikējimo visiems paukščiams, kurie laksto po saule, ir Hektor, panaikinimui įspudžio, drąsą atimančio ženklo, sako: *heis oionós aristos ámynestai peri pátres.*[1] Iš ženklų Homeras primena teipgi Girdą, *Ossa,* kaipo Zeuso žinnešį. Greta su ženklų aiškinimu, jis duoda vietą ir žinavimui sulyg vidurinių pajautimų. Tokiu budu ateina prajautos, geriaus sakant tam tikra reikšregybē, pas Patroklį, Hektorą ir k. besiartinant mirčiai. Žmonēs gaudavo ženklus ir prasergējimus teipgi ir per sapną: šitai Patroklis apsireiškia Achillesui, Atēna — Nauzikajai. Bet tarp sapnų buva teipgi ir prigavingi; ant šito nusiskundžia Penelopa žinomoje alegorijoje dvejų vartų, iš drumblo kaulo ir rago, iš kurių paeina sapnai.[2] Šita neištikimybē pasiremia ne tik patim sapnų pobudžiu: — patys dievai kartais siunčia žmonēms apgavingus regējimus sapne, k. a. Zeusas Agamemnonui. Mokējimas atskirti ir išaiškinti sapnus, kaipo ir ženklus, buvo asmeniško sugiebumo dalyku, o ne kastinio apšvietimo. Šiteipos sugiebumas žinauti skaityta ypatinga dovana, padariusia, pav., Kalchasą garsiu. Nekromantija atsitinka retai, bet Odissējoje XI, Odissējus eina pas numirēlius jų klaustis.

Jau matēme, kad, nors dievų galybē ir yra žmonēms pagelbinga, vienok neretai ji veikia teipgi ir pragaištingai. Apskritai čion nēra jokios tikrai apribotos normos, bet viešpatauja grynas sauvališkumas: Homeras yra toli nuo mąsties apie svietinį surēdymą, teisingai apdovanojantį ir nubaudžiantį. Dievai net apjakina žmones, inpainioja juos į ydas, suvilioja juos versdami juos inpulti į nuodēmes:

---

1) Od. II. 181; XV, 166. Il. XII, 243.

2) Od. XIX, 560. —

Ata — Zeuso duktē.[3] Manyta, kad šitą pražutingą veikmę Homeras speciališkai pažymi žodžiu *daîmon,* bet šitam nēra jokio pamato. Homeras vartoja žodį *daîmon,* maišydamas jį su *teós;* jis dar nepažysta demonų kaipo tam tikros esybių rųšies; manymas, kad demonai reiškia pas jį tam tikrus dieviškus veiksmus, atitrauktus nuo dievų asmenų, teipgi negali buti prirodyta. Teipogi nesusitaiko pažiuros sulyg prasmēs tankiai randamo atsiliepimo į žmones *daimónie*: vieni supranta šitą žodį prasmēje "dieviškas," kiti "nelaimingas."

Žinomas dalykas, kad atmainingi upai ir privatiniai tokių dievų reikalai, su kokiais męs apsipažinome, negali buti augštutiniu įstatymu sviete. Todēl greta su dievais, arba augščiau jų, pas Homerą stovi likimo galybē; bet jo atnaša prie paties Zeuso toli neaiški. Svarklio paveikslas, ant kurio Zeusas sveria du burtus,[4] regimai liudija daugiau objektyvišką svieto valdymo suoprotį bet svērimas čion, žinoma, yra tik simbolu jau priimto nuospren-

Pav. 46. Moirēs.

džio. Kitaip stovi dalykas su likimu, kuris yra vaizdijama tai kaipo paskirta dalis, tai kaipo pati skirianti likimo galybē. Homeras vartoja jo paženklinimui žodžius *haîsa*

3) Od. IV, 261; Il. XIX, 270 ir sek.
4) Il. XIII, 59 XXII, 209.

ir *moîra* ir jų neasmina: tiktai du kartu eina kalba apie Moires ir Klotus.[5] Jau daug kartų buvo tardyta daugybē vietų pas Homerą, kuriose atsitinka *moira* arba *haisa* ir buvo apturēta įvairiausi išvadai. Vienur likimas matyt yra ankštame susirišime su Zeusu ir dievais; jis vadinama *Dióshaisa, moira teon,* ir turi tokį išvyzdį lyg kad jis visai butų tolygus Zeuso valiai, dievų sprendimui, *tésfaton;* kitur tarp likimo ir dievų yra neabejojamas nesutikimas. Buvo tyrinētojai, kurie tvirtino, jog Zeusas stovi augščiau Moirių; bet tulos vietos nurodo priešingai ir parodo patį Zeusą kaipir priverstą pasiduoti likimui. Bet aplamai dievai rupinasi tuomi, idant rubežiai, likimo padēti, liktųsi nepajudintais.[6] In abstrakto, galējimas peržengti šituos rubežius — yra; šitas galējimas pažymējama pasakymu *hypèrmoron.* Tokiu budu Zeusas galētų atkreipti savo sunaus Sarpedono likimą,[7] bet tas butų teip pavojinga, jog jis nesiryžo ant to. Bet ir šitoje dēstyje negalima nurodyti kokios-nors apribotos mokyklos. Iš vienos pusēs likimas yra neišvengiamas, neatkreipiamas; iš kitos pusēs prileidimas, jog kits kas gali įvykti ir priešais likimą, priduoda pasakojimui patraukimą ir indomumą. Męs tankiai skaitome, kad tas ar kitas butų atsitikęs priešais likimą, jei paskutinēje valandoje nebutų įsimaišiusi dar kokia dievybē. Kaikur tas turi net tokį išvyzdį, lyg kad *hypérmoron* tikrai įvyko;[8] bet butų neteisinga keisti mokybon poētiškuosius išsireiškimus. Aplamai tikējimiška svarba homerinio mokslo apie likimą tankiai smarkiai buvo perdedama, pav., jei suoprotyje apie Moirę rasta monoteistiška asmenybē. Galima butų priimti, jog Moirēs asmenyje kalba eina ne apie vienumą svieto valdyme, tik apie prilikimą, neišvengiamai ištinkantį kiekvieną atskirą asmenį, butent apie myrio dalį. Tokiu budu, be abejonēs, ne Homeras sumanē ir išlankstē suoprotį apie Moirę pakakinimui tikējimiškų reikalų. Visur liaudinis tikējimas pažysta dvasias, valdančias atskirą asmens likimą; Homeras turbut šitą suoprotį paēme iš liaudies tikējimo. Priešingai

5) Il. XXIV, 49. Od. VII, 197. —
6) Il. XX, 32.
7) Il. XVI, 433. —
8) Il. XVI, 780, Od. I, 33. —

dievams likimo galybē neasmeniška, spanga, bešališka. Aš nemanau, kad likimas butų kuo tokiu panašum labdaringam, raminančiam ritmui viduj žiauraus visų pabuklių netvarkiškumo;[9] *Moira dysónymos, aloē, krataiē,* ant kurio teip mažai galima atsidēti, kaip ir laukti nuo jo pagelbos, visai neatsako jausmo reikalavimams. Pats didžiausias, ką raminamai gali veikti — tai sąmonē to, kad kiekvienam yra paskirta tam tikra diena mirti.[10]

Jausdamas savo nepriklausomybę nuo augštesnių galybių, žmogus nesikreipē prie Moirēs; bet jis savo priklausomybę pripažino nuo dievų: žinomi yra toki dievobaimingi išsitarimai, kaip kad dalykas yra dievų rankose, ir kad visi žmonēs reikalauja dievų.[11] Bet nereikia dēl tokių išsitarimų manyti, jog dievobaimingumas buvo pamatine homeriškųjų didvyrių nuotaisa. Žmogus žiurējo į dievus nuo žemēs į viršų, su tam tikra baime prieš augštesnę galybę, su silpnesnio nuolankumu; jis turējo mažai pamato su tikrybe atsidēti ant jų prielankumo, todēl tikro pasitikējimo dievais pavydžiai yra tik išimtimis. Tokį pasitikējimą kartais parodo Hektor, Menelai, Telemach;[12] iš kitos pusēs, Odisējus nusiskundžia, kad net Atēna paliko jį likimo valiai.[13] Męs vienok negalime pasakyti nē kad dievobaimingi jausmai butų davę homeriškiems žmonēms spēką ir išaugštinę jų dvasišką gyvenimą, nē kad prietikiai su dievais butų buvę svarbiausiu dalyku gyvenime. Pilna nebutis visokios baimēs nuo dievų, kuri yra matoma pas ciklopus, skaityta žinoma, nelemtu apsireiškimu, bet atsinešimas prie dievų buvo perdaug paviršutiniu, idant turēti tikrą dvasišką prasmę. Bet, jeigu męs pas Homerą pastebiame šitą žemą dievotumo ir dievų stovį, tai turime pabraukti, jog patsai poētas neatjautē šitų trukybių, nes jis parodē tik menkus reikalavimus dievų svietui. Homeriniai žmonēs reikalavo savo dievų ir laukē nuo jų galingos pagelbos, bet jie nesikreipē pas juos su nesitenkina-

9) Teip K. Lers: Zeus und die Moira (pop. Aufs.).

10) Il. VI, 487. Od. X. 174. —

11) *Teôn en g. oūnasi keîtai.* Il. XX, 435; *pántes de teôn chatéos ántropoi.* Od. III, 48; Od. XVII, 601 ir sek.

12) Il. VIII, 526, XVII, 561.

13). Od. XIII, 318.

mais dvasiškais siekimais, ir neišrištais klausimais. Tas pasirodo iš tos dvasiškos ramybēs, kuriąja dvelkia nuo homerinēs epopējos. Dvasiški reikalavimai dar neprabudo; vidurinio dvejotumo, ačiu kuriam žmonēs butų pajautę, "palaimintų dievų" nepatenkinamybę, neatsirado.

Mums nēra reikalo čion užsiimti homerinēmis realijomis, teipgi ir psychologija; bet suoprotį apie mirtį turime paaiškinti kiek arčiau. Mirtis pas Homerą metē ant gyvenimo savo tamsų šešēlį. Galų gale didžiausias skirtumas tarp palaimintų nemarių dievų ir žmonių yra tame, kad paskutiniai miršta (*deiloi brotoi, brotoi kamóntes*), ir jų kartos pasikeičia, kaip medžių lapai.

Sanprotavimai apie svietą anapus kapo ir apie pomyrinį padējimą pas Homerą yra įvairųs. Reikia gerai atskirti atskiros mąstys ir nesistengti surasti pragmatišką šitos tikybēs vystymąsi, arba jungti įvairias vietas, į kurias Homeras nurodo kaipo į mirusių buklę. Visų pirma paminēsime Tartarą, kur gyvena Kronos ir Titanai, kaipo "žemesnieji dievai"; paskui Hadeso gyvenimą ar karaliją — paprastas užvadinimas požeminio svieto. Tuli šitos mirusių karalijos jieško ne po žeme, tik toli vakaruose, anapus Okeano; bet Odissējoje kelis kartus aiškiais žodžiais pasakoma, jog Hades gyvena po žeme. Ant galo, be jokio sąryšio su šitais nuomoniavimais, Homeras paduoda Elisējiškų laukų, palaimintųjų salų aprašymą, kur, apsiausti stebuklingu oru, randasi išplēšti Radamantis ir Menelai; paskutinis todēl, kad jis yra Alenos vyru ir tokiu budu Zeuso žentu. Matyt, kad šitie įvairųs sanprotavimai negali buti tarp savęs sujungta; jie yra skirtos pajiegos ir skirtais keliais įsigavo homerinēn poēzijon. Gaila, kad pas mus nēra budo apsklembti jų paeiga; tuo tarpu galime tik iš dalies sulyginti prieštaraujančius vieną kitam suopročius.

Iliadoje primenama apie svietą anapus kapo gana tankiai, bet visgi tik netikētai; Odissējoje yra trys tam tyčia aprašymai: vienas Elisējiškų laukų aprašymas, paskui Odissējaus kelionē pragaran ir, antgalo, jaunavedžių vēlių pribuvimas požeminin svietan.[1] Bet suopročiai, paveikslina-

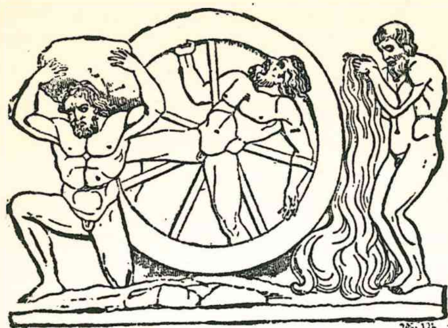
1) Od. IV, 563-569; XXIV, 1-204.—

mi šitose įvairiose nuotraukose, tankiai nesusitaiko vienas su kitu. Šitai, laidojimas, abelnai, lošē butinos sąlygos rolę tam, kad numiręs galētų pasiekti ramumą, persikēlęs per upę į Hadeso gyvenimą, nes dvasios nuvydavo nepalaidotus; bet Amfimedonas ir jaunavedžiai įsimaišē į mirusių minią ir šnekējosi su Agamemnonu, kuomet dar jų kunai gulējo nepalaidoti Odissējaus rume. Pomyrinio padējimo persistatymas yra liudnas. Tikras žmogus — tai kunas: anam gulint be dvasios, liekasi tik šešēlis, velkąs tuščią ir besužinišką buvį požeminiame sviete; todēl jam vartojama vardai *skiai afradées, eidola.* Achilles velijo ant žemēs buti samdininku, o ne visų mirusių valdovu. Tiktai raganybē su kraujo pagelba galējo gražinti trumpam laikui numirēliams sąmonę. Tirēzijus, su kuriuo ypatingai norējo pasišnekēti Odissējus požeminiame sviete, užlaikē savo dvasią; bet šita aplinkybē yra pabraukiama kaipo išimtis. Teip stovi dalykas pirmoje Nekijoje; antroje — prietikiai jau kitoki. Nors Asfodiliškoji lanka, kur *psychopompós* Hermes gena burį jaunavedžių, it pulką šikšnotsparnių, ir nelinksma vieta, bet šešēliai, kurie ten gyvena, pav., Agamemnonas, visgi užlaikē savo sąmonę ir praeities atminimą.

Greta su šituo vaizdinimu, sulyg kurio gyvenimas požeminiame sviete yra tik labai blyškus čionykščio gyvenimo tęsimas, arba šešēlinis buvimas, stovi kita pažiura, sulyg kurios požeminiame sviete vyrauja baudžiamasis teisingumas. Čion priklauso jau Erinija (arba Erinii), kuri figuruoja greta su Hadesu ir Persefona. Supratimas apie šitą Erinii — dvejopas: vienoje dēstyje ji, panašiai Atai, atstovi galybę, intraukiančią į nuodēmę ir supainiojančią jąja, bet paprastai ji požeminiame sviete baudžia už nuodēmes, ypatingai už prisiekos laužymą.[2] Mąstis apie baudžiamąjį teisingumą išlankstyta ypatingai vienoje nuotraukoje, kuri nors prikergta prie šitos Nekijos, bet nuo kurios paduoda aiškiai kita dvasia. Ji paveikslina mums Hadeso karalijoje Minosą, kuris numirusius teisia; Orionas ten užsiima medžiokle; Titijus, Tantalas, Sizifas kenčia visuotinai žinomas kančias; ant galo Heraklis pasakoja Odis-

2) Il. III 279; IX, 571; XIII, 260.

sējui apie savo paties kelionę Pragaran. Čion aiškiai galima atskirti trys grupos. Minos ir Arion Hadese tęsia savo žemišką użsiēmimą; Titijus, Tantalas ir Sizifas kenčia bausmę už savo sunkius nusidējimus; tai yra pragaro vaizdinimo pradžia. Trečią grupą atstovi vienas Heraklis:

Pav. 47. Sizifas, Iklionas ir Tantalas.

jis negyvena mirusių karalijoje, jis linksminasi palaimintu gyvenimu tarp dievų; Hadese pasirodo tik jo paveikslas, kaipo paveikslas tokio žmogaus, kuris savo darbų skaitliuje skaito teipgi nuvedimą pragariško šunies ir kuris, todēl, pergalējo šitą nepergalimą gyvenimą. Męs abejojame, ar ištikro visa nuotrauka Od. XI, 566-633 yra orfiškuoju interpimu, kaip tas buvo tvirtinama,[3] vienok šitos idējos priklauso kitam suopročių ratui, negu idējos pirmesnēsēs nuotraukos.

109. Heziodas.

Nusisiuntimo raštai. Indomių straipsnių eilē yra, Opuscula Academica II, Mythologica et Hesiodea (1857), 5 Schemanno.

Greta su Homero vardu iškįla iš senovēs Heziodo vardas. Ir šitoje dēstyje apleisime teipgi kritiškuosius klausimus sulyg to, kaip susidējo jo poēzija; bet męs turime paduoti kas yra svarbiausiu iš jo "Darbų ir dienų" (*elgarkai ēmerai*) ir iš jo "Teogonijų." Be šitų dviejų svarbiausių veikalų, Heziodo vardą turi dar vienos eilēs: "Heraklio Skydas," bet mums jų svarba yra menka. Priešingai, apgailē-

---

3) šita nuomonē ginama indomiame von-Wilamowitzo-Moellendorffo prieraše — "Homerische Untersuchungen" (1884).

jimo vertas "Eojų" žuvimas, kur buvo surinkta mytai apie meiliškus dievų ryšius su mirtinēmis moterimis ir sunųs nuo šitų ryšių buvo išskaityta kaipo garsių šeimynų bočiai.

"Darbai ir dienos" nukelia mus ne į dievų ar didvyrių svietą, tik į asmeniškų poēto prietikių skraitą. Heziodas, iš Askros Beotijoje, pralošē bylą savo broliui Persesui ir neteisingų aristokratų buvo įžeistas. Ir į brolį, ir į tuos asmenis jis kreipiasi su išmētinējimais, išreikštais kartais ką kitą reiškiančioj formoj. Čion indēta du mytai, kurie, gal, buvo tolimi pirmutiniam šito veikalo sumanymui ir visgi rišasi su juo gana silpnai. Pirmas mytas — tai Prometējo ir Pandoros istorija. Prometējas padovanojo žmonijai labdaringą ugnį *en koilo narteki;* kaipo atsveriančią pražutingą dovaną Zeusas davē žmonijai moterį su jos monijančiomis grožybēmis. Prometējas prasergējo nuo šitos pavojingos dieviškos dovanos; bet Epimetējas priglaudē Pandorą, kuri

Pav. 48. Prometējas pavagia ugnį.

tuojaus atidarē dēžę ir iš jos išsiplatino ant žemēs visos nelaimēs; tiktai viltis likosi joje ir tokiu budu buvo užlaikyta žmonijai. Tas pats mytas yra ir Teogonijoje, bet kiek kitoniškesnēje formoje. Pandoros dēžēs nēra; bet dar daugiau pabraukta, kokią pražutingą prasmę turi žmonijai mo-

teris. Zeuso barnis su Prometēju perkelta į Mikēną, kur Titanas su auka dievą apgavo. Jie ve padalino ją į dvi dalis, vieną iš mēsos šmotelių, kitą iš kaulų, kuriuos jis iš viršaus apdējo riebalais. Zeusas tyčia, kaip sako priedas, galbut, vēlesnis, pasirinko antrą dalį ir smarkiai supyko ant Prometējo.*)

Antras mytas "Darbuose ir dienose" — yra tai mytas apie penkis amžius, pasekančius vienas kitą. Auksiniame amžyj žmonēs gyveno po Kronoso valdžia be rupesčių ir sunkenybių; jų laimingas gyvenimas pasibaigdavo greičiau užmigimu, kaip mirčia; po mirčiai jie darēsi demonais, kurie, kaipo Zeuso sargai, prižiurējo darbus ir žmonių gyvenimo budą, skirstē turtus, laimino geradējus. Čion pirmu kartu graikų rašliavoje primenama demonai kaipo tam tikra esybių rųšis. Po auksiniai kartai olimpiečiai sutvērē sidabrinę; žmonēs gyveno po šimtą metų kaip vaikai, laimingai, bet be rupesties, paskui jie pradējo piktai viens su kitu elgties ir liovēsi garbinę dievus, todēl Zeusas juos atmetē. Jie teipgi stojosi palaimintais požeminio svieto gyventojais ir apturēdavo pagarbes, bet menkesnes negu pirmesnēsēs kartos demonai. Po to užstojo varinis amžis: žmonēs buvo baisųs ir karingi, jie mito mēsišku maistu ir naikino vienas kitą karēse ir antgalo be garbēs ējo Hadesan. Ketvirta karta buvo didvyrių ir dievų sunų karta, kurie įgijo garbę ties Tēbais ir ties Troja. Jie ten senai žuvo, bet Zeusas, patalpino juos ant tolimų Palaimintų salų, kur teka Okeanas. Ten laukai ir medžiai tris syk per metus veda savo vaisius ir jie veda indomų gyvenimą. Todēl ir šita karta negyvena daugiau ant žemēs; poētas priklauso prie penktos kartos: tai yra geležinis amžis, kuriame abelną dalį padaro tužba ir rupestis ir dievai siunčia žmonēms vis naujas nelaimes. Bet ir šiame sunkiame laike geruma ir bloguma dar sumaišyta, bet jis grumoja vis tamsesne ateite; ateis diena, kuomet sutruks visi laikanti ryšiai ir dvi dievybēs *Aidós ir Némesis* ant visados apleis žemę. Matyt, ketvirtas amžis neatsako sumanymui, tik yra pridētas kaipo sudētinē dalis, svetimas jam sulyg pobudžio.

Šitie abu mytai indomųs yra iš daugelio pusių. Jiems

---

*) K. M. Franken "Promatheus und Pandora" paduoda stropų įvairių šito myto formų sulyginimą.

netruksta svarbos mytų lyginimo prasmēje, bet ypatingai puola į akis tas pamokinantis pritaikymas, dēl kurio poētas juos papasakojo. Heziodas pasinaudoja šitais mytais, kaipo doriškomis alegorijomis ir daro juos pesimistiškos pasauležvalgos skleidējais. Daug nelaimių apsiaučia žmogų, ir sviete vienval galima laukti didesnēs atmainos į blogumą. Gyvenimas nenusijuokia šitam poētui, jis randa jame tik pastangas ir darbą; dorybē, kuri stojosi mums priederme, yra sunki. Žinoma, doriška svieto tvarka yra, bet daugumas peržengia ją ir visur mus mato Zeuso akis.

Kitose poēmos dalyse išreiškiama teipgi rimtas, bet aštrus mąsčių budas. Tai yra tam tikras kaimiškas kalendorius su padavadijimais sulyg laukų apdirbimo ir laivaplaukybos, dviejų užsiēmimų Beotijos kaimo gyventojų. Kaimiečiai ir jureiviai giliausiai atjaučia savo priklausomybę nuo dievų; todēl Heziodas intikina marininką garbinti Zeusą ir Poseidoną, kaimietį gi, kuris apdirba savo lauką, neniekinti malda chtoniškam Zeusui ir Demetrai. Poētas neleidžia nuo akių visokių panašių pamokinimų: jis stojasi liaudinēs išminties organu, įgijamos prityrimu ir ypatingai gula ant to, jog reikia saugotis įvairių apeiginių taisyklių laužymo. Tokiu budu šita poēma paduoda branginamas žinias apie liaudinius papročius ir apie liaudinę dorybę. Heziodas žino ir pataria patogius laikus, kaip laukų apdirbimui, teip ir laivaplaukybai. Jis prasergsti nuo visokio apsileidimo: nedera nešti aukos dievams su nemazgotomis rankomis, arba prie aukojimo piaustyti sau nagus ir t.t. Jo moralas yra kuomi tai smulkmenišku ir perdēm perimtu savanaudybe. Jis prisako užlaikyti gerą kaimynystę, nerizikuoti visu savo turtu ant vieno luoto, skolinti laukiant atlyginimo, nebuti beširdžiu. Šviesiais šito moralo taškais yra: darbo ir dieviškų taisyklių gerbimas. Tokiu budu Heziodas suteikia mums tą, ko visai nēra pas Homerą, butent išgalę apžvelgti, nors ir paviršutiniškai, doriškas liaudies pažiuras ir papročius.

Dabar pereisime prie Teogonijos, kuri, lygiai teip, kaip "Darbas ir dienos," prasideda nuo atsiliepimo į muzas, kurių šventynēse ant Helikono poētas gal buvo žinomu iš kuniginēs padavos. Šitas veikalas teipgi nēra vienodas. Išpradžių peržiurēsime abelną jo sistemą, o paskui jau at-

kreipsime atidžią į atskirus mytus. Heziodo Teogonija yra podraug ir kosmogonija; jo dievai yra esmeniškos svieto jiegos, gamtiškos esybēs, kurių atsiradimas yra podraug ir svieto atsiradime. Išpradžių jis stato ne senovinį Okeaną, kaip ve Homeras, tik keturias pirmapradines esybes: Chaosą, Gēją, Tartarą ir Erosą.

Iš jų tik Gēja pilnai įgijo kosmogoniškosios prasmēs reikšmę. Chaos — tuščiaerdmē — pagimdo svietan daugybę esybių: Erebą, Niksą, Tanatosą, Hypnosą, Oneirus, Kerą, Erisą ir k. Pas Homerą šitų esybių daugumas yra sąryšyje su Zeusu; Zeus siunčia sapnus, Zeus siunčia Atę; pas Heziodą jos padaro savystą grupą. Dar nuošaliaus tarp keturių esmeninių esybių stovi Eras, kuriai Heziodas nepriskaito jokios padermēs ir prie kurios jis jau daugiau nesikreipia. Taigi, pamato šitam vaizdinimui reikia jieškoti kitoje vietoje, pav., Eroso kulte, beotijiškoje Tespijoje, netoli nuo Askros, arba gi kitose kosmogonijose. Bet svarbiausias klausimas, ar Heziodas Erosu suprato dvasišką galybę, ar tiesiog gyvastinę našumo jiegą, liekasi, žinoma, neišrištu.

Svarbiausias asmuo Teogonijoje yra Gēja. Nuo jos vienos paeina Uranas, Kalnai ir Pontas. Iš jos sąryšių su Tartaru, Pontu ir Uranu išējo daugybē esybių. Nuo Tartaro Gēja gimdo Tifēją, baidyklę, kurią užmušē Zeusas. Pontas padaro ją Faumaso, Forkiso, Ketos ir Euribijos motina, nuo kurių paeina visa baidyklių eilē: Harpijai, Gorgonai, Chimēra, Sfinksas, Cerberas ir k. Bet visos šitos genealogijos liekasi šešēly: svarbiausia gentē padaro Urano ir Gējos padermę. Jų ainiai yra titanai, kurių męs paminēsime tiktai *deinótatos paidon* Kronosą ir Rēją; tųjų vaikai yra Hēstija, Hemetra, Gēra, Hades, Poseidon ir Zeus. Taigi Zeusas nēra vyriausias, tik jauniausias iš Kronidų. Didžiausią akyvumą Teogonijoje padaro Zeuso pergalē titanų. Pirmiaus šitoje pergalēje tankiai buvo matyta nuotrauka iš kulto istorijos; manyta, jog pirma Zeuso garbinimo buvo Kronoso tikējimas, o pirma jo Urano tikējimas. Bet nuo Butmanno ir Welkerio laiko šita nuomonē kuone visai palikta. Jei net nesutikus su tuo, kad Kronos yra tik abstrakcija nuo prievardžio Kronion, tai visgi liekasi tikru Welkerio tvirtinimas, jog svarbiausias die-

vas visuomet yra vyresniu už savo genealogiją. Be abejonēs, Kronos yra senas dievas, bet jo prietikiai su Zeusu buvo sumąstyta pirmu kartu sitematiškąja genealogija. Titanomachija teipgi mažai atstovi senovēs kulto istorijos nuotrauką, kaipo mytas apie svieto periodus—pusiau ištrintas tautų surašas, numoja išnykusias Graikijos tautas, kaip tą manē K. T. Hermann ir dar Preller. Bet šitame myte gerai išreikšta tas į ką nors numoja Hemeras — priešingumas tarp senoviškų ir naujų dievų, kurių pirmieji atstovi gamtos jiegas, paskutiniai gi dvasišką sądermę. Bet senoji titanų gentē negalējo buti visiškai prašalinta, kadangi ji yra amžinų įstatymybių nešiotoja, ant kurių yra įsteigtas svieto pastovumas ir laiko bēgimo ritmas. Todēl Zeusas susineša su moterimis — titanēmis, Tetida ir Mnemozina ir jos gimdo nuo jo Kalnus, Moires ir Muzas. Zeusas negali vienas net pergalēti titanų: milžinų—Hekatoncheirų (šimtarankių) viekas turējo jam pagelbēti tame. Tąsyk titanai buvo nugramzdyti Tartaran, bet priešais Zeusą pakilo naujas priešininkas Tifējo asmenyje, kurį Zeusas vienok teipgi pergalējo.

Pav. 49. Milžinų kova.

Jaučiama aiškiai, koki gamtos apsireiškimai mytiškai

parodyta šitose kovose, butent, žemēs drebējimai ir vulkaniškieji išsiveržimai. Indomu vien, kad žemēs ainiai visuomet yra pergalimi dangiškos galybēs. Heziodas nēra apsipažinęs su Titanomachijos duplikatu — Gigantomachija; bet plastiškasis menas tankiai paveikslino, kaip milžinai buvo Heraklio, Atēnos, ar Apollono sumušti. Antgalo apie pačius milžinus Heziodas mini kaipo apie Urano ainius.

Teogonijoje yra dar keli akyvi mytai, šitai: mytas apie Kronoso romijimą Urano ir apie Afroditēs gimimą nuo nupuolusio į mares falloso; mytas apie Stiksą, kurio vanduo yra pražutingu patiems dievams, jei jie sulaužo prisieką ir t.t. Viena dalis nevisuomet sutaikyta su kita. Aiškiausiai tas pasirodo tame vaizde, kur garbstoma Hekata, kaipo galingiausia dievybē, kurios valdžia yra be rubežių teipgi ir ant žmonių likimų. Be abejonēs, šitas vaizdinimas paimta iš vietinių kultų eilēs; Teogonijoje jis yra visiškai atskirtas nuo kitų.

110. Dievų galybē.

Graikų Teogonijoje yra kirbinēs vardų; Urano ir Gējos, Kronoso ir Rējos ir t.t., kurių svarbą, kaip jau sakēme šnekēdami apie Heziodą, sunku yra pasakyti. Apie *Uraną* be to, kad jis yra Dangum, neturime jokio aiškaus supratimo; su indiškuoju Varuna jis neturi nieko bendro, ir net užeina klausimas, ar ištikro buvo jam skirtas koks nors kultas. Kas atsieina žemēs dievēs Gējos, kurią teogoniškoji teorija prijungē prie Urano kaipo pačią, tai męs žinome gana gerai, jog ji buvo dieve, turinčia tikrą kultą. Ypatingai garbinamose kulto vietose, kokiomis buvo Dodona ir Olimpija, ji garbinta drauge su chtoniškuoju Zeusu, Delfuose, teipogi Spartoje ir Beotijoje drauge su Apollonu. Garsusis Delfų orakulas senovēs laike buvo Gējos šventynēj, kur ji drauge su savo palydovu, žaltiniu dievu Pytonu, klausiantiems per sapnus siuntē pranašybes; ir net kaip Apollonas užmušē Pytoną (vadinas išstumē jį) ir stojosi pats pranašavimo dievu, šventynē žemēs dievēs visgi neišnyko šale jo šventynēs. Mytų eilē apie *Kronosą* bu-

vo tardoma*) sulyg sulyginamosios metodos gabiame And. Lang'o Essay. Jis nurodo, kad sulyg pirmapradinio suopročio, išpradžių yra vaisos sąryšys tarp dangaus ir žemēs. Visi tvariniai yra šito sąryšio padarais; bet pamaži, jie, ingydami galybę, stengiasi perskirti savo gimdytojus ir padaryti galą vaisai. Paskutiniai, paprastai, turi nenaudą vaiką, kuris ir rįžtasi ant tokio darbo: graikų mytologijoje yra Kronos, jaunesnysis Urano ir Gējos sunus; jis, išromydamas tēvą padaro perskiras. Tas pats lypsto ir kitą padavą apie Kronosą: vaikų rijimas ir kerštinga jauniausiojo iš jų klasta pasirodo tankiai vartojamu mytiškuoju siužetu.

Kaip žinoma, Kronos apturējo filozofišką prasmę dēl savo vardo panašumo žodžiui *chronos* — laikas. Neabejojama vienok, kad ne šitam populiariškam nesusipratimui jis kaltas savo vietą genealogijoje; jis stojosi Zeuso tēvu, ar todēl, kad Zeuso kultas išstumē jo kultą, ar todēl, kad Zeusas Kronionas pats turējo savyje Kronoso suoprotį (nuveikējas? kaip aiškina Uzener ir kiti). Kalnų viršunēs, ant kurių garbinta Zeusas, teipgi daug kartų vadinama Kronoso kalvomis. Vēliausieji tyrinētojai Uzener, Mayer,*) L. R. Farnell, visi Kronosą skaito tikruoju senovēs dievu, turējusiu kultą. Jis yra garbinamas, kaip pas doriškius, teip ir pas joniškius; jo kulto atsiradimas visai yra paslēpta tamsoje. Jam buvo nešama aukos javų derējimui ir jam dēkota per piutę ar po piutei; Atēnuose teipgi Kronijų šventimas atsibudavo su nevaržoma linksmybe ir laikinu vergų paliuosavimu. *Rēja,* turbut kretiškoji vietinē dievē, kuri lyginta prie Kybelēs kaipo žemēs motina ir kuri net skaityta pirmutine mažaazijišką dieve, nēra vienintēle dieve, įvesta Zeuso motinos padējiman; kitose teologijose Zeusas yra daug žinomesnēs Gējos sunumi. Pati Rēja primenama teipgi už ribų sąryšių su Kronosu teip, kad matyt tik siekimasi prie dievų genealogijos sistematinimo pirmu syk sujungē abi šitas dievybes. Mytas apie neščią dievų motiną, kuri laike savo pabēgimo turējo gimdyti savo kudikį ir kuri paskui slepia jį, yra tankiai atsitinkąs siužētas, su kuriuo teipgi susitinkame ir myte apie

*) "Custom and Myth," pusl. 45.
*) Roschero leksikone.

Lēto. Vēliaus Reja drauge su Kronosu persikelia požeminin svietan, kur jie viešpatauja ant titanų. Oficialinēs dievų kartos gimdytojai ir olimpiečių priešai prityrē vieną ir tą patį likimą, atsitarnavusių dievų likimą, kurie teip tankiai yra siunčiami požeminin svietan. Kad titanai turi buti pripažinami buvusiais dievais, tai tas išeina iš tos ypatybēs, jog jie puldami nužudē valdžią ant gamtos. Teip pat ir kitose mytologijose dievų priešai, Asurai Indijoje ir Devai Irane, su pakaktinu aiškumu figuruoja, kaipo išstumti ir paversti į demonus dievai.

Labai senas dievybes sutinkame tarp dievų, įvedamų sistematiškon teologijon kaipo vyresniuosius ir Zeuso ir Gēros brolius ir seseris. Sulyg dalykų prigimties yra galimu, jog *Hestija,* naminio židinio dievē, buvo nuoširdaus garbinimo dalyku dar pačiuose pirmiausiuose apsisēstinio graikų tautos gyvenimo laikuose. Tarnavimas Hestijai yra šeimynišku kultu, ir viso graikų gyvavimo laiko bēgyje jis yra neatidalinamu nuo naminio gyvenimo apsaugojimo: įeinant į namus visųpirma yra sveikinama ugnis, uždegta atriume; ugnies gesimas reiškia šeimynos žuvimą. Valstybē teipgi turējo Hestijoje savo centrališką šventybę; naujokai išeidami imdavo su savim Pritanējoje degusio židinio ugnį ir tankiai naujoje šalyje koks nors žmogus iš metropolijos turējo rupintis šitos ugnies palaikymu valstybēs židiny. Hestija tik vēliaus stojosi asmeniška dievybe; pas Homerą ji dar vos tegalima atskirti nuo ugnies židiny. Bet pas Heziodą ir himnuose matome ją kaipo Kronoso ir amžinai mergystinēs Rējos pirmadēlę; ji sēdi ant Olimpo tarp dievų nekrutančios dievēs pavidale; ji nesitraukia iš savo vietos; jos vienvalinē vieta yra pas duris arba dievų susirinkimo ruimo vidury. Kaipo naminēs laimēs dievē, Hestija yra prišaukiama su judamu Hermesu, kaipo jos butinu priedu; iš dovanų, nešamų jai, niekas negali buti apversta maistui gyventojams ir prie visų aukojimų, pradžioje ir pabaigoje, jai yra atnešama dovana, kaipo ugnies dievei.

Kaip taiki ugnies pusē, vadinas, ugnis kaipo kasdieninē gerybē, buvo garbinama Hestijos asmenyje, teip ir gamtiška ugnis — vulkaniškosios jiegos — jau senovēje turējo savo dievą. *Hefestas,* kaip nesenai prirodē Wilamowitz, buvo išpradžių vietiniu dievu ant Lemnoso salos,

ant kurios yra labai veiklus vulkanas; garbinamas Hefesto siekia labai senus laikus, bet abelnas pripažinimas jo ugnies ir kalvių dievu įvyko vēliaus ačiu homeriniai poēzijai. Šlubas kalvis, paveikslinamas čia kaipo pusiau komiškas asmuo, yra vaizdu, atkartojamu daugelyje kitų indogermaniškų mytologijų. Sujungime Hefesto su grožybēs dieve, jei tik tas neįvyko iš netikēto kultų sujungimo, žinoma, galima matyt tiesiog alegorišką žaismę biaurumo ir grožybēs tematui, ar kam tokiam tolygiam; į žinomą vaizdą su varžybininku Aresu tikrai galima žiurēti tiesiog kaipo į juokingą istoriją, kuri parodo mums, kaip pajuokiamai elgēsi su dievais homeriškieji poētai. Apskritai gi Hefestas, kaip ir visi mytų kalviai, yra gudrus, buklus asmuo; pasaka apie auksinę kēdę, prie kurios jis prikalē Gērą, yra viena iš jo skaitlingų gudrybių; šitam laikui mytas priskaito išguitojo dievų sunaus sugryžimą ant Olimpo. Hefesto kultas, be Lemnoso, nurodoma tik į nedaugelį vietų; bet ypatingai jis buvo garbinamas Attikoje drauge su Atēna. Jo susituokimas su Charita turi prasmę pramonijos sujungimo su formos gražumu; jo artimi prietikiai su Dionysu išaiškinama, turbut, labdaringa vulkaniškosios dirvos vyndarbystei veikme.

Kiltesnį paveikslą, atsakantį Hefestui, turime *Prometējuje*. Jis teipgi yra ugnies dievu, teipgi sumaningas ir gudras. Bet ugnis, Prometējo atstovima, nēra prigimta ugnim, mesta iš dangaus, bet židinio ugnimi, kuri arba paglemžta iš dangaus, arba padaryta priemoniškai. Todēl vēlesnēje poēzijoje, Prometējas darosi žmogaus savistovybēs atstovu. Bet pas Heziodą jis yra parodomas ypatingai dar buklum asmeniu, kurio buklumas, teip sakant, yra kuomi tai pavojingu; galų-gale jis daugiaus atnešē žmonēms nelaimių, negu suteikē laimēs. Tragedijoje šita dviprasmē jo pobudžio pusē nueina į užpakalį išdidaus, prakilnaus budo mąsčių, ačiu kuriam jis tulą laiką išeina prieš patį Zeusą. Bet Eschylas čion labai laisvai apsiējo su mytologiškuoju pagrindu. Prometējo šventē, Prometējos, buvo apvaikščiojama bēgimu su švyturiais, prie ko tēvas duodavo sunui švyturį į rankas. Bēgimas su švy-

turiais Hefesto garbei teipgi buvo abelnai priimta Graikijoje.*)

Greta su Hestija, kaipo vyresnēji Zeuso sesuo, stovi senovinē žemēs dievē *Demetra,* "motina-žemē," neužginčijamai viena iš seniausių dievybių Graikijoje. Ir jos kultas ir mytas apie ją nurodo į pirmapradinį padējmą, bent į pačią žemdirbystēs pradžią; apskritai ji mažai teiškilo augščiau senovēs chtoniškų dievų grupos, su kuriais ji daugelyje atvējų yra sujungta. Nē prie vienos iš šitų dievybių, sulyg vyraujančio supratimo, ji nestovējo arčiau, kaip prie "Mergelēs" *Koros;* iš to kad jodvi abi figuravo kaipo chtoniškosios dievybēs ir augmenybēs dievybēs, išējo jų kultų susirišimas, ir Kora, kuri kas metas aplaimindavo žemę augmenišku apdangalu, ēmē skaitytis motinos — žemēs dukteria. Iš šitos suojungties išējo drama apie Koros paglemžimą ir jos sąryšys su mirties dieve, Persefona tame pavidale, kokiame žinome šitą istoriją iš homerinio himno; kaip yra žinoma, ji padarē eleuzininių mysterijų dalį. Žemēs liudimas dēl paglemžtos dukters, tosios buvimas po žeme ir galutinēs tarybos su Hadesu, sulyg kurių Demetra gauna kas metas atgal Persefoną pas save 8 mēnesiams — visa tas gali reikšti kasmetinį gamtos apsireiškimų eigį. Bet, kad šito himno turinys neparodo pirmapradinio myto apie Demetrą, tai galima manyti iš to, jog pasakojimo elementai figuruoja kituose mytuose apie Demetrą su visai kitu motyvavimu, kuris padaro daugiaus pirmapradžios įspudį. Antai Arkadijoje Demetra buvo suvedama sąryšiu su Poseidonu; jisai eržilo pavidale išnetyčių užtiko Demetrą kumelēs pavidale ir šito prisivertimo vaisiumi išējo arklys Arejonas. Šitoje legendų eilioje Demetros tužba yra jos rugojimo pasekme ant Poseidono prisivertimo. Juodoji Demetra, Melaina figaliečių, įžeista tąja pačia priežastim, pasislēpē ant Alyvinio kalno urve. Ten ji pagimdo dievę Despoiną ir liekasi be pasikrutinimo savo prieglaudoje, atimdama žmonēms visokį vaisingumą teip, kad jie be abejonēs butų numirę iš bado, jei Pan išnetyčių nebutų suradęs pabēgēlēs urvo ir nebutų pranešęs apie jos prisilaikymo vietą dievams. Anot Pauzani-

*) Herodotas, VIII, 98.

jaus, šitame urve ilgai buvo medinis Demetros paveikslas su arklio galva ir karčiais su emblēmatiškomis gyvatēmis, Kaipo rustaujanti, Demetra vadinta *erinys;* bet yra teipgi savysta dievē Erinija, kuri buvo jungiama su Poseidonu, ir kuriai, turbut, ir priklauso pirmapradinē arkadiškosios padavos apie Demetrą forma. Apie Demetros, kaipo žemdirbystēs dievēs kultą, mums parsieis pakalbēti daugiau kuomet bus kalba apie eleuziniškas mystērijas; čion norime tik paminēti apie Demetrą, turējusią etišką ir politišką svarbą, kurios garbei buvo švenčiama daugelyje gardų po *tesmóforos* vardu; ji buvo taisyklingai surengto gyvenimo globēja, teip lygiai, kaip žemēs dievē Gēja buvo garbinama dar kaipo Temida. Šita Demetra ypatingai buvo ištekējusių moterų padējimo sarge, kurios jos garbei šventē Tesmoforijos šventę, ant kurios nebuvo leidžiamas nē vienas vyriškis.

Persefona tiesiog yra mirties dieve; ir ji tapo požeminio svieto karaliene ne dēl Hadeso nuvedimo jos, tik greičiau pats Hades buvo jei duotas vyru ir tik dēl to jis pasiekē savo laipsnį. Matyt, graikai panašiai germanams prisistatē sau mirusių karaliją valdoma baisios, naikinančios ir galabijančios moters, kurios vardą daugumas bijojo ištarti. Kiti Persefonos vardai: Kora ir Despoina — priklauso jai teipgi kaipo mirusių karalienei. Despoina, žiuponē, figuruojanti arkadiškuose kultuose, atžymēta buvo Pauzanijaus net kaipo augščiausioji arkadiška dievybē, bet ji susilieja ne tik su Peresefona, bet ir su Hekata ir net su Artemida, ir, todēl, turējo buti savysta dieve, nors ir nereiškiai atidalinta. Kaipo požeminio svieto dievē, Persefona kas metas duoda žemei jos augmeninį apdangalą ir pertai ji yra įvesta augmenybēs dievų eilēn; kaipo Kora ji teipgi yra vaisingumo dieve. Augalų dievē Kora yra kaikuriuose legendiniuose paveiksluose, pav., Ariadnos paveiksle. Ariadnos sąryšys su Dionysu yra visai vēlesnių apie Persefoną mytų dvasioje. Homeras Persefoną suprato išimtinai, kaipo mirties dievę; apie jos laikinį sugryžimą ant žemēs pas jį nēra nē kalbos; priešingai, ji nuolatos yra užimta atplaukiančios mirusių minios priēmimu.

Hades (Ajid. Ajidomenei) kronidų eilēn sunkiaus gali buti įvestas kaip Hestija ir Demetra, ir pirmpradi-

nēje prasmēje jis negalējo buti lyginamas nē prie Poseidono, nē prie Zeuso; kaipo ryjąs mirusius mirties dievas, jis turi buti labai senu, bet visgi jis išpradžių buvo tik viena iš daugelio dievybių, buvusių mirusių karalijoje, kokiomis yra Tanatos — mirtis, Meleagr — mirusių medējas ir t.t. Net vēliau, kuomet jis iškilo, ypatingai ačiu Homerui, iki

Pav. 50. Hades su Cerberu.

požeminio svieto karaliaus padējimo, jis pasilieka visgi šitame laipsny gana neaiškia esybe ir, kaipo kulto tikslas, smarkiai pasitraukia į užpakalį; šiteipos Pauzanijus pastebi, kad kiek jam žinoma, altoriai Hadeso garbei buvo tik Elidoje; ant galo Hadeso kulte figuruoja beveik tik drauge su Demetra ir Kora.

Poseidone kiti mato tiesiog arklinį dievą, vadinas, ar-

klius maitinančių lygumų dievą. Šito naudai kalba ta aplinkybē, kad Paseidono kultas viduj šalies yra teip pat senas ir užima dar žymesnę vietą, negu marių pakraščiais; kaikurios žymesnēs gentēs, užsiēmusios gyvulių auginimu ir žemdirbyste, nuo seno buvo asminamos Poseidono garbintojomis. Menama, kad šitoms gentēms prisiartinus prie juros, Poseidonas stojosi podraug jurių dievu. Visgi yra

Pav. 51. Poseidonas.

pritirta, kad jurinio ir arklinio dievo sąryšis gali buti išaiškinta tuomi, jog didžiuma genčių Graikijoje, užsiimančių marininkysta, buvo podraug žinoma ir savo arklių auginimu; tokiais yra lakoniškieji miniečiai, beotiečiai ir uolųs hippiškojo Poseidono garbintojai, tessaliečiai. Vēliaus arklių marinis dievas imta suprasti simboliškai, kaipo ban-

gos, laivai ir t.t. Žymios suopročio žymēs apie Poseidoną, kaipo apie vaisingumo dievą, yra tokiuose patvirtinimuose kaip Fitalmijas (augalų augio dievas) ir vēlesniame Poseidone Georgose (žemdirbys). Chtoniškasis Poseidonas, kuris atsižymi galybe, kaipo esybē, stovinti greta su *Zeus chtónios,* kartais teipgi priima vaisingumo dievo pobudį; kaipo tokis jis buvo maišytas padavon apie Demetrą; Delfuose jis skaitoma teipgi vyru, arti stovinčiu prie Demetros Gējos. Pas Heziodą tas pats Poseidonas primenama kaipo Tartaro vartininkas; chtoniškajam Poseidonui buvo aukojama juodi buliai. Sulyg liaudinio suopročio, Poseidonas *chtónios* yra požeminių jiegų viešpačiu, joms judinant žemę; jis yra Gajaoch, žemēs drebintojas, kuris padaro vulkanišką griausmą savo ratų trenksmu. Šitas veiklumo budas susitaiko su Poseidono kaipo juros dievo pobudžiu; jis prisakinēja jurų bangomis ir verčia jas sulyg savo upo kilti ar slugti; abelnai jis yra galingas dievas, tankiai rustus, nors ir be piktų norų. Labai abejotina, kad jo viešpatavimas ant vandenių siektų toliaus už surius vandenis, kadangi net ta versmē, kurią jis priverčia trykšti viršun arti Atēnų, yra suri. Poseidono kultas išsiplatinęs, pradējus nuo Tessalijos ir Beotijos, po Attiką ir Istmą ir, ypatingai po visą Peloponnēsą, daugelyje vietų buvo svarbesniu, o gal net ir senesniu už Zeuso kultą. Lakonijoje apie jį menama kaipo apie buvusį pirma doriškių pribuvimo ir, jei galima daryti išvadai iš žinomos legendos, tai jo šeimininkavimas Atēnuose buvo senesnis už Atēnos šeimininkavimą. Antgalo jau nuo senovēs Poseidonas ne kartą buvo jungiamas su Atēna: tas buvo Beotijoje, Arkadijoje ir Lakonijoje. Miniečiai ir artimi jiems kadmiečiai buvo abiejų šitų kultų platintojais (Wide), Atēnuose Poseidonas labai ankštai rišamas su kitu dievu — Erechtēju, Atēnos nustumtu į užpakalį; jiems prisiējo dalytis tarp savęs šventyne kaip ir likimu žemdirbystinių arklių; ir žemę naikinančios vilnių galybēs simboliško prilyginimo įvedimas (Uzener) vargiai tegali buti užtektinu šito kulto sąryšio išaiškinimui.

Ant kiek atsikras dievas galējo stotis visa apimančiu graikų išvystytoje mytologijoje, tai tą matome *Zeuse,* dievų tēvuje. Homeriškai poēzijai sutveriant graikišką pan-

teoną, senovinis dangaus dievas, žinoma, buvo jau senai visur pripažintas dievų tēvu ir kiltos ypatybēs, prideramos dievų tēvui bei dangaus karaliui, arba buvo priskaitytos jam, arba jis įgijo jas, suēmęs į save daugelį šviesos teisingumo ir tēvynēs dievybių. Nuo Zeuso paeina diena ir šviesa; jis duoda metus. Daug reiškia jame jo šviesios akys; jis visuomet žiuri į viską, jo akis niekuomet nemiega, jis todēl visamatąs prižiurētojas; piktadējas teršia šventą Zeuso akį. Kalnų viršunēs pašvęsta jam, o teipgi visur kulto vietos; jis pirmsēdžiauja ant šviesios Olimpo viršunēs augštai viršuj debesių vainiko. Viduj kiekvieno kiemo stovi jo aukuras (*Zeus herkeios*): namas ir kiemas yra jo rankoje kaipo ir gardinē bendrija (*polieus*). Po jo globa atsiduria tas, kas peržengia tēvynēs sieną (Z. *ksènios*) ir kas ješko svetimame name pagelbos (Z. *hikésios*); jis veda keleivį prie tikslo. Jis yra augštutinis išganytojas (*sotēr*) ir apvalytojas (*katársios*). Jis veda prie susituokimo (*gamēlios, dzygios*), sutveria ir palaiko gimininingumo ryšius (*syggéneios, fràtrios*); gyvastis ir mirtis jo rankoje; ant auksinio svarklo sveria jis kovotojo mirties likimą. Jis siunčia laimę ir turtą (*olbios, ktēsios, plousios*); jis saugoja rubežius (*hórios*); karališka valdžia ir jos viršutinis ženklas, skeptras paeina nuo jo. Jis prižiuri prisiekas ir jų pildymą; nuo jo paeina teisingumas ir ištikymybē; ir kur tik ant žemēs laužoma tiesa, jis atasteigia ją sprendimu, ar tai bus karēje, ar teismo akyvaizdoje. Sunkiai keršija jis už neteisingus teismiškus nusprendimus, ir apskritai rupinasi kiekvieno piktadario nubaudimu; jis užrašo visas piktadarybes į didelę kalčių knygą ir jos niekuomet negali buti užmirštos."*)

Zeusas ne išnetyčų užēmē šitą centrališką padējimą: jau jo vardo ir suopročio gimininingumas su senovēs indogermanišku Dyaus parodo, kad šita prasmē turi priešistorišką paeigą; prie šito pirmapradinio myto priklauso teipgi senovinis jo sąryšys iš dalies su Dio ar Diona, iš dalies su žemēs dieve Gēja. Graikijoje Zeusas senai išsiskyrē chtoniškuoju ir dangiškuoju Zeusu, ir neišpasakoma daugybē vietinių padavų buvo sujungta su jo vardu; meiliš-

*) Uzener. Goetternamen, 196 ff.

ki prietikiai, kurie užēmē tokią didelę vietą šitose padavose, paprastai yra mytologiška kulto sudēties išraiška: naujai apsireiškiąs dievas tampa įstatymišku per sumanytą atsiradimą nuo Zeuso ir mytologiškoji tverybē lengvai moka surasti naujam dievui motiną ir padaryti indomiais jos meiliškus prietikius su Zeusu. Daugybē šeimynų, kurios savo pradžią veda nuo pusdievio ir prietam nuo pusdievio, kuris pats paeina nuo Zeuso, turējo teipgi pasiekti savo tikslą panašiu budu.

Užvadinimas "Olimpiškasis," stojęsi tokiu garsiu ačiu epiškai poēzijai, paeina nuo kadaisia nežymaus Zeuso kulto, buvusio ties tessališkojo kalno apačia, kuris todēl vēliaus pradējo vadintis dievų bukle: olimpiškasis Zeusas išpradžių negalējo prilygti savo galybe dodoniškam, o sulyg mytų turtingumo — krētiškam. Šventas aržuolas Dodone, su savo senu orakulu, šventais balandžiais ir dieviška versme ties savo apačia, turbut, buvo senovēs kulto medžiu; bet ta aplinkybē, jog Zeuso pačia buvo čia ne Gēra, tik Dodona, nurodo į tai, jog šitas aržuolas labai senai buvo pašvęstas Zeusui. Yra prirodyta, jog Zeusas įējo į daugelį vietinių kultų ir išsivystē su nenauda vietinēms dievybēms, ypatingai garduose, ir umai stojosi vyraujančiu, kaipo namų ir įstatymo dievas. Spartoje, kur Zeusas drauge su Gēja turējo seną šventynę ant visuomeniškos rinkos, jis išvarē pirmesnį spartinį dievą Agamemnoną; bet kaiminiuose Lakonijos apskričiuose jis galējo kovoti su vietiniais dievais ir turēti tik nežymią garbę. *Kretiškasis Zeusas* yra visai kita esybe, negu gardinis ir kultinis šito vardo dievas. Žinoma, gimęs ant Ido viršunēs dievas, turi aiškias šviesos dievo ypatybes; pas kretiečius jo vardas vartojama šviesos pažymējimui; gimimas kalno urve primena kitus mytus apie šviesos dievus; kurētų šokis, sujungtas su padava apie Zeusą, kaikurių yra žiurimas kaipo figuruojąs daugelyje liaudinių papročių šokančios saulēs apsireiškimas. Vienok, antra vertus, neabejotina, kad kretiškasis Zeusas yra ypatingai augmenijos dievu. Kudikio pavidale, nimfų išauklēto ir apdovanoto visokiomis jiegomis bei gausa, regimai yra garbinama gamtos atsigimimas; bulius, esąs jo simbolu, puikiai susitaiko su šita idēją

eilia, ir atskiros kretiško Zeuso formos parodo jį tiesiog kaipo augalų dievą; toksai yra Zeusas *Helchanós,* kuris yra paveikslinamas jauno bebarzdžio dievo pavidale, sēdinčio ant medžio kelmo tarp krumų ir augalų. Todēl daugumas (tarp kitų Welkeris) kretiškį Zeusą skaitē semitiškuoju, ar bent svetimu dievu, kadangi ir jo motinoje Rējoje mato mažaaziškę dievę. Tokiam tvirtinimui nēra reikalo; net bulius nenurodo tikrai į semitišką paeigą; bet labai galima prileisti, jog čion Zeuso vardas buvo perkeltas ant visai skirto nuo Zeuso, vyriausio didelēs šalies dalies dievo.

Męs negalime pasekti čion visoje jų įvairybēje visus atskirus kultus, pašvęstus Zeusui įvairiose Graikijos vietose k. a.: lykiškio Zeuso kultą Arkadijoje, panhelēniško Eginoje ir kaikuriose kitose. Teip pat galime tik nurodyti į skaitlingas Zeuso pildenybes, žinomas iš jo daugelio prievardžių, kurie tankiausiai turējo buti žiurimi kaipo išpradžių atskiri, ypatingi dievai.

Ješkoti abelno vystymosi teip supainiotuose ir surinktuose iš visur mytuose apie Zeusą ir Zeuso kultuose — skaitoma šiolaikiniu mytologų pasenusiu pažvalgos tašku. Vienok gi Zeuso paveikslas su jo laukinēmis ir barbariškomis kulto apeigomis ir su nusekamais iki jam augštais ir grynais etiškais idēalais galētų patarnauti didokos graikų tikējimiškos ir kulturiškos istorijos dalies paveikslinimui.

Zeusas nuolatos yra sujungtas su graikų gyvenimu. Jis sekē paskui graikiškas gentes jų besibastymuose; jo orakulas buvo jiems autoritetu žilos senovēs laikuose; jis saugojo jų naminį židinį, gynē jų šalį ir viešpatavo ant jų pirmapradinēs teisēs. Ta aplinkybē, kad jis pergalējo ir užstelbē senesnius vietinius dievus, buvo tik geru toms gentims, kurias jis tokiu budu užviešpatavo: jis arba atnešē su savim kulturą, arba kultura pirmu kartu stojosi tikra galybe tąsyk, kaip jis savo kulte surinko jos išsiskirsčiusius elementus ir suteikē gyvenimui dvasišką centrą. Antra vertus, pati Zeuso idēja išsivystē drauge su graikų kultura: Fidijo dailē, poēzija nuo Homero iki Eschilui pasiekē savo augščiausią laipsnį idēališkame Zeuso paveiksle. Su filozofija šitas dievas iškilo iki didžiojo viso esančio vienumo, ir, tik kaip graikų kultura pradējo eiti žemyn, tąsyk olimpietis pasitraukē į užpakalį ir paliko šeimininkavimą ki-

tiems iš dalies žemēsniems, iš dalles svetimšaliams dievams.

Gēra, oficialiniame panteone Zeuso pati, pasiekē šitą laipsnį regimai dēl jų kultų susirišimo. Augštai garbinama vietinē Argoso dievē buvo pastatyta greta su augštutiniu dievu ir išstumē senesnes, iš dalies jau šešēlines pačias — Dioną ir Gēją — dievē grynai graikiškos paeigos ir viena iš nedaugelio Graikijos dievių likusių už ribų gen-

Pav. 52. Zeuso ir Gēros vestuvēs.

dančios intekmēs, slenkančios linkui kulturos nupuolimo ir svetimšalinių kultų. Ji likosi karaliene, moterim, užlaikiusia savo urēdo vertybę, lygiai teip pat, kaip ir visuomet ji buvo pagelbininke moterims jų reikaluose ir jų moterybēs prapaveiksliu laimēje bei moterybēs linksmybēse. Garsųs Gēros kultai buvo pildoma Korintiškame akropoly ir

ant Samoso, ypatingai gi Argose. Čion ji stovējo apribotoje atnašioje prie upių, turbut, kaipo lietaus siuntēja; Lakonijoje jos kultas teipgi sujungtas su Euroto išsiliejimais. Kaipo priimtinē Okeano ir Tenidos duktē, ji, žinoma, sugiebē užžiurēti žemēs drēkinimą; Zeusas bejieškodamas jos prielankumo, pasivertē geguže, paukščiu, apskelbiančiu pavasarinį lietų; jos sutuokiamoji meilē yra gausia visokių gērybių versme laike vestuvių palaimintose Okeano šalyse, arba ant Idos kalno tame laike, kaip dievų tēvas, užsidegęs jaunybēs meile prie dievēs, pamiršo ir trojēnus ir graikus. Karvē, pašvenčiama Gērai nurodo į jos veiklumą kaipo laukų dievēs; ji pati yra prisistatoma su karvēs galva, ir iš to galima suprasti jos homerinis prievardis *boopis;* kaip žinoma, ji paverčia į karvę savo kunigę It'ą, teipogi, kaip Artemidos "kunigē" Ifigēnija yra jos paverčiama į stirną; myto turinys abiejuose atsitikimuose yra tas pats: augštesnē dievē nustelbia žemesnēs kultą ir paskutinēji susilieja su gyvuline pirmutinēs emblēma (arba su nužudžiusiu prasmę jos gyvulio paveikslu). Vaisingumo simbolu yra teipgi granatinis obuolys, kurį laiko vienoje rankoje puiki Polykteto Gēros stovyla Argose, kuomet kitoje rankoje ji laiko skeptrą su geguže. Gēba, Gēros duktē, stovinti greta jos, parodo savimi jauną pavasarį, pilantį dievams gaivinantį gēralą. Gēra duoda vaisingumą moterims ir kaipo Eileitija, arba eileitijų gimdymo genijų prisakinētoja gelbsti laimingai gimdyti. Kulte atsibuvusiame Argose, kas metas buvo švenčiama šventos Gēros su Zeusu vestuvēs: su gēlēmis ir vainikais garbinta dieviška pora; Gēra vežiota nuotakos parēduose ir pinta jai vestuvinē lova iš jaunų pavasarinių gluosnio ugių; visa apeiga daryta panašiai žmonių vestuvēms, kurių prapaveiksliu skaityta šitos dievų vestuvēs. Ant Samoso liaudinis lytiško susinešimo paprotys tarp susižadējusių buvo užtvirtinamas padava apie slaptą Zeuso su Gēra sąryšį dar pirma jų susituokimo ir buvo pildomas kaipo tikējimiška apeiga.

Apie *Atēną* teisingai buvo pastebēta, jog šita dievē abelnai numetē nuo savęs gamtos dievēs ypatybių žymes ir daugiau negu kokia kita graikiškų dievybių, stojosi politiška ir etiška dievybē. Tuomi mažiaus naudos yra gin-

čytis apie jos "prigimtinę svarbą." Jei gryžus toli atgal, tai Atēnoje galima įžiurēti medžių nimfa ir ypatingai alyvos medžio nimfa. Alyvos medis jau priešhomeriniame laike buvo Graikijoje augalu, turējusiu kultinę svarbą, ir Attikoje, kur dirva tik ir tinka alyvų auginimui, jis stojosi gyvenimo sąlyga ir šaliai išganymu. Todēl Erechtejone buvo pasodyta alyvos medis, su kuriuo kaip buvo spējama buvo jungiama valstybēs likimas. Šnekēta, jog šitą medį padovanojo gardui Atēna ir tokiu budu prašalino Paseidono priekabes prie šeimyninkavimo. Atliekant dievēs kultą jos garbei trykšte tryško alyvos versmē, ir ji apdalinama su alyvos medžiu daugeliu prievardžių, k. a.: "neišsemiamoji." Bet abejotina, ar Atēna drauge su alyvos medžiu įgijo Graikijoje svarbą: Peloponnēse jos kultas siekia labai senus laikus; Lakonijoje ji stovi greta su Poseidonu kaipo priešdoriškinē dar dievybē, kaip ir kad vēliau ji drauge su Zeusu buvo Spartos valstybēs sergētoja. Viduj Graikijos ji senai suēmē į save vietines dievybes, k. a., mytiškąjį Arkadijos karalių, senovinį Aleosą, Tigējos gardo įsteigēją; dēlei šito ji buvo garbinama kaipo Aleo Atēna; tolygiuose prietikiuose ji regimai buvo ir su Erechtēju; Trezene ji prašalino dievę Ajitrą ir padarē ją savo kunige. Atēna ypatingai priskaitoma prie tikrųjų gardinių dievybių skaitliaus ir istoriškuoju laiku męs tankiai sutinkame ją kaipo dievę gardinēs citadelēs globēją: teip buvo Spartoje, Atēnuose ir didžiumoje kitų gardų; apsaugojimui šalies ji teipgi talpinta ant priežemių. Nuo jos (neišaiškinto) vardo "Pallada" išējo žodis palladija — apsaugojamasis paveikslas abelnai. Egida nurodo į jos sąryšį su Zeusu, bet teipgi priduoda jai iki tulam laipsniui audros dievēs pobudį; ant vieno makedoniško pinigo ji parodyta galingu žaibu ir, kaip sako, viena tik Atēna težino, kur Zeusas slepia griausmo vylas. Gyvatēs, puošiančios ēgidą, nurodo, turbut į jos sąryšį su Erechtēju; kaip žinoma, ji ant skydo turi Meduzos galvą, kurią ji užmušus ar pati ar per Persēją. Vienok gi nēra aišku, kokis tikējimiškai istoriškas faktas slepiasi už šitos jos kovos su Gorgona. Atēnos prietikiai su pelēda teipgi padaro sunkenybes; Atēnos paveikslai su pelēdos galva buvo rasta Schlimanno, ir atēniškieji pinigai turi ant sa-

vęs iš vienos pusės Atėnos galvą, iš kitos — pelėdos paveikslą.

Saugodama gardo išsilaikymą iš lauko pusės, Atėna saugoja ir jo *vidujinį* gyvenimą. Kaipo *boulaîa* ji inkvepia Atėnų valstybinės tarybos nutarimus; kaipo *agoraîa* ji veda tautiškų susirinkimų darbus; kaipo *hygieîa* ji saugo-

Pav. 53. Atėna.

ja sveikatą. Hygiėja buvo labai garbinama dievė, kuri, kaip ir Nike, buvo jungiama prie Atėnos; tuojaus po marui akropoly buvo pastatyta aukuras ir Atėnos stovyla. Hygiėja Atėna buvo teipgi dievė visokio *pramoniško* ir amatinio gyvenimo globėja ir jai buvo paskirta kalvių šventė — chalkėjos. Ypatingai po Atėnos — *ergánē* glo-

ba buvo moterų rankų darbas, verpimas ir audimas. Ant galo Atēna yra proto dievē; ji padeda tokiems gudruoliams, kaip Odyssējus ir Diomedas. Su šita Atēnos pobudžio puse galbut jungēsi josios gimimas iš Zeuso galvos; bet šitos padavos prasmē yra tamsi ir neišaiškinama "debesio gimimu iš dangaus." Atēnos atnaša prie Zeuso buvo lyginama su indiškųjų dievų atnaša prie tų dievų, kurių, ji buvo sakti, vadinas, jiega ar apreiškimu. Sulyginimas skverbiasi teipgi su šiaurinēmis valkirijomis.

Pav. 54. Hermes, apgaunąs Argosą.

Bet męs žvalgome Atēną jos specijališkai graikiškoje formoje, kaipo vieną dievybių, ant kurių graikų kultura ir dailē kuoreiškiausiai uždējo savo antspaudį.

Homeriškojo himno pasakojimas apie *Hermeso* paglemžimą bulių ir argivinē padava apie Hermesą, Argoso užmušēją, pobudina šitą dievą kaipo kaimenių dievybę; tą pačią jo pobudžio pusę liudija daildariškieji paveikslai ir teikiamos jam ypatybēs, pav., avino galva, o pas Homerą jo piemeninis garbinimas. Bet visų-pirma, jis matyt, atstovi gyvulišką veislingumą; Herodotas, prileidžiąs, jog

įtafalliškieji hermai kaip ant Samotrakijos, teip ir Atēnuose buvę įvesta pelazgų, šitą simbolą skaito Hermeso ženklu ir nurodo, jog ir mysterijų laike Samotrakijoje jam teipgi švęsta, kaipo vaisingumo davējui. Didžiumoje mytų ape Hermesą pastebiama gaslumas ir, sulyg jo pildenybēs, pas Homerą jis nesigēdija noro papulti į Hefesto tinklą, kad tik tokiu budu apturēti meilēs dievēs prielankumą. Sakmēje apie bulių pavogimą, Hermes ginčijasi su Apollonu dēl valdymo karvēmis, ir tas priveda prie sutarties tarp abiejų piemeniškų dievų, iš kurios matyt sulyg įvairių padavos formų, pasinaudoja tai vienas, tai kitas; teip Hermes tarp kitko turi užleisti Apllonui lyrą. Bet susidurimas su sargum piemeniu Argosu, argiviniu vietiniu dievų, sujungtu su Gēra, nusilpnino, vietomis gi išstumē paskutinį; šiteipos, be abejonēs galime suprasti mytą apie Hermesą Argejifontą, kurio išaiškinimui jau senovēje buvo panaudota tiek aštraprotybēs. Bet Hermes veltui kovojo prieš kitą piemeninį dievą, arkadiškąjį Paną; jam nepasisekē senovēs vietinį dievą išvaryti iš užimamo juomi padējimo; beplatinant savo kultą po Arkadiją, turbut, iš Argoso ir Messenijos. Bet vēliaus Pan buvo žiurimas kaipo Hermano sunus, ir pas Hermesą perējo ir Pano fleita sirinks. Lakonijoje Hermeso kultas niekuomet giliai neįsišaknijo ir jo primapradinē svarba Peloponnēse negali buti lyginama prie Apollono ar Artemidos svarbos.

Kaipo vaisingumo dievas Hermes jau nuo seno buvo teipgi ir chtoniškuoju dievu. Jau pirmoje eschylinių "Choēforų" eilēje jis yra pavadintas "žemēs gilumos valdovu;" ten apačioje jis apreiškia save kaip dvasiškai, teip ir medžiagiškai: jam priklauso rudynų lobiai, bet po jo valdžia yra teipgi miegas ir baisųs sapnai; be to jis gali dar daryti visokius magiškus veiksmus ir stovi sąryšyje su ragana Hekata. Bet visų-pirma chtoniškasis Hermes yra vēlių vedžiu *psychopotmós,* kuris veda vēles joms bekeliaujant mirusių karalijon; todēl laidojimo vietose statyta stulpai Hermeso garbei. Apgyniman Hermeso, *enódios* buvo atiduota keliai ir ant žemēs; keturkampis stulpas, statomas ant kryželių, ant kurio praeivis darē nuliejimus, arba metē prie jo akmenį — yra teipgi esmeniška "Her-

mos" forma. Smarkiai einąs šitas dievas mokējo teipgi surasti kelius tarp žemēs ir dangaus. Hermes žinomas teipgi kaipo aukinis dievų pasiuntinys (*diaktoros*); šitame pavidale jis ypatingai tankiai buvo parodomas vēlesnēsēs dailēs.

Su graikų kulturos permaina, šitas pirmapradinis vaisingumo ir žeminēs gilumos Hermes su nepaprastu tamprumu pasidavē atmainai. Vienok žemdirbystēs dievu jis nevirto niekuomet: priešingai, dovanojami jam turtai, vēlesnēs vaisbiškos tautos supratimu tuojaus įgijo pinigų ir vaisbinio pelno prasmę. Jis vaisbų dievas, — veiklumas, prie kurio jis buvo jau linkęs kaipo kelių dievas.

Apsukrumas, kurį jis parodē dar karves vogdamas, dabar jam visai yra pravartus; jis stojasi vagių dievu, hermesu *dolios,* dievišku pripažinimu vaisbiško graikų gudrumo ir tokio pagirto žmogaus tēvu, kaip Odyssējaus diedas Autolikas, buvęs visokių apgavybių ir vagystēs galva. Kaipo dievų žinnešis ir podraug kaipo vaisbos bei pramonijos dievas, Hermes stojasi teipgi *apskelbējų* dievu; šitie buvo ne tik valdovų valios skelbējais, bet ir praktiškais diplomatais, kurie turējo užžiurēti bendrų valstybių prietikių surēdymą; gražakalbystē, kuri yra šitos rųšies veiklumo nuosavybe, rodo Hermese ir sau dievišką išreiškēją (Hermes *logios*).

Hermeso asmenyje garbinta kaip dvasiškas, teip ir kuniškas apsukrumas; gimnazijose antai, kurios atsidavē Hermeso *agónios,* daugiau kreipta atydžia į apsukrumą, negu į pajiegos išlavinimą. Sulyg to Hermes klasiškosios dailēs buvo paveikslinamas ypač stipraus jaunikaičio, ideališkojo efebo pavidale. Pobudinga Hermeso smblēma yra lazda, jo gauta nuo Apollono neatkeistinai buvo su juo prie visų šitų vartymųsi ir ypatingai kaipo apskelbējo lazda. Išpradžių buvo tai tiesiog šaka ar rykštē su mazgu užrištu šakētu išsišakojimu, kaip tą matome ant seniausių paveikslų; paskui ji stojosi burtine lazda, kuri yra nešiojama laimēs davējo ir kuri galējo net viską į auksą paversti. Raganiškoji Hermeso galybē padarē šitą lazdą numylēta burtinēs lazdos forma; veikiai, žinoma, atsirado sakmē, buk vēlēs, kurias Hermesas vedžiojo, stipriai buvo sulaikomos šakētu lazdos išsišakojimu ir šitą

lazdą pradējo dēti su numirēliais kapan kaipo amulētą. Su chtoniškuoju Hermeso pobudžiu taikyta teipgi angys. Sparnai ant lazdos teipogi kaip ant dievo galvos parēdo ir ant kojų yra vēlesnio atsiradimo ypatybēmis.

Apollonas yra vienas iš svarbiausių graikijos dievų, kurio galybē vienval augo. Podraug jis vienas iš daugpusiškiausių dievų; nusekti procesą, kuriuomi šitas dievybių kompletas pasidarē, padaro vieną iš sunkiausių musų mytologijos uždavinių.

Pav. 55. Hermes.

Seniausia ir prasčiausia Apollono forma yra, žinoma, piemenų dievas (*A. nómios, napaîos*). Tolimiausiose Graikijos vietose, pas lakoniškuosius gyventojus, pas Arkadijos kaimiečius, Apollonas liekasi lankų ir ganyklų, avinų ir avių dievu. Pasakojimai apie piemenišką jauno Apollono gyvenimą, apie jo likimą pas Admetą, apie jo

barnį su Hermesu dėl avių kaimenių, apie jo jautrius prietikius su nimfomis ir piemenėmis yra nenudailintos kaimiškos legendos; prie šito paties pirmapradinio paveikslo gali atsinešti šaulio iš lanko ir żaidėjo ant lyros vaizdai. Šitas piemeniškasis Apollonas senai buvo sujungtas su daugybe vietinių dievų. Lakoniškasis avių dievas *Karnėjas* (raguotas avinas) stojosi viena iš Apollono formų; jo garbei Karnėjos piutės šventė sulyg senovės kaimiečių papratimo buvo švenčiama su imtynėmis už piutės demoną, ar piutinį ožį; ant pinigų matome Apolloną Karnėjiškį su ožio galva rankoje; ant Deloso jis turi aukurą, padarytą iš ožio ragų. Ganyklų dievas *Aristėjas* (geresnis), kurio kultas turėjo savo svarbiausią buklę ant Keoso, bet platinosi daugelyje apskričių ir salų iki Sardinijai, skaityta teipgi Apollono forma; jis saugoja avių kaimenes; jį apsiaučia net żuvys; jis praplatino bitininkystę, alyvos, vyno išdirbystę. Turime teipgi paminėti obuolių dievą, Apolloną Maleatą; Lang stengėsi parodyti, jog pelė, pašvęsta Apollonui Smintėjiškam, buvo šventu aukojimu apsaugojimui nuo pelių; bet gali buti ir tas, jog panašųs aukojimai buvo jam daroma tiesiog kaipo laukų dievui.

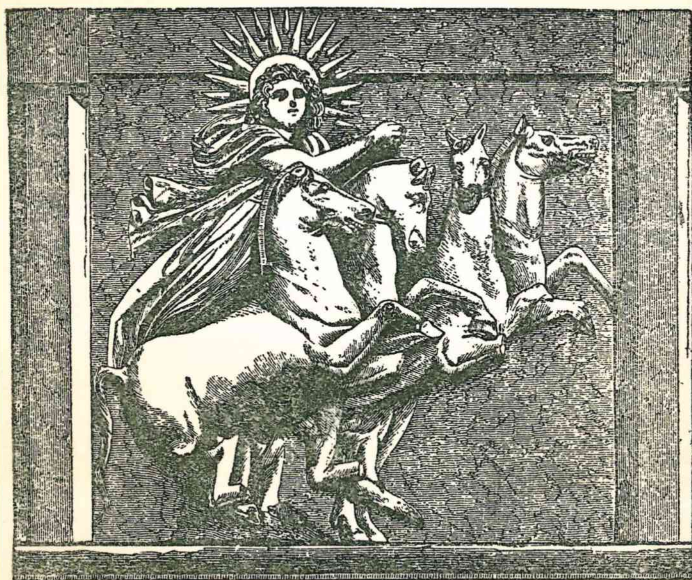
Grażus jaunikaitis, kurį Apollonas numardino bemėtant ritinį ir iš kurio kraujo išaugo tamsus hijacintas, be abejonės, yra dievybe, kurios kultas buvo pergalėtas Apollono kulto, prietam, turbut, chtoniškoji dievybė, kadangi Hijacintas figuruoja teipgi cikliuje mytų apie Demetrą; hijacinto dażas chtoniškas ir visa hijacintijų šventės nuotaisa ir išvyzdis turi tą patį pobudį. Hijacintas garbstoma čion, kaipo vienas iš tų liudnų jausmiškų vaizdų praeinamos jaunybiško prabudimo ir pavasario linksmybės, kurie senai stojosi liaudinės giesmės nuosavybe; bet per tą pačią šventę buvo apvaikščiojama ir naujas pražuvusios gėlės apsireiškimas, ir drama kėlė pražuvusį jaunikaitį į pačias padanges. Šita šventė buvo labai sena, net priešdoriškinė: Amiklėjai, kur ji buvo apvaikščiojama ir kurių vardu Apollonas Hijacintas vadinta Amiklėjiškuoju, buvo senovės Lakonijos sostapilė, prašalinta Spartos varżybiškumu. Ant Krėtos ir daugelyje joniškųjų kultų turėjo didelę svarbą Apollonas Delfinijus, kaipo jurų dievas, ypatingai kaipo laimingo ant jurų plaukiojimo dievas, pranašaujamo del-

finų žaisme. Turbut, kad ir čia turime reikalą su kokiu nors atskiru dievu, panašiu spartiniam Delfidijui, ir kad šitas dievas buvo nustelbtas žymesnēs dievybēs.

Apollono žaismē teipgi sutinka su šito delfinų dievo paveikslu; verta sulyginti padavimas apie Arijoną ir analogiškoji padava apje Falantą, kuris su lyra rankoje per marias joja ant delfino. Ypatingą svarbą Delfinijus Apollonas įgija dēlto, kad jis buvo atgabentas krētiškųjų vaisbių, jiems apsigyvenant Elidoje, ir suteikē tenykštei jų vaisbiškai naujokijai, pirmiaus vadinamai jų tēviškēs vardu Krissa, jos vēlesnį vardą Delfos. Bet garsusis orakulas buvo įsteigtas ne delfiškojo Apollono; ten buvo jau šventynē, kaipo chtoniškojo kulto vieta Gējos ir jos į gyvatę panašaus bendro Pytono garbei, kurį užmušē Apollonas. Mytologiškasis gyvatēs užmušējo motyvas įsimaišē į padavą apie pytiškąjį Apolloną ir padējo sutverti jo paveikslą; bet išpradžių kalba·ējo apie kulto pergalę kultu ir apie pergalę gero, o ne pikto dievo. Tas yra matoma iš tų apsivalymų ir atsipirkimų, kuriems Apollonas turējo atsiduoti nuveikęs šitą darbą, tuomi jis stojosi metavojamu prapaveiksliu, kurie rinkosi apie senovēs orakulo vietą ir pavertē ją į garsią už užmušējybę atsipirkimo šventynę. Kunigiška vertybē, kuri pas dievus priskaityta Apollonui, yra su Delfais jo sąryšio pasekme; jis buvo dieviškuoju pranašautoju ir žiniu; šitas jo veiklumas, Delfų sąryšyje su Dionyso kultu, pridavē Apollonui iki tam tikram laipsniui žiauraus, į paklydimą vedančio dievo pobudį. Dievo pranašautojo vardas "dēliškasis Apollonas" nuveda mus prie istoriškai visai tamsios padavos apie Apollono ir Artemidos gimimą ant Dēloso. Ramsei norējo prirodyti, jog Lēto, dieviškų dvynių motina, yra frygiškoji dievē (lada-moteris); vienok atsitinka sengraikiško tarnavimo Lēto žymēs, kurios garbei, kaipo dievų motinai, buvo įrengta šventēs lygiai kaip ir Dionai ir Gējai; galbut Lēto atējo į susilietimą su Apollonu per Delfus; Artemida-Apollonas poros sutvērimą reikia kol kas laikyti netikēto kultų sąryšio išeiga.

Ant Deloso Apollonas turi aiškiai saulēs dievo pobudį, bet męs nežinome ar nuo seno laiko; apskritai Apollonas, kaipo saulēs dievas yra vēlesniu paveikslu; Apollono kultas neprasideda, bet baigiasi saulēs kulto pavidale; užbaig-

tiniame senovēs periode visos Apollono pildenybēs ir emblemos buvo aiškinama iš jo sąryšio su saule. Šitas sąryšys atsirado tik po to, kaip Apollonas susiliejo su pirmesniuoju saulēs dievu Hēliosu, kuris susijungē teipgi su Zeusu; šitas procesas pasibaigē tik apie tragikų laikus. Pas Homerą Apollonas, žnoma, gali buti atžymētas kaipo šviesos dievas, bet vargiai kaipo saulēs dievas; Apollonas tą syk užstelbē jau Fēbą ("tyrąjį"), kuris turējo šventynę Lakedemone, ir Lyką, apie kurį jau buvo minēta, ir tokiu

Pav. 56. Hēlijos saulinìuose ratuose.

budu įgijo savo šviesos dievo pobudį. Vēlesniame laike didelę svarbą turējo Apollono *gydomoji* galybē; ją jis kaltas savo susirišimui su gydančiais dievais: Jatrosu, gydytoju, Pajēonu (apvalytoju), kurio vardu vadinta malda prie Apollono piktybēs prašalinimui ir antgalo su chtonišku žalčių sekamu, Asklepiju, kuris visgi stojosi gydančiu dievu ir kaipo tokis skaityta to dievo sunumi, ant kurio jis perkēlē savo ypatybę ir savo galybę. Vēlesnio senovēs periodo Asklepijuje turime pavyzdį to, kad atskiras dievas, ačiu susijungimui su kitu galingu dievu, įgija di-

delę svarbą, teip kad gali vēl atsiskirti nuo jo, o paskui jau veikti savarankiai.

Artemidą jos pirmapradinēje graikiškoje formoje galime nusekti toli į senovēs gilumą. Iš jos stovylų, kuriose ji sukombinuota su medžių kamienais, daryta išvadai, jog ji iš pirmo buvusi medžių dieve; Kallimach pasakoja, jog Artemidai švęsta pas aržuolo kelmą. Vienok tikra yra tik tas, kad tame pavidale, kuriame ją sutinkame senovēs peloponnēsiniuose kultuose, ji išpradžių buvo girių ir žvērių dieve ir ypatingai gyvulių *vaisingumo* globēja; todēl ji saugoja raguotus gyvulius ir arklius, bet labiausiai jos globa naudojasi lauko gyvuliai; stirna su užsitikējimu stovi šale jos ir net meškai ir liutui ji yra dieve: brauroniškēs Artemidos garbei Attikoje persirengę merginos atlikdavo meškos šokius; Kallisto nimfą, kurios kultas buvo pergalētas Artemidos, ji sulyg padavos pavertē į mešką nubaudimui už nekaltybēs peržengimą. Ant Taigetos, kur ji ypatingai gyveno, jai buvo aukojama suris iš liutēs pieno. Jos padējimas, kaipo medžioklēs dievēs išējo iš šitų atsinešimų prie girios ir buvo išlankstyta tiek kulto papročiais, kiek poēzija ir daile. Bet josios vaisingumo globa liečia teipgi ir žmogų; ji žmonēms duoda vaisingumą ir laimingus pagimdymus; todēl ji užstodavo teipgi Eileitējos vietą ir dievē Ifigenija (smarkiai arba laimingai pasiliuosuojanti nuo neštumo) tapo josios kunige. Kaipo *korytalia* ji gelbsti jaunų bernaičių išsivystymui. Ta aplinkybē, kad spartiškieji vaikai plakta Artemidos Ortijos akyvaizdoje, turi buti žiurima kaipo pirmesnio vaikų aukojimo pakeitimas; bet Ortija yra pagelbininke prie gimdymo; ragažaitē, kurią galima matyti ant jos paveikslo apie medžio kelmą, buvo padaryta iš lygoso rykščių, labai gelbstančio nuo moteriškų ligų. Šita pirmapradinē Artemida seniaus buvo labai galinga dieve, kurios kultas buvo plačiai išsiplatinęs; Peloponnēse ji buvo garbinama drauge su Poseidona ir dalinasi su juo globa arkliais, bet "ji neturi didelio reikalo sujungime jos su kitais dievais ir didvyriais." Ji myli kaimietišką gyvenimą, girios nuošalumą, kaimo tykumą ir jos šventēs turējo kaimietiškai prasto, pilno, bet paprastai podraug — žiauraus garbinimo pobudį, (Wide).

Drauge su šita Artemida — gyvulių ir vaisingumo die-

ve, nuo senų laikų stovi *chtoniškoji* Artemida, garbinama drauge su Demetra ir Persefona. *Hegemona,* turbut, yra viena iš šitos Artemidos formų; šitoje dēstyje Artemida yra vedēja per požeminio svieto baisumas ir jau tik antrinio iš čia išvedimo pavidale ji įgija svarbą vedējos kitais pavojingais keliais. Chtoniškoji Artemida labiausiai susiliejo su pačia *Hekata,* vagių ir kelių apsaugotoja, nakties ir mēnesienos dieve, ragana ir burtininke. Šitas gimininguma buvo pirma Hekatos išsigimimo, kadangi toji buvo prisistatoma trejopoje formoje, ir jis buvo teip didelis, kad ant pinigų Feroje Tessalijoje, kaip pastebējo Persi Gerdner, Hekatą vargiai tegalima atskirti nuo Artemidos. Bet ankščaus Heziodo šitas sąryšys nebuvo dar užbaigtas.

Artemida — *mēnulio dievē,* visgi yra vēlesniu apsireiškimu; ji susitvērē tik pohomeriniame laike per Artemidos sujungimą su senovēs mēnulio dieve — *Semela.* Suprasti šitas susiliejimas nēra sunku; mēnulio intekmēs į rasą ir derlingumą, o teipgi ir į moteriškus lytiškus dalykus išreikšta teipgi mytologiškai ir kituose atvējuose. Padējimą jos šale saulēs dievo užimtą, kaipo Lēto dukters, Artemida sudrutino sau kaipo mēnulio dievē ir, kaip žinoma, šita forma patarnavo išeitiniu tašku daugeliui tolesnių mytologiškų vaizdų. Jos lankas pradējo dabar tarnauti mētymui ant žemēs mēnulio spindulių, teip lygiai, kaip Apollono lankas — sauliniams; abi dievybēs vystēsi tulą laiką greta, pasikeitusios tulomis ypatybēmis ir emblēmomis; prietam Artemida gavo tokias priepažintis kaip *dafniē* ir *delfinios.* Mergystinis griežtumas ir moteriškēs nekaltybēs užlaikymas yra žymiausiomis Lēto dukters ypatybēmis, bet vargiai šita aplinkybē turi kokią atnašą prie mēnulio; greičiau joje reikia matyti vieną iš moteriško vaisingumo dievēs pusių.

Visgi susidurimas Artemidos kulto su mažaazijišku Astartos, arba Kybelēs garbinimu buvo pražutingu pirmosios skaistybei. Kaip joniškieji naujokai atējo Efeso sritin, tai jie susitiko ten su vienos iš tokių rytinių dievių kultu ir ēmē žiurēti į ją kaipo į Artemidą, turbut dēl jos atsinešimo prie vaisingumo. Čion įvyko tikras kultų sumaišymas; graikų kultiniai papročiai, atlētiškos ir muzikališkos lenktynēs, arklių bēgtynēs ir t.t. jungēsi su Rytų diev-

namio tarnavimu, kuriam graikai visuomet atsiduodavo tuomi nuoširdžiau, kuomi daugiau jausmišką pobudį jis turējo. Neapolyje yra dar maža Artemidos Efesiškēs paveikslo kopija: galva ir išskēstos rankos, padaryta iš juodo medžio, kručių daugybē iš drublo kaulo, aukso vainikas ant galvos, panašus hermai padēlkas, papuoštas skaitlingomis gyvulinēmis graznomis: visa šita išdidi kombinacija nurodo mums į galingiausią vēlesnēs stabmeldybēs stabą, tamsiausio klasiškos dvasios sužiaurējimo paminklą. Artemida jungēsi su daugeliu kitų dievybių, pav., su tauriškąja dieve, kuriai buvo duodama kruvinos žmogiškos aukos, su trakiškąja Bendis, kappadokiškąja Ma, kretiškąja Britmartis — Diktina. Bet tokį su svetimomis dievybēmis jungimo procesą reikia atskirti nuo daugiau paprasto savų vietinių kultų užstelbimo proceso.

Ares išpradžių greičiausiai buvo trakiškuoju dievu; bet jau užvadinimas Areopagas parodo, jog jis senai įgijo valstietybēs teises Graikijoje. Tēbuose, jo svarbiausioje buklēje, kadmiečiai nuo Areso veda savo paeigą; Olimpijoje jis matyt buvo senoviniu dievu, kurį išstumē Zeusas Areios. Tiktai šiaurēje, jo atsiradimo vietoje, Trakijoje ir Makedonijoje jo kultas turējo tokią svarbą, apie kurią verta paminēti, ir Ares vargiai gal butų pasiekęs tokį visuotiną garsą, jei homerinē poēzija nebutų jo vienval stačiusi kaipo karēs dievą; Areso paveikslas buvo teipgi numylētu dailēs uždaviniu, kadangi jis davē vardą vyriškam paveikslui jo pilname vieke ir su aistrum judējimu — vyriškai paralēlei prie moteriškēs grožybēs ir meilēs dievēs. Tik vienintēliame myte Afroditē sujungta su Hefestu; kultuose Ares yra kaipo jos įstatymiškas vyras, su kuriuo ji padaro tokią pat vienvalinę porą, kaip Zeusas su Gēra.

Abelnai yra priimta, kad rytinēs intekmēs *Afroditēs* vaizdo tverime lošē svarbią, net viršijančią rolę; bet vis dar liekasi mįsliu, kur reikia dēti siena terp svetimšališko ir graikiško. Kupriškoji dievē, kurios kultas, anot Herodo parodymo, buvo atgabentas čion iš Askalono, visgi yra semitiškos paeigos; į tą nurodo jos kulto formos, apie ją mytų ciklius ir josios stabai. Todēl pafosinē ir salamininē dievē yra ne kas kitas, kaip finiškoji Astartē arba kananitiškoji Ašēra, toji gi Afroditē, kuri įgijo sau valstiety-

bēs teises ant mažos salos Kiteros, į pietus nuo Peloponnēso, turbut buvo jų puniškąja paralele, kadangi ant šitų pakraščių vyravo vaisbiški susinešimai su kartageniečiais. Šito rytinio kulto intekmē į graikišką gyvenimą gali buti pastebēta daugelyje atvējų. Nuogos moteriškos stovylaitēs, kurios buvo ant Kupro kaipo Afroditēs stabai, smarkiai skiriasi nuo kitų senovēs Graikijos dievų paveikslų; šitie semitiškieji veikalai turbut graikiškai dailei davē stumį daryti nuogą moterišką paveikslą. Semitiškasis mytas apie dievēs meilę prie gražaus, anksti mirštančio jaunikaičio buvo pas graikus numylētu siužētu, atsikartojusiu skaitlingose mytologiškose ir daildariškose formose. Ant nelaimēs, su Astartos kultu, Graikijon, kaip ir Iranan bei Armēnijon, įsiskverbē šventnaminēs paleistuvybēs paprotys (manyti drauge su E. Mayeru, jog jis jau buvo, nēra užtektino pamato) Atēnuose, kaip ir Korinte, hierodulų įstaiga plačiai išsiplatino ir užēmē augštą vietą; iš čia išsivystē heterybē ir jąja užnuodijimas graikų doriško gyvenimo galējo atsibuti tuomi ramiau, kad jis vyko po Afroditēs kulto globa.

Atramos taškai, kuriuos kupriškas ir kriteriškas Afroditēs kultas rado Graikijoje, nēra aiškųs; nesutinkame nē vieno apriboto paveikslo, kurį galima butų pavadinti vietine Afrodite. Be abejonēs, kad Afroditē *areia,* "kariškoji," kurios stovylos buvo nuo senų laikų Spartoje ir Tēbuose, Argose ir Atēnuose, panaši apsiginklavusiai Astartai ir, turbut, į ją reikia žiurēti, kaipo į šito numylēto semitiškos mytologijos vaizdo atmainą. Bet gali buti ir tas, kad "augštumų Afroditē" (*okraia*), kuri buvo garbinama Korinte, Argose ir ant Erikso kalno Sicilijoje, — buvo graikiškos paeigos, nors ji turējo savo garbinimo vietas ir ant Kupro, ir jos kultas iš kai-kurių pusių panašus pafosiškam. Bet pačiu tikriausiu atramos tašku liekasi Dionos duktē, kuri priklauso prie dodoniškų mytų eilēs. Kaip žinoma, Iliadoje Afroditē yra pripažinama Zeuso ir Dionos dukteria, ir nors homerinē meilēs dievē turi jau semitinį pobudį, vienok galima prileisti, jog tame nurodyme į jos paeigą slepiasi senovēs mytologiško sąryšio atminimas. Dabar abelnai yra manoma, jog Dionija buvo kaipir dodoniškoji Gēba, iš kurios per poētišką vartymą išējo Afroditē,

išreiškianti savimi žydinčią žmogaus jaunybę ir gyvuliškus besisiekimus," ir kad šitoji Gēba, kuri pati iš savęs vargiai teturējo tikrą kultą, "buvo užstelbta kokios tai išpradžių azijiškos dievēs" (Welker Roscher). Bet ne šituose abejotinuose susilietimo taškuose stovi svarbiausia graikų dalyvumo dalis Afroditēs vaizdo išsivystyme; greičiau ji yra toje intekmēje, kurią jie suteikē apie Afroditę suopročio išsivystymui: graikų žemēs jiegos įsiskverbē į šitą svetimą formą ir, vietoje pirmutinēs rytinēs žiaurybēs, išvystē joje tą nesulyginamą grožį ir vertybę, iš kurių męs stebiamēsi geresniuose poētiškuose ir daildariškuose Afroditēs paveikslnimuose.

Pav. 57. Šokančios hierodulos.

Afroditē, kaip ir daugumas jos semitiškų paralelių, yra visųpirma vaisingos gamtos gyvasties dieve. "Pavasarį," — pasakojama himne, — "ji eina per girią pas savo numylētą žmogų, ir kur ji pasirodo, ten meilindamiesi seka paskui ją kalnų žvērys ir parodo savo nuolankumą saldžiam patraukimui." Šitame yra esmeniškas apie Afroditę myto motyvas, ačiu kuriam ji podraug yra gamtos ir meilēs dieve. Bet šita idēja aiškiausiai išreikšta myte apie Adonisą. Syriškasis Adonis (adon — viešpats), kuris dar jaunuose metuose randa sau myrį meškos naguose, asmina savimi greitą pavasarinēs augmenybēs džiuvimą nuo saulēs karščio; gamtos jiegų dievē atjieško jį, apteikia jį savo meile ir liusta dēl jo išnykimo. Teipogi himne sujieško ji

trojēną Anchizą pas jo kaimenes; teip kartageniškoji Didona įsimyli į jos sunų Enēją ir turi žiurēti, kaip jis tolinasi. Visos šitos padavos paremtos maž-daug vienu ir tuo patim mytu; prie šito paties cikliaus priklauso ir sakmē apie Hilosą. Toki gi prietikiai, koki buvo pas ją su Parisu ir Kinirasu, kuprišku Afroditēs kunigu, matyt, išējo tik dēl dievēs prielankumo aplaiminti jaunus žmones.

Kaip yra žinoma, vēliaus meilēs dievē buvo dviejose formose: iš dalies Veneros Pandemos pavidale, žemesnēs meilēs formos dievēs, iš dalies dangiškos Uranijos pavidale. Bet šitas skirtumas yra grynai filozofiškas ir neturi jokios atspirties tikroje mytologijoje. Afroditē stojosi Pandemos per jos suliejimą su senovēs politiška Pandemos "visų demų" (visos liaudies) dievybe ir todēl ji stojosi "tautos suvienytoja." Tiktai per klaidingą žodžio supratimą, šita visiškai etiška Afroditē pavirto į jausmišką vulgivaga, kuomet jos prakilnesnē paraleliška forma išējo tiesiog iš suopročių žaismēs, pavirsdama iš šventnaminēs Afroditēs su jos hierodulomis į idēališką Uraniją.

Visai svetimu dievu, kuriam senovēs graikiškame dievų sviete nebuvo nieko lygaus, yra *Dionysas* (Bakchas), kuris jau vēlai pasirodē Graikijoje. Jo kultas yra trakiškos paeigos; ten, pas šiaurinius Graikijos kaimynus, turējusius teip daug bendro su mažaaziškomis gentēmis, "buvo apvaikščiojama jo garbei šventē ant kalnų augštumų, nakties tamsoje, prie mirgančios švyturių šviesos." Skambējo garsi muzika: drebantis varinių bugnų balsas, kurtus griausmas ir tarp jų į beprotybę varą žembalsių fleitų garsai. Sujudinta šitąja muzika švenčiančių minia krykštaudama šoka. Daugiausiai tai yra moterys, kurios leipsta nuo šito laukinio šokio. Plaukai žiauriai sklaidosi, rankose jos turi gyvates, pašvęstas Sabacijui; jos kerta bakchiškomis lazdomis, kuriose po aksomu paslēpta aštrios jētys. Teip šēlsta jos iki galutiniam visų pajautimų sujaudinimui, paskui šventoje ekstazoje jos puolasi ant gyvulių, išrinktų paaukojimui, stveria ir plēšo užtiktą grobinį, dantimis išplēšia kruviną mēsą ir ją žalią prarija.*) Šitas kultas su orgijų pobudžiu buvo visai svetimu seno-

---

*) Rode, Psyche, 303.

vēs graikų dvasiai ir pas Homerą jis net visai nepasirodo. Be to pas Homerą Dionysas visai nebuvo vyno dievu ir męs turime pamatą manyti, kad jis tik vēliaus įgijo tokį pobudį: senesnēs šventēs Dionyso garbei atsibudavo apie žieminį saulestovį, todēl net ne per vynuogių rinkimą. Bet homeriniame himne apie Dionyso plaukiojimą su laivu, su kurio turiniu męs vēl susitinkame pas Ovidiją, Dionysas

Pav. 58. Dionysas.

jau aiškiai yra vyno dievu: jis vis tas pats be rupesties jaunikaitis, bet podraug galingas, baisiai keršiją̨s už save dievas, kuriame vēliaus pažystame visuotinai vartojamą Bakcho formą. Su vynu ir demokratija, girta, išpuošta kulto forma platinosi po Graikiją ir vyno dievas buvo garbstomas kaipo kulturos šelpējas ir linksmybēs atstovas. Jis buvo jungiamas su daugeliu dievybių; jis yra Zeuso sunumi, kuris savo klube slēpē nuo Gēros pavydo ne laiku gimusį kudikį. Semela, mēnulio dievē, kuri skaityta jo motina, buvo Kadmo dukteria ir vedē vyno dievą į galingą tēbišką šeimyną. Jo jaunavedē Ariadna ant daugelio graikiškų salų yra tai Afroditēs, tai Horos forma. Dionysas yra garbinamas drauge su Apollonu, statoma poron su Herakliu ir Pan teipgi pamaži įeina į bakchanių minią. Senoviškame numylētame falliškame kulte Dionysas yra svarbiausiu vadovu ir jam yra priskaitoma kiti svarbųs simbolai: šitai jį prišaukia kaipo "garbēs vertą bulių"; todēl jis turi savo dalyvumo dalį kretiškojo Zeuso ir Heraklio buliuje. Kiti mano, jog Dionysas abelnai yra pristatomas buliaus pavidale. Budamas priimtu olimpiškon

dievų eilion, Dionysas pasiekia pilną dievišką vertybę ir pats veda motiną, kadaisia Zeuso užmuštą pažiurējimu, nuo žemēs pas nemariuosius.

Rode gerai prilygino trakišką tarnavimą Dionysui prie epidemiško pamēgio šokti, kuris laikas nuo laiko apsireikšdavo Europoje viduramžiuose. Bet šito žiauraus patraukio tikslu buvo ne tik jausmiškas apsvaigimas, bet ir ekstaza su kurios pagelba norēta, panašiai šokantiems laukinių burtininkams ir fakirams, įeiti tiesioginin dvasiškan susinešiman su dieviškomis jiegomis. Tokiu budu menadybē lypstosi su žinavimu ir pranašavimu. Graikijoje, kur toki tikējimiškos fanatybēs apsireiškimai platinosi sparčiai ir be stabdymo, tarnavimas Bakchui visgi atnešē baisią blogybę. Žmogiškos gyvastys buriais buvo aukojama šitai žiaurybei ir dargi šlykščiausiu budu: Menadai plēšē į šmotus mažus kudikius ir ēdē garuojančią jų mēsą; atliekant fališkuosius kultus buvo teipgi gana lytiško ištvirkimo apsireiškimų. Bet, kaip visuomet, šitai indomiai tautai net iš pačių žiauriausių pajautimų pasisekdavo išgauti sau ką tokio branginamo, teip buvo ir dabar. Tiesioginē linksma kaimiškų švenčių pusē vyno dievo garbei atgaivino graikišką jausmą, išplatino ir išvystē meno formas. “Lyriškoje poēzijoje, — sako Welkeris, — Dionysas sekē ir papildē Apolloną Kitaredą, dramą gi sugražino jis pats.” Lyrišką poēziją jis apēmē kiltu jausmu ir besismelkiančiu į širdį džiaugsmu bei liudnumu: teip buvo ypatingai Lesbose, Korinte, Sikione; dramą jis sutvērē, išeidamas iš liudnų kuorų ir linksmo maskarado, kuris perēmē savo kaukes nuo draugiškos ožkų kaimenēs, linksmas ir juokingas ypatybes, pajuokimą ir koliojimą — iš juokingų žaismių.

Greta su šita daugiau žinoma intekme, Rode atkreipē atidžią į kitą Dionysui tarnavimo pasekmę: butent, į jo veikmę į žinavimą Graikijoje. Sąryšys su Apollonu, kuris tokiame augštame laipsnyj prisidējo prie Dionyso kulto praplatinimo, savu žaru padarē veikmę į Apollono kultą, ir šita intekmē ypatingai yra žymi delfiškojo orakulo veiklume. Žinavimas inkvēpimu, kurį žinome istoriškame laike, nevartota Delfuose seniaus Gējos ir Pytono laike, žemēs dievybē tiesiog šnekējo į vēlę per sapną; su Apollonu šita pirmityviška apreikšties forma pasikeitē

pranašavimu, paremtu ženklų aiškinimais; męs matome, kad nuo laiko užsimezgimo sąryšio su Dionysu, Apollonas nukrypsta nuo šitos pranašavimo formos ir kreipiasi prie pranašavimo ekstazos padējime lygiai teip, kaip šita forma buvo praktikuojama apsēstais kunigais prie Dionyso orakulo Amfiklējoje. Šitas, Dionyso įneštas elementas veikia net į patį Apolloną. "Nuo to laiko jis, kadaisia toks varžus, išdidus ir puošnus, gali buti pobudijamas pravardžiavimais, išreiškiančiais bakchišką pakraipą ir savymirštį. Dabar jis vadinama smarkaujančiu, bakchiškuoju, "aksomu papuoštu Apollonu." Dabar jis daugiaus už visus dievus žmonių sielose sužadina žiaurybēs; steigiama orakulai, prie kurių kunigai ir kunigēs pasiutusiame džiaugsme apskelbia tą, ką jiems inkvepia Apollonas." "Męs matome, kaip paskui, einant nuo šito dionysiško žinavimo, apie VI metašimtį pasirodo toki pranašavimo išvyzdžiai, kurie, nepriklausydami prie tebesančių valstietinių bendrijų, tiesiog dievų malone pristatyti prie savo dalyko, bastosi po įvairias šalis. "Tokių inkvepiamų dievybēs pranašų atsiradimas priklauso prie pobudingų tikējimiško gyvenimo apsireiškimų to daug žadančio laiko, kuris buvo tuojaus prieš filozofijos gadynę pas graikus." Legendiniai vardai, kaip Sybillēs ir Bakiso vardai, duoda mums nurodymą į šito pranašiško graikų išminties išsivystymo laipsnio pobūdį.*)

111. Pusdieviai, Didvyriai, Demonai.

Iš graikiškų pusdievių *Heraklis* yra populiariškiausiu ir podraug svarbiausiu. Priēmimas jo dangun stato jį ant galo į olimpiškųjų dievų eilę. Šito legendinio, dieviško vaizdo išsivystymas, teip pobudingo graikų kulturai, yra visai mįsliškas. Von Wilamowitz aiškina Heraklio garbinimą visai euchemeriškai: doriškinis kariautojas, teisybē, buvo karžygiu ir gentēs vadovu; jo dideli darbai dar ilgai užsiliko šitos gentēs atmintyje ir privedē prie garbinimo jo, kaipo didvyrio ir pusdievio; tuo tarpu kitos helēniškos gentēs, kurios ant savęs galējo jo vieką pritirti, pav., attiškoji, matē jame demoną, kuris vertē stebētis ir bijotis ir prie kurio ant galo pradējo kreiptis, ieškodami pagelbos. To-

*) Rode: Psyche, 347, 352.

kiu budu jis laipsniškai stojasi dievo sunumi, "gimusiu nuo Zeuso, idant buti dievų ir žmonių apginēju visokiame reikale." "Buvo žmogumi, stojosi dievu, pergalējo sunkenybes, pasiekē dangų," tokiais žodžiais piešia V. Wilamowitz Heraklio paveikslą, į kurį tikējo helēnai, visi helēnai.

Negalima vienok užginti, jog Heraklio paveiksle galima rasti daug dievinių mytų ypatybių; tulose iš jų męs įžiurime net dievo-buliaus ypatybes ir sąryšį su tyriškuoju Melkartu. Uzenerio nuomone, Heraklis, kaip ir daugumas netekusių savo urēdo dievų, išpradžių pasivertē į žemišką didvyrį ir tąsyk buvo sujungtas su augštomis giminēmis; aplink populiariško didvyrio vardą susiriejo daugybē numylētų padavų ir sakmių, kol poēzija podraug neiškēlē jo į augštą kaipo didžiausią žmogaus vieką ir kaipo didžiausią kankinį, kuriam, ant galo, buvo pripažinta dieviška vertybē. Galima iškalno sakyti, jog tokio vaizdo sutvērime dalyvavo drauge ir padava ir mytas ir yra galima, kad abu priešingi Heraklio atsiradimo aiškinimai gali buti sujungta į vieną dvigubą procesą. Su tikrumu galima prileisti, jog padava apie Heraklį iš vidurinēs Graikijos rytinēs dalies, kur jis kaipo dievas turējo savo kultą, prasiplatino po kitas sritis ir ten, pav., pas doriškius, susiliejo su vietinēmis didvyrinēmis padavomis. Heraklio pažeminime ir išaugštinime E. Meyer randa nurodymus į gamtos apsireiškimus; tokiu gali skaitytis jo kelionē pragaran ir susideginimas; bet labai abejotina, ar į skaitlingus pasakojimus apie Heraklio vergavimą, atsitinkančius ir kitose vietose pasakų pavidale, reikia žiurēti tiesiog kaipo į užtemdintas gamtinio myto formas. Bet skaitlingi atsinešimai prie kulto ir typiškas Heraklio vaizdas tikējimo istorijai yra svarbesnis, negu šita abejotina paeiga.

Kaip Heraklio dēstyje, teip ir sulyg daugelio graikiškų pusdievių, jų atsiradimas galima išaiškinti dvejopai: arba kaipo dieviškas, arba kaipo žmogiškas. Sulyg daugelio homerinių didvyrinių vaizdų yra galutinai priimta, kad išpradžių jie buvo graikiškais vietiniais dievais. Toki didvyriai atsitinka pas graikus tankiausiai Beotijoje, Attikoje, Argolidoje, Lakonijoje, rečiausiai pas joniškius. Jau Zeuso Agamemnono šventnamis nurodo mums, kad čion senovēs vietinis dievas Agamemnonas buvo sutapatintas su

Zeusu, šitas dievas turējo savo kultą teipgi Mikēnuose ir Cheronējoje. Paskutinēje vietoje kulto simbolu buvo jo skeptras, kuris turējo savo nuosavą kunigą, buvo laikomas jo namuose ir garbinamas aukojimais. Su šituo Agamemnono kultu buvo sujungta ne tik Klitemnestra, bet ir Kassandra ir vēliaus susiliejusi su ja Aleksandra. Paskutinē buvo senovēs dieve Amikluose ir Leuktruose. Dar reiškiaus išeina kaipo lakoniškoji dievē sujungta su Menelaju Alena; ji ve matyt buvo senovēs medžių dieve; pas jos plataną Spartos mergelēs svodbinēje dainoje duoda šventus žadējimus, kabina vainiką iš lotoso ir lieja alyvą iš sidabrinio indo. Sakoma teipgi apie Aleną *dendrîtis*. Tolygus medinis kultas buvo pildomas teipgi ir Menelajo garbei. Alenos Spartoje buvo šventynē, kur ji, turbut, ypatingai buvo garbinama kaipo mergelių globēja; į šitą nurodo žinomas Herodoto pasakojimas, kuriame sakoma, jog Alena padariusi ten iš biauraus kudikio gražiausią moterį Spartoje, ir teipgi Alenējos šventē, per kurią Spartos mergelēs pintame vežime važiuodavo Alenos šventnamin. Pasakojimas apie Alenos pavogimą yra ne tik homerinēje formoje, kur pavogusiu yra Parisas; yra dar kita forma, visai svetima Homerui: čion Alena yra pavagiama Tezējaus jai bešokant merginų buryje Artemidos *ortiá* šventnamyj, arba jai beaukojant.

Labai išplatintas buvo Diomedo kultas, ypatingai Žemutinēje Italijoje, kurios naujokija jis visaip globējosi; jam buvo aukojama arkliai — tas pats gyvulys, su kuriuo jis buvo jungiamas Iliadoje. Arklių pavogimas, kuris ten aprašoma, kaipo jo pobudingas nuopelnas, yra grynai mytologišku motyvu ir parodo didvyryje dievą. Trakiškas Diomedasis, mēčiusis savo padukusiems drigantams svetimus jo šalies aplankytojus, jau senovēje skaityta dievybe, žiemos ar audrų karaliumi: jo arkliais buvo vilnys, skalaujančios Trakijos pakraščius. Temidos sunų, greitakojį Achillēsą, kuris buvo nesužeidžiamas ačiu vandens galybei ir kurio vardas skamba teip panašiai į Acheloja upēs vardą, kaikurie mytologai jau nuo Welkerio laiko skaitē vandeniniu dievu. Ir ištikro, daugelyje marių pakraščių Achillēsas skaityta kaipo marēs valdovas; teip buvo Peloponnēso pakraščiais ir ypatingai vēlesniame laike

ant Juodųjų jurų; ant Leukoso, mažos salaitēs ties Dunojaus intaka, buvo jo šventnamis ir orakulas, kur patarimus gaudavo marininkai ir laivadužtį nukentēję; Achillēsas jureiviui teipgi pasirodydavo sapne; jis sēdējo ant stiebo ir rodē jam laimingą kelią į uostą.

Išaiškinimui šito senovēs dievybių vertimo į etiškuosius didvyrius ir kitas žemiškas esybes Uzener atkreipē atidžią į du procesus. Viena, galima pastebēti, kad tuose atsitikimuose, kur garsios šeimynos savo pradžią veda nuo dievų, tieji patys įgija vis didesnį garsių asmenų pobudį; ēpiškoji gi poēzija, kuri mielai turi reikalą su konkretiškais žemiškais paveikslais, kiek galēdama daugiaus parodo juos žmogaus pavidale. Antra, daugelis šitų legendinių vaizdų aiškiai parodo paliktus speciališkus dievus; paskutiniai, jei neiškįla iki svarbesnių dievybių padējimui, tankiai yra linkę žudyti savo dievišką pobudį ir tęsti savo gyvenimą kituose pavidaluose, tai kaipo demonai ir baidyklēs, tai kaipo žmogiški asmenys, apsireikšdami sakmēse ir pasakose. Odissējoje randame daugybę tokių paliktų dievų.

Drauge su šitais abiem legendiniais procesais pas graikus, iš kitos pusēs, yra teipgi palinkimas dieviškas pagarbas duoti garsiems didvyriams ir žiurēti į juos kaipo į dieviškas esybes; šitas didvyrių tvērimo budas eina perdēm per visą graikų istoriją: gana yra nurodyti į Harmodijo ir Aristogitono iškēlimą. Laimē, išpuolusi tokių tautos ir dievų numylētinių dalion, visųpirma buvo tame, kad jie tapdavo nemariais, vadinas netik paprasto po mirčiai gyvasties tęsimo pavidale, bet kilto, džiaugsmingo, palaiminto gyvenimo pavidale. Šitą padējimą jie tankiausiai pasiekdavo per įsigavimą, vadinas, staigų po mirčiai, arba dar kuniškame gyvenime, perējimą į kokią palaimintą vietą: į Elizijų, ant palaimintų salų, į Okeano pakraščius ir t.t.; vienok šita vieta skirdavosi nuo dievų buvimo vietos.

Nēra nieko indomaus, kad, veikiant tokiai daugybei įvairių priežasčių, didvyrių, pusdievių, dievų sunų pobudžiai buvo gana atmainingi ir neapriboti. Didvyrių vaizdai buvo sutveriama episkąja poēzija. Didvyriams buvo duodama garbē chtoniškųjų kultų pavidale. Gyvo didvy-

rių garbinimo pavidale savo buvybę tęsē vietinēs padavos ir kulto formos. Bet jei tokiu budu randame didvyrių kulto padarymo priežastis istoriškose sąlygose, tai Deneken turi pilną teisybę, sakydamas, jog didvyrių kultas atsirado daugiausiai istoriškame laike. Istoriškuoju periodu, kuriame turējo vietą šitas apsireiškimas Deneken laiko 7tą, 8tą arba gi daugiausiai — 9-tą metašimtį. Tik tuomet ir buvo tos sąlygos, iš kurių galējo atsirasti didvyrių kultas: didžiumos senovēs dievų kultų nupuolimas, reikalas suderinti su dievais atskirus gentinius didvyrius, genealogiškos valdovų išaugštinimui ēpopējos atsiradimas, rupesties mirusiais išaugštinimas iki kulto laipsniui; ypatingai gi svarbia priežasčia buvo tik-ką pasibaigęs tąsyk tautos apsisēdimas, prie kurio galējo kilti vietiniai kultai, kokiais ir buvo daugelis graikiškų didvyrių kultų. Svarbiausia priežasčia męs, drauge su E. Meyeru*) visgi laikome ēpopējos intekmę, kurioje tiek esybių išpradžių dieviškų, buvo paveikslinama didvyrių pavidale ir kuri į tarpą dievų ir žmonių įvedē atskirą didvyrių luomą.

Greta su pusdieviais, kaipo tarpinēs esybēs tarp dievų ir žmonių graikų supratimu stovi *demonai.* Bet kuomet pusdievis yra žmogiško ir dieviško elementų vienumo inkunijimu, tai demonas priešingai reikia suprasti kaipo esybē, kuri nēra nē dievu, nē žmogum, bet kuri parodo save formoje dieviškos veikmēs į žmones. Bet ēpiškoje kalboje žodis *daimon* tankiai reiškia tą patį ką ir *teós.* Vienok jau ir čia tikra žodžio prasmē yra visai kita; "visa, kas it likimas staiga iš viršaus ant mųs užgula, visa, kas mus daro laimingais, kas mus liudina ir spaudžia, visa tas pasirodo iškilusiam jausmui tulo dieviško esmens pavidale, kuriam yra giminingas *daimon* suoprotis; čia nesvarbu, ar už šito demono stovi asmeniškas dievas, kurį galima užvadinti, ar ne." Nuomirulio priepuoliai dvasiško suirimo ir didelio klejojimo apsireišikimai yra neabejotinais ženklais to, kad demonas žmogų apvaldē; pranašas, arba paslaptis žinąs kunigas, moka tad iš simptomų pasakyti, "kokia dievybē reikia perprašyti auka" arba, jei turime reikalą su žemesniu tikējimo išsivystymo laipsniu,

*) II §217.

"kas jis yra taisai demonas, kuris surengē sau gyvenimą žmoguje ir kurį galima magiškais žavējimais užburti ir išvyti." Ypatingą prasmę demonas turi kaipo asmeniška dvasia globēja, arba žmogaus kankintoja; šitas demonas seka žmogų visą jo gyvenimą, veda jo mąstis, norus ir pasielgimus. Laike orfikų, Teogniso ir Pindaro jau pilnai išsidirbo mąstis, kad kiekvienam žmogui užgemant yra duodama demonas; paskui apie tą patį laiką šita mąstis buvo užveriama žodžiuose *eudaimon* ir *eudaimonia*. Filozofai šitam suopročiui stengēsi suteikti psychologišką prasmę; "žmogaus pobudis yra jo demonu," sako Heraklitas; bet liaudinis suoprotis, neužgriebtas panašiomis abstrakcijomis nesiliovē buvęs iki pačiai krikščionybei.*)

112. Mytai pas Graikus.

Užsiiminēti teip vad. mytų aiškinimu nēra graikų tikējimo istorijos dalyku. Mytų atsiradimas priklauso priešistoriškam laikui. Čion mums reikia tik peržiurēti, kokią tikējimišką svarbą mytams pripažino graikai. Indomu, kad jie abelnai į Homerą ir Heziodą, — kurių laisvas atsinešimas prie mytų mums jau yra žinomas, — žiurējo kaipo į tikrus atstovus ir beveik oficialinius mytiškojo periodo liudininkus.

Savo svarbą tikējimiškam gyvenimui mytai pas graikus daugiausiai kalti savo sąryšiui su kultu. Kartais jie, kaipo etiologiškieji mytai, atsirado tiesiog iš kulto, arba išaiškinimui tam tikrų papročių; kartais sąryšys tarp myto ir ritualo buvo iki tokiam laipsniui pirmapradiniu, kad męs negalime pasakyti, kas pirma ko buvo. Šitas sąryšys su kultu padaro priežastį tulų mytų gajybēs; tokiu budu pasakojimai apie Koros pavogimą, apie *hierós gamos,* apie Apollono *apodēmia* padarē atsakančių jiems ceremonijų turinį. Tikējimui buvo labai svarbus skirtumas tarp mytų, kurie tokiu budu buvo sujungti su kultu ir kitais mytais, stovējusiais už šito sąryšio ribų, pav., titanomachija, Apollono ir Hermeso ginčas, mytai apie meiliškus dievų prietikius. Kuomet mytologų didžiuma pradeda arba nuo gamtinēs dievų svarbos, kaip ją aiškina sulyginamoji my-

*) Slg. Uzener Goetternamen pusl. 291, ff.

tologija, arba nuo homerinio mytų paveikslinimo, tai tikroji graikų mytologija turētų duoti centrališką vietą šitai mytų atnašai prie kulto.

Antra priežasčia, davusia mytams ilgagyvybę, buvo tas vartojimas, kuriam pasinaudodavo jais paveikslinamosios dailēs ir poēzija. Dailē savo tikslu vienval turējo senovēs vaizdus ir pasakojimus ir tokiu keliu palaikē jų gyvybę liaudyje. Nuo paprasto daildariško ir puošiamojo mytų vartojimo, kuris atsitinka ant daugelio vazų, galime atskirti tą jų vartojimą, kuris ištikro turējo tikējimišką svarbą ir darē mytus tikējimiškų idējų platintojais. Tokiu budu Fidijas ant olimpiškojo Zeuso sosto pasodino eilę mytiškų reginių: tēbišką jį sfinksą, niobidą, Tezējo ir Heraklio darbus ir tulus kitus; savo išaugštintoje didenybēje dievas šeimyninkavo visais žmogiškų pageidimų ir darbų paveikslinimais. Apskritai plastika parodē galingą veikmę ne tik į supratimą apie dievus žmogaus paveiksle, bet ir į supratimą apie dievinamą žmoniją. Graikiškoji plastika dievų paveiksluose parodo augščiausius idēalus typiškoje ir podraug pavieniškoje formoje. Tokiu jau budu elgēsi ir tragikai, pripildydami savo dramose senus mytus ir didvyrines padavas nauja dvasia. Tokis mytų vartojimas žydinčiame graikų dailēs laike visai neturējo alegoriško pobudžio; senoviškos formos išnaujo buvo išgiriamos ir joms inteikiama atnaujinta gyvastis. Tokiu budu dailē ir poēzija išlaikē ir atnaujino graikams jų senus dievus bei senus mytus, nors neretai ir naujame pavidale. Mytologija anaiptol nebuvo graikų tikējimo turiniu, bet mytiškoji padava negeso, kol daugelis augštesnių ir geresnių idējų buvo išvedama mytiškame apvalkale.

Žinoma, ta pati priežastis turējo teipgi iššaukti naujų persitikrinimų arba reikalų ir senų mytologijos formų susirēmimą. Kaip tik dievams ēmē statyti etiškuosius reikalavimus, arba dvasia apšvietos vertē apsistoti aykvaizdoje senų mytų niekybių, — teip jiems pradējo jieškoti išaiškinimo, arba juos atmesdinējo. Ir vienas ir kitas atsirasdavo pas graikus jau labai anksti. Indomią graikų nuomoniavimų istoriją apie jų pačių mytologiją geriausiai nupiešē Petersen ir ypatingai Grott; paskutinysis nurodo į svarbią rolę, kurią šitas mytų aiškinimas lošia dva-

siškame graikų gyvenime, su nuoseklum supratimu atžymi įvairius šešēlius didžiausių Graikijos vyrų nuotaisoje sulyg mytologijos ir aprašo svarbiausias mytų aiškinimo pakraipas. Jau Plutarchas nurodo į prieštaringumą: *hóti to teo kalas men epiklēseis kai filantrópous ael ágria d'éga kai bárbara kai galatiká prostitēsin**) (tame, kad jis visuomet priskaito dievui gražius ir žmogmyliškus užvadinimus, darbus gi priskaito žiaurius, barbariškus ir galatiškus).

Kadangi daug pačių graikų veikalų apie jų tikējimą, ant nelaimēs, yra žuvę, tai mums parsieina imti graikų nuomoniavimus apie dievus ir mytus daugiausiai iš nuotraukų ir netikētų pastebējimų rašliavoje. Bet ir šita piutis dar gana yra apsti. Męs nežinome tokio laiko, kuriame graikai nebutų žiurēję į mytus su naivišku tikējimu ir nebutų radę juose išraiškos savo pažiurų į dievus. Pradedant nuo Homero ir Heziodo, graikų mąstytojai ir poētai visi buvo kritiškame padējime sulyg mytologijos; jie arba tiesiog paliko mytus be paisinimo, arba aiškino juos saviems tikslams; antras budavo tankiaus negu pirmas, teip, kad jie vis dar priduodavo gana didelę kainą mytiškai padavai ir todēl taikydavosi su juo.

Opozicija mytams pas graikus atsirado daug anksčiau to laiko, kurį męs paprastai pobudiname, kaipo apšvietos periodą, vadinas, sofistų laiką. Jau 6 metašimtyj ir net anksčiau, filozofai laikēsi visai laisvai sulyg mytų; Ksenofanas smarkiai užpuldinējo kaip ant doriškų ydų, Homero priskaitomų dievams, teip ir ant jų antropomorfiškos formos. Dar pirma Sokrato randame jau kuone visų vēlesnio mytų aiškinimo pakraipų pirmtakunus. Teagenas iš Regijo alegoriškai keitē dievus į etiškus suopročius: Atēna, — tai esąs protas, Aresas — neišmanymas, Afroditē — aistra. Herodotas iš Heraklējos, Sokrato bendralaikis, rodosi, aiškino mytus prasmēje vēlesnēs euhemerybēs: Heraklis įgijęs nuo Atlaso fiziškas pažintis. Prometējas buvęs skytiškuoju karaliumi, kurį valdinai apkalę į retēžius. Fiziską mytų aiškinimą tankiai išveda nuo Anaksagoro, kurio draugas Metrodoras iš Lampsako šitą aiškinimą taikē teipgi

*) Plutarchas: adv. Stoicos, 32.

prie didvyrinės padavos ir mokino, jog Agamemnonas esąs ēteris. Sofistas Prodikas mytologijoje matē naudingų žmonēms daiktų dievinimą, k. a. saulē, mēnuo, upēs, versmēs, ugnis (Hefestas), duona (Demetra), vynas (Dionysas); šitos pakraipos laikēsi teipgi komikas Epicharm:

ho men Epîcharmos tous teous einai légei
anēmous, hydor, gēn, hēlion, pyr, asteras.

(Epicharm sako, kad dievai esą tai vējai, vanduo, žemē, saulē, ugnis, žvaigždēs).

Iš vienos garsios pas Platoną vietos*) męs žinome, kad Sokratas juokēsi iš mytų aiškinimų, dēl kurių reikalinga esą žmonēms "buriška gudrybē" (*agroîko tinî sofîa* ir manē, kad geriaus yra ištirti pačiam save negu senus mytus. Indomus yra tas padējimas, kurį sulyg mytų laikē 5 metašimčio poētai ir istorikai. Žinomas dalykas, kad visiems be išimties mytai turējo savyje ką tokio keisto, bet vieni kiek galēdami tą slēpē, kiti išrodinējo. Kartais išmintingas pasirinkimas gelbējo nutylēti apie blogumą, kartais šita bloguma buvo peraiškinama, kartais prieš ją energiškai kovota. Pindaras, Eschylas ir Sofoklis vartojo abi pirmas, švelnesnes kritikos formas: skaitantis juos negauna to įspudžio, kad graikų mytologija turējo savyje teip daug nedorybēs ir neišmanybēs; nemalonios ypatybēs prašalinta ir pasakojimai visai perdirbta. Euripidas priešingai, niekuomet nepraleisdavo progos mesti šešēlį ant dievų ir pabraukti prieštaringumą mytų jo paties pažiuroms. Visai savotiškai su mytiškais pasakojimais elgēsi Herodotas. Jis buvo žmogus tikintis, tankiai net lengvai tikintis; bet savo tikējime jis pataikē prašalinti perdaug drąsius prileidimus. Tokiu budu jis duoda suprasti, jog Heraklis visgi negalējo vienas užmušti kelių tukstančių žmonių, bet jis pasitenkina, kaip tēbiškųjų kunigų pasakojimas apie dvi moteris įsteigusias dodonišką ir lybišką orakulus, paliuosuoja jį nuo nepravarčių šnekančių dodoniškēs legendos balandžių. Daug mažiau žingeidumo mytologijai parodo Tukididas; kur jam parsieina paliesti mytus, ten jis paima juos į leistinybēs ir galimybēs rēmus; trojēnų karę jis laiko kaipo stambų politišką nuotikį.

*) Platonas: Fedr. 229. žr. teipgi Ksenofont. Memorab. I, 3, 7.

Trečiame metašimtyj pirmu syk reiškiai pasirodē pragmatiškų ir alegoriškų pakraipų prieštaringumas ir nuo to laiko šitas prieštaringumas vyravo mytų aiškinime. Pirmutinę pakraipą davē Euhemēras, kuris tvirtino, kad dievai buvo tiesiog žmonēmis; tą patį, tik neteip sistematiškai tvirtino daugelis ir pirma jo, tarp kitų Teofrastas. Stoikinē mokykla buvo alegoriškos pakraipos atstove; ji iš dievų ir mytų darē gamtos jiegas ir apsireiškimus, arba etiškąsias ypatybes. Šiteipos Kleantas savo žinomame himne priverčia Zeusą išeiti kaipo svietinį principą stojikinio mokslo prasmēje; Chrizippo knygos apie dievus turbut turējo tolygius aiškinimus. Kronosą sumaišē su Chronosu — laiku; Atēna vadinta Tritogenēja, nes ji jungē savyje trigubą išmintį: fizišką, etišką ir logišką. Etiškos alegorijos pas stoikus turējo antrinę vertę, bet ir jos nemažiaus buvo mylimomis.

Šiek-tiek pilnesnēje mytų aišikinimo istorijoje reikētų paminēti daug daugiau vardų ir veikalų, negu buvo privesta čion kaipo pavyzdžiai. Męs norējome tik išdēti, kaip graikai savo mytus vedē tvarkon ir, kaip jie žiurējo į mytų turinio nesitaikymą su sąžinēs turiniu. Čia, iš vienos pusēs, veikē gyva moksliška šitos tautos dvasia, norēdama ir čia išaiškinti dalyko esmenį; iš kitos pusēs, daugelyje atsitikimų dar buvo noras išgelbēti tą pažiurą, kad mytuose užslēptame pavidale yra teisybē.

113. Kultas.

Sunku yra teisingai apriboti tą vietą, kuri aplamai buvo duota graikų tikējimui visuomeniškame gyvenime. Kultas buvo valstybēs dalyku; kiekvienas valstietis turējo tiesą ir priedermę tiesiog jame dalyvauti; valstybē baudē šventvagystę, visokį įsiveržimą dievų teisių skraitan, visokį prisiekavimą ant *hierón*. Valstybē panešdavo didžiausias visuomeniško kulto lēšas ir pati laikēsi ant tikējimiškų pamatų. Ir šeimyną, ir kiltį, ir net priemoniškai sutvertus padalinimus, o teipgi ir pačią valstybę senoviškieji suprato ne kitaip, kaip visuomeniškų sąjungų pavidale, turinčių abelną kultą; sulyg šito ir valstybē žiurējo į kultą kaipo į savo buvybēs sąlygą. Labai teisin-

gai, nors ir vienpusiškai ir dargi perdaug tapatindamas graikišką su romišku, išvystē šitas atnašas Fustel de Coulanges.*) Pobudinga teipgi, kad padava ir istorija didžiuosius įstatymdavējus, kaip ana Likurgą ir Soloną, verčia veikti po dievų priežiura, arba per jų inkvēpimą, tankiai paeinantį nuo delfiškojo orakulo. Tokiu budu valstybinis surēdymas skaityta duotu dievų ir visuomeninē tvarka priklausē nuo dievų. Drauge su tuo tikējimas pas graikus neskyrē jokios srities išimtinai sau pačiam: valstietiškos priedermēs turējo tikējimišką pobudį, tikējimiškos gi priedermēs buvo valstybēs įstatymu. Žinoma, valstybē rēmēsi ne tikējimiškais persitikrinimais, tik kulto pildymu, ir įstatymai neprisakinējo jokio mąsčių budo. Visai išimtinu buvo tas atstikimas, kuomet vidurinis dievotumas buvo prisakomas oficiališkai, kaip tas atsitiko vedant į įstatymus lokrišką jį įstatymdavēją Zaleuką, kas visgi buvo vēlesniuoju nuotikiu. Paprastai dievotumas išsireiškē tiktai paviršutinių veiksmų pildyme.

Dievams reikējo tarnauti *nomo póleos,* nejudinant tēvyniškos padavos, nes sutinkamai su heziodišką ja nuotrauka: *hós ke polis rédzēsi, nomos d'archaios, aristos.* Šitas pasakymas skamba beveik kaipo tikējimiško šaltumo išreiškimas, bet senovēje jis buvo suprantamas ne skeptiškoje prasmēje. Valstybē smarkiai rēmē visuomenišką kultą, baudē už visokį veiksmą, atrodomą jam kenksmingu, bet neprisakinējo jokių tikējimiškų nuomonių. Visas tautos auklējimas, net iš tikējimiškai doriškos pusēs, buvo pilnai pavestas filozofams ir poētams, nepriklausomai nuo to, ar jie buvo tikinčiais, ar laisvamaniais. Net viešai buvo galima sau leisti laisviausią dievų pajuokimą ir energiškiausius nupeikimus. Kiekvieno atskiro asmens tikējiškų priedermių pildymas teipgi buvo laisvas: nebuvo jokios inkvizicijos, kuri butų žiurējusi, ar vienas ar kitas asmuo šitas priedermes nuoširdžiai pildo. Teisybē, kad atēniečiai nemaloniai žiurējo į naujus įvadus ir gana lengvai kaltino daildarius bei dainius bedievybēje, kaip tas buvo su Fidiju, Euripidu, Aristoteliu; bet atēniškiekieji ištremtiniai tankiausiai surasdavo sau saugią prieglaudą kitose graikiškose

*) La cité antique.

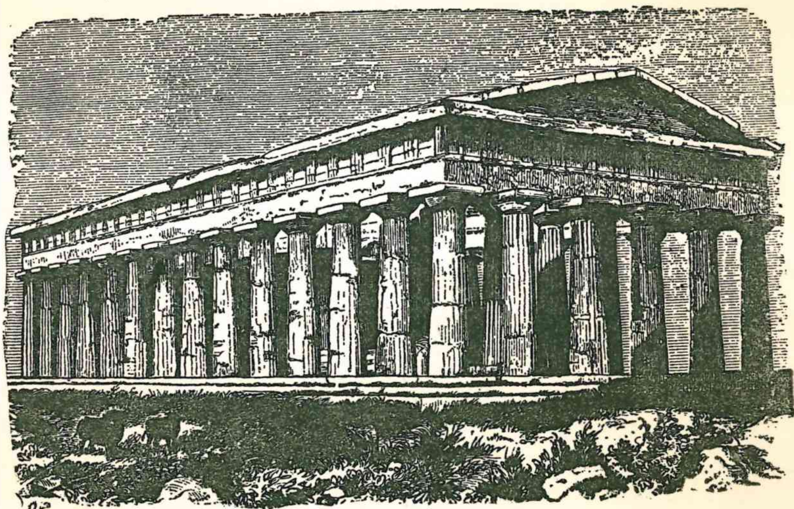
valstybēse. Tikējimiškose bylose prieš tulus filozofus, Anaksagorą, Protagorą ir Sokratą, žinoma dalykas ējo ypatingai apie pavojų visuomeniškam tikējimui, vadinas, valstybiniam kultui; žinoma, męs negalime pakaktinai išaiškinti, kodēl butinai šitie žmonēs buvo pavojingesni už daugelį kitų.

Čion męs norime suglaustame paveiksle išdēti svarbiausius graikiško kulto taškus. Šitam tikslui pas mus yra, nors apstinga, bet anaiptol nepilna medžiaga. Kultas Graikijoje buvo suskaldytas į vietinius kultus ir apie daugelį šventynių męs nežinome, kokios ten yra buvę apeigos. Šventnamių atkasos vienval atidengia mums ką-nors naujo. Todēl apie graikiškus kultus galime šnekēti tik abelnai ir pavyzdžių keliu. Tikresnes žinias turime tik sulyg atēniškųjų kultų.

Pradēsime nuo šventų vietų. Ir ištoriškame laike pas graikus buvo daugybē šventų gojų (*alsos*) ir plecių (*témenos*); pas juos buvo ir altoriai (*bomos*) po atviru dangum, kaip tą jau žinome iš Homero. Šventnamiai (*naós, hierón*) tankiausiai atidalinti nuo kasdieninio gyvenimo bruzdējimo kokiu-nors aptvartu (*hèrkos, peribolos*). Daugelis šventnamių stovējo ant kalnų, gardų akropoliuose,— vieta išrinkta, žinoma, ne sulyg estetiškų motyvų. Šventnamiai buvo apsiausti tikējimiška baime: skaistybē buvo čion didžiausia priederme: į juos negalējo eiti nē vienas prasižengēlis; lytiški susinešimai šventnamiuose, noriai daromi pas kitas tautas, pas graikus skaityta prasižengimu*). Ējimas į daugelį šventynių buvo uždraustas, arba aprubežiuotas: ant Zeuso Lykiškio pleciaus Arkadijoje negalējo eiti niekas; į Atēnos *Pólias* šventnamį Tegējoje galējo eiti vieni kunigai ir tik tam tikru laiku; kitose vietose buvo šalinami tam tikri asmenų luomai; taip, pav., doriškiai nebuvo įleidžiami Atēnos šventnamin, atēniškame akropolyje. Ačiu savo nepaliečiamybēs pobudžiui, altoriai ir šventnamiai buvo prieglauda (*ásylon*) nusikaltusiems, persekiojamiems, vergams; be to, užpakalinēse tulų šventnamių dalyse buvo laikoma valstybiniai turtai, o taipgi ir privatinē nuosavybē. Nors šventos vietos ir buvo atida-

*) Herodotas, II, 64.

linta nuo kasdieninio gyvenimo, bet nereikia didinti buvusios pas graikus priešpryšybēs terp švento ir svietiško. Altoriai, hermai, paveikslai *Hestia prytanitis, teoi agyieis, Hekátē trioditis, Zeus hórios* ir k. stovējo ant prekyvietēs, tarybos svetainēje, gimnazijoje, gyvenamuose namuose, ant gatvių, kelių, ant kryžkelių ir rubežių. Į daugelį šventnamių nebuvo draudžiama eiti atnešančiam auką, arba norinčiam matyti paveikslą.

Pav. 59. Poseidono šventnamis Pestume.

Šventnamių aprašymas priklauso istoriškai architekturai. Tankiausiai jie buvo ilgais keturkampiais ant augštų pamatų ir su žemu, dvišoniu stogu bei frontonu. Su visokiais statymo budais, ypatingai jiekštiniais ir su svarbiausiais šventnamiais, buvusiais Olimpijoje, Delfuose, Atēnuose, Eleuzine, Samuose, Milētoje, Efese, Selinoje ir k. galima apsipažinti iš dailių istorijos. Tas, kas liko nuo kaikurių plastiškos dailēs šventnamių ir veikalų, leidžia mums inkainoti jų svarbą. Žinoma, gyvo supratimo gavimui apie juos parsieina šauktis pagelbon vaizdumas, kadangi visokiadažis šventnamio ir stovylų puošimas darydavo daug linksmesnį įspudį, negu gauname nuo jų liekanų ar paveikslų.

Šventynės buvo visokios rųšies: šventnamiai ir mažos koplytėlės. Šventnamiai abelnai buvo nutaikyti linkui užtekančios saulės, teip kad paveikslas stovėjo priešais įėjimą, vakarinėje triobėsio dalyj. Bet didvyrių šventnamiai turėjo įėjimą ne priešais rytus, bet priešais vakarus, kadangi sulyg graikų supratimo įėjimas požeminin svietan buvo nuo vakarų. Šventnamiai galima dalinti: į kulto šventnamius, kuriuose stovėjo šventas paveikslas, buvęs garbinimo (*ágalma*) dalyku, buvo laikoma kulto rykai ir atsibudavo jo apeigos; ir į paslapčių (telesterijos) šventnamius, priklausančius prie mytiškųjų kultų, kaip Eleuzine, kuriuosna teipgi susirinkdavo sužinodintieji. Greta su jais, K. Boetticher skaito ypatinga rųšia agonališkus šventnamius, kuriuose laikyta šventinių procesijų rykai ir davinėta dovanos pergalėtojams: Partenon buvo paskirtas panatinėms, Zeuso šventnamis Olimpijoje olimpiškoms žaismėms. Kulto šventnamiuose daryta tik nekruvinieji aukojimai ant aukinio stalo; kruvinos aukos, teipogi svarbesnieji susirinkimai ir šventinės procesijos atsibudavo už šventnamio ribų, ypatingai ant švento pleciaus. Be to ant šito pleciaus tankiai stovėjo įvairios, ne teip svarbios šventynės ir altoriai; juose, teipogi ir pačiame šventnamyje stovėjo šventos dovanos ir relikvijos. Visoki žmonės, karaliai ir net čielos valstybės, kaipo ir amatninkai bei privatiniai asmenys darė visokius aukojimus (*anatēmata*): kartais jie buvo kasdieninio gyvenimo dalykais, net apnešiotas drabužis, apkirpti plaukai, kartais brangųs ir dailųs daiktai, arba karės grobinys. Tokiu tai budu į delfišką šventnamį suplaukė ypatingai dideli turtai. Be to buvo daugybė stebuklingų arba teip sau garbinamų relikvijų. Vienoje vietoje buvo mentė iš pelopso peties, kitoje argonautų inkaras, arba Tezėjo laivas. Čion buvo altorius iš sudegintų aukinių gyvulių pelenų, ten buvo pastatytas Heraklio altorius, girdi, iš išbėgusio iš jo paties kraujo. Žinoma, susirišime su tokiomis įžymybėmis išsivystė vietinės šventnaminės padavos, kurios nors ir neturėjo tautiškam graikų gyvenimui vertės, bet užtai mielai buvo pasakojamos atskiruose apskričiuose ir vietose ir pritraukė savo gyvenamąją buvybę prie Romos ciesoriško periodo, kuomet jas dar atrado Pauzanias.

Kunigų padējimas Graikijoje buvo labai garbingas, bet mažai intekmingos. Kunigai neturējo uždarytos kastos; žinoma, kur-ne-kur buvo kunigiškos kilmēs, bet jos nebuvo susirišę viena su kita. Pildymas *hiera* teipgi nebuvo išimtine kunigų teise; šeimynos tēvas, kilmēs galva, pulkavedis, kaikurie urēdiški asmenys, kaip *árchon basileus* Atēnuose ir karaliai Spartoje, nešē aukas ir užžiurējo tikējimiškus reikalus. Antgalo, kunigai Graikijoje nebuvo nē mokytojais, nē dvasiškaisiais. Jų veiklumo ratas buvo aprubežiuotas tąja atskira šventyne, prie kurios jie buvo priskaityti: nebuvo visuotinų kunigų, tik buvo Poseidono Erechtējo, Apollono Patrooso, Zeuso Bulaioso ir Atēnos Bulajos kunigai; Atēnuose su šventynēs svarbos padidējimu augo ir jos kunigų svarba; tokiu budu delfiškieji kunigai galējo turēti tikrą intekmę. Padēti kokias nors abelnas taisykles ir čia nēra galima; galima tik sulyginti atskiras svarbiausias ypatybes, pobudijančias graikiškus kunigus. Žinoma, šiek-tiek pilnas žinias turime tik apie atēniškuosius kunigus*)

Kunigai buvo po tų dievybių globa, kurioms jie tarnavo; kartais jie buvo net jų atstovais; kaipo savo vertybēs ženklus jie tankiai nešiodavo kaspiną ir vainiką. Orakulai indiegdavo guodonišką baimę kunigų;**) tautiškuose susirinkimuose ir teatre kunigai užimdavo pirmą vietą. Aprašymas iš Romos ciesorybēs laikų, kuriame lengvai galima atskirti senesni kunigiški urēdai nuo naujesnių, duoda eilią daugiaus negu 40 vietų atēniškiems kunigams Dionyso teatre: pirmą vietą užima Demetros hierofantas, po jo eina Olimpiškojo Zeuso kunigas ir tt. Kunigų pildenybēs, priedermēs ir privilegijos nors ir skyrēsi atskirose šventynēse, bet aplamai ir svarbiausiame dalyke visgi jos buvo panašios. Kunigai turējo atlikti kulto reikalus ne savarankiškai tik sulyg papročio, šventnamio taisyklēs ir visuomeniškai naudai. Kunigai buvo valstybiniais viršininkais ir, kaipo toki priklausē nuo augščiausių valstybinių įstaigų įstatymų ir nusprendimų; paskutinēms jie teipgi turējo išduoti savo urēdo pildymo atskaitą. Tokiu budu valstybinis įstatymas galējo grēsti kunigų prakeikimu, kaip, pav., tas buvo lai-

*) Branginama monografija G. Marto: Les sacerdoces atheniens (1882).
**) Pavyzdys pas Schemanną, II, 416.

ke persiškų karių, tiems, kurie ējo išvieno su žinavimo pildenybēmis, bet daugiausiai jos susidējo iš tarnavimo paveikslui, buvusiam kulto dalyku, kurį jie puošē ir penējo; iš šventynēs užžiurējimo, kurią kunigai užlaikē švarumoj ir saugojo ją. Todēl jie tankiai gyveno šventnamiuose ir gavo sau užlaikymą iš šventnaminio išdo.

Kunigybē buvo visam amžiui ir paveldējama: teip buvo ypatingai tuose atsitikimuose, kur kunigiški urēdai perējo iš kilminio į valstybinį kultą. Tokiu budu eteobutadams Atēnuose buvo priskaitoma Atēnos Polias ir Poseidono Erechtējo kultai, o Eumolpidams — Demetros kultas Eleuzine. Kiti kunigai buvo skiriami trumpesniam ar ilgesniam laikui, tankiai metams, renkant, ar burtus traukiant. Buvo teipgi ir pardavinējamos kunigiškos vietos. Žiurint pagal įvairius, atstovaujamus kunigų kultus ir dedamas ant jų pildenybes, kunigai turējo įvairius pavadinimus. Abelnu vardu jiems buvo *hiereus*, bet Zeuso kunigas Syrakuzuose turējo vardą Amfipol, Eumenidų kunigēs vadinta Leteiromis, Demetros kunigēs tankiai vadinta Mellisomis, Dioskurų pačių kunigēs Spartoje — Leukippidomis. Hieropajai, Hierolitai, Neokorai, Fedintai, Eksegetai, Kerikai vadinta teip sulyg jų veiklumo įvairybių; be to buvo didelē tarnų daugybē: Trapezoforai, Pyroforai, giesmininkai, muzikai ir šventnaminiai vergai (Hierodulai). Paprastai dievai turējo kunigus, dievēs kuniges, bet Tegējoje Atēnai tarnavo vaikai, o Kalaurijoje Poseidonui — mergaitēs. Išlygomis kunigiškos vietos užēmimui abelnai buvo: teisotas gimimas, valstietybēs tiesa ir geras vardas, o teipgi liuosumas nuo kuno kliaučių. Skaistybē buvo suprantama labai įvairiai. Tuluose kunigiškuose urēduose reikalauta padorybē, daugiausiai tik laikina; kiti buvo sujungti su tam tikromis drausmēmis sulyg drabužio ir maisto. Bet tas buvo išimčia; kaipo taisyklē, kunigai pas graikus nebuvo aštriai rišami grieźtais padavadijimais.

Tikējimiškos apeigos pas graikus nebuvo skaitlingų aiškinimų ir filozofiškų sanprotavimų dalyku, kaip tas buvo Indijoje. Apeigos tiesiog buvo pildomos be didelių apmąstymų ir joms buvo duodama lygiai tiek svarbos, idant jomis neniekinti. Netikētus nurodymus į rolę, kurią jie gyvenime lošē, galime paimti iš rašliavos, butent pas Aris-

tofaną. Žinoma, Atēnuose buvo ir niektikiai žmonēs ir stiprųs protai. Bet paskutiniai bent 5-tame metašimtyj vargiai tenuējo savo priešaivybēje teip toli, kaip vēlesnieji epikuriečiai, apie kuriuos Plutarchas šneka su išmētinējimu, jog jie žiurēję į kunigą, užmušantį auką, kaipo į viriką.

Per aukas graikai stengēsi įgyti dievų malonę ir savu žaru gauti nuo jų prideramas dovanas. Šitam tikslui buvo teipgi šventi atnešimai (*onatēmata*), kurie vienval buvo laikomi šventnamyj, ar ant švento pleciaus. Pačios aukos

Pav. 60. Ifigenijos aukojimas.

buvo kruvinos ir nekruvinos, bet negalima pasakyti, kuri iš šitų dviejų rųšių pirmesnē ar daugiau prasiplatinus. Prie nekruvinųjų aukų priklausē: *kérnē,* valgiai iš daržovių ir vaisių, pirmieji vaisiai, kurie buvo nešama per Targēlijas; vaisiai, kurie buvo virinami mēnesyje Pianepsione, *eiresiónē* (alyvos šakelē) apvyniota ir apkarstyta visokiais kepsniais; *amfifontes,* Artemidos pyragaičiai; *galaksia* — miežinē dievų motinos košē; *ártoi obelîai* — turējusios lazdos išvyzdį Dionyso duonos; Zeuso Meilichijo plyckai Atēnuose ir tt. Nemažiaus skaitlingi buvo ir gyvuliniai aukojimai. Paprasčiausiais aukiniais gyvuliais buvo avis, ožka, bu-

lius ir kiaulē; bet aukoti buvo nešama visuomet geriausi, nebuvę vartonēje pas žmones. Srovių dievams buvo aukojama arkliai, Hekatai šunes, kaipo gi ir Aresui Spartoje; laukiniai gyvuliai nešta aukon tik Artemidai. Žmonēs aukojama buvo net vēlesniais laikais. Nuliejimai daryta ir prie aukojimų šventnamy, ir prie pietuojamo stalo, ir iš įvairių priežasčių naminiame kulte. Prie stalo viena taurē buvo pašvenčiaima *agato daimoni* ir paskui tankiai sekē dar trys: olimpiškiems dievams, didvyriams ir Zeusui *sotēr*. Šitie aukojimai susidējo daugiausiai iš vyno; bet nuliejimai *nēfália,* daryti chtoniškoms dievybēms, erinijams, nimfoms ir ant kapų buvo iš pieno arba *melikraton* (paskui jie vadinta *choai*). Graikiškose apeigose, greta su daugeliu kitų įvairybių, paējusių nuo šventynių ir aukojimo tikslų įvairybēs ypatingai reiškiai pasirodo dangiškiems dievams tarnavimo priešpryšumas tarnavimui chtoniškiems dievams, didvyriams ir numirēliams. Pirmutiniams buvo aukojama išryto, antriems vakare; pirmutiniams balti, paskutiniams juodi gyvuliai; po aukojimui dangiškiems dievams ējo pietųs; aukojamas gyvulys, pašvęstas požeminiams dievams turējo buti visas sudegintas ir užkastas, o kraujas jo lieta į duobę;*) su požeminiio svieto dievais žmogus nesidalino maistu.

Aukojimai (*tyein*) daryta prie visokių aplinkybių, kaip privatinio, teip ir visuomeniško gyvenimo ir visokeriopiems tikslams. Aukos buvo duodama po pergalei, prieš tautišką susirinkimą, prisiekiant ir darant sutartį (*hórkia témnein*), kaltēs atpirkimui (*agnisantes kai meilichia tysantes*),**) darbymetēje laukuose, prie visokio svarbaus pasiēmimo, tuokianties, išvažiuojant ir gryžtant, gaunant linksmas žinias, žinavimo tikslams. Kaipo budas hieroskopijai vartota (*tyestai*) ir daugelyje kitų atsitikimų. Svarbiuose atsitikimuose buvo sudaroma hekatombos, bet užmuštų gyvulių skaičius nevisuomet siekē lygiai šimtą. Aukojimų surengimas buvo dedamas ant privatinių asmenų, arba, jei tai buvo valstybiniai aukojimai, tai ant urēdiškų asmenų; ku-

---

*) Slg. pas Euzebiją orakulas iš Porfirijo: Praep. Eu. IV, 9; Wolf vienok skaitē jį nuduotu. G. Wolf: de philos. ex oraculis haurienda libb. rell (1856).

**) Slg. Apollon. Argonautica, IV, 702-717.

nigai priiminējo paaukojimus, šventino juos, mušdavo gyvulius ir kalbēdavo podraug maldą. Dalis priklausanti dievams, buvo sudeginama pridējus timijamo; kunigas teipgi gaudavo nuo aukojimo gyvulio *teomori'ją;* iš likusio duodąs auką ir ceremonijos dalyvautojai kēlē puotą. Per didžiąsias šventes buvo duodama žmonēms pietųs.

Prie aukojimų, žinoma, buvo priimta visokios apeiginēs taisyklēs. Aukojamieji gyvuliai turējo buti gražųs ir be kliaučių, *oudèn kolobon prosféromen pros tous teous, allá téleia kai hóla.**) Spartoje budavo atsitikimai, kur budavo aukojama *anápēra.* Ugnis teipgi turējo buti skaisti: tokiam tikslui galima buvo vartoti ne betkokiois malkos. Spartiečiai aukojimams vežiodavo su savim požygiuose tēvynišką ugnį iš valstybinio židinio; naujokai teipgi kurdavo savo ugnį ant valstybinio metropolijos židinio. Kunigams teipgi buvo dedama tam tikri reikalavimai. Kunigas negalējo buti suteptas jokiu nevalyvu prisilietimu; jis nešē auką baltuose drabužiuose ir įeidamas šventynēn mazgojo rankas šventytu druskuotu vandeniu (*chérnips*). Visi dalyvaujantieji teipgi šlakstēsi pirma vandeniu ir prie jų buvo liestasi su žarija iš ugnies nuo altoriaus. Prie šitų apeiginių padavadijimų kartais jungēsi dar doriški: Asklepijas Epidaure reikalavo mąsčių skaistumo; to paties reikalavo vienas delfiškasis pasakymas.**) Piaujant aukojamą gyvulį, turējo buti tikuma (*eufēmia*) ir žaisti muzika, ypač fleitoms. Paprastai, aukojimas atsibudavo su giedojimu ir šokiais; išimtį darē eumenidų kultas Atēnuose; todēl eumenidos vadinta *hēsychîdai.* Abelnai aukojimų ceremonijos turējo labai iškilmingą pobudį. Rašliavoje sutinkame minējimus apie šventines procesijas (*prósodoi*) su kuorais, giedojusiais šventas giesmes, su kunigais ir urēdiškais asmenimis ir randame jų paveikslus ant vazų ir reliefų.

Su aukojimo apeigomis jungēsi malda. Tai buvo formula, kuri sekē dovanų atnešimą ir kurioje sulyg aukojimo tikslo buvo išdedama dievybei aukotojo noras. Kunigas kalbējo formulą, o aukojimo dalyvautojas kartojo ją. Bet be šitų maldų, kurios turējo buti visų aukojimų

---

*) Atenei. XV, 16 (pusl. 674).
**) Pas Schemanną. II, 216.

pašventimui, priežastys maldoms buvo visuomet ir visur. Iš ryto melstasi Hēliosui; prie stalo kalbēta maldos nuliejimų laike; prieš žmonių susirinkimą Atēnuose buvo kalbama malda, kurios formula iš netyčių tapo mums žinoma.*) Reikia pastebēti, kad graikai nežiurējo į maldą išimtinai, kaipo į apeigą, bet jungē su ja teipgi tikējimiškas mąstis ir jausmus. Mažai yra senovēs tautų, nuo kurių męs turētume tiek dievotumo išreiškimų maldose, kaip nuo graikų. Spartiečiai melsdavosi, idant dievai šale gerybēs duotų dar ir grožybę. Pytagoras ir Sokratas mokino, kad žmonēs turi dievų prašyti gerybēs davimo. Platonas dievotumą paveikslino kaipo išsireiškimą teipgi maldose.**) Be prašomos (*euchē*) ir dēkojamos (*épainos*) maldų, graikai pažino teipgi ir himną. Himnai ir tragiškieji kuorai garbstą dievus arba paveiksliną jų esmenį ir paveikslus, arba skęsta jų didenybēje, yra viena iš maldos formų.

Prisieka (*hórkos*) ir prakeikimas (*ará*) daryta teipgi su dievų prišaukimu ir todēl į juos reikia žiurēti, kaipo į maldas. Ir prisiekos ir prakeikimai pas graikus tankiai atsitikdavo. Atēnuose augščiau minētoje maldoje žmonių susirinkime buvo apskelbimas prakeikimas kiekvienam, kuris sumanytų išduoti mydams viešpatybę, arba pradētų eiti linkui tiranijos. Zeuso kunigas Atēnuose prakeikimu grēsē visiems, kurie atsisakytų parodyti kelią paklydusiam, kurie neduotų prašančiam ugnies, suterštų vandenį, arba paliktų nepalaidotas numirēlius. Patekę prakeikimui buvo pašvenčiami daugiausiai Erinijams, bet teipgi ir kitoms dievybēms. Priešo kapan kartais dēta net švino skardeles, kad užtraukti ant jo požeminių jiegų kerštą. Prisieka visuomet turējo savyje jos laužymo dēstyje laužytojo prakeikimą; prietam tankiausiai buvo prišaukiamas Zeusas *hórkios,* bet Atēnuose teipgi Demetra ir Persefona *má to tio.* Kaip daug svērē prisieka, kaipo rišanti galybē, sudrutinanti valstybę, matoma iš indomaus vieno kalbiaus pasakymo, kuris prisieką vadina laidu, kurį valstybei duoda valdžios, teisējas ir privatiškieji žmonēs, apskelbdami sa-

---

*) Aristofanas. Thesmophor, 294 ff.
**) Platonas. Leges X, 887 ff.

ve jos laužymo dėstyje papuolančiais dieviškai bausmei.*)

Išdėję visuomeniško tikėjimo svarbiausias ypatybes, kreipsimėsi dabar prie privatinių kultų. Ant rubežiaus tarp pirmojo ir paskutinių stovi fratrijų kultas, kurio lėšas panešdavo valstybė. Mėnesyje Pianepsione šitos gentystės švędavo tris Apatorijos dienas; duota aukos, buvo priderama puota ir tėvai fratrijon vedė savo teisotus vaikus. Gentystės kultui panašus buvo įvairių bendrijų kultas, *éranoi, tîasoi.***)

Bet privatinio pobudžio kultu tikroje to žodžio prasmėje buvo šeimynos kultas.***) Namuose stovėjo hermai ir altoriai: jau ant gatvės stovėjo Hermes *odios,* ties durimis Apollonas *agyieus,* prie įėjimo apsaugojimui nuo vagių, Hermes *strofaîos,* ant kiemo buvo didysai altorius Zeusui *herkeîos.* Toliaus buvo altoriai *teoî ktēsioi,* ypatingai Zeuso, Hermeso, Agatodemono, *tychē agatē,* Plutoso ir *teo patrooi,* daugiausiai Apollono. Todėl, graikai, skirdamiesi nuo romėnų, net į svarbiausius dievus žiurėjo kaipo į namo genijaus globėjus. Bet svarbiausia namo dieve buvo Hestija: naminis židinis buvo prieglauda, centraliniu daugelio ceremonijų tašku ir graikas kiekviename atsitikime šaukė savo Hestiją. Dėl ypatingų priežasčių namuose, be paminėtų, tarnauta ir kitiems dievams: amatininkų šeimynos tankiai tarnavo Hefestui arba Herakliui, garsios šeimynos dievams ar didvyriams, su kuriais nuo senų laikų rišosi jų giminystės. Naminis tikėjimas susidėjo iš prišaukimų ir nekruvinųjų aukų; gyvulių aukojimai atsitikdavo tik kaipo išimtis.

Radynos, vestuvės ir myris Graikijoje, kaip ir visur, žinoma, padarydavo svarbiausias gyvenimo valandas. Tikėjimiški papročiai prie šitų nuotikių daugume buvo panašųs kitų tautų papročiams. Laike neštumos moterys nešė aukas Eileitijai ir nimfoms. Gimus sunui ant durių adverijos kabinta alyvų vainikas, gimus dukteriai vilnų kuokštas, kaip geram ženklui, teip ir žmonių prasaugojimui, idant jie nesusiteptų, įėję į namus, kur guli šešiauninkė.

---

*) Likurs — Leokr §79.

**) Fukar, Des associations religieuses chez les Grecs (1873).

***) K. Petersen. Der Hausgottesdienst der alten Griechen (1851). ir daugelis "Charikles" Bekkero.

Penktą dieną kudikis buvo apnešamas aplinkui naminį židinį; todēl šita šventē vadinta Amfidromijos; per pirmas šešias savaites daryta visokios ceremonijos apvalymui ir kudikio ir motinos. Prieš vestuves ir laike jų su maldomis ir dovanomis kreiptasi prie keletos dievų, prie Gēros, Artemidos, Moirų, Urano, Gējos, Afroditēs, Zeuso Teleioso, prie nimfų; per pačias gi vestuves aukota Gērai Hamelijai gyvulys be tulžies, idant visokia kartuma liktųsi ištolo nuo jaunavedžių poros. Atēnuose nuotaka vesta šventnamin Atēnos Polias, Trezene ji pašvęsdavo savo plaukus Ippolitui; Spartoje buvo dar paprotys išvogti nuotaką; daugybēje vietų budavo nuotakos maudymas. Per vestuves jaunikis ējo nuotakos; pas jaunavedžių kambario duris giedota epitalamijos (svotbinēs dainos). Po keletos dienų jaunas vyras atlikęs aukojimą, savo pačią įvesdavo fratrijon.

Nešnekēsime čion apie antkapinius paminklus ir apie tai, ką jie pasako sulyg tikējimo į nemarybę.*) Pasakysime tik apie priedermes sulyg numirēlių, kurios pas graikus skaityta ypatingai šventomis. Pirmutine priederme senovēs laikuose buvo sudeginimas, vēliaus palaidojimas. Nepildantis šitų priedermių užsitraukdavo visų dievų rustybę: požeminio svieto dievai negaudavo to, kas jiems priklausē, o dangiškieji dievai buvo įžeidžiami suteršimu myrio regyklos padaromu, kadangi graikų akyse myris buvo ypatingai nevalyvu; todēl, idant neįžeisti saulēs, jie laidodavo prieš saulēs užtekējimą, o ant švento Deloso negalējo buti nē vienas kapas. Atēnuose pas gēdējamo namo duris dēta kaušas su vandeniu; lavonas prausta ir tepta tepalais ir apvainikuotas, baltuose drabužiuose, su obolu (pinigas apie 3 centų vertēs) Charonui burnoje, dēta ant keščių priemenioje. Paskui prasidēdavo raudotuvēs, bet nuo Solono laikų be žiauraus klyksmo; sekančią dieną atsibudavo *ekfora*, kurioje imdavo dalyvumą ir moterys; viskas pasibaigdavo šermenine puota. Ypatingos šermeninēs iškilmēs primenama istorijoje karēje kritusių garbei: tokia buvo kasme-

*) Priklausanti čia medžiaga surinkta Stakkelbergo veikale Die Graeber der Griechen in Bildwerken und Vasengemaelden (1836-37). Apžvalga duota pas F. Ravessoną: Les monuments funéraires des Grecs, R. H. R. 1880, II.

tinē šventē platējiečių 479 meto didvyrių garbei ir garsi iškilmē Atēnuose, ant kurios ant kapo sakē pamokslą Periklas.*) Garbei tų, kurie silsējosi jurose, arba svetimoje šalyj, tankiai buvo rengiama kenotafijos (tušti kapai). Giminēs nešē aukas ir dovanas savo numirēliams dažniausiai 3, 9 ir 30 dienų po palaidojimui, o teipgi jų gimimo ar mirimo dienoje. Atēnuose ir kitose vietose susitinkame teipgi su visuomēniška švente mirusių garbei (*nekysia* arba *neméseia* penktą dieną Boedromiono) savo, ar sulyg numirēlių apsileidimo kaltēs išpirkimui.

Mums liekasi dar pasakyti apie svetimšalius kultus. Atēnuose ir ypač Pyrējoje, prie bruzdžių susinešimų ir prie nestovios žmonijos, keletas svetimų kultų naudojosi valstietybēs teisēmis; patys atēniečiai ēmē juose dalyvumą, kol šitie svetimi kultai lietē privatinių asmenų tikējimą ir bendrijų, tolaik valstybē priešinosi jiems tik tame atsitikime, jei tarnautojai svetimiems dievams atsistodavo į priešingus prietikius visuomēniškam tikējimui, arba, jei svetimas kultas buvo priedanga visokiems prasižengimams, sakysime, sudarymui nuodų, kas neretai atsitikdavo. Svetimi tikējimai buvo įvedami visuomēniškan kultan tik nutarus tautiškam susirinkimui ir su delfiško orakulo pritarimu. Bet tas budavo ne sykį; ypatingai trakiškosios ir frygiškosios dievybēs Atēnuose turējo savo garbintojus ir savo šventes: tokiomis yra trakiškos dievēs Kotitto ir Bendis; paskutinēsēs garbei Pyrējoje buvo švenčiama Bendidijos; tokiais jau buvo frygiškasis Sabacijas ir dievų motina, kurios elgētaują kunigai (Metragirtai) iš-pradžių buvo persekiojami. Adonis, semitiškasis Afroditēs jaukintinis, teipgi turējo kultą Atēnuose. Šitie svetimų šalių kultai tankiausiai priklausē prie mystiškojo tikējimo srities, bet neturējo didelēs garbēs: komikai juokdavosi iš jų kaipo iš niekatikių žmonių, moterų ir visokios sanvalkos kultų.

Prie svetimžeminių sudētinių tikējimo dalių graikai ypatingai priskaitē ir raganybę (*mageia, goēteia*), į kurią jie žiurējo kaipo į svetimšališką persiškos ar aigiptiškos paeigos, kuri senoviniu mytiškuoju laiku buvo baisių moterų rankose iš svetimų šalių (Circēja, Medēja). Ži-

*) Tukididas II, § ir sek.

noma raganybėje buvo ir tuli tautiški elementai; ji ypatingai prigijo Tessalijoje; jos globėja buvo Hekata. Rašliavoje primenama visokios raganiškos priemonės: ligų žavėjimas, meiliška raganybė (*filtra*), pikta akis (*baskanos oftalmós*), net giedros darytojai (*anemokoitai* Korinte, *kaladzofylakes* Kleonuose). Bet tokiam žmogui kaip Platonas buvo priešinga tokia pažvalga, buk per raganybę žmonės galį priversti dievus tarnauti žmonių tikslams.

114. Orakulai ir žaismės.

Nusisiutimo raštai. Iš peciališkos rašliavos čia priklauso A. Buche Le Clece, *Histoire de la divination dans l'antiquité* (4 tomai 1879-82). Iš kitų yra svarbios atskaitos apie tyrinėjimus ir atkasas Dodone, Delfuose ir Olimpijoje. —

Nuo seniausių laikų Graikijoje buvo vartojama visos žinavimo formos, kaip per inkvėpimą, teip ir iš ženklų. Iš priešistoriškojo periodo prasineša vardai garsių pranašų: Tirėzijo, Melampo, Mopso, Kalchaso, Kasandros, Sibilės. Ženklais skaityta visoki apsireiškimai; šitai Teofrastas dar aprašo niektikingą žmogų, kuriam baimę varo žebenkšties pamatymas, arba pelės graužimas. Netikėti apsireiškimai ir žodžiai buvo gaudomi ir aiškinami; prieš sumišimą ties Egos-Potamosu blogu ženklu buvo orakmenis; mėnulio užtemimas Nikiją privertė gryžti iš Sicilijos; 10 tukstančių požygyje buvo sekami pranašų ir pulkavedžiai klausė jų balso. Toki pranašai aiškino dieviškus sumanymus ir vadinosi *temiston manteis,* ir nors mantika ir vedė prie blogdarybės ir pranašai tankiai buvo neapkenčiamais žmonių, bet paties Platono aykyse mantika yra kaipo *filias teon kai antropon dėmiourgós.*[*]) Apskritai senovės filozofai labai užsiimdavo mantikos aiškinimu.

Mantika nebuvo atskirta nuo likusio tikėjimo ir stovėjo ankštame susirišime su dievų garbinimu. Ženklai, pav., paukščiai ir k. yra siunčiami Zeuso; Apolonas duoda pranašavimo ir aiškinimo dvasią; kitos dievybės, ypač chtoniškosios, tankiai daro teipgi mantiškuosius dalykus. Susijungime su valstybiniu kultu buvo mantiškosios įstaigos ženklų aiškinimui. Tam tikri kunigai, arba urėdiški asmenys turėjo teisę išžiurinėti aukojamų gyvulių vidu-

*) Symposion 1881, I.

rius; eforai Spartoje turējo daboti ženklus ant dangaus; Pytajininkai Atēnuose — žaibą.

Teip pat prie pirmapradinēs senovēs priklauso ir tulos mantiškosios įstaigos, pav., Zeuso Najo ir Dionos orakulas Dodone; naujausių tyrinējimų ten jau surasta daugybē pašvenčiamųjų lentelių; vienok ženklų pobudis ir orakulo surēdymas dar nevisai išaiškinta. Garsieji Apollono orakulai buvo arti Milēto (barnchidų orakulas), Klarose arti Kalofono, Abuose Fokidoje, svarbiausias gi Delfuose; Heraklio orakulas su žinavimu burtų metimu Buroje Achajoje. Vēlesniuose laikuose stropiai buvo lankomi orakulai su žinavimu iš sapnų ligonių gydymui, butent Asklepijo šventynēs Epidaure ir Pergame. Buvo teipgi didvyrių orakulai, kaip ana Trofonijo, vienintēlē vieta, sulyg kurios sunku yra susilaikyti, nenužiurējus ten gudrios apgavybēs iš kunigų pusēs.

Delfai *amfalós ēs gēs, koinē hestia tēs Helládos* turējo žymią visam dvasiškam graikų vystymuisi. Pirma ten nulēmimus davinējo Gēja, paskui Temida; bet po užmušimui slibino Pytono šitą vietą apēmē Apollonas. Čion mantiškasis inkvēpimas ateidavo Pytijai per dujų veikmę, išeinančių iš plyšio žemēje. Sulyg tos rolēs, kurią lošē Pytija įvairiuose laikuose, originališkumo kaikurių pasiekusių mus atsakymų ir delfiškųjų kunigų sąžiniškumo bei orakulo politiškos rolēs, nuomonēs labai skiriasi. *Kurcius* mano, kad bēgyje trijų metašimčių, buvusių pirma persiškųjų karių, delfiškasis orakulas buvo didžiausia dvasiška galybe Graikijoje, pagrindu graikiškai vienybei; jis sužadinęs pas graikus sąmonę jų priešpryšumo barbarams ir suteikęs pakraipą tautiško pobudžio tvērimui, visose dvasiško gyvenimo srityse, tikējime ir doriškoje pasauležvalgoje, valstybiniame surēdyme, architekturoje ir skulpturoje, muzikoje ir poēzijoje". Nuo delfiško orakulo prigulējo labai daug: kalendorius, kelių tiesimas, doriškinē architektura, gyvenimiškos išminties taisyklēs, ypatingai naujokinimas ir įstatymdavybēs. Bet tokiai pažvalgai gali buti padaryta intikinami ir svarbųs užmetimai. Buche Le Clerc, Holm ir k. teisingai nurodo, kad delfiškasis orakulas veikē visai ne tautiškoje pakraipoje. Svetimų šalių karaliai, kaip lydiškasis Krēzas ir romiškasis Tarkvinijas teipgi siųsdavo dovanas į Delfus

ir gaudavo iš ten nulēmimus. Kaip persiškų karių pradžioje, teip ir apvaldant Graikiją Filypui Makedoniškam, orakulas turējo labai mažai tautiškos dvasios. Nors nē vienas graikas negalējo kreiptis į Delfus su piktais mieriais prieš kitą graiką, bet orakulas vienval buvo artimiausiuose prietikiuose su Sparta, kur buvo net tam tikri urēdiški asmenys, Pytiojai, buvę tarpininkais prie taisykliškų valstybēs susinešimų su orakulu. Nuomonē sulyg to, kad kuone visose kulturos šakose žadinąs stumis išeina iš Delfų, yra ne tik hipotētiška, bet ir verčia mus daryti visokius negalimus prileidimus. Negalima prileisti, idant delfiškoji kunigų kolegija bēgyje kelių metašimčių, vienval butų turējusi tas pačias dvasiškas spēkas, kurios buvo reikalingos kuone visų tautiškų nuotikių vedimui; tiek pat neišaiškinamas yra ir tas faktas, kad tokia galinga kunigų grupa tenkinosi ramia intekme ir nesirupino įsteigti kunigiškos šeiminikybēs. Todēl męs negalime manyti, kad delfiškų kunigų galybē buvo teip didelē ir delfiško orakulo rolē turējo tokią didelę svarbą, kaip tas matoma Kurciusui. Nors orakulas ir duodavo savo pritarimą išduodant įstatymus įvairiose valstybēse ir įsikuriant naujokijoms, bet tas dar neduoda priežasties manyti, kad jis savarankiškai išdavinējo įstatymus, valdžiusius valstybių prietikiais ir su geografiška tolamatybe rodē kelią ir tikslus naujokijai· Toksai atktyviškas veiklumas butinai butų iššaukęs reakciją ir prieštarybes; bet męs nematome nieko tokio panašaus. Vedimas ir pritarimas yra du skirti dalykai sulyg esmens. Ir Holm, žinoma, nurodē teisingą pažvalgos tašką, sakydamas, kad Apollono kunigai nevedē, tik, “kaip abelnai buva, mokējo apsiausti tikējimiškai šventybe tą, ko norējo reikalo dalyvautojai”. Bet jau patsai faktas, kad šito orakulo pritarimo klausē, kuris galējo ir nepritarti, parodo visgi kaip didelę delfiškos įstaigos guodonę, teip ir nuosaikų, išmintingą kunigų pasielgimą.

Dievas, kuris savo pritarimą davē Solono ir Zaleuko įstatymams, dievas, po kurio globa naujokai ant visų jurų pakraščių kurē gardus, kuriuose vyravo graikiški papročiai ir kultura, tuomi patim, žinoma, stojosi svarbiausiu visų graikų dievu. Todēl, jei męs ir statome politišką orakulo intekmę žemiaus, negu tas tankiai buvo daryta, tai męs, anaiptol, nekainojame žemai jo tikējimišką ir dorišką vertę. Nors delfiškasis orakulas ir neišdavē jokio mokslo, arba

ypatingos pažvalgos, bet, duodamas patarimus visuose svarbiausiuose atsitikimuose, jis veikė į tikėjimą vienijamu ir taikomu budu. Jis tankiai priešinosi svetimų kultų įvedimui. Apollonas, kaipo saiko, tvarkos, įstatymo, skaistumo, Zeuso valios apreiškėjo dievas, stojosi svarbiausiu paveikslu graikų tikėjime. Delfiškoji šventynė padarė gerą veikmę ir į doriškumą. Ten kiekvienas skaitė žodžius, priskaitomus septyniems protuoliams ir kuriuose sau išraišką rado tulos iš gryniausių ir pobudingiausių graikiškų mąsčių: šitai pav., *gnoti seauton* ir *mēdén ágan.*

Kita delfiškojo Apollono veiklumo pusė, kurią Holm skaito net pačia svarbiausia, buvo užmušybės išpirkime. — Šitas išpirkimas turėjo didelę svarbą prie tokio doriško ir draugijinio padėjimo, kuomet žmonės nežiurėjo jau į užmušybę, kaipo į asmeniško vien reikalo laužymą ir neleido jos keršinimui privatiniams asmenims, bet laikė ją doriška kalte, kuri, iš vienos pusės, reikia, iš kitos gi ir galima išpirkti. Pas Homerą šitas paprotys iš dalies nužudė galybę ir išpirkimas pakeičiama pinigine bausme. Sekančiame periode išpirkimas vėl atsigimė su pirmapradine griežtybe. Atėniečiai visokias nelaimes priskaitė dievų rustybei už užmušėjybes, padarytas po Kilono suokalbiui; ir kuomet paprastos išperkamosios ceremonijos pasirodė neužtektinomis ir net vienas prakilnas jaunikaitis sava valia, bet be naudos, pasišventė numirti, tai jie pasivadino garsų kretietį Epimenidą, kuris mokėjo surasti tikrą budą. Jis paliepė paleisti baltas ir juodas avis laisvai bėgti nuo Erinijų šventynės linkui Areopago ir kur paskutinės gulsią, ten reikia pastatyti *to prosēkonti* altoriai. Tokiu pat budu Empedoklis keliavo po Pietinę Italiją su visokiomis išperkamomis priemonėmis. Podraug buvo svarbu, idant išpirkimas nebutų pavestas keliaujantiems žiniams ir raganiams ir kad jis nenuvestų išimtinai prie receptų ir formulų, bet butų sujungtas su tarnavimu dievui. Tas ir įvyko Apollono kulte. Delfiškasis orakulas davinėjo patarimus ir rodė tikrą išsipirkimui kelią, bet tiktai tiems, kurie gailėjosi; atsitikdavo, kad sutepti krauju, kurie išdryso artintis prie dievo, tame skaitliuje net toki galingi gardai, kaip Milētas ir Sibarisas, sutiko griežtą atsakymą. Ačiu šitam išpirkimo susirišimui su tarnavimu Apollonui ir viens ir kits pakilo į augštesnį doriš-

ką skraitą. Tokiu budu Delfai iš kelių pusių dideliai pasitarnavo sulyg graikų tautos suvienijimo ir iškįlimo.

Bet Delfai buvo centraliniu tašku dar ir iš kitos pusēs: butent, kaipo svarbiausios amfiktionijos buvimo vieta. Nuo senovēs laikų giminingos, arba kaimyniškos valstybēs jungēsi į didesnes tikējimiškas sąjungas. Buvo sąjungos aukojimams ir šventēms: tokia buvo Panegiris ant Deloso, kur joniškosios gentēs su žaismēmis, giesmēmis ir šokiais šventē Apollono garbei. Ant Eubējos sajungos dieve buvo Artemida, Koronējoje Atēna Itonija; doriškinēs bendrijos bendrai garbino Apolloną Knidoje; Poseidono kultas jungē mažaazijiškius joniškius Milete, beotiškius Oncheste ir dar didesnį viešpatybių skaitlių ant salos Kalaurijos. Bet pačia svarbiausia amfiktionija buvo Pytiškoji, arba Pyliškoji; galbut, kad išpradžių jų buvo dvi, vēliaus gi jos susijungē į vieną. Visgi sąjunga turējo du centrus: Demetros šventnamį Anteloje arti Termopylų ir Apollono šventnamį Delfuose. Sąjunga kaipo sąnarius su lygiomis tiesomis skaitē dvyliką tautų. Du kartus per metus, rudenį ir pavasarį, hieromnemonai, turējusieji nutariamojo balso teisę, ir pilagorai, turējusēji patariamą balsą, nagrinējo sąjungos reikalus. Šitos anfiktionijos taisyklēs, jos *nomoi* ir *horkoi* žinomos mums tik nuotraukomis*). Į sociališkus prietikius šita sąjunga veikē, ypatingai, padēdama susinešimų išsivystymui; į politiškus prietikius ji veikē, tretinio teismo rolēje sutaikydama nesutinkančias sąjungos tautas. Jos tikējimiška intekmē visųpirma rēmēsi delfiškos šventynēs apsauga. Kaip toji sudegē 548 m., tai amfiktionija turējo pasirupinti jos atstatymu; už šventynēs išniekinimą, arba šventkeleivių apiplēšimą, buvo paskiriama sąjunginē egzekucija. Tokių šventų karių yra žinoma keturios; viena jų Filypui Makedoniškam davē geidžiamą priežastį įsimaišyti į graikų reikalus. Amfiktionija teipgi davē tikējimišką šviesą tarptautiškam įstatymui. Bet ji nevisuomet turējo spēką, reikalingą priduoti savo autoritetui augščiausio tribunolo svarbą; tai buvo tuomet, kaip dalykas ējo apie tokias sąjungines tautas, kaip Sparta ir Atēnai, kurios nebutų leidę privertimo iš didžiumos pusēs, susidējusios iš smulkių viešpatybių. Todēl Demostenas vadina politiškai bespēkę amfiktioniją

*) Pas Eschiną de. f. leg. §115.

"Delfų šešēliu". Bet tas buvo vēlesniu laiku; pirmesniuose gi perioduose šita amfiktionija turējo didelę svarbą graikiškai vienybei: Kurcius priskaitē jos intekmei net abelnai išsiplatinusį vardą "Helēnai" ir dvylikos dievų sistemą.

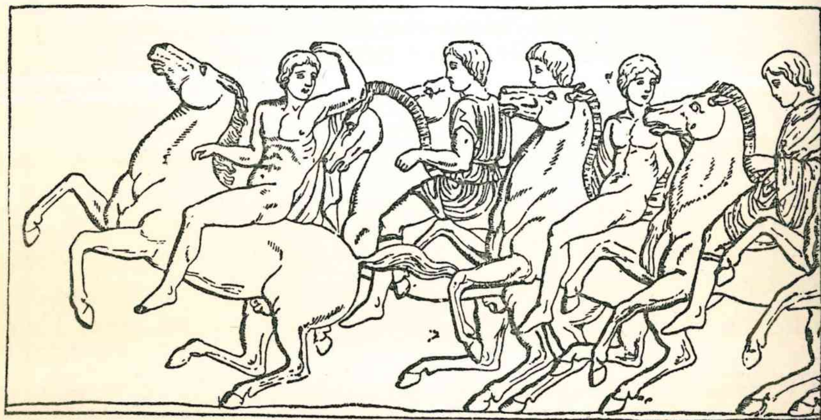
Mums likosi dar apšviesti vieną labai svarbią kulto pusę — šventes. Jos teipgi nebuvo visur tos pačios; graikai nesusitaikydavo net mēnesių užvadinimuose; metų pradžią atēniečiai, kaip ir abelnai joniškiai, nusekdavo iki vasarinio saulēstovio, doriškiai, turbut, iki rudeninio dienolygio, ēoliečiai iki žieminio saulēstovio. Ir čion šiek-tiek tikriaus apsipažinę esame su atēniečių švenčių kalendoriumi; kitose vietose mums žinomos yra tik tolimesnēs šventēs. Be abejonēs, labiausiai žinomos buvo atēniškos šventēs: ant didžiųjų Panatinējų ir Dionisijų į Atēnus suplaukdavo daugybē svetimžemių ir tąsyk gardas rodē tą išdidybę, kurios išlaidas niekino toki žmonēs, kaip Isokratas. Spartoje švenčių buvo daug mažiau ir visgi ne tokios, kurios savo parodingumu butų galēję lygintis prie atēniškųjų. Bet graikiškos šventēs buvo labai įvairios ne tik dēlei vietinių skirtumų; jos teipgi smarkiai skyrēsi sulyg dievo pobudžio ir šventēs tikslo. Čia ant pirmos vietos buvo tikrieji kulto veiksmai: tai didieji aukojimai ir iškilmngos procesijos, tai išperkamosios ceremonijos; per jas atsibudavo imtynēs ir žaismēs; budavo mystiškieji įšventinimai ir girtavimo iškilmēs; šventēs tankiai teipgi turējo linksmybēs ir ramumo dienų prasmę, kuriose apsistodavo visi privatiniai ir visuomeniniai reikalai, teismiškasis veiklumas ir politiškieji susirinkimai. Platonas ypatingai šitame matē švenčių tikslą: dievai davē žmonēms pasilsį nuo darbo, idant jie linksmintųsi drauge su muzomis, Apallonu ir Dionysu*).

Šventēs buvo labai skaitlingos; atsitikdavo, kad jų budavo po kelias ant dienos. Priežastys joms buvo gamtos gyvenime, laikų meto atmainoje, augalų augime, žemdirbystēje ir vyndirbystēje. Paskui prie to prisidējo sakmēs apie dievus, prie kurių priklausē ir tuli šventiniai papročiai, arba vēl šitos sakmēs nuduodamai buvo paveikslinamos. Buvo teipgi dienos istoriškiems atminimams, pav., Atēnuose buvo švenčiama maratoniško mušio diena. Dauguma švenčių buvo švenčiama vyriausių dievų garbei, visųpirma Zeuso,

*) Leges II, 1.

kuris laikē pirmą vietą švenčiant olimpijiškasias żaismes; paskui Atēnos, Apollono, Dionyso, Demetros garbei. Męs negalime paduoti pilnos apżalgos żinomų mums švenčių, nors tik attikiškųjų. Mēnesių vardai Attikoje kuone visi buvo imta nuo didżiųjų švenčių. Jie vadinta nuo pabaigos birżelio: Hekatombēon, Metageitnion, Boēdromion, Pianēpsion, Maimaktērion, Poseidēon, Hamēlion, Antestērion, Elafobēlion, Munichion, Targēlion, Skiroforion.

Svarbiausia dievybe Atēnuose buvo Atēna; jos garbei buvo pastatyta du didieji šventnamiai Akropolyje (Erechtējono ir Partenon) ir Atēnos jiekšta *prómachos*. Jai švęsta Sinoikijos, visų Attikos apygardų susivienijimo šventē. Bet šitos Sinoikijos buvo kaipir prirengimu prie Panatinējų, kurios teipgi buvo mēnesyje Hekatombēone. Jau pats jų vardas nurodo į jų pobudį, lygiai teip pat, kaip ir kitose vietose buvo rengiama Panionijos, Panachējos, Pambēotijos. Panatinējos švęsta kas metas, bet kas ketvirti metai jos buvo švenčiama su ypatingu parodingumu, kaipo Didēsēs Panatinējos. Per jas atsibudavo visokios imtynēs: gimnastiškosios, kuriose pergalētojas gaudavo alyvos kaušą nuo švento alyvos medżio, muzikališkos, ratais lenktynēs, ir t.t. Prie Pizistrato per Panatinējas skaityta Homero eilēs. Didżiausią rolę per šitą šventę lošē iškilminēs procesijos: ilga virtynē einančių su švyturiais, kuri prasidedavo nuo Eroso stovylos; per Didżiąsias gi Panatinējas procesija su pelopsu (viršutinis drabużis), kuri yra parodyta ant vieno

Pav. 61. Raitų burys Panatinējų procesijoje.

užsilikusio Partenono fryzo. Drabužis, austas atēniškų moterų (Ergastenų) buvo tamsiai geltono dažo ir ant šito dugno buvo gražiai išsiųtas kokio nors Atēnos nuopelno paveikslas, sakysime jos gigantų (milžinų) pergalējimo. Darbas buvo pradedamas devyniais mēnesiais pirmiaus, Atēnos Erganos dienoje, Arreforų, keturių mergaičių nuo 7 iki 11 metų amžiaus, kurios metams buvo pašvenčiamos Atēnai. Savo vardą Arreforos (slaptybēs nešiotojos) gavo nuo vienos ceremonijos per Skiroforijas: jos turējo nešti Afroditēs šventnamin *èn kēpo,* dēžutę, kurios turinys likdavosi slaptybēje (*apórrēta*), ir paskui nešti atgal kitą dēžutę Atēnos šventnamin. Procesija su peplosu per Panatinējas susidēdavo iš gerbiamiausių atēniečių, mergaičių su gurbais (Kanēforos), pašlavikų, nešusių visokius pabuklus, iškilmingai aprēdytų aukojamų gyvulių, gražiausių senelių su alyvos rykštēmis (talloforai) ir galiaus iš paties peploso, apvynioto apie stiebą, aptaisytą pratiesais lyg laivas. Be Panatinējų Atēnuose buvo dar keletas švenčių Atēnos gar-

Pav. 62. Kaneforų procesija.

bei. Paskutinēje Pianepsiono dienoje pripuldavo Atēnos Eranos šventē, kuri buvo švenčiama drauge su Hefesto švente ir todēl vadinta *chalkeia;* artesnių žinių apie ją mums truksta. Mēnesyje Targēlione (gegužy) atsibudavo Plintērijos ir Kallintērijos, buvusios išpradžių Aglauros, o vēliaus Atēnos šventēmis. Svarba jų daugiausiai matyta giedro dangaus sugryžime; bet šitas aiškinimas abejotinas. Yra žinoma, kad šituo laiku valyta šventynē ir dievēs paveikslas, išnaujo puošta ir aukota figos. Antgalo šituo laiku atsi-

budavo valymo apeigos. Laike procesijos Atēnos kunigē buvo skēčiu (*skiron*) uždengta nuo saulēs karščio.

Kuone visose graikų valdybose buvo ypatingai skaitlingos Apollono šventēs; tankiai budavo dafneforijos — procesijos, per kurias buvo nešama liauro rykštēs. Net Spartoje, kur nedaug švenčių buvo mums žinomomis, Apollono garbei buvo švenčiama Giakintijos ir Karnējos. Delfuose buvo vaidenama jo kelionē į hiperborējus (*apodēmia*) ir linksmai buvo apvaikščiojama jo sugryžimas. Šventēje, švenčiamoje Delose dalyvavo kas metas iškilminga atēniečių pasiuntinija; su šita švente rišama buvo laimingas Tezējaus pagryžimas iš Kretos. Paprotys nepildyti nē vieno mirtinio pasmerkimo iki laivo pagryžimui iš Deloso — žinomas iš Sokrato istorijos. Su šventēmis Apollonui neatsilikdavo nē mažaazijiškēs naujokijos. Atēnuose nemažiau kaip penki mēnesiai savo vardus gavo nuo Apollono švenčių, ir jam buvo pašvęsta net pirma ir septinta kiekvieno mēnesio diena. Hekatombējos priklausē Apollonui, kaipo vasaros dievui, Metageitnijos — kaipo dievui sandoros tarp kaimynų, Boēdromijos — kaipo padedančiam dievui. Per Pianepsijas jam buvo nešama pirmieji vaisiai: virti ankštiniai vaisiai ir Eiresionui, alyvos šakelē su figomis, javais, alyva, medum, vyno taure; šitą šakelę kaipo šventą paaukonę iškilmingoje procesijoje šventnamin nešē vaikutis. Munichijoje, atidaıant laivaplaukybą, buvo švenčiama Delfinijos Apollono garbei, aptildančio juras, sujudintas žiemos audrų. Prietam atēniečiai turējo teipgi omenyje Tezējaus kelionę į Krymą, kuomet kiti graikai minējo krētiškųjų jureivių kelionę po Apollono vada į Delfus. Didžiausia Apollono švente Atēnuose buvo Targelijos, atsibuvančios gegužio mēnesyje ir supuolančios sulyg laiko su delosiškąja švente. Dievui aukota pirmieji vaisiai, daryta procesijos ir išvesdinēta chorai. Bet drauge su tuo atsibudavo ir atperkamosios apeigos dievui, kuris galējo veikti ir pražutingai deginančiu saulēs karščiu ir pavietre; todēl kaipo atleidimo ožius (*farmakoi*) vedžiota vyrą su moteria ir įstumta juos į mares.

Labai skaitlingos buvo Dionyso šventēs. Visų-pirma męs paminēsime Oschoforijas — šventę, kurios, nors ir nevisos apeigos yra aiškios, bet jos esmuo buvo tame, kad sirpstant vynuogēms į Atēnos šventnamį nešta dovanos vyno dievui. Žiemą, maž-daug gruodžio mēnesyj, kaimiš-

kose apygardose buvo švenčiama Mažosios Dionysijos *Dionysia ta kat' agrous**). Čion vaišintasi naujai išspaustu vynu, daryta procesijos su falosais, dovanų davinēta dievui vynas (*deoinia*) ir aukota jam ožys; iš rimtų ir linksmų šitos šventēs chorų atsirado tragedija ir komedija. Teipgi budavo visoki juokavimai ir žaismēs; šokis ant slidaus maišo (Askoliasmos), supimasis medžiuose — šis paskutinis atminiman liudno atsitikimo, turējusio vietą Ikarijiškoje demoje. Ten, Ikarijui atnešus dievui vyną, šis paskutinysai pasidalino juomi su savo kaimynais ir jie nusigērę jį užmušē; todēl jo nuliudusi duktē Erigona po medžiu pasikorē.

Gardē teipgi buvo švenčiama vynuogių spaudimo šventē; apvaikščiojama su iškilmingomis procesijomis — Lenējos (sausio) mēnesyje. Dar svarbesnēs buvo Antesterijos (vasaryje), per kurias maišēsi viena su kita įvairios pažiuros ir kultai. Dabar jau gerta vynas iš bosų, bet podraug švęsta augmenybēs pasirodymas, ateinant pavasariui ir, be to, daryta apeigos mirusių garbei, todēl šitos šventēs dienos skaitēsi teipgi *hapofrades,* arba *miarai hēmerai.* Per tris dienas, per kurias Antesterijos tęsēsi, dangiškų dievų šventnamiai buvo uždaryti, o Dionysas buvo jungiamas prie Koros ir chtoniškojo Hermeso. Pirmą dieną (*piroigia*) žmonēs vainikavo save šviežių gēlių vainikais, atidavinēdavo bosus ir bandē vyną. Taurių dienoje (*Choes*) atsibudavo gertynēs su linksmais juokais, kuriose dalyvavo ir vergai; buvo nešama teipgi aukos ir mirusiems ant kapų. Šitą antrą dieną pripuldavo teipgi svarbi ceremonija, kuriai buvo atidaromas senoviškas Dionyso šventnamis (Leneonas); visą likusį metą jis budavo uždarytas; tai buvo Bazilissos (archonto bazileuso pačios) sužiedavimas su dievu, kurin ją lydējo 14 matronų (*gerarai*). Trečią dieną (*chytroi*) statyta puodai su virintais vaisiais chtoniškajam Hermesui. Bet pačia didžiausia švente buvo gardinēs Dionysijos kovo mēnesyje, švenčiant pavasario garbei, kaipo išvaduotojo *eleutereus, lysios.* Žydējimo metu Atēnų Didēsēs Dionysijos buvo puikiausia viso meto valanda; šitame laike gardas užtvindavo sąjungininkais ir svetimžemiais; dievas garbinta ditirambais ir naujomis ir teatrališkomis dainomis.

---

*) Slg. Aristofano Acharn. 243 ff.

Daugelis gražiausių graikų teatro veikalų buvo parašyta šitai šventei.

Demetros šventėse atskiria trejopą šitos dievės kulto prasmę. Visų pirma visoje Graikijoje, o teipgi ir attiškose demose bei Atėnuose buvo švenčiama keletas žemdirbystės švenčių: *proērosia* rudenį, perariant laukus, ir *haloa,* kulimo šventė žiemą; šitos šventės drauge su Demetra tankiai atsinešė teipgi ir prie Dionyso. Apie mystiškąsias slaptybes Eleuzine tuojaus pašnekėsime nuodugniau. Nuo šito mystiškojo kulto męs atskiriame Tesmoforos tarnavimą Demetrai Atėnuose, nors abu šitie kultai ir turėjo keletą bendrų simbolų. Per Tesmoforijas, mėnesyje Pianepsione, atėniškės moterys šventė Demetrą, kaipo įstatymo ir tvarkos dievę. Šventė tęsėsi penkias dienas: išpradžių rinktasi į Demetros ir Koros šventynę Galimos demoje; likusias dienas šventė tęsėsi pačiuose Atėnuose su visokiais juokais ir vienas kito pajuokimais*).

Zeuso garbei atsibudavo šventės ir žaismės įvairiose Graikijos dalyse; tokiomis buvo žaismės Olimpijoje ir *hieros gamos,* atsibuvantis ant Samoso, Platėjoje ir kitose vietose. Atėnuose jo šventės šiek-tiek nusileisdavo kitų didžiųjų dievų šventėms, nors ir čia buvo kelios Zeuso šventės. Žiemą atsibudavo apvalomosios ir išperkamosios apeigos su Dioskodiono nešiojimu Zeuso Maimatko garbei. Antesterione su bekraujėmis aukomis buvo apvaikščiojama Diazijos Zeuso Meilichijo garbei. Skiroforione buvo šventė — Zeuso Palieuso, gardų globėjo garbei; šitas apvaikščiojimas atsibudavo pas jo altorių akropolyje ir vadinosi Diipolijos arba Bufonijos, paskutinės sulyg atnešamo aukon buliaus; čia tas, kuris pamušdavo gyvulį, pabėgdavo, o kirvis patekdavo teisman.

Kitos graikiškų švenčių pasiekė visuotiną ir augščiausiame laipsnyj didelę svarbą visai kulturai: tai didėsės žaismės: olimpijiškosios, pytijiškosios, istmijiškosios ir nemėjiškosios. Nuo kitų imtynių, k. v. nuo kariškų feakų žaismių ir nuo šermeniškos iškilmės Patroklio garbei pas Homerą, jos skyrėsi teip lygiai, kaip didieji orakulai skyrėsi nuo vietinių orakulų, arba nuo pavieniško pobudžio nulėmimų tuomi, kad jose dalyvavo visos graikų gentės ir

*) Visos šitos ypatybės galima rasti Aristofano komedijoje "Tesmoforijos."

kad jos įėjo didžiųjų dievų kulto sudėjiman; vienok išpradžių jos priklausė ypatingai didvyrių kultui. Kaipo graikų gyvenimo centras, Olimpija turėjo net dar didesnę svarbą kaip Delfai jau dėlto, kad olimpijiškose žaismėse galėjo dalyvauti tik graikai, o svetimžemiai ir vergai buvo prileidžiami tik kaipo žiurovai. Žinios apie Olimpiją, kurios pirmiau buvo semiama tik iš netyčinių nurodymų graikų rašliavoje, ypatingai iš Pauzanijaus aprašymo, žymiai pasipildė ačiu paskutinių 20 metų atkasoms. Padava olimpijiškųjų žaismių atsiradimą skaitė nuo Pelopso, Heraklio ar Likurgo. Jos buvo švenčiama kas penktas metas vasarą, ir šitam laikui buvo įvedama dieviška taika, kuri, be abejonės, tankiai sunku buvo užlaikyti dėlei Elidos su Pyza niaujaties. Olimpiadų skaitlius prasideda nuo 776 m. Graikų viešpatybės savo atstovus siųsdavo į žaismes visuomenės lėšomis; jose dalyvavo daugelis ir privatinių asmenų. Nors Olimpijoje visi graikai buvo lygųs sulyg teisių, bet šventė turėjo ypatingai doriškių pobudį ir stovėjo artimame susirišime su Sparta. Ypatingai visuomet budavo daug itališkųjų naujokijų atstovų: Olimpija buvo nukreipta į vakarus. Čion buvo garbinama keletas dievų; senovinis šventnamis buvo Gēros garbei; buvo šeši altoriai, po vieną dviem dievams; vienas altorius visiems dievams; be to buvo ir didvyrių kultas. Bet didžiausiu Olimpijoje dievu buvo Zeusas; jam penktame metašimty buvo pastatytas puikus šventnamis, į kurį Fidius padirbo garsiąją stovylą. Išpradžių, žinoma vyriausiu šventės tikslu buvo aukų nešimas šitiems dievams; bet istoriškuoju laiku jis buvo visai užstelbtas imtynėmis. Imtynės išpradžių susidėjo tik iš bėgimo lenktyn stadiją atstumo; vėliaus atsirado pentatlonas (šokinėjimas, bėgimas, ritinio mėtymas, jėties mėtymas, grumtynės); dar vėliaus prie to prisidėjo kumstynės ir ratais lenktynės. Dovana, kurią paskirdavo gellanodikai, buvo nuo švento alyvos medžio vainikas.

Šitos žaismės turėjo didelę svarbą tikėjimiškai ir doriškai graikų tautos apšvietai ir tuo podraug jose atsispindi visas graikų pobudis. Graikas garbę laikė augščiau medžiagiškos gerovės; jis kovojo už vieną tik vainiką. Jis nesirupino kunu, idant turėti progą gyventi ramiai ir liuoniai, jis lavino jį, idant buti vikrum, stiprum, tinkamu visokiam reikalui. Vikrybė jo akyse dargi augščiau stovėjo

negu stiprybē; nuo senų senovēs ir per ilgą laiką pirmutine dovana Olimpijoje buvo dovana laimēta bēgtynēje. Tik paskui pradēta vainikuoti turtas, išreiškiąs savo gausą brangioje bēgtynēje ratais. Pergalētojas apturēdavo pagarbą visos savo tautos akyse; šita pagarba lietē ir jo gimtinį gardą ir visaip gerbiami buvo jo sunųs. Šitas darbas buvo malonus ir dievams. Graikų dievai nereikalavo nē jokios asketybēs, nē jokio šalinimosi nuo svieto; gimnastiško miklumo išlavinimas ir kuno mankštynēs buvo jiems tarnavimo dalimi; jiems buvo malonus kuno tobulumas ir jaunybēs sveikata. Dvasiška lygsvarybē ir aiškumas, kurių jie buvo atstovais, ankštai rišosi su šita kuno sveikata. Prie to prisidējo dar toji sąveika, kurią olimpijiškosios žaismēs rodē plastiškai dailei. Čion buvo rodomas nuogas kunas, kurio formas paveikslino skulptoriai. Niekur teip stipriai, kaip Olimpijoje, neišsijautojo garbstymas fiziško gyvenimo, padarančio vieną iš graikų tikējimo ypatybių. Kad ir čion įsismerkdavo nedorybēs, kad pergalē tekdavo godumui, arba susiteršdavo žiaurumu, — tai jau tas žinoma mums iš daugelio pavyzdžių; bet ta aplinkybē neužkenkia doriškai pačių olimpijiškų žaismių svarbai.

Trejos kitos didelēs žaismēs žymiai užsileidžia olimpijiškoms. Jos atsirado neprigulmingai nuo olimpijiškųjų, bet ilgainiui šį-tą perēmē nuo jų. Pytijiškosios žaismēs Delfuose išpradžių buvo tai kitarodų lenktyniavimas giedoti Apollono garbei. Šitas giedojimas palaikē su savim pirmybę net ir tąsyk, kaip po šventai karei su krisiečiais buvo įvesta imtynēs sulyg olimpijiškųjų pavyzdžio. Nemējiškosios žaismēs buvo švenčiama kas dveji metai, vieną kartą žiemą, kitą kartą vasarą, išpradžių didvyrio Archemoro garbei, vēliaus paties Zeuso garbei. Žaismēs susidējo iš gimnastiškųjų lankstybų, arkliais lenktynių ir dailiškųjų lenktynių. Tolygios žaismēs buvo ant Istmo Korinte; nors jos atsibudavo ant doriškių žemēs, bet viršijamą dalyvumą jose imdavo atēniečiai. Seniaus čia buvo apvaikščiojama Melikerto šventē istoriškuoju Poseidono laiku.

115. Slaptenybēs. Orfybē.

Nusisiuntimo raštai. Daug ką galima rasti atsakančiame abelnų mytologijos ir kulto veikalų skyriuose. Iš senesnēsēs, speciališkos rašliavos paminēsime tik Chr. A. Lubbock, *Aglaophamus sive de theologiae mysti-*

cae Graecorum causis libri tres (2m. 1829), dėlei esančios jame medžiagos turtingumo; toliaus reikia paminėti L. Preller *Demeter und Persephone* (1873 m. teipgi pas Pauli R. E.); Gerard, *Orpheus und die Orphiker* (Abh. Koen. Ak. Berlin 1861 su apščia versmių rodykle); P. Schuster, *De veteris Orphicae theogoniae indole atque origine* (1869); O. Kern, *De Orphei, Epimenidis, Pherecydis theogoniis quaestiones criticae* (1888); A. Dietrich, *De hymnis orphicis capitula quinque* (1892); G. Anrich, *Das antike Mysterienwesen in seinem Eintlus auf das Christenthum* (1894); daug kas yra pas E. Rode, *Psyche* (1891); E. Maass, *Orpheus* (1895 ir Rode'o recenzija Heidelb. jahrb. metraštyj 1896); Percy Gardner, *New Chapters in Greek history* (1892); L. Dyer, *Studies of the Gods in Greece* (*Lowell lect.* 1891).

Iš šventynių Graikijoje ypatingą vietą užėmė Eleuzinas. Maža graikų viešpatybė jau labai senuose laikuose buvo garsi savo slaptenybėmis, ir kaip VII metašimty Eleuzinas įėjo sudėjiman galingos kaimyniškos Atėnų viešpatybės, atėniečiai pasiskubino paversti į savo valstybinį kultą svarbią šventynę, kuri ikitolai buvo sujungta su Eumolpidų genčia. Eleuzinas savo padėjimą užlaikė bėgyje viso graikų klasiškos kulturos gyvavimo laiko iki galui senoviškai istoriško periodo: kitos slaptenybės, buvusios Tenėjoje Arkadijoje, Messeniškoje Andanoje ir kitur, anaiptol, negalėjo lygintis garsumu su Eleuziniškomis, o mysterijos buvusios Atėnuose skaitėsi tik prirengimu prie didėsės Eleuziniškosios iškilmės. Šitą šventę, kurios atskiros ypatybės daugelyje atsitikimų liekasi pasinėrę į neišgilinamą tamsą, dėl jų laikymo slaptybėje, gal apžvelgiame kaipo pirmapradinių graikiškų kultų liekaną; ir šventas jos apeigų pobudis gali buti aiškinamas jų senoviškumu toli daugiau, negu ypatinga išreiškiamų jomis mąsčių kiltybe. Seniaus moksle vyravo visoki prileidimai sulyg slapto šitų apeigų turinio; anglas Warburton ir pirmesnysai tardytojas Kreicer manė, kad šitose apeigose užsiliko senųjų laikų graikų išmintis; todėl mysterijosna kiekvienas tuojaus dėjo tas tikėjimiškas idėjas, kurias jis pats skaitė tikėjimo pradžia. Nuoseklųs Lubbock'o tyrinėjimai padarė galą šitoms fantazijoms; jis parodė, ir tas yra dabar svarbiausiu musų numanymo apie mysterijas dalyku, kad abelnai nebuvo jokios eleuziniškos "išminties", ir kad slaptenybės neturėjo tikslu jokio dogmatiško mokslo; jau Aristotelis kalbėjo, kad įšventinamieji tiesiog priiminėjo tam tikrus įspudžius ir buvo įvedami į tam tikrą ypatingą dvasios stovį. Šituomi slaptenybės skiriasi nuo prastų, turėjusių viršutinę svarbą, kulto apeigų. Dalyvavimas slaptenybėse buvo iš laisvos valios ir

tiesa prie jo buvo gaunama tik per įšventinimą, ir nebuvo sujungta su gimimu tarpe tam tikros politiškosios grupos, kaip tas buvo su valstybinių ar gimininiu kultu. Įšventintasis slaptenybēse rado dvasišką peną ir jautēsi susigiminiavusiu su dievais, ko teipgi nebudavo valstybiniame tarnavime dievams. Jau senovēje sklido perdaug perdēti pasakojimai apie smarkius dramatiškuosius budus, vartojamus

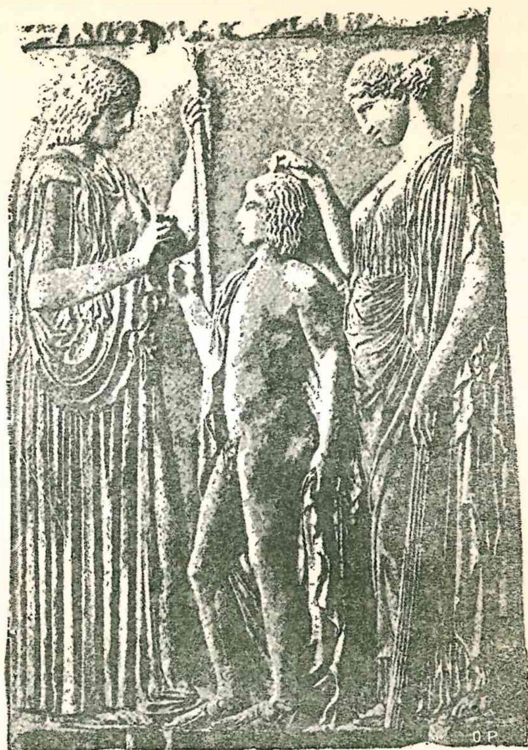
Pav. 63. Išvogimas Persefonos.

dalyvininkų slaptenybių įvedimui tikējimiškon nuotaison: sakydavo, kad jie turējo landžioti po tamsius urvus, tarp visokių baisumų, kol jų staiga neapšviesdavo stebuklinga šviesa, kurioje jie matē rojiškus laukus ir šventus šokius, ir juosius sutikdavo dangiški balsai. Gardner teisingai patēmijo, kad toki dalykai, prie menkų dramatiškų senovēs pabuklų, visai nebuvo galimi, o iškasos parodē, kad apie jokius požeminius urvus ir kalbos negalējo buti ir kad regykla, ant kurios atsibudavo slaptenybēs, skyrēsi nuo paprastų graikiškų regyklų tik savo didumu.

Kuomi tad buvo Eleuziniškos slaptenybēs ir kaip jos atsibudavo? Regimai tai buvo senoviškas Demetros kultas, kurio tikslu buvo iškilmingais, bet visiškai primityviškais dramatiškais budais garbinti daug reiškiantį nuotikį, įvykstantį skrityje, priklausomoje žemēs dievei, butent žemdirbystiškos kulturos įvedimą.

Todēl slaptēnybių turinys buvo ne gamtos apsireiškimų vaidenime ir ne kasmetinio jų bēgio paveikslinime. Bent myte apie Demetrą, tame pavidale, kaip jis mums yra žino-

mas iš himno, o teipgi ir iš kitų jo formų, kalba eina apie žemēs dievę, kuri užsirustinusi atēmē žmonēms žemēs derlingumą; vargiai tegalima abejoti, kad Persefonos išvogimas ir sekanti po sutaikų su Hadesu santartis reikią suprasti augmenybēs mirimu ir kasmetinēs gamtos apsireiškimų tvarkos atasteigimu.

Pav. 64. Demetra, Persefona ir Jakch.

Bet šitie prigimtiniai procesai padarē tik antraeilinę slaptenybių pusę; svarbiausia gi, regimai, buvo gamtos apveikimo paveikslinime, apsireiškiančio žemdirbystiškoje kulturoje, parodančioje kaipo žemēs vaisingumo užtikrinimą. Triptolemas, kuris atsiranda prie galo Demetrai himno, yra šitos kulturos atstovu. Jis jau nuo senų laikų buvo žinomas kaipo trikartinēs orēs dievas, slaptenybēje gi jis įvesta kaipo Demetros mokinys; nuo jos jis išmoko arti ir todēl jis su iškilme yra sodinamas į jos ratus ir siunčiamas ant žemēs žmones žemdirbystēs mokinti

Šita Triptolemo pasiuntinybē laipsniškai keičiasi į pergalingą procesiją ant žemēs visų kulturos gerybių ir yra statoma greta su Dionyso kelione; sąryšys su vyno dievu, lošęs tokią didelę svarbą vēlesnēse mysterijose, įgauna čia gamtišką atspirties tašką.

Bet Triptolemas nēra vienintēlis dievas, įvestas šitan Demetros cikliun; daug garsesnis Eleuzine buvo trakiškasis Jakchas; ant nelaimēs apie jį galime pasakyti tik tiek, kad jis atstovi apsireiškimą, artimą Bakchui ir kad, kaipo Persefonas vyras ar sunus lošē svarbią rolę slaptenybinēje dramoje ir iki tokiam laipsniui įgriebē visos ceremonijos pobudį, kad jo vardas slaptenybių dalyvininkų vienval buvo šaukiamas ir visa šventoji Eleuzine procesija turējo Jakcho procesijos vardą. Bet jei Jakchas buvo panašus į Dionysą, tai jis ne kitaip, ir buvo kaiminēs kulturos dievu; tik jam tarnavimas, dēl atskyrimo nuo Triptolēmui tarnavimo, turējo triukšmingą, gertynių pobudį.

Tokia pažvalga į slaptenybes, kaipo į senovišką kaimišką šventę matyta, vienok, neužtektina; Eleuzinijose įžiurima buvo gilesnē prasmē. Tvirtinama buvo, kad Persefonos išvogimas ir tvylanti jos asmenyje javų augimo istorija yra tik alegoriškąja dvasiško pobudžio idējos išraiška; kad čion paveikslinama žmogaus ir žmogiškosios vēlēs likimas; kaip sēkla turi suputi išdavimui naujo augalo, teip lygiai puvąs kunas turi buti paimtas į žemę, kuomet vēlē pasiekia nemarybę. Bet Rode aiškiai parodē, kad čion tokios prasmēs nebuta. Supratimas apie nemarybę, arba teisingiau, apie žmogaus gyvenimo neliautį po myriui pas pirmuosius graikus buvo visai paprastas ir įgimtas, kad vargiai tebuvo reikalas ypatingam paveikslinimui; nemarybē gi vēlesnēje žodžio prasmēje, vadinas, paveikslinimas vēlēs iš sunaikinto kuno buvo visiškai svetimu jų mąstymo budui. Atsiradimas idējos sulyg to, kad už slaptenybių slepiasi kito gyvenimo žadējimas, yra suprantamas, nes daugelis senovēs pasakymų turi tokią pakraipą. Bet, vienintēlis iš šitų pasakymų be abejonēs eleuziniškasis (480 ir sek. himnas sako tik apie tai, kad mirusių karalijoje busiąs skirtumas tarp įšventintų ir neįšventintų. "Palaimintas žmogus, kuris išvydo (įšventinimą); bet kas nēra įšventintas ir neima dalyvumo slaptenybēse, to likimas po mirčiai bus kitas, kurčioje hadeso

tamsoje". Todēl, įšventintiems surengta geresnis likimas aname sviete, bet ne nemarybē.

Slaptenybēs, duodančios tokią viltį laimingesniam gyvenimui Hadese, yra laimingesnio likimo gavimo budu, pildant tokias išlygas, kaip pasninkai, valyba, nesutepiamybē krauju; bet šitos išlygos turi grynai viršutinį pobudį; Diogenas teisingai išjuokē sistemą, sulyg kurios vagis Pataikionas tik dēlto, kad jis gavo įsišventinti, numiręs naudosis geresniu likimu, negu koksai Epaminondas.

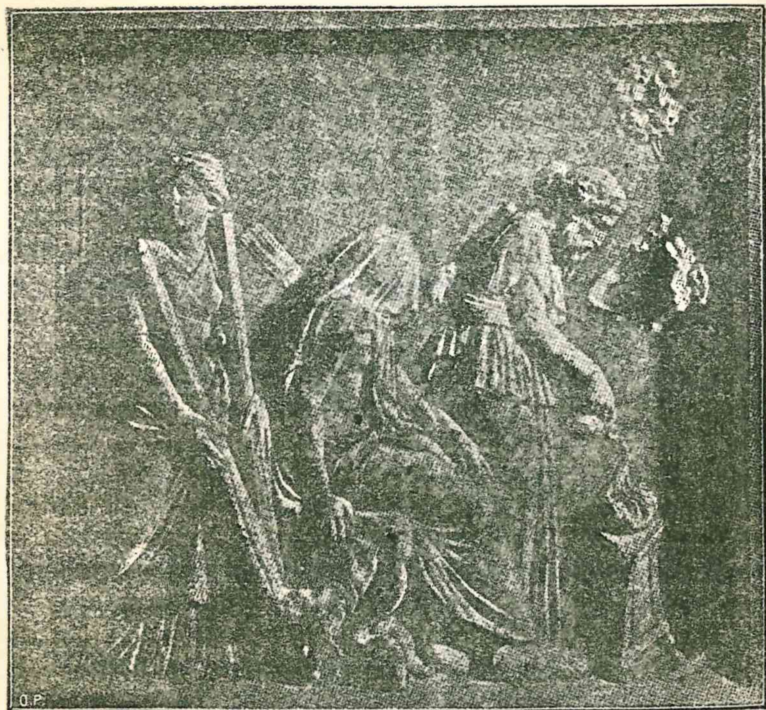
Ant slaptenybių, kurios už tokią menką kainą žadējo teip dideles gerybes, suplusdavo labai daug žmonių: "Iš 30.000 žmonių minios, tarytum dulkių debesys kilo ir iš ateinančių į Eleuziną lupų sklido Jakcho šaukimasi, — sako Herodotas, — ir iš visų graikiškojo svieto pusių ējo žmonēs imti dalyvumą šitose slaptenybēse". Jos buvo atviros kiekvienam graikui, jei tik jis nebuvo suteptas krauju; pirmiaus, priešingai, jos buvo atēniškųjų valstiečių privilegija; todēl slaptenybēs, anaiptol, nebuvo rišamos su tam tikromis aristokratiškomis ar kunigiškomis šeimynomis, kaip tas buvo su daugeliu kitų, uždarytų Graikijos kultų.

Vienok teip buvo sulyg pačių slaptenybių urēdiškųjų asmenų. Hierofantas, kulto atstovas, kuris turējo išrodyti ir išaiškinti šventynes ir apeigas, turējo paeiti iš slaptenybių įsteigtojo giminēs, Eumolpo, lygiai kaip ir moteriškosios lyties hierofantēs; sekantis po jo kunigas, daduch paējo iš Kerikų giminēs. Šitiems šventatarniams, arba abelnai šitų kuniginių šeimynų nariams priklausē teisē kaipo *mystagogoi* atlikti įšventinimo veikmę (*myein*). Supratimą apie šitą ceremoniją duoda mums ant vazų paveikslų eilē. Su nuogomis kojomis, liuto kailiu apsiaustas įšventinamas stovi priešais kunigą; dešinēje rankoje jis laiko aukojamą paršelį, kairēje aukojamą duoną; toliaus jis sēdasi apgobtas ilgu apsiaustu; į kairiąją ranką jis ima švyturį, kuomet hierofantē viršuj jo galvos laiko vētyklą, apvalymo simbolą. Trečias paveikslas parodo sēdinčią Demetrą, kairēje rankoje laikančią švyturį, žalčiu apvyniotą, kurio galvą glosto slaptenybēs dalyvininkas.

Eleuziniškose slaptenybēse galime atskirti keturis veiksmus. Pirmi du — prirengiamieji: valyba (*katarsis*) *ir* įvadinēs apeigos bei aukos (*systasis*) dar nebuvo slaptenybēmis; abu paskutiniai, priklausą stačiai prie slaptenybių,

buvo prieinami tik įšventintiems: tai *teletē,* arba *myēsis* ir augštesniame įšventinimo laipsnyj *epopteia.*

Viršutinē slaptenybių užvaizda, nuo laiko valstybēs paēmimo jos ant savęs, buvo pavesta atēniškajam archontui bazileusui. Jis apskelbdavo švenčių pradžią (jos turējo prasidēti ne vēliaus dvyliktos boedromiono dienos (t. y. rugsējyj); ir 15 dieną to paties mēnesio slaptenybių dalyvininkams pradējus rinktis Stoapoikiloje Atēnuose, jis tu-

Pav. 65. Įšventinimas į slaptenybes.

rējo prašalinti iš susirinkimo nevertuosius. Sekanti diena buvo garsi *halade mystai* — "jurai pašvęstų diena"; šitą dieną slaptenybių dalyvininkai turējo išsimaudyti jurose, arba bent arti Atēnų suriuose ežeruose ir išmaudyti ten paršelį auka paskirtą, kuris 17 dieną, abelnos šventēs dienoje, buvo aukojamas abiem slaptenybių dievēms. Paskui 20 dieną atsibudavo didelē procesija iš Atēnų į Eleuziną. Procesijos priekyje buvo nešama dievo stovyla, sulyg kurio ir

visa procesija vadinta Jakcho procesija; paskui ją ējo efebai ir visą laiką girdējosi paskui ją ējusių slaptinybēse dalyvautojų Jakcho meldimas. Procesija išpalengvo traukē pirmyn; ant skaitlingų aukurų pakeliui buvo duodama aukos giedama himnai, šokama šokiai; visa diena, nuo prašvitimo iki vēlyvam vakarui, pereidavo, kol keleiviai prieidavo Eleuziną, esanti atstume 4 valandų kelionēs, ir ten rasdavo sau pasilsį ant nakties. Čion pereidavo kelios dienos su tolesniais besirengimais prie didēsēs šventēs; šitame laike perbuvinēta liudnos jieškančios Demetros padējimas; todēl dieną buvo pasninkaujama, o nakčia daroma apvaikščiojimas prie švyturių šviesos. Pasibaigus pasninkui, pasekant Demetrą, buvo geriama *kykeon*, gēralas padarytas iš miltų ir vandens, kuris, turbut, drauge su kokiu valgiu buvo imamas kaipo šventa dovana. Paskui ējo šventi vaidenimai *epopteia* arba *ta dromena*. Jie buvo daromi ant bais didelēs regyklos, kuri užimdavo didžiausią Eleuziniškųjų šventynių trobesį (tai nebuvo tikrai šventnamis). Didžiausioje tamsoje, jei galima bežvaigždēse naknyse ir iškilmingoje tyloje slaptenybių dalyvautojai užiminējo savo vietas. Tąsyk ant regyklos puikiuose kunigo rubuose pasirodydavo hierofantas. Jam vedant ir aiškinant savo *hieroi logoi*, kaipo liturgiškasis tekstas buvo lošiama šventi vaizdai, liečianti ypatingai Koros ir Demetros istoriją; jie tai ir padarydavo pačią *myēsis*. Čion galima prileisti, kad tam buvo pasinaudojama visomis sceniškomis priemonēmis, kurios tik buvo po ranka, idant sujudingai iššaukti reikalaujamus šito pasakojimo nuotaisos kontrastus: kaip žinome, netruko nē muzikos, nē šokių, nē vaiskios švyturių šviesos; žiurovai pusētinai buvo įvaromi į įtemptą ir sujudusį stovį, idant augščiausiame laipsnyje butų jausliais visokiai veikmei. Turbut įeinant į Hadesą vaizdžiai buvo parodoma visokios kančios, kurias mirusių karalijoje turējo kentēt piktadējai ir neįšventintieji, ir matymas jų, žinoma, padarē veikmę į žiurinčius. Abelnai galima manyti, kad slaptenybēs savo didžiausios galybēs laikuose turējo didelę intekmę į tikējimišką jų dalyvautojų auklējimą. Suprantamas dalykas, kad augant įšventintinių skaitliui šita intekmē vis mažējo. Nors užbaigtinēje senovēs slaptenybēs valandoje dar išlaikē sau garbų padējimą, teip kad toksai žmogus, kaip Markus Aurelius panorējo buti įšventintu josna, o krikščionis Valentianas, už-

draudęs visus naktinius aukojimus, padarē išimtį tik Eleuzinijoms — bet matyti kad šita įstaiga nužudē savo tikrą galybę ir kad žingeidųs protai, panašiai Sokratui senovēje, laikēsi ištolo nuo liaudies subružties Eleuzinan.

Jau vēlesniame laike, neankščiau Aleksandro laiko, į eleuziniškąsias slaptenybēs pradējo įsigauti naujos idējos, suteikusios joms gilesnę prasmę ir iš dalies visai kitokį išvyzdį. Tai buvo orfybēs idējos, originališko slapto mokslo, kuris dar pirma žydinčio Atēnų laiko sutvērē Graikijoje tikējimiškas bendrijas ir visur, kur jis įsigavo, graikiškos dvasios pobudis, galima sakyti, visai atsimainē. Sąryšys tarp Dionysui tarnavimo ir orfybēs duodasi pastebēti ir slaptenybēse: Zagrei, orfiškųjų idējų atstovas eleuziniškose regyklose, — asmuo visai panašus Bakchui ir tapatinamas su juomi.

Prie daugiausiai lankomų vietų priklausē teipgi sala Samotrakija, kur ypatingai jureiviai dalyvavo slaptenybēse kabyrų. Šitie kabyrai, nežiurint į visokius mokslo tyrinējimus, vis dar liekasi šiek-tiek neaiškiais; itifalliškiejie jų dviejų paveikslai daro galimu vienok, kad ir čia męs turime reikalą su vaisingumo dievais. Jų vardai slaptenybių laike buvo laikoma didelēje slaptybēje; rods, męs išnetyčių žinome trijų kabyrų vardus: Aksieros, Aksiokersos, Aksiokersa ir ketvirto Kadmil*). Jų šventnamyje (Anaktoron) kunigas (Koes) po prirengiamąjai metavonei darē apvalymus ir įšventinimus.

Orfybē išpradžių buvo, turbut, negraikišku judējimu; jos susirišimas su bakchybe ir su orgijomis, kaipo ir vardas, paeinąs nuo Orfējo vardo, nurodo į jos trakišką paeigą. Bet prie Dionysui tarnavimo palaidumo orfikai visai neprisidējo; jie visur tvērē taisykliškas valstiečių bendrijas ir todēl gali buti lyginami prie laisvų kultinių draugijų (*eranoi, tiasoi* ir k.). Kaipir pas paskutinius principas, esantis jų susivienijimo pamatų buvo išimtinai tikējimiškas; jo pagrindu buvo ne priklausymas prie kokios-nors tam tikros šeimynos, ar luomo, kaip tas yra daugumoje tikējimiškų sąjungų pas graikus; vyriausiu motyvu čia buvo asmeniškas reikalavimas širdingesnēs dievagarbystēs, gilesnēs pasauležvalgos svietan ir skaistesnio gyvenimo budo. Toliaus, orfikams po-

*) Scholiast prie Apollonios, I, 913.

budinga yra tas, kad jie turējo tam tikrą mokslą. Tasai mokslas atskiria juos nuo draugijų, surištų su slaptenybēmis; eleuzinijos ir tolesniame išsivystyme susidējo iš senojo kulto švenčių atkartojimo; orfybē gi remiasi tam tikra pažiura į gyvenimą. Todēl ji padaro dogmatiškąją teoriją ir net visą teologiją, kuri su visais savo mytais, himnais ir mokinimo taisyklēmis laikēsi plačioje rašliavoje ir padarē regimą veikmę į vēlesnę rašliavą, kaip į filozofišką, teip ir į poētišką. Bet orfiškosios sąjungos nesitenkino savo mokslo išplatinimu: jų pažiura į svietą reikalavo praktiško pritaikymo ir sulyg savo esmens vedē prie doriškų priedermių įsteigimo. "Valybos ir atpirkimai lošia čia svarbiausią rolę ir atkakliausiai yra palaikoma jų butinumas net toje dēstyje, jei pirmiau nebuvo reiškaus prasižengimo, kadangi žmogus yra nuodēmingas jau nuo pat užgimimo ir jau todēl reikalauja metavonēs, atsipirkimo ir tikējimiškos valybos , (Stengel).

) Orfiškoji rašliava buvo plati, bet ji, ant nelaimēs, mažai mums žinoma ir tai tik iš netikētų paminējimų ir citatų. Aleksandrijiškasis Klimentas užvadina keletą antrašų (*chrēsmoi, kratēr, eis hadou katabasis, hieros, fysika*). Svida mini net dvidešimts vieną veikalą. Mums perduota teipgi keletas autorių vardų; visų pirmiausiai Onoma krito vardas *chrēsmologas,* kaip jį pavadina Herodotas, gyvenusio Atēnuose prie Pizistratidų ir, matomai, lošusio svarbią rolę, kaip Homero teksto įsteigimo dalyke, teip ir orfiškosios rašliavos įsteigime. Indomu, kad tarp orfiškosios rašliavos veikējų atsiranda keli pytagoriečiai: toksai Kerkops, kuriam priskaitinēta *hieros logos,* arba teogonija 24 rapsodijose; tai yra svarbiausias orfiškasis veikalas minimas pas Ciceroną kaipo kanoniškasis autoritetas. Apsklembti laiką šitiems veikalams neišpasakomai sunku. Jie yra cituojami daugiausiai labai vēliųjų raštininkų: neoplatonikai ypatingai naudodavosi *hieros logos,* kaipo pagrindiniu tekstu slaptenybinēms teorijoms. Daugelis mano, kad ir šitų veikalų turinyje galima susekti aiškųs vēlesnių intekmių pēdsakiai: teip, ypatingai, mokslas apie keturis elementus tikrai turi buti pripažinamas nurodymu į postojikinę paeigą. Tokios mintys paakino Schusterį ir kitus, tulus iš svarbiausių orfiškųjų veikalų, ypatingai teip vadinamą rapsodiškąją Teogoniją, skirti net prie krikščioniškojo laiko. Bet svarbiu už-

metimu šitam yra tas, kad jau Aleksandrijiškojo periodo pradžioje, Epigenas parašē originališką veikalą apie orfiškąją poēziją ir stengēsi nurodyti jos įsteigēją. Todēl jau tuomet buvo plati orfiška rašliava, ir nors gali buti ir tikētina, kad ji pasipildē ir vēliaus, bet męs drauge su Bergku svarbiausių orfiškųjų veikalų sustatymą galime priskirti prie laiko nuo Onomakrito iki Aristotelio. Tuli nauji tyrinētojai, kaip Gruppe ir Kern, Lubbocko pavyzdžiu yra linkę siekti dar į senesnius laikus. Žinoma, orfiškieji, veikalai turējo buti ir pirma Onomakrito, bet tie iš jų, kurių nuotraukos pasiekē mus, nenueina teip toli, o siekia maždaug tik Heraklito laiką.

Vienok ir čia reikia daryti skirtumas terp veikalų tvērimo ir jų turinio. Paskutinysis, gan-greit, atsineša prie daug gilesnēs senovēs. Terp orfiškų mokinimų ir mytų, iš vienos pusēs ir kosmogoniškų bei filozofiškų Ferekido, Heraklito, Empedoklio, Pytagoro sistemų — iš kitos pusēs, yra teip esmeniški susilietimo taškai, kad męs, gan-greit, turime į juos žiurēti, kaipo į vieno ir to paties perijodo padarus. Ne vieni orfikai tvērē teologiškas poēmas, darē slaptenybinius apžadus, prisakinējo asketiškas gyvenimui taisykles. Tą patį darē kretiškasis Epimenidas, vedąs atpirkējybę už *agos Kyloneion* Atēnuose, Empedoklis, pytagoriečiai ir daugelis kitų. Kad naujausieji tyrinējimai su atsidējimu žiuri į tuos prietikius, tai tas parodo didelį žingsnį pirmyn. Šito dēka iš vienos pusēs darosi aišku, kad senovinē graikų filozofija buvo sužadinta tikējimiškų to laiko versmių ir buvo prigulmybēje nuo jų, iš kitos pusēs, kad orfybē lošē labai svarbią rolę dvasiškame išsivystyme ir jau 6 amžiuje turējo intekmę į geresnius protus.

Čion atsiveria žvilgis į pačius toliausius horizontus, kadangi negalima užginti kosmogoniškųjų orfikų principų svarbių taškų sulyginimo buvimo su semitiškomis kosmogonijomis. Gruppe norējo šitą klausimą išrišti orfiškųjų teogoniškųjų eilių atastatos keliu, kurių perdējimu yra *Dios apatē* Iliadoje XIV kuris savu žaru turējo buti finikiškojo originalo vertimu. Žinoma, sunku yra laukti visuotino pripažinimo šitai drąsiai hipotēzai; bet svetimažemiai elementai orfiškose pažiurose teip yra aiškųs, kad net Petersen, žiurįs su tokiu neužsitikējimu į svetimų intekmių pri-

leidimą kituose atsitikimuose, čia juos tikrai pripažysta — teisybē, kad jo nuomone, jos turējo pareiti ne nuo finikų, tik nuo aigiptiečių ir frygų. Su nepaabejotinumu, vienok, yra prirodyta tik viena trakiška intekmē.

Teisingas orfybēs supratimas apsisunkina mums daugelio aplinkybių painumu; čion, greta su vēlesne padavų forma priklauso, — paminējimų ne aiškumas bei trumpumas senesnēje rašliavoje. Platonas kalba apie Orfējų tik išnetyčių ir dar su pagarba, kuomet į orfeotelestus jis žiuri su paniekinimu. Susekti nuosekliai orfiškųjų mąsčių ir bendrų prietikių žymes yra sunkus uždavinis, kuris toli dar nebuvo tinkamai išrištas. Ta aplinkybē, kad orfybē ankštai buvo sujungta su pytagorejybē ir eleuziniškomis slaptenybēmis, padaro šitą darbą dar sunkesniu. Vienok męs norime pamēginti išaiškinti tulus svarbiausius orfybēs dalykus.

Orfikai tankiausiai savo mokinimus apvilkdavo į mytiškąsias formas. Visųpirma tas atsineša prie jų kosmogonijų. Męs sakome daugskaitoje, nes Damaskij žino tris orfiškąsias kosmogonijas, prie kurių galima pridēti dar ketvirta iš Apollonijo Argonaut. 1, 496 ir sek. Kaipo pamatiniais principais, iš kurių viskas išējo, šitos kosmogonijos vadina tai Chronosą, tai Okeaną, tai Nuksą; skaitliuje tokių pamatinių elementų figuruoja teipgi Chaos, Eter, Ereb. Matome, kad nuo čia jau nēra teip toli iki žinomų mums kosmogonijų, net iki Heziodo teogonijai. Originališkas supratimas apie svietinį kiaušinį, nuo kurio padalinimo išējo dangus ir žemē, arba apie esybę, kurią orfikai vadino Fanes, o teipgi Erikapai, Netis arba Eros ir kuri buvo prisistatoma su sparnais, žalčio kunu ir kitomis gyvuliškomis ypatybēmis, arba kuri turējo teipgi vyriškas ir moteriškas ypatybes; antgalo Fanesą prarijo Zeusas. Apie šitą paveikslą jau daug buvo galvojimų; Zellerio išaiškinimas, sulyg kurio Fanes apima savimi "visų dievų užmazgas", nedaug tolinosi nuo neoplatoniko Proklo aiškinimo.

Bet orfikai netik savarankiškai tvērē filozofiškus mytus, bet ir tikruosius mytus perdirbinējo teip, kad jie tarnautų alegoriškąja jų pasauležvalgos išraiška. Šiteip jie pasielgē su Demetros ir Koros istorija, su mytu apie Koros išvogimą. Demetrą jie tapatino su Rēja Kibela ir darē iš jos viso svieto motiną; Kora buvo tai Dionyso pačia (kaip Liber ir Libera Italijoje), tai didžiausio orfiškojo dievo

Zagrējo motina. Šitą Zagrēją suēdē titanai, bet Zeusas išgelbējo jo širdį ir suvalgē ją pats, po ko Semela pastojo nuo jo su Dionysu, kuris tokiu budu likosi atsigimusiu Zagrēju. Zeusas perkunu sudegino titanus ir iš jų pelenų (arba kraujo) sutvērē žmones, kurie todēl iš savo prigimties nēra gryni, bet kadangi titanai prarijo Zagrēją, tai pas žmones randasi šiek-tiek ir nuo jo esmens: žmogus yra podraug esybe ir titaniškojo ir dionysiškojo pobudžio. Neoplatonikai šitą mytą suprato toje prasmēje, kad jis paveikslino padalintos buvybēs atsiradimą iš nedalinamos.

Orfybēje su mažesne ar didesne teise galima rasti visokios rųšies mokinimai. Bet monoteistiško pobudžio eilēs teip pat mažai gali buti laikomos grynos monotejybēs išraiška, kaip ir panašųs išsireiškimai pas Ksenofaną. Mąstis apie svieto atsiradimą per dieviškojo principo suskaldymą, išpat pradžios buvo greičiau panteistiška ir šita pantejybē ilgainiui ējo vis aiškyn. Zeusas orfikams tiesiog buvo svietiniu principu, beišsivystančiu į svietinį gyvenimą. Tas pats buvo ir su Dionysu Zagrēju. Panašiai šitiems dviems ir kiti, ar net visi dievai susimaišē vienas su kitu, teip kad išējo teokratija tapatinanti Zeusą su Dionysu, Zagrēju, Hadesu, Fanesu: *eis Zeus, eis Aidēs, eis Hēlios, eis Dionysios, eis teos en pantessi.* Šitą dievišką gyvenimą orfikai suprato kaipo svieto gyvenimą; todēl svietas turējo dieviško esmens dalį ir pačiame gyvasties ir mirties pasikeitime atlieka tam tikrą dievišką procesą.

Bet visa orfikų mytologija yra tik teologiška jų pamatinių tikējimiškų mąščių išraiška: apie netobulastį, kančią ir svieto vaidyklingumą ir apie prigimtą žmogaus nevalybę bei nuodēmingumą. Titanybēs ir dionysybēs sumaišymu yra tas stovis, kuris reikia pergalēti; kunas yra titaniška, vēlē — dionysiška pradžia; žmogaus uždaviniu yra išliuosuoti apkalinta vēlē iš kuno kalējimo. Šitas išliuosavimas nesidaro pats per save; mirtis negali jo padaryti, kadangi ji yra tik keliu į naujas buvybēs formas. Pas orfikus ir pytagoriečius, kaip ir pas indus, pirmutiniu psychologišku padējimu buvo vēlių persikēlimas. Gimimų ratas, *kyklos tēs geneseos* sukasi orfikų poēzijoje teip lygiai kaip ir Buddos pamoksle. Taigi reikia surasti budai šitos vienval atsikartojančios nevalybēs prašalinimui. Šitas budas visųpirma yra tikējimiškas: tai — įšventinimas į slaptenybes, per kurį

žmogus susivienija su dievu, su Dionysu, ir stojasi jo išganymo dalyvininku. "Ne savo pajiegai, tik dievų išganytojų molanei" žmogus kaltas savo aplaisvinimą, ir "valdovas Orfējus" yra tuoju tarpininku, per kurio apreiškimą galima surasti kelias į išganymą. Prie šitų tikējimiškų budų prisideda etiškieji "orfiškojo gyvenimo" padavadijimai. "Asketybē yra pamatinē dievobaimingo gyvenimo išlyga. Jis nereikalauja valstietiškų dorybių pildymo; reikalinga ne auklējimas, ir ne doriškas perdirbimas. Doros reikalavimų sąjama yra atsivertimu prie dievo ir išsižadējimu visa, kas rišasi su marybe ir kunišku gyvenimu. Atsisakymas nuo mēsiško valgio buvo tvirčiausia ir įžymiausia orfiškųjų asketų susilaikymo forma. Kaslink daugiaus, tai jie save laikē grynais nuo tokių dalykų ir prietikių, kurie esmenyje buvo susirišime su pereinamuoju mirtiniu svietu greičiau tikējimiškoje simbolistikoje, negu reališkume. Senai išdirbti kuniginio ritualo grynybēs padavadijimai buvo priimta ir dar sudrutinta, bet čia jie gavo platesnę prasmę. Ne nuo demonų palietimo turējo jie gelbēti ir apvalyti žmogų, tik jie pačią vēlę darē gryna, — gryna nuo kuno ir jo teršiančio bendravimo, gryna nuo mirties ir nuo baimēs, varomos mirties viešpatybe. Vēlē kune uždaryta išpirkimui "kaltēs"; gyvenimas ant žemēs, esąs vēlei mirtim, yra atsimokējimui už nuodēmę. Visas buvybēs įvairumas šitiems karštuoliams susivedē į vienodą suoprotį apie suvienijimą kaltēs ir išpirkimo, suotepos ir apvalymo. Jei gyvam esant apvalymas nebuvo atsiekta per slaptenybes ir atsipirkimus, tai jis bus atsiektas per bausmę pragariškomis kančiomis Hadese. Tokiu budu vēlē atsiliuosuoja nuo kuno ir nevalybēs ir tik jau po to, kaip ji visiškai išsigelbēs nuo gimimo atsikartojamo, prasideda jos tikras gyvenimas, "amžinas kaip dievas, kadangi jis pats nuo dievo paeina"*). Orfybē į graikų gyvenimą padarē plačią ir ilgai tveriančią intekmę; jau žydinčiame graikų tautos gyvavimo periode, šeštame metašimtyj, svarbiausiame graikiškame garde yra pastebiama šitos gyvenimiškos filozofijos srovē. Šviesaus ir sveiko homerinio svieto pavertimas į liudną tragikų rimtybę ir ypatingai prakilniausių lyrikų aiškios pesimybēs atsiradimas, be orfybēs nebutų buvę manomais. Net pas

*) Slg. Rode: Psyche, 414 ft.

racionalininką Euripidą nuotraukose iš "Kretiečių" galima pastebēti mąstis, dideliame laipsnyje padarančias orfiškųjų įspudį. Orfybē savo antspaudį uždējo ir ant tulų dailēs paminklų, kaip tą prirodē Gerard. Bet šita nehelēniškoji į gyvenimą pažvalga nepasiekē oficialinēs pripažinybēs. Vienok karščiaus ji veikē už kulisų ir mokslas apie svietiško gyvenimo niekybę atrado sau dēkingą dirvą tame nesitenkinime, kuris vienval išnaujo buvo keliamas augštesniuose gyventojų sluogsniuose amžinu politiškuoju neramumu. Aiškiam protestui prieš orfikus nebuvo priežasčių, ačiu neužginčijamam daugumos orfiškųjų draugijų teisingumui; tik prieš išsigimusias orfybēs formas, pav. prieš orfeotelestus ir metragirtus, besivalakojančius kaipo žavētojai, raganiai ir gydytojai, atsiliepdavo nupeikiami ir pajuokiami balsai, kaip ve iš Platono ir Aristofano pusēs. Apie orfybēs, kaipo prie krikščionybēs prierengties svarbą, lygšiolei daugiau buvo šnekama, negu prirodoma; rods, negalima užginti, kad šitąja pakraipa buvo duota prirengiamosios valandos. Graikiškasis svietas, kuris išējo pasitikti krikščionybę, nebuvo tuščios svietiškybēs svietu; ant kiek graikų kultura buvo persiēmusi orfiškomis mąstimis, ant tiek žmonēs susigiminiavo su pažiura, kad svietas randasi blogumoj, kad kunas turi buti sunaikintas vēlēs išgelbējimui į amžiną, tikrą gyvenimą, kuris negalima pasiekti viena žmogaus išgale, bet tik per dieviškos pagelbos ir apreiškimo prisidējimą.

Lengva matyti, kad šitas idējų ratas susiliečia tiktai su krikščionybe; be to liekasi dar vienas klausimas, ant kiek orfiškomis idējomis buvo užgriebta tie tautos sluogsniai, kuriuose pirmiausiai atrado sau užuojautą krikščionybē. Tikrai, jei tas teisybē, kad krikščioniškos pažiuros ir kultas perēmē kai-ką nuo slaptenybių ir orfybēs, tai šitų perēmybių didumai tankiai perdaug yra padidintais.

116. Tikējimiški prietikiai filozofijoje ir poēzijoje.

Nusisiuntimo raštai. Filozofijai galima naudotis G. Rittero ir L. Prellero versmių rinkiniu; suglaustesnēs apžvalgos randasi Fr. Ibervego, M. Geinze ir W. Windelbando rankvedžiuose; bet visųsvarbiausias klasiškas E. Zellero veikalas yra svarbiausia versmē visokiam senovinēs filozofijos tardymui. Šitam senoviniam periodui svarbųs teipgi J. Burnett, *Early greek philosophers* (1892) ir A. W. Benn, *The Greek philosophers* (2 t. 1882), kur ypatingai parodyta kulturiškai istoriški momentai. Kas liečiasi lyrikos, tai galima naudotis atsakančiais skyriais iš rašliavos istorijos.

Nors graikų kultura, kaip jau sakēme, buvo visai laisva nuo bažnytinēs prievartos, rašliava, žodis ir tverybē turējo svietinį pobudį, bet graikų filozofija ir poēzija tikējimui turējo perdaug didelę svarbą, idant jas galima butų apleisti tikējimo istorijoje. Suglaustu budu męs galime apšviesti daugybę klausimų, atsinešančių prie senovinēs gamtos filozofijos, pasiekusios mus tik nuotraukose, bet męs norime nurodyti įvairius šitos filozofijos prietikius su tikējimu. Senesniuosius filozofus, pradedant nuo Toleso, perdaug tankiai statyta kaipo grynus galvočius, nepastebint jų mokslų susirišimo su tikējimu. Tuo tarpu prigimtinē filozofija turējo daugelį susilietimo taškų su mytiškomis teogonijomis. Gal męs sąryšį tarp mytiškų ir filozofiškų kosmogonijų geriau galētume suprasti, jei mums daugiau butų žinoma apie vieną žmogų, kurio paveikslas kuone visiškai paskendęs tamsoje, beje apie Ferekidą iš Siroso. Net jo gyvenimo laikas tikrai nēra mums žinomas; iš jo veikalo *pentemykos* męs turime tik kelias nuotraukas. Senuoliai mini greta su Tolesu, bet jį greičiau priskaito prie poētų, kaip prie filozofų. Butų svarbu sužinojus arčiaus apie istoriškus Ferekido prietikius. Čion kįla klausimas apie svarbią rytinių idējų veikmę. Senovēs gamtiškieji filozofai gyveno joniškuose Mažosios Azijos garduose, o Ferekidas ant vienos iš salų: taigi rytinių veikmių galimybēs negalima užginti. Suteikta Svidos padava, kad Ferekidas sēmē iš finikiškų veikalų, neturi didelēs svarbos: svarbiau butų, jei ištikro galima butų pas Ferekidą surasti tikros semitiškų kosmogonijų ypatybēs. Kitą vertus, pas jį yra daug mąsčių jam bendrų su orfikais ir pytagoriečiais, tarp kurių yra mokslas apie vēlių persikēlybę. Istoriški prietikiai, žinoma, yra problematiški; bet viskas verčia mus prileisti Ferekide žmogų, kurio teorijoje yra susipynę kuoįvairiausios pakraipos.

Bet, be šitų sąryšių, joniškių filozofijai buvo duotas naujas principas. Šita filozofija pradeda tiesiog nuo svieto aiškinimo; ji ješko *archē kosmos'o* ne asmeniškose veikmēse, tik beasmeninēse jiegose; fantastiškų istorijų iš pirmapradinio laiko nepasakoja daugiau, bet aiškina dabartinį svieto stovį. Ant kiek šitas priešingumas buvo pačių senovēs filozofų įmatomas, to męs, žinoma, negalime pasakyti; bet

neabejotina, kad su Tolesu drauge buvo gautas mąsčiai naujas, esmeniškai priešmytologiškas išeities taškas.

Sulyg vienvalinio vystymosi, paminēta čia senovēs gamtinēs filozofijos ypatybē apsireiškia griežtai. Atomininkų, Lenkippo ir Demokrito asmenyse, ji duoda svieto išaiškinimą, svetimą visokiai tikējimiškai mąsčiai, ir, bent pas vieną šitų filozofų reiškiai išreikšta priešingumas vyraujantiems tikējimiškiems suopročiams. Eleatiškos mokyklos įsteigējas Ksenofanas užēmē griežtai užginamąjį padējimą sulyg mytiškojo tikējimo. Jis protestavo prieš *atemistia erga,* vagystę, pasileidimą, apgavybes, Homero ir Heziodo priskaitomas dievams. Jo priešingybē siekē dar toliaus: jis išsireiškē prieš tai, kad priduoti dievams žmogišką paveikslą (*demas*) ir žmogišką protą (*noēma*). Bet tas nekenkē jam kalbēti apie tai, jog dievybē mato, supranta, girdi: *oulos hora, oulos de noei, oulos de t'ankouei.* Bet jis juokēsi iš žmonių, kurie tvērē dievus sulyg savo panašybēs: jei pas bulius ar arklius butų rankos, tai jie paveikslintų dievus bulių ar arklių pavidale. Kaip didelę svarbą šitoje dēstyje turi žinomas monoteistiškas sakymas: *heis teos ente teoisi kai antropoisi megistoi* — sunku yra pasakyti; bet jo svarba yra mažesnē, negu paprastai yra manoma.

Sunkiaus yra išpainioti painius siulus, kuriais senovēs graikiškoji filozofija buvo surišta su tikējimiškais rateliais. Apie rytines intekmes į senovēs graikiškus galvočius pasakojama tiek daug pasakų, kad atsargesni tyrinētojai beveik nesidrąsina eiti į šitą sritį. Vienok, reikia atkreipti atidžią į tai, kad, nors detailiai ir liekasi neaiškiais, bet visai susitaiko su abelnomis, žinomomis sąlygomis tas, jog graikai šeštame metašimty susidurē su priekinēs Azijos ir Aigipto kultura ir todēl yra pamatas ješkoti jos intekmēs žymių į graikiškas mąstis ir gyvenimo formas. Šitas ypatingai tinka Pytagorui. Teip pat galimi yra, bet teipgi mažai detailiuose susekami, senovēs filozofų ir jų įsteigtų mokyklų prietikiai su kitais rateliais, pav., su orfikais. Teip, Pytagoras sutvērē tikējimišką sąjungą, turinčią didelę dorišką, o teipgi ir politišką vertę; šita sąjunga ne tik žydējo Didēsēs Graikijos garduose prie gyvos Pytagoro galvos, bet ir vēliaus, kaip pačioje Graikijoje, teip ir Pietinēje Italijoje jis, turbut, darē intekmę, kurios svarbą, rods, sunku yra tikrai pasakyti; neabejotina, kad šita sąjunga daugelyje atsitikimų

liesdavosi su orfikais. Lygiai teip pat Didējēje Graikijoje ir Sicilijoje bastēsi Empedoklis, nuo kurio paeina ne tik svarbųs filozofiškieji mokslai, bet kuris kaipo kunigas, raganius, gydytojas ir stebukladaris, dalino mystiškuosius įšventinimus ir darē išperkamąsias apeigas. Ant kiek šitas Empedoklis ir kiti, pav., Heraklitas, priklausē nuo orfikų, — to męs nesiimame pasakyti. Neabejotina vien tas, kad senovēs filozofai, jei ir nebuvo tikējimo mokintojais ir netvērē kunigiškosios išminties, tai visgi ant tiek buvo artimi visuomeniškam gyvenimui, kad negalējo nesueiti į tankų susilietimą su tikējimu.

Galiaus turime nurodyti dar vieną atžvalgos tašką, nuo kurio šitos senovinēs mokyklos turi didelį akyvumą tikējimo istorijai. Filozofiškieji klausimai, pirmiausiai atkreipusieji čia į save atidžią, buvybēs, apsireiškimų, pažinties klausimai, turi visasvietinę istorišką vertę: jie turējo padaryti neišpasakomą intekmę į visą žmonijos mąstį ir gyvenimą, tame skaitliuje ir į tikējimą. Nors priešsokratinē filozofija ir nepasiekē užbaigtinēs išeigos ir neišdirbo klasiškos pakraipos net ir svieto išaiškinimo dalyke, o įsteigimui tam tikros pažiuros į gyvenimą joje randasi tik užmazgos, bet Pytagoras, eleatai, Heraklitas, atomininkai — visi buvo pionieriais ant tų kelių, kuriais vēliau daug kartų žmonija turējo eiti. Tiesioginę intekmę į graikų tikējimą pastebiame čia tik iš vienos pusēs, kuri, jei ją ēmus pačioje abelniausioje jos prasmēje, buvo nusitolinime nuo tebēsančios tikrybēs. Homeras su gyvu betarpiškumu kreipia savo atidžią linkui tikro gyvenimo, kurio liudną pusę jaučia, žinoma, ir jis, bet kuriame jam podraug yra ir visos gerybēs, žmogui prieinamos; senovēs filozofijoje, priešingai, drauge su stipria materialistiškąja pakraipa prasineša griežtas veržimasi prie ano svieto. Žmogaus esmenį padaro ne kunas, bet vēlē; prie gyvenimo tikslo priveda asketybē ir slaptenybēs; čion, turbut, pirklauso ir tamsios mums Heraklito teorijos sulyg gyvenimo ratasukos. Tokios mąstys, perimančios klasiškojo periodo, kaip filozofiją, teip ir poēziją, liečiasi su mystiškųjų ir orfiškųjų ratų tikējimų. Jos graikiškame sviete padaro svarbiausią dvasišką pusę, nepaeinančią nuo Homero.

Buvusio pirma persiškųjų karių periodo lyrikoje, turime teipgi nurodyti į tulus prietikius su tikējimu, visųpirma

teip vadinamuose homeriniuose himnuose. Jie padaro margą rinkinį daugiau, kaip 30 giesmių; kaikurie jų turi po kelias eilutes, kiti apima ištisą pasakojimą arba aprašymą. Smulkesnieji yra, turbut, pratarmēmis ilgesniems poētiškiems veikalams; stambesnieji yra savystomis eilēmis kokios nors dievybēs pagarbinimui, apie kurią mytas tankiai yra aiškinamas visai savarankiškoj, fantastiškoje formoje. Svarbesnieji jų stovi susirišime su apribotais kultais: tokiais yra himnas Apollonui ir himnas Demetrai; todēl jie turi didesnę svarbą tikējimo istorijai. Didieji himnai nukreipti į Apolloną, Hermesą, Afroditą, Dionysą, Demetrą. Himnas Apollonui susideda iš dviejų, o gal but net iš daugelio, didelių, savystų dalių. Pirmutinē dalis garbsto Apollono gimimą ant Deloso ir aprašo šventinę iškilmę ant šitos salos. Prie šito himno paskui pridēta antras himnas pytijiškajam Apollonui; šitame himne pasakojama apie tai, kaip Apollonas atvyko į Delfus su kretiškaisiais jureiviais, kuriems jis delfino paveiksle rodē kelią, kaip jis ten užmušē žaltį Pytoną ir įsteigē orakulą. Čion pasakojama apie Koros išplēšimą, Demetros bastynes ir apie kulto įsteigimą Eleuzine. Daug laisviaus, kartais net humoristiškai ir savarankiškai išaiškinta mytai Hermeso himne (Hermeso ginčas su Apollonu), Afroditēs (meiliški dievēs santikiai su Anchyzu), Dionyso (tyriškųjų piratų nelaisvinimas dievo, kuriuos jis, pasivertęs į liutą, sugena į jurą).

Daugiaus subjektyviškoji šito periodo lyrika leidžia mums pažvelgti į sociališkus santikius ir doriškas pažvalgas. Tikējimas pas daugumą šitų poētų lošia tik pavaldžią rolę, kartais net beveik yra nepaisomas. Poētai skatino į kovą, kaip tą darē Tirtējus Messeniškosios karēs laiku, apgiedojo pergales, kaip ve Simonidas iš Keoso, sulaukęs senatvēje persų apveikimo, ēmē gyvą dalyvumą partijų kovoje savo tēvyniškame garde, kaip Teognis iš Megaros; pas šitą paskutinį net doriškos prasmēs užvardžiai darēsi partyviškais vardais: *agatai, estloi* — ti aristokratai, *kakoi, deiloi* — liaudis. Lyrika išreiškē ir pavieniškas nuotaisas: jausmišką pasigērējimą, senatvēs sunkumą, mirties baimę. Prie progos poētai šaukdavosi savo eilēse ir prie dievų, šitai Sapfo šaukiasi prie Afroditēs; Alkman, pasakoja apie triukšmingą Dionyso iškilmę Spartoje; teipogi Archiloch, Arion, Terpandr; bet didesnē šitos veikalų rųšies dalis išliko mums

tik nuotraukose. Jambiškoji poēzijos forma visa, turbut, atsirado nuo falliškųjų procesijų kaimiškēs Demetros ir Dionyso garbei.

Tokiu budu tiesioginē nauda iš šitos lyrikos tikējimo istorijai yra tik menka. Bet etiškosios pažvalgos, kurias męs randame joje, liečia teipgi ir tikējimą. Abelnai imant, nuotaisa, vyraujanti pas šituos poētus, greičiau yra tamsi; visuomeniško gyvenimo, neteisingumo sąlygos šitame sviete pripildo jų širdis kartybe. Jie aimanuoja, kad niekas negali likimo išvengti, ir kas aršiausia, kad nelaimē padaro žmogų blogu. Tik nedaugis šviesių spindulių įsigauna į šitos dvasiškos nuotaisos tamsą; žmonēs susiramina garbe ainiuose arba, kaip Skolione Harmodijo ir Aristogitono garbei, mąstimis apie palaimintas salas. Poētai tankiai reikalauja nuo dievų atskaitos; jie, panašiai Homerui, nepriima dalykų stovio teip kaip jis yra, ir nesitenkina tuomi, kad Zeusas dalina gerybę ir blogybę tarp žmonių iš dviejų statinių. Vietoje asmeniškų dievų, sauvališkai valdančių, jie reikalauja teisingo valdymo svietu su objektyvišku saiku, *ti kekrimenon* (Teognis) ir nesuranda. Visųsmarkiausiai pasipiktina žmonių istorijoje neteisingumu Teognis. Jis užpuola ant Zeuso, siunčiančio vienokį likimą doram ir nedoram ir išveda išto žodžius, kad nēra jokio teisingumo ir jokio budo dievams intikti. Šituose užpuolimuose indomu yra kaip tas, kad Zeusas yra statomas į svietinēs tvarkos vietą abelnai, teip ir tas, kad poētas atsiliepia į jį greičiau su paniekinimu, negu su abejojimu. Tokiai pesimistiškai pažvalgai, arba tokiai netikybei, atsako nuožmus egojistiškas moralas, prisidedąs prie erzinimo ir smagumą turįs pagiežoje.

Bet daugelis poētų parodē malonesnį manymo budą. Tokiu tai buvo Solonas, kuris net linkęs buvo matyti sviete dieviško teisumo žymes. Jis buvo vienas iš didžiausių atstovų graikų išminties, nukreiptos į svietiškus reikalus; jis šaukē prie nuosaikybēs, gerai suprato gyvenimo sunkybę ir todēl pirma mirties neskaitē nē vieno laimingu, bet nesipriešino dievams. Didžiausia šitų lyrikų svarba tikējimo istorijai yra tame, kad jie pirmi sužiningai pastatē Teodicējos klausimą. Šitoje prasmēje jie prirengē dirvą tragikams.

117. Pindaras, Eschylas, Sofoklis.

Nusisiuntimo raštai. Iš skaitlingų monografijų paminėsime čia tik: L. Schmidto, *Pindaros Leben und Dichtung* (1862); E. Buchholtz'o, *Die sittliche Weltanschauung und Aeschylos* (1869); Fr. Luebker'o, *Sophokleische Theologie und Ethik* (I, 1851; II, 1855).

Penktas metašimtis graikiškame sviete sutvērē tokį gausą dvasiškos tverybēs, kuris buvo vienintēliu savo budo visoj visasvietinēje istorijoje. Energiškas ir džiaugsmingas persiškųjų karių periodas, didysai Atēnų pražydējimas Periklio metašimtyj, dēlei politiškų ginčų ir sofistiškos apšvietos išsidalinimas — viskas tas, teip tankiai aiškinamas ir teip įvairiai apkalbamas, atsineša prie visasvietinēs kulturos istorijos. Bet ir tikējimui šitas viskas turējo įžymią, nors pačiam graikų tikējimui tik antraeilinę svarbą. Čion mums reikia pasakyti keletas žodžių apie svarbiausius asmenis, turējusius svarbą tikējimui.

Pindaras (522—448) užima įžymią vietą tarp lyriškųjų visų laikų poētų. Nors jo suaugusieji metai pilnai supuola su karių už laisvę periodu, bet jo aplinkybēs teip susidējo, kad jis nebuvo užsidegusiu tautiško bruzdējimo šalininku ir išnašioji nuotaisa atējo pas jį tik vēliaus. Pindaras priklausē prie tēbiškosios aristokratijos, kuri, kaip žinia, prisidējo prie persų. Kuomet tautiškoji demokratų partija, dēlei persų pergalējimo, paēmē viršų ir Tebuose, Pindaras, regimai, užēmē tarpininkaujamą vietą ir ypatingai stabdē vaidus viduj viešpatybēs. Bet jo apyregē anaiptol nesibaigē Tēbais. Priešingai, jis buvo graikų vienybēs atstovu daugiau, negu kuris nors kitas poētas. Jis paējo iš Egidų kilmēs ir todēl buvo artimuose prietikiuose su Sparta; jis palaikē gyvais susinešimus su Egina; jis apgiedojo Atēnus ir buvo geruoju su Sirakuzų, Agrigento ir Kirenos valdovais. Bekeliaudamas jis aplankē visas graikiškojo svieto dalis. Jis su noru pabriežđavo savo sąryšius su delfiškaisiais kunigais. Iš jo eilių pasiekē mus pilnos Epinikijos, odos pergalētojų garbei olimpijiškose, pytijiškose, istmiškose ir nemējiškose žaismēse; kitos eilēs ir tarp jų himnai ir kitos tikējimiškos giesmēs pasiekē mus tik nuotraukose. Didelē Epinikijų dauguma gali buti išdēta chronologiškoje kaleinoje; todēl jos leidžia pažvelgti į poēto vystymosi eigį, kas ir buvo intikinamai atlikta Schmidto.

Pindaro sugiebumas Epinikijose apsireiškia ypatingai tame tobulume, su kokiu jis abelna idēja apšviečia apribotą priežastį, iššaukusią eiles. Tikējimiškai doriškas pagrindas pas poētą apsireiškē, ne atskiruose, išmētytuose patēmijimuose ir sanprotavimuose, tik visoje odų sąstatoje. Pavieniškas su tokiu nuogalumu pasiduoda abelnam pažvalgos taškui, jog kiti pastebi tik šitą abelną ir mano, jog galima atskirų odų turinį perduoti abstraktiškame pavidale; bet čia jie darko dailos veikalą ir nepastebi, to, kad vietinis dažas ir tam tikros aplinkybēs induoda visokiomis eilēms pobudingą antspaudą. Poētas gyrē pergalę, davē garbę pergalētojui, o teipgi jo bočiams ir jo tēvyškei; paskui, praskēsdamas savo tēmos rēmus, jis paēmē į juos mytus, liečiančius pergalētojo kilmę, ar jo gardą. Bet šitie mytai neturējo pas jį pašalinēs priemaišos pobudžio; jie buvo esmeniškai surišti su eilių sumanymu. Poēto dvasioje senovēs didvyrių laikai buvo perkeistu dabarties atsimušimu, ir prosenių dora nesiliovē gyvenusi jų ainiuose. Tokiu budu Pindaras naudojos mytologija savo paties laiko idēalinimui.

Prie mytų Pindaras taikē dorišką saiką. Apie dievus reikia pasakoti tik gera*); todēl apie tulus dalykus iš mytiškosios padavos jis nutyli, o kitus net permaino. Jis įeina į smulkius išaiškinimus, jis pasakoja *antia proteron.* Rods jis išdeda tulus mytus, kuriuose dievai užsidega geiduliu,**) bet jie greitai vēl pasiduoda doros tvarkai, teip kad "užsilikęs dar pas juos palinkimas prie nusidējimo nenueina toliau pagundos". (L. Schmidt). Bet Pyt. V senai iškeltas Apollono paveikslas: Apollonas yra gydymo, giedojimo ir muzikos, taikos ir įstatymo, žinavimo dievu; jam reikia nešti aukos ir šventos dovanos.

Pas Pindarą pilnai vyrauja dievobaiminga nuotaisa; jis daugiau garbina dievus kaipo žmogaus likimo žiedējus, negu apsistoja ant jų mytiškų prietikių.

Tokiu budu antropomorfiškasis dievų pobudis pas jį šiek-tiek iššitrina, bent prasišalina žemesnēsēs jo ypatybēs. Todēl a priori yra galimu, kad Pindaras dievams priskaitē žemą geidulį — skaugę. Nors pas jį tankiai šnekama apie *ftonos ton teon,* bet šituomi reikia suprasti dievišką teisu-

---

*) Terp kitų Ol. I, 56; IX, 55.
**) Istm. VII. Pyt. IX.

mą, kuris palaiko žmogų paskirtose jam ribose ir nubaudžia jo *hybris*. Prie tokio supratimo yra aišku, kad pas Pindarą pavieniškieji dievai pasitraukia į užpakalį, tuo tarpu kaip labai tankiai yra šnekama apie dievišką valdymą, apie dievišką leidimą ir likimą, kuris, žinoma, yra skiriamas dievų ar Zeuso ir nuo kurio žmogus savo priklausybę giliai atjaučia. Greta su šituo figuruoja Moira (arba Moiros), Tichē, Chronos, Aion, *potmos, aisa,* teipogi demonas *daimon genetlios* rųšies. Šitos dieviškos jiegos viską veda ir viską paskiria: visos gyvenime įstaigos, jungtuvēs ir šeimyna, valstybē ir įstatymas — yra jų globoje. Indomus yra pas Pindarą skirtumas dviejų žmogaus gyvenimo pusių ir sujungta su tuo dvejopa nuotaisa. Žmogus jaučia save gimininga su dievais ir podraug atskirtu nuo jų gilia pragarme.

Našiomis savo dvasios ypatybēmis jis pasikelia iki dievų, bet iš kitos pusēs veda efemerišką gyvenimą, kuriame nē ant vienos valandos nēra galima buti tikru. Jis yra tik sapne matomas šešēlis *skias anar* ir bet jis apšviestas dieviška šviesa *aigla diosdotos**). Todēl tegul žmogus pažysta šitą savo silpnybę ir prigulmybę ir tegul nesiveržia prie besaikos: Pindaras be paliovos prasergēdavo nuo *hybris*. Žmogus priklauso nuo mirties, priklauso nuo visokių perversmų, klaidžioja kaip aklas, nežinodamas ateities; jis negali nē dangaus pasiekti, nē rasti kelią pas palaimintą hiperborējų tautą**); todēl tegul jis mokinasi buti pasikakinusiu, tegul gaivina viltį ir neniekina pasilinksminimu ten, kur jis jam atsiranda.

Pilname energijos laike, kuomet tautiška nuotaisa buvo teip labai pakelta dēl persų pergalējimo, indomiomis atrodo šitos apsiniaukusios pažvalgos, šita lēta vidutiniška poēto nuotaisa, garbsčiusio pergales mušiuose. Šita nuotaisa matoma net gyriuje, kurį Pindaras teikia pergalētojams. Jis, žinoma, išgiria asmeniškus savo didvyrių sugiebumus, dorybę ir narsą; bet šitie atsižymējimai yra jo statomi tik ant antros vietos. Labai tankiai jo gyrius atsineša prie laimēs ir net prie turto pergalētojų; ir tai ne dēlto, kad jis dēl žemo manymo budo pasisekimą butų statęs augščiau doriškų ypatybių, tik dēlto, kad laimēje, turte, pergalēje jis matē

*) Nem. VI 1—14. Pt. VIII. 141—146. — **) Pyt. X. 49—56.

gero dievų velijimo ženklus: tai yra ta antspauda, su kuria dievai paženklina savo numylētinius ir tas dovanas, kuriomis juos apdovanoja. Prie to prisideda dar tas, kad Pindaras, kaipo aristokratas, dorybę skaito kuomi tai paveldējamu ir įgimtu. Žinoma ne visi aristokratiškosios kilmēs ainiai doringi, bet paeigoje tvylo visgi *potmos syggenēs,* pobudžio apribojimas, doriškas palinkimas. Dorybē tik tuomet turi pilną vertybę, jei ji išaugo ant šitos paveldētino palinkimo dirvos *fya* ir paskui buvo inkunyta asmeniškame veiklume; jei ji įgyta tiesiog auklējimu, tai ji statoma daug žemesne.

Apie pomyrinį padējimą Pindaras turējo daug aiškesnius suopročius, negu Homeras. Rods iš dalies sulyg Hadeso ir Elizējiškų laukų šitie suopročiai buvo tie patys, bet aplamai Pindaras daug daugiau glaudēsi prie to tikējimo, kurį męs pažinome kaipo orfišką. Jam ne kunas buvo patim žmogum, bet vēlē *aionos eidolon,* kuri viena tik paeina nuo dievų ir kuri jau čia, kunui besiilsint, apreiškia savo veiklumą pranašiškais regējimais sapne.*) Tokiu budu Pintaras tikrai tikējo į nemarybę ir net į vēlēs besibastymą. Šitas tikējimas davē paramą jo dorybei, jam nukeliaut į gyvenimą anapus kapo blogųjų baudimą ir gerųjų apdovanojimą**). Bedievių vēlēs klaidžioja neramume; palaimintų žmonių vēlēs yra danguje ir himnais garbina ten palaimintą dievą. Męs negalime čia arčiaus paliesti dorybēs, kuri rēmēsi šitomis viltimis; bet męs skaitome reikalingu atkreipti atidžią į tai, kad šita dorybē ne tik savo motyvu turējo tikējimą į nemarybę, bet ir savo principu dievobaimingumą, *eusebeia,* iš kurio išsilanksto atskiros dorybēs.

Artimas Pindarui sulyg mąsties budo buvo pirmas iš didžiųjų tragikų Eschylas (525—456). Bet dailēs budas ir sustatymas pas jį visai buvo kitoks. Tragedija išstatē uždavinius svetimus epinikijoms· Be to atēniškasis poētas ēmē dalyvumą tautiškame judējime visai kitaip, negu tēbiškasis; jis pats grumēsi ties Maratonu, Salamina ir Platēja. Tragedija dvelkē už laisvę karių dvasia, kuomet Pindaras tik aplinkiniu budu yra jos užgautas. Toksai prakilnus Eschylo mąsčių budas, kuriam jo tautos pergalē buvo dieviško teisumo prirodymu ir kuris mokējo sujungti žmogaus pavie-

---

*) Fragm 198.
**) Klasiškoji vieta Ol. II, 105—142, teipogi tuli trupalai 109, 110.

niškumo pripažinimą su doriškos svieto tvarkos pripažinimu, tokia pažvalga galējo atsirasti tik ant didžiojo tautiško pakilimo dirvos. Antra tragedijai prieranga buvo Dionyso kultas. Sąryšys tarp jų nebuvo vien viršutinis; tragedija pasipildē mystiškojo tikējimo dvasia ir veizdžiai paveikslino svarbiausias šito tikējimo priešpryšybes: kaltę ir atpirkimą, gyvastį ir mirtį. Tuo tarpu mytai jame darēsi tikējimiškai doriškų idējų platintojais ir iš didvyrių jis padarē žmonių typus jų kančiose ir mirtyje. Tokiu budu, sulyg Aristotelio apsklembimo, tragēdija sukēlē veikmę *eleos* ir *fobos* ir padarē *katarsis ton patēmaton.*

Panašiai kuone visiems graikų poētams Eschylas tvirtino apie žmogaus gyvasties pranykybę, kuri tik *kapnou skia* (trupalai); todēl nereikia statyti savo paketinimus ant žmogiško *gignoske tantropeia mē sebein hagan.* Mirtis nepermaldaujama; ji nepriima jokių dovanų ir aukonių; ji neprieinama intikinimui. Bet ji gali ateiti teipgi kaipo išgelbstantis genijus ir be to žmogui liekasi laisvu susiraminimas vilčia. Eschylas kančią supranta kaipo pamokinantį ištyrimą; Zeusas suvienijo vieną ir kitą: *patei matos.* Pažvalga į žmogaus gyvenimą praaiškēja dēl tikējimo į dievišką teisingumą, kuris, žinoma, baudžia aštriai, o kaikuriuos net apgaudinēja ir įveda į apjakimą, bet jis tą daro tik su nusikaltusiais. Paskutinis tvirtinimas Negelsbacho ginčijamas, kuris tulus poēto sakymus*) išaiškino prasmēje mokinimo apie tai, kad dievybē tiesiog dēl sauvalios, ar pavydo siunčia pražutin teipgi ir nekaltuosius. Čion męs sutinkame tokį atsitikimą, kaip ir pas Pindarą, ir tikra tragiko nuomonē labai panaši į lyriko nuomonę. Visgi dievas tankiai žiauriu budu žmogų žudo, bet nebe priežasties iš jo pusēs. Dievas ne tik baudžia piktadēją, bet jis apjakina jį *apatē dikaia* ir pagauna jį jo paties prasižengime, kaip kilpose**). Tokia prasmē *alastor, syllēptor* arba *kakos daimon,* kuris žmogų apsēda, kartais laukia su baudimu, kolai neprisipildis jo kaltēs saikas, bet tik tam, idant tikriaus jį pražudyti. Veizdžiausiu šitos teisybēs pavyzdžiu yra Kserksas, kuris savo išdidume išdrįso nutiesti tiltą per šventąjį Hellespontą

---

*) Terp kitų *teos men aistian fyei brotois, hotan kakosai doma pampēdēn delē* (Niobo trupalai).

**) *filei de to komnonti syspeudein teos* (trupalai) *hybris edzantous ekirpose stachyn atēs.*

ir sviesti iššaukimą pačiam Poseidonui, bet kurį dieviškasis kerštas sučiupo ir apjakino teip, kad išdrįso susikirsti ties Salaminu. Šita pagiežos dvasia veikia teipgi ištisose kilmēse kaipo *daimon gennas*. Tokiu budu *protarchos atē, ara*, Erinia sunaikino Agamemnono namus; įspudingą tragišką veikmę padaro Klitemnestra, pripažindama save prastu šito kilminio prakeikimo įrankiu, veltai šaukia, idant jis apsistotų. Čion teipgi, kaip ir pas besivaidijančius brolius Eteoklą ir Poliniką, indomiai susipina objektyviška prakeikimo jiega ir asmeniška kaltē. Eschylas prisistato sau paskutinę kaipo pirmosios pasekmę. Kilmēse, kurios pateko Erenijos galybēn, prakeikimas eina iš kartos į kartą, kaip paveldējamoji dēmē. Prakeiktųjų ainiai liekasi net be doros: butent be šventų visuomeniškų įstaigų ir šeimyniškų sąryšių supratimo. Visai klaidingai objektyvišką dieviškos baudos jiegą, Eriniją, daro kuomi tai abstraktišku, paversdami į baudžia-

Pav. 66. Orestas, apgynimo jieškąs ant aukuro.

mos sąžinēs asmininimą: šitas suoprotis yra naujesnis, apsireiškiąs tik pas Euripidą, ir yra svetimas Eschylui.

Augščiaus šitos, baimę varančios jiegos stovi kita jiega, sutaikinamoji. Toksai turinys yra kalbos "Orestijos". Erinijos turi tiesą ant Oresto ir galybę ant jo, kadangi jis

užmušē savo motiną; bet suteptas jis ješko sutaikos pas Apolloną ir Atēną. Šitie dievai, žinoma, užlaiko Erinijų teisę, bet jie paverčia jas į Eumenidas ir tokiu budu paliuosuoja kaltininką. Patriotiškasis sanprotavimas apie Areopagą yra papildomu motyvu.

Šitoje trilogijoje pasirodo priešryšumas tarp senovēs dievų kilmēs, prie kurios Erinijos priklauso, ir naujos, prie kurios priklauso Apollonas ir Atēna, nors priešpryšumas nēsantis nesutaikomu. Tokiu jau budu Zeusas priešpryšiuoja titanui Prometējui, kuris žmogui davē, išpradžių visai nekulturiškam, ugnį ir su ja augštesnēs buvybēs sąlygą.

Prie pirmo įspudžio musų užuojauta veržiasi titano pusēn, kuris net surakintas drįsta savo pavieniškybe ginti nuo tironijos Zeuso, neturinčio geresnių tarnų, kaip Kratos ir Bia (Galybē ir Prievarta). Bet trilogijoje, nuo kurios turime tik dalį, poēto mintis kitokia: pabaiga ne tik pasako apie Prometējo išliuosavimą, bet ir nurodo į Zeuso viešpatavimo teisumą, kuris susivienija su Temida.

Eschylinē poēzija perdēm perimta tikējimiška dvasia. Visi visuomeniški ir doriški įstatymai pas šitą poētą turējo tikējimišką pobudį: *dikaion* yra *hosion,* piktadējibē yra *teoblabein.* Atskiruose sakiniuose, pav., garsiame chore iš Agamemnono tuli randa monoteistiškus numojimus. Tas teisinga yra ant tiek, ant kiek tragedija, kaip ją suprato Eschylas, vedē dievus iš jų rubežingumo ir stumē nuo jų asmeniškos sauvalēs ypatybēs, darydama juos svietinēs tvarkos atstovais. Bet iš viso Eschylo veikalų sustatymo išeina, kad jis abelnai stovējo ant graikų tikējimo dirvos ir ypač ant jo mystiškosios pusēs; matomai nē vienas poētas neapēmē teip pilnai mytiškąją medžiagą ir neindējo į ją teip prideramai savo išnašių minčių, kaip Eschylas. Tame jis išeidavo prieš tautišką tikējimą, ir patsai tankiai naudojosi žinavimu, sapnais, ženklais ir prajautomis.

Sofoklis buvo trimi dešimtimi metų jaunesnis už Eschylą ir pasiekē gilesnę senatvę (496—406); tokiu budu jis po teisybei priklauso prie kito laiko ir gyveno kitokiose aplinkybēse, negu jo pirmtakunas. Eschyle gyvuoja persiškųjų karių Graikija. Prie naujų gyvenimo sąlygų jis jau nejautē savęs savo vietoj; jis apleido Atēnus ir numirē

Sicilijoje. Sofoklis dalyvavo Periklio amžiaus pražydējime ir buvo smarkaus visų prietikių išsidēstymo ir savo gimtinio gardo puolimo liudininku. Bet šito paskutinio periodo nuotaisos neatsimuša jo veikaluose, pasiekusiuose mus. Sofoklis daugiau, negu kas kitas, yra Atēnų žydējimo laiko poētu, graikų kulturos poētu, buvusios ant augščiausio jos išsivystymo laipsnio. Šitas apsireiškia ne tik jo dailinēs formos tobulume, bet teipgi ir jo tikējimiškoje pažvalgoje.

Pas Eschylą centru, apie kurį spietēsi žingeidumas, buvo susirēmimas dieviškų jiegų, apsklembiančių žmogaus likimą; pas Sofoklį toksai centras buvo viduj žmogaus, jo veiksmo motyvuose, jo dvasios gyvenime. Bet Sofoklis neužgynē prietam dieviškų jiegų objektyviškumo ir nestatē jų į užpakalį. Priešingai: jis pripažysta amžinai esančius dieviškus įstatymus; ir žmogus turi juos gerbti, jei nenori per juos pražuti. Sostas Dike stovi greta su paties Zeuso sostu*). Dievotumas, kaipo dievo baimē dievų valios akyvaizdoje, yra teisinga žmogaus gyvenimo sąlyga: charakteristiška giesmē apie *agneia***). Tokiu budu, jei žmogybē pas Sofoklį ir įgija didesnes teises kaip pas Eschylą, tai visgi ji nepastatyta savystai, bet liekasi surišta su augštesnēmis dieviškomis galybēmis. Sofoklis ne kartą pabriežia, kad viskas nusiduoda sulyg Zeuso, arba likimo valios. Didelę svarbą jis teipgi priskaito orakulams. "Filoktete", "Ajakse", "Trachiniankose" svarbiausiu tašku yra ta aplinkybē, kad likimas buvo dieviškojo orakulo nulemtas. Bet niekur šitas neapsireiškia su tokia galybe, kaip. "Karaliuje-Edipe". Kaip Edipo gimdytojai, teip ir jis pats stengiasi likimo išvengti, bet patsai šitas pasistengimas iššaukia pranašybių išsipildymą. Tai yra išnaši tragedija: karalius stengiasi užtvokst šviesą ant paslēptos tamsoje praeities ir su nepermaldaujama aiškybe turi patirti tą, kas į jį patį veikia visai naikinančiu budu. Niekur neparodyta griežčiaus žmogaus likimo***) ir tvirtumo bei dieviško likimo neatmainingumo priešpryšumas. Karalius ilgą laiką su atkakliu apjakimu priešinasi šitam leidimui, bet poētas nē ant vienos akymirkos nepalieka abejonēs tame, kad jis pergalēs ir turi pergalēti.

---

*) Dike yra *ksynedros Zēnos arkaiois nomois* (Ed. kol. 1375), o teipgi *ksynoikos ton kato teon* (Ant. 451).

**) Choras. Karalius Ed., 863 ff.

***) Žr. Choras 1186 ir sek.

Suderinimas, kurio dar nebuvo "Karaliuje Edipe", išeina pasiektu "Edipe Kolonoje". Rods ir čia buva ne vidurinis suderinimas; Edipe Kolonoje matyta net inpykintą žmogų ir, teisybē, su kurčiu jausmu jis prakeikia savo nevidonus. Bet besiartinant kentētojo galui, poētas nuveda jį į Eumenidų gojų: čion jį atlydi tikra dukters Antigonos meilē ir čia jį patinka mirtis. Dabar šita mirtis šventa; Edipas stojasi tos bendrijos genijum-sargu, kurioje Tezējaus draugyba prirengē jam ramią mirimo vietą; ir suderinimo palaima pasklysta aplinkui jį teip lygiai, kaip pirmiaus sklido prakeikimas*).

Taigi nē Sofoklis amžinų įstatymų nekeitē į psychologiškus faktus, bet šitie įstatymai pas jį apsireiškia žmogaus viduje; jie patraukia jį ne viršutiniu budu, tik apriboja jo dvasios nuotaisą. Tokiu budu kruvinas kerštas "Elektroje" nēra viršutine veikme, tik vidujine, su kuria paimta drauge doriškų jiegų dalyvumas. Pačioje "Antigonoje" valstybēs įstatymų klausybēs ir baimēs nuo *agrapta kasfalē teon nomima* susirēmimas suprantama ne abstraktiškai: poētas sumaningai pažymējo asmenų nuotaisas ir pobudžius: Antigona, *omos edz omou patros* neprilenkiamai priešinasi kaip Kreonui, teip ir savo seseriai Ismenai, nors ir parodo kartų jausmą dēlei to, kad jai reikia skirtis su savo jauna gyvastim; Kreonas atsižino perdaug vēlai, kad jis valstybēs įstatymus išpildē perdaug be apmąstymo.

Tokiu budu Sofoklis užima vidurį terp Eschylo, kuris nukreipia atidžią išimtinai į augštesniuosius principus ir dieviškas jiegas, ir Euripido, kurs tik analizuoja žmogaus padējimus. Rods Sofoklio duotas uždavinio išrišimas jau neturi tokio grynai raminančio pobudžio, kaip Eschylo išrišimas; vienok Sofoklis griežtai skelbia tikybinį tikējimą, kuomet, paveikslinant dievišką valdžią ir žmogaus pasielgimą, pirmoji jo akyse, kaipo neatmainingai įsteigta, visuomet užsipelni visokią garbę. Apie visus doriškus įstatymus ir sąryšius jis kalba su tikybine baime; visųpirma jo labai augštai yra statoma priedermēs sulyg mirusių. Graikų raštijoje Sofoklis yra prakilniausias ir podraug paskutinis atstovas tikrai sąderminēs pažvalgos į gyvenimą.

**) *Arkein gar oimai kanti myriom mian psychēn tad ektin ysan, hēn eunous parē* 468 ir sek.

118. Išsidēstymo pradžia.

Nusisiuntimo raštai. Čion priklauso kaikurie Negelsbacho skyriai "*Nachhomerische Theologie*" (1857), kuris nurodo daug monografijų. Kas liečiasi Euripido, tai indomu Kuiper'o *Wijsbegeerte en godsdienst in het drama van Euripides* (1888).

Į šitą kategoriją suglaudžiame kelis gana įvairius apsireiškimus. Senybēs ir naujybēs priešpryšumas jau Periklio amžyje pradējo smarkiai apsireikšti sąmonēje; kur senos normos nepakakino, ten stengtasi surasti, arba sutverti naujos.

Musų tik-ką ējęs gvildenimas parodo aiškiai, kokioje prasmēje galima kalbēti apie tikējimo išsidēstymą. Pas graikus nebuvo nē kuniginēs mokybos sistemos, nē kuniginēs padavos, kuri patarnautų kaipo atrama tikējimui, ir kurią apšvieta butų turējusi imti drauge. Prabudo nauji reikalai ir žmonēs pamatē, kad pakakinimui jų neužtenka senovinio palikimo. Šitas apsireiškē atskiruose bedievybēs atsitikimuose, kurios pavyzdį parodo Diagoras, atmetąs dievus, pasiremdamas viešpatavimu neteisingumo pasaulyje ir net su nupeikimu žiurēdamas į slaptenybes; visuomenišką pažiurą apvaldē abelnai užgynybēs dvasia.

Svarbiausiais šitos pakraipos atstovais buvo sofistai. Sunku yra mums į juos teisingai atsinešti: męs žinome apie juos išimtinai nuo jų priešininkų; todēl męs arba sutinkame su aistriais tųjų pasakojimais ir sofistus laikome žmonēmis, kurie, be jokio atsižiurējimo į teisybę, sekē tik paviršutiniškumą, arba gi, atsistoję prieš tokį niekinimą, beveik visiškai rehabilituojame juos, kaip tai Hegelio ir Groto pavyzdžiu, davē tuli naujesnieji tyrinētojai. Toli ne visi sofistai mokino vieno ir to paties: tarp Protagoro ir Gorgijo buvo ne mažas skirtumas. Bet pas juos visus buvo tas bendrumas, kad jie iš apšvietimo darē amatą ir mokino už pinigus, o tas akyse daugelio buvo pavojinga naujiena. Jie buvo galinčiai kalboje ir mokino jaunuomenę visko ir prie visko taikē subjektyviškos nuomonēs saiką. Šitas butinai turējo nuvesti prie visų laikančių ryšių susilpnējimo ir prie perversmo visoje pasauležvalgoje. Sofistiškasis auklējimas buvo kaltas tame, kad ir visuomeniškuose ir privatiniuose reikaluose, valstybiškuose susinešimuose ir teip apstingose bylose, gudri gražiakalbystē apturēdavo viršų ant teisybēs ir doriško griežtumo. Šita dialektiškoji metoda

buvo pavojinga tikējimui į dievus. Sofistika jau padējo pamatą abiem svarbiausiom skepsiso formom: abejoajnčios ir užginančios. Pirmoji forma — tai Protagoro skepticizmas, kuris mano, kad apie dievus negalima nieko tikra pasakyti, — nē kad jie yra, nē kad jų nēra; ir dalyko neaiškumas bei žmogaus gyvenimo trumpumas jo pažinimą padaro negalimu. Gorgijus, priešingai, mokina visai aiškiai: nēra nieko, o jeigu kas ir butų, tai to negalima butų atsižinoti ir anaiptol negalima butų to žinojimo perduoti kitam. Dar kitą, bet teipgi atmetamą prasmę turi Kritijo padējimas, kad dievai yra gudrių politikų pramana. Bet tikresniu, negu šitos dvi nuomonēs apie dievus, pasirodo prigimto ir sąlyginio, *fysis* ir *nomos* skirtumas, Sofisto Hyppio įvestas etikon ir abelnai filozofijon. Draugijai, kuri visa, kaip stovi, buvo įsteigta ant padavos ir pozityvišką *nomos archaios* pripažino vienatine tvirta valstybēs, gyvenimo ir tikējimo norma, tokiai draugijai nē vienas mokslas nebuvo pavojingesnis už tą, kuris sakē šitą padavą esant savarankiška ir atmaininga. Bet čia svarbiausiu klausimu buvo tas, ar užtektina buvo nauja norma, dēlei kurios buvo šalinama senoji. Šitąja nauja norma ir buvo *fysis*. Bet sofistika neįstengē šitą prigimtį iškelti augščiau pavieninio geismo ir nuotaisos. Vēlesnieji galvočiai, kaip Platonas ir stoikai bandē į šitą prigimtybēs suoprotį indēti tvirtesnį ir augštesnį turinį. Bet sofistų nuopelnu buvo tas, kad jie pirmutiniai išstumē vaisingą, nors ir pavojingą klausimą priešpryšumo gamtos ir įstatymo, esančio ir paprotinio, pozityviško. Visgi šita pažintis tiesiog veikē tik išdēstomuoju budu·

Kalbant apie užginamą sofistikos veikmę į tikējimą, žinoma, nē viens nepastatys ant pirmos vietos istoriografijos tēvą Herodotą Halikarnasiškį (484—406). Jis buvo tikinčiu žmogum ir istorijai pripažino dieviškos apveizdos ir teisingumo žymes; jis apskelbē didelę daugybę orakulų pasakymų, į kurių teisingumą jis tvirtai tikējo. Ir, vienok, pas jį išpalengvo jau briežēsi atsispindimas: žinoma, jo mytų kritika buvo visai lengva; vienok jis kartais pridēdavo prie jų manytiną ir galimą saiką. Jis Aigiptą skaitē daugumo graikiškų dievų atsiradimo vieta ir Homerą bei Heziodą vadino teogonijos tverējais. Čion, suprantamas dalykas, nebuvo dar nieko tokio, kas stačiai užgautų ti-

kējimą; bet indomi jau ta buitis, kad jis tyrinējo dievų paeigą. Prie šito prisideda tas, kad Herodotas turējo plačią istorišką pažvalgą, buvo apsipažinęs su daugelio tautų papročiais ir per tai suprato žmogaus įstatymų įvairumą*). Ypatingai gi jo mokinimas apie dievų skaugę yra tokio laiko pažinimu, kuomet tikējimas stojasi netvirtas. Įvairiose vietose, ir pritaikydamas šitą mokinimą tiesiog prie tam tikrų atsitikimų, jis tvirtina, kad *to teion pan ftoneron te kai tarachodes***). Negelsbach ir su juo daugelis kitų šitą suoprotį atranda teipgi pas daugumą senesniųjų graikų raštininkų ir skaito jį graikų tautiško tikējimo elementu; Hoekstra***) priešingai aiškiai atskiria dievų *ftonos,* iššaukiamą žmonių *hybris* ir ištikro supuolantį su *nemesis,* nuo griežtai atsiskiriančio *ftonos epi tē eutychia ton chrēston.* Teisybē, perdidelē laimē galējo nuvesti prie persisotinimo *koros,* ir prie tokios *hybris;* bet Herodotui pobudinga mintis, kad laimē jau pati per save, be kaltēs, iššaukia dievų skaugę, kad dievybē ištinka viską, kas peraugštai kįla, ir kad, todēl net ir labdaringas žmogus turi bijotis ne tik doriškų laimēs pavojų, bet ir pačios laimēs.

Tukididas, nors tik nedaugeliu metų jaunesnis už Herodotą, — jis gyveno 472—396, — priklauso jau kitam laikui ir stovi daug toliaus nuo gyvo tikējimo. Jis žiurējo į žmonių likimus kaip į ką tokio savysto ir jieškojo jų priežasčių bei sąryšių neatsižiurēdamas į dieviškas veikmes. Net orakulai (*chresmoi*) jo akyse tankiai buvo melagingais ir jų pasakymui išsipildydavo tik netyčia✝). Vienok jis geidē, kad dieviškam butų teikiama pagarba; jis peikē, žmonēms niekinant *hiera* ar *hosia;* jis su pasibiaurējimu žiurējo, kaip dēl maro Atēnuose visi doros sąryšiai buvo sutraukyti ir žmonēs nepaisē net ant mirusių teisių; jis apgailistavo santikių suirimą laike savitarpinēs karēs; kadangi net prisieka tuomet nebuvo paisoma.

Tikruoju laiko atstovu, po sofistų mokinimo intekme, giliai numanančiu gyvenimo klausimą, bet nepasiekusiu jo išrišimo, buvo Euripidas (480—406). Nelengva yra atiduoti teisybē šitam poētui: nenoroms lyginame jį prie

*) III. 38.
**) Terp kitų I, 38; III, 40; VII, 10, 46, 56.
***) S. H. Hoekstra, *De Wangunst der goden op het geluk ook der rechtvaardigen* (Kon. Ak. Amst 1883).
✝) Tuk. V. ir sek.

abiejų jo pirmtakunų, kuriems jis be abejonės nusileidžia; be to negalima visiškai atsipeikėti nuo tos kolionės įspudžio, kuria apipila jį Aristofanas. Vienok gi bešališkas sprendimas turi Euripidą pripažinti dideliu poētu. Euripidas buvo žmogus visopusiškai apšviestas, apsipažinęs su savo tautos rašliava, Anaksagoro mokinys, Sokrato draugas, ištyręs kaip mysticybēs, teip ir sofistikos veikmę. Bet jis nesiulē jos filozofiškos pasauležvalgos: jį užēmē gyvenimo klausimai, žmogaus likimų mįslys, kurį veltui jis stengēsi išspēti· Tokios teodicijos galimybē, kokia buvo pas Eschylą ir Sofoklį, Euripidui buvo žuvusi; jo tikējimas buvo sunaikintas, arba geriaus sakant — jis veltui stengēsi apsistoti ant kokios nors patenkinamos pažvalgos. Bet prie šitų jo pasistengimų jiems pagrindu vis dar tebuvo tikējimas. Euripidą nereikia laikyti paprastu švietēju, arba prastuolių racionalininku, — pas jį buvo ta "netikybē, kuri yra ne kuo kitu, kaip nusiminingu tikējimu" (Mommsen). Euripido tragedijos yra pilnos išmetinējimų ir skundų dievams; šitie dievai jo tragēdijose tankiai lošia netikusią rolę. Afrodita be gailesties žudo padorų vaikiną Ippolitą ir Artemida negali jo išgelbēti; Gēra į beprotybę įvaro Heraklą, teip kad jis užmuša savo paties vaikus; Apollonas bailiškai apleidžia Kreuzą ir jos kudikį Ioną; dēl vieno pakerštingumo Apollonas leidžia, kad pas jo paties aukurą Delfuose butų užmuštas padorus Neoptolemas, kuris jieškojo ten užtarimo (Andromache). Šituose ir jiems panašiuose pavyzdžiuose keista ne tas, kad dievams priskaitoma nepriderami darbai, — tą darē jau Homeras, — ir ne tas, kad ant to užsižiurēta, — tai buvo paprasta, — bet tas, kad poētas savo užpuolimus daro su tokiu įnirtimu. Šitas įnirtimas išsiaiškina visai ne priešingų pažvalgų spēka, tik išimtinai gyvu naujo tikējimo reikalu. Euripidas reikalauja, idant butų dieviška apveizda, valdanti žmonių likimus, ir dieviškas teisumas, kuriuomi šitie likimai išsiaiškintų; pasaulyje gi jis mato greičiau atvirkščiai. Todēl jis atkreipia savo aštrias vylas į dievus; jie daro biaurius darbus; jie, teip kaip ir nelemti žmonēs, be pasigailējimo ir pakerštingai žudo savo priešus, leidžia, kad nekaltieji kentētų ir nelaimēs krautųsi ant galvų atskiriems asmenims. Vietoje skaitlingų citatų paduosime čia tik vieną trumpą ištrauką iš "Bellerofonto":

pasaulyje vyrauja tik galybē ir dievotumas yra visai be naudos; senoviškas tikējimas į dievus stojosi kvailybe:

fēsin tis einai dēt' en ourano teous
ouk eisin, ouk eis?

Tokiu budu Euripidas ne tik užpuola ant to, kad dievai pasirodo neprideramame pavidale; bet abelnai abejoja apie jų valdymą pasauliu. Jo atmetimo smarkumu matuojame jo dvasiškų reikalų gilumą. Bet jis nepadējo pamato naujam trobesiui. Kartais jis abejoja teipgi ir apie žinavimą: jis apgavingais skaito sapnus ir mano, kad geresniais pasakytojais butų tie, kurie tikriausiai ateitį pasakytų.

Kad Euripidas įvesdinējo naujus dievus į senųjų vietą kaip rugojo ant jo Aristofanas, tai tas tik rodēsi teip*). Anot Aristofano žodžių, Euripido dievybe buvo eteris; naujesnieji tyrinētojai, susijungime su *Anaksagoro nous,* teipgi stengēsi priduoti filozofiškos dievybēs prasmēs išvyzdį. Tokiose prasmēse, kaip Chronos, Nomos, Moiros, Ananke, Dike, mato teipgi atspirties taškus pozityviškos tikējimiškos pažvalgos įsteigimui. Euripidas, žinoma, naudojosi šitomis prasmēmis, jo paimtomis iš filozofijos, arba liaudinio tikējimo; nēra abejonēs vienok, kad ir jose jis teip pat maža rado pamatų užtektinam klausimo išrišimui, tikrai teodecējai, kaip ir vyraujančiuose suopročiuose apie asmeniškus dievus. Paskutinis Euripido teologijos žodis gerai susitaiko su tuo, ko, sulyg padavos, Protagoras mokino paties poēto namuose butent, kad męs apie dievus nežinome nieko tikra ir negalime pasakyti apie juos nieko teisinga. Iš čia pas Euripidą išeina tankiai atsikartojąs *hostis ho teos* įvairių supratimų sulyginamas: *Zeus eit anagkē fyseos, eite nous broton**), ir tankųs nusiskundimai ant to, kad dieviškybē pabēga iš musų akių.

Šitai dieviškybēs neištikimybei atsako ir vienvalinē žmogaus darbams saiko nebutis. Euripidas negalējo pasakyti, kad žmogaus nelaimēje apsireiškia dieviškasis teisingumas, ir kad iš pačios nelaimēs išeina dieviškasis išganymas; žmogus pas jį liekasi paliktas sau pačiam su jo sielvartu; nuo to tai ir yra patetiškasis Euripido tragedijų pobudis.

---

*) Varlēs, 880.

* Troades 887.

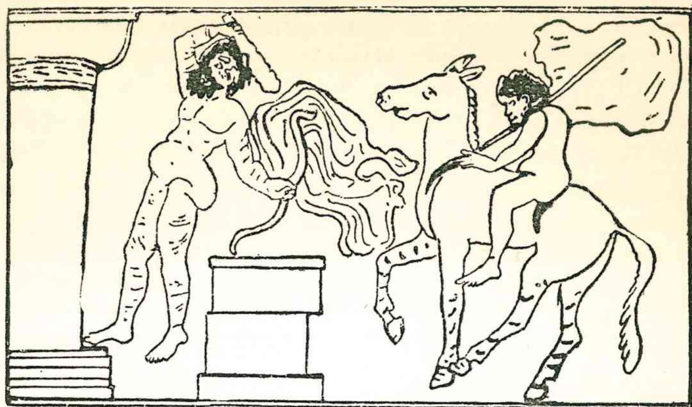
Jis pirmutinis iš tragikų sofistiškai perkēlē dorybēs matuoklę**) asmeniško įsitikrinimo sritin ir aistros galybę pastatē kaipo įstatymą. Vienok jis aistrą garbsto ne be išlygų: Fedroje, Medējoje ir kitur jausmingai parodyta pragaištingos aistros pasekmēs ir niekas per Euripidą neatjautē giliaus "sofistikos aistros" neteisingumo ir pragaištingos veikmēs (Negelsbach). Poētas visai nenorējo blogybēs vadinti gerybe. Seneka pasakoja, kad "Bellerofonte" begalo išgiriant auksą, žmonēs sukilo prieš poētą ir prieš šnekējusį aktorių, bet Euripidas ant to atsakē, kad reikia palaukti, kuo aukso gyrējas užbaigs. Šitas anegdotas prasergsti mus, idant męs, pasekdami Aristofaną ir daugelį po jo, nedētume ant poēto atsakomybēs už visokias nepadorias taisykles, jo indedamas į jo veikiančių asmenų burnas. Daugiausiai, ką galime paskaityti pobudingu kaip poētui, teip ir jo laikui, tai tą, kad jis tokiu budu žaidžia su ugnim.

Pozityviškąja pas Euripidą puse yra ypatingai mystiškojo tikējimo pripažinimas. Daugelyje atvējų jis su dievobaimingumu primena apie slaptenybes, arba poētiškai jas garbsto: tokias mintis randame išlikusiose iki mųs nuotraukose iš "Kritenių", kur Zeuso kunigas aprašo dievų motinos Kibelēs slaptenybes viename chore iš "Alenos", nuomone tulų teipgi "Ippolite". Pas poētą randame ir orfiškąją teokratiją: jis Demetrą sutapatina su Rēja-Kibele, Gēją su Hestija, Heliosą su Apollonu, o teipgi ir mystiškąsias idējas apie gyvenimo ir mirties ratasuką. Jų išreiškimas vienoje nuotraukoje: *tis d'odein eidzēn tout' ho keklētai tanein, to dzēn de tnēskei esti,* prieš kurį savo pigią gudrybę atkreipē Aristofanas, nebuvo prastu atsitikimu, tik nuoširdžiausiomis poēto mintimis. Bet ir orfybēje poētas nerado nē užtektino klausimo išrišimo, nē sustiprinamo tikējimo. Paskutiniu jo muzos žodžiu buvo pasidavimo išreiškimas jausmingoje "Bakchanēs" tragēdijoje. Pentējoje poētas nupiešē racionalybēs siaurumą ir drauge su ja viską nugriaujančią dievo galybę. Šitoje tragedijoje matyta palinodiją (paantrinamąją odą), kurioje poētas atsisakē nuo savo pirmutinių pažiurų; bet męs jau patēmijome, kad jis niekuomet nebuvo prastu racionalininku. Niekur teip griežtai ir teip begailestingai nēra plakama žmogaus proto stoka,

---

**) *Ti d'aischron ēn mē kromenois dokē* (trupalai).

kaip čia. Poētiškasis blizgēsis, su kuriuo poētas nupiešē menadų bružējimą Kyteronan, negali mųs suklaidinti sulyg tikros jo prasmēs. Dievas, kurio galybē čia parodyta, —

Pav. 67. Senobinis pirmosios scenos iš "Varlių" paveikslinimas.

Dionysas gali paveikti, bet negali išgydyti; jo prasinešimas atgabena nelaimę ir pražutį ne tik jo priešui Pentējui, bet ir jo tarnams ir jo galybēs įrankiams, Agabai ir Kadmui. Prieš dievišką galybę reikia nusilenkti, bet gerbti ir mylēti jos negalima. Paskutinis Euripido žodis dar liudnesnis ir beviltingesnis, negu, tarytum nusiminimo pilni, klausimai ir jo skeptiso aimanavimai.

Aristofane (444—388) senovinis tikējimas rado sau užtarēją, kuris uoliai kovojo prieš visus naujavedžius: Kleoną, Sokratą, Euripidą. Bet Atēnų komiškasis poētas buvo labai savotišku tikējimo apgynēju. Begailestingumas, su kokiu jis statē scenoje dievus, toli perējo viską, kas galima buvo sutikti pas Euripidą. Jis daro juokingais ne tik svetimų šalių dievus, pav., triballų dievą, kuris kalba klaidinga graikų kalba ("Paukščiuose"); graikų dievams tenka dar daugiau. Priminsime apie Hermesą ("Santaikoje"), apie Dionysą, išeinantį visai ištvirkusio palaiduno paveiksle, prietam gi dar vis pabriežiama jo dieviška vertybē ("Varlēse"), apie visus dievus drauge, kurie dēlei paukščių gardo pastatymo neteko pragumo gauti aukas ir iš bado pasirengę už skanų kąsnelį atsisakyti nuo valdymo pasauliu ("Paukščiuose"), ir, nežiurint į tą viską, Aristofanas buvo senovynio auklējimo ir papročių garbintoju. Jis jautē esant

negalimu jų sugryžimą, bet podraug jis buvo tvirtai įsitikrinęs, kad naujas demagoginis draugijos išsivystymas, sofistika ir atejybē, kurias jis peikē pas savo priešininkus, valstybę veda į pražutį. Prie visos jo juokų nevaržomybēs, jame viršų ēmē rimtas, net apsiniaukęs mąsčių budas. Jo laiko netikybē graužē jį patį. Jis su įsitikinimu gyrē senosios kartos dorybę ir galybę, bet tarpe eilučių skaitome, kad jis laikē jas visgi šiek-tiek pasenusiomis. Jo paties tikējimo silpnumas niekur nepasirodo teip aiškiai, kaip "Debesiuose". Apkaltindamas Sokratą ateijybēje, jis pats nesuranda geresnio pagrindo į dievus tikējimo užlaikymui, kaip vien tvirtinimą, jog jų reikalauja draugija. Poētas nugąstauja pamanęs apie tas pasekmes, kurias traukia su savim dievų atmetimas ir todēl tikējimą nori užlaikyti. Tokiu budu šitas tikējimo apgynējas nesurado nieko kito, išskyrus tokį paskutinį besimētymą, parodantį jo nesugiebumą.

119. Tikējimas ir Filozofija.

Nusisiuntimo raštai. Kas atsieina Platono, sulygink pavyzdingą B. Jowett'o vertimą su įžangomis ir tt. *The dialogues of Plato* (3 laid. 5 t., 1892); G. Grott, *Plato and other companions of Sokrates* (3 laid. 3 t. 1875); ir naują E. Pfleiderero, *Sokrates und Plato* (1896); kas atsieina Aristotelio teipgi Grotto ir aiškų labai konspektyvišką A. Granto išguldymą, *Aristotle* (1888); kas atsieina stoikų atsakanti svarbiausia dalis pas M. Heintze, *Die Lehre vom Logos in dergriechischen Philosophie* (1872); kas atsieina epikuriečių W. Wallace, *Epicureanism* (1880).

Nuo Sokrato pradžią gavo bruzdējimas, kuris traukiasi iki musų dienų ir kurio svarba dvasiško žmogaus išsilankstymo istorininkams vargiai tegali buti perdēta. Bendralaikiai klaidingai kainojo jo vertę, paskaitę Sokratą sofistu, naujavedžiu, prisidējusiu prie tvirkinimo ir ardymo dabarties ir galiaus pasmerkē jį mirtin už tai, kad jis negarbina valstybēs dievų, įveda *kaina daimonia* ir tvirkina jaunimą. Teismo nusprendimas, kuris visgi turi buti žiurimas susirišime su politiškomis srovēmis demokratiškosios atasteigos periodo, pasirodo mums kuoneteisingiausiu. Sulyg valstybēs Sokratas sąžiningai pildē savo valstiečio ir kareivio priedermes ir jo mokslas sulyg savo turinio visai nebuvo pragaištingu. Paties tikējimo jis stačiai nelietē. Sokratas, matyt, nesiginčijo dēl tikējimiškų savo vientaučių suopročių ir neužgavinējo kulto. Jis visai nenorējo užsiimti pasaulio surēdymo aiškinimu: savo atidžią jis

nukreipē į vidurinį žmogaus pasaulį ir kovojo su nežinybē ir išklydimu šitoje srityje. Tokiu budu jis steigē etiškąją ir praktiškąją filozofiją, eidamas nuo *sofia* ir *sofrosynē**). Bet savyje jis pripažino buvimą betarpinio elemento, siekiančio toliau kaip sužiningas įsitikrinimas; šitas elementas jo akyse turējo dieviškojo balso vertę ir jis vadino jį savo *daimonion***). Šitas balsas visuose atvējuose veikia sulaikymo, o ne skatinimo prasmēje ir atsineša prie tos pasekmēs, kurios reikia laukti nuo pasielgimo. Išverčią *daimonion* žodžiu sąžinē užsimiršta, kad pas Sokratą *daimonion* neapēmē viso vidurinio stovio, bet tik atskirus pasielgimus; antra vertus, gi negana jame matyti tik praktiškąjį sumaningumą, kadangi Sokratas pripažino jį aiškiai dievybēs balsu.

Nuo Sokrato išsišakojo kelios mokytuvēs: Megarinē, Elidinē, Cinikinē ir Kirēninē. Bet visų jų vertę nustelbē Platonas (428—347), kuris etiškųjų klausimų plētojimą sulig proto su dora nuvedē dar toliau, nors, teisybē, ir laimē sąryšio tankiai nusitolino nuo Sokrato, ypatingai tuomi, kad jis antgalo atsisakē nuo svarbiausio padējimo paskutiniojo sulyg galējimo išmokinti doros· Męs negalime nē galvoti duoti čia nors ir trumpiausią peržvalgą teip visopusiškos sistemos, kaip Platono. Klausimai apie jo sistemos vienumą, apie Platono masčių išsivystymą, apie originališkumą ir chronologišką jo pašnekų sekimą, liekasi dar neišrištais. Pas Platoną matoma greta dar ikišiol nesuderinami priešingumai ir koįvairiausios mąsties ir jausmo srovēs. Sokratas davē jam smarkų stumį; bet męs randame pas jį teipgi ir pirmtakunų teorijas: Sokrato, Pytagoro, Heraklito, Eleatų. Nē viens tokiame laipsnyj nesujungē savyje tokią aštrią, naikinančią kritiką su tokia drąsia teorija, kaip Platonas. Nuo jo paējo kaip skeptiškieji neoakademikai, teip mystiškieji neoplatonikai. Jo veikaluose kaip dualybē, teip ir pantejybē atranda patvirtinančius sau nusisiuntimus.

Savo padējimą sulyg buvusių tikējimiškų supratimų Platonas apsklembē ypatingai "Respublikos" II, III ir X knygose. Homerą jis norējo išginti iš savo idēališkos valstybēs už jo netikusius pasakojimus apie dievus ir didvyrius

---

*) Ksenof. Memor. III, 9, 4.

**) Sulyg *daimonion* Ksenof. Memor. IV, 3, 12; 8, 5 ir 6; I 4, 15. Plat. Apol 31 D.

ir užtai, kad jis sužadina silpnijamus jausmus. Platonas karštai priešinosi ypatingai tiems mokinimams, kurie pramano blogybę apie dievus. Dievybē niekuomet nebuva *dysnous antrópois,* pavydas yra svetimas dievų draugijai; dievas visuomet *agatos, alētēs, haplous;* jis daro tik teisingai ir gerai ir užsiunčia blogybę tik kaipo nubaudimą, vadinas teip, kad jis tame tikslu turi ką tokio gera. Bet, kadangi šiame pasaulyj blogybē turi labai didelę persvarą, tai Platonas pilnai pripažysta, kad tokios normos žymiai apriboja dievų veiklumo skraitą. Nežiurint į šitą nesitaikymą su kaikuriomis esmeniškomis sudētinēmis tautinio tikējimo dalimis, Platonas visgi tiek saugojo tebēsantį, kad net norējo, idant jo idēališkoje valstybēje klaustų delfiškojo orakulo apie kulto surēdymą. "Timējoje" jis pats aiškina, galbut, ironiškai, kad dēl dievų jis pasirengęs prisidēti prie vyraujančios padavos; bet jis šitoje pašnekoje pripažysta kosmiškuosius, arba matomus dievus (žemē ir žvaigždēs) ir nematomus teogonijos dievus ir priskaito jiems amžiną gyvenimą, nors, teisybē, su valdomu padējimu ir veiklumu.

Tikroji Platono idēja apie dievą nesiduoda apsklembti. Jis dievišką supranta visai transcendentišku, esančiu už jausmiškojo pasaulio rybų. Augščiausioji idēja, idēja gerybēs intelektuališkame pasaulyj užima tokią pat vietą, kaip saulē apsireiškimų pasaulyj: tokiais paveiksliniais išsireiškimais męs ir turime pasitenkinti: Augščiausiame laipsnyje indomu, kad Platonas "Respublikoje" pabrieždamas neapsieitiną gerybēs idējos pažinimo butinumą, pats vienok jos nepasako. Gerybēs idēja jo akyse turējo visa ko esančio versmēs vertę, *paradeigm'os,* visos gerybēs gerybēs pasaulyj; bet ir ji teipgi yra už pažinties ribų ir išlauko jausmiškojo pasaulio. Mąstis apie pasaulio esmenų atskirumą nuo apsireiškimų pasaulio priklauso prie pamatinių platonybēs padējimų. Bet terp abiejų pasaulių yra susirišimas: matomieji daigtai sutverta sulyg idējų paveikslo ir tuom patim bendri paskutinēms (*meteksis*), bet, antra vertus, pati idēja liekasi neapsklembta ir nepažinta. Platonas jau griežtai išeina į mystikos kelią. Fiziškojoj "Timijos" kosmogonijoj Platonas suteikē teorinį pasaulio inkurimą: jis mokina, kad šitas Demiurgo pasaulis buvo sulyg amžinų idējų paveikslo; jis buvo užbrieżtas, bet ne inkurtas, kadangi tik Demiurgo veik-

lumas inkurē iš buvusios jau po akių belytēs medžiagos sądermingą pasaulį: iš chaoso padarē kosmosą. Šitą neapdirbtą medžiagą Platonas vadino *anagkē* ir tuomi nesuprato ko tokio neatmainomo, apriboto, bet priešingai, ką tokio netyčiaus, neprotingo. Iš jos išējo tikras pasaulis kaipir kas tokio apdvasinto *autodzoon*. Patsai Demiurgas leido tik pirmą esybių rųšį, vadinas, dievus, kurie savu žaru sekdami jį, leido žmones ir kitus daiktus. Šitas kurimas svarbus ypatingai tuomi, kad jis įveda įvairius protarpinius laipsnius terp idējų ir matomų daiktų.

Platono mokinimas apie nemarybę atsiliepē į tikējimą ir teologiją nemažiau, kaip ir jo idēja apie dievą. Pas jį savo klasišką išraišką rado pytagoriškasis ir mystiškasis mokslai apie tai, kad tikruoju žmogumi yra siela, o kunas tai tik kalējimas ar netyčus sielos bustas. Visi sielos nemarybēs prirodymai, privedami "Fedone" ir "Fedroje" ir smulkmenyse nevisuomet sutaikyti terp savęs, neturi tokios vertēs, kaip tas puikus pavyzdys, su kuriuomi Platonas surišo savo mokslą: Sakrato mirtis. Šita Sokrato mirtis žmonijai stojosi typiškuoju pavyzdžiu to, kad sielos galybē ir nepriklausomybē, apreiškiamos jos mirimo valandoje, užtikrina jos buvimo neliautį. Pasidēkojant Platonui, žmonija įgijo mokslą, anot kurio siela yra amžinas, sulyg savo esybēs nesunaikinamas esmuo. Net tuose atsitikimuose, kur trauktasi nuo tulų jo išvedžiojimų (sielos pirmabuvybē, sielos persikēlimas, sielos nemarybē pas gyvulius), šitas mokslas vis dar užlaikē savo intekmę; jis neišnyko ir iš krikšlionybēs, nors joje jis buvo rišamas su visai kitos paeigos mąstimis.

Su Aristoteliu (384—322) vēl išeina priekin objektyviškasis pasaulis. Išpradžių patyrimą sujungęs su teorija, Aristotelis suvienijo savyje visą savo laiko pažintį visose jos srityse ir stojosi moksliškosios encyklopēdijos tēvu· Jo logiškosios mąstymo formos vyravo viduriniuose amžiuose arabų filozofijoje ir krikščionių scholastikoje, o iš dalies savo intekmę rodo dar ir dabar. Į Aristotelį galima žiurēti kaipo į pirmutinį galvotoją, padējusį mokslišką pagrindą teistiškam supratimui apie Dievą ir surengusį teip vad. kosmogoniškuosius ir teologiškuosius Dievo buvybēs prirodymus, pritaikant mąstį apie veikiančią, stumiančią priežastį ir prakilnų tikslingumą. Aristotelis atskyrē esmenį

arbą formą, kuri kaipo *Entelecheia, energeia*, actus (veiksmas), užbaigia ir žeidžia esybę arba substratą; bet jis neatidalina vieno nuo kito kaip kad Platonas atidalino savo dvi pradžias. Suprasdamas dievą kaipo gryną veiklumą, arba energiją, jis iš vienos pusēs palaikē gryną dievo dvasiškumą, iš kitos, užlaikē jo atsinešimą į pasaulį.

Aristotelis gyveno prie Aleksandro Didžiojo; Diadochų periodo pradžioje, Zenonas ir Epikuras įsteigē Atenuose stoikų ir epikuriečių mokytuves. Abi šitos mokytuvēs daugelyje dalykų susitaiko tarp savęs: abi jos duoda materialistiškus pasaulio išaiškinimus.

Abi griežtai krypsta linkui doros klausimų ir daug daugiau užsiima žmogumi, kaipo atskiru asmeniu, negu jo prietikiais su valstybe.

Vienok iš daugelio pusių jos tarp savęs nesutinka ir tikējimui turējo priešingą vertę. Stoikų mokytuvē, kurios pirmutiniais trimi mokytojais buvo Zenonas iš Kupro, Kleantas ir Chrizippas, aiškino pasaulį pasidariusiu iš keturių elementų; dviejų veikiamųjų (smarkiai veikiančių, *to poioun,* ugnis ir oras) ir dviejų neveikiamųjų (patetiškų, *to paschon,* žemē ir vanduo). Jų pažvalga į pasaulį buvo monistinē, kadangi stoikų mokytuvē viską aiškino materialistiškai, o drauge su tuo ir logiškai: Logos, darąs tvarką ir sądermę, tveriąs ir perimąs visus daiktus, buvo tapatinamas su ugnia. Šitas ugninis Logos yra gyvastis ir mezgalas, visų daiktų sēkla, pasaulio pradžia, pasaulio išmintis, pasaulio įstatymas; teip pat jis statoma į vietą dievo idējos ir doros pradžios. Kartais stoikai garbsto šitą pasaulinę pradžią teipgi Zeuso vardu, kaip ve tulame Kleanto himne. Toliaus, kadangi sulyg šito mokslo, Logos vienija ir ugdo viską kas pasaulyje yra be išminties, tai piktenybę parsieina arba užginti, arba aiškinti ją teip, idant ji neatrodytų priešingai protui. Šitoje teodicējoje (dievapažinybēj) stoikų mokytuvē nusisiunčia visiškai prie viso, į kurio dalis negalima žiurēti atskirai; kaip šešēlis, sekdamas paskui šviesą, negadina sądermēs, teip pat reikia žiurēti ir į piktenybę; reikia atskirti abelni tikslai, *proēgomena,* nuo sekančių paskui juos aplinkybių, *epómena.* Apskritai stoikų mokyba buvo tikējimui atspirčia dēlei savo doriško griežtumo ir beatlaidinio padrutinimo priedermēs jausmo, bet dar daugiau dēlei pateisinamųjų pakraipų, kurias ji rodē, ban-

dydama filozofiškai užbriežti pamatinius tikējimo suopročius, ypatingai mantiką (pranašybę).

Visai kitokio budo buvo epikuriečių filozofija, aiškinanti pasaulį atomų judējimu erdmēje, be jokio pritaikymo tiksliškumo, arba išmanybēs nuomonių. Sulyg šitos mokybos dievai, kaipo amžinos ir palaimintos esybēs, gyvena Intermundijoje, vadinas, terppasaulinēje erdmēje ir nesirupina reikalais liečiančiais pasaulį· Dēlei tokios mokybos šita mokytuvē buvo priešinga tikējimui. Epikuras gyveno ramiai, susilaikydamas ir prastai mokinių buryje ir stengēsi pasiekti laimę prastame gyvenime, apšviestame draugiškumo šviesa.

Praktiškoji stoikų ir epikuriečių mokslų vertē pasirodē Romos draugijoje pabaigoje respublikos ir prie imperatorių. Ten męs vēl sutiksime abi mokytuves.

120. Tikējimas ir Dora.

Nusisiuntimo raštai: K. Koestlin. *Geschichte der Ethik* (1, 1887); L. Schmidt: *Die Ethik der alten Griechen* (2. 1887 m.). —

Męs nemanome išdēti čia, kaip graikai suprato gerybę ir priedermes, supaisē dorybę ir sutaikē doros santikius. Prie progos jau męs palietēme tulus doros suopročius, tame išvyzdyj, kokiais jie pasirodo mums literaturoje. Čion męs norime tik pasakyti dar kelis žodžius sulyg sąryšio tarp tikējimo ir doros. Bet musų pažinimas to yra rybotas; męs negalime apsklembti tiesioginēs tikējimo intekmēs į graikų supratimus, pajautimus ir pasielgimus. Męs žinome tik tiek, kad ir čia margas jų gyvenimo įvairumas nebuvo suvestas į vieną jokio tikējimiško autoriteto, jokios taisyklēs. Visoki periodai, visoki vietiniai ir visuomeniški rateliai griežtai skiriasi vienas nuo kito sulyg doriškų pažvalgų. Didvyrybēs amžis turējo ne tuos idēalus, koki buvo Atēnų kulturos žydējimo periode. Budavo apturima didelis skirtumas drauge su Homeru manant, kad žmogaus esybēs svarbos vidurkis yra kune, arba drauge su Platonu ieškant jo sieloje; klasiškame periode skaitant augščiausiu doros laipsniu mokslą apie valstybę, arba ją suprantant individuališkai, kaip tas buvo vēlesnēse mokytuvēse. Nežiurint į visus šituos skirtumus męs visgi galime išvesti abelną charakteristiką, kadangi graikai ribose, padētose jų abelnais palinkimais ir su-

giebumais vystēsi vienoje tam tikroje pakraipoje ir doriškos jų ypatybēs įgavo riboto budo žymę.

Nors graikai ir stengēsi pastatyti dorą ant tikējimo, bet paskutinysai nepatenkino doros reikalų; tarp doros ir tikējimo įvykdavo tankųs susirēmimai. Dorumo mastais buvo paprotys (*étos*) ir įstatymas (*nómos*); ir vienas ir kitas turējo tikējimišką svarbą. Męs jau minējome apie pamatinę prisiekos reikšmę. Šeimynos, draugijos, valstybēs tvarka ir santaisa buvo po dieviška globa: Solono įstatyme *teous tima, gonéas aidou* jos sujungta drauge. Asmens rubežius, sutinkamo su įstatymu ir papročiais gyvenimo sąlygomis dedamus, graikas suprato kaipo dieviškus prisakymus, kurių atskiras asmuo privalo laikytis su šventa baime. Todēl dievotumą jis suprato ne tik kaipo kulto priedermių pildymą, atidavimą dievams prigulimo jiems ir ne tik kaipo apeiginę skaistybę, bet ir kaipo teisingą pasielgimą, visame gyvenimo bude besiskaitantį su dievo valia.

Todēl *hósios* ir *dikaios* buvo tą patį reiškiančiais ir *eusebés* turējo dvejopą prasmę: dievobaimingo mąsčių budo, įgyvendinamo arba visu gyvenimu, arba ypatingai aukojimais ir maldomis. Dievobaimingas ir teisingas pasielgimas tikrai susidējo iš užlaikymo priimtų santikių, bet apēmē teipgi, kaipo augštas tikējimiškas priedermes, svetimšalių pasigailējimą ir prašančių apgynimą. Bet graikų dora nebuvo pilnai rišama su tebesančiomis taisyklēmis; ji lietē ir tą, kas perējo šitų taisyklių ribas. Šitą męs matome iš to dievotumo, su kokiu kartais statyta greta su nepaabejotinais įstatymais *nómoi ágraptoi,* kaipo augštesni. Ne tik Sofoklis "Antigonoje", bet ir daugelis kitų graikų autorių*) skelbia, kad greta ir net augščiau valstybēs paliepimų stovi dieviški įstatymai, turį abelną prasmę, kurių reikia klausyti geriau negu šitų paliepimų. Bet šita literatura nenurodē nē budo šitos augštesnēs normos paskyrimui, nē saiko kainojimui šito nerašytojo įstatymo sąryšio su tebesančiomis taisyklēmis. Aplamai graikams nepavyko surasti tvirtas dorai pamatas. Sofistai pastatē šitą uždavinį; jis buvo giliai ir plačiai pastatytas Platono, bet liaudies sąmonēje jis niekuomet nebuvo išrištas.

---

*) Terp kitų Tukididas, II, 37.

Paspirtis, kurią dora rado sau tikējimiškuose suopročiuose, buvo labai neužtenkama. Svarbiausias dalykas, kurio dora nuo tikējimo reikalauja, tai — suoprotis dievo, kuris patarnautų išreiškimui mąsties apie teisingą valdymą pasauliu. Bet šito ve suopročio ir nebuvo pas graikus. Tarp mytologijos paveikslų ir doros pasaulyj įstatymų globējų nebuvo jokio kito ryšio, išskiriant tą, kad vieni ir kiti turējo vienokius vardus ir šitas vienokumas daugelį klaidino. Ant dievų, kurie žiuri savo asmeniškų reikalų, kurie nesuteikia tarp savęs ir daro visokius netikusius darbus, — negalima buvo atsidēti kaipo ant pasaulio valdovų, o bet šitas valdymas buvo priskaitoma Zeusui ir kitiems dievams. Kaip šitas prieštaringumas ēmē išeiti į eikštę, tai pasaulio valdymo pažymējimui pradēta vartoti neapriboti, beasmeniški išreiškimai: Moira, Dike, Temida, vienas iš dievų, kas jis nebutų. Bet ne tik pasaulinio valdymo veikējai, bet ir šito valdymo turinys ir pakraipa iš didesnēs dalies pasiliko tamsoje. Graikai nepažinojo piktųjų dievų, kurie iš savo prigimties visuomet keršintų geriesiems; bet savo pačių dievams jie priskaitē teipgi sauvališkus blogus darbus. Šitas vedē, iš vienos pusēs, prie griežto Gerodoto mokinimo apie dievų prigulmingumą, iš kitos — prie Platono priešingybēs, kuris išvedē iš dievų tik gerybę, bet drauge su tuo manē, jog pasaulis ir gyvenimas iš didesnēs dalies stovi kas sau. Tokiu budu graikai negalējo išdirbti sau tikējimiško suopročio apie apveizdą.

Dievai, neatsaką reikalui teisingo valdymo pasauliu, tiek pat maža galējo buti ir dorybēs paveikslais. Męs jau matēme, kaip daug vyliaus iššaukē nepadorųs mytologijos pasakojimai. Teisybē, dievai buvo įvesti į idēališkus paveikslus, bet tik estetiškuoju, o ne etiškuoju žvilgsniu. Tik viena Heraklo istorija buvo etiškųjų mąsčių išreiškimu. Su šituo tikrai rišasi tas, kad graikai teip mažai jautē savo vidurinį sąryšį su dievais. Charakteristiškas yra išsireiškimas: *átopon án eié, ei tis psaié psilein tón Dia**). Dievai neturējo jokios pritraukimo pajiegos, negalējo parodyti jokios apvalančios intekmēs, nors pytagoriečiai ir Platonas gyvenimui statē tikslą *homoisis teou;* bet šitas palyginimas dievo neturējo savyje apstingo turinio.

---

*) Aristotelis. Etika II.

Galima gal butų pripažinti užtektinu tikējimišku dorai pamatu tą apsireiškimą, kurį padarē į gyvenimą mąstis apie kitą pasaulį, išjautota slaptenybēse. Bet šito neleidžia daryti tas, kad mystiškųjų slaptenybių galybē buvo suprantama perdaug paviršutiniu budu, kaipo magiška galybē, ir todēl negalējo gyvenimui priduoti tikros etiškos reikšmēs. Prietam mystiškasis kultas yra kaipir perdaug savyvaldus, stojąs greta su gyvenimu, be įsigilinimo į jį. Nors tas, kas buvo statoma Eleuzine, ir turējo didelę svarbą laimei ar nelaimei ateityje, bet jis nežadino jokio doros jausmo ir nekreipē linkui veiklumo, arba linkui praktiško dorybēs pildymo.

Tokiu budu graikai tikējime jieškojo nurodymo į dorą gyvenimą, ir jo nerado. Jųjų didžiausios dorybēs *sofia, andreia, sofrosynē, dikaiosynē* turi prie dievų tik aplinkinį atsinešimą. Pas šitą, su augštais jieškiniais ir su savo nevaržoma laisvēs pajauta tautą, nuodēmē buvo ypač nesilaikyme rubežių, puikēje *hybris*. Vienok kainojimas graikų etikos butų labai žemas, neatsižiurējus į tai, jog josios buvo pastatyti aštrųs etiškieji klausimai, kurie ir buvo suvesti į tikējimišką atžvalgos tašką, kas matoma, pav., iš stropaus darbo prie teodicejos. Nē viena senovēs tauta neēmē ant savęs tokių kiltų iš etiškosios pusēs uždavinių ir neatjautē teip giliai savo trukybių. Graikai stengesi pasiekti *eudaimoniá* sąderminiame buvyj lygiai teip pat, kaip ir savo dievus jie vaizdijo palaimintais *mákares*. Bet jie nesurado tokios laimēs sąlygų ir neišaiškino, kas ištikro ją stabdē.

121. Eleniškasis periodas.

Periodas, prasidedąs nuo Aleksandro Didžiojo, paprastai vadinama elēniškuoju. Graikų kultura, nutraukta nuo jos tautiško pamato, išsiplatino po visą pasaulį ir susimaišē su rytiniais elementais, — dviguba išeiga, sužiniai Aleksandro laukta. Aleksandras nešē Olimpo dievams aukas siuntē savo pirmą karo grobinį Atēnuosna Palladai Atēnai, ant galutinio savo požygių krašto pastatydino aukurus dvylikai olimpinių dievų ir prisakē žaisti kariškas žaismēs pagal graikų budą. Jo naujame garde Aleksandrijoje didžiausias šventnamis priklausē Poseidonui; buvo teipgi ir Demetros kultas, bet teip pat ir Izidos kultas. Įvairiose šalyse Alek-

sandras garbino vietinius dievus: Tyre — Melkartą, Jeruzolimos šventnamyj — Jehovą, Babylone — Baalą, Zeusą Amoną, kurio orakulo jis teiravos Lybiškoje tyrumoj. Tokiu budu jis statē greta įvairius tikējimus, kaipo lygius ir šita teokratija stojosi pavyzdžiu visam elēniškajam periodui. Bet graikiškoji dvasia, kuriai atsidarē toksai platus laukas, budama persodinta į svetimą dirvą, dēlei šito nužudē kaikurias savo budo ypatybes. Graikiškuoju dabar jau pasidarē visas žinomasis pasaulis ir didžiomis kulturos buveinēmis greta su Atēnais, stojosi Pergamas, Rodosas ir Aleksandrija. Tautiškojo gyvenimo vietą užēmē kosmopolitiškas gyvenimas, viešojo gyvenimo vietą — privatinis. Puikē ir laisvēs pajautimas, kuriomis dvelkē graikų literatura ir kurios Demosteną turējo savo paskutiniu atstovu, — išnyko. Sulyg naujo padējimo kilo naujo budo menai: nauja Menandro komedija, romanas*), ir komedijoje ir romane pasakojama buvo nusidavimai, atsitikimai, meiliškos atskirų asmenų istorijos; idilija išgirianti išlepējusiems didžiųjų gardų gyventojams kaimiško gyvenimo prastumą, arba piešianti kasdieninius vaizdus iš tikrojo gyvenimo. Filozofija stengēsi prisidēti prie dorinio švietimo ir asmens laimēs ir atsiskyrē nuo politiškųjų teorijų, dariusių dar pas Platoną taislo vainiką. Kaipo mokytuvēs mokslybē filozofija išsilaikē dar šimtmečius, ir ypatingai Atēnuose, kur eilē asmenų, stovējusių mokytuvių pryšakyj ir paeiliui užiminējusių daugiausiai garbią vietą, nesiliovē platinę atskirų mokybų padavų. Tikra mokslumo sostine šitame periode buvo Aleksandrija. Ptolemējai parodē save dideliais mokslo ir meno globējais; jie įsteigē Aleksandrijoje knygyną ir moksliška muzējaus mokyklą. Apšvietimas turējo čia ypatingai moksliška pobudį ir susidējo daugiausiai iš rinkimo ir aiškinimo literaturiškų senovēs lobių ir iš jų megdžiojimo. Vardu aleksandrinēs vadinama ta literaturos pakraipa, kuri inkvēpimo stoką stropiai pridengia išlyginta ir priemoniškai apdirbta forma ir kuri pagimdē tiktai gerus amatinius išdirbinius. Pirmo metašimčio Ptolemējų periodo poētams sugiebumo negalima užginti. Atmetus į šalį astronomiškąją tulo Arato poēziją, Kallimacho elegijos ir himnai, rodosiškio Apollonijaus epika ir visų labiausiai Teokrito idilijos visgi

*) E. Rode: *Der griechische Roman und seine Vorlaeufer* (1876).

priklauso prie skaitliaus vertų pastebējimo literaturos veikalų, atgyvenusios jau savo żydējimo laiką*). Tikējimo istorijai šita poēzija turi svarbą ypač todēl, kad ji išlaikē daug senovinēs medžiagos. Tiktai Teokrito aprašymai, pav., paveikslinimai iki ligos įsimylējusios moters su josios raganavimo priemoniais, ar didēsēs tikējimiškos šventēs Aleksandrijoje, leidžia mums pažvelgti į jo laiko besistengimus.

Tikējime eleniškasis kultas abelnai pasiliko ištikimas senovēs kultams ir papročiams. Bet drauge su smulkiųjų graikų viešpatybių neprigulmybe žuvo ir padavos bei įstatymo galybē politikos srityj ir patys dievai nustojo savo veiklumo skraito dalies. Nežiurint į tai, tarnavimas jiems Aleksandrijoje ir kitose vietose budavo su didele puike. Pasipriešinimas kruvinoms aukoms, kuris pas graikus užgimē jau senai (Pytagoras, Empedoklis, Heraklitas), atrado sau iškalbingą atstovą asmenyje Aristotelio pasekējo, Teofrasto*).

Elēniškame pasaulyj prabudo gyvas žingeidumas senoviškiems palaikams ne tik pas graikus, bet ir pas kitas tautas, ir ištyrimui jų stovio senovēs laikuose. Graikų kalba virto priemone bendram susipažinimui seniaus nutolusių viena nuo kitos civilizacijų. Trečiame metašimtyj Berozas rašē apie babiloniškąją senovybę, Manetonas apie aigiptiškąją, 70 vertikų vertē graikų kalbon Senąjį Įstatymą. Tokiu budu įvyko apsipažinimas su įvairiais tikējimais ir susimaišymas jų savytarpēje. Ptolemējai garbino kaip graikiškąsias teip ir aigiptiškąsias dievybes ir davē prieglobą skaitlingai žmonijai savo sostinēje. Kad Seleukidas, Antiochas, Epifanas neparodē tokios jau apkantos Palestinos žydams, tai tą reikia išaiškinti iš dalies politiškuoju pačių žydų ir jų įvairių partijų padējimu.

Iš dievybių, kurios šitame periode ypatingai užēmē pirmutinę vietą, męs paminēsime senovēs syriškąją dievę Hieropolise, rodosiečių Heliosą, Serapisą, parneštą į Aleksandriją iš Sinopo prie Ponto. Ačiu Aleksandro požygiui į Indiją, kur viename gardelyje Nize buvo skaitoma Dionyso gimtinē, šito dievo kultas teipgi gavo naują vystymąsi: pats Alek-

---

*) A. Couat. Couat La poésie alekandrine sous les trois premiers Ptolémées 324—222 a. J. Chr. (1882).

**) Porfirijus išlaikē ištraukas iš jo veikalo *peri eusebeias*. Žr. I. Bernays: *Theophrastos' Schrift ueber Frommigkeit* (1866).

sandras buvo tapatinamas su Dionysu. Ypatingai veizdžiai apsireiškē šitame laike valdovų dievinimas, savotiškas vergiškiems Rytams· Aleksandrijoje su didele puike ir iškilmingomis procesijomis buvo Ptolemējo Lago apotēoza; jam buvo pastatytas šventnamis ir jo garbei buvo laikomas tolydinis kultas. Garbinimas Dimitrijo Poliorketo Atēnuose su pataikunišku žemumu perējo viską lygšiol buvusį. Toje vietoje, kur jis užžengē ant Attikos žemēs, jam, kaipo *kataibátēs,* buvo pastatytas aukuras; jam buvo paskirtas šventnamis, kuriame jis rengdavo net savo lēbavimus; jam buvo nešama aukos ir prie jo buvo melstasi kaipo prie dievo--orakulo. Toki atsitikimai nebuvo išimtimis; męs galime privesti panašius pavyzdžius įvairiose elēniškose karalijose. Šitos apoteozos yra svarbios kaipo prirengiamieji laipsniai į vēlesnį romišką imperatorių kultą.

Kaip romēnai, apkariavę Korintą ir elēniškąsias karalijas, gavosi prie graikų kulturos paveldējimo, apsakysime vēliaus.

Vertimas graikiškų žodžių ir sakymų, esančių straipsnyje "Graikų Tikējimas."

Pusl.			
771	*Kelainefēs* — debesiasklaidis,		Zeuso Prievardēs.
	Terpikéraunos — besidžiaugiąs žaibu,		
,,	*Gaiēochos* — žemelaikis,		Poseidono. Prievardēs.
,,	*Enosíchton* — žemēs drebintojas,		
773	*Pótnia* — gerbiamoji,		Gēros Prievardēs.
,,	*Boôpis* — jautakē,		
,,	*Ēúkomos* — skaistaplaukē.		
,,	*Ameílichos* — nepermaldaujamas,		Hadeso Prievardēs.
,,	*Adámastos* — nenuramdomas,		
,,	*Aganē* — prakilnioji, (Persefonos prievardē).		
,,	*Klytópolos* — garsus savo arkliais, (Hadeso prievardē).		
,,	*Katachtónios Zeus* — požeminis Zeusas.		
774	*Diáktoros* — žinnešis.		Hermeso. Prievardēs.
,,	*Erioúnios* — suteikiąs patogumą,		
,,	*Psychónompos* — praleidžiąs vēles pragaran, (Hermeso priev.).		

Pusl.

775 *Dií fílos* — patinkamas Zeusui.
776 *Istiē* — aukuras, altorius.
„ *Agálmata* — stovylos.
„ *Náos* — šventnamis.
„ *Mégalon ádyton* — didēji šventovē.
„ *Témenos* — żemēs sklypas, pašvęstas dievui.
„ *Alsos* — šventasis gojus.
„ *Erkeíos* — naminio židinio globējas.
„ *Streptoí* — suminkštinamieji.
„ *Litaí* — Maldos, Zeuso dukterys.
777 *Dotēres eáon* — gerybių padavējai.
„ *Klŷti* — "išgirsk".
„ *Tyoschóos* — pranašaująs.
778 *Sēmata* — ženklai.
„ *Térata* — stebuklai.
„ *Oionós* — pranašingasis paukštis; ženklas, prajovas.
„ *Heís oionos aristos amýnestai perì pátrēs* — vienas tik ir tēra geriausias prajovas — tai gimtinēs apgynimas.
„ *Daímon* — demonas.
„ *Teós* — dievas.
„ *Ksénios* — svetingumo globējas.
779 *Haîsa* }
„ *Moira* } Dalis, Likimas.
„ *Diós haîsa* — Zeuso leidimas.
„ *Moîra teôn* — dievų leidimas.
781 *Moîra dysônymos, oloē, Krataiē* — turįs nelaimingą vardą, pražutingas, galingas likimas.
782 *Deiloì brotoi, brotoì kamóntes* — nelaimingi žmonēs, suvarginti žmonēs.
783 *Skiaì afradées* — nužudę jausmus šešēliai, nebylēs šmēklos.
„ *Eidola* — šmēklos, šešēliai.
785 *En koílo nárteki* — išduobtoj lazdoj.
786 *Aidos* ir *Némesis* — Aidos (sąžinēs dievas) ir Nemezida (atlyginimo dievē).
788 *Deinotatos paídon* — nepaprasčiausias, pavojingiausias iš vaikų.
795 *Tesmofóros* — leidžiąs įstatymą.
799 *Polieús* — gardo globējas.

Pusl.

„ *Hikésios* — visų persekiojamų, silpnų globējas.
„ *Sotēr* — išganytojas.
„ *Katársios* — atleidžiąs nuodēmes.
„ *Gamēlios* — jungtuvinis; jungtuvių globējas.
„ *Dzýgios* — pajungis; kaimiškos ukininkystēs globējas.
„ *Syggeneios* — giminiškų prietikių globējas.
„ *Frátrios* — fratrijų globējas.
„ *Olbios, ktēsios, plousios* — laimēs, asmeniškos nuosavybēs ir turto globējas.
„ *Hórios* — rubežių užlaikytojas.
801 *Helchanós* — sužeistųjų globējas.
805 *Boulaia* — pirmininkaujanti posēdyj, (Atēnos priev.).
„ *Ergánē* — rankdarbystēs globēja.
807 *Enódios* — esąs prie kelio.
808 *Dólios* — gudrus.
809 *Nómios* — piemenų globējas.
„ *Napaios* — girinis.
„ *Lógos* — sumaningas, iškalbus; iškalbumo, kalbiškojo meno globējas.
„ *Hērmēs agónios* — Hermes — kovos ir imtynių globējas.
813 *Korytalia* — globējanti.
816 *Areía* — karžigiška.
823 *Dendrítis* — medžių globēja; driada.
„ *'Ortia* — klaidžiojanti po skardus.
826 *Eudaímon* — laimingas; *Eidaimonia* — laimē.
„ *Hierò gámos* — šventos jungtuvēs.
„ *Apodēmîa* — kelionē, bastymasi.
828 *Hóti to teo kalàs mèn epiklēseis kaì filantrópous aei, agria d' érga kaì bárbara kaì galatiká prostítēsin* — (dievui visuomet duoda gražias ir malones prievardes, podraug priskaitant jam žiaurius ir peiktinus darbus.
829 *Ho mén Epícharmos toùs teoùs eínai légei Anémous hýdor, gēn, hēlion, pŷr, astéras* — Epicharmas gi apdievina vējus, vandenį, žemę, saulę, ugnį ir žvaigždes.
„ *Agroiko tiní sofía* — dēlei tulos prastuoliškos sumanybēs.

Pusl.

831 *Hós ke pólis redzēsi, nómos d' archaios, áristos,* — valstybē tesielgie kaip sau nori, senovēs papročiai — patys geriausi.

833 *Hestía pritanitis, teoì agnieis, Hekátē trioditis, Zeus órios,* — Hestija (pirmininkaujanti) teismiškųjų nusprendimų globēja); dievai — gatvių globējai; Zeus — gardo globējas.

„ *Hestia* — kryžkelių globēja.

837 *Kérnē* — dideli moliniai indai.

838 *Agato daimóni* — geram genijui, genijui globējui.

„ *Sotēr* — išganytojas.

„ *Nēfalía* — aukos be vyno, susidējusios iš pieno, medaus ir vandens.

„ *Choaì* — nuliejimai; *Melíkraton* — medus su pienu, aukojamas požeminiams dievams.

„ *Horkia témnein* — aukų papiovimas darant santarvę ar sandorą.

„ *Agnísantes kai meilíchia týsantes* — pašventinęs ir atnešęs permaldavimo aukas.

839 *Teomoria* — dalis.

„ *Oudèn kólobon prosféromen pròs toùs teoùs, allà téleia kai hóla* — nieko sugadinto neatnešame dievams aukon, bet visa kuogeriausią ir visą.

„ *Anápēra* — sukaneveiktas, sugadintas.

„ *Chérnips* — vanduo rankų plovimui pirma aukojimo.

„ *Hēsychídai* — tylējimas.

„ *Eufēmía* — dievobaimingas tylējimas.

„ *Prósodoi* — procesijos; *Euschē* — pažadas, malda.

840 *'Epainos* — pagirtinis žodis; pagirtinis himnas.

841 *Eranoi, tiásoi* — draugiški pietųs ir susirinkimai.

„ *'Odios* — lemiąs laimingą kelionēs išeigą.

„ *Agyieùs* — vialis — gatvių globējas (Apollono priev.).

„ *Strofaios* — atkreipiąs, neišlaikąs.

„ *Teoì ktēsioi* — dievai pelno globējai.

„ *Týchē agatē* — laimingas likimas.

„ *Teoì patrôoi* — senoviškieji tēvyniškieji dievai.

843 *Nekýsia, Neméseia* — Nemezidos šventē.

„ *Mageia, goēteiá,* — raganybē ir burimas.

Pusl.

„ *Anemokoitai* — užžavią nuo viesulos ir audros.
„ *Chaladzofýlakes* — užžavią nuo ledų.
844 *Filías teôn kaì antrópon dēmiourgós* — draugybos tarp žmonių ir dievų tverējos.
845 *Omfalos tēs gēs, koinē hestía tēs Helládos* — žemēs bamba, visuomeniška Elados šventovē.
848 *Nómoi* ir *hórkoi* — įstatymai ir santarvēs.
850 *Atēnē prómachos* — Atēna kariauninkē.
851 *En kēpo* — sode.
„ *Chalkeia* — kalvių šventē.
853 *Dionýsia tà kat' agroùs* — kaiminiškosios Dionysijos,
„ *Hapofrádes, miaraì hēmérai* — nelaimingosios dienos (kuriose buvo uždrausta, pav., susirinkimai ir teismo posēdžiai).
„ *Pitoígia* — bosų atidarymo šventē.
„ *Gerarai* — gerbiamieji.
„ *Chýtroi* — puodai; puodinē šventē.
„ *Eleutereús* — paliuosuotuojas; — *lýsios* — atleidžiąs nuodēmes.
854 *Proērósia* — šventē prieš arimą.
„ *Halôa* — piutēs šventē, pabaigtuvēs.
861 *Katarsis* — nuodēmių atleidimas.
„ *Sýstasis* — sujungimas.
862 *Teletē* — slaptenybē.
„ *Mýēsis* — įšventinimas į slaptenybę.
„ *Epopteía* — susimąstymas.
„ *Hallade mýstai* — paskirti marei slaptenybēje.
„ *Tà drómena* — veiksmai; *Hieroí lógoi* — šventas mokslas.
865 *Chrēsmoì* — orakulo išjautojimai.
„ *Kratēr* — taurē; *Eìs hádou katabasis* — nusileidimas pragaran.
„ *Fysika* — liečiąs mokslą apie gamtą; fiziškas.
„ *Chrēsmológos* — aiškinąs orakulo apreiškimus.
868 *Heis Zeus, heis Aìdēs, heis Hēlios, heis Dyónysos, heis teós en pantesi* — Vienas Zeusas, vienas Hadesas, vienas Heliosas, vienas Dionysas, visame gyvena atskira dievybē.

Pusl.

871 *Archē Kósmos* — svietinē pradžia. *Oúlos hora, oúlos de noei, oúlos d' t' akoúei* — savo paties inkvēpimu jis mato, sanprotauja ir girdi.

872 *Heís teós en te teoisi kai antrópoisi megistos* — vienas dievas didžiausias iš dangaus gyventojų ir mirtuolių.

874 *Agatì, estloì,* — patogųs, gerieji; *Kokoì, deiloì* — nelemtieji, bailieji.

875 *Ti kekrímenon* — kas nors apriboto.

877 *Antía protéron* — priešingoji. *Ftónos ton teon* — dievų pavydas.

878 *Hýbris* — puikybē; *Pótmos* — burtas, laimē; *Haísē* — likimas. *Daímon genétlios* — giminēs genijus. *Skias ónar* — šmēklos šešēlis. *Aígla diósdotos* — šviesa, Zeuso dovanota.

879 *Pótmos syggenēs* — Prilikimas, leidimas.

„ *Fya* — sulyg prigimtinio palinkimo. *Aionos eídolon* — amžinybēs arba gyvenimo prisistatymas.

880 *'Eleos kaì fóbos* — baimē ir susimylējimas.

„ *Kátarsis ton potēmáton* — apvalymas nuo užgaidų.

„ *Kapnou skia* — niekingumo šešēlis; dumų ruožai.

„ *Gígnoske t' antrópeia mē sébein ágan* — pažink, kad nepridera perdaug garbstyti žmogaus veikalas.

„ *Pátei mátos* — mokslas sujungtas su kančia. *Teòs men aistián fygei brotois, otan kakosai doma pampēdēn télē* — jei dievui užeis upas nušluoti nuo žemēs paviršio žmogaus bustą, tai jis visuomet papus pakaktinus tam pamatus.

„ *Apátē díkaia* — įstatymiškasis vylius; vylius remiamas įstatymais. *Alástor* — pikta dvasia; *Syllēptor alástor* — pikta dvasia padējēja. *Kakòs daímon* — piktas genijus. *Daímon gennas* — giminēs genijus.

„ *Prótarchos átē* — pirmutinis paklydimas; pirmutinē nuodēmē.

„ *Fileì dè to kámnonti syspeùdein teós* — dievas stengiasi palengvinti kiekvienam pailsusiam žmogui. *Hýbris eksantousa ekárpose stachýn átēs* — pražydinti puikybē davē gyvastį kaltēs varpai.

Pusl.

882 *Tò díkaion ésti hósion* — teisingasis dievams, teisingas ir žmonēms. *Teoblabein* — piktżodybē dievui.

„ *Díkē esti ksýnedros Zenòs archaíos noígois ē ksýnoikos ton káto teon* — teisingumas posēdžiauja drauge su senoviškais įstatais pas Zeusą ir gyvena drauge su požeminiais dievais.

884 *'Agrapta k' asfalē teon nómima* — nerašytieji, bet nepajudinamieji dieviškieji įstatai. *Omós eks omon patròs* — žiaurus paeinąs ir nuo žiauraus tēvo.

„ *Arkein gàr oimai kantì myrion mían psychēn tà d' ektinousan, ēn eúnos parē* — aš manau, bus ir to gana, kad vietoje 10 tukstančių nukentēs bausmę viena siela, jei ji (spirsis prie savo prisirišimo) pasirodis gero velijančia.

887 *Tó teon pan ftoneròn te kai tarachodes* — visokia dievybē yra skaugi ir rusti.

„ *Ftónos epì tē eutichia ton chreston* — užvydus atsinešimas prie gabiųjų žmonių pasisekimų.

„ *Kóros* — persisotinimas.

„ *Hýbris* — puikybē, išdidumas.

889 *Fēsìn tìs einai dēt' on en ourano teoús; oùk eisìn, ouk eís?* Kas tvirtina, jog danguje yra dievai? jų nēra ten! nēra!

„ *Hóstis ho teós* — tula dievybē.

„ *Zeùs, eìt, anágkē fýseos, eíte nous broton* — Zeusas, arba prigimtas butinumas, arba žmogaus protas.

890 *Tis d' oíden eì dzēn tout hò kéklētai tanein, tò dzēn dè tnēskein esti* — kas žino, ar gyvastis nēra tuo, kas vadinama mirtim, — juk gyvastis yra palengvu mirimu.

892 *Kaína daimónia* — naujos viršprigimtos spēkos, naujos dievybēs.

893 *Sofía, sofrosýnē* — išmintis, atsargumas.

„ *Daimónion* — dievybē, demonas.

894 *Dysnoùs antrópois* — nevelijąs gerumo žmonēms.

„ *Agatòs, alētēs haplous* — geras, teisus, teisingas.

895 *Anágkē* — butinumas; *Autodzoon* — pats save įkvepiąs.

896 *Entelécheia, enérgeiai* — veiklumas.

Pusl.

„ *Tò poioun* — veikiąs; *Tò páschon* — pasiduodąs veiksmui.
„ *Proēgoùmena, hepómena* — pirmtakaująs, pasekąs.
898 *Tò étos* — paprotys, padava; *Nómos* (jur.) įstatas.
„ *Teoùs tíma gonías aidou* — garbink dievus ir gerbk tēvus. *Hósios kaì díkaios* — leidžiamas dievų ir teisus.
„ *Eusebēs* — dievobaimingas.
899 *'Atopon àn eíē, eì tis psaíē psilein ton Dia* — skaitēsi net nepritinkamu šnekēti apie meilę prie Zeuso.
„ *Homoiósis teou* — lyginimas prie dievo.
„ *Sofía, andreía, sofrosýnē, dikaiosýnē* — išmintis, narsa, atsargumas teisumas.
900 *Máchares* — palaimintieji.
„ *Eudaimonía* — palaima.
„ *Peri eusebeìas* — apie dievotumą; *Katabatēs* — nulipęs, nusileidęs žemyn.

Romēnai.

Nusisiuntimo raštai. Daugelis abelnų veikalų apie klasiškąją senovybę nurodyta augščiau (straipsnyje apie graikus). Romos istorijai svarbiausiu veikalu yra T. Mommzeno: *Roemische Geschichte* pradētas 1854 m., bet buvo daugis naujų laidų; lygšiol pasirodē T. I, II, III, V); šitame veikale kiekvienas periodas paduota su tikējimiško išsivystymo apžvalga. Drauge su Mommzenu verta paminēti dvi dalys Rankēs *Weltgeschichte.* Ypatingai vertas yra patarimo dēl savo turtingų ir gražių paveikslų V. Duruy: *Histoire des Romains depuis les temps les plus réculés jusqu à l'invasion des Barbares* (1879—1885 m.).

Romos raštija gana gerai apdirbta daugelic raštininkų, pav., Bernardi'o ir Munko; bet visi kiti veikalai neprilygsta S. Teuffelio veikalui: *Geschichte der roemische Litteratur* (nuo 1870 m. išējo naujos papildytos laidos), kur latynų raštija kuopilniausiai yra išdēta, apimant pirmojo metašimčio krikščionybēs raštiją.

Svarbiausiu romiškos senovybēs rankvedžiu yra Bekker ir Markwardt (naujose laidose Markwardt ir Mommzen): *Handbuch der roemischen Altherthumer.* Apie pamaldos dalykus apšnekama 6-me tome (Markwardo 2 laida, išējo 1885 m., redaguojant Vissovui). Teipogi Buche-LeClerc savame *Manuel des institutions romaines* (1896 m.) gana giliai užsiēmē tikējimo klausimais.

Kaslink tikējimo gali buti dar naudinga nusisiuntus prie Gartungo seno veikalo. *Die Religion der Roemer* (2 d. 1836 m.) ir Zumpto straipsnio: *Die Religion der Roemer* (1845 m.). Geresnē Prellero knyga, *Roemische Mythologie* (kurios reikia naudotis 3-čia laida G. Jordano 2 t. 1881—1882 m.). Apščiai mytologiškos medžiagos yra priklausančiuose prie mytologijos straipsniuose V. G. Roscherinio Leksikono graikų ir Romos mytologijos.

Įžanginiai Pastebējimai.

Tiekiant istorišką Romos tikējimo piešinį parsieina susitikti su didelēmis sunkenybēmis. Išpirmo pažiurējimo prisistatoma, jog Romos senovybę pakaktinai užtvoskē šviesa apstingos istoriškos padavos; tuo tarpu niekur nēra tokio didelio skirtumo tarp padavų istorijos ir padējimų tvirtai pastatytų naujų kritiškų tardymų keliu. Romos istorija išdeda ypač valstybēs sąstatą, kuomet tikējimas žiurima labiaus kaipo josios dalis ir iš Romos tikējimo mums žinomas beveik išimtinai kultas, priklausęs valstybēs gyvatai. Filozofišką ir tikējimišką mokybą romēnai išdirbo tik vēliaus ir tai be savarankybēs. Įžymioji raštija, atidengianti mums tikējimiškosios mąsties galę ir motyvus, išvedančius dvasišką gyvenimo pobudį, yra tik tikrosios Romos gyvatos puolimo laiku. Todēl mums pasilieka beveik tik vienas valstybinis kultas, bet ir čia atsitinka didelēs kliutys kaip smulkmenose, teip ir jo paeigos istorijoje. Kaslink paskutinēs, kaipo į tikrąjį tardymo tikslą, buvo nurodoma į "išplatinimą pažiuros į Romos valstybinį tikējimą iki laipsniui pažiuros į italų tautinį tikējimą". (Jordan). Vienok, nors mums visai nedera paleisti iš akių šitas sąryšys, bet, dēlei versmių stokos, ar męs prieisime kuomet prie šitos paeigos suradimo, darosi abejotinu; visgi tokioj suglaustoj apžvalgoj, kaip musiškē, galima tik į labai nedaug ką su tikrumu nurodyti.

Romos tautos išsivystymas iš vienos pusēs ankštai jungēsi su išsivystymu graikiškosios, iš kitos gi buvo nuo jo skirtingas. Manymas, kad graikai bei italikai išpradžių padarē vieną atskirą indogermaniškosios šeimynos šaką, virto neištikimu po naujų ištyrimų; prie itališkosios tautiškosios kuopos negalima priskaityti visų Italijos senovēs gyventojų, kaip štai, japigų ir messapijų, gyvenusių Kalabrijoje ir Apulijoje, kuriuos pasputiniais laikais pradēta giminyti su ilyriečiais. Prie itališkosios grupos priklauso tik latyniškosios ir umbrosamnitiškosios tautos, gyvenusios vidurinēje Italijoje abyšaliai Apenynų. Kalbos paminklai leido padalinti jas į minētas dvi grupas, dalinant paskutinę savu žaru į umbrus ir samnitus (umbriškoji ir okiškoji tarmē), bet ir sulyg šiol pagal kalbotiros žinias negalima su-

daryti pilno genealogijos itališkųjų tautų medžio. Daug tikresniu dalyku yra tas, kad gardas Roma didumoje buvo latynų gardu ir samnitiškasis elementas jame, nors ir buvo labai senu, bet stovējo ant antros vietos. Romos valstybē senai jau susinešē su etruskais ir graikais, gyvenusiais pačioje Italijoje. Kas liečiasi etruskų paeigos, geresnieji tyrinētojai sulygšiol nepriējo prie nieko tikra; bet tvirtai intikēta, kad nuo Tarkvinijų laiko, Roma žymiai pasidavē jų intekmei. Tą patį galima pasakyti ir apie graikus, turējusius pusiausalio pietinēj daly skaitlingas naujokijas su augštai išsivysčiusia žmonija. Nors istoriškai ir negalima prirodyti buvimo šitų naujokijų susinešimų su italikais, bet daugiau negu tikētina, yra tas, kad dar pirma to periodo, kaip romēnai sužiniai pasavino sau dvasiškus graikų lobius ir stengēsi juos perdirbti, graikiškieji kultai ir papročiai pačioje Italijoje darē griežtą intekmę į jaunos Romos kulturos besivystymą.

Negalima vienok nenurodyti į priešingybę tarp romiškojo ir graikiškojo: valstybēs tvarkoje ir mene, raštijoje ir tikējime, prie žymios abelnos medžiagos ir veiklaus istoriškojo susinešimo, graikai ir romēnai siekēsi ir prieidavo beveik prie priešingybēs. Visasvietinį Romos tautos uždavinį sulyginamai su istoriškuoju graikų veiklumų Virgilius aprašo šiteipos: *"čia menas, ten visasvietinis valdymas"*. "Jei italikams galima pripažinti, gilų abelnybēs jausmą atskirame" (Mommzen), tai graikai, atbulai, gyveno greičiau tiesiog suprazdami konkretišką. Graikų dievybēs buvo reiškiamos plastiškai ir, mytologijoje, jos buvo gyvais asmenimis; pas romēnus jos pasiliko abstraktais. Bet dēlei šito romēnų tikējimiškumas nebuvo mažesniu už graikų tikējimiškumą; jis buvo tiktai kitos rųšies, jis visas pasineria į ritualą, ir tas, ką jis nužudo gyvenimiškume, išlaimi rimtume.

122. Versmių peržvalga.

Versmēs, iš kurių galima butų apsipažinti su Romos tikējimu labai nepakaktinos, ypatingai senesniajam periodui Męs savo žinias semiame iš raštijos, pasidavusios graikų švietimo intekmei ir todēl mažai jau permanančios originališką itališkąją, ir iš nurodymų, rods skaitlingų, vēlesnių,

iš dalies net labai vēlyvų mokslininkų ir antikvarijų; bet tikrųjų versmių, kurios guli šitų nurodymų pagrinde, mus pasiekē labai maža. Žinoma, kiekvieni metai suteikia mums archeologiškus radinius, bet jų skaitlius labai nedidelis Romos tikējimo istorijai, sulyginus su graikiškuoju ir aigiptiškuoju.

Pirmą vietą užima parašai, kurie buvo surinkti Corpus inscriptionum Latinarum'e, leidžiamame berlyniškosios akademijos 1863 m. po užžiura Mommzeno. Be abejonēs, svarbesniais už šituos parašus butų (jei tik juos męs turētume) įstatai ir metraščiai, nusprendimų rinkiniai valstietiškosios ir šventosios teisēs, daugelio kunigiškų ir kitokių kolegijų užrašai, rituališkieji prisakai ir kultinēs gesmēs; visa tas, be mažo skaitliaus nuotraukų pragaišinta. Politiškieji ir šventieji tekstai neperdaugiausiai skyrēsi. Manomieji leges regiae (pavadinti paskutinio rinkējo vardu jus papirianum) buvo pačios seniausios kunigams taisyklēs; tiktai magistratų surašai, kaip ve libri lentei, kuriuos tankiai mini Livius, buvo laikomi Monetos šventnamy Kapitoliuje. Iš formulų, įvairių korporacijų vartojamų prie šventų veiksmų mus pasiekē tiktai nedidelēs liekanos, kaip štai, kaikurios nuotraukos iš axamenta arba carmina soliaria, kurias giedojo salijai Marso pavasario šventemis ir kurios, pasilikdamos be atmainos kalboje jau prie Cicerono buvo nesuprantamos. Šitų giesmių eilēse buvo minēta atskiri dievai; ir sulyg jų vardais pačios eilēs vadinama janui, jovii, ir tt. Šiek-tiek daugiau turime iš giesmių brolių Arvalų, bent vieną carmen, teipogi su senomis kalbos formomis buvo rasta Romoje 1477 m. ir nuo to laiko jau daugel kartų komentuotas. Nauju ir naujausiu laiku dar surasta buvo daugelis jų kolegijų aktų nuotraukų, atsinešančių prie imperatorių laiko. Į šitą plačią, tamsią sritį šviesos spindulį meta teip vadinamos tabulae iguvinae (7 lentelēs, 447 eilutēs), atrastos Gubbio garde 1444 m. Šitos lentelēs, parašytos latinų ir umbrų tarme, apima vieno umbriškojo kulto "atridiškosios" brolijos, kaip padavadijimus teip ir formulas ir drauge su paprastais, žinomais mums dievais, antai: Jupiteriu, Sankusu, Marsu, mini daugelį dar mums nežinomų ir nesuprantamų dievų, kaip antai Cerfius, Vofionus, Tefer.

Pas kunigus pačioje Romoje išsidirbo visapusiškas raštininkybēs veiklumas, bet, deja, męs atsižinome apie jį tik

iš vēlesnių žinių ir menkų citatų. Paprastai skiriama *libri pontificum,* apimanti savimi decreta ir responsa įvairiems atsitikimams ir kaipo precedentai laikyti busimam laikui; *annales maximi,* metraštis, kas metas atspauzdinamas vyriausio kunigo; *fastai,* kalendoriaus dalis, kurioje buvo pažymėta posēdžių ir teismo nusprendimų dienos ir surašyta šventēs bei žaismēs ir t.t. Tikējimo istorijos labui labai apgailētinas žuvimas tų šventų formulų, kurios žinomos po indigitamentų vardu ir kurios galētų suteikti svarbiausias žinias apie romiškąjį dievų svietą. Kaip galima spręsti iš pastebējimų pas vēlesniuosius raštininkus, kaip štai Varron, Servius, Cenzorin, šitie indigitamentai, inkantamentai arba indicijos: indigitamenta, incantamenta vel indicia (Paulus) buvo tai formulos tolydžio ir be atmainos vartojamos prišaukimui atskirų dievų, išskaitant prietam jų ypatybes. Rasi šitie indigitamentai turējo visų, ar bent visų senovēs dievų vardus, nes šitą galima dokumentališkai prirodyti sulyg kaikurių dievų grupų. Šitų dievų skaičius turējo buti neapsakomai didelis, nes "kiekvienam atskiram padējimui" ir "kiekvienai kokio nors veiklumo valandai buvo ypatinga dieviška esybē*). Indigitamentai patvirtina, ant kiek pas romēnus žmogaus gyvata ir visokis dalykas bei stumis buvo kokioj nors atskiroj valandoj ankštai sujungti su tikējimu ir kokią didelę svarbą tikējime turējo formališkoji pusē.

Tokiu budu betarpinēs versmēs mums neprieinamos ir mums pasilieka tik daug vēlesnēs žinios, kurias męs semiame iš raštijos ir mokslininkų darbų bei antikvarijų; bet raštijoje atsimuša tikējimiška ar prieštikējimiška savo laiko raštininkų pakraipa ir nuo šitos atžvalgos taško, ilgainiui męs pakalbēsime apie Ciceroną, Lukreciją, Virgilių, Horacijų ir kitus. Daugelis jų, teisybē, užsiiminējo podraug apdirbimu maž-daug senovinēs medžiagos: antai pas Virgilijų galima rasti daug senovēs papročių ir padavų. Cicerono veikalas De divinatione daug indomesnis dēl didelēs daugybēs surinktų jame senovēs istorijų ir eilių nekaip dēl jo filozofiškųjų pastebējimų. Ypatingai pas Ovidiją jo šešiose kny-

---

*) I. L. Ambrosch: *Ueber die Religionsbuecher der Roemer* (1843 m. iš Zeitsch. fuer Philosoph. ir kat. Theolog.). Nuoseklus abelnas ištyrimas ir indigitamentų perskaita paduota R. Peter straipsnyje Indigitamenta Roschero Leksikone. Dabar charakteristikai indigitacijos reikia paminēti teipgi G. Usenerio: *Goetternamen* (1896 m.).

gose, ant nelaimēs apimančiose tik pusę metų, yra didelis turtas norinčiam užsiimti tyrinējimu šventinių papročių ir visa to, kas atsineša prie kalendoriaus*).

Moksliškosios raštininkybēs pravedēju Romoje yra vyresnysai Katonas, kuris savose Origines pirmą kartą išdējo proza Romos istoriją; šitame veikale yra ir daugelis kulturiškai istoriškų žinių. Bet męs žinome apie šitą knygą tik iš netikētų paminējimų pas kitus. Per šimtą metų po šitam Romoje jau buvo išplatinta apšvietimas ir jį perēmē graikiškoji dvasia, nuo ko Katonas veltui gynē. Jočius L. Aelius Stilo komentavo senovēs paminklus ir tame skaičiuje Salijų giesmes; kunigas, Kv. Scevola visųpirma buvo juristu, bet teipgi savo veiklią atidžią pašventē tikējimo klausimams. Abu jie buvo po stoiškosios filozofijos intekme ir abu Varrono mokiniais. Bet mokintais ypatingai skaitēsi pas romēnus P. Nigidijus Figulas ir M. Teretijus Varronas; jų veiklumo żydinčia gadyne buvo pirmutinē pusē pirmojo metašimčio pr. Kr. Varronas turējo encyklopediškąją pažintį ir proza ir poezija parašē 74 įvairius veikalus, iš kurių, rods, mus pasiekē nedaug kas. Ant laimēs, Augustino veikale De civitate Dei**) išliko nuosekli iš romēnų senovēs medžiagų jo rinkimo turinio apžvalga, su skaitlingomis citatomis: šitas veikalas vadinta "Antiquitates rerum humanarum et divinarum." Pirmose 25-se knygose išdēta res humanae, quod prius existerint civitates, deinde ab eis res divinae institutae (kadangi išpradžių buvo žmonių draugija ir ji jau patiekē tikējimą). 16-je knygų šnekama apie šventus darbus, butent po įžangai 3 knygos pašvęsta penkiems dalykams: šventiems asmenims, vietoms, laikams, šventiems darbams ir antgalo dievams, kurie dalinosi į dei certi, incerti ir selecti. (Vertingi, abejojami ir išrinktieji). Greta su šitomis ištraukomis iš Varrono, didelę vertę turi tas, kas pasiliko nuo M. Verrijo Flakko realijų leksikono. Prie Augusto Verrijus abēcēliškoj tvarkoj surinko į knygą De verborum significatu visokias žinias apie romēnų senovybes. Iš šito veikalo S. Pompējus Festas padarē ištrauką, o Povilas Diakonas (8 metaš. po. Kr.) savu žaru padarē ištraukas iš Festo. Teisybē, kad męs turime tik šitas pasku-

*) Delei turējusios didelę vertę įžangos, patariama Merkelio laida (1841 m.).

**) Išdēta pas Augustiną VI, 3.

tines drauge su Festo nuotraukomis, bet ir šitoje išvestinėje formoje šitas veikalas yra mums labai svarbum šaltiniu. Prie Augusto gyveno teipgi aplaisvintasis ir knygininkas Gigiuns, kuris apie daug ką rašė, bet męs minime apie jį čia dėlto, kad jam priskaitoma, rods su paabejojama teise, — rinkinys ir 277 fabulae, parašytų sekant graikiškuosius mytų rašėjus ir apimančių išimtinai graikiškuosius mytus, tiktai su latyniškais vardais. Nesulyginamai svarbesnis kaipo versmė apsipažinimui su senoviškuoju tikėjimu Komentaras prie Virgilijaus Servijaus, rašusio antroje pusėje ketvirto metašimčio ir paduodąs daug, be jo nežinomo, apie tikėjimiškas senovybes iš Vorrono ir kitų.

Tai ir visos svarbiausios versmės, nors galima dar siekti žinių pas tokius istorikus kaip Polibijus, Livijus, Dionysijus, Halikarnasijus ir pas tokius mokslininkus, kaip Plinijus ir Plutarchas. Daug branginamų žinių, nors, teisybė, labai nelygios vertės ir paimtų iš antrų ar trečių rankų, randama pas tokius raštininkus kaip 2 metaš. Hellius, 3 metaš. Cenzorin. (De die natali 238 m.), 4 ir 5 metaš. Makrobius (Saturnalia). Iš bažnyčios tėvų, retorikas Arnobius ir ypatingai jo mokinys Laktantius pašventė stabmeldybei daug atidžios.

123. Senovės Romėnų Dievai.

Kadir nekoki buvo romėnų tikėjimiškas mokslas ir mytologija, vienok męs žinome jų įsivaizdinimus apie dieviškas esybes ir jų intekmę į gyvenimą iš dalies iš paties kulto, iš dalies iš jų tankiai skaidrių vardų. Čion męs nekalbėsime apie romenų dievų jungtuves su graikiškaisiais; jos buvo jau užbaigta prie Ennijaus, kuris dvejose eilėse įvardija dvyliką dievų*). Šitie dievai buvo tie patys, kuriems, anot Tito Livijaus pasakojimo, po mušiui ties Trazimeniškuoju ežeru, buvo padaryta Romoje lectisternium. Jų paveikslai buvo pastatyti, graikų papročiu, ant forumo ir jie tankiai vadinta consentes. Įsivaizdinimas apie augštesniąją dievų tarybą, kurie dėl to vadinta consentes arba complices, buvo įgimta dar etruskiškajam tikėjimui. Ten buvo dievai, kurie savo patarimais padėjo Jupiteriui (Tina);

*) Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars, Mercurius, Jovi, Neptunus, Vulkanus, Apollo.

jie sykiu atsirado ir sykiu turējo pražuti; šitie dievai savu žaru priklausē nuo augštesnių paslēptų dievų slaptosios pasaulio tvarkos (dii involuti), kurių skaičius ir vardai nēra žinomi*). Bet tokios idējos visgi buvo svetimos romēnų tikējimui; męs neturime išgalēs nē pasakyti vyriausių dievų tikro skaitliaus, nē kaip reikia dieviškų esybių paskaidyti ir neturime tiesos priskaityti senovēs romēnams suopročių apie dievų pasaulį ir apie slaptą pasaulinę tvarką.

Varrono dalinimas (dii certi, incerti selecti) suprantama šito rašējo žvilgsniu, bet nē kiek neparemta dalyko tikrumu. Net tokio dalinimo reikšmē nēra visai aiški. Dii certi buvo senovēs romiškosios dievybēs, kurių gyvata ir veiklumas aiškiai aprašyta kunigiškuose aktuose ir formulose. Priešpryšume jiems dii incerti buvo arba tie, kurie nebuvo ab initio certi et sempiterni, bet tik per padievinimą arba pašventimą virto dievais, todēl buvo tai apdievintieji žmonēs (Kastor, Polluks, Herkules) ir asmenuotosios dorybēs (Preller), arba gi jie buvo tiesiog paslēptieji dievai, kuriuos Varronas težinojo tiktai iš vardo; šitai: Summanus, Furrina ir t.t. (Markwardt) Dii selecti buvo vyriausi dievai, kuriems priklausē patys didieji šventnamiai ir kuriems tarnavimas stovējo ant pirmos vietos. Varronas žino jų 20. Janus, Saturnas, Genijus, Saulē (Sol), Orkus, Liber tēvas (Liber pater), Žemē (Tellus), Mēnuo. Matyti, kad šitie skirtumai tebuvo tik paviršutinēje išvaizdoje, o ne pačių dieviškų esybių pobudžio ypatybēse. Daugiaus pirmapradinį pobudį turējo, regimai, skirtumas tarp dievų novensides (arba novensiles) ir indigetes, kurį męs sutinkame senoviškose formulose**): dii novensides buvo svetimi, o dii indigetes (*egkórioi*) savo šalies dievai. Šita paskutinēji reikšmē kaip senovēje teip ir naujame laike davē priežastį įvairioms keistoms etimologijoms. Bet pas romēnus buvo ir kiti dalinimai; ten męs randame dii superi, inferi ir medioxumi. Prie pastarųjų priskaityta ir dii terrestres, taigi jie nebuvo jurų dievybēmis, kadangi jura senovēs romenams buvo svetimu elementu; jie nebuvo, kaip vēliaus buvo manyta, ir pusdieviais arba viduriniu luomu tarp dievų ir žmonių. Dievai telkēsi ne tik pagal savo valdybų sritis, bet ir

---

*) Sulyg. šykščius pastebējimus pas Seneką Nat. Quest. II, 41; Festus, s. v. manubiae; Arnobius III, 40.

**) Terp kitų Livius VIII, 9.

pagal savo pildastis: šiteipos randame indigitamentuose dii conjugalis, praesides puerilitatis, dii nuptiales, dii agrestis, ir teip toliaus.

Pav. 68. Saturnas.

Esybēs, kurias romēnai garbino, buvo greičiau dieviškosios esmenybēs (numina), kaip asmeniški dievai. Buvo kulto dievai, kurie rupinosi atskirų žmonių likimais ir gynē valstybę; dii complures hominum vitam pro sua quisque portione adminiculantes, kaip sako Cenzorinas savame "de die natali", apie indigitamentų dievus. Nē plastika, ar mytologija, nē dvasiškasis butinumas, ar sanprotavimo atsispindimas — niekas neiškēlē šitų esybių į dvasišką skraitą ir iš jų nepasidarē nē šeimyna, nē draugija. Teisybē, kad dieviškosios poros: Saturnas ir Ops, Saturnas ir Mēnuo, Kvirinas ir Tora, Vulkanas ir Maja, Marsas ir Pavija, tan-

kiai vadinta tēvais ir motinomis, bet tas reiškē tik tiek, kad jie buvo ginančiomis, gimdančiomis ir maitinančiomis jiegomis; jų bendri prietikiai nesivystē toliaus. Romēnai garbino senolius ir dvasias; atskiros žmogaus gyvatos ir veiklumo pildastys turējo teipgi savas dvasias*). Buvo dar pas romēnus dievai, arba dievų grupos, pas kuriuos individuališkumas neišsivystē. Tokiems abstraktams kaip Juventus arba Fortuna, buvo teipgi jau nuo senų laikų pašvęstas stropus kultas. Augštesnieji dievai, turējusieji kadir neaiškiai išreikštą, bet visgi daugiaus asmenišką pobudį, buvo susijungime su gamta, arba jie buvo valstybēs apgynējai. Romiškųjų dievų sutapatinimas su graikiškaisiais užkenkē tikējimui į juos, bet neatkeitē žymiai pažvalgų į jų esmenybę. Dabar męs užsiimsime peržiurējimu šitų dievų iš arti.

Dievų skaičiaus, pažymētų kunigiškuose indigitamentuose negalima pasakyti. Niekur męs nesutinkame tokio begalinio dieviškos esybēs susmulkinimo, kaip pas romēnus: visokis atskiras padējimas, visokis veiksmas, net veiksmo dalis, visokia daiktų rųšis turējo atskiras dvasias apgynējas. Didelis skaičius dieviškų esybių, paminētų indigitamentuose išpradžių buvo tam tikro momento dievais ir tik paskui perējo į tēviškus suopročius. Šituos dievus Uzeneris vadina *ypatingais dievais* (Sondergoetter). Ambrosch skaitē jų vardus maldinēse formulose ženklinimu tų ve ypatybių, arba dievų pildasčių, prie kurių buvo kreiptasi kiekviename tam tikrame atsitikime: šiteipos žinoma, kad, pav., Jupiteris salijų buvo vadinamas kaipo Lucetius, Faunas kaipo sunus ir Fatuus. Vienok šitų prišaukimų susirišimas su daugiau asmeniškais dievais galējo buti prirodyta tik tam tikriems atsitikimams ir itališkųjų dievų asmuo perdaug buvo silpnas išsidēstymui į daugybę pildasčių. Pastarieji iš pačių pradžių buvo patys sau savarankiai; dvasiškasis ir kalbotiriškasis procesai, tvylą ant besivystymo dugno, aiškiai išdēta Uzenerio. Iš šito dievų rato Varronas išlaikē mums tik nedaugį. Tai yra tie, kurie rupinosi gemališku besivystymu: gimdymo dievai, dievai, kurie sergējo kudikį ir motiną, dievai gelbstą kudikio išsivystymui, vieni ankstyvesniame, kiti vēlyvesniame amžyje; jungtuvių dievai ir

*) Singulis actibus proprios deos praeesse (kiekvienam veiksmui buvo savi atskiri dievai), sako Servius Aen. I, 141.

tie, kurie gelbējo ypatinguose gyvenimo atsitikimuose. Sekanti pavyzdžiai parodis iki kokių menkniekių priējo šitas dalinimas: mažą kudikį mokē gerti ir valgyti Eduka ir Potina, Kuba saugojo jo guolį, Ossipago drutino jo kaulus, Karna — jo kuną, Satanas (Satanus) mokē stovēti, Abeona ir Adeona — vaikščioti, Fabulinas, Farinas ir Lakutijus — kalbēti. Kaip kudikis pasiugējo, tai į mokyklą jį vedē Iterduka, o atgal nomon parvesdavo Domiduka; Mens, Catius, Kons, Centia — darē jį išmaningu; Volinta ir Stimula drutino jo valią, Prestana, Pallentia, Peragenoras, Strenia, išpildymo stiprybę, ir teip ējo be pabaigos. Be minētų dievų eilių buvo dar daug kitų. Visos namo dalys turējo savus dievus: Šitai Forculus saugojo namo duris, Limentus — slenksčius, Kardea durų klemkas. Žinoma, kad prie žemdirbystēs buvo garbinama daugybē tokios pat rųšies esybių. Arvalų aktai išskaito dvyliką dievų, kurie nuo seno prižiurinējo visokių sējimo laikų ir buvo prišaukiami pamaldoje dievēs Dia gojuje. Romēnai daugiausiai užsiiminējo žemdirbyste, bet ir piemeninkybē ir kiti užsiēmimai turējo teipgi savo nuosavus globējus: antai Bubonai priklausē rupestis buliais, Eponai — rupestis arkliais, Palesai — rupestis avimis; piemenys garbino Florą ir Silvaną, sodininkai — Putą ir Pomoną, pirkliai Merkurą. Visus šituos vardus męs privedame kaipo pavyzdžius, nemanydami visai duoti šiek-tiek pilnos perskaitos svarbesniųjų dievų. Čion teipgi reikia priskaityti ir dievai su daugiaus asmenišku pobudžiu, kaip antai, Saturnas, kuris minima teip tarp pradējimo dievų, kaip ir skaitliuje, dii agrestes. Šitie dievai pilnoj prasmēj dii certi (nēra žinoma, ar yra šitas vardas indigitamentuose, ar, kas greičiau gali buti, jis priklauso Varronui), indigetes, senovēs savo šalies dievai, kuriems tarnauta ne tik maldomis, bet ir aukomis, o vēliaus statyta jiems aukurai ir dēta paveikslai, prieš kuriuos laikyta kultas. Vardai, kuriais jie prišaukiami buvo indigitamentuose, reiškē tiktai jų pildastis, bet tikrieji dievų vardai likosi paslaptimi.*) Kulto aktų išeiga abelnai priklausē nuo nesuklystamos indigitacijos, teip

*) Jure pontificum cautum est, ne suis nominibus dii Romani appellarentur, ne exaugurari possint. (Pontifikališkomis taisyklēmis davinēta atsargumas — nevadinti romiškųjų dievų jų tikrais vardais, idant negalētų buti sunaikinta jų auguracija). Servius, in Aen. II. Indigetes, dii quorum nomina vulgari non licet; Pauz. Diak.

kad pavadinus jau visą dievų eilę, bijanties užmiršti vardą kurio nors dievo, ant pabaigos sakyta abelna formula, teip: "quisquis es", arba "sive quo alio nomine fas est appellare, arba sive deo, sive deae", ir t. t. (Kas jis nebutų; arba reikia vadinti kokiu nors kitu vardu; arba dievui ar dievei).

Negalima padēti tikro rubežiaus tarp dievų, saugojančių atskiras gyvenimo valandas ir abelnų abstraktų, kadangi ir vieni ir kiti įsteigti panašiais dvasiškais procesais. Tokios esybēs, kaip Strenia, Mens, priklauso abejiems. Bet mums reikia ypatingai pabriežti šitas pobudis abelno gyvenimo ir pasaulio apdvasinimo, vedąs į pasidarymą abstraktų. Šita ypatybē priklauso seniausiems romēnų tikējime ir pastebiama dar ir vēlesniuose jo faziuose, kaip nepriklausomomis esybēmis skaityta elementia arba providentia apdievitnųjų imperatorių. Visokios dorybēs, laisvē, laimē, sandora ir t. t. ne tik buvo apdievinta romiškame tikējime, bet jos tiesiog buvo dievais, kuriems buvo duotas kultas: statyta šventnamiai, stovylos, aukurai tokioms esybēms kaip Pax, Fides, Victoria, Spes, Libertas, bonus Eventus, Virtus, Concordia, Pudicitia, Pietas (rymtis, ištikimybē, pergalē, viltis, laisvē, klotis, narsa, sutikimas, nekaltybē, dievotumas). Iš visų šitų dievų, daugiausiai buvo garbinama Fortuna*). Ji turējo daugybę šventnamių Romoje ir jos apielinkēse ir

Pav. 69. Pax.

Pav. 70. Pudicitia.

josios garbei įsteigta daugybē kultų. Du jos seniausi šventnamiai įsteigti buvo, anot padavos, Servijo Tulijaus, kurių vienas stovējo ant dešiniojo Tibro kranto, kur ant linksmos šventēs 24 d. birželio rinkdavos daugiausiai liaudis ir ver-

*) Plutarchas, *peri tiēs Romaion Tychēs* pastato indomų pažvalgos tašką. Kaip turtinga raštija ir kaip daugiapusiškas buvo šitas kultas, galima matyti iš straipsnio "Fortuna" Roschero leksikone.

gai; kitas buvo ant forumo boarium, kur Fortuną paveikslino paslēptas paveikslas, su kuriuo jungēsi įvairios sagos (legendos). Be to ji buvo garbinama įvairiais vardais, kaip ve Fortuna publica, (arba populi Romani), Fortuna muliebris, atminimui Romos moterų pasiekto Koriolano pasitraukimo. Buvo dar: Fortuna equestris, Fortuna barbata, kuriai jaunikaičiai aukodavo pirmutinę barzdą, ir t.t. Šitos Fortunos (laimēs, laimingo atsitikimo dievēs), kaip abelnai, teip ir atskiriems luomams ir ypatingiems atsitikimams pilnai atsako romēnų pažiuroms; priešingai, romēnams svetima buvo nuovoka apie stovējusią augščiau dievų neperkeičiamą likimo galybę, nors ji tarytum tvylojo ant dugno tarnavimo Fortuna primigenia Preneste, pripažinamai Jupiterio ir Junonos motina.

Kaip gyvenimas ir pasaulis visoms savo dalimis buvo po dvasiškomis intekmēmis, teip ir mirtis bei požeminis pasaulis turējo tikējime savus atstovus; rods, jie nebuvo skaitlingi ir romēnai neišdirbo nuosavo supratimo apie mirties karaliją ir savo manymus apie ją perēmē daugiausiai nuo graikų. Svarbiausiu paveikslu buvo Orcus — požeminio pasaulio dievas, tolygus dispater'iui (nors šito Prelleris nepripažysta). Jis paglemždavo gyvuosius ir vesdavo juos į savo tamsiąją karaliją, bet kad vardas Orcus ženklintų kartais šitą karaliją, o ne patį dievą, to negalima darodyti nē sulyg vienu senovēs raštininku. Orcus priklausē prie garbingiausių kulto dievų; Varronas priskaito jį prie dii selecti.

Kiti dii inferi buvo mirusiųjų vēlēs, kurios, pašvelnijamai*) išsireiškiant, vadinta geromis (chrēstoi) Manes arba teipgi dar tyliosiomis (Silentes). Prosenių vēlių kultas dii Manes (D. M. ant daugelio antkapinių parašų) buvo Romoje labai senu kultu; didvyrių gi kultas nebuvo romiškuoju ir visuose atsitikimuose, kur jis buvo randamas, perējo nuo graikų. Mirusio kunas iškilmingai buvo lydimas iki kapui arba iki palaidojimo vietai. Šermeninēse procesijose dalyvavo ir proseniai, žmonių asmenyse, turējusių jų kaukes ir priskaitomybes. Dešimtą dieną budavo priēmimas ir davimas aukos (sacrificium novemdiale feriae

---

*) Sunt autem noxiae et dicuntur *Kata antifrasin.* Serv. in Aen. III. 63.

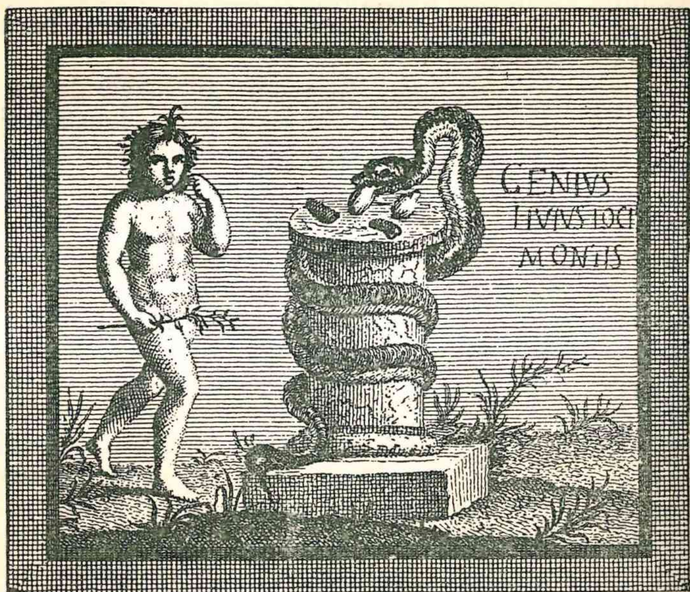
denicales) ir, be to, nabaštiko artimieji per metą ne kartą atnešdavo jam ant kapo dovanas; tolydžio gi atsibudavo šitas dienose — dies parentales (nuo 13 iki 21 vasario; paskutinē vasario diena 21 vadinta feralia). Šitos dienos skaityta visuomeniškomis šventēmis, o vasario 22 buvo šeimyniška švente — Caristia. Buvo teip gi užmestosios, nesuteikios dvasios pasirodančios, pavidale piktųjų šmēklų — jos vadinta Lemurais ir Larvais ir naktį į 9, 11 ir 13 gegužio (Lemuria) šeimininkai išvydavo jas iš namų, barstydami joms juodąsias pupas.

Tankiai pažymējimui dvasiškų esybių randama vardas *Genijus*. Šitas žodis buvo vartojama arba vienskaitoje, kaip ve pas Varroną, ir tąsyk jis reiškē vieną dievą (kurį Varronas skaito skaičiuje 20 dievų), arba daugskaitoje ir tąsyk jis atsinešē prie viso dievų luomo*). Genijus skaityta dvasia apgynēja kiekvieno atskiro žmogaus. Genijus teipgi skaityta gimdytojumi, todēl jungtuvinis guolis buvo dedama genijaus ypatingan apgyniman. Jų simbolu buvo žaltys; ilgainiui jų stabai priēmē žmogaus pavidalą. Indomu, kad kaip vyras turējo savo genijų, teip ir pati turējo savo Junoną (Juno); tokiu budu Junona buvo moteriškuoju genijumi. Ne tik atskiri asmenys ir vietos, bet teipgi šeimynos, gardai ir tautos turējo savus genijus; apie Genijaus populi romani garbinimą pirmu kartu minima laike antros Puniškosios karēs. Prie imperatorių smarkiai iškilo genijų kultas, butent imperatoriaus genijaus. Net pas dievus buvo savi genijai ir junonos, šiteipos buvo šventnamiai, pašvęsti Jovi Libero arba Jovi Genio ir t.t. Buvo dar kitas vardas dieviškoms esybēms Semones, kurio senoviškumas prirodoma vardu Semo Sancus (Deus Fidius) ir jo buvimu arvalų giesmēje. Tikras šito žodžio prasmēs išaiškinimas jau nebegalimas, bet jei spējimas teisingas, kad Semo stovi susijungime su semen, serere, tai semonos turi vienokią prasmę

---

*) Svarbiausios vietos: Augustinas, Civ. D. VII, 13 ir 23. Povilas, D. p. 94, kur dvi etimologijos: V. paties rašējo, matomai netikra: "Genium appellabant deum, qui vim obtineret rerum omnium egrendorum" (genijumi vadinama dievas, turįs jiegą visa kuo valdyti) ir kita teisinga — tulo Aufustijo: "Genius est deorum filius et parens hominum ex quo homines gignuntur (genijus yra dievo sunus ir žmonių tēvas); Serius George I, 302: Genium dicebant antiqui naturalem deum uniuscujusque loci vel rei vel hominis (senovēs žmonēs genijumi vadino dievą kokios nors vietos, ar daikto, ar žmogaus); Cenzorin, De die nat. C., 3; Ammian, Marc. XXI, 14.

su genijais. Yra galimu vienok, kad abu vardai neatsineša prie ypatingų dievų luomų, bet suprantami kaipo abelnai vardai dvasiškoms ir dieviškoms esybēms. Neabejojama, kad ir patys senovēs romēnai nedējo griežtos sienos tarp Manų ir Genijų, Larų; todēl ir mums pridera saugotis, idant šitų varsų, kurios visgi jaučiama šituose žodžiuose, nepakēlus į griežtai besiskiriančių suopročių laipsnį.

Pav. 71. Vietos genijus (G. loci) žalčio pavidale.

Iš dvasių namų ir gyvenimo saugotojų visųpirma prasineša du dideli luomai: Larai ir Penatai*). Žodis Larai visgi yra pilnai abelnu dvasiškų esybių užvadinimu; dar senovēje Larai suprantami buvo kaipir genijai ir ištikrųjų jie buvo teipgi dvasiomis globējais; bet, antra vertus, jie arti prieidavo prie prosenių vēlių — Manų. Larų motina vadinos Mana genita, Mania, Lara, Larunda, Acca Larentia ir ją suprato kaipo mirties dievę, arba žemēs dievę (Acca larentia stovējo artimuose prietikiuose su Tellus, Dea Dia ir t. t., arba net buvo joms tolygi*). Šituose varduose jau matyta ankštas sąryšis. Larai karštai buvo garbinami namie,

---

*) Sulyg. puikų straipsnį Wissow'os apie Lavus Roschero leksikone.

kelionēje, ant laukų ir garde. Išpradžių jie stovējo teipgi susirišime su vietomis, kaip genijai su asmenimis. Namuose jų vieta buvo prie židinio drauge su Penatais; šita naminių dievų grupa vadinta teipgi tiesiog Larais; paprastai ji susidējo iš vieno Laro ir dviejų Penatų. Šeimyniškasis Laras (Lar familiaris) buvo šeimynos globēju, tolygiu gentēs genijui-genius generis ir kaikuriuose apsakymuose jis randas kaipo prabočius arba pirmutinis prosenis. Susinešimai iš-

Pav. 72. Laras.

lauko namų ir kelionēje buvo po globa Lares compitales arba viales; pastarieji turējo daugybę šventovių, kuriosna dovanų nešta kaimo padarai. Gardo apgynējais ir globējais buvo Lares praestites. Todēl tarnavimas Larams buvo vienopai svarbus vidui ir išlauko namų; jis priklausē prie seniausių kultų; arvalų giesmē prasideda nuo Larų prišaukimo. Prie imperatorių šitasai kultas įgijo naują prasmę, nes Augusto genijus buvo priimtas į Larų skaičių ir virto visuomeniško garbinimo dalyku. Drauge su Larais męs pa-

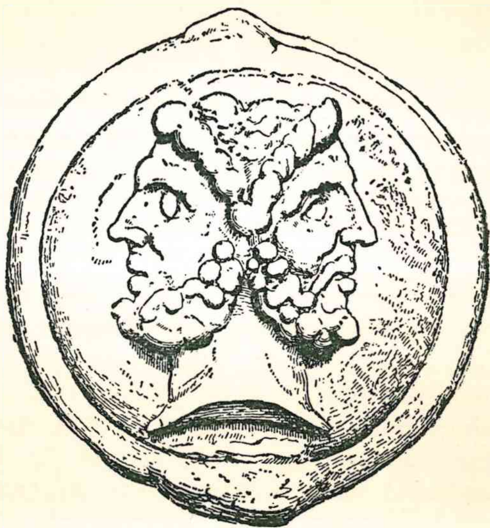
minējome *Penatus;* pastarieji buvo ankštame susirišime su Vesta. Namie Penatai, kaip ir Larai, turējo apgynējų ir draugiškų dvasių prasmę, kuriems buvo duodama maistas ir kuriuos šeimyna vaišino šventoje namo vietoje — pas židinį. Jiems priklausē ypatingai rupestis pragyvenimu, visų dienų duona ir visuomeniškame kulte penates publici, drauge su Vestoju stovējo pačioj vidurinēj šventovēs daly — Aedes Veastae.

Tarpe šitų rųšių nuo dvasių nedaug skyrēsi gamtos dvasios, vienok ir jų netruko; šiteipos įvairiais vardais buvo girių ir versmių dvasios, bet jų kultas ilgai nebuvo toks svarbus, kaip duokime sau, dievo Termino kultas, kuris saugojo rubežinius ženklus. Indomu, kad ir dievai, atstovavusieji gamtą, buvo daugiausiai atstovais josios prietikių su žmonių kultura: žemēs dievai globē žemdirbystę, Liber pater — vyno pramoniją, Cerera — javų augalus, Venera — sodininkybę, Vulkanas arba Mulciber nebuvo ugninio elemento dievu, tik išsilavinusiu kalviu. Gamtos garbinimas romēnų tikējime buvo šykštus ir sulyg augštesniaisiais dievais jis neužēmē pirmutinēs vietos. Žinoma, kaikurios apeigos buvo susirišime su meto laikų permaina ir kaikuriuose dievų paveiksluose spinkso jų prigimtinē reikšmē, kurią gali atidengti palyginamoji mytologija; bet pas istoriškojo laiko romēnus šitas sąryšis buvo užmirštas ir jie dievuose matē tik apgynējus kaip visuomeniško, teip ir privatinio gyvenimo.

Dabar prasitarsime apie kaikuriuos svarbesniuosius dievus. Toksai pavadinimas reiškia ne tą, kad jų kultas butų svarbesnis už Genijų ir Larų kultą, arba kad jie atsižymētų aiškiais ženklais nuo šitų dvasių, arba, galiaus, kad jie padarytų atskirą luomą. Svarbesniųjų dievų vardu męs pažymēsime vien žymesnes dieviškas esybes, kurios pasiekē tulą asmeniškumą. Prietam męs neliesime dievų, perimtų iš Graikijos; net ir tarp senovēs itališkųjų ir senovēs romiškųjų pasitenkinsime tik nedaugeliu paveikslų. Vienu iš pačių seniausių dievų, kuris buvo įvestas, rasi, dar Romulo ir lošē svarbią rolę enijų kulte, buvo *Janus* bifrons, arba geminus; jo šventnamis, stovējęs arti forumo, atidarytas karēs laiku ir uždarytas taikos laiku. Jis yra durų ir abelnai visokios pradžios dievu. Męs neišdēstinēsime jo

vardo etimologijos kaipo ir aplamai jo paeigos, kuri Speyerio nuomone priklauso indogermaniškąjam laikui*).

Senoviškąja romēnų dievybe buvo teip-gi Faunas, kurio garbei mytiškasis Euandras įsteigē Luperkalijas, švenčiamas vasario 15. Tai buvo piemenų ir atsipirkimo šventē. Faunas, gimininingas Silvanui ir Marsui, buvo kaimo, kaiminio gyvenimo ir gyvulaugystēs atstovu. Jis skaityta šalies karaliumi ir įsteigēju tikējimiškų taisyklių ir vēliaus euhemeriškai buvo įvestas ratan laurentiškųjų karalių. Jo jungtuvēs su Satyru yra jau vēlesne graikų nuovoka.

Pav. 73. Janusas.

Marsas buvo "senoviškiausiu svarbiausiu dievu itališkų gardinių kuopų", abelnas latyniškiems ir sabyniškiems vardams; pas sabinus jis teipgi vadinta Kvirinu (Quirinus). Iš trijų didžiųjų kunigų aukininkų — du (flamen martialis ir flamen quirinalis) buvo pašvęsti šitam dievui ir su juo rišosi senovinis Salijų kultas; jo vardo forma mainēsi: Maurs, Mavors, Marmor (arvalų giesmēje. Ypatingai verta pastebējimo tas, kad į senovēs romēnų tikruosius vardus (Marius, Mamercus, Momurius) neįeina vardas jokios kitos dievybēs. Kalendoriuje šitam dievui priklauso kovo mēne-

*) I. J. Speyer, *Le dieu romain Janus* — R. H. B. (1892).

sis Kaipo pavasario ir derlingumo dievas, jis turi kultą, atsiżymējantį šventēmis ir ceremonijomis kovo ir spalio mēnesiuose, pav., atidarymas skydų, Salijų šokiai ir spalinis aukojimas arklio ob frugum eventum. Yra żinoma, kad kartais šitam dievui buvo pašvenčiama kaipo ver Sacrum ir išvedama po jo priegloba jaunuomenē, stojusis tuo patim

Pav. 74. Marsas.

pavasariu tinkama nešioti ginklą. Marsas buvo susirišime teipgi kaip su żemdirbyste ir gyvulaugyba, teip ir su valstybēs gyvenimu, naujakurybe ir kare. Šito dievo kariškosios ypatybēs tuo labiaus atsiżymējo, kuo šitas veiklumas įgijo persvarą pačių romēnų gyvenime. Šventais jo gyvuliais buvo pranašingasis genys ir vilkas. Abelnai visa, kas żino-

ma apie romēnų vietines gentines legendas, liečiasi su šituoju dievu. Marso nereikia jungti su Apollonu*).

Dievē Vesta, abelna graikams ir romēnams, regis nepriklausē prie indogermaniškos senovēs: vienok gi josios kultas Graikijoje ir Italijoje turējo didelę svarbą; Italijoje jis buvo abelnu latynams ir sabynams. Vesta buvo ugnies dieve, kaip naminio teip ir visuomeniško židinio ir kaipo tokia darē centralinį tašką kaip šeimynos tikējime, teip ir valstybēs kulte. Skaityti šitą svarbą išvestine ir, atbulai, iš

Pav. 75. Vesta ir larai.

padējimo, kurį užimdavo Vesta pradžioje ar pabaigoje kulto apeigų, laikyti prirodytu, kad Vesta buvo tiktai aukojimo ugnies dieve, tai regis butų klaidinga**). Vesta turējo vidurinį padējimą romiškame kulte. Ji buvo vyriausia namų dieve ir visas šeimynos gyvenimas buvo josios prieglobojе. Bet ir visuomeniška gerovē valstybēje skaitēsi sujungta su tarnybe jai. Patim aršiausiu valstybei ženklu buvo josios ugnies išgesimas. Jei atsitiko tokia nelaimē, tai neapžiurioji vestalē skaudžiai buvo baudžiama ir ugnis vēl reikējo išgauti senovišku budu, gręžiant vaisinį medį, arba gi, gal tam buvo panaudojama saulēs spinduliai. Vestos švent-

*) Kaip pas Roscherą straipsnyje Marsas ir Leksikone, kuriame vienok yra daug verto.

**) Teipos A. Preiner, Hestia-Vesta (1864); jis tarp kitko remiasi Servijo Aen., I, 292 išsireiškimu: Vesta significat religionem, quia nullum Sacrificium sine igne est unde et ipsa et Janus in omnibus Sacrificiis invocantur. (Vesta reiškia pamaldą, kadangi nē vienas aukojimas negali buti be ugnies, nes ji drauge su Janusu ir yra prie kiekvieno aukojimo prišaukiama).

namy buvo laikoma Romos Palladija. Šventa išperkamoji auka, februa casta, kuri smilko Palilijoje, buvo tiekiama vestalių iš spalietinio arklio kraujo ir veršio pelenų, sudeginto per Fordicidijas; jos teipgi turējo ruošti mola salsa ne vienos vestos kultui, bet ir kitų dievų. Vestalēs meldēs už Romos tautos gerovę ir kultas, kuriuomi jos rupinosi, kaip ir jos pačios, buvo po ypatinga priežiura pontifex maximus, — romiškojo kulto galvos. Tokiu budu Vesta priklausē prie svarbiausių romēnų dievybių; ji ištikro Vesta — motina (Vesta — mater), nes svarbiausi kultiniai Romos dievai vadinos tēvais ir motinomis. Vesta buvo dargi mergystine dieve ir nekaltybē buvo svarbiausia ypatybe tarnybēs jai; žinoma, nekaltybē buvo svarbiausia priederme vestalių ir vestalē, sutepusi nekaltybę, buvo laidojama gyva.

Patim vyriausiu romēnų dievu buvo Jupiteris. Nors skaitlingos jo pildastys, kaip priklausančios jam nuo pradžios, teip ir įgytos ilgainiui, ir negali buti išaiškintos jo supratimo vienumu, bet su jomis galima apsipažinti iš skaitlingų jo pravardžių. Jo santikiai su dangum ir svietu kaip reikia susekti ne tik iš sulyginamosios mytologijos, bet teipgi iš vardo Lucetius, kurį jis gavo salijų giesmēje; patsai savimi aišku, kad Jupiter totans ir fulgur turējo atsinešimą prie audros. Gal dar pirmiaus itališkųjų genčių kulte buvo jo atnaša prie vynuogių dorojimo, dēlko jis vadinta Liber. Jupiter latiaris skaityta seniausiu latynų sąjungos dievu. Į karą ir pergalę nurodo vardai Stator, Feretrius, Victor. Sąjungos, kaip ir abelnai visokia teisē bei ištikimybē buvo jo ypatingoje priegloboje; kiekvieno mēnesio pradžia buvo pašvęsta jam; kad skaistybē buvo svarbiausia jo esybēs ypatybe — į tai nurodo tos sąlygos, kurių buvo reikalaujama nuo jo kunigų, flamen dialis. Tokiu budu męs galētume ir toliaus eiti, berinkdami įvairias jo ypatybes. Bet visos šitos reikšmēs iš vienos pusēs buvo sujungta Jupiterio kulte, kurį įsteigē Kapitoliuje Tarkvinijus, iš kitos pusēs, jos buvo nustumiamos šituo kultu į užpakalį. Kapitoliškasis Jupiteris optimus, maximus, buvo laikoma augščiausiu žmogaus gyvenimo valdovu ir speciališku Romos galybēs bei valdiškumo atstovu, kuriuos jis gynē ir platino. Kaipo tokį jį garbino ir paveiktosios tautos ir vasališkieji karaliai: Antiochas Epifanas, “romiška beždžionē”. (Mommzen) pastatē jam šventnamį Antiochijoje.

Adrianas Kapitoliškojo Jupiterio garbei pastatē šventnamį ant griuvēsių Jeruzolimiškosios šventynēs. Šiteipos Jupiterio kultas platinosi drauge su romiškojo visasvietinio valdymo besiplētimu. Kad ir laike respublikos nuo jo ypatingai laukta visuomeniškos gerovēs, tai prirodoma didžiojo Scipiono dievotumu, kuris kas rytas meldēs prieš jo stovylą Kapitoliuje ir tuomi pasigaudavo ir įgydavo dienos darbui spēkas tarnaujant valstybei.

Šale Jupiterio stovējo Junona, buvusi iš daugelio pusių jo moteriška panašybe. Jai teipgi buvo priskaitoma ypatybēs, charakterizuojančios ją kaipo gyvatos ir valstybēs apgynēją, kurios nustumē ant antros vietos josios pirmąją gamtišką, gal, svieto dievēs reikšmę. Po josios priegloba buvo pas itališkąsias gentes gardų aptvirtinimai; Romoje išpradžių ji buvo kurijų dieve. Kaip Jupiteriui buvo pašvęsta pradžia, teip jai kiekvieno mēnesio kalendos, bet labiausiai ji buvo moterų dieve, kurios ja ja užsikeikdavo, kaip vyriškiai genijumi; ji prižiurējo ištikimybēs moterybēje ir gelbējo prie pagimdymo.

Trečia kapitoliškoji dievybē buvo *Minerva.* Apie šitą dievę sunku kas tikro pasakyti, kokios ypatybēs buvo nuo pradžių itališkosios, kokios perimtos nuo etruskų (pas kuriuos ji vadinosi Menrfa), ir kokios nuo graikų.

Gal dar pas italikus ji buvo garbinama kaipo tvirtumų dievē. Bet labiausiai ji buvo proto dieve, sanprotaujančios, isskaitančios, išrodinējančios dvasios pajiegos; josios žaibų mētymas gali buti etruskiškąja pažiura. Jos šventēmis buvo Quinquartrus, didelēs — kovo ir mažosios berželio mēnesiuose; ilgainiui ji laipsniškai vis daugiaus priēmē graikų Atēnos išvaizdą ir pobudį.

Kaip męs jau augščiau pasakēmē, net ir šitie didieji romēnų dievų svieto paveikslai buvo tik menkai asminami ir nebuvo griežtai skiriami nuo kitų dievų ir dvasių rųšių. Šitas ypatingai matoma iš to, kad patys jie teipgi skirdavos. Galima šnekēti apie daugybę Jupiterių; kiekviena bendrija turējo savą Marsą, kiekvienas namas — savą Vestą ir pas šituos vyriausius dievus visokia pildastis, visokia indigitacija buvo teipgi nuosava; jų nerišo į kruva aiškiai apribotos asmens reikšmēs.

124. Valstybēs Tikējimas.

Tikējimas romēnams buvo butina sąlyga valstybēs žydējimui*). Jis neturējo jokio nuosavo vidurkio, bet sekē kiekvieną žingsnį kaip visuomeniško, teip ir privatinio gyvenimo. Visokis pasikēsinimas reikalavo burimų, visokia gresianti nelaimē piacula. Tokiu budu tikējimas buvo drauge ir valstybiška įstaiga, sulyg Varrono aprašymu, ir valstybēs pagrindu; toksai prieštaringumas nepadrebino filozofiškai neapšviestų romēnų. Visgi, terp valstybēs ir tikējimo buvo vidurinis sąryšis ir šventieji dalykai priklausē valstybēs valdžiai. Jei Ciceronas kalba apie ypatingus tikējimiškus įstatymus, tai čia jis turi mintyje tiktai visuomeniško kulto apeigą**). Jau apsakyme apie gardo inkurimą, vadinas Roma quadrata, senojo gardo ant Palatino, pastarasis žymējama kaipo šventa vieta. Žinoma, čia męs turime palikti šaly, tankiausiai paremtas klaidingu supratimu stebuklingas kombinacijas apie mundus, lapis manalis, pomerium ir t. t. Męs negalime čia parodyti jokio užtikimo rezultato, bet turime pastebēti, kad nēra nē vieno tikro liudijimo apie tai, jog prie skaičiaus apeigų inkuriant gardą priklausē sudējimas mundus (duobē su aukuru tarytum požeminiams dievams). Pomerium'o rubežius žymējo vaga, nuvaryta, užkabintais prie arklo baltais bulium ir karve. Šitas pomerium, vadinas, tikrojo gardo sritis, išpradžių buvo tik ant Palatino, bet vēliaus ji tankiai platinosi; šiteipos buvo prie Servijo Tullijaus, prie Sullos ir keletą kartų prie imperatorių. Tai buvo šventoji sritis, vadinas, tas reiškia, kad ji buvo inkurta augusto augurio, arba auspicato inauguratique***). Joje ve ir budavo auspicia publica. Šito pomerium'o viduriu istoriškuoju laiku buvo kapitolius, kur teipgi buvo ir auguraculum in acre, kur susieidavo augurai svarbesnių savo priedermių pildymui.

Atsakantis žodis išreiškimui suopročio apie tokią vietą, kuri buvo pašvenčiama auspicijų ir buvo tinkama tyrinējimui

---

*) Dionysius Halicarn. II., 18.

**) Cicero, De legibus II., 8.

***) Livius V, 52; Hellius XIII, 14; Varronas de lingua latina V, 143.

tokių ženklų, buvo žodis — templum, šventnamis*). Teip sakant, visas gardas vidui pomerium'o buvo templum, o vidui jo buvo dar mažieji templa. Jokis kitas suoprotis nenurodo teip aiškiai į sujungimą Romoje sakrališko (švento) su politiškuoju, kaip templum. Visųpirma mums reikia atskirti templum dangiškasis ir žemiškasis. Dangiškuoju templum buvo ta dangaus dalis, kuri buvo ribose, padētose auguro su lazda (lituus), ir kurioje jam apsireikšdavo dievų apraiškos. Čia jis pravesdavo du didžiuosius ruožus: Cardo ir Decumanus, dalinančius dangų į sritis ir darē savo pastebējimus, kurių pažymējimui vartojo žodį contemplari. Kaip auguro padējimas sulyg dangaus sritimis, teip ir vartojamos jo formulos keitēsi žiurint pagal vietą ir aplinkybes. Žodis templum reiškē teipgi ir žemiškas vietas: in terris dictum templum locus augurii aut auspicii causa quibusdam conceptis verbis finitus. (Templum vadinama ant žemēs ta vieta, kuri per kokį nors iškilmingą apreiškimą paskirta augurams arba auspicijoms). (Varronas). Taigi, templum nebuvo butinai troba ir ne kiekvienas dievų bustas buvo templum; antai aedes Vestae, nors tai viena iš svarbiausių valstybēs dievų šventynių, nebuvo templum. Templum buvo augurų pašventinta vieta, kur dievų valia apsireiškē valstybēs labui. Svarbiausias templum, augurų veiklumo vidurys buvo, kaip jau sakēme, Kapitoliuje; ten nauji urēdiškieji asmenys turējo gauti auspicijas, kuriomis rēmēsi jų autoritetas. Svarbiausi valstybēs darbai galējo buti nuveikiami tiktai templume, tiktai jame senatas darē savo nusprendimus ir rinkosi komisijos. Tokiu budu templum (išpradžių atidengta vieta, tinkama dangiškų apraiškų tēmijimui) įgavo ypatingai politišką prasmę ir pasirodē ankštame susirišime su Pomerium ir Kapitolium. Besiplečiant Romos didybei reikējo turēti auspicijos ir už Romos ribų; todēl karuomenēs vadovai imdavo su savim iš gardo auspicijas, reikalingas karēje (auspicia militaria, bellica); pereinant upes vēl reikējo ypatingų auspicijų, auspicia peremnia). Sulyg Auspicijų skaitoma trys sritys: ager, romanus, ganibus, peregrinus, hosticus, incertus. Kas tikrai reikalinga buvo kiekvienam atsitikimui ir kiekvienai sričiai, visa tas buvo augurų taisyklēse.

---

*) Klasiškieji, bet kuriais atsargiai reikia naudotis, tyrinējimai G. Hisseno, Templum. 1869 m.

Inauguracija nebuvo vienintēliu pašventinimo budu, žinomu romēnams; atsitinka dar žodžiai: sacer, sanctus, religiosus, kurie buvo taikomi prie vietų, daiktų ar asmenų visokeriopam pažymējimui jų švento pobudžio. Pastebēti dar reikia, kad visi šitie suopročiai ir skirtumai turējo ir tikējimišką ir podraug valstybiškai teisuotąją prasmę. *Sacrum* buvo tas, kas iš valstybēs valdžios, ar atskiro asmens perējo dievų valdžion. Sulyg valstybinių turtų šitas atšalinimas įvykdavo dvejopu aktu: magistrato perdavimu (dedicatio) ir dievų priēmimu per pontifeksą (consecratio), bet sakrališkasis pobudis galējo vēl buti nužudytas tokiu pat iškilmingu aktu — profanatio. Buvo dar consecratio, prieš kurią nebuvo dedicactio, buvo tai consecratio capitis et honorum, kuomet kaltininkas buvo pavedamas dievų valdžion. Šitas *sacer esto* turējo savo pradžią jau senovēs leges regiae: vyras, pardavęs savo pačią, buvo pavedamas požeminiams dievams; sunus, sumušęs tēvą, — naminiams dievams; globējai ir klijentai, neišlaiką žodžio vieni kitiems, buvo atiduodama Jupiteriui; kas perkēlē rubežinį akmenį — Terminui. Istoriškame laike consecratio tokioje prasmēje atsitikdavo peržengiant leges sacratae; teipogi liaudies tribunos apskelbdavo, jog tas, kas elgēsi priešais jų valdžią, tuo patim stodavos sacer. Bet jei sacrum padarydavo dievybēs nuosavybę, tai suoprotin sanctus buvo dedama vien tas, kas sulyg įstatymiškumo (Sanctio) ab injuria hominum refensum atque munitum est (apginta ir apsaugota nuo laužymų iš žmonių pusēs). Jei nubaudimu už laužymą sanctio buvo consecratio, kaip štai privestuose augščiau padavadijimuose, tai šitame atsitikime, kas juomi buvo apginama, vadinta sacrosanctum. Kas gi įstatymiškai nebuvo sankcijonuota, arba konsekruota, bet stovējo tokiame artimame padējime prie tikējimo, kad prie jo buvo kreiptasi su augšta pagarba ir baime, — tas vadinta religiosum. Prie tokių daiktų priklausē kapai, vietos, kur fulgur conditum est (žaibas paslēpta), puteat (aptverta vieta), per kurias niekuomet nevalia buvo eiti, — teipogi sacella (pamaldinē) privatinio kulto, nekonsekruotosios provincialinēs šventynēs ir kitos, nuo seno ir, atminimais ar legendomis pašventintos vietos.

Sakrališkoji teisē teip giliai perēmē visus gyvenimo santikius, kad visopusiškam išaiškinimui josios prasmēs reikētų paliesti kuone visas romiškas senovybes. Dviejuose se-

kančiuose skirsneliuose parsieis dar mums pakalbēti apie daugelį čion atsinešamo; dabargi trumpai pasakysime, kokiu budu visoki tikējimiški rateliai priklausē visi prie valstybinio kulto ir kame buvo svarbiausias skirtumas tarp sacra privata ir publica, popularia ir pro populo.

Privatinis kultas, šventieji šeimynos ir gentēs (gens) veiksmai visai nebuvo palikta kiekvieno valiai. Pildant juos be atsidējimo užsirustytų dievai, todēl valstybē turējo rupintis privatiniu kultu ir priežiurą jo pavesdavo pontifeksams. Šitie ypatingai akylai turējo saugoti jus manium. Be abejonēs, mirusių kultas priklausē prie sacra privata; bet visa, kas prie jo priklausē, buvo pavedama pontifeksų priežiurai; jie paskirdavo laidojimo vietas ir tvarką ir rupinosi, idant manai neliktų be prideramų jiems pagarbių ir dovanų. Jų intekmē siekē ir toliaus. Visi šeimynos ir giminēs santikiai buvo juridiškais prietikiais ir turējo sakrališką pobudį, kurio saugojimas buvo valstybēs priederme. Todēl abejojami juridiškieji atsitikimai buvo pavedama išrišti pontifeksams. Jungtuvēs skaitēsi sakrališka draugyba; moteris buvo socia rei humanae atque divinae (dalyvininke dievų ir žmonių darbuose) ir kaipo materfamilias turējo atnešti naminę auką. Sulyg tokio šitos sąjungos pobudžio, ji buvo pašvenčiama pontifekso iškilmingomis ceremonijomis, tarp kurių pirmą vietą užima aukojimas Jupiteriui panis farreus. Teisybē, kad tokios senoviškai patricijiškosios jungtuvēs su confarreatio nebuvo vienintēle vartojama forma ir tolesniame laike jos net formališkai stojosi išimtimi ir atsitikdavo beveik tik pas flamines ir rex sacrorum, kuriems jos buvo butinos; teipgi ir testamenti factio daryta prieš pontifeksų kolegiją. Pasunijant, su perējimu į kitą giminę, pontifeksai turējo žiurēti, idant nebutų jokio perturbatio sacrorum arba contaminatio gentium; bet pontifeksai nedalyvavo apeigose tikrai privatinio tikējimo; šitą pildē namų šeimininkai ir tam tikri flamines giminei; valstybē vienok prižiurējo, idant viskas butų daroma pagal sakrališkus įstatymus ir išeidavo ant scenos visuose svarbesniuose atsitikimuose net ir privatiniame gyvenime.

Ne visi giminēs kultai priklausē prie privatino tikējimo srities; — buvo dar sacra publica, kurie buvo priklausomybe tam tikrų giminių, kaip ve, Minervos kultas priklausē Nautijų giminei, Apollono kultas — Julijų giminei. Iš-

nykus giminei valstybei buvo svarbu, idant šitos giminės kultas neišnyktų drauge su ja; todėl atsitikus reikalui jo pildymo priedermė buvo perkeliama ant sodalitas (sēbrija), arba ant kolegijos. Be šitų visuomeniškų sēbrijų ar kolegijų buvo dar visokios privatinės, kuriomis valstybė rupinosi tik tuomet, kaip buvo nužiurima, kad josios turi politiškojo ratelio vertę. Prie tokių kolegijų seniaus priklausē tankiausiai pramoninkų sąjungos (coll. apificum arba artificum), paskui visoki šermeniniai fondai, su kurių pagelba mažieji žmonės aprupino sau garbingą palaidojimą (coll. tenuiorum arba funeraticia).

Iš to, kas priklausē prie visuomeniško tikējimo, męs visųpirma primename apie sacra (tapdavusius liaudžiai visuomenišku išdu) quae publico sumptu pro populo fiunt (Festus). Darant tokias apeigas buvimas valstiečiu nebuvo butinas; nors jų ir nešalinta, bet jie neēmē jose jokio veiklaus dalyvumo, o buvo tiktai žiurovais; daugiausiai, jei jie dalyvavo procesijoje (pompa) arba aukinēse vaišēse. Kadangi sacra publica budavo su šventiniu poilsiu, ir visoki darbai apsistodavo, tai daugumas budavo prie šventaveiksmių, bet kasdieniniuose flaminų aukojimuose visuomenē nedalyvavo ir šventnamių vidus buvo prieinamas tik kunigams.

Jei sacra pro populo sulyg tikslu, daromi valstybēs apsaugai ir gerovei, stovējo augščiau, tai valstiečių gyvenime daug didesnę vertę turējo liaudinēs šventēs, kuriose dalyvavo visi valstiečiai abelnai, arba pagal luomus, — sacra popularia, quae omnes cives faciunt (pildomos visų valstiečių). Prie tokių švenčių priklausē dvi labai senos, bet visai aiškios šventēs: Septimontium ir dviguboji procesija su Argējais, kuriems 17 kovo garde buvo duodama pagarba jųjų 24 sacella, o gegužio 15 juos mesta Tibran. Abi šventēs, galbut, buvo apvalymais įvairiems gardo kvartalams.

Iš liaudinių kultų pirmiausiai męs susitinkame su 30 kurijų kultais, kurie buvo daromi kiekvienai kurijai atskirai po kūriono vadovybe, o visoms drauge po didžiojo kūriono vadovybe (Curio maximus); į šitą paskutinį stovį nuo 290 m. buvo teipgi leidžiama ir plebējai, ką jie atsiekē nebe prirengtinēs kovos. Kurijų kultas buvo apmokamas valstybēs; jos turējo ant akies įvairias dievybes, visųpirma Junoną curitis. Kurijos surengdavo daug agrariškų šven-

čių: Fornacalia ir Fordicidia. Fornacalia, gavusios savo vardą nuo dea fornax, buvo seniausia švente, rengiama vasary, kuomet spraginta javų grudai, dalinta kurijose ir kelta linksma puota. Fordicidia (teipgi Hordicidia) švęsta balandžio 15 ir susidējo iš to, kad tellus (žemei) buvo aukota forda bos (turēsianti karvē); negimusieji veršiai buvo deginama ypač dēlto, kad jų pelenis naudota kaipo apvalymo buklą per Palilijas.

Kaip kurijos, teip ir pagi šventē iš draugēs turējo savo sacra paganorum; šituo laiku aukota žemei (Tellus) ir Cererai; ypatingai linksmai buvo praleidžiama paganolijų šventē sausyje. Visi vienijos per šventę compitalia, kurią išnaujo perorganizavo imperatorius Augustas. Vasary ant laukų buvo aukojama rubežinių akmenų dievui ir švenčiama terminalijos; prieš javų sudorojimą, vasarą kaimiečiai aukojo porca praecidanea.

Galima butų dar paminēti daug panašių faktų, bet jie geriaus bus išdējus kalbant apie kalendorių. Tuo tarpu gi pakalbēsime apie skaitlingas liustracijas. Tai buvo ceremonijos, arba prasergstančios žalą, arba apvalančios, ar atperkamosios, daromos tam tikru laiku, arba dēl ypatingų atsitikimų, laukui ir dirvai, valstybei, galvijams, gardui ir žmonēms. Šitos ceremonijos visųpirma susidējo iš aukų, paprastai *suovetaurilia,* prie ko aukojami gyvuliai pirma tris kartus buvo apvedami aplink liustruojamą daiktą. Ant lauko, nunokstant javams tokiu budu buvo apvaikščiojama ambarvalia. Iškilminga procesija, kuria buvo valoma gardas nelaimēs metu, vadinta Amburbium. Prie lustratio populi, po surašymui, žmonēs rinkosi ant Marsinio lauko. Tokią pat prasmę turējo ir lustratio pagi. Romoje budavo dar viena didelē atperkamoji šventē Palilijos (parilijos), su kuria jungēsi atminimas apie gardo inkurimą. Tąsyk kiekvienas ēmē iš valstybinio židinio atrium vestae apvalomuosius buklus, liauro šakele šlakštēsi vandeniu, aprukē siera namus ir kiemą, šokinējo per degančias pupų virkščias, davē auką senajam piemenų dievui Palesui ir linksminosi bendrose puotose.

Tokiu budu męs apsipažinome su valstybēs tikējimu iš įvairių jo pusių, kaip oficiališkuose, teip ir liaudiniuose jo apsireiškimouse. Reikia dar pasakyti keli žodžiai apie municipijų kultą. Juose ne tik nesinaikino buvusieji lig

to vietiniai kultai, bet jie net buvo laikomi kaipo sacra populi romani ir romēnų buvo kergiami prie visuomeniško tikējimo. Tokiu budu municipijose buvo romēnų valstybinio tikējimo dalys, kurias ypatingai pildē vietiniai kunigai, bet po prieżiura pontifeksų, gyvenusių Romoje. Mums żinoma yra daugybē tokių municipališkų kultų, nors kaikurie tik iš vardo. Rodosi, kad prie imperatorių jie iš dalies buvo perorganizuota. Šitame periode pirmą vietą użēmē apdievinimas dea Roma ir (per seviri Augustales), divi ar divae iš imperatorių šeimynos.

Greta su valstybiniu tikējimu buvo Romoje visoki svetimi kultai, kuriems valstybē tai gelbējo, tai kartais juos persekiodavo. Prie jų prisidēdavo vis daugiaus ir daugiaus valstiečių, bet jie visgi neįējo visuomeniško kulto skraitan. Šitų kultų svarbą męs išdēsime vēliaus, kaip šnekēsime apie imperatorių laikus.

125. Kunigai.

Romoje buvo daug kunigiškų kolegijų, iš dalies senoviškai itališkosios paeigos, o iš dalies kilusių vēlesniuoju laiku. Jų veiklumo skraitas buvo labai įvairus: vieni jų, kaip ve Salijai, luperkai ir arvalai pildē tik senoviškas šventas ceremonijas; kiti, kaip — pontifeksai ir augurai buvo visuomeniško tikējimo ir podraug abelnai valstybinio gyvenimo pagrindu. Bet šito nereikia suprasti toje prasmēje, kad kunigams priklausē savarankiška politiškoji valdżia; priešingai, iniciativa ir użżiurējimas visuomeniškų tikējimiškų reikalų priklausē svietiškoms valdżioms, kurios kreipēsi į kunigus tik del patarimų, kaipo į šitų dalykų żinovus. Bet ir kaipo toki żinovai, kunigai darē grieżtą intekmę į valstybēs tikējimą. O kadangi per tai pontifekso ar auguro urēdas turējo politišką svarbą, tai ir plebējai reikalavo tiesos jais buti ir sulyg Ogulnia įstatymu, 300 m. pr. K. gavo tiesą, kurios ilgainiui neniekino net imperatoriai. Kunigai abelnai vadinta sacerdotes. Tikrai żinoma, kad prie sacerdotes publici arba populi romani priskaityta pontifeksai, decemvirai ir augurai; bet šita paskaida nevisai aiški.

Pontifeksai darē dvasišką posēdiją, kuriai buvo priskirta visos sentēviškosios tikējimo srities ir tarnybēs visiems dii patres prieżiura. Flaminais suprantama buvo

kunigai atskirų dievų aukininkai: teipos, kurijai, o kartais ir gentes, ir net atskiri kultai, kaip štai arvalų kultas ir tie, kurie buvo municipijose, turējo savus flaminus. Apie kaikuriuos kunigus aukininkus, buvusius artimiausiame sąryšyje su pontifikališkąja kolegija, męs ilgainiui paminēsime atskirai.

Pav. 76. Aukojimas pas romēnus.

Pontifeksų kolegija paskutiniu respublikos gyvavimo laiku susidējo iš 15 narių ir, be to, prie jos teipgi priskaityta rex sacrorum, trys flamines majores ir trys pontifices minores. Kolegijos galva buvo pontifex maximus; ant jo buvo perkeltos svarbios sakrališkos karaliaus teisēs; kiti kolegijos nariai tvērē jo consilium, tarybą, bet jam vienam valia buvo spręsti; todēl jis paprastai vadinta judex et arbitor rerum divinarum et humanarum, judex vindexque contumaciae privatorum magistratuumque (Festur), (teisējas ir sprendējas dievų ir žmonių darbų — teisējas ir

baudējas neklaužadų kaip privatinių teip ir urēdiškų asmenų). Priedermēs ir valdžia pontifeksų buvo įvairios. Jiems turējo rupēti, idant tēvų dievams butų atiduota kas jiems pridera ir butų pildomas jų kultas. Patys pontifeksai teipgi aukojo daugybę aukų, kas prirodoma jų insignijomis (simpulum, secespita ir t.t.). Buvo, žinoma, tarnautojai, padedanti jiems prie aukojimų, bet pats šventveiksmis, jei jo pildymo tiesa nebuvo perduota kitam asmeniui, reikalavo jo pildymo nuo paties pontifekso. Daug svarbesnē už aukadavybes buvo ta pontifeksų veiklumo pusē, per kurią jie įsimaišydavo į valstybēs reikalus. Męs jau paminējome augščiau, kad jų archyvas visųpirma sutvērē juridiškąją padavą ir saugojo ją. Minējome teipgi, kad jie turējo rupintis bepertrukiniu palaikymu privatinių sacra (perpetuo manento), apsauga jus manium ir kad jų intekmē plētēsi ir į šeimynišką įstatymą. Viešasis įstatymas teipgi tik vēlesniame laike, ir tai mažu-pamažu, atsiliuosavo nuo pontifikališkosios intekmēs. Pirmuoju žingsniu šitam buvo pretoro urēdo įsteigimas. Išpradžių pontifeksai buvo vienintēliais tiesų žinovais ir kaikuriuose atsitikikimuose, kaip įstatymų aškinimas (XII lentelių), teip ir jų pritaikymas visiškai buvo jų rankose; jie tai kartais labai savarankiai sustatydavo kalendorių; ilgainiui didelē jų valstietinēs ir baudžiamosios valdžios dalis perējo nuo jų, bet pas juos likosi jų savas uždavinis: apginti dievų teisę valstybēje, be atvangos palaikyti tiksliškus valstybēs santikius su jos vietiniais dievais ir atnaujinti juos, jei jie yra laužomi; prietam pontifeksai turējo veikti drauge su magistrais, kurie buvo valstybēs atstovais: šiteipos ve buvo prie piacula, vota ir consecrationes.

Piacula buvo reikalingi tuomet, kaip pasidarydavo klaida rituale, arba abelnai kame nors prasikreipta prieš jus divinum. Auka, stojusis netikra per tokį apsileidimą, turējo buti išnaujo daroma ir valstybē, ar priklausomasis magistratas, ar kunigas turējo gauti atsipirkimą per piacularis hostia. Šitas buvo teipgi butinu, jei magistratas per neprižiurējimą darē ką nors neteip kaip reikia, pav., jei pretoras teisē dies nefastus. Senovēs laike išpildant mirties nusprendimą reikalavos piaculum. Bet jei kas tyčia nusidēdavo prieš jus divinum, tai pontifeksai tokį drąsuolį vadino impius, vadinas, tokiu, kurio nuodēmē nēra išperkama,

nors, teisybē, jo paties sąžinei buvo pavedama uždēti sau bausmę. Antras atsitikimas butino vartojimo piacula buvo prie procuratio prodigii. Jei kokioj-nors viešoj vietoj įvykdavo kas nepaprasto, kaip ve žemēs drebējimas, arba perkuno trenkimas (procuratio fulguritorum), tai senatas, ištyręs tą atsitikimą, jei jis pripažino jį stebuklu (prodigium suscipit), kreipdavos prie pontifeksų, prašydamas išduoti nuosprendį apie dievų rustybēs priežastį ir apie budus jos prašalinimui. Bet jei prodigium pripažinta portentum (apreiškimu), vadinas, daiktu žynauti, tai šitame atvējyje pontifeksai nebuvo kompetentiškais ir tąsyk jau kreiptasi prie kokios žinavimo kolegijos (decemviri arba haruspices), kurių priederme buvo surasti tokiuose atsitikimuose išpirkimo budus.

Vota teipgi reikalavo pontifeksų prisidējimo. Atsitikus ypatingoms nelaimēms, pavietrei, sunkiai karei, ar kitokiems, gresiantiems valstybei pavojams, papročiu buvo daryti paaukojimus dievams sulyg įžadu, pav., šventnamius, aukas ir žaismes. Bet įsteigtieji sausio 1 vota dēl valstybēs gero, o vēliaus dēl imperatorių laimēs ir gyvatos, buvo pildomi magistratų. Senovinis ver sacrum buvo įžadas, o consercratio capitis istoriškuoju laiku įgavo savanoraus devotio pobudį. Visuose šituose atsitikimuose pontifeksas kalbējo devotio formulą, kurią paskui atkartojo magistratas ar žmonēs. Į tokį bendro magistrato ir kunigų veikimo pavidalą męs jau nurodēme anksčiau, peržvalgant dedicatio ir consecratio. Role, kurią lošē kunigai, perduodant dievams valstybēs turtus, buvo trejopa. Pirma jie duodavo nuomonę dēl pašventimo leistinumo, paskui darydavo dokumentą, konstatuojantį perējimą (lex templi) ir, pagaliaus, atliekant iškilmingąjį aktą dedicatio, pontifeksas kalbējo formulą ir priēmē šventnamį, kaipo res sacra dievų valdžion.

Ankštame susirišime su pontifikališkąja kolegija buvo kaikurie kunigai aukininkai. Visųpirma męs paminēsime apie rex sacrorum. Senovinēje paskaidoje kuniginių urēdų rex sacrorum stovējo ant pirmos vietos, po jo sekē trys flamina ir, paskui, jau ant penktos vietos — pontifex maximus; bet męs jau matēme, kad visi butinieji kunigų intekmēs elementai suējo į paskutiniojo rankas. Pas rex

sacrorum, su kuriuo greta kaipo regina buvo jo pati, likosi tik pirmsēdybē comitia calata ir kaikurios aukos, butent, išpirktinē auka, daroma vasario 24, prie kurios jo dalyvumas buvo tame, kad užmušęs gyvulį jis greitai traukēsi šalin (regi fugium). Su rex sacrorum urēdu rišosi teip maża tikros intekmēs ir jis buvo apstatytas tokiais apsunkinančiais rubeżingumais, kad prie respublikos galo jis ilgą laiką buvo neużimtas ir tik Augustas išnaujo pridavē jam garbēs.

Pav. 77. Vestalē.

Be rex sacrorum prie pontifikališkos kolegijos prigulējo 15 flaminų, kurie buvo po pontifex'o maximus'o valdžia. Iš jų 12 buvo mażesniaisiais flaminais (flamines minores), bet nē apie vieną jų męs nežinome, kokiai dievybei jie tarnavo. Iš trijų flamines majores, tebēsančių drauge su pontifeksais kolegijoje, pirmuoju skaityta flamen dialis, paskui flamen martialis ir flamen quirinalis. Flamen dialis buvo pašvęstas Jupiteriui, o flaminē, jo pati, su kuria jis buvo sujungtas per confarreatio, — Junonai. Svarbesniu dar kaip auka, kurią jis aukojo, pav. per Idas ir per Vinalia

šventę, buvo aštrus jo gyvenimo budas, kurį jis turējo vesti. Ko-nors negyvo, ar abelnai nevalaus, jis negalējo liesti, net žiurēti į jį; visokis barnis ir visokis darbas apsistodavo jam besiartinant; surištasis buvo paleidžiamas jo namuose; net drabužis ir maistas šitų kunigų turējo atsižymēti didžiausiu skaistumu. Neteip aštrųs buvo padavadijimai, kurių turējo klausyti kiti du flaminai. Jų priedermēs butinai apsiribojo skaitlingų kasmetinių aukų davimu, tarp jų arklio aukos, kurią Marso kunigas aukojo spalio Idose (spalinis arklys).

Kaip flaminai, teip ir vestalēs (virgines vestales) buvo po didžiojo pontifekso valdžia, kuris jas priimdavo (capit) su tam tikra formula ir po vardu amata. Į šitą stovį įeidavo mergaitēs išrinktųjų, nors plebējiškų, bet visgi gerbiamų šeimynų, nuo 6 iki 10 metų. 30 metų buvo vestalēmis: 10 metų mokinēmis, 10 metų pačios pildē tarnybę ir 10 metų buvo mokytojomis. Paskui, jei joms buvo geistina, galējo buti ekzauguruotos ir ištekēti už vyro, bet daugumas pasilikdavo Vestos atriume. Vestalių priederme buvo ypatingai ugnies prižiurējimas Vestos šventnamy (custodire ignem foci publici sempiternum, (daboti amžiną ugnį visuomeniškame židiny), paskui jos užlaikē Romos paladijas, gamino aukinius valgius (mola salsa) viešam kultui ir dalino skaistinamus buklus. Vestalēs buvo didelēj pagarboj ir naudodavos neišpasakomomis malonēmis. Gatvēje net konsulis, susitikęs, pasitraukdavo iš kelio, žaismēse joms buvo duodama pirmutinē vieta ir jos laidota forume; jų visuomeniško labo meldimai skaityta turinčiais galybę. Bet, pagal malones, aštrųs buvo ir nubaudimai už prasižengimus. Jei geso šventa ugnis, tai apsileidēlē vestalē buvo plakama, sutepusi nekaltybę vestalē buvo laidojama gyva. Yra žinoma prodigium, buvęs 145 m. pr. K., kuomet vestalē Tukcija rētyje atnešē vandens ir tuomi išsigelbējo nuo apkaltinimo už nekaltybēs sutepimą.

Be pontifeksų, nē vieni iš kunigų neturējo didesnēs intekmēs už augurus; rods, abu urēdai galējo buti sujungta drauge, o teipgi ir su magistratura viename ir tame pačiame asmeny. Męs jau pirmiau kalbējome apie tai, kad auspicijai tiekē pagrindą romēnų valstybiškam gyvenimui ir kad jie pritaikyti prie šventnamio. Visuomeniškiems auspi-

cijams, kurie reikia atskirti nuo auspicijų, prie kurių kreipēsi privatiški žmonēs, buvo kolegija augures publici populi romani quiritium, susidedanti išpradžių iš trijų, o paskui iš 16 narių. Apie vidujinę šitos kolegijos tvarką męs mažai bežinome. Kaip pontifeksai susieidavo į regia, teip augurai turējo vietą savo susirinkimams auguraculum'e in arce; kaip pas pontifeksus, teip ir pas augurus buvo savas archyvas. Jų intekmē į valstybę buvo didelē, kadangi negeistini apreiškimai traukē su savim visokio pradējimo atmainą, net tąsyk, jei augurų nusprendimai buvo išreikšta vitio, vadinas, priešingai auspicijų nurodymui. Savo precatio augurai kreipē visųpirma, nors, rods, neišimtinai, prie Jupiterio, nuo kurio paeidavo ir apreiškimai; todēl jie ir vadinta interpretes Jovis optimi maximi. Klausimas auspicijų buvo verstinas magistratui ir vadinosi spectio; po to auguras davē nunciatio, arba, jei apreiškimai buvo negeistini, tai obnunciatio. Apreiškimai buvo duodami arba atsakyman į paklausimą (impetrita, arba netikētai (oblavita); triukšmas skaityta kliutimi, todēl visųpirma reikējo užlaikyti tyla. Auguriškosios taisyklēs atskirdavo penkias svarbias auspicijų atmainas: 1) ex avibus, vadinas, arba pagal paukščių lēkimą (alites), arba pagal jų giedojimą (ascines), arba gi tik pagal vieną jų pasirodymą; 2) ex coelo, butent, pagal žaibo išvaizdą; 3) ex tripudio, pagal vištų lesimą ir šitas auspicijų budas buvo pats paprasčiausias istoriškuoju laiku; 4) ex quadrupedis, arba auspicia pedestra, daugiausiai negeistini; 5) ex divis (baisios pranašybēs), kurios visuomet buvo negeistinomis, todēl prie šitų apreiškimų ir nesikreipta su klausimais; jie susidējo iš apsireiškimų, arba visokio triukšmo, pasidariusių netikētai. Šitų apreiškimų tēmijimas ir aiškinimas buvo viena auguriškojo veiklumo pusē; antra pusē, nemažiau svarbi, buvo asmenų ir vietų inauguracijoje, apie ką jau buvo šnekēta pirmiaus.

Nuo augurų griežtai reikia atskirti haruspicijus (haruspices)*), apie kuriuos, vienok, privedame čia dēl jų veiklumo panašumo su augurais. Jei augurai, kaipo vietinių auspicijų atstovai naudodavos didele pagarba, tai haruspicijai skaityta kuomi tai svetimu, o jų menas maž-daug skai-

*) Apie haruspicijus svarbiausia vieta pas Ciceroną: De divin. II, 12—32.

tyta niektikybe. Jie buvo žyniais iš Etrurijos, tosios genetrix et mater superstitiones (niektikybēs gimdytojos ir motinos). Teisybē, kad haruspicijai senai jau apsibuvo Romoje, o nepaprastuose atsitikimuose senatas paršaukdavo juos ir iš Etrurijos. Jų mantika (žinavimas) skyrēsi nuo augurų grasos tuomi, kad žaibo pažintis pasjuos daug daugiau buvo išlavinta ir kad jie užsiiminējo dar vidurių tyrinējimu (extispicium); prie to jie, žinoma, turējo ir kitas aiškinimui taisykles. Mums reikia žiurēti į augurų grasą

Pav. 78. Haruspicijai.

ne kaipo į laisvai išsivysčiusį tam tikroje pakraipoje auspicijų aiškinimą, bet kaipo į taisykles visose smulkmenyse, gerai apsklembtas ir paremtas tvirtai pastatytais padējimais. Iš to ir išeidavo, kad ne visuose atsitikimuose buvo pakaktinai vietinių auspicijų, o kartais kreiptasi pas kitus žinius, kaip ve, pas haruspicijus, kurių podraug maža-daug nekęsta.

Valstybinis kultas Romoje apēmē ne tik senovēs prabočių dievų garbinimą; — svetimos paeigos dievai teipgi naudojosi visuomenišku garbinimu. Šitas garbinimas buvo po atskiros kolegijos prieżiura, kuri kaslink dii peregrini (pribuišiai dievai) ir ritus graecus (graikiškoji apeiga) už-

ēmē lygiai tą padējimą, kokį pontifeksai prie dii patrii ir ritus romanus (tēviškieji dievai ir romiškoji apeiga) turējo. Tai buvo II-viri, paskui X-viri ir ant galo XV-viri S. F. (sacris faciundis). Kultai, kuriuos jie užžiurēdavo, ankštai rišosi su Sibilliškomis knygomis, o vyriausias dievas, kuriam jie tarnavo, buvo Apollonas*). X-viri, reikalaujant senatui, turējo klausti sibillinių orakulų (audire, inspicere libros) ir aiškinti jas, vadinas, pritaikyti Sibillēs pranašavimus prie tam tikro atsitikimo; jie teipgi sprendē apie naujų Sibillēs pranašybių originališkumą; jiems buvo pavesta svetimų kultų prieżiura, kuriuose jie tankiai patys veikē; teip buvo prie ludi Appollinaris ir ludi saeculares. Jeigi tuli iš šitų kultų turējo savus kunigus, kaip antai kultas Mater Magna, tai šitie kunigai buvo po prieżiura X (XV) viri ir todēl vadinosi sacerdotes quindecemvirales.

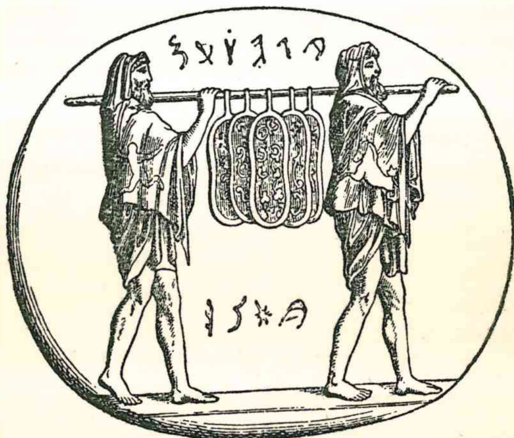
Pontifeksai, augurai ir X (XV) viri drauge su epulones (kuriems buvo paskirta rupintis epulum Jovis Kapitoliuje), padarē keturias summa arba amplissima kolegijas. Jų globoje buvo svarbiausi valstybēs kultai; todēl jie darē didžiausią intekmę į visuomenišką gyvenimą. Vēliaus su šitomis augštesnēmis kolegijomis buvo sulyginta sodales augustales, prižiurintieji imperatorių kultą. Be to buvo dar visa kitų kunigiškų bendrijų eilē su labai aprubežiuotu veiklumo skraitu, kurių intekmē į visuomenišką gyvenimą buvo labai nedidelē, bet kurių kultai priklausē prie pačių seniausių romēnų tikējime.

Visųpirma sutinkame męs kolegiją, kuri stato tarptautinę teisę, sakrališkąsias priedermes karēs ir taikos metu. Tai buvo fecialai (fetiales), senovinē italikų įstaiga; jie rodē savo veiklumą apskelbiant karę ir santaiką darant; vienas jų ējo pryšaky kaipo pater patratus. Fecialai nešiojo su savim šventą žolę iš Kapitoliaus (sagmina arba verbenae), skeptrą ir lapis silex iš Jupiterio Feretrijo šventnamio, kuriuomi jie keikdavos ir kuriuomi, darant santaikos auką (foedus ferire), skersdavo kaipo aukojamą gyvulį kiaulę. Pirma karēs apskelbimo pater patratus turējo

*) X viri s. f. carminum Sibyllae ac fatorum populi hujus interpretes, antistites eosdem apollinaris sacri caerimoniarumque aliarum (decemvirai buvo aiškintojai sibilliškųjų apreiškimų ir pranašybių šitos tautos; jie teipgi buvo pirmaisiais Apollono kulto ir kitų ceremonijų kunigais). Livius, X, 8. Labai brangintinas H. Diel tardinys.: Sibyllinische Blaetter (1890 m.).

reikalauti patenkinimo (clarigatio, res repetere); jei patenkinimo nebuvo gauta, tai, perējus 33 dienoms, jis metē apkruvintą jētį per priešingosios valstybēs rubežių. Ilgainiui, karēse Italijos vidui stojosi sunkum išpildyti šitas paprotys; todēl tąsyk priešingąją pusę pradēta rodyti pas columna bellica prieš Bellonos šventnamį ir ten pildyta prideranti ceremonija. Iki smulkmenų apeigos jus fetiale mums jau nepilnai yra suprantamos, o teipgi ir formulos jų ne visos kaip reikia žinomos.

Salijų Romoje buvo dvi grupos, kiekviena susidedanti iš 12 patricijų kilmēs narių: salii palatini, prigulį Marsui, ir salii agonales — Kvirinui. Jų apeigos susidējo iš šokių ir giedojimų, kame juos vedē praesul ir vates. Savo giesmēse (axamenta) jie garbstē daugelį dievų ir antgalo Mamuriusą (Mamurius), buklų ginklų kalvį, kuris priedan

Pav. 79. Salijų tarnautojai.

prie nukritusio iš dangaus skydo padirbo dar 11, visai tokių kaip nupuolusis. Šventų skydų atidengimas ir uždengimas (ancilia movere ir condere) kovo ir spalio mēnesiuose, sujungtas su ceremonijų eile, turējusių iš dalies tikslu ginklų liustraciją, ir buvo svarbiausiu salijų darbu; jų aprēdale matēsi ypatingas kariškojo ir kunigiškojo pobudžio mišinys. Jei sališkųjų korporacijų buveinē ant Palatino ir Kvirinalo buvo jų gilios senovēs žyme, tai tą patį galima pripažinti ir luperkams, Fauno kunigams, kurie atpirkimo Luperkalijų šventēje (kuomet auką nešē patsai flamen dialis), pus-

nuogiai žiauriai bēgdami ējo aplink Palatiną ir mušē diržais jų sutiktas bevaises moteris, idant jos stotųsi vaisingomis.

Antgalo pasakysime dar apie orvalų broliją. Kaip tarnaujant Faunui, per Luperkalijas, turēta po akių gyvybiškas vislumas, teip brolių arvalų kultas savo tikslu turējo: ut fruges ferant arva (idant laukai duotų vaisius). Šitam jie penkiose myliose atstu nuo Romos, gojuje prie via Campana, per metinę šventę gegužy, nešē auką Dea dia (indigitacija Ops'os). Šita aukadavybē tęsēsi tris dienas, bet, jei atsitikdavo reikalas, tai buvo pildoma piacula in luco. Teipogi kaikurios iš arvalų apeigų budavo pačioje Romoje; vēliaus arvalai imdavo ypatingą dalyvumą imperatorių kulte.

126. Kalendorius ir Šventēs.

Iki J. Cezario reformai laiko skaityme, kalendoriaus srityje viešpatavo didžiausias savarankiškumas ir maišatis. Kalendoriai, pasiekusieji mus, priklauso vos imperatorių laikui. Vienas iš sunkiausių uždavinių tai susekti romēnų kalendoriaus išsivystymą nuo jo pradžios iki šitam vēlesniajam laikui. Musų programan neįeina peržvalga priklausančių čionai tardymų, darytų po Mommzenui. Męs skaitome reikalingu tik nurodyti, kad laiko dalinimas griežtai turējo sakrališką pobudį. Žemesnysis sakrališkasis urēdninkas turējo daboti pirmo mēnulio pasirodymo ir parodyti jį rex sacrorum, kuris paskui šaukē (calare) žmones Kapitoliun paskyrimui Nonae penkton ar septinton dienon. Kalendomis nešta aukos Junonai, o Idomis — Jupiteriui. Nonos nebuvo pašvęsta nē vienam dievų. Nuo pontifikališkų paskirstymų prigulējo ne tiktai tikējimiškos šventēs, bet ir dienų nurodymas, kurios tiko, ar ne, teismo veiklumui (dies fasti) ir liaudies susirinkimams (dies comitiales). Tiktai daug vēliau (304 m. pr. Kr.) edilas (magistratas) Kn. Flavijus ēmē garsinti šitąsias Fasti viešai, teip kad kiekvienas galējo pasiskaityti apie jas ant forumo. Cezaris atēmē kalendorių nuo pontifeksų sauvalios; sulyg juo nebuvo jokių tvirtų taisyklių pridējimams ar įspriaudoms, tik buvo palikta kunigams sulyg jų nužiurējimo, priskaityti mensis intercalaris (įspriaustinį mēnesį).

Kalendoriuje dienos turējo visokius ženklus, antai: F — fasti, quibus verba certa legitima sine piaculo praetoribus licet fari (kuriose pretorai galējo be nuodēmēs išreikšti priimtas formulas). C — comitiales, N — nefasti, per quos dies nefas fari praetorem: do, dico, addico (kuriose pretoras negalējo ištarti: duodu, pašvenčiu, perduodu). EN — endotercisi — intercisi, per quos mane et vesperi est nefas, medio tempore inter hostiam caesam et exta porrecta fas (išimtinēs, kuriose nē iš ryto, nē vakare negalima, o tik nepaskirtu laiku galima). Dies nefasti nebuvo griežtai nelaimingomis dienomis, tiktai šitomis dienomis dēl įvairių priežasčių, negalima buvo atlikti jokių teismiškų veiksmų. Iš dalies tai buvo linksmos, iškilmingos didžiųjų dievų švenčių dienos. Rasi šitos dienos buvo ženklinama ženklu N P, bet lygšiol tas nēra gana išaiškinta. Antra vertus, buvo dienos, kurios skaityta dies atri, religiosi, funesti (juodos, piktą lemią, nelaimingos visokio, kaip visuomeniško, teip ir privatinio dalyko pradējimui: kelionēs, jungtuvių ir t. t.; tokiomis dienomis buvo dienos po Kalendų, Nonų ir Idų ir trys dienos, apie kurias buvo sakoma: mundus patet (24 rugpiučio, 5 spalio, 8 lapkričio). O tuo tarpu šitos ve dienos daugiausia buvo fasti, bent comitiales.

Romēnų mēnesių vardams nedaug tepaimta dievybių. Be gegužio, kuris, žinoma gavo savo vardą nuo pavasario dievēs majos, be paabējojimo galima nurodyti tik į Januariaus mēnesio sąryšį su Janusu — pradžios dievu, ir Marto (Martius) su Marsų — pavasario dievu. Čion męs matome dvejopą metų pradžią; išpradžių pirmuoju metų mēnesiu tikrai skaityta martas (kovas), paskui — januarius (sausis). Vasaris iš sakrališkosios pusēs turējo metų užbaigimo pobudį; pagal savo vardą (Februarius) šitas mēnesis buvo abelno skaistinimo, atsipirkimo ir paminējimo visų mirusių vēlių mēnesiu, kuriame kaipir baigēsi senojo meto, žiemos ir mirties visos priekabēs ir visi biaurumai (Prelleris).

Jei dabar męs peržiurēsime nurodymus kalendoriuje į įvairias iškilmes, tai tuojaus pastebēsime, kad męs veltui jame ieškome daugelio švenčių. Tokios tai pavadintos augščiau Ambarvalijos ir metinē šventē Dea dia; abi jos buvo gegužy, bet ne paskirtomis dienomis. Žinoma, kalen-

doriuje buvo tik pastovios ir tvirtai įsteigtos dienos (feriae stativae), o ne tos, kurios kas metas buvo skiriama iš naujo ir prasidedavo, nors ir tuo patim meto laiku, bet įvairiomis dienomis (feriae imperativae, conceptivae, indictivae). Iš pastarųjų męs ypatingai paminēsime feriae latinae; užim-

Pav. 80. Faunas.

dami urēdą konsulai turējo parengti šitas šventės (concipere Latiar) ir anksčiau jų atsibuvimo jie negalējo leistis į provinciją. Susirinkimo vieta buvo mons Albanus: ten teikta Jupiteriui aukon baltas bulius; dalys dalinta tarp latyniškosios sąjungos gardų ir melstasi už Romą ir Latiumą; su šita šventē jungēsi aukinēs puotos ir liaudinēs žaismēs (tarp kitų oscilla). Tai buvo latynų sąjungos šventē. Ją švenčiant, magistratai išeidavo iš Romos ir gardas buvo pave-

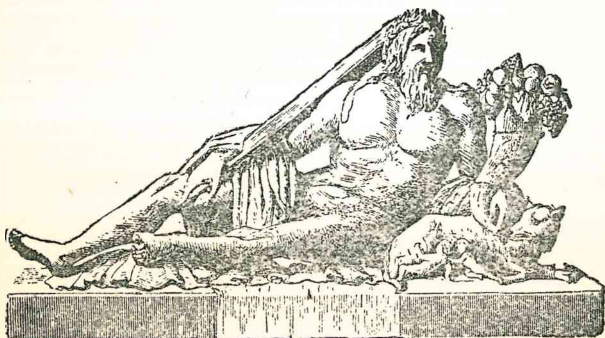
damas priežiurai praefectus urbis feriarum latinarum. Teip pat ir Pačioje Romoje buvo duodama aukos Jupiteriui latiaris ir buvo rengiama Kapitoliuje žaismēs.

Męs jau kelis kartus tikējimiškų iškilmingų dienų pažymējimui vartojome žodį feriae; tai buvo dienos, kuriomis budavo daroma aukadavybē, sujungta su aukine puota, ir kuriomis apsistodavę darbai. Bet šitas suoprotis nebuvo griežtai išlaikomas: ne visos dienos, kuriomis įvykdavo veiksmai tarnavimui dievams, buvo feriae. Be to, drauge su feriae publicae, buvusiomis kalendoriuje, buvo dar šventēs šeimynų, giminių, ir t. t., švenčiamos kaipo feriae aprybotame skraite. Męs jau apsipažinome su daugeliu ferijų, pav., šventēs numirusių ir prosenių garbei (parentalia, feralia), liustracijų dienos (lupercalii, palilii); liaudinių kultų šventēs, stovējusios ypatinguose santikiuose su žemdirbyste (feriae sementivae). Mommzenas*) paduoda pilną surašą nejudinamų visuomeniškų švenčių nuo pat seniausio laiko, kuomet dar nuo graikų nebuvo perimta jokių kultinių suopročių ir neapsireiškē dar jokių prietikių su kapitoliškais dievais. Šitas surašas leidžia pažvelgti į to laiko sąlygas ir pažiuras; todēl męs paminēsime iš jo kas svarbiausia. Vyriausiais dievais buvo *Jupiteris,* kuriam pašvęsta buvo Idos ir vynuogių šventē, Marsas ir jo dvynys Kvirinus. Teipogi ir Piktajam Jovis'ui (Vediovis) buvo švenčiama gegužio 21, nešant jam aukas (Agonia).

Įžymią svarbą turējo šventēs Marso garbei, buvusios kovo mēnesy, arkliais lakstymas — (equirria), skydų kaustymas (mamuralia), ginklais šokis (quinquatrus), dudų pašvenitnimas (tubilustrium) ir spaly (armilustrium). Kvirinus turējo savą šventę 17 vasario. Greta su šitomis kariškomis šventēmis stovējo svarbesnēsēs žemdirbystēs ir vynadarybēs šventēs, o teipgi kaikurios piemenų šventēs. Balandy nešē aukas: 15 d. — Fellus dievei (žemei) (fordicidia), 19 d. — Cererai (Cerialia), 21 d. — kaimenių dievei Palesai (Parilia), 23 d. — Jupiteriui, kaipo saugotojui vynmedžių, prie ko atkimšinēta pereitojo meto bosai (vinalia), 25 d. — Robigusui, rudies dievui, žalingos pasēliams (robigalia). Dorojant javus nuo laukų buvo švenčiama Consus'o dievo šventē (consualia 21 d. rugp.) ir

*) Roem. Gesch. I, 161 ff.

Opsos dievēs (25 d. rugp., opsiconsiva); gruodyje gi jiems dēkota uż svirnų palaiminimą (15 d. gruodżio consualia, 19 d. opalia), 17 gi gruodżio prasidēdavo nauja sēja (Saturnalia). Vynadorybēs švenčių, be paminētų augščiau balandy (vinalia), buvo dar dvi: 19 rugp. (vinalia) ir 11 spal. (meditrinalia, kadangi jauname vyne buvo gydanti jiega). Prie metų pabaigos piemens šventē Fauną (Lupercalia — 17 vas.) ir żemdirbiai — Terminą (terminalia — 23 vas.). Vasarą buvo švenčiama gojų šventē (lucaria — 19 ir 21 liep.), Silvanams, rudenį — versmių šventē (fontinalia — 13 spal.); trumpų dienų protarpiu buvo švenčiama naujai saulei (divalia, angeronalia — 21 gruodżio). Nors išpradżių jura buvo svetimu elementu romēnų pasauležvalgai ir romēnų mytologijai, vienok ir

Pav. 81. Dievas upēs Tibro.

jureiviai turējo savas šventes: neptunalia — 23 liep., partunalia — 17 rugp., volturnalia — 27 rugp.; pastaroji pašvęsta buvo Tibro upei. Amatas ir menas tarp dievų mażai teturējo atstovų, tam buvo viso vienas Vulkanas, kuriam buvo švenčiama ne tik volcanalia šventē — 23 rugp., bet dar 23 gegužēs — tubilustrum; Mommzeno nuomone čia pat priklauso dievē Carmentis (carmentalia — 11 ir 15 saus.), kadangi ji buvus išpradžių magiškųjų formulų ir giesmių giedojimų dieve, vēliaus gi ji ypatingai saugojo gimdymą. Daug svarbesnēs buvo šventēs, priklausančios prie šeimynos tikējimo, — kurias apičiupai jau męs aprašēme. Čionai priklauso: vestalia (9 birż.), matralia (11 birż.), liberalia (17 kovos), — vaikų laiminimo šventē — feralia (21 vas.), lemuria (9, 11, 13 geg.). Senovinių valstietinių

švenčių prasmē (regifugium 24 vas., poplifugia 5 liepos, septimontium 11 gruodžio) dabar jau nēra aiški. 9 sausio Janusui, kaipo pradžios dievui, budavo aukine švente (agonia). Jei dar prie paminētų švenčių pridējus beveik užmirštas furrinalia (25 liep.) ir larentalia (23 gruod.), tai ir bus išskaityta visos nejudinamos feriae publicae senovinio laiko.

Męs jau apsakēme didesnę kalendoriaus paskirstymų dalį, ir nors negalime išskaityti juos visus, bet turime pastebēti, kad kalendoriuje buvo teipgi dies natales, šventnamiu inkurimo ir pašventimo dienos, įvairių asmenų gimimo dienos, butent metinēs imperatorių ir jų pačių gimimo sukaktuvēs. Paeiga kuone visų be išimties šventinių dienų priklausē arba pačiam seniausiam arba naujesniam periodui, vadinas, arba karalių laikui, arba imperatorių laikui.

Šits pastebējimas neliečia žaismių, apie kurias mums dabar pasilieka pakalbēti. Kuone visos ludi savo pradžią veda nuo respublikos laikų, žinoma, išskiriant pačias senovines žaismes — ludi romani. Pastarosios buvo daroma rudenį, pargryžtant paveikusiai kariuomenei iš karēs. Išpradžių jos budavo vieną dieną, paskui prie jų pridēdinējo vis didesnį dienų skaitlių teip, kad imperatorių laiko pradžioje jos jau tęsēsi 16 dienų (4—19 rugs.). Triumfališkosios šventēs pobudį ludi romani gavo dēlto, kad svarbiausiu dalyku jose buvo iškilmingoji procesija (pompa)*). Pryšaky ējo pēsčia ir jojo raita romēnų jaunuomenē, paskui dalyvaujantieji žaismēse (važiuočiai, jočiai, šokējai, muzikantai); paskui nešē smilkyklas ir šventus indus, pagaliaus dievų paveikslus ant keščių (fercula); podraug priskaitomybēs (exuviae) buvo vežamos atskirais ratais (thensae), lydimais pueri, patrimi ir matrimi. Imperijos laiku procesijoje vežta teipgi apdievintųjų imperatorių ir jų pačių paveikslai. Iš žaismių seniausiomis buvo lenktynēs ratais, paskui ilgainiui prie jų prijungta ir visokios kitos lankstynēs — jodymas arkliais, imtynēs, šokiai ir pagaliaus sceniškieji parodymai. Ludus Trojae — vaikų jojimas arkliais, nors minima tiktai Sullos laiku, bet gangreit tai buvo labai senas paprotys, vartojamas žaismēse.

*) Aprašymas Dion. Halikarn. VII, 42, pagal Fabiją Niktorą.

Drauge su romēnų żaismēmis jau nuo seno buvo dar ir kaikurios kitos, visųpirma — ludi plebei, atsibuvančios circus'e flaminius. Išpradżių jos tęsēsi vieną dieną, bet paskui traukdavos 14 dienų, kur budavo lenktynēs ir sceniškosios żaismēs; tiktai apie pomp'ą męs nerandame čia aiškaus paminējimo. Kaip prie ludi romani, epulum Jovis pripuldavo rugsējinēse Idose, teip epulum Jovis buvo augštesniu laipsniu ludi plebei spalinēse Idose.

Gal prie to paties laiko, kaip ludi plebei reikia priskaityti ir łudi cereales, arba cerealia (19 balan.), kurias teipgi švęsta żaismemis cirke (sceniškosios żaismēs ant ludi ceriales primenama tik vēliaus), kur męs susitinkame ir su liaudiniais papročiais, toki kaip lapių medżiojimas, kurioms prie vuodegų rišta švyturiai. Kad Cerealijos graikų mada budavo po X-viri prieżiura ir kad jos statyta greta su graikiškuoju mytu apie Demetrą ir Korą — tai tas neprivalo vesti mųs į paabejojimą kaslink Cereros pobudżio senumo, kaipo laukų dievēs ir plebējų apgynējos bei globējos.

Ludi apollinares pirmą kartą buvo švęsta Apollono garbei Circus'e Maximus antrosios Puniškosios karēs nelaimēs metu, nurodant marcianiškoms pranašyboms (212 m. pr. K.). Jos pripuldavo liepos mēn. ir paskui tęsdavos kelias dienas. Tolygų atsiradimą, tik truputį vēliaus (204 m. pr. K.) turējo ludi megalenses, buvusios balandy, garbei Mater magna iš Pessino. Šitose żaismēse, kaipo ir apolloninēse, sceniškieji parodymai turējo pirmutinę vietą, nors prie jų, be abejonēs, jungēsi ir cirkiniai.

Kiek senēlesnēs uż augščiaus minētąsias żaismes buvo ludi florales, švenčiamos gegużyj su nevarżoma linksmybe ir liaudiniais juokais. Be šitų żaismių buvo dar kaikurios kitos, — iš dalies mażesnēs svarbos, iš dalies privatinio pobudżio (kaip ludi funebres — šermeninēs żaismēs) arba vēl vēlesnio atsiradimo (kaip ludi victoriae Caesaris, ludi augustales, Cezario pergalēs garbei, Augusto garbei). Ludi publici išpradżių buvo teipgi šventēmis dēl kokio nors atsitikimo ir buvo rengiamos sulyg prižadējimo (ludi votivi); paskui jos stojosi vienvalinēmis, kas metas atsikartojančiomis šventēmis ir buvo įrašytos kalendoriun.

Čion po kitų żaismių labiausiai pritiks prasitarius apie ludi saeculares arba terentini, nors pagal savo turi-

nį jos buvo retos ir negalējo buti intrauktos kalendoriun. Šitose žaismēse etruskiniai suopročiai ir papročiai susivienijo su senovēs romēniškais. Apie atsiradimą ludi terentini teip seka sena sakmē. Vienas sabyniškasis kaimietis, vardu Valesius iš Terentos (pačios žemutinēs campus Martium ant Tibro kranto) gavo sveikatą savo vaikams ir, radęs gilumoje dvylikos pēdų po žeme aukurą Dis ir Prozerpinos, sudējo šitiems dievams auką furvae hostiae. Iš šito galima samprotauti, kad terentiškasis garbinimas turējo savo pradžią privatiniuose sacra giminēs Valeria ir priklausē požeminiams dievams, nuo kurių buvo laukiama pasveikimo; su šituo kultu buvo sujungta ludi saeculares. Suoprotis saeculum aiškinama vienos kartos gyvenimo patekimu, skaitant nuo gardo inkurimo iki mirčiai ilgiausiai gyvenusių iš tąsyk gimusių; nuo šito laiko skaičius prasidedavo iš naujo ir tokiu pat budu traukēsi toliaus. Pagal ypatingus ženklus, buvusius etruskų knygose, dievai leido žinoti pabaigą vieno saeculum ir pradžią kito. Kuomet ir kaip abi šitos pažiuros susidurē Romoje ir kuomet prasidējo ludi saeculares ir terentini, liekasi mums nežinomu. Pirmas istoriškai tikras jų atšventimas buvo 24 gm. pr. K., antras 146 m., o pats žymiausias prie Augusto 17 m. pr. K. Prie imperatorių šita šventē atsitikdavo daug kartų: šiteipos ji minima prie klaudijo, Domicijano, Antonino Pijaus, ir t. t., nes saeculum skaityta įvairiai ir saeculum pusiaujy teipgi rengta šventēs. Prietam švęsta šventēs ne tik terentiniškiems požeminiams dievams, bet teipgi Jupiteriui su Junona, Apollonui ir Dianai. Kadangi tai buvo svetimų šalių apeigos, tai jos buvo po X-viri priežiura (o prie Augusto jau XV-viri). Pirma žaismēs Romoje apskelbdavo heroldas (skelbējas): "quos nec spectasset quisquam nec spectaturus esset (idant kas nors nepamatytų to, ko jam matyti nereikia). Po kelių dienų prieš šventę XV-viri darē Kapitoliuje ir Palatiniškojo Apollono šventnamy suffimenta (švyturius, sierą, asfaltą) ir šalino vergus nuo dalyvumo šventēje. Tuomet Dianos šventnamy ant Aventino liaudis gavo kviečių, miežių ir pupų. Pati šventē traukēsi tris dienas ir tris naktis. Per šventę duodavo aukas visokiems dievams, rengē žaismes ir giedojo šitam atsitikimui tyčia parašytas eiles; carmen saeculare, panašiai į horacijines, užsilikusias iki musų laiko.

127. Sakmēs apie Romos Inkurimą.

Nusisiuntimo raštai. Be abelnų veikalų, šitos sakmēs, kaip senovēj, teip ir naujame laike buvo padirbtos sulyg speciališkų tardymų. Šitų tardymų išdavų peržvalga yra pas I. A. Gilda: *La légende d' Enée* (R. H. R. 1882 m., II), ir Wernero straipsnyje: *Aineias* — Roschero leksikone (1884 m.). Iš vēlesnių veikalų verta paminēti Kauero veikalas: *De fabulis praecis ad Romam conditam pertinentibus* (1884 m.) ir *Die Roemische Aeneassage von Naevius bis Virgilius* (1886 m., perskauda iš Jahrb. f. class. Philol. 15. Suppl. Bd.).

Į sakmes apie Romos inkurimą reikia žiurēti ne kaipo į indogermaniškus gamtiškuosius mytus, kas buvo mēginta net naujesniu laiku; jų indomybē yra tame, kad juose atsimuša "senoviškieji romēnų kulturos bei istorijos faktai" (Preller). Lengva yra prirodyti, kad pragmatiškasis sąryšis, kuriuo sujungia įvairius elementus sakmēs, raštininkai tolygųs Livijui ir Dionysui Halikarnasiškajam, nēra tvirtas ir kad kritika negalējo perdirbti šito pseudoistoriško paveikslo į istoriškąjį; negalima, žinoma, užginti, kad sakmēse yra nurodymai į etniškuosius sąryšius, apie kuriuos istorija nieko nežino, į politiškuosius pirmapradinio laiko santikius ir į sakrališkus papročius, apie kurių atsiradimą josios seka. Prie išvystymo ir apiblaivinimo šito sakmių komplekso dirbo amžiai istoriškojo vystymos. Visai išvynioti šitas kamuolys, kurį, galiaus, turime pas Dionysiją ir Virgilijų, yra vienas iš neišrišamiausių istoriškojo tardymo uždavinių; todēl pasilieka pasitenkinti tuomi, sekant keliu, *Šveglerio* pravestu, kiek galint aiškiaus paskaidyti atskirų dalių medžiagą, iš kurių priemoniška kombinacija pasidarē visybē.

Iš sakmių, apie kurias męs kalbēsime, daug svarbesni už kitus yra pasakojimai apie Herkulesą, — Romulą ir Enēją. Iš pradžių šitie trys vardai ir trys sakmių cikliai nebuvo savitarpēj sujungta, bet šitas sujungimas įvyko gana anksti. Savistoviausia buvo sakmē apie Herkulēsą, kurią, vienok, Dionysijas ir Virgilijus inpynē Romos atsiradimo istorijon, rods priemoniškoji genealogija padarē Herkulēsą Latyno tēvu, Fabijų protēviu, ir t. t. Senovēs pasaka sako, kad Herkulēsas, nukovęs milžiną Geriodą ir nuvaręs jo bulius, atējo Italijon ir apsistojo pas Karalių Euandrą ant Palatiniškojo kalno; tuo laiku Aventiniškojo kalno urve prisilaikē grobikas Kakus. Šitas Kakus Herkulēsui

pavogē bulius ir paslēpimui pēdsakio, įvedē juos atbulus savo urvan, traukdamas už vuodegų, bet jų bliovimas išdavē vagystą. Herkulēsas užmušęs grobiką, pastatē aukurą Jupiteriui-Inventor'ui, iškilmingai sugryžo pas Euandrą, apdovanojo ir pavaišino romēnus ir išmokino juos naujai įsteigto kulto pas ara maxima. M. Breal'iui*) priklauso tas nuopelnas, kad Herkulēso su Kakusu kovoje jis prirodē gamtinio myto buvimą, kuris įvairiose formose ir įvairiuose išsivystymo laipsniuose randama ir pas kitas indogermaniškas tautas. Šitas mytas buvo teipgi žinomas ir Italijoje, nors svetimi vardai ir paslēpē savimi vietinius. Už gerojo Euandro ir piktojo Kakuso, gal, slēpēs itališkieji paveikslai; Herkulēso vardas teipgi nēra pirmapradinis: tai tik italinē graikiškojo Heraklo forma ir pasakoje jis užēmē tautiškojo Jupiterio Recaranus'o vietą. Tokiu budu žinoma mums pasaka apie Herkulēsą ir Kakusą yra indogermaniškuoju mytu itališkoje formoje, perdirbtu pagal graikų budą. Bet romēnams šita istorija, regimai, turējo kitą prasmę; jiems svarbiausiu dalyku buvo senovēs kultas pas ara maxima, kuriam tarnavo šeimynos Patii ir Pinari. Senovēje tankiaus, o vēlesniame laike tik kartą į metus, arba tam tikruose atsitikimuose, tai budavo daroma aukojimai ir rengiama aukiniai pietųs, kur salijai apgiedojo dievo pergalę ir rodē ją pantomymose. Senovinio archajiškojo kulto įsteigimas pas šitą aukurą buvo teikiamas pačiam dievui; bet šitoje pasakoje romēnams svarbiausiu dalyku buvo ritualas, o ne gamtiškasis kultas.

Gardo inkurimas ant Palatino priskaitomas buvo Romului. Sakmē sako, kad albaniškojo karaliaus be sutepos duktē (vestalē) Rea Silvia, dievo Marso sužagta, pagimdē dvynučius: Romulą ir Rēmą, kuriuos ties Palatino apačia po figos medžiu išauklējo vilkē, o paskui juos užaugino piemešnikoji pora Faustulas ir Akka Larencija. Drauge su piemenimis, su kuriais jie augo, dvyniai ant Palatino kalno inkurē gardą, kuriame busimasis šeimininkavimas buvo iš pranašautas prielankiųjų auspicijų. Antgalo, Romulas nukovē savo brolį, kuris peršoko per žemą dar gardo sieną, kas buvo pamaginančiu pavyzdžiu by-kam, kuris toliaus išdrystų šventvagiškai pereiti gardo sienas. Teip seka sak-

*) M. Breal, Hercule et Cakus.

mē, kurios istoriškąja prasme yra tas, kad senovēs gardas ant Palatino buvo inkurtas latynų. Teisybē, dvyniai buvo susirišime su albaniškaisiais karaliais, bet Romos inkurimas išpradžių nebuvo priskaitomas nē albaniškiems naujakuriams, nē Trojos pribuišiams. Per Albą sakmē apie Romulą susijungia su sakme apie Enēją, ir motina joje kartais vadinama Ilia. Išpradžių šito susirišimo nebuvo, nes branduolys sakmēje apie Romulą buvo vietinis; Enējas gi visuomet buvo ateiviu. Bet galutinai išsemti sakmēs prasmę galima tik išdēsčius ją į atskiras sudētines dalis. Daugumui jų (dieviškas ir be sutepos atsiradimas, du dvynučiai, išstatymas ant upēs, gyvenimas pas piemenis, broliažudybē, gyvulio reikšmē, šiame atsitikime vilkēs inkuriant gardą) abelnas poētiškųjų padavų ištyrimas suteikia indomias paraleles. Sakmē apie Romulą turējo ypatingai etiologišką prasmę, kadangi per ją ir šventa Luperkalo ant Palatino reikšmē, kaipo ir visos gardo teritorijos ir įvairių apeigų atsiradimas nuvedama prie paties inkurējo. Romulas buvo Marso ir vestalēs sunus; motina lar užaugino jį (daugelis Romulą ir Rēmą laikē kaipo lares praestites (senojo gardo larai globējai); jis inkurē gardą nebe auspicijų. Kaip per Luperkalijas, teip ir per Palilijas atminimas daroma buvo jam ir gardo inkurimui. Sakmē apie Romulą atmuša ne tik šituos senovēs papročius, bet, kaip tinkamai pasakē v. Ranke, visa romēnų padava apie karalių laiką parodo senovēs atminimų sąmišinį su politiškomis pažiuromis; sulyg jąja ve Romulas išeina valstietinēs valdžios inkurēju, o Numa — pontifikato. Numoje sabyniškasis elementas prikergtas prie latyniško; pirmasis buvo, rods, statomas dar T. Tacijaus, kuris, kaip manyta, apsigyveno greta su Romulu ir valdē drauge su juo. Čion męs norime tik pasakyti, kad šitas sabyniškasis elementas tiek veikē į sakmę apie Romulą, kiek pastarasis po savo mirčiai buvo sutapatintas su dievu Kvirinu ir, kaipo toksai, stojosi garbinimo dalyku. Sakmē apie Romulo pranykimą audros metu ar net apie jo nužengimą į dangų pas savo tēvą Marsą — nēra pirmutinio atsiradimo: tokie garbstymo apsakymai nurodo į graikų paveikslą.

Vienok ant vietinēs padavos apie Romulo Romos inkurimą viršų paēmē svetima sakmē apie Enēją ir dar ankstyvu laiku susivienijo su ja. Tokiu budu šita sąjunga da-

rēsi vis ankštesnē, į ką pas romēnus ir jų laiko graikiškuosius raštininkus yra daug atskirų nurodymų. Homeras težino tik apie eneadų šeimininkavimą Trojoj, tuo tarpu kaip daug vietinių padavų, kaip pakraščiais, teip ir ant salų Vidurżeminēs juros pasakoja apie paties Enējo buvimą. Šitos, teip sakant, keliaujančios sakmēs nuvedē teipgi Trojos didvyrį į Italiją, bet išpradžių jos neturējo tarp savęs sąryšio, priežasčia gi jų atsiradimo buvo ypatingai vardų panašumas ir kultų sąlydumai. Pirmuosius jungtinius taškus davē, pav., Trakiškasis Ainos ir sala Ainaria; kas liečias antrųjų, tai tas tikra, kad sakmē apie Enēją išsiplatino drauge su Afroditēs kultu. Romos inkurēju jau Hellannikas skaitē Enēją, nors, tiesa, jis nejungē jos istorijos prie itališkųjų padavų. Bet tokį sujungimą jau męs randame pas senovēs žinomus mums latyniškus raštininkus — Enniją ir Nebiją, kurie Romulą padaro Enējo anuku. Šituo keliu ējo vis toliau: kombinavo abi sakmes apie Laviniją ir Alba-Longą, etiologiškai tvērē visokius kulto pročius iki pat šitos pirmapradinēs istorijos pradžios, kurioje svarbiausiu didvyriu buvo Enējas; Troja, Lavinijus, Alba, Roma — tokia buvo svarbiausia šitos genealogijos išdava. Pas Kauerą (Cauer) galima rasti nurodymas į tai, kad į šitas ve sakmes įnešta buvo atskirų raštininkų: Fabijo Piktoro, Kanijaus Gemino, Katono, Varrono ir graikų: Kalliaso, Timējo, Lykofrono (jo Aleksandre), Kastoro, nuo kurio Livijus paēmē surašą albaniškųjų karalių. Šitas procesas pasibaigē pas Dionysiją su Virgilijų.

Jei šitam sakmių kompleksui pripažinsime etiologiškąją prasmę, tai aiškindami ją stovēsime ant istoriškojo pagrindo; tiesa, kad tai labai netikras pagrindas visai nežinomos mums istorijos. Žinoma, kalbēti tikrai apie trojiškąjį Romos atsiradimą neleidžia versmių stoka, bet užginti tokio sąryšio negalima, akyvaizdoje padavų, kalbančių įvairiose Italijos vietose apie tokius didvyrius, kaip Enējas, Antenoras ir prigulįs prie trojiškojo cikliaus Diomedas. Didesnę svarbą turi klausimas apie Enējo ir Laciumo sąryšį. K. O. Mueller nurodē jo versmę Sibilliškose knygose. Vēliaus męs pasakysime apie didžiąją intekmę, kurią aziatiškai-graikiškai-itališkoji sibillē (Erythrae, Gergis, Kyme, Cumae) turējo į romēnų tikējimo išsivystymą ir turēsime ant akies beaiškindami sakmę apie Enēją. Ši-

tam, vienok, galima užmesti, kad nēra aišku, kodēl Enējas neturējo tiesaus sąryšio su Roma, o tik su Lavinium, ir kad jei šita pažiura butų teisinga, tai Enējas turētų buti sąlydume su Apollono kultu, ko vienok nēra; bet, nežiurint į tai, negalima užginti, kad ir Sibillē teipgi gelbējo plētotis ir platintis sakmei apie Enēją. Dar svarbesniu, regis, yra tas, į ką nurodo Prelleris sulyg Afroditēs kulto, kuris teipgi patarpo Sicilijoje (Eryx), Italijoje ir visur drauge su savim įvesdavo ir Enējo paveikslą. Lavinijuje tokiu suvestiniu tašku yra Afroditēs šventnamis (Frutis, Venus). Bet tikriausia pažiura tai Vernerio, kad su juromis pirklybos pagelba, kuri dar senovēje vienijo Lacijumą su graikų naujasēdijomis, Etrurija ir Kartagena, sakmē apie Enēją buvo atnešta iš visokių šalių ir visokeriopose atmainose.

Sakmē visųpirma perkēlē Lavinijos inkurimą ant Enējo. Priplaktas prie Laciumo krantų su savo trojiečiais, Enējas (ar geriaus jo sunus Askanius) palaikē šitą šalį lemta jam senovinēs padavos išsipildymui ir jo bendrakeleiviai iškēlē puotą (aukines-mensae panicae). Keturkojis keliarodis, udrojanti (paršinga) kiaulē, kurią teipgi turējo sudēti aukon, pabēgo ir parodē vietą, kur reikia inkurti naujas gardas, dargi atvedē 30 paršelių — symbolas 30 sąjunginių latyniškų gardų. Prie šitų dviejų prodigii prisidējo dar trečias, bestatant Laviniją: ugnis girioje arelio ir vilko laikoma ir kurią stengēsi užgesinti raudonuodegē, bet ji neužgeso; tas reiškē, kad naujos žmonijos židinis po Jupiterio ir Marso globa negali buti sunaikintas priešų pasistengimais.

Kova ir sandora ateivių trojiečių su vietiniu karaliumi Latinu, su kurio dukterim Lavinija apsivedē Enējas, vēl pasakojama įvairiai. Prieš sąjunginius trojiečius ir vietēnus atsistoja Turn ir Tirann iš Cere, Mezencijus; be abejonēs šituose asmenyse užsiliko atminimas apie kovą su etruskais. Juo labiaus plētojosi sakmē, juo labiau pereiga nuo Lavinijos prie Albos ir nuo Albos prie Romos darēsi tinkanti istoriškai tikrybei. Čion męs ypatingai nurodysime į visos šitos sakmēs prasmę sacra'ui. Lavinijus buvo Laciume, Larų ir Penatų gardu, kur Vestos šventnamy Romos magistratai kas metas davē aukas. Prie šito kulto buvo pridētas ir Enējas. Manyta, kad jis Penatus atnešē iš savo tēvyškēs, kurie buvo tolygųs didiesiems dievams, Samotra-

kijos Kabyrams. Yra žinoma, kad šitas pernešimas yra svarbiausiu momentu Virgilijaus paveikslinime; jo paveikslas ir iš kitos pusēs turējo tikējimišką svarbą, kadangi jis pats buvo dievinamas ir garbinamas kaipo pater indiges. Šitas procesas, kuriuo svetimas didvyris laimējo vietinio dievo pobudį, aiškinama labai įvairiai. Fustel de Coulanges tokiame dieviškame, inkurējo ir pratēvio, arba laro garbinime mato vietinį ir pirmapradinį elementą. Gild laiko jį tik vēlesnių pažvalgų padaru ir tvirtina, kad šitas didvyrinimas Italijoje — graikiškos paeigos.

Sakmē apie Enēją savo didelę vertę ypatingai kalta įvairioms politiškoms aplinkybēms. Karē su Pyrru buvo graikų pagiežos dalyku trojiškiems ainiams. Prie prisistatymo apie Puniškąją karę prisidējo svarbus vaizdelis Enējo meilēs prie Didonos ir Annos. Kuomet romēnai, kaipo didēji valdyba įējo į santikius su graikiškomis valstybēmis, tai jie mēgo su tula priegaida parodyti savo trojišką paeigą ir net diplomatiškose sankalbose reikalavo pirmesnybių savo trojiškiems giminiečiams Mažojoj Azijoj. Respublikos pabaigoje tautos didžiuma ir nauji žmonēs buvo abejutais tokiai paeigiai, kuri ējo tik kelių patricijinių giminių naudon, apie kurias Varronas kalba savo veikale apie trojiškąsias šeimynas. Tarp šitų giminių giminē Iulia pasiekē augštą vertę ir, su Cezarių ir Augustų imperijos pagelba sakmē apie Enēją įgijo savo užbaigtinę formą. Šitai aplinkybei męs kalti tiek, kad turime Eneidą — epopeją, turinčią savyje, nežiurint į visas savo grožybes, prievartos žymes, kuriai rašējas turējo pasiduoti suvienijimui tokio daugio vietinių ir svetimų elementų į vieną menišką visumą.

128. Romēnų Tikējimo Istorijos Periodai.

Romēnų tikējimas buvo valstybiniu kultu, kuris sekē visas žemiško gyvenimo aplinkybes, bet netvērē jokių atskirų formų — nē gyvenime, nē pasauležvalgoje, nē mene. Iš pusiau istoriškojo laiko tamsos butinomis ypatybēmis šitas kultas išeina jau pasirengęs ir daugiau kaip tukstantį metų vienos ir tos pačios kunigų kolegijos užžiurējo vienas ir tas pačias sacra, ir šitas traukēsi iki tam laikui, kuomet pabaigoje 4 metašimčio krikščioniškosios metaskaitos

Teodosijaus prisakas nepadarē galo šitoms stabmeldiškoms įstaigoms. Tokiu budu apie romēnų tikējimo išsivystymą negali buti nē kalbos, — jis pats nesimainē, o tik išlauko prisidējo prie jo svetimi elementai. Svetimų šalių kultai dējosi prie vietinių ir, arba skendo tautiškame gyvenime ir vienijos su juo, arba juos kęsta ir jais globētasi kaipo svetimais. Ko nedavē romēnui jo paties tikējimas, į ką jis nekreipē atidžios, tą jis perēmē nuo paveiktųjų tautų; šiteipos, normas mąstymui ir gyvenimui jis gavo nuo graikų, tikējimišką apigaivą ir tikybę jis rado rytinių dievų kulte. Viskas šitas tik per vargą laikēsi drauge su pasilikusiu neliestu, nežiurint į tokias perimtis, ir tvirtai išsilaikiusiu valstybiniu tikējimu. Tokiu budu romēnų tikējimo išsivystymas dalinasi pagal šitų svetimų kultų intekmēs didumą ir svarbą. Nuo šito atžvalgos taško męs atskiriame keturis periodus: 1-mas iki Tarkvinijų, 2-ras iki puniškųjų karių, 3-čias iki respublikos pabaigai, 4-tas imperatorių laikas. Kadangi paskutinysai periodas reikalauja ypatingo, nuoseklaus išdējimo, tai šitame skirsny męs sujungsime ir išdēsime svarbiausius momentus, pastebējimo vertus bēgyje trijų pirmųjų periodų.

Valstybinio kulto pradžia supuola su patim valstybēs įsteigimu; romēnai kulto įsteigēju skaito Numą, nors daugumas jo papročių priklausē dar Romulo laikams. Mytologiškieji ir etnografiškieji musų laiko tardymai ypatingai daug užsiiminējo elementais, iš kurių susidējo istoriškosios įstaigos. Teip *Roscheras**) daugelį romēnų dievybių bandē išaiškinti sulyginamosios mytologijos keliu ir *Mann hardtas* tulus kulto papročius norējo išaiškinti tokiais jau papročiais, randamais pas graikus ir šiaurinēs Europos (germaniškas) tautas.**) Seniaus plačiai manyta, kad ir romēnų tikējimas paeinąs nuo pelasgų, pas naujus gi patsai jų vardas beveik neminima; tardymų gi skraitas išsiplatino įvedant į jį germanišką senovę ir abelnas etnografiškąsias paraleles.

Teisybē, įgytos šituo keliu pažiuros, be abejonēs, toli ne visos vienokios vertēs: ana dievų vardų ir šykščių mytų

*) Roscher: Apollonas ir Marsas (1873 m.), Gēra ir Junona (1875 m. Sulygink priklausančius prie jų straipsnius jo Leksikone.).

**) W. Mannhardt: Senobiniai girinaii ir laukiniai kultai (1879 m.). Mytologiškieji tardymai (iš pomirt. veikalo, 1884.).

aiškinimas su sulyginmosios mytologijos pagelba, duoda tik labai netikrus išdavus, bet už tai *Mannhardto* tardymai nuvedē prie suradimo tikro panašumo tarp germanų liaudinių papročių ir daugelio papročių, įsigavusių organizuotan romēnų ir graikų kultan. Šiteipos mums žinoma dabar, kad Luperkalijų šventēs apeigos, kurias su tokiu vargu pakeitē 496 m. popiežius Gelasijus, kerojosi ne tik itališkoje senobēje, kadangi sakmēse jų veikimo vieta buvo jungiama su Romulu, bet turējo susirišimą su įvairiomis pavasarinēmis apeigomis, buvusiomis pas germanus, teip kad senobinis raštininkas, *Sebastijanas Frankas,* patsai to nepastebēdamas, surado labai svarbius etnografiškus santikius, pasakydamas, kad naktiniai per užgavēnes šventimai gana panašųs į stabmeldiškąsias luperkalijas. Tas pats liečia Palilijas, spalinį arklio aukojimą ir daugelį kitų apeigų. Romēnų kulto elementai buvo labai primityviškais; apie tai galima spręsti iš to, kad jo atnaša prie asmeniškųjų dievybių — prie didžiųjų dievų, — turējo savyje teip maža pirmapradinio ir butino: tai buvo laukiniai ir giriniai kultai, buvusieji sąryšyje su meto laikais, piučia ir bandininkyste.

Dar istoriškame laike tebuvo šventieji medžiai (aržuolai, figos) ir šventieji gojai (kaip Arvalų gojus, Dianos gojus pas ežerą Nemi). Šventa vandens vertē išjautojama sakmēje, kuri darē Numos inkvēpimą nuo nimfos šaltinio Egerijos, šventa ugnies vertē pasisakē tarnavime Vestai. Šventieji gyvuliai, kaip vilkas ir genys, išpradžių buvo garbinami patys, bet vēliaus likosi sukombinuoti su dievu (du augščiau minēti — su Marsu). Ant kiek už šitų šventųjų, kaip fecialų akmuo, lapis manalis, kurį nešta aplinkui nebuvant lietaus, Kvirino jētis, Salijų skydas, Romos Palladija, ir t. t. slēpēsi senovēs fetišai, to męs neapsiimame pasakyti. Smulkmenyse dar daugelis klausimų liekasi be atsakymo; bet męs jau žinome gana, kad turēti tiesą pasakyti, jog senovēs itališkame tikējime atsikartoja tos pačios ypatybēs, kurias galima sutikti visur: Senieji fetišai, medžių ir augalų garbinimas, gamtos kultas ir dvasių garbinimas, vēlių ir prosenių garbinimas, — visa šitą tuomi aiškiaus galima atskirti romēnų tikējime, kad čion šitie elementai nebuvo paslēpta, arba uždengta mokinimu ir mytologija.

Kulto tikslu buvo dievų ar dvasių sujaudinimas, ir abelnai nukreipimas nelaimės. Ypatingai pas senovės italikus pirmą vietą užėmė žinavimas, daugiausiai pagal paukščių lėkimą. Iš aukų pas juos randame senovės indogermanų arklių aukojimus, paprasčiausiais gi aukojamais gyvuliais buvo kiaulė, avis ir bulius. Senovės žmonių aukojimų žymes galima pastebėti daugelyje velesnio laiko simbolų ir apeigų: šiteipos kas metas mesta Tibran tris dešimtis šiaudinių lėlių; oscilla ant medžių reiškė gyvus žmones; per ver sacrum jaunuomenė to paties paties pavasario buvo pašvenčiama Marsui ir išeidavo iš šalies naujos tėvyškės inkurimui. Bet su šitais išvedžiojimais nesutinka Mommsenas, tvirtindamas, kad žmogiškos aukos pas romėnus siekė tiktai prasikaltėlių nudėjimą ir geros valios nekaltųjų pasiaukojimus.

Iš tokių elementų susidėjo romėnų valstybinis kultas. Jo įsteigimą priskaito daugiausiai Numai, kas pilnai įeina etiologiškojo myto sritin. Bet iš šito męs negalime išvesti, kad sabynai atnešė butiniausius jo elementus. Kas jame priklausė smulkmeniškai latyniškiems senovės palatiniškojo gardo gyventojams, kas sabynams, gyvenusiems ant Kvirinalo, dabar jau negalima pasakyti. Varronas paduoda mums dievų perskaitą, kuriems Titas Tacijus Romoje pastatė 12 aukurų, ir prie jų priduria dar kaikurias kitas dievybes. Bet šitoje perskaitoje, viena, be abejonės patilpo, kaikurių latyniškų dievų vardai, kita, joje visų sabyniškų dievybų vardų nėra. Svarbu yra tas, kad daugumas latyniškų genčių dievų ir papročių buvo bendrais sabyniškiems. Abi bendrijos buvo po savo Marso globa; abiejose jam tarnavo salijai; abiejose aukojimai buvo daromi kunigų (flamines-žiebėjų). Bet greta su tuo, kas priklausė abiem bendrijoms, męs randame daug ko kito, prigulėjusio tik vienai gentei; Janus ve ir Faunas priklausė latynams, Kvirinas ir Sankus — sabynams. Jei iš karalių periodo sakmių išeina, regimai, tas, kad politiškoji ir kariškoji organizacija eina nuo latynų (Romulo, Tullijaus), o sakrališkoji nuo sabynų (Numa, Ank), tai tam galima atkirsti, kad viena ir kita pusė teip ankštai surištos tarp savęs, jog jų negalima atskirti. Numa yra tik eponymas (asmens vardas duotas įstaigai tautai ir t. t.) romėnų tikėjimo įsteigimo. Reikia vienok pastebėti, kad čia dalykas eina apie tikrą

įsteigimą arba inkurimą, kadangi atskiri kultai susijungē į vieną čielą ir pasidarē valstietinēs bendrijos arba valstybēs sąryšiu. Šitas valstybinis tikējimas pontifikate ir augurate įgavo savo centrą ir savo organus. Drauge su šitomis vyriausiomis kolegijomis buvo mažiaus intekmingos, bet nemažiau gerbiamos salijų, arvalų, luperkų brolijos, turējusios savo globoje Marso kultus, Dea Dia, Fauno — Luperko su jų senobiniu ritualu. Svarbiausieji šito periodo dievai: Janus, Jupiteris (Diovis), Marsas, Kvirinas, Vesta, — jau mums žinomi. Tikējimiško Numos sutaisymo svarba buvo tame, kad ant pirmos vietos atsistojo valstybinēs įstaigos, vietoje tautiškų ir kad tikējimas pavirto griežtu daugelio ceremonijų ir apeigų pildymu.

Priešingai italikų tikējimui etruskų tikējimas turējo savyje tamsių pažiurų atspaudą, apsireiškusių nuožmiose kulto išvaizdose, tamsių požeminio svieto permanymų, simboliškos skaitlinių žaismēs ir bailiškos tikybēs į ženklus ir apreiškimus. Etruskinēs intekmēs į romēnų tikējimo saiką sunku yra paduoti, bet nereikia jis statyti perdaug augštai. Iš Romos dievų nē veino nebuvo neabejotinai etruskinēs paeigos, — žalingasis Veiovis, gerojo Dioviso priešas, — piktasis dievas, kurio kultas, rods, senai buvo nustumtas į užpakalį, — be abejonēs turi senobinę italikinę pradžią. Nors etruskiškasis žinavimas ir buvo klausiamas Romoje, bet jo atstovai, haruspicijai visuomet skaityta svetimais ir etruskinē intekmē baigēsi tik esmenišku atskirų supratimų ir papročių išdirbimu, — kaip antai, Saeculum, žinavimas žaibu, vidurių tyrinējimu. Priegtam negalima pilnai užginti, kad ir viso šito išpradžių nebuta pas senovēs italikus. Tarkvinijų šeimininkavimui teipgi negalima priduoti etruskinių elementų supanašinimo svarbos. Jau pati sakmē apie etruskinę šitų karalių paeigą statoma ant labai netvirto pagrindo, jų gi sakrališkų buklų svarba yra daug didesnē priēmime graikiškųjų negu etruskinių supratimų. Vienok, tas, kuris pastatē romēnams pirmą jų šventnamį, buvo, gal, etruskiniu statytoju.

Pastatydamas kapitoliškąjį šventnamį senobinis Tarkvinijus padarē gausų pasekmēmis darbą. Varronas priduoda didelę svarbą žiniai, kad pas romēnus per 170 metų nebuvo nē šventnamio, nē paveikslų. Tikējimo puolimas prasidējo nuo to, kad drauge su tarnybē paveikslams, baimē

Dievo davē vietą paklydimui*). Pirmąja didžiąja šventyne ant romiškosios dirvos buvo šventnamis ant Kapitolijos dieviškos triados garbei: Jupiterio, Junonos ir Minervos. Prieš nuomonę, pripažystančią teipgi šitam grupiravimui etruskų intekmę, privedama ta buitis, kad dar pirmiau ant Kvirinalo buvo meldykla šitiems trims dievams,

Pav. 82. Cerera.

t. vad. Capitolium vetus. Bet net jeigu atmetus į šalį labai neištikimą latynų, sabynų ir etruskų santikių istoriją, tai ir tąsyk Tarkvinijaus pastatymo svarba bus labai didelē. Šventnamio pastatymas ant Kapitolijos romēnams davē savą šventynę, kurioje rado sau prieglobą ir kiti kultai ir su kuria anksti susijungē lēmimas apie visasvietinį šeimininkavimą. Kapitoliškasis Jupiteris — Optimus Maximus — stojosi vyriausiu Romos valstybēs dievu ir jo kultas suēmē

*) Augustinas, de C. D. IV, 31.

į save visokius šitos valstybēs elementus, šiteipos Jupiter latiaris buvo teipgi dievu latynų sąjungos, o Diana, kurios paveikslą Servijus Tullıjus pastatē šventnamy ant Aventino, buvo teipgi santaikoj su latynais. Šventnamiu Tarkvinijus aplobino Kultą ir padarē jį sudētingesniu; šitam teipgi gyvai padējo ludi romani (romēnų žaismių), įvedimas, prie ko kapitoliškoji triada buvo gerbiama aukomis, puotomis, procesijomis ir žaismemis cirke. Kad politiškosios ir sakrališkosios Tarkvinijaus naujavedybēs užgavo daug senobinių įstaigų, tai į tą, regis, yra nurodyta sakmēje, kurioje sabyniškasis augustas Altas Navius išeina prieš karalių su energišku protestu.

Nemažiau svarbia įstaiga už kapitolinį kultą buvo apolloninio tikējimo įvedimas su Sibyllinių knygų pagelba. Męs skaitome, žinoma, pasaką apie Sibyllēs atsiradimą iš Kumos (Cumae) prie jaunesniojo Tarkvinijaus ir apie jo nupirkimą pasilikusių trijų knygų po to, kaip jis atsisakē nupirkti visą rinkinį devynerių knygų. Svarbu yra tas, kad dēl šitų sibyllinių raštų priimties graikiškosios dievybēs ir apeigos įējo į romēnų valstybinį tikējimą. Knygos buvo laikoma kapitoliškajame šventnamy; buvo įsteigta atskira kolegija (iš pirmo II, paskui X ir antgalo XV-viri sacris faciundis) jų teirautis ir sulyg nurodymu daryti pataisymus rituale. Veikalai buvo parašyti graikiškai ir kaip paskutiniame respublikos metašimty jos buvo sunaikinta gaisro, senatas prisakē surinkti Sibyllēs pranašybas jos graikiškai mažaaziškēj tēvyškēje, idant, kiek galima, atitaisyti nuostolį. Šitose knygose buvo ne tiek atidengimų kaslink ateities, kiek nurodymų į tuos budus, kuriais paprasčiausiose nepatogumo aplinkybēse galima buvo nukreipti dievų rustybę. Šitie budai susidējo iš svetimų, išpradžių išimtinai graikiškų, o vēliaus rytinių dievų garbinimo, bet šitas garbinimas nebuvo privatiniu dalyku, tik paējo nuo visos valstybēs. Ypatingai šituo budu Romoje buvo įvesta Apollono garbinimas, kaipo pranašybēs dievo, — šitąja prasme kreipēsi prie jo ir Sibyllē — ir kaipo išgydymo ir atpirkimo dievo. Pirmas šventnamis jam buvo pastatytas 431 m. iš pavietrēs priežasties, paskui (apie antrąją puniškąją karę) jo garbei buvo įsteigta ludi apollinares, o daug anksčiau (dar prie Tarkvinijaus) kreiptasi su paklausimais prie jo orakulo Delfuose. Drauge ir greta su juo įsiveržē

Romon jo cikliaus dievēs — Artemida ir Latona. Dar pirma Apollono, Dioskurai gavo sau šventnamį Romoje atsidēkojant už jų suteiktą pagelbą romēnams kovoje pas Regilišką ežerą (485 m.). Tokiu pat budu buvo garbinama Romoje ir daug kitų, o antgalo ir visi didieji Graikijos dievai. Vienu iš paskutinių buvo Eskulapas, iškilmingai paršauktas iš Epidauro, maro ligos išgydymui (291 m.). Šitie dievai iš dalies nerado jokių sau atsakančių paveikslų tarp itališkų dievybių, kaip Apollonas ir Eskulapas, iš dalies gi jie tapatinta su vietinēmis dievybēmis, ant pagrindų kartais mums nesuprantamų, kaip ve, Artemida su Diana, Demētra su Cerera, Afroditē su Venera.

Bet sibyllinēs knygos padarē svarbią intekmę į romēnų tikējimą ne tik įvesdamos graikiškuosius dievus, bet ir įvesdamos graikiškąsias apeigas. Jau prie paprastų pamaldinių veiksmų, aukojimų ir maldos, tarp graikų ir romēnų buvo įžymus skirtumas: "Kaip graikas atkreipia akis į dangų, tai romēnas apdengia sau galvą; pirmutinio malda buvo protavimu, antrojo malda — galvojimu. (Mommsen). Svarbiausiomis gi graikiškomis apeigomis buvo lektisternijos ir supplikacijos. Lektisternijose ant pleciaus arba tam tikrame šventnamyje statyta kas dviem dievams viena lova (pulvinar), kuriosna jie gulē ir jiems padēta stalas aukiniams pietums. Pirmą kartą tokia lectisternium buvo sutaisyta 399 m. dēlei epidemijos ir reikalaujant sibyllinēms knygoms. Tąsyk ant pleciaus buvo pastatyta trys lovos: Apollonui ir Latonai, Heraklui ir Artemidai ir Hermesui bei Poseidonui. Supplikacijose minia išeidavo iš Apollono šventnamo ir pagal muziką su liaurų vainikais ir su malda ējo aplinkui atskiras arkas. Šitoje apeigoje ypatingumu buvo dalyvumas joje visų gyventojų. Šiteipos, sibylliškųjų knygų dēka svetimas tikējimas įējo Romon, bet tiktai kaipo svetima apeiga, o ne kaipo svetimas mokslas ar pažiura. Bet svetimi dievai ir jų apeigos buvo priimta prie romiškojo valstybinio kulto ir kolegija, prižiurinti jų sacra nuo pačių pradžių buvo valstybine įstaiga, lygi pagal laipsnį vietiniams pontifeksams ir augurams. Bet visgi ritus graccus skyrēsi nuo ritus romanus, bet kadangi graikiškieji dievai susiliejo į vieną su vietiniais, tai ir pastariesiems buvo tarnauta pagal grakų apeigą teip, kad lektisternijos ir supplikacijos buvo daryta ir kapitoliškiems dievams.

Labai svarbiu šito periodo nuotikiu yra leidimas plebējams aktyviškai dalyvauti valstybiniame kulte. Išpradžių patricijai turējo savo išimtinēje valdžioje visas politiškąsias teises, o teipgi ir jus sacrorum; plebējams gi buvo leista tik privatinis dievų garbinimas ir paskutinių karalių bandymai duoti plebējams didesnę lygybę tik labai mažai pasiekē tikslą. Plebējų pergalē kovoje už politiškąsias teises leido jiems teipgi ir naudotis jus sacrorum; įstatymais licinia (367) ir ogulnia (300) jie gavo prieigą prie trijų didžiųjų kolegijų (decemvirų, pontifeksų ir augurų). Bet ilgainiui šitas leidimas padarē skirstymo veikmę į romēnų tikējimą, kas vienok pasirodē tik sekančiame periode. Nuo seno gerbiami, bet mažai intekmingi kuniginiai postoviai (rex sacrorum, flamines, salii, luperci) likosi patricijų rankose, bet dēl įvairių aprubežiavimų, jais dedamų ant tų, kurie juose buvo, jie darēsi mažiaus pageidaujamais ir tankiai ilgą laiką buvo tuščiais. Politiškieji veikējai įstodavo į svarbiąsias kolegijas įgijimui svietiškos intekmēs ir kaip potam įstatymas domitia (404 m.) įsteigē liaudinį rinkimą vietoje pirmesnēs kooptacijos, tai asmenų skraitas, užimančių šitas kunigiškas priedermes darēsi vis mažiau uždarytu, o drauge su tuo silpnējo ir tikējimiškoji padava, kurios jie buvo atstovais.

Su Puniškųjų karių periodu supuola romēnų tikējimo puolimo pradžia*). Krahneris mano, kad antroji Puniškoji karē buvo augščiausiu romēnų tikējimo išsivystymo laipsniu, nes tuomet pozityviškasis tikējimas buvęs lygtol objektyvišku, buvo inkvepiamas subjektyvišku intikinimu, tikējimu į dievų visagalybę, kurie valstybę išvadavo nuo didžiausios nelaimēs; bet šitas augščiausias laipsnis buvo podraug ir pasisukimo tašku, nes subjektyviško elemento įvedimas tikējiman iššaukē atspindą, kuri turējo parodyti išdēstymo veikmę.

Bet toksai sanprotavimas yra iš dalies teisingas. Tautiškojo jausmo pakįlimas šituo laiku neatnešē su savim pagryžimo prie senobinių vietinių dievybių ir Livius aiškiai sako, kad tēvų papročiais niekinta dēl svetimųjų.

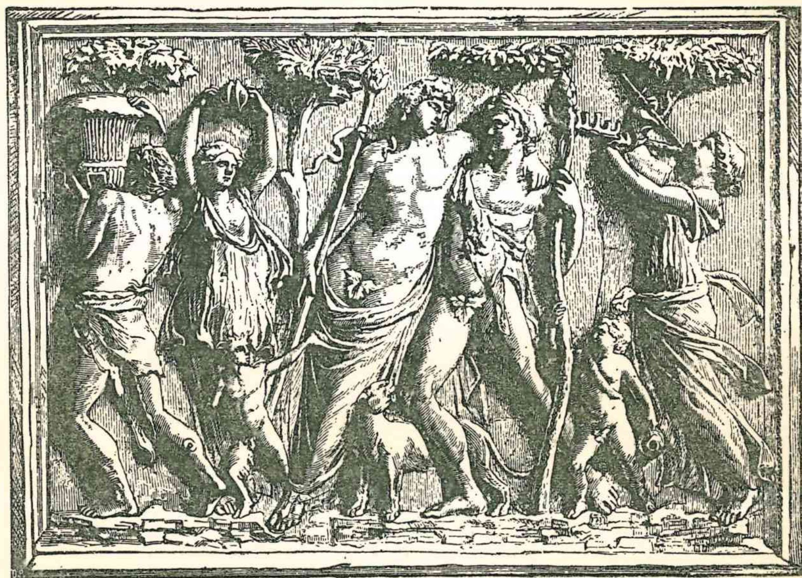
*) L. Krahner: *Grundlinien zur Geschichte des Verfalls der Roemischen Staats religion bis auf die Zeit des August* (1837 m.).

Jau šituo laiku prasidējo auspicijų apleidimas. Flaminijus išējo į karę, nesiklausęs Romoje apie apreiškimus, kurie turējo apiteisuoti jo pasirinkimą, ir patsai Fabijus Kunktatoras sako, kad tas, kas esti valstybēs labui, turi buti daroma su gerais auspicijais, o kas jai żalinga, tas prie netikusių. Šiteipos išsivystę formališka kazuistika ir net atvira apreiškimų neguoda; vyriausias vadovas użdengdavo savo keščias, idant nepamatyti nemalonių auspicijų; kitas sumetē juron vištas, kurios nenorējo lesti. Uż tai sunkios šito laiko aplinkybēs davē prieżastį daugelio naujų šventnamių ir kultų inkurimui: po sumušimui ties Trazimeniškuoju eżeru Ericiškajai Venerai buvo pašvęstas šventnamis; ant vietos, nuo kurios Hannibalas gryżo atgal nuo Romos, buvo pastatytas šventnamis dievui Rediculus arba Tutanus. Svarbiausiu šito laiko kultu buvo didżiosios Idiškosios Motinos kultas, parneštas Romon iš Pessinos (204 m.) pagal sibyllinių knygų nurodymą ir su Attalo karaliaus, romēnų sandorininko pagelba. Tai buvo akmuo, kurio įnešimas Romon įvyko su didelēmis iškilmēmis ir stebuklais (204 m.). Didżiosios aziatiškēs motinos kultas, prie kurio veikiai tapo pridēta Megalēzijų įstaiga, skyrēsi paskui savo svetimu Romai, orgijiškuoju pobudżiu; jo kunigai buvo ne romēnai, tik romytieji gallai (galli). Bet, kita vertus, nežiurint į tai, ar net tyčia dēl tokio savo pobudżio, šitas kultas atrado romiškame sviete użuojautą ir likosi išplatintu jame dar kur-kas prieš imperatorių laikus.*) Bet su Pessiniškosios dievēs priēmimu neatsidarē durys visiems rytiniams kultams. Dievybē iš Komanos Kappadokijoje, rodos, buvo įvesta karių metais su Mitridatu, tik su ta išlyga, idant ji bent iš vardo susitapatintų su senovēs itališkąja Bellona. Teisybē, kad šito kulto kunigai, żinomi po vardu fanatici de aede Bellonae Pulvinensis, pripildydavo visą gardą ir šventnamius trukšmingais savo ekstazos rodymais ir savo kruvinomis apeigomis. Bet kiti kultai negalējo gauti teip lengvos prieigos: antai ve tarnavimas Izidai kelis kartus buvo senato uždraustas, kaipo turpes superstitio (begēdiška niektikybē), ir kaipo politiškoms klastoms prieżastis. Tiktai jau imperatorių laike galima bus kalbēti apie nevarżomą rytinių kultų intekmę Romoje.

---

*) H. R. Goehler: De matris magnae apud Romanos cultu (1886 m.).

Kaip rytiniai, teip ir kiti slapti kultai stengēsi įsigyventi Romoje: 186 m. pasirodē Bakcho šventēs, per kurias atsitikdavo patys sunkiausi prasiżengimai: uż nunuodijimą, paleistuvystę ir prigavimus suvirš 10.000 żmonių pateko po bauda; bet tik po tolydiniam valdżių įsikišimui šitos bakchanalijos likosi išnaikinta. Puolimo żenklu, tiktai kitokioje formoje, buvo teipgi menamo rakšto ir Numos raštų suradimas (181 m.), kuriuose neva buvę šito karaliaus taisyklēs, bet ištikrų, gal, turējo pakraipą, galinčią naikinančiai veikti į tikējimą nes senatas tiesiog liepē juos sudeginti teip, kad jų turinys likosi niekam nežinomas.

Pav. 83. Bakchuso šventē.

Bet ne vieni tik ekstaziškieji ir orgijiškieji kultai bei slapta propaganda griovē senus papročius; didżiausiu jų priešu šitame periode buvo vis didyn ir didyn besiplečianti lepybē. Dar 269 m. sidabrinių pinigų įvedimas buvo tokiu nauju dalyku, kad senobiniam variniam dievui Eskulonui (Aesculanus) buvo duotas sunus Argentinas. Periode gi sekančiame po Puniškųjų karių, Romoje pradējo rinktis lobiai ir lepybēs bei smalsumo daiktai, parvežti iš Rytų, ir iššaukē atsiradimą daugybēs spekuliantų bei pralaidunų. Kultas

teipgi pateko šitai intekmei ir pabrango. Be to, kad rytinių kultų kunigai rinko sunešalus (stipem cogere), bet ir mezliavos vietiniams sacra darēsi vis sunkesnēs ir paprotys daryti dideles dovanas ir pažadējimus vis labiau įējo į papratimą. Puotos dievams reikalavo, sulyginant su pirmesniais laikais, tiek daugiaus rupesčių, kad buvo įsteigta atskira kolegija iš trijų (paskui iš septynių) viri epulones, kuriai buvo pavesta rupintis šituo darbu (196 m.), ir kad išdidžios kunigų puotos įējo į patarlę. Anos prastosios seniaus žaismēs pasidaugino skaitliuje ir ilgume: prie ludi romani prisidējo ludi apollinares, megalenses, plebei, floralia ir cerialia; kaip viešos, teip ir privatinēs žaismēs (pav. šermeninēs) leido vis daugiau jausmišką jaudumą; dabar joms negana buvo bēgimų dēl dovanų ir graikiškų meniškųjų bei gimnastiškųjų lankstynių; pasirodē gladiatoriai; 264 m. jie kovojo ant forumo, o 186 m. buvo parvežta iš Afrikos medžioklei liutai ir panteros.

Didžiausiu šito laiko atsižymējimu buvo graikiškasis apšvietimas*). Pirmiaus buvo daug perimta graikiškų kultų, šitame gi periode graikų filozofija įgijo žymią intekmę. Bet romēnams blogu lēmimu buvo tas, kad jie apsipažino su graikų filozofija ne josios jiegumo ir žydējimo, tik josios puolimo laike. Pirmuoju graikų apšvietimo atstovu raštijoje buvo Enijus. Savuose annaluose jis apdirbinējo padavinę Romos istoriją graikiškos epopējos formoje ir su apskaitymu, kad ji galētų buti pastatyta greta su Homeru; pražutingas jo veiksmas į tikējimą buvo tame, kad jis "užvedē romēnus ant pragaištingo dvigubo kelio pragmatybēs ir filozofijos" (Krahner): ant pirmutinio — išversdamas Eugemerą, kuriuomi jis įvedē Romon istoriškąjį mytų aiškinimą; ant antro — pastatydamas į tikējimo vietą Epicharmo mokybos filozofiją. Enijus buvo gana paviršutinis aiškintojas; jis apsistojo ant to, kad dievai, žinoma, tebesą, bet jie nesirupina žmonių gimine. Ennijaus svarba yra ne jo mokybos turinyje, tik tame, kad jis siekēsi prie filozofiško išaiškinimo ir tikējimiškų pažiurų įsteigimo. Bet Ennijus buvo tik kitų pirmtakunu; tuojaus po jo mirčiai pribuvo Romon pasiuntinija, kuri romēnų filozofijos istorijoje

*) Apie tai svarbus E. Cellerio straipsnis: Religion und Philosophie bei den Roemern (1865) teipogi Vortr. u. Abh. II Samml.

padaro gadynę (155 m.). Atēniečiai, savo ginčuose su Oropu trečiųjų teismu pasmerkti sunkiai piniginei bausmei, pasiuntē Romon tris vyriausius filozofiškų mokyklų atstovus: stoiką Diogeną, peripatetiką Kritolają ir akademiką Karneadą melsti paliuosuoti juos nuo užmokējimo. Beteisį darbą jie turējo ginti suktomis ir priemoniškomis kalbomis ir ypatingai Karneadas savo puikum išdējimu ir savo dialektika, klaidinančia dorišką protavimą, padarē didelį įspudį į Romos jaunuomenę. Šitas tikras naujos akademijos skeptiškosios pakraipos atstovas pilnai buvo gabus nutrynimui visų rubežių tarp teises ir beteisēs ir nepabugo romēnams priminti, kad jei jie nebutų iškilę per neteisybę, tai ir dabar jie butų tebegyveną savo palapinēse ant Palatino. Dar didesnę intekmę kaip Karneadas turējo stoikas Panetijus (Panaetius), teipgi apsigyvenęs Romoje 2 metaš. pr. K. ir tapęs ten daugelio mokytoju ir tikru romiškos filozofijos inkurēju.

Žinoma, pats iš savęs suprantama, kad svetimi kultai, papročiai ir nuomonēs negalējo platintis, neiššaukiant prieš save reakcijos. Antai dar 161 m. senatas ištrēmē iš gardo graikiškuosius ritorius ir filozofus. Ypatingai vyresnysis Katonas daugiau kaip pusę metašimčio (jis gyveno 234-149 m.) buvo senovinēs romenų doros atstovu kovoje su svetimais kultais, silpnijančia lepybe ir graikiškąja apšvieta. Ypatingai pastarosios jis teip nepakentē, kad nors pats buvo latyniškosios prozos tēvu, bet peikē raštininkybę ir baimijosi, kad ji; priversianti tikrąją romēnų dvasią prie nupuolimo; apie svetimus kultus jis nieko nenorējo zinoti ir savo akamonui prisakē aukas nešti tik pas naminį židinį ir ant aukuro laukuose ir uždraudē klausti patarimų pas kokiusnors svetimus žinius; bet vietines niektikybes jis pildē arba iš persitikrinimo, arba dēl politikos; jo knygoje De re rustica yra formulos užuojautiniam gydymui ir kerējimo receptai.

Dar prie Katono gyvos galvos tarp geresniųjų jo bendralaikių, o teipgi ir tuojaus sekančioje po jo kartoje, naujienos, prieš kurias jisai ginklavos, atrado karštus apgynējus. Vyresnysis Scipionas ir Emilijus Povilas, o vēliaus jaunesniojo Scipiono ratelis, prie kurio priklausē graikas Polybijus, kaipogi Grakchai ir Lelijus, — buvo graikų apšvietimo draugais. Indomus padējimas, kurį užēmē Poly-

bijus sulyg romēnų tikējimo. Kadangi jis buvo dideliu romēnų politikos garbintoju, tai į romēnų tikējimą jis žiurējo tik kaipo į buklą laikymui neišmintingos gaujos prideranciose ribose. Bet jei tokia pažiura klestējo pas manančius žmones, tai tikējimui grēsē didelis pavojus. Šitas pavojus galējo buti nukreiptas, jei tikējimas butų radęs sau atramą filozofijoje ir tokią atramą tarytum turējo duoti stoikybē. Bet pozityviškam tikējimui, kokiu buvo romiškasis, filozofija — pavojinga talkininkē; todēl daugumas velijo prašalinti sanprotavimą iš valstybinio tikējimo srities. Šitame ir buvo to skirtumo svarba, kurį Scevola darē tarp valstybinio kulto (religio civilis), filozofijos (religio naturalis) ir mytologijos (religio poetica). K. Mucijus Scevola buvo labai gerbiamas ir intekmingas juristas ir pontifex maximus, žuvęs Marianiškos pairtuvēs laiku Vestos šventnamy nuo užmušiko rankos. Savo nuomonēmis jis, kaip ir visas to laiko romēnų įstatymas, priklausē, žinoma, nuo stoikybēs; vienok tvirtinimas, kad augščiau nurodytas trigubas dalinimas buvo abelnai priimtas pas stoikus, neturi užtektino pagrindo. Indomu, kad žmogus su tokiu padējimu ir pobudžiu, kaip Scevola gynē tikējimą tik kaipo valstybinę įstaigą ir kultą ir visiškai nepridavē jam jokios kainos, kaipo tikējimo dalykui. Bet ne tokia buvo Varrono pažiura. M. Terentijus Varronas buvo didžiausias mokslininkas ir teologas, kuris kuomet pasirodē pas romēnus; męs jau kalbējome apie jį prie versmių apžvalgos. Nors jis ir palaikē Scevolos skirtumą religio triplex (trigubasis tikējimas), bet jis jam pridavē kitokią prasmę. Valstybinį tikējimą jis užlaikē, bet tik dēl jo tinkamybēs ir butinumo. Alegoriškuoju aiškinimu jis pridavē liaudinio tikējimo dievams prigimtinę ir išmintingą prasmę. Šiteipos tris kapitoliškuosius dievus jis aiškino toje prasmēje, kad Jupiteris — tai dangus, Junona, žemē, Minerva mąstis; toliaus mytus apie Saturną aiškino žemdirbyste ir t. t. Tokiu aiškinimu jis stengēsi sutaikyti senovinį tēvų tikējimą su stoikų filozofija. Šitas pirmas teologiško romēnų tikējimo apdirbimo bandymas buvo podraug ir paskutinis. Męs dar aprašinēsime daug indomių apsireiškimų dievotumo ir nedievotybēs srityje paskutiniais respublikos dešimtmečiais ir prie imperatorių; bet mums jau neparsieis kalbēti apie teologišką teoriją, kuri butų galējusi turēti kokią-nors savystą vertę.

129. Respublikos Pabaiga.

Valstietinēs, doriškos ir tikējimiškos tvarkos puolimas, pramatytas jau Katono, priskaičiusio jo priežastis svetimai kulturai ir literatiškam apšvietimui, galiaus privedē prie visiško viso visuomeniško buvio perversmo. Żinoma čia nēra reikalo aprašinēti labai žinoma šito laiko politiškoji istorija, bet mums visgi reikia papiešti abelnas paskutinio respublikos laiko pobudis. Paskutinē respublikos metašimčio pusē, nuo Sullos iki Augusto imperijai turējo griežtai savotišką žymę. Męs jau kitur prie progos minējome apie to laiko santikius ir asmenis; bet abelno visų santikių išdējimo paveikslas užsipelni ypatingos peržvalgos.

Visųpirma reikia pastebēti Sullos didelē svarba. Jojo diktatura paženklina perējimo tašką nuo respublikinēs valstybēs formos į monarchiškąją. Pirma negu šita permaina įvyko, ji atsiējo pusę metašimčio kruvinos kovos. Po Mitridatui romēnams negrēsē jokis išlaukinis priešas, bet patys jie naikino viens kitą vidujinēje partijų kovoje. Valstietinēse karēse ir pasmerkimuose žuvo ne tik kaikurios iš garsesnių giminių, bet teipgi ant visados buvo nužudyta ir tas doriškas tvirtumas, kuris buvo teikiama tarnavimu gimtinei ir rupesčia apie valstietines priedermes bei dorybes. Sulyginant su šituo neturējo didelēs svarbos tas, kad tikējimo formos išsilaikē ir, kad niekatikys Sulla net globējosi daugeliu vietinių ir svetimų kultų. Tas, kad jis, nežiurint į savo prasižengimus, ar net jų dēka, visuomet pasiekdavo savo tikslą ir galējo žiurēti į save kaipo į dievų mylētinį, — jis graikiškai vadino save Epafroditu, o latyniškai — felix (laimingas), — buvo svietinēs tvarkos dalim*) ir griovē tikējimą, daugiau, negu galējo sudrutinti jo kultų steigimas.

Kaip visuomeniškumas perdaug nustumiama į užpakalį ir sulyg jo išnyksta kaip inkvēpimas, teip ir priedermēs sąmonē, tai žmonēs visai pasineria į privatinius reiklaus. Iki kokiam laipsniui priējo prie to Romoje, apie tai liudija daugybē Cicerono teismiškųjų kalbų. Ant tokios dirvos akiplēšos atsitikimų ieškotojai kaip štai Kliudija ir Katilina, su

---

*) *Deorum illud crimen erat, — Silla tam felix.* (Prasižengimu buvo iš dievų pusēs, kad Sulla buvo toksai laimingas). Seneca. Cons. ad. Marc. 12.

gatvinēs gaujos pagelba galējo pavojumi grēsti valstybei, ir net geresnieji žmonēs, kurių tuo laiku buvo nemaža Romoje, nužudē dvasios tvirtumą ir buvo beviekiais akivaizdoje abelnos iširties. Kas dar norējo ko sviete pasiekti, turējo išsižadēti budo tvirtumo, kitaip nepasiliko nieko daugiaus, kaip žuti; šiteipos silpnaprotis jaunesnysai Katonas buvo pripažintas šventu dēl savo filozofiškos savižudybēs. Užsiēmimas filozofija daugumui teipgi nebuvo gana rimtas, idant stotųs tikru gyvenimo uždaviniu; žymesnieji gi romēnų jaunikaičiai Atēnų ar Rodoso mokyklose ješkojo ne tiek pažinimo teisybēs, kiek nuaštrinto apšviestumo ir retoriško vikrumo.

Šituo laiku Romoje atsirado kuoįvairiausios filozofiškos pakraipos. Graikų apšvietimas buvo įneštas Romon jau pusēje 2-rojo metašimčio pr. K., kuomet originališkumas ir mąsties tvirtumas jau buvo užmirę filozofiškose mokyklose Graikijoje; garsiųjų romēnų graikiškieji draugai ir jaunuomenēs mokytojai iš dalies buvo grynais eklektikais arba skeptikais, arba vēl, jei jie laikēsi tam tikros mokybos, kaip romiškosios stoikybēs tēvai, Panetijus ir Posidonijus, tai jie atsižymējo greičiau enciklopēdiškąja pažinčia, negu ištikro prisidējo prie filozofiškų klausimų išdirbimo. Benn nebe pagrindo prilygina šituos mąstytojus prie sofistų, su tuo skirtumu, kad jie ant tiek žemiau jų sulyg sąmoja, ant kiek pereina juos mokslumu. Męs nemanome išdēti čia įvairių filozofiškų taislų turinį, bet mums reikia nurodyti, ant kiek jie atsakē romiškiems reikalams ir tiko romiškam pobudžiui.

Visųpirma atidžią į save atkreipia stoikai. Stoiškoji filozofija teip ankštai susijungē su romēnų gyvenimu, kad ji įgijo tautiškai romišką atspaudą, kita vēl romēnas stojosi stoiko typu. Stoiškoje filozofijoje romēnai rado atspirtį tikējimui ir dorai; pirmam ne dēlto, kad dievai alegorinimo keliu paversti tapo kosmiškomis ar etiškomis jiegomis, kiek dēlto, kad stoiškoji mokyba sustiprino žinavimo įstaigą. Kadangi auspicijai nuo seno buvo vienu iš romēnų gyvenimo pagrindų, tai teorija, gynusi juos nuo netikybēs, daugumui patiko. Dora ir tiesa teipgi išaugo ant stoiškų pažvalgų dirvos ir Cicerono veikalas De officiis apdirbta stojykybēs dvasioje. Romēnai mažai žingeidavo svieto surēdymo aiškinimu, kurį davē stoiškoji filozofija, bet jų gyve-

nimo budas ir priedermēs pildymas priēmē stoišką parvą. Blaiva pakraipa, griežtas mąsties budas, vertingas pasielgimas ir šaltakraujē kantrybē — visos šitos ypatybēs buvo romēnų pobudyje ir pirmiau ir stojikybē tik sustiprino jas. Gravitas, constantia, aequanimitas (tvirtumas, pastovybē, dvasios ramumas) buvo pilnai romēniškomis, kaipo ir pilnai stoiškomis dorybēmis, o teipgi atsitikdavo kartu ir utilitariškoje (bet ne gedonistinēj) dorybēje.

Vienok reikia pastebēti, kad stoiškoji mokyba neapēmē visos Romos kaip stovi, ir paskutiniu ve laiku respublikos daugumui ji užankštē. Romēnai mąstytojai nors ir negalējo patys sutverti ko-nors originališko, bet visuomet sugiebē kritiškai inkainoti; todēl silpnosios pusēs tikējimo į apveizdą ir nemarybę, ant kiek jos rēmēsi stoiška mokyba, — neliko jiems paslēptos. Prie to prisidējo dar pamoka priešingosios pasauležvalgos, butent epikurietinēs. Neapdirbdamas toliaus savystai Epikuro mokybos, bet su pilnu įsitikinimu į jos teisybę, Lukrecijus apskelbē ją kaipo laisvēs evangeliją, išganančią nuo tikējimo pančių ir paliuosuojančią nuo dievų ir mirties baimēs. Bet nors šitas pamokslas rado daugumo užuojautą, vienok jis mažiaus teatsakē reikalams, kaip eklektiškoji ir skeptiškoji pakraipa, kuri aprašomame laike turējo daugiausiai šalininkų. Skeptikybē galējo priimti daugybę formų: pas paskesniuosius pirronininkus (Enesidem, o imperijos laikuose Sekst-Empirik) ji išsiplētojo į mokybą, kuomet naujoji akademija pataikavo svietiškųjų žmonių skeptiškai pakraipai*). Šita forma, kuri nors ir atsisakē nuo taisliškojo pažinimo ir tvirtos kriterijos, bet už tai tiko gyvenimui ir jo reikalavimams ir eklektiškai užlaikē nuomones visokeriopo atsiradimo, buvo šeimininkaujančia Romoje. Tokia pakraipa pilnai sutiko su daugiapusišku apšvietimu ir vidurine šito amžiaus nepastovybe, duodama priegtam tą žymų pravartumą, kad ji nebuvo pavojinga išlaukiniam tikējimui, kaipo valstybēs pagrindui; ir tankiai budavo, kad vienas ir tas pats asmuo buvo ir skeptiškuoju filozofu ir tebesančio tikējimo apgynēju. Baisųs epikuriečių užsipuolimai sunaikino tvarką, reikalingą valstybēs išsilaikymui, bet jie podraug reikalavo absoliutiško

*) Indomus traktatas apie šitą senovēs filozofijos istorijos pusę priklauso V. Brochard'ui: Les sceptiques Grecs (1887 m.).

tikējimo į atomistiškąją pasauležvalgą. Eklektiškoji akademikų skeptikybē gerbē tą, kas yra ir davē użsiēmimą protui, nereikalaudama didelių pasistengimų tikējimo skraite, nes pastarasis atżvalgos taškas atsakē laiko dvasiai daug daugiau negu pirmasis.

Taigi pasirodē ir pozityviškesni besisiekimai. Ciniškoji filozofija, įgijusi Romoje daugybę šalininkų ir turējusi gana stiprią intekmę į Ciceroną, żinoma, ējo priešais daugelį teoretiškųjų mokinimų ir dialektiškosios stoikų priemonēs, bet podraug ji turējo savyje ir tokias pozityviškas puses, dēl kurių imperijos laikuose cinikai stojosi pačiais myliausiais mokytojais ir pamokslininkais. Męs jau matēme, kad Varronas norējo įsteigti pozityvišką teologiją ant stoikų pagrindo. Jojo bendralaikis P. Nigidius Figulus, kuris visuomenēs akyse stovējo, suylg savo mokslumu, nedaug żemiau Varrono, teipogi rašē apie dievus ir kultą ir laikēsi pytagorybēs. Pytagoriškojo mokinimo ir gyvenimo budo atnaujinimas padaro skirtą šito laiko ypatybę. Slaptieji mokslai ir magiškosios priemonēs, orfiškosios, rytinēs ir etruskinēs slaptos išmanybēs sąmįšis — visa tas buvo sumaišyta drauge ir išējo, prisidengiant šventu Pytagoro vardu. Tokiu budu jau šituo laiku savo pradżią gavo tas indomus filozofiškųjų ir tikējimiškųjų elementų, niektikybēs ir spekuliatyviškų teorijų mišinys, kuris vēliaus, po neoplatonybēs vardu stojosi paskutine puolančios stabmeldybēs prieglauda. Net ir šito mokslo pranokēja — naujoji pytagorybē — Romoje buvo nebe svarbos. Ji veikē per filozofišką Sekstijų mokyklą. Jie atnaujino senovinį mēsiško maisto użdraudimą, savo patyrimo priedermę ir mokinimą apie vēlių persikēlimą, visa tą paēmus iš senovinio pytagoriečių mokinimo. Šita mokykla żydējo dar imperatorių laikuose — ir Seneka kaltas jai daug savo padējimų.

Musų apżvalgoje abelnų respublikos puolimo laiko nusidavimų męs jau paminējome du raštininkus: Lukreciją ir Ciceroną, kurių svarbai tikējimui męs dar prisiżiurēsime arčiau.

Lukrecijus (98-55)*), daugiau svietinis negu mokytas żmogus savo šešiose knygose De rerum natura (apie daiktų prigimtį) supażindino romēnus su Epikuro mokinimu. Jo

*) Die Litteratur bei Ueberweg und bei Teuffel.

veikale atradinējo tulus atbalsius iš ankstybesniųjų filozofų, butent iš Empedoklo. Bet *Voltier* stropiai apdirbtame tardyme*) nurodē, kad Lukrecijus netiesiog sēmē iš senobinių versmių, bet pats žinojo juos tiktai iš Epikuro veikalų. Šitasai protuolis Lukrecijui buvo vienintēliu autoritetu, kurį jis visuomet sąžiningai sekē, bet nevisuomet pilnai teisingai. Lukrecijus išdējo epikuriečių mokyklos fiziką ir psichologiją nuosekliai, o etiką apgraiboms. Kaikuriuose patraukinguose vaizduose iš žmonių gyvenimo ir gamtos Lukrecijus parodē tikrą poetišką gabumą. Indomu, kad priešingai rimtai nuotaisai ir minkštai žmoniškybei, priskaitomoms Epikurui ir jo pirmiesiems mokiniams, Lukrecijus savo mokslą išdējo su užsidegimu ir aistra. Jis Epikurą skaito ne tik išmaningu mokytoju, bet ir padaro jį didvyriu, kuris užkrito ant niektikybēs su titaniška pajiega ir, laimējęs pergalę, kaipir užkēlē mus ant dangaus ir užsipelnē buti garbinamu kaipo dievas. Tikējimas Lukrecijaus akyse yra didžiausia visokio pikto priežastim. Jau poēmos pradžioje jis pasirodo atkarioje šviesoje aprašant aukojimus Ifigenijai. Poētas jautē save laisvu nuo niektikybēs pančių ir šitas jausmas inkvēpē jam sugiedoti tikrą triumfalinę giesmę, kurioje jis prilygino save prie žmogaus, žiurinčio nuo sausumos į laivodužtį (De rer. nat. 1 ir sek.). Bet žmonių išklydimas Lukrecijui ne tiek yra daiktu vertu gailētis — kiek neapkęsti. Lukrecijaus balsas yra perimtas kartybe, kuomet jis kalba apie tikējimą į gyvenimą, apie dievų ir mirties baimę. Jis plaka lengvatikybę tų žmonių, kurie budami laimingais juokiasi iš tikējimo, o nelaimēje acrius advertunt animos ad religionem (su aitrumu kreipiasi prie tikējimo); jis nusiskundžia ant baimēs požeminiojo svieto, kuris omnia suffundens mortis nigrore (ant visko išpila tamsią mirties parvą), ir gailauja kvailių, kurie tikēdami į niekuomet nebuvusias požeminio svieto kančias daro sau gyvenimą ant žemēs pilną kančių: acherusia fit stultorum denique vita (ateinantis gyvenimas kvailiams stojasi dabartiniu gyvenimu). Ir jei aforizmas primus in orbe Deos fecit timor (visų pirma dievus sutvērē sviete baimē) veda savo pradžią nuo Lukrecijaus, tai visgi šita mąstis padaro vidurinį jo pažiuros tašką. Priešingai ne-

*) Lucretti philosophia cum fontibus comparata (1877).

tikram tikējimui jis išgiria tikrąjį tikējimą be kulto ir apeigų, susidedantį iš to, kad pacata posse omnia mente tueri (žiurēti į viską ramiai ir šaltai).

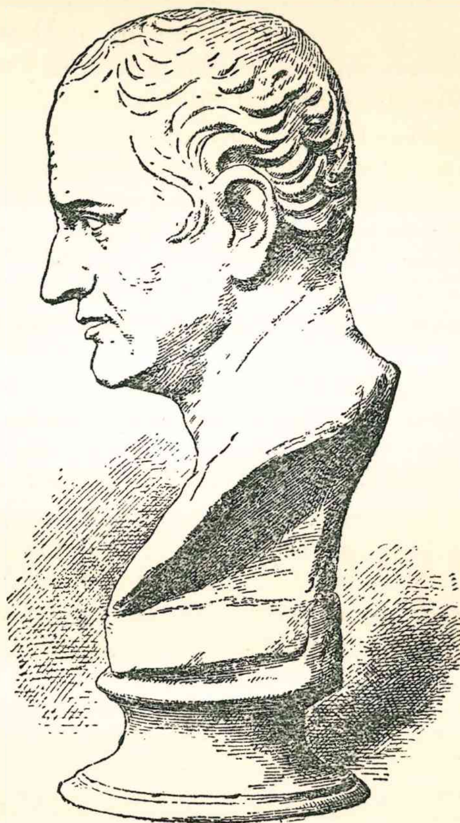
Nēra lengva teisingai apriboti Lukrecijaus atsinešimą prie jo laiko srovių. Jis uždavinējo tokius smarkius smugius tikējimui, kad sakytum, jog jis turi reikalą su stiprum priešu. Tuo tarpu męs žinome, kad jo laikas buvo giliausios skeptikybēs laiku teip, kad Ciceronas net juokdavos iš žmonių, skaičiusių reikalingu tolydžio kartoti epicurea cantilena (senąsias epikuriečių giesmes) prieš tikējimą į sielos nemarybę. Netikybēs amžius, kova su tikējimu Lukrecijaus dvasioje turējo savyje ką tokio perdēto; antra vertus, jis vienok mokējo tikrai pažinti ir skaudžiai išniekinti prietaringą baimę, pasislēpusią po valnamanybos kauke.

Kas atsieina Lukrecijaus polemikos svarbos, tai butų klaidinga riboti jos veiksmą jo laiko stabmeldišku tikējimu. Pilnai aišku, kad prie tokio mechaniško svieto surēdymo supratimo, koksai buvo pas Lukrecijų, visokis pozityviškas tikējimas nužudē savo pagrindą. Todēl suprantama, kad jis pasmerkia ir kultą. Lukrecijus ne tiek užsipuola ant mytų, priskaitančių dievams nederamus darbus, kiek ant tos nuomonēs, kad yra dievai, turį dalyvumą svieto reikaluose. Todēl jis stengiasi iš visų pastangų nugriauti tikējimą į apveizdą ir nemarybę. Todēl neindomu, kad 18-to metašimčio netikēliai siuntēsi prie Lukrecijaus ir kad toki žmonēs, kaip Volteris ir Fridrichas Didysai, jieškojo sau ginklo jo veikalų arsenale.

Gana indomu, kad De rerum natura pradedama su atsiliepimu į dievę, butent su poētiškai puikumi himnu Venerai; o vienok Lukrecijaus negalima pakaltinti už tai nē benuoseklybēje, nē oportunybēje; Veneros vardu jis garbsto ne ką kitą, kaip gamtos vešlumo jiegą; todēl ve toksai atsiliepimas yra kaip sykis tinkama pradžia. Drauge su tuo šaukimasi prie Aeneadum genitrix (protēvio Enējo ainių) visam veikalui priduoda patriotišką šešēlį. Tokiam tautiškam savo uždavinio pobudžiui poēma priduoda didelę svarbą; jis geidžia apskelbti romēnams jų prigimtąja kalba išganingą Epikuro mokslą.

Savo smulkmenyse Lukrecijaus poēma turi daug indomaus. Daugelyje labai nutikusių gyvenimo vaizdų jis

piešia tuščią kartos garbgodumą ir pavydą, naikinančios viena kitą valstietinėse karėse. Trečiojoj knygoj ne tiek svarbųs prirodymai, kuriais jis kovoja su baime mirties, kiek paveikslinimas žmonių, kuriems šita baimē gadina gyvenimą. Penktoje knygoje randama tankiai labai nuti-

Pav. 84. Ciceronas.

kusieji pradžios ir pirmųjų civilizacijos laipsnių paveikslai. Kas atsieina paties mokinimo, tai jo išdējime Lukrecijui truksta originališkumo. Iš nieko nesimato, kad jis turējo į savo gadynę didelę intekmę; jo vardas retai terandamas kaip jo laiko, teip ir imperatorių laikų raštijoje; bet jau vidurinių metašimčių pradžioje, Karolingų gadynēje daugelis krikščioniškų raštininkų pasinaudoja jo išsireiškimais ir mąstimis. Visgi Lukrecijui reikia pripažinti ta garbē,

kad visoj visasvietinēj raštijoje prieštikējimiškoji pakraipa reitai kur apsireiškē su tokiu prideramu gyvumu, kaip pas jį.

Jeigu į Lukreciją reikia žiurēti kaipo į pavieninį apsireiškimą, tai Ciceronas pilnai gali buti pripažintas savo laiko atstovu. Jis, kaipo mąstytojas, nebuvo nē gilus, nē originališkas, bet, nežiurint į tai, stojosi didžiausiu romēnų filozofu. Savo visopusiškų užsiēmimų dēka jis įgijo platų abelną apšvietimą ir maloniai parašytuose veikaluose teip išdējo įvairių filozofiškų mokyklų filozofēmas, kad toje formoje, kurią jis joms davē, jos plačiai išsiplatino ir padarē didelę intekmę*). Ciceronas buvo eklektikas ir labiausiai linko prie naujosios akademijos mokslo. Graikų originalai, sulyg kuriais jis rašē, tankiausiai žinomi mums tik iš jo paties veikalų; todēl negalima tikrai pasakyti, ant kiek jis buvo savarankiškas jų apdirbime. Pastebiama, vienok, kad įvairiuose jo veikaluose išeina gana žymųs skirtumai, priklausomai nuo versmių, kuriomis jis naudojos. Kartais (kaip De officiis), jis seka daugiausiai stoikus. Kartais išeina pas jį tai skeptiškoji, tai pozityviškoji platonybēs pusē (pastaroji ten, kur jis sanprotauja apie nemarybę), o kartais jis perima daug nuo Aristotelio. Reikia pasakyti, kad Ciceronas nējo giliai į šitų įvairių taislų turinį ir ne sykį rašē apie tokius klausimus ir nuomones, kurių tikroji prasmē nebuvo jam žinoma ir apie kuriuos jis sprendē tik paviršutiniškai. Ypatingai šitas matoma jo trijose knygose De natura deorum (apie dievų prigimtį), kur, kaip epikuriečių taislas, teip ir stoikų dogmatika nepakaktinai išdēta ir neteisingai apkainota, o tuščias naujakademiko Katono skeptikybē, su kuria rašējas geveik visame susitaiko, visai neatsako didiesiems klausimams, apie kuriuos šnekama šitame veikale. Tą patį galima pasakyti ir apie filozofiškąjį turinį De divinatione (apie žinavimą). Bet šitas veikalas kaipo indomus medžiagos rinkinys niekuomet nežudis savo vertēs.

Apie kokias-nors dideles, pamatines pažiuras pas Ciceroną nēra nē kalbos. Jis priduoda didelę vertę abelnai nuomonei, consensus gentium, ir iš dalies romēnų papro-

---

*) Indomias šitos intekmēs puses aiškina I. Ewald: *Der Einfluss der stoisch-ciceronischen Moral auf die Darstellung der Ethik bei Ambrosius* (1881).

čiams ir budui ir tai pažiurai į priderybes, kuri klestējo apsiaučiančiame jį rate. Jo padorybēs pagrindu yra suoprotis honestum, apimąs savimi decorum (*prépon*), kurį jis apsklembia šiteip: id quod tale est, ut detracta omni utilitate, sine ullis praemiis fructibusque per se ipsum posset jure laudari*) (tas, kas, nepriklausomai nuo visokio naudingumo ir be jokio pelno ar pravartumo, pats per save, użsipelni pagyrimo). Tokiu budu jis stato jį uż ribų priklausomybēs ne nuo pasekmių, bet nuo żmonių guodojimo ir pripażinimo; antra vertus, jo filozofija ne visai gi besavanaudiška, kadangi Tusculanae disputationes kalba tiesiog eina apie res ad beate vivendum maxime necessarias (daiktus ypatingai reikalingus laimingam gyvenimui).

Savo gyvenime Ciceronas teipgi atskyrē valstietišką ir filozofišką pażiuras į tikējimą. Pasirodydamas tankiai skeptiku savo filozofiškuose traktatuose, jis savo politiškose ir teismiškose kalbose kalba kaipo tikįs valstybinis żmogus, kuris tiki į dievų apreiškimus ir į baudżiantį teisingumą. Privatinēs pašnekos, kuriose reiškēsi abejone į dievų esimą, nekenkē viešame gyvenime energiškai išpażinti tikējimą į juos. Yra żinoma, kad Ciceronas gana skeptiškai żiurējo į visokius żinavimus, bet pats buvo auguru.

Jieškant pas Ciceroną tvirtų tikējimiškų įsitikinimų, galima rasti pas jį tulas tikējimas į apveizdą ir tvirtas tikējimas į nemarybę. Apie pastarąjį jis su karštu įsitikinimu ir platoniškaisiais argumentais sanprotauja pirmojoj Tuskulaniškųjų pašnekų knygoj, somnium'e Scipionis (Scipiono sapne) ir kitose vietose. Sielą jis laiko dieviška, kas pasirodo iš jos pajautimų ir jiegų, trumpiaus sakant — iš visos jos buvybēs sudējimo. Sielos atnašą prie kuno sulygina su ta, kuri yra tarp Dievo ir svieto; ir Dievui jis negali sutverti jokio augštesnio prisistatymo be to, kuris išeina iš prisistatymo apie żmogaus sielą. Indomu, kad šitas tikējimas į nemarybę yra vienintēliu tikējimišku elementu, randamu privatiniame Cicerono gyvenime. Jo susirašinējime visai niekur nesutiksi tikējimiškų motyvų ir mąsčių ir tik jau apiseniame amżiuje, kuomet jis neteko suaugusios dukters — Tullijos, Ciceronas ēmē jieškoti suraminimo mintyje apie nemarybę. Jis pats sau parašē Consolatio ir net

*) De finib. hon. et mal. II, 14.

norējo šitai mirusiai dukteriai pastatydinti šventynę savo kaimiškame gyvenime ir garbinti ją kaipo dievę. Kadangi pas romēnus nebuvo graikiškojo suopročio apie demoniškąsias ir didvyriškąsias esybes, tai jie tiesog ējo prie pilno apdievinimo: apoteozos. Kaip pas Lukretijų, teip ir pas Ciceroną, męs matome, su kokia jiega šitame laike žmones persekiojo mintis apie nemarybę; pirmučiausia laimingo gyvenimo sąlyga Tuskulaniškose pašnekose skaitoma: "De contemnenda morte" (paniekinimas mirties).

130. Augusto Reforma.

Nusisiutimo raštai. Paskutiniu dideliu veikalu apie imperatorių laiką yra G. Schiller: *Geschichte der roemischer Kaiserzeit* (2 tomai 3 dalyse 1885 m.), apimąs teipgi versmių ir perdirbtų iki musų laiko veikalų perskaitą. Vēlesniam laikui E. Gibbon: *Decline and fall of the Roman Empire.* Jo veikalas prasideda nuo Marko Aurelijaus mirties; nors jis išējo dar pereitame metašimty, bet ir po šiai dienai turi vertę, nežiurint į tai, kad solemn sneer (Byron), kuriuo Gibbonas taria griežtą nusprendimą tikējimo dalykams, atima jo knygai jos vertēs dalį. Laikui nuo Augusto iki Marko Aurelijaus žr. G. Boissy: *La religion romaine d'Auguste aux Antonins* (2 tom. 1874 m.). G. Friedlender: *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms* (3 t.) ypatingai 3-čiasis (5-ta laida 1887 m.) indomųs tikējimiško padējimo vaizdui. Apie stabmeldybēs puolimą W. Schultze: *Geschichte der Untergangs des griechisch — roemischen Heidenthums* (2 t. 1887, 1892 m.). G. Boissy: *La fin du paganisme* (2 t. 1891 m.). Iš paskutiniojo laiko veikalų ypatingai O. Seeck: *Geschichte des Untergangs der alten Welt* (I, 1895 m.).

Abelni veikalai apie dorišką ir socialinį stabmeldiškosios ir krikščioniškosios Romos stovius yra: Ch. Schmidt: *Essai historique sur la société civile dans le monde romain et sur la transformation par le christianisme* (1853 m.), W. E. T. Lekky: *The history of European morals from Augustus to Charlemagne* (2 vol, 1869 m.) Sh. Marta: *Les moralistes sous l'empire romain* (1865 m.). *Etudes morales sur l'antiquite* (1883 m.).

Pirmutinių krikščionybēs laikų tyrinētojai teipgi naujesniame laike rimtai ir visopusiškai domējosi romēnų literatura ir istorija. Męs paminēsime čia: E. Renan: *Histoire des origines du christianisme,* ypač 4-tas ir 7-tas tomai *L'Antéchrist u Marc Auréle.* E. Havet: *Le christianisme et ses origines* (4 t., kurių mums svarbųs du pirmutiniai). A. Hausrat: *Neustamentliche Zeitgeschichte,* 3 t. Bruno Bauer: *Christus und die Caesaren* (1876 m.). B. Aubé: *Histoire des persecutions de l'eglise jusqu'a la fin des Antonins* (2 t. 1875 m.), toliaus eina *Les chretiens dans l'empire romain de la fin des Antonins au milieu du 3-me siecle* (1881) ir *l'Eglise et l'Etat dans la seconde moitié du III-e siecle* (1886 m.). Th. Keim: *Rom und das Christenthum* (pomirtinē laida 1881, ypač švarbus K. J. Neumann: *Der roemische Staat und die allgemeine Kirche bis auf Diodelian* (I. 1890 m.). Iš skaitlingų monografijų pastebēsime puikią I. Riville'o knygą: *La réligion à Rome sous les Sévères* (1886 m.).

Pirmiaus buvo manyta, kad Romos imperijos laikas buvo puolimo periodu, bet naujų ištyrimų šviesos dēka, dabar tas manymas reikia laikyti sumuštu. Išsidējimas ir gedimas, į kuriuos, kaipo į atsimušančius to laiko ženklus

rodē krikščioniškieji raštininkai ir kuriuos nurodo teipgi daugumas romiškųjų raštininkų, buvusių imperijos priešų skaitliuje, yra iš dalies neteisingais parodymais. Priešingai raštijiškoms versmēms, skaitlingi paminklai, parašai ant votivinių butelių, rakštų, ir t. t. nurodo į tai, kad žemesniuose draugijos sluogsniuose ir provincijose dar klestējo najyviškas tikybiškumas, o su juo ir daugybē niekatikybių. Aplamai gi doriškos ir socialinēs sąlygos prie imperatorių buvo daug geresnēs, negu paskutiniais respublikos laikais. Kaikurie reformatoriškieji ir eklektiškieji pasistengimai nurodo teipgi į gyvastinę senojo tikējimo galybę. Stabmeldybēs svietas nežuvo, inpuolęs į skeptikybę ir betikybę; priešingai, šituo periodu jis stengēsi sujungti į vieną visus pozityviškus tikējimo elementus. Pirmieji tokie bandymai paeina nuo imperatoriaus Augusto.

Augusto reforma, iš vienos pusēs buvo įstaigose, kuriomis jis arba taisē senovines kulto formas, arba tvērē naujas, iš kitos pusēs — dvasiškoje intekmēje, kadangi jis ne tik pastatē daugybę šventnamių ir išdavē įstatymus paaugštinimui šeimyniškų santikių, bet ir galējo stipriai veikti į nuomones ir nuotaisas. Augusto politika nešalino senovinio respublikinio visuomeniško surēdymo. Todēl jis vēl pakēlē sakrališkų įstaigų padējimą, kurios iš dalies jau buvo bepuolą.

Augustas atstatē 80 su viršum šventnamių Romoje, tapo visųdidžiųjų graikiškų kolegijų nariu, o po Lepido mirčiai likosi išrinktas pontifex maximus'o postovin. 27 m. pr. K. jis priēmē senato pasiulytą jam Augusto prievardį ne tik dēlto, kad pabaigti su savo praeičia Oktaviano asmenyje, bet ir dēlto, kad šitas prievardis, paimtas iš kunigų kalbos (Augustus reiškia *sebastós,* šventas), siautē jo nešiotoją visomis garbēmis, kokias tikējimas galējo jam duoti, ir statē jį į padējimą asmens, kuriam "tamquam praesente et corporali Deo fidelis est praestanda devotio" (kuriam tikintieji turējo pašvęsti save kaipo esančiam kuniškame paveiksle dievui). (Vegetius).

Šito valdovo siekimaisi buvo nukreipti linkui tikējimo padarymo atrama kaip visuomeniškai tvarkai teip ir jo paties valdžiai. Matuojant jo įstaigas šituo mastu, reikia, be abejonēs spręsti, kad jos buvo labai išmintingos. Jis nurodē stabmeldiškam tikējimui tokius kelius, kuriais jis

ējo paskui ilgus amžius ir kuriuose parodē didelę pasavinimo ir priešinimos galybę.

Augustas teikē ypatingą pagarbą larams. Senoviškasis romēnų larų kultas iš visų pusių žymiai padējo jo tikslams. Larų garbinimu imperatorius aiškiai rodē į norą užlaikyti savo reformoje senovinį ir tautišką tikējimo budą. Šitam gelbējo dar ir tas, kad larai daugiau kaip koki kiti didieji dievai iš visų pusių lietē kasdieninį gyvenimą. Jie buvo naminiais dievais ir dievais globējais ant gatvių ir kelių, ant laukų ir lankų; jie betarpiškai tenkino dieviško apgynimo ir palydovybēs reikalams, — buvo tai visuresanti dieviška apveizda, numen. Prie jų visų pirmiausiai kreiptasi visuose kasdieninio gyvenimo atsitikimuose ir jiems daryta įžadai. Didelę svarbą larų kultui turējo Augusto reforma įvesta paties Romos gardo valdyme. Jis padalino Romos gardą į 265 apskričius, kurių kiekviename buvo larui meldykla. Magistri vicarum, kuriems jis pavedē valdymą kiekviename kulto ir policijos reikalų apskrity, padarē tam tikrą tautišką magistraturą ir kunigiją ir pilnai buvo atsidavusiais imperatoriaus reikalams. Šitie magistri vicarum prie dviejų larų prijungē trečią, geniją — Augustą, kuriam tokiu budu, dar imperatoriui gyvam, duota aukos ir siųsta maldos. Imperatorių kultui, kuriam buvo likta stotis tikru šito periodo valstybēs tikējimu, Augustas prirengē kelią tuomi, kad jam pasisekē suvienyti savo genijaus garbinimą, kaip Romoje, teip ir Italijoje, su labiausiai iš visų kultų išsiplatinusia, populiariška ir gyva, tarnybe larams. Provincijose Augustas nužengē dar toliaus.*) Teip kaip ir Romoje jis davē jų politiškai organizacijai podraug ir sakrališką pobudį; kiekvienos srities svarbiausiame garde jis įsteigē Romos ir Augusto kultą su šventnamiu ir stovylomis ir tankiai su penkiadienēmis žaismēmis. Tokiais svarbiausiais gardais vakaruose buvo: Lugdunum (Lionas) Narbonna, Tarragona; rytuose: Efēzai, Nikēja ir t. t.; vyriausias tokio provincialinio kulto kunigas vadinta sacerdos ad aram, arba flamen provinciale; rytuose gi *archiereus*. Abelnai šita organizacija provincijose nesutiko jokio pasipriešinimo. Roma leido buti seniems kultams, sutapatindama juos iš dalies su savaisiais dievais; tiktai greta su jais

*) Slg. V. Duruy: La réligion d'Etat sous Auguste, R. H. R. 1880. I,

ir augščiau visų kitų ji statē savo šeimininkavimo kultą ir Romos viešpaties kultą, kas ypatingai rytuose buvo pilname sutikime su tebēsančiomis nuo seno pažvalgomis ir papročiais. Pasipriešinimas atsitiko tik pas žydus, kurie negalējo pripažinti jokio kito dievo šale savojo, ir pas galliškuo-

Pav. 85. Augusto genijus.

sius druidus, kuriems nauja organizacija atēmē visokį valdymąsi. Bet susirēmimas su vienais ir kitais įvyko ne prie Augusto, tik jis nelaukē ilgai prie jo pasekējų.

Ne tik mažiesiems, bet ir didiesiems dievams Augustas rodē savo pagarbą ir šitoje dēstyje jis teipgi vikriai mo-

kējo sujungti seną su nauju. Pirma jis užbaigē Veneros šventnamį Genetrix ant forum julium, kurį žadējo pastatyti Cezaris po mušiui ties Farsala, bet kuris jam mirus likosi neužbaigtu. Męs jau pirmiau minējome apie Veneros svarbą, kaipo Eneadų pramotēs romēnams abelnai ir Julijų giminei ypatingai. Kaipo Cezario inpēdinis, Augustas teipgi pašventē šventnamį Marsui — Ultor, nubaudusiam Cezario užmušējus. Statymas ējo palengva. Statymui gi pasibaigus, ant šito šventnamio portikų buvo pastatyta didžiųjų ir atsižymējusių pergalēmis Romos vadų stovylos. Šituomi imperatorius pagarbino gerbiamą respublikos praeitę. Tuo tarpu jis, neištraukdamas kardo, laimējo naujus liaurus partēniečiai sugrąžino paimtus Krasui vēlukus. Šitą atsitikimą imperatorius atašventē pastatydindamas Kapitolijoje vēl nedidelę šventynę Marsui Ultor. Ypatingai jis garbstē Apolloną, kuriam priskaitē pergalę prie Akciumo. Jis pastatē jam ant Palatino puikų šventnamį iš karrariškojo marmuro ir pašventinimas jo atsibuvo su didelēmis iškilmēmis.

Augustas teipgi atnaujino liaudžiai žaismes, kurių nebuta tulą ilgą ar trumpą laiką. Šiteipos po mušiui ties Akciumu jis atnaujino populiariškas šventes garbei Lares compitales, Cezario atmainytas dēl baimēs liaudinių sukįlimų. Bet ypatingą žibesį savo valdymui jis suteikē šventimu ludi saeculares 17 m. pr. K. Šitos senovinēs skaistinamosios ir atperkamosios ceremonijos įgavo naują pobudį šale tų aplinkybių, prie kurių Augustas atasteigē jų veiksmą. Pirmą vietą jose užēmē jau ne požeminiai dievai, tik Palatiniškasis Apollonas. Šita šventē buvo tų lukesčių išreiškimu, kurias žadino nauja politiškoji ir socialinē tvarka: carmen saeculare, kurią darē šiuo žygiu Horacijus, garbsto ne tik dievus, bet ir garbųjį Augusto valdymą ir tas viltis, kurios rišosi su juo.

Šito imperatoriaus reforma rēmēsi tuoju teisingu pramatymu, kad politiškoji partijų kova, doriškas didžiųjų gardų gyvenimo sugedimas ir tikējimiškas apšviestojo luomo nepaisymas dar nesuvisai prarijo sveikąsias romiškojo svieto spēkas, bet, priešingai, tik iki tulam laipsniui palietē jo paviršių. Taigi, galima dar surasti sveikas grudas: reikējo išstumti tie sluogsniai, kuriuose jis tvylojo, ką Augustas ir padarē. Bet kiek jį prie to vertē jo asmeniškieji

tikējimiškieji motyvai, tas menkesnēs vertēs dalykas. Be abejonēs, kad mastu jam buvo politiškasis atžvalgos taškas. Negalima užginti ir to, kad rupestis dorišku ir šeimynišku buviu, kaipo ir tautiškais reikalais, buvo, arba bent stojosi jam jo paties pamēgio dalyku. Jo dievotumas daugelyje atsitikimų galējo buti daugiau, negu sąlyginis; jam net nebuvo svetima niektikybē ir, panašiai daugumui valdovų, tikējo į savo žvaigždę. Podraug jam buvo priskaitoma daug skeptiškųjų išsitarimų. Jis teipgi priklausē prie kartos, kuri išaugo Romoje pastaraisiais respublikos metais. Tąja pačia priežastim aiškinama, jo bendralaikių negalējimas perdaug greitai kreiptis prie tikrojo energiškojo tikējimo. Daugumui jų tikējimas prie Augusto buvo priverstinos mados dalyku. Apie šito laiko nuotaisą geriausiai męs galime atsižinoti iš literaturos.

Augusto valdymas buvo romēnų literaturos pražydējimu; prirodymui šito gana yra paminēti Ovidijaus, Horacijaus, Virgilijaus, Tito-Livijaus vardai, prie kurių galima pridēti ir daugelį kitų poētų ir mokslininkų. Bet apsistosime tik ant šitų keturių; visi jie gana žinomi ir mums užtenka paminēti trumpai jų padējimą sulyg tikējimišku to lako judējimu. Toliausiai nuo jo stovi Ovidijus, — jis netik pilnai svietiškas žmogus, bet ir savose Amores bei Ars amatoria atstovas to doriško sugedimo, prieš kurį Augustas paskaitē reikalingu panaudoti savo galybę. Nēra nieko negalimo, kad Ovidijus buvo įmaišytas skandalan imperatoriškos šeimynos, kaipo padējējas ir kad tas ir buvo tuoju prasižengimu, kurį jis turējo atpirkti bemielaširdingu ištrēmimu Tomuose. Ne tik priešais papročius krypo jo poēzija, — bevertis dievų istorijos apdirbinys "Metamorfozose" tikējimui buvo daug žalingesnis, negu karščiuotieji Lukrecijaus užsipuldinējimai. Neindomu, kad toksai žmogus, kaip Ovidijus besaikiniu prisigerinimu stengēsi prisiartinti prie valdovo, bet vēliaus, nelaimēje, be nevertingų nusiskundimų nerado savyje nieko. Greičiau indomu buvo tas, kad "Fasti'je" Ovidijaus poēzija garbstē senovēs tēvų tikējimą. Męs jau apkainojome šitą veikalą, kaipo versmę apsipažinimui su romēnų kulto apeigomis; čion męs privedame Fasti tik prirodymui tos spēkos, su kuria galinga Augusto reformatoriško judējimo srovē traukē su savim net priešininkus.

Visai kitokiu żmogum, kaip Ovidijus, buvo Horatijus. Jis teipgi išpradżių buvo nebe iš dievuotųjų, bet priešingai — parcus deorum cultor et infrequens (šykščiai ir retai pildē kulto reikalavimus); tai buvo vienas iš elēniškai apšviestų paskutinio respublikos laiko romēnų. Šito żmogaus asmenyje Augusto reformoms įgyta buvo didżiausias poētas. Jaučiama vienok, kad jis nebe tulo vidurinio prisi-

Pav. 86. Horatius.

vertimo stojasi panegiriku senovinių dorybių, tylaus kaiminio gyvenimo budo ir ramaus apsiējimo. Jo protas nebuvo be pażinties praktiškos gyvenimo išminties ir protingų pażvalgų teip, kad jis tuojaus suprato naudą, padarytą imperatoriaus papročių reforma. Tokiu budu jis nebe persitikrinimo buvo poētu, girianČiu kaip patį imperatorių, teip ir jo idējas, kurių jis buvo išreiškēju. Pirmosios trečios knygos odos yra tikru traktatu apie dorybę; satyros plakadorišką santykių pasileidimą; epistolose gi jis visai nukrypo prie filozofijos; teisybē, kad jis nesilaikē jokios tam tikros mokyklos, o iš visų taislų eklektiškai paēmē rimtas gyvenimiškos išminties tasykles ir padavadijimus.

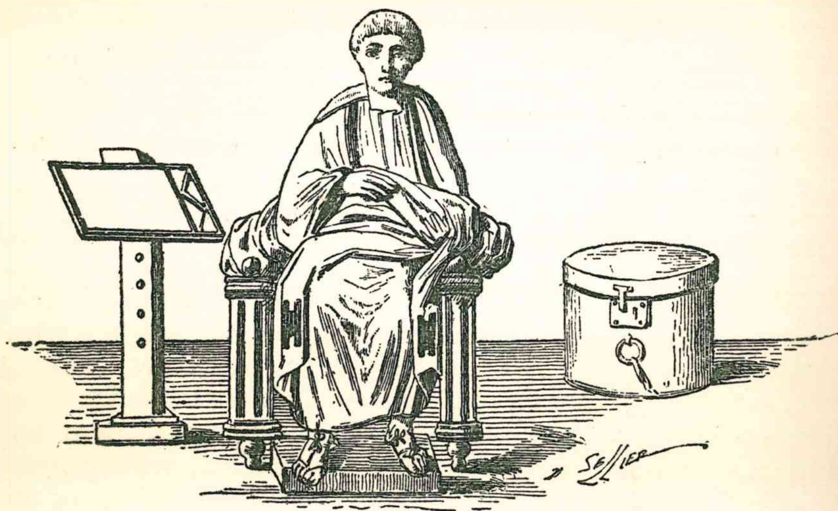
Bet protiškąją pakraipą, labiausiai tinkamą Augusto tikslams jis rado istorike Tite-Livijuje ir dainiuje Virgiliuje: abu jie su karštu nustebimu kreipēsi prie praeities ir nuoširdżiai prisidējo prie siekimosi atnaujinti senoviškai romišką manymo ir senoviškų papročių budą. Yra galimu daiktu, kad ir jų paējimas neliko šiame atsitikime be intekmēs: abudu jie buvo ne Romos gimimo, pirmasis buvo

iš Paduos, antrasis iš Mantuos teip, kad jie išaugo tokiuose skraituose, kur tikējimas mažiau buvo gadinamas negu didžiajame garde; be to dar, bent vienas jų, Virgilijus, išaugo prastose kaimiškose aplinkybēse. Abu, kaip istorininkas, teip poētas, tvirtai tikējo į visasvietinę istorišką Romos tautos pasiuntinybę. Livijus daugiau istorininkas raštininkas, negu istorininkas tyrinētojas; ypatingai indomus jis senobiniu manymo budu, kurį jis ypatingai statē aikštēn. Iš šitos pusēs vertas pastebējimo jo gyrius baimēs dievų ir tikējimas į stebuklus; tiesa, kad, gindamas stebuklus abelnai, jis perdaug stebuklingus apsakinējimus paduoda su aptarimais.

Bet tikējimo istorijai nēvienas Augusto laiko asmenų nesusilygins svarba su Virgilijumi. Virgilijus nebuvo be savo laiko mokslo pažinties; pas jį yra aiškios to žymēs, kad tulą laiką jis net sekē epikuriečių filozofiją ir jo poētiškieji veikalai parodo medžiagos apdirbime perdaug stropią mokslišką apdirbtį. Nežiurint į tai, savi pamēgiai kreipia jį linkui kaiminio gyvenimo ir tautiškų papročių bei budo, kuriuos garbsto savuose veikaluose.

Virgilijaus ypatybēs pilniausiai išreikšta Georgikose, kur jis aprašo kaimo gyvenimą su jo užsiēmimais, žemdirbyste, girios auginimu, bandininkyste, bitininkyste. Jojo Bukolikai susideda iš dešimties eklogų, pasekamų Teokritą, su tankiais pašaliniais atsiliepimais į dabartinį laiką. Męs jau matēme, kokią išvaizdą gavo Eneidoje poētiškoji sakmē apie Enēją. Visuose šituose veikaluose Virgilius augščiausiai stato baimę dievų. Iš pažiuros jis tarytum giria senovinį tikējimą, iš tikrų gi į jo pažiuras įeina teip daug įvairių, ypač naujų filozofiškų minčių, kad negalima pas jį surasti vienos abelnos nuomonēs apie tikējimą. Be to jis tankiai tik paviršutiniškai sujungia įvairias medžiagas: liaudies padavas, kurias jis, kiek galēdamas, įstato į savo paveikslus, savas tikējimiškas pažiuras, mytologiškas pasakas, kurias jis išdeda su pastebētina nekaltybe, nors, nežiurint į tai, jam ne visur pasiseka paslēpti jų pagundingumas. Virgilijaus proto pakraipa, skirtai nuo Homero, buvusio tankiai jam pavyzdžiu, padarē Eneidą visai tikējimiška epika. Jo didvyris — pius Aeneas (dievuotasis Enējas); jo poēmos dalyku yra dugne pernešimas sacra iš Trojos į Laviniją. Šitas vienvalinis kreipimasi prie pradinēs Romos

istorijos ir vienvalinē rupestis šventais daiktais iš dalies atima didvyrio paveikslui jo gyvastingumą ir indomumą. Kad Virgilijus savo epika ne tik norējo senovēs laikus išgirti, bet ypatingai geidē skelbti dabartiniam laikui, visųlabiausiai aiškiai matoma iš 6-tos knygos, kur jis kalba apie požeminį svietą. Šitoje vietoje jis su ypatinga spēka stengiasi patikrinti tikējimą į aną gyvenimą ir baudžiamąjį bei atlyginamąjį teisingumą: discite justitiam moniti et non contemnere divos (mokinkitēs atminti apie teisingumą ir neniekinti dievų). Todēl jis galima skaityti Dantēs pranokēju, ir neindomu, kad pastarasis poetiškai aprašinēja jį

Pav. 87. Virgilius.

kaipo stabmeldį, nešantį paskui save švyturį, ir nors pats negalējo savo šviesos matyti, bet švietē jąja ainiams. Vienok šita šeštoji knyga nepadaro vienintelio pagrindo krikščionių tankiam Virgilijaus kaipo stabmeldžių pranašo garbinimui. Ketvirtojoj knygoj iš priežasties sunaus gimimo konsului Pollionui, piešiama reiški auksinio amžiaus pradžia. Dažai ir brukšniai, kuriais čion pasinaudoja poētas, teip gyvai primena pranašiškuosius aprašymus, kad tankiai atveda prie minties apie ką daugiau kaip netikēta panašybē. Vienok gi šitose eilēse nēr nieko tokio, kas neatsakytų aukso amžiaus stabmeldybēs lukestims, kurios vēl stipriai apsireiškē valdant Augustui. Šitų išnaujo prabudusių lu-

kesčių supuolimas su Kristaus atējimu, žinoma, liekasi pastebētinu. Todēl męs žiurime į Virgilijų kaipo į šito stabmeldiško dievotumo atstovą, kuris savo pakraipa artinosi prie krikščionybēs. Tokiu budu krikščioniškas jausmas viduriniuose metašimčiuose, priskaitąs Virgilijų prie krikščionybēs,*) nebuvo ant klaidingo kelio.

131. Tikējimas Pirmuose Dviejuose Imperijos Metašimčiuose.

Imperatorių kultas šitame periode yra valstybēs tikējimo subēgtimi. Apie šitą garbinimą jau męs daug kartų minējome, bet, akivaizdoje jo didelēs svarbos mums reikia dabar sujungti svarbiausios jo ypatybēs į vieną visybēs visumą.

Imperatorių kultas Romoje buvo prijungtas prie Larų ir Manų kulto, o rytuose jis buvo susirišime su tarnybe dievams ir su vergišku atsidavimu, rodomu viešpačiams, ypatingai Ptolemējams ir kuris jau respublikos laiku perkeltas ant apturējusių pergalę romiškų pulkininkų. Pirmuoju gavusiu apoteozą Romoje buvo Cezaris; po jo mirčiai jam buvo teikiama dieviška garbē ir senatas paskyrē net ant tos vietos, kur buvo sudegintas jo lavonas, pastatyti jam šventnamį. Laike iškilusios po Cezariui savitarpinēs karēs S. Pompējus ir Antonijus leido sau dar gyvais budami naudotis dieviškomis pagarbēmis. Augusto politiką męs jau aprašēme. Po mirčiai jis iškilmingai buvo priskaitytas prie dievų; Livija ir Tiberjus pastatē jam šventnamį. Imperatorių atsinešimas prie reikalavimo sau dieviškų pagarbų buvo labai įvairus. Kaikurie, kaip ve Tiberijus, buvo labai nuosaikųs; kiti gi, kaip Kaligula, pirmas priēmęs prievardį dominus, nežinojo jokio krašto; daugelis net labai skeptiškai žiurējo į savo dabartinį ar busimąjį dievybiškumą. Sako, kad Vespasianas, numirdamas

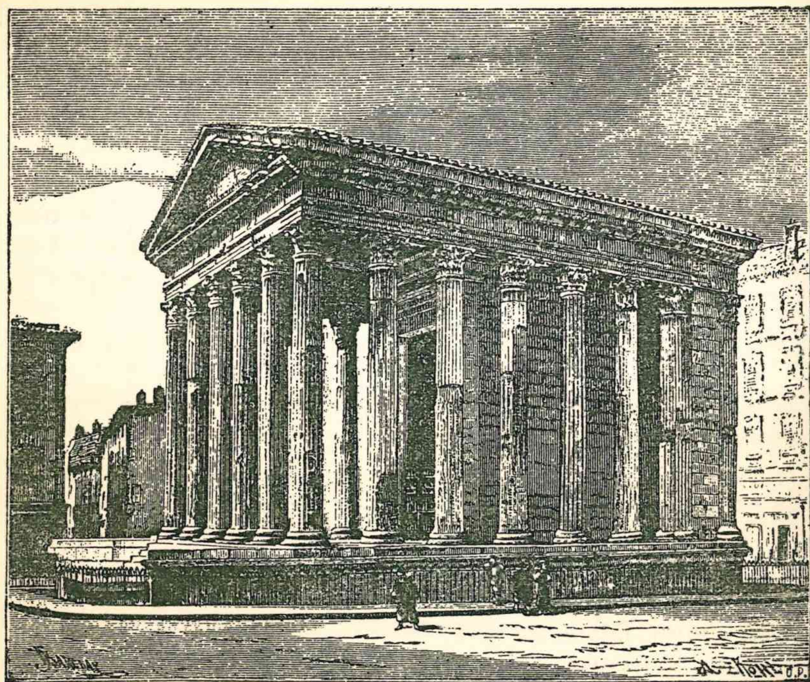
---

*) Mums prisimena sekančios eilutēs apie Povilą ant Virgilijaus kapo:

Ad Maronis mausoleum
Ductus, fudit super eum
Piae rorem lacrimae
Quem te inquit reddidissem
Si te vivum invenissem
Poetarum maxime!

(Kaip jį privedē prie Virgilijaus rakšto, jis praliejo ant jo meilēs ašaras ir tarē: "aš bučiau atvertęs tave, jei bučiau radęs tave gyvu, o didžiausias poēte!)

pasakē: Deus fio (aš tampu dievu), Karakala gi atvirai juokēsi iš apdievinimo savo użmuštojo brolio: "sit divus, dum non sit vivus" (lai bunie dievu, by tik nebutų gyvas). Abelnai, laikui bēgant, pamaldiniai prisišaukimai imperatorių darosi vis tankesni. Ant pinigų liaurų vainikas pakeičama corona radiata (spinduliuotu vainiku), o vēliaus atsitinka net spindulių vainikas, formališko gi dieviško garbinimo (*proskynēsis*) rytiečių pavyzdžiu pirmas ēmē reikalauti Dioklecijonas.

Pav. 88. Augusto ir Livijos šventnamis.

Abelnai imperatoriai dar prie gyvos galvos naudojosi viršžmogiškomis pagarbomis; jie vadinosi augustais; buvo sakoma apie jų numen (dieviškumą), majestas (didybę), net aeternitas (amžinybę). Imperatorių ir imperatorių pačių stovylos yra su priskaitomybēmis įvairių dievų, pav., Apollono, Herkuleso, Cereros, Junonos. Bet nuo šito abelno garbinimo reikia atskirti tikrą imperatorių kultą, kuris prasidēdavo tik jiems numirus, po iškilmingam priskaitymui jų

prie dievų skatliaus. Buvo valdovai, pav., Kaligula, kurie dar prie gyvos galvos reikalavo sau dieviškos pagarbos, — Kaligulos noras pastatyti savo stovylą Jeruzolimos šventnamy privertē Aleksandrijos žydus siųsti pas jį pasiuntinius, kurių nuotikiai apsakyta Filono: Legatio ad Cajum, — o po mirčiai neapturējo apotēozos. Pirmu po Augustui buvo iškeltas į dievus Klaudijus, nebe išjuokimo silpnapročio apoteozos. Imperatorių pačios, k. v. Livija, teipgi naudojosi tokiomis pagarbomis. Iki 4-tam metašimčiui buvo apie 37 toki konsekruoti imperatoriai ir imperatorienēs divi ir divae. Originališką apsireiškimą pristato Antinoi, frygiškasis Adriano mylētinis. Antinoi paaukojo savo gyvastim prailginimui savo viešpaties gyvasties; už tai pastarasis inkēlē jį į dangų ir įsteigē jam kultą, kuris nepaprastai plačiai išsiplatino po visą valstybę. Skaitlingos stovylos reiškia Antinoją Dionyso pavidale.

Pirmiau jau męs kalbējome apie tą ypatingą kunigiją, kuriai buvo pavesta rupintis imperatorių kultu kaip Romoje, teip ir valsčiuose ir provincijose; bet męs dar turime paminēti apie rytinę neokrato įstaigą. Azijos gardai ir visųpirmiausiai Efēzai tvirtai laikēsi garbēs buti speciališkais vieno ar kito imperatoriaus garbinimo centrais, kuriam jie statē puikius šventnamius ir steigē jų garbei žaismes. Yra žinoma, kad šitas imperatorių garbinimas, priimtas viso likusio svieto, darē išimtinį padējimą Romos valstybēje žydams; paskui teipgi krikščionims jis buvo išmēginamuoju akmeniu, kuomet jiems parsieidavo pasirinkti arba tikējimą į Kristų, arba valstybēs klausybę. Vienok, kaip giliai įsikerojo imperatorių garbinimas, matyt iš to, kad net krikščionybēs įvedimas negalējo jo tuojaus prašalinti; dar Konstantinas, Konstantas ir Valentianas po savo mirčiai apturējo prievardį divi, nors ir su aprubežiavimais, reikalaujamais krikščioniškojo tikējimo.

Imperijos laikas buvo kuoįvairiausių kultų žydējimo laiku. Skaitlingi ir puikųs šventnamiai buvo steigiama iš dalies privatiniais turtais. Kas negalējo pastatyti šventnamio, tas statē stovylą, kas kartais atsieidavo teipgi labai brangiai; arba gi sudēdavo kitą kokią-nors šventą dovaną. Stabų garbinimas ypatingai pražydo šitame periode, priegtam neretai budavo, kad paveikslas buvo tapatinama su pačia dievybe. Arti šventnamių tankiai apsigyvendavo amati-

ninkai ir dailininkai, kuriems vaizba dievų paveikslais buvo labai pravarti, kaip tai skaitome apie Dimitrijų Efēzuose (Apaštalų veikalai XIX, 23). Prabanga żaismēse labai pasidaugino ir pasirodē naujos żaismēs. Nors šitos dovanos ir kulto veiksmai tankiausiai atsinešē prie imperatorių, arba tų dievų, kurių garbinimas ypatingai buvo madoje, kaip ve Asklepijus, Serapis, Izida ir t. t., bet podraug su tuo użsiliko ir senoviniai kultai, vietiniai kultai, olimpiškųjų dievų garbinimas, antai Jupiterio, kaimiškų ir liaudinių dievų. Iš skaitlingų parašų, o ypatingai Graikijai iš Plutarcho ir Pauzanijaus żinių, matoma, kad iš dalies użsilaikē dar patys senieji ir šiurkštieji papročiai. Kaikurie iš pirmapradinių kultų įgijo pašalines parvas dabartiniame skony, pav., arvalų broliai nesiliovē laikę Dea Dia kulto, bet drauge su tuo jie ypatingai ēmē dalyvumą imperatorių garbinime. Abelnai susidējo toki santykiai, kad uostiniuose garduose, teipogi ten, kur żydējo vaizba, apšvietimas ir prabanga, kaip štai Pompējoje, buvo tankiausiai garbinami vēl pasirodżiusieji svetimi dievai, kuomet kaimiškose apygardose su dideliu pastovumu buvo pildomos senobinēs apeigos.

Visasvietinis tarptautiškas susinešimas, buvusis šitame periode, turējo labai svarbias pasekmes tikējimui. Rods pastebēsime, kad jis iššaukē Romoje naujos dievybēs Annona garbinimą, sutvertos senovinių numina pavyzdżiu. Prie jos kreiptasi su malda gausiam atveżimui javų, ypatingai iš Afrikos, iš kur tąsyk Roma papildydavo savo javų stoką. Bet svarbesniu negu atskirų dieviškų asmenų sutvērimas, buvo didelis išplatinimas kaikurių kultų ir sujungtos su jais teokratijos. Teokratija anksti pasirodē Romoje. Męs jau nurodēme į tai, kalbēdami apie graikiškųjų dievų tolygumą romēniškiams. Bet šitame amżiuje pasirodē dar keletas įżymių dieviškų paveikslų iš rytų ir teokratija paplito po visas imperijos provincijas. Visokių tautybių dievybēs buvo statoma greta, arba laikoma vieną ir tą patį reiškiančiomis. Šiteipos Tacitas, su vienintēle išimtimi, germaniškuosius dievus vadina romiškais vardais, o Plutarchas sutapatina aigiptiškuosius dievus su graikiškai romiškaisiais. Dar labiau negu raštijoje šitas suliejimas įvyko gyvenime. Ypatingai didelę svarbą teokratijai turējo romiškosios stovyklos, kur drauge gyveno iš visų pro-

vincijų kareiviai ir tokiu budu susieidavo kuoįvairiausios tikējimo ir niekatikybēs formos. Yra daug parašų, votivinių akmenų liudijančių tą, kad romiškosios stovyklos stojosi teokratijos suobēgija.

Svetimų rytinių kultų greito priiminējimo priežastys labai gerai išdēta pas *Boissy, Friedlenderį* ir kitus. Tai yra daugiausiai tos pačios priežastįs, kurios ir pirmiaus duodavo progą įsiskverbti svetimiems dievams Romos panteonan. Josios buvo iš dalies romiško tikējimo nepatenkinamybēje, iš dalies tebēsančioj jame pasavinimo jiegoj. Lengva yra matyti, kad romiškasis tikējimas nepatenkino daugumo reikalavimų. Kaip asmeniškas gyvenimas užēmē pirmą vietą, siela svetimuose kultuose ješkojo to, ko nedavē jai tēvų tikējimas; rodēsi, kad šitie kultai daug daugiau priartina žmones prie dievų, negu senovēs tēviškosios garbinimo formos; šitų tikējimų kunigai siule viršgamtiškas pajiegas, naujus skaistinimo budus, slaptenybinius pašventinimus. Jie daug daugiau rupinosi asmeniškais atsiverčiančių į juos žmonių santykiais, negu romiškieji sacerdotes, kurie iš šitos pusēs nejieškojo jokios intekmēs; svetimšalinių kultų kunigai imponavo ir kaustē vaizdą, tankiai žadino jautrą ir darē tą tikējimišką įspudį, kurio pas juos jieškota. Priešingai romiško kulto prastumui rytinių kultų ceremonijose išeidavo visoki keisti simbolai, slaptenybēs ir stebuklai. Juose jieškota jausmiško dvasios pakēlimo, arba gi dvasiško ramumo siekta visokiomis asketiškomis lankstynēmis. Ypatingai šitiems svetiniems kultams buvo atsidavę moters, nors, tiesa, tas nevisuomet joms darē garbę, kadangi šventnamius neretai panaduota visokioms paleistuvybēms, o svetimšaliai kunigai budavo tarpininkais. Toksai prasižengimas buvo papildyta 19 m. pr. K. Iizdos šventnamy, kur kunigai pristatē vieną padorią ir kiltą moterį jočiui, persirengusiam į dievą Anubisą. Tiberijus aštriai nubaudē šitą begēdišką pasielgimą. Tais pačiais metais jis paliepē ištremti Sicilijon 4000 atleidžiamųjų vergų už jų užsikrētimą aigiptiškomis ir žydiškomis niektikybēmis. Tai nebuvo pirmas stengimos prieš aigiptiškąjį kultą, įsiskverbusį respublikos pabaigoje net į Kapitoliją. Abelnai Tiberijus energiškai veikē prieš tikējimišką netvarkę; jis aprubežiavo teipgi prieglaudos teisę mažaažijiškuose šventnamiuose, kuriuose išvengdavo nubaudimo

daugelis piktadėjų; vienok jis nevaliojo sutурėti sroves, nešusios visą svietą į svetimšališkus tikėjimus. Šitie ne tik davė tai, ko negalėjo duoti Romos tikėjimas, bet ir dėjosi prie jo. Svetimšaliai kunigai ne tik nėjo prieš tautišką tikėjimą, bet rodė jam prideramą guodonę teip, kad iš jo pusės nebuvo jokios priežasties žiurėti į svetimus kultus kaipo į pavojingus priešininkus. Iš pačių pradžių Romos politikos dvasioje buvo priiminėti užkariautų tautų dievus. Romėnų tikėjimas nebuvo nė išimtinis, nė nekenčiamas; todėl kiekvienas svetimas rado sau vietą Romoje jau surengtą. Tik tuomet, kaip koksai kultas tapo pripažintas pavojingu valstybei arba visuomeniškai tvarkai, buvo reikalas prieš jį spirtis.

Svetimi kultai, gavusieji Romoje, didelę svarbą, visi parėjo iš rytų. Tokiu budu: aigiptiškieji kultai, žydybė, o vėliaus krikščionybė, persų Mitros garbinimas ir visoki syrų kultai. Teokratija, prasidėjusi prie pirmųjų imperatorių, o iš dalies dar paskutiniu respublikos laiku, pasiekė savo augštesnį laipsnį trečiame metašimty, butent tuomet, kaip ypatingai Mitra ir syriškieji dievai įgijo savo pilną vertę. Todėl, nors jie atsirado dar anksčiaus ir Mitra atsitinka pirmu kartu ant paminklo Tiberijaus laikų, bet męs pašnekėsime apie juos drauge su vėlesnio periodo tikėjimu. To laiko žydų istorijos*) kaipo ir krikščionybės istorijos atsiradimo bei išsiplatinimo išdėjimas yra už musų uždavinio ribų, teip kad męs tik prie progos nurodysime į jų susilietimo vietas. Todėl mums bepalieka tik aigiptiškieji kultai, įsiveržusieji Romon dar seniaus ir buvusieji garbėje ir vėliaus, bet kurie visųlabiausiai buvo išplatinti romiškame sviete pirmais dviem metašimčiais po K.

Raštija ir paminklai nurodo mums į aigiptinių kultų svarbą**); beveik visi šito amžiaus raštininkai mini apie juos labai tankiai: Juvenal aprašo daugelį aigiptiškosios niekatikybės ypatybių. Iš margos dievų gaujos, iš kurios juokiasi Lukianas, ypatingai juokingais jam atrodo aigiptiš-

---

*) E. Schuerer: *Geschichte des judischen Volkes in Zeitalter Jesu Christi* (2 laid. 1886. I laida užvardinta: *Lehrbuch der neutestamentlichen Zeitgeschichte*).

**) Iš daugelio liečiančių aigiptinį kultą veikalų paminėsime tik G. Lafaye: Histoire du culte des divinités, d'Alexandrie, Serapis, Isis, Harpocrate et Anubis bors de l'Egypte depius les origines jusq'a la naissance de l'écote Neoplatonicienne (1884).

kieji dievai su žvērių galvomis. Labai pilnai ir nuosekliai apdirbtas Izidos ir Oziriso mytas pas Plutarchą, apeigos jo aprašyta pas Apulēją Metamorph. XI. Lafaye nuosekliai aprašē paminklus, kaip Isium Pompējoje, teip ir puikiuosius Izidos bei Serapiso šventnamius Romoje. Šitie kultai nepasikliovē uostiniuose Vidurżeminēs juros garduose, bet parašai liudija jų didelį išsiplatinimą visose valstybēs provincijose: Ispanijoj ir Gallijoj, Germanijoj ir Norikoj, Graikijoj ir Mažojoj Azijoj.

Net ir toki antrojo metašimčio žmonēs, kurie buvo neprieinami Azijos niektikybēms, kaip Plutarchas ir imperatorius Adrianas, ir tie pilnai pripažino Izidos garbinimą. Vēliaus daugelis imperatorių buvo karštais jos garbintojais, kaip žinome apie Kommodą, Karakallą ir kitus. Aigiptiškos paeigos dievai, kurie šito laiko kulte užēmē tokią įžymią vietą, buvo: Izida, Serapisas, Harpokratas (Horus), Anubisas, ypatingai du pirmutiniai. Kaikurios jų priskaitomybēs ir mytai buvo perimta nuo senovēs aigiptēnų, bet jų pobudis virto visai kitokis. Serapis formališkai užēmē Oziriso vietą. Abu — ir jis ir Izida — panteistiškai skaityta abelnais dievais,*) Serapisas — saulē, arba dievų dievas, Izida — didžioji motina, sutapatinant ją su įvairiomis dievēmis. Jie valdē visakuo — žeme, dangum ir jura, arba net viskas tas atsirado iš jų kuno. Nuo jų laukta apgynimo, palaiminimo ir inkvēpimo. Jie turējo orakulus ir jų garbei daryta slaptenybēs. Kaip jų stovylos dengēsi žemčiugais, teip jų mytai dengēsi alegoriškais aiškinimais, kaip tą aiškiai liudija paminētas augščiau Plutarcho raštas. Šituo ve visasvietiniu pobudžiu paaiškēja didelis šitų dievų išplitimas. Gilios teorijos, daugiausia panteistiškos pakraipos apie dievybēs buvybę jungēsi su Izidos paveikslu, kurios kultas savu žaru palaikē kuoįvairiausius prietarus. Jos garbinimas prikeldavo jausmus savo viešų ceremonijų iškilmingumu ir puikumu ir patenkino sielą dvasiškų gerybių žadējimu sulyg vienatų reikalavimais. Serapis greta su Asklepijumi, teipgi buvo dideliu gydymo dievu, o Izida — moterų dieve iš visų pusių; ji laimino jungtuves ir vaikų

*) Apie Serapisą tas matoma, tarp kitko, iš giriamosios ritoro Aristido kalbos ir iš Macrob. Saturn. I, 20, Izidai gi iš graikiško himno, surasto ant Androso salos.

auklējimą, bet tankiai reikalavo asketybēs, antra vertus ji teipgi prisidējo prie jausmų ištvirkimo.

Iškilmingos Izidos kulto ceremonijos tiksliai aprašyta pas Apulēją. Pirmutine jų buvo įšventinimas, kurį dievų tarnautojas gaudavo po daugelio skaistinimų, pasninkų ir sunkių iškentējimų. Jei visa tą gerai jis atliko, tai kunigas viešai priēmē susinešiman su dievybe, kas įvykdavo su simboliškomis apeigomis ir brangiai atsieinančiomis iš-

Pav. 89. Izidos kunigē.

kilmēmis; pašvęstasis stodavos trigubai palaimintas ir jam prasidēdavo naujas gyvenimas. Apulējus aprašo ne tik įšventinimo apeigas bet ir bando analizuoti nuotaisą dalyvininkų slaptenybēse. Dvi kasmetinēs Izidos šventēs švęsta pavasarį ir rudenį. Viena budavus 5 d. kovo, butent navigium Izidos procesija, švęsta atidarant jureivybą, kurios globēja teipgi skaityta Izida. Kita prasidedavo 12 lapkričio ir traukēsi kelias dienas. Tai buvo Oziriso

numirimo ir prisikēlimo šventē, išreiškianti jieškojimo liudnybę ir atradimo džiaugsmą. Be to šitiems dievams kasdien buvo laikomos pamaldos jų šventnamiuose, o teipgi, kaipo namų genijams, jiems buvo pašvęstas naminis kultas. Įvairios Izidos kulto priskaitomybēs: Sistrum, arba skardinē tarškynē, šventintas vanduo iš Nyliaus apsišlakstymui, paskui lininiai parēdai ir specialiniai visokių maistų uždraudimai, — turējo kuoįvairiausias prasmes. Abelnai męs matome, kad Izidos kultas su senovinių mažaazijiškųjų ir aigiptinių apeigų priemaišties pagelba, o teipgi apeigų, perimtų nuo graikiškųjų slaptenybių kultų, su naujais suoprοčiais pasirodē visai atsakančiu šito periodo dvasiai.

Vargiai kuomet buvo kitas laikas teip godus stebuklų, kaip romiškų imperatorių laikas. Nors senoviniai teisotinimai XII lentelių, nukreipti prieš magiją nebuvo dar užmirštais (ir pav. Apulējus stengēsi išsiteisinti iš nužiurējimo magijoje), bet gi visokios stebukladarybēs ir slaptažinybēs klestējo kaip rytuose, teip ir Romoje. Stebukladariai toki, kaip Apollonius Tianiškis jau pirmame metašimty turējo garbę ir paguodonę. Romoje visoki apgavikai atrado gausų grobinį visuomenēs lengvatikybēje, kurią apgaudinēdavo visokiais jeibiais. Augštesnieji sluogsniai prie imperatorių palaikē visokius prietarus ir guodojo svetimus kunigus, kurie darē mystiškuosius įšventinimus ir magiškąsias ceremonijas. Vartojo visokius užburimus ir magiškąsias priemones, kaip piktumo- prašalinimui, teip ir kokių nors gerybių laimējimui ir žalai priešams.

Ir magija, ir žinavimas, kaip senose, teip naujose formose buvo labai paplitę. Senovēs romēnų auspicijos dar tebebuvo, bet jų autoritybē buvo jau šiek-tiek sumažējus ir jos jau nepatenkino privatinio gyvenimo reikalų. Šitam tikslui buvo sortes — teipgi senoviška itališka žinavimo forma, įgijusi didelį vardą. Senovēs orakulas Delfuose, nutilęs laiko periodu tarp Nerono ir Trajano, vis dar davinējo atsakymus, bet żydintis jo klestējimo laikas jau perējo ir Plutarchas skundžiasi dēlei jo puolimo. Vieton to, ant pirmos vietos išeina kitos žinavimo formos ir visų pirma astrologija. Rytiniai žiniai, vadinami Romoje abelnu chaldējų vardu, žvaigždynų išskaitymais ir horoskopų darymais laimējo pinigus ir intekmę. Jokios drausmēs šitiems teip vadinamiems matematici ir joki prasergējimai nuo ju apgavy-

bių nieko nepadarē. Jau prie Augusto, su tvirtu tikējimu į šitų išskaitymų nepakrutinamybę sudēta astronomiškoji ir astrologiškoji poēma. Greta su tikējimu į žvaigždes šituo laiku buvo teipgi tikējimas į sapnus. Net toksai netikįs žmogus, kaip vyresnysai Plinijus neišdrįso užginti ap-

Pav. 90. Elizium. Paveikslas ant sarkofago.

reiškimų per sapnus. Skaitlingi pavyzdžiai parodo, kaip didelę intekmę tuo laiku turējo indomieji sapnai. Simboliškąsis sapnų aiškinimas išsivystē į formarlišką mokslą pirmu kartu sistematiškai išdētą prie Artemidoro Antoninų jo graikiškai parašytoj Oneiro kritikoj. Ypatingai tankiai per sapnus, sapnimigoje, davinējo savo atsakymus teipgi tankiai lankomieji orakulai, kaip ve Asklepijaus, Serapiso, Mopsuso, ir kiti. Tankiausiai prie jų kreiptasi išgydymui. Indomų to laiko tikējimiškų pakvaišimų paveikslą duoda mums Lukianas apsakyme apie Aleksandrą iš Abonoteichos, apgaviką, kuris įsteigęs žinavimą per sapnus, gydymo dievo Asklepijaus orakulą po žalčio simbolu, įgijo sau daugybę šalininkų ir net pataikē apkvailinti Rutilianą, gerbiamą romēną, gyvenusį Marko Aurelijaus laiku.

Dievai gydytojai tankiai buvo (kaip pav. Serapis) podraug ir mirties dievais. Tarnaudami jiems manē surasią kelią anapus mirties ir viltį į ateinantį gyvenimą. Simbolikoje vēla Artemidoro išgydymo ir mirties supratimai tankiai pakeičia vienas kitą. Kuomet platonikai be atlaidos tvirtino tikējimą į nemarybę, kiti kaip antai, Galenas, Kvintilianas, Tacitas, paliko klausimą apie sielos nemedžiagiškumą ir jos buvimą po mirčiai neišrištu*). Vyresnysai Plinijus griežtai ir karštai užgynē nemarybę. Įvairioms filozofų pažiuroms atsakē įvairios pakraipos draugijoje. Abelnai tikējimas į buvimo neliovą po mirčiai buvo gyvas ir daugelis mytologiškų paveikslų ant sarkofagų simboliškai reiškia sielos likimą gyvenime anapus kapo. Bet kaikuriuose antkapiniuose parašuose yra materialistiškos pažiuros į gyvenimą, išreiškiančios, kad reikia juomi džiaugtis nesirupinus ateinančiu gyvenimu. Ant rakštų toki parašai, kaip Securitatis somno aeterno ir net juokingi arba nepriderami paveikslai ir išsireiškimai. Daugelyje paveikslų yra patvirtinimas kad su mirtimi baigiasi žemiškoji butis, kiti gi ragina gērētis vynu ir meile, nes numirus nieko jau nebusią. Bet prieš šitus netikybēs išsireiškimus galima pastatyti daug daugiau tikējimiškų antkapinių parašų ir simbolų. Tiesa, kad jų kaikurie, kaip D(iis) M(anibus) (kas atsitinka net ant krikščioniškų rakštų) buvo inprotinēmis formulomis, todēl netikintieji parašai daugiau sveria, kaip priešingieji jiems. Yra ir toki, kurie nepriklauso nē prie vienos, nē prie kitos kategorijos, o tik sako apie artimų žmonių meilę ir apie persiskyrimo liudnumą.

Originaliniu imperijos laikų apsireiškimu buvo išsklaidytos dar 1-me metaš. senato padavadijimu collegija funeraticia. Tai buvo sąjungos, susidējusios tankiausiai iš smulkiosios liaudies, atleistųjų vergų ir t. t. Jos užtikrindavo savo nariams mezliavomis laikas į laiką iš jų pusēs, viešą palaidojimą tam tyčia įrengtose kolumbarijose, arba bent sulyg priimtomis taisyklēmis. Šitų palaidojimo išdų nariai turējo sykis į sykį susirinkimus, o per šventes bendrus pietus. Kartais su tuo drauge, kaipo cultores Dii jie padarydavo draugiją pagarbinimui kokios nors tam tikros dievybēs: tokia sąjunga buvo Dianos ir Antinojaus tarnauto-

*) Hist. nat., VII, 188-191.

jų, atsiradusi prie Adriano. Bet mums nežinomos smulkmenšikai nē šitų ratelių organizacijos, nē pažiuros. Jos galējo buti labai įvairios pagal tikējimiškų srovių įvairumą žemesniuose draugijos sluogsniuose. Šitų teisuotųjų draugijų formomis galējo naudotis visokios tikējimiškos draugijos ir, žinoma, jos teipgi padējo platintis krikščionybei.

132. Galvotojai ir Mokytojai.

Apšvieta prie Romos imperatorių buvo daugiapusē, bet filozofijai truko gilumo ir originališkumo. Buvo mokslininkai, kaip ve vyresnysai Plinijus ir Plutarchas, kurie kuone pilnai turējo visą savo laiko mokslą. Latyniškoje šito laiko raštijoje galima dar nurodyti į pastebējimo vertų autorių vardus; graikų raštija antrame metašimty gyveno atgemasties periodą, o retorika buvo savo augščiausio žydējimo periode. Filozofija teipgi darē didelę intekmę, bet laikēsi vienpusiškos praktiškosios pakraipos; logiškieji ir fiziškieji klausimai tankiausiai pasitraukē į šalį; filozofai užsiēmē išimtinai etika ir iš visokių taislų stengēsi sujungti į vieną tą, kas galējo turēti gyvenime praktišką vertę. Visgi šito pasekme buvo tas, kad filozofiškų mąsčių pradēta: ištikro žingeidauti. Ką Ciceronas skaitē tik išimtimi, butent, kad filozofija užsiēmē ne tam, kad apie ją sanprotauti, tik, kad sulyg jos nurodymu gyventi, (non disputandi causa, sed ita vivendi), tas stojosi abelna šito laiko taisykle. Filozofija stojosi gyvenimo mokykla ir suraminimu nelaimēse. Pastebētina suraminamoji raštija, kurioje Seneka ir Plutarchas, panašiai Ciceronui anksčiaus, parinkinējo filozofiškus pagrindus kančių ar nuliudimo palengvinimui savo draugams ir artimams. Ištikro šituo laiku filozofija buvo, kaip ją vadino, metašimčiu vēliaus Ficinas, nihil nisi docta religio (vis tiek, ką moksliškas tikējimas). Dēlei šito tikējimo istorija turi arčiaus prisižiurēti šitai filozofijos rolei.

Išlaukinis filozofų padējimas buvo labai įvairus ir nevisuomet atsargus. Jų intekmē žadino nužiurējimą kaikurių cezarių. Ideologai visuomet netinka tironams. Prie Nerono aristokratiškuose priešinguose rateliuose stoiškieji principai ējo ranka rankon su republikoniškomis užuojautomis; net Vespasianas atsistodinējo prieš filozofus, o Do-

micianas ištrēmē juos iš Romos; bet po jo įvyko formališkas perversmas ir šitame dalyke; su Marku Aurelijumi filozofija užžengē ant sosto ir fliozofai pasiekē augštą garbę.

Kuomet visi draugijos luomai filozofijoje jieškojo pagelbos ir patarimo, ištikrųjų, išlaukinis filozofų padējimas buvo labai įvairus: greta su turtingu Nerono ministru, Seneka stovējo atleistasis vergas Epiktetas. Buvo teipgi daugumas, kurie filozofija darē sau gyvenimą; tokiu budu greta su laisvu raštininkiškų Senekos ir Plutarcho veiklumu kilo atskiras filozofų urēdas. Šito laiko raštija duoda mums filozofo paveikslą kuoįvairiausiuose sluogsniuose ir visųpirma namų draugo pavidale. Kaikurios svarbesnēs šeimynos laikē prie savęs filozofą kaipo dvasišką patarēją ir jaunuomenēs auklētoją. Lukianas paduoda vaizdų paveikslą to neprideramo elgimos, kurį tankiai turējo nukęsti šitie dvasiškieji tēvai, arba naminiai kapelionai. Bet visgi indomu, kad daugumas svarbių to laiko žmonių jautē dvasiško vadovo reikalingumą. Net važiuodami į provinciją tankiai imdavo su savim tokius dvasiškus tēvus. Iš daugelio pavyzdžių męs matome, kad žmonēs, prisirengdami mirti, šaukē savo filozofą ir kalbējo su juo apie sielos priegimtį ir apie sielos su kunu skyrimąsi.

Tokia pavieninē dvasiška vadovybē nesibaigē tų filozofų veiklumu, kurie priklausē prie skaitliaus garsiųjų namų klientų. Iš šito butinumo išsivystē daug gražių ir laisvų santykių: Markas Aurelijus ve visuomet pasiliko širdingai dēkingu savo mokytojui ir Seneka laisvai užsiiminējo sielų gydymu tiems, kurie prie jo kreipēsi patarimu ir pagelba; savo laiškuose į Luciliją jis duoda jam pamokinimus apie visokeriopus dalykus; De tranquillitate animi (apie sielos ramumą) jis ginkluojasi prieš taedium vitae (piktinimąsi gyvenimu) savo draugo Sereno, o De vita beata (apie palaimintą gyvenimą) mokina savo brolį Golliją ir t. t. Seneka žiuri į šituos santykius nuo ligonyno arba ligonio kambario taško atžvalgos, kuriame filozofas randas sielos gydytoju.

Savystesnis padējimas už naminių filozofų padējimą buvo visuomeniškose mokyklose mokytojų arba keliaujančių oratorių padējimas. Romoje, Atēnuose net mažuose miesteliuose, kaip Nikopolis Epire, kur mokino Epiktetas, ap-

leidęs Romą Domiciano prisaku, toki žmonēs kaip Muzonijus, Epiktetas, Plutarchas, Apulējus ir daugelis kitų, skaitē pamokas, turējusias savo svarbiausiu tikslu supažindinti su filozofija suaugusią jaunuomenę. Teisybē, kad šito periodo raštija ir šitame veiklume parodo daug labai tamsių pusių. Mokytojai ēmē nuo savo mokinių pinigus ir todēl stengēsi iš dalies retoriška priemone, skambiais sakymais ir pasigerinimu primasinti prie savęs ir palaikyt kuodaugiaus klausytojų. Bet ir patys mokiniai tankiai kenkē mokinimo tikslo pasiekimui, nes jie ējo mokyklon be prisirengimo ir prideramo žiurējimo į dalyką, tik praleidimui laiko, kaip ir kad į teatrą, arba kokio nors oratoriaus dekliamacijos klausytis. Vienok, nežiurint į šitas trukybes, daugelis filozofų savo viešomis pamokomis išvystē dorišką naudingą veiklumą; šitą ve męs žinome apie Epiktetą per jo mokinį Arrianą. Kad šitame mokinime ējosi ne apie teoretišką, tik apie dorišką apšvietimą, tai męs žinome iš aprašymo pas Muzoniją to veiksmo, kurį padarē filozofo kalba į mokinį, pajautusį sielos griaužatį.*)

Didžiausią intekmę filozofai šitame periode padarē kaipo liaudies pamokslininkai. Rods šitame dalyke pastebējimo verti tiktai cinikai. Ne tik savo kalbose, kurios tankiai lyginta su kapucinų pamokslais, bet ir visu savo gyvenimu šitie "elgētaujantieji senovēs vienuoliai" buvo savo bendralaikių mokytojais ir auklētojais. Šitame periode cinikų mokslas pasiekē daug didesnę vertę negu kuomet nors jis turējo ją senovēs Graikijoje. Cinikas buvo žmogus be turto ir šeimynos, laisvas gyventi ir mirti, kuris savo atvirose kalbose praserginējo ir graudeno žmones; tai buvo dievų pasiuntinys ir apreiškējas, visiems žmonēms brolis vēlių išganymas, kurios jam gulējo ant širdies. Tokioj ideališkoj šviesoj aprašinēja jį Epiktetas,**) kaipo kitų žmonių prižiurētoją, kuris, klausydamas pašaukimo, savo kalba ir savo pavyzdžiu rodo visiems kelią į išganymą. Kas atsieina didžiosios cinikų vertēs istorija paduoda daug pavyzdžių; šiteipos pirmame metašimty Romoje gyveno vienas iš žymiausių to laiko žmonių — cinikas Demetrijus. Kaligula siulē jam didelius pinigus, bet jis atmetē juos su panie-

*) Pas Gallijų V, I, 3.
**) Arrian — Diatrib. III; 22.

kinimu; jis šnekučiavos su Trazējum paskutinēmis jo gyvenimo valandomis, galiaus išējo ir prieš Vespasianą, kuris, vienok, nenorējo nukauti "lojantį šunį." Niekinimas imperatoriaus beveik stojosi cinikų priederme teip, kad net vienas jų išdrįso viešai iškolioti Titą už Venerą. Bet greta su geraisiais cinikais buvo ir blogieji, kurie su begēdybe ir pagyrunybe, dēlei pelno ir apgavybēs, statē į eikštę išlaukinius cinikų ženklus: ilgą barzdą ir kuoką suklaidinimui žmonių ir laimējimui sau pravartumo. Ypatingai atkarioje šviesoje pasirodo liaudiniai pamokslininkai pas Lukianą, kuris daro išimtį tik Demonaksui Atēniškajam. Visų labiausiai Lukianas persekioja Peregriną Protēją, kurio visą gyvenimą jis aprašo kaipo pasibiaurējamų darbų eilę ir apjuokia jo susideginimą Olimpijoje. Lukiano pasakojimas apie Peregrino gyvenimo pabaigą buvo visaip sprendžiamas ir ypatingai klausimas apie tai, kaip supratus epizodas apie Peregrino priklausymą prie mažaazijiškosios krikščionų bendrijos. *Obe* ir *Haustrat* mano, kad kova su krikščionybe Lukianui buvo svarbiausiu dalyku, o Peregrino gyvenimo pabaiga yra parodija krikščioniškai kankinijai. Abelnai gi priimta nuomonē yra ta, kad Lukiano vylos šiame atsitikime, kaip ir daugelyje kitų, nukreiptos visų-pirma į cinikus. Bet Lukiano peikimai užsipelni daug mažiaus tikējimo, negu idealizuotasis Epikteto aprašymas. Be abejonēs ir tarp cinikų buvo kaikurie apsimetēliai broliai ir apgavikai, bet Lukianui pritinka Bernay'o pastebējimas, kad "išjuokikai gali inpulti į tokį jau aklą neteisingumą, kaip ir fanatikai."*)

Šitame periode filozofijoje apsireiškē kuoįvairiausios pakraipos. Abelnai srovēs tikējimiškame gyvenime ir filozofijoje, prisitaikančioj kiek galint prie gyvenimo, buvo vienos ir tos pačios. Kaip galvotojai (Lukanas, Plutarchas ir k.) daug užsiēmē Fortuna, teip stabmeldybēs pabaigoje smarkiai išsiplatino Tichēs kultas. Kaipo paskutinį filozofiškai tikējimiško mytų darymos žiedą, męs privesime iš šito laiko indomią sakmę apie Psychēją, kurioje Apulējus perdirbo savo laiko dvasioje motyvą, perimtą iš Indijos. Tikējimo atnaujinimui ir daugelio formų prietarų klestējimui atsakē viršprigimtinē pakraipa ir mystiškasis filozo-

*) Lucian und die Cyniker (1879).

fijos pobudis, teokratija — sinkretiškasis ir eklektiškasis visokios paeigos pažvalgų sujungimas. Nereikia vienok palikti nepastebētais ir faktų, nesutinkamų su abelna charakteristika. Pirmaisiais dviem metašimčiais buvo teipgi netikēliai ir išjuokikai, kaip augščiau paminētas Lukianas, taip vyresnysai Plinijus arba epikuriečiai. Vyresnysis Plinijus su energišku dievų ir nemarybēs užgynimu jungē tam tikrą tikējimišką pagarbą gamtai arba visatai ir nebuvo visai laisvas nuo prietarų ir lengvamanybēs. Epikurybē susilpnējo ir imperijos laikuose neturējo atstovų su žinomais vardais; vienok Seneka savo korespondencijoje kelis kartus privedžiojo Epikuro išsireiškimus, kaipo labai gerbiamo mokytojo; Plutarchas ir Epiktetas atrado reikalingu energiškai kovoti su epikuriečiais, o Lukianas sako apie juos su pagyrimu, nes jie išblaškē apgaviko iš Abonoteicho klastas.

Kas gi atsieina antrojo dalyko, vadinas, sinkretiškojo ir eklektiškojo šito laiko mokytojų pažvalgos taško, tai tikrai, kad Seneka labai gerbē visokius sacrorum opiniorum conditores (tikējimiškų nuomonių inkurējus) net Epikurą, kas stoikų rately Sokratą ir Diogeną statē greta su Zenonu ir Chrizippu ir kad stoikas Epiktetas begalo gyrē cinikus. Priešingai, ir Epiktetas ir Plutarchas atmetē priešingųjų mokyklų mokinimus: pirmas — skeptiškuosius akademikus ir epikuriečius, antras — ne tik epikuriečius, bet ir stoikus. Indomu pažinti šitos polemikos pagrindai, pripildančios daug svarbiausių Arriano veikalų dalių ir daugelį Plutarcho piešinių ir ypatingai ten, kur platonikas Plutarchas atkerta stoikams. Iš šito yra aišku, kaip mažai tesitenkino šito laiko tikējimas jo apgynamu stoikų budu Stoikai keitē dievus į gamtos jiegų abstrakcijas arba aistras, nes jie uždengē sau etiškųjų klausimų tikro supratimo galējimą, nes pripažino abelną tvarką ir butinumą, nepaliekantį vietos sviete blogumos pripažinimui ir žmogaus laisvei; jie darē perdaug didelį skirtumą tarp kelių ideališkų esybių ir didelēs gaujos kvailių. Tai yra kelios iš svarbiausių minčių, kurias Plutarchas stato prieš stoikus, kuriems jis, tiesa, nepraleido progos, kur galējo, uždu oti aplinkinius smugius.

Prie šito metašimčio stoikų skaitliaus priklausē daug labai intekmingų žmonių: apie Seneką, Mozoniją, Marką Aureliją jau kalbējome. Geresnieji raštijos atstovai prie Nerono buvo po stoikų intekme. Šito periodo stoikybēje

filozofiškieji padējimai traukias į šalį, nes nereikia stebētis, sutikus čion išsitarimus, kurių negalima sulaikyti su taislu. Net Epiktetas manē, kad be reikalo yra gilintis į Chrizippo veikalus, tik reikią gyvenime išmintį parodyti. Visgi Seneka užsiiminējo daugeliu mokyklos klausimų, o Plutarchas guldē pamatinius stoikų mokyklos uždavinius, bet pas abudu metasi akysna negana filozofiškas sanprotavimų budas ir praktiškoji pakraipa, duodama klausimams. Šito laiko stoikai išimtinai rupinosi sutverti augštesnį, beveik nepasiekiamą dorybēs idealą; todēl Epiktetas aprašo tikrą stoiką kaipo nepaprastai retą atsitikimą, kaipo žmogų, kuris visuomet laimingas ir užlaiko pajiegą visose atmainingumose ir kuris neturēdamas aistros, jau ir šiame mirtiname apvalkale stojasi dievu;*) todēl Seneka vienval pataravo sykis į sykį kasdien ir tai aštrų savęs ištyrimą, o Markus Aurelijus jį pildē darbu. Niekuomet ir niekeno didesnēs svarba nebuvo priduodama smerkimui savęs priedermei ir vidurinio gyvenimo inkainojimui, kaip šitų žmonių. Teisybē, kad tikējimas čia žiurimas: Seneka ve nuo savo doriškų žmogaus pasistengimų visko laukē: "Sibi fidere" (sau tikēk) ir "fac te ipse felicem" (pats save daryk laimingu), — toksai jo buvo obalsis. Apribojimui dievybēs idējos šitie dorininkai buvo labai užaušę: pasakius: Deus, mens universi, fatum, natura, mundus, arba Providentia — Senekai buvo vis viena; teipogi ir Markus Aurelijus svarstēsi tarp įvairių dievybēs idējos apribojimų ir, galiaus, atējo prie to išvado, kad šitas klausimas yra antro laipsnio vertēs. Tikras, giliai tikējimiškas balsas girdima kartais tiktai pas Epiktetą, kuris savo gyvenimo uždaviniu statē garbę Dievui; bet ir kas buvo veikti senam raišiui?**). Pasakytą apie Dievo idēją reikia pritaikyti ir prie tikējimo į nemarybę. Seneka pripažįsta šitą tikējimą, nors ir pas jį matoma abejonē, o Epiktetas ir Markus Aurelijus abu linksta prie jos atmetimo. Stoiškieji dorininkai nebuvo tikraisiais tikējimiško atitaisymo atstovais ir tarpininkais. Idant stabmeldybē, kaipo tikējimas butų galējusi eiti toliau, arba išnaujo atsigimti, reikējo kitokių taisyklių, kurias ji rado pytagorybēje ir platonybēje.

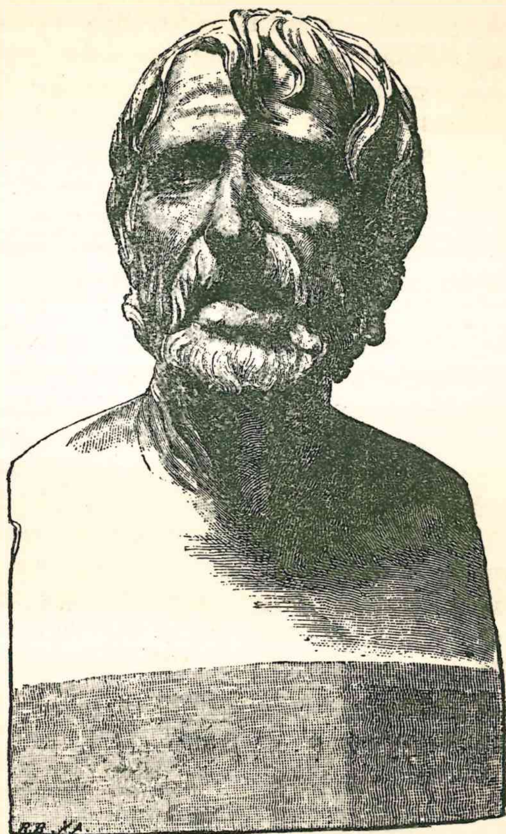
*) Arrian, II, 19.

**) Arrian, I, 16; sulyg. teipgi: I, 14 ir t.t.

Naujapytagorybē, atskiro mokslo ir gyvenimo budo prasmē įsigyveno Romoje, kaip męs matēme, dar imperatorių laiko pradžioje, drauge su Sekstijomis; ji teipgi prirengē kelią naujaplatonybei, kaip senovinē pytagorybē padējo Platono pasidarymui. Iš pradžių šita pakraipa ir stojikybē nebuvo tarp savęs kerštu; antai Seneka pripažino naujapytagorybēs intekmę; bet antrame metašimty jie išsiskyrē. Teisybē, kad antrame metašimty naujaplatonybē buvo tik užsimezgimo stovyje. Visokių graikiškų, rytinių ir aigiptiškų pažiurų bei ceremonijų sujungimas, teoretiškojo ir mystiškojo taislo išdirbimas drauge su nauda įvairiems magijos apsireiškimams — viskas šitas priguli jau vēlesniam periodui. Antrojo metašimčio platonikai turējo sulyginamai blaivias pažvalgas, žiurējo į klausimus kritiškai ir neatsisakē nuo racijonališko klausimo pastatymo. Šitas ypatingai liečia Plutarchą, kuriam męs kalti indomų veikalą prieš niektikybę (*deisidaimonia*). Niektikybē yra toje sąvokoje, kad dievai baisųs ir daro bloga. Šitą sąvoką dēl jos pasekmių Plutarchas skaito dar pavojingesne kaip netikybę. Bet Plutarchas podraug padarē pirmus žingsnius mystikos keliu, kuomet jis surado teisybēs kriteriją vidurinēje prašvietoje per Dievybę, o dievišką esybę prisistatē nepasiekiama minčiai ir leido žmoguje ypatingą organą Dievo pažinimui. Teipogi ir Maksimas Tyriškis, rašęs apie stabus, ir Apulējus, surinkęs tokią apštį įvairios galvojamos medžiagos, negali buti tikroj prasmēj priskaityti prie neoplatonikų. Šitų galvotojų pakraipa buvo, iš vienos pusēs tikējimiškų padavų užlaikyme ir apgynime — kaip mytologijoje, teip ir kulto apeigose, o iš kitos pusēs jų išaiškinime teip, idant jos nekenktų grynam ir vertam dieviškos esybēs apmąstymui; todēl teologiškų ir tikējimiškų suopročių užbriežime platonikai buvo daug našesni negu stoikai; pastarieji išdirbinējo žmonybēs idēalą ir vystē dorišką dorybēs idēją, kuomet platonikai dējo uždavinin Dievybēs idējos, tikējimiškų padavų prasmēs aiškinimą, dieviško apreiškimo ypatybes ir tolygius kitus klausimus. Kaikurie klausimai lietē arti abi pakraipas: antai klausimas apie teoretišką piktenybēs išaiškinimą ir praktišką atsinešimą į ją sviete, iššaukęs kaip augščiau minētus suraminančius veikalus, teip ir daugelį svarbių bandymų sustatyti mokslišką dievapažinybę. Apie šituos veikalus męs pašnekēsime

kitur nuosekliaus, dabar gi aprašysime indomiausius atskirus asmenis iš šito metašimčio galvotojų ir mokytojų skaitliaus.

Visųpirma męs sutinkame Annēją Seneką (4 m. pr. K. — 68 m. po Kr.). Jau prie Kaligulos jis buvo senatoriu, prie Klaudijaus jis buvo pasmerktas aštuonmetiniu ištrēmi-

Pav. 91. Annējas Seneka.

mų Korsikon. Agrippina sugrąžino jį Herono auklējimui, prie kurio paskui jis buvo ministru ir antgalo pražuvo Pizono suokalbio laiku drauge su aristokratiškaisiais tiranijos priešininkais. Apie jo veikalus, tarp kurių svarbią vietą užima laiškai į Luciliją, męs žinome iš raštijos istorijos.

Jo gyvenime dar daug kas ir dabar liekasi neaiškum; ypatingai kas liečiasi jo bendradalyvybės laipsnio Agrippinos mirtyje ir abelnai kaslink viso jo žiurėjimo į Nerono valdymą yra ir dabar įvairios nuomonės. Čion męs norime peržiurėti tiktai pamatinę jo veikalų pakraipą. Iš jų sprendžiant mums nepasirodo jis žmogum ypatingai tvirto budo. Jis padaro tokį įspudį, kad jis tarytum graudina save teip lygiai kaip ir kitus. Jis paduoda gydomuosius patarimus, skaitydamas podraug save, jei ne visai sergančiu, tai tik pusiau išgijusiu. Jam labai sunku pasilikti tvirtai ant doros kelio ir podraug jis moka puikiai aprašinėti sielos ligas ir pavojumus. Indomus pas jį visuotino nuodėmingumo, ar bent silpnybės pajautimas, greta su persitikrinimu, kad dorybė yra prigimta, o yda ateina kaip kas tokio svetimo. Todėl pas jį viešpatauja neišrišamas prieštaringumas tarp gilaus žmogaus silpnybės jausmo ir tų budų, kuriuos jis paduoda gydymui: tikėtis savimi patim, arba prisistatyti save didelio ir gero žmogaus vietoje su jo sielos turiniu. Bet visų sunkiausia jam buvo prisitaikyti prie minties apie mirtį. Jis su mėšlungiška spėka laikėsi gyvenimo ir jo gerybės, tuo tarpu gi jam parsiėjo gyventi tokiu laiku, kuomet visokio apdraudimo nebutis pasiekė augščiausią laipsnį, kadangi viskas priklausė nuo papaikusio tirono sauvalios. Iš čia atsirado pas Seneką daug gražių taisyklių ir galvojimo, kuriais jis ruošė save prie nužudymo visko, kas buvo teip brangu jo širdžiai. Jis primena pats sau: "nemo cum sarcinis enatat" (niekas negali išplaukti laikydamasi naštos) ir paveikslina sielą, kaip ji pakakinta ir išgerėjusi apleidžia gyvenimą; jis tikisi povaliai pasiliuosuoti nuo daugelio pančių, rišančių su žemišku gyvenimu; jis stiprina save tikėjimu į nemarybę ir mirimo dieną vadina aeterni natalis (gimimo diena amžinybei). Bet iš šito visko gaunama įspudis, kad nė vienas šitų budų neveikia ilgai. Senekos filozofija pasilieka baimės filozofija teip, kad terroro dienomis, per prancuzų revoliuciją jo kalba atrasta visai atsakančia to laiko aplinkybėms. Iš tikro Senekos balsas paprastai dalykų tvarkai rodosi alsinančiu, perdaug pakeltu ir šitos kalbos spėkos ir besislepiančios po ja dvasiškos silpnybės priešingumas sunkiai veikia į skaitytoją.

Begalinis pamylējimas gyvenimo Seneką vienval vertē kreiptis mintimis prie mirties, prie kurios prisiruošimą jis stato svarbiausiu filozofijos tikslu. Bet jis prileidžia atsitikimus, kuomet mirtis geistina ir pripažysta net tokius padējimus, kur savižudybē yra leistina, — butent, tas buva tąsyk, kaip gyvenimas nustoja visų dvasiškų sąlygų ir žmogus velka savo gyvastį tik kančioms. Be to Seneka drąsiai stato teipgi klausimą apie kančių atsiradimą, ypatingai rašte De providentia, sive quare bonis viris mala accidant, quum sit providentia (apie apveizdą arba apie tai, kodēl, jei apveizda yra, geriems žmonēms atsitinka nelaimēs). Stoikų filozofija šitą aiškina tuomi, kad, kadangi ir visatoj ir atskirose jos dalyse viskas vyksta sulyg prigimčia, tai todēl viskas yra gera. Bet šitas stoikų atsakymas nepakakina Senekos pilnai; greta su juo jis pripažįsta po kančiai etišką, pedagogišką svarbą: calamitas virtutis occasio (nelaimē yra dorybēs apsireiškimo priežasčia); šituo pataisomuoju buklu Dievybē daro gerą žmogų dar geresniu, ir dvasios galybē, kurią Katonas parodē nelaimēje, yra dievišku reginiu; gyvenimas be kančių, anot ciniko Demetrijaus, yra tik mare mortuum (mirusi jura).

Geresne Senekos puse be abejonēs yra jo grynas persiēmimas žmonybēs idēja. Neronui, nuo kurio jis išpradžių teip daugelio laukē, jis kaipo valdiškąją programą indējo į burną apskelbimą, dvelkiantį didžiausia meile žmonijai.*) Senekai priklauso garsieji žodžiai: homo res sacra homini (žmogus yra žmogui šventu daiktu).**) Dēl šito jis priešinosi žiauriems reginiams, kuriuose užmušinēta žmonēs dēl smagumo. Jis pirmas be jokio varžymos nupeikia gladiatorių žaismes ir atvirai išreiškia panekinimą tiems, kurie jomis linksminosi. Skelbdamas pagarbą žmogaus gyvasčiai, jis podraug mokino, kad žmonēs yra lygus sulyg savo prigimimu ir sulyg filozofija. Jis teipgi užsistodinējo už vergus, skelbē, kad ir pas juos reikia pripažinti žmogaus vertybē, privedžiojo daugelį pavyzdžių vergų dorybēs ir didširdybēs ir priminējo, kad daugelis didesniųjų žmonių yra savo ydų vergais, o daugelis vergų yra laisvais per savo dorumą***).

---

*) De Clementia I. — **) Epist. 95. slg. Ep. 7.
***) Ep. 47. De Benef. III, 18-28.

Ant užbaigos paliesime daug kartų apsvarstomą klausimą apie Senekos atsinešimą į krikščionybę.**) Jau senai krikščioniškasis balsas Senekos veikaluose iššaukē nuostebą. Bažnyčios tēvai pripažindavo, kad jis tankiai ateina arti prie teisybēs pažinimo: saepe noster (tankiai buvo musiškiu). Šitoje prasmēje išsireiškē Tertulijonas, Laktancijus ir Augustinas; pastarasis jau žinojo apie Senekos filozofo susirašinējimą su apaštalu Povilu. Jeronimas formališkai priskaito Seneką prie krikščioniškų šventųjų. Sprendžiant iš paviršutinių aplinkybių, yra galimu, kad Seneka ir ap. Povilas buvo viens kitam žinomais. Gallionas, kurio teisman buvo įvilktas Kartagenoje apaštalas Povilas, buvo Senekos tikru broliu (slg. veik. XVIII, 12 ir k.). Toliaus yra galimu, kad Nerono ministeriui Romoje buvo pranešta apie ap. Povilo bylą. Prie šito reikia dar pridurti skaitlingi bibliškieji atbalsiai Senekos veikaluose ir, sykį užējus ant šito kelio, galima surasti dar daug ir labai indomių šitų santykių žymių, kaip į tai ir nurodo Kreyer. Bet jau iš Westerburgo šitos padavos kritikos galima matyti*), kad męs šitame dalyke turime reikalą su labai nedēkingu ir beišeiginiu uždaviniu. Skaitlingos paralelēs, dar kartą kiek pilnesnēs pravestos Kreyerio, kas jau daug kartų buvo daroma ir pirmiau, apima, matyt, tokius sulyginimo dalykus, kurie toki paviršutiniai ir abelni, kad anaiptol negali buti raštijiškos prigulmybēs buvimo prirodymu. Keturiolika laiškų iš manomojo apaštalo Povilo susirašinējimo su Seneka teip nevykę, kad į jų originališkumą niekas netiki, manyti gi, kad buvo kitas, originališkas susirašinējimas, nēra jokių pamatų. Antgalo patim geriausiu prirodymu yra neminējimas pas Seneką apie krikščionybę ir pilninga suoproČių stoka, prirodančių krikščionybēs intekmę neleidžia manyti, kad Seneka buvęs pilnu ar bent iš dalies krikščioniu.

**) Šitas klausimas antgalo nuosekliai buvo apdirbtas I Kreyerio: L. Aneus Seneca und seine Beziehungen zum Urchristenthum 1881). Šitame veikale privedama kaipo raštija abelnai, teip ir turinti atsinešimą ypač prie šito klausimo. Bet skaitliuje išskaitytų veikalų nepaminēta: Ch. Aubertin: Seneque et St. Paul. Etudes sur les rapports supposés entre le philosophe et l'apôtre 3 laid. (1872 m.). Geresniu keliu, negu Kreyerio išrinktasis tardymą veda W. Ribbek: L. Anneus Seneca der Philosoph, und sein Verhaeltniss zu Epicur, Plato und dem Christenthum (1887 m.). Šitame veikale teisingai atmetama susitaikymas su krikščionybe ir tardoma stabmeldiškų filozofų intekmē.

*) Padavos atsiradimas apie tai, kad Seneka buvęs krikščioniu (1881 m.).

Bet ir priešingas tvirtinimas, ginamas Bruno Bauero nenuveda į jokią tikrą išeigą; šitai Bruno Bauer mano, kad augštesnybē buvo po filozofo pusei, kad Seneka turējo buti priskaitytas prie krikščionybēs tēvų ir kad jo veikalai tankiai buvo medžiaga sustatant Naująją Sandorą. Bruno Bauerio atradimas Naujosios Sandoros raštijiškosios prigulmybēs nuo Senekos iššaukia nusistebējimą; jis net vienoje Senosios Sandoros citatoje pasiuntimo pas žydus surado Senekos žodžius. Apie tiesius Senekos su krikščionybe santykius išmintingu klausimo išrišimu butų, pripažinus jį bergždžių, bet patēmijus, kad pas Seneką, kaip ir pas daugelį kitų šito periodo raštininkų, srovēs yra toje dvasioje, sukēlusioje stabmeldybēje klausimus ir reikalus ir inkvēpusioje nuomones, prirengusias protus prie krikščionybēs. Kas pasakyta apie Virgilijų, tas tinka ir prie Senekos: tojo laiko stabmeldiškame sviete pradedama jausti tam tikra atmosfēra, tinkama krikščionybēs išsivystymui. Žinoma, prie Nerono stabmeldybē ir krikščionybē buvo dar labai tolimos nuo susilietimo. Krikščionybē dar nesiskyrē nuo sinagogos ir nesiskaitē kuomi tai ypatingu; Nerono persekiojimas krikščionių galima aiškinti netikēta aplinkybe, butent tuomi, kad Nerono pati, žydē Poppēja surustino imperatorių ant krikščionių. Dēlei tokio, dar visai neįžymaus krikščionių padējimo tuometiniame sviete, intekmē į Seneką iš šitos pusēs visai netikima.

Visai kitokiu žmogum, kaip Seneka, buvo Epiktetas, vieno žiauraus šeimininko frygiškasis vergas, o paskui liuosas; jis mokino Romoje ir, po Domicijano filozofų ištremimo, mokino toliaus Nikopoly. Dēlei savo inkyraus budo klausinēti žmonių apie jų sielos išgydymą, jis matyt Romoje įgijo sau priešus. Šitame atsitikime jis turējo sau pavyzdį sokratinēs *maiéusis*. Paskui jo mokslą perdavē jo mokinys Arrianas penkiose knygose *diatribai,* kurių mus pasiekē tiktai keturios, ir suglaustesnēje ir abelnesnēje formoje "Mažajame dorybēs veidrody", — *Egcheiridion.* Pas Epiktetą randame stoikų nepalankumą, sujungtą su cinikų atvirumu. Turtas ir civilizuoto gyvenimo daugiapusybē visai nepadarē į jį patraukiamos veikmēs; jam nesunku buvo sutaikyti mokslas ir gyvenimas. Jojo išdidumas, kaipo filozofo, jojo didširdybē kančiose ir varge, nuoširdumas, su kuriuo jis, budamas užaušęs kultui, giria ir garbsto dievybę,

padarē iš Epikteto teip sakant, šventą, kad net Celzas klausia pas krikščionis, ar neužsipelni koks-nors asmuo didesnio garbinimo, kaip Kristus, pav. Epiktetas. Epikteto filozofija teipgi pilnai nukreipta į praktiškąją dorybę; vienok jis teisingiau paduoda kaikurias stoikų mokyklos pagrindines pažiuras, kaip Seneka ir Markus Aurelijus. Šiteipos jis priduoda didelę svarbą mokslui apie apveizdą (*pronóia*), kurios yra valdoma viskas, net ir smulkmenys ir piktenybē, teip kad sviete visuomet galima rasti harmonija. Todēl negalima kaltinti dievybēs už tai, kad ji siunčia mums piktenybę musų doriškai lankstynei, teip pat, kaip siaubunai, su kuriais Herkulēsas kovojo, tik patarnavo jo vieko išlavinimui. Stoikų užauštis ir atšiaurumas rado sau teoretišką išraišką Encheiredione, kur vienval atkartojama skirtumas tarp daiktų, kurie yra musų valioje, ir tų, ant kurių męs neturime valios ir kurie todēl mųs neapeina (*ta to hēmin* ir *ta ouk eo hēmin*). Prie paskutinēs daiktų kategorijos, kurie protuolio neapeina, priklauso visos išlaukinēs aplinkybēs: nuostoliai, ligos ir t. t. Visokioje nelaimēje reikia sau tarti, kad ji mums ne tikra, nes bloguma yra tik musų suoprotyje. Epikteto mokinimo turinys apsireiškē išsireiškime: *anéchou kai apéchou**) (susilaikyk ir kęsk).

Apie Markų Aurelijų męs žinome iš jo susirašinējimo su jo mokytoju Frontonu ir iš 12 jo dienyno knygų *ta eis eautón*. Paskutiniame yra peržvalga savęs, kuri iš dalies buvo parašyta imperatoriaus, pulkininko šētroje laike karēs su padunojinēmis tautomis. Jis dēkoja savo mokytojams ir auklētojams, ypatingai gi dieviškai vadovybei, kuri padarē jį tuo, kuo jis yra. Jis griežtai pildo savo priedermes, kaipo žmogus ir kaipo romēnas ir stengiasi duoti savo sielai vidujinį ramumą kaip vidui svieto sumišimų, teip ir atminus apie mirtį. Rimtumas ir lētumas, su kuriais šitas viešpats matuoja savo sąžinę ir teip arti ima prie širdies sielos išganymą, pilnai verti pagarbos. Bet kaip Marką Aurēlijų pastato ne tik kaipo vieną iš paskutinių, bet ir kaipo vieną iš augščiausių ir gryniausių įsikunijimų stabmeldiškos dorybēs, tai galima daug kas užmesti tokiam perdētam gyriui. Teisybē, Markus Aurēlijus buvo geras žmogus, bet jo gerumas turējo egojybēs šešēlį. Jis visų labiausiai rupinosi savo paties sie-

---

*) Gellius XVII, 19.

los išganymu ir sielos ramumu, net be vidujinės naudos. Kaipo valdovas jis buvo smulkmeniškas; pas jį nė żymės nėra supratimų apie valdymą, arba valstybės idėalą.

Jis išdavė kelis filantropiškus padavadijimus, prisakė rupintis pamestais vaikais, išdavė įstatymą prieš suskundikus, liepė tiesti šienikus akrobatams, idant jie pavojingai neużsigautų bepuldami; kaslink visa ko kito jis perdaug buvo įsitikinęs į išlaukinių kišimųsi benaudingumą be prirengtinio vidujinio pataisymo, kad imtis ko-nors energiškai. Jam truko noro veikti; jis turėjo baisiai ilgėtis, kame vienok Renanas mato augštesnį išminties laipsnį.

Indomu, kad dar šitame laike krikščionys teip mażai atkreipė į save atidżią. Plutarchas apie juos nekalba; pas Epiktetą ir pas Markų Aurėlijų apie juos priminta po sykį ir pas kiekvieną netikėtai su vienokiu pastebėjimu apie jų niekinimą mirtimi, ką šitie protuoliai neskaitė paeinant iš teisingo principo. Krikščonių persekiojimai prie Marko Aurelijaus buvo teipgi vietiniai; krikščonybė jau turėjo pasisekimą sviete. Krikščionių apologijų periodas, nukreiptų tankiausiai į imperatorius, jau prasidėjo. Pirmutinė raštijiška polemika prieš krikščionybę eina nuo Frontono, Marko Aurelijaus mokytojo, kaip tas matyt iš Felikso Minucijaus Octaviaus. Negalima tikrai pasakyti laiko Celzo sudėjimo *Alėdys Logos,* bet, turbut, galima jis priskaityti prie 180 m., ar bent prie antro metašimčio. Šitas veikalas yra dingęs, bet jį beveik išnaujo galima sudėti pagal Origeno*) atsiliepimą į jį.

Nuo platoniškosios idėjos augštybės apie dievą Celzas ginčijosi dėl krikščioniškų suopročių apie tvėrimą, żmogaus sutvėrimą ir prisikelimą, skaitydamas juos nevertais ir nepritinkamas dieviškai didybei.

Męs išpradżių pasakėme apie tris garsiuosius stoikus; dabar sugrįšime kelis dešimtmečius atgal supażindinimui su patim indomiausiu šito periodo asmenim — Plutarchu (50-125.)**). Plutarchas talpino savyje visą savo laiko apšvieti-

---

*) Pasistengimą jį atstatyti darė Obe ir Keim, *Celsus Wahres Wort* (1873 m.).

**) Be abelnų veikalų visųpirma paminėsime Volksmanną: *Leben, Schriften und Philosophie des Plutarch von Chaeronea* (2 laid. 1873 m.). Be to dar O. Grear: *De la morale de Plutarque* (3 laid. 1880 m.); R. C. Trench: *Plutarch* (lectures 2 laid. 1874 m.); W. Moeller: *Ueber die Religion Plutarch'* (kalba 1881 m.).

mą besimokindamas ir bemokindamas didžiausiuose svieto garduose, o paskui, sugrįžęs į savo gimtinį gardą Cheronēją, gyveno ten didžiai mylimas magistrato ir Apollono kunigo urēduose. Jojo 44-se *Bioi Parállēloi* gyvu žodžiu su daugeliu anegdotų, bet be gilios kritikos aprašyta garsiųjų graikų ir romēnų gyvatos. Teipgi jo rinkinys 92 didelių ir mažų, iš dalies be atsidējimo parašytų straipsnių, žinomų po užvardžiu Moralia, nors jie ir parašyti graikiškai. Atskiri jo veikalai, kaip sulyg savo gerumo, teip ir sulyg turinio, labai įvairųs. Juose galima rasti raminami laiškai ir pašnekos prie stalo, polemiškieji raštai, prieš epikuriečius, ar stoikus; straipsniai apie tikējimo ar filozofijos klausimus, sanprotavimai apie etiškuosius klausimus, straipsniai dēl įvairių privatinių dalykų, pastebējimų rinkinys; — visa ko šito bandymai randama Plutarcho Moralijose.

Pas Plutarchą negalima rasti kokio nors riboto ir griežtai užbaigto taislo. Jis Platoną laikē didžiausiu filozofu, tankiai sekē jo keliais, nors smulkmenyse pas jį galima rasti daug nenuosaikybių. Jo uždaviniai grynai tikējimiški. Jam norējos palaikyti prigimtąjį tikējimą, nes palaikai, kuriuos jis norējo užlaikyti sau ir svietui, buvo graikiškai romiški. Plutarchas, nors buvo graiku, bet buvo palinkęs prie romiškojo kulto ir valdžios; į rytų niektikybes jis žiurējo šaltai, apie "žydų niektikybę" jis kalbējo su paniekinimu. Tiktai tąsyk jis rado vienumą tikējimuose, pav., kaip aigiptiškuose dievuose jis pažino graikiškuosius, tąsyk jis pripažino ir svetimą teisingu. Aplamai jis gynē padavų tikējimą. Viena iš svarbiausių šito tikējimo pusių buvo mokinimas apie dievišką apreiškimą; todēl Plutarchas išeina su trimi raštais apie delfiškąjį orakulą ir praeidams apie žinavimą abelnai. Žmogaus siela ne tik gali minēti praeitę, bet ir žiurēti į ateitį. Savo žinavimo teorijai Plutarchas priēmē domon kaip dieviškąsias, teip ir materiališkąsias priežastis: jos veikia išvieno, todēl nebus bedievišku prie veiksnių, iššaukiančių užsidegimą, priskaičius teipgi ir žemēs išgaravimus.

Didžiausia Plutarcho rupestim buvo apvalymas suopročio apie Dievą nuo nevertų jo prisistatymų. Yra daug atžagarių manymų apie dievus, kuriuos tapatina su jų paveikslais, arba simbolais ir apie kuriuos poētai pripasakojo tiek daug melo. Plutarchas naudojasi kaip euhemehištiškuoju

mytų aiškinimu, teip ir fiziškais stoikų aiškinimais. Pats jis linko, kaip matyti iš jo rašto apie Izidą ir Ozirisą, prie etiškosios alegorybės. Indomus budas, kuriuomi jis spyrės prieš viską kas padavų prisistatymuose gundo. Šiteipos jis aiškino dievų daugotybę, (bet pas jį neretai atsitinka ir vienadievybinės pažiuros), iš vienos pusės, daugumu svietų, o iš kitos gerumo ir teisingumo dorybėmis, kurios pridera Dievybei, bet gali buti pritaikomos tik bendrai ir tokiu budu butinai spėjama dieviškų esybių daugotumas. Bet pačiu laimingiausiu, anot jo paties išsitarimo, "radiniu" buvo mokinimas apie demonus.*) Šitas mokinimas davė Plutarchui įvairius ir svarbius nuopelnus. Demonai — tai tarpinės esybės tarp dievų ir žmonių; jie baudžia bloguosius ir duoda palaiminimą; jie pranašauja per orakulus; jiems priklauso aukos ir šventės. Kas priskaitoma dievams bloga ir neverta, tas gali atsinešti tik prie demonų. Kad demonai kartais gali buti mariais, tai patvirtinama Pano istorija, apie kurio mirtį stebuklingu budu buvo apskelbta jureiviams. Tokiu budu demonai turi visokeriopas pildastis, tarp kurių viena iš svarbiausių yra tame, kad jie buvo prie žmonių kaipo dvasios sargai, sergsti juos ir veda, kaip antai Sokrato genijus.

Plutarcho veikalų skaitliuje randama teipgi pats indomiausias to laiko straipsnis apie dievapažinybę: De sera numinis vindicta (apie pavėluotą dievišką teismą). Keim teisingai pastebėjo, kad platoniškoje dualistinėje pasauležvalgoje, piktenybė sviete nevisuomet galėjo buti dievišku baudimu. Bet pas Plutarchą teip labai persvērē tikējimiška nauda, kad jis butinai turējo užsiduoti klausimą, atrodantį jam mįslišku šale jo tikējimo į Apveizdą, — butent klausimą, kodēl Dievybē matyt ar visai nebaudžia blogų, arba teip vēlai, praējus tokiam ilgam laikui. Musų filozofo šito klausimo apgalvojimas atsižymi daugiapusybe; jis duoda daug atsakymų ir žiuri į piktenybę nuo įvairių pažvalgos taškų prasmēje baudžiamojo atlyginimo, apvalomojo pataisymo ir pabariamojo pavyzdžio. Jis nurodo teipgi į dieviškąją pakantrybę, kuriąja duodama proga ir laikas pasitaisyti ir kuri mokina mus nieko neveikti supykus ir umai. Jis nuramina sunkų jausmą, turimą matant blogus laimin-

*) Jis yra ypatingai raštuose De defectu oraculorum, De Iside et Osiride, De daemonio Socratis.

gais tuomi, kad primena apie musų pramatybēs ribas ir kalba apie nubaudimą, susidedantį iš vidujinio neramumo ir graužimos, atjaučiamus blogųjų, nežiurint į jų išrodomą gerovę; prietam paaiškinimo pavidale jis nurodo į gentkarčių sąlydumą ir, galiaus, neužmiršta pašaukti į pagelbą viltį teisingumo atasteigai busimame gyvenime.

Neteisinga butų aprašinējus Plutarcho tikējimą — kaipo "krikščionybę be Kristaus". Greičiau Plutarchas, kaip ir Markus Aurēlijus, tik visai kitonišku budu, gilesniu ir pilnesniu, buvo stabmeldiškojo antrojo metašimčio dievotumo atstovas. Jis stengēsi išganyti tikējimišką senovinio svieto palaikinį, bet podraug, nepastebēdamas to, padējo pamatus kaikuriems naujiems mokslams. Prie jų skaitliaus ypatingai priklauso jo mokinimas apie demonus, įsikerojęs dar graikiškoje senovēje, bet kuris pas Plutarchą atliko naują darbą. Didelē Plutarcho svarba, viena, yra tame, kad jo biografijos stojosi gyva forma, kurioje prisistatymas apie senovinę dorybę buvo perduodama ir kuris veikē toliau, antra — tame, kad jis aiškiai išreiškē gryno Dievybēs idējos supratimo reikalingumą.

133. Tikējimiška Sinkretybē Trečiojo Metašimčio Pradžioje.

Jeigu skaičius, kad Romos civilizacijos ir tikējimo puolimas prasideda nuo Marko Aurēlijaus mirties, tai nereikia užmiršti, kad šito momento laikas iki galutiniam Romos valstybēs puolimui savu žavu skiriasi į kelis periodus. Pirmas išsivystymo fazis, po pairtuvių, įvykusių po Kommodo mirčiai ir Antoninų dinastijos pasibaigimui, prasideda tuomet, kaip varžum Šeptimijo Severo valdymu valstybēje vēl buvo inkurta tikra tvarka. Valdant Septimijui Severui ir jo afrikoniškosios ir syriškosios paeigų inpēdiniams, pirmą vietą užēmē provincijos. Kaip kariuomenēje, teip valstietiniame valdyme Romos galybēs svarumo vidurys buvo perneštas į provincijas. Dar labiau negu pereitame periode, gyvenimas įgavo kosmopolitišką, o apšvietimas ir tikējimas — sinkretišką pobudį. Prie imperatorių rumo ir visuomeniškuose skraituose, kurių viduriu buvo syriškosios valdovēs, žingeidauta mokslo ir raštijos. · Apie jas susispietē įžymiausieji to laiko žmonēs. Ypatingai didelēje garbēje buvo juridiškieji užsiēmimai; todēl šitas laikas, atžymētas daugelio

didžių juristų darbais, gavo labai didelę svarbą romiško įstatymo išsivystymo dalyke. Imperatroriai ir jų pačios kreipē savo atidžią teipgi ir į tikējimą. Bet, pirma negu męs aprašysime reformų bandymus, išējusius iš prieruminių Severinēs dinastijos imperatorių skraitų, męs turime kiek geriau peržiurēti įvykusį antrojo metašimčio pabaigoje rytinių kultų išsiplatinimą.

Męs jau pirmiau minējome apie daugumą šitų svetimų kultų, ypatingai apie aigiptiškuosius Izidos ir Serapiso kultus, kurie, budami inkurtais Romoje dar anksčiaus, turējo ir trečiame metašimty daugelį pasekējų. Senieji kultai teipgi nesiliovē gyvuoti, ar net žymiai plētēs, kaip antai kappadokiškosios Bellonos kultas, kuris prie Kommodo įgavo tyčia kruviną pobudį. Teip pat ir fryrinēs didžiosios motinos garbinimas, įvestas Romon dar antrosios Puniškos karēs laiku, tiktai prie imperatorių parodē savo pilnai šlykštų ir žiaurų pobudį. Prie imperatoriaus Klaudijaus pirmu kartu pasirodē Romoje kovinē dievēs motinos ir Attiso šventē, nejaukios procesijos išsiskapinusių gallų, nevaržomieji džiaugsmo klyksmai, sekanti po bēdojimų (todēl 25 d. kovo vadinosi Hilaria), — visa kas šitas 2-me ir 3-me metašimty vis labjaus įējo į madą Romoje*). Šitas frygiškasis didžiosios motinos kultas iš dalies susijungē su syriškosios dievēs kultu iš Hierapoliso (Bambike, Mabog), Lukiano aprašytu. Ir vienas ir kitas visgi turējo panašų pobudį, jungiantis savyje gašlumą ir žiaurumą, ypatybes, dēmējančias semitiškuosius tikējimus. Jei prie šito pridurus dar, kad elgētaujantieji šitų rytinių kultų kunigai užsiiminējo visokiomis klastomis, tai męs turēsime pripažinti, kad kaltinimas aršiausios rųšies veidmainybēje, išreikštas G. Schillerio šitam tikējimui, nēra perdētas. Syriškieji dievai ir dievēs 2-me ir 3-me metašimčiuose garbinta po visokiais vardais; tankiai kokis nors Baalas tapatinta su Jupiteriu optimus maximus. Šiteipos buvo garsus kaipo orakulas syriškojo Heliopoliso Baalas (Baalbek); Antoninas Pijus pastatē jam puikų šventnamį, kaipo Jupiteriui O. M. Lygiai teip pat Doliche gardo dievo kultas, šiaurinēj Syrijoj, kaipo dolichējiškojo Jupiterio O. M., buvo labai išsiplatinęs, kaip tą parodo skaitlingi paminklai ir parašai. Šito dievo kultas, aprupinto kariškomis priskaito-

*) Aprašymo žr. pas Apulēją: Metam. VIII, IX.

mybēmis, legijonų buvo išnešiotas į tolimiausias provincijas ir jau prie Kommodo jis turējo savą šventnamį ant Aventino. Paskui męs paimsime Emēzos dievo garbinimą, iš kur Septimijus Severas, pagal sapno nurodymą, paēmē sau į pačias tenaitinio kunigo dukterį.

Iš rytinių šito laiko kultų labiausiai išsiplatinusiu turime pripažinti Mitros garbinimą,*) su kuriuomi lietēsi kuoskaisčiausios pakraipos ir kuogiliausi reikalavimai. Mitra buvo senovēs ariškasis, o paskui persiškasis dievas, kurio kultas išsiplatino po Mažąją Aziją. Romēnai pirmiausiai susipažino su juo Pompējaus ekspedicijos metu prieš kilikiškuosius jurų plēšikus. Bet pirmame metašimty jo kultas buvo sutinkamas Romoje tik kur-ne-kur ir dar Plutarchas kalba apie jį su paniekinimu kaipo apie barbarų niektikybę. Bet 2-ro metašimčio pabaigoje jis užēmē pirmą vietą; žydintis gi išsivystymo laikas buvo apie 400 m. Skaitlingi paminklai ir parašai liudija, kaip plačiai buvo paplitęs Mitros garbinimas po visą svietą. Ypatingai šitą dievą garbino kareiviai. Imperatoriai, pradedant nuo Kommodo, teipgi karštai jį garbino. 3-me metašimty jis likos Romos valstybēs vyriausiu dievu. Daugybē paminklų ir parašų liudija apie jo kultą. Tankiausiai atsitinka paveikslas, ant kurio Mitra parodytas urve, frygų drabužiais, savo kinžalu nudurianČiu bulių. Abi svarbiosios figuros visur tos pačios, bet sutaikymas mainosi; kartais prie jų prisideda daug žvērių paveikslų, ypatingai liuto, o teipgi kitos pagražinamosios figuros, kartais gi jų nēra. Kaslink šitų simbolų prasmēs, tai galima daryti tik spējimai. Neabejojama, kad pagal savo turinį jie labai seni, nes jie atsitinka jau ant senų persiškųjų bareljefų. Bet, žinoma, romiško Mitros kulto periodan jie pateko nebe pridējimo prie jų savystų idējų, sanprotavimų ir jausmų. Kartais Mitra maišosi su kitais dievais; žinoma, jo negalima, kaip tas tankiai darydavos, tiesiog tapatinti su Sol invictus, kuriam buvo švenčiama gruodžio 25: semitiškieji sauliniai dievai turējo kitą paeigą ir pobudį. Bet Mitrai buvo duodama saulinių dievų ypaty-

*) T. Fabri: *De Mithrae dei solis invicti apud Romanos cultu* (1883); A. I. Rotteveel: *De romeinsche mysterien von Mithras* (diss. 1894); visi kiti veikalai kaslink šito klausimo buvo nuveikti dideliu Fr. Cumont'o rinkiniu: *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra, publiés avec une introduction critique* (pradētas 1894 m. pilnas bus iš 4 tomų).

bēs, pav., Attiso, Sabacijo ir net Bakchuco. Abelnai jis buvo bendru globēju ir vadovu, nuo kurio jo garbintojai visa ko laukē. Vargiai koks kitas stabmeldžių kultas arčiau priējo prie vienadievybēs, kaip Mitros garbinimas Romos valstybēje, ir tulą laiką galējo rodytis, kad nauji tikējimiški reikalavimai, atsiradę sviete, ras sau pasitenkinimą šito dievo kulte.

Pav. 92. Mitra, nukaujantis bulių.

Mitros kulte jungēsi teipgi didelē dalis aukų, įžadų ir tikējimiškų šito laiko slaptenybių, nors jos ir turējo visokias paeigas. Visųpirma paminēsime apie taurobolijas ir kriobolijas. Šitie aukojimų pavidalai turējo mažaazijišką paeigą ir buvo didžiosios motinos ir Sabacijo kulto dalimi, bet nebuvo svetimais ir Mitros kultui, kam gelbējo, turbut, parodymas apie Mitrą, nukaujantį bulių. Aukojimas buliaus arba avino turējo apskaistinamąją ir atperkamąją prasmę.

Apskaistinamasis sēdo į duobę, kurią išviršiaus pridengdavo skylētomis lentomis, ant kurių statydavo iškilmingai apkaišytą aukojamą gyvulį, bulių ar aviną, ir čion užmušdavo. Kraujas, besiliejąs ant to, kas buvo duobēje, buvo jam didele atperkamąja ir apskaistinamąja priemone. Italijoje toki buliaus aukojimai pasirodē tiktai 2-rojo metašimčio pusēje ir, pradedant nuo Kommodo laiko, eina vis tankyn. Jie yra parodyta ant daugelio paminklų ir męs turime jų aprašymą, kurį męs kalti bažnytiniam poētui Prudencijui. Šitos aukos galima buvo duoti arba už patį save, kartą arba kelis kartus, arba už kitus, užimant jų vietą, net pro salute imperatoris (už imperatoriaus sveikatą), arba kaip Lione pro statu coloniae (už naujokijos gerovę). Abelnai Mitros tikējimas buvo gausus simboliškomis apeigomis, kurių tulos teip buvo panašios į krikščioniškąsias, kad tas stebino bažnyčios tēvus*). Šito kulto pildymo budai nevisai mums žinomi. Mitros garbinimas budavo ne dideliuose šventnamiuose, bet mažose, tankiai požeminēse, urvinēse meldyklose, kur daugybē simboliškų paveikslų piešē Mitrą ir jo šventus veiksmus. Mitros garbinimo svarbiausia dalimi buvo slaptenybēs. Mitros tarnautojai sutvērē savytarpēje slaptą draugiją, kaipir frankų masoniją, kurion nauji nariai priiminēta tik po sunkių perkentējimų, asketiškų nuopelnų ir simboliškų įšventinimų. Tyrimus ugnia ir vandeniu, kruvinus plakimus, badą, troškulį, šaltį, — viską tą įšventinamasis turējo pirma perkęsti; atsitikdavo net, kad jis mirdavo per savo įšventinimą. Mitros slaptenybių smulkmenyse dar daug kas liekasi mums neaiškaus. Antai męs nežinome, per kiek laipsnių įšventinamasis turējo pereiti ir kokią prasmę turējo tie vardai, kuriuos jis gaudavo, įvairiuose laipsniuose. Męs skaitome apie Mitros varnus ir liutus, apie karžygius, kuriems priskaityta vainikas ir kardas, apie persus ir daugelį kitų klasių. Ant augščiausio hierarchijos laipsnio stovējo tēvai, o priekyje jų — tēvų tēvas. Moterys teipgi galējo buti priimamos šitosna draugijosna. Iš daugelio nurodymų, randamų pas Porfiriją ir kitus, turime manyt, kad šitiems įšventinimams buvo duodama įvairųs simboliški aiškinimai, teip kad buvo ir teologija, atsakanti Mitros kultui, kuri

---

*) Justinas: *Apol. I.* 66; *Dial. c. Tryph.* 70. Tertullionas: *De paescr. haer.* 40, *De baptismo* 5; *Firmicus Maternus*: 27, 8; Prudentius: *Hymn. X*, 1011 ir k. slg. teipgi *Corp. Insc. Lat.* VI 497 504.

galima laikyti viena iš gnostikybēs atmainų. Bet svarbiausias Mitros garbinimo tikslas, be abejonēs, buvo praktiškasis: sielos nuraminimas ir į nemarybę vilties gavimas. Kaip ten nebuk jis kuopuikiausiai sugiebējo priiminēti į save kuoįvairiausias pažiuras ir tikti visokiems reikalavmams, per ką jis ir viešpatavo tam tikrą laiką ir keletą metašimčių stabdē galutinę krikščionybēs pergalę, teipgi besisiekiančios apimti senovinio svieto palaikiją.

Dabar pažiurēsime į reformatoriškus iš Severų dinastijos imperatorių pasistengimus. Drauge su J. Reville męs galime šitame atsitikime atskirti tris pradžias: naujapytagorybēs atsigimimą prie Septimijo Severo, Heliogabalo dievo įvedimą iš Emezos ir eklektiškąjį Aleksandro Severo šventųjų kultą. Kaip jau męs augščiau pastebējome, šito bruzdējimo siela buvo syrēs, buvusios imperatoriaus šeimynoje: Julija, Domna, Septimijo Severo pati ir Karakallos motina, josios sesuo Julija Meza ir dvi pastarosios dukterys — Julija Soemias, Heliogabalo motina, ir Julija Mamea, Aleksandro Severo motina.

Tikējimiški siekiniai, buvusieji prie Septimijo Severo rumo rado sau išraišką Apollonijaus Tianiškojo biografijoje. Julija Domna pavedē vienam iš apsiaučiančių ją sąmojingų literatų nupiešti svietui švento žmogaus paveikslą; šiteipos atsirado Apollonijaus biografija, Filostrato parašyta. Klausimas sulyg to, kaip daug šitoj knygoj yra istoriškai tikros medžiagos, išrišama įvairiai; bet jis neturi didelēs svarbos. Raštijoje kaikur randama netikētai ir neturį didelēs vertēs nurodymai į tai, kad pirmame metašimty gyveno raganius, paējimu iš Tianos, Kappadokijoje. Filostratas tiktai iš šito neaiškaus asmens padarē tų minčių nešiotoją, kurios užēmē anų laikų apsiaučiančiąją draugiją. Jo veikalas, nors sulyg savo forma ir artimas graikiškiems romanams ir turįs savyje daugybę nuotikių, tik skirtas ne lengvam skaitymui, bet priešingai turējo visai rimtą, praktiškai tikējimišką tikslą. Jo tikslu buvo duoti svietui švento, dievuoto žmogaus paveikslą, padaryti jį tikējimiško garbinimo dalyku ir tokiu budu vaizdžiai išreikšti tikrojo tikējimo pobudingosios ypatybēs.

Męs, žinoma, negalime čia paduoti visų skaitlingų atsitikimų ir pasakojimų apie Apollonijaus keliones po visas šalis iki svieto kraštų, padarančių aštuonių Filostrato kny-

gų turinį. Męs tik trumpai nurodysime į svarbiausias ypatybes. Apollonijus jau pirmiau atsižymējo asketiškais nuopelnais ir sekē pytagoriečių gyvenimo budą: dēvējo lininius drabužius, nevalgē mēsos ir visame kame laikēsi valyvybēs. Su malda kreipēsi jis prie saulēs, ir šitoje pobudingoje ypatybēje męs pamatome syriškosios princesos dvasią, inkvēpusios rašēją parašyti šitą knygą. Šitą gi saulinį kultą Apollonijus rado ir pas Indijos bramanus, pas kuriuos jis išgyveno keturis mēnesius. Ant bramanų nelaimēs Apollonijus tapo jųjų viršininko Jarchaso sužinodintas su augščiausia išminčia, kurios nepasiekē kitos pažiuros, net ir graikiškosios. Šita išmintis buvo teoriškame mokinime apie vēlių persikēlimą, apie augščiausiojo dievo svieto sutvērimą, apie graikiškųjų dievų atsiradimą iš Indijos, bet dar labiaus dvasiškuose sugiebumuose, kadangi bramanai permatē ateitę, gydē ligonius ir abelnai rodē dieviškas galybes. Tokiu budu bramanų draugystēje Apollonijus pasiekē tikējimiško gyvenimo augščiausią laipsnį; kaip jis po to nuvyko Aigiptan pas gimnosofistus, tai jau negalējo nuo jų nieko daugiau išmokti. Indomu, kad, kuomet Apollonijus tolydžio duoda savo viršžmogiškos pažinties ir galybēs prirodymus, tai jo biografijoje ypatingai aiškiai atmetama intartis magijoje. Filostratas visai negeidžia, idant jo didvyris skaitytųs burtininku; neprielankus atsinešimas prie jo eleuziniškojo hierofanto, Trofonijos ir daugelio kitų kungų, laikiusių jį magiku, rēmēsi vien nesusipratimu. Jei jis žinojo ir galējo padaryti daugiau kaip kiti žmonēs, tai tą jis kaltas tiktai savo augščiausiai skaistybei. Doringas žmogus įgyja dieviškas ypatybes; šito jis išsimokino ir šitą jis matē darant, gyvendamas ant kalno pas bramanus. Kaikur prasiskverbia metafiziškasis aiškinimas toje prasmēje, kad ypatinga galybē, kurią Apollonijus turējo, buvo dieviškos paeigos, bet pamatinē mintis, matyt, yra kita: Apollonijus buvo dievišku žmogumi; — ne dievu, bet dievišku, nes jis buvo pilnai išmintingu, skaistum ir doringu. Rodydamas visas šitas ypatybes, jis keliavo po visokias šalis, gydydamas ir laimindamas ir net darydamas intekmę į istorišką valstybēs likimą, kadangi jis pranašaudavo busimųjų imperatorių iškilimą.

Peržvalgant Filostrato knygą mums visų svarbiausiu yra klausimas apie jos atsinešimą prie krikščionybēs. Apol-

lonijaus biografijoje niekur neprimenama apie krikščionybę, bet joje neretai atsitinka neabejojami pasekimai evangelijinių pasakojimų apie stebuklus, arba pasakojimų iš apataštalo Petro gyvenimo. Ar tai Filostrato noru buvo kovoti prieš kirkščionybę, panašiai tam, kaip metašimčiu vēliaus Hierokles augštino tianišką šventąjį, statydamas jį prieš Kristų? Nesinori tikēti, idant jis butų turējęs tokią pakraipą. Draugijoje, susispietusioje aplink syriškąsias valdoves nebuvo kivirčių su krikščionybe. Todēl ir Apollonijaus biografijoje apsireiškia artumas prie jos. Nors krikščionybē ir neįvardijama, bet dažai paveikslinimu šventojo žmogaus imama iš Naujos Sandaros. Reikējo sutverti grynas, kiltas, dvasiškas, gyvastinis paveikslas; šitam naudotasi visokia medžiaga. Pamatinēs jo ypatybēs buvo duota pytagoriečių gyvenimo budu ir syriškuoju sauliniu kultu. Augščiausiu idēalu buvo laikoma indų išmintis. Visoki teršiamieji elementai buvo atmetama, k. a. kruvinosios aukos, aigiptiškasis gyvulių kultas, net daugis graikiškųjų suopročių, ypatingai gi magija. Rods, šitas pasistengimas neturējo didelio ir tvirto pasisekimo. Apollonijui buvo pastatytas puikus šventnamis jo gimtiniame garde, Tianoje ir Karakalla buvo karštu jo garbintoju. Aleksandras Severas priskaitē jį prie savo šventųjų šale Orfējaus ir Kristaus.

Dar trumpiaus pateko syriškojo saulinio dievo kultas Heliogabalo atneštas Romon. Julijos Soemias sunus Bassianas buvo gražus vaikutis, visas atsidavęs šito dievo kultui, kurio vardą jis antgalo ir pats priēmē, ir jausmiškam ištvirkimui. Kaip jį kareiviai užvedē ant sosto, tai jis tuojaus įsteigē išimtinį dievo kultą, kurio jis buvo kunigu ir kuris ant pinigų turi vardą Deus Sol Elagabal. Kaslink to, ką reiškia vardas Elagabal, lygšiol manoma visaip; tikra yra vienas, kad Emezos dievas skaityta saulēs dievu. Jo simbolu buvo juodas akmuo, galbut, orakmenis, kuris, Heliogabalui liepiant, buvo atgabentas Romon. Ten imperatorius procesijomis ir visokiomis šventēmis garbino savo dievą, kuriam tarnavimas buvo jo vienintēliu smagumu. Visų biauriausia čia orgijos ir kuniškasis ištvirkimas, kurį Heliogabalas statē aikštēn su negirdēta net Romoje begēdybe. Trumpą laiką Romos sostas buvo perimtas senovēs syrų tikējimo dvasia. Bet šitas apdujimas tęsēsi neilgai, — tuojaus įvyko reakcija: Heliogabalas ir jo motina buvo užmuš-

ti sukilimo metu, iššauktu savo apsigynimui jo brolēno, užēmusio sostą po vardu Aleksandro Severo. Syriškojo dievo akmuo buvo sugrąžintas į Emezą. Ten jis toliaus buvo dieviškai garbinamas, bet jo valdovybē Romon jau nebegryžo.

Prie Aleksandro Severo tojo laiko sinkretiškieji siekimaisi visųlabiausiai išsireiškē. Jis buvo dievotas ir pilnas, pagarbos vertas žmogus, su visomis privatinio žmogaus, bet ne valdovo dorybēmis. Jis garbino visus dievus; dalyvavo Mater-Magna hiliarijose ir prie aukadavybių Kapitolijoje; jis gerbē vienodai Izidos tarnautojus ir žydus, žadējo pastatyti šventnamį Kristui, bet auspicijai prigimtojo tikējimo, kurio jis laikēsi, jį nuo to sulaikē. Indomu, kad savo asmenišką dievotumą jis kreipē ne į didžiuosius dievus, bet į apdievintuosius žmones, prie kurių jis kasdien meldēs savo rume. Tai buvo kaipir stabmeldiškasis šventųjų kultas. Imperatorius meldēsi prie savo protēvių ir kaikurių divi iš savo pranokējų, kaipo prie dievų globējų, o paskui prie didžiausių žmonijos geradarių: Abraomo, Orfējaus, Kristaus, Apollonijaus Tianiškojo, Aleksandro Didžiojo ir, be to dar, prie antros eilēs šventųjų, kuriais buvo pav. Ciceronas, Virgilijus. Abelna šitos pakraipos apikanta siekē teipgi ir krikščionis, — jie turējo guodonę ir užuojautą žmonių, apsiaučiančių imperatorių ir net jo paties ir jo motinos; Mammeja turējo sueigą su garsiuoju Origenu Cezarējoje ir buvo teip prielanki krikščionims, kad bažnyčios tēvai gyrē jos dievotumą ir dorybę. Žinoma, ir imperatorius ir jo motina buvo toli gražu nuo to, kad dēl susidējimo su krikščionybe atsisakyti nuo savo pažiurų. Bet tikrai žinoma, kad krikščionys prie Aleksandro Severo valdē nekrutamus turtus ir laisvai rinko savo vyskupus. Ne visi vienok šitą laisvę gyrē ir juristas Ulpianas paskaitē reikalingu sustatyti ediktų rinkinį, seniaus išduotų prieš krikščionis. Tikējimiškas bruzdējimas, buvęs prie syriškosios dinastijos, indomus ne tiek dēl įvestų naujų kultų, kiek dēl reikalų, jųjų pagimdytų. Tai buvo apkantos ir universalybēs laikas, kuomet supratimas dievybiškojo artinosi prie vienadievybēs, bet podraug ješkojo šventybēs idēalų ir norējo nupiešti dievingojo žmogaus paveikslą. Tokiu budu visi visomis pusēmis dirbo krikščionybei, kuri pirmu kartu rado sau pritarimą visuomeniškame gyvenime su sinkretiškosios politikos pagelba.

134. Stabmeldybēs pabaiga.

Dabar męs padarysime trumpą peržvalgą laiko nuo Aleksandro Severo mirties (235 m.) iki Teodozijaus Didžiojo mirčiai (395 m.). Šitie pusantro metašimčio vēl dalinama į du periodu, kurių atidalinamu ruožu yra Konstantinas Didysai. Šito laiko istorija daugiausiai apdirbinēta krikščioniškų bažnyčios istorikų. Bet krikščionybēs ir stabmeldybēs keliai teip susipynē, kad teisingas jų nupiešimas yra nepaprastai painum uždaviniu. Tikējimiška politika vis labiau ir labiau išeina į aikštę ir kuone su kiekviena valdymo permaina mainosi sulyg įvairiomis intekmēmis. Bet šitos tikējimiškos politikos istorija, kuri pakaičiui prielankauja tai stabmeldybei, tai krikščionybei, o 4-me metašimty — tai bažnyčiai, tai eretikams, dar nēra pačia svarbuma: daug svarbesniu butų sužinojus kaip krikščionybē platinos ir vystēs, besiruošdama prie dabartinēs tvarkos; bet męs neturime noro išdēti šitą istoriją; musų uždavinis yra vien tame, kad paduoti buitis, atsinešančias prie stabmeldybēs pabaigos.

Perioduose, aprašytuose augščiau, prieštaringumas tarp krikščionybēs ir stabmeldybēs neaiškējo teip griežtai. Persekiojimai prie Nerono, Trajano, Marko-Aurēlijaus ir Septimijo Severo buvo tik vietiniai ir praeinamieji, o šito laiko pabaigoje krikščionybei buvo teikiama abelna apkanta ir rodēsi, kad ir ji po imperatorių globa įgis tvirtą stovį. Antroje trečiojo metašimčio pusēje šitie santikiai mainosi ir nuo šito laiko iki Konstantinui persekiojimai įgauna daugiau abelną, sistematišką pobudį teip, kad, nors jie kartais ir pasikeičia taikiais periodais, bet paskui vēl prasideda. Maksiminas Trakianinas, Decijus, Valerianas, Aurelianas ir, antgalo, ypatingai žiauriame laipsny Diokletianas ir Galerijus buvo krikščionių persekiotojais. Šituose persekiojimuose ypatingai atsimuša kareivijos nuotaisa. Žiauriais persekiotojais buvo šito laiko pulkininkai, kaip Maksiminas ir Decijus, perimti kareivybēs dvasia ir iš dalies apšvietimo priešai. Kareivijoje ypatingai gyvai užsilaikē kaip tikējimas, teip niektikybē; karēs laiku ypatingai buvo jaučiama reikalas dievų apgynimo; todēl svarbiausieji šito laiko kultai, k. a. Mitros garbinimas, labiausiai buvo išsiplatinę tarp

kareivių; o kadangi krikščionys visuomet rodė neprielankumą kariuomeniškai tarnybei, tai dėlei šito legionų neapkentimas jų dar labiaus pasididino; žinoma, krikščionių persekiojimais ne teip jau visai norėta juos išnaikinti, kaip tas tankiai yra sakoma pas krikščioniškuosius raštininkus; daugelis žinių aiškiai nurodo į tai, kad mirtiniai pasmerkimai nebuvo abelna priemone ir kad tankiai aštrus prisakų pildymas pasikeisdavo sušvelnijimu.

Bet nevisuomet doriškai grynas krikščioniškos draugijos persekiojimo siautulys veikė apvalomuoju budu, nes kai kurie netikrieji krikščionys arba puskrikščioniai atsimesdavo, o kiti tvirtėjo nuo kankinijos pavyzdžių. Tokiu budu ant 3-jo ir 4-jo metašimčių rubežiaus, krikščionybė buvo jau galinga spėka ir valdovas, norėdamas kovoti su ja, turėjo bijotis, kad nesukėlus subruzdimo visame sviete. Ant šitos kovos išdryso Galerijus ir Diokletianas, bet jų stabmeldiškoji fanatybė negalėjo krikščionybės sunaikinti, o tik sustiprinti krikščioniškąjį uolumą, ir tas valdovas, kuris išėjo iš šito liudo laiko pergalėtoju, tapo krikščioniu.

Šitame periode stabmeldybė nesutvērē jokio naujo kulto, kuris turėtų didesnę svarbą. Aukos buvo duodama Kapitolijoj ir Mitros meldyklose, ėjo toliau mums jau nežinomų dievybinamųjų imperatorių ir romiškų, aigiptiškų bei kitų dievų garbinimas, o labiausiai saulės, kaip tas prirodoma daugybe pinigų. Rytuose 4-me metašimty ypatingai žydėjo Tychės kultas. Ji buvo vyriausia Konstantinopolio dieve ir kituose svarbiuose garduose teipgi buvo dideli šventnamiai, šitai dievei pašvęsta.

Paskutinis rimtas bandymas atgaivinti stabmeldybę buvo padarytas filozofijos. Tai buvo naujaplatoniškoji filozofija, kurios vyriausiu atstovu 3-me metašimty buvo Plotinas. Artumas naujaplatonybės su gnostikybe butinai reikia pažymėti, nors, rods jis tankiai buvo perdedamas. Šitos dvi pakraipos sutinka tame, kad abi jos stengėsi pasiekti teisybę gryno mąstymo keliu ir tikėjimą įkurti ant filozofijos; jodvi sutiko teipgi ir daugelyje smulkmenų, kaip mokyboje, teip ir praktikoje. Bet kaslink kaikurių svarbiausių mokinimo dalykų jos ėjo visai skirtais keliais. Ypatingai jodvi skyrėsi tuomi, kad gnostikybė priėmė į save daug daugiau rytinių elementų. Nors tas pats buvo tvirtinama ir kas link naujaplatonybės, bet nors apie Plotiną

šito negalima pasakyti. Toji filozofijos padava, kurios jis laikēsi, paējo nuo Platono ir Aristotelio ir prie jo jis prikergē stoiškąsias nuomones. Plotinas buvo vienas iš įžymiausių galvotojų ir ilgai darē intekmę į dvasišką žmonijos vystymąsi; jis mokino Romoje nuo 244 m. ir mirē 270 m. Jo mokinys Porfirijus aprašē jo gyvenimą ir šešiose enneadose išleido jo veikalus.*)

Klausimas kurį stengēsi išrišti naujaplatonybē, buvo tas, kad išaiškinti daugotybę iš vienatybēs ir patvirtinti Dievo transcendentalybēs principą, bet teip, kad atsiradimas ir tolesnis svieto gyvenimo eigis butų perimti dieviškąja pradžia. Bet aprašymas ištikro puikaus tverinio, Ptotino pastatyto šitam tikslui iš stoiškųjų ir platoniškųjų suopročių, priklauso filozofijos istorijai. Čion gi pastebēsime tiktai tas tikējimiškas pakraipas, kurių vystymuisi gelbējo šitas tverinys.

Griežtai nuvesta dualybē tarp Dievo ir svieto turējo nuvesti tikējime į mystikybę, o doriškume į asketybę. Dievas augščiau svieto; jis neprieinamas pažinybei, jis neturi ypatybių, jis net augščiau buvybēs (*epékeina tēs ousiás*); toksai buvo pirmu kartu aiškiai išreikštas mystikos pagrindas. Žmogus pasiekia augščiausią tik ekstazos (sąjaudos) stovyje, kuris, turbut, buvo žinomas ir pačiam Plotinui; doriškumu yra siektis nukauti jausmiškumą asketiškomis lankstynēmis bei skaistinimais ir atsiliuosuoti nuo žmogiškumo įgijimui dalyvumo dievybiškame. Butinai šita filozofija turējo pastatyti tarp Dievo ir svieto tam tikrą skaitlių tarpinių esybių, kuriose liaudiniai intikējimai galētų išvysti pirmesniuosius dievus ir demonus. Tokiu budu, nors naujaplatonybē ir steigē savo mokslą ant grynos mąsties, bet ji neleido iš akių ir tikējimo reikalų. Lengva suprasti, kad šita pakraipa atsakē to laiko reikalams. Mystiškoji tamsa, kuriąja buvo apsiausta dievybē, artumas dieviškų jiegų ir tarpininkaujančių esybių, tikējimiškos lankstynēs, skaistinimai, jaudinimai, kurie skaityta šitoje srityje dievotumu, — viskas tas atsakē 3-čio ir 4-to metašimčių dvasiai. Naujaplalonikai stengēsi užlaikyti be atmainos liau-

---

*) Apie naujaplatonybę Slg. Zellerą ir kitus istorijos filozofijos išguldymus. Aiškią peržvalgą poduoda K. Bigg: *Neoplalonism* (1885). Puikus skyrius apie Plotiną yra pas Eucken: *Lebensanshauungen der grossen Denker.*

dinį tikējimo turinį, įnešdami į jį šiltį ir naujų idējų gilybę, bet neveikiant į jį išdēstomu budu. Daugiadievybē buvo teoriškai įsteigta, mytai išaiškinta filozofija, apeigos užlaikyta, o tikējimiškos lankstynēs labai buvo patariama. Šita pakraipa ypatingai padarē tvirtą santartį su magija ir žinavimu, kadangi ji pripažino galimu veikti ir slaptoms jiegoms gamtoje ir žmogaus sieloje ir aiškino visų daiktų bendru sąryšiu ir užuojautinēmis veikmēmis.

Plotino mokinys Porfirijus ir šito pastarojo mokinys Jamblichas, dar labiau negu jų mokytojas, nukrypo į tikējimišką praktiką. Nuo Porfirijaus liko 4 knygos De abstinentia, *Peri apochēs empsychon,* kuriose jis paduoda etiškąjį pagrindą savo vegetariškajam gyvenimo budui, paveikslindamas jį plačia, labai mums brangintina medžiaga, surinkta iš įvairių raštininkų. Be to jis parašē 15 knygų prieš krikščionybę, kuriose jis kalba apie Kristaus asmenį su didesne pagarba negu Celzas "Polemikoje", bet mums žinomi tik kaikurie atskiri tvirtinimai iš Porfirijaus, netikētai paminēti, nes pati knyga yra žuvus. Su Jamblichu ir jo syriškąja mokykla naujaplatonybē visai perējo liaudinēs niektikybēs pusēn su nuostoliu savo filozofiškai vertybei. Rods, priskaitoma Jamblichui knyga apie aigiptiškąsias slaptenybes, matomai nēra originališka. Bet iki 5-tam metašimčiui augštesnysis svietiškas apšvietimas griežtai buvo kreipiamas naujaplatonybēs linkui. Naujaplatonikai turējo savo svarbiausią vietą Atēnų augštesnēje mokykloj; ten męs sutinkame drauge mokytojus ir mokytinius, tokius, kaip Libanijus ir Julianas, busimasis imperatorius ir daugelis kitų, perējusių į krikščionybę ir skaitomų bažnyčios tēvų skaitliuje. Šitoj mokykloj 5-me metašimty mokē Proklas, kuris dēlei jo encyklopedinio filozofiškų padavų žinojimo, teisingai pavadinta graikiškųjų filozofų scholiastu. Naujaplatonybē teipgi žydējo kituose svarbiuose garduose: antai Aleksandrijoje 5-to metašimčio pabaigoje, jo pastarąja didžiąja atstove buvo Hipatija, kuri numirē, vienuolių suteriota, kaipo auka, krikščioniško atšiaurumo atnešta stabmeldiškuoju apšvietimu.

Męs jau matēme, kokiomis priemonēmis stabmeldybē bandē atsilaikyti kovoje su kįlančia krikščionybe ir kaip ji piktuoju veikia prieš ją; dabar mums reikia nurodyti į svarbiąsias ypatybes, kuriose apsireiškē šitame periode svieto

krikščionijimas. Senovinis svietas atsižymējo tikējimiška apykanta ir Romos imperija linko prie davimo vietos visiems kultams. Jei gi sulyg krikščionybēs ji nesilaikē šitos taisyklēs, tai tas buvo dēlto, kad, iš vienos pusēs, abelno vargo metais Romoje liaudis ir kareivija reikalavo išpirkimo nevidonų dievų persekiojimų, iš kitos, kad patys krikščionys tankiai vengē savo valstietinių priedermių pildymo; betgi valdžia visuomet grįžo prie buvusios apkantos. Antroje 3-jo metašimčio pusēje pasirodē dar ta priežastis, kad krikščionybē pradējo vis didesnę galybę įimti valstybēje. Pirmas pripažinęs šitą oficiališkai tuojaus po Valeriano persekiojimų buvo Gallienas. 260 m. jis pripažino krikščionims susirinkimų teisę ir užtikrino jiems žemēs valdymo teisę. Žinoma, tai nebuvo daugiau už tą, kuomi bažnyčia po teisybei naudojosi ir pirmiaus, bet visgi oficiališkas pripažinimas teisēs apgynimui įstatymo, po buvusių persekiojimų, turējo didelę svarbą. Tiesa, kad pasekantieji imperatoriai, butent Galerijus ir Dioklecionos, vēl atēmē bažnyčiai šitą apgynimą, bet visgi buvo nuvesta tas kelias, kuriuomi vēliaus nužengē dar toliau Konstantinas. Iš tikrųjų Milaniškasis ediktas (312 m.) nedavē krikščionims nieko daugiau be to, ką jie jau turējo prie Gallieno, vadinas, pastatē juos po įstatymo globa. Konstantinas atmainē pirmesniuosius ediktus, grumojančius baudomis krikščionybei ir rupinosi apdrausti visokias valstybēje teises kaip krikščionims, teip ir stabmeldžiams. Jo atsinešimas į tikējimiškus reikalus grynai buvo vedamas sulyg politiškuoju pažvalgos tašku; jis jautē krikščionybēs galybę ir paskaitē išmintingu padaryti santaiką su hierarchiškąja organizuotąja bažnyčia. Prietam jis anaiptol nemanē pastatyti krikščionybę ant laipsnio išimtinio valstybēs tikējimo, arba iki tulam laipsniui tikējimiškuose dalykuose užsistoti savo paties augštutinēmis teisēmis už krikščioniškąją hierarchiją. Jis ne tik nesipriešino stabmeldybei, bet formališkai išpažino ją. Šitai jis palaikē sau prievardį pontifex maximus ir toliaus kēlē į divi savo pranokējus; apskalbdamas Konstantinopolį sostine, jis pildē stabmeldiškas ceremonijas; jis reikalavo nuo krikščioniškų vyskupų, idant jie neužgauliotų stabmeldžių savo intikējimuose ir net paskutiniais savo valdymo metais patvirtino pirmenybes stabmeldžių kolegijoms. Tiktai prieš slaptuosius kultus, gresiančius dorybei jis bruzdo ir kai-

kuriose vietose jis atēmē šventnamiams didelius lobius; greičiau jis geidē inkurti tokį dalykų stovį, idant valstybē užlaikytų neutrališkumą kaslink įvairių tikējimo išpažinimų. Išpradžių jis tik šitoje prasmēje ir užsistodavo už krikščionių bažnyčios teises. Tulą laiką jis tarytum geidē išlyginti tikējimiškas įvairybes, suvesdamas jas į tam tikrą bespalvēs dievybēs išvaizdą. Bet paskui, viso savo valdymo bēgyje jis vis labiaus ir labiaus gretinosi prie krikščionybēs. Bažnytiniai ginčai, išpradžių dogmatybē, o paskui arianybē labai užēmē jį ir jo liepimu buvo sušaukta pirma sątaryba Nicejoje. Bet jis visuomet laikēsi savo augštutinēs valdžios. "Jeigu vyskupai butų sumanę elgtis su šituo valdovu teip, kaip vēliaus Ambrozijus su Teodozijumi Didžiuoju, tai jis butų nurentęs jiems galvas" (G. Schiller). Neabejojama vienok, kad krikščionys gaudovo pirmesniąją vietą prie jo rumo, ir kad jis pats buvo po jų intekme; jis auklējo savo vaikus krikščionių tikējime, o pastaruoju savo gyvatos metu ir pats apsikrikštijo. Tokiu budu, nors Konstantinas nepanaikino stabmeldybēs ir nepadarē krikščionybēs valstybiniu tikējimu, bet jis atēmē pirmajai josios išimtines teises, o antrai nuēmē rišančius ją pančius. Savo neutrališku pasielgimu jis leido eiti dalykams jų prigimtu vystymosi keliu, kurio išeiga negalējo jau buti abejojama.

Konstantino sunųs kaslink stabmeldybēs laikēsi toliaus savo tēvo politikos. Ediktas 353 m., kuriuomi Konstancijus užgynē aukadagybę ir uždarē stabmeldiškuosius šventnamius, nereikia suprasti toje prasmēje, kad priklausymas prie stabmeldybēs tapo baustinas. Po jo, kaip ir pirmiaus, stabmeldiškosios apeigos gyvavo toliaus ir buvo pildomos net viešai. Tiktai prieš ypatingai demonstratyviškus stabmeldybēs apsireiškimus ir prieš magiją bei slaptąją raganybę buvo naudojama aštresnēs represijos priemonēs.

Valdant Julianui įvyko trumpa (361—363 m.) reakcija stabmeldybēs naudon. Tikro krikščionių persekiojimo prie Juliano nebuvo, bet greičiaus prie jo teipgi buvo apkanta. Jis geidē laikytis filozofiškos ramybēs ir bešališkybēs, kas vienok su vargu pavykdavo tokiam nerviškam žmogui ir su tokia stipria fantazija. Jis laukē doriško stabmeldybēs atsigimimo sulyg naujaplatonybēs mokslu; nuodugniai gi jo uždavinis vargiai ir jam pačiam buvo pilnai aiškus. Krikščionims jis rodē savo stabmeldišką dievotumą, ypa-

tingai krikščioniškoje Antiochijoje: statē šventnamius ir puošē juos dovanomis, stengēsi išnaujo atgaivinti slaptenybes ir orakulus. Bet tas viskas buvo jau pervēlu. Pasakojama, kad jam užsimanius vēla priversti kalbēti delfiškąjį orakulą, jo pasiuntinys gavęs tokį atsakymą: "Pasakyk ciesoriui, kad jau senai puikusis trobesis niukso griuvēsiais: Febas neturi nē pastogēs, nē apreiškingojo liauro, nē šnekančio šaltinio, nes nutilo šnekamasis vanduo."

Pav. 93. Viktorijos dievēs stovyla.

Antroje ketvirtojo metašimčio pusēje stabmeldybē nužudē žemę po savim ir Juliano pasistengimas tik aiškiai parodē, kaip mažai joje liko pajiegos gyvuoti. Daugelyje vietų, kur Julianas atasteigē stabmeldiškąjį kultą, nebuvo nē kunigų, nē tikinčių. Paskutinę priegaudą sau stabmeldybē rado tarp atšiaurių kaimų gyventojų, nuo ko ir gavo pagonybēs vardą (pagus — kaimų žmonēs). Tiktai Romoje ji dar pasilaikē augštesnēje draugijoje ir senate. Iš šitos pusēs indomus Viktorijos stovylos likimas, turējusios didžiausią garbę ir kuriai buvo duodamos aukos pačiame senato trobesy. Konstancijus 357 m. liepē ją prašalinti. Kiltunai romēnai negalējo lengvai perkęsti paveikslo prašalinimą, į kurį jie pratę buvo žiurēti kaip į kokią palladiją; sekančiame dešimtmetyje ji vēl buvo sugrąžinta ir vēl išnešta. Kaip 384 m. Gracianas dar kartą atmainē jos garbinimą, tai jo ediktas davē priežastį paskutiniam senovinio iškalbumo užsidegimui, kuomet Simmach senato didžiumos vardu kalba stabmeldiškojo tikējimo apgynime. Bet stabmeldiškoji partija Romos senate jau senai tiek

nužudė savo svarbą, kad negalėjo ne tik sulaikyti judėjimo, pagimdyto laiko reikalavimais, bet net ir laikinai jį sulaikyti.

Po nepavykusiam Juliano pasikėsinimui užstojo, tarytum laikas ištarti mirtinį nuosprendį bemirštančiai stabmeldybei. Prie daugelio imperatorių krikščionybė naudojosi apkanta, prie Konstantino ir jo sunų ji- pasiekė lygias teises; dabar jau jos vyskupai reikalavo sau valstybinės galybės ir atkreipimo valstybės jiegų prieš stabmeldžius ir eretikus. Vienok valstybinė galybė ne iš sykio ėjo pasitikti šitus reikalavimus. Juliano inpėdinis, Valentianas, tiesa, daug atmainė savo pranokėjo padavadijimų; bet jis buvo perdaug valstybiškasis žmogus, idant aukoti bažnyčiai valstybės neutrališkumą tikėjimų dalykuose, o podraug ir savo galybę. Todėl jis abelnai sulyg stabmeldybės laikėsi apkantos pradžių; tiktai nepadorieji kultai buvo uždrausta baudos baime. Jo valdymas buvo stabmeldiškojo šito laiko istoriografo, Ammiano Marcellino, idėalu, rašiusio Romoje apie 309 m. Ammianas buvo žmogus linkęs prie apkantos, bet nevisuomet laisvas nuo niektikybės; jo istorija yra pirmo laipsnio versme šitam laikui; drauge su Simmachu jis yra vienu iš žymesniųjų šitos pakraipos atstovų, kuri buvo ketvirto metašimčio pabaigos stabmeldžių draugijoje.

Paskutinį pabaigtinį smugį stabmeldybei uždavė Teodosijus Didysis. Jo uolumu tikėjimui pasinaudojo, dar labiaus jį sukurstęs, protingas ir garbgodingas, Milaniškasis vyskupas, Ambrozijus. Abejojama, kad Teodosijus iš pat pradžių butų norėjęs stabmeldybės panaikinimo. Pirmu kartu jis tik aprubežiavo stabmeldiškuosius kultus, padėjęs aštrias baudas už perėjimą į stabmeldybę, kaipo už tikėjimo išsižadėjimą. Bet ediktas 392 m. atmainė pilnai ir visur visokį stabmeldišką kultą. Šventnamiai buvo leista grobti; vietinės valdžios turėjo visur persekioti stabmeldiškąjį kultą ir krikščionys galėjo veikti prieš jį be jokio varžymos. Teipos išnyko stabmeldybė, neparodžiusi nė kiek rimtesnio priešinimos. Visus savo gyvastinius gaivalus ji perdavė krikščionybei, kuri, gavusi turtingą graikiškai romiškų idėjų ir paveikslų palikimą su juo didesne pasekme galėjo pildyti savo visasvietinį istorišką prilikimą.

Slavų padermē.

Nusisiuntimo raštai. Etnografiškosios žinios — *"Deutsche Alterthumskunde"*, P. Muellendorfo, ir *"Slavische Alterthuemer"* (2 t. vok. 1843-44 m.). P. J. Schafariko. Senesnieji mytologai šnekējo apie šitą tautų grupą paprastai be jokios kritikos ir prieštariaujamai; nuo daug skaitomo savu laiku Ganušo veikalo galima tik prasaugoti. Branginamos žinios yra čekų ir rusų kalbose. Daug gera tarp kitų ir kaslink mytologijos ir liaudies tikējimo randama pas G. Kreką: *Einleitung in die slavische Litteraturgeschichte* (2 laid. 1887 m.). Verta panaudoti žinių apžvalga pas L. Leže: *Esquisse sommaire de la mythologie slave* (R. H. R. 1881 ir paskutinio laiko kaikuriuose biuletinuose jo paties R. H. R). Iš speciališko žurnalo: "Archiv fuer slav. Philol. (nuo 1875 m.) paminēsime: A. Bruekner: *Mythologische Studien* VI, IX, XIV ir T. von Grinberger: *Ueber litauische Goether — und Geisternamen* (XVIII). Toliaus: Schleicher: *Litauisches Lesebuch* (1857 m.); A. Bezzenberger: *Litauische Forschungen* (1882 m.); A. Leskin ir K. Brugmann: *Litauische Volkslieder und Maerchen.* (1882 m. su Wallnero pastabomis, kuris priveda baltiškąsias ir slaviškąsias analogijas); G. Usener: *Goetternamen* (1896 m.) apima svarbias žinias apie lietuvių dievus; W. Mannhardt: *Lettische Sonnenmythen* (Z. f. Ethnol. VII; 1875). Anononymiškas: *Gottesielee und Cultus bei den alten Preussen* (1870 m.).

Kaslink Rusijos: W K. S. Raston: *The songs of the Russian people* (1872 m.), *Russian folktales* (1873 m.); A. Rambo: *La Russie épique* (1876 m.); W. Wollner: *Untersuchungen neber die Volksepik der Grossrussen* (1879 m.).

Kaslink pietinių slavų — veikalai: F. S. Krausso, *Volksglaube und religioeser Brauch der Suedslaven* (1890 m.); *Sagen und Maerchen der Suedslaven* (2 t. 1883-94 m.).

135. Baltai ir Slavai.

Slavų mytologija perdaug tankiai buvo tik fantastiškiems ir diletantiškiems bandymams lauku. Skysta medžiaga buvo vartojama be jokios kritikos; neprirodytos žinios, k. a. čekų aiškinimas iš "Mater verborum", žodyno sufalšuoto pereito metašimčio pradžioje, buvo priimama užtikimai; visokios klaidos įsikerojo; įvairųs periodai ir kaimyniškos tautos be skirtumo buvo kraunama į vieną, abelname išdējime; svajota apie indomų senobinį slavų laiką, kurio, vienok, iš tikrųjų niekuomet nebuvo; iš netikēto paminējimo apie piktą ir gerą dievą buvo tveriama visas dualistiškasis tikējimiškasis taislas. Tiktai paskutiniu laiku padētas galas šitai visai netvarkai. Bet ir dabar męs visgi negalime nupiešti abelno vaizdo, tik turime pasitenkinti paduodami nuotraukines žinias.

Jau nuo musų metaskaitos pradžios *baltai* ir *slavai* darē dvi atskiras grupas. Baltai, kurie gyveno protarpyje

tarp germanų ir slavų prie Vislos inplaukos, gali buti padalintais į *lietuvius, latvius* ir *prusus*. Musų apsipažinimo su šitomis tautomis versmēs labai yra neskaitlingos. Tacitas "Germ." 45 vadina jas Aestii, bet paskui priskaito prie germanų ir aprašo jų tikējimą viena eilute: "matrem deum venerantur. Insigne superstitionis formas aprorum gestant" Garbino dievų motiną. Jų tikējimo žymē — šerno paveikslas. Pasakojimas apie Wulfstano iš Gidabi kelionę (9 metaš. pabaigoje) labai gyvai piešia šermenines apeigas ir lenktynes greitais arkliais, prie ko dovanomis buta inpēdinybē. Vidurinių metašimčių metrašējai neperdaug domējosi stabmeldžių kalba: "inutile est acta non credentium scrutari"; (be naudos yra tardžius netikēlių dalykai) šitame dauguma jų sutiko su Adomu Bremeniškiu. Šitas Adomas, o teipgi Titmar iš Merzeburgo ir visų tiksliausiai Gelmold'as pasakoja šį-tą apie baltų ir slavų dievus bei kultą; bet jų pasakojimams negalima griežtai tikēti. Antai trejybē: Patrailo, Patrimpas, Perkunas Simano Grunau minimi (pradžia 16 metaš.), žinoma, ištikrųjų niekuomet nebuvo liaudies tikējime kaipo dievų grupa. Bet vokiečių brolijos istoriografas Petras iš Dvisburgo jau 1326 m. pilnai teisingai apbudino senovēs prusų tikējimą kaipo apdievinimą visko: "jie matē dievybę kiekviename daikte, saulēje, mēnesy ir žvaigždēse, perkuno trenkimuose, paukščiuose, net keturkojuose iki varlei; pas juos teipgi šventos germēs, laukai ir vandenys, kur jie todēl nedrįso kirsti malkas, dirbti žemę, žvējoti žuvį." Kaikurių baltiškųjų dievų vardų žinojimą męs kalti teipgi vyskupo Jurgio Palenco surašui (1530 m.) ir kai-kuriems kitiems šitojo metašimčio raštams, ypatingai lenkiško bajoro J. Leskowskio veikalui: De diis Samogitarum.*)

Tokiu budu visgi yra dar galimu šį-tą atsižinoti apie šitų visai išnykusių tautų tikējimą. Vietų vardai ir tautiškos dainos liudija tai, kad ir čion netruko gamtinių dievų ir mytų. Kartais randama dievų pavadinimas "Dievo suneliai", (jis negalējo buti perimtas nuo krikščionybēs, bet nurodo į dangišką esybę). Tarp dievų męs randame mēnesį, aušros žvaigždę. Bet visų labiausiai buvo garbi-

---

*) Iš naujo išleista W. Mannhardto (magaz. der lett. litterar. Geselsch. 1868 m.).

nama galingas griausmo dievas Perkunas; jį garbino senovēs prusai ištikus audrai ir iki 17 metašimčiui jam buvo nešama aukos lietaus išprašymui; šitas dievas dar tebesiranda vietų varduose ir žmonių kalboje. Mytiškosios ypatybēs yra, nors mytai dar išreikšta silpnai: svodbinēse dainose dainuojama apie Perkuno piršimąsi saulēs dukteriai; Perkuna-tetē, žaibo motina priima pailsusią saulę atgaivinančia maudyne. Paminējimo vertas teipgi latvių arklių dievas (išpradžių saulēs dievas?) Uzini.

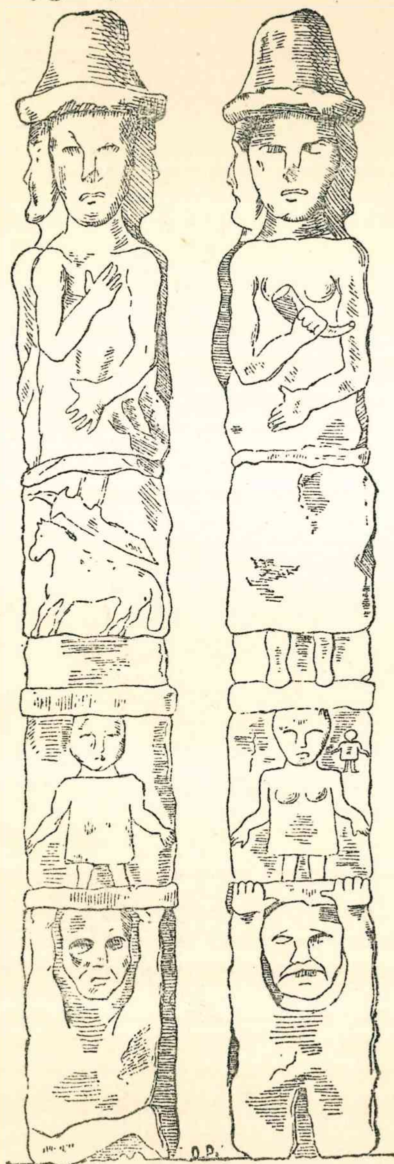
Pav. 94. Slavų stabai.

Greta su dievais sutinkame pas baltus ištisas dvasių ir genijų, ypatingai naminių dvasių eiles, genijus turtų, naminio židinio ir labiausiai naminę gyvatę, kuriai paprastai statyta maistas; toliaus nyštukus, aitvarus, šmēklas; pastarosios kartais vadinama dievēmis, kas primena negerą Devų reikšmę Avestoje. Buvo speciališki genijai visokiems darbams ir visokioms gamtos pusēms. Laimēs dievē Laima buvo teipgi globēja prie pagimdymo. Greta su girios ir medžių dvasiomis yra kitos dvasios, dirbančios laukus, globējančiosi bandininkyste, rupinančiosi bitininkyste. Iš piutēs dievybių atkreipia musų atidžią Kurchē — stabas, padarytas iš paskutinių piutēs varpų. Uzeneris sulygino lietuvių dievų vardus, manydamas, kad jie prie savo dar permatomos netikravardēs prasmēs ypatingai aiškiai apšviečia tą tikējimo darymosi laipsnį, ant kurio teipgi stovi romēnų indigitamentai ir ant kurio atskiro nuotikio dievai dar nepasiekē pilno suasmenējimo. Bet Uzeneris neskaito galimu daryti abelnijimus visai baltiškųjų tautų grupai: jis mano, kad latviškų dievų varduose galima prirodyti jau vēlesnį suopročių darymos laipsnį. Pas latvius ve, dēl prijungimo mati (motinos) ir atsakantieji genijai jau kiek aiškiaus išreiškia savimi abstraktiškų suopročių suasmenējimus.

Ir teip, męs, gal, galētume paduoti didelę baltų dievų vardų daugybę; bet abelno jų tikējimo aprašymo duoti negalima. Reikia tik dar paminēti apie didēlius šventnamius su brangiais stabais, o teipgi organizuotąją kunigiją, kurią męs randame pas baltus, bet ne pas slavus. Metrašējai primena apie turējusį beveik tikējimišką garbę augštutinį kunigą Krivų-Krivaitį ir jo valdinius bei žinius vaidelotus. Ant kiek šita išvystyta kulto organizacija gali buti nuvesta į skandinavų intekmes, kaip mano kaikurie, liekasi neišrištu.

Prie slaviškų tautų priklauso lenkai, vendai (serbai), slovakai, čekai, moravai, rusai, pietuose bolgarai, serbai-chorvatai ir slovincai. Čion ypatingai reikia perkratinēti atskiros tautos kas sau ir saugotis iš griežtai išsiskaidžiusios ir įvairios medžiagos daryti neturinčią jokios reališkos butybēs vieną slavišką mytologiją. Net įvairios vakarinēs ir rytinēs grupos pagal senovinį laiką yra savarankios; šitas skirtumas remiasi vēlesniuoju faktu, esančiu tame, kad vendams, lenkams, čekams ir moravams, esant po popiežija kiti slavai prisidējo prie bizantijinēs bažnyčios. 7-me metašimty slavų tautos užēmē didžiausią plotą; vēliaus jos vis labiaus buvo vokiečių nustumiamos. Bet męs, ant nelaimēs, maža težinome apie jų tikējimą senovēs laikuose. Trumputē pastabēlē pas Prokopą: "de bello Gothico" (III, 14) jau pilnai atsiduoda tąja neapikanta, kuri buvo priimta kaslink slavų vēliaus, viduriniuose metašimčiuose. Tas, ką paduoda vidurinių metašimčių metraščiai, tankiai buva visai klaidinga, Bruekner ve parodē, kad dievas Radigost, apie kurio garbinimą Petre Adomas Bremeniškis paduoda labai augštą nuomonę, savo gyvatą kaltas prastam nesusipratimui. Rods, su Sventovitu, apie kurį mums pasakoja Gelmoldas ir Saksonas Grammatik, yra kitoniškas dalykas. Šitas vendų dievas turējo savo šventynę ir savo daugiagalvį stabą Arkone ant Rygenēs salos, kur danų karalius Valdemaras 1168 m. sunaikino jo šventnamį ir paveikslą. Šitas dievas turējo augštą garbę; kas metas jo garbei buvo laikoma šventē, per kurią kunigas lēmē gerą ar blogą piutį iš skysčiaus, likusio nuo pernai metų taurēje; šitas dievas davinējo ženklus teipgi besiruošiant karēn, šiuo žygiu per arklį, kuriuo jis išjodavo nakčią; šventnamy kunigas savo kvapą turējo prilaikyti. Paskutiniu laiku imta tvirtinti,

kad šitas Sventovitas visai nebuvo stabmeldiškuoju dievu, bet tai esąs krikščionių Šv. Vitas;*) vis gi jo kultas Rygenėje turi tulus stabmeldiškus papročius.

Pav. 95. Sventovitas.

Įvairių slaviškų tautų atvertimo istorija nuo 9 metašimčio, kuomet Metodijus ir Kirilas veikė Pannonijoj ir Moravijoj, suteikia labai daug žinių apie bažnyčių santykius, bet nenupiešia stabmeldžių tikėjimo. Mytologiškoji medžiaga galima rasti kaikuriose vėlesnėse versmėse. Antai Bruckneris pasinaudoja tuo, ką paduoda apie senovės lenkiškuosius dievus Dlugoš (15 metašimčio vidurys) savo "Lenkijos istorijoje". Jis pamini keletą vardų, sukergdamas juos su romiškaisiais dievais. Šitos lenkiškos dievybės turėjo simulacra, flamines, sacra instituta et lucos; tam tikrais meto laikais jų garbei buvo švenčiama didelės šventės, per kurias dideliais pulkais susiėję vyrai ir moters linksminosi, lėbaudami nejaukiomis dainomis. Greta su šituo 15-to metašimčio istorininku lenkiškai latyniškieji pamokslininkai teipgi paduoda branginamą medžiagą liaudies tikėjimo pažinimui.

Dabar męs pereiname prie rusų, kurie vystėsi be tankių susinešimų su kitais slavais, nors tokiu budu ir neišvengė

*) L. Leže: Svantovit et les dieux en "Vit" (R. H. R 1896 m.).

pašalinių intekmių veikmės iš skandinavų pusės, davusių valstybei Riuriko dinastiją ir kurių sagose tankiai primenama apie Gardariką; toliaus iš Bizantijos pusės, iš kurios 10 metašimčio pabaigoje atėjo krikščionybė, galiaus, iš totorių pusės, kurių įsiveržimams šalis buvo atvira per visus vidurinius metašimčius. Svarbiausia versme apsipažinimui su Rusijos padėjimu senovėje yra kijeviškio vienuolio Nestoro metraštis (1056—1114), kuris gyveno gana arti prie stabmeldybės periodo, idant palaikyti mums apie ją šį-tą vertinamo. Daug stabmeldiško užsiliko teipgi epiškuose apsakymuose ir kaimo žmonių prietaruose. Kaikurias žinias męs kalti arabiškiems keleiviams.

Bendras visiems slavams, vartojamas ir rusų pažymėjimui dievybės žodis — bog. Čia ne teip svarbu prilyginus šitą žodį prie indogermaniškos šaknies, kaip priėmus į atidžią jo supuolimas su iraniškuoju jo vartojimu, lygiai teip, kaip męs jau pastebėjome apie dievo žodžio prasmę, šnekėdami apie baltus. Kaip 10 metašimčio arabų keleivis aprašo pas rusus mirusio laidojimą, prie kurio buvo užkasama drauge su nabaštiku šuo, tai mums tuojautės ateina į galvą toji rolė, kurią šuo lošia prie šermeninių ceremonijų Avestoje. Tiesa, kad kitas susilietimo dalykas, beje tikėjimas į tai, jog žemė stovi ant žuvies, iššaukia greičiau mintį apie abelną etnografišką paralelybę.*) Bet artimiausias sąryšis tarp slavų ir iranų su užtektinu nepaabejojimu yra išvedama su žodžio bog pagelba. Augštesniųjų rusų dievybių varduose dar aiškiai galima atskirti jų netikravardybiška prasmė: Svarog — dangaus dievas; Dažbog — saulės dievas; Ogonj — ugnies dievas; Stribog — vėjo dievas. Volose, bandų dievuje norėta įžiurėti krikščioniškąjį Šv. Vlasiją,**) o Kupala, kurį garbino vasarą už derėjimą, be abejonės kaltas savo buvybę Ivanui Kupalai (Jonui Krikštytojui). Pavasario dievė — Vesna teipgi abejojama, kaip slaviškoji Lada. Pirmą vietą kulturoje užėmė griaustinio dievas — Perun; jo stovylos buvo Naugarade ir Kijeve ir jis dar dabar daugelyje atvėjų gyvuoja liaudyje pranašo Ilijos pavidale. Prieš idolą Kijeve, kuris buvo iš medžio, sidabro galva, auksiniais usais ir titnagu rankoje vienval

*) Arch. f. slav. Phil. XIII, 2.

**) Miklošič: Etymologisches Woeıterbuch, 394.

degē aržuolo malkų ugnis; 988 m. Vladimyras paliepē jį pririšti arkliui prie vuodegos ir mesti Dniepran. Šiteip įvyko perējimas į krikščionybę.

Dabartiniame liaudies tikējime laikosi daugybē dvasių, paveniui, arba susivienijusių į grupas. Antai: vodianoi, arba vodianyje (vandens dvasios), lēšije (girios dvasios), domovoi (naminē dvasia), kuris budamas ir prosenio dvasia ir naminio židinio dvasia gelbsti bēdoje, bet kartais užsiima jeibiais ir buva matomas per Velykas; antgalo, gražiosios rusalkos, kurios privilioja žmones prie savęs ir kurių atsiradimo pagrinde tvylo gal *rosyália* (rosalia-pascha rosata.*) Pasakose yra dar du fantastiškieji paveikslai: Nemirštamas Kaščei, žiemos šalčio demonas, ir pikta sena boba besisukamoj grįčaitēj ant vištos kojelių Baba-Jaga. Įvairųs pypročiai prie saulēs pakrypimų pavasarį ir rudenį teipgi turi dar ir dabar stabmeldišką pobudį. Visgi medžiagos, reikalingos sustatymui formališko stabmeldiško šveńčių kalendoriaus, kaip tą darydavo pirmesnieji mytologai, mums truksta.

Kaslink numirēlių laidojimo stabmeldybēs laike, tai liudijama kaip užkasimas į žemę, teip ir sudeginimas. Kolai palaidojimas neįvyko, vēlē neramiai klajojo aplinkui po medžius ir tik po prideramam apsirupinimui kunu ji galējo vēlių keliu (paukščių keliu arba orarykšte) pasiekti dvasioms laukus ar girias. Numirēliui davinēta visoki daiktai: pinigas užmokēti už perējimą, maža lipynē iš kapo išlipti. Cituotame jau augščiau arabo Ibn. Fadlano kelionēs aprašyme (921 m.) męs skaitome apie nužudymą merginos tuoju tikslu, kad suteikti mirusiam vyrui merginą anapus kapo. Apie skandinavišką paeigą laivo formos, kurią priduodavo karstui ir laužui, galima tik spēti.

Pas pietinius slavus: balgarus, slovincus, serbus-chorvatus, Krauss iš dalies užklausiamųjų laiškų keliu surinko daug padavų, dainų, pasakų, apeigų, papročių. Bet visgi ir čia tikrai nežinia, kiek galima iš dabartinio liaudies tikējimo pręsti apie senovēs stabmeldybę. Ne visokia liaudinē poēzija turi savyje mytišką branduolį ir nevisokia liaudinē apeiga turi savo pradžią nuo stabmeldybēs laiko. Svodbinēse dainose dainuojant apie saulēs ar mēnesio meilę

*) Miklošič: Etymologisches Woerterbuch 283.

prie vakarinės žvaigždės, galima butų tame įžiurėti senovės mytologiją; bet Krauss šitame mato tik poėtišką naujavedžių poros garbstymą ir mano kad saulės ir mėnesio kultai buvo svetimi pietiniams slavams.

Pas pietinius slavus pasakojama daugybė pasakų apie vilas, gražias mergeles, gyvenančias giriose, laukuose, vandeny, kurios tai saugoja žmones, tai klastingai juos žudo. Priede prie Mannhardto tardymų, Krauss aiškina šitas vilas kaipo medžių vėles, arba javų demonus; bet sunku išvesti iš šito pamatinio jų pobudžio jų santykiai su vandeniu ir debesiais, visą jų intekmę į laimę ir nelaimę. Vilos gydo ir užkeri, jos įsimyli, jaučia užvydėjimą ir vagia vaikus. Abelnai suprasti jų esmenį, einant nuo ko-nors vieno, negalima; pietiniai slavai priskaito viloms tą, kas įvairiose vietose atsineša prie įvairių dvasių, genijų, domovų. Bet greta su šitomis yra dar ir kitos dvasios, pav., ligų dvasios, kurias bando užžavėti. Labai išsiplatinęs savotiškas šitoms tautoms tikėjimas į vampirus — numirėlių vėles, kurios kenkia gyviems, ypatingai siurbdamos jiems kraują. Nuo šitų vampirų teipgi yra žavėjimai ir kerėjimo priemonės.

Sreka, laimės dievė pas serbus, kroatus ir slovincus, turbut yra daug vėlesniu mytiškuoju padaru; kaikurias ypatybes ji paėmusi nuo Fortunos ir Tychės. Ji reiškia likimą Fatumo ir Parkos prasmėje; per piršlybas jai daroma nuliejimai; pirkliškuose dalykuose jai duodama pinigas.

Iš aprašyto augščiau matome, kad baltai ir slavai stabmeldybės laiku nepasiekė savysto tikėjimo sutvėrimo, panašaus į kulturiškųjų tautų tikėjimą. Bet jų tikėjimo ir jų papročių likučiai tikėjimo istorijai suteikia svarbius sulyginimui dalykus.

Germanai.

Nusisiuntimo raštai. Danijoje germaniškosios senovybės tardymo pagrinde guli P. E. Muellerio veiklumas (Sagabibliothek. 3 t. 1817-20, ir kiti veikalai); Vokietijoje — brolių J. ir W. Grimmų veiklumas, kurie papildydami kainai viens kitą, labai plačiai apdirbo germanų filologiją. 1835 m. pasirodė *Deutsche Mythologie* J. Grimmo (4 l. E. G. Meyero 3 tomuose, 1875-78), 1829 m. *Deutsche Heldensage* W. Grimmo (31. R. Steigo, 1889 m.); be to abu rinkiniai jų smulkesniųjų veikalų ir abelni jų išleidimai vaikų ir naminių pasakų (1819) ir vokiškų sakmių (1816). Apie J. Grimmo svarbą slg. puikią knygą W. Scherero. Grimmo bendralaikis L. Uland paduoda daug branginamo, priklausančio prie mokslo apie sakmes ir prie literaturos istorijos *Geschichte der Dichtung und Sage*

(8 t.). Nors K. Lachman niekuomet neužsiiminējo tiesiog mytologija, bet jo griežta filologiška metoda ir jo veikalas apie didvyrinę sakmę (Nibelungai) turējo labai plačią intekmę į mytologiškus tardymus. W. Mannhardt po antropologiškųjų veikalų, ypač E. B. Tayloro intekme pamēgino "*Wald-und-Feldculte*" (2 t. 1875-77), ir "*Mythologische Forschungen aus dem Nachlas*" (1884) animistiškąjį aiškinimo budą vienpusiška, bet labai apstinga medžiaga. K. Muellenhoff savo griežtai metodiškuose, bet sunkiuose veikaluose, tarp kurių atsižymi plačiai sugalvota "*Deutsche Alterthums kunde*" (I, 1870; II, 1887; III 1892; V, 1883); ištyrē ypatingai geografiją, etnografiją ir didvyrines sakmes. Gerai parašyta knyga yra G. B. Hummero: "*Germanic origins*" (1892). Iš begalo skaitlingų vokiškų, šiaurinių ir germaniškų mytologijų gabus Girmmo veikalas, nors daug kame ir pasenęs, liekasi dar vis pirmutiniu. Iš kitų rankvedžių, arba abelnų išdējimų čion paminēsime apie skandinavų mokslininkus N. M. Peterseną, N. F. S. Grundtvigą, Finną Magnusseną; Vokietijoje tankiaus leidžiama paskutiniu laiku knyga K. Zimroko (1855) su labai painum išdējimu. — Pasisukimo taškas šituose veikaluose žymējamas daug kartų patekusiu karštiems antpuoliams, butent iš Muellenhoffo pusēs. (D. Atr. V) norvego S. Bugge veikalu: *Studier over de nordiske Gude-og Heltesagns oprindelse* (1881-89, vok. vert. O. Brennero). Po maž-daug betarpine šito veikalo intekme stovi du paskutiniai dideli E. G. Meyero veikalai: *Germanische Mythologie* (1891) — apsti medžiaga, ir ypač pati pilnoji versmių peržvalga ir W. Holter: *Handbuch der Geramnischen Mythologie* (1895 m.).

Šiaurinēs literaturos F. Ionssono istorija: *Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie* (I, 1894; II, 1895 m.). Iš pirmesniųjų Eddų vertimų męs paminēsime tik F. W. Bergmanno ir Zimroko vertimus; dabar galima patarti tik naujausią G. Geringo vertimą: *Die Edda* (1892). Ištisai šiaurinē poēzija išversta ir išleista "Corpus poeticum boreale" (2 t. 1883) G. Vigfussono ir F. Iorko Powelle. Šiaurinēs sagos yra ypač daniškuose, angliškuose (G. W. Dasent, Njal 1861 ir dabartēs Saga Library ir joje, tarp kitų, Heimskringla ir Northern Library) mažiaus vokiškuose vertimuose.

Antgalo nurodysime dar į visų atskirų dalyko šakų apdirbimą pas G. Paul: *Grundriss der germanischen Philologie* (1 l. 1891-93, 2 l. išējo vēliaus); čia šiaurinēs literaturos mytologija ir istorija priklauso E. Mogk'ui, didvyrinē padava B. Simonsui. Ant nelaimēs šitai, iš kitų pusių butinai knygai truksta etnografijos, archeologijos ir istorijos; kaslink etnografijos, tai šita stoka papildoma antroje laidoje, bet kaslink istorijos, tai vis dar tebereikia kreiptis prie kitų veikalų, butent skandinaviškų ir daniškų veikalų P. A. Muncho, Lok. Steenstrupo, J. E. Sarso, G. Stormo ir k. Kaslink anglosaksų I. M. Kemble. Reikia dar paminēti K. Mourero knyga: *Die Bekehrung des norwegischen Stammes zum Christenthum* (2 t. 1855-56), nors ji iš kaikurių pusių ir pasenusi.

136. Įžanginiai pastebējimai.

Germanų senovybē turi patraukiamąją pajiegą, turinčią užtektinai pamato. Tyrinēdami žydiškas ir graikiškas musų kulturos versmes, męs visgi neužmirštame, kad germanų svietas nuo senojo svieto puolimo laiko yra prigimtiniu josios vystymosi pagrindu ir kad dar ir dabar musų papročiuose ir pažiurose gyvuoja toliaus daug germaniškosios stabmeldybēs. Musų užuojautą sužadina teipgi poētiškas kaikurių mytų ir pasakų gražumas ir doriškas senovēs germanų griežtumas, ypač padermēs ir šeimynos dalykuose.

Naujesnēji literatura nuo romanybēs laikų mēgsta semti iš germaniškosios senovēs. Čia tikējimiškos stabmeldiškojo periodo pažiuros, žinoma, neretai idēalinama; germaniškojo pobudžio išnašybēs, išsivysčiusios istoriškuoju procesu; jauslus garbēs pajautimas, doriškasai griežtumas, asmens guodojimas priskaitoma tankiai dar stabmeldiškiems proseniams.

Ne tik gražioji literatura, kuri, parodydama tikrumą perdirbtoje šviesoje, įvykina tik savo teisę, — bet ir mokslas teipgi tankiai išreiškē apie senovēs germanų tikējimą labai augštą nuomonę. Kartais germanų tikējimą priskaito prie augštesniųjų tikējimiškų formų skaičiaus; jame randama etiškoji tikējimo gilybē ir gilus tikējimiškas tragiškumas, pastatą jį augščiau daugumo kitų stabmeldiškų tikējimų ir darą iš jo tam tikroj prasmēj prirengiamąjį laipsnį prie krikščionybēs. Užgynimui šito reikia priminti, ant kokio kulturos laipsnio stovējo visos germanų gentēs prieš priēmimą kirkščionybēs. Žinoma, jos jau nebuvo laukinēs; bet vokiškosios gentēs, Tacito aprašytos ir net šiaurinēs vidurinių metašimčių pradžios valstybēs, kurios rodē savo galybę tik kruvinais vaidais, norais užkariauti ir drąsiais juromis pożygiais, dar neiškilo augščiau barbarybēs laipsnio. Visgi męs neužginame nē poētiško, nē doriško pajautimo šitoms germaniškoms tautoms, bet nereikia jieškoti pas jas to išsivystymo, kuris duodama tikējimui tik intelektuališku apšvietimu ar istoriškąja mintim. Tiktai krikščionybē padarē iš germaniškųjų genčių kulturiškas tautas ir, todēl, į senovēs germanų tikējimą nereikia žiurēti kaipo į kulturišką tikējimą.

Šito senovēs germaniškojo svieto dydis, kaip sulyg laiko, teip ir sulyg ploto buvo labai didelis. Germanų stabmeldiškasis laikas apima pirmą musų metaskaitos tukstantmetį. Jei atmetus į šalį menkas senovinių geografų žinias apie šiaurēs Europos juras ir pakraščius ir tą, ką gali papasakoti klasiškieji istorininkai apie kimbrus ir teutonus, tai germaniškosios gentēs žinomos mums nuo Cezario ir Augusto laiko skandinaviškosios gi tautos priēmē krikščionybę tik apie 1000 m.

Pirmutiniais germanais, priēmusiais krikščionybę, buvo gotai antroje 4-to metašimčio pusēje; 5-me metašimty priēmē krikščionybę burgundai ir frankai, 600 m. anglosaksai,

paskui povaliai kitos vokiškos tautos ir ant galo, — jau 9-me metašimty — saksai. Skandinavai padarē pirmą tvirtą žingsnį apie 1000 m. Kmito Danijoje ir abiejų Olafų Norvegijoje dēka ir per nutarimą islandiškojo altingo pačiame 1000 m.

Prie šito paties tukstantmečio priklauso visas tautų persikēlimo periodas, kurio dēka Germanijos gyventojai, arba germaniškoji šeimininkybē paplito po visą vakarinę Europą. Sutinkamai su abelnai priimtu dalinimu, šitas periodas prasideda nuo gotų įsiveržimo į Bizantijos valstiją. Italijoje męs išpradžių randame vestgotus Alarichą, paskui V metašimčio pabaigoje Teodoricho ostgotiškąją karaliją, vēliaus tamsēlesnius lombardiškosios šeimininkybēs metašimčius. Per Prancuziją pereina kelios tautybēs, frankams neinkurus ten savo galingos valstybēs. Ispanijoje apsigyveno suevai ir vestgotai, o vandalai perējo per ją, vykdami Afrikon. Burgundai ir alemannai, tiuringai, gesai ir bajai sutvērē valstybes Germanijos pietuose ir vidury, kuomet saksai ir fryzai apsigyveno Šiaurinēs juros pakraščiais. Anglijoje nuo 5-jo metašimčio pusēs savo valstybes inkurē anglosaksai, o vēliaus apsigyveno normannai ir danai. Vikingai ne tiktai pustijo juros pakraščius ir paupinius gardus vidui šalies, bet kaikuriose šalyse apsisēdo ant vietos: šiteip buvo Normandijoj, ant Šiaurinēs juros salų, Anglijoje ir Airijoje, teip pat rytuose jie suteikē Rusijai josios caraujamąją šeimyną.

Klausimą apie pirmapradinę germaniškosios padermēs tēvyškę ir apie jos įvairių šakų išsisklaidymą męs turime palikti archeologijai ir etnografijai. Čion męs norime tik išvesti germanų stabmeldybēs plataus, sulyg laiko ir vietos išsikerojimo, pasekmes, reikalingas mums naudotis medžiaga.

Germanų tikējimas nēra vienos čielos tautos tikējimu. Gentēs, apie kurias tiek daug mums pasakoja savo suglaustoj apžvalgoj Tacitas, vokiškieji stabmeldžiai, tarp kurių darbavosi airių ir anglų misijonieriai, naujai atsivertusios vidurinių amžių pirmesniojo periodo tautos, kurių padavose ir papročiuose užsiliko teip daug stabmeldiško, anglosaksai per 1½ metašimčio savo stabmeldybēs (450—600), skandinavai, su kurių istorija per metašimtį, einantį prieš pat jų atsivertimą, męs gana apsipažinę: visi jie tolimi vienas nuo kito; jie gyveno teip nepanašiose sąlygose, kad jų nega-

lima tiesiog versti į vieną kruvą. Šitas perdaug tankiai buvo bandoma daryti, ir iš įvairiausių ypatybių buvo sutveriama paveikslas, kuriam, toje išvaizdoje, kokiu jį piešē, neatsakē jokia apribota tikruma. Istoriško išsivystymo tiksliškojo proceso teipgi negalima ješkoti šito tukstantmečio germaniškame sviete. Šito periodo germanai tankiai gyveno atmainingose sąlygose; savo persikeldinējimo metais ir inkurdami savas valstybes, jie priiminējo svetimą kraują ir svetimus kulturiškus elementus; jie tankiai maišesi su keltais ir pasisavindavo daug romiškojo svieto palikimo. Teisybē, tas liečia daugiaus gotus ir frankus, kaip, pav., skandinavus; bet iš to, kad pas kaikurias germanų tautas ištikro atsitinka grynesnio, bet vis dar tik atnašiai gryno pobudžio ypatybēs, negalima daryti tokių pat išvedžiojimų apie abelną germanų nuosavybę.

Bet teipgi negalima ir visiškai užginti bendras germanų ypatybes ir tikējime. Teisybē, nē taislo, nē germanų mytologijos išsivystymo istorijos nēra. Apie germanų mytologiją rašo teip pat, kaip apie suomių ir slavų, tik pasinaudojant apstēlesne medžiaga: tikējimo istorijos, panašios Aigipto ar indų tikējimo istorijai čia negalima išdēti. Bet visgi męs turime čia ne vienas nuotraukas, bet galime parodyti šitoje srityje ir plačiai išsišakojusius santykius bei sąryšius.

Čion męs susiduriame su daug kartų perkratinētu klausimu apie vokiškosios ir šiaurinēs mytologijų vienumą. Ar galima dar ir dabar su J. Grimmo tvirtinimu sutikti, "kad, jei šiaurinē mytologija nepriemoniška, tai nēra priemoniška nē vokiška, ir kad jei vokiškoji mytologija priklauso prie senovēs laikų, tai teipgi priklauso ir šiaurinē? Arba drauge su Bugge, kurio šalininkų skaitlius, tarytum vis dar auga, reikia žiurēti į šiaurēs mytologiją beveik visai, kaipo į vēlesnio laiko tverinį? Šitas klausimas neapsakomai sunkus ir ankštai rišasi su versmių kritika. Čion visų pirma galima pastatyti dvejopas tvirtinimas, nors ir jo priderantis pamatavimas išeina iš šitos knygos glaudinio.

Viena, mytologija toje išvaizdoje, kokioje ji pasirodo mums Eddoje, yra perdaug vaizdum velēsniojo laiko padaru, idant ji galima butų laikyti tiesiog senovēs germaniškų genčių nuosavybe. Kiek galint reikia pasekti istoriškąsias intekmes, kurios šviečia originališkuose šiaurinēs

mytologijos paveiksluose. Bet, antra, skaitlingi vardai ir atskiros ypatybēs, vienokios, kaip vokiečių, teip ir šiaurēs tikējimuose bei papročiuose, neleidžia aiškinti šiaurinių formų vien svetimomis, negermaniškomis intekmēmis ir dēlei šito pripažinti jas neturinčiomis vertēs apsipažinimui su germanų tikējimu. Ir čia ir ten — vieni ir tie patys dievai, o teipgi daug yra vienodumo ir kulte. Tokiu budu visgi liekasi tikra, kad germanų mytologijoje reikia atskirti atskiros gentēs, tautos ir periodai griežčiau, negu tas tankiai daroma; bet podraug tiesa ir tas, kad nēra jokio pagrindo atmesti šiaurinę mytologiją, kaipo visai svetimą, atneštą iš svetur, arba priemoniškai išgalvotą padarą. Nežiurint į visą įvairybę, šitos tautų grupos vienumas liekasi tvirtai pastatytas teip-pat ir tikējime.

Germanų tikējimo tardymas mokslui turi nesulyginamai didesnę svarbą, negu kitų tikējimų tardymas, stovinčių ant to paties išsivystymo laipsnio, pav., keltiško, ar slaviško; šitą svarbą germanų tikējimas kaltas medžiagos apstumui, esančiam pas mus šitoje dēstyje. Šituomi smarkiai pasididina ne tik apdirbimo reikalaujamų žinių apštis; kaikurie abelno mokslo apie tikējimą klausimai daug geriau gali buti suprasta nuo germanybēs atžvalgos taško, negu nuo kokio kito.

Jokioje srityje nēra gausesnēs, kaip čia, medžiagos sakmių sulyginimui; pav., su saga apie Sigfridą, žinomą mums teip skaitlingose formose, kritika gali veikti visai kitaip, negu su tais sakmių sąmišiniais, kurie, panašiai graikiškiems, žinomi tik vienoj, ar nedaugelyje, nepilnų formų. Toliaus, kas nori tyrinēti, ar turi svarbą ar ne, tikējimiškai istoriškieji liaudies prietarų tardymai, tas butinai turi čia išējimo tašku paimti germanišką̄jį svietą, kadangi jo budas, papročiai, sakmēs žinoma mums tokiame apstingume, su kuriuo musų kitų tautų pažintis negali sulygti. Norint suprasti, kaip tauta prisavina sau teisēs ir dorumo srityje svetimos augštesnēs kulturos vaisius, negalima nieko geresnio padaryti kaip ištyrus romenų apšvietimo žymes vidurinių amžių germaniškame sviete. Tokiu budu, kaip abelnai tikējimiškai istoriškiems, teip ir kulturiškai istoriškiems tikslams germanų senovēs tardymas turi daug didesnę svarbą, negu galima butų manyti, remianties neužtektinu senovēs vokiečių ir skandinavų kulturiškumu.

Bet germanininkų darbų męs čion neperkratinēsime. Męs nerašome mokslo istorijos, bet išdedame germanų tikējimą. Kadangi męs pastebējome, jog pasikēsinimas suteikti vieną čielą paveikslą butų veltas, o išdēti begalo įvairias jo smulkmenas męs negalime, tai šitame, neapsakomai sunkiame padējime mums nieko kito nelieka, kaip, peržvelgus versmes, parodyti svarbiausią istorišką medžiagą.

137. Versmių apžvalga.

Versmēs, iš kurių męs semiame savo žinias apie germanų stabmeldybę, yra labai įvairios ir vertē, priskaitoma atskiroms žinių kategorijoms, priklauso ypatingai nuo mokyklų įvairumo, į kurias germanininkai dalinasi. Visųpirma męs susitinkame su graikiškųjų ir romiškųjų raštininkų pranešimais. Tas, ką męs nuo Strabono ir Plinijaus žinome apie massaliečio Pytēaso kelionę 4 metašimty pr. K., turi ypač geografiškąją vertę.

Senesnį šiek-tiek nuoseklų pranešimą apie germanų būdą randame pas Cezarį de B. G. VI, 21 ir k. Nesulyginamai vertesnis Tacito parašytas raštas: "De origine, situ, moribus ac populis Germanorum", (apie germanų paeigą, padējimą, budą ir gentes). Nors pas Tacitą griežtai išreikšta skirtumas tarp šviežio, prigimto germanų stovio ir romēnų civilizacijos supuvimo ir nors jo kalba turi retorišką papuoštį, bet jo "Germania" nēra nē romanas, nē idilija, tik labai svarbus tikrų pastebējimų rinkinys išpradžių apie germanus abelnai, (sk. 1—27) paskui apie jų atskiras gentes. Germanų gyvenimo vaizdas, kurį piešia Tacitas ir kurį męs galime apturtinti dar kaikuriomis ypatybēmis iš jo istorijos ir metraščio, visu glaustumu tikrai tikras. Tacitas paduoda neapsakomas branginamas, nors ne visuomet aiškias žinias iš etnografijos. Dievų garbinimas, anot jo aprašymo, buvo prastas; paveikslų nebuta; germanai garbinę šventuose gojuose "secretum illud, quod sola reverentia vident" (kažin-ką slapto, matomo tik jų tikējimiškam pajautimui); be to jie augštai statē teipgi žinavimą. Germanų dievus Tacitas vadina tankiausiai romiškais vardais: Merkurius, Marsas, Herkules; pas suevus jis suradęs tulos Izidos garbinimą, kurią jis skaito svetima dieve; du brolius "Nomen Alcis" pas nagarvalus jis sulygina su

Kastoru ir Polluksu. Pas jungtines ingevoniškąsias giminės ant vienos iš juros salų buvo garbinama Nerthus (motina-żemē).

Po Tacito literatura per kelis metašimčius beveik visai tyli apie germanus, kolai jie su tautų persikēlimu vēl nepasirodē ant romiškojo svieto apregēs; paskutinio senovēs periodo istorininkai ir pirmesnieji Bizantijiško periodo istorininkai użsiiminējo germanais: čion męs turime mintyje Amonianą Marceliną, Prokopiją, kuris pasakojo apie Romos rytų imperijos kares su persais, vandalais ir gotais, Agatiją, kuris varē Prokopijo istoriją toliau, ir kitus. Šeštame metašimty pas pačius ostgotus atsirado istoriškoji raštija: Kassiodoras parašē gotų istoriją dvylikoje knygų; šita istorija dingusi; Iordano (ne Iornando) veikalai "De origine actibusque Getarum" priešingai pasiekē mus; šita knyga priklauso 551 metui.*)

Germaniškos stabmeldybēs tyrinētojas turēs įsidomēti jos żymes teipgi istoriškuose vidurinių metašimčių veikaluose bei chronikose. Frankiškuose istoriškuose Grigorijaus Turiškio pasakojimuose (VI metaš.), Povilo Diakono longobardiškuose (VII metaš., šitie pastarieji turtingi liaudinēmis sakmēmis), Vidukindo saksiškuose, o teipgi ir kitose svietiškose ir bażnytinēse istorijose ir versmēse galima rasti šis-tas iš stabmeldybēs periodo.**) Ypatingai minētini veikalai Bedos Garbingojo ir Adomo Bremeniškio. Nortumbriškasis vienuolis Beda, kuris rašē savo istoriją "Historia ecclesiastica gentis Anglorum" pirmoje VIII metašimčio pusēje ir todēl pagal laiką stovējo dar labai arti stabmeldybēs Anglijoje, pasakoja vienok apie jį labai mażai, kadangi jo akylumas buvo prikaltas prie bażnyčios dalykų. Šiek-tiek daugiau, nors teipgi neperdaug, paduoda Adomas Bremeniškasis, kuris išleido savo "Gesta pontificum Hamaburgensium" antroje XI metašimčio pusēje. Kaipo kanonikas jis stovējo arti prie bremeniškojo vyskupo Adal-

*) Straipsnį apie Prokopijo ir Iordano istoriškųjų veikalų vertumą galima rasti pas L. von Ranke: Weltgeschichte, IV.

**) Iš šitų versmių męs nurodysime be sutrauktinēs Dalmano Vaitco versmių perżvalgos į żinomus Pottasto veikalus; *Bibliotheca historica medii aevi* (2 t., 2 laid. 1896); W. Wattenbach: *Deutschlands Geschichsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des* 13 *Jahrhunderts* (2 t. 5 l. 1885-86). T. Lorentz: *Deutschland Geschichtsquellen im Mittelalter seit der Mitte des* 13 *Jahrhunderts* (2 t. 2 l. 1876-77).

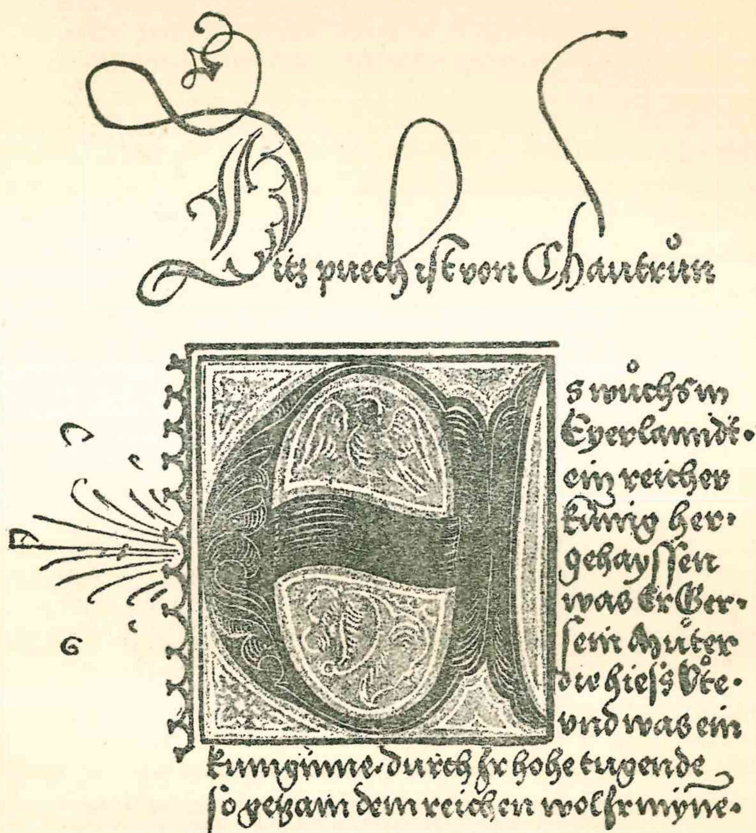
bergo, kurio atidžia buvo nukreipta į galingą bažnyčios išsivystymą Skandinaviškoje šiaurėje. Dviem metašimčiais vėliaus vienas kiltos giminės zelandietis, Sakson Grammatik lundiškojo vyskupo leidimu parašė puikiai latynų kalba 16 knygų savo "Historia danica". Šitas veikalas, kurio versmės paskutiniame laike gerai ištirtos, turi didelę vertę kaip sakmėms, teip ir Danijos senovės istorijai; mytus, kurių pas Saksoną yra keli, jis aiškina euhemeristiškai.*) Greta su šitais istorininkais reikia paminėti dar biografai, aprašiusieji kaikurių misijonierių gyvenimus tarp stabmeldžių germanų ir išdėjusių daug germaniškos stabmeldybės ypatybių, toki ve Ionas iš Bobio: *vita Columbani*, Rimbert: *vita Ansgarii*, ir k.

Betarpinių vokiškosios stabmeldybės liekanų nedaug tėra. Męs nekalbame apie priešistoriškojo laiko suradimus. Svarbųs skaitlingi parašai pa-Reiniu ir visur; bet klausimas apie tai, ar męs turime čia reikalą su romiška, keltiška ar germaniška dievybe, tankiai liekasi neišrištas. Nereikia žemai statyti mytologiškos buitys, paremtos vietų ir asmenų vardais Vokietijoje ir Anglijoje; jos paduoda tulas žinias apie genčių ir kultų besiplatinimą. Labiausiai anglosaksiškosios genealogijų lentos, pasiekusios mus, praneša mums apie viešpataujantį pas germanus paprotį išvedžioti kunigaikštines kiltis nuo mytiškųjų prosenių. Vienintėlis, užsilikęs pas mus, tekstas, atsinėšąs prie vokiečių stabmeldybės, susideda iš dviejų magiškų reiškinių, G. Vaitco raštų 1841 m. Merseburge viename 10 metašimčio rankrašty. Prie dar ankstyvesnio laiko, 8 metašimčio, priskaitoma nuotrauka, žinoma po Wessorbrunnerio maldos vardu, kurioje eilėmis garbinama Dievo didybė prieš sutvērimą. Nors čia męs turime reikalą su krikščionišku veikalu, bet gi tikėjimo istorija negali niekinti tos ypatybės, kad Dievas, apsiaustas savo dvasių, aprašomas kaipo geriausias žmogus. Tą patį galima pasakyti ir apie "Geliandą", 9 metašimčio Messijadą ir apie "Muspilli" arba poėmą apie svieto gaisrą ir baisųjį teismą: abi jos primaišo prie krikščioniškos temos kaikurias stabmeldiškas ypatybes.

---

*) Svarbiausia Saksono Grammatiko laida vis dar tebēra. P. E. Muellerio laida, pabaigta po jo mirčiai I. M. Welschovo (I Text 1839; II Prolegomena et notae uberiores 1858). Rankvedine laida pastaruoju laiku pasriupino D. Godler (1886); kritikai A. Olrik: *Kilderne til Sakses Oldhistorie* (1892-94).

Įvairiai sujaukti didvyriškų sakmių paveikslai pas pietinius germanus kerojasi persikēlimo tautų audrose, pas šiaurinius — drąsių juriškų požygių periode. Tautiškosios ostgotų sakmēs seka apie Ermanarichą, apie diđįjį Teodorichą ir apie jojo didvyrių eilę, tarp kurių atsižymi Gilde-

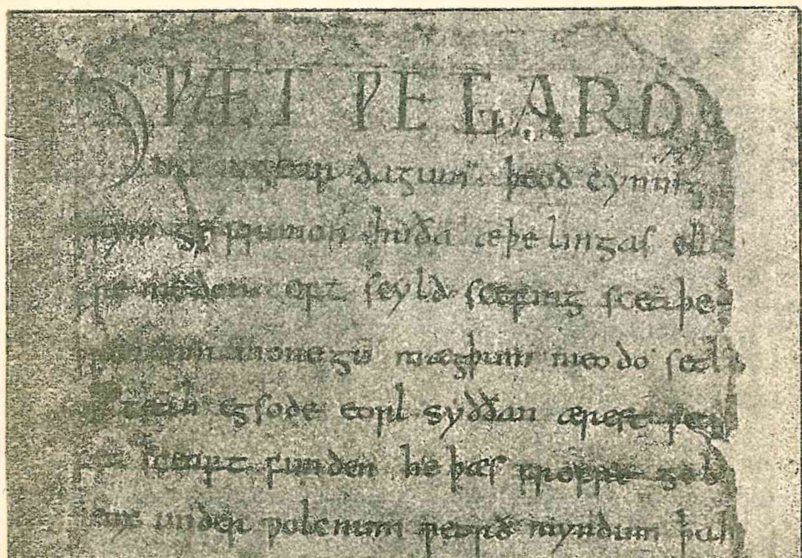

Pav. 96. Giesmēs apie Gudruną rankraščio pradžia (iš Vienos knygyno).

brandas ir Gadubrandas. Pas burgundus ir reiniškuosius frankus yra tēvyškē sakmēs apie nibelungus ir viso kompleto sakmių, kurių didvyriu yra Sigfridas. Pietiniai germanai sutvērē pasakas apie Gildą ir Kudruną; anglosaksai parsigabeno iš savo tēvyškēs Holštinijoje ir Šlezvinge į Angliją pasaką apie Beovulfą. Pas įvairias tautas męs sutinkame maž-daug išsivyscčiusiame stovyje daug kitokios medžiagos pasakoms, k. a.: Volfditrich ir Ortnit pas frankus,

Valtari frankiškai allemaniškame cikliuje; pas daugelį genčių buvo pasiplatinusios pasakos apie sumaningąjį Vilandą, kurios, gal, paeina iš Žemutinēs Germanijos; pasakojimai apie Geldą buvo Danijoje, apie Starkadą Norvegijoje; apie pastarąjį kalba paduotas mums Saksono dainų ciklius.

Šitos didvyrinēs pasakos yra svarbiausia ir turtingiausia manta, kurią paliko mums germanų senovē ir todēl kai-kurie tyrinētojai nebe reikalo darē jas savo darbų vidurkiu. Kaikurios jų, kaip štai ostgotų pasaka apie Teodorichą (Ditrichą) ir frankų-burgundų apie Sigfridą

Pav. 97. Apie Beovulfą pasakos pradžia. 11 metašimčio rankraštis.

keliavo po didelį plotą, daug kartų maišēsi viena su kita, skaitlingose formose buvo tveriamos vokiškos ir šiaurinēs literaturų ir pasiekē danus bei anglosaksus. Literaturos istorija ir mokslas apie pasakas jau padarē vertu pastebēti šitų keliavimų ir žiedimosi tardymo dalyke (giesmē apie Nibelungus, didvyrinēs giesmēs Eddos, Volzungo-saga, Vilkino-saga, danų Kaempeviser).

Perkratinēdami dabar tą, ką duoda mums surados tikējimo istorijai, męs turime paimti išeigos tašku garsų straipsnį, kuriame jau J. Grimm abelnais ruožais teisingai piešia dvejopą didvyrinių pasakų atsinešimą į istoriją ir

mytologiją. Negalima užginti, kad germanų didvyrinės pasakos turi savame dugne tam tikrą istorišką periodą; šita aplinkybė yra prasergėjimu mytologams, kurie iš baimės nuo euhemerybės užgina liaudies pasakose visokią atnašą prie istorijos. Bet draug su tuo didvyrinėse pasakose be abejonės yra daug ir mystiško. Sigfrido mirtis, auksas, kuriam priskaito prakeikimą, lobis, dėl kurio įvyksta kova, begaliniai karžygių mušiai, kurie vienval atgyja numirę, Giatningavige, Beovulfo ir Grendelio mušis, priemoningasai kalvis ir t. t.: į viską šitą negalima žiurėti kaipo į istoriškąsias buitis, bet reikia laikyti mystiškomis formomis. Be abejonės, užeina ant klaidingo kelio, kuomet, atmesdami savystą didvyrinių pasakų pasidarymą, perkratinėja jas tiesiog kaipo nublukusius mytus apie dievus ir stato mažai išteisinamą klausimą, ar Sigfridas arba Beovulfas yra Odinu, ar Balderu, ar Frėju. Didvyrinė pasaka veda savarankų gyvenimą; ji liudija apie mytiškųjų pažiurų apstingumą pas stabmeldžius germanus, ir šitos pažiuros susijungime su istoriškais atminimais pagimdė tebesančius pas mus episkuosius veikalus.

Be abejonės, nė viena iš tų formų, kuriose męs turime germaniškas didvyrines pasakas, nepaeina tiesiog iš stabmeldiškojo laiko. Labiausiai prisiartina prie jo Beovulfas, epika, kurioje yra pasakos stabmeldiškos paeigos, nors ji ir sustatyta vieno anglosaksiško krikščionio. Bet sunku pasakyti tikrai, ant kiek čia, kaipo ir pasakose apie Gildą ir Kudruną ir apie Nibelungus, išreikšta stabmeldžių budas ir minčių pavidalas. Neabejojama, kad drauge su istoriškomis ir mytiškomis sudėtinėmis turinio dalimis, nereikia užmiršti ir grynai poėtiškosios pusės.*) Labas, prie kurio žmonės siekiasi, budas, pobudžiai, perneša mus į atmosferą, kurioje spinkso dar tik-ką pridengtos stabmeldiškos pažiuros. Žinoma, čion visųpirma turima mintyje ne vidurinių metašimčių pasakos forma augštutinėj vokiškoj giesmėj apie Nibelungus. Bet tas, kad męs sudarome savo nuomonę apie senovės germaniškuosius idėalus ir motyvus sulyg to, ką męs matome Sigurde (Sigfride), Galene, Beovulfe, Starkade, turi savo išteisinimą.

---

*) Beveik išimtinai pabrėžtos W. Grimmo ir S. Grundwigo ir plonai išvystytos L. Ulando.

Daugelis skaito svarbiausia germaniškos mytologijos versme "niekuomet nesustojamą gyvų papročių ir pasakų srovę", "niektikybēs gausume" (J. Grimm), skaitlingose sagose ir pasakose, buduose ir papročiuose, apie kuriuos žinios ant germaniškosios dirvos surinkta tokioje gausoje ir įvairume, kaip jokioj kitoj vietoj. Šitos medžiagos dalis buvo apdirbta literaturoje, didelę gi dalį reikējo surinkti iš žmonių lupų arba iš žmonių papročių.

Kas atsieina pirmosios dalies, tai čion priklauso didelē vidurinių metašimčių literaturos dalis; pirmiausiai bažnytiniai veikalai, įstatymai ir nuosprendžiai, prisiektinio atsižadējimo formulos, metavojimosi taisyklēs, pamokslai, homilia de sacrilegiis; čion męs atsižinome apie visokius dalykus, kurie kunigams atrodē velniška pagunda: apie raganybę ir buvimą, apie medžių ir vandens garbinimą. Bet visoki liaudies prietarai yra ir svietiškuose veikaluose bei rinkiniuose, panašiuose rinkiniui Gervazijaus iš Tilburio arba "Gesta Romanorum", arba dar vēlesniame Zimmero metrašty, priklausančiam prie XVI metašimčio, teipogi liaudinēse dainose.*) Bet daug turtingesnē už šitą surinktą iš literaturos medžiagą žodinēs padavos versmē; knyginē prekyvietē Vokietijoje, Prancuzijoje, Anglijoje paskutiniais dešimtmečiais užversta pasemta iš čia medžiaga.**) Šitos medžiagos, kaipo versmēs mytologijai vertē yra pripažinama labai įvairiai. Nuo J. Grimmo laiko paprasta skaityti prie germaniškosios stabmeldybēs kuone viską, kas yra papročiuose ir pasakose; iš kitos gi pusēs Tayloro mokinimas apie atgijimą ir išlikimą kitu keliu privedē prie to paties išvado, butent, kad prietarai, gyvuojanti pas žmones, yra senovēs stabmeldybēs liekana. Sulyginamoji mokykla, priešingai, linkusi buvo matyti liaudies tikējime, "žemesniąją mytologiją", butent, pasakas aiškinti kaipo populiarišką mytų apie dievus ir didvyrinių pasakų paveikslinimą. Bet, vienaip ar kitaip suprantant, visų buvo pripažinta, kad mytologija neprivalo apsieiti be šitos liaudinēs padavos.

---

*) Du didžiausi liaudinių dainų rinkiniai, tai daniškasis — S. Grundtvigo ir angliškasis — F. J. Child'o.

**) Ilgos antrašų eilēs galima rasti Paulio "Grundris", skyriuose, apšnekančiuose šitą žodinę padavą, sustatytuose I. A. Lundellio ir Iono Meyero.

Rods, poto kaip, Muellenhoffo mokyklos dēka, įējo daugiaus istoriškasis perkratinējimo budas, — ir su šita medžiaga išmokta kitaip apseiti. Viena, yra aišku, kad ne viskas, gyvuojančio liaudyje, yra senu ir turi stabmeldišką paeigą. Šis-tas iš to, ką J. Grimm skaitē liaudiniu ir gausum. mytiškais elementais, išējo viduriniuose metašimčiuose tiesiog iš poētiškosios kalbos, ar kokiu nors kitu keliu. Todēl aiškiaus reikia atskirti seną ir naują, svetimą ir vietinį, priemonišką ir liaudinį. Prie to prisideda tas, kad kitas atrodo liaudiniu, nebudamas ištikro tokiu. Pasakos, gyvuojančios žmonių burnose, nēra tiesioginiais žmonių fantazijos padarais, bet yra, kaip tas iš dalies prirodyta, literaturiškoje priegulmēje nuo indiškųjų ir arabiškųjų pasakų. Šitas paakino savu laiku Mannhardtą matyti tikrą liaudies padavą ne pasakose, tik liaudiniuose papročiuose, tikējime į medžių vēles ir javų demonus. Bet ir iš šitos pusēs germanai nesiskiria nuo kitų tautų: jau Mannhardtas aprašē analogiškus apsireiškimus romiškuose ir graikiškuose kulto papročiuose ir panašųs apsireiškimai atsitinka teipgi pas tolimas viena nuo kitos tautas, visai negiminingas iš giminybēs pusēs. Tokiu budu liaudinēs pasakos ir budai visai ne tokia tikra versmē germaniškai mytologijai, kaip tas tankiai buvo manyta.

Bet, nežiurint į tokius svarbius rubežingumus, šita teip turtinga liaudinių prietarų medžiaga visgi liekasi gausia ir butina versme mytologijai. Sutaikymas prastesniųjų pasakų formulų*) su branduoliu kaikurių didvyrinių sakmių ir mytų apie dievus reikalauja sau paaiškinimo. Sąmišinis stabmeldiškų ir krikščioniškų elementų daugelyje dabartinių budų, krikščioniškame, o teipgi ir šventiniame kalendoriuje, kiek galint, reikia aptarti istoriškai. Savotiški germanų liaudinio tikējimo ypatingumai sulyg kaukų, nykštukų, milžinų, nuožmių kareivijų ir laukinēs medžioklēs reikia tyrinēti kaip sulyg skirtumo teip ir sulyg sąryšio jų su gimininingomis arba kaimyniškomis tautų grupomis, butent, su keltais. Antgalo ir čia istoriškoji metoda apglēbē medžiagą ir atmetē nuomonę, sulyg kurios sakmēs ir budai visai nereikia suprasti sąryšyje su vietos ir laiko są-

---

*) Šitų formulų žr. I. G. von-Gano. *Sagwissenschaftliche Studien* (1876), *Griechische und albanessische Maerchen* (1864) įžangoje; G. E. Gomme: *The handbook of folklore* (1890).

lygomis. Skaitlingi liaudinių atskirų vietų prietarų rinkiniai Vokietijoje ir Anglijoje tiesiog nurodo, kad sulyg šitos medžiagos męs turime imti į atidžią ne tiek etnografiškąsias analogijas, paplitusias po visą svietą, kiek apribotą padavos formą, betarpiškai sujungtų su vieta ir gentiniu duotosios tautos pobudžiu.

Kreipdamiesi dabar į šiaurinę literaturą męs visųpirma pastebiame, kad raštenybē ten, be menkų išimčių pasirodē po perējimui į krikščionybę. Iš stabmeldiškojo laiko išējo kaikurios senovēs skaldų eiles, kurios pasiekē mus arba čielos, arba nuotraukose, paimtos į vēlesnes istoriškas sakmes. Šitie skaldai nebuvo nē kunigais-druidais, arba bardais, nē amatiniais giedojimo žiniunais. Jie buvo prieruminiais poētais vikingų laiko (apie 800—1000 m.) ir vadų ar didžiunų šētrose garbstē jų didvyriškus darbus. Jų poēzija todēl buvo nukreipta į dabarties reikalus; vadai rupinosi tuomi, idant lydįs juos skaldas gerai galētų prisižiurēti jų kariškiems požygiams ir laukē nuo jo dainos (drapa), už kurią juos gausiai apdovanodavo. Tokiu budu skaldai buvo tikrais laiko vaikais, kuomet garbē ir auksas buvo gērybēmis, prie kurių mušēsi su didžiausiu stropumu. Jų poēzija buvo moksliška ir priemoniška poēzija; ji susidējo iš eilēs perifrazų ir metaforų, prie ko patys prastieji daiktai buvo apšnekami alegoriškai. Šita poētiškoji kalba dabar mums atrodo nayviška ir barbariška; bet tai buvo pati tikroji "paveikslų medžioklē", kurioje pažymējimui vieno ir to paties buvo vartojama eilē tankiai intemptų perifrazų. Šitie poētiškieji metaforai vadinta kenningar; jie buvo visokeriopi*) ir daugelyje jų buvo mytiškasis turinys. Apsipažinimui su mytologija šita skaldų poēzija todēl ve svarbi, kad ji be paabejojimo prirodo senoviškumą ir originališkumą daugelio svarbių mytų, kadangi tas, ką reiškia užmena X metašimčio skaldų dainos, žinoma, negalējo buti priemoniškai sustatyta ant krikščioniško vidurinių metašimčių pagrindo vēlesniame periode.

Artimoj giminybēj su skaldų poēzija stovi tos dainos, kurias męs turime eddose. Tiktai šitos dainos — anonymiškos, kuomet prieruminių poētų vardus ir prietikius męs

---

*) Indomų straipsnį apie kenningarus randame "Corpus poeticum boreale" P. Vigfussono ir Pawell'o.

žinome gerai. 1625 ir 1641 m. Islandijoje ant vieno pergamino buvo pirmu kartu surasta prozajiškos ir poētiškos eddos. Vyskupas Briniolf, suradęs paskutinį radinį, teip nusistebējo iš jo, kad leido apie jį keisčiausius sanprotavimus, buk jis yra tik tukstantine stebuklingosios eddos dalimi, kuri savu žaru padaro tik dalį "ingentēs thesauri totius humanae sapientiae conscripti a Saemundo sapienti" (visos žmonių išminties didžiojo lobio, užrašytos išmintingojo Semundo). Abu rinkiniai užlaikē ikišiolai eddų vardą (*babka,* dabar tankiau yra išverčiama žodžiu *poetika*), poētiškąją eddą priskaitē išmintingajam Semundui, kas ir palaikyta pagal sulygimą, nors tas labai abejojama; prozajiškosios eddos tverēju su didesne tikrybe skaitoma Snorri.

Painiausiais yra klausimai apie poētiškąją eddą. Čia nuo sustatymo reikia atskirti turinys; net ten, kur pasisekē susitaikyti sulyg turinio, sulyg medžiagos atsiradimo dar nieko nesuvokta. Pats rinkinys neturi jokio apriboto dydžio ir dainų skaičius bei tvarka ne visur vienoda. Labai suprantama, kad dainų rinkinys, kuriame išdēta mytiškoji ir didvyrinē medžiaga ne oficiališkoje formoje, tik laisvoj versijoj ir kurios dar gi nesikabina prie kanoniškojo autoriteto ir netarnauja pamaldiniams tikslams, nēra griežtai apribotu. Be to jos, kaip žinoma, pirmu kartu buvo surinktos krikščioniškame laike; todēl joki tikējimiški sprendimai čia neturi vertēs. Kas atsieina jų tēvyškēs (Norvegija, Islandija, Vakarinēs salos, kaikurios dainos Grenlandijoje) ir sustatymo laiko nuomonēs labai skiriasi. Jei męs, drauge su Finnuru Ionsonu priskaitysime ne tik svarbiausias šitų dainų, bet ir didžiausią jų skaitlių prie X metašimčio Norvegijoje, tai tąsyk jos turi priklausyti prie pereinamojo periodo tarp stabmeldybēs ir kirkščionybēs, kas, žinoma, bus tikriausia. Visgi nē viena dainų neišeina už vikingų laiko ribų.

Kuomet poētiškoji Edda vadinama senoviškesne, tai tas tikra ant tiek, ant kiek prozajiškoje Eddoje cituojama poētiškosios dainos, arba spējama šitų dainų buvimas; bet tas neliečia visų dainų ir rinkinio kaipo tokio. Su šita išlyga galima laikytis paprastųjų pažymējimų.

Poētiškoji Edda apima dainas apie dievus ir didvyrius. Pirmųjų priskaitoma apie 15. Jos labai įvairios

pagal išvyzdį, vertybę ir budą ir su kaikuriomis jų surišta sunkųs klausimai. Daugelis apima, ypač kenningarai, mokslišką skaldų poēziją: męs turime minty Alvismal, Grimnismal, Vaftrudnismal, kur męs sutinkame maž-daug svarbią medžiagą sąmįšy su skaldų vardija. Daugiaus betarpiškiai mytologiškomis yra Skirnisfior ir Trimskvida, kurios skiriasi nuo dainų apie dievus teipgi savo poētiška verte. Pirmoji pasakoja mytą apie Trēją ir Gerdą, antroji — mytą apie Torą, kuris grąžina savo kujį iš Iotumgeimo; abidvi apdirbtos jau šiek-tiek pasakišku budu. Dar kitame pavidale — Voliuspa, Valos (pranašēs) pranašybēs: tai yra iš kaikurių pusių svarbiausia, o kaikurių nuomone ir seniausia Eddų dainų; pastaroji vienok abejojama. Joje kalbama apie daiktų atsiradimą, apie svietinę dramą ir apie jos pabaigą; ir turinys ir teksto kritika, net po bukliam Muellenhoffo išdējimui turi dar kaikurias sunkenybes. Nemažiaus yra sunki daina, vadinama Lokazenna ir parodanti ginčą, kuriame Lok puotoje pas Egirą gina likusius dievus: šitoj dainoj matyta ir tragiškoji nuotaisa ir menkvertē pašaipa. Bet eilēs pasibaigia Toro pergale šmeižiko Loki. Šita daina svarbi teipgi dēl numojimų į kaikuriuos mytus, nežinomus iš kitų versmių. Prie indomiausių dainų skaičiaus iš visų pusių priklauso Gavamal; ji susideda iš kelių atskirų dalių; etiškųjų ir magiškųjų reiškinių su mytiškaisiais vaizdeliais: ji yra pati savimi mažuoju rinkiniu, kuris labiausiai suartina mus su tikru gyvenimu su jo doriškomis pažiuromis ir runiškąja raganybe. Iš paminētų pavyzdžių jau gana matoma įžymus šitų dainų pobuždio įvairumas, jeigu net neprivedus kitų.

Apie didvyrių dainas, skaitliuje apie 20, galime pasakyti dar trumpiaus. Daugumas jų išdeda medžiagą, priklausančią pasakų cikliui apei Nibelungus, bet čia šita medžiaga neperdirbta į vieną epišką visą, tik pasakojama atskiromis dalimis. Šitos Eddos dainos, kurių medžiaga, gal but, buvo atgabenta iš šiaurēs du kartu, yra kaikuriomis savo ypatybēmis senesne sagų forma už dainą apie Nibelungus; bet jos daug kartų nesutinka ir viena su kita ir nurodo į kelias sakmēs formas. Tarp didvyrinių Eddos dainų — Voliundarkvida (sakmē apie kalvį Vilandą), turbut, viena iš seniausių rinkinio dalių, teipgi priklauso prie abelno vokiško ir šiaurinio sagų cikliaus. Bet tikrai tur-

tingas pačios šiaurēs sakmių sandēlis parodytas čia tik dainomis apie Gelgą.

Vardas Edda (Poetika) priklauso po tiesybei prozajiškiems veikalams. Svarbiausias tarp jų Gilfaginning arba, pagal pirmapradinį užvadinimą "Fra asum ok ymi"; jame išdēta kosmogonija ir pasakojama daugiausiai mytai apie Torą ir Loki; jis parodo mums gero mytografo vertę. Jis turi pašnekos formą, kurioje Gilfi gauna žinias apie svieto atsiradimą, apie elementus, dievus, dieves ir svieto pabaigą (eschatologiją). Kaipo versmēs panaudota šešios eddiškosios dainos apie dievus, paskui moksliškoji skaldų poēzija ir trumpi mytologiškieji pasakojimai (frasagnir). Sudētoju, kaip aiškiai nurodo įžanga (formali), buvo krikščionis, kuriam senovinis tikējimas buvo jau pergyventu laipsniu, bet vis gi buvo tautiška nuosavybe. Jo tikslu buvo istoriškai suartinti senovēs tikējimą su krikščioniškąją sąmone, bet ypatingai užlaikyti pasakojimus, su kuriais apsipažinimas buvo butinai reikalingas supratimui poētiškosios kalbos. Šitas raštas gana sutartingai priskaitomas islandiečiui Snorri, teip pat, kaip ir kitas straipsnis po užvardžiu "Bragos pašnekos". Dar sutartingiaus priskaito Snorri'ui svarbiausią rolę suvedime "Skaldos" į jos dabartinę išvaizdą. "Skalda" apima išaiškinimą mytologiškos, poētiškosios kalbos, Geiti ir Kenningar ir priemoniškas eiles (hattatal) su dideliu metrų skaičium.

Tokiu budu matome, kad Eddos sudējimu užsiiminējo daugiausiai Islandijoje. Šitai salai priklausē istorininkai: Ari (1067—1148), kuris parašē iš dalies žuvusią norvegiškųjų karalių ir Islandijos naujokinimo istoriją; Semund Sigfusson (1056—1133), inkuręs Odde'je mokyklą, kur prie anuko augo didysai Snorri. Šitas Snorri Sturlason (1178—1241), dainius, istorininkas (jis — sudētojas svarbiausio istoriško veikalo Geimskringla) ir valstybinis žmogus, kelis kartus buvo įstatymdavēju Islandijoje; jis aplankē Norvegiją ir antgalo puolē Norvegijos karaliaus keršto auka. Greta su šitais trimi vardais galima pastatyti dar tik Sturlos vardą (1214—1284), kuris parašē Sturlungų giminēs istoriją. Greta su šitais veikalais Islandijoje ir vēliaus Norvegijoje pasirodē daug anonymiškų istoriškų pasakojimų: sagų, tankiausiai sumaišytų su skaldų eilēmis. Iš sagų męs atsižinome apie krikščionišką pamokslininkybę

Islandijoje, (Torvald-saga) apie Orknejiškųjų ir Farreriškųjų salų likimus, apie jurų karalių (vikingų) nuotikius, kurie Vendų žemēje inkurē Iomsburgą, apie daniškųjų ir norvegiškųjų karalių darbus. Seniausi ir svarbiausi iš jų yra — islandiškosios sagos, kurios seka apie atskirus asmenis ir šeimynas. Iš šitos pusēs nē viena saga neprilygsta prie gražiosios Nial-sagos, apimančios išmintingojo Nialio, istoriją, kurioje pabriežiama teisēs su senovēs budais ir pažiuromis teipgi ir kitos didesnēsēs islandiškosios sagos, kurios gangreit pasirodē 13-to metašimčio pabaigoje: antai saga apie Eirbiggiją, Laksadelą, Egilą ir Grettirą, tokios pat teipgi smulkesnēsēs sagos gana didokame skaitliuje gulinčios prieš mumis. Dar prie kitos kategorijos priklauso mytiškosios ir didvyrinēs sakmēs, k. a.: Volsungo--saga, ir k. Antgalo vēlesniame laike, ypač 14 metašimty, pasirodē nuduota saga, melaginga saga, priemoniškas veikalas, aiškiai nurodąs į šitos literaturos puolimą. Be to, į šiaurinę literaturą įsiskverbē iš svetimų šalių mylima viduriniais metašimčiais romantiškoji medžiaga, Aleksandro, Karolio Didžiojo istorijos, ir t. t. Beišnykstant sagoms, pirmą vietą užēmē metraščiai, kurie, semdami iš senovinių versmių, nuosekliai persakinējo istoriją; tarp jų nuobodusis Flateyarbok 14 metašimčio išlaiko savo didelę vertę mokslui dēl esančios joje medžiagos. Nors visa šita literatura atsirado krikščioniškame laike, vienok ji yra svarbi apsipažinimui su stabmeldybe, apie kurią joje iš dalies kalbama ir kurios budai įsiskverbē toli į vidurinius metašimčius. Šitas tiek pat stipriame laipsny liečia ir senovēs įstatymų rinkinius, kaip islandiškuosius Gragas (pilka žąsis) teip ir norvegiškuosius: su jais reikia teipgi sulyginti tą, kas yra žinoma apie tiesuotus senovēs santykius germaniškame sviete.

138. Istoriškieji santykiai.

Išdētas dalyko stovis parodo mums, kad apie senovēs germanų tikējimo išsivystymą nē kalbos negali buti. Jei versmēs butų gausesnēs, tai galima butų bandyti piešus eilēje atskirų vaizdų įvairių genčių ir periodų tikējimą; bet ir šito tikslo pasiekimas dar toli nuo mųs. Vienok kaikuriose dalyse męs jau galime atskirti senēlesnį nuo

naujēlesnio, svetimšalinį nuo germaniškojo. Kai-kas jau darē tokius bandymus, bet tankiai remianties grynai pirmēlesniaisiais spēliojimais. Nesigilindami į šitų bandymų kritiką, męs privesime tik pozityviškoje formoje tulus iš svarbesniųjų tvirtinimų.

Kaip visur, teip ir čia pati pradžia pasprusta iš musų akių. Su Cezario ir Tacito pranešimais germanai išeina į istorišką reginį kaipo pusiau klajoklinēs (nomadiškos) gentēs; bet jų politiškasis ir tikējimiškasis kultas turi tik tam tikrą ribotybę ir stovybę. Jų tikējimo atsiradimas iš pradinēs vienadievybēs teip pat mažai gali buti prirodytas, kaip ir jo atsiradimas iš dualybēs (dvejybēs), arba animybēs; ir viens ir kits yra teorija, kuri prikergta buitims, bet iš jų neišvesta. Yra žinoma, kad ir germaniškai mytologijai teko pirmapradinēs germaniškosios nuosavybēs dalis. Čion priklauso dangaus dievas Cio-Tivac, į kurį nuo Muellenhoffo laiko žiuri kaipo į vyriausią germaniškųjų genčių dievą ir dar nebe pamato; nors pripažinus Marti Thingso parašą Housestead'e šiaurinēje Anglijoje augštesniu tašku, nuo kurio galima apžvelgti germaniškąją mytologiją josios pirmapradinēje vienumoje, — yra perdējimas*). Tacito pranešimai teipgi prieštarauja šitai pažvalgai tiktai aplinkiniu budu; vyriausiu dievu pas vakarinių germanų gentes jis žino Merkurijų, bet jis kelis kartus primena apie svarbų Marso padējimą pas daugelį genčių. Čion galima butų teipgi nurodyti, jog Tacitas "perdaug tankiai nutyli apie pačias svarbiausias valandas". (Mommsen).

Tuose laikuose, apie kuriuos pasiekē mus senoviškos istoriškos žinios, germanai atjautē augštesnēs tautų kulturos intekmę, keltų ir romēnų, su kuriomis pas juos buvo bruzdųs susinešimai. Todēl tai ir sunku yra atskirti pas juos tautiškas nuo svetimo. Be to istoriškosios žinios per kelis metašimčius beveik visai mus apleidžia. Męs beveik visai nieko nežinome apie prietikius vidui Germanijos protarpyje laiko nuo Tacito iki tautų persikēlimui. Šitas tautų persikēlimas pats padaro užbaigtinį pasieninių mušių veiksmą tarp romēnų ir barbarų ir ilgamžinių skaitlingų keltų ir germanų požygių į pietus. Bet svietas, kuriame apsigyveno germanai, nebuvo jiems visai svetimas. Jau impe-

---

*) I. Goffori: *Eddastudien* (1889).

ratorių periodo pradžioje germanai vienval augančiame skaitliuje įeidinējo į imperijos sudētumą, kaipo naujokai arba kareiviai, o galiaus teipgi kaipo galingi ministrai. Todēl jie šį-tą pasisavino romiško ir per tai šitame laiko protarpy nebuvo vietos savarankiam jų pačių tikējimiškų įstaigų ir pažiurų vystymuisi. Vienok nereikia manyti, kad per tai jie nužudē viską savo. Męs jau aptarēme senovēs germanų nuosavybę mytiškose sudētinēse dalyse, kurios suaugo su istoriškomis sakmēmis iš tautų persikēlimo laiko į vieną didvyrinę sakmę. Negalima užginti senovēs germanų budo ir kaikuriose ypatybēse laiko atvertimo į krikščionybę. Bet męs negalime sujungti šitų ypatybių į vieną čielą tikējimo paveikslą.

Kitaip susidējo sanlygos šiaurinēms gentēms. Nors šalis, iš kurios anglai ir saksai persikēlē į Angliją, — Tolstein, Šlezvig ir Jutlandija, — ir nevisai gulējo vidui romēnų apymatos, bet visgi buvo vidui jų valdybos intekmēs. Tas, ką šitos persinešē iš čia į savo naują tēvyškę, buvo grynai germaniška nuosavybe. Pačioje Anglijoje jie teipgi ilgą laiką laikēsi gana nesumaišytais. Čion reikalai ējo ne teip, kaip Gallijoje, kur germanai paveldējo romiškai gallišką kulturą. Romos šeimininkavimas Britanijoje išnyko jau pirmiau negu ten apsigyveno anglosaksai; su vietiniais gyventojais, krikščionimis brittais apsigyvenēliai mažai tesimaišē, jie juos tiesiog nustumē. Todēl anglosaksų lteratura turi mums didelę svarbą. Nors ji ir paeina iš krikščioniško laiko, bet savo magiškuose reiškiniuose ir ypatingai didvyrinēse sagose ji išlaikē mums senovēs stabmeldžių suopročius. Turtingas pasakų ir mytų svietas, apie kurį Beovulfas iš dalies mums praneša, iš dalies leidžia dasiprasti; svietas, kuriam indomias paraleles suteikia danų sagos ir net holštiniškieji liaudiniai prietarai, leidžia mums pažvelgti į tai, ką šiauriniai germanai sutvērē be pašalinēs intekmēs. Tą patį galima pasakyti ir apie kaikurias atskiras dalis iš Saksono, pav., apie dainas apie Starkadą. Toki germanų poēzijos tveriniai, pasidarę savo esmeniškose ypatybēse dar stabmeldybēs laiku, yra svarbum pagelbingu įrankiu vokiškų didvyrinių pasakų bei šiaurinēs mytologijos kritikai.

Anglosaksų užkariavimas Anglijos, o teipgi Chocilaiko (Hygelac) požygis į Šiaurinēs juros pakraščius (6

metašimčio pradžia) buvo vikingų požygių pradžia, kurių dēka norvegai ir danai nuo laiko 800 m. turējo vienvalinius susinešimus su Prancuzija ir Britiškomis salomis; čia jie ne tik pustijo pakraščius ir šalis toli paupiais gilyn, bet teipgi kurē naujokijas ir valstybes Irlandijoje, Normandijoje ir Anglijoje. Šitie gyvieji santykiai su krikščioniška kultura reikia imti į skaičių nesulyginamai didesniame laipsny, negu intekmē inkurtos teipgi 800 m. misijonierių eparchijos Hamburg-Bremen, kuri užsiēmē Skandinaviškosios šiaurēs vertimu, bet pasiekē tik menkas išdavas. Priešingai-gi, daugelis danų ir norvegų, pabuvę ilgesnį laiką Anglijoje ar Irlandijoje, gaudavo didesnį ar mažesnį supratimą apie krikščionybę. Islandiečiai ypatingai turējo bruzdžius susinešimus su Irlandija. 10-tas metašimtis yra tolydinio krikščioniškų intekmių kerojimosi laiku skandinavų tarpe. 10-to metašimčio vidury ant norvegų sosto sēdējo karalius Gakon Gerasis (935—961), kuris, budamas išauklētas Anglijoje prie krikščioniškojo karaliaus Adelsteino, pats smarkiai linko prie krikščionybēs ir, galbut, net buvo krikščioniu; bet jis susidurē su tokiais neprielankiais prietikiais, kad turējo atsisakyti nuo minties savo šalies atvertimo į krikščionybę. Tą pasiekē viena gentkarte vēliaus narsusis Olaf Triggvazon ir po jo ankstyvai mirčiai Olaf Garaldson (vēliaus priskaitytas prie šventųjų). Su šitų kunigaikščių istorija męs apsipažinę gerai; teisybē, ji nēra liuosa nuo legendinių papuošalų.

Šitame laiko protarpyje, pereinant iš stabmeldybēs į krikščionybę, Norvegijoje ir Islandijoje radosi tas suopročių ciklius, kurie įējo į kaikuriuos pasakojimus (sagas) ir eddos dainas; daugelis šitų dainų priklauso tiesiog 10 metašimčiui. Todēl jos atsirado nebe sužadinimo iš augštesniųjų kulturiškųjų elementų pusēs, kurie turējo intekmę į dar neišsivysčiusius iš Anglijos ir Irlandijos skandinavus. Čia reikia turēti omeny ir krikščioniškos mintys, ir keltiškosios sagos bei poēzija ir, antgalo, teipgi klasiška literatura, kurios ypatingai stropiai mokēs Irlandijoje. Klausimas apie laipsnį, kuriame apsireiškē šitų įvairių pusių verksmas, yra daugeliui dabartinių mokslininkų dar labai ginčijamu.

Ant galo kaikurios buitys primena reikalingumą buti atsargiu kainojant šitas svetimas intekmes. Antai, pirmiausiai meno padarai, auksiniai papuošalai, brangenybēs,

ragai ir t. t. su mytiškais reginiais. Sulyg Warsaae, Stefenso ir kitų, šitie daiktai turį paeiti anksčiau vikingų periodo; o kadangi juose parodyta žinomais visoki mytai, tai šituose daiktuose gali buti prirodymas to, kad istorijos Odino ir Friggo, Baldero ir Loki gali buti jau apie 700 m., buvo esmeniškose savo ypatybēse žinomos šiaurēje. Tokią pat išdavą pasiekia Finnor Ionson perkratinēdamas kenningarus iš skaldų senoviškesniųjų eilių; šitos eilēs skaito jau žinomu tokio pat didumo mytų surašą, kokis buvo 9 metašimčio pabaigoje.

Pav. 98. Svietinē katastrofa (ragnarok).

Tokiu budu neabejojama, kad pripažinus šiaurinę mytologiją grynai priemonišku padaru, atsiradusiu apie krikščionybēs pasirodymo laiką, ar net vēliaus, butų ne tik negalimu pats per save, bet dar gi priešinga tikriems faktams. Skaldų priemoniškoji poēzija surado jau visą pasakojimų išdą, išvystē jį, sudējo, bet ir sumaišē su svetimomis ypatybēmis. Nors ir nevisuomet, bet sulyg kaikurių ypatybių galima nurodyti, kad savo smulkmenomis parodo naują ar seną, svetimą ar savą, pirmapradinį ar prierumінių dainių sugalvotą. Mytas apie Ragnaroką ir tikē-

jimą į Valgallą jau gana senai pradējo skaitytis prie vēlesnių sudētinių dalių. Svietinē drama Voliuspe: kosmogonija, dievų nuodēmē, svietinē katastrofa — teip pat mažai priklauso prie senovinio periodo. Bet jei visas taislas tame išvyzdy, kokiame jis stovi prieš mus, ir nēra pirmapradiniu, tai visgi daug atskirų minčių ir pasakojimų lengvai gali priklausyti prie senovinēs stabmeldyybēs. Sulyg kosmogoniškų ypatybių vokiečių stabmeldybē suteikia nors ir neskaitlingas, bet tikras paraleles. Baldero mintis neabejojamai pirmapradinis mytas, bet josios reikšmē, kaipo pratarmēs prie svieto pabaigos, prikergta vēliaus. Čion aiškiai pasirodo, kad pirmapradiniai elementai galējo keistis prie atmainingo apsišvietimo. Tokiu budu labai yra galimu, kad apie 10-to metašimčio vidurį koksai skaldas stabmeldys, apsipažinęs su krikščionybēs taislu, atstovējimui anai Voliuspe nupiešē stabmeldišką svieto paveikslą, kuris todēl pasidarē po aplinkine krikščionybēs intekme, bet ne iš stabmeldiškųjų suopročių (Finnur Ionson).

Kitaip dalykai stovi su daugeliu ypatybių iš Gilfaginningo, kur greta sulyginta krikščioniškos mintys (visasvietinis tēvas), visai priemoniška sistematika (12 dievų sistema, dievų gyvenamųjų vardija) ir tikrieji mytai (Imir ir kiti), esanti ant įvairaus laipsnio tvērimos. Abelnai toki įvairųs mytų tvērimos laipsniai gali buti su aiškumu nurodomi. Greta su tikraisiais gamtos mytais (Sigfrido ir Baldero mirtis, Beovulfo mušis su Grendeliu, Freir ir Gerda, Toro kujis, Karoliai) męs randame kelis etiologiškus (Rigo sutvērimas 3 luomų, skaldų mytas apie poētiškąjį gēralą); kaikurie išaiškinta arba alegoriškai arba euhemeriškai jau pačiame pasakojime, kuriame jie pateko mums. Kartais senieji elementai sujungta į vieną sunkiai suprantamą sąmįšį (Iggdrazil). Abelnai čia svajojantieji mytologai gali atrasti sau geresnį laimikį, o rimtasis tyrinētojas sunkesnius uždavinius.

Į šiaurę nuklysdavo pasakojimai ir mintys teipgi iš Prancuzijos. Antai, iš ten daugiausiai ateina didvyrinių sakmių medžiaga daniškoje Eddoje. Odino viršininkybē pas šiaurinius skaldus teipgi geriausiai išaiškinama šitomis frankiškomis intekmēmis. Bet apie juos męs žinome mažiau negu apie angliškuosius ir irlandiškuosius. Bet tegul

sau bus ir svarbiausios šitos Vakarinės Europos frankų ir keltų intekmės į šiaurinę mytologiją, tai vis stabmeldiškasis vokiškasis jos dugnas gali skaitytis prirodytas istoriškai.

139. Kultas ir papročiai.

Męs nemanome čia privedžioti skaitlingų žinių apie senovės germanų kultą ir papročius ir visko to, ką žinome apie šventus gojus, šventnamius ir paveikslus, kunigus, aukojimus ir šventes, žinavimą ir raganybę įvairiais laikais ir pas įvairias germaniškas tautas. Męs pasitenkinsime parodę kaikurias abelnas ypatingai atsižymėjančias ypatybes.

Pas germaniškuosius stabmeldžius niekur niebuvo išdirbto ritualo su pamaldiniais tekstais, šventiniu kalendoriumi arba ypatingu kunigų luomu. Tarnybė dievams nedarė savysto skraito; kultas iš visų savo pusių suaugo su viešu ir privatiniu gyvenimu; gentės ir valstybės gyvenimas, įstatymas ir dorybė visur buvo perimtos tikėjimiškų formų. Sulyg Tacito, gentiečiai rinkdavos į šventus gojus teip gi politiškiems tikslams; kai-kur buvo net sąjunginės šventynės, panašiai į amfiktionijas. Pas šiaurines tautas net vėlesniame stabmeldybės laike šventnamiai teipgi buvo politiškaisiais centrais; tokiais buvo dideli šventnamiai Letroje ant Zelandos ir Upsaloj Švedijoj; tuo tarpu Norvegijoje kiekvienas valsčius turėjo šventnamį kas sau, o Islandijoje ir bažnytiniai ir įstatymiškieji dalinimai visai supuola. Ir pas Tacito germanus teipgi, kaip pas anglosaksus ir skandinaviškoje šiaurėje, kunigai turėjo juridiškąją galybę ir politiškąją intekmę; sulyg Tacito, jie leidžia baudos įstatymus velut deo imperanti (kaipir dievo prisakymu); pas anglosaksus jie, tiesa, negali nešioti ginklų ir joja tiktai kumelėmis; bet Koifi, kuris pirmas davė pavyzdį išsižadėjimo stabmeldiškojo dievo, matomai buvo labai gerbiamas asmuo. Godai Islandijoje buvo ir viršininkais ir teisėjais ir jų intekmingas įstatymdavėjų stovis pergyveno stabmeldiškąjį tikėjima. Tokiu budu germaniškasis kunigas stovėjo visuomeniško gyvenimo vidury; bet šventos pildenybės nebuvo jo monopolija: męs tankiai matome, kad aukojimus tankiai daro teipgi karaliai ir jarlai (kunigaikš-

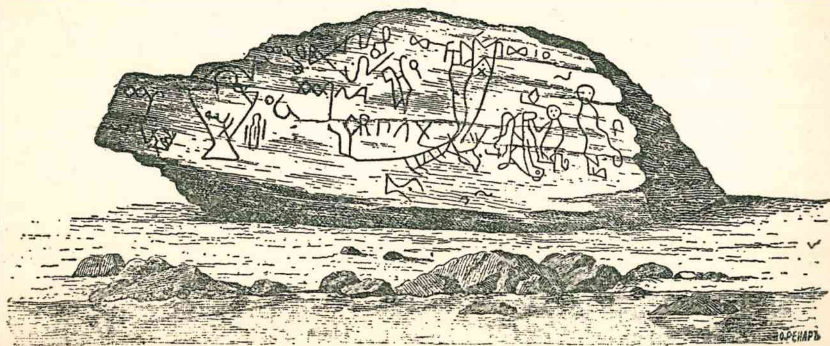
čiai) ir niekur negalima susekti uždarytos kunigų kastos žymēs, kuri turētų savo nuosavą galybēs skraitą.

Aukojimai teipgi buvo ankštame susirišime su įvairiomis visuomeniško gyvenimo sąlygomis. Pas Tacitą Semnonai savo gojuje bendrai aukoja iškilmingą žmogišką auką. Vēliaus šventiniai ir politiškieji susirinkimai (Thing) teipgi buva su aukojimais ir priegtam turinčiais žinavimo pobudį; tam tikros priežastys, kaip karē ar badas teipgi reikalauja žinaujamųjų ir atperkamųjų aukojimų. Kaip Olaf Triggvason norējo perlaužti pasipriešinimą daromą krikščionybēs priēmimui, tai jis prigrumojo stabmeldiškiems jarlams, kad, atsitikime sugryžimo į seną tikējimą turi buti aukojami įžeistiems dievams patys vyriausieji vadovai. Su germaniškų aukojimų procesu męs apsipažinę, be Strabono pasakojimo apie kimbrus, tik iš šiaurinēs literaturos. Bet liaudies budas, tam tikri papročiai žemdirbystēje ir bandininkystēje, visoki intikējimai ir liaudiniai papročiai per 12 birželio mēnesio naktų, kuomet apreiškia savo veiklumą visokios šmēklos, Valpurginę naktį (1 gegužio), per Jonines (24 birželio), Martyno dienoj (10 lapkričio) — išlaikē daug ką stabmeldiško. Iš to męs matomę, kaip ankštai suaugo su gyvenimu senovēs dievų kultas ir tikējimas į dvasias. Bet tai visgi ne tas, ką kuniginis apeiginis kalendorius, kurį męs užgynēme pas germanus; negalima net prirodyti, idant trys didieji kasmetiniai aukojimai dēl sējos, piutēs ir pergalēs, primenami pas Snorre, butų abelna intekme šiaurēje. Platesnį ciklių padaro šventēs, buvančios kartą į 9 metus, panašios, tai, kuri buvo švenčiama Upsaloje didžiųjų hekatombų.

Kaipo į antrą didelį senovēs germanų tikējimo ženklą nurodysime į abelną prasinešančią žinautinio ir magiškojo elementų svarbą. Jau sulyg Tacito, visuomeniškų apreiškimų aiškinimas yra svarbiausia kunigų pildenybe, ir moters burējos, panašios mergei Veledai pas Brukterus, lošia svarbią rolę. Buvo todēl kaip ženklų aiškinimas, auspicia sortesque, teip ir vidurinis pažinimas, įgimtas žinaujančio dvasiai. Tą patį galima pasakyti ir apie vēlesniuosius laikus. Ženklai buvo visoki: arklių žvengimas (pas Tacitą), paukščiai, aukojamieji katilai (jau pas Straboną), burtas; žinavimo idējos gludo teipgi ant visokių dieviškųjų teismų

dugno; bet pati didžioji — tai žinaujamosios ir magiškosios runos. Podraug su šituo šiaurinēje rašliavoje plačiai pasklidę sapnai, ir atidengia paslaptis pranašē Vala.

Nemažiau buvo išsiplatinusi raganybē; apie tai liudija ir literatura ir liaudiniai prietarai. Net dievai Eddoje yra dideliais raganiais. Kaip giliai įsikerojęs raganybēs vartojimas, matome, pav., iš sakmēs apie Torvaldą, kurioje patsai krikščioniškas vyskupas intikina stabmeldį, atēmęs raganišką spēką karštu vandeniu akmens (arba stobo) apliejimu, kuriame buvo žinaujamoji dvasia. Kur tik nepažvelgtume germaniškame sviete, visur randame raganybę.

Pav. 99. Akmuo, ant kurio išbriežta magiškosios runos.

Grimm surinko galybę buičių apie niektikybę, apie žoles ir akmenis, žavējimus ir sagas. Daugelis iš simboliškų medžių ir piutēs kulto papročių, Mannhardto surinktų, daugis iš tų, ką dar ir dabar randas tarp kaimo žmonių, kaip tausomoji ugnis ir t. t., — galų gale remiasi magiškais suopročiais.

Sulyg kulto męs galētume bent pastatyt kaikuriuos svarbesnius tvirtinimus, atsinešančius prie dalyko jo čielume; sulyg dievotumo ir dorybēs nē to negalima. Kaip męs galētume apsipažinti su viduriniu tautų gyvenimu, kurios nekalba tiesiog į mus per literaturą? Doriško atsispindimo laipsnis dar nebuvo pasiekta germaniškosios stabmeldybēs. Nuoširdžių su dievais prietikių žymēs beveik nesutinkama. Svarbiausios ypatybēs ir motyvai griežtai išreikšta pas Tacitą, tai — gilus jausmas dievybei, doriškas skaistumas, ypatingai sulyg moters pagerbimu, svetingumo

šventumas; ir dar priešingume šitam, kaipo limpanti pavojinga liga, palinkimas į girtuoklybę. Eddoje Savamal griežtai patvirtinama tuli reiškiniai, liečią praktiškąją išmintį ir atžiurų atsargumą prietikiuose su žmonēmis, kur vēl pirmą vietą užima atnaša prie svečio. Sagos ir mytai epikoje ir dainose garbsto narsą, sumaningumą ir net gudrumą; pageidžiamiausiomis gerybēmis jose yra pergalē, garbē, turtas. Ypatingame padējime yra teisingumas; reikalavimas jo tai griežtai pabriežiama, tai atsitikus sumaningam gudrumui ir net suktybei, liekasi paniekiamas. Jei vidurinių metašimčių pradžioje Vokietijoje svarbiausia vyro dorybe skaitoma ištikimybē, o svarbiausia kunigaikščio dorybe lētumas ir dosnumas, tai šitame męs randame stabmeldiškų idēalų sumaišymą su nuotaisa, pasidaviusia pirmais krikščionybēs amžiais. Svarbiausia ypatybe epikoje, su kuria męs susitinkame teipgi ir vikingų periode, yra žymi prilikimo nuotaisa: visur Geliandoj, teip ir anglosaksiškoj literaturoj lošia rolę likimo galybē; svarbiausia mintis ir epikoje ir sagose yra tame, kad niekas negali savo likimo išvengti.

140. Dievai ir Tikējimas.

Kad ir daugiausia padēta triuso išvedimui germaniškųjų dievų iš vēlių, arba demonų, bet negalima užginti, kad musų seniausiosios buitys parodo mums stambius dievų paveikslus. Tacitas žino jų kelis su romišku aiškinimu (Merkuras, Herkules, Marsas), arba vietiniais vardais (broliai Alcis, Nerthus). Neabejojama, kad senovēs germanams buvo žinomos teipgi vēlēs ir gamtos dvasios; bet tikējimiškasis garbinimas ypatingai buvo nukreiptas į svarbiuosius dievus.

Germanų dievai, be abejo, buvo gamtos dievais. Ana jau Cezario trys matomieji dievai buvo priskaitomi germanams: Sol, Vulkanus, Luna; bet gana indomu, kad męs vargiai tegalime, ar net visai negalime tapatinti jų su žinomomis mums germaniškomis dievybēmis. Tarp paskutinių męs randame vējo, griaustinio, dangaus, ugnies ir žemēs dievybes. Skaitlinguose, tankiai nečieluose, tankiai teipgi biauriai sudarkytuose mytuose, epikoje ir šiaurinēje

literaturoje, svarbiausių gamtiškosios mytologijos formulų buvimas — neabejojamas; čion męs sutinkame saulę, meto laikus, gamtos mirtį, dangų ir žemę. Indomu, kad šiaurinių germanų mytuose, kaip ir Beovulfo ir Gildos-Gudrunos epikoje, teip ir eddoje lošia rolę juros gyvenimas.

Todēl, didelēs daugybēs germaniškųjų dievų dugne gludo gamtos gyvenimas; bet nereikia skaityti jų ypatingai gamtiškomis esybēmis ir jų prigimtinē reikšmē net toli nevisuomet buva aiški. Germanai matē savo dievuose visųpirma giminēs, arba liaudies dievus. Trys svarbiosios gentēs: ingevonai, germinonai ir istevonai turējo savus gentinius didvyrius — eponimus (Tacitas, Germ., 2), kuriuose spējama arba didieji dievai Freiras, Tivacas, Vodanas, arba vienas Tivacas trijuose išvyzdžiuose. Germundurai garbino Marsą, chattai — Merkurą (Onn., 13, 54); Izidos kultą rado pas švabų dalį (Germ., 9); pas semnonus buvo kruvinas kultas ir "regnatoris omnium dei" abelno valdovo (Germ., 39), pas nagarvalus buvo garbinami du jaunikaičiai Kastor ir Pollusk (Germ., 43), kuomet septynios gimingos gentēs kas metas rengē šventą santaiką Nertuso vardan (Germ. 40). Tas, ką męs randame šitose senesnēse versmēse, pilnai patikrinama; bet tas nereiškia, kad kiekviena gentē arba tauta butų turējusi savo svarbiausią dievą: antai švabai vadinta ciuvarais (cio tarnais); fryzai tarnavo Forsetui, kurio šventynē buvo ant Gelgolando, kaipo įstatymų saugotojui jų tautoje. Tankiai šitie dievai yra drauge ir kunigaikštiškų giminių proseniai. Su atskirų dievų išplatinimu germaniškame sviete męs apsipažystame tankiausiai iš vietų vardų ir asmenų vardų. Šiteipos męs žinome, kad Tor'as buvo vyriausiu Norvegijos dievu, Freir — Švedijos. Prie šito geografiškojo ar, geriaus pasakius, etnografiškojo dievų paskaidymo, greičiausiai priklauso teipgi teip daug svarstytasai skirtumas tarp azų ir vanų šiaurinēje mytologijoje. Vanai: Niord (gimingas Nertusui), Freir, Frēja yra dievais ingevoniškųjų genčių ir per jąsias perējo pas švedus. Bet visi šitie santykiai nepilnai išaiškinta; todēl sunku yra išaiškinti, kam anglosaksiškose genealogijose Frēja teip dideliai uždengiama Vodanu.

Kaikurie nori daryti skirtumą šitų dievų grupų kaipo kulturiškai istorišką ir etišką; prieto į vanus žiurima kaipo į lētus derlingumo, turtų, santaikos dievus akyvaizdoje smarkesniųjų azų. Bet po teisybei tokio skirtumo nepastebiama. Nors Freir ir yra dievas, garbinamas falliškais simbolais ir procesijomis, bet Upsaloje jis stovi greta su Odinu ir Toru. Abelnai apie etiškąją germaniškųjų dievų

Pav. 100. Tor, Odin, Freir ir Loki.

pusę mažai tegalima pasakyti. Jie, žinoma, turi kaikurias etiškąsias pildenybes, saugodami įstatymus tautos susirinkime, bet jų paveiksluose nēra jokio etiškojo turinio. Šiaurinē priemoniškoji poēzija išpradžių įvedē mintis apie dorišką kaltę, apie svieto tvarką ir apie visišką jo atsinaujinimą. Abelnai asmeniškoji germanų dievų forma mažai

susidėjo; net eddų poēzija išreiškē šiek-tiek typiškai tik nedaugelį paveikslų. Toki ve Odin — išmintingas, apsipažinęs su raganybe; Tor — narsus milžinų kovējas; Loki — gudrus šelmis, povaliai galutinai persikeitęs į velnią; Balder, lētas dievų mylētinis, apibudintas greičiau neveikiamai, negu tuo, kuo jis yra, tuo, ką jis daro.

Eidami per atskirų dievų paveikslus, męs norime paliesti tik svarbiausias puses; šitoje srityje vis dar daugiau klaustino, kaip išrišto. Vokiškasis Vodan (Vuotan), kurį Tacitas, turbut prisitaikydamas prie vyriausio galliškojo dievo, vadina Merkuru, — priklauso ypatingai istevonams, vēliaus frankams. Pietinēje germanijoje jo beveik nēra; bet anglosaksiškuose genealogiškuose varduose jis figuruoja ant pirmos vietos teip pat, kaip ir gentinēje longobardų sakmēje. Šiaurēje jau męs jį sutikome upsališkoje triadoje, nors ten Odin išpradžių ir nebuvo vietiniu dievu. Išvesti iš vienos centralinēs reikšmēs visas šito dievo priskaitomybes ir pildenybes ir mytus apie jį — nēra galimu. Jau jo vardas nurodo į jį kaipo į vējų dievą; antra vertus, daug kas liudija apie jo prasmę kaipo mirusių dievą: teisybē, šitos dvi pusēs neatmeta viena kitos, kadangi ir "laukinē medžioklē" ir "nuožmioji kareivija" yra mirusių gauja, dukstanti ore. Ta aplinykbē, kad augščiausiu dievu stojosi vējo dievas, padaro sunkenybę, kurią vargiai galima apeiti, suprantant drauge su Mogku pirmapradinį pridedamąjį Wodanaz, kaipo dangaus dievo priskaitomybę, kas vienok nēra prirodyta. Antra vertus, reikia pastebēti, kad jei davus centralinę Vodano vietą, kaipo mirusių dievo prasmei, tai su tuo nesutinka daugumas apie jį mytų. Vodano santykių su derle ir piute negalima išvesti iš jo prasmēs kaipo mirusių dievo; o jo padējimo kaipo kunigaikštinių giminių prosenio negalima išvesti iš jo prasmēs kaipo vējų dievo. Longobardiškoje sakmēje jis tiesiog išreiškiama kaipo dangaus dievas. Taigi, kaip paprastai tankiai buva su didžiausiais dievais, prie pirmpradinēs Vodano reikšmēs prigijo kas tokio, ko dēka šita reikšmē tik su vargu tegali buti pažinta. Vēlesnē jo forma eddoje anaiptol negali turēti jo pirmapradinēs reikšmēs ir nēra tiesioginiu jo pirmapradinių ypatybių išsivystymu. Daugelis mytų eddoje, ypač mytas apie jo kabojimą ant vējų medžio, mažai

suprantami. Abelnai čion Odin yra atsižiuringu ir išmaningu raganiumi, keliaujančiu įvairiuose pavidaluose, runų žinovu, skaldų dievu, karēs viešpačiu, sutaikančiu narsuolius Valgalloj. Vēliausiomis formomis turi buti augščiausio dangaus dievo, abelno tēvo forma, valdančio reikalus sviete ir euhemeriškoji Odino forma, Osgardo karaliaus, atējusio į Norvegiją iš Azijos.

Apie augščiausią griausmo dievą, Torą, pasakojama daugelyje eddos dainų ir Gilfaginingo pasakose. Jis buvo vietiniu dievu Norvegijoje ir Islandijoje, bet žinomas teipgi ir vokiečiams po Donnaro vardu. Neteip aiški prigimtinē Freiro ir Baldero prasmē: abudu vardai reiškia viešpatį; Balder, šviečiąs dievas skaitoma tankiausiai saulēs dievu. Męs jau matēme, kad išpradžių didžiuoju dievu buvo gangreit dangaus dievas Cio, Tivac, su kurio paveikslu męs vēl susitinkame po Irmino, Ero, Saksnoto vardu. Šiaurinēje mytologijoje jis smarkiai nustumtas į šalį; čion jis — kardo dievas, Tir, vienarankis az. Iš likusių paveikslų šiaurinēje mytologijoje tuli vēlesnieji skaldų periodo apsireiškimai yra poētiškosios arba genealogiškosios pramanos be reališkos svarbos kultui ar mytams; bet kaikuriems kitiems parsieina pripažinti didēlesnē ir pirmēlesnē svarba, į kokią nurodo jų užimamas žemas padējimas. Tokiu yra Geimdall — žērįs šviesos dievas, kuriam "visur priklauso ankstyvasis laikas, pradžia" (Uland) ir kuris kasdien kovoja su Loki dēl Brinzingamų; toksai pat yra Gionir išpradžių neabejojamai buvęs vienu iš didžiųjų dievų, turbut artimu Geimdalliui; toksai didžiumoj Loki (ir jo dvynys Lodur) — ugnies dievas; jo vardas reiškia pabaigiąs ir, galbut, nēra jo pirmapradiniu vardu; mytuose apie jį — tikras mišinys priemoniškų ir pirmapradinių minčių, kuris, nežiurint į daugelį gerbiamų bandymų, dar laukia savo išrišimo. Buvimas kulto kaikurių iš tokių dievų, kaip Balder, Geimdall, Loki beveik arba ir visai neprirodytas. Didžiaisiais kulto dievais visų kitų pryšaky buvo: Vodan, Donar ir šiaurēje teipgi Freir.

Greta su šitais dievais stovi dievēs; bet jos teip mažai pavieniuojamos, kad jas visas drauge skaityta vienos žemēs dievēs formomis, tacitinēs terra mater, įvairiais vardais. Frija (Frigga) Odino pati, neabejotinai yra daugiausiai

oro ar dangaus dieve. Savo svarbiausiose pildenybēse ir savo prietikiuose su gimdymu ir mirtim, su sēja ir piutimi, su verpimu ir audimu, dievēs teipgi arba visai nēra žemēs dievēmis, arba yra jomis tiktai labai aplinkiniu budu. Taigi prie jų menko pavienybiškumo labai sunku, ar visai negalima pasakyti, ar Rinda, Gerda, Meenglod eddoje, vokiškosios Perchta ir Golda yra — dievēs, figuruojančios drauge su Frēja 2-me merzeburkiškame užkeikime ir daugelyj kitų, savysti paveikslai ar pašalinēs formos, vienos ar kelių svarbiųjų dievių vardai. Antrasis greičiau galimas. Kulte gyvavo mįsliškoji Izida pas švabus (Germ. 9), Tamfana pas marsus (Ann. 1, 51) ir ypatingai Negalennija žemutiniu pa-Reiniu, nuo kurios liko aukurai ir parašai.

Pav. 101. Laukinē medžioklē.

Labiausiai pavieniuojama Frēja; bet ji, turbut, yra skaldų padaru, kurie išgalvojo moterišką paveikslą, atsakantį Freirui ir perkēlē ant jos tą viską, kas išpradžių priklausē kitoms dievēms. Šiaurinēs poēzijos nuosavybe yra teipgi valkirijos, karingosios mergos, suteikiančios pergalę, o teipgi lemiančios likimą nornos. Šituose paveiksluose neapsakomai sunku yra atskirti vēlesni elementai nuo senēlesnių. Primušant juos ištisai prie vēlesniojo periodo, nereikia užmiršti, kad valkirijos turi savo atsispyrimo tašką vokiškoje Izidoje, ir kad gal; ; lemianti likimą negali buti grynai vēlesniąja pramana, neturinčia šaknis liaudies tikējime.

Iš "žemesnēsēs mytologijos" atidedame į šalį tą, kas nors ne tokioj apšty ir ne tokiame pilnume randama germaniškame sviete, bet už tai didokame laipsny sutinka

su tuo, ką męs randame visur: tai — vandens ir medžių kultas, tikējimas į vēles ir dvasias, velnio apsēdimas, raganos, vilkalokai, šmēklos. Mirusių vēlēs turējo skaitlingus bustus (mirusių kalnai) ir įsikunijo į visokeriopus pavidalus, pav., peles (pelių bokštai, gameliškasis žiurkegaudis); šiaurēje vēlē (fylgja) buvo žmogaus palydovē. Slogučiai (Alp, Mare) ir vilkalokai, žiaurųs berserkevai šiaurēje teipogi priklausē prie animistiškojo nuomonių cikliaus. Speciališka germanų nuosavybe yra laukinē medžioklē, arba nuožmioji kareivija, teipogi senoji kareivija — skraidanti po orą numirēlių gauja, kuri pirmiaus stovējo išlauko visokių prietikių su Vuotanu, bet paskui skaityta jo palydovija. Bet ypatingai turime aprašyti milžinus ir kaukus, kurie užēmē žymių padējimą liaudies pasakose ir eddos mytuose; kaukai turējo teipgi savo kultą.

Milžinai*) (Iotnen, Thurse, Hunnen, Ente) eddoje yra senēlesne dievų karta, tankiausiai giminінga azams. Bet męs negalime skaityti jų nužudžiusiais savo padējimą senesniojo laiko dievų; abejojamos žymēs milžinų kulto labai silpnos. Jų budas žiaurus ir laukinis; jų rustybēs (jotunmodr) reikia bijotis; jie parodo savo didelę fizišką spēką mētydami akmenis ir perkeldami kalnus; jie nelinkę prie žemdirbystēs ir kur tik toji apsireiškia, milžinai iš ten eina šalin. Bet nevisi milžinai skaityta visiškai piktais ir biauriais; kaikurios milžinēs buvo apkerinčiai gražios; abelnai milžinai yra tiesmukais ir geraširdžiais; jų išmintis užlaiko senovines įstaigas (Mimir; nornos teipgi yra milžinų dukters); jie gabųs prie visokių statymų. Męs negalime čia išskaityti visų vandens, oro, ugnies ir žemēs milžinų Vokietijos mytuose ir pasakose. Bet męs turime aiškiai aptarti jų svarbą eddų mytologijoje. Šita rolē ypatingai svarbi kosmogonijoje: milžinai yra pirmieji sutvarai; svietas pasidarē iš pirmojo milžino kuno Imiro. Su azais milžinai tankiai buva piktuoju; ypatingai Tor — yra priešas; Odin, priešingai, tankiai tarstosi su jais. Skirtumas jų su azais išreikštas nečiupniai ir eschatologijoje milžinai užima tik labai antraeilinę vietą, kadangi jų gimininguműi su Loki negalima priduoti didesnēs svarbos, kaip saryšiams, kurie jungia su milžinais ir kitais dievais. Todēl, sekant

*) Weingold: *Die Riesen des germanischen Mythus* (1858).

kaikuriuos, klaidinga butų aštrinti skirtumas tarp milžinų ir azų ir matyti jame tulą šiurkščios gamtos spēkos ir dvasiškos tvarkos dualybę. Turima medžiaga gali buti apdirbta šitoje prasmēje; bet nē vokiškos pasakos, nē eddų mytografija neaiškino azų ir milžinų teip, kaip tą darydavo Heziodas ir Eschylas su titanais ir olimpiečiais.

Kaukai, Vichtai (Wiehte), nykštukai,*) vadinami dar daugeliu kitų abelnų ir tikrų vardų, mažesniame laipsny, negu milžinai įējo mytologiškan taislan, bet liaudies tikējime kerojasi daug giliaus už paskutinius. Edda žino jų didelį sugiebumą; ji padarē Toro kujį, Freiro laivą ir dar kitus puikius darbus. Keliose eiliose, įspriaustose Voliuspon, pasakojama apie tai, kaip buvo sutverti kaukai, ir paduodama daug nykštukų vardų, paskaidytų į tris grupas. Bet nykštukai stovi toliaus nuo Eddos apymatos, negu milžinai. Kitaip buvo liaudies tikējime. Į nykštukų kultą yra aiškųs nurodymai; aukojimas jiems buvo vadinama žodžiu Alfablot; dar šitame metašimty Švedijoje galima rasti kaukų aukurai, ant kurių buvo dedamos aukos už sergančius.

Kaukais užsiiminējo ne tik fantazija; žmonēs lietēsi su jais ir kasdieniniame gyvenime. Kaukai buvo asmeniškais dvasiomis-sargais; jų role buvo rupintis mažu. Abelno paaiškinimo, tinkamo visiems kaukų išvyzdžiams, negalima duoti. Tuli iš jų yra ankštame sąryšyje su gamta; sutikdami kitus vardus, k. a. aitvarai (heimehen), męs primename sau apie mirsiųjų vēles; bet nē vienas, nē kitas negali buti pamatu visų kaukų išaiškinimui. Grimmas padalino visokius kaukų išvyzdžius į tris grupas: šviesieji kaukai (lioesalfar), pilkieji arba rusvieji (doeckalfar) ir juodieji (svartalfar); šitais pastaraisiais yra nykštukai, gyveną po žeme, kur jie saugoja lobius; jie bijosi šviesos ir tankiai yra nematomi, nematomosios kepurēs dēka.

Yra dar visokeriopi kaukai ir nykštukai, kuriuos maždaug galima priskirti prie šitų kategorijų: antai žeminiai žmogučiai (erdmaennchen), storuliai (trollen), raganos (truden), vandeniniai kaukai (lēlēs-Muemmelchen, niksai—

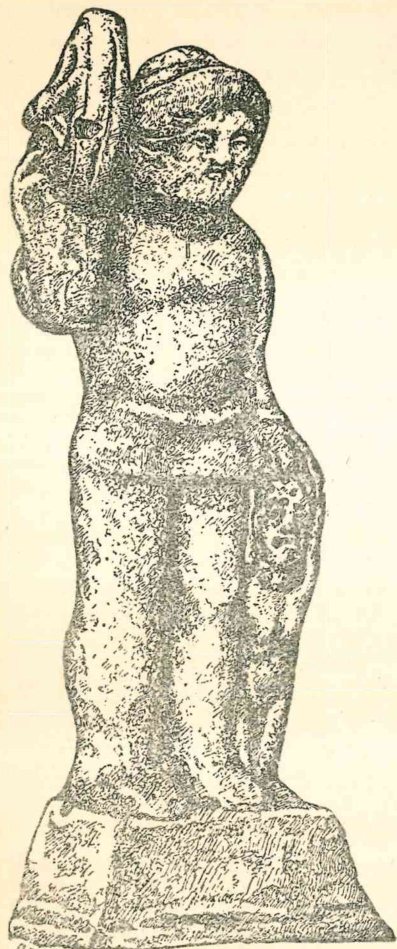
*) Turtinga medžiaga išmētyta liaudinių prietarų rinkiniuose. Iš mytologų jąja naudojasi ypatingai Torpe ir I. W. Wolf (Beitraege, II, 228-349). Labai verta pastebējimo yra nuosekli brolių Grimmų įžanga: *Irische Elfenmaerchen* (1826); iš jos teipgi matyti, kaip arti lietēsi šitose liaudinēse tikybēse germaniškas su keltišku (iš kitos pusēs teipgi su slavišku).

Nixen), neatsilaikomai traukią žmones į gelmę, naminiai kaukai (koboldai—Kobolde), aitvarai — Pottergeister ir tarp paskutinių Puck, Ruepel, Claus ir k.). Kaikurie nykštukai ir kaukai asmeniškai žinomi iš pasakų: antai Oberon, Pilvic, Lauryn, Ruebecal, Hans Heiling ir kiti. Jų budas tankiai buva draugiškas ir malonus. Jie vadinama tykiais žmonēmis (das stille Volk), gerais draugais (gute Holden), taikiais žmonēmis (friedliche Leute), Liuflingar, Huldre; šviesieji elfai visuomet žērį ir meilųs. Antra vertus jie yra pavojingi žmonēms; jų pažiurējimas padaro žmonēms mirtį, jie vagia vaikus ir pamēto į jų vietą pamestinukus; jų smaugimas baido miegantį. Kartais jie persekioja žmones tikrai iš piktumo, kartais tiesiog iš pajotžargumo, kuris, teisybē, tankiai padaro gana daug blogumos; kartais jie ieško žmogaus pagelbos, pav., prižiurējimui kaukių prie pagimdymo. Tankiai yra kalbama apie jungtuves žmonių su kaukēmis; priminsime Meluzinos ir Undinos istorijas; į sujudinančią paskutinio pasakojimo ypatybę, kad kaukē moteris laikosi vyro, idant buti dalyvininke vēlēs nemarybēje, reikia žiurēti jau kaipo ne į stabmeldišką. Kaukų bailumą, apie kurių pabēgimą pasakoja tulos pasakos, bandē išaiškinti sąmone, kad su krikščionybēs priēmimu jų valdžia turējo baigtis. Smulkmenyse daug kas šitoj srity dar laukia kritiško apdirbimo, nors daug jau surinkta ir sutvarkyta kaip reikia.

141. Keltai.

Nusisiuntimo raštai. Daug medžiagos Revue celtique'je (nuo 1870 m.) ir daugelyje tuolaikinių leidimų iš archeologijos ir liaudinio tikējimo. Butina pagelba A. Goldero: *Alt celtiches Sprachschatz,* jei tik užbaigta. Trumpa, bet gera peržvalga pas G. Gaidoz: *Esquisse de la religion des Gaulois* ("Encycl. d. sc. rel. Lichtenbergerio); J. Rhys: *Celtic Britain* (S. pr. chr. Kn. 1884); to paties: *Hibbert Lect.* 1886 m., W. G. Wood Martin: *Pagan Irland, an archeological sketch* (1895); G. d'Arbua de Jubenville: *Cours de literature celtique,* II tomas. To paties: *Le cycle mythologique irlandais et la mythologie celtique* (1884); III, IV. *Les mabinogions.* C. Loto (1889); *Mabinogion* buvo seniaus išverstas į anglų kalbą Lady Charles Guest, 1877 m.); Cuno Meyer ir A. Nutt: *The voyage of Branson of Febal* (1895, Grimm libr. n. 4); A. Nutt: *Studies on the legend of the holy Grail* (Folkl. Soc. 1888). Apie keltų prietikius su germanais: G. Zimmer: *Keltische Beitraege* (3 f. d. Alt. XXXII, XXXIII, XXXV).

Išpradžių indogermanų gentēs keltiškoji šaka buvo pasklidusi po visą vakarinę Europą; męs randame keltus abišaliai Alpų (nuo romēnų atžvalgos taško Gallia cis — et transalpina), visoj šaly nuo Reino iki Atlantiškosios juros, o teipgi kaikuriose vietose po dešinei Reino pusei, Gelvetijoj ir t.t., kaip dar ir dabar parodo vietų vardai. Sunkius klausimus sulyg kraštutinių keltų ir germanų ypatybių ir sulyg keltiškųjų požygių į pietinę Europą gvildena daugiausiai Muellenhoff. Nemažiaus sunkius klausimus apie tas tautas, kurios paliko mums kapus, kaulus, ginklus, statinius iš akmens, likučius urvuose ir upių sąnašose, — perkratinēja priešistoriškoji archeologija. Bet šitų pirmapradinių tautų be tolesnių apsvarstymų męs negalime priskaityti prie keltų.

Pav. 102. Jupiteris su ratu.

Musų atidžia kreipiasi linkui dviejų šalių: Gallijos ir Britiškųjų salų; istoriškasis šitų šalių sąryšys jau buvo žinomas Cezariui. Bet męs negalime sujungti į vieną abelną vaizdą žinių apie šitas dvi sritis. Apie gallų tikējimą gana apstingas žinias paduoda romiškieji rašējai;*) visųpirma suglaustą, bet turiningą aprašymą paduoda Cezaris. Čion prisideda labai skaitlingi parašai Romos laikų

*) Cezaris d. B. G. VI 13-19; Lukanas Phars. I, 445 sek.; Plinius, Hist. Nat. XVI, 95, 249-251, slg. XXIV, 103 ir sek.; XXIX, 52 ir sek.; XXX, 4, 13; Diod. Sic. V, 31; Ammian Marc. XV, 9; Strabonas, 197 ir sek.; Tacitas, Ann. XIV, 30 Hist. II 61; IV, 54.

su daugybe vietinių dievų vardų ir prievardžių; teisybē, čia tankiai buva abejojama ar męs turime reikalą su keltų, germanų ar Romos dievais. Medžiaga yra teipgi mokslo suteikiama apie vardus ir liaudies prietarus, ypatingai Bretanijoje. Kaipo augščiausią gallų dievą Cezaris mini Merkurą, šale jo Apolloną, Marsą, Jupiterį, Minervą ir kaipo tautos protēvį Dispaterą. Romiškieji vardai turi regimai teipgi aptarti budą ir svarbiausias galliškųjų dievų pildenybes; Apollonas sulyg Cezariu yra ypač dievas gydy-

tojas. Bet geistina butų apsklembti, kiek teisingas yra šitas romēnų aiškinimas; Merkuro priskaitomybēs, menų, susinešimų ir vaizbos globējo, šiek-tiek keistos vyriausiam dievui. Vietiniai dievų vardai paduoti keliose eilutēse pas Lukaną; bet nēra pamato žiurēti į Teutates, Ezusą ir Taranisą kaipo į augštesnių dievų triadą. Vardas Teutates primena Teutonus, kuriuos dabar skaito keltais; žodžiu Ezus (Aes) dievų giminēs vadinta teipgi Irlandijoje; Taranise su jo kuju vieni matē griausmo dievą, kiti — Dispaterą. Parašai paduoda daug vietinių šitų dievų vardų:

Merkurius Dumias ir Arvernus; jo moteriškoji pora Rosterta; Apollo Borvo (Burbonas), Grannus (aquae Granni, Aachen); daugumas šitų užvardžių turi geografišką prasmę. Be to, čia figuruoja girios ir medžiai, kalnai, upēs ir sriautai: Dea Abnoba (Švarcvald), Dea Arduinna, Vosegus; parašai, pašvęsti sexarboribus, Fatis dervonibus; toliaus upēs: Sequana, Icaunus (Ionna), versmēs: Dea Clutonda, Dea Acionna. Be abejo keltiškosios Matres*) (Matronae, teipgi Matrae), kurios buvo garbinamos po visą vakarinę Europą, ypatingai grupomis po tris, teipgi vadinama pagal vietą. Jos yra dievēmis globējomis; jas mano surasti baltose damose ir kaikuriose gerose fējose.

Pirmutinę vietą gallų tikējime užima kunigų luomas druidai. Jau iš senesniųjų raštininkų kaikurie, pav., Timagen (pas Ammianą), išveda druidų išmintį nuo Pytagoro ir mano, kaip ir kaikurie nauji tyrinētojai, kad druidai apvilkdavo giliamaningais simbolais slaptą išmintį. Gedo, priešingai, druidus stato ant lygios su laukinių genčių kunigais ir sumažina jų vertę iki "un peu de physique amusante" (truputis indomios fizikos). Nē viena, nē kita pažiura negali buti prirodyta sulyg versmių.

Druidai buvo organizuota kunigų korporacija, kurios centru buvo Karnutum. Jų galva rinkosi iš jų tarpo. Jie nebuvo paveldējamąja kasta, bet buvo renkami iš geresniųjų tautos jaunikaičių. Diodor ir Ammian pamini 3 ar 4 druidų dalinimų ar laipsnių vardus; Cezaris nežino šitų dalinimų, bet išskaito daugybę pirmesnybių, kuriomis rēmēsi druidų intekmē. Šita intekmē visų pirma buvo političkoji: Edui Divitiak, buvojęs Romoje kaipo pasiuntinys ir draugas ir žinomos Ciceronui, buvo druidas; vēliaus Tacitas mini daugelį druidų, kurie kurstē prie karēs su Roma. Patys jie nējo į karą ir buvo teipgi liuosi nuo mokesčių; bet jų rankose buvo baudžiamoji tiesa ir jie galējo bausti neklausančius interdiktu ir neleisti jiems dalyvauti šventuose veiksmuose. Kultas buvo kruvinas: dievams buvo aukojama žmonēs, ypatingai prasikaltēliai.

Indomią ceremoniją aprašo Plinius: druidams reikējo prie mēnulio šviesos, baltuose rubuose, nupiauti aukso piau-

---

*) Straipsnis M. Ima (M. Shm) Myth. Lex. Lief. 31 Roschero; čia paduotas surašas skaitlingų jų užvardžių ir literaturos peržvalga.

tuvu nuo aržuolo medžio amalas (guy) ir surinkti jis į skepečiukę, idant patiekti iš jo gydantį gēralą. Męs paliekame abejonēje gilią simbolišką reikšmę, kurią daugumas priskaito šitai apeigai. Europos liaudiniuose intikējimuose ir papročiuose amalas tankiai atsitinka.

Pav. 104. Ezus.

Druidai užsiiminējo teipgi žinavimu ir gydymu. Bet ypatingai jie buvo jaunuomenēs auklētojais. Jie paskirdavo ją mokslui, kuris buvo perduodamas žožiu eilēse, bet nebuvo užrašytas; pilnam apsipažinimui su juo tankiai reikējo dviejų dešimtų metų užsiēmimo. Šitas mokslas turējo užsiimt kosmologija ir žvaigždžių judējimu (Cezaris); bet centrališku jo tašku, regimai, buvo tikējimas į nemarybę, kadangi kapan drauge su numirēliu dēta visoki daiktai jo reikalams ir gyviems skolinta pinigai, paskiriant užmokējimo raką anapus kapo. Druidai mokino teipgi tikējimo į vēlių persikēlimą; tas prisidējo prie sužadinimo dorybēs ir prie pergalējimo mirties baimēs.

Padējimas, užimtas sulyg druidais romēnų, ilgainiui visai atsimainē. Cezaris rēmēsi druidais kovoje su jočiais. Bet po užkariavimui, abelna taisykle tapo priešinga atnaša. Galliškieji jočiai rasdavo Romoje garbias vietas, bet vieti-

nių intekmē į žmones reikējo pergalēti. Persekiojimo priežasčia buvo tad politiškoji, o ne tikējimiškoji nekanta. Bet į romēnus stiprų įspudį darydavo druidų kulto žiaurumas ir šiurkštumas. Lukanas trijose eilutēse sako apie Teutatesą, kad jis "sanguine divo placatur immitis" (žiaurus permaldaujamas baisiomis kruvinomis aukomis), apie Ezusą, kad jis "horrens feris altaribus", apie Taranisą: "ara non mitior Scythycae Dianae" (jo aukuras nemielaširdingesnis už skytiškosios Dianos aukurą). Romēnai turējo uždrausti tokius aukojimus žmonių ir, podraug, nulaužti politiškąją druidų intekmę. Tiberius "sustulit druidas et hoc genus vatum medicorumque" (kentē druidus ir visą šitą pranašų bei žiniunų eilę) (Plinius); apie Klaudiją sako net, kad jis druidų tikējimą "penitus aboleuit" (visai panaikino) (Svetonius).

Tokiu budu Gallijoje keltų kultura buvo išstumta romiškosios; ant Britiškųjų gi salų anksti apsireiškē krikščionybē ir jau apie 400 m. ji buvo vietiniu apsireiškimu grynai keltiškoje Irlandijoje. Šituos keltus dalina paprastai į dvi dideles grupas: į irlandų (airių) arba gvidelikų šaką ir į britiškąją, prie kurios priklauso kimbrų ir velšų šaka, o anapus kanalo — Armorika. Keltai Britiškųjų salų paliko mums plačią literaturą. Aš suprantu čia ne tiek lotyniškus veikalus: Gildas De excidio Britanniae (+ 560), su kuriuo keltai pirmu kartu pasirode visasvietinēj raštijoj";*) Nennius, "Historia Britonum" — 9 ar 10 metašimčio veikalas, dēl kurio dabar vedama karšti ginčai; aš turiu mintyje irlandiškas versmes. Pradedant nuo 5-to metašimčio Irlandija buvo kulturos bustu; klasiškoji literatura buvo mokinama ten, kuomet graikiškos kalbos pažintis kuone išnyko likusioj vakarų Europoje; 7 metašimty irlandai stovi ant literaturos čiukuro ir dar Karlovingų laiko mokyklose jie buvo numylētais mokytojais. Rods šita irlandų kultura buvo klasiškoji ir krikščioniškoji; vienok ji užlaikē teipgi kaikurias vietines sakmes ir vēliaus, butent vikingų laike, susiduriant su danais ir normanais, šitos sakmēs ēmē plētotis. Dubliniškieji rankraščiai, kuriuose yra šita literatura (Book of Ulster, Book of Leinster) ir kurie

*) A. Ebert: *Allgemeine Geschichte der Litteratur des Mittelalters im Abendlande bis zum. Beginn, des XI Jahrhunderts* (3 t. 2 l. 1889).

dideliame skaitliuje suratsa tik paskutiniais dešimtmečiais, be abejonēs nēra senesni kaip 12 metašimčio; bet jie paremti krikščioniškomis versmēmis, kurios turi siekti kelis metašimčius anksčiau. Šituose rankraščiuose yra visoki tekstai: gramatiški, juridiški, mediciniški, istoriški (metraščiai ir genealogijos) ir poētiški pasakojimai. Nereikia atmesti iš baimēs euhemerybēs istoriškų atminimų legendose, kaip tą daro, pav., Rhys, paversdamas istorišką poēto Taliessino paveikslą (13 metašimčio) saulēs dievu. Kaikurios istoriškos ypatybēs nepaabejojamai gali buti atrastos tiesiog, arba aplinkiniu budu abiejuose didžiuosiuose irlandiškų pasakojimų cikliuose: ulsteriškame, kurio didvyriais yra Konchobar, mak-Nessa ir Kuchulin ir jaunēlesniame muensteriškame pasakojimų cikliuje apie Finną ir Ossiną; bet pasilieka dar branduolys, padarytas iš gamtiškųjų mytų. Zimmer nurodē šitose sakmēse teipgi nemaža germaniškų elementų.

Niekur nēra mažesnēs tiesapanašybēs, idant stabmeldiškoji mytologija užsilaikytų gryname stovyje, kaip pas tautą, priēmusią per kelis metašimčius klasiškojo ir krikščioniškojo apšvietimo tiek svetimų elementų, kiek priēmē jų irlandų tauta. Nekalbant jau apie istoriškuosius atminimus, daugelis sagų yra Virgiliaus, Ovidijaus, ar Biblijos ir krikščioniškų legendų atbalsiu. Bet dugną visgi padaro pirmapradiniai mytai, nors tik retuose atsitikimuose męs galime tiesiog juos išskirti. Aš neapsiimu pasakyti, kas reikia manyti nuodugniai, apie dievus Tuatą De Dananną (Tuatha De Danann), apie jų mušį su milžinais Fomore, apie Nuadą su sidabrine ranka, apie dievų motiną Anną, apie dievų šeimynas Aes Trebair ir Aes Side, apie pirmapradinius apsigyventojus ir valstiečius, Partoloną ir Firbolgą, apie vasarinį mušį Mag Tured ir kitus teip skaitlingus paveikslus ir pasakojimus. Mytologiškieji Rhys'o ir d'Arbois'o taislai padaro prieślaikinių bandymų įspudį, kuriuose medžiaga sutvarkyta pirma, negu detailių kritika padarē tinkamomis jos atskiras dalis. Todēl męs kol kas turime atsisakyti ir nuo nuodugnaus išdējimo ir nuo abelnos charakteristikos irlandų stabmeldybēs. Kaip sunkus yra tardymas daliniuose atsitikimuose, galima matyti iš indomių Nutto veikalų apie Imramas, vadinas, pasakojimus apie irlandų keliones juromis (Meldiun, Bran-Brandan) vi-

duriniais metašimčiais; juose yra daug kas apie svietą anapus kapo ir dievų šalis, turinčio paraleles literaturoje ir padavose daugelio laikų ir tautų.

Męs randame dar kelias irlandiškas sakmes ir mytus tame rinkiny, kuris pasirodē Uelso irlandų (gvidelikų) naujakurybos laiku ir žinomas po vardu Mobinogiona; tai — rankraštis 14 ar 15 metašimčio, rastas Oksforde Jesus College'y, po užvardžiu *Red book of Hergest*. Iš šito Mobinogiono paimta daug numylētų tēmų vidurinių metašimčių apysakoms;*) šitos tēmos lošia didelę rolę teipgi musų metašimčio raštijoje, antai: Peredur (Parsival), Jurių Dama, Triston ir Izolda, Artur. Jos padaro didžaiusią keltų dalyvumo visasvietinēje raštijoje dalį, nors tiesioginiam apsipažinimui su keltų stabmeldybe jaisiais ir negalima pasinaudoti. Abelnai pasakose ir mytuose, priklausančiuose prie padavų srities, kaipo ir didžiųjų žmonių pavyzdžiuose, išējusiuose iš šalių su grynai keltiškais gyventojais, keltai pasirodo mums žmonēmis su turtingu poētišku gabumu, netinkančiais į praktišką gyvenimą, bet apdovanotais gyva fantazija. Vienok šitas pobudis neįsikunija savystose tikējimiškose formose.

---

*) Su stipria keltiškųjų motyvų intekme į vidurinių metašimčių raštiją galima apsipažinti iš puikių knygų G. Paris: *Pa poésie au moyen âge* (2 t. 1885, 1895 m.), *La litterature française au moyen* (1883).

GALAS.